УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

I

Тематски зборник

Нови Сад, 2012

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ I
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU I
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE I
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE I
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ I
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ I
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE I
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO I
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO I
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU I
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN I

Уредник:
Проф. др Снежана Гудурић

Издавач:
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ

Академски одбор:
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Тврто Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Предраг Новаков
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Марина Пуја Бадеску
Проф. др Михај Радан
Проф. др Давиде Астори
Проф. др Ђорђета Раца
Доц. др Марија Стефановић
Доц. др Маја Марковић

Рецензенти Зборника:
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Чедомир Стојменовић
Проф. др Татјана Пауновић

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на првој конференцији *Језици и културе у времену и простору*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 26.11.2011. у оквиру истоименог Пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, бр. 178002.

Рецензенти појединачних радова:
Octavia Nedelcu (Universitatea din Bucureşti), Adriana Ichim (Universitatea din Bucureşti), Diana Motoc (Universitatea de Vest, Timişoara), Georgeta Raţa (BUASVM, Timişoara), Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Станислав Станковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Анђелка Пејовић (ФИЛУМ, Крагујевац), Слободанка Китић (Државни универзитет у Новом Пазару), Игор Лакић (Универзитет Црне Горе), Јелица Стојановић (Универзитет Црне Горе), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Милица Живковић (Универзитет у Нишу), Селена Станковић (Униврзитет у Нишу), Анђелка Пејовић (ФИЛУМ Крагујевац), Зорка Кашић (Београдски универзитет), Весна Половина (Београдски универзитет), Жељко Ђурић (Београдски универзитет), Јулијана Вучо (Београдски универзитет), Мила Самарџић (Београдски универзитет), Татјана Шотра (Београдски универзитет), Веран Станојевић (Београдски универзитет), Драган Коковић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Точанац (Универзитет у Новом Саду), Михал Тир (Универзитет у Новом Саду), Марија Клеут (Универзитет у Новом Саду), Радмила Шевић (Универзитет у Новом Саду), Тврто Прћић (Универзитет у Новом Саду), Дубравка Валић Недељковић (Универзитет у Новом Саду), Ненад Крстић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Едита Андрић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Недељков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Кристина Драговић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду) и Снежана Гудурић (Универзитет у Новом Саду).

Компјутерски слог:
КриМел, Будисава

ISBN 978-86-6065-133-6

САДРЖАЈ

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 11

Валентина Питулић, Семантика дрвета у народним умотворинама са Косова и Метохије 13

Ивана Лазић Коњик - Маријан Јелић, Вербалне асоцијације у испитивању лексеме *чудо* у српском језику 23

Данијела Станић - Јелена Јанковић, Пејоративни називи за женска лица у српским говорима Војводине 31

Љиљана Недељков, Лексички израз културних модела код Срба у Војводини у 19. веку 45

Драгана Дробњак – Снежана Гудурић – Ана Топољска, О *старости* у француском, српском и словачком пословичном изражавању 55

Mariana Dan, Kulturni modeli i „stvarnost" u vremenu i prostoru 65

II ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ 73

Jean Léo Léonard – Vittorio dell'Aquila, Temps et espace dans le réseau dialectal *mixtec* : variables multiplexes et indices aréologiques 75

Davide Astori, Europa fra spazio e tempo. Un contributo alla filessione sulla storia del nome e delle differenti interpretazioni del concetto geo-politico a esso collegato 87

Марија Вучковић, Теорија сликовних шема и семантички развој прасловенског гнезда **gъb-* 95

Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Паратекстови Павла Соларића 107

III ЈЕЗИЦИ У ВРЕМЕНУ 117

1. Контрастивна анализа

Altijana Brkan, Valeurs intrinsèques de vibrations nasales des voyelles orales en français, bosnien et anglais américain 119

Tatjana Struna Berden, Interprétations collective et distributive de *quelques* /*plusieurs* / *certains* et de leurs correspondants en slovène 125

Tijana Ašić – Veran Stanojević, *Locus* et *telos* en français et en serbe 135

Ružica Seder, Neki od modaliteta za izražavanje koncesivnosti u francuskom i srpskom jeziku 145

Predrag Novakov, Upotreba modala u savremenom engleskom jeziku i njihovi srpski ekvivalenti 157

Vladimir Ž. Jovanović, Combinatorial restrictions of agentive suffixes in English and Serbian 167

Ana Halas, Engleski predlog *IN* u značenju metaforičkog sadržavanja i njegovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku 181

Violeta Stojičić, Funkcionalna analiza ekvivalentnih kolokacija u srpsko-engleskom prevodnom uzorku 191

Ana Marić, Semantička sadržina glagolskih prefiksa u slovačkom i srpskom jeziku 201

Ana Makišova, Sufiksi za građenje deminutivnih naziva u slovačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku 209

Едита Андриић, Izražavanje antonimnih značenja u mađarskom i srpskom jeziku 215

Dušanka Zvekić-Dušanović, O glagolu *uspeti* i njegovim mađarskim ekvivalentima 223

2. Контактна лингвистика

Laura Spăriosu - Rodica Ursulescu Miličić, Interferenţe româno-sărbe la nivelul frazeologiei 231

Rajsli Ilona, Code-switching strategies of Hungarians in Vojvodina 239

Mira Milić, Anglicisms as synonyms in Serbian in active and reative use in journalistic and literary texts 245

3. Лексикографија

Tvrtko Prćić, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* deset godina posle: da li je vredelo? 253

Laura Mrhar, A functional approach to compiling a specialized *English-Slovene dictionary of green energy terms* 265

4. Традуктологија

Georgiana Lungu-Badea, Traduire ou ne pas traduire le nom propre-culturème, telle est la question 275

Željka Babić, Bringing culturals gap(s) through language 285

Juraj Glovňa, Über das Prinzip der Unübersetzbarkeit der Wortwitze 291

Aleksandar Kavgić, Uticaj programa za pomoć pri prevođenju na kvalitet prevoda: analiza paralelnog englesko-srpskog prevodnog korpusa 297

5. Методика наставе

Biljana Radić-Bojanić, Uloga kvalitativnog istraživanja u primenjenoj lingvistici 309

Мирјана Адамовић, Фразеолошке јединице у настави руског језика као страног у српској говорној средини 319

Љиљана Петровачки, Зорица Кнежевић, Упознавање ученика са семантичком категоријом императивности и врстама императивних исказа 327

Radmila Bodrič, The Whats, Whys and Hows of Task-Based Instruction in Foreign Language Education 337

Florentina Fredet, Impact de la phonétique sur l'acquisition d'une langue étrangère 345

Vanja Manić Matić – Nataša Popović, La chanson francophone en classe de FLE 355

Julijana Vučo, O nekim izdanjima za divulgaciju italijanskog jezika u Crnoj Gori u periodu 1941-1943 363

Marco Zagnoli, Insegnare la pronuncia dell'Italiano: Alcune considerazioni sul modello e sui metodo 371

Nataša Vukajlović – Andrea Žerajić, Stereotipi o ciljnom jeziku i kulturi u učenju nemačkog jezika 379

Борислава Ераковић, Овладавање текстуалном преводилачком поткомпетенцијом на основним студијама језика 389

Nadežda Silaški, X-collar workers in the new economy – the role of metonym in coining new terms in english 399

Ана Јовановић - Анђелка Пејовић, Континуирано образовање наставника страног језика: потребе и изазови 407

6. Једнојезичка истраживања

Михај Н. Радан, О разликама унутар карашевских говора на фонолошком нивоу 417

Зорка Кашић – Маја Ивановић, Стабилност/нестабилност трајања гласова у промени темпа говора 425

Vesna Polovina – Natalija Panić Cerovski, Prozodijska obeležja u javnom i neformalnom razgovoru 435

Ана Ранђеловић, Фонетски аспект славенизама у поезији Јована Дошеновића 445

Радивоје Младеновић, Преобликовање 3л.јд. и 3л.мн. одричног перфека актива у призренско-јужноморавским говорима Косова и Метохије 453

Ивана Маринковић – Јована Јовановић, О проблему полисемантичке структуре лексема из класе етника у српском језику. 463

Sabina Halupka Rešetar – Gordana Lalić Krstin, Prototypikality as a govering factor in constituent ordering in serbian blends 475

Маја Миличевић, О класификацији декаузативних реципрочних предиката у српском језику 487

Marián Macho, Niektoré významové opozície a ich reflexia v súčasnom politickom diskurze na Slovensku 497

Jean-Paul Meyer, Tintin et le futur antérieur : de la conjecture à l'anaphore 507

Наташа Радусин Бардић, Стилистичка вредност упитних облика у француском језику: редослед речи уз упитни прилог *POURQUOI* 517

IV ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ

Dubravka Valić Nedeljković, Kritička analiza diskursa rijaliti šou programa: studija slučaja Farma 3 programa na televiziji Pink 531

Владимир Баровић, Новинарски рад Бранислава Нушића као прилог структуралном проучавању развоја жанрова у историји српске журналистике 541

Дејан Пралица, Глобализација медија и језичка политика..... 547

Светлана Слијепчевић, О начинима настанка антипословичких трансформација у новинарском функционалном стилу 555

Sonja Filipović-Kovačević, Is your computer a victim? Conceptual metaphors in advertisements for Internet security programs 563

Olga Panić Kavgić, Veza između kooperativnosti i učtivosti prilikom neslaganja sa sagovornikom u američkim i srpskim filmskim dijalozima 573

V КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

Ана Сивачки, Упоредни приказ албанских песама циклуса о Муји и Халилу и српских народних епских песама..... 587

Јелена Милинковић, Особеност приповедачког поступка у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић 599

Татјана Јовановић, Историографска метафикција у роману *Опсада цркве Светог спаса* Горана Петровића 611

Vesna Kilibarda, Njegoševi sastavi italijanske inspiracije..... 619

Vladislava Gordić Petković, The parody of historiographic metafiction in serbian women's writing..... 633

Arijana Luburić-Cvijanović, Rewriting male narratives: Valerie Martin's „Sea Lovers" and Emma Tennant's „Philomela" 639

Carmen Dărăbuş, Funcţia spatială în poezia lui Nicu Cioabanu 647

Virđinija Popović, Poezija i igra – tri pesničke faze Jona Barbua..... 651

Christian Eccher, La Schengen linguistica di Kenka Lekovich..... 659

Ksenija Šulović, La Actualidad mexicana en la novela de Carlos Fuentes *Adán en Edén* 665

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ: ПРОЈЕКАТ ЗА ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ И КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Пројекат *Језици и културе у времену и простору* настао је као израз тежње једног броја наставника, сарадника и истраживача са универзитета у Србији, Румунији, Француској и Италији, да очувају не само своју већ и језичку и културну баштину својих ближих и даљих суседа. У време глобалне унификације, како језичке (апсолутна доминација енглеског у свакодневној комуникацији како појединца са припадницима других нација и говорних израза, тако и стручњака на пољу науке и технике, у трговини, саобраћају) тако и културне (у медијима се углавном пропагирају културни модели својствени неколицини економски најмоћнијих земаља), потреба за очувањем сопственог језичког и културног идентитета, за бољим разумевањем оног другог и другачијег, добила је посебан значај.

Уврежено је мишљење да народ који је изгубио језик, убрзо остаје и без своје културне баштине. Ово мишљење се у начелу може прихватити као тачно, али је чињеница и да се истим језиком могу изражавати чак веома различите културе: такав је случај данас са нпр. енглеским, француским, шпанским или португалским језиком. С друге пак стране, и једна иста култура може се иказивати различитим језицима: на индијском потконтиненту постоји мноштво различитих језика, али су култура и традиционални обичаји становника различитих говорних израза ако не идентични, а оно бар веома слични.

Простор Србије, и нарочито Војводине, показали су се идеалним за обликовање пројекта чији би резултати представљали својеврсно сведочанство о једном мултинационалном, мултијезичком и мултикултурном простору како у времену, тако и кроз време. Стицајем различитих околности, током векова, различите нације нашле су се на једној геополитички уској територији стварајући тако сасвим особит мултикултурни и мултијезички мозаик. У данашње време, после Европског парламента, управо је војвођански најшароликији с обзиром на језике који су у њему заступљени. Па и када је реч о Србији, данас се слободно може рећи да је она са Албанцима у јужним, Бугарима у источним, Бошњацима у југозападним и Мађарима, Словацима, Румунима, Русинима, Хрватима, Буњевцима и другим нацијама у северним њеним крајевима, једна од језички и културно најбогатијих европских регија. Постоје у Србији насеља у којима има више двојезичних него једнојезичних становника, а неки од њих су чак и тројезични. С друге пак стране, није ретка ни појава да неко ко има мађарско, румунско, словачко или српско име тешко или чак уопште не говори језиком који би требало да му буде матерњи будући да је одрастао у средини у којој је неки други језички израз доминантан. Ипак, припадници различитих нација свесни су да очувањем свог језика чувају и своје културне тековине, мада и оне временом полако бледе, једним делом под утицајем доминантне, а другим и можда највећим делом под утицајем тзв. глобалне културе која нам се свима намеће преко средстава масовних комуникација, пре свега путем интернета и сателитске телевизије.

И поглед кроз време пружа занимљиву слику простора данашње Србије. Колико је важно не прекидати историјске нити које повезују различите културе и традиције на једном простору можда најбоље показује пример старих цивилизација чији су остаци откривени у Лепенском виру, Винчи или у Старчеву. Ми данас не знамо много тога о некадашњим становницима ових локалитета, али на основу археолошких ископина закључујемо у каквим су насеобинама становали, на који начин су градили своја станишта, које су материјале користили за израду различитих предмета потребних за свакодневни живот, лов или ратовање. Али остала је једна велика непознаница – којим језиком, односно, којим језицима су се служили ти прастари становници овдашњих

простора? Ако је веровати археолошкој науци, а пронађена артефакта не остављају места никавој сумњи, неолитско насеље у Винчи, надомак Београда, најстарија је европска метропола откривена до сада. Са својим ушореним улицама, прецизним и фино обликованим оруђима, брижљиво израђиваној одећи и предметима за свакодневну употребу, доказано развијеној трговини и, што је веома необично за оно време, недостатку оружја, Винча упућује на то да су њени некадашњи становници морали поседовати врло развијено и истанчано средство за комуникацију које им је омогућавало да несметано тргују и са истоком и са западом, и са севером и са југом. Нажалост, језик или језици старих винчанаца, старчеваца и становника Лепенског вира изгубили су се у магли историје, не оставивши нам скоро никакав поуздан знак о њиховој структури, лексици или писму. Ипак, у данашњој науци води се полемика о томе да ли се поједине форме из онога доба, урезане у камену, на керамици или на коштаним оруђима, могу сматрати писменима или је пак реч о напредној орнаментици. Поједини истраживачи отишли су чак толико далеко да закључују о повезаности писма и језика Етрураца у Италији и становника доњег подунавља (Винчанци и становници Лепенског вира), сматрајући да су прве миграције становништва на европском тлу ишле управо из подунавског басена у правцу запада. Сигурно је да би тешња веза између историчара, археолога и лингвиста помогла да се постављене хипотезе доследније поткрепе или пак потпуно оповргну. Нажалост, до сада неке чвршће сарадње на том пољу није било.

Ако смо прекинули нити са старим неолитским културама са ових простора, новија историја ипак остаје записана. Постоји значајна историјска грађа која се односи на настајање старе српске (средњевековне) државе, један део архивске грађе из новијег доба нам је доступан, било да је у земљи или ван ње (значајни део ове грађе налази се данас у Бечу), мада многа документа ипак недостају. Имамо сасвим поуздане трагове о обликовању мултикултурног војвођанског региона, обликовању обележеном миграцијама становништва у некадашњи добрим делом мочварни и негостољубиви јужни део Угарске. Делови многих народа обрели су се на истом простору било да су бежали на север пред непријатељем који је надирао с југа, било да су плански довођени како би се учврстила јужна граница царства, али и како би се на доскора мочварном а сада исушеном и плодном тлу, поспешили пољопривредна производња, занатство и трговина. Живећи на истом простору, припадници различитих нација научили су да чувају своје и да поштују туђе, тим пре што су се у налетима бројних ратова налазили час у једној, час у другој, а понекад чак и у некој трећој држави. Свака од њих тежила је да као општи наметне свој државни језик и кроз њега своју културу; понекад је то био блажи, а понекад јачи и дуготрајнији притисак. Они који су попустили, убрзо су се асимиловали, они који су пружали отпор, успели су да сачувају, негде у потпуности, а негде у већој или мањој мери, свој језички и национални идентитет.

Различити облици изражавања језичког и културног идентитета налазе се и на страницама ове књиге. Текстови написани на српском, румунском, француском, италијанском, енглеском, немачком, словачком и шпанском језику говоре о особеностима у поимању света код говорника једног одређеног језичког кода, о језичким и културним контактима, о променама у језику и култури кроз време, о проблематици учења страних језика и прихватања другачијег виђења себе и других, о медијском простору као месту на којем се данас сударају традиционалне вредности са глобалистичким тенденцијама, али и о медијима као о најмоћнијем средству за очување управо различитих језика и култура. Читајући текст који је пред нама, постајемо свесни свеопштег језичког и културног прожимања али које је такво да доприноси богаћењу сваког појединца понаособ вредностима оног другог, не нарушавајући при том његов својствени и особени језички и културни интегритет.

Снежана Гудурић

I.

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

Валентина Питулић

СЕМАНТИКА ДРВЕТА У НАРОДНИМ УМОТВОРИНАМА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

У раду се бавим семантичким значењем дрвета у народним умотворинама са Косова и Метохије. Дрво се у народним умотворинама са ове територије појављује у различитим значењским равнима. Посебно значење је дрво као оса света, које стреми ка небу и преко корена је повезано са хтонским световима, док врх дрвета тежи ка соларним сферама. На корпусу песама са Косова и Метохије уочавамо извесну функцију дрвета у обредима прелаза, посебно у сватовским, где уочавамо различиту функцију сеновитог дрвећа које је у вези са душама предака. На богатом корпусу са Косова и Метохије посебно смо пратили христијанизацију појединих симбола који су дошли из паганског наслеђа, а који су добили сасвим нову функцију.

Кључне речи: народне умотворине, Косово и Метохија, дрво, значење, хришћанство, традиција, лирска песма, јела, девојка, бор.

Народна књижевност Срба са Косова и Метохије, посебно лирско наслеђе, са древним симболима, указује на могућност дубљег тумачења које нам отвара богату могућност у реконструкцији архетипских наслага у бићу једног народа. Она је, како наводи Владимир Бован била „задуго и поезија и историја, и вера и празноверица, и медицина и враџбина, али превасходно је била снажно обележје српске народности, језиком и духом.“[1]

Усмено наслеђе са Косова и Метохије углавном је остало непознато културној и научној јавности, а први је показао велико интересовање руски конзул Иван Степановић Јастребов, који је објавио у Санкт Петербургу 1886. године збирку углавном лирских песама са Косова и Метохије, под називом *Обычаи и песни турецких Сербовь*. Усмено наслеђе са Косова и Метохије бележили су и Дена Дебељковић[2], Јанићије Поповић[3], Бранислав Нушић[4], Петар Костић[5], Коста Манојловић[6], Миодраг Васиљевић[7], сестре Јанковић[8].

Усмено наслеђе Старе Србије сачувало је архаичне симболе како предхришћанског тако и хришћанског периода, чиме се отвара могућност подробнијег бављења археологијом текста како би се дошло до суштинског значења древног веровања српског народа. Показало се занимљивом истраживање значења дрвета у српском наслеђу јер је заузело важно место како у обредно-обичајној пракси, тј. лирским народним песмама, тако у епском наслеђу и говорним народним творевинама..

За многе истраживаче дрво је „оса света која повезује горње и доње делове представља се објектима који стреме ка небу.“[9] Веселин Чајкановић истиче да је култ дрвета преживео у српској

---

[1] Владимир Бован, Народна књижевност Срба на Косову и Метохији, у: *Зборник округлог стола о научном истраживању Косова*, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига XLII, Одељење језика и књижевности, Одбор за проучавање Косова, Књига 1, Београд, 1988, стр. 143.

[2] Дена Дебељковић, *Косово, Обичаји народа српског*, Српски етнографски зборник, 1907, књ. VII.

[3] Јанићије Поповић, *Народни обичаји, умотворине и игре са Косова*, Архив Матице српске, М 7.538.

[4] Бранислав Нушић, Косово, Опис земље и народа, књ I, Нови Сад, 1902.

[5] Петар Костић, *Свадбени Обичаји у Призрену*, Јужни преглед, 1928, бр. 1-2.

[6] Коста Манојловић, Свадбени обичаји у Пећи, Гласник Етнографског музеја у Београду, 1933.

[7] Миодраг Васиљевић, *Југословенски музички фолклор*, I, Београд, 1950.

[8] Љубица и Даница Јанковић, *Народне игре*, књ. II, VI, Београд, 1937, 1951.

[9] Дејан Ајдачић, Чудесно дрво у народним песмама балканских Словена, у: *Кодови словенских култура*, биљке, бр. 1, Clio, 1996, стр.69.

култури јер је православна црква била толерантна према древном, многобожачком наслеђу Срба. Он је јасно направио границу између две врсте дрвећа, оно које има демонски и оно које има божанску снагу. „Ако бисмо желели да говоримо о сваком дрвету понаособ, прво што би требало да учинимо то је да их поделимо на две категорије: на добра и зла дрвета, или – како су их делили још стари народи, Грци и Римљани, такође и Германци – на дрвета срећна и несрећна.“[10]

По својој структури дрво[11] на неки начин представља манифестацију човекове тежње ка небу. Корен, стабло и гране асоцорају на везу са доњим, хтонским, али и горњим, соларним пределима. Оно је успело „да изрази све оно што религиозни човек сматра *стварним и светим у правом смислу* речи“.[12] На тој опозицији стварала се у народу представа о дрвету као о оси света. Овакво значење дрвета познато је у словенској митологији[13]. Као оса света оно је добило свој значај и у балканском контексту. Дрво као оса света, користило се у обредима прелаза и на неки начин требало је да олакша иницијацију. У балканском контексту јела, због својег стремљења небу, често је имала функцију осе света. Врло често у народним песмама са Косова и Метохије у везу са јелом доводи се она. Девојка често у обредним песмама чува јелу[14], што је симболична замена за божанство плодности инкорпорирано у женски принцип. Јела, као оса света, као женски принцип, асоцира на обред прелаза, свадбу. Девојка која чува јелу на необичан начин повезана је са животом дрвета. Симболична замена дрвета девојком имала је важну функцију у сватовском обреду прелаза. Необична је слика вите јеле која је посађена на камену, који је симболичан чувар душе. Дилбер Лена чува јелу која се брзо осуши. Лена доноси глас:

Од Лене ми абер дође:
„Јела ти се осушила,
И гране ти разбацала,
Лена ти се испросила,
Оће да ти се удаје.“[15]

[10] Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд, 1994, стр. 169.

[11] „Митови о потрази за бесмртношћу или младости, такође посебно истичу дрво које даје златне плодове или има чудесно лишће , дрво које се налази „у некој далекој земљи“ (уствари, на другом свету) и које чувају нека чудовишта (змајеви, аждаје, змије). Да би убрао плодове, човек мора да се сукоби са чудовиштем које чува дрво, и да га убије; дакле, ваља поднети *иницијатички испит херојског типа:* Победник „снагом“ задобија надљудску судбину , скоро божанску, вечну младост, неповредивост и свемоћ.“ , Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2003, стр. 171.

[12] Исто.

[13] „Дерево, находящееся в центре мира, различные уровни которого соответствуют вертикальному устройству вселенной. В славянской культуре эта мифелогема находит выражение главным образом в ряде архаичных фольклорных текстах (заговоры, ритуальные песни и др.).
Осина не пренадлежит к деревьям, входящим в эту мифологему; ислючение составляют тексты, произносимые с целью наведения порчи, в которых фигурирует нечистая сила или черти, ср. Заговор на ссору: „У озера распроклятое дерево осина. На этом дереве сидит черт с чертовкой бьются, дерутся, церапаются в кровь…“(рус.), а также заговоры, в которых метафорой изгнания болезни является уничтожение осины: „В чистом поле стоит осина, туда ехал святой Михаил Архангел с мечом. Стал эту осину сечь и рубить, из раба Божьего (имя рек) черную болезнь выгонять“ (бел.). Татьяна А. Агапкина, *Символика деревьев в традиционной культуре славян: осина (опыт системного описания)* у: Кодови словенских култура, биљке, Clio, 1996, стр. 10.

[14] „Да је иначе јела сеновито дрво, то би се дало извести не толико из тога што се у народним песмама девојка упоређује и идентификује са јелом (нпр. Вук, Пјесме, 2, 5, 2: БВ, 10, 1895, 92; 362), и што се понекад јела, као симпатетично дрво, сади и негује уз девојку (БВ, 11, 1896, 373), колико из чињенице да се она сади поред гробова (народна песма, БВ, 10, 207). У народној приповетки о *гоњеној жени* душа подављене деце привремено се склања у јелу.“ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд, 1994,стр. 106.

[15] Владимир Бован,*Народна књижевност Срба на Косову, лирске песме* II, Јединство, Приштина, 1980, стр. 47.

Сушење јеле указује на удају за другога. У варијанти ове песме налазимо опозитан однос. Јела напредује, а девојка се удаја за момка. Анимистичка веза јеле и девојке на необичан начин учиствује у сватовском обреду прелаза. И обе су у функцији плодности. То видимо и у следећој песми:

„Ходи мени, моје драго,
Јела ти се разгранала,
Гране своје разбацала,
Хладовину оставила,
Ленка ти је већ одрасла:
У Ленке је бело лице,
У Ленке су мрке вође,
У Ленке су бјеле груди,
Тебе зове да те љуби.“[16]

Занимљиво је на који начин народни певач уводи поједино дрвеће у песму. Ако је јела у неким песмама имала функцију осе света и важну улогу у обредима прелаза, где представља женски принцип, занимљиво је на који начин је у појединим песмама увођено друго дрвеће које је учествовало у последњој иницијацији - смрти. У једној песми са Косова и Метохије пева се о разговору момка и девојке у којој он каже да ће умрети. Народни певач, поред јеле која има наведено значење, уводи и бор који је по народном веровању „истакнуто сеновито дрво“[17] које и прима душе умрлих. У једној лирској песми се пева:

„Расла је јела, јелика,
Међу два бора велика,
Под бором Јово болује,
Крај њега драга тугује.
„Да умрем, би л’ ме жалила?“[18]

Да је функција јеле и бора врло комплексна можемо показати управо на песмама са Косова и Метохије, које су сачувале архаичне слојеве. Архетипска представа осе света и дрвета живота, тј плодности, најбоље је показати на оним песмама у којима бор и јела имају поливалентно значење. Иако су била присутна у обредима прелазна имала су и те како важну улогу у симболичном заначењу дрвета живота или осе света. То најбоље показује песма у којој се пева о јели која је посађена на планини. Она напредује годину дана (није ли овде присутан и аграрни календар, годишњи циклус). То је био довољан временски период, годишњи циклус, да она постане дрво живота, чудесно, плодно дрво које добија соларне атрибуте. Народни певач даје чудесну слику јеле која се окитила, а свако окићено дрво, које је симбол плодности, добија и атрибут централног дрвета, тј осе света. Врло је сликовито приказана јела у овој песми:

„Из врха ју злато сипље,
А из грана ситан бисер,
Лишће ју је жути дукат,
Под њу седе три девојке“.[19]

Јела је у боји злата, на гранама је ситан бисер, а под јелом три девојке. Девојке, злато, дукати и бисер указују на култ плодности. Да су песме са Косова и Метохије због своје затворености у етнопсихолошку заједницу заиста имале своје специфично обележје указује и то да је, под утицајем великог броја манастира, дошло до христијанизације древних симбола у којима је дрво

[16] Исто, стр. 47.

[17] Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, стр. 34.

[18] Исто, стр. 82.

[19] Исто, стр. 84.

врло често било божанство. „Света дрвета“ каже Чајкановић, „не би била ништа друго него најпримитивнији храмови, с обзиром на то да храмови у паганизму доиста нису били ништа друго него зграде у којима божанство станује“[20]

„Порасла јела до неба,
Савила гране до земље,
На грању лишће зелено,
На лишћу цвеће црвено,
На цвеће челе попале.
Што ми је јела висока,
То ми је црква Грачанка;
Што ми је лишће зелено,
То су ми књиге црквене;
Што ми је цвеће црвено,
То ми је причес у цркви;
Што су ми челе попале,
То ми је народ у цркви“.[21]

Јела, чије гране досежу до неба, добија атрибуте хришћанског храма. Слика дрвета живота, јеле, обогаћена је лишћем и цвећем, али и пчелама којих у српском корпусу лирских песама са овим мотивом готово да нема, осим у песмама са Косова и Метохије у којима преузимају функцију народа у цркви. У свом тексту о чудесном дрвету у балканском контексту Дејан Ајдачић наводи: „Троделна структура дрвета (врх – средина – корен) са увођењем треће животиње није типична у песмама балканских Словена, али се среће на словенском истоку. У руском и белоруским песмама у средини или на врху космичког дрвета могу бити пчеле (Потебња 1887: 211-214, 220-221).[22] Ово је ретка песма у којој, попут руских, на дрвету живота налазимо пчеле. Чудесне су асоцијације у овој песми. Јела, која је зимзелено дрво, на себи има црвене цветове. Јела је црква Грачанка. Лишће - књиге црквене, цвеће црвено - причест у цркви, а пчеле[23] - народ у цркви, указује на процес симболичне замене паганских храма хршћанским. У српском усменом наслеђу готово да нема лирске песме која на сличан начин слика христијанизацију древног паганског храма – дрвета.

Богата традиција семантичког значења космичког дрвета укорењена је у свести Срба са Косова и Метохије. Лагана христијанизација дрвета као осе света, или космичког дрвета лако је уочљива у верским песмама. Златно дрво, као соларни принципа, лагано се христијанизује тако што народни певач испод дрвета додаје нове слике, а то су светитељи. Занимљиво је на који начин је у средини са јаком хришћанском традицијом у лирским песмама присутан не само хришћански храм већ и светитељи који добијају функцију ствараоца.

„Фала Богу, фала јединоме,
Што се сјаје доле у ливаде,
Да ли свећа, да ли месечина?
Није свећа, није месечина,
Но се сјаји оно златно дрво,
Златно дрво, златом позлаћено,
И на њега свилена постеља,

[20] Чајканович, *Стара српска религија и митологија*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд, 1994, стр. 172.

[21] Исто, стр. 62.

[22] Дејан Ајдачић, нав. дело, стр. 71.

[23] „У песмама балканских Словена пчеле се срећу тек у алегоријски христијанизованим представама рајског дрвета“ Дејан Ајдачић, нав. дело, стр. 72.

На постељу свети Димитрија,
Пред њега је сребрна синија,
У синију пребела погача,
На погачу пребела пченица
У синију она златна чаша,
Она пуна оно рујно вино;
Пролетеше два бела голуба,
Ту говори свети Димитрија:
Чујеш мене остарела мајко,
Дај ми мене те огњене пушке,
Дај ти мене и те остре ноже,
Да погубим два бела голуба!"
Тад говори остарела мајка:
„Чујеш мене свети Димитрија:
Што ће тебе то огњене пушке,
Што ће тебе они остри ножи;
Оно нису два бела голуба,
Но су, сине, два бела анђела".[24]

У песми налазимо златно дрво, сребрну синију, пребелу погачу, рујно вино, два бела голуба, светог Димитрија. Ови хришћански симболи упућују на евхаристију, Голубови, као симболи анђела, заједно са светим Димитријем, дали су песми потпуно хришћанско обележје. Необична је слика светитеља који од мајке тражи огњене пушке да убије два голуба. Ово су пагански остаци анималне потребе које су били изражени у лову. У једном тренутку песма је ишла у том правцу. Златно дрво, златна чаша, рујно вино на почетку песме већ су били заокружени симболи евхаристије. Само су још голубови добили своје коначно значење у лику анђела. Песма је управо преко јеле, која је златом позлаћена, доживела потпуну христијанизацију. Поцес христиојанизације налазимо и у песми:

Повила се Света гора зелена;
Није била Света гора зелена,
Но је била света црква Софија,
У њу поју три ангела шестокрилца,
Између њима света дјева Марија[25]

Повијање свете горе зелене налазимо и у песмама из Вукове књиге о крштењу Исуса Христа. У овој песми налазимо цркву Софију, вероватно цариградску. У лирским народним песмама са Косова и Метохије видимо окренутост истоку, нарочито Цариграду и Солуну.

„Вита јело, високо летела,
Високо летела, покрај града Царује
Доле ми је драги, речите му њему,
Речите му њему ченица узрела".[26]

У српској народној традицији развијен је култ позитивног и негативног дрвећа, односно соларног и сеновитог. Најчешће се у лирском народним песмама са Косова и Метохије помињу јела,

[24] Дена Дебељковић, *Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебељковића, књига прва, лирске и епске народне песме,* Академија наука и уметности Косова, Приштина, 1984, стр. 49.

[25] Дена Дебељковић,нав. дело, стр. 50.

[26] Владимир Бован, Лирске и епске песме Косова и Метохије, Студентски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије, Институт за српску културу Приштина; Народно дело, Београд; Дом културе, Исток; Стручна књига, Београд, 2001, стр. 190.

бор, јабука, јавор, јоргован, јабука, јавор, брекиња… Необичне слике које крију древно значење захтевају подробнију анализу и напор да би се дошло до изворног значења појединог дрвећа. Чајкановић је оставио богате студије из наше религије и фолклора где је драгоцен *Речник српских народних веровања о биљкама*. У корпусу лирских народних песма нашла се песма у којој се пева о брекињи коју хоће да исеку Црногорци и направе од ње гусле и гудало (иако се праве од јаворовог дрвета). Колико су табуисане радње биле укорењене у нашој традицији говори и то што у песми наилазимо на кршење табуа. Наиме, код Чајкановића налазимо да је брекињу забрањено сећи. „У селу Чунацима“, каже Чајкановић, „верује се да је брекиња од девојке постала, и зато је грехота сећи.“[27] У овој песми налазимо девојку која се претвара у брекињу, Црногорци је секу, праве гусле које не певају већ гучу, док девојка пева. Кршење табуа није довело до жељеног циља, док девојка у песеченој брекињи пева својим изворним гласом:

Исекоше танану брекињу,
Наградише гуслу и гудало,
Гусла гучи а девојка пева.“[28]

Важну улогу у обредима прелаза имао је и јавор. Од дрвета јаворовог прави се сандук за мртваца, вероватно због његове апотропајске моћи. А од њега су прављене и гусле. У једној песми са Косова и Метохије пева се:

Ој, јаворе, мој зелени јаворе,
Јеси л’ био тамо доле под горе,
Да л’ си чуо шта за мене говору:
Оће ли ме у јесени женити,
Или ће ме у пролеће калуђерит?[29]

Младић се обраћа јавору. Он би желео девојку, а закалуђерити се, за њега је нека врста симболичне смрти, која је наслуђена у зеленом јавору којем се обраћа. Занимљив је дијалог између Јове и Марије као и слика слане која је пала на Мостар, снега око Београда и магле насред Сарајева у којој су Јово и Марија. Он говори да је жељан девојака, а Марија му одговара:

„Муч, Јоване, муком умукнуо,
Ја сам јучер у чаршију била,
И за тебе ово говораху:
Да ће тебе млада обесити,
Пред џамију, на дудово дрво!“
Јован (Маре) тихо одговара:
„Муч, Марија, ако бога знадеш,
Да ја знадем да је то истина,
Корен би јој сребром оковао,
Гране би јој златом позлатио,
Лихче би јој ситне трепетлике,
На вр, њојзи тамбур обесио,
Нек свак знаде еле сам с ном погинуо,
Сас тамбуром и с тебе, Марија.“[30]

Слика дуда симбилично се претвара у слику космичког дрвета. Дуд у српској митологији има сеновито значење. На њега ће обесити младића, али га младић вербално претвара у дрво које

[27] Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, стр. 46.

[28] Исто, стр. 55.

[29] Исто, стр. 68.

[30] Исто, стр. 71.

би могло да учествује у сватовском обреду прелаза. Оно добија ту конотацију јер се са посмртног обреда његово значење помера до значења обредног сватовског дрвета које на себи има ситне трепетљике а на врху тамбуру.

У обредима прелаза дрво, које је имало посебно значење, је јабука. Реконструкција обредног значења дрвећа је врло сложена. Накићено дрво, као манифестација дрвета живота, у свадбеном обреду иницира плодност. Јабука се дарује у знак благослова, она је присутна у љубавним и свадбеним песмама. Она се налази на свадбеном барјаку. „У неким песмама јабука се јавља као митско дрво живота. Плодови дуње, јабуке, наранџе поред своје вегетативне симболике плодности, посебно у свадбеном значењу, својом светлом бојом означавају и сунце, његову животодавну топлоту и сјај.“[31]

Покрај пута родила јабука,
Све бисером и драгим камењем,
Сив јој соко гране поломио,
Падајући јутром и вечером,
Гледајући низ гору зелену
Де два брата итар лов ловише,
Удовице срну и кошуту,
И јеленче злаћани рогова,
И девојку русе косе златну.
Млађи братац старијем говори:
„Оди, брате, лова да делимо!
На поклон ти срна и кошута,
И јеленче злаћани рогова,
Ја ћу узет лијепу девојку,
Јер се млађан оженио нисам.“[32]

***

Расла јабука насред Цариграда,
Гране ми шири у Дренопољу,
Врхом ми бије у ведро небо,
По дну ми седи царев војвода,
Отуд ми иде прелепа Јана.“[33]

У овој песми јабука асоцира на дрво плодности које уводи у сватовски обред:

Тресну девојче јабуку:
Коме ће падне јабука,
Тому ће падне девојка.“[34]

***

О јабуко, мори, зеленико,
Што си много, мори, род родила:
На две грање, мори, две јабуке,
А на трећу, мори, сукол седи,
Сукол седи, мори, па беседи,
Па ми гледа, мори, тамо доле,

[31] Дејан Ајдачић, нав. дело, стр. 73.

[32] Исто, стр. 73.

[33] Исто, стр. 151.

[34] Исто, стр. 94.

Де девојке, мори, оро играју,
Да бећари, мори, камен међу,
Кој по више, мори, кој по ниже,
Кара Јован, мори, понајвише,
На њега су, мори, жута пуца,
За њега ми, мори, срце пуца.[35]

У народним песмама са Косова и Метохије појављују се и брест, јоргован, бадем, ракита, јасен, дрен, врба, благун (храст), топола. Посебно значење је и гора божурова, односно дрво божурово[36], које је имало посебну улогу у сватовском обреду прелаза а које је имало много дужу традицију од оне да је никао из крви косовских јунака. Ово је још један показатељ да је потребно имати кључеве којим бисмо дешифровали древно значење симбола у усменом наслеђу. Песме са Косова и Метохије су богата грађа, што показује и семантика дрвећа чија смо врата у овом раду тек отшкринули.

Литература

Агапкина А, Татьяна (1996). Символика деревьев в традиционной культуре славян: осина (опыт системного описания) у: *Кодови словенских култура, биљке*, Clio, Београд.

Ајдачић, Дејан (1966). Чудесно дрво у народним песмама балканских Словена, у: *Кодови словенских култура, биљке*, бр. 1. Clio, Београд

Бован, Владимир (1988). Народна књижевност Срба на Косову и Метохији, у: *Зборник округлог стола о научном истраживању Косова*, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига XLII, Одељење језика и књижевности, Одбор за проучавање Косова, Књига 1, Београд. (ћир.)

Бован, Владимир (1980). *Народна књижевност Срба на Косову, лирске песме* II, Јединство, Приштина.

Бован, Владимир (2001). Лирске и епске песме Косова и Метохије, Студентски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије, Институт за српску културу Приштина; Народно дело, Београд; Дом културе, Исток; Стручна књига, Београд.

Васиљевић. Миодраг (1950). *Југословенски музички фолклор*, I, Београд.

Дебељковић, Дена (1907). Косово, *Обичаји народа српског*, Српски етнографски зборник, књ. VII.

Дебељковић, Дена (1984) *Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебељковића, књига прва, лирске и епске народне песме,* Академија наука и уметности Косова, Приштина.

Елијаде, Мирча (2003). *Свето и профано*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.

Јанковић, Љубица и Даница Јанковић (1937, 1951) *Народне игре*, књ. II, VI, Београд.

Костић, Петар (1928). *Свадбени Обичаји у Призрену*, Јужни преглед.

Манојловић, Коста, (1933). *Свадбени обичаји у Пећи*, Гласник Етнографског музеја у Београду.

Нушић, Бранислав (1902). Косово, *Опис земље и народа*, књ I, Нови Сад.

Поповић, Јанићије. *Народни обичаји, умотворине и игре са Косова*, Архив Матице српске, М 7.538.

Чајкановић, Веселин (1994). *Стара српска религија и митологија*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд.

Чајкановић, Веселин (1994). *Речник српских народних веровања о биљкама*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд.

[35] Дена Дебељковић, нав. дело, стр. 130.

[36] „О настанку божура причају се разне скаске. По једној, божур је био најпре беле боје, али је на Косову од крви српских јунака добио црвену боју, и после се као црвен цвет свуда раширио (Софрић, 15). Веселин Чајкановић, *Речник српских веровања о биљкама*, стр. 32.

Valentina Pitulić

SEMANTICS OF THE TREE IN THE FOLK TRADITION
OF KOSOVO AND METOHIJA

Summary

The paper deals with semantics of the tree in the folklore of Kosovo and Metohija, which had an important role both in rites of passage and in folk customs. Based on a corpus of folk tradition recorded in this ancient Serbian territory, it has been shown how the tree is depicted in the remnants of the polytheist view of the world, as well as in the forms of newer, Christianized symbolism.
What has been analysed is the meaning of the tree as the axis of the world in lyrical folk poems, as well as traces of ritual activities in which the tree had a central role. A special segment of the paper is devoted to the function of shade-making trees and to their role in the ritual practices of the Serbian population in Kosovo and Metohija. It has been shown that this ancient symbol has special meaning, bearing in mind the archetypal patterns that are dominant in the territory where certain forms of archaic consciousness have been preserved even up to the present day.

Valentina Pitulić
Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Srbija
valentinapit@beotel.rs

Ивана Лазић Коњик - Маријан Јелић

ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ У ИСПИТИВАЊУ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСЕМЕ *ЧУДО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају вербалне асоцијације на реч-драж *чудо*, прикупљене методом анкетирања, ради испитивања њеног значења у савременом српском језику. Контролно се истражују асоцијативне реакције за стимулусе *фантастично*, *феномен* и *необично*. У асоцијативном пољу речи *чудо* потврђена су сва значења забележена у *Речнику српског језика*, као и неке особине које се не могу препознати на основу речничке дефиниције. Резултати анализе указују на сложену мрежу значења у којој преовлађују семе позитивног доживљавања овог појма. Истраживање је показало да је у свакодневној, уобичајеној концептуализацији носилаца српског језика значење ʻнеобична појава' равноправно са религиозним значењем ʻнатприродна појава' и да би се са становишта актуелне употребе могло навести у речнику као основно.

Кључне речи: чудо, феномен, фантастично, необично, вербалне асоцијације, лексичко значење, асоциајтивно поље, српски језик.

1. УВОД

1.1. Вербалне асоцијације

У новијим лингвистичким истраживањима, у анализи различитих лексиколошких, лингвокултуролошких, когнитивистичких и др. проблема, све чешће се као комплементарна метода примењује техника анкетних истраживања и метода асоцијативних тестова. Ова метода показала се погодном за анализирање различитих сегмената лексичког значења, као и за проучавање и реконструкцију језичке слике света (Бартмињски 2011: 66–68).

У истраживању лексичког значења, асоцијативним тестовима се обично испитују конотативни елементи значења и различити семантички односи парадигматског и синтагматског типа у које задата лексема ступа. Досадашња испитивања су показала да асоцијативна реакција према типу (парадигматска или синтагматска) зависи од граматичке врсте којој стимулус припада (Диз 1965, према Драгићевић 2010: 45) и да су најчешће вербалне асоцијације на задати стимулус синоними и антоними (Драгићевић 2010: 60), али да су синтагматске везе такође веома јаке (Т. Анштат 2006, према Драгићевић 2010: 81 и Драгићевић 2010:81). Истраживања су, такође, показала да асоцијативна поља вишезначних речи-дражи садрже готово сва њихова актуелна значења и да се због тога могу користити у испитивању и откривању полисемантичке структуре речи-стимулуса у живој, актуелној свести говорника (в. Драгићевић 2010: 63–67). Асоцијативна поља лексема по правилу омогућавају да се упозна много више особина које се приписују предмету (Бартмињски 2011: 66), те да се провери ваљаност, тј. семантичка обухватност лексикографских дефиниција, нарочито са становишта језичког осећања савремених говорника.

1.2. О лексеми ЧУДО

Реч и појам *чудо* иду у ред културалних концепата (Карасик 2002), сазнајно-емоционалног типа (Абышева 2008). Поред универзалних представа везаних за овај појам, које се у првом реду реализују у религиозном и научном дискурсу, у сваком језику се испољавају и одређене национално-културалне специфичности. Значење речи *чудо* у непосредној је вези са емоцијом чуђења,

тј. способношћу човека да се чуди, што се испољило не само у сфери емоционалног понашања, већ и као предуслов сазнајног процеса (Чернышева 1979: 222). Један од важних услова формирања овог појма јесте рођење богова као врховних принципа независних и одвојених од природе и природних појава (Чернышева 1979: 222). Зато је за разумевање значења речи *чудо*, неопходно имати у виду различите области сазнања у којима се јавља (научно, религиозно, језичко), те различите врсте дискурса у којима се употребљава (у фолклорним текстовима у склопу митопоетског модела света; у религиозном дискурсу као термин хришћанства; у научном, нарочито у филозофији и психологији; мотив чуда је саставни део књижевности и провлачи се кроз све видове и периоде књижевног стваралаштва; у јавном дискурсу, посебно у новинарском, у виду устаљених колокација и фразеологизама, а такође и у свакодневној употреби у истом виду).

Полазна основа за формирање схватања чуда говорника српског језика, као и других народа Европе (уп. Абышева 2008, за рус. и енгл. језик), у вези је са поимањем да је чудо божије дело. О томе говоре и етимолошки подаци према којима се реч *чудо* асоцијативно повезује с речима које се односе на бога, а од 13. века постаје главни хришћански термин заснован на основном смислу ʽоно што се прочуло, о чему се почело говоритиʼ (од глагола *чути,* в, Skok 1971: 339–240, под чудо; исп. и Лома 2002: 22–28). Подаци забележени у релевантним дескриптивним речницима српског језика: РЈА, РМС6, РМС1,[1] такође показују да се као примарно у речницима наводи религиозно значење ʽнатприродна појаваʼ. У *Асоцијативном речнику српског језика* (2005) стимулус *чудо* није обрађен.

Дескриптивни речници српског језика показују да не постоје веће потешкоће, тј. разлике у самом издвајању и навођењу значења која се заснивају на тзв. физичким особинама проистеклим из чулног опажања света који нас окружује (предметно-појмовна значења). У сва три речника са најпре наводи значење засновано на смислу ʽнатприродна појаваʼ оличено у божанском делању, а затим и значења заснована на семама ʽнеобична ствар, појава, догађајʼ и на семи величине (*велики подвиг, подухват који изненађује величином* РМС6, 2 б). Проблем се, међутим, јавља у вези са тумачењем њиховог узајамног односа и у вези са издвајањем и навођењем релевантних дефиницијских обележја која се не могу тако лако открити, будући заснована на психолошким, социјалним и културалним карактеристикама предмета (догађаја), реализованим у сфери лексичке конотације (Бартмињски 2011: 409–410). Речници до извесне мере бележе ове особине, али их потпуније и прецизније могу представити тек различите друге анализе, међу којима значајно место припада анкетним тестирањима.[2] Анкетна истраживања пружају релевантне податке о савременом језичком сазнању носилаца српског језика и зато се, као помоћно средство, могу користити у испитивању лексичког значења, а од велике помоћи могу бити и лексикографу приликом представљања лексема у речницима. Поред тога што представљају својеврсне показатеље значења речи-дражи, вербалне асоцијације откривају различите семантичке односе у које реч-драж ступа.

2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог рада је да се помоћу методе анкетних истраживања у виду асоцијативног теста, испита семантичка структура речи *чудо* у српском језику с аспекта језичког осећања савремених говорника. Очекујемо да ће анализа забележених вербалних асоцијација у семантичком пољу ове речи пружити потпунију слику значења и указати на неке семантичке особине које се приписују

[1] Детаљни подаци о речницима дати су на крају рада у Литератури.

[2] У раду Лазић-Коњик, Јелић (2012), анализирали смо значење речи *чудо* на основу материјала из речничког корпуса РЈА, РМС6 и РМС1 узимајући у обзир резултате до којих смо дошли применом различитих методолошких поступака: анализом лексикографске дефиниције, анализом творбених и семантичких деривата, анализом парадигматских односа, анализом минималних синтагматских односа тј. колокација и фразеологизама, као и резултате до којих смо дошли анализом вербалних асоцијација у овом истраживању. За свестрано сагледавање слике значења речи *чудо* било би потребно анализирати још неке контексте употребе, нпр. текстове народне традиције, нарочито клиширане, књижевноуметничке текстове, новинске текстове.

овом појму, а које су речничким дефиницијама представљене до извесног степена или уопште нису представљене. Један од циљева истраживања је и да се провери актуелни статус значења које се у дескриптивним речницима наводи као примарно (религиозно значење засновано на смислу ‘натприродна појава’). Мислимо да је у језичком сазнању савремених носилаца српског језика, у семантиком и прагматичком домену, ово значење равноправно са значењем заснованим на семама ‘необична појава, ствар, догађај’. Управо асоцијативни тест може бити добар показатељ типичности неког значења у употреби из синхронијске језичке перспективе.

2.1. Опис истраживања

За потребе истраживања лексичког значења речи *чудо* у овом раду, саставили смо мали асоцијативни тест на који су одговарали студенти Педагошког факултета у Сомбору и Природно математичког факултета у Новом Саду (студенти математике). У анкетирању је учествовало укупно 118 студената. Анкета је садржала 20 речи-дражи. То су (према редоследу у анкети): *паметан, чудо, учити, него, мајка, феномен, мало, ав-ав, фантастично, мекетати, зид, телефонски, лимун, приход, само, зујати, неиздржљив, осуда, радост, необично*. Нас су занимале реакције не следеће речи-дражи: *чудо, феномен, фантастично* и *необично*; остале су стављене да би се смањио утицај њиховог међусобног асоцирања и углавном су преузете из *Асоцијативног речника српског језика* (осим стимулуса *ав-ав, мекетати* и *зујати*). Речи-дражи *феномен, фантастично* и *необично* смо уврстили контролно, зато што се јављају у дефиницији лексеме *чудо* (*феномен* у својству синонима, а придеви/прилози[3] *фантастично* и *необично* као доминантне семантичке компоненте). Студенти су имали 2 минута да испуне анкету (око 6 секунди по једној речи-дражи). Од њих је тражено да на задате речи одговоре једном речју или двема речима које им прво падну на памет. Анкета је рађена по узору на методологију представљену у *Асоцијативном речнику српског језика*.

3. АНАЛИЗА

На задати стимулус *чудо* добили смо 49 различитих реакција. Било је 16 омисија (шеснаесторо испитаника није имало никакву асоцијацију).[4] Међу одговорима са фреквенцијом већом од 1 појавиле су се следеће реакције (у заградама су наведене фреквенције појављивања): невиђено (9), од детета (8), велико (8), светско (6), природе (6), Бог (5), природа (4), срећа (4), дете (3), свет (3), вера (3), лепо (2), лепота (2), изненађење (2), немогуће (2), сан (2), занимљиво (2), необично (2).

Према укупном броју различитих асоцијација (49) може се констатовати да је асоцијативно поље стимулуса *чудо* веома распршено.[5] Његова велика распршеност може се објаснити апстрактном природом саме именице и, у вези са тим, неодређеном и широм семантиком која утиче на већу и разноврснију спојивост са другим лексемама (исп. Драгићевић 2010: 86). Апстрактно значење потврдило се у одговорима испитаника који *чудо* перципирају углавном неодређено и

[3] У наведеном облику стимулуси *фантастично* и *необично* се могу схватити двојако, као придеви и као прилози. Одговори су показали да испитаници најчешће асоцирају истим обликом (*фантастично*: сјајно (7), јело (6), лепо (6), прелепо (6), идеално (4), екстра (3), дивно (3), супер (3), феноменално (3), изванредно (3), дело (2), слика (2), одлично (2) итд.; *необично*: чудно (28), лепо (8), обично (6), и другачије (3), искуство (2), лудо (2), јединствено (2), чудо (2), ново (2), небо (2), боја (2) итд.), односно да се оба стимулуса схватају на оба начина (*фантастично*: море, певање, наука, апсолутно, посебно, веома, изгледаш итд.; *необично*: огледало, сазнање, фантастичан, мало, ништа, страшно итд.).

[4] У три случаја реч је о студентима којима матерњи језик није српски већ мађарски и то није једина реч-драж која је остала без реакције. У осталим случајевима матерњи језик испитаника је српски, а то такође није једина реч-драж која је остала без реакције

[5] Исто се може констатовати за асоцијативна поља преостале три речи: *феномен* (64), *фантастично* (64), *необично* (44).

у категоријама духовних, емоционалних и естетских вредности (нпр. невиђено, срећа, вера, занимљиво, изненађење, лепо, лепота и др. и изрази са неодређеном заменицом: нешто посебно, нешто лепо).

Два најфреквентнија одговора у асоцијативном пољу према типу реакције јесу синтагматске асоцијације: невиђено, од детета. Ово може изгледати неочекивано, будући да је на именицу-стимулус у неутралном облику (номинативу једнине) уобичајена асоцијација парадигматска, по правилу синоним или антоним. Овакви одговори су, међутим, сасвим оправдани ако се има у виду да реч *чудо* нема према себи у лексичком систему нити правих синонима, нити правих антонима, нити улази у хипонимијске релације са другим лексемама, али је изградила одређене устаљене лексичко-синтагматске спојеве у којима се јавља с ослабљеним, избледелим значењем или с тенденцијом фразеологизације. У РМС1 под одредницом *невиђено* (у значењу *који се ретко виђа, несвакидашњи, нечувен, изузетан*) наведен је и пример *чудо невиђено* као типична, фреквентна синтагма. Код лексеме *дете* налази се и израз *чудо од детета* у значењу *дете с изванредним интелектуалним способностима, јако паметно, обдарено дете*.

Ранија истраживања су показала да су асоцијативне везе између синтагматски повезаних лексема чврсте и да неретко имају дубљу укорењеност у односу на парадигматске. То долази до изражаја посебно када су синтагматски спојеви устаљени и када им је значење у извесном степену окамењено. Асоцијат невиђено указује на неке особине у значењу речи *чудо* које су потврђене и другим одговорима у анкети. Пре свега на тесну везу са емоцијом чуђења, јер се овај синтагматски спој јавља као израз емоционалне реакције појачаног интензитета на нешто невероватно, што се није десило, у шта се не може поверовати, што је у сваком смислу неочекивано, необично, јединствено, нарочито, изузетно, у виду представе у свакодневној, уобичајеној концептуализацији света (*Гледај, гледај чуда невиђена!* РМС6). Асоцијат невиђено открива неке елементе у структури значења лексеме *чудо* карактеристичне за разговорни контекст управо кроз функцију истицања и појачавања основног значења, уношењем сативне семе и семе појачаног степена.

На сему појачаног, прекомерног, екстремног интензитета у смислу присуства неке особине у концептуализацији значења речи *чудо* (млађих) говорника српског језика, указује и друга по учесталости реакција: од детета. *Чудо од детета* је устаљени спој за изражавање изузетности, неуобичајености, изванредности, јединствености (детета о којем је реч), најчешће у позитивном смислу. Обично се мисли на поседовање изузетног талента (за нешто). Модел с предлогом *од* (*чудо од* + Ген.) је чест у разговорном језику,[6] значење ʻчудо' се преноси на именицу у генитиву (чудо од X > X је чудо), а у анкети је потврђен још одговором чудо од студента.[7]

Асоцијат *дете* (3) указује на исти тип односа у пару стимулус – реакција будући да се уз помоћ минималних трансформација може реконструисати иста граматичка веза чудо од детета (исп. Караулов 1993, посебно стр. 214, 215).

Асоцијативна реакција *велико* (8), са високом учесталошћу појављивања, може бити релевантна потврда истакнутости семе појачаног степена у семантичкој структури. Она је, без сумње, и одраз стереотипних мотива и устаљених почетака народних песама, дубоко усађених у језичко-културној свести носилаца српског језика (*Мили Боже чуда великога*).[8] Са истим значењем присутна је и асоцијација чудно (1). *Чудно чудо* је устаљени израз у народним песмама са значењем ʻвелико чудо' (в. у РЈА и у РСАНУ *чудан* под изр.; исп. и Лома 2002: 28–30).

Асоцијације на стимулус *чудо* откривају прототипичног каузатора чуда: Бог (5), вера (3) и природа (10) (одговори природе (6) и природа (4) могу се посматрати заједно, будући да се једноставном

[6] Велики број различитих потврда дају контексти на интернету.

[7] У старијим изворима (РЈА) с наведеним значењем: *čudo od uboštva i poniženstva; Kao čudo od mudrosti ... štovaše ga; čudo od lipote.* Осим овог модела, у старијем језику је потврђен и модел без предлога: *čudo stjena; čudo mjerničke znanosti, tunel tamiški; koje čudo snage i lakoće u njih danas ovđe vidimo* (РЈА), у којем значење чуда има појам који стоји у генитиву, а актуелан је и у савременом језику: *чудо природе, чудо бола* (примери из анкете).

[8] Код млађих говорника српског језика реакција чудо велико може бити и културолошки условљена, иницирана речима песме *Едамер* поп групе Moby Dick „Чудо велико да се догоди / мало среће нек и мене погоди", будући да се речи популарних нумера лако и дуго памте.

трансформацијом преводе у исти граматичко-семантички однос: чудо природе). Из ових одговора наслућује се људска потреба да се, не само у научном поимању, већ и у наивном сазнању, свака појава, догађај или ствар објасне и доведу у везу са вршиоцем, тј. узрочником радње. Када нема рационалног, чулима доступног вршиоца, наивна свест посеже за вишим принципом и вишим силама.

Религиозна интерпретација значења може се препознати у следећим одговорима: Бог (5), вера (3), натприродно, небеско, небо и Архангел. Број и разноврсност асоцијација са религиозном семом сведочи о стабилности овог значења у језичкој свести савремених (млађих) говорника. Тематска доминантност укупног асоцијативног поља, међутим, ставља у исту или надређену раван значење ʻнеобична појава, ствар или догађајʼ (невиђено (9), од детета (11), занимљиво (2), необично (2), изненађење (2), неочекивано, нестварно, страно, нешто посебно, лепо али ретко и др.),[9] па се с разлогом може поставити питање оправданости навођења религиозног значења као примарног у дескриптивним речницима српског језика, с аспекта актуелности (уобичајености и фрквентности) употребе.[10]

И остале реакције, чак и када је фреквенција појављивања (1), могу бити значајан показатељ одређених семантичких карактеристика, нарочито када се асоцијати тематски групишу. Највећи број углавном појединачних реакција носе смисао ʻоно што изненађује својом величиномʼ (светско (6), свет (3), седам светских чуда, пирамида, планина у облацима, откриће). Даље се издвајају семе: ʻбајкаʼ (Аладин, Алиса у земљи чуда, планина у облацима), и ʻнестварноʼ (сан (2), немогуће (2), натприродно, неочекивано, нестварно, страно),[11] ʻпозитивна естетска или емоционална појава или реакцијаʼ (срећа (4), лепо (2), лепота (2), нешто посебно, нешто лепо, „вау“), ʻнемогућност управљањаʼ (бог (5), вера (3), рођење, оздрављење).[12] Већина наведених сема није ушла у лексикографски опис ове речи, премда су неки семантички и деривациони процеси засновани управо на њима (*чудесан, чудесно, чудесност, зачудити*).

Посебно ћемо се осврнути на асоцијат „вау“,[13] будући да овај узвик није забележен у нашим дескриптивним речницима и да открива нарочит тип семантичке везе између речи *чудо* и сфере емоција. Узвици нису чест тип реакција на именичке стимулусе и зато је занимљива његова појава у асоцијативном пољу. Као речи којима се изражавају емоционална стања, узвици могу да укажу на повезаност стимулусне речи са емоцијама или емоционалним понашањем. Узвиком *вау* изражавају се снажна осећања изненађења, дивљења, усхићења, радости, чуђења и сл. Емоција чуђења се често доводи у везу са узвицима као начином њеног изражавања.

У асоцијативном пољу речи *чудо* парадигматске асоцијације готово да изостају. Јавља се једино реакције *феномен* (1), која је делимични синоним речи *чудо*. Занимљиво је да стимулус *чудо* не изазива реакцију *феномен*, а да реч-драж *феномен* изазива одговор *чудо* код великог броја испитаника (15). То се може објаснити чињеницом да је реч *чудо* део општег лексичког фонда и да као таква припада активном лексичком фонду говорника српског језика. Реч *феномен* је, међу-

[9] Као реакција на стимулус *необично* јавља се далеко најчешће реч чудно (28), а овоме треба додати и по значењу сличну реакцију чудо (2). Није без значаја ни то да на речи *чудо* и *необично* има доста истих асоцијација: лепо, небо, занимљиво, велико, дете, чудно, мало. Вероватно да су се код стимулуса *чудо* реакције распршиле на различите форме изражавања основног смисла ʻнеобичноʼ у виду лексема невиђено, занимљиво, необично, натприродно, нестварно, док се у случају придева/прилога *необично* због истог граматичког облика добила хомогенија слика.

[10] Чернишева је констатовала: „Чудо возникает как на основе дальнейшего познания мира и законов детерминизма, так и на основе развития религиозного сознания. И религия надолго подчиняет себе чудеса. Только в наши дни чудеса начинают высвобождаться из-под власти религии, теряют характер сверхъестественности“ (Чернышева 1979: 222–223).

[11] Занимљиво је да се реч *фантастично* у језичком сазнању млађих говорника српског језика концептуализује у смислу: сјајно (7), лепо (6), прелепо (6), идеално (4), екстра (3), дивно (3), супер (3), феноменално (3), изванредно (3), одлично (2), и да се у доста одговора везује за храну (јело (6), чоколада, торта, храна, пиће) или научну фантастику (наука (2), научна, научна фантастика), а да је само једна асоцијација у вези са чудом: чудесно. Готово да нема асоцијација које би упућивале на основно значење овог придева: „који је створен фантазијом, маштом, нествaран, имагинаран, необичан, чудан, невероватан, чудесан“.

[12] Једна од асоцијација на стимулус *феномен* била је: чудом излечен.

[13] Управо је тако, са знацима навода, написан у анкети.

тим, као реч страног порекла, на периферији лексичког система, што може да покаже и податак да је на стимулус *феномен* дато највише реакција у виду омисија (22).

4. ЗАКЉУЧАК

У асоцијативним пољима лексема обично се налазе готово сва релевантна значења вишезначног стимулуса, што потврђују резултати анализе асоцијативног поља речи *чудо*: асоцирана су сва значења забележена у *Речнику српског језика* (РМС1), као и неке особине које се не могу препознати на основу речничке дефиниције.

Асоцијативно поље речи *чудо* показује сложену мрежу значења засновану на семама: ʿнеобичноʼ, ʿнатприродноʼ, ʿнемогућеʼ, ʿзанимљивоʼ, ʿизненађењеʼ, ʿсрећаʼ, ʿлепотаʼ, ʿсанʼ, ʿбајкаʼ, у којој, можда помало неочекивано и супротно слици коју нуди речнички корпус, преовлађују асоцијације позитивног доживљавања овог појма у наивном сазнању савремених говорника српског језика: срећа (4), лепо (2), лепота (2), занимљиво (2), рођење (1), оздрављење (1), нешто посебно (1), открће (1), нешто лепо (1), „вау“ (1), лепо али ретко (1), жена (1), док су асоцијације са негативним значењем ретке: страно (1), бола (1).

У РМС1 реч *чудо* је (у основној семантичкој реализацији) маркирана као религијски и митолошки термин/појам. Неспорно је да се ова лексема може довести у везу са хришћанским учењима преко којих је ушла у српски језик, те да представља једну од основних, кључних речи српске народне културе, традиционално и митски устројеног модела света, народних обичаја и веровања.[14] Истраживање је, међутим, показало да је у свакодневној, уобичајеној концептуализацији носилаца српског језика значење ʿнеобична појаваʼ равноправно са религиозним значењем ʿнатприродна појаваʼ и да би се са становишта актуелне употребе могло навести у речнику као основно. Требало би размислити да ли је оправдано испред дефиниције ставити функционално-стилске маркере рел. и мит., будући да су неке од ових сема у виду нарочитих културалних семантичких компонената део појмовног значења, па би их можда било упутније представити у виду глоса, као допуну значења, нпр. *у религиозној представи* или *у народном веровању*. Подаци из анкете, у сваком случају, могу да буду значајна помоћ лексикографу не само у идентификацији значења, већ и приликом њиховог представљања, те одабира и навођења примера у речнику.

Литература

Абышева, Е. М. (2008). Концептуальные инверсии: концепт «чудо» (на материале русских и ирландских пословиц, поговорок и сказок). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Тюмень.

Бартмињски, Јеже (2011). *Језик – слика –свет*. Београд: SlovoSlavia

Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Карасик, В. И. (2002). Культурные доминанты в языке. У: *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемен, 66-205. на http://philologos.narod.ru/ling/karasik.htm <4. 1. 2012.>

Караулов, Ю. Н. (1993). *Ассоциативная грамматика русского языка*. Москва.

Лазић-Коњик, Ивана, Маријан Јелић (у штампи). О значењу лексеме *чудо* у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/1: 197–210.

Лома, Александар (2002). *Пракосово*: *Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошли институт САНУ.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.

Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb: JAZU.

[14] У избору одредница за *Речник словенске митологије* уврштена је и одредница *чудо* у тематском кругу *радње*: *догађаји*.

Чернышева, Т. А. (1979). Потребность в удивительном и природа фантастики. *Вопросы литературы* №5, 211-232. на: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/CH/CHERNYSHEVA_Tat'yana_Arkad'evna/_Chernysheva_T.A..html#02 <4. 1. 2012.>

РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.

РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). JAZU: Zagreb.

Ивана Лазић Коњик - Маријан Јелић

ВЕРБАЛЬНЫЕ АСОЦИАЦИИ В ИССЛЕДОВАНИЮ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА *ЧУДО* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье анализируются вербальные ассоциации, полученные в анкете, как реакция на слово-стимул *чудо*, ради изучения его значения в современном сербском языке. В свойстве проверки, исследуются ассоциативные реакции на стимулы *фантастично, феномен* и *необыкновенно* (*фантастично*, *феномен* и *необично*). Целью данной работы является анализ семантической структуры слова *чудо* в сербском языке с помощью вербальных ассоциаций в сознании современных говорящих, а также проверка статуса значения этого слова в толковых словарях, в которых основное его значение религиозное и объясняется как 'сверхъестественное явление'.

В ассоциативном поле слова *чудо,* подтверждены все значения, зарегистрованные в *Словаре сербского языка* (РМС1), а также некоторые свойства, которых нельзя определить на основании словарной дефиниции. Результаты анализа указывают на сложную сеть значений, в которой преобладает положительное восприятие этого понятия.

Исследование показало, что в повседневной, привычной концептуализации носителей сербского языка, значение этого слова равноправно подразумевает 'необыкновенное явление' и религиозное значение 'сверхъестественное явление' и, с точки зрения актуального употребления, его можно записать на первом месте в словаре.

Ивана Лазић Коњик
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
ivana.konjik@gmail.com

Маријан Јелић
Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет, Сомбор, Србија
jeliciso@gmail.com

Данијела Станић - Јелена Јанковић

ПЕЈОРАТИВНИ НАЗИВИ ЗА ЖЕНСКА ЛИЦА У СРПСКИМ ГОВОРИМА ВОЈВОДИНЕ[1]

У раду су анализирани пејоративни називи за женска лица, ексцерпирани из десет свезака *Речника српских говора Војводине*. Грађа је класификована по семантичким обележјима, нпр. називи детерминисани физичким, психичким и моралним особинама, промискуитетним понашањем, као и по узрасном или породичном статусу. Приказана је скала експресивности, као и друге лексичко-семантичке специфичности. Пажња је, такође, усмерена на нормативну страну пејоративних назива, тј. употребу квалификатива у речнику, као што су *пеј* (пејоратив), *аугм* (аугментатив), *подр* (подругљиво значење), *вулг* (вулгарно), *прен* (пренесено) и *ирон* (иронично). Творбеном анализом су обухваћени продуктивни и нископродуктивни суфикси, којима се граде пејоративни називи за женска лица. Класификовани су по типу творбе и по врсти речи од којих су добијени такви називи (именице, придеви, глаголи), а уз поједине пејоративе утврђено је и порекло.

Кључне речи: пејоративи, женски род, Војводина, семантика, творба, порекло пејоратива

1. УВОД

Пејоративи, као врста субјективне оцене, су оне именице које садрже погрдно значење и њима се изражава презрив и омаловажавајући став према референту (Симеон 1969: 37).

За потребе нашег рада ексцерпирали смо грађу из десет свезака *Речника српских говора Војводине* (у даљем тексту: РСГВ). Ово је речник који обухвата претежно грађу из двају војвођанских дијалеката, шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког, грађу дијалеката колонијализатора, као и грађу из више српских села у Румунији и Мађарској. Ово није речник који је у граматичком смислу диференцијалан у односу на стандардни језик, будући да је шумадијско-војвођански дијалекат, у својим основним цртама, ушао у основицу српског књижевног језика. И поред великог броја стандардних речи, речник је задржао карактер потпуног дијалекатског речника. Грађа од укупно 360 ексцерпираних лексичких јединица показује да овај говор обилује пејоративима. У нашем раду грађу смо анализирали са семантичког и творбеног становишта. Приметили смо да лексеме носе различите степене пејоративности и да неке од њих не носе квалификацију *пеј* (пејоратив), већ неку из сличног домена: *аугм* (аугментатив), *ирон* (иронично), *погр* (погрдно), *прен* (пренесено) и *вулг* (вулгарно). Одлучили смо да овакве лексеме, без обзира на стилски и нормативни статус, посматрамо као пејоративе за лица, зато што пејоративна творбена основа у споју са афективним суфиксом упућује на пејоративност. У грађу смо укључили и лексеме двојног рода, природног и граматичког, мушког и женског рода (*ајмана*, *аламуња*, *балавурда*, *бараба*, *битанга*, *брбоња*, *брља*, *будала*, *врдалама*, *дангуба*, *дртина*, *штакара* итд.).[2] Приметили смо да поред бројних лексема са двојним родом, у РСГВ постоје и оне уз које је наведено да су женског рода, али из дефиниције и(ли) примера закључили смо да су двојног рода, тј. оне означавају уопштено особу (било мушку или женску): *гњида*, *жвоња*, *животиња*, *згадија / жгадија*, *кера*, *курва*, *мрцина*, *усраница*, *хала*, *цвећка*, *џомба* и *шука*. Забележили смо, такође, једну лексему средњег

[1] Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту бр. 17800 „Лингвистичка истраживања савременог књижевног српског језика и израда *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство за науку Републике Србије.

[2] С обзиром на то да се наша грађа базира на именицама женског рода, нисмо додавали квалификатор за женски род, али смо обележавали лексику двојног рода.

рода коју смо по примеру третирали и као лексему женског рода: *закерало* (Њена свекрва је неко закерало).

2. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Ексцерпирану грађу поделили смо на неколико лексичко-семантичких целина.[3] Ова класификација је условна и у семантичком смислу прилично груба, јер многи пејоративи могу да укључују више семантичких компоненти.

2.1. ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ЧОВЕКА:

2.1.1. физичке особине човека: *жентурина* аугм / *зграмула* м/ж / *згромула* м/ж / *кобила**[4] / *прдара* / *тромфа* м/ж „неспретна, груба, крупна особа“, *трбуљенда* аугм „жена са великим трбухом“, *ушкопљеница** прен „неженствена жена“, *ђинђошка* „непропорцијално грађена женска особа“, *крава* / *краветина* прен погр / *мурцула* м/ж подр / *суклата* м/ж погр / *тротла** „гломазна и незграпна женска особа“, *гадура** „ружна жена“, *бонца* прен / *жгоља* м/ж „мршава, ситна, неразвијена, погурена жена“, *напичак* / *пацицврк* м/ж подр „ситна и витка женска особа“, *скарлама* / *штакара* м/ж погр „веома висока особа, дугачких руку и ногу; жена која је виша од мужа“, *богаљуша** „жена са физичким недостатком“, *шантошка* погр „шантава, хрома жена“, *крешталица* „женска особа која има крештав глас“, *музара* прен подр „жена са великим грудима“, *хала* „грдосија“. Укупно 26 пејоратива.

2.1.2. физичке особине човека које уједно могу бити и оцена понашања: *sunsypa** „веома израсла, крупна (али незрела) девојка“, *дебелгуза* / *дропља* прен / *друсла* / *друслетина* / *нађвара* „гојазна, незграпна, лења женска особа“, *пицмилка* „заводљива, привлачна женска особа“. Укупно 7 пејоратива.

2.1.3. женска особа која не одговара полном стереотипу: *ајдара* / *мушкара* / *мушкобања* / *мушкарача* / *мушкобањаста* „женска особа која ликом и држањем подсећа на мушкарца или има неке мушке особине; она која је у стању да обавља мушке послове“. Укупно 5 пејоратива.

2.2. СПОЉАШЊИ ИЗГЛЕД ЧОВЕКА: *гологуза** „слабо одевена жена“, *дроља** „неуредно обучена женска особа“, *мачуката* / *чума* прен „особа рашчупане и неуредне косе“, *цвикерашица* „која носи цвикере, наочаре“. Укупно 5 пејоратива.

2.3. НЕМОРАЛАН НАЧИН ПОНАШАЊА:

2.3.1. женска особа која је по својим поступцима неморална, ништавна: *бараба* м/ж / *б(р)езобразница* / *говнара* / *згадија* зб / *жгадија* зб / *кера* / *курва** / *курветина* погр / *мрцина** погр / *мустра* / *неваљалица* / *фукара** м/ж / *цвећка* ирон / *шмизла** „лош човек, особа превртљивог карактера, пропалица, олош, шљам“, *гњида* прен / *срола* м/ж погр / *фрка* / *фуњара* м/ж / *шуша* погр „безвредна особа без имало угледа, ништарија“, *кобила* погр / *крмача** прен погр / *кучка** прен / *опајдара** / *покваренјакуша* / *покваренјанштина* / *(х)уља** м/ж „неморална жена“, *битанга* м/ж / *фокафуља* м/ж / *форкафуља* / *штрапађоза* м/ж „скитница, пропалица, нерадник“, *врдалама* м/ж „превртљива, непоуздана особа која избегава обавезе“, *гривошкиња* „женска особа који своје духовно сиромаштво прикрива неким спољашњим обележјима (оделом, понашањем и сл.)“,

[3] Критеријум за семантичку поделу су биле само лексикографске дефиниције и наведене потврде, мада мислимо да је степен полисемантичности код неких лексема далеко шири и произвољнији.

[4] Звездица (*) у нашем раду обележава полисемичну реч, тј. такву реч која има најмање две лексичко-семантичке категорије.

*изелица** м/ж „који много секира некога, који израбљује друге људе“, *лопина* м/ж / *лопужа* м/ж / *лопурда* м/ж аугм „лопов“, *штеточина* м/ж „особа која наноси, причињава штету“, *неверница* „женска особа која је изневерила, преварила другу особу (обично о жени, супрузи)“, *бећаруша / беч-кобила / калаштура** погр / *луциферка* „жена или девојка слободнијег понашања“. Укупно 42 пејоратива.

2.3.2. женска особа непријатне или непожељне нарави и карактера (непослушна, неодговорна, непоуздана, неопрезна, досадна, плашљива, тврдоглава, размажена, хировита и сл.): *ламуња* м/ж / *фркафуља** м/ж / *хајдара** / *шибаџија* м/ж „неозбиљна, непоуздана, неодговорна особа, ветропир“, *лисица* прен / *мусоведа* погр / *шпица* „препредена, лукава, лицемерна женска особа“, *улагуша / улизица* м/ж „женска особа која ласкањем задобија нечију наклоност, која се додворава“, *ева / напаст / пришипетља* ж/м „нападна, досадна, насртљива, наметљива жена“, *успала* м/ж / *успаљача / успијача / успијојла / успијуша* „особа која се лако успали, раздражи; уображена, умишљена женска особа“, *фрајла** погр / *шмизла** „уображена, надмена жена“, *џиџија* м/ж / *џимлија* м/ж / *џимрија* м/ж / *шкртица* м/ж „шкрта особа“, *лажара / лажљивица / лажовчина* м/ж / *лажура / лажурда* „жена која лаже, која је склона лагању“, *дурибаба* м/ж „онај који се лако и често дури, љути“, *загула* м/ж / *загуљача / јогуница / прдаљка* м/ж прен „особа којој се не може угодити, тешке нарави; тврдоглава особа“, *кукавица* м/ж прен „особа која нема довољно храбрости“, *курфућкалица* „радозналa жена“, *луцка* „лакомислена женска особа“, *магарица** прен погр „глупача, тврдоглава жена“, *траља* м/ж „незаинтересована, немарна особа“, *фалоскиња* „која се хвали“, *хардала* м/ж „нагла, неопрезна особа“, *џепидлака* м/ж „особа која ситницама придаје велику пажњу“, *џомба* прен „неприступачна, недружељубива особа“. Укупно 42 пејоратива.

2.3.3. насилна, зла, опака женска особа: *аждаја* прен / *бештија / вештиица* прен / *гадура** прен / *гвозденбаба / ђубретарка** прен / *злоћа* м/ж / *зоља* прен / *караконџула / керанџа* аугм / *ксантипа / кучка** прен / *покваренјака / проклетиња* м/ж / *проклештина* м/ж / *роспија / распандркача* „зла, покварена, бескрупулозна, опака жена“, *животиња* прен / *крвопија* м/ж / *пуста(х)ија* м/ж „груба, сурова особа, која некога искоришћава, злоставља“, *пичкашица* погр „женска особа која воли да се туче“. Укупно 22 пејоратива.

2.3.4. беспосличарка, нерадница, ленштина: *ајмана* м/ж / *дангуба* м/ж / *замлата* м/ж „беспосличар, битанга“, *згајба* м/ж / *квочка** погр / *ленгуза* м/ж / *ленчуга* м/ж / *ленчура* м/ж / *ленштина* м/ж / *ленштиња* м/ж / *лењчуга* м/ж / *лењштина* м/ж / *лештина* м/ж / *лењивица / мрљедина* погр / *мрцина** погр / *тротла** м/ж / *(х)уља** м/ж / *фрћкалица* „лења, неодговорна особа, ленштина“. Укупно 19 пејоратива.

2.3.5. женска особа која је слабе воље, неотпорна, неспособна, неспретна, болешљива: *богаљ* м/ж прен / *богаљуша** прен / *завезача / кљакуша / коза** погр / *швоња* м/ж / *шепркља* м/ж / *шепртља* м/ж „неспособна, неспретна особа којој ништа не полази за руком“, *пишамека* м/ж / *усра* м/ж погр / *усраница / кмеза* м/ж „особа благе нарави, бојажљива особа“, *срећа* погр „трома, успорена особа; незаинтересована особа“, *штиркуша* погр „жена која има бело прање“. Укупно 14 пејоратива.

2.3.6. глупа, интелектуално заостала, наивна, лакомислена, луцкаста женска особа: *будала* м/ж / *глупача* погр / *гуска* прен / *заглајдача / зврнда / коза* погр / *кокошка* погр / *магарица** прен погр / *мула* прен / *муђурла* м/ж / *муђурлија* погр / *невежа* м/ж / *суклата* м/ж погр „глупа, будаласта женска особа“, *керефека* погр / *лудајка* погр / *луцпрда / шандрка* м/ж / *сакајлуда* м/ж / *сакајслута / сакалуда* м/ж / *хајдара** / *шука / шућка* „луцкаста, неозбиљна, непредвидива особа“, *луда / нујка* „ментално поремећена, малоумна, умоболна особа; непромишљена, неразумна, несмотрена особа“, *слупка* „лакомислена женска особа“. Укупно 26 пејоратива.

2.3.7. особа која претерује у јелу и пићу: *(х)ала / алавица / алапљивица / бурагача / ждера** м/ж погр / *изелица** м/ж / *изиштина* м/ж „алава женска особа, прождрљивица“, *ждера** м/ж погр / *ждеретина* м/ж / *испичутура* м/ж / *локача* м/ж / *локмача* м/ж / *ождераница / олоканица* м/ж / *пијандура* м/ж / *пијанштина* м/ж / *пијеница / шљокаџија* „особа која много пије, пијаница, алкохоличар“. Укупно 18 пејоратива.

2.3.8. женска особа која много скита, лута: *(х)ајдара / хајдаруша / хајна / битанга* м/ж / *ванца(ла)га / ванцига* м/ж / *епкалица / скитара / скитачина* м/ж аугм / *(х)уцалица* м/ж „распуштена жена, жена која радо скита“, *пиципошта / хордуља / хорцуља / цакалка / опајдара* / фландра / поселуша / потркуша* „жена која воли да иде од куће до куће, проводећи време у празним разговорима, поселуша“. Укупно 18 пејоратива.

2.3.9. женска особа која много и свашта прича, која је склона свађи, оговарању: *алапача / апајдара / аранђуша / брбљивица / брбљуша / брбоња / брборија / дрнда / жвалача* погр / *калаштура* / квочка** прен / *квоцалица* прен / *лајавица / лајкуша / ландупа* м/ж / *олајкуша / сплеткашица / сплеткуша / таландара / тандркача* прен / *торокуша / трачара* м/ж / *трачарајка / трчерајка / трачерка / фљакандра / фркафуља** „жена која много прича; жена која оговара и сплеткари“, *заврљача / нацак-баба / шљопрда* „свадљива, цангризава особа која другима стално приговара и налази мане (обично старија женска особа)“. Укупно 30 пејоратива.

2.3.10. некултурна, неваспитана женска особа: *дивљакуша / зађка / паоркиња* погр / *простакуша / цуца* „девојка или жена која се понаша некултурно, примитивно, неваспитано, вулгарно“, *жвоња* м/ж прен „немио, непожељан човек“. Укупно 6 пејоратива.

2.3.11. недорасла, незрела женска особа: *балавица / балавура / балавуша / балавурда* „она која је недорасла, незрела“, *sunsypa** „веома израсла, крупна (али незрела) девојка“. Укупно 5 пејоратива.

2.3.12. неуредна, аљкава женска особа: *аљкавуша / аљкуша / аљкача / боклучара / бокључара / брља* м/ж / *брљивица / гуњача / ђубретарка** погр / *клопоша / крмача** прен погр / *кужњара / маслењача* погр / *муђунара* погр / *опајдара* / свињаруша / смрђуша* погр / *фушерка* „аљкава, неуредна, прљава особа“. Укупно 18 пејоратива.

2.3.13. женска особа која је склона претераном дотеривању, гиздању: *гиздавица / ирошкиња / шмизла** „гиздава жена, кађиперка, помодарка“, *лорфа / лофра* погр „нападно нашминкана женска особа“, *гиздавуша* „подругљив назив за женску особу (обично удавачу) која се много дотерује а мало ради“, *шиндивила* „жива, немирна млада женска особа која жели да привуче пажњу кокетним држањем и одевањем“. Укупно 7 пејоратива.

2.4. ЖЕНСКА ОСОБА СЛОБОДНОГ СЕКСУАЛНОГ ПОНАШАЊА: *бештија / дроља* / дроца / дроцуља / ждребица* прен / *женетина* / ирошкиња / курва* / курвештина / лужница / намигуша / пиздача / пиздошкиња / пиздуља* вулг / *пичкоша* погр / *пичкуша* погр / *пичокара / пиштољара / полегуша* погр / *прилегуша / профукњача / прцојка* вулг / *прцошкиња* вулг / *радодајка* погр / *рашчепуља / тротла** прен / *удра* вулг / *фамфуља* вулг / *фанфуља / фаћкалица* погр / *флинта / флинтара / флинтура / флокша / флећка / флећкуша / флутура / фљошка / фрајла* / фркафуља* / фукара* / фукса / фуксетина* вулг / *фуксица* вулг / *фуфа / хајмана / цуфла* погр / *чакшируша* погр / *чванча* погр / *чванчура* погр / *чванчуша* погр / *швигаруша / шкљоцара / шушумига* „жена лаког морала која олако ступа у сексуалне односе, развратна женска особа, проститутка“, *швалерка / шволерка* „женска особа која одржава ванбрачне интимне односе с неким мушкарцем, љубавница; женска особа која се упушта у љубавне авантуре“, *гологуза* „лако одевена жена склона неморалу“, *ајгируша / ајгирица* прен „пренаглашено чулна, путена жена“. Укупно 59 пејоратива.

2.5. ПОРОДИЧНИ СТАТУС: *одбегуша / побегуља / ускоч(н)ица / ускочкиња* „девојка која је ускочила, која је одбегла за момка мимо воље родитеља“, *пољаварка* „женска особа која се после развода врати родитељима да живи с њима; која се разишла с партнером после краћег заједничког ванбрачног живота“, *пајдркуша / половњача* погр „разведена распусна жена“, *бабадевојка / зостала* „старија неудата женска особа, уседелица“, *теренка* подр „женска особа коју радник на терену нађе за забаву“. Укупно 10 пејоратива.

2.6. МАТЕРИНСТВО: *јаловка / јаловица / ушкопљеница* „која је јалова, неспособна за рађање“, *копилача* „жена која је родила ванбрачно“. Укупно 4 пејоратива.

2.7. СОЦИЈАЛНИ И МАТЕРИЈАЛНИ СТАТУС: *гологуза** „сиромашна жена“. Један пејоратив.

2.8. УЗРАСТ: *бабетина / бабурина / бабускера / дртина* м/ж погр / *матора* „стара изнурена особа (обично мајка или супруга)“, *фирцигерка* „четрдесетогодишња женска особа“. Укупно 6 пејоратива.

2.9. УОПШТЕНО ПОДРУГЉИВИ НАЗИВИ ЗА ЖЕНСКЕ ОСОБЕ: *геновева / генавева* „подругљив назив за женску особу“, *девојчура* аугм / *женетина** аугм / *кења* погр / *цуретина* аугм „девојка, жена“. Укупно 6 пејоратива. Ти називи, настали од именица са неутралним значењем женске особе, реализују пејоративно значење, а таква семантичка реализација условљена је перцепцијом пола у језичкој слици света (в. Јовановић 2010: 98).

Критеријуми по којима смо наведену лексику посматрали као пејоративну су: експресивна функција и емотивно значење, другостепена (секундарна) номинација, стилска маркираност и неке творбене и семантичке специфичности (које су представљене у поглављу које се односи на творбу). Експресивна функција језика је она којом се може изражавати емоционално стање говорника, воља и жеља, која је усмерена као позив слушатељу (Симеон 1969: 292). Поред великог боја примарне пејоративне номинације (нпр. *друсла*, *дунда*, *гологуза*, *пицмилак*, *ђинђошка*), уочили смо примере са другостепеном (секундарном) номинацијом које су, такође, једна од основних одлика пејоративних експресива: *аждаја*, *(х)ала*, *богаљ*, *вештица*, *гњида*, *гука*, *животиња*, *зоља*, *караконџула*, *квочка*, *кера*, *кобила*, *коза*, *кокошка*, *крава*, *краветина*, *крвопија*, *крмача*, *кукавица*, *кучка*, *лисица*, *луда*, *лудајка*, *магарица*, *мула*, *напаст*, *проклетиња*, *пуста(х)ија*, *цверглан*, *цвећка*, *штеточина*, *штрк* итд. Ове секундарне номинације одликују се преношењем имена са једног садржаја на друге, а преношење ових аналогија врши се преко тропа и фигура (метафором, метонимијом и поређењем). Ове фигуре огледају се преко антропонимизације зоонима и делова тела зоонима: *ајгируша*, *ајгирица*, *беч-кобила*, *гњида*, *гривошкиња*, *гуска*, *дропља*, *ждребица*, *животиња*, *квочка*, *кера*, *керанџа*, *кобила*, *коза*, *кокошка*, *копилача*, *крава*, *краветина*, *крмача*, *кукавица*, *кучка*, *лисица*, *магарица*, *мрцина*, *мула*, *музара*, *свињаруша*, *смрђуша*, *ушкопљеница*, *штеточина*; фитонима: *цвећка*; предмета: *гуњача*, *завезача*, *пиштољара*, *пришипетља*, *таландара*, *флинта*, *цвикерашица*, *чакшируша*, *штакара*, *штиркуша*; митолошких бића: *аждаја*, *(х)ала*, *бештија*, *вештица*, *караконџула*, *луциферка*, *пуста(х)ија*, *роспија* и *чума*; делова људског тела: *бурагача*, *гологуза*, *дебелогуза*, *пиздача*, *пишдошкиња*, *пиздуља*, *пичкоша*, *пишкуша*, *пичокара*, *трбуљенда*, *фљошка*, *цепидлака*; људских излучевина: *говнара*, *жвалача*, *балавура*, *балавица*, *балавуша* и *балавурда*; и назива болести: *фирцигерка*. Као семантички специфичне издвојићемо велики број ономатопејских речи: *ждера*, *ждеретина*, *зврнда*, *квоцалица*, *кљакуша*, *кмеза*, *крешталица*, *лок(м)ача*, *пицмилка*, *пишамека*, *прдаљка*, *прдара*, *прцојка*, *прцошкиња*, *тандркача*, *фамфуља / фанфуља*, *флокша*, *флоћка*, *флоћкуша*, *фо(р)кафуља / фркафуља*, *фрћкалица*, *фуфа*, *цакалка*, *швоња*, *шљокаџија*, *шућка*, *шуша*, *шушумига* итд.

Сви пејоративни експресиви за женска лица разврстани су на оне којима је маркиран физички изглед, тј. каква спољашња обележја, и на оне којима се обележавају какве негативне психичке или моралне особине. Честа су преклапања ових категорија, тј. пуно има оних примера где се одређеним естетским обележјем даје оцена етичке вредности. Такве су: *гологуза* „лако одевена жена склона неморалу“, *гадура* „ружна, зла жена“, *дроља* „жена лаког морала; неуредно обучена женска особа“, *кобила* „крупна, груба жена; неморална жена“, *опајдара* „аљкава жена; неморална женска особа; женска особа која воли да скита и оговара“, *тротла* „неспретна пунија женска особа; глупача; жена лаког морала“ и *шмизла* „помодарка, кићиперка, кокета; препотентна, уображена жена; префигана женска особа“. Каткада је и особина физичког изгледа која представља за носиоца објективно позитивну особину, највероватније под баластом патријархалне традиције, преузела имплицитну етичку пејоративност: *напичак* „ситна и витка женска особа“ и *пицмилка* „заводљива, привлачна женска особа“. Негативном оценом и вулгарношћу одликују се чак и оне

јединице којима се именују жене са изразито великим грудима као пресудним стереотипом женствености и сексуалности, нпр. *музара*, што је доказ да се негативно маркира све оно што одудара од очекиваног и „нормалног“.

Поређењем семантичког садржаја грађе пејоративних експресива за мушка и женска лица (в. Станић/Јанковић 2011) издвајамо, као једну од најуочљивијих особина, оштар критички однос према женском промискуитету, где се женска сексуална девијантност и честа промена партнера, културолошки, са становишта мушкараца, обележава изразито високим степеном пејоративности и са стилске стране маркира вулгаризмима. С друге стране, такво исто понашање код мушкараца одликује се позитивном конотацијом, као одавање признања и дивљења, што би нас могло навести на закључак да су творци пејоратива углавном припадници мушког пола.

Не бисмо могли да издвојимо неке друге негативне особине везане искључиво за жене које се оцењују као негативне са становишта друштвеног морала и опхођења, а испољавају се кроз неприхватљиве поступке према другима. Међу неким негативним особинама, за које бисмо очекивали да су искључиво мушке, на основу културолошког стереотипа наслеђеног из прошлости, а који се и огледа у презентованој грађи, налази се грубост (*пуста(х)ија* м/ж, *крвопија* м/ж, *животиња* м/ж, *пичкалица*), бахатост (*бештија*, *ванцалага / ванцига* м/ж) и склоност ка алкохолизму (*ждеретина*, *испичутура*, *лок(м)ача* м/ж, *ождераница*, *олоканица* м/ж, *пијандура* м/ж, *пијанштина* м/ж, *пијеница* м/ж, *шљокаџија* м/ж). Пошто су овакве особине типичније за мушкарце, а у савременом друштву је дошло до изједначавања родова и у овим негативним сферама друштвеног понашања, данас велики број експресива носи обележје двородности.

Велики број експресива организује се у неколико категоријалних група, на основу великог броја диференцијалних сема. Те категоријалне групе разликују се по степену експресивности, па тако уочавамо високу, повишену и снижену експресивност. Високи степен експресивности[5] имају: *аждаја*, *ајгируша*, *ајдара*, *ајмана*, *(х)ала*, *алапача*, *аљкавуша / аљкуша / аљкача*, *апајдара*, *аранђуша*, *бабадевојка*, *бабетина / бабурина / бабускера*, *бараба*, *беч-кобила*, *бештија*, *битанга*, *богаљ / богаљуша*, *боклучара / бокључара*, *бонџа*, *будала*, *бурагача*, *вештица*, *гадура*, *гвозденбаба*, *геновева*, *глупанџа / глупача / глупуша*, *гњида*, *говнара*, *гуска*, *дивљакуша*, *дроља / дроца / дроцуља*, *дропља*, *дртина*, *друсла / друслетина*, *ђубретарка*, *жвалача*, *жгоља*, *ждребица*, *животиња*, *загула / загуљача*, *заглајдача*, *згадија / жгадија*, *згранула / згромула*, *зоља*, *зостала*, *јаловка / јаловица* итд. Повишени степен експресивности: *ајгирица*, *алавица / алапљивица*, *аламуња*, *балавура / балавуша / балавурда*, *брбљивица / брбљуша*, *брбоња / брборија*, *ванцалага / ванцига*, *гиздавуша*, *гологуза*, *гривошкиња*, *дангуба*, *дебелогуза*, *дрнда*, *жвоња*, *ждеретина*, *женетина / жентурина*, *завезача*, *заврљача*, *згајба*, *згеба*, *изиштина*, *испичутура*, *јогуница* итд. Снижен степен експресивности: *балавица*, *б(р)езобразница*, *бећаруша*, *блеса*, *брља / брљивица*, *вагабунда*, *врдалама*, *вртиреп*, *врцкалица*, *гиздавица*, *гуњача*, *девојчура*, *дунда*, *дурибаба*, *ђинђошка*, *ева*, *епкалица*, *ждера*, *закерало*, *замлата*, *заћка*, *зврнда*, *злоћа*, *sunsypa*, *изелица*, *ирошкиња* итд. Критеријуми за раздвајање ових експресива тичу се семантичке и стилске стране. Најоштрију осуду, ипак, носе психичке и моралне особине човека, као и женски промискуитет, па смо највећи број таквих лексема, посебно оних са обележјем вулгарности и оних насталих метаморфизацијом од зоонима, сврстали у пејоративе високог степена експресивности. Најбољи пример за то је пејоратив *богаљ*, назив за човека са физичким хендикепом, који се у речнику третира и као лексема субјективно оцењена од стране говорника као експресив чија је сфера проширена на ознаку човековог односа према раду, па тако означава „неспособну, неспретну, трапаву“ женску особу. Пејоративи са повишеним и сниженим степеном експресивности могу у себи носити деминуцију (повишени) или хипокористичност (снижени експресиви), а снижени експресиви могу носити још и дозу симпатија према одређеној негативној особини, посебно ако су њени носиоци деца (уп. *закерало*, *зврнда*, *злоћа*). Закључујемо да је неупоредиво већи број пејоратива са високим степеном експресивности у односу на остале две групе и да је за пејоративе са сниженим степеном експресивности карактеристична употреба у фамилијарној и интимној комуникацији.

[5] Навели смо грађу из прве три свеске РСГВ.

Степен експресивности често одређује комуникативни и прагматички план употребе (учесници, садржај, ситуација), па се на основу контекста одређују и негативне емоције које се исказују експресивном лексиком: *презир* (Та њина прија је права заћка),[6] *гађење* и *гнушање* (То је једна жвоња, увек нас обрука у друштву било поступцима, било недоличним понашањем или бљутавим говором), *ниподаштавање* (Била је то красна девојка, а сад је дроца), *непоштовање* (С отом аламуњом нећу ни да диваним), *понижавање*, *ругање* и *вређање* (Оженио се таком богаљушом да мора мати да му кува и пере), *исмевање* и *иронија* (Наранити ждеру и керу, нећеш успети, јер они не знају за меру) и сл.

3. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА

Класификацију смо извршили тако што смо најпре издвојили просте, немотивисане речи које се завршавају на граматички наставак *-а*, а затим лексеме које се завршавају на суфикс *-а* и на нулти суфикс. Потом следи анализа домаћих и страних суфикса, по редоследу на основу броја пејоратива образованих помоћу њих. У оквиру сваке целине набројали смо суфиксалне, префиксално-суфиксалне изведенице и сложенице добијене композицијом. На крају, навели смо префиксално-суфиксалне лексеме, лексеме добијене конверзијом и композицијом,[7] као и оне за које нисмо утврдили порекло. Регистровали смо две лексеме, које спадају у именичке полусложенице (*беч-кобила* и *нацак-баба*).

3.1. Просте, немотивисане речи, које се завршавају на граматички наставак *-а*, женског су или двојног мушког и женског рода: *аждаја* (турцизам, в. Skok 1: 80 s.v. *aždaha*; ЕРСЈ 1: 67–68 s.v. *аждаја*), *(х)ајдара* (нејасног порекла, в. ЕРСЈ 1: 79 s.v. *ајдара*), *ајмана* м/ж „беспосличар, битанга“ / *хајмана* „апсида; женска особа слободнијег понашања“ / *хајна* „распуштена жена, жена која радо скита“ (балкански турцизам, Skok 1: 18 s.v. *ajmana*), *ала* „прождрљив, незасит човек“ и *хала* „грдосија“ (код Вука *халав* „човек прождрљив као хала“, тј. животиња у народној машти, која чини зло људима, а ако је у људима онда ствара прождрљивост, в. Skok 1: 650–651 s.v. *(h)ala*[1]; Бјелетић 2002; ЕРСЈ 1: 96–97 s.v. *ала*[2]), *аламуња* м/ж (нејасног порекла, в. ЕРСЈ 1: 110–111 s.v. *аламуња*), *бараба* м/ж (в. Skok 1: 110 s.v. *baraba*; Бренеселовић 2006; ЕРСЈ 2: 180–181 s.v. *бараба*), *битанга* м/ж (мађаризам, в. Skok 1: 158 s.v. *bitanga*; ЕРСЈ 3: 319–321 s.v. *битанга*), *будала* м/ж (турцизам, в. Skok 1: 2–3 s.v. *abdal*), *ванцалага / ванцига* м/ж (в. Skok 1: 505 s.v. *fancaga*), *геновева / генавева* „подругљив назив за женску особу“ (од *Genoveva*, германског женског имена, по јунакињи Шуманове опере), *гњида* (< *гњида* „јаје од ваши, ovum pediculi“ РСАНУ, в. Skok 1: 579 s.v. *gnjida*), *дропља* „гојазна, незграпна женска особа“ (од назива *дропља* за мочварну птицу, прасловенског порекла, в. Skok 1: 443 s.v. *droplja*), *дунда* (в. id 1: 457 s.v. *dunda*), *ева* (по библијском женском имену, в. id 1: 497 s.v. *Eva*), *зоља* (в. id 3: 664 s.v. *zujati*), *керефека* (мађаризам, в. РМС 2: 699), *кобила* (в. id 2: 143a s.v. *konj*), *коза* (в. id 2: 173 s.v. *koza*), *крава* (в. SP 1: 60; Skok 2: 183 s.v. *krava*), *ксантипа* (грчки назив за злу и свадљиву жену, према имену Сократове жене), *курва* (в. Skok 2: 245 s.v. *kurva*), *мачуката* „особа рашчупане и неуредне косе“ (од рум. *măciucat* „са задебљањем на једном крају (о штапу, палици)“, придев од *măciucă* „тојага“), *мула* (в. id 2: 479–480 s.v. *mul*[1]), *мусоведа* „лукава, лицемерна особа“ (турцизам, в. *мусеведа* „беда, несрећа, напаст“, Шкаљић 1966: 477), *мустра* (италијанизам, в. Skok 2: 454 s.v. *monstro*), *суклата* м/ж (в. id 3: 260 s.v. *sklata*), *фландра* „женска особа која воли да скита и оговара; неморална женска особа; аљкава жена“ и *фљакандра* „жена која много прича, која оговара“ (од пеј. назива *фландра* за жену, немачког порекла, в. id 1: 521 s.v. *flandra*), *флинта* „дроља“ (< *флинта* „пушка“, германизам, в. РМС 6: 677, Skok 1: 522 s.v. *flinta*), *фрајла* (из горњо-немачког, в. Skok 1: 528 s.v. *frajla*), *фрка* „безна-

[6] На основу ограниченог реченичног контекста не можемо с поуздањем говорити о конкретним емоцијама које се преносе пејоративима.

[7] Код префиксално-суфиксалних изведеница и сложеница није додатно објашњена морфологија творбених основа, осим у појединим примерима када је забележен пејоратив мушког рода исте основе.

чајна женска особа“ и *фо(р)кафуља / фркафуља* м/ж „неугледна особа; неморална особа; женска особа која много прича и оговара“ (в. *фркафуља* „варошлија (у супротности према сељаку)“, из немачког, РМС 6: 691), *фукара* м/ж „пропалица; развратна жена“ (в. *фукара* „сиротиња“, турског порекла, Шкаљић 1966: 285–286), *фукса* „развратна жена“ (из немачког, в. Schneeweis 1960: 42), *(х)уља* м/ж (в. Skok 1: 693–694 s.v. *hula*), *цицција* м/ж (в. id 1: 260 s.v. *cicija*), *чума* „женска особа неочешљане, неуредне косе“ (од имагинарног женског бића страшног изгледа које по празноверју отима децу, в. id 1: 341 s.v. *čuma*) и *џомба* прен „неприступачна, недружељубива особа“ (турцизам *џомба* „провалија; човек, који може много појести“, Шкаљић 1966: 243); са префиксом: *невежа* м/ж (русизам, в. РМС 3: 670); сложенице: *бабадевојка*, *гвозденбаба*, *дурибаба* м/ж, *испичутура* м/ж, *караконџула* (балкански турцизам, в. Skok 2: 46b s.v. *kara*), *мушкобања* (в. id 2: 493a s.v. *tuž*[1]), *пицципошта*, *пришипетља* м/ж, *сака(ј)луда / сакајслута* м/ж и *цепидлака* м/ж. Укупно 46 пејоратива.

3.2. Суфикс ***-а*** јавља се најчешће у девербалима женског рода, тако да те именице означавају глаголску радњу или су значењем уже од глагола (Babić 1986: 51–57; Клајн 2003: 16–19), нпр. *брља* м/ж (< *брљати*), *дрнда* (< *дрндати*), *ждера* м/ж (< *ждерати* или *ждероња*), *зврнда* (< *зврндати*), *зјака* м/ж (< *зјакати*), *лорфа / лофра* (< *лорфати се*), и *шепркља* / *шепртља* м/ж (в. Babić 1986: 55); са префиксима: *загула* м/ж „особа којој се не може угодити, тешке нарави; тврдоглава особа“ (< *загулити*, уп. *загуљен, -а, о* „задрт“, *загуљенац* и *загуљенко* м „наопак човек“, РМС 1: 100), *замлата* м/ж, *удра*, *успала* м/ж и *усра* м/ж. Тим суфиксом се, такође, граде именице женског рода и додаје се на именичку и придевску основу и исказује телесне особине, углавном негативне, нпр. од придева на *-ав*: *жвоња* (< *жвоњав, -а, -о*), *жгоља* м/ж, *кмеза* м/ж и *траља* м/ж; од именица, као моциони суфикс: *кера* (< *кер*), *клопоша* „аљкава жена“ (< *клопош* м „аљкавац“), *тротла* м/ж (< *тротл*, од нем. *Trottel* „слабоуман“ Schneeweis 1960: 135) и *шпица* „претворна, лукава женска особа“ (< *шпицлов* м „претворна мушка особа“ РСГВ; *шпиц(е)л / шпицлов* „шпијун“ РМС 6: 997, немачког порекла, в. Schneeweis 1960: 136). Забележили смо сложенице: *дангуба* м/ж, *дебелгуза*, *ландупа* м/ж, *ленгуза* м/ж, *луцпрда*, *пишамека* м/ж и *шушумига*. Са сложеним суфиксом *-ја* граде се: *бештија* (в. Skok 1: 130 s.v. *beča*), *хуља* и сложеница *крвопија* м/ж. Укупно има 32 лексема са овим суфиксом.

3.3. Лексеме женског рода са нултим суфиксом су: префиксални облик *напаст* (у којем је нулти суфикс додат на крњи инфинитив, Клајн 2003: 217) и сложеница *пацицврк* м/ж (други члан вероватно од нем. *Zwerg* ‘патуљак’).

3.4. Пејоратив *зостала* „уседелица“ је партицип перфекта активног у женском роду од глагола *зостајати* „заостајати, остајати из кога или чега у кретању“.

3.5. Домаћи суфикси су:

3.5.1. Суфикс ***-ица*** је један од најпродуктивнијих суфикса у српском језику (Стевановић 1986: 524–527; Babić 1986: 135–156; Клајн 2003: 113–119). По пореклу је од псл. суфикса *-ica*, којим су се, између осталог, градили деминутиви, посебно у јсл. језицима (SP 1: 98–99). У нашој грађи забележили смо лексеме које су настале спајањем овог суфикса са придевским основама и тада означавају бића са особином исказаном у основи: *вештица* (< *вешт*), *јаловица* (< *јалов*), *јогуница* (< *јогун* РМС 2: 604, в. *јогун* турског порекла, Шкаљић 1966: 371), *шкртица* м/ж (< *шкрт*); као и са придевским основама на *-ив* које по правилу означавају карактерне особине: *алапљивица*, *брбљивица*, *брљивица*, *лажљивица* и *лењивица*. Са глаголским основама регистровали смо примере *квоцалица* (< *квоцати*) и *улизица* м/ж (< *улизивати се*), док са именичким основама имамо: *ајгирица* (< *ајгир* м), *ждребица* (< *ждребе* с), *лисица* (< *лис* м), *магарица* (< *магаре* с) и *фуксица* (< *фукса* ж). Од сложених суфикса забележили смо *-авица*[8] *у лексемама насталим од придева на -ав*: *алавица*, *балавица*, *гиздавица* и *лајавица*, и именицу *кукавица* м/ж (од ономатопејског узвика *ку-*

[8] Од псл. суфикса *-av-ica*, којим су се градили nomina agentis и actionis, в. SP 1: 99.

ку којим се опонаша глас кукавице, в. Skok 2: 227 s.v. *kuku*); затим *-аница*: *пијеница* м/ж; *-ашица*: *пичкашица*, *сплеткашица* и *цвикерашица*; *-лица*: *епкалица*, *изелица* м/ж, *крешталица*, *фаћкалица*, *фрћкалица* и *(х)уцалица* м/ж; и *-ница*: *лужница*. Са префиксима: *б(р)езобразница*, *неваљалица*, *неверница*, *ождераница* м/ж, *олоканица* м/ж, *ускоч(н)ица*, *усраница* м/ж и *ушкопљеница*; и једна сложеница: *курфућкалица*. Укупно 41 пејоратива.

3.5.2. Експресивни суфикс ***-уша*** је веома продуктиван суфикс и има готово увек пејоративан призвук (Стевановић 1986: 536–537; Babić 1986: 311–312; Клајн 2003: 198–199). По пореклу је од псл. суфикса *-uša*, којим су се градили најчешће хипокористични називи и који је служио као моциони суфикс у срп.-хрв., док у неким руским дијалектима и у срп.-хрв. и слн. регистроване су експресивне лексеме nomina agentis (в. SP 1: 79). Од именичких основа настале су лексеме: *ајгируша* (< *ајгир* м), *аранђуша* „досадна, брбљива жена“ (< *ронђа* „крпа, дроњак“ РМС 5: 564, в. ЕРСЈ 1: 219 s.v. *арханђео*), *бећаруша* (< *бећар* м), *богаљуша* (< *богаљ* м/ж), *дивљакуша* (< *дивљак* м), *опанчаруша* (< *опанчар* м), *паоркуша* (< *паор* м), *паждркуша* (< *паждркан* м), *пичкуша* (< *пичка*), *покваренјакуша* (< *покваренјак* м), *простакуша* (< *простак* м), *свињаруша* (< *свиња*), *сплеткуша* (< *сплетка*), *флећкуша* (< *флећка*), *хајдаруша* (< *(х)ајдара*), *чакшируша* (< *чакшири* м), *чванчуша* (< *чванча*) и *швигаруша* (< *швигар* м); од придевске основе граде се називи за жене по физичким и карактерним особинама: *аљкавуша* и *аљкуша* (< *аљкав*), *балавуша* (< *балав*), *гиздавуша* (< *гиздав*) и *кљакуша* (< *кљакав*); од глаголске основе, најчешће као ознака за женске особе по понашању: *брбљуша* (< *брбљати*), *смрћуша* (< *смрдети*, в. Клајн 2003: 199), *торокуша* (< *торокати*), *улагуша* (< *улагати*) и *штиркуша* (< *штиркати*); префиксално-суфиксаланом творбом добијени су: *намигуша*, *(о)лајкуша*, *одбегуша*, *полегуша*, *поселуша*, *потркуша*, *прилегуша* и *успијуша*. Укупно 36 лексема.

3.5.3. Суфикс ***-ка*** је један од најважнијих именичких суфикса у словенским језицима, који је у јужнословенским језицима изгубио деминуцију (Стевановић 1986: 473: 479; Babić 1986: 238–247; Клајн 2003: 131–135). По пореклу од псл. суфикса *-ka* (в. SP 1: 89). У грађи забележили смо лексеме, које се изводе од именица на сугласник: *кокошка*, *теренка* и *цвећка* м/ж; затим оне лексеме у којима суфикс *-ка* служи као моциони суфикс: *гуска* (> *гусак / гусан* м, в. Клајн 2003: 134), *ђубретарка* (< *ђубретар* м), *заћка* (< *заћко* < *заћорити (се)*), *кучка* (< *куче* с, в. Клајн 2003: 134), *луциферка* (< *луцифер* м), *поњаварка* (< *поњавар* м), *фирцигерка* (< *фирцигер* м), *фушерка* (< *фушер* м), *швалерка* (< *швалер* м), *шволерка* (< *шволер* м), *шука* и *шућка* (< *шућков* и *шутак* м) и *шантошка* (< *шантош* м); од именичке основе настали су, такође, следећи називи: *ђинђошка* „непропорцијално грађена женска особа“ (можда од *ђинђати (се)*, *ђинђошити се* „низати ђинђе; китити, украшавати“, *ђинђер* „оно што служи за украшавање, украс“ РСАНУ, од ит. *gingillo* „играчка; ситница, дрангулија; беспослица, дангуба“ Клајн 2000), *флићка* (< *флинта*) и *флећка* и *фљошка* (< *флокша*) и *цакалка*; од придевске основе имамо: *јаловка* (< *јалов*), *луцка* (< *луцкаст*) и *нујка* „ментално поремећена женска особа“ (можда од *нујан* „сетан, тужан“ РМС 3: 827); од глаголске основе имамо: *квочка* (в. Клајн 2003: 135) и *шандрка* м/ж; са префиксом: *слупка* и једна сложеница: *пицмилка*. Од сложених суфикса забележили смо са *-аљка*: *прдаљка* м/ж; са *-ерка*: *трачерка* (< *трач* м); са *-ајка*: *лудајка* (< *луда* < *луд, -а, -о*), *трачарајка* и *трчерајка* (< *трачарити*) и сложеница: *радодајка*; са *-ојка*: *прцојка*. Укупно 35 пејоратива.

3.5.4. Суфикс ***-ача*** се спаја са именицама: *бурагача* „жена која много једе“ (< *бураг* м „део желудца преживара; желудац (стомак) у човека“, из румунског в. Skok 1: 239 s.v. *burag*), *гуњача* (< *гуњ* м), *заглајдача* (< *заглајдан* м), *копилача* (< *копиле* с), *крмача* (< *крме* с), *мушкарача* (< *мушкарац* м) и *пиздача* (< *пизда*); са придевима: *аљкача* (< *аљкав, -а, -о*), *глупача* (< *глуп, -а, -о*), *заврљача* (< *заврљан, -а, -о*), *маслењача* (< *маслен, -а, -о*) и *(х)алапача* „жена која много прича; жена која оговара“ (нејасног порекла, в. ЕРСЈ 1: 111 s.v. *алапача*); са глаголима, тад и именују женска лица што врше радњу основног глагола: *лок(м)ача* м/ж (< *локати*), *жвалача* (< *жвалавити*), *завезача* (< *завезати*) и *тандркача* (< *тадркати*); префиксално-суфиксалном творбом добијене су лексеме: *загуљача* м/ж, *профукњача*, *распандркача*, *сукурдача*, *успаљача*, *успијача*; са сложеним суфиксом *-њача*: *половњача*. Укупно 23 пејоратива.

3.5.5. Аугментативни и пејоративни (ненаглашени) суфикс ***-ина***, по пореклу, је од псл. суфикса *-ina*, који је један од најпродуктивнијих суфикса у словенским језицима и, између осталог, гради деноминале са експресивним (и са позитивним и негативним) значењем (в. SP 1: 120–123). Суфикс *-ина* је превасходно аугментативни суфикс, међутим изведенице са тим суфиксом „могу истовремено означавати и нешто старо, неугледно, непријатно. Њиховом употребом изражава се став, суд субјекта о неком предмету, појави или конкретној ситуацији. Тако употреба аугментатива углавном представља емотивно-експресиван став субјекта, и то најчешће негативан“ (Јовановић 2010: 91). Суфикс *-ина* спаја се са именичким основама: *лопина* м/ж (< *лопов*, лексеме мађарског порекла, в. Skok 2: 577 s.v. *-ov*; Клајн 2003: 176), док је именица *дртина* м/ж од трпног придева, а од глагола *дрети* (в. Skok 1: 436 s.v. *drijeti*; Клајн 2003: 97). Од глагола забележили смо *мрљедина* „лења особа, ленштина“ (можда је у вези са *мрљавити* „јести споро“ РСГВ и *мрљезгати* „јести или говорити споро“, *мрљетина / мрлутина* „мршава животиња; изнемогла болесна особа“, код Вука, в. РМС 3: 442–443). Балканизам нејасног порекла, *мрцина*, је по Скоку највероватније од латинског придева *morticinus*, в. Skok: 463 s.v. *mrcina*. Од сложених суфикса имамо пејоративе са *-чина*: *лажовчина* м/ж, *скитачина* м/ж и *штеточина* м/ж; са аугментативним, увек наглашеним суфиксом *-етина* (в. Николић 1972 (2–3): 143; Клајн 2003: 78–79; Јовановић 2010: 97–101): *бабетина* (< *баба*), *друслетина* (< *друсла*), *ждеретина* м/ж (< *ждерати*), *женетина* (< *жена*), *краветина* (< *крава*), *курветина* (< *курва*), *фуксетина* (< *фукса*) и *цуретина* (< *цура*); са *-штина*, који има и пејоративно значење (в. Стевановић 1986: 538; Babić 1986: 230–232; Клајн 2003: 209–211): *изиштина* м/ж „прождрљивац“ (< *изјести*, в. *изелица* м/ж), *ле(н)штина / ленштиња / лењштина* м/ж (< *лењ, а, -о*), *пијанштина* м/ж (< *пијан, -а, -о*), *проклештина* м/ж (< *проклет, -а, -о*); са *-јан-шт-ина*, где први део служи за спајање основе са *-шт-* (као код сложеног суфикса *-овштина* и *-евштина*): *покваренъанштина* (< *покварен, а, -о*); са *-урина*: *бабурина* (< *баба*); са *-турина*: *жентурина* (< *жена*); са *-(е)штина*: *курвештина* (< *курва*). Укупно 23 пејоратива.

3.5.6. Суфиксом ***-ара*** добијени су називи за бића са пејоративним значењем (Babić 1986: 104–105; Клајн 2003: 47–50). Од именица добијене су: *боклучара / бокључара* „аљкава жена“ (< *боклук / бокљук* „прљавштина“), *говнара* (< *говно* с), *лажара* (< *лажа* м/ж), *нађвара* (< *нађве* ж), *пичокара* (< *пичка*), *пиштољара* (< *пиштољ* м), *флинтара* (< *флинта*) и *штакара* м/ж (< *штака*, в. Клајн 2003: 49); од глагола: *музара* (< *мусти*), *прдара* (< *прдети*), *скитара* (< *скитати*), *таландара* „жена која много прича; жена која оговара“ (< *таландати* РМС 6: 133), *трачара* м/ж (< *трачарити*), *фуњара* м/ж (< *фуњати*) и *шкљоцара* (< *шкљоцати*); од придева: *кужњара* (< *кужан*, в. Клајн 2003: 47–48) и *мушкара* (< *мушки*, *мушкарац*, в. Skok 2: 493a s.v. *muž*[1]). Са сложеним суфиксом *-ун* + *-ара* забележили смо један пример: *муђунара*. Укупно 19 пејоратива.

3.5.7. Аугментативно-пејоративни суфикс ***-ура*** (Николић 1972 (2–3): 143; Стевановић 1986: 509; Babić 1986: 319; Клајн 2003: 196–197) забележили смо у лексемама, насталим од именица: *гадура* (< *гад* м), *девојчура* (< *девојка*), *лажура* (< *лаж*), *sunsypa* (< *sunso* м), *флинтура* и *флутура* „дроља“ (< *флинта* „исто“) и *чванчура* (< *чванча*) и од придева: *балавура* (< *балав*). Сложени суфикс *-чура* забележили смо код лексеме *ленчура* м/ж. Укупно 8 пејоратива.

3.5.8. Суфиксом ***-иња*** добијена је лексема *животиња* (од псл. изведенице *život* од придева *živ*, в. Skok 3: 681 s.v. *živ*) и *проклетиња* м/ж (од придева *проклет*). Са сложеним суфиксом *-киња* добијени су: *ирошкиња* (< *ирошити се*), *паоркиња* (< *паор* м), *ускочкиња* (< *ускочити*) и *фалоскиња* (< *хвалити / фалити* и *фалос(а)*), док са суфиксом *-ош* + *-киња* добијени су: *гривошкиња* (< *гривош* м < *грива* ж), *пиздошкиња* (< *пизда*) и *прцошкиња* (< *прцати*). Укупно 7 пејоратива.

3.5.9. Суфиксом ***-ла*** је по пореклу од псл. *-la*, који је забележен у експресивним називима nomina agentis мушко-женског рода у појединим слов. језицима (в. SP 1: 104–105). У ексцерпираној грађи нашли смо укупно 4 пејоратива са тим суфиксом: *друсла* „гојазна, незграпна женска особа“ (< *друсласт, -а, -о* „који има велике дебеле посуновраћене усне“ < *друда* ж „крупна, неспретна девојка“, *друсати* „касати“, в. Skok 1: 447 s.v. *drusati*), *срола* м/ж „безвредна, безначајна особа“ (можда преформулацијом од *срађа* м/ж „сероња“) и *шмизла* (немачког порекла, в. Schneeweis 1960: 19). Са сложеним суфиксом *-ој-ла* забележили смо лексему *успијојла*.

3.5.10. Суфиксом ***-уља***[9] грађене су следеће лексеме: *дроцуља* (< *дроца*), *пиздуља* (< *пизда*), *хордуља / хорцуља* „женска особа која воли да скита“ (можда у вези са *хорјат* м „хуља, лопов“, балканског грецизма, од кога је настало у Истри *хор* м „зао човек“, *хорања* ж „непоштена женска особа“ и придев *хораст* „зао (о детету)“, в. Skok 1: 679 s.v. *(h)orjat*) и са префиксом: *побегуља* и *рашчепуља*. Укупно 6 пејоратива.

3.5.11. Суфикс ***-ца*** се користи у новије време, а због његове звучне изражајности популаран је за именовање људских бића (в. Клајн 2003: 205–206), нпр. *бонца* „мршава, погурена жена“ (< *бонца* „мршава крава“, в. Skok 1: 188 s.v. *bondža*), *глупанца* м/ж (< *глупан* м < *глуп, -а, -о*), *кенца* (< *кењати*), *керанца* (< *кера* ж и *кер* м), *цоца* и *цуца*. Укупно 6 пејоратива.

3.5.12. Суфикс ***-ија*** је страног порекла (Babić 1986: 180–186; Клајн 2003: 80–82). Ексцерпирали смо укупно 5 пејоратива: *брборија* м/ж (< *брбљати*), *роспија* (балкански турцизам персијског порекла, од тур. *orospu* < перс. *rospi* в. Skok 2: 566 s.v. *orospija*) и *цимлија / цимрија* м/ж „цицијa“ (балкански турцизам, в. id 1: 474b s.v. *džimrija*) и са префиксом: *згадија / жгадија* зб „олош, шљам“ (< *згад* м „прљав, неуредан човек“ < *гад* м „нечистоћа, прљавштина“). Са сложеним суфиксом *-урлија*, који носи афективно значење (в. Клајн 2003: 83–84), добијена је лексема *муђурлија* м/ж „будала“ (< *муђак* м „покварењак“), а од ње је настала *муђурла* м/ж са истим значењем.

3.5.13. Аугментативно-пејоративни суфикс ***-урда*** (Николић 1972 (2–3): 143; Babić 1986: 319; Клајн 2003: 197) забележили смо у примерима: *балавурда* м/ж „детињаста, незрела одрасла особа“ (< *балав, -а, -о* „млад, незрео“), *лажурда* (< *лаж*) и *лопурда* м/ж (< *лопов*, лексема мађарског порекла, в. Skok 2: 577 s.v. *-ov*). Укупно 3 пејоратива.

3.5.14. Следећи суфикси учествују у грађењу двеју лексема. Укупно има 4 суфикса и 8 лексема, то су: суфикс ***-дара***: *апајдара* и *опајдара* (нејасног порекла, в. Skok 2: 534 s.v. *obajgora*); ***-оња*** је по пореклу од псл. *-on'ь*, који је у зсл. језицима веома продуктиван у грађењу експресивних назива за људе, често са пејоративно-аугментативним значењем, док је у ссл. и јсл. језицима ту функцију испуњавао суфикс *-on-ja* (в. SP 1: 133). Забележили смо две лексеме са овим суфиксом: *швоња* м/ж „неспособна, сметена особа“ (в. *шоња* м, Станић/Јанковић 2011) и *брбоња* м/ж (< *брбљати*); ***-ула***[10]: *згромула/зграмула* м/ж и *мурцула* м/ж; ***-ција***: *шибација* м/ж (< *шибати*) и *шљокација* м/ж (< *шљокати*).

3.5.15. Следећи суфикси учествују у грађењу једне лексеме. Укупно има 19 суфикса и 19 лексема, то су: суфикс ***-аљ***[11] ***у*** *богаљ* м/ж; редак пејоративни суфикс ***-а(х)ија*** (Клајн 2003: 50–51) у *пуста(х)ија* м/ж (нејасно, вероватно је од придева *пуст*, по угледу на *дахија* и *спахија*, в. Skok 1: 15 s.v. *-aija*, 3: 83b s.v. *pust*[2]); ***-дура***: *пијандура* м/ж (< *пијан, -а, -о*); пејоративни суфикс са шаљивим призвуком ***-енда*** (в. Babić 1986: 314; Клајн 2003: 76) у *трбуљенда* (< *трбух*); ***-(а)к*** у префиксалној изведеници *напичак*; ***-(ј)ак-а***[12] ***у*** *покварењака*; суфикс са шаљивим призвуком ***-лама*** (Клајн 2003: 142) у *врдалама* м/ж; ***-ло***[13] је аугментативни суфикс, који се додаје искључиво на глаголске основе (Стевановић 1986: 487–491; Babić 1986: 258–260; Клајн 2003: 149–151), као што се може потврдити префиксалном лексемом *закерало*; ***-оља***[14] ***у*** *дроља* (в. Skok 1: 436b s.v. *drijeti*); ***-оћа*** у *злоћа* м/ж; ***-оша***[15] у *пичкоша*; ***-тура*** у *калаштура* (в. Skok 2: 19 s.v. *kalaš*); ***-ћа*** (за грађење

[9] Тај суфикс није забележен у псл. језику, међутим са новијим суф. *-ul'a* грађени су у појединим словенским језицима експресивни називи, пре свега деминутиви и хипокористици, а понекад и аугментативи, док су изведенице nomina agentis обично пејоративног значења (SP 1: 110–111).

[10] Није забележен у псл. језику, међутим са новијим суф. *-ula* грађени су експресивни називи, пре свега аугментативи и пејоративи, у појединим словенским језицима (SP 1: 110–111).

[11] По пореклу од псл. суфикса *-al'ь*, који је у појединим слов. језицима градио експресивне називе, в. SP 1: 107–108.

[12] По пореклу од псл. *-jakъ*, којим се, између осталог, граде девербали nomina agentis и instrumenti, посебно експресивни називи женског рода на *-a* у ссл. језицима (в. SP 1: 89–90).

[13] По пореклу од псл. суфикса *-lo*, којим су се градили експресивни називи nomina agentis, са негативним значењем (в. SP 1: 104).

[14] По пореклу од псл. *-ol'a*, в. SP 1: 109–110.

[15] По пореклу је од псл. суфикса *-oša*, који је у ретким случајевима у ссл. и јсл. језицима градио експресивне називе за мушко-женски род, са благим пејоративним значењем (в. SP 1: 78).

хип. назива за бића, в. Клајн 2003: 192–193) у *срећа*; аугментативно-пејоративни суфикс ***-ускера*** (Клајн 2003: 197) у *бабускера*; деминутивни и хипокористични суфикс ***-ца***[16] (Стевановић 1986: 524; Babić 1986: 306; Клајн 2003: 199–201) у *дроца* (в. Skok 1: 436b s.v. *drijeti*); непродуктивни и редак суфикс ***-чага***[17] (в. Клајн 2003: 16; Babić 1986: 314) у *лончага* м/ж (< *лонђош* м, в. Станић/Јанковић 2011); аугментативно-пејоративни суфикс ***-чуга***[18] (Babić 1986: 314; Клајн 2003: 194–195) у *ленчуга / леньчуга* м/ж; пејоративни суфикс ***-ужа***[19] (Babić 1986: 319; Клајн 2003: 195) у *лопужа* м/ж; суфикс ***-ша*** у *флокша*.

3.6. Забележили смо један страни суфикс ***-оза*** (Babić 1986: 318; Клајн 2003: 246) у *штрапађоза / штрапађоза* м/ж (в. Skok 3: 417 *štrapac*).

3.7. Префиксално-суфиксалном творбом грађено је укупно 30 пејоратива (који су горе наведени по суфиксима које поседују): *б(р)езобразница*, *загула* м/ж, *загуљача* м/ж, *закерало* с, *згадија / жгадија* м/ж зб, *намигуша*, *напаст*, *напичак*, *неваљалица*, *невежа* м/ж, *неверница*, *ождераница* м/ж, *олајкуша*, *олоканица* м/ж, *полегуша*, *поселуша*, *потркуша*, *прилегуша*, *профукњача*, *распандркача*, *рашчепуља*, *слупка*, *сукурдача*, *удра*, *усра* м/ж, *успаљача*, *усраница* м/ж, *успијача* и *ушкопљеница*.

3.8. Конверзијом су добијена 4 пејоратива и то поименичавањем, то су: *гологуза* (< *гологуз, -а, -о*), *луда* (< *луд, а, о*), *матора* (< *матор, -а, о*) и *мушкобањаста* (< *мушкобањаст, -а, -о*).

3.9. Композицијом је добијено укупно 20 пејоративних сложеница, то су: *бабадевојка*, *гвозденбаба*, *дангуба* м/ж, *дурибаба* м/ж, *испичутура* м/ж, *крвопија* м/ж, *курфућкалица*, *ландупа* м/ж, *ленгуза* м/ж, *луцпрда*, *пацицврк* м/ж, *пиципошта*, *пицмилка*, *пишамека* м/ж, *пришипетља* ж/м, *радодајка*, *сака(ј)луда / сакајслута* м/ж, *цепидлака* м/ж и *шушумига*.

3.10. Нејасног су порекла: *згајба* м/ж „лења, неодговорна особа“ (уп. и значење те лексеме „болест коња, израслина под грлом“), *скарлама* „веома висока особа“, *тромфа* м/ж „пунија женска особа“ (в. и значење „женски полни орган“), *фамфуља / фанфуља* „развратна женска особа“ (в. и пренесена значења „уста; женски полни орган“), *фуфа* „жена лаког морала“, *хардала* м/ж „нагла, неопрезна особа“, *цуфла* „неморална женска особа“, *чванча* „развратна женска особа“ и *шиндивила* „жива, немирна млада женска особа која жели да привуче пажњу кокетним држањем и одевањем“.

4. ЗАКЉУЧАК

У нашем раду забележили смо велики број пејоративних назива за женска лица у српском језику на територији Војводине (360 пејоратива), које смо разврстали по семантичком и формалном критеријуму. Стилски су маркирани вулгаризми (*пиздача*, *пиздошкиња*, *пиздуља*, *прцојка*, *прцошкиња*, *удра*, *фамфуља / фанфуља*, *фукса*, *фуксица*), пејоративи пренесеног значења (*аждаја*, *ајгируша*, *ала*, *богаљ*, *бонца*, *вештица*, *гадура*, *гњида*, *гуска*, *дрнда* итд.) и ироничног значења (*фрајла* и *цвећка*), а по формалном критеријуму издвојићемо, на пример, аугментативе (*бабетина*, *девојчура*, *дроцуља*, *женетина*, *керанца*, *краветина*, *курветина*, *скитачина*, *трбуљенда*, *фуксетина*, *цуретина*).

[16] Од псл. деминутивног суфикса *-ьca*, в. SP 1: 101.

[17] Експресиван (пејоративан) псл. суфикс *-aga* посебно је продуктиван у руском језику и забележен је у укр. и буг. дијалектима (в. SP 1: 65).

[18] Продуктивним псл. суфиксом *-uga* градили су се експресивно-аугментативни називи за мушко-женски род, посебно у ист.сл. и јуж.сл. језицима, в. SP 1: 68.

[19] По пореклу од псл. суфикса *-uža* (< *-ugja*), в. SP 1: 70.

Анализом семантичких вредности оформљених пејоратива може се закључити која су непожељна својства жена. На лествици негативних особина најстроже се обележава слободније промискуитетно понашање (59 пејоратива), потом неморал (42), као и остала непожељна испољавања карактера и нарави. У оквиру психичких и моралних особина строже се именује свађалаштво и оговарање (30) и глупост (26) него на грубост и насилништво (22), на нерад и беспосличарење (19) и неуредност (18). Физички изглед такође игра значајну улогу у грађењу пејоративних назива за женска лица (38 пејоратива).

Анализирана грађа указује на различит степен експресивности. Тако међу њима налазимо речи са ниским степеном експресивности (*врдалама*, *луцка*, *мустра*, *побегуља*, *ускоч(н)ица*, *џомба*, *штеточина*), као и презриве, подругљиве и остале речи, којима се експресивност развија у оквиру контекста. Приметили смо, такође, да се извесне речи јављају у пренесеном значењу, па тако имамо бројне антропонимизиране зооними, фитониме, предмете, митолошка бића, делове људског тела, називе за болест и називе за људске излучевине. Изузетно је велики број ономатопејских речи.

Творбеном анализом забележили смо укупно 37 домаћих суфикса и 1 страни суфикс. Међу домаћим суфиксима најпродуктивнији су: *-ица* (41), *-уша* (36), *-ка* (35), затим *-ина* (23), *-ача* (23) и *-ара* (19). Велики је број нископродуктивних суфикса, па тако, међу њима, имамо 31 такав. Сви пејоративи су добијени од именичке основе (нпр. *паоркуша* од *паор*, *ајгирица* од *ајгир*, *лицуферка* од *луцифер*), придевске (нпр. *јаловица* од *јалов*, *балавуша* од *балав*, *луцка* од *луцкаст*) или од глаголске основе (нпр. *улизица* од *улизивати се*, *брбљуша* од *брбљати*, *трачарајка* од *трачарити*). Префиксално-суфиксалном деривацијом изведено је укупно 30, композицијом 20, а конверзијом 4 пејоратива. Суфикси као везане морфеме тек у споју са основом исказују мању или већу пејоративност.

Литература

Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Бјелетић Марта (2002). Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. *(х)ала*. *Dzieje Słowian w świetle leksyki*. Kraków, 75–82.

Бренеселовић Лука (2006). *Бараба* – од надимка до европског дијалектизма. *Наш језик*, 37.

ЕРСЈ. *Етимолошки речник српског језика*. Београд: Српска академија наука и уметности. 2003–.

Јовановић Владан (2010). *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 9.

Клајн (2000). *Италијанско-српски речник*. Београд.

Клајн Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику, слагање и префиксација*. Београд.

Клајн Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику, суфиксација и конверзија*. Београд.

Николић Берислав М. (1972). Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику. *Наш језик*, 1–5. Београд: Институт за српски језик.

RJAZU. *Рјечник хрватскога или српскога језика*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.

РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI (1967–1976). Нови Сад - Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, (1959–). Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

РСГВ. *Речника српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска (2000–2010).

Skok Petar (1–3). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV (1971–1974). Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb: Matica hrvatska.

SP (1974–). *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc.

Станић, Данијела / Јанковић, Јелена (2011). Пејоративни називи за мушка лица у српским народним говорима на територији Војводине. *JAZYK, LITERATURA A REGION*. Univerzita J. E. Purkyně v ÚSTí nad Labem, 70–87.

Стевановић М. (1986). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)* I (пето издање). Београд: Научна књига.
Schneeweis, E. (1960). *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischem in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin.

Данијела Станић - Јелена Јанковић

PEJORATIVE TERMS FOR WOMEN'S GENDERS
IN THE SERBIAN SPEECHES OF VOJVODINA

Summary

This paper analyzes the pejorative names for females, excerpted from ten volumes of the Dictionary of the Serbian speeches in Vojvodina. The material is classified by semantic features, eg. Names determinated by physical, mental and moral characteristics, promiscuous behavior, age and family status. It shows the scale expressivity and other lexical-semantic peculianties. Attention is also focused on the normative side of pejorativ names. Composite analysis included productive and low productiv suffixes, and it was also determined by the origin.

Danijela Stanić,
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs

Jelena Janković
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
enanikolic11@yahoo.com

Љиљана Недељков

ЛЕКСИЧКИ ИЗРАЗ КУЛТУРНИХ МОДЕЛА КОД СРБА У ВОЈВОДИНИ У 19. ВЕКУ[1]

У раду се даје приказ лексике страног порекла у српском језику на примеру књижевног дела Стевана Сремца *Поп Ћира и поп Спира.* На основу лексике типичне за војвођански културни идентитет у XIX веку показује се доминација германизама у односу на друге језичке утицаје. Истиче се недовољна испитаност овог слоја стране лексике и неопходност системског сагледавања овог аспекта лексикона српског језика.

Кључне речи: лексикологија, лексикографија, лингвокултурологија, позајмљенице

1. УВОД

Са лексиком српског језика карактеристичном за 18. и 19. век, могуће је (у данашње време) упознати се из књижевних дела наших писаца или на основу докумената писаних за Србе оног времена. Због специфичне културне, историјске и политичке ситуације на просторима где је било Срба у прошлости (Панонија, Балкан, Јадран), српски језик је на свакој од ових триторија имао своје карактеристике на структурном и семантичком плану. Уколико водимо рачуна о тим факторима, свако испитивање језика или неког његовог аспекта, на пример лексике, даће валидне резултате ако се испитивања врше у оквиру једне/неке од ових целина. У овом раду определили смо се за испитивање лексике страног порекла у језику Срба у бившој Аустроугарској, на основу књижевног дела Стевана Сремца, (рођеног у Аустроугарској), романа *Поп Ћира и поп Спира* које описује Бачку и Банат, јужни део некадашње Аустроугарске где је живело српско становништво у великом броју.

Што се тиче испитивања лексике из књижевних дела, може се рећи да има већи број монографија које се баве језиком наших књижевника 18. и 19. века пореклом из Јужне Угарске (Јерковић, 1991; Куна, 1970; Суботић, 1987.). Писано је о дијалектизмима (Јерковић, 1982.) и лексици уопште (Јерковић, 1974.), али нема ни један речник неког књижевног дела из тог периода.
У досадашњим радовима који се баве лексиком српског језика 18. и 19. века на простору некадашње Јужне Угарске највише података о лексици страног порекла може се добити из две значајне лексикографске монографије Велимира Михајловића *Грађа за речник страних речи из предвуковског периода* 1,2 и *Посрбице од Орфелина до Вука 1,2.* На основу богате лексичке грађе из великог броја извора (уџбеника, утилитарне литературе, оригиналних и преведених књижевних дела, административних, црквених и војних докумената) приказују се страни лексички утицаји у српском језику на простору Јужне Угарске 18. и 19. века.Страни лексички утицаји могу се сагледати у монографији *Посрбице од Орфелина до Вука* где се, у жељи да се језик обогати новом „словенском“ лексиком, кроз калкове уводи велики број страних лексема у српски језик оног времена. Из ових монографија имамо увид у лексику страног порекла и уочавамо који је страни утицај био доминантан у српском језику северно од Саве и Дунава у прошлости. Оне су илустративне и за сагледавање какав и који модел културе[2] (у оквиру заједничког типа културе Срба) долази до изражаја кроз у њима презентовану лексику.

---

[1] Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 178020 који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

[2] Објашњење модела културе као обрасца културе у оквиру одређеног културног типа в. Недељков 2006а.

За истраживање неког аспекта лексике треба имати у виду да је језик медијум испољавања културе[3], односно култура је изражена кроз језик и културна димензија језика долази до изражаја највише кроз лексику из појединих области човековог живота и рада (Недељков, 2006:117). У данашње време истраживање општеупотребне лексике 19. века могуће је само посредно, а један од извора може бити књижевно дело са тематиком из свакодневног живота Срба у крајевима који су припадали јужним деловима Аустроугарске које и по инвентару и по пореклу лексема верно репрезентује културни модел актуелан у 19. веку. Одличан извор за овакво истраживање лексике може бити дело *Поп Ћира и поп Спира* Стевана Сремца[4] јер је цео роман једна ведра прича о свакодневном животу где се кроз једноставне детаље даје слика свега онога што је саставни део живота обичног човека.

Осим великих литерарних квалитета које ово уметничко дело има у нашој књижевности, овај роман је и сведочанство о култури друштва у вишенационалној заједници Аустроугарске у времену кад је у оквиру српског језика тај простор био носилац прогреса, нових идеја и нових утицаја[5].

Говорећи са језичког аспекта о културном коду који долази до изражаја кроз лексички израз у овом роману, а који је неоправдано ретко био у жижи интересовања лингвиста, може се рећи да је кроз лексику изражен културолошки образац појмовног света Срба на простору северно од Саве и Дунава. Културно маркирана лексика у овом роману долази до изражаја кроз различита семантичка поља везана за свакодневни живот и на основу њих може се стећи (бар приближна) слика света деветнаестог века, односно, може се кроз лексички израз упознати културни код Срба у некадашњем јужном делу Аустроугарске монархије.

Иако би тотална ексцерпција и анализа лексике била драгоцени допринос сагледавању лексикона српског језика, за потребе овог рада говориће се само о једном типу лексема и то о лексемама страног порекла: о нетурским позајмљеницама из романа *Поп Ћира и поп Спира,* односно о лексичким утицајима суседног мађарског и европских језика који су били резултат западноевропских тенденција у развоју, променама и богаћењу лексикона српског језика[6].

Позајмљеницама из старијег периода српског језика бавили су се лингвисти различитих профила, има неколико монографија и велики број научних радова који су посвећени германизмима, романизмима, грецизмима, мађаризмима и речима из других језика који су директно или индиректно утицали на српски језик[7].

Да је у прошлости лексика страног порекла у српском језику северно од Саве и Дунава била другачија од оне коју срећемо у Вуковом речнику (где доминирају турцизми), показала је анализа порекла лексике у Вуковом Рјечнику из 1818. године (Ивић, 1966:85). Исти закључак може се извести и на основу провенијенције лексике из већ поменутих речника В. Михајловића и других радова који се баве страним утицајима у лексици на испитиваном простору (Берић –Ђукић,1996; Мразовић,1996; Шнел –Живановић, 2011). Испитивање кулинарске лексике из романа *Поп Ћира и поп Спира* показало је да у овом семантичком пољу има највише лексема **страног** порекла, а доминирају германизми (Петровачки, Недељков, 2011). Због свега тога роман *Поп Ћира и поп*

[3] Овде се подразумева оно значење именице *култура* које она има у монографији *Језик и култура* Р. Бугарског (Бугарски, 2005:13)

[4] Стеван Сремац, пореклом из Сенте у Бачкој, где је провео детињство, приказује нам на основу својих сећања амбијент Бачке и суседног Баната, који је од Бачке код Сенте раздвојен само Тисом. Начином великог књижевника и одличног познаваоца тематике о којој пише бираним речима карактеристичним за простор и време о којем је у роману реч, описује догађаје доживљене у детињству и на основу одабраних фрагмената реконструише живот у XIX веку једног великог и богатог села у Банату.

[5] Језички израз књижевних дела Стевана Сремца тек треба да буде предмет темељних лингвистичких истраживања пошто до сада нема монографских радова ни о језику овог писца уопште, а немамо речник ни једног његовог књижевног дела. Изузетно значајни радови о језику С. Сремца објављени су у зборнику реферата *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање,* Ниш, 1997.

[6] О турцизмима у овом и другим Сремчевим делима писала је Х. Муратагић – Туна (Муратагић – Туна, 1997).

[7] Осим општих речника страних речи, имамо речник турцизама и дијалекатски речник романизама из Црне Горе и два етимолошка речника.

Спира веродостојан је извор за испитивање лексике страног (нетурског) порекла која је била саставни део лексикона српског језика северно од Саве и Дунава.

1.2.Методологија издвајања и провере корпуса лекема страног порекла

За формирање одабраног лексичког корпуса прегледано је издање из 1898. јер је најбоље користити старије издање романа пошто би у њему требало да буде аутентичан пишчев текст. У издању из 1898. године нема анексног речника, а прегледала сам и новија издања из 1965. и 1972, у оба постоји анексни речник.

Лексичка грађа страног порекла исписана је методом тоталне ексцерпције, а провером у речницима и другој литератури из које се могу добити подаци о лексици[8] из комплетног корпуса позајмљеница издвојена је лексика из европских језика и мађарског, као и неке лексеме за које у речницима није дато порекло[9]. За потребе овог рада представиће се само општеупотребна лексика, не и ономастика.

Критеријум за избор неке лексеме био је тај да је бар један њен елемент страног нетурског порекла, тако да у одабраном корпусу имамо лексеме различитог степена адаптације. Прву групу чине позајмљенице преузете у српски језик у облику какав имају у језику даваоцу (*апцерунг, ким, курмахер, ознтрегер, пунч, фајн*), другу групу чине речи страног порекла настале деривацијом[10] (*дешператан, дишкрећанин, јаузна, кецељац, кицошки, лоптање, неауфирован, политиран, попаорити се, приватно, принципалов, пруслучић, реалност, сомотски, фруштуковати, циврати се, швигарица*). Осим једночланих, у грађи има лексичких јединица састављених од две речи од којих једне припадају групи полусложеница[11] чија су оба дела из истог језика (*федер месер*) или оних састављених из елемената пореклом из различитих језика (*барабанц зејтин, блех инструмент, браункапија, зонен тарифа,нахтмузика, розенфорб боја, шотиш полка*), а други тип су вишечлане лексичке јединице[12] код којих је бар један члан страног нетурског порекла (*кола с арњевима, копунити живину, крупица соли, рojтанске песме, сексеруша банка, фарба у лицу, фердинка марама*).

Провером одабране лексике страног порекла утврдила сам да се већина лексема не налази у другом издању Вуковог речника, а многе нису забележене ни у нашим дескриптивним речницима, ни у дијалекатским, ни у речницима страних речи. У монографијама које се баве утицајем одређеног страног језика на српски језик такође нисам нашла неке од речи којих нема у речницима. Због свега тога, за потребе овог рада, морала сам консултовати велики број различитих извора (који су дати у литератури). И поред детаљне провере, неке лексеме, у облику у којем се јављају у роману нису забележене у консултованим изворима, као на пример: *анђарање*, *ископистити се, прокопсати, тејшасоњка, укебати, хебаме, хефт, хуцоша, шиндивила*, или, уколико су и забележене, није дато њихово порекло (*диснотор, јургет, кеша, кломпа, конабити, плајаш, фићок*). Дефиниције неких позајмљеница у речницима често не одговарају контекстуалном значењу у роману (*ирош*, *прокопсати, трафика, шајна*). Неке лексеме које се могу наћи у наведеним лексикографским делима, често у Сремчевом роману имају другачије значење (*касирка*=супруга касира) или имају у речницима други морфолошки или фонетски лик (*грудуп = грунпук / грундбук, ознтрегер = хознтегери, перзекутор = персекутор*).

---

[8] Такође су консултовани анексни речници уз овој роман.

[9] За будући речник страних речи из овог романа издвојен је оптимални контекст у којем се лексема налази, а који је довољан да се уочи, препозна и разуме контекстуално значење, а дати су и подаци о странама у роману на којима се лексема и контекст налазе.

[10] Мешовите творенице, хибриди (Бабић, 1986: 44, 45; Клајн, 2002:43)

[11] О полусложеницама Клајн каже: „...у полусложеницама оба дела задржавају своје значење и акценат што се у писању одражава цртицом између њих.“. Наведени примери писани су без цртице, а како Клајн каже „...то не значи ...да ...правопис може бити мерило за категоризацију у творби речи“. ((Клајн, 2002: 29).

[12] Термин је уобичајен у лексиколошкој литератури (Драгићевић, 2007)

Углавном су непотврђене лексеме или лексеме без ознаке порекла из немачког језика, као на пример *асертирунг, ауфировати, иберашунг, искумстирати, кломпа, лајб, натрефити, опциговати, паорендерски, фишкалски, фрајлица, хефт, хозле, шајтвасер, шлајпик, шпоровати, штогла.* Осим германитзама, нису пронађене ни многе лексеме из других језика у облику какав је у роману (*кабаничар, комисан, машамодирати, натентати, ординирање, плебаношев, солферин, цукрас*).

2. КЛАСИФИКАЦИЈА ПРИКУПЉЕНЕ ЛЕКСИКЕ

Прикупљено је преко 700 лексема (укључујући и ономастику) које су подељене према систематизацији стварности на више семантичких поља. Узела сам у обзир поделу на тематске целине коју даје Тривунац у студији о германизмима и систематизацију стварности у *Систематском речнику српскохрватског језика* Л. Атанацковића и Р. Јовановића. У неким случајевима класификацију сам допуњавала семантичким пољима које је лексичка грађа наметала. При одређивању којој тематској целини припада нека лексема углавном није било проблема, али сам у неким случајевима била у дилеми, тако да се ова класификација, и по броју и по избору тематских целина и по смештању одређене лексеме у неку тематску целину, може сматрати само једним од могућих решења .

1. ЛЕКСЕМЕ У ВЕЗИ СА КУЛИНАРСТВОМ (34)[13]

Иако о називима јела и пића постоји рад *Кулинарска лексика у роману „Поп Ћира и поп Спира“, (*анализиране су само именице за називе припремљених јела), пронашла сам доста лексема страног порекла из овог домена које нису обрађене у наведеном раду: *барабанц зејтин, бокал, грундбирнкнедла, диснотор, есцајг, јаузн(а), јаузновати, јургет, ким, крупица (соли), парадајз, порцулан, пунч, рерн(а), рибати,салвета, сатљик, семлпрезла, супшисла, тањир, тегла, транжирати, федер месер, фићок, флаша, фруштук, фруштуковати, холба, цвечкенкнедле, чоколада, шерпења, шоља, шољица,*

Овде сам ставила и отров *арсеникум* јер се као и јело уноси у организам.

2. а) ОДЕЋА, ОБУЋА, НАКИТ, (лични) ПРИБОР (64)

Амбрел, бенкица, ботуше ,бунда, веш, гумаластика/ гумиластика, дороц, јака, капа, капица, капижон, капут, кацабајка, квасла, кваслица, кецеља, кецељац, кецељица, кломпа, комотан, комотмицна, комотније, конафас, крагн, кринолин(а), лајб, машамода, муф, ознтрегер, панталоне, пинтл, поркет, пруслучић, пчиода, пчиодин, раскомотити се, рекла, сара, сомотски, тоалета, тоалетирати се, унпасент, халина, фердинка марама, фачла, флор, фланел, фронцла, хозле, хозлице, циц, цицани, шал, шешир, шеширић, шлајпик, шлингерај, шлингован, шлофкапа, штримфла, штрумпфпандла, штруфле.

б) ДОТЕРИВАЊЕ, НЕГА (20)

Бреновање, бреновати, дијомант, колајна, кофпуц, локна, мирисати (бити напарфимисан), миришљав (напарфимисан), нафризирати, пантлика/ пантљика, перлица, помада, рајспулфер, сапун, сапуњавица, фластер, фризура, хорнодла, шнекла.

3. а) КУЋА, ОКУЋНИЦА, ПОКУЋСТВО (49)

Албум, антика, браункапија, вешплау, вешкорпа, еведра, излуфтирати, камара, канабе, кантица, клајдерштоК, комора, контрафа, корпа, корпица, кревет, креветац, ланац (за кера), лотре, орман, партвиш, пеглајз, пеглати, плех, подрум, политиран, рагастов, табла (на сату), тепих, федер, фигура (на столу), фотеља, фотографија, футрола, цегер, цигља, шалукатре, шиндра, шифонер/шифонир, шпајз, шпоперт /шпорхерт, шрајптиш, шталог, штелажа, штогл, шупа.

[13] При сабирању нису узимани у обзир различити фонетизми неке лексеме.

б) РУЧНИ РАД (10)

Исхекловати, исхеклован, монограм, мустра, подштрикавати, трукован, хеклерај, хекловати,штрикати, штрикнодла.

4. РЕЛИГИЈА: *Атеизам*

а) ХРИШЋАНСТВО (40)

Анатема, бласфемичан, вицезвонар, визитација, догматика, евангелист, екселенција, еминенција, епархија, епитимија, инквизиција, камилавка, каноничан, капела, капелан, каштига, каштиговати, клирик, кондуита, матрикула, омилитика, парох, парохија/парокија, пастор, патер, пентикостар, плебанош, полилеј, поп, попа, попадија, попин, порта, предиковати, протојерејски, протокол, резиденција, унијатски, физитирати, херувимски.

б) АНТИЧКИ СВЕТ: *Амор, аморчић, Венус, Церера.*

5. ЧОВЕКОВЕ ФИЗИЧКЕ И ПСИХИЧКЕ ОСОБИНЕ, КАРАКТЕРИЗАЦИЈА ЧОВЕКА (61)

Бешика, гемајн, дешперат, дешператан, жебраклук, жебрачки, женирати (се), изгустирати, каплицирати се/ каприцирати се, кицош, кицошки, комисан, концентрисати се, кренковати се, куражан, малерозан, на моју конту, најгириг, нервез, нервозан, ординаран, нобл, ноблес, ноблију, организам, поганија, попаорити се, практиш, процењати, резон, резоновати, розн-форб боја, романтиш, руиниран, секирација, секирати (се), сентименталан, симпатија, симпатичан, тип, трауриг, тувити, унцут, утувити/ утубити, фајн ,фалити, фалишан, фарба у лицу, фелер, физиогномија, фини, флегматичан, хаглих, хуцоша, циврати се, цифрати, шајтвасер, швалер, шиндивила, шмајхлер, штрањгов, штуцер.

6. МЕЂУЉУДСКИ ОДНОСИ, КОМУНИКАЦИЈА (35)

Анђарање, аспида, атресирати, ауфировати, бештија, визита, гратулација, гратулирати, густ, густирати, декламација, дијалог, диктовати, дишпутати, експлицирати/ јешплицирати, издекламовати, издиктирати, инзултирати, инзултирунг, натентати, неауфирован, пасовати, презент, продуцирати, протестирати, ратосиљати се, сатисфакција, тријумфовати, труц, труцирати, телеграф, телефон, унангенем, фаталан, фаше.

7. ЗАНИМАЊА, ЗАНАТИ И ЗАНАТСКА ДЕЛАТНОСТ, СТАТУС, ЗВАЊА (51)

Асистент, бирташ, бирташица, биртија, вандро(в)каш, гастгеберај, гнедиге, грошићар, домине, кабаничар, кабаничарка, кабаничарски, капуташ, кењача, кинстлер, кочијаш, лецедер, либсте, мајорент, мајстор, мајсторија, машамодирати, машиниста, маловати, молер, немеш, немешаг, персона, пинтерски, плебејка, практика, практицирати, принципал, принципалов, принципаловица, пулгер, пулгерски, ранг, тејшасоњка, титула, титулирати, тишлер, фрајла, фрајлица, фрау, фушер-машамода, хаузмајстор, хер, цимер, цукербекерај, цукрас, чикош.

8. АДМИНИСТРАЦИЈА, ДРЖАВА, ВЛАСТ И ЗАНИМАЊА У ВЕЗИ СА ТИМ (47)

Акт, амт, ариште, беамтер, беамтерка, беамтерски, биргермајстерка, бистош, боктер, бојтар, бојтаров, винцилир, винцилиров, вицишпановица, бухалтерај, вармећа, вармећаш, грудуп, дација, дишкрећанин, диштрикт, зонен-тарифа, канцелиста, касир, касирка, кишбиров, комесија, натарош, натарошевица, натарошев, нотарош, пелшубовати, пензионер, перзекутор, перзекуторовица, плајаш, полицијски, порција, процес, реферат, реферисати, солгин, солгабиров, таксиран, тарифа, финанц, фишкал, фонд, шлајбер/ шрајбер, штајеромт, штроф.

9. ВОЈСКА (34)

Асертирунг, аудитор, бака, визитација, ескадра, ескадрон, инфантеријски, канон, канонен-футер, каплар, касина, катана, команда, комесар, кугла (топовска), лајтнант, маринерски, мундир, олбрекц, официр, официрски, пиштољ, рапорт, рапортирати, регимента, солдат, уланерски, унтауглих, филер, фирер, хуланер, хусарски, шкодрун, штражмештер.

10. а) ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ (19)
Адје! актерка, ероберунг, етикетни, кис ти ханд! кавалир, комплиментирати, курисање, курисати, курмахер, лустрајзе, пардон! пијеса, промонада, репрезентација, салонски, унтерхалтовати се, унтерхалтунг, хофирати.
б) МУЗИКА И ПЛЕС (21)
Арија, банда, валцер, вергл, верглаш, гитар, дромбуље, инструмент/ инштрумент, клавир, модерн песме, музички инструмент, полка, нахтмузика, рајтанске песме, фрула, серенада, тајч, тенцер, труба, трумбеташ, шотиш полка
в) ДРУШТВЕНЕ ИГРЕ (13)
Кегла, Кеглати се, кугла, куглање, фирциг, лопта, лоптање, лоптати се, шоркапе, ринглшпил, рајтпич, терно, хаубтрефер,

11. ЗДРАВСТВО (19)
Апотека, апотекар, апотекарица, апотекарски, апцерунг, балсум, дентист, доктор, колера, купица, макровиотика, медицинар, ординирање, фусбад, хебаме, хирург, шлајм, шлог, ,шпитаљ

12. ПРИВРЕЂИВАЊЕ (19)
Аренда, арендашки, виртшафт, виртшафтерка, гањеви, економ, економија, копунити (живину), мустра, па(в)ор(ски), паоренда, (сточни) пасош, пединтер, рит, ритски, фабрика, фела, шапурика, швигар.

13. ФИНАНСИЈЕ (17)
Банка, грошић, двогрошак, интабулација, крајцара, облигација, рачун, сексер, сексеруша банка,солферин, сума, талир, форинта, фрај, шајна, шпаркаса, шпоровати

14. НАУКА И ШКОЛСТВО (16)
Астрономија, диплома, егземплар, јурат, колега, коншколар, лер, лерер, пансионат, плајваз, скамија, факација, школа, штифт, штудије, штудирати.

15. УМЕТНОСТ И КУЛТУРА, (11)
Интересантеблат, маловати, натруковати, поезија, појетски, пренумерант, роман, тагблат, трукован, труковати, хефт.

16. ПОРОДИЦА И ПОРОДИЧНИ ЦИКЛУС (12)
Вамилија/фамилија, мама(н), папа, приватан, тал, тестамент, тутор, туторисати, туторов, туторски, ауфштафирунг, партија.

17. ЉУДСКА СТАНИШТА, ГРАЂЕВИНЕ (11)
Болта, варош, варошки, кварт, квартир, плац, сала, салаш, торањ, трафикана, чарда.

18. БИЉКЕ, ЖИВОТИЊЕ, ПРИРОДА (12)
Вербена, кактус, канаринка, ландшафт, луфт, оризонт, поморанџа, реалност, ружа,сезона, чиков, штиглиц.

19. МЕРЕ (9)
Барометар, град, дритл, излењирати, опциговати, риф, секунда, фртаљ, фунта.

20. САОБРАЋАЈ
Ајзлибан, кола са арњевима, дамшиф, сиц, штајервогн.

21. ПОРОЦИ
Травика, трафика, трафикана, фидибус, цигара.

22. ТРГОВИНА
Алдумаш, вашар, вашарски.

23. РАЗНИ ОБЛИЦИ
Фазон.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Ексцерпирање и провера порекла позајмљеница из романа *Поп Ћира и поп Спира* показали су да су страни лексички утицаји нетурског порекла присутни у значајној мери у овом књижевном делу.

Позајмљенице нетурског порекла јављају се у многим сферама живота као културно маркирана лексика везана за разне видове свакодневнице.Највише лексема (84) има у области одеће, обуће и дотеривања, нешто мање (61) међу лексемама за означавање физичких и психичких особина човека, у области куће, покућства и ручног рада има 59, за занимања, занате и звања 51, за администрацију 47, за религију 45, за међуљудске односе 35 и војску 34. Иако у кулинарству има само 34 лексеме, то није коначан број са оваквом семантиком јер су многе лексеме обрађене у раду о кулинарској лексици у роману *Поп Ћира и поп Спира* пореклом из мађарског и европских језика.

По броју језика из којих се може наћи лексика у роману види се да су заступљене лексеме из **латинског** и **романских језика:** (румунски, француски, италијански, шпански), **германских** (немачки, енглески), **грчког и мађарског.**

Од **класичних језика** доминирају позајмљенице из **латинског** као језика образовања и науке, има и речи које су део свакодневне лексике: *аренда*, *акт, актерка, бешика, бештија, гратулација, дупликат, интересовање, колега, комотно, конзилијум, концептирати, нотирати, објективан, плебанош, порта, порција, приватно, процес, професор, рачун, реферат, септембар, секунда, симпатија, солидан, субјекат, сума, табла, тестамент, ,тутор, фамилија, форма, школски, школовање.* Многе речи из латинског примљене су посредством немачког: *дешперат,дишпензација, дишпутати, диштрикт, екшплицирати,инштрукција, инштрумент*. Позајмљенице из **грчког језика** су врло честе у овом делу због занимања главних ликова, па је хришћанска православна терминологија, која се заснива на грчком језику, област где има највише грецизама. Осим православне терминологије, грецизми су присутни и у сфери образовања и науке, а има их и за појмове из свакодневног живота: *апостол, апотека, аспида, балсум, барометар, гипс, дијомант, диплома, ђаконије, еведра, запопити се, јефтин, калуђер, камара, катихета, колера, комедија, малаксавати, монотоно, парохија/парокија, протокол, рипида, таксиран, фантазија, физиогномија, хирург.*

Што се тиче **романских језика,** има доста речи из **француског** које су у српски језик ушле са културним утицајима западне провенијенције: *адје! багатела, бал, блазиран, визита, гурман, деликатеса, дентист, женирати се, каприцирати се/каплицирати се, кокета, кокетно, конафас, контрола, куражан, мода, ноблес, партија, пасент, пасија, помада, промонада, рапорт, романса, тоалета, фонд, фотеља, швалер, шифонер/шифонир.* Позајмљенице из **италијанског** су бројне: *арија, ариште, банак, банда, банка, густ, капа, каплар, капут, касина*, *касир, лавина, мургаст, пијаца, пиштољ, пошта, секирација, сигурно, торњати се, фини, форинта,*. **Румунских** позајмљеница има мало: *мамаљуга, фрула*, а као импорт преко француског јавља се и лексема *чоколада* примљена преко **шпанског** језика, као и : *парада, тарифа, цигара* .

Вековне везе Срба са Мађарима на овим просторима огледају се и у већем броју **мађаризама** који су били саставни део свих српских говора у Јужној Угарској: *арњеви, багов, бака,*

бистош, бојтар, болта, ботуше, бунда, вандрокаш, вашар, вашариште, *гањ, газдински, диснотор, дороц, катана, кењача, кецеља, лопта, немеш, прусличић, рагастов, риф, салашар, тањир, укипити се, фела, хусарски, чарда, чизма, чиков, чикош, шерпења* .

Германски језици заступљени су углавном позајмљеницама из немачког, а из **енглеског** има само неколико речи (*пунч, хумор, фунта, шал*). Позајмљенице из **немачког** су заступљене у великом броју и може се рећи да је немачки утицај у лексичком корпусу позајмљеница из овог романа лако уочљив: *ајзлибан, амт*, *беамтер, бирташ, боктер, бреновати, валцер, супшисла, веш, виртшафт, грунд –бирн кнедла, ероберунг, есцајг, залармати, исхекловати, јаузна, кантица, квасла, кегла, кинстлер, клот, кохбух, крајцара, кугла, кумст, курмахер, ландшафт, лецедер, лотре, луфт, мајстор, маловати, молер, мустра, нахтмузика, натруковати, обрст, официр, паор, парадајз, партвиш, пасирати, пасовати, пеглајз, пеглати, пединтер, пинтерски, пинтл, плајваз, плац, плех, попаорити се, поркет, подштрикавати, пулгер, рајс-пулфер/рајспулфер, рајтпич, рекла, рерна, ринглишпил, рит, сала, сатљик, сексер, семлпрезла, сиц, солдат, сомотски, стрефити, тал, талир. тишлер, труцирати, унцут, фалишан, фачла, фелер, флаша, фрај, фрајла, фронцла, цегер, цел, циц, цимер, шалукатре, шацовати, шиковати се,шиндра, шкодити, шлајм, шлингерај, шлог, шмајхлер, шмокљан, шнекла, шнуфтикла, шоља, шпајз, шпаркаса, шпацирати, шпоперт, шпоровати, шрех, штајерваген* . Осим уобичајених германизама познатих углавном и данас старијој популацији у Бачкој и Банату, у овом роману налазе се целе реченице, поздрави и изрази на немачком језику који су били уобичајени у комуникацији билингвалних особа на простору који се описује у време када су Немци овде живели (*ајмол ајнц, ал рихтиг, кис ти ханд*). Осим наведених речи из немачког, и неке позајмљенице из класичних језика које су дошле у српски језик преко немачког доприносе утиску великог присуства германизама у овом роману. Немачки утицај у лексици из класичних језика углавном долази до изражаја кроз промењен фонетизам речи из грчког или латинског (*јешплицирати, штудирати, романтиш, практиш, шпеција*).

Иако би речник из књижевних дела С. Сремца био драгоцени документ за нашу лексикографију и лингвокултурологију, и свакако то треба да буде приоритет лингвиста који се баве културолошким аспектом лексике и етнолингвистичким испитивањима, и упознавање са лексиком страног нетурског порекла из романа *Поп Ћира и поп Спира* допринеће бољем сагледавању лексике српског језика у 19. веку која се битно разликовала од лексичког израза представљеног у првом и другом издању Вуковог речника .

Ове лексеме информишу нас о томе како се некад живело и могу се на основу њих реконструисати културни модели са простора Бачке и Баната описани у роману.

У сагледавању књижевних дела наших писаца из 19. века, неопходно је обезбедити предуслове за добру рецепцију текста, важно је разумети предметни свет дела и све појединости у њему, а за то је неопходни предуслов културолошка интерпретација непознате и стране лексике.

Што се тиче рецепције овог романа у данашње време, најбоље решење било би прављење лингвокултуролошког анексног речника који би допринео бољем разумевању културног модела који долази до изражаја у овом књижевном делу. На тај начин би се боље сагледала акумулативна функција језика, односно лексике, а кад се има у виду да је ово дело укључено у образовни систем, детаљна анализа и лексикографска обрада ове лексике, која углавном припада дијахронији, омогућила би бољу рецепцију овог романа.

Извори

Поп Ћира и поп Спира од Стевана Сремца (1898), Изд. Бранково коло, Ср. Карловци, 420.

Стеван Сремац (1972) *Поп Ћира и поп Спира* (31 - 333), *Приповетке* (337 -425), *Речник (*429 -438), Библиотека *Српска књижевност у 100 књига,* МС, СКЗ.

Stevan Sremac (1965) *Pop Ćira i pop Spira* (3 -359), Rečnik (357 - 362) Školska lektira, Svjetlost, Sarajevo

Литература

Атанацковић, Л. и Јовановић, Р. (1980) *Систематски речник српскохрватског језика,*Матица српска, Нови Сад.

Berić, Đukić, V. **(**1980**).** Još neki germanizmi u srpskom jeziku severnog Banata, *О лексичким позајмљеницама.* Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ, Суботица – Београд.Суботица – Београд, 231- 234.

Bratanić M. (1991) *Rječnik i kultura,* Zagreb.

Бугарски Р. **(**2005) Култура и језик, *Сусрет култура,* зборник радова, Нови Сад, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 31 -37.

Бугарски Р. (2005) *Језик и култура,* Београд , Библиотека XX век.

Голубовић, Б. (2007). *Germanismen im Serbischen und Kroatischen.* Verlag Otto Sagner. Munchen: Slavistische Beitrage.

Дешић, М. (1990) Рјечници језика писаца – велики задатак наше лексикографије, *Наш језик,* 28/ 4-5, 288 – 294.

Драгићевић Р. **(**2007) *Лексикологија српског језика,* Београд, Завод за уџбенике.

Живковић, Д. (1994). *Европски оквири српске књижевности. књ. V.* ‘’Три романа Стевана Сремца’’. Београд. 95-115.

Ивић, П. (1966) О Вуковом Рјечнику из 1818. године (поглавље Репертоар речи и њихово порекло 79 – 87), *Српски рјечник 1818, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића,*Просвета, Београд.

Јерковић, J. (1982) Дијалектизми у Стеријиној прози, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,*XXV/1, Нови Сад.

Јерковић, J. (1991) *Језик и писци,* Матица српска, Нови Сад.

Јерковић, J. (1974) Лексика писама Богобоја Атанацковића, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду,* XVII/1, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 153 – 160.

Kuna, H. (1970) *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića ,*Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hecegovine, Sarajevo.

Мразовић, Павица (1996). Germanizmi u govornom jeziku Vojvođana, *О лексичким позајмљеницама.* Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ, Суботица – Београд. 209 -230.

Muratagić – Tuna, H. (1997) Stilogenost orijentalizama u jeziku Stevana Sremca. *Književno delo Stevana Sremca – novo čitanje,* Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu i Studijska grupa za srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Niš, 175 -197.

Недељков Љ. (2010) Напомене о лексици предговора антологији *Бећарац* Младена Лесковца, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Сау* XXXV (у даљем тексту ГФФНС), Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 359 -368.

Недељков,Љ. (2006) Методологија истраживања лексике Срба у Румунији, *Проблеми словенске филологије* XIV, Западни универзитет у Темишвару, Факултет за књижевност, историју и теологију, Катедра за словенске језике, Темишвар, 117 – 124.

Недељков,Љ. (2006а) Модели културе - проблем језичке експликације, *Сусрет култура,* зборник радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 537 – 545.

Петровачки, Љ. (2011) Лексички слојеви у говору ликова из романа *Поп Ћира и поп Спира,* Зборник у част Гордани Вуковић, *Лексикологија ономастика синтакса,* Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 131 – 141.

Петровачки, Љ. и Недељков, Љ. (2011) Кулинарска лексика у роману *Поп Ћира и поп Спира,* ГФФНС XXXVI/1, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 81 – 90.

Пецо, А. (1995) Стеван Сремац као дијалектолог, *Јужнословенски филолог,* LI, 247 -265.

Popović, M. (2005) *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku,* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Суботић, Љ. (1987) *Језик Јована Хаџића,* Филозофски факултет, Нови Сад.

Trivunac, M. (1937). *Nemački uticaji u našem jeziku.* Beograd: Strani pregled.

Чомић, М. (2010) Сукоб културних модела у делима Стевана Сремца, *Сусрет култура,* Зборник радова, књига 2, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 1007 -1012.

Шипка, Д. (1998) *Основи лексикологије и сродних дисциплина,* Нови Сад, Матица српска.

Schneeweis, E. (1960). *Die deutschen Lehnworter im Serbokroatischen in kultur geschichtlicher Sicht,* Berlin: W. De Gruyter and Co.

Шнел, Живановић М. (2011) Немачке позајмљенице у кулинарској терминологији, *Говор Новог Сада,* Свеска 2: *Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине,* Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Одсек за српски језик и лингвистику, 278 – 293.

Речници

Вујаклија, Милан (1980). *Лексикон страних речи.* Београд: Просвета.
Караџић, В. С. (1852) *Српски рјечник истумачен немачкијем и латинскијем речима.* Београд: НОЛИТ. 1972. (фототипско издање)
Klaić, B.(1982). *Rječnik stranih riječi*, *tuđice i posuđenice.* Zagreb: Nakladni zavod MH.
Клајн Иван, Шипка Милан (2006). *Велики речник страних речи и израза.* Нови Сад: Прометеј.
Михајловић, В. (1972) *Грађа за речник страних речи из предвуковског периода.* 1. ТОМ (А - Љ). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
Михајловић, В. (1974) *Грађа за речник страних речи из предвуковског периода.* 2. ТОМ (М – Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
Михајловић, В. (1982) *Посрбице од Орфелина до Вука*, 1. том (Б-О) Матица српска, Нови Сад.
Михајловић, В. (1984) *Посрбице од Орфелина до Вука*, 2. том (П-Ш) Матица српска, Нови Сад.
Речник српских говора Војводине. (2000 -2009) Матица српска. Тиски цвет. Свеска 1 – свеска 10) (А-Ш)
Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд: Српска академија наука и уметности. том 1- 17.
Речник српскохрватског књижевног језика 1-3. Нови Сад: Матица српска – Матица хрватска. 4 – 6. Матица српска. 1967-1976.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb. 1880-1975.
Skok, Petar (1971-1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV,* Zagreb.

Ljiljana Nedeljkov

LEXICAL EXPRESSION OF CULTURAL MODELS
AMONG SERBS IN VOJVODINA IN THE 19TH CENTURY

Summary

According to the lexicon of foreign non-Turkish origin from the novel Pop Ćira i Pop Spira, we can get an impression of cultural influences in Bačka and Banat in the 19th century. Manz loan words of this tzpe can be found in all spheres of everyday life. The study of this lexicon in the Serbian lexicology is insufficien, and affirmation in foreign dictionaries and descriptive dictionaries is unexpectedly scarce, therefore, it is necessary to scrutinize the lexicon of foreign non-Turkish origin in Serbian language.

Ljiljana Nedeljkov
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
ljiljan@neobee.net

Dragana Drobnjak – Snežana Gudurić – Ana Topoljski

O *STAROSTI* U FRANCUSKOM, SRPSKOM I SLOVAČKOM POSLOVIČNOM IZRAŽAVANJU[1]

U radu se bavimo pojmom starosti i načinom na koji su stari ljudi, stari muškarci i stare žene predstavljeni u poslovičnom izražavanju u francuskom, srpskom i slovačkom jeziku. Građu čine poslovice sa konstituentima fr. *vieillesse /* sr. *starost /* sl. *staroba,* fr. *vieux, vieil homme, vieillard /* sr. *star(i), star čovek, starac /* sl. *starý, starec,* fr. *vieille femme, vieille /* sr. *baba /* sl. *stará žena, stará baba, baba*. Na osnovu prikupljenog korpusa ustanovićemo kontekste u kojima se ove poslovice pojavljuju, ukazaćemo na formalna i semantička (ne)poklapanja među njima, kao i na (ne)postojanje stereotipa o starim ljudima u posmatranim jezicima.

Ključne reči: lingvokulturologija, starost, poslovice, francuski, srpski, slovački.

Poslovice kao poseban izraz narodne mudrosti predstavljaju dragoceno jezičko i kulturološko nasleđe svake jezičke zajednice. One čine inventivno i sažeto formulisan zaključak iz životnog iskustva koji je prihvaćen u tradiciji i obično proističu iz individualnog stvaralaštva. Pojedini lingvisti kognitivističke orijentacije (Lakoff, Johnson 1989) smatraju da poslovično izražavanje, koje obiluje metaforama, ne pripada isključivo domenu jezičkog izraza, nego je ono, pre svega, jedan od suštinskih kognitivnih mehanizama svojstvenih čoveku.

Po svojoj strukturi, poslovice su vrsta idioma koji podrazumeva "uobičajeno, redovno, a ponekad i sistematsko javljanje jedne lekseme u sprezi s najmanje još jednom, po pravilu unutar neke sintagme ili rečenice" (Prćić 2008: 147). Stepen kompaktnosti ovakvih leksičkih spojeva određuju tri činioca: zamenljivost, postojanost i prozirnost. Zamenljivost podrazumeva mogućnost zamene leksema unutar celine drugim leksemama slične semantike (fr. *Jeunesse oiseuse, vieillesse disetteuse. / Jeunesse pourrie, vieillesse pouilleuse*; sr. *Kad mator pas laje valja videti šta je. / Kad stari pas laje, valja videti šta je;* sl. *Po staršom do mlyna a po mladšom do kostola. / Po staršom do mlyna a po mladšom do pekla.*). Postojanost kao morfosintaksičko obeležje predstavlja (ne)mogućnost transformacije i/ili modifikacije celine (sr. *Bez stare koke nema dobre supe. / *Bez starih koka nema dobrih supa.* – neprihvatljivost promene broja imenica u ovom slučaju), dok je prozirnost lakoća razumevanja sadržaja poslovice (potpuno prozirna: sr. *U starca mlada žena beda gotova*; manje prozirna: fr. *Pain de vieillesse se pétrit pendant la jeunesse;* sl. *Lepšie je, keď víno za mladi vykysne, ako na starosť.*).

Poslovica predstavlja i svojevrstan binarni jezički znak budući da ima izraz i sadržinu, pri čemu ista stvarnost kod pripadnika različitih naroda i/ili različitih jezičkih zajednica može da izazove istovetne, ali i neistovetne, kako asocijacije, tako i načine njihovog izražavanja.

U ovom radu ukazaćemo na formalne i semantičke sličnosti i razlike u francuskom, srpskom i slovačkom poslovičnom izražavanju koje se odnosi na pojam starosti, bez pretenzije da utvrdimo semantički korespondentne poslovice sa drugim konstituentima u tri jezika. Poslovice iste formalne i semantičke strukture u dva ili tri jezika obeležićemo simbolom =, dok će simbol ~ stajati uz poslovice slične formalne i istovetne semantičke strukture.

Iako posmatrani jezici pripadaju indoevropskoj porodici, pripadnost različitim jezičkim grupama, kao i izloženost različitim istorijskim, kulturološkim i drugim činiocima, uticale su na stvaranje osobenih sociolingvističkih miljea. Otuda je sasvim očekivano i razlikovanje u poslovičnom izražavanju u francuskom, srpskom i slovačkom jeziku.

[1] Rad je urađen u okviru projekta MNTR br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

Francuski korpus čine narodne poslovice koje datiraju od srednjeg do XIX veka,[2] srpski deo korpusa predstavljaju poslovice koje je sakupio Vuk Karadžić u XIX veku, a slovački deo korpusa Adolf Peter Zaturecki, takođe u XIX veku.

Građu smo razvrstale u dve skupine i to prema formalnom sklopu poslovica. U prvu grupu svrstane su one u kojima se javljaju konstituenti fr. *vieillesse* / sr. *starost* / sl. *staroba, starosť*[3] i koje se odnose na starost uopšte. Drugu grupu poslovica, u kojima se govori o starim ljudima, podelile smo u tri podgrupe u zavisnosti od toga da li konstituenti upućuju na stare ljude oba pola, samo na stare muškarce ili samo na stare žene. U korpus smo uvrstile i poslovice sa pojmovnim metaforama koje sadrže predmetne konstituente i koje se nedvosmisleno odnose na čoveka.

1. O STAROSTI UOPŠTE

Francuski i slovački korpus obiluju poslovicama koje govore o starosti uopšte, dok ih u srpskom ima svega nekoliko.

U većini, kako francuskih, tako i srpskih i slovačkih poslovica sa konstituentima fr. *vieillesse* / sr. *starost* / sl. *staroba, starosť*, javljaju se konstituenti suprotnog značenja fr. *jeunesse* / sr. *mladost* / sl. *mladosť*, te se upravo kroz ovaj kontrast najbolje izražavaju saveti i upozorenja.

Francuska i slovačka narodna mudrost ističu da se bezbrižna starost priprema u mladosti, kako u pogledu materijalnih dobara, tako i kada je reč o razvijanju sopstvenih fizičkih i psihičkih sposobnosti:

Pain de vieillesse se pétrit pendant la jeunesse.
Il faut épargner en jeunesse pour se soutenir en vieillesse.
~ Mladosť si človek na starosť odkladá.
~ Za mladi zachránené trvá do staroby.
Il faut travailler en jeunesse, pour reposer en vieillesse.
~ Za mladi zapracuj, na staros budeš ma .
On doit acquérir en jeunesse dont on puisse vivre en vieillesse.
~ Kto zmladi seje, v starobe veje.

U suprotnom, starost će pratiti nedaće i nemaština:

L'oisiveté de la jeunesse prépare tourments pour la vieillesse.
Jeunesse pourrie, vieillesse pouilleuse.
Jeunesse oiseuse, vieillesse disetteuse.

Dok se u francuskim i slovačkim poslovicama insistira na marljivosti i štedljivosti, dotle se u srpskim upućuje na učenje koje može da omogući lagodan život. Ovo je razumljivo ako se uzme u obzir da je Srbija u XIX veku bila pretežno ruralna zemlja, te je obrazovanje bio jedan od načina da mladi ljudi izbegnu težački rad. Stoga:

U mladosti ko ne uči, u starosti taj se muči.

I jedna slovačka umotvorina ističe da je upravo mladost vreme kada treba sticati znanja, budući da se u starosti gubi lakoća učenja i izgubljeno vreme ne može da se nadoknadi:

Čo za mladi nenaučiš, to na starosť nepochopíš.

---

[2] U korpus nismo uvrstile izreke i maksime učenih ljudi kojima francuski jezik obiluje, dok ovi žanrovi u srpskom i slovačkom jeziku nisu zastupljeni u tolikoj meri. Još je Volter ukazivao na razliku između poslovica i maksima: "Les maximes sont nobles, sages et utiles. Elles sont faites pour les hommes d'esprit et de goût. Les proverbes ne sont que pour les vulgaires." (in Maloux 1960: X) [Maksime su prefinjene, mudre i korisne. One su stvorene za ljude od duha i ukusa. Poslovice su za prostake]

[3] U slovački deo korpusa uvrstile smo i poslovice sa konstituentom *starosť*, iako je 'briga' prvo značenje ove lekseme, dok se u drugom značenju, koje nas ovde zanima, koristi uz predlog *na* (*na starosť* 'kada budeš star') i skoro uvek sa leksemom suprotnog značenja, *mladosť*.

Francuske poslovice upozoravaju da se primerenim ponašanjem u mladosti postavljaju temelji blagougodnog života u starosti:

Gouverne-toi bien en jeunesse, si roi veux être en ta vieillesse.
Enfant humble en jeunesse, heureux en vieillesse.

U protivnom, ne može da se računa na bezbrižnu starost:

L'enfant sans discipline en sa jeunesse fera rarement fruit en sa vieillesse.

Prema jednoj srpskoj i slovačkoj poslovici, osim što u mladosti treba obezbediti mirnu i sigurnu starost u materijalnom pogledu, treba uživati i u blagodetima mladosti i ne propustiti ništa za čim bi kasnije moglo da se žali:

Nemoj da te pita starost gde ti je bila mladost.
~ Opýta sa ťa starosť kam si podel mladosť!

U francuskom i srpskom jeziku nalazimo poslovice koje ističu da spoj iskustva starijih i snage mladosti predstavlja "čarobnu formulu" za siguran uspeh:

Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait, tout irait à souhait.
~ Bilo bi dobro kad bi mladost znala sve što može, a starost mogla sve što zna.
Byť mladým to vie každé teľa, ale byť starým to je kumšt.

Iako se starost obično poistovećuje sa mudrošću i iskustvom (*Sa starošću dolazi iskustvo.*), jedna francuska poslovica tvrdi da to nije uvek slučaj:

Vieillesse n'est pas toujours sagesse.

Druga, opet, tvrdi da je mladosti svojstveno sanjarenje, a starosti svođenje računa:

Jeunesse rêve, vieillesse décompte.

Osim toga, starost neosporno ustupa mesto mladosti:

Où jeunesse gagne la place, la vieillesse tôt se déplace.
L'avenir pour la jeunesse, le souvenir pour la vieillesse.

Mladi ljudi treba da poštuju star(ij)e:

Kto si rodiča v (jeho) starobe nectí, na seba si korbač pletie.[4]

Starost je, pored bolesti i nemaštine, najčešći uzrok ljudske patnje i očajanja:

Maladie, disette et vieillesse, causent l'homme tomber en détresse.
Chacun désire la vieillesse, et chacun la maudit, après l'avoir obtenue.
Staroba, hotová choroba.[5]

Mada je opštepoznato da je starost posebno teška i mučna ukoliko je čovek proživljava sam, ovo shvatanje odslikano je samo u francuskom poslovičnom izražavanju koje ističe značaj porodice, posebno supružnika i potomaka koji mogu da ulepšaju i olakšaju stare dane:

Mari et femme ont besoin l'un de l'autre dans leur vieillesse.
L'argent et l'épouse sont nécessaires pour la vieillesse.
Le bon enfant égaie la vieillesse de son père.

---

[4] Iako je navedena slovačka poslovica semantički istovetna srpskim poslovicama koje se odnose na stare ljude uopšte (*Poštuj starije, i tebe će mlađi; Gde se stariji ne čuju tu Bog ne pomaže.*), svrstale smo je u deo posvećen starosti uopšte pošto sadrži konstituent *staroba*.

[5] I ovu slovačku poslovicu smo svrstale u deo o starosti uopšte budući da sadrži konstituent *staroba*, iako je semantički bliža poslovicama koje smo uvrstile u deo o starim ljudima uopšte (*Nulle belle fille sans amour et nul vieillard sans douleur*; *Stara čoveka ne pitaju: šta te boli? Nego: šta te ne boli?*).

2. O STARIM LJUDIMA

Poslovice u ovoj grupi podelile smo prema tome da li se odnose na stare ljude uopšte, samo na stare muškarce ili samo na stare žene.

a) O starim ljudima uopšteno

U ovoj grupi se nalaze poslovice koje sadrže konstituente fr. *vieux*, *vieil homme, vieillard(s), vieillir* / sr. *star, star čovek* / sl. *starý*, *starý človek.*

Sve tri kulture odaju priznanje mudrosti starih ljudi koji iza sebe imaju bogato životno iskustvo:
Le vieillard sait parce qu'il a vu et entendu.
U stara glava, u mlada snaga.
~ Starý robí viac rozumom ako rukami.
To je starý človek, ten pamätá, čo pršalo a prestalo.

U slovačkom korpusu ističe se uloga sticanja znanja i veština, odnosno da mladi treba da uče od starijih:
Sadaj mladý u starého a nauč sa kumštu jeho.

Dve srpske poslovice poručuju da mladi treba da poštuju starije:
Poštuj starije, i tebe će mlađi.
Gde se stariji ne čuju tu Bog ne pomaže.

U francuskoj i srpskoj kulturi ističe se da mlad čovek treba da bude veoma oprezan i da od svega treba više da se čuva negoli star čovek:
Les vieux ont le cuir dur.
Igla će probosti pre mladu kožu nego staru.

Francuski i srpski jezik poznaju poslovice koje govore o nemoći i bolestima starih ljudi:
Nulle belle fille sans amour et nul vieillard sans douleur.
Stara čoveka ne pitaju: šta te boli? Nego: šta te ne boli?

U sve tri kulture stare ljude poistovećuju sa decom:
Qui vieillit redevient un enfant.
~ Stari ljudi su kao deca.
~ Starý cap a nemá za malé dieťa rozumu.

Jedna slovačka poslovica upozorava mlade ljude da ne treba da žure da se prikažu starijim nego što jesu:
Ešte si mladým nebol a už sa starým robíš!

Obično se smatra da je ljubav svojstvena mladosti, dok je ona bliska „ludosti" ukoliko se desi u kasnijim godinama:
Quand on est jeune, on aime en fou; quand on est vieux, qui aime est fou.

Srpska tradicija, međutim, akcenat stavlja na jačinu osećanja koje, čak, može da bude daleko snažnije nego u mlada čoveka, što se iskazuje svojevrsnom metaforom:
Stari panj više gori kad se upali nego mlad.

Jedan deo poslovica u našem korpusu zasnovan je na pojmovnoj metafori 'ljudi su životinje' i u njima se izražavaju razni aspekti ljudskog karaktera (mudrost i zrelost, iskustvo i znanje) i ističe se da treba uvažavati mišljenje i savete stari(ji)h:

Vieux bœuf fait sillon droit.
~ Bez starog vola nema duboke brazde.
~ Vôl starší na krok istejší.
Vieux chien n`aboie pas en vain.
~ Kad mator[6] *pas laje (onda) valja videti šta je.*
Il n'est chasse que de vieux chien.
= Nema lova bez starog garova.
Un vieux chat ne se brûle jamais.
Matora lisica čuva se gvožđa.
Mladý vrabec učí sa čvirikať od starého.

Stari ljudi obično nisu spremni za dalja učenja i nova iskustva:
Mator se konj ne uči igrati.

Isto tako, stari ljudi teško prihvataju promene i novine što poslovice dosledno beleže, opet u obliku metafora:
Matora drva ne dadu se presađivati.
~ Starý strom je nie dobré presádzat'.

Francuska, srpska i slovačka kultura ističu da su stari ljudi slabi, a njihova nemoć je u pojedinim poslovicama predmet podsmeha onih koji su u punoj snazi:
Le loup devenu vieux est la risée des chiens.
~ Stari vuk, pasja sprdačina.
Mator konj se ne preže u kola.
Darmo starého psa za zajacom huckáš.

Jedna slovačka poslovica ističe koliko mladi vole da se prikažu pametnijim od starijih:
Kurča učí starú sliepku.

b) O starim muškarcima

Poslovice sa konstituentima fr. *vieux, vieillard /* sr. *star, starac /* sl. *starý, starec,* koji nedvosmisleno upućuju na starog muškarca, nisu brojne ni u jednom posmatranom jeziku. Gotovo sve govore o starom muškarcu i ljubavi.

Tako jedna francuska poslovica ističe da stari ljudi znaju da "izgube glavu" zbog ljubavi, te ponekad zbog toga izgledaju i smešni:
L'homme vieil amoureux doit-on moquer.

Pojedine ukazuju na to da stariji muškarci vole mlade žene:
Les vieux chats aiment les jeunes souris.
Stari vuk mlado meso traži.

Poslovice ističu i nedaće koje očekuju starog muškarca koji se prepusti ljubavi, i to posebno sa mladom ženom:
Vieux qui court à l'amour, la mort court alentour.
Mariage de jeune homme avec jeune fille est de Dieu, mariage de jeune homme avec vieille femme est de rien, mariage de vieillard avec jeune fille est du diable.
U starca mlada žena beda gotova.

[6] Pridev *mator* srećemo isključivo u poslovicama sa pojmovnom metaforom 'ljudi su životinje', te ga nismo posebno uvrstile među konstituente.

Jedna slovačka poslovica, pak, upozorava devojke da se klone starih muškaraca:
Nechoď mladá za starého, nebude tam nič dobrého.

Dok francuska poslovica tvrdi da je bolji i star muž nego nikakav, u srpskoj ne izostaje priznanje ljubavnom iskustvu starog muškarca:
Un vieux mari vaut mieux que rien.
Bez starca nema udarca.

U ovom delu korpusa postoji samo jedna poslovica, i to slovačka, koja se ne odnosi na starog muškarca i ljubav. Ona upozorava muškarce da u mladosti ni u čemu ne treba da preteruju, kako u starosti ne bi zbog toga ispaštali:
Buď za mladi starcom, aby si na starosť bol mládencom.

c) O starim ženama

Dok se u korpusu o starom muškarcu našlo svega nekoliko poslovica, korpus o staroj ženi znatno je bogatiji i slikovitiji, posebno u srpskom i slovačkom jeziku, i čine ga poslovice sa konstituentima fr. *vieille femme, vieille* / sr. *baba* / sl. *stará žena, stará baba, baba.*

Srpske poslovice koje se odnose na staru žensku osobu uglavnom su obojene ironijom i porugom, što se može primetiti već i pri samom njenom imenovanju. Narodni umotvorci je nazivaju isključivo *babom*, nikako *staricom* ili *starom ženom*. Predmet podsmeha su, pre svega, njen fizički izgled, odnosno ružnoća, i nemoć:
Gde si video lepu babu i mirno dete?
Dok se baba dovuče, svadba se provuče.
Dala baba paru da se uhvati u kolo, a posle dve da se pusti.

Danas ova poslednja poslovica, međutim, ima širu upotrebu i značenje nego što je to bio slučaj u vremenu u kojem je nastala i podjednako se odnosi i na muškarce i na žene, bez obzira na starosnu dob.

I uvrežena slika o staroj ženi koja neprestano ponavlja jedno te isto, a posebno ono što joj ide u prilog ili ono što želi da postigne, našla je svoje mesto u oblikovanju jednog broja poslovica kojima se karakteriše svako ko se ponaša na takav način, bez obzira na pol i godine:
Ko o čemu, baba o uštipcima.
Ne kazuje baba šta joj se snilo, nego kako joj je milo.
Što je babi milo, ono joj se snilo.
~ Čo sa babe chcelo, to sa jej prisnilo.

Isti je slučaj i sa drugim srpskim poslovicama u kojima se insistira na besposlenosti i dokonosti starih žena, a koje se danas odnose kako na žene, tako i na muškarce, kako na stare, tako i na mlade:
Selo gori, a baba se češlja.
Trla baba lan da joj prođe dan.
Nemala baba brige pa kupila prase.

Francuskim, srpskim i slovačkim umotvorcima posebno je zanimljiv njihov nezgodan, obično veoma loš karakter:
Là où le diable ne saurait aller, on envoie une vieille femme.
~ Gde đavo ne može što svršiti onde babu pošalje.
=[7] Kde čert nič nemôže vykonať, ta pošle starú babu.
Il vaut mieux irriter un chien, qu'une vieille femme.
Beži s puta, ide baba ljuta.
Inat babi dušu gubi.

[7] Slovačka poslovica ima istovetnu formalnu i semantičku strukturu u odnosu na srpsku.

Silom baba u raj.
Na jednu stranu đavo, a na drugu baba, pa ko nategne.
Baba je od čerta horšia.
Sviňu nepresviníš, vlka neprevlčíš, babu nepreškiepíš, sedliaka neoklameš.

Jedna srpska poslovica govori i o nemogućnosti starih žena da razluče bitno od nebitnog:
Videla baba iglu na kuli, a kule ne videla.

U slovačkim poslovicama starice su prikazane kao pričljive i lažljive, vole da ogovaraju, ali razmišljaju i o udaji:
Vzali ho baby do prádla.
Never čertu, ani starej babe.
Povedz babe, hneď je to všade.
Ľapoce ustavične ako stará baba.
Baba, dokiaľ si trúfa kašu prehryznúť, rada sa vydáva.

Smatra se da su stare žene emotivno nestabilne, a njihove suze se u jednoj slovačkoj poslovici upoređuju sa promenljivim vremenom, odnosno sa kratkim jutarnjim pljuskom:
Ranný dážď ako starej baby plač.

Slika stare žene prisutna je i u srpskim poslovicama koje govore o svadbama, ali se o njoj govori iz dva različita ugla. S jedne strane, ukazuje se na to da je u izvesnim situacijama "bolje išta nego ništa":
Kad devojke nema, dobra je i baba.
Za nevolju babu vode.

S druge strane, stara žena teško može da nađe odgovarajuću priliku za udaju, budući da je, prema srpskoj tradiciji, udaja primerena devojkama i eventualno mladim udovicama, a nikako ženama u poznim godinama:
Devojka se svatovima nada, udovica nada i ne nada, stara baba zaista ne nada.

Prema slovačkim umotvorcima, brak se vezuje za mladost i on se ne savetuje ukoliko postoji velika razlika u godinama:
Stará žena, mladý muž – hotová pračka.

U francuskoj tradiciji, međutim, pre svega se upozorava na opasnost koju nosi veza između stare žene i mladog muškarca:
Jeune homme et vieille, le diable veille.
Celui qui prend une vieille femme aime l'argent plus que la dame.
U nekim poslovicama na ovu vezu se, ipak, gleda sa više blagonaklonosti:
A la poule vieille il faut un coq jeune et hardi.
Fizička snaga i sposobnost mladih žena u odnosu na stare ne može da se opovrgne:
Il faut trois vieilles femmes pour faire une jeune fille.

Iako jedna francuska poslovica ističe da je staroj ženi potrebno više vremena, sredstava i truda da se prikaže u najboljem svetlu (*A vieille mule, frein doré*), ipak se u francuskoj i srpskoj kulturi odaje priznanje privlačnosti star(ij)ih žena:
Vieille poule fait bon bouillon.
~ Stara koka, dobra supa.

Jedna slovačka poslovica naglašava da žene vole sebi da ugađaju uprkos godinama:
Aj stará koza rada líže sol'.

Retke su poslovice koje ističu pozitivne osobine starih žena i to se prevashodno odnosi na njihovo iskustvo i mudrost. Ove primere pronašle smo samo u francuskom jeziku:

Jamais vieille femme ni grand vent n'ont couru pour rien.

Il n'y a pas plus de samedis sans soleil que de vieille femme sans conseils.

3. ZAKLJUČAK

Analiza korpusa pokazala je da u francuskom jeziku postoji veliki broj poslovica koje se odnose na starost uopšte, dok je takvih poslovica u srpskom i slovačkom neuporedivo manje. Konstituenti fr. *vieillesse* / sr. *starost* / sl. *staroba, starosť* najčešće stoje u opoziciji sa konstituentima fr. *jeunesse* / sr. *mladost* / sl. *mladosť*, pojačavajući na taj način poruku samih poslovica. Francuska, srpska i slovačka tradicija obraćaju pažnju na različite aspekte ovog životnog doba ili ih, pak, različito prikazuju. Uočena semantička poklapanja prisutnija su u francuskom i slovačkom jeziku.

Poslovice koje se odnose na stare ljude uopšte brojne su u sva tri jezika, a jedan broj je zasnovan na pojmovnim metaforama, pre svega na metafori 'ljudi su životinje'. U ovom delu korpusa mogle smo da ustanovimo česta semantička poklapanja među posmatranim jezicima.

Zanimljivo je da stari muškarci nisu posebno inspirisali ni francuske, ni srpske, ni slovačke tvorce poslovica, osim u segmentu koji se odnosi na ljubav između starog muškarca i mlade žene.

Srpske i slovačke poslovice sa konstituentima sr. *baba* / sl. *baba* znatno su zastupljenije negoli francuske sa odgovarajućim konstituentima (*vieille femme, vieille*) i od njih se razlikuju po poruci koju nose. Srpske i slovačke poslovice uvek su obojene prezirom, ironijom i podsmehom, na šta upućuje i sam izbor konstituenta: dok se u francuskom poslovičnom izražavanju susreću nemarkirani konstituenti *vieille femme* i *vieille,* u srpskom i slovačkom se dosledno javlja oblik *baba* koji već sam po sebi ima negativnu konotaciju. Negativni stereotipi o starim ženama najčešće su prisutni, dakle, u srpskim i slovačkim poslovicama koje često proširuju svoj domen karakterizacije na osobe oba pola i svih uzrasta, odnosno na one koji ispoljavaju određen tip ponašanja ili poseduju neku od negativnih osobina za koje se smatra da su svojstvene prevashodno starim ženama. Jedina semantička i formalna poklapanja između francuskih, srpskih i slovačkih poslovica iz ove grupe postoje u shvatanju da se sa zlom oličenim u đavolu može izboriti samo stara žena.

Iako je formalna identičnost prisutna u svega dva slučaja, semantička bliskost posmatranih poslovica u tri jezika proističe iz činjenice da se u svim kulturama, bez obzira na epohu i geografski položaj, ističe značaj životnog iskustva, kao i poštovanje starijih.

S druge strane, nepodudarnost u površinskoj strukturi francuskih, srpskih i slovačkih poslovica uslovljena je različitim istorijskim, kulturološkim i sociolingvističkim faktorima svojstvenim ovim trima kulturama.

Literatura

Dictionnaire de proverbes et dictons (1997). Paris: Dictionnaire le Robert.

Drobnjak, D., Gudurić, S., Topoljska, A. (2011). La femme dans les proverbes français et serbes. In: *Language Education Today.* Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 132-143.

Drobnjak, D., Topoljska, A. (2011). Termes botaniques et zoologiques dans le français argotique. *Nasleđe*, VIII, br. 19, 295-302.

Karadžić, V. (1969). *Srpske narodne poslovice.* Beograd: Nolit.

Lagane, R. (1986). *Locutions et proverbes d'autrefois.* Paris: Belin.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University Press of Chicago Press.

Le dictionnaire des proverbes et dictons de France (2008). Paris: Hachette.

Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (2005). Paris: Robert.

Maloux, M. (2010). *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes.* Paris: Larousse.

Prćić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči.* Novi Sad: Zmaj.

Skok, P. (1971). *Etimologijski rečnik hrvatskog ili srpskog jezika, I-IV,* Zagreb: JAZU.
Záturecký, A. P. (1975). *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia.* Bratislava: Tatran.

Dragana Drobnjak - Snežana Gudurić- Ana Topoljski

DE LA *VIEILLESSE* DANS LES PROVERBES FRANÇAIS, SERBES ET SLOVAQUES

Notre étude porte sur le concept de la vieillesse dans les proverbes français, serbes et slovaques, notamment sur l'image que l'on y trouve des vieilles gens en général, puis des vieux hommes et des vieilles femmes. Dans notre corpus, nous avons rassemblé les proverbes contenant des constituants appartenant au champ sémantique 'la vieillesse' : *vieux, vieil homme, vieillard, vieille, vieille femme,* dans les langues respectives. Notre travail nous a permis de révéler la présence de stéréotypes, de préjugés, qui trouvent quelquefois leurs correspondants dans les trois langues, mais dévoilent aussi certaines particularités.

Dragana Drobnjak
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
dashayuyu@yahoo.fr

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
guduricsn@gmail.com

Ana Topoljski
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
atopoljski@yahoo.fr

Mariana Dan

KULTURNI MODELI I „STVARNOST" U VREMENU I PROSTORU

Između naučnih otkrića, koja su kadra da verifikuju *validnost istine*, s jedne strane i „istinitosti" slike o svetu, to jest *Weltanschauung*-a, specifične određenoj grupi ljudi ili pojedincu, sa druge strane, postoji značajna razlika. Slika o svetu se neprestano menja u vremenu i prostoru, što znači da sam koncept „stvarnosti" barata nestabilnim aksiološkim kategorijama, što čini diskutabilnom sinonimiju između pojmova „stvarnog" i „istinitog". Stoga, treba prihvatiti da i današnja „stvarnost"takođe predstavlja samo model ili sistem shvatanja stvarnosti, koji se zasniva na logici kartezijanskog tipa, udaljavanjem od koncepta *istine*, zamenjen tokom vremena pojmom *stvarnosti* (umesto pojma *verité*, Bergson koristi pojam *réalité*), a zatim pojmom korisnosti (*utilité* kod pragmatičara). Zbog toga, pojam „stvarnosti" je kulturni model, u osnovi kognitivni model, koji se da definisati u prostoru i vremenu. Pitanje koje ovaj rad nastoji da razjasni je savremena „stvarnost" viđena kao jedan od pogleda na svet, kao metadiskurs ili „istinita priča", a to predstavlja kulturni model.

Ključne reči: kulturni model, metadiskurs, globalna kultura, multipolarna kultura, kulturno pamćenje, identitet.

1. KULTURNI MODEL KAO „STVARNOST" I NEPRISTRASNOST NAUČNIKA

1.1. Vidovi „stvarnosti"

Da bi se definisao pojam „stvarnosti", nameće se, u prvom redu, pitanje: da li postoji razlika između naučnih otkrića, koja su kadra da verifikuju *validnost istine*, s jedne strane i „istinitosti" slike o svetu, to jest *Weltanschauung*-a, spečifične određenoj grupi ljudi ili pojedincu, sa druge strane. Kulturološke studije dokazuju da se slika o svetu (*Weltanschauung*) neprerstano menja u vremenu i prostoru, što znači da sam pojam „stvarnost" ne barata stabilnim aksiološkim kategorijama, što čini još spornijom sinonimiju između pojmova „stvarnost" i „istina". Shodno tome, treba da prihvatamo činjenicu da je i današnja „stvarnost", takođe, samo model, ili sistem razumevanja stvarnosti, a koji se zasniva na kartezijanskoj logici, udaljavanjem, tokom vremena, od koncepta *istine*, koji se zamenjuje pojmom *stvarnosti* (umesto pojma *verité*, Bergson koristi pojam *réalité*)[1], a zatim se pojavljuje pojam korisnosti (*utilité* kod pragmatičara). Štaviše, slika o svetu se ne menja samo u vremenu, već i u prostoru, jer se „stvarnost" doživljava drugačije u različitim ljudskim društvima, iako su ona postojala, ili postoje u istom istorijskom periodu.

Uprkos labilnosti koncepta „stvarnosti", očigledna je činjenica da se *Weltanschauung*, koji se nameće u određenom istorijskom periodu i u određenom geografskom prostoru (čak i danas), i dalje preklapa sa idejom „jedne jedine istine" o svetu. Jer određena *Weltanschauung* nikad ne definiše samu sebe kao „privremeni pogled na svet", već kao opšte prihvaćeno, zvanično, „realno", merodavno razumevanje sveta u okviru nekog naroda, grupe ljudi i/ili pojedinca, koji je i sam pripadnik neke zajednice, i koji, tako, definišu i oslikavaju kontekst i smisao sopstvenog postojanja.

Uprkos današnjih naučnih otkrića, čovek i dalje ima potrebu, kao i u „pre-naučno" doba da definiše sebe i sopstveno postojanje ne samo u okviru određenih „naučnih granica", već i u okvirima subijektivno-individualne predstave sveta, pomoću metadiskursa, koji mu nudi mogućnost da stvara

[1] René Genon, u poglavlju *Savremeni intuicionizam* (L'Intuitionisme Contemporain) diskutuje o Bergsonovoj filozofiji i, između ostalog, primećuje: "Il est à remarquer que Bergson semble même éviter d'employer le mot de *verité* et qu'il lui substitue presque toujours celui de *réalité*, qui pour lui ne désigne que ce qui est soumis a un changement continuel.» (Guénon, 1972 : 217 - u napomeni). / Treba primetiti da Bergson, izgleda, čak izbegava da koristi reč *istina*, koju skoro uvek zameni za reč *stvarnost*, koja za njega označava samo ono što je predmet neprestane promene /

svoj identitet, da nađe objašnjenje i da da *smisao* postojanju na svetu. Ova predstava o svetu se može definisati kao *kulturni model.* Drugim rečima, kulturni modeli predstavljaju isto toliko stvarnosti, isto toliko metadiskursa, a pritom svaki model biva „istinit", bilo da je povezan ili ne sa najnovijim naučnim otkrićima. Izgleda da je Mirča Elijade bio u pravu kada je uviđao da u osnovi svake kulture leži mit kao „istinita priča", bez obzira da li je ta „priča" sakralna ili laička. Uprkos tome, veoma je teško identifikovati i objektivno definisati neki savremeni mit, „istinitu priču" u koju, po prirodi stvari, čovek i sam trenutno učestvuje. Hteo on to ili ne, čovek sudeluje u kulturu u okviru koje živi i često nema dovoljnu distancu da je objektivno definiše.

1.2. Slika o svetu i zadaci naučnika

U gorenavedenom smislu, očigledno je da određeni kulturni model, „istinita priča" s kojom se identifikuje određeni pojedinac ili određena zajednica, predstavlja za njih „objektivnu stvarnost". Kogod poriče kulturni model, poriče zapravo jednu realnost, onako kako se ona doživljava u određenom prostoru u datom trenutku. Štaviše, suditi spolja o određenoj stvarnosti, to jest o određenoj kulturnoj stvarnosti s kojom se čovek identifikuje i definisati je kao „istinitu" ili „lažnu", podrazumeva, takođe, suditi o njoj sa odeđene tačke gledišta, dakle suditi spolja ili iznutra nekog, datog aksiološkog sistema, iznutra određene slike o svetu, koja se doživljava kao „istinita".

Shodno tome, potrebno je da se naučnik distancira, da se mentalno i afektivno „dislocira" iz sopstvenog konteksta, da odustane od sopstvene slike o svetu, kako bi bio kadar da percipira „specifične razlike":

> „Mi obično nismo svesni posebnih naočara kroz koje gledamo život. Kao što ribe nisu otkrile da postoji voda, tako se i od naučnika koji ne prevazilaze okvire sopstvenog društva ne može očekivati da uoče u kolikoj meri su običaji sredine uticali na formiranje njegove misli." (Fabijeti, 2002: 13).

U skladu s tim, *da bi mogao da raspravlja o kulturi i o identitetu, istraživač bi trebalo da podjednako poznaje i posmatrača i osmatrani objekat.* To podrazumeva višestruku perspektivu, praćenu fleksibilnošću i mobilnošću perspektiva. Uprkos tome, poteškoća analize kulturnog dokumenta (bilo da je usmen ili pismen, kako je smatrao i Mirča Elijade) leži u činjenici da ne postoji objektivnost kao takva, s obzirom da se svaki tip stvarnosti može istražiti kao specifičan mit; u tom slučaju, „stvarnost" istraživača podleže takođe istim pravilima.

Današnja nauka, na primer, pruža takođe mogućnost istraživanja stvarnosti i/ili književnosti u brojnim varijantama laičkog interdisciplinarnog pristupa, koje se podjednako zasnivaju na ubeđenja ateističke prirode i kartezijanskoj logici, a koja nisu nužno bliža „stvarnosti" od slike sveta tradicionalnog čoveka. U svakom slučaju, savremeni će istraživač, po definiciji ateista, naići na poteškoće kada nastoji da se udubi u načela nekog tradicionalnog društva. Biti ateista pretpostavlja, samo po sebi jedan pogled na svet, koji se uzima kao „realnost".

Sam Fabijeti (Fabietti), koji govori o neophodnosti da naučnik prevaziđe okvire sopstvene zajednice, kao i običaje sredine, koji su uticali na njegov način razmišljanja, tvrdi dalje u navedenoj studiji da „iza pojavnosti ne postoji suština, jer je čovekova pojavnost ujedno i njegova suština". (Fabijeti, 2002: 40). Takva konstatacija, iako se vezuje za shvatanje identiteta, *suprotstavlja se kako samom konceptu, tako i mehanizmu shvatanja identiteta, ali i kulture*, bilo da istraživač ima u vidu tradicionalnog ili savremenog čoveka. Kako bismo mogli da ispitujemo čovekove „predstave" o svetu , a da ne prodremo u dublje slojeve koji motivišu te pretstave, definišući ih? Shodno tome, takva savremena ateistička koncepcija mogla bi se posmatrati i sama kao bilo koji mit, jer se i ona oslanja na posebnu sliku o svetu, u ovom slučaju na materijalističko viđenje sveta, koja isključuje čak i motivacione stavke psihološke prirode (dubinska psihologija) iz oblasti „stvarnosti" koju opisuje. Štaviše, ni materijalistički pogled na svet ne bi smeo da apstrahuje psihologiju, ili sociopsihologiju, čak i kada suzi oblast istraživanja na postupke koji su, u suštini, fenomenološki. Zato, čak i istraživačima, koji se zalažu za nepristrasnost,

teško pada da se odvoje od sopstvenog pogleda na svet, koji je plod neke „istinite priče" usvojene iz šireg konteksta...

2. KULTURNI IDENTITET KAO INDIVIDUALNA I/ILI KOLEKTIVNA STVARNOST

Uprkos uverenja nekih rumunskih sociologa i književnih kritičara današnjice (kojima je laknulo da su se otresli komunističkog režima), da kapitalističko društvo nudi čoveku mogućnost prelaza od kolektivnog mentaliteta (koji vide kao obeležje nazadnog feudalnog društva) ka ispoljavanju individualne ličnosti i samostalnog suda o stvarnosti (kao mogućnost progresa kapitalističkog društva), sam prelazak od „nas" ka „ja", nanovo vodi od pojedinačnog ka grupnog, to jest od „ja" ka „mi": „*ja* nije ništa drugo do *privid* i *fikcija*, kulturna tvorevina (možemo da dodamo) koja nastaje u jednom *mi,* u grupi, u onoj *magli mišljenja i navika* koja nastaje i postoji gotovo nezavisno od ljudi koje je obavila." (Remotti, 1995: 305, *apud* Fabijeti 2002: 41) To znači da *koliko god da se savremeni čovek oslobodio od religije i bogova, on se nije istovremeno nužno oslobodio i mitova, izvesnog pogleda na svet, koji se zasniva na određenom metadiskursu, a koji predstavlja oblik subijektivne stvarnosti, kao posldica kolektivne identifikacije*. A to se da proveriti isto tako i empirijski, bilo da je reč o materijalistčkom ili metafizičkom pogledu na svet. U suštini, M. Elijade dokazuje da se savremeni laik ne razlikuje bitno od *hommo religiosus*-a, koji je živeo u okviru tradicionalnog društva, budući da današnji ateistički pogled predstavlja, u istoj meri, oblik „kolektivne religioznosti". Samo je „predmet" vere različit, dok je, u osnovi, socio-kulturalni, psihološki i identitarni mehanizam stvaranja „slike o svetu" ostao potpuno isti. Čak iako sebe smatra individualistom, savremeni čovek nastavlja da pripada određenoj zajednici s kojom se poistovećuje i sa kojom deli isti pogled na svet.

Dok se u prošlosti pojedinac identifikovao sa pogledom na svet određene zajednicene ograničenog geografskog prostora, danas masmedija stvara i omogućava zajednički pogled na svet putem globalnih nastavnih programa, ekonomsko-političkih i administrativnih propisa itd. praktično prihvaćenih od raznih zajednica i proglašene kao „superiorne", „merodavne", prezentovane kao jedine „stvarne" u okviru savremene kulture.

Procesom globalizacije, kulturni modeli, individualni i kolektivni teže da prevaziđu uže geografske prostore i da se pripoje jednom jedinom univerzalnom modelu, u osnovu koga se nalaze „svetski jezici" i ateistički i pragmatički pogled na svet.

3. POSTMODERNA KULTURA: "MULTIPOLARNI" IDENTITET I VIRTUELNI IDENTITET

3.1. Multipolarnost

Kad bi se kulturni identitet posmatrao kroz prizmu postmodernističkih dezontologiziranih ideja, ne samo rumunska nacionalna manjina već i rumunska većina ne bi bile u „stvarnom" svetu, jer „stvarnost", kako se ona doživljava, ima smisla, bolje rečeno ima „nedostatak smisla", što je ishod *odustajanja od bilo kog metadiskursa kao koherentnog i „istinitog" sistema kao pogleda na svet*. Dok se „stvarnost" često poistovećuje sa pragmatičkim smislom ljudskog čina, postmoderni relativizam, kao posledica dezontologizacije smisla postojanja, poriče mogućnost da je neki filozofski sistem, kao kulturni metadiskurs, kadar da dosegne ili obrazuje neku konačnu istinu. „Na putu smo da izgubimo refleks vrednovanja putem termina istinito/neistinito koncepcija o svetu koje se razlikuju od naših. Materijalistički, pozitivistički, ateistički pogledi ne raspolažu većim brojem argumenata za potvrđivanje i validaciju od pogleda religijske, mitološke, šamanističke i druge prirode. (Braga 2006: 241) U današnjem multipolarnom svetu, Korin Braga (Corin Braga) smatra da je arhetip, kao središte metadiskursa, zamenjen „anarhetipom", gde pojedinac prihvata više centara značenja, koji paralelno i simultano ko-

egzistiraju, ali ovi centri se ne nalaze u okviru organskog odnosa jednog sistema, već kao konglomerat u okviru istog pogleda na svet, istog umetničkog dela itd. K. Braga čak navodi kao primer „praktične" multipolarnosti neke osobe, zaposlene u jednoj velikoj švajcarskoj banci, a koje se moraju navići na distributivnu pažnju, radeći istovremeno više poslova podjednako, simultano i uz isti kapacitet koncentracije. Kako bi izvežbala zaposlene u tom smislu, čuvena banka je sponzorisala „slikovite" *rave* žurke, na kojima se konzumirao ekstazi i slušala muzika sa više izvora. Motiv ove ozbiljne institucije da finansira takve pojave, koje pre spadaju u subkulturu, je taj što putem konzumiranja halucinogena, osobe padaju u disocijativno stanje (u stanju su da igraju s jednom rukom i nogom po muzici iz jedne prostorije, dok s drugom rukom i nogom po drugim, različitim ritmovima muzike koja se čuje iz susedne prostorije). To je dobra vežba za potencijalne činovnike banaka i berzi, koji „treba da prate monitor kompjutera, na mikrofonu desnog uha treba da slušaju uputstva koja im daje drugi činovnik, a pored sebe treba da dele savete nekom klijentu". Zaključak je sledeći:

> „Savremeni čovek mora da nauči i savlada sve ubrzaniju polikroniju i politropiju. Kako bi se snalazio u ubrzanom ritmu života, on mora da stvori u sebi više simultanih ličnosti, da izgradi sebe kao decentriranu ličnost, rastavljenu na delove, kao zaista skizomorfni subijekat, koji poseduje višestruke ličnosti". (Braga 2006: 248)

Ako se ova rasprava prenese na plan kulturnog identiteta, ne možemo a da se ne upitamo kako izgleda kad pojedinac upravlaja sa više decentriranih „simultanih figura"? Ili je pak u današnje vreme *identitet simuliranje*, kao što uviđa i rumunski manjinski pisac Slavko Almažan (Slavco Almăjan) u svojoj knjizi eseja *Doslednost i fascinacija ekstrema* (*Rigoarea și fascinația extremelor*). U istom smislu, *zar je i sama identitarna sloboda podjednako lažna*? Da li je zaista identitet rumunskog manjinca i njegova kultura „fascinantna non-istorijska predigra za post-istorijski epilog" (Almăjan 2007: 306)

Postmodernistička ideja o multipolarnosti ljudske ličnosti i identiteta očigledna je na planu književnosti, na primer kod Umberta Eka (Umberto Ecco). U njegovom romanu, *Misteriozni plamen kraljice Loane*, prisutna je ideja da će se čovek današnjice (poput starog antikvara, Jamba Bodonija, kada se delimično budi iz kome) na samrtnoj postelji prisetiti raznih „mitova" sa kojima se susreo, putem masmedija, stripova, virtuelnih „junaka" promovisanim u XX veku, kao mnoštva „istinitih priča" iz istorije i kulture, koje su zaista davale smisao raznim etapama tokom njegovog života. Treba navesti i druge studije u tom smislu, kao na primer: *Mitovi XX veka* Svetislava Jovanova, gde se prikazuju razne tematike tih „istinitih priča", kao što su: *junaci*: Tarzan, Džems Bond itd, *monstrumi*: Drakula, Građanin Kejn, Betmen, Mapeti itd, *antijunaci*: Džozef K, Paja Patak, Lolita, Čarli Čaplin itd, *tragači*: Mali Princ, Hobit itd, *čovek i mašina*: Terminator i tako dalje... Prisustvo svih ovih mitova, kao dela kulturnog identiteta na globalnom planu, dokazuje činjenicu da je čoveku i dalje potrebno da živi u „pričama", da se identifikuje sa njima. To još jednom potvrđuje da je M. Elijade bio u pravu kada je tvrdio da su psihološki mehanizmi profanog čoveka ostali isti kao i kod *hommo religiosus*-a. Potreba za identitetom i identificiranjem i dalje postoji, a naročito potreba za „istinitom pričom". Kao što, takođe postoji i ono što se naziva *horror vacui*, kao odsustvo smisla. Tamo gde ne postoji jedan jedini smisao, a koji bi mogao da pruži celovito objašnjenje o svetu, potreba za smislom zamenjuje se mnoštvom značenja kao smisla. Ne radi se više (bar u književnosti) o redosledu događaja koji se iskazuju sa različitih tačaka gledišta od strane različitih likova (kao što je to slučaj sa *Bukom i besom* Viljema Foknera), već o mnoštvu fragmentarnih značenja, kao delova jedne jedinstvene „stvarnosti" – kulturološke stvarnosti u osnovi – tako kako je te fragmente „stvarnosti" doživeo jedan jedini lik, koga i ne zanima da nađe zajednički smisaoni imenitelj tih događaja. A na samrtnoj postelji, umesto da se priseća događaja iz ličnog života, on se seća ovih iskustava koje su potekle iz masmedija.

3.2. Realno, imaginarno i virtuelno u savremenoj kulturi

Ako kod Korina Brage (Cornin Braga 2006: 13) „kognitivne instalacije", uz pomoć kojih se gradio pogled na svet u prošlosti, nisu pravile razliku između realnog i imaginarnog, danas, kulturno ima-

ginarno, ne samo da nije ograničeno od realnog, već je i samo postalo sastavni deo realnog. Danas se identifikacija ne zasniva samo na nacionalnim osnovama, profesionalnim udruženjima itd, već se javlja takođe identifikacija sa filmovima, pa čak i sa mehaničkim igricama, ili kompjuterskim, koji su postali „bliži" od nacionalnog, ili ličnog identiteta. Manjinski rumunski pisac iz Srpskog Banata, Slavko Almažan, ne gleda na ove kulturne događaje sa usko lokalne tačke gledišta, kao što ne pravi ni razliku između „manjinske" književnosti posebno, kao različite i koncipirane po „drugačijim" kriterijumima od onih književnih. U tom smislu, Almažan govori o virtuelnom identitetu i identitetu stvorenom od strane masmedija i mehaničkih igrica:

> „Jer, uskoro ćemo se naći u tehnološki naprednom svetu, pretrpanom elektronskim igricama, u svetu trajno izgubljenog identiteta, bića koje se udaljava od sopstvene realnosti, isto kao i postmoderna Alisa Džefa Nuna[2], koja veruje da je život samo fascinantna igra, bez sposobnosti pristanka na specifično, u nepredvidljivoj zoni, u kome će halucinantno pamćenje biti teško premostivo. I samo ćemo mi znati dokumentarnu tajnu postistorijske mitologije, gde je manjinac bio otporan , ne toliko što se tiče očuvanja sopstvenog pamćenja, koliko na pravo da ne odustane od famoznog kontinuiteta." (Almăjan 2007: 207)

Čini se da čovek poseduje, putem procesa identifikacije, neograničenu sposobnost da se identifikuje sa „istinitim pričama", koje promoviše ne samo istorija, religija, ili razne ideologije, već i svim onim što se ponavlja, tvrdi i promoviše u određenoj *kulturnoj sredini.* Prema toj se shemi, kao i urođenoj sposobnosti se verovatno zasnivaju i reklame za prodaju proizvoda, bilo da se radi o ideološkim proizvodima, ili, konkretnim, materijalnim. U globalističkom društvu, čoveka ne „primoravaju" da nešto prihvati, već ga samo „ubede" putem uspešno verifikovanih metoda i potvrđenih načina, a koji su pokazali konkretne rezultate u praksi.

Upoređivanjem tradicionalne kulture i kulture današnjice, moglo bi se tvrditi da je isti pojam „realnosti", koji je bio osnova „istinitih priča" svih postojećih kultura, izmenio, tokom vremena, samo referentni sistem, dok su mehanizmi kulturne identifikacije ostali isti.

4. DANAŠNJA KULTURA: IZMEĐU KULTURNOG PAMĆENJA I GLOBALISTIČKOG METADISKURSA

U okviru svoje obimne knjige eseja, *Doslednost i fascinacija ekstrema*, S. Almažan se, posebno ne bavi odnosom između etničkog i globalističkog identiteta, ali, između redova imagologa može se pročitati da je pitanje identiteta danas predmet manipulacija neviđenih u prošlosti. Iako je prividno odnos *centar-periferija* ukinut u kulturi, identitet savremenog čoveka ubrzano se modifikuje, na nepredvidljiv način.

Ako se S. Almažan ne opredeljuje za virtuelnu kulturnu varijantu, kao ni za identitet okamenjen u monolitnim oblicima, lišenim raznolikosti etničkog, sociolog T. Kuljić primećuje da se trenutno u svetu razvija paradoksalan identitarni proces. S jedne strane, mada se teži globalizaciji identiteta (procesom virtualizacije ovog, kako primećuju S. Almažan ili Umberto Eko), s druge strane, (nakon završetka hladnog rata, raspada SSSR-a i bivše Jugoslavije), može se uočiti radikalno rasplamsavanje raznih kulturnih identiteta (Kuljić 2006: 47), koje su bile manjinske (to nije slučaj sa manjinskim identitetom Rumuna iz Vojvodine, a to, takođe, nikako nije slučaj sa Slavkom Almažanom, prefinjenim intelektualcem i piscem, koji još uvek veruje u književnost i u identitarnu snagu jedne kulture). Čini se da se čovečanstvo teško miri sa virtuenim i relativnim identitetom u kulturi. Jer, ako je sa teorijske tačke gledišta dekonstrukcija kulturnog identiteta moguća putem *relativiziranja smisla kulturnog metadiskursa,* kako je moguć i „decentrirani" identitet ili „virtuelni" identitet, sa egzistencijalne i autentične tačke gledišta, skizija Ega definisana je kao bolest. Štaviše, manjine, koje su se toliko dugo nalazile na perifernom položaju spram centra moći, ne mogu da prihvate neku novu dekonstrukciju svog nacionalnog i kulturnog identiteta, čak

[2] Jeff Noon, *Automateed Alice*, Solaris, Novi Sad, 1997. Vezi capitolul XII, Vidi poglavlje XII, *Alisa, kako će se zvati vreme u kome živiš?* (nota : S. Almăjan)

i kada je prikrivena parolama o demokratiji. Izgleda da je Mirča Elijade bio u pravu kada je smatrao da se psihološki mehanizmi modernog čoveka u osnovi ne razlikuju od onih *hommo religiosus*-a. Drugim rečima, čak i kada se predmet identifikacije menja, proces i mehanizmi ostaju isti, a oni se oslanjaju, kada je identitet u pitanju, na zajedničku kulturnu memoriju. Sociolozi se slažu s takvim pogledom, a to je ista perspektiva koju srećemo i kod Slavka Almažana:

> „Evropa se ekonomski ujedinjuje, ali se ne stvaraju Evropljani. Unutar nje integracija preko tržišta nameće novi smisao i traži drugačije razgraničavanje od Drugog. Evropa ne počiva na zajednici sećanja (izuzev konfesionalno neujednačenih hrišćanskih praznika i nekoliko datuma koji obeležavaju slom fašizma). Teško je homogenizovati konfliktnu prošlost i istorijski osmisliti Evropsku Uniju. Ne manje je izgledno da razgraničavanje od Drugog (Islama i SAD) može pomoći osmišljavanju evropskog jedinstva.“ (Kuljić 2006: 254)

U tom smislu, postavlja se pitanje da li je globalna kultura moguća putem održavanja ili relativizacije nacionalne kulture, dakle i identiteta (koji je sociogenog karaktera i određen kulturom), ili globalna kultura predstavlja identifikaciju sa nekim novim smislom, novim kulturnim pamćenjem. Koja zajednica i na koji način će odrediti to novo kulturno pamćenje?

5. DEZONTOLOGIZACIJA KULTURE I KULTURNI METADISKURS DANAŠNJICE

Danas je slika sveta fragmetarna, a ljudski lik biva razbijen u ogledalima naučnih teorija, u okviru raznih *post-* i *–izama*, a u međuvremenu prošavši i kroz sve totalitarne ideološke sisteme XX veka. Savremeni naučnici konstatuju, počev od 1989. godine, koju smatraju „nultom godinom“ (Kuljić 2006: 41), da se dogodila nova, radikalna promena pogleda na svet ili *Weltanschauung*-a. Otprilike od tog datuma počinje nova istorija, dakle novi *smisao* kroz prizmu koga se gleda na događaje iz prošlosti. Eurocentrizam, o kome je govorio M. Elijade, nametnut u prvom redu hegemonijom moći je, tokom vremena, pao s pijedestala, dok su se njegovi teški koncepti, vezani za religiju, metafiziku i nauku, do te mere izlizali i gubili supstancu da je došlo do toga da se se gubi poverenje u sve sisteme koji stoje u osnovi ontologije. A tada kako govoriti o identitetu, a ne definisati ga relativističkim terminima?

A ipak, savremeni „naučni“ način razmišljanja, mada u opoziciji spram mitskog ili tradicionalnog shvatanja, spram organskog viđenja sveta, zasniva se, u istoj meri, na „istinitoj priči“, kao i svaki mit o „stvarnosti“. Ova savremena „priča“, ma koliko demokratska bila, nameće se kao centralna i „merodavna“, dok se njena načela često primenjuju, čak retroaktivno, na razne tradicionalne kulture. To znači da se u kulturi još uvek pravi razlika između „inferiornog“ i „superiornog“, da se i dalje može govoriti o postojanju „centra“, a sve što se nalazi izvan njega, neki je vid „periferije“. Ali sam „centar“ je taj koji danas nameće tu relativizaciju i subijektivizaciju sistema razmišljanja, vrednosti i mogućnosti identifikacije sa ovima. Uprkos relativizacije pojmova identiteta i identifikacije, ljudi današnjice i dalje „navijaju“ za određene fudbalske timove, za određene političke stranke, identifikuju se sa firmom u kojoj rade, vole u prvom redu svoju porodicu, najčešće se najbolje osećaju u društvu ljudi koji govore njihovim maternjim jezikom itd. Drugim rečima, ma koliki „individualista“ bio savremeni čovek, on i dalje teži da se identifikuje sa izvesnim grupama ili zajednicama. To još jednom ukazuje na činjenicu da se samo objekat mitizacije, ili identifikacije menja u vremenu, dok proces i mehanizmi identiteta ostaju isti.

Često kulturološke studije prilaze kulturama dijahroničnim metodom identifikacije i promene „istinite priče“, „stvarnosti“ kao metadiskursa. Ali dobar deo studija ne uspeva da održi podjednaku distancu između današnje „istinite priče“, koju doživljavaju kao nepomičnu i verodostojnu stvarnost. Shodno tome, mnogi kulturolozi, uranjajući u viziju i metadiskurs o svetu koji je trenutno „na snazi“, a često profesionalno oblikovani u materijalističko-evolucionističkom duhu, još uvek prilaze pitanjma kulture iz centralne perspektive „istinite priče“ od koje se sastoji njihovo ubeđenje, dajući kulturnim činjenicama dogmatsko-ideološki i izvitoperen smisao. *Pre nego što će se baviti kulturnim „realnostima“, svaki bi kulturolog trebalo da identifikuje i izvrši dekonstrukciju pre svega „istinite priće“ svog vremena, one kojoj pripada.* Bez toga, kao i bez uočavanja procesa i mehanizama mitizacije i identifikacije

(mehanizmi koji ostaju konstante u vremenu) sa nekom „istinitom pričom", bilo da je ona tradicionalna ili potekla iz masmedija, kulturološke studije će prikazati kulturološke „stvarnosti" deformisane onom „stvarnošću" kakvu vidi određeni autor.

Koncept današnje „stvarnosti" pod uticajem je masmedija, koje igraju glavnu ulogu u stvaranju globalnog kulturnog modela. U tom smislu, lokalni kulturni modeli pod uticajem su onih širih. Shodno tome, koncepte multipolarnosti, virtuelne kulture, savremene svetovne mitove, kao i mit vezan za pragmatički pogled na svet, trebalo bi razotkriti kao *nove „istinite priče"*. Može se, dakle, uočiti činjenica da je ljudska potreba da se identifikuje sa „istinitom pričom" ostala ista, kao što su ostali isti i mehanizmi za identifikaciju sa njom, a da je podložan promeni samo objekat identifikacije, ili *sadržaj* „istinite priče". To znači da je samo prisustvo u svim ljudskim kulturama „istinite priče", bez obzira na njen sadržaj, konstanta svih kulturoloških modela, a to prisustvo „istinite priče", kao i ljudska potreba da ona postoji i da pruži smisao čovekovom postojanju, u bilo kom vremenu i na bilo kom geografskom prostoru, je „arhetipalno" i nije podložno promeni u okviru dijahronijskih procesa. Shodno tome, kulturne modele treba posmatrati u okvirima dijahronijske objektivizacije stvarnosti i svaki kulturolog bi trebao da ih proučava kao „objekt/e" vezane za *smisao* koji se daje postojanju u određenom vremenu i na određenom prostoru. Kulturološke studije će postići veću objektivnost, ako kulturolog prihvati „vanvremensku" i „vanprostornu" poziciju i neprestano nastoji da se nalazi u centru samih mehanizama mitologizacije stvarnosti, što predstavlja nepromenjenu čovekovu potrebu, bilo da se radi o tradicionalnom čoveku, o *hommo religiosus*-u, bilo da je reč o današnjem naučno-tehnološkom društvu, koje se predstavlja kao „real" i „reality".

Naša „reality" je savremena postmoderna kultura, koja se prikazuje kao slika stvarnosti u kojoj je kultura relativna činjenica, a koja ima dezontologizirani sadržaj. Štaviše, današnja „istinita priča" zasniva se na fragmentaran i relativan pogled na svet, koji odbacuje svaki metadiskurs. S obzirom da kulturni modeli definišu stvarnost, izgleda da se sama današnja „stvarnost" izgrađuje od različitih kulturnih fragmenata ili modela. Ako se kulturni modeli iz prošlosti mogu razotkriti i definisati na osnovu kulturnih metadiskursa kao pogledi na svet, danas, putem dezontologizacije kulture, javljaju se višestruki kulturni modeli. Uprkos tome, pažljivo i nepristrasno prosuđivanje današnje „stvarnosti", može ukazati na činjenicu da *svi kulturni modeli današnjice, mada mnogobrojni, imaju kao osnovu, nanovo, jedan jedini metadiskurs materijalističkog i pragmatičnog tipa*.

Literatura

Almăjan, Slavco (2007). Hacienda cu beladone, u: *Rigoarea și fascinația extremelor*, Panciova: Libertatea.
Braga, Corin (2006). *De la arhetip la anarhetip*, Bucureşti: Polirom.
Dan, Mariana (2010). *Construcția și deconstrucția canonului identitar*. Bucureşti: Muzeul Național al Literaturii Române.
Eko, Umberto (2008). *Tajanstveni plamen kraljice Loane*. Beograd: Plato.
Fabijeti, Ugo et al. (2002). *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog,* Beograd: Clio.
Guénon, René (1972). *Le Régne da la Quantité et les Signes des Temps*, Paris: Gallimard.
Jovanov, Svetislav (2002). *Mitovi XX veka.* Novi Sad: Dnevnik – Novine i Časopisi.
Kuljić, Todor (2006). *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.
Remotti, F. (1995). *Claude Lévi-Strauss. Struttura e storia.* Torino: Einaudi.

Mariana Dan

CULTURAL PATTERNS AND ’REALITY’ IN SPACE AND TIME

Abstract

The notion of ‘reality’ should be understood as ‘world image’ (*Weltanschauung*) and is not to be taken for the unique truth about the world, but as a *cultural pattern*. In spite of nowadays scientific explanations of ‘reality’, *the mechanism of building up the image of the world has remained unchanged*, as it does not follow objective, impersonal, homogenous criteria, but a heterogeneous perception of time and space influenced by psychological subjectivity, cultural memory, and has a sociogenic character. Being subject to change in time and space, *‘reality,’ as ‘a true story’* can be defined as a descriptive, cognitive model for identification, in the same terms in which Mircea Eliade defined myth. Therefore, the ‘true stories’ taken as ‘reality’ are mere ‘cultural patterns’ defining a certain community.

Although nowadays ‘reality’ is defined in opposition to myth on a global scale, studies of culture can identify the fact that the very notion of ‘reality’ and a pragmatic *Weltanschauung* are in fact the foundation of a new cultural pattern, dominated by the concepts of ‘democracy’, ‘multi-polarity’, virtual culture, contemporary laic myths, but also by a pragmatic conception of life, which are discussed in this paper. Nowadays global myth of ‘reality’ is largely supported by mass media, colliding sometimes with the local cultural patterns. Moreover, in nowadays pragmatic society, works of art have become ‘mere goods,’ whose worth is established according to their likelihood of fetching a good price. That is why postmodernism, in spite of its ‘democratic’ principles, brought about a devaluation of the cultural and ontological assets, followed by the deconstruction of identity. Therefore, local/national cultural patterns of today are multiple, but less influential, as compared to the global ‘true story’ about ‘reality’, which is predominant.

Nowadays global cultural pattern, which is materialistic and pragmatic, represents just a new, contemporary ‘true story’, although it does not define itself as such.

Mariana Dan
Belgrade University, Faculty of Philology,Serbia
dan.mar@eunet.rs
danmar206@yahoo.com

II.

ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ

Jean Léo Léonard
Vittorio dell'Aquila

TEMPS ET ESPACE DANS LE RESEAU DIALECTAL MIXTEC : VARIABLES MULTIPLEXES ET INDICES AREOLOGIQUES

Cette contribution met l'accent sur la diversification du Tu'un Savi (mixtèque) dans l'espace et le temps, sur la base de données phonologiques et morphologiques. Les langues otomangues sont réputées pour être parmi les plus complexes de la Méso-Amérique en raison de la complexité de leurs formes de surface. Le Mixtèque (aujourd'hui connu sous le nom Tu'un Savi ou Nuu Savi par ses locuteurs) fait partie de la sous-famille mixtèque du mixtécan, qui comprend Trique, Cuicatec et probablement aussi l'amuzgo (Longacre, 1957, 1961; Longacre & Millon, 1961), appartenant à la branche orientale du phylum otomangue. La diversité des dialectes du mixtec est telle que nous sommes tenté de parler d'une sous-famille interne à un sous-phylum Nous utiliserons les données issues de la thèse doctorale de Kathryn Josserand tu'un Savi (1983) et nous tiendrons compte de Longacre (1957), Bradley & Josserand (1982), et Durr (1987) afin d'aboutir à des conclusions sur les processus de diversification du réseau dialectal mixtèque, en termes de valeur et de fonction des variables déployées dans le temps et l'espace, à l'aide de la cartographie numérique.

Mots-clés : Mixtec, phonologie, dialectologie, géolinguistique, Goodman, cartographie, diasystème, Mexique.

1. INTRODUCTION

Le présent article rend compte des résultats d'un projet de traitement géolinguistique de matériaux réunis par des chercheurs nord-américains, européens et centre-américains sur la variation dialectale de langues méso-américaines (chaire de géolinguistique et morphonologie méso-américaine de l'IUF, Jean Léo Léonard 2009-2014). Dans ce cas précis, nous présenterons les résultats d'un traitement cartographique des données réunies dans les années 1970 et 1980 par Kathryn Josserand, remarquable linguiste, dialectologue, cartographe et ethnohistorienne, pour l'élaboration de sa thèse de doctorat (Josserand 1983). L'ensemble des données utilisées ici est tiré de ce travail unique dans toute l'aire méso-américaine de description de la variation dialectale d'une langue otomangue, qui s'avère en outre être une langue-clé pour la connaissance de l'histoire des populations otomangues et de la diversification de leurs langues, parmi les plus rétentrices, mais aussi les plus complexes de la région.

2. LE CADRE TEMPOREL ET SPATIAL DU *TU'UN SAVI* (MIXTEC)

Dans un article de synthèse paru en 1982 dans les Annales d'Anthropologie de l'UNAM, Henry Bradley et Kathryn Josserand proposaient une chronologie des changements phonétiques observables dans le réseau dialectal mixtec, que nous reprenons ci-dessous dans le tableau 1. Cette périodisation nous servira de boussole dans notre analyse de la configuration des aires phonologiques en mixtec ou *tu'un savi*.

2.1. Chronologie

Nous utiliserons cette chronologie à des fins heuristiques, mais aussi de validation : nous verrons que cette périodisation est confirmée de manière plausible par l'analyse de la distribution des aires, à l'aide d'un ensemble de données bien plus abondant que celui utilisé alors par les deux auteurs.

Chronologie		**Chronologie**	
Etape I	**Processus**	**Etape III**	**Processus**
1a) *i > zéro / w_#	Apocope * *i* postlabial	10) *o > u (contextuel)	Rehaussement **o*
1b) *w > u, o / _#	Vocalisation **w*	11) *e > a	Abaissement **e*
2a) *w > m / _Vnasale	Nasalisation **w*	12a) *t > s / _ɨ	Assibilation **t*
2b) *y > ñ / CV_ Vnasale	Nasalisation interne **y*	12b) *nd > ns / _ɨ	Assibilation *^{n}d
3) *t > tn / _ Vnasale	Nasalisation **t*	**Etape VI**	
Etape II		13) *ɨ > i	Primarisation **ɨ*
4) *s > ɗ	Laminalisation **s*	14) *y > ñ / #_ Vnasale	Nasalisation **y*
5) *x > s, č	Stridentisation **x*	15) *y > zéro / _i	Effacement prépal. **y*
6) *s > š / _ V[+avant]	Palatalisation **s*	16) *y > ž	Assibilation **y*
7a) *t > č / _ i	Affrication prépal. **t*		
7b) *t > č / _ V[+avant]	Affrication **t*		
8a) *t > ty / _ V[+avant]	Palatalisation **t*		
8b) *nd > ndy _ V[+avant]	Palatalisation **nd*		
9) *n > ñ / _ [+avant]	Palatalisation **n*		

Tableau 1. Chronologie des changements phonétiques en tu'un savi *(mixtec), d'après Bradley & Josserand 1982 : 284, cuadro 2.*

2.2. Localisation et configurations aréologiques

Nous baserons notre analyse des faits géolinguistiques sur deux échelles de grandeur : les grandes subdivisions en termes de régions géographiques (carte 1), la classification des aires dialectales du *tu'un savi* ou mixtec selon Josserand (carte 2). Le premier complexe est *pentatopique* (cinq espaces) : deux aires centrales (Haute et Basse Mixteca) et trois aires périphériques (mixteco de Guerrero au sud-ouest, mixteco de la Costa ou littoral au sud-est, mixteco de Puebla au nord-ouest).

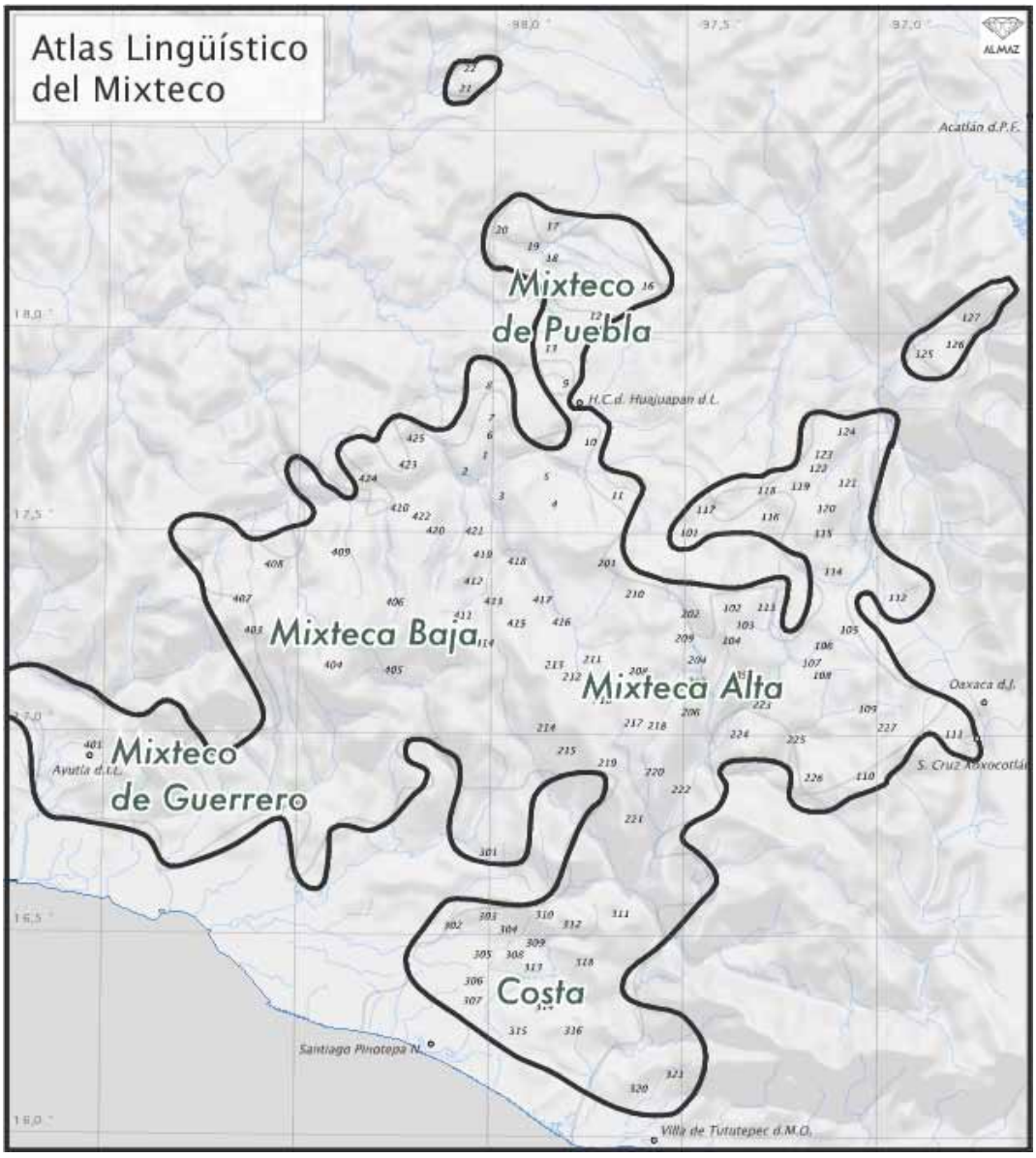

Carte 1. Macro-régions d'implantation du réseau dialectal tu'un savi

Le second complexe est bien plus ramifié : il se répartit entre pas moins d'une quinzaine d'aires dialectales, qui peuvent être considérées comme autant de *linguèmes* (Alinei 1984), tant le continuum dialectal du *tu'un savi* est dense – au point qu'on peut considérer que l'on a affaire à une quinzaine de langues différentes de la même sous-famille, qui constitue elle-même un rameau du sous-phylum mixtecan (Longacre 1957), qui inclut des langues aussi différentes entre elles et du *tu'un savi* que le cuicatec, le triqui et l'amuzgo.

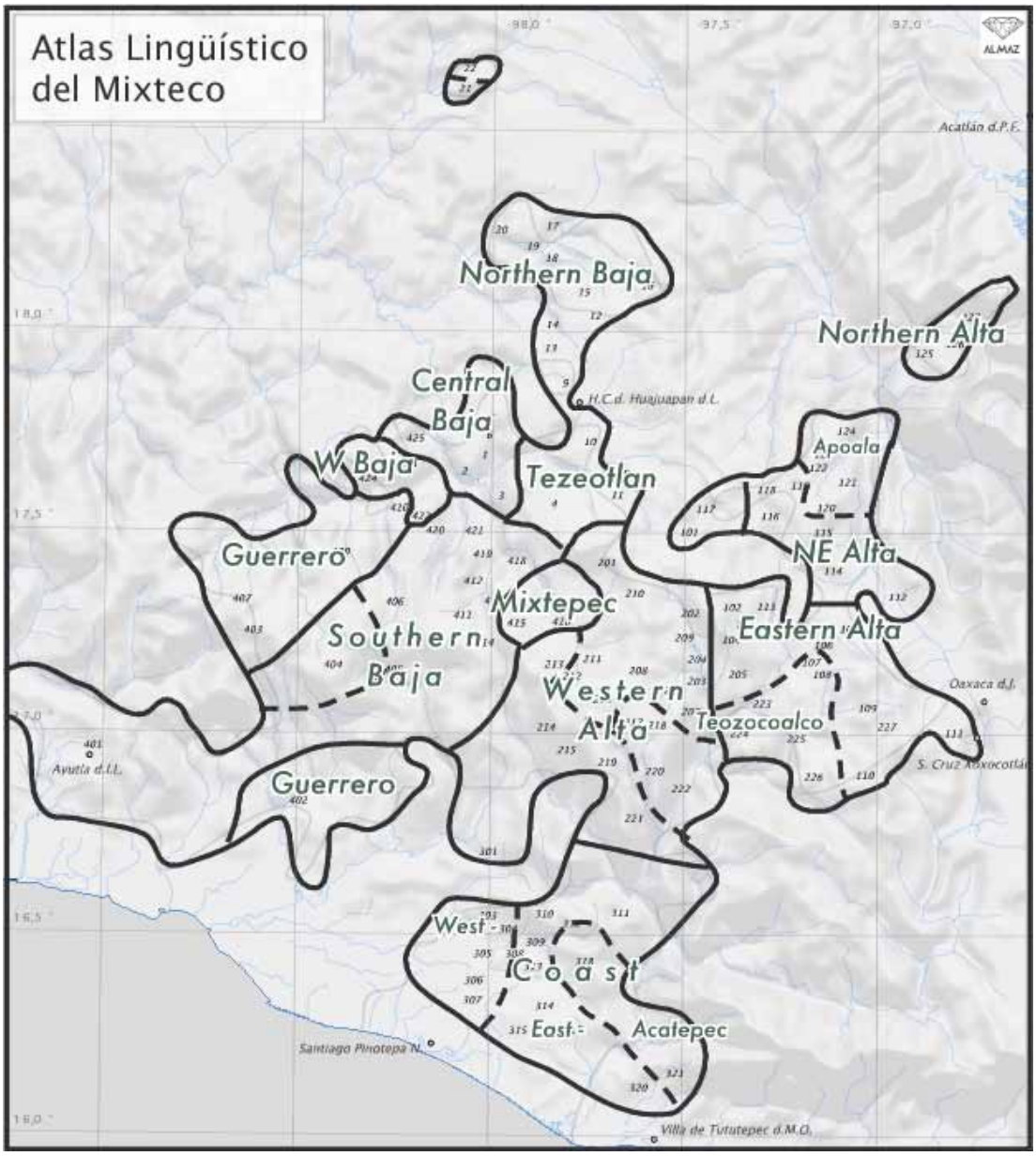

Carte 2. Aires dialectales ou linguèmes du réseau

La chronologie de Bradley & Josserand présentée dans le tableau 1 sera notre cadre de référence pour observer la diversification du réseau dialectal mixtec dans l'espace : nous analyserons plusieurs cartes tirées de notre base de données ALMix_Joss.83 (Josserand 1983), en appliquant notre modèle analytique, inspiré de Nelson Goodman (1992 : 100-105).

3. MODÉLE DE GOODMAN

3.1. Modèle analytique

Nous baserons notre argumentation sur le modèle d'analyse systémique de Nelson Goodman (1992), résumé dans le tableau 2 ci-après. Ce dispositif analytique concentre l'analyse des propriétés

(ou *valeurs*) structurales de cinq points de vue, relatifs à la densité, à l'échantillonnage et au degré de complexité sérielle des traits dialectaux.

1. Densité topologique	DENS.TYP.	Extension et trame, diffusion spatiale
2. Densité structurale	DENS.STRUCT.	Simplicité vs. complexité des structures (traits hiérarchisés et en interaction)
3. Saturation relative	SAT.REL.	Grain de la diversité et de la variation des structures, contrastivité structurale et spatiale
4. Exemplification	EXEMPLIF.	Conditions distributionnelles, variation complémentaire
5. Référence multiple et complexe	REF.MULT&COMPL.	Intrication des variables structurales ; implications typologiques et séries dérivées.

Tableau 2. Modèle de Nelson Goodman, adapté à l'analyse géolinguistique

A ce modèle servant à l'analyse structurale en géolinguistique et en typologie linguistique, il faut ajouter quatre catégories triviales pour l'analyse de tout processus de diffusion spatiale : le *foyer*, le *domaine*, la *sphère* et les *fronts latéraux*. Le foyer est un centre, en principe innovant, le domaine est le premier cercle de diffusion de son innovation, tandis que la sphère est le troisième cercle concentrique du processus de diffusion en ondes (comme les ronds dans l'eau après la chute d'un caillou sur la surface d'un étang).

3.2. Application

Des processus comme la nasalisation de l'approximante labiale **w* en contexte prévocalique nasal (variable 1a : $*w > m / _V^{N_{AS}}$) sont ubiquistes, si bien qu'il n'est pas utile ici d'en présenter la carte. Cette phénoménologie ne peut donc pas nous informer sur les processus de diversification de la langue. En revanche, la variable indexée 1.3 dans le tableau 1, de la nasalisation de **t* en contexte prévocalique nasal ($*t > tn / _ V^{N_{AS}}$), le dernier événement de la première période dans la chronologie de Bradley & Josserand, est riche d'enseignements. La densité topologique du phénomène répartie de manière discontinue : on trouve des aires de nasalisation de l'occlusive coronale disséminées aussi bien au centre qu'à la périphérie nord-occidentale du réseau dialectal (Basses terres centrales et septentrionales, jusqu'en mixtec de Puebla), ce qui laisse supposer, conformément à l'hypothèse de Bradley & Josserand (désormais B& J), que le phénomène est en effet ancien, quoique en fin de période, si bien que son extension n'est pas maximale (de l'ordre de la *sphère*, ou troisième cercle d'une diffusion en ondes), comme la nasalisation de **w*, mais au contraire, répartie dans un *domaine* (deuxième cercle d'un processus de diffusion en ondes). Mais c'est le critère de la *référence complexe et multiple*, croisée avec la *densité structurale* interne aux composantes de traits de la variable qui fournit le plus d'indices sur l'espace historique, autrement dit, sur le foyer de cette équipollence entre occlusive non contrainte par la nasalité vocalique (occlusive orale) et occlusive nasalisée en position prévocalique nasale. Les réflexes *tN* et surtout *Nn*, *'n* et *n* qui ne sont autres qu'une *résolution nasale* de ce processus, qui dérive vers une nasalisation totale de l'ancienne occlusive, sont en effet concentrés dans les aires de la Haute Mixteca orientale et nord-orientale.

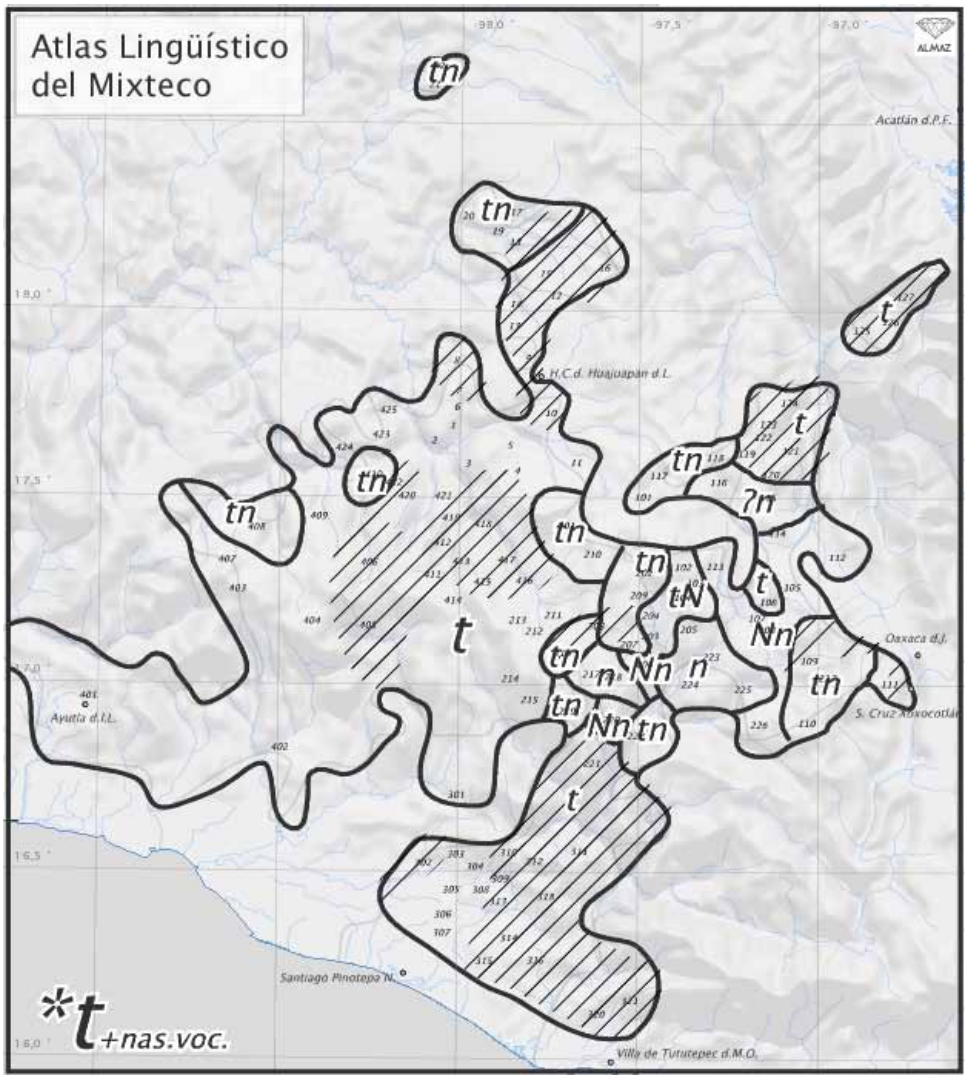

*Carte 3. Variable 1.3 (**t > tn / _ V^{NAS}*) : nasalisation de* *t *en contexte prévocalique nasal*

C'est finalement dans le sud de la haute mixteca que la résolution nasale (**t >n*) est un fait consommé. On pourrait se contenter de l'idée que le processus, bien que relativement ancien (fin de première période de diversification), s'est largement diffusé dans le réseau (ou en accompagnant les implantations ou colonisations ou fronts pionniers mixtèques hors d'un foyer initial) dans un état non stabilisé, de variation allophonique, et que la phonologisation ne s'est accomplie finalement que dans l'aire centre-orientale de la haute Mixteca orientale. Mais un autre fait, qui relève de la *référence complexe et multiple* milite en faveur d'une hypothèse implicationnelle, à savoir que ce phénomène entretiendrait une relation inhibante avec la palatalisation de l'occlusive coronale – rendue visible par les aires hachurées sur la carte. Mais les points 109, 406, 103, 122 et 207 dans le foyer de la nasalisation contredisent cette hypothèse, à moins qu'il ne s'agisse de Phénomènes endémiques successifs de variation. Quoiqu'il en soit, l'examen de cette variable typologiquement d'un très haut degré de pertinence en vertu de son idiosyncrasie (peu de langues au monde nasalisent les occlusives coronales en contexte nasal) nous a permis d'appliquer de manière heuristique notre modèle goodmanien, en expliquant la forme géolinguistique que prend la *densité topologique* d'une variable non triviale (c'est-à-dire, très précisément, non ubiquiste, à la différence de la variable 1a (**w > m / _ V^{NAS}*) d'une part, telle que la variable 1.3 (**t > tn / _ V^{NAS}*), et la relation qu'entretiennent la densité structurale (le nombre et la structure de réflexes concurrents comme *tN*, *Nn*, *'n* et *n*) d'autre part. L'examen des faits a permis de détecter un ancien foyer innovant, actif dès le début du processus de diversification du réseau dialectal *tu'un savi* – ce qui ne le qualifie aucunement en tant qu'*Urheimat* ou foyer

d'origine, car c'est là un concept dont nous nous méfions : nous lui préférons celui, plus neutre, de centre ancien d'innovation, sans préjuger de sa localisation et de son confinement (ou *boundedness*).

L'étape 2 sera représentée par la carte 4, à l'aide de la variable 2.5 **x > s, č* (*stridentisation *x*), etc. en position initiale prévocalique palatale (ex. **xito* « couche, petate », **xiyo'* = « comal »). C'est le type même de phénoménologie qui a de quoi troubler le dialectologue et le géographe. Du point de vue de la configuration générale, la répartition des aires est contre-intuitive : un noyau central qu'on ne peut pour autant qualifier de *foyer* (à moins d'admettre l'existence de « foyers froids », ce qui est un oxymoron) d'une grande densité affiche le maintient de la fricative vélaire **x*, tandis que la périphérie innove partout autour, avec des réflexes palataux (*š*) dans la *sphère*, l'affrication palatale (*č*) dans le *domaine*.

Carte 4. variable 2.5 *x > s, č *(stridentisation* *s*).*

On se trouve devant à une situation qu'on pourrait appeler une « équipollence anti-bartolienne » : centre conservateur contre périphérie innovante, et non l'inverse). C'est là qu'intervient utilement le modèle de Goodman : du point de vue du premier critère, celui de la densité topologique, il faut chercher où se trouve la plus grande concentration de variables structurales, et il semble que c'est précisément autour de ce « foyer froid » qu'opère la densification des variables. Il faut ensuite chercher à comprendre la densité structurale des réflexes concurrents et quelle *valeur* de traits elle met en jeu – en l'occurrence, le caractère *+/- continu* de la fricative

vélaire hérité (**x*, *š, ž, s* sont des fricatives continues, tandis que l'affriquée palatale *č* est une non continue) et la disjonction entre présence ou absence (par exemple, l'effacement du segment, laissant une position squelettale vide, indiquée par le symbole de l'ensemble vide dans la légende de la carte). La troisième étape de l'analyse est celle de la saturation relative : comment se caractérise sur le plan catégoriel la diversité des options entre traits de continuité, présence et absence ? De quel côté le trait structural (et, bien entendu, pas le trait graphique) est-il plus épais, de quel côté est-il le plus fin, et quelles conséquences peut-on tirer de ce contraste ? La saturation relative a tout à voir avec la pertinence, mais une pertinence à la fois aréologique (distribution spatiale) et typologique (valeur des traits constitutifs des types d'objets examinés). C'est ce critère qui nous a poussé à qualifier cette variable 2.5 de stridentisation **s*. En ce qui concerne le critère de l'exemplification, qui décrit aussi bien la distribution complémentaire que la représentativité des données, nous reproduisons ci-dessous dans le tableau 3 une grille qui rend compte des items traités pour obtenir cette carte. Avec entre 3 et 7 exemples par point d'enquête, elle rend compte de manière satisfaisante, en termes d'exemplification, d'une phénoménologie qu'il nous faut expliquer. Enfin, la *référence multiple et complexe*, dernier critère du modèle de Goodman, est également supposée fournir des indices, en postulant une hiérarchisation des phénomènes et une successivité des faits.

Num_PALM	cl_Xi	vis_answers
222	2	šito | šižo | šitNu | ši toʔo | kiši | ƀ̄ši-ni | uši
127	2	ito | šio | tθoʔo | kiši | uši
22	2	ištо | ṣoo | ṣitnu | štoʔo | waṣ | waš-ta | ûṣi
21	2	šito | ṣroo | ƀaxa | uši
15	2	šito | šio | šituⁿ | stoʔo | waši | waši | uši
4	2	šito | šoo | šito | wa | ìsi
410	2	šito | šiyo | šitnọ | štoʔo | kiši | waši | uši
422	2	šito | šoo | šito | ši toʔo | kiši | ƀaši | ušû
420	2	šito | šoo | kiši | ƀaši | uši
418	2	šitó | šižo | šito | štoʔo | kiši | ƀaši | ʔixi
412	2	šito | šʸòò | ʔes toʔo | kiṣi | ƀāši | ʔiši
411	2	šito | šyoo | šitu | ʔes toʔo | kiši | ƀaši | ʔìši
406	2	šitó | šixʸó | stoʔo | kiši | ƀaši | ʔuši
415	2	ʔištò | šižó | čitù | ʔiš tòʔò-nà | kīši-nà | ƀàši-nà | ʔusi
104	2	šito | šio | šitnu | ƀaši | uši
409	2	išhto | šiyo | šitu | iš toʔo | kiši | waši | uši
401	2	što | šiyoʔ | kiši | ša kʷaši | ûši
402	2	ništo | šio | šitu | iš toʔo | kiṣi | waši | uši
425	2f1	šito | šoo | šito | ƀaxi | xi-ƀaxi-na | ûšû
307	3	čito | čio | čitu | či toʔo | ƀači | ƀači | uči
306	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | ƀači | uči
302	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | wači | uči
303	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | wači | uči
304	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | wači | uči
310	3	čito | čiyo | kiči | ƀači | uči
301	3	čito | čiyoʔ | čitu | či toʔo | kiči | ƀači | uči
311	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | ƀači | uči
320	3	čito | čiyo | čitu | kiči | wači | uči
316	3	čito | čiyo | či toʔo | kiči | ƀači | uči
315	3	čito | čiyo | či toʔo | kiči | wači | uči
419	3	ṣʸoo | kiṣi | ƀaṣi | ʔûši
417	3	čito | čio | čitu | ngiči | ƀači | uči
416	3	čito | čioo | čitu | stoʔo | ku ngiča | ƀatʸi | uči
309	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | ƀači | uči
308	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | uči
305	3	čito | čiyo | či toʔo | kiči | ƀači | uči
313	3	čito | čiyo | či toʔo | kiči | wači | uči
314	3	čito | čiyo | čitu | či toʔo | kiči | wači | uči
318	3	čito | čiyo | či toʔo | kiči | wači | uči
312	3	čiyo | kiṣi | ƀači | uči
1	4	sito | siyo | sito | kisi | ƀaxi | usi
6	4	sito | siò | sito | stoʔo | kisi | ƀasi | ʔûsi
101	4	sito | siyo | sitnu | stoʔo | kesi | wasi | usi
321	4	sito | siyo | xitu | čii stoʔo | kisi | wasi | usi
3	4	sito | sʸoo | sitò | stoʔo | kisi | ƀasi | ʔûsi
421	4	sitô | sižo | stoʔo | kisi | ƀasi | ʔušu
413	4	ṣito | sʸoo | ṣitu | stoʔo | kiṣi | ƀaṣi | uṣi
215	4f1	ʔitô | ʔiyò | ʔitù | kīxi | ƀàxi | ʔùxi
213	4f1	ʔito | ʔiyo | kixi | ƀaxi | uši

Tableau 3. Traitement de la variable 2.5 *x > s, č / _i, *ou stridentisation* **x prépalatal, dans ALMix_Joss.83 (données de Josserand 1983)*

Nous avons vu que du point de vue de la densité topologique, la centralité de l'aire de maintien de la fricative vélaire **x* donne le début de la solution tout en posant le dilemme. Il faut pour cela passer de l'exa-

men du foyer au domaine, autour du foyer. En effet, c'est dans un premier cercle autour de ce noyau froid ou foyer de résistance que vient se concentrer la plus grande densité de réflexes concurrents (densité structurale), faisant intervenir le critère de saturation relative : l'une des clés de l'énigme se trouve dans la série d'équipollences qui se pressent autour de ce foyer froid. Tout d'abord présence *versus* absence, à la charnière entre Haute Mixteca orientale et Haute Mixteca occidentale, plus précisément dans le dialecte de Tozocoalco. En second lieu, comme l'indique la formule « stridentisation de **x* », l'équipollence entre le réflexe *mat* (vélaire *x*) et les réflexes *stridents* (chuintantes *š, č* et sifflantes *s*, mais aussi *ž*, dans la Cañada, dans l'îlot en périphérie extrême, de la Haute Mixteca septentrionale). La référence multiple et complexe enregistre ces séries ainsi que l'équipollence entre continues (**x, š, ž, s*) et la discontinue *č*, et suggère qu'une innovation ancienne s'est bel et bien produite, mais non pas dans un centre à proprement parler, mais dans trois foyers radicalement opposés sur quoi faire d'une fricative vélaire prépalatale. Un foyer (A), au cœur de la Haute Mixteca occidentale se déclare favorable au maintien de la fricative mate en dépit de la coarticulation avec la voyelle palatale (**xito > xito*), un autre (B), à Tozocoalco, se déclare en faveur d'un tout autre traitement, par effacement inhibant toute coarticulation vélaropalatale entre l'attaque et le noyau (**xito > ito*), un troisième foyer (C) de proximité, bien plus étendu, de tropisme méridional (vers la côte Pacifique), mais dont la densité topologique révèle un *domaine* plus ample qui atteint le nord des Basses Terres méridionales et l'aire de Mixtepec, opte pour la résolution palatale, ou stridente, de la coarticulation entre attaque vélaire et noyau palatal (**xito > čito*). Les autres réflexes participent non plus de ce domaine tripartite, qui forme une large colonne orientale avec ces trois options structurales étagées (à savoir, *maintien*, *absence* et *affrication*), mais d'une sphère discontinue (aire D), composée de la Basse Mixteca à l'est, de la périphérie orientale de la Haute Mixteca orientale et de la Haute Mixteca nord-orientale, qui déploie une option dérivée de l'affrication **x > č* / _i, par désaffrication : la chuintante *š*. Participant de la référence multiplexe, l'option dérivée *š > s* forme une étroite amphizone (E), à la transition entre l'option dérivée *š* à l'est et les solutions du triangle central.

La solution du Chevalier Dupin (le détective inventé par Allan Edgar Poe pour résoudre les énigmes les plus insolites) tient dans la conjonction de la saturation structurale de la variable avec sa référence multiplexe : au lieu d'un foyer innovant, c'est à un centre composite qu'on a affaire dans cette deuxième période, de nature tripartite, situé à la fois à l'ouest et dans la continuité du foyer qui s'était déclaré si activement pour la variable précédente (la nasalisation de **t*, ou variable 1.3). Ce centre polyfocal (plusieurs foyers) se caractérise davantage par la division cellulaire que par l'irradiation. Il déverse ses options structurales multiples dans trois directions : vers le littoral Pacifique, à partir d'un sous-foyer dont l'épicentre semble avoir été l'est de la Basse Mixteca méridionale (pour l'affrication **x > č*), en biseau entre l'ouest et l'est de la Haute Mixteca (l'effacement de **x* devant *i*, par une forme de dissimilation par aphérèse qui résout radicalement tout problème de coarticulation entre attaque vélaire et noyau palatal), enfin, dans le cœur de la Haute Mixteca occidentale, la fricative vélaire se maintient, comme dans un bastion de résistance. C'est l'option de l'affrication palatale **x > č*, conservée au sud-est, et résiduelle dans la Basse Mixteca méridionale qui a diversifié ses produits en deux fricatives stridentes, issues d'une désaffrication : **x > č > š > s*. Cette expansion s'est réalisée de manière bipolaire : un tropisme occidental la propageant jusqu'au mixtec de Guerrero et de Puebla, tandis qu'un tropisme oriental l'a diffusée vers la périphérie de la Mixteca orientale. L'une de ses ultimes résolutions multiplexes a été *š > ž* dans la variété de la Cañada nord-orientale. La sphère est donc bipolaire et discontinue, d'ouest en est, de même que le foyer est tripartite et a proposé deux solutions négatives inhibant la coarticulation entre l'attaque et le noyau (le maintien, donc en tant qu'inertie, un processus négatif, et l'effacement) et une solution positive : l'affrication palatale, qui a servi de *joker* gagnant au reste du réseau, pour diversifier les solutions de la sphère. En définitive, si un centre actif doit être désigné, alors c'est de toute évidence Mixtepec et la Basse Mixteca orientale.

C'est du moins ce que l'on obtient avec un système phonologique du protomixtec comme celui proposé par J&B (1982: 284, cf. tableau 1 supra) qui prévoit deux fricatives, une dentale /s/ et une vélaire /x/. Mais on pourrait tout aussi bien démontrer que c'est quelque autre réalisation moderne du protophonème qui représenterait optimalement la situation ancienne, modifiant sensiblement les considérations qu'on vient d'exposer. Parmi les cinq avatars de notre phonème protomixtec, deux sont à exclure parce qu'ils ne rentreraient pas dans le système : /ž/ parce que la sonorité (non phonologique) n'est associée dans l'inventaire consonantique qu'à la sonanticité et qu'il figurerait donc comme un hapax : seules les sonantes nasales, la latérale et les *semivoyelles* /y/ et /w/ y sont voisées. Un autre candidat à écarter serait /č/ dans la mesure où

avec /č/ au lieu de /x/ comme protophonème on aurait 4 occlusives (dont une prénasalisée), une affriqueée (palatale) et une seule ficative (dentale) : une configuration de l'inventaire typologiquement peu probable. Un phonème /s/ comme base étymologique pour cette série de correspondances régulières serait également à exclure parce que la comparaison nous montre clairement qu'il faut supposer deux protophonèmes distincts, un pour les réflexes de /s/ et l'autre pour le système de correspondances /x, š, č, s, ž, Ø/. Ne restent donc plausibles que /x/ et /š/ qui, du point de vue statistique, ont presque la même chance d'être la forme conservatrice d'un état phonologique initial, avec un tout petit avantage pour /š/. Si l'on prend comme protoforme /x/, dans les formes modernes nous trouvons deux cas de changement de point d'articulation (*x > š et *x > s), un de point et mode (*x > č) et un de point et sonorité (*x > ž). Par contre si l'on prend comme protoforme /š/ nous trouvons deux cas de changement de lieu d'articulation (*š > x et *x > s), un de lieu et mode (*š > č) et un de lieu et sonorité (*š > ž), /š/ étant un peu plus proche des formes modernes que /x/.

Dans l'hypothèse de *š comme seconde fricative sourde en protomixtec, la répartition des aires serait moins contre-intuitive et moins anti-bartolienne que si l'on accepte la proposition de B&J. Il y aurait un foyer A (chaud maintenant) d'évolution *š > x avec un foyer excentrique (B) qui poursuivrait son évolution jusqu'à Ø (*š > x > Ø) ; un domaine de résistance à l'affaiblissement, à la glottalisation ou à toute autre solution, qui ferait apparaître deux aires avec deux mesures différentes de résistance : l'affrication (*š > č) – aire (C) avec tropisme méridional – et l'avancement du point d'articulation (*š > s), une étroite amphizone de frontière (E) entre l'aire innovante (A) et l'aire conservatrice (D). Les deux points isolés dans lesquels on trouve une sonorisation (*š > ž) représentent le front latéral externe au système.

La variable que nous retiendrons pour caractériser la dynamique aréologique de la troisième période sera cette fois les avatars d'une voyelle : la variable 3.11 (abaissement **e*) sera notre prisme permettant de nous représenter la relation de la langue avec le temps et l'espace. L'interprétation de cette carte ne va pas plus de soi que la précédente, du point de vue de la densité topologique : l'option du maintien de la voyelle moyenne est très répandue dans ces centres que sont la Haute Mixteca occidentale et orientale.

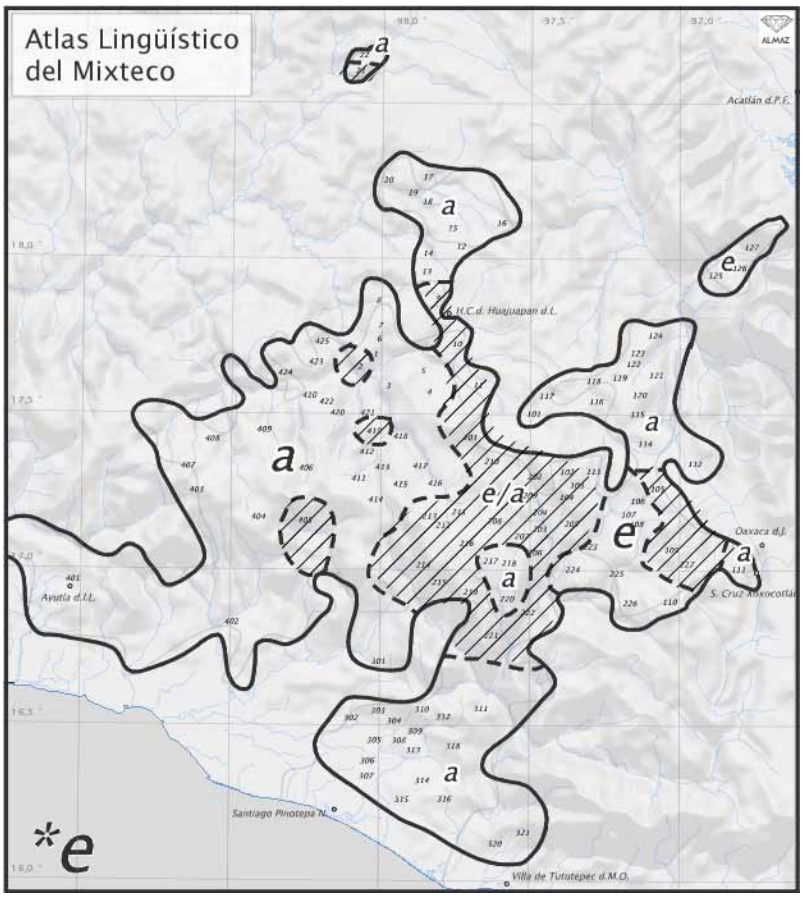

*Carte 5. Variable 3.11 : *e > a, abaissement de la voyelle moyenne antérieure*

L'innovation que constitue l'abaissement est pratiquement ubiquiste hors de cette aire centrale de rétention massive. La densité structurale est cette fois bien plus graduelle et mixte que dans les deux cas précédents : c'est davantage le polymorphisme du même ou du quasi-identique (la variation libre) que le contraste entre réflexes relevant d'options divergentes, que précédemment. La saturation relative devra donc être recherchée dans le grain fin de la variation mais aussi de la diffusion lexicale (croisant le critère de l'exemplification, puisque nous avons distingué deux dimensions dans les didascalies). Cette fois, nous n'observons plus des cubes aux surfaces bien tranchées, en quelque sorte, comme dans le cas de la variable **x*, mais le grain fin d'un dessin de Hokusai, qui ne se lit pas comme la courbe d'une action boursière (où seule la hauteur atteinte par la courbe compte), mais la stylisation en un trait fin comme pour dessiner la crête d'une montagne dans un paysage japonais enneigé (cf. Goodman 1992 : 102). La saturation relative prend ici tout son sens : le fait que la Haute Mazateca occidentale présente un polymorphisme *e/a*, au voisinage d'une aire qui a maintenu la voyelle moyenne **e* – la Haute Mazateca orientale + Teozocoalco –, alors que partout ailleurs dans le réseau dialectal domine le changement **e* > *a* pourrait laisser penser que toute l'aire de la Haute Mazateca, à l'ouest comme à l'est, est une aire rétentrice, dont le polymorphisme *e/a* observable sur le flan occidental est un signe de compromis qui ne fait que confirmer cette tendance. Mais le détail des aires hachurées, qui signale l'abaissement de **ẽ* en *a/ã*, sur le flan occidental de la Haute Mazateca, comme à la pointe orientale, montre au contraire que dans ces variétés, **e* est sensible à la nature de l'attaque (v. Josserand 1983 : 422 et sgg)[3]. L'endémisme de cette contrainte d'abaissement de la voyelle antérieure moyenne lorsqu'elle est nasalisée, du point de vue de la *densité topologique*, avec des îlots de polymorphisme *e/a* associés à l'abaissement de **ẽ* à l'est, dans trois micro-aires de la Basse Mixteca méridionale (points 2, 415, 405) ainsi que dans le minuscule îlot du point 21, dans l'Etat de Puebla, au nord de la Basse Mixteca, donne la clé de l'énigme (et là, nul besoin de faire appel au Chevalier Dupin pour élucider ce cas de figure). Tout se passe comme si le système à polymorphisme, qui jouxte le système à rétention, était le système initial, et non un système intermédiaire ou de contact, dont l'extension s'est ensuite réalisée rapidement, en balayant les contraintes contextuelles que Josserand a patiemment recensées. Si bien que l'aire polymorphique de la Haute Mixteca occidentale est probablement le foyer, mais un foyer stable et a posteriori conservateur, qui maintient la granularité fine de sa densité structurale de contraintes – autrement dit, sa saturation relative de paramètres distributionnels contrôlant l'abaissement de la voyelle moyenne antérieure. Cette aire fait même, a posteriori, figure de foyer résiduel, car elle a dû s'étendre bien plus à l'est, comme le suggèrent les ilôts, qui aujourd'hui forment un archipel au milieu d'un océan d'abaissement de **e* hors contrainte contextuelle (hors incidence de l'attaque, de l'accent, et des autres critères qu'avait finement observés Kathryn Josserand). Le foyer est donc résiduel mais stable, son domaine est englouti et il n'en subsiste qu'un archipel, tandis que sa sphère couvre la majorité des dialectes – y compris celui de la côte Pacifique. On notera un îlot rétenteur de **e*, qui résiste à l'abaissement, à l'extrême périphérie orientale, dans la Haute Mixteca septentrionale (dans la Cañada de Cuicatlán, aux points 123, 126, 127). Cette troisième période de la chronologie de B & J confirme la tendance pour la sphère orientale, celle de la Basse Mixteca, à amplifier les innovations plutôt qu'à les réfracter. Dans ce cas, l'amplification se manifeste également par un nivellement de la saturation relative (les contraintes distributionnelles dans le système phonologique). Cela implique que la Basse Mixteca devient également un centre majeur – un centre à partir d'une position de sphère, ce qu'on peut attendre le plus souvent d'un arrière-pays en voie d'émancipation.

[3] Voici, à titre d'exemplification, selon le terme de Nelson Goodman (qui prend ici tout son relief), deux paradigmes parmi d'autres que distingue Kathryn Josserand dans la description des aires : *e en contexte postalvéolaire # CV : **lele* « urine » ; **se'ẽ* « graisse », **ne'e* « tôt », **lendu* « nombril », **netu* « attendre », **ndeka* « paiement, salaire » ; contexte CV# : **ndute* « eau », « *yute* » « rivière », **kute* « rond », **xe'nde* « couper », **wi'nde'* « nopal », *nune'* « ouvert » (Josserand 1983 : 426) ; contexte postvélaire en syllabe tonique : **xe'e* « pied », **xe'ũ* « quinze », **xetu* « calçon, pantalon », **xe'nde* « coupe » ; **xet ũ'* « tiroir, boîte », **xexi'* « manger », **xekĩ* « poser » (Josserand 1983 : 429). Si dans tous ces contextes presque partout ailleurs que dans la Haute Mixteca, *e s'abaisse bien en a, la granularité de ce changement diffère en fonction des contraintes de coarticulation attaque-noyau, selon que l'attaque est coronale ou dorsale (autrement dit, alvéolaire ou vélaire), sans compter l'incidence de la labiovélarité quand l'attaque est *k^{w}. Nous sommes ici en pleine *saturation relative* selon les termes de Goodman, où une grande précision dans *l'exemplification* est requise.

4. CONCLUSION

La chronologie de Bradley & Josserand (1982) coïncide si parfaitement avec les cartes de synthèse des données de Josserand (1983), dont le maillage en termes de densité topologique, et la finesse de la description structurale, sont uniques dans les études méso-américanistes, que l'on en retiendra une leçon empirique de taille : de telles données méritent d'être mises en valeur et remaniées à l'aide des outils modernes, tels que la cartographie automatisée, la sémiologie graphique assistée par ordinateur, et la constitution de bases de données structurales qu'implique un tel traitement des matériaux. C'est ce que nous nous sommes efforcés de faire ici dans le cadre de ce colloque sur langues, temps et espace.

References

Alinei, Mario, 1984, *Lingua e dialetti : struttura, storia e geografia*, Bologne, Il Mulino.

Bradley Henry & Josserand Kathryn, 1982. "El protomixteco y sus descendientes", México D.F., *Anales de Antropologia*, 19: 279-343.

Goodman, Nelson 1992. *Manières de faire des mondes*, [1978]. *Ways of Worldmaking*, trad. De Marie-Dominique Popelard, Paris, Gallimard.

Longacre, Robert 1957. *Proto-Mixtecan,* Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics, 5.

Jean-Léo Léonard - Vittorio dell'Aquila

SPACE AND TIME IN MIXTEC : FROM MULTIPLE
AND COMPLEX VARIABLES TO GEOLINGUISTIC CUES

Summary:

This contribution aims to focus on the diversification of *Tu'un savi* (Mixtec) in space and time, on the basis of phonological and morphological evidence. The Oto-Manguean languages are reputed to be among the most complex of Meso-America due to the intricacy of their surface forms. Mixtec (nowadays known as *Tu'un savi* or *Nuu Savi* by its speakers) is part of the Mixtecan sub-family, which includes Trique, Cuicatec and probably also Amuzgo, belonging to the Eastern branch of the Oto-Manguean family of languages. Varieties of Mixtec offer up such degrees of differentiation that we are tempted to see Mixtec as a further sub-family of Mixtecan rather than simply posit dialectal variation within a single language. Using Kathryn's Josserand *tu'un savi* data (1983) and conclusions on diversification processes in Mixtec, we shall explore the complexity of modern Mixtec languages. This approach would like to bring to the forefront the notion of *grammatical value* of *linguistic features* and *typological traits*. The Oto-Manguean languages happen to be a privileged observatory, contributing to the understanding of the world's languages processes of diversification in space and time.

Jean Léo Léonard
UMR 7018 Paris 3-CNRS & IUFIUF &
Labex EFL, Axe 3, op. 2 -Evolutionary
approaches to phonology: new goals,
new methods, France
jeanleoleonard@yahoo.fr

Vittorio dell'Aquila
CELE & Université de Vasa, Finlande
viorayli@uwasa.fi

Davide Astori

EUROPA FRA SPAZIO E TEMPO. UN CONTRIBUTO ALLA RIFLESSIONE SULLA STORIA DEL NOME E DELLE DIFFERENTI INTERPRETAZIONI DEL CONCETTO GEO-POLITICO A ESSO COLLEGATO

Rileggendo il mito antico di Europa anche alla luce della riflessione sul dato linguistico, emerge l'esistenza, relativamente a quello, di un generale *humus* culturale di stampo eurasiatico: la √*'rb*/*'br*, che insieme è origine dei termini 'Euro(pa)', ירבע ('ivri) e يبرع ('arabi), si offre come esempio paradigmatico di un termine che si è mosso fra le pieghe della Storia, via via informando nuovi modi di concepire la realtà che di volta in volta designa: dall'ottica, eminentemente balcanica, dell'antica concezione greca, fino al moderno dibattito del "Club cristiano". Ecco allora che la storia del nome di 'Europa' e delle differenti interpretazioni del concetto geo-politico ad essa correlato diventa caso emblematico della significatività del processo di contatto e sviluppo di "lingue e culture fra tempo e spazio".

Parole chiave: Europa, mito, etimologia, semitico, indoeuropeo.

Ἔτι τοίνυν (…) πάμμεγά τι εἶναι αὐτό, καὶ ἡμᾶς οἰκεῖν
τοὺς μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος ἐν σμικρῷ τινι μορίῳ,
ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἢ βατράχους περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας…[1]

1. INTRODUZIONE

Ricalcando il felice *incipit* di Macry 2004, parlare oggi di Europa è tema forte: sia essa "una terra di disordini e gelosie", come scriveva Paul Hazard nel suo celebre studio sulla cultura sei-settecentesca[2], o ancora "una nozione di crisi, una nozione di panico", come rilevava nel medesimo anno Bloch 1935: 472, riflettendo sulle ombre che ne stavano minando l'antico primato, lo deciderà la Storia; sta di fatto che, qualunque sia il modo di concepirla (dal punto di vista geografico, storico, politico, ideale/ideologico) e di delinearne un possibile futuro, non pare inutile risalire alle fonti antiche e al mito per ripercorrere in modo retrospettivo le orgini dell'idea[3]. E di lì, riflettendo sul processo che muove verso i giorni nostri, apparirà come il concetto di Europa sia più interpretazione del dato che dato in sé, e dunque come anche l'analisi linguistica risenta spesso di una impostazione ideale/ideologica.[4]

---

[1] Plat. *Phaedo* 109a9-109b3 ("La terra è qualcosa di immenso e noi ne abitiamo una piccola porzione, dal Fasi alle Colonne d'Eracle; abitiamo intorno al nostro mare come formiche o rane intorno ad uno stagno").

[2] Hazard 1968, II, 549. Invero la citazione corretta è, invece di 'disordini', 'discordie': "Europe, terre de discordes et de jalousies!".

[3] "L'idea di Europa, con tutte le sue implicazioni culturali e politiche e non solo geografiche, nasce nel mondo antico. Dal mondo antico, pertanto, non può prescindere chi voglia studiare la genesi di tale idea: la contrapposizione Europa-Asia, in Grecia, e Occidente-Oriente, in Roma, significa sempre contrapposizione tra libertà e schiavitù", come si legge dall'introduzione di Sordi 1986. E ancora, facendo nostra la ripresa di Caracciolo 2004: "Come insegnava Federico Chabod, l'idea di Europa nasce per contrapposizione. Siamo europei in quanto non siamo asiatici". Cfr. almeno, per una minima bibliografia di riferimento: Braccesi 2003, Cassola 1998, Galasso 1996, Sordi 1987, Urso 2001.

[4] Anche la linguistica conferma la binarietà occidente-oriente, offrendo un'etimologia di matrice indo-europea o semitica non solo supportata dal dato linguistico e della sua interpretazione. Il passaggio dal "dato possibile" alla "intepretazione possibile del dato" implica spesso una visione a monte del contesto in cui inquadrarlo. Parteggiare dunque per un'etimologia in campo indo-europeo o semitico del termine Europa comporta comprensibilmente contraccolpi sensibili su più piani; e in un contesto allargato la riflessione di un patrimonio linguistico amplissimo, all'interno della lingua greca, di origine non indo-europea

2. IL MITO

Racconta il mito[5]: Europa, figlia di Fenice re di Tiro o Sidone (o di Agenore "il Superbo"), sorella di Cadmo (fondatore a sua volta di Tebe), è trasportata, da uno Zeus invaghito in forma di toro, da Oriente a Occidente e poi sposa di Asterio, re di Creta. Vi traspare, come in filigrana, l'origine - la filiazione, si potrebbe dire - medio-orientale.

Esiste, ben attestata, una radice protosemitica *'rv/'vr*, indicante primariamente 'movimento, passaggio'[6]: da questa derivano, da un lato, il termine ebraico *'ivri* ('ebreo'), dall'altro, quello arabo *'arab* ('arabo'): l'uno è 'il popolo che si è spostato, ha lasciato il suo posto per andare in un altro (attraverso il Giordano)", l'altro sottolinea, nel suo nome, la sua natura nomade, di migrante.

E in quella radice si ravvisa la matrice formativa, almeno linguisticamente, comune del nome di 'Europa' con la radice semitica '*rv*/'*vr* più sopra menzionata: Europa è figlia dell'Oriente[7] che, transdotta tramite il *mare nostrum* (il toro come simbolo della civiltà minoica e della sua mediazione, almeno

si fa allora strumento di scardinamento della più classica, e rassicurante, visione di una Grecia culla del pensiero europeo, baluardo europeo contro il barbaro semita. Cfr. la criticatissima provocazione di Martin Bernal (del cui percorso si riporta in bibliografia qualcuno dei testi fondamentali), che ha registrato un interesse tale – anche se fortemente controverso (chi non ricorda almeno la dura recensione di Savvas 1989) – da guadagnarsi addirittura in parte una traduzione italiana.
Eloquente è, dal punto di vista della storia della cultura, l'esempio della "Carta somatopica" di Europa di Muntzer (1550-1554) che mostra nel disegno la sua ottica politica.

[5] Il mito è raccontato estesamente da Apollodoro (III 1,1); per altre attestazioni cfr. Neue Pauly *s.v. Europe*; è interessante segnalare almeno una versione altrenativa persiana riportata da Erodoto, che sempre richiama le origini orientali (I 2): … λέγουσι Πέρσαι (…)· μετὰ δὲ ταῦτα Ἑλλήνων τινάς (οὐ γὰρ ἔχουσι τοὔνομα ἀπηγήσασθαι) φασὶ τῆς Φοινίκης ἐς Τύρον προσσχόντας ἁρπάσαι τοῦ βασιλέος τὴν θυγατέρα Εὐρώπην· εἵησαν δ' ἂν οὗτοι Κρῆτες. ("i Persiani raccontano inoltre che dopo di ciò [il ratto di Io] alcuni greci – non ne sanno però dire il nome – sbarcarono a Tiro in Fenicia e rapirono Europa, figlia del re. Costoro potevano essere anche cretesi"). Lo stesso storico, più oltre (IV 45, 4-5), esprime tuttavia il suo scetticismo nei confronti di questa etimologia: Ἡ δὲ δὴ Εὐρώπη οὔτε εἰ περίρρυτός ἐστι γινώσκεται πρὸς οὐδαμῶν ἀνθρώπων, οὔτε ὁκόθεν τὸ οὔνομα ἔλαβε τοῦτο, οὔτε ὅστις οἱ ἦν ὁ θέμενος φαίνεται, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς Τυρίης φήσομεν Εὐρώπης λαβεῖν τὸ οὔνομα τὴν χώρην (…). Ἀλλ' αὕτη γε ἐκ τῆς Ἀσίης τε φαίνεται ἐοῦσα καὶ οὐκ ἀπικομένη ἐς τὴν γῆν ταύτην ἥτις ὑπὸ Ἑλλήνων Εὐρώπη καλέεται, ἀλλ' ὅσον ἐκ Φοινίκης ἐς Κρήτην, ἐκ Κρήτης δὲ ἐς Λυκίην ("Dell'Europa non è possibile sapere da nessuno né se è bagnata dalle acque, né da dove ha preso questo nome, né chi gliel'ha imposto se non ammettiamo che la regione abbia preso il nome da Europa di Tiro […]. Ma costei risulta che venisse dall'Asia e che non si sia mai recata in quella che i Greci chiamano Europa, ma solo dalla Fenicia a Creta e da Creta poi in Licia [seguendo il figlio Sarpedone]").
Nella modernità anche l'arte si è nutrita dell'immagine del ratto di Europa: per un approccio alla storia delle immagini si rimanda almeno a Acidini Luchinat 2002 e Zanker 1989.

[6] Detta radice *'vr* è legata al concetto del 'passare, sopravanzare, muoversi, mutare': ebr. *'avar* 'soprassare', ma anche 'infrangere, trasgredire', e poi '*avar* 'passato' (ciò che è trascorso, che ci si è lasciati alle spalle), '*ever* 'opposto', '*iber* 'fecondare' (nel senso di iniziare un processo di mutamento); ar. '*abar* 'attraversare', '*ubûr* 'traversata', *ma'bar* 'guado', '*ibrâniyyu* 'ebreo'. Alla sua forma '*rv* (allotropo generato per metatesi qualitativa), legata all'idea di 'occidente', 'tramontare', ricolleghiamo termini quali ebr. *ma'arav* 'occidente', '*erev* 'sera', '*arava* 'canotto' (un mezzo che ti porta da una sponda all'altra), '*arvî* 'arabo' (colui che vive in occidente); ar. *a'rabiyyu* 'beduino' (colui che si muove da un posto all'altro), '*araba* 'vettura' (stessa riflessione che per ebr. '*arava*).

[7] Sull'etimologia di Cadmo, all'interno dell'ottica proposta, significativo potrebbe essere il rapporto con la radice protosemitica *qdm*: ebr. toratico קדם*qedem* 'oriente', arabo قديم *qadim* 'vecchio, antico' (ciò che è a oriente è prima, quindi più vecchio, di ciò che lo segue nel giornaliero ruotare della terra intorno a se stessa nei confronti della luce del sole).

geografica), giunge a Occidente, al di là, oltre, dove il sole si muove, si sposta, si indirizza per tramontare (l'Occidente visto dall'Oriente).

Provocatorio è il dato linguistico, che apre nuovi squarci di riflessione in una contemporaneità che, all'interno del fenomeno della globalizzazione, va paradossalmente sempre più polarizzando tensioni e diffidenze fra le due colonne portanti di quella che, nell'antichità, nessuno si sarebbe vergognato di chiamare, unitariamente, Eurasia, continente unico, da sempre crocevia di incontri e fusioni fin dalla prima antichità.[8] E la provocazione potrebbe spingersi oltre, nel cuore dello spirito capitalistico del nuovo, sognato, impero: l'*euro*, unico vero collante dell'odierna Unione che, prima che culturale o storica, o ancora politica, è economica e di mercato, non potrebbe suonare più semitico.

3. PER UNA STORIA DELLA CONCEZIONE DI EUROPA NEL MONDO GRECO-ROMANO[9]

L'idea di un'Europa separata, e addirittura contrapposta all'Asia, nasce coi Greci.

Essi, pur nelle incertezze dei confini geografici (Ἡ δὲ Εὐρώπη πρὸς οὐδαμῶν φανερή ἐστι γινωσκομένη, οὔτε τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα οὔτε τὰ πρὸς βορέην, εἰ περίρρυτός ἐστι· μήκεϊ δὲ γινώσκεται παρ' ἀμφοτέρας παρήκουσα[10]), percepivano la sua specificità continentale (Γαδείρων τὸ πρὸς ζόφον οὐ περατόν· ἀπότρεπε / αὖτις Εὐρώπαν ποτὶ χέρσον ἔντεα ναός[11]). Questa veniva ricondotta ad una "ideale" unità territoriale, ben differenziata dall'Asia (sia Erodoto che Tucidide insistono sulla dicotomia fra le due regioni[12]) e dipendente dal centro cultuale di Delfi: nell'*Inno omerico ad Apollo* (ἐνθάδε δὴ φρονέω περικαλλέα νηὸν / ἀνθρώπων τεῦξαι χρηστήριον, οἵ τέ μοι αἰεὶ / ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τελήεσσας ἑκατόμβας, / ἠμὲν ὅσοι Πελοπόννησον πίειραν ἔχουσιν / ἠδ' ὅσοι Εὐρώπην τε καὶ ἀμφιρύτους κάτα νήσους, / χρησόμενοι[13]) l'Europa appare quasi una propaggine del Peloponneso e ha un significato "continentale" (le isole vi sono giustapposte), anche se non sembra che ciò implichi un'esclusiva identificazione con l'area balcanica. È la centralità storica dell'asse greco-macedone che fa sì che si parli di Europa solo in riferimento alle sue regioni orientali: in Erodoto le forze "europee" al séguito di Serse vengono da Tracia, Macedonia, Grecia nord-Orientale (Τὸ δὲ δὴ ἐκ τῆς Εὐρώπης

[8] Senza entrare nel merito della questione, articolatissima e spinosa, si sottoliea almeno il fatto che, se gli europei hanno tradizionalmente considerato Europa e Asia come continenti separati, esportando tali denominazioni nel resto del mondo, da una moderna prospettiva scientifica è preferibile assumere le due aree geografiche suddette come un unico continente, l'Eurasia appunto, per tante ragioni che coprono gli ambiti più diversi: dalla storia (emblematica è la via della seta) ai recenti studi di genetica delle popolazioni, alle relazioni linguistiche e culturali più in generale.

[9] Questa parte è stata sviluppata dal dott. Nicola Reggiani (PhD in Storia antica, Università degli Studi di Parma), che si ringrazia anche, in particolare, per le note di approfondimento legate agli aspetti della geografia del mondo antico.

[10] Hdt. IV 45, 1 ("Quanto all'Europa, nessuno sa chiaramente se essa verso l'oriente e verso il settentrione sia circondata dall'acqua; ma si sa che, in senso longitudinale, essa si estende per tutta la lunghezza delle altre due parti"); sulla questione dei confini europei vd. anche *infra* e la testimonianza erodotea cit. *supra.*

[11] Pind. *Nem.* IV 69-70 ("non si può andare oltre Gades [Cadice]: al di là sono le tenebre. Riconduci la tua nave verso il continente, riportala verso l'Europa").

[12] Hdt. VII 73: Οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπήιοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ ἐς τὴν Ἀσίην ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὔνομα μετέβαλον ἐς Φρύγας ("I Frigi, a detta dei Macedoni, finché abitarono con i Macedoni *in Europa*, si chiamarono Brigi, poi, *passati in Asia, cambiarono insieme paese e nome*"); Hdt. VII 185 parla delle forze *non asiatiche* alleate a Serse, definendole ἐκ τῆς Εὐρώπης "*europee*" (vd. *Infra*); Thuc. II 97, 5-6: τῶν γὰρ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὅσαι μεταξὺ τοῦ Ἰονίου κόλπου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου μεγίστη ἐγένετο χρημάτων προσόδῳ καὶ τῇ ἄλλῃ εὐδαιμονίᾳ, ἰσχύι δὲ μάχης καὶ στρατοῦ πλήθει πολὺ δευτέρα μετὰ τὴν Σκυθῶν. ταύτῃ δὲ ἀδύνατα ἐξισοῦσθαι οὐχ ὅτι τὰ ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλ' οὐδ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἔθνος ἓν πρὸς ἓν οὐκ ἔστιν ὅτι δυνατὸν Σκύθαις ὁμογνωμονοῦσι πᾶσιν ἀντιστῆναι ("Infatti la Tracia era diventato il più potente, per entrate finanziarie e per prosperità generale, dei regni situati in Europa, tra il golfo Ionico [= adriatico] e il Ponto Eusino; per forza in battaglia e per numero di combattenti, invece, era di molto inferiore a quello degli Sciti. Ma questi non c'è popolo *in Europa* che possa eguagliarli; *e neppure in Asia* esiste una nazione che, singolarmente considerata, sia in grado di opporsi agli Sciti, quando essi sono tutti concordi fra loro").

[13] *h.Ap.* 247-252 ([parla Apollo per annunciare la grandezza del santuario che sta per fondare a Delfi] "ho in mente di fondare qui un bellissimo tempio e un oracolo per gli uomini, che sempre mi porteranno qui perfette ecatombi: tutti verranno a interrogarmi, quanti abitano sia il Peloponneso fecondo sia l'Europa e le isole cinte dal mare", trad. G. Zanetto).

ἀγόμενον στράτευμα ἔτι προσλογιστέα τούτῳ παντὶ τῷ ἐξηριθμημένῳ· [...] οἱ ἀπὸ Θρηίκης Ἕλληνες καὶ ἐκ τῶν νήσων τῶν ἐπικειμένων τῇ Θρηίκῃ ... Θρήικες ... καὶ Παίονες καὶ Ἐορδοὶ καὶ Βοττιαῖοι καὶ τὸ Χαλκιδικὸν γένος καὶ Βρύγοι καὶ Πίερες καὶ Μακεδόνες καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐνιῆνες καὶ Δόλοπες καὶ Μάγνητες καὶ Ἀχαιοὶ καὶ ὅσοι τῆς Θρηίκης τὴν παραλίην νέμονται...[14]); in Egesippo (seconda metà del IV sec.a.C.) una regina di nome Europa, eponima del continente, regna in Tracia (Κάδμος σὺν τῇ μητρὶ τῆς Εὐρώπης Τηλεφάνῃ ἐπῄει πρὸς Ἀθήνας καὶ ἐπυνθάνετο Εὐρώπην ἔχεσθαι ἐν Θρᾴκῃ, καὶ οὕτως ἀφίκετο εἰς τὴν καταντιπέραν ἤπειρον, καὶ ἦρχεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πάντων. Εὐρώπη [δὲ] τοῦ ἀνδρὸς ἀπολειφθεῖσα οὐχ ἡ Φοίνικος, ἀλλ᾽ ἐπιχωρία τις γυνὴ, ἀφ᾽ ἧς καὶ ἡ ἤπειρος ἅπασα ἡ πρὸς Βορέαν ἄνεμον Εὐρώπη κέκληται[15]); in Teopompo la Macedonia è una parte dell'Europa (καὶ τῶν μὲν ὑπαρχόντων ἠμέλουν, τῶν δὲ ἀπόντων ἐπεθύμουν, καὶ ταῦτα μέρος τι τῆς Εὐρώπης ἔχοντες[16]). Polibio chioserà che i Macedoni *non conoscevano* i popoli dell'Europa orientale (Σικελίας μὲν γὰρ καὶ Σαρδοῦς καὶ Λιβύης οὐδ᾽ ἐπεβάλοντο καθάπαξ ἀμφισβητεῖν, τῆς δ᾽ Εὐρώπης τὰ μαχιμώτατα γένη τῶν προσεσπερίων ἐθνῶν ἰσχνῶς εἰπεῖν οὐδ᾽ ἐγίνωσκον[17]).

Con le frammentazioni di epoca ellenistica questa concezione inizia a disgregarsi, e in Diodoro Siculo troviamo contrapposte all'Asia non l'Europa, ma la Grecia e la Macedonia separate (τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ τὰ περὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν ἐν τούτοις ἦν[18]). Con la dominazione romana nasce una nuova immagine, più "globale", del continente europeo, e già per Polibio l'area orientale, dall'Adriatico al Danubio, è considerata una *porzione insignificante* della regione europea (Μακεδόνες τῆς μὲν Εὐρώπης ἦρξαν ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἀδρίαν τόπων ἕως ἐπὶ τὸν Ἴστρον ποταμόν, ὃ βραχὺ παντελῶς ἂν φανείη μέρος τῆς προειρημένης χώρας[19]), mentre più tardi Giuliano aggiungerà, agli alleati "europei" di Dario, poi passati con Pompeo, Celti, Italici e Illiri, quasi a comprendere le tre macro-regioni (occidentale, centrale e orientale) d'Europa (τὰ μὲν οὖν μαχιμώτατα τῶν Δαρείῳ πρότερον ὑπακουόντων ἐθνῶν ἐν τῇ Καρῶν μοίρᾳ Πομπήιος εἶχεν ἑπόμενα, τοὺς δὲ ἐκ τῆς Εὐρώπης, οἳ τὴν Ἀσίαν πολλάκις πόλεμον ἐπάγουσαν ἐτρέψαντο, καὶ τούτων αὐτῶν τοὺς ἀνδρειοτάτους, Ἰταλούς, Ἰλλυριούς, Κελτούς[20].

È merito anche delle nuove conquiste della conoscenza geografica,[21] e così la contrapposizione tra Europa e Asia viene ad assumere un respiro più ampio (si considerino le ispirate, grandiose visioni virgiliane dell'ultimo, epico scontro fra i due continenti[22]) per risolversi nell'aspirazione, tutta romana

[14] VII 185, 1-2 *passim* ("A questa totale somma dell'esercito di Serse, sono da aggiungere le forze raccolte dall'Europa: […] i Greci della Tracia e delle isole adiacenti … i Traci … i Peoni, gli Eordi, i Bottiei, le popolazioni della Calcidica, i Brigi, i Pieri, i Macedoni, i Perrebi, gli Eniani, i Dolopi, i Magneti, gli Achei, e quanti abitano lungo la costa della Tracia").

[15] 391F3, 5-12 FGH ("Cadmo venne a sapere che Europa regnava in Tracia e così andò verso il continente che stava di fronte. E regnava in questa regione Europa, non la figlia di Fenice ma una donna indigena, dalla quale prende il nome di Europa tutto il continente rivolto verso Borea").

[16] 115F225b, 45-49 FGH ("[I Macedoni] si disinteressano di ciò che hanno e desiderano ciò che non hanno, e questo pur possedendo una parte dell'Europa").

[17] I 2, 6 ("Infatti essi mai cercarono di impadronirsi della Sicilia, della Sardegna e dell'Africa, e neppure conoscevano, per parlare chiaro, i popoli più bellicosi dell'Europa occidentale"); cfr. con Strabone (I, 1, 3), secondo cui Omero avrebbe accennato a queste regioni estreme solo allusivamente, dicendo che sono bagnate dall'Oceano.

[18] XIX 105, 4, 5-7 ("Questa era la situazione in Asia, in Grecia e in Macedonia").

[19] I 2, 4 ("I Macedoni dominarono l'Europa dalle regioni lungo l'Adriatico al Danubio, il che sembrerebbe una porzione del tutto insignificante della suddetta regione").

[20] *Caesares* 20, 24-28 ("Le nazioni più bellicose un tempo al servizio di Dario seguivano Pompeo nelle file dei Carii, mentre Pompeo disponeva di altri combattenti venuti d'Europa, che avevano respinto in numerose guerre gli attacchi asiatici, e fra questi i migliori di tutti: Italici, Illiri, Celti").

[21] Cfr. Cordano 1993: 97ss.; più in generale, sulla storia delle scienze e conoscenze geografiche in Grecia e sulla geografia storica del mondo antico, si rimanda almeno a Prontera 1983, Cordano 1993, Magnani 2003.

[22] *quanta per Idaeos saeuis effusa Mycenis / tempestas ierit campos, quibus actus uterque / Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis, / audiit et si quem tellus extrema refuso / summouet Oceano et si quem extenta plagarum / quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui* (*Aen.* VII 222-227: "Che grande tempesta, infuriando nella crudele Micene, abbia inondato le pianure dell'Ida, quale fato abbia spinto a scontrarsi due mondi, l'Asia e l'Europa, l'ha udito anche chi l'ultima terra divide da noi sulle acque dell'Oceano, o chi è separato dalla zona del sole implacabile, estesa nel mezzo di quattro zone"); *quae causa fuit consurgere in arma / Europamque Asiamque et foedera soluere furto?* (*Aen.* X 90-91: "Quale fu la causa per cui

(e poi cristiana), al dominio universale. Dal programmatico proclama di Augusto (*Rerum gestarum divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit...*[23]) *ai Fasti* di Ovidio (*Romanae spatium est Urbis et orbis idem*[24]), *dalla Historia Augusta (princeps igitur totius orbis Aurelianus pacatis oriente[m], Gallis atque u<nd>ique terr[or]i<s> [victo eripe me his invicte malis] Romam iter flexit, <ut> de Z<en>obia et Tetrico, hoc est de oriente et de occidente, triumphum Romanis oculis exhiberet*[25]) *agli ultimi giorni dell'Impero (nelle parole di Claudio Claudiano*[26] *e Rutilio Namaziano*[27]), *Roma è investita della "missione" di unificare le due parti del mondo, Oriente e Occidente, Asia ed Europa. Un compito a cui non si sottrae nemmeno il nuovo spirito cristiano (così Orosio: Latitudo orientis, septentrionis copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum largissimae tutissimaeque sedes mei iuris et nominis sunt, quia ad Christianos et Romanos Romanus et Christianus accedo*[28]), né la solida tradizione giuridica (così Gaio: *<Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis>que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur*[29]).

4. CONCLUSIONI

Così una parola, 'Europa', inseguita e ricercata fra spazio e tempo, può contribuire a ricostruire la Storia e al contempo a scriverne eventuali, possibili, futuri scenari. Solo qualche spunto, per un dibattito che sarebbe articolatissimo: dove finisce l'Europa? La Turchia, da un punto di vista almeno geografico e

l'Europa e l'Asia sorsero in armi, e ogni concordia sciolsero?"); *in medio classis aeratas, Actia bella, / (...) hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar / cum patribus populoque, penatibus et magnis dis, / stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammas / laeta uomunt patriumque aperitur uertice sidus. / (...) hinc ope barbarica uariisque Antonius armis, uictor ab Aurorae populis et litore rubro, / Aegyptum uirisque Orientis et ultima secum / Bactra uehit, sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx* (*Aen.* VIII 675-688: "In mezzo si potevano vedere la battaglia di Azio e le flotte ornate di bronzo […] Di qui Cesare Augusto, che guidava gli Itali in guerra, con i padri, il popolo, i Penati e gli dèi, ritto sull'alta poppa: due fiamme splendono sulla fronte fortunata, appare sul capo la paterna stella […] Di là Antonio, con truppe barbariche e armi diverse, vittoriosi sul popolo del Levante e del Mar Rosso, porta con sé l'Egitto, e le forze d'oriente, e i lontanissimi Battri; lo segue, con empia audacia, la sposa egiziana").

23 *Res Gestae Divi Augusti, pr.* 1-2.

24 II 684 ("Il territorio di Roma coincide con il mondo intero").

25 *Vita Aureliani* 32 ("[Aureliano] principe di tutto il mondo si diresse su Roma dopo aver pacificato l'Oriente, le Gallie e tutte le terre, per celebrare di fronte agli occhi dei Romani il trionfo su Zenobia e su Tetrico, cioè sull'Oriente e sull'Occidente").

26 *De Consulato Stilichonis* III 151-160: *haec est in gremium victos quae sola recepit / humanumque genus communi nomine fovit / matris, non dominae ritu, civesque vocavit / quos domuit nexu pio longinqua revinxit. / huius pacificis debemus moribus omnes, / quod veluti patriis regionibus utitur hospes; / quod sedem mutare licet; quod cernere Thylen lusus et horrendos quondam penetrare recessus; / quod bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem; / quod cuncti gens una sumus* ("Ecco colei che sola accolse i vinti nel grembo e strinse a sé il genere umano con l'unico nome di madre, chiamando non come padrona cittadini quanti domò e legando gli estremi con nodo amorevole. Alla sua natura pacifica tutti dobbiamo se lo straniero trova dovunque la patria, se è permesso mutare di sede, se è un gioco scorgere Tule e addentrarsi in regioni un tempo temute; se qui beviamo nel Rodano, là attingiamo all'Oronte; se tutti siamo un'unica gente").

27 *De reditu suo* 63-66: *fecisti patriam diversis gentibus unam: / profuit iniustis te dominante capi. / dumque offers victis proprii consortia iuris, / urbem fecisti quod prius orbis erat* ("Da genti diverse hai fatto una sola patria, e il tuo dominio è stato un vantaggio per chi viveva senza leggi; nell'offrire ai vinti l'unità del tuo diritto hai fatto una città di quel che prima era il mondo").

28 *Historiarum Adversus Paganos* V 2, 3 ("L'ampiezza dell'Oriente, l'abbondanza del Settentrione, la vastità del Meridione, le fertilissime e sicurissime sedi delle grandi isole hanno le mie leggi e il mio nome, poiché romano e cristiano giungo tra cristiani e romani", trad. G. Chiarini).

29 *Inst.* I 1, 1-9 ("Tutti i popoli che si governano attraverso leggi e tradizioni ricorrono in parte ad un diritto loro proprio, in parte ad un diritto comune a tutte le genti. Infatti quell'insieme di leggi che ciascun popolo ha stabilito per sé è specifico di quel popolo e viene chiamato "diritto civile", essendo come il diritto proprio della comunità di quei cittadini. Invece quel diritto che la ragione naturale ha posto alla base di tutte le comunità umane è seguito indifferentemente presso tutti i popoli ed è chiamato "diritto delle genti", in quanto a questo diritto ognuno fa riferimento").

culturale, è o no un Paese europeo?[30] Poiché i concetti sono espressi da parole, e le parole hanno un valore anche dovuto alla loro storia e usi, definizioni diverse (nel tempo e nello spazio) implicano i diversi percorsi del nostro essere di ieri, di oggi e di domani.

Bibliografia

Acidini Luchinat, C., a cura di. (2002). *Il mito di Europa da fanciulla rapita a continente*. Firenze: Giunti. [catalogo mostra Firenze, Uffizi 11 giugno 2002- 6 gennaio 2003]

Astori, D. (1997). La Turchia è un paese europeo?. *Tonominore* 2, 28-34.

Astori, D. (2005). Popolo ebraico ed Egitto tra rifiuto e rimpianto. *Palazzo Sanvitale* 15, 124-136.

[30] Il problema dei confini, oggi modernissimo (Balcani, Russia, Turchia, Israele?), era già centrale nel dibattito degli antichi: dalla prima cartografia greca (Anassimandro, Ecateo), alla tripartizione attestata in Erodoto (IV 42, 1), che ricalca la più antica di *Genesi*, anche se lo storico polemizza proprio con i predecessori contestando l'individuazione di confini certi (cfr. Cordano 1993, 53 ss., sulla questione dei confini del mondo – e di riflesso anche dell'Europa. Il testo erodoteo suona così: Θωμάζω ὧν τῶν διουρισάντων καὶ διελόντων Λιβύην τε καὶ Ἀσίην καὶ Εὐρώπην· οὐ γὰρ σμικρὰ τὰ διαφέροντα αὐτέων ἐστί. Μήκεϊ μὲν γὰρ παρ' ἀμφοτέρας παρήκει ἡ Εὐρώπη, εὔρεος δὲ πέρι οὐδὲ συμβαλεῖν ἀξίη φαίνεταί μοι εἶναι – "Mi meraviglio quindi di coloro che hanno separato e diviso la terra in Libia, Asia ed Europa: le differenze tra di esse non sono piccole. Infatti in lunghezza l'Europa si estende lungo le altre due, in larghezza poi non mi sembra neppure che possa essere paragonata", trad. A. Fraschetti). Plinio fisserà i limiti occidentale ed orientale da Cadice al Don (*NH* III 3, 5, 1-5: *Primum ergo de Europa, altrice victoris omnium gentium populi longeque terrarum pulcherrima, quam plerique merito non tertiam portionem fecere, verum aequam, in duas partes ab amne Tanai ad Gaditanum fretum universo orbe diviso* – "Consideriamo dunque prima di tutto l'Europa, nutrice del popolo vincitore di tutte le genti, di gran lunga la più bella di tutte le terre; giustamente la maggior parte (dei geografi) non la considera la terza parte del mondo, ma dopo aver diviso il mondo intero in due parti con una linea che va dal fiume Tanai al golfo di Gades, ritiene che essa ne costituisca la metà"). Quando, in età tardoantica e bizantina, il centro politico si sposterà nuovamente verso oriente, a Costantinopoli (l'attuale Istanbul!), la questione dei confini riguarderà direttamente la nuova capitale: così Polemio Silvio (V sec. d.C.), che in un elenco delle province imperiali torna a chiamare Europa la regione di Bisanzio (*Laterculus* VI 6: *Europa, in qua est Costantinopolis prius Licus dicta sive Bizantium* – "L'Europa, in cui si trova Costantinopoli, detta prima Lico o anche Bisanzio"), e Procopio di Cesarea (*Aedif.* IV 8, 2: ἐπὶ τὴν Θρᾴκην δὲ τὸ λοιπὸν ἴωμεν, ἀρίστην πηγνύμενοί τινα τοῦ λόγου κρηπῖδα τὰ ἐπὶ Βυζαντίου χωρία, ἐπεὶ καὶ τῆς Θρᾴκης ἡ πόλις οὐ τῷ κράτει μόνον, ἀλλὰ καὶ χωρίων προέστηκε φύσει, τῇ μὲν Εὐρώπῃ ὥσπερ τις ἀκρόπολις ἐπεμβαίνουσα, φραττομένη δὲ τῆς διοριζούσης αὐτὴν ἀπὸ τῆς Ἀσίας θαλάςσης τὸ πέρας – "Passiamo poi in Tracia, scendendo fino ad uno dei più nobili fondamenti della nostra opera, i dintorni di Bisanzio, poiché questa città è importante in Tracia non solo per il suo potere politico, ma anche per la sua posizione naturale, impiantata sull'Europa come un'acropoli e costituente un presidio sul mare che la divide dall'Asia").

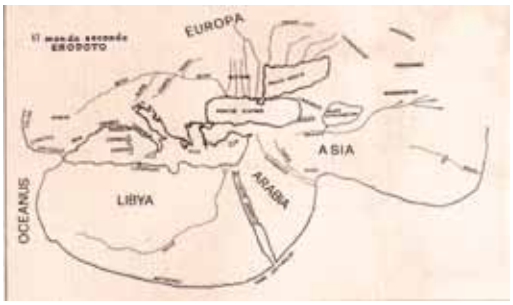

Sull'Europa "balcanica" vd. *supra*, e cfr. Vignola 2004/2005: "Può sorprendere scoprire che, storicamente, Europei erano detti i soldati danubiani arruolati dalla sponda sinistra del Danubio e dalla Dacia (l'odierna Romania), integrati come cittadini romani nell'esercito contro i Parti da Settimio Severo, in tempi difficilissimi per la sopravvivenza dell'impero. E che "Europa" i Romani non chiamarono mai il continente ma solo la diocesi tracica di Diocleziano, la piccola ed estrema circoscrizione orientale dell'impero con Bisanzio, destinata a diventare la capitale d'Oriente protesa sul mar Nero come ultima roccaforte della Romanità. Prima ancora che l'astro di Roma nascesse per nomare di sé il mondo da oriente ad occidente, era balcanico l'asse della prima Europa politica, con Illiri, Elleni, Macedoni e Traci, uniti a pieno titolo nella compagine dello stato di Filippo il macedone, padre di quell'Alessandro che a quell'Europa avrebbe unito l'Asia, non l'Occidente":
La questione specifica dell'appartenenza europea della Turchia, poi, è sempre attuale: Caracciolo 2004, in una presa di posizione molto provocatoria, ebbe ad affermare: "Se l'aggancio fra Unione Europea e Repubblica di Turchia fallirà, sarà perché i vecchi soci avranno deciso che il club deve restare 'cristiano'. Avrà vinto lo 'spirito di Lepanto' ". Cfr. ancora Astori 2008, che riprende, a dieci anni di distanza, Astori 1997.

Astori, D. (2008). La Turchia è un paese europeo? Note a margine di un viaggio a cavallo delle recenti politiche. *Storia e problemi contemporanei* 47, 139-152.

Astori, D. (2011a). Sull'Europa e sul migrare. Riflessioni socio-antropo-etimologiche. *Multilinguismo e società*. in stampa.

Astori, D. (2011b). Dialogo e scontro "Fra Oriente e Occidente" [recensione a: Aspesi, F. - Brugnatelli, V. - Callow, A.L. - Rosenzweig, C., a cura di. (2008) *Il mio cuore è a Oriente. חרזמב יבל. Studi di linguistica storica, filologia e cultura ebraica dedicati a Maria Luisa Mayer Modena*. Milano: Cisalpino – Istituto Editoriale Universitario. 2008]. *Paideia* 66, 723-730.

Bernal, M. (1985a). Black Athena: the African and Levantine Roots of Greece, in African Presence in Early Europe. *Journal of African Civilizations* 7: 66-82.

Bernal, M. (1985b). Ancient or Aryan? A Competition Between Models for the Historiography of Greek Origins. *Journal of African Civilisations* 7: 66-82.

Bernal, M. (1986). Black Athena denied: the tyranny of Germany over Greece. *Comparative Criticism* 8: 3-67.

Bernal, M. (1987a). First land then sea: thoughts about the social formation of the Mediterranean and Greece. In: Genovese E.D. – Hochberg L., *Geography in Historical Perspective*, Oxford: Blackwell, 3-33.

Bernal, M. (1987b). *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization I: The Fabrication of Ancient Greece. 1785-1985*. London: Free Association Books - New Brunswick: Rutgers University Press.

Bernal, M. (1991). *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization. II: The Archaeological and Documentary Evidence*. London: Free Association Books - New Brunswick: Rutgers University Press.

Bernal, Martin (2006). *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization. III: The Linguistic Evidence*. London: Free Association Books - New Brunswick: Rutgers University Press.

Bloch, M. (1935). Problèmes d'Europe. *Annales d'historie économique et sociale* 7, 471-479 [trad. it. in: M. Bloch, *Storici e storie*. Torino: Einaudi, 148-160).

Braccesi, L. (2003). *I Greci delle periferie, dal Danubio all'Atlantico.* Roma-Bari: Laterza.

Caracciolo, L. (2004). Turchia. Dove arrivano i confini dell'Europa. *Repubblica*, 2/10/04, 37.

Cassola, F. (1998). *Il nome e il concetto di Europa,* Atti Convegno per Santo Mazzarino: Roma, 9-11 maggio 1991. Roma: "L'Erma" di Bretschneider, 9-54.

Cordano, F. (1993). *La geografia degli antichi*. Roma-Bari: Laterza.

Galasso, G. (1996). *Storia d'Europa, Antichità e Medioevo*. Roma-Bari: Laterza.

Hazard, P. (1968). *La crisi della coscienza europea*, I-II, Il Saggiatore, Milano. [originale del 1935: *La crise de la coscience européenne*. Paris: Boivin).

Macri, P. (2004). Europa, bella impossibile. Mille brame e mille trame. *Corriere della Sera*, 25 agosto 2004, 28.

Magnani, S. (2003). *Geografia storica del mondo antico*. Bologna: Il Mulino.

Prontera, F., a cura di. (1983). *Geografia e geografi nel mondo antico. Guida storica e critica*. Roma-Bari: Laterza.

Savvas, M. (1989). Recensione a: Bernal, M. *The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. *The Classical World* 82 (6), 469-470.

Sordi, M., a cura di. (1986). *L'Europa nel mondo antico*. Milano: Vita e Pensiero.

Sordi, M., a cura di. (1987). Scuola e cultura, l'Europa nel mondo antico. *Nuova Secondaria* 10, 27-29.

Urso, G., a cura di. (2001). *Integrazione, mescolanza, rifiuto. Incontri di popoli, lingua e cultura in Europa dall'antichità all'umanesimo.* Roma: "L'Erma" di Bretschneider [Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 21-23 settembre 2000, Fondazione Niccolò Canussio].

Vignola, D. (2004-2005). Radici di Europa [Progetto condotto con gli allievi dell'indirizzo classico nell'a.s. 2004/2005 del liceo ginnasio "M. Gioia" di Piacenza].

Zanker, P. (1989). *Augusto e il potere delle immagini*. Torino: G. Einaudi Editore.

Davide Astori

EUROPE ACROSS TIME AND SPACE.
A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE NAME
AND THE DIFFERENT INTERPRETATIONS OF ITS RELATED GEO-POLITICAL CONCEPT.

Summary

Reading the ancient myth of Europe also in the light of the linguistic data reveals the existence of a general cultural Eurasian background: the √ ‘rb/‘br, which origins, at the same time, the terms ‘Euro(pe)’, ירבע (‘ivri) and يبرع (‘arab), is offered as a paradigmatic example of a term which has moved into the folds of History, gradually giving shape to new ways of understanding the reality that from time to time it designated: from the eminently Balkanic conception of the ancient Greeks to the modern debate of the “Christian Club”. So the history of the name of ‘Europe’ and of the different interpretations of its related geo-political idea becomes emblematic of the significance of the processes and dynamics of contact and development of “Languages and Cultures across Time and Space”

Davide Astori
University of Parma, Department of Classical and Medieval Pilology, Italy
davide.astori@unipr.it

Марија Вучковић

ТЕОРИЈА СЛИКОВНИХ ШЕМА И СЕМАНТИЧКИ РАЗВОЈ ПРАСЛОВЕНСКОГ ГНЕЗДА **GЪB-*[1]

У раду се анализирају прототипично значење прасловенског гнезда **gъb-* ‘савијати (се)’ и његове екстензије ‘(по)кретати се’, ‘наговорити; приморати, присилити’ и ‘гинути, пропадати, нестајати’. Као теоријска основа истраживања коришћена је когнитивнолингвистичка теорија сликовних шема. Испитивање је показало да се примарно значење псл. гнезда **gъb-* заснива на сликовној шеми присиле. Значење ‘(по)кретати се’ представља сложену шематску структуру коју чине шеме присиле и понављања. Семантичка реализација ‘наговорити; приморати, присилити’ објашњава се као резултат метафоричког пројектовања образаца препознатљивих у деловању физичких сила и садржаних у примарном значењу ‘савијати (се)’ на социјални и психолошки домен. Значење ‘гинути, пропадати, нестајати’ је могло настати у ситуацијама у којима је деловање сила изазивало деструктивне промене ентитета. За тумачење овог значења битне су такође корелације ‘прав’ и ‘горе’ односно ‘савијен’ и ‘доле’. Стога су у разматрање такође укључене сликовне шеме прав и горе – доле и њихове аксиолошке карактеристике.

Кључне речи: прасловенско гнездо **gъb-*, историјска семантика, сликовне шеме: присила, понављање, прав и горе – доле, аксиолошке карактеристике сликовних шема, метафора, метонимија.

1. УВОД

Прасловенско гнездо чију окосницу чине првенствено глаголи **gъ(b)nǫti* ‘савијати (се)’, **gybati (sę)* ‘савијати; покретати се’, **gy(b)nǫti* ‘гинути; пропадати; нестајати’ и **gubiti* ‘уништавати; губити’ у тој мери је значењски хетерогено да се етимолози дуго нису слагали око тога да ли постоји само једна (истина, семантички врло разуђена) етимолошка породица **gъb-* или су посреди два хомонимна корена за која се не може наћи заједнички значењски садржалац.[2] Отуда испитивање семантичке структуре датог гнезда, којим се разоткрива како су различита значења повезана и које има за циљ реконструкцију могућих путева семантичког развоја, није само себи сврха већ се њиме такође прибављају важни аргументи у корист прве од двеју поменутих теза — оне о јединственом псл. гнезду **gъb-*.

Овај прилог представља наставак истраживања започетог у раду Вучковић 2011а у коме је значењско устројство поменуте породице речи разматрано са становишта когнитивнолингвистичке теорије прототипа. Овом приликом биће анализирано прототипично значење ‘савијати (се)’ и неке од његових бројних екстензија: ‘(по)кретати се’, ‘наговорити, приволети некога на нешто; приморати, присилити’ и ‘гинути, пропадати, нестајати’, при чему ће испитивање бити базирано на теорији сликовних шема развијеној у оквиру когнитивне лингвистике.

2. СЛИКОВНЕ ШЕМЕ

Под сликовним шемама се, укратко речено, подразумева сразмерно мали број претпојмовних менталних образаца који су произишли из човекове интеракције са светом[3] и који чине базу

[1] Овај рад је настао у оквиру пројекта *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (№ 178007), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[2] За сажети преглед релевантне етимолошке литературе уп. ESJS 4: 213 s.v. *gybnǫti*, 12: 704–705 s.v. *prěgъnǫti*.

[3] Та интеракција се остварује посредством перцепције, телесних покрета и руковања предметима. Стога треба нагласити да сликовне шеме нису искључиво визуелног карактера већ укључују и друге перцептивно-кинестетичке модалитете, као што су, на пример, додир, слух и покрет (Johnson 1987: 24–25, Mandler 2004: 79, Popova 2005).

целокупног појмовног система (Johnson 1987). Према теорији сликових шема коју је разрадио М. Џонсон, перцептивне и моторичке интеракције генеришу понављајуће обрасце који дају кохеренцију и устројство искуству тако што повезују различите његове видове који испољавају сличну структуру (Johnson 1987: XIV, 2). Оне се састоје из неколико основних елемената који формирају целовиту (гешталт) и флексибилну структуру помоћу које се организује неограничено мноштво опажаја, слика и догађаја (Johnson 1987: 28–30, 41). Сликовне шеме и њихове метафоричке екстензије чине основу (језичког) значења и расуђивања, јер се обрасци из домена физичког искуства структурираног сликовним шемама користе за устројавање различитих апстрактних појмова (Johnson 1987: XIV–XV).[4]

У даљој разради овог концепта пажњу су привукле аксиолошке карактеристике сликовних шема (Krzeszowski 1993). Позитивне и негативне вредности утемељене су у телесном искуству из кога је дата шема изведена и имају кључну улогу у процесима метафоризације присутним у настанку апстрактних појмова заснованих на тим шемама (Krzeszowski 1993: 310). Од структуре сликовне шеме зависи да ли ће њоме бити обухваћена оба поларитета, уп., на пример, шеме горе – доле, центар – периферија, целина – део, чији су први елементи обично позитивно вредновани, а други негативно, или ће се пак за сликовну шему везивати позитиван пол параметра, а негативан за њену супротност, уп. нпр. шеме равнотеже, везе, правог (Cienki 1997: 5). А. Ћенки истиче, међутим, да ово приписивање плус-минус параметара има карактер тенденције, а не апсолутног принципа, будући да се у неким контекстима ове вредности могу преокренути (Cienki l.c., уп. и Krzeszowski 1993: 314). Поред тога, поставља се питање да ли је домен вредности утемељен на чисто соматским основама или се у обзир морају узети и његови културни извори (Бартмињски 2011: 90–92).

3. ЗНАЧЕЊЕ ‘САВИЈАТИ (СЕ)’

Ова семантичка реализација по различитим показатељима има статус прототипичне у етимолошком гнезду **gъb-* (о томе детаљно Вучковић 2011а). У питању је конкретно значење које упућује на физичку радњу и које има широк опсег примене у сфери телесних покрета (1), манипулације предметима (2), као и у домену појава из човековог окружења (3), што све укупно сведочи о чврстој утемељености датог значења у непосредном човековом искуству.

(1а) с.-х. *са̀гнути се* ‘савити се, пригнути се к земљи’: Он се саже и узе у руку једну каменицу Л. Лазаревић (РМС)

(1б) рус. *перегибать*, *перегнуть* ‘савијати; нагнути, приклањати’, *-ся* pass., refl.: Перегнись-ка ухом ко мне, я что скажу! (Даль)

(2а) с.-х. *прѝгињат* ‘прегибати’: Ако будеш непрестано тако пригињат књигу, брзо ћеш је распарат Дубровник (Бојанић / Тривунац 2002: 312)

(2б) рус. *перегибать*, *перегнуть* ‘савијати; нагнути, приклањати’: Перегни лист надвое, пополам (Даль)

(3а) с.-х. *пригибати се* ‘савијати се’: Колико је клас пунији жита... толико се већма повија и г земљи пригиба М. Дивковић (RJA s.v. *pregíbati*)

(3б) рус. *нагибать* / *нагинать*, *нагнуть* ‘савијати нешто у облику лука, једним крајем надоле; нагибати ка нечему’: Ветром нагибает деревья (Даль)

Под овим значењем се подразумева не само трансформација облика неког ентитета већ и промена његовог положаја (4).[5]

[4] О емпиријским доказима из психолингвистике, когнитивне и развојне психологије који говоре у прилог психолошкој реалности сликовних шема в. Gibbs / Colston 2006, о настанку сликовних шема и њиховој улози у раном концептуалном развоју в. Mandler 2004. За библиографске податке о најзначајнијим радовима из различитих дисциплина у оквиру лингвистике и ван ње у којима се користио и даље разрађивао концепт сликовних шема в. Hampe 2005: 4, Johnson 2005: 27.

[5] На ову дистинкцију указује и RJA 3: 131 s.v. *gíbati*: „činiti da ńešto (objekat) što nije ni po što tvrdo ili nije posve tvrdo, promijeni oblik takijem načinom, da, ako je pravo, postane krivo (u pravom smislu); može se misliti da objekat i ne mijeńa

(4а) с.-х. *нàгнути* ‘довести, поставити у кос положај, искосити, накривити, накренути’: Нагни крчаг свој, да се напијем Ђ. Даничић (RJA)
(4б) рус. *нагибать* / *нагинать*, *нагнуть* ‘савијати нешто у облику лука, једним крајем надоле; нагибати ка нечему’: Нагни самовар, на дне есть вода (Даль)

За оба модалитета физичке радње заједничко је то да је описана промена резултат деловања неке силе, што омогућава да се дато значење сагледа као језичка реализација сликовне шеме силе.

У вези са настанком ове сликовне шеме Џонсон истиче да нас искуства повезана са деловањем спољних и унутрашњих сила прате од рођења (па и раније) и да се дете током развоја стално упознаје са новим начинима испољавања силе: кроз спознају да и само може бити њен извор, суочавањем са препрекама и са реакцијама других људи, применом оруђа, откривањем да се на друге не мора деловати само физички, већ и убеђивањем, наговором, итд. (Johnson 1987: 13–14). У свим тим различитим видовима интеракција заснованих на примени силе ипак се уочавају нека заједничка обележја: сила се увек доживљава кроз интеракцију, посредством њеног утицаја на нас или објекте из нашег опажајног поља;[6] има векторски квалитет, тј. усмерност; често за последицу има кретање предмета у неком правцу, тако да се може одредити путања кретања; има извор, а често и циљ; различитог је интензитета; има каузалну структуру (Johnson 1987: 42–44).[7] Поред ових општих својстава, Џонсон издваја неколико конкретних сликовних шема силе које сматра најважнијим за наше искуство, развој значења и образаца закључивања. То су присила (compulsion), блокирање (blockage), контрасила (counterforce), скретање (diversion), уклањање препреке (removal of restraint), способност за деловање (enablement) и привлачење (attraction) (Johnson 1987: 45–48).

Описане структуре произишле из физичког искуства имају битну улогу у структурирању језичког значења, што Џонсон илуструје примером семантике модалних глагола: *must* се примењује у ситуацији када нека сила присиљава субјекат на нешто, те му тако одговара сликовна шема присиле, *may* подразумева одсуство спољашњих или унутрашњих сметњи или принуда, па се базира на шеми уклањања препрека, док *can* примарно означава потенцијал, способност за деловање за шта такође постоји одговарајућа шема (Johnson 1987: 48–53).

У вези са лексичким значењем ‘савијати (се)’ релевантна је шематска структура присиле коју чине следећи елементи: сила долази однекуд, има одређени интензитет и креће се у неком правцу, у интеракцији са неким објектом изазива његово кретање у истом правцу, а у неким случајевима постоји и циљ ка коме је кретање усмерено, в. слику 1 (Johnson 1987: 45, 62).

$$F_1 \longrightarrow \square \dashrightarrow$$

Сл. 1 (Johnson 1987: 45)

Да би се прецизније представило поменуто значење, у описану шему је потребно укључити додатне елементе попут специфичне трансформације облика и(ли) положаја објекта на који сила делује (в. слике 2 и 3).

oblik nego samo način kako stoji (ako je stajao ispravno da se stavi krivo, koso)“. О томе да су у питању различите појаве које се могу на језичком плану изједначити говори и то да лексеме *крив* и *кос* функционишу као делимични синоними, уп. *крȉв* ‘који стоји косо, искошен’ (РСА), детаљније в. Якушкина 2002: 165, уп. и Толстая 2008: 278 која разматра руске еквиваленте наведених придева. Супротно томе, за енгл. *straight* ‘прав’ којим се реферише како на облик тако и на оријентацију неког ентитета в. Cienki 1998b: 109.

[6] Gärdenfors 2007: 188–189 успоставља разлику између перспективе првог лица, када силе делују директно на нас, и перспективе трећег лица, када силе делују на даљину, на неки спољни објекат, тако да их не доживљавамо директно већ њихово деловање установљавамо опажањем. Аутор заступа тезу да је прва перспектива когнитивно базичнија јер се на њој темељи наше разумевање перспективе трећег лица. Указује такође и на постојање перспективе другог лица, присутне у емпатији и заједничкој пажњи, када се субјекат „ставља у туђу кожу“.

[7] Перцептивно-кинестетички модалитети који су битни у искуству деловања сила јесу, пре свега, хаптички, вестибуларни и кинестетички (Evans / Green 2006: 202–203).

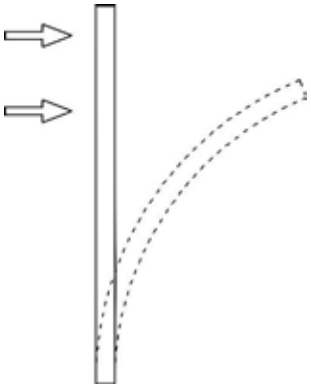

Сл. 2

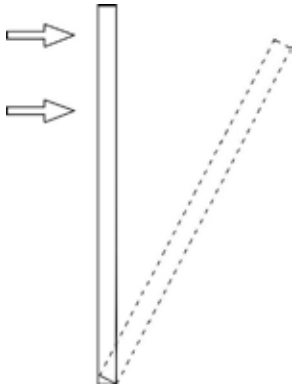

Сл. 3

Појмовним структурама које се тичу интеракција заснованих на примени силе, у језику и другим когнитивним сферама, бавио се и Л. Талми (Talmy 2000: 409–470). Његов модел динамике силе (force dynamics) такође оперише разним параметрима, а за разматрано лексичко значење од значаја су следећи: у типичном случају, постоје две силе са различитим улогама (она која делује — антагонист и она на коју се делује — агонист), узајамно супротстављене по тенденцији да делују или мирују, при чему је једна јача од друге; у извесним случајевима обе силе могу бити у оквиру истог ентитета (Talmy 2000: 462–466). Значење ‘савијати (се)’ подразумевало би супротстављање слабијег агониста који тежи мировању и јачег антагониста са тенденцијом да делује, а примери (1а) и (3а) илуструју ситуације у којима агонист и антагонист делују унутар једног ентитета.

4. ЗНАЧЕЊЕ ‘(ПО)КРЕТАТИ СЕ, МИЦАТИ СЕ’

У раду Вучковић 2011а је изнета теза да је ово значење проистекло из понављања активности савијања услед чега је динамичка компонента у тој мери постала наглашена да је довела до реализације на њој утемељеног новог значења. Дато тумачање налази потпору у семантичкој категорији глагола за који се разматрано значење примарно везује, а то је псл. итератив **gybati (sę)*.

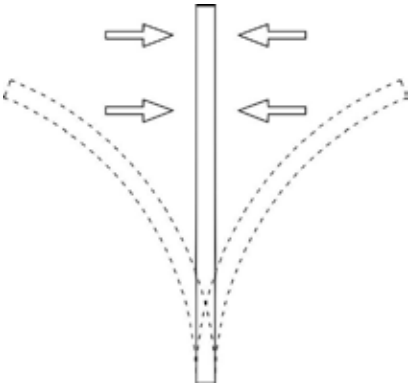

Сл. 4

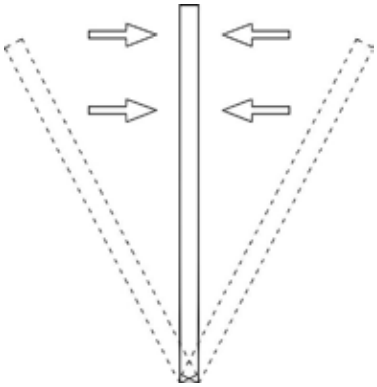

Сл. 5

Значење ‘(по)кретати се, мицати се’ представља, дакле, сложену шематску структуру[8] сачињену од двеју базичних сликовних шема, једна је већ помињана шема присиле, релевантна за значење ‘савијати (се)’, а друга је шема понављања (iteration),[9] уп. слике 4 и 5.

У појединим реализацијама континуаната псл. **gybati (sę)* разматрано изведено значење чува видљиве трагове полазног, уп. пример (5) у коме семантички садржај с.-х. глагола *гѝбати се* врло јасно одражава шематске обрасце настанка секундарног значења представљене сликама 4 и 5.

[8] Детаљније о структурама овог типа уп. Cienki 1997: 7–9, Kimmel 2005: 289–295.

[9] Наводи је Johnson 1987: 126, али је не разрађује.

(5) с.-х. *гѝбати се* ‘њихати се, љуљати се, клатити се; кретати се валовито, тамо-овамо’: Свирачи засвирају некаку песму... Пупавац се гиба у севдаху М. Глишић, Лађа се гибала нежно као колевка Ј. Дучић (РСА)

Наведено значење с.-х. глагола своди се на ‘покретати се тамо-амо’, тј. њиме се упућује на специфичан начин кретања, који се састоји од вишекратних покрета савијања или који, у најмању руку, није праволинијски (тј. који је ‘валовит’).[10]
Значење ‘(по)кретати се, мицати се’ јавља се, међутим, и у употребама у којима веза са примарним значењем ‘савијати (се)’ више није јасно уочљива, в. пример (6).

(6) с.-х. *гѝбати се* ‘кретати се, ићи; путовати’: Због рђавих путова и свет се не гибаше толико као данас-дани Шапчанин (РСА)

Пример (6) показује да се овај глагол може употребити и за означавање кретања уопште, кретања које није на неки посебан начин маркирано. У процесу генерализације значења, одраженом у примерима (5) и (6), дошло је до неутралисања семантичких компонената ‘тамо-амо’ и ‘валовито’ које су представљале везу са полазним значењем ‘савијати (се)’.

Разматрана значења присутна су и у балтском материјалу, уп. лет. *gubt* ‘спуштати се; сагибати се надоле’[11] (ЭССЯ 7: 188, SP 8: 320, Топоров 2: 322), *gũbâtiês* ‘отићи тихо, неопажено’ (Smoczyński 2007: 161–162), *gubât* ‘ићи погурен(о)’, *gubâtiês* ‘id.’ (ЭССЯ 7: 165), *gũbât* ‘id., тешко, тромо ићи’ (ЭССЯ 7: 217, Fraenkel 1: 140) и стпрус. *gubas* ‘gegangen, пошедший’, *gubsche* ‘geh hierher’ (Топоров 2: 321, 323). Летонске потврде посебно упечатљиво сведоче о повезаности семантичких реализација ‘савијати (се)’ и ‘кретати се’ у балто-словенском гнезду **gub-*. Потоње значење је привукло пажњу В. Н. Топорова који је, поредећи балтску и словенску грађу, изнео претпоставку, сагласну са семантичком анализом с.-х. *гѝбати се*, да се оно изворно односило на посебан, ненеутралан вид кретања.[12]

У својству семантичких паралела могу се навести с.-х. дијал. *вѐгав* ‘крив, искривљен’ из Озља и слн. *végati (se)* ‘клатити се, љуљати се, нагињати се у страну’ од ие. **u̯eiǵ-* ‘вити, савијати, прегибати; угибати се, колебати се’ (Boryś 1989: 21–22), као и ие. **leng-* ‘савијати се, њихати (се), љуљати (се)’ (Pokorny 1: 676, EIEC 62 s.v. *bend*).

5. ЗНАЧЕЊА ‘НАГОВОРИТИ, ПРИВОЛЕТИ НЕКОГА НА НЕШТО’, ‘ПРИМОРАТИ, ПРИСИЛИТИ’

Већ је поменуто да се важност сликовних шема састоји у томе што оне представљају структуре сензо-моторног искуства које, посредством метафоре, могу бити искоришћене за устројавање домена апстрактне концептуализације (Johnson 2005: 23).
Сада ће детаљније бити размотрена семантика континуаната псл. глагола **nagъbnǫti (sę)* (8), **nagybati (sę)* (9) и **obgъbnǫti (sę)* (10), **obgybati (sę)* (11) које, поред основне семантичке реализације ‘савити (се), накренути (се), накривити (се)’, у појединим језицима имају и секундарна значења ‘наговорити, приволети некога на нешто’, ‘приморати, присилити’.

(8а) с.-х. *нàгнути* ‘присилити, приморати; приволети’: Ако је тко уз ватриште грлат пјевач, онда га млађарија нагне да пјева С. Тројановић (РСА)

(8б) слн. *nágniti* ‘нагнути, накренути’, ‘покренути, навести некога на нешто’

[10] За друге словенске потврде чија значења садрже поменуте семантичке компоненте уп. кашуп. *ǵiblëc są* ‘њихати се, љуљати се’, длуж. *gibaty* ‘неспретан (ход)’, глуж. *zhibać*, *zhibnyć* ‘расклимати, олабавити (кретањем, померањем)’ (Schuster-Šewc 1: 279 s.v. *hibać (so)*, 4: 1750 s.v. *zhibadło*).

[11] Ово се значење може интерпретирати као силазно кретање, кретање надоле.

[12] „Лишь гипотетически можно высказать мнение (…), что балт. **gub-*, точнее, прусск. и слав. примеры, обозначали некий особый вид движения (не-нейтральный). Как эта не-нейтральность реализовалась конкретно, сказать трудно. Речь могла итти о движении по кривой (а не прямой), вниз (а не по горизонтальной поверхности), особым образом или с особыми целями и т. п. Существенно, что большинство этих специфических нюансов движения могут так или иначе отражаться в поздних продолжениях указанного и.-евр. корня“ (Топоров 2: 323 s.v. *gubas*, спационирано у извору).

(8в) буг. *нагъна* ‘нагнути све на једну страну’, ‘нагнути много, прилично’, прен., разг. ‘присилити, приморати’
(8г) стчеш. *nahnúti* ‘нагнути, савити’, ‘приморати’, *nahnúti sě* ‘нагнути се, савити се’, ‘покорити се’
(8д) рус. *нагну́ть* ‘нагнути, савити’, дијал. ‘присилити, приморати’
(8ђ) укр. *нагну́ти* ‘нагнути, накренути’, ‘покорити, потчинити’ (ЭССЯ 22: 69–70)
(9а) с.-х. *наги́бати* фиг. ‘подстицати, наводити (кога на што)’: Искрена жеља… нагибље нас, да… илирској јединости противна мјесецах имена из нашега опће-илирскога књижевнога језика сасвим избацимо А. Барац, *наги́бати се* фиг. ‘пристајати (на што), приклањати се (чему), приволевати се’ (РСА)
(9б) рус. *нагиба́ть* ‘нагињати, савијати’, дијал. ‘присиљавати, приморавати’ (ЭССЯ 22: 76)
(10а) стчеш. *ohnúti* ‘сагнути, савити’, ‘наговорити, приволети некога на нешто’
(10б) чеш. *ohnouti* ‘сагнути’, ‘приволети некога на нешто’ (ЭССЯ 27: 50)
(11) чеш. *ohýbati* ‘савијати’, ‘потчињавати, покоравати’, ‘придобијати за нешто’ (ЭССЯ 27: 58)

Да је посреди регуларан семантички развој, потврђују следеће семантичких паралела: стпољ. *kłonić* ‘нагибати, сагибати’, ‘уверавати, наговарати’ (Cienki 1998a: 299), нем. *beugen* ‘etw., sich nach unten biegen, krumm machen’, ‘jmdn. zwingen, in etw. nachzugeben’, *sich beugen* ‘sich biegen, neigen’, ‘nachgeben, sich fügen’ (http://www.dwds.de/?qu=beugen),[13] енгл. *bend* tr. ‘to force (an object, especially a long or thin one) from a straight form into a curved or angular one, or from a curved or angular form into some different form’, ‘to cause to submit or yield’, intr. ‘to become curved, crooked, or bent’, ‘to yield or submit; give in’ (http://dictionary.reference.com/browse/bend), фр. *plier* ‘courber, fléchir une chose flexible; se courber’, ‘se soumettre, s’incliner, obéir’ (http://www.linternaute.com/dictionnaire/fr/definition/plier/), стинд. *námati* ‘bends, bows, submits oneself’ < пие. **nem-* ‘bend’ (EIEC 63 s.v. *bend*), тур. *eğilmek* ‘сагнути се, савити се, погнути се’, ‘повиновати се, потчинити се’ (TSS).

Треба указати на то да су се, када су у питању словенски језици, разматрана значења ‘наговорити’ и ‘приморати’ могла наслонити још и на значење ‘покретати’, уп. с.-х. *покре́нути* ‘дати подстицај некоме за нешто, склонити га на нешто; навести, подстаћи’ (РМС).

Овакав се развој значења заснива на метафоричком пројектовању образаца препознатљивих у деловању физичких сила и садржаних у примарном значењу ‘савијати (се)’ првенствено на социјални домен интерсубјективних односа, али и на психолошку, интрасубјективну сферу.[14] При томе се садржај секундарних значења организује око истих оних елемената и релација међу њима који су установљени и за основно значење. Посреди је, дакле, супротстављање двају ентитета, који су у овом случају обично из категорије живо (+), при чему је онај на који се утиче слабији, док је онај који на њега утиче јачи и стога успева да усмери његову вољу и активност у жељеном правцу. Пример (9а), наведен уз с.-х. *наги́бати*, показује да се такође пројектује образац супротстављања различитих сила унутар истог ентитета, с обзиром на то да антагонист не представља силу чији је извор споља, у другом ентитету, већ се јавља у виду унутрашњег порива. Будући да је описано деловање интенционално, ова значењска конфигурација укључује и сврху, циљ који је у дефиницији исказан допуном ‘на нешто’. Каналисање нечије воље и поступања изједначава се, дакле, са трансформацијом облика и положаја физичког предмета. Такође на интрасубјективном

[13] Аутори прасловенског речника изнели су претпоставку да је значење стчеш. *ohnúti* ‘наговорити, приволети некога на нешто’ (10а) могло бити последица калкирања немачког глагола *beugen* (ЭССЯ 27: 51), али наведене потврде сведоче о томе да је та хипотеза мало вероватна и да је пре у питању унутрашњи значењски развој, заснован на регуларном семантичком моделу који је остварен у многим другим језицима.

[14] Талми такође разматра како се модел динамике силе из домена физичких интеракција метафоричком аналогијом проширује на области психодинамике и социодинамике (Talmy 2000: 430–440). Ту екстензију у домен социјалних интеракција описује на следећи начин: „A basic metaphoric analogy is at work here that is seemingly built into semantic organization. The base of the metaphor is one object’s direct imposition of physical force on another object toward the latter’s manifesting a particular action. Conceptualized as analogous to this is one sentient entity’s production of stimuli, including communication, that is perceived by another sentient entity and interpreted as reason for volitionally performing a particular action“ (Talmy 2000: 438).

плану могу деловати различите психолошке силе, при чему оне које се покажу као јаче усмеравају нашу вољу и активности у одређеном правцу. Силе које су активне у социјалном и психолошком домену нису више искључиво и доминантно физичке, тако 'наговарати' указује на вербално деловање, али им је и поред тога јачина важно обележје. Значења 'наговорити, приволети некога на нешто' и 'приморати, присилити' разликују се управо по интензитету силе која се примењује у ситуацији на коју реферишу. Може се закључити да наведена секундарна значења и основно 'савијати (се)' припадају различитим доменима, али да деле исту структуру која је одређена сликовном шемом присиле.

6. ЗНАЧЕЊА 'ГИНУТИ', 'ПРОПАДАТИ', 'НЕСТАЈАТИ'

Сагледавање генезе овог значења у контексту сликовне шеме присиле упућује на ситуације у којима је деловање сила толико разорно да изазива деструктивне промене ентитета који им је изложен. Најраширеније тумачење настанка овог значења у етимолошкој литератури претпоставља семантички низ 'савијати (се)' → 'сагињати се, савијати се услед старости, слабости, изнемоглости, болести и сл.' → 'гинути, пропадати, нестајати'[15] (SP 8: 333 s.v. *gybnǫti*, ESJS 4: 213 s.v. *gybnǫti*, Zubatý 1: 233, Sławski 1: 280 s.v. *ginąć*, Schuster-Šewc 1: 284 s.v. *hinyć*, Herej-Szymańska 2002: 389). Тиме се постулира да је домен телесног искуства изворан, што је у складу са темељним ставом когнитивне лингвистике да ово искуство има кључну улогу у процесима концептуализације. Наиме, значењски развој почива на својеврсном знању о телу које човеков усправан положај и право држање декодира као несумњив знак здравља, снаге и виталности, док са друге стране, из повијености и клонулости тела, опуштене главе и лежећег положаја ишчитава слабост, умор или болест (уп. Cienki 1998a: 305, Грковић-Мејџор 2007: 360, Вендина 2008: 13). Уз то, разне болести доводе до специфичних телесних деформација, тј. до одступања од онога што се сматра нормалним у телесној грађи и положају. Сличне манифестације уочавају се у целом живом свету, биљном и животињском (уп. Грковић-Мејџор l.c.). Будући да у живом свету појаве сагибања, кривљења, падања често корелирају са искуствима слабости, болести, старости и смрти, ово друго искуство концептуализује се помоћу првог, што налази одраза и на језичком плану.[16] Асоцијације између поменутих појава засноване су на контигвитету који је каузалне природе јер се савијање јавља као типична последица болести, старости и сл., те се стога може говорити о семантичком развоју заснованом на метонимији.

Разматрано значење везује се првенствено за псл. глагол **gy(b)nǫti* и његове деривате, а наведени примери показују да се те лексеме користе када се говори о страдању и окончавању живота људи (12), животиња (13) и биљака (14).

(12а) с.-х. *гѝнути* 'слабити, мршавити, губити здравље услед неког телесног узрока': Ја овди од глада гинем М. Зоричић (RJA)

(12б) с.-х. *погѝнути* 'погинути': Њен муж је погино у рату Вршац (РСГВ)

(12в) рус. *сгибать*, *сги(б)нуть* 'погинути, пропасти, угасити се, нестати': Что народу сгибло в голоде! (Даль)

(12г) чеш. *hynout* 'гинути, умирати (о људима)': milióny lidí hynou ve válce 'милиони људи гину у рату' (ЧСР)

(13а) с.-х. *ђине* 'слабити, нестајати': Оваја овца ману да једе и польк ђине… Пирот (Панајотовић 1986: 153)

(13б) с.-х. *ỳгинути* 'погинути, изгинути': Кад угине животиња Ђ. Даничић (RJA)

[15] Како запажа С. Толстој, већина глагола из сфере умирања изворно је имала другу семантику и ушла је у ово поље са стране. Један од главних семантичких модела по којима се тај трансфер обављао за полазно значење има промену просторног положаја из вертикалног у хоризонтални, те се отуда дато секундарно значење умирања изражава глаголима чија је примарна семантика 'падати, рушити се, легати, сагибати се', уп. рус. *(по)валиться*, *(про)пасть*, *(про)падать*, итд. (Толстая 2008: 442–443).

[16] О улози искуствених корелација у семантичком развоју в. нпр. Johnson 1987: XV, Tyler / Evans 2003: 32–35 који наводе резултате истраживања Ц. Грејдија (J. Grady), Rasulić 2004: 30.

(13в) рус. *сгибать*, *сги(б)нуть* ‘погинути, пропасти, угасити се, нестати’: Много зайцев в половодье сгибает (Даль)
(13г) чеш. *hynout* ‘пропадати, црквати (о животињама)’: dobytek hyne ‘стока пропада, црквa’ (ЧСР)
(14а) с.-х. *ỳгинути* ‘увенути’: Те [руже] су ми све три угинуле Добринци (РСГВ)
(14б) рус. *погибать*, *поги(б)нуть* ‘погинути, нестајати, губити се, пропадати, уништавати се, ишчезавати’: Хлеб весь погиб от засухи (Даль)
(14в) чеш. *hynout* ‘венути, пропадати (о биљкама)’: rostliny bez vody hynou ‘биљке без воде пропадају, вену’ (ЧСР)
Употреба наведених лексема није, међутим, ограничена на сферу живог света. Примери који следе потврђују њихову примену и у домену инаниматних ентитета, како конкретних (15) тако и апстрактних (16).
(15а) с.-х. *гȉнути* ‘пропадати, кварити се, уништавати се’: Манастири пропадају, цркве гину, а вјера тоне С. М. Љубиша (RJA)
(15б) рус. *погибать*, *поги(б)нуть* ‘погинути, нестајати, губити се, пропадати, уништавати се, ишчезавати’: Корабль погиб ‘сокрушился в море’ (Даль)
(15в) чеш. *hynout* ‘пропадати, назадовати’: podnik hyne ‘предузеће пропада’ (ЧСР)
(16а) с.-х. *пòгинути* ‘пропасти’: Спомен ће његов погинути на земљи Ђ. Даничић, превод Старог завета (RJA)
(16б) рус. *ги(б)нуть* ‘нестајати, ишчезавати, пропадати, уништавати се; умирати; излагати се несрећи, пропасти; кварити се, упропаштавати се’: Мир гинет, а рать кормится (Даль)
(16в) чеш. *hynout* ‘нестајати’: staré zvyky hynou ‘стари обичаји одумиру, нестају, губе се’ (ЧСР)

Ако би се употреба у домену аниматног посматрала као изворна, тада би се реферисање помоћу датих лексема на пропадање и нестајање неживих појава могло тумачити као семантичко ширење засновано на метафори.[17] Са друге стране, уколико је значење ‘пропадати, нестајати, ишчезавати’, као резултат деструктивног деловања сила, од самог почетка било неутрално у погледу аниматности, тј. ако се равноправно користило за различите ентитете и при томе се, у зависности од конкретне употребе, специјализовало у ‘умирати (о човеку)’, ‘угинути (о животињи)’, ‘венути (о биљци)’, ‘пропадати, нестајати (о неживим појавама)’, тада међу тим значењима нема хијерархије, а она се могу сматрати платисемичнима.[18]

Како год било, будући најнепосредније, човеково телесно искуство везе између савијања и привремене или трајне слабости и опадања моћи морало је имати важног утицаја на формирање датог значења, те ће стога оно бити ближе размотрено. Битна одлика човековог савијања услед слабости, болести, старости и сл. је у томе што је оно типично усмерено надоле, при чему је таква оријентација условљена човековим усправним положајем и силом гравитације. На крају крајева, ентитети из категорије неживо такође се под дејством гравитације криве или нагињу на исти начин. Све ово је омогућило успостављање корелације између, с једне стране, појмова ‘прав’ и ‘горе’, а са друге, ‘савијен, крив’ и ‘доле’, што упућује на закључак да разматрано значење представља сложену структуру у чијем су конституисању суделовале, поред поменуте сликовне шеме присиле, и шеме правог и вертикалне оријентације. Аксиолошки параметри који карактеришу

[17] У расветљавању путева семантичког развоја од велике помоћи могу бити дијахронијски подаци, на пример, први записи различитих значења. Што се тиче хронологије појединих значења континуаната псл. **gy(b)nǫti* у словенским језицима, треба рећи да је у пољском, који такође познаје примену глагола *ginąć* у инаниматном домену, у старијем језику (14–15. век) овај глагол, према А. Бањковском, био употребљаван само у значењу ‘умирати’ и ‘губити снагу, слабити’ (Bańkowski 1: 426). За разлику од пољских, српско-хрватске потврде које се односе на сферу неживог рано су забележене (уп. нпр. RJA s.v. *pòginuti*).

[18] Под платисемијом или широкозначношћу се подразумева посебна врста полисемије која је статичне (а не динамичне, развојне) природе и која се опире успостављању хијерархијског односа међу значењима (Гортан-Премк 1997: 59–67, уп. Драгићевић 2010: 183–186). Ту спадају, према И. Грицкат, „они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање“ (Грицкат 1967: 224).

поменуте шеме формирају вредносну матрицу по којој се оно што је право и горе, по правилу, позитивно квалификује, док је оно што је криво и доле обично негативно обележено (Krzeszowski 1993: 321–322, Cienki 1998a: 303, Rasulić 2004: 26).[19] Који су извори такве расподеле евалуативних обележја?

Основу шеме вертикалности чини следеће базично искуство које описује М. Џонсон: „Because we exist within a gravitational field at the earth's surface, and due to our ability to stand erect, we give great significance to standing up, rising, and falling down. Our understanding of these bodily experiences is organized by a VERTICALITY schema" (Johnson 2005: 20).

Разматрајући аксиолошке параметре сликовне шеме горе – доле Т. Кшешовски је такође указао на њихову утемељеност у телесном искуству, али и на њихове манифестације како у социо-културној пракси тако и на језичком плану, при чему као релевантне аспекте тог искуства издваја управо оне који су кључни и за овде анализирани семантички развој (Krzeszowski 1993: 321–322).

„*Growing upwards* appears to be our primary positive experience associated with the orientation UP. (…) when we are healthy, when we feel well, we stand erect with our heads *lifted* and our faces *up* turned. (…) Our thumb directed *up*wards is a sign that everything is fine. (…) Conversely, when we are ill and when we die, we *stoop* to the ground, where we rest after death. (…) Expectedly, the orientation DOWN is charged with negative values and, thus, the direction *downwards* signifies evil; our thumb pointing downwards means that things have assumed a bad turn..." (Krzeszowski 1993: 321, курзив у извору).

Различит поларитет шеме горе – доле пројектује се и на језички план,[20] што илуструју следећи изрази: (+) *he has risen to the top*, *you're in high spirits*, *you've grown in my eyes* и (–) *he fell into a depression*, *he fell ill*, *he dropped dead* (Krzeszowski 1993: 321). На оријентациону метафору 'добро је горе / лоше је доле' упућују и Lakoff / Johnson 2003: 16, 18, а за ову тему је нарочито значајно њихово запажање да се здравље и живот, с једне стране, и болест и смрт, с друге, концептуализују помоћу оријентационих метафора заснованих на просторној оријентацији горе-доле (Lakoff / Johnson 2003: 15).

Тезу о правом као сликовној шеми уводи и разрађује А. Ћенки (Cienki 1998a, 1998b), који сматра да се искривљеност може дефинисати једино као одступање од концепта прав. Он такође утврђује које су искуствене основе поимања правог као регуларног, стандардног, симетричног, уређеног, јаког, чврстог, стабилног, нечег што је горе и што има контролу итд. у опреци према кривом, савијеном као неправилном, нестандардном, асиметричном, слабом, меком, нестабилном, нечем што је доле и без контроле итд., и помоћу ових својстава, која се јасно евалуативно поларизују као позитивна односно негативна, објашњава обрасце полисемије лексема са значењем прав' односно 'крив, савијен' у словенским језицима (Cienki 1998a) као и у енглеском, мађарском и јапанском (Cienki 1998b).[21]

Значењским развојем речи којима су се изворно именовале физичке особине 'прав' и 'крив' у прасловенском и словенским језицима бавила се и Ј. Грковић-Мејџор, која је показала да оне реализују низ, по правилу, апстрактнијих значења из сфере психологије, морала, права, друштвене организације и сл. (Грковић-Мејџор 2007: 335–338, 347–363). При томе, „»крив« значи одступање од правог, пожељног, прототипичног, не само у физичком погледу, када се има на уму каква физичка мана или недостатак, већ и када су у питању моралне особине, понашање, грешка или преступ у односу на заједницу у којој човек живи, а чак се и ружан и неразуман говор поима као »не-прав, крив говор«" (Грковић-Мејџор 2007: 359).

[19] Треба поменути да је аксиолошки карактер опозиције горе – доле био истакнут и у оквиру семиотичких проучавања словенске слике света (Иванов / Топоров 1965: 100).

[20] Бројни примери који поткрепљују ова запажања анализирани су у студији Rasulić 2004 посвећеној концептуализацији вертикалне димензије у енглеском и српско-хрватском језику.

[21] Он при томе наглашава да приписивање евалуативних карактеристика нема апсолутну вредност јер су оне одређене различитим културним моделима који не морају увек бити конзистентни како међу различитим културама тако и унутар једне културе, а као примере наводи пољ. *uprzejmy* 'љубазан, учтив' : рус. *упрямый* 'упоран, тврдоглав' и пољ. *obrotny* 'окретан, сналажљив, вешт' : *przewrotny* 'превртљив, дволичан, лукав' (Cienki 1998a: 303, 310–311).

До сличног закључка је дошла и М. Жујкова која је развој значења ‘умирати’ у псл. гнезду **gъb-* разматрала у оквиру семиотичког система који кодира архаичну словенску слику света у чијим је оквирима дато значење и настало. Испитујући семиотички карактер појма ‘крив’ на словенском језичком и фолклорном материјалу ауторка је установила да се искривљеност повезује са телесним недостацима, моралним манама, нечим лошим, злим, затим са демонским силама, загробним, оностраним светом и уопште са негативним, деструктивним појавама, те да су такве корелације обједињене аксиолошким параметром (–) омогућиле развој значења ‘савијати се, кривити се’ → ‘окончавати живот, умирати’ (Жуйкова 1998: 71–77).

Да сумирамо: негативан вредносни потенцијал који савијање има услед тога што се поима као одступање од неког уобичајеног, оптималног (правог / исправног) положаја[22] и често као вертикална оријентација према доле — морао је имати важну улогу приликом генезе значења ‘гинути, пропадати, нестајати’. Такво евалуативно маркирање било је толико изразито да су лексеме из псл. гнезда **gъb-* постале ознаке концепта ‘лоше смрти’ у словенској култури, о чему в. детаљније Вучковић 2011б.

7. ЗАКЉУЧАК

Истраживање је показало да се структура примарног значења псл. гнезда **gъb-* заснива на сликовној шеми присиле, а да поједина секундарна значења представљају сложене шематске структуре (које укључују још шеме понаљања, правог и вертикалне оријентације) и метафоричке екстензије утемељене на сликовним шемама. Такође је утврђено да су аксиолошки параметри сликовних шема имали кључну улогу у генези значења ‘гинути, пропадати, нестајати’.

Литература

Бартмињски, Ј. (2011). *Језик — слика — свет. Етнолингвистичке студије.* Београд: SlovoSlavia.

Бојанић, М., Тривунац, Р. (2002). Рјечник дубровачког говора. *Српски дијалектолошки зборник* XLIX. Београд.

Вендина, Т. И. (2008). Базовые категории русской традиционной культуры (жизнь и смерть). In: *Категории жизни и смерти в славянской культуре* (М. В. Лескинен, Л. А. Софронова, eds.). Москва: Институт славяноведения РАН, 6–24.

Вучковић, М. (2011а). Прасловенско гнездо **gъb-* / **gyb-* / **gub-* у светлу теорије прототипа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2. Нови Сад, 15–29.

Вучковић, М. (2011б). Концептуализација ‘лоше смрти’ у лексичкој породици псл. глагола **gy(b)nǫti*. *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Гортан-Премк, Д. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Грицкат, И. (1967). Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик* XVI/4. Београд, 217–235.

Грковић-Мејџор, Ј. (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Републикация выполнена на основе II издания (1880–1882 гг.) <http://vidahl.agava.ru> 10.11.2011.

Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Жуйкова, М. (1998). Номинация смерти и архаическое мышление. *Etnolingwistyka* 9/10. Lublin, 67–80.

[22] Испитујући, независно од теорије сликовних шема, лексеме са основом **kriv-* и уопште концепт искривљености С. Толстој (Толстая 2008: 275–289) такође уочава важност евалуативно-нормативне компоненте семантике разматраних лексема. Наиме, показало се да управо обележје ненормативности лежи у основи многих секундарних језичких значења као и културне семантике ових лексема у словенским језицима и културама (Толстая 2008: 275). Треба поменути и рад Е. Јакушкине у коме се становиште о томе да лексеме са значењем ‘прав’ и ‘крив’ изражавају пре свега општу идеју сагласности односно несагласности са нормом документује бројним с.-х. примерима уз паралеле из осталих словенских језика (Якушкина 2002: 170 –180).

Иванов, В. В., Топоров, В. Н. (1965). *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва: Наука.

Панајотовић, Т. Г. (1986). *Адети. Живот и обичаји становништва пиротског краја*. Пирот: Музеј Понишавља.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–3. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969. 4–6. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10. Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2000–2010.

Толстая, С. М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик.

Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь*, 1–. Москва: Наука, 1975–.

ЧСР: *Чешко-српски речник / Česko-srbský slovník*, I–II. Београд: САНУ – Завод за уџбенике и наставна средства, 2000–2001.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев), 1–. Москва: Наука, 1974–.

Якушкина, Е. И. (2002). Оппозиции *прямой–кривой* и *прямой–обратный* и их культурные коннотации. In: *Признаковое пространство культуры* (С. М. Толстая, ed.). Москва: Индрик, 163–183.

Bańkowski, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, 1–2. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.

Boryś, W. (1989). Dijalektološki rječnici kao izvor za proučavanje najstarijeg sloja domaćega hrvatskoga ili srpskoga leksika. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 8. Zagreb, 15–31.

Cienki, A. (1997). Some Properties and Groupings of Image Schemas. In: *Lexical and Syntactical Constructions and the Construction of Meaning* (M. H. Verspoor, K. D. Lee, and E. Sweetser, eds). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 3–15.

Cienki, A. (1998a). Slavic Roots for 'Straight' and 'Bent': Experiential Gestalts, Conceptual Metaphors, and Cultural Models as Factors in Semantic Change. In: *American Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists: Literature. Linguistics. Poetics* (R. A. Maguire and A. Timberlake, eds.). Columbus: Slavica, 298–313.

Cienki A. (1998b). STRAIGHT: An image schema and its metaphorical extensions. *Cognitive Linguistics* 9 (2), 107–149.

EIEC: *Encyclopedia of Indo-European Culture* (J. P. Mallory and D. Q. Adams, eds.). London – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. E. Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Gärdenfors, P. (2007). Representing actions and functional properties in conceptual spaces. In: *Body, Language and Mind*. Vol. 1: *Embodiment* (T. Ziemke, J. Zlatev, and R. M. Frank, eds). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 167–195.

Gibbs, R. W., Jr., Colston H. L. (2006). The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations. In: *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (D. Geeraerts, ed.). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 239–268.

Hampe, B. (2005). Image schemas in Cognitive Linguistics: Introduction. In: *From Perception to Meaning: Image schemas in Cognitive Linguistics* (B. Hampe, ed. in cooperation with J. E. Grady). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–12.

Herej-Szymańska, K. (2002). Czasowniki ze znaczeniem 'umierać' w gwarach bułgarskich. In: *Dzieje Słowian w świetle leksyki* (J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, eds.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 389–396.

Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

Johnson, M. (2005). The philosophical significance of image schemas. In: *From Perception to Meaning: Image schemas in Cognitive Linguistics* (B. Hampe, ed. in cooperation with J. E. Grady). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 15–33.

Kimmel, M. (2005). Culture regained: Situated and compound image schemas. In: *From Perception to Meaning: Image schemas in Cognitive Linguistics* (B. Hampe, ed. in cooperation with J. E. Grady). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 285–311.
Krzeszowski, T. P. (1993). The axiological parameter in preconceptual image schemata. In: *Conceptualizations and Mental Processing in Language* (R. A. Geiger and B. Rudzka-Ostyn, eds). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 307–329.
Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press.
Mandler, J. M. (2004). *The Foundations of Mind: Origins of Conceptual Thought*. Oxford: Oxford University Press.
Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Bern – München: Francke Verlag, 1959–1969.
Popova, Y. (2005). Image schemas and verbal synaesthesia. In: *From Perception to Meaning: Image schemas in Cognitive Linguistics* (B. Hampe, ed. in cooperation with J. E. Grady). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 395–419.
Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet.
RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
Schuster-Šewc, H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, 1–4. Bautzen: Veb Domowina-Verlag, 1978–1989.
Sławski, F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V (A–Łżywy). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.
Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.
SP: *Słownik prasłowiański* (pod red. F. Sławskiego), 1–. Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974–.
Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1: *Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
TSS: Đinđić, S., Teodosijević, M., Tanasković, D. *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: TDK, 1997.
Tyler, A., Evans V. (2003). *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
Zubatý, J. *Studie a články*, sv. 1–2. Praha: Česká akademie věd a umění, 1945–1954.

IMAGE SCHEMA THEORY AND SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE PROTO-SLAVIC WORD FAMILY **GЪB-*

Summary

This paper analyses the prototypical meaning of the Proto-Slavic word family **gъb-* ‘to bend’ and its extensions ‘to move’, ‘to persuade, to convince, to compel, to force’, and ‘to perish, to die, to disappear’. The theory of image schemas, developed within cognitive linguistics, is used as a theoretical framework. The research shows that the primary meaning ‘to bend’ is based on the image schema for compulsion. The secondary meaning ‘to move’ represents a compound structure which combines the compulsion and iteration image schemas. Semantic realisation ‘to persuade, to convince, to compel, to force’ can be explained as a metaphorical projection of gestalt structure for compulsion from the physical realm onto social and psychological domains. I suggest that the sense ‘to perish, to die, to disappear’ has arisen in situations where the force causes the destructive (often irreversible) changes of the entity on which it acts. According to the etymological literature, a connection between ‘to bend’ and ‘to perish’ can be established through the notion ‘to bow, to stoop due to illness or age’. This interpretation recognises the role played by bodily experience in the semantic development discussed above. Because of the body’s vertical axis and the presence of gravity, bowing due to age is directed downward. Such an experience was the basis for correlations between notions ‘straight, erect’ and ‘up’ and concepts ‘bent, crooked, stooped’ and ‘down’. Therefore, the up-down and straight schemas along with their axiological aspects are also discussed.

Марија Вучковић
Институт за српски језик САНУ
marivu74@yahoo.com

Персида Лазаревић Ди Ђакомо

ПАРАТЕКСТОВИ ПАВЛА СОЛАРИЋА

У овом раду се разматрају паратекстови следећих издања Павла Соларића (1779-1821): *Ново грађанско земљеописаније* (Венеција, 1804); *Кључић у моје земљеописаније* (Венеција, 1804); *Улог ума человеческога у малену* (Венеција, 1808); *Мудрољубац индијски* (Венеција, 1809); *Сверх воспитанија к человекољубију* (Венеција, 1809); *О самости* (Венеција, 1809); *Поминак књижески* (Венеција, 1810); *Буквар славенски триазбучни* (Венеција, 1812); *Златнаја књижица* (Венеција, 1813). Под појмом „паратекстови Павла Соларића" овде се подразумевају жанровски разнородни текстови који су објављени у оквиру издања која је Соларић публиковао, тј. сви текстови које је он сам уврстио лиминарно.

Кључне речи: Павле Соларић, паратекстови.

У овом раду разматрају се паратекстови следећих издања српског књижевника и филолога Павла Соларића (1779-1821): *Ново грађанско земљеописаније* (Венеција, 1804); *Кључић у моје земљеописаније* (Венеција, 1804); *Улог ума человеческога у малену* (Венеција, 1808); *Мудрољубац индијски* (Венеција, 1809); *Сверх воспитанија к человекољубију* (Венеција, 1809); *О самости* (Венеција, 1809); *Поминак књижески* (Венеција, 1810); *Буквар славенски триазбучни* (Венеција, 1812); *Златнаја књижица* (Венеција, 1813). Под појмом „паратекстови Павла Соларића" овде подразумевамо жанровски разнородне текстове у оквиру издања које је Соларић приредио и објавио, дакле све оне текстове које је сам Соларић уврстио лиминарно.

У паратекстове се убрајају следеће врсте текстова: фронтиспис, колон, импресум (наслов дела, издавач, место и година издања), посвета, предговор, садржај, ауторски увод(и), наслови поглавља и поднаслови, кратки садржаји, разне врсте епилога, мањи песнички текстови, епиграми, и уопште сви остали самостални текстови, у прози и у стиху, поговор, те *errata corrige*. Управо захваљујући паратексту текст се претвара у књигу, у штампану ствар. Паратекст, као сума перитекста и епитекста, одговара на питања: Када је дело објављено? Ко је објавио то дело? Која је сврха објављивања одређеног дела? Такође и на питања: Како одређено дело треба читати? Како одређено дело не треба читати? Веома је битна транзиција и трансакција паратекстова, однос онога што постоји између текста и не-текста ("*hors-texte*"). Генерално говорећи, од паратекстова се не очекује да буду оригинални, јер се обично ради о високо стандардизованим текстовима.

Значајно је да Соларићеви паратекстови, који представљају главно перитекстуално поље – посвете, инскрипције, епиграфи, предговори – садрже бројне мета/интра/интертекстуалне резонанце, те као такви могу знатно утицати на интерпретацију текста. Информативна вредност је промењена у односу на оновременог читаоца коме је дело било упућено и на чију се рецепцију рачунало. Репертоар паратекстова Павла Соларића омогућава нам данас да употпунимо слику о његовом животу и раду, као и да боље разумемо књижевно-историјско доба у коме је делао. С обзиром на промену информативне вредности, подаци о извесним личностима или догађајима могу данас имати сасвим друге конотације. За разлику од уобичајених ситуација где се од паратекстова не очекује оригиналност, у случају Павла Соларића управо се његови паратекстови морају узимати у обзир када се траже оригинални списи овог српског списатеља.

Кад говоримо о текстовима, односно о паратекстовима Павла Соларића, треба имати у виду једну особеност која карактерише његова дела и која га одређује некако јединствено у оквиру европске књижевности и културе тога доба: функционалност његових издања садржана је пре у паратекстовима, него у главним текстовима дела која је објавио. Ж. Женет у свом делу *Seuils* (Genette 1987) разликује две врсте паратекста: едиторијални, односно издавачки (корице, коментар и

наслов на корицама) и ауторски паратекст (посвете, епиграфи, предговори итд.). Ако изузмемо у овом случају за нас непрактичну поделу на перитекст и епитекст – услед чега ћемо све паратекстуалне текстове Павла Соларића једноставно звати паратекстом –, имаћемо у виду да постоје три врсте паратекста: морфолошки или структурални, функционални, и мешовити. Многи критичари стављају на прво место функционалност паратекста, односно чињеницу да је он у функцији главног текста, да треба да привуче читаоца и утиче на рецепцију дела. Ж. Женет заправо тврди да паратекст има искључиво функционалну улогу, па је у суштини помоћни дискурс, нека врста замене и функције за оно што постоји, што је текст (Genette 1989: 13).

М. Санторо чак сматра да би та концепција могла да се прошири и да се паратекстови сматрају неком врстом „опреме“ („corredo”) једног дела, која отвара и затвара текст, а која се неретко претвара у „препреку“ (“ingombro”) или чак „застој“ (“intasamento”) и која у многим издањима може чак довести до тога да се преокрену улоге (главног) текста и (рубног) паратекста (Santoro 2005: 60).

Када говоримо о функционалном аспекту паратекста, треба имати у виду чињеницу да он има улогу да охрабри читаоца да текст прочита, али и да га подучи, упути како текст правилно да прочита. У вези са функционалном улогом паратекста, тј. са начинима амбигвитета значајним за интерпретацију текста, паратекстови се деле на аутографске, које је написао аутор одређеног дела, и на алографске, које је написао неко други: на пример приређивач дела или издавач. Паратекстови Павла Соларића комбинују те две категорије. Они су и аутографски, и алографски, у зависности од тога да ли Соларић „гостује“ у неком делу или је у потпуности аутор издања о коме је реч. Случај „гостовања“ је, на пример, *Мезимац* Доситеја Обрадовића, кога је Соларић приредио и издао у Будиму 1818. године, или пак *Dialoghista illirico-italiano* (1810) Викентија Ракића.

Ако се узме у обзир тврдња Ж. Женета да је најважнији аспект паратекстуалности тај да се за текст осигура судбина конзистентна са ауторовим намерама, онда управо у паратекстуалним одељцима наилазимо на двоструки, ако не и вишеструки приступ паратекстуалности – што уосталом и одговара еклектичности Соларићеве књижевне делатности –, па Соларић комбинује разне функције у својим паратекстовима. Оно, међутим, што би се без сумње могло истаћи, јесте да Соларић користи прилику да се у паратекстовима обрати српској читалачкој публици за чију корист/„ползу“ и пише. Када приступамо (пара)тексту Павла Соларића, морамо имати стално на уму једну књижевно-историјску чињеницу. Соларић је био део Доситејевог књижевног круга, најближи Доситејев сарадник. Њих двојица имали су заједничке планове и идеје (Лазаревић Ди Ђакомо 2009; 2011). Познато је да је Доситеју било најважније да пише и штампа за свој народ и да је користио сваку прилику да за свој народ нешто учини. Доситеј је у томе пратио енглеске просветитеље, за које питање ауторства није било битно, већ је био важан садржај, оно о чему се у тексту говори, па су се не тако ретко текстови у васпитне сврхе појављивали анонимно, управо у нацији читалаца – *reading nation* (Sher 2006: 149). Ако се узме у обзир да је за Соларића, као и за Доситеја, главна концепција била „Општа Полза!“ – којој је и посветио један свој паратекст (!) –, онда је сасвим разумљиво да својим ставовима Соларић прати Доситеја, коме је најважније било да штампа, да објави било шта што је корисно српском роду, у било ком облику, под било чијим ауторством. Ова Доситејева типоманија (Leto 2011: 113-127) је очигледно била заразна. Формиравши један прави културни круг, Доситеј је створио предуслове за штампање корисних дела за свој народ, јер је са својим сарадницима (П. Соларић, А. Стојковић, Ј. Мушкатировић, Г. Трлајић, Е. Јанковић) делио исте идеје у погледу „просвештенија“ Срба. Стога није ни чудо да је Доситеј Соларићева (а и друга) дела сматрао „својима“ и говорио да су та дела „наша“. А. Гавриловић сматра да: „Готово би се могло рећи да су Доситије и Соларић били – у лепом смислу – ортаци у растурању својих књига оног доба. Доситије се веома бавио о распродаји Соларићевих радова – *Земљописа*, *Атласа* и *Кључића*. – и назива их «наша сочињенија»“ (Гавриловић 1904: 248.); додаје затим да „он [Доситеј] за прођу књига Соларићевих стара [се] више но за књиге своје“ (Исто: 256). Ова „контаминација ауторства“ карактеристична је и у обрнутом смеру: као што је Доситеј помагао издавање Соларићевог *Земљеописанија* и сматрао га њиховим заједничким делом, тако је и Соларић објавио Доситејевог *Мезимца*, приредивши га по сопственим находима. Соларић јесте

у *Мезимца* дирао, тј. унео извесне ортографске исправке, што му је Вук оштро замерио (Караџић 1986: 21-28), али је исто тако написао и „Предисловије“ *Мезимцу*. Читав пројекат и сама идеја су били заједнички, па је стога мало било битно ауторство, већ садржај дела намењеног просвећивању српског народа. Десило се да је Соларић исто учинио са Ракићевим *Беседником илирическим*, који је такође био „наш“, како су говорили српски просветитељи.

Свему овоме се може додати чињеница да су ранија, старија издања била склонија већем броју разнородних паратекстова, понекад и различитих аутора, па је онда сасвим разумљиво да је Соларић управо у паратекстовима видео прилику да учини нешто „полезно“ за свој народ. Јер, мора се узети у обзир Доситејев став: „Није ни једном општеству полезно, да се свак само за себе и за своју привремену корист стара“ (*Домаћа Доситејева писма* 1899: 153).

Тај однос према ауторству је веома битно питање европских књижевности. Од XVI века до данас, он се увелико променио. Индивидуално ауторство и јединственост дела наглашава се тек од романтизма; време и простор у којима дела Павле Соларић условили су његов јединствен приступ према паратекстуланим одељцима. Осим информативних паратекстова, Соларић уводи бројне друге текстове који оновременом читаоцу омогућавају сналажење у тексту и олакшавају приступ разним аспектима текста, али пре свега пружају додатне информације у вези са „просвештењем“ нације.

У вези са прозним делима Соларићевим, приметићемо једну веома занимљиву појединост: од петнаест наслова које је Соларић објавио засебно, од 1804. до 1818. године, седам дела су његови оригинални текстови, а осам су преводи. Што се тиче превода, мора се нагласити једна чињеница. У односу на Доситеја, са којим дели концепцију да треба што више штампати и објављивати корисне ствари за Србе, па у ту сврху преводити или прерађивати и адаптирати текстове страних писаца (за Доситеја мала је разлика између превода и прераде), Соларић све текстове страних аутора преводи дословно, било да је преводио са немачког, француског или, пак, са италијанског језика. Дакле, никако се не ради о прерадама, већ за оно време добрим преводима, у духу језика на који је преводио. Ово нам потврђује да је Соларић добро познавао језике са којих је преводио, те да је текстовима страних аутора у том смислу приступао пре као преводилац, него приређивач. Соларић је био практичне природе и сматрао је да ће се постићи већи напредак учењем из књига на матерњем него на страном језику, поготово ако су написане на мртвом језику, као што је латински. Оно што, међутим, карактерише његов приступ тим текстовима јесте да их он обогаћује, допуњава својим паратекстовима који су експлицитни и тако чине целину са главним текстом. Соларић је започео своју списалачку делатност управо преводом: *Ново грађанско земљеописаније* је превод са немачког дела Адама Христијана Гаспарија (Adam Christian Gaspari, 1759-1830). Следе затим остали преводи: *Улог ума человеческога у малену*, превод са немачког дела Карла фон Екартсхаузена (Karl von Eckartshausen, 1752-1803); *Мудрољубац индијски*, превод са француског наводно дела Енглеза лорда Честерфилда (Philip Stanhope, 4th Earl of Chesterfield, 1694-1773), а у ствари мистификација (Лазаревић Ди Ђакомо 2011); *Сверх воспитанија к человекољубију*, превод са немачког дела Петера Вилома (Peter Villaume, 1746-1825); *О самости*, превод са немачког дела Јохана Георга Цимермана (Johann Georg Ritter von Zimmermann, 1728-1795), *Златна књижица*, превод са италијанског дела Франческа Соавеа (Francesco Soave, 1743-1806).

Поделићемо Соларићеве паратекстове на антериорне и на постериорне, у зависности од тога да ли долазе пре или после главног текста.

АНТЕРИОРНИ ПАРАТЕКСТОВИ

Сам поглед на фронтиспис Соларићевих дела, тачније на његове преводе страних аутора, условљава разматрање проблематике ауторства: поставља се питање да ли су Соларићеви преводи овлашћени? Када је реч о фронтиспису, већина њих не садржи ни име аутора, ни име преводиоца. Тако *Ново грађанско земљеописаније* не садржи на насловној страни податак да се ради о преводу са немачког списа Адама Христијана Гаспарија, већ то сазнајемо из Соларићевог пред-

говора. Исти је случај и са *Улогом ума человеческога у малену*. На фронтиспису, пак, дела *Сверх воспитанија к человјекољубију* пише само да је дело преведено са немачког, али нису наведени ни наслов оригинала нити аутор дела.

У случају *Мудрољубца индијског*, фронтиспис не казује ко је аутор, већ Соларић тек у посвети истиче да је ово превод са француског (оригинал је на енглеском) дела за које је мислио да му је аутор лорд Честерфилд, „један од најбољих и најученијих Писатеља Англије". Прецизније је одређено издање *О самости*: аутор дела је наведен, спецификовано је и о којем се издању ради: *Јоан Георг Цимерман / Краљевско-Велико-британске Особе Врач у Анновери / О Самости / С немачког / По издању Лајпцишком од 96 страна, г. 1773*; није, међутим, наведен наслов оригиналног издања. *Златнаја књижица* је превод са италијанског дела Франческа Соавеа. На фронтиспису је спецификовано следеће: *Златнаја књижица / содержашаја / дужности / человека гражданска и христјанска и Правила учтивости / во употребљење славено-српског народа / Наставницима и Родитељима при обученију малолетне деце; по саставу г. учитеља Ф. Соаве / Паолом Соларићем издана.*

С друге стране, пак, *Кључић у моје Земљеописаније*, *Поминак књижески* и *Буквар славенски триазбучни* представљају оригинална Соларићева дела и садрже експлицитну назнаку ауторства.

Већина превода које је Соларић објавио донекле су или у потпуности маскирана или прерушена издања. Међутим, овде није реч о мистификацијама, с обзиром на то да је из импресума изостављен барем један податак; о мистификацији се ради само у једном случају, код *Мудрољупца индијског*. Ипак, одговорност за то се не може приписати Павлу Соларићу који је, као и сви његови савременици и потоњи који су то дело преводили, упао у праву замку европске литературне мистификације. То су, дакле, преведена дела која се издају без правих ознака у импресуму. На тај начин издавач постаје кршилац ауторског права, односно „књижни гусар", како се наводи у неким језицима, и порекло издања се свесно прикрива, како би се избегла одговорност због повреде туђих ауторских права. Према томе, ту се ради о приређивачко-типографско-издавачкој камуфлажи.

Када је реч о насловима и додатним подацима на фронтиспису, може се слободно рећи да се ради о насловима тематског типа: *Ново грађанско земљеописаније*, *Кључић у моје земљеописаније*, *Улог ума человеческога у малену*, *Сверх воспитанија к человекољубију*, *Мудрољубац индијски*, *О самости*, *Поминак књижески*, *Буквар славенски триазбучни*, *Златнаја књижица*.

Занимљиво је да ако на фронтиспису нема у потпуности правих података, Соларић додаје разне друге податке, често непотребне за поимање ауторства дотичног дела, али очигледно по Соларићу, или пак по издавачу, корисне за ондашњу бољу рецепцију и разумевање дела. Тако на насловној страни *Новог грађанског земљеописанија* стоји да је то његово прво дело на српском језику, као и Доситејева реченица: „С топлим срцем ја призивам из Фригије Мусу, / Да сприобити своју сладост и Србскоме икусу." *Кључић у моје земљеописаније* садржи следећу енигматску посвету: Чрез неколика писма Мојему Пријатељу Л...* Н...*. *Улог ума человеческога у малену*: „либо / Кратко представљање онога што ум свима људима повелева, на просвештеније". *Сверх воспитанија к человекољубију* има и поднаслов *Ответно сочињеније, удостојивши се награжденија у Падови*, те натпис на латинском: *Non ignare mali miseris sucurrere disco*. *О самости*, пак, садржи експлицитно име аутора дела *Јоан Георг Цимерман / Краљевско-Велико-британске Особе Врач у Анновери / О Самости / С немачког / По издању Лајпцишком од 96 страна, г. 1773*. Ово је разумљиво, ако се има у виду да Соларићев предговор делу *О самости* садржи његову аутобиографију, па би у супротном случају можда могло доћи до забуне. *Поминак књижески* садржи следећи поднаслов: *о Славено-Сербском ве Млетках Печатанију, великому и благословеному Славено-Сербском народу и мудрим его свакога званија Предстатељем и Просветитељем од Павла Соларића*, а *Буквар славенски триазбучни*: *или прво руководство к познању књиге и писања, во употребљење*.

Веома занимљив паратекст представљају посвете, које најуспешније одолевају времену и као такве су се одржале и до данас. Оне припадају високо конвенционалном жанру и могу послужити као вредан извор информација о аутору и околностима издавања одређеног дела, те о

времену у коме је аутор стварао. Из посвета можемо сазнати с ким се аутор дружио, с ким је контактирао, како је промишљао садржај и сврху свог дела, шта је мислио о властитом раду. Неретко се из посвете може ишчитати ауторов однос према насловљенику, тј. да ли се радило о статусно инфериорном положају или се, пак, указује на постојање личног односа између аутора и адресата. Посвете су често накићене бројним општим местима и садрже своју реторику, ма колико некад биле чак и интимне. Веома често су посвете високо формализовани текстови који износе узрок писања дела, његов кратак садржај, оправдање избора теме и процену корисности дела. Посвете су паратекстови велике прагматичне вредности и пишу се по устаљеним обрасцима; оне су, такође, специјализовани паратекстови којима се придобија наклоност покровитеља, а оно што је занимљиво јесте да је њихов садржај доступан јавности.

Наведени Соларићеви преводи садрже посвету и она се може односити на стварне личности, али и на апстрактне појмове; исто тако, може се експлицитно односити на стварне особе. Тамо где је Соларић експлицитан и помиње стварне, историјске личности, говори нам с ким је, као аутор/преводилац био у додиру. Анализирајући Соларићев став према насловљенику посвете, могуће је уочити да аутор помиње властиту скромност и понизност.

Ново грађанско земљеописаније, своје прво штампано дело, Соларић је посветио „ползи“ српскога рода, а затим браћи Теодоровић (Ђорђу, Петру и Драги) – тршћанским трговцима. *Сверх воспитанија* посветио је Николи Куртовићу, грађанину и великокупцу тршћанском, а *О самости* господину Василију Вуковићу (такође тршћанском грађанину) и Доситеју. Познато је да је Ђорђо Теодоровић био стални члан Одбора Илирског братства. Међу именима трговаца који су улагали новац у тршћанско градилиште налазимо Куртовића и браћу Теодоровић. Знамо да су браћа Теодоровић била пореклом из Требиња и да су у Трст стигла преко Ријеке, средином осамдесетих година XVIII века. Теодоровићи су дуго водили заједничко предузеће са Ријечанином Теодором Рајовићем. Године 1798. основали су породичну фирму, из које се 1802. издвојио Драго, најмлађи од тројице браће (Дого 2007: 75). А „благопочтенородној госпожи“ Софији Теодоровић рођеној Мекса „в знак истинога високопочитанија“ је Соларић посветио двојезично издање *Мудрољупца индијског* у коме велича европску цивилизацију и време у коме живи.

Кључић у моје земљеописаније Соларић је посветио Јовану Димићу, грађанину и купцу Карлштатдскоме, својему ујаку и „благодетељу“ у знак вечне благодарности. Код ујака је Соларић боравио 1808. године, када је пошао из Трста са намером да стигне до Београда, али га је на путу омела болест. У Карловцу га је снашао нов и јак напад избацивања крви, опет је пао у постељу и код ујака прележао готово читав остатак године. У лето 1812. године отишао је у сватове свом ујаку, у Карловац, а после тога свратио и до Земуна.

Златнаја књижица је посвећена господину Стефану Гавриловићу, живописцу и грађанину Сремских Карловаца, Михаилу Павковићу, купцу и грађанину Земуна, и Луцију Кисићу, купцу и „мештанину Беченском“. После посвете долази још један текст: „Всељубни предраги господари пријатељи моји!“, у коме Соларић наводи да је његов наставник „Сократически Старац“ Доситеј Обрадовић, те да је *Златнаја књижица* рођена сестрица *Етике*; такође, помиње свог ујака Јована Димића.

Посвете се могу односити и на апстрактне појмове, па тако Соларић посвећује „своја“ дела српском народу, заправо „ползи“, одн. „Општој Ползи“. Такве су посвете у *Новом грађанском земљеописанију* и у *Улогу ума человеческога*, где Соларић узвикује: „ОБЩА ПОЛЗО! О ТЕБИ да се возвеличи мали, велики да ти служи, свак да се по заслуги цѣни, и сви да преуспѣваю, внушаваюћѝ друг другу приснò: Обща Полза! Обща Полза! Всеобща Полза!“

Просторно највећи део Соларићевих паратекстова заузимају предговори који, сходно томе, имају и највећу значењску вредност. Сваки од раније наведених Соларићевих превода садржи предговор који се назива „Предисловије“. Ова Соларићева предисловија су понекад и подужи текстови, од 50-60 страна (као код дела *Сверх воспитанија* и *О самости*) и имају двоструку функцију: да представе дело које је преведено српским читаоцима, односно „посрбљено“, те аутора оригинала и његове ставове; „предисловије“ је истовремено прилика да Соларић изложи своје ставове и идеје о разним питањима, како у вези са оним на шта се дотична књига коју је поср-

био односи, дакле о географији, о человекољубљу, о самости, васпитању, итд., тако и у вези са питањима типичним и константним за српску културу оног времена: „општа полза“, корисност науке и васпитања, „просвештеније“ српског народа, проблем језика, о природи, о искуству, о човечеству, цивилизација („питомост“ или „питомље“), потреба „училишта“, о свештеницима и њиховом (бес)корисном васпитању, о вечној срећа у друштву, о учитељима.

Тако у *Новом гражданском земљеописанију*, за које наводи да је урађено по делу („начину“) Адама Христијана Гаспарија, па стога сабрано и посрбљено, Соларић говори о природи и искуству и подвлачи да треба преводити корисне ствари са туђих језика. Надовезује се затим на теме као што су „человечество“, „ученија содружества“, и „человекољубије“.

У *Кључић* за књигу о географији Соларић наводи да први закони који владају бићем јесу љубав и пријатељство, па помиње свог пријатеља, али само иницијалима, „Л... Н...“ са којим све време из Италије комуницира и који му вели да је потребно знање и меровежества. Соларић затим пише о братољубљу, о человекољубљу, и о језику; обраћа се српској младости и говори о украшивању „просвештенија“ нежнијем полу; обраћа се директно читаоцима и читатељкама речима: „Ова су Писма за Тебе“.

Подужи предговор (12 страна) дела *Улог ума человеческога у малену* садржи сложене и типичне просветитељске теме, као што су однос дивљаштва и цивилизације, или пак схватање да је „просвештеније“ свеопшта манифестација свих телесних и душевних способности човека, да је за постизање таквог „просвештенија“ потребно времена, и да то двоје треба да иду упоредо. У име „питомства“ или „питомља“ ова књижица излази на српском: Соларић овде истиче да се постарао да преведе књигу Екартсхаузена и да напише „предисловије“, јер у свему добром и корисном потребно је подражавати славне и достојанствене народе, а не треба се угледати на Турке и на друге полуварваре. Свој предговор закључује истицањем шта треба да одликује српски народ: Честитост, Трудољубље, Јединство.

Још је дужи предговор (48 страна) *Сверха воспитанија к человекољубију* који је веома значајан за књижевну историографију, с обзиром на то да је описан сусрет Доситеја, Соларића и Атанасија Стојковића у Падови, којом се приликом Соларић одлучио да иде стопама двојице српских културних посленика и којом приликом су причали о „человекољубију“. У предговору говори и о „ответно сочињенију“, те о честим његовим и Доситејевим темама, као што су „Учена Дружества“ и „Всеобшта Полза“. Наводи ко је аутор дела које је превео, Петер Вилом, а затим говори о „человекољубију“. Ова тема претпоставља да се говори о Истини и Лажи, о Народној Гордости, о вечном блажеству и „шчастију человеческом“. Важно је зато народ васпитавати, душевно и телесно, па стога посвећује пажњу потреби формирања Училишта. На ову тему, говорећи и о општенародним училиштима, Соларић се на неки начин надовезује у предговору *Златнаје књижице* (16 страна), где истиче да је прва погодба познавати дужности своје и „исполнавати“, да треба поштовати и васпитати и тело и дух, па је стога од изузетне важности „детовоспитаније“. Треба обратити пажњу на васпитање деце која се баве наукама, јер њихово васпитање траје најдуже; треба такође поштовати наставнике и учитеље и не сматрати их тек обичним радницима. Овом приликом аутор превода и предговора се потписао: „П. Соларић“. У „предисловију“ *Сверха воспитанија*, Соларић није пропустио да истакне да ће време Доситеја Обрадовића остати у летописима српског рода. На крају говори о појму који је био заједнички Доситеју и Доситејевим сарадницима, Општој Ползи, па у том смислу наглашава значај доброчинитеља, а све у сврху општег человекољубља. Оно што је занимљиво јесте да се овом приликом потписује као „Преводник“.

Пажњу књижевне историографије привлачи изузетно дугачак предговор дела *О самости* (61 страна) који, заправо, представља аутобиографију Павла Соларића или, како сам каже, „жизнопис“, у коме се Соларић тек подстицајно угледа на Доситеја.

Када говоримо о обиму и информативности Соларићевих предговора, врхунац је свакако постигнут у *Поминку књижеском* који и носи управо такав наслов: „Поминак књижески о славено-сербском в Млетках печатанију“. Он претходи главном тексту који, иначе, представља каталог књига објављених у Венецији. На 65 страна (у односу на 15 страна главног текста) Соларић себи даје довољно простора да размотри разна питања: пре свега „просвештеније“, а потом и штам-

пање словенских књига и историју језика. Овај текст није важан само због тога што показује Соларићеве филолошке ставове, већ и зато што представља експлицитне метатекстолошке индикације: на пример, у описивању импресума дела глагољаша Матије Наранића. У овом предговору Соларић говори о неопходности духовног уједињења Срба, нарочито оних који не живе у Србији већ ван ње, и истиче да се јединство може остварити путем Цркве и језика, а да су за језик потребне двојаке књиге (в.: Младеновић 1991: 370-371).

Важан аспект Соларићевих антериорних паратекстова представља својеврсна мета/интра/интерпаратекстуалност, што би значило да се Соларић мета/пара/интратекстуално односи према другим својим делима/преводима, тј. према другим својим паратекстовима и паратекстовима других. Тако у „предисловију“ *Сверха воспитанија* говори о „предисловију“ *Индијског мудрољупца*, а у предговору *Улога ума человеческога у малену* упућује на Доситејеву басну бр. 133, те истиче да се постарао да преведе Екарстхаузена и да стави „предисловије“. У предговору *Поминка књижеског*, пак, упућује на „предисловије“ *Сверха воспитанија*. Такође, у предговору *Сверха воспитанија* наводи да је у *Улогу ума* казано какав човек *мора* бити, а у *Сверху воспитанија* какав човек *може* бити; на истом месту говори и о „предисловију“ свог *Мудрољупца индијског*. У предговору *Поминка књижеског* надовезује се на „предисловије“ *Етике* Доситеја Обрадовића, те говори о „предисловију“ Орфелиновог *Славено-сербског магазина*. Управо на основу паратекста може се закључити да је *Сверх воспитанија* уследио после *Мудрољупца индијског*, с обзиром на то да су објављени исте, 1809. године.

У неким својим издањима Соларић пре главног текста убацује и саопштење читаоцу које назива „предуведомленије“. Тако у „предуведомленију“ *Новог грађанског земљеописанија* Соларић саветује читаоцима да прочитају и његов *Кључић*, али и *Земљеписник*; затим даје упутство како треба читати књигу, на шта се односе бројеви, као и шта је приложено на крају, а такође саветује читаоцима да пред собом имају атлас. У „предувледомленију“ *Сверха воспитанија* аутор обавештава читаоца да се на крају налазе *errata corrige* и индекс речи.

У фусноти приложеној у предговору *Златнаје књижице*, Соларић се позива на *Улог ума человеческога* и описује шта је Человекољубије и како треба водити људе ка томе и каже да се то налази у делу *Сверха восипитанија к человекољубију*.

ПОСТЕРИОРНИ ПАРАТЕКСТОВИ

Као што код Соларића постоји „Предусловије“, тако исто постоји и поговор који он назива „Пословијем“. Међутим, мора се истаћи да паратекстови који долазе после главног текста, по обиму и вредносно далеко заостају за паратекстовима који долазе пре њега и представљају далеко мање важан извор информација за проучавање Соларићевог дела. Такође, ти постериорни паратекстови не прате неку регуларну жанровско-стилску схему, већ представљају искључиво последицу ауторове тежње да обезбеди бољу рецепцију дела. Тако је на крају *Новог грађанског земљеописанија* Соларић ставио један Цицеронов цитат, затим „Имјаслов“ и „Блуди печатни“, што би било *errata corrige*. У *Кључићу* постериорни паратекст је искључиво везан за саму публикацију и не представља значајан књижевноисторијски допринос. Соларић је уврстио геометријске фигуре, ради бољег разумевања предмета о коме је реч.

За разлику од *Земљеописанија* и *Кључића*, у *Улогу ума человеческога у малену* поред садржаја и списка непознатих речи, Соларић ставља и „пословије“ које се односи на порекло Словена, истичући да је повод овом „пословију“ осећање потребе да један народ једним језиком говори; међу наречјима словенског језика српски је најмекши и најблагогласнији; у Европи је најпитомији језик италијански, а црквено-старословенски стоји према српском као латински према италијанском језику. Соларић сматра да су потребни словари и писменице – то је Општа Полза; у том смислу је списак непознатих речи у уској вези са „пословијем“.

Сверх воспитанија је издање богато опремљено паратекстовима, па се тако после главног текста налази „Прибавленије“ које садржи писмо Бернарда Таса својој супрузи Порцији, затим

„Изјасненије“, тј. речник мање познатих речи, и „Погрешке“. Занимљиво је да у „Погрешкама“ Соларић наводи да изван Русије Срби имају четири штампарије: Лајпциг, Будим, Венеција и Рим, и све су у страним рукама.

Занимљиво је да после главног текста издања *О самости* долази само „Примечаније“, односно речник мање познатих речи, а после главног текста *Поминка књижеског* долази „Вест“ која садржи московску или грађанску азбуку, како би Срби у Далмацији, Албанији, Лици Катоарској, Црној Гори, Херцеговини и Босни могли да читају.

Веома богат постериорним паратекстовима јесте *Буквар славенски триазбучни* који садржи „Присловије“ о Ћирилу и Методију, затим „Буквар содержајуши азбуку славенорускују, сочињену в Москве в начал Осамнаестог столећа“, онда „Азбуку Славено-Рускају“, „Буквар содержујуши азбуку славено-илирическу св. Јеронима Стридонског учитеља церковног в IV. столећу“, „Азбуку славено-илирическу“ (односно глагољицу), „Свјазнице“, „Скраћенице“, „Числа“, опет „Присловије“ али у овом случају о св. Јерониму, те на крају „Прибавленије о числах“.

Мета/интра/интерпаратекстуалност која карактерише Соларићеве антериорне паратексторе, није присутна у његовим постериорним паратекстовима, осим у случају *Буквара славенског триазбучног* у коме помиње *Илирическо-италијански беседовник* и *Поминак књижески*, а у вези са објашњењем којом се азбуком служе Словени.

У закључку: Соларићеви паратекстови имају изражену вишеструку функцију. Њихова је функционалност пре свега везана за дело које прате и „опремају“ и тиме помажу читаоцу да га боље прочита и схвати; Соларићеви паратекстови, пак, имају и ту вредност што их аутор користи као прилику да се изјасни о бројним филолошким и друштвеним питањима везаним за просвећивање Срба. У суштини, Соларићеви паратекстови представљају главнину његових текстова, па се отуда њихова функција од рубне, лиминарне, помера ка главној функцији текста. Када би се сви ти Соларићеви паратекстови сакупили и издали посебно, пружили би нам слику, колико је могуће објективну – с обзиром на чињеницу да је Соларић био еклектички писац и често неразумљив у свом језику и својим ставовима –, о његовим схватањима и размишљањима, те о књижевноисторијском периоду у коме је делао.

Литература

Genette, G. (1987). *Seuils*, Paris: Ed. du Seuil.

Genette, G. (1989). *Soglie*, Torino: Einaudi.

Leto, M. R. (2011). *Il capolavoro imperfetto. Forme narrative e percorsi culturali in* Vita e avventure *di Dositej Obradović*, Napoli: Liguori editore.

Santoro, M. (2005). Caratteristiche e funzioni delle componenti paratestuali nelle edizioni rinascimentali italiane petrarchesche, *Cuadernos del Filología italiana*, Número extraordinario, 55-70.

Sher, R. B. (2006). *The Enlightenment & the Book. Scottish Authors & Their Publishers in Eighteenth-Century Britain, Ireland, & America*, Chicago & London: The University of Chicago Press.

Гавриловић, А. (1904). *Доситије у Трсту 1802-1806*, Годишњица Николе Чупића, XXIII.

Дого, М. (2007). Народ побожних трговаца, у: *Светлост и сенке. Култура Срба у Трсту*, (прир. М. Митровић), Београд: CLIO.

Домаћа писма Доситија Обрадовића (1899). Београд-Загреб: СКЗ.

Караџић, В. С. (1986). Примјечанија на предговор Г. Павла Соларића к Мезимцу Доситија Обрадовића. У: *О језику и књижевности*, II, *Сабрана дела Вука Стефановића Караџића*, Београд: Просвета, 21-28.

Лазаревић, Ди Ђакомо П. (2009). „Други је наместо мене у Венецији“: Доситеј Обрадовић и Павле Соларић, *Ricerche Slavistiche*, Nuova Serie, vol. 7 (LIII), 33-56.

Лазаревић Ди Ђакомо, П. (2011). *Просветне концепције Доситеја и Соларића: „Обща Полза! Всеобща Полза!”*. У: *Доситеј и (српска) школа*. Зборник радова (ур. Д. Иванић), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 225-242.

Лазаревић Di Giacomo, П. (2011). У вртлогу европске књижевне мистификације на међи XVIII и XIX века: белешке на маргинама српских превода „браминова рукописа“. У: Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд: МСЦ, 40/2, 185-199.

Младеновић, А. (1991). Павле Соларић, Јован Дошеновић и Сава Мркаљ о српском књижевном језику свога времена. У: *Зборник о Србима у Хрватској*, 2, (ур. В. Крестић), Београд: САНУ.
[Соларић, П.] (1804). *Ново граждaнско землеописаніе* [...], У Венеціи [...]: У Г. Пане Ѳеодосїева [...]
[Соларић, П.] (1804). *Ключићъ у мое землеописаніе* [...],У Венеціи: При Г. Пани Ѳеодосеву [...].
[Соларић, П.] (1808). *Улог ума человѣческога у малену* [...], У Венеціи: При Г. Пани Ѳеодосїю.
[Соларић, П.] (1809). *Мудролюбац индійски* [...],У Венеціи: При Г. Пани Ѳеодосїю.
[Соларић, П.] (1809). *Сверх воспитанія к' человѣколюбію* [...], У Венеціи: При Г. Пани Ѳеодосїю.
[Соларић, П.] (1809). [...] *О Самости* [...], У Венеціи: При Г. Пани Ѳеодосїю.
[Соларић, П.] (1810). *Поминакъ книжескій* [...], В Млѣткахъ: Писмены, и иждивенїемъ Греко-Ιλλvрїческе Печатнѣ Пане Ѳеодосїа [Соларић П. (2003). *Поминак књижески*. Фототипско издање књиге из 1810. године. (уводна студија и регистри Л. Ћурчић, поговор А. Вранеш), Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“].
[Соларић, П.] (1812). *Букварь славенскїй трїазбучный* [...], В Млѣткахъ [...]: Писмены Греко-Славенскїѧ Печатни Паны Ѳеодосїа.
[Соларић, П.] (1813). *Златнаѧ книжица* [...], В Млѣткахъ [...]: Писмены Греко-Славенскїѧ Печатни Паны Ѳеодосїева.

Persida Lazarević Di Giacomo

PAVLE SOLARIĆ'S PARATEXTS

Summary

This paper discusses the paratexts of the following Pavle Solarić's (1779-1821) works: *Novo građansko zemljeopisanije* (Venice, 1804); *Ključić u moje zemljeopisanije* (Venice, 1804); *Ulog uma čelovečeskoga u malenu* (Venice, 1808); *Mudroljubac indijski* (Venice, 1809); *Sverh vospitanija k čelovekoljubiju* (Venice, 1809); *O samosti* (Venice, 1809); *Pominak književski* (Venice, 1810), *Bukvar slavenski triazbučni* (Venice, 1812); *Zlatnaja knjižica* (Venice, 1813). The phrase "Pavle Solarić's paratexts" refers to various texts that Solarić included ("on the edge") in his publications.

Persida Lazarević Di Giacomo
Università degli Studi "G. D'Annunzio" di Chieti-Pescara,
Facoltà di Lingue e Letterature Straniere, Pescara, Italia
persida.lazarevic@email.it
p.lazarevic@unich.it

III.

ЈЕЗИЦИ У ВРЕМЕНУ

1. Контрастивна анализа

Altijana Brkan

VALEURS INTRINSÈQUES DE VIBRATIONS NASALES DES VOYELLES ORALES EN FRANÇAIS, BOSNIEN ET ANGLAIS AMÉRICAIN

Le but de notre étude est de déterminer la valeur intrinsèque de vibrations nasales des voyelles orales dans le contexte oral dans trois langues: français, bosnien et anglais américain. Pour notre étude, nous avons utilisé l'accéléromètre piézoélectrique qui capture les vibrations nasales. L'étude porte sur 5 locuteurs natifs de chaque langue mentionnée. Les résultats montrent que dans les trois langues et chez tous les locuteurs, la voyelle haute /i/ a le plus de vibrations nasales dans le contexte V si bien que dans le contexte CVC ou CV. La durée des voyelles orales en fonction du contexte V, CVC ou CV varie entre les locuteurs en français et en bosnien. En anglais, chez tous les locuteurs, toutes les voyelles sont plus longues à l'isolée (V) que dans le mot (CVC ou CV).
Keywords : voyelle orale, valeur intrinsèque, vibration nasale, accéléromètre piézoélectrique

1. INTRODUCTION

Nous travaillons actuellement sur une étude comparative des phénomènes de coarticulation nasale dans trois langues: français, anglais américain et bosnien. Ces trois langues sont très différentes au niveau de leur système phonologique. Tandis que le français fait partie de 20% de langues qui utilisent la nasalité pour distinguer voyelles orales et voyelles nasales (Maddieson, 1984), le bosnien et l'anglais ne possèdent pas de voyelles nasales phonologiques. A part les 3 voyelles nasales [ẽ, ã, õ,], le français standard compte 12 voyelles orales [i, e, ɛ, a, y, ø, œ, ɑ, u, o, ɔ,]. Le bosnien ne compte que 5 voyelles orales [i, e, a, o, u]. L'anglais américain possède les voyelles orales [ɑː, æ, e, ɪ, iː, ɔː, ʊ, uː, ʌ, ə, ɜː], les diphtongues [aɪ, aʊ, oʊ, eɪ, oɪ,] et les voyelles rétroflexes [ɚ, ɝ] (Jones, 2006).

Avant d'étudier la nasalisation contextuelle anticipatoire et persévératrice dans les trois langues dans les contextes CnVC et CVCn, nous avons voulu analyser les voyelles orales de chaque langue mentionnée dans le contexte V (à l'isolé) et dans le contexte CVC ou CV (dans le mots), donc dans le contexte oral, afin de voir quelles sont les valeurs intrinsèques de vibrations nasales des voyelles orales dans ces trois langues. Nous avons utilisé un appareil non-invasif, l'accéléromètre piézoélectrique qui capture des signaux acoustiques oral et nasal et nous apporte ainsi des informations précises sur l'apparition et la disparition du signal nasal. L'étude porte sur 5 locuteurs natifs de chaque langue mentionnée.

2. METHODOLOGIE

Les données ont été prises à l'aide de l'appareil accéléromètre piézoélectrique (K&K Sound) et un microphone serre-tête (AKG 420L), dans la chambre sourde de l'Institut de Linguistique et Phonétique Générales et Appliquées (ILPGA) à Paris et dans les conditions semblables à Sarajevo.

1.1. Corpus

En français, les voyelles étudiées sont: [i, e, ɛ, a, y, ø, œ, u, o, ɔ] dans les phrases du type "Vous dites V comme dans CVC ou CV" (lues 2 fois), par exemple: "Je dis /i/ comme dans pipi", où C1 =[p, f, s, b] et C2 = [p, r, l]. En bosnien, les voyelles étudiées sont [i, e, a, o, u], dans les phrases du type "Kazes V kao CVC, (lues 2 fois), par exemple, "Kazes /i/ kao div", où C1= [d, p, t,] et C2 =[v, tS', t, ʒ, d]. En anglais, les voyelles étudiées sont: [ɑː, æ, e, ɪ, iː, ɔː, ʊ, uː, ʌ] dans les phrases du type "I say V like in CVC ou CV", par exemple " I say / iː/ like in see", où C1= [k, l, h, s, p, f] et C2 = [p, k, d, t, l].

Les mesures sur la voyelle à l'isolé en anglais américain ne portent pas sur les voyelles relâchées [ɪ, e, æ , ʌ , ʊ] car elles n'apparaissent généralement qu'en syllabe fermée.

1.2. Locuteurs

Nous avons enregistré 5 locuteurs natifs de français âgé(e)s de 22 à 35 ans, 5 locuteurs natifs de l'anglais américain âgé(e)s de 20 à 30 ans et 5 locutrices natives de bosnien âgées de 22 à 24 ans.

1.3. Instrumentation

Pour enregistrer nos données, nous avons fixé l'accéléromètre piézoélectrique au moyen d'un adhésif double face sur l'os latéral du nez (diamètre de chaque pastille : 0,5 cm).

Il est relié à un préamplificateur (40 dB), lui-même relié à une carte d'acquisition. Le signal enregistré est couplé avec le signal acoustique oral. Avant l'enregistrement nous avons bien vérifié que le niveau d'enregistrement pour le signal acoustique oral durant une séquence orale [papapa], correspond au niveau d'enregistrement pour le signal acoustique nasal durant une séquence nasale [mɔ̃mɔ̃mɔ̃]. Les premiers auteurs qui ont utilisé un tel type d'instrument sont : (Stevens et al., 1975), (Horrii, 1980, 1983), (Lippman, 1981), (Larson et Hamlet, 1987), (Tronnier, 1998). L'instrument est non-invasif et transportable.

La segmentation et l'étiquetage du corpus ont été faits de façon semi-automatique à l'aide du logiciel PRAAT (Boersma et Weenink, 1999) et à l'aide du script Easy Align. Nous avons ensuite vérifié la segmentation manuellement.

Pour faire nos mesures, nous avons choisi la mesure Root Mean Square (RMS – mesure de l'amplitude) pour le signal acoustique nasal (Horii, 1980), (Ramig et al. 1990). Nous avons mesuré la durée des voyelles orales, la moyenne du signal nasal des voyelles orales, la moyenne du signal oral des voyelles orales et ensuite en divisant la moyenne du signal nasal par la moyenne du signal oral, nous avons obtenu le rapport (ratio) entre l'amplitude du signal acoustique nasal et celle du signal oral des voyelles à l'isolée et dans les mots.

. Les mesures ont été effectuées grâce à des scripts Matlab adaptés à ces mesures. Ensuite, nous avons traité les données statistiquement en fonction de la voyelle et du contexte.

3. RESULTATS

3.1. Durée des voyelles orales en fonction de la voyelle et du contexte

Nous avons mesuré la durée des voyelles en ms à l'isolée (V) et dans le mot (CVC ou CV) grâce à des scripts Matlab et ensuite, les résultats ont été traités statistiquement. 5 locuteurs natifs de chaque langue ont répété deux fois les phrases contenant la voyelle à l'isolée et la voyelle dans le mot, ce qui fait un total de 20 items pour chaque voyelle: 10 pour voyelles à l'isolée et 10 pour voyelles dans le mot.

Langue	Voyelle	Nb.d'items à l'isolé	Nb.d'items dans le mot	Durée en ms à l'isolé	Durée en ms dans le mot	Mot
Français	ø	10	10	143	103	feu
Français	œ	10	10	160	183	peur
Français	a	10	10	136	73	papa
Français	ɛ	10	10	147	179	père
Français	e	10	10	129	98	fée
Français	i	10	10	123	51	pipi
Français	ɔ	10	10	147	135	bol
Français	o	10	10	126	105	pot
Français	u	10	10	124	84	poux
Français	y	10	10	132	144	usure
Bosnien	a	10	10	176	116	tata
Bosnien	e	10	10	154	173	peć
Bosnien	i	10	10	156	117	div
Bosnien	o	10	10	154	122	pod
Bosnien	u	10	10	156	199	puž
Anglais	ɑː	10	10	292	139	hot
Anglais	æ	10	10		161	black
Anglais	e	10	10		194	bed
Anglais	ɪ	10	10		104	hit
Anglais	iː	10	10	362	240	see
Anglais	ɔː	10	10	332	183	call
Anglais	ʊ	10	10		105	put
Anglais	uː	10	10	353	236	food
Anglais	ʌ	10	10		97	cup

Tableau 1 : la durée des voyelles orales en ms à l'isolée (V) et dans le mot (CVC ou CV) dans les trois langues (tous les locuteurs pris ensemble). Nous n'avons pas fait de mesures de durée sur les voyelles relâchées d'anglais américain dans la position isolée.

En français, les résultats montrent une différence significative pour la durée en fonction de la voyelle et du contexte ($p < 0{,}0001$, $n=200$, $F=17{,}469$). Nous observons que la plupart des voyelles sont plus longues à l'isolée que dans le mot. Cependant, les voyelles /œ, ɛ, y/ sont plus longues dans le mot qu'à l'isolé. Il y a eu quelques variations inter-locuteurs. Par exemple, pour un locuteur français, ces trois voyelles sont plus longues à l'isolé que dans le mot. La voyelle /e/ est plus longue à l'isolé que dans le mot pour 3 locuteurs alors que pour les 2 autres, elle est plus longue dans le mot qu'à l'isolé.

En bosnien, la différence de durée en fonction de la voyelle et du contexte est significative aussi ($p<0{,}0001$, $n=100$, $F=11{,}689$). Nous n'avons pas observé de différence inter-locuteurs. Pour tous les locuteurs, les voyelles /a, i, o/ sont plus longues à l'isolé tandis que les voyelles /e, u/ sont plus longues dans le mot.

En anglais, la valeur de p pour la durée des voyelles en fonction du contexte est $<0{,}0001$; $n= 80$, $F=10{,}297$. Nous n'avons pas observé de différence inter-locuteurs. Chez tous les locuteurs, toutes les voyelles sont plus longues à l'isolé que dans le mot.

Dans les trois langues, les voyelles sont en général plus longues à l'isolé que dans le mot.

3.2. Vibrations nasales des voyelles orales en fonction de la voyelle et du contexte

Nous avons divisé la moyenne du signal nasal par la moyenne du signal oral, et nous avons obtenu le rapport (ratio) entre l'amplitude du signal acoustique nasal et celle du signal oral des voyelles à l'isolé et dans les mots. Plus la valeur du ratio est grande, plus il y a de vibrations nasales. 5 locuteurs natifs de chaque langue ont répété deux fois les phrases contenant la voyelle à l'isolé et la voyelle dans le mot, ce qui fait un total de 20 items pour chaque voyelle: 10 pour voyelles à l'isolé et 10 pour voyelles dans le mot.

Langue	Voyelle	Nb. d'items à l'isolé	Nb. d'items dans le mot	Moyenne du ratio nasal/oral à l'isolé	Moyenne du ratio nasal/oral dans le mot	Mot
Français	ø	10	10	0,204	0,314	feu
Français	œ	10	10	0,146	0,167	peur
Français	a	10	10	0,246	0,337	papa
Français	ɛ	10	10	0,154	0,219	père
Français	e	10	10	0,229	0,446	fée
Français	i	10	10	**0,462**	**0,792**	pipi
Français	ɔ	10	10	0,163	0,215	bol
Français	o	10	10	0,216	0,250	pot
Français	u	10	10	0,446	0,467	poux
Français	y	10	10	0,460	0,414	usure
Bosnien	a	10	10	0,178	0,210	tata
Bosnien	e	10	10	0,191	0,204	peć
Bosnien	i	10	10	**0,358**	**0,336**	div
Bosnien	o	10	10	0,165	0,199	pod
Bosnien	u	10	10	0,268	0,259	puž
Anglais	ɑː	10	10	0,237	0,434	hot
Anglais	æ	10	10		0,239	black
Anglais	e	10	10		0,246	bed
Anglais	ɪ	10	10		**0,527**	hit
Anglais	iː	10	10	**0,456**	0,478	see
Anglais	ɔː	10	10	0,202	0,237	call
Anglais	ʊ	10	10		0,193	put
Anglais	uː	10	10	0,316	0,285	food
Anglais	ʌ	10	10		0,264	cup

Tableau 2 : les valeurs du ratio nasal/oral des voyelles orales à l'isolé et dans le mot dans les trois langues (tous les locuteurs pris ensemble). Plus la valeur est grande, plus la voyelle a de vibrations nasales. Nous n'avons pas fait de mesures de durée sur les voyelles relâchées d'anglais américain dans la position isolée.

En français, il y a une différence significative de vibrations nasales entre les voyelles ($p<0,0001$, $n=200$, $F=12,916$). La voyelle qui a le plus de vibrations nasales est la voyelle /i/ suivie de la voyelle /u/ ou /y/. On n'observe pas de différence inter-locuteurs.

Pour la valeur du ratio nasal/oral en fonction du contexte, la valeur de p=0,0060, n=200, F=7,720. La tendance générale est que les voyelles ont plus de vibrations nasales dans le mot qu'à l'isolé. On a observé quelques variations inter-locuteurs. Par example, chez un locuteur français, la voyelle /a/ a plus de vibrations nasales dans le mot qu'à l'isolé. C'est le contraire chez un autre locuteur. De même avec les voyelles /o, u, y/.

En Bosnien, la différence de vibrations nasales entre les voyelles est significative aussi (p=0,0002, n=100, F=6,083). Chez tous les locuteurs, la voyelle qui a le plus de vibrations nasales est la voyelle /i/ suivie de la voyelle /u/ ou de la voyelle /a/. Les mesures montrent une différence pas significative pour la valeur de ratio nasal/oral en fonction du contexte (p=0,7318, n=100, F=0,118). La tendance générale est qu'il y plus de vibrations nasales pour la voyelle à l'isolé que pour la voyelle dans le mot. On a observé quelques variations inter-locuteurs. Par exemple, la voyelle /a/ a plus de vibrations nasales dans le mot pour un locuteur bosnien et c'est l'inverse pour deux autres locuteurs. On a observé les variations inter-locuteurs similaires avec les autres voyelles du bosnien.

En Anglais, avec la valeur de p<0,0001, n=80, F=9,664, la différence de la valeur de ratio nasal/oral est significative entre les voyelles. La voyelle qui a le plus de vibrations nasales est la voyelle /iː/ suivie de la voyelle /uː/ ou de la voyelle /ɑː/ quant aux voyelles tendues. Pour un locuteur, c'est la voyelle /ɑː/ qui a le plus de vibrations nasales. La différence de la valeur de ratio nasal/oral en fonction du contexte n'est pas statistiquement significative avec la valeur de p=0,1469, n=80, F=2,156. La tendance générale est que les voyelles dans le mot ont plus de vibrations nasales que les voyelles à l'isolé. Si on regarde les voyelles relâchées dans les mots, on observe que c'est la voyelle /ɪ/ qui a le plus de vibrations nasales.

4. CONCLUSION ET PERSPECTIVE

Le but de notre étude a été de voir quelles sont les valeurs intrinsèques de vibrations nasales des voyelles orales chez 5 locuteurs natifs de français, bosnien et anglais américain. Nos résultats ont montré que la voyelle /i/ a le plus de vibrations nasales dans les trois langues et chez presque tous les locuteurs. Nous observons aussi que, à part le /i/, la tendance générale des locuteurs est d'avoir plus de vibrations nasales pour les voyelles hautes comme la voyelle /u/ ou la voyelle /y/ que pour les voyelles basses. Nous travaillons actuellement sur des corpus qui nous permettront d'étudier la nasalisation contextuelle régressive et progressive dans les contexte CnVC et CVCn dans les trois langues mentionnées. Il sera intéressant de voir si les voyelles hautes seront plus nasalisées que les voyelles basses.

Références

Basset, P., Amelot, A., Vaissière, J., Roubeau, B., (2001). Nasal airlow in French Spontaneous Speech. *Journal of the International Phonetic Association* 31 (1), 87-100.

Bennett, W., (1991). Some English Relations of the French Low Nasal. *La Linguistique* 28, 141-147

Boersma et Weenink, (1999). Logiciel Praat.

Delattre, P., (1965). La Nasalité vocalique en français et en anglais. *The French Review* 39(1), 92-109.

Delattre, P., (1968). La Radiographie des voyelles françaises et sa corrélation acoustique. *The French Review* 42 (1), 48-65.

Horii, Y., (1980). An accelerometric Approach to Nasality Measurement: a preliminary report. *Cleft Palate Journal* 17 (3), 254-261

Horii, Y., Lang, J.E., (1981). Distributional Analysis of an Index of Nasal Coupling (HONC) in simulated Hypernasal Speech. *Cleft Palate Journal* 18(4), 279-285

Horii, Y., (1983). An accelerometric Measure of a Physic Correlate of Perceived Hypernasality in Speech. *Journal of Speech and Hearing Researc*h 26, 476-480

Horii, Y., (1983). Auditory and Visual Feedback of Nasalization using an modified Accelerometric method. *Journal of Speech and Hearing Research* 26, 472-475.

Jones, D., Roach, P., Hartman, J., Setter, J., (2006). *English Pronouncing Dictionary*.Cambrige University Press.

Larson, P.L., Hamlet, S.L., (1987). Coarticulation effects on the nasalization of vowels using nasal/voice amplitude ratio instrumentation . *Cleft Palate Journal* 27, 286-290.

Lippman, R.P., (1981). Detecting nasalization using a low cost miniature accelerometer. *Journal of Speech and Hearing Research* 24, 314-317.

Maddieson, I., (1984). *Patterns of sounds*. Cambrige University Press.

Ramig, L.O., Scherer, R.C., Klasner, E.R., Titze, I.R., Horri, Y., (1990). Acoustic analysis of voice in amytrophie lateral sclerosis. *Journal of Speech and Hearing Research* 5, 2-14.

Stevens, K.N., (1975). A miniature accelerometer for detecting glottal waveforms and nasalization. *Journal of Speech and Hearing Research* 18, 594-599.

Stevens, K.N., Nickerson, R.S., Boothroyd, A., Rollins, A.M. (1976). Assessment of nasalization in the speech of deaf children. *Journal of Speech and Hearing Research* 19(2), 393-416

Tronnier, M., (1998). Nasals and nasalization in speech production. *Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund*, Lund University Press.

Altijana Brkan

INTRINZICNA VRIJEDNOST NAZALNIH VIBRACIJA ORALNIH VOKALA U FRANCUSKOM, BOSANSKOM I AMERICKOM ENGLESKOM JEZIKU

Резиме

Trenutno se bavimo komparativnom studijom kontekstualne nazalizacije u tri jezika: francuskom, bosanskom i americkom engleskom jeziku. Prije izucavanja prvih rezultata kontekstualne nazalizacije (regresivne i progresivne) u tri jezika u kontekstima CnVC i CVCn, htjeli smo analizirati oralne vokale svakog od tri jeziika u izoliranom polozaju i u rijeci u oralnom kontekstu, kako bismo dobili intrinzicne vrijednosti nazalnih vibracija oralnih vokala u ova tri jezika. Za nasu studiju, koristili smo piezoelektricni akselerometar koji hvata nazalne vibracije. Snimili smo 5 izvornih govornika svakog spomenutog jezika. Rezultati su pokazali da kod svih govornika, visoki vokal /i/ ima najvise nazalnih vibracija. Sto se trajanja tice, htjeli smo vidjeti razliku u trajanju vokala u izoliranom polozaju i u rijeci. Rezultati variraju izmedju govornika u francuskom i bosanskom jeziku a u engleskom jeziku su kod svih govornika vokali duzi u izoliranom polozaju nego u rijeci.

Altijana Brkan:
Filozofski Fakultet u Sarajevu:
brkan.altijana@gmail.com

Tatjana Struna Berden

INTERPRETATIONS COLLECTIVE ET DISTRIBUTIVE DE *QUELQUES / PLUSIEURS / CERTAINS* ET DE LEURS CORRESPONDANTS EN SLOVENE

Cet article met l'accent sur l'analyse contrastive entre le français et le slovène concernant l'interprétation collective et distributive de trois déterminants indéfinis. Dans la recherche nous traitons l'influence sémantique, syntaxique et pragmatique de *quelques, plusieurs* et *certains* et de leurs correspondants slovènes sur les deux interprétations. Dans le spectre de deux interprétations nous cherchons à savoir comment le nombre exprimé dans l'objet et dans le sujet peut influencer le résultat, quels sont les restrictions qui empêchent le double emploi d'un même quantificateur dans une phrase et pourquoi il est parfois possible ou impossible de garder les mêmes interprétations avec le même sens en deux langues. Vu que les résultats dépendent du contexte et de la situation, nous essayons d'expliquer les détails de ces contextes.

Keywords : quantificateurs, déterminants indéfinis, interprétation collective, interprétation distributive

1. INTRODUCTION

Dans le présent travail nous allons étudier l'interprétation collective et distributive des phrases comportant *quelques / plusieurs / certains* et leurs correspondants slovènes *nekaj / več / nekateri*. L'interprétation des phrases comportant dans les SN les déterminants pluriels *certains / plusieurs / quelques,* peut être distributive, collective (sans qu'elles contiennent un élément explicitement distributif ou collectif) ou bien ambiguë (1) (Bosveld-De Smet 1994, Leeman 2004, Muller 2006, Dobrovie-Sorin et Beyssade 2004). Parfois une des interprétations peut-être prédominante. Cela dépend de la pragmatique et surtout de la caractéristique des déterminants indéfinis et de leur sémantique. Certains auteurs associent la notion de groupe à celle de collectivité, et la notion de somme à celle de distributivité. La distribution que les déterminants indéfinis assument suppose une prédication à interprétation distributive possible et un argument sémantiquement pluriel (Muller 2006).

(1) Plusieurs filles ont chanté une chanson.
- *interprétation collective :* il y avait plusieurs filles qui ont chanté ensemble
- *interprétation distributive* : chaque fille a chanté une chanson

On appelle « distributif » un élément qui associe une propriété à chacun des individus appartenant à une pluralité. Et on appelle « collectif » tout élément qui dénote une pluralité telle que, pour une propriété donnée, chacun de ses membres ne la satisfait pas indépendamment des autres (Mari 2006).

Un nom singulier collectif (*chœur*) dénote des objets qui intègrent une notion d'organisation entre les membres. Un SN singulier distributif (ici avec déterminant : *cet homme*) n'est pas nécessairement distributif, car il ne dénote pas nécessairement un homme en particulier. Un SN est distributif quand il dénote des individus singuliers, ou des sommes de ces individus. Et un SN pluriel est ambiguë et peut tantôt être interprété collectivement tantôt distributivement.

Le but de cet article est de montrer que l'interprétation des phrases avec *plusieurs / quelques / certains* n'est pas toujours la même en français et en slovène, bien que dans la traduction ces mots isolés puissent facilement trouver leurs correspondants slovènes, qui peuvent être *več / nekaj / nekateri.*

Les phrases contenant des opérateurs de distributivité (*chacune* des filles chante), qui sont capables de faciliter l'une ou l'autre interprétation, sont exclues de ce travail.

Tout d'abord nous examinerons les trois indéfinis occupant la position de sujet de la phrase, puis celle d'objet et dernièrement les indéfinis occupant la position de sujet et d'objet de la même phrase. Nous supposons que la place de *plusieurs / quelques / certains* n'a pas d'influence sur l'interprétation et que celle-ci dépend du contexte.

Nous allons regarder de plus près aussi quelques traductions slovènes où le verbe au passé peut-être traduit avec l'aspect imperfectif ou perfectif, ce qui parfois peut entraîner des différences dans l'interprétation. Il paraît que l'aspect du verbe peut avoir une forte influence sur l'interprétation en slovène. Dans les cas où il n'y pas de changements interprétatif, nous avons laissé une seule traduction. Dans les cas où ce changement apparaît nous avons mis deux possibilités de traduction avec l'explication détaillée du sens.

La traduction slovène est faite en deux lignes, car *nekaj/več* exigent leur complément en génitif et le verbe à la 3ème personne du singulier, tandis que *nekateri* exige le complément en nominatif et le verbe à la 3ème personne du pluriel. A cause de différentes constructions syntaxiques nous avons fait les traductions slovènes séparément pour *nekaj/več* et pour *nekateri*.

2. QUELQUES/ PLUSIEURS / CERTAINS EN POSITION DE SUJET

Cette section sera consacrée aux cas dans lesquels *quelques / plusieurs / certains* occupent la position de sujet dans la phrase. Cf. (2) :

(2) a) Quelques/Plusieurs/Certains amis ont mangé une pizza.
b) Nekaj/več prijateljev je pojedlo pico.
Nekateri prijatelji so pojedli pico.

Ces phrases sont susceptibles d'avoir l'interprétation collective (*les amis ont mangé une pizza > tous ensemble > une seule pizza pour le groupe*) ou bien distributive (*les amis ont mangé chacun sa pizza*) dans les deux langues.

Les trois indéfinis peuvent être tous employés dans la position de sujet dans une phrase, pourtant avec une petite variation du sens. On emploie *quelques/nekaj* pour exprimer une quantité peu élevée. L'emploi de *plusieurs/več* signifie normalement une quantité plus élevée (Gondret 1976, Flaux et al. 1997). Mais il s'agit souvent d'une différence de point du vue. Dans les deux cas il est difficile de préciser le nombre d'individus dont on parle, car cela dépond fortement du point du vue personnel et aussi de la quantité totale des individus.

Par sa caractéristique *certains* signifie une discrimination de qualité ou d'identité. Les entités qu'il rassemble ont une caractéristique que les autres *n* de l'ensemble N n'ont pas (Leeman 2004, Gondret 1976). On emploie *certains/nekateri* pour désigner aussi les individus qu'on ne veut pas mentionner, mais dont on connait bien l'identité.

Dans le cas (3) le prédicat s'applique à des individus et seule l'interprétation distributive est possible dans les deux langues. Bien que le prédicat soit au pluriel il attribue la propriété d'*être français* à chaque individu atomique de la masse limitée par des quantificateurs.

(3) a) Quelques/Plusieurs/Certains garçons sont français.
b) Nekaj/več fantov je Francozov.
Nekateri fantje so Francozi.

Certains (Bosveld-de Smet 2004, Leeman 2004) ainsi que son équivalent slovène privilégient l'interprétation distributive (4) si le prédicat de la phrase ne force pas l'interprétation collective.

(4) a) Certains amis sont arrivés.
b) Nekateri prijatelji so prišli.

Dans une même phrase *quelques* et *plusieurs* privilégient la lecture collective, qui correspond à une lecture de groupe. D'après Muller (2006) dans la phrase (5) il existe la possibilité de distribuer l'action (*arriver*). Le slovène choisit aussi l'interprétation collective et la distribution de l'action *arriver/priti* parmi les individus.

(5) a) Quelques/Plusieurs amis sont arrivés.
b) Nekaj/več prijateljev je prišlo.

La nature sémantique du prédicat peut aussi influencer l'interprétation. Il y a aussi des phrases où la nature du prédicat oriente l'interprétation du sujet. Cela ressort bien du contraste entre (6) et (7) où l'on voit que *se réunir* a une interprétation collective, tandis qu'*accoucher* déclenche nécessairement distributivité. L'inverse serait peu probable. Le facteur qui dans ces deux exemples influence l'interprétation est surtout la sémantique du verbe.

(6) a) Quelques/Plusieurs amis se sont réunis.
b) Nekaj/več prijateljev se je zbralo.

(7) a) Quelques/Plusieurs amies ont accouché.
b) Nekaj/več prijateljic je rodilo.

Plusieurs et *quelques,* les indéfinis pluriels au « *sens étroit* » (Corblin 1997), admettent souvent l'interprétation collective mais permettent aussi l'interprétation distributive, surtout dans les phrases avec un objet direct.

(8) a) Quelques élèves ont confectionné une affiche. (Leeman 2004)
b) Nekaj učencev je izdelalo (en) plakat.

(9) a) Plusieurs élèves m'ont fait un cadeau. (Leeman 2004)
b) Več učencev mi je dalo (eno) darilo.

La phrase (8a) peut recevoir deux interprétations :
(i) soit il y avait quelques élèves qui ont confectionné *une affiche ensemble ;*
(ii) soit *chacun a confectionné son affiche*.

Il en va de même pour (9a) où les élèves ont pu donner *un cadeau ensemble* ou bien *chacun son cadeau*.

Pourtant en slovène cette double interprétation n'est pas acceptable. Le sujet au pluriel ne permet pas l'interprétation distributive si l'objet dans cette même phrase est au singulier. Pour obtenir l'interprétation distributive en slovène aussi, on devrait mettre l'objet direct soit au pluriel soit au duel (11, 13), selon le nombre exprimé dans le sujet, pour obtenir le même nombre exprimé dans le sujet et l'objet direct.

Même si nous remplaçons les pronoms indéfinis par des noms propres, le français garde la possibilité des deux interprétations, alors que le slovène ne permet que l'interprétation collective. De nouveau l'interprétation distributive ne serait acceptable qu'avec le même nombre exprimé dans le sujet et dans l'objet direct (11b, 13b).

(10) a) Ivana et Julija ont confectionné une affiche.
b) Ivana in Julija sta naredili plakat.

(11) a) Ivana et Julija ont confectionné deux affiches.
b) Ivana in Julija sta naredili dva plakata.

L'exemple (11b) pourrait avoir l'interprétation distributive si on mettait le verbe à la forme imperfective du passé (*sta delali*), notamment *Ivana et Julija confectionnaient une affiche pendant que Miha et Luka confectionnaient un mosaïque*. L'aspect imperfectif du verbe en slovène donne la possibilité de l'interprétation distributive. Pourtant cette interprétation reste très restreinte même en slovène. Dès que l'objet direct (*plakat/affiche*) est au duel il est possible que Ivana et Julija aient confectionné deux affiches ensemble ou séparément, ce qui revient à dire que les deux interprétations deviennent acceptables.

Pourtant il ne serait pas juste de remplacer ces pronoms indéfinis en Slovène seulement avec Ivana et Julija, car les quantificateurs choisis dénotent au moins trois éléments en slovène. Cela n'est pas toujours le cas en français ou plusieurs auteurs parlent d'une quantité au moins égale à deux (Bosveld de Smet 1994, Corblin 1987, Gondret 1976). Donc, il serait plus naturel de les remplacer par *Ivana, Julija et Miha :*

(12) a) Ivana, Julija et Miha ont confectionné une affiche.
b) Ivana, Julija in Miha so naredili plakat.
affiche (acc.m.sg.)

(13) a) Ivana, Julija et Miha ont confectionné des affiches.
b) Ivana, Julija in Miha so naredili plakate.
affiches (acc.m.pl.)

Les observations sur l'aspect du verbe et le nombre exprimé dans le sujet et l'objet en (12) et (13) sont les mêmes qu'en (10) et (11). Si nous remplaçons la forme perfective par la forme imperfective, et si nous continuons la phrase (11) avec une restriction (… *que Miha et Luka confectionnaient un mosaïque*) l'interprétation distributive devient possible (*les uns confectionnaient des affiches mais les autres confectionnaient des mosaïques*). Mais l'acceptabilité de cette construction reste restreinte. Pour l'interprétation collective de *quelques/plusieurs* le slovène préfère utiliser un objet au pluriel (ou au duel).

Comme mentionné ci-dessus, *certains* tend à déclencher une interprétation distributive. L'interprétation collective serait acceptable, si on continue la phrase pour délimiter plusieurs groupes d'élèves.

(14) a) Certains élèves ont confectionné une affiche (et les autres ont mis le décor).
b) Nekateri učenci so izdelali (en) plakat (, ostali pa so pripravili dekoracijo).

(15) a) Certains élèves m'ont fait un cadeau (et les autres sont partis).
b) Nekateri učenci so mi dali (eno) darilo (ostali pa so odšli).

La phrase (16) est intéressante car seule l'interprétation distributive est acceptable pour les trois indéfinis qui figurent dans le complément prépositionnel du N en position de SN sujet.

(16) a) La tête de certains/plusieurs/quelques garçons dépassait du rideau.
b) *Glava nekaterih/več/nekaj fantov je pokukala izza zavese.
c) Glave nekaterih/več/nekaj fantov so pokukale izza zavese.

Bien que *la tête* reste au singulier, la distribution quantitative de *quelques, plusieurs* et *certains* ne permet que l'interprétation distributive. En slovène il est impossible d'avoir *la tête (glava)* au singulier. Le slovène exige la forme plurielle des *têtes (glave)* pour n'avoir que l'interprétation distributive.

En résumé, les faits passés en revue dans cette section ont montré que les deux interprétations sont possibles en slovènes à partir du moment où le sujet et l'objet expriment le même nombre (12, 14). Cette contrainte ne pèse pas sur le français, puisque les phrases ayant le sujet au pluriel et l'objet au singulier,

peuvent facilement admettre les deux interprétations. En employant la forme imperfective ou perfective du verbe au passé quand cela est possible, le slovène peut parfois obtenir des interprétations différentes.

3. QUELQUES / PLUSIEURS / CERTAINS EN POSITION D'OBJET DIRECT

Dans cette section, nous examinerons les phrases avec les trois quantificateurs en position d'objet direct et avec le sujet au pluriel.

Dans le cas du sujet singulier il s'agit d'un seul acteur et de plusieurs actions à attribuer. Dans les cas qui nous intéressent ici, lorsque le sujet est au pluriel, l'interprétation revient à attribuer plusieurs acteurs à plusieurs actions.

Il semblerait que l'interprétation des phrases avec *quelques / plusieurs / certains* dans le sujet et avec l'objet direct pluriel pose moins d'ambigüités : nous avons le même nombre exprimé dans le sujet et dans l'objet (cf. section 2). Mais ce nombre n'est pas forcement le même. Nous savons seulement qu'il s'agit du pluriel.

Dans (17) toutes les phrases peuvent aussi bien recevoir l'interprétation collective que distributive ont l'interprétation collective (*tous ensemble ils ont mangé quelques/plusieurs pizzas*) et aussi l'interprétation distributive (*chacun d'eux a mangé une pizza*). L'aspect du verbe slovène n'a pas d'influence sur interprétation.

(17) a) Les amis ont mangé quelques/plusieurs/ ?certaines pizzas.
b) Prijatelji so (po)jedli nekaj/več pic.
? Prijatelji so (po)jedli nekatere pice.

Certains paraît difficilement dans cette position, et c'est aussi le cas de son équivalent slovène. Bien qu'ils soient grammaticalement acceptables ils ne le sont pas pragmatiquement. *Certains* suppose que le locuteur connait l'identité du référent dont il parle (Leeman 2004). En employant *certains,* le locuteur, conscient des spécificités du référent du SN, parle des objets ou des personnes, sans toutefois préciser leur spécificité ni ce qui les différencie des autres dans la masse. Si le contexte était plus large, *certains* serait également acceptable (*il y a certaines pizzas qu'ils ont mangées, et les autres qu'ils ne les ont pas mangées*).

(18) a) Les élèves ont confectionné quelques/plusieurs/ ?certaines affiches.
b) Učenci so naredili nekaj/več plakatov.
? Učenci so naredili nekatere plakate.

(19) a) Les élèves m'ont fait plusieurs/quelques/ ?certains cadeaux.
b) Učenci so mi dali več/nekaj daril.
? Učenci so mi dali nekatera darila.

De nouveau ces phrases (18, 19) privilégient la lecture collective. Pourtant les deux actions peuvent être distribuées. On pourrait dire qu'ici la répartition des actions ne joue pas un rôle important. Le nombre *d'affiches* par *élève,* ainsi que le nombre des *cadeaux* par *élève* ne nous intéressent pas. En slovène et en français nous retrouvons les mêmes phénomènes mentionnés ci-dessus.

Essayons maintenant avec le verbe slovène à l'imparfait. Il s'avère que la traduction (18' b) serait acceptable dans différents contextes, mais la construction *donner les cadeaux/dajati darila* en (19' b) en forme imperfective est difficilement acceptable:

(18') a) Les élèves ont confectionné quelques/plusieurs/ ?certaines affiches.
b) Učenci so izdelovali nekaj/več plakatov.
? Učenci so izdelovali nekatere plakate.
impf.,3p.pl

(19') a) Les élèves m'ont fait plusieurs/quelques/ ?certains cadeaux.
b) ?? Učenci so mi dajali več/nekaj daril.
?? Učenci so mi dajali nekatera darila.
impf.,3p.pl

L'emploi de *nekateri* reste pragmatiquement inacceptable, mais de nouveau grammaticalement correct. L'emploi de *nekaj/več* dans (18') est probable mais l'aspect du verbe n'a pas d'influence sur l'interprétation. La lecture collective reste primaire ; la distribution des actions devient difficile ou même impossible. Contrairement à l'exemple (18' b) l'exemple (19' b) n'est pas naturel. On imagine difficilement l'action imperfective de « *faire quelques cadeaux* ». Pourtant la phrase est grammaticalement correcte.

L'interprétation privilégiée dans (20) est l'interprétation collective, nommée la lecture-somme (dans le cadre de lecture de groupe - Muller 2006), où le scénario précis des actions n'est pas donné. Il est de nouveau impossible de lier les quantités ; notamment le nombre *d'enfants* au nombre *de vélos.* Il est donc impossible de savoir, combien de vélos les enfants avaient loué.

(20) a) Les cinq enfants ont loué quelques/plusieurs/ ?certains vélos. (Muller 2006)
b) Pet otrok si je sposodilo nekaj/več koles.
? Pet otrok si je sposodilo nekatera kolesa.

D'après Muller (2006) l'interprétation distributive dans les cas (18-20) est possible aussi, pourtant elle est très personnelle, théorétiquement peu probable, mais possible. En slovène aussi, cette interprétation distributive reste peu probable. On imaginerait difficilement que chacun de cinq enfants a loué plusieurs vélos et que chaque élève a confectionné quelques affiches individuellement. C'est des facteurs pragmatiques qui dans ces cas empêchent l'interprétation distributive.

Dans le cas (21) la nature sémantique du verbe et de l'objet direct rendent la distributivité des actions inacceptable.

(21) a) Les enfants ont préparé quelques/plusieurs/ ?certaines pièces de théâtre.
b) Otroci so pripravili nekaj/več gledaliških iger.
? Otroci so pripravili nekatere gledališke igre.

Il parait normal qu'une pièce de théâtre ne soit pas presentée par un seul enfant. C'est pourquoi ici il n'y a pas de problèmes avec l'interprétation collective grâce à la sémantique des composants de la phrase.

Les faits passés en revue dans la section 3 corroborent la thèse de la section 2, selon laquelle les phrases avec le même nombre exprimé dans le sujet et dans l'objet posent moins d'ambigüités dans l'interprétation. Dans les exemples où les quantificateurs sont en position d'objet direct la lecture privilégiée est collective. Pourtant la répartition des actions, ainsi que l'interprétation distributive restent théorétiquement possibles, mais dépendent de la sémantique du verbe, de l'objet de la phrase et aussi de nos connaissances du monde, c'est-à-dire de la pragmatique. Dans le dernier cas le point de vue personnel a une grande influence.

Comme dans les exemples de la section 3 *certains* et son équivalent slovène *nekateri* dans la position d'objet caractérisent fortement le SN auquel ils appartient, ils s'y retrouvent difficilement. Les deux seraient acceptables dans un contexte plus large, duquel on pourrait discerner « certains individus » mentionnés.

L'aspect du verbe slovène dans les exemples choisis, ne provoque pas de changement de sens ni d'interprétation. Nous avons vu qu'il existe des cas où la forme imperfective du verbe slovène n'est pas acceptable.

4. QUELQUES/ PLUSIEURS / CERTAINS EN POSITION DE SUJET ET D'OBJET DIRECT

Dans cette partie nous examinerons des phrases contenant l'un des trois indéfinis dans le sujet et dans l'objet de la même phrase. Dans ces phrases avec deux SN l'ambigüité entre l'interprétation collective ou distributive est fréquente. Parfois ces phrases peuvent avoir une interprétation collective et même deux ou plusieurs interprétations distributives, selon la répartition de la pluralité : a+b+c / a,b+c / a, b+c / …

(22) a) Quelques/Plusieurs/Certains amis ont mangé quelques/plusieurs/ ?certaines pizzas.
b) Nekaj/več prijateljev je pojedlo nekaj/več pic // ?nekatere pice.
b') Nekateri prijatelji so pojedli več/nekaj pic // ?nekatere pice.

(23) a) Quelques/Plusieurs/Certains étudiants ont préparé quelques/plusieurs/ ?certaines affiches.
b) Nekaj /Več študentov je pripravilo nekaj/več plakatov // ?nekatere plakate.
b') Nekateri študenti so pripravili nekaj/več plakatov // ?nekatere plakate.

(24) a) Quelques/Plusieurs/Certains étudiants m'ont fait quelques/plusieurs/ ?certains cadeaux.
b) Nekaj /Več študentov mi je dalo nekaj/več daril // ?nekatera darila.
b') Nekateri študenti so mi dali nekaj/več daril // ?nekatera darila.

Dans chacun des trois cas (22-24) ci-dessus, les phrases peuvent admettre dans une seule phrase deux indéfinis, mêmes ou différents. Cela est surtout vrai pour l'emploi de *quelques/nekaj* et *plusieurs/ več,* tandis qu'avec *certains/nekateri* nous rencontrons plus de restrictions. Ces deux derniers sont difficilement acceptables dans la position de l'objet, s'ils ont déjà été utilisés dans le sujet. Une première apparition dans la phrase (étant sujet) apparemment délimite des individus à tel point qu'il parait presque impossible de faire une deuxième délimitation des individus (22 b -24 b) avec *certains/nekateri* (étant objet).

Dans ces cas où différents quantificateurs figurent dans une même phrase, nous retrouvons une autre contrainte avec *certains/nekateri*. Il parait impossible de combiner le SN sujet avec *quelques/nekaj* ou *plusieurs/več* avec l'objet direct qui contient *certains/nekateri* (22 – 26). Tous ces exemples sont grammaticalement corrects mais au niveau pragmatique ils semblent difficilement acceptables. *Certains* et *nekateri* apparaissent difficilement en position d'objet, si un autre des trois indéfinis étudiés a été employé dans la même phrase comme sujet. Apparemment leur caractéristique, pourtant indéfinie, est trop forte, pour permettre la répétition de *certains/nekateri* étant objet.

L'interprétation privilégiée dans tous les cas choisis est collective. Nous avons le pluriel dans le sujet et dans l'objet, c'est-à-dire le même nombre dans les deux positions. Comme nous l'avons déjà constaté, cela devrait nous permettre d'avoir aussi l'interprétation distributive. Pourtant l'interprétation distributive proprement dite reste peu probable dans les deux langues. Comme le nombre exprimé est deux fois indéterminé, il est difficile d'attribuer un nombre précis d'actions à un certain nombre de sujets. C'est le pluriel indéterminé, qui dans les deux positions rend l'interprétation distributive peu probable. L'absence soit de sujet défini soit d'objet défini est celle, qui également empêche l'interprétation distributive.

Pourtant le contexte joue un rôle très important dans l'interprétation. Si nous parlons de *quelques/ plusieurs/certains amis* ou *nekaj/več/nekateri prijatelji* dont nous connaissons l'identité, il est possible d'interpréter ces phrases de la façon distributive. Dans des situations pareilles nous pouvons rencontrer la distribution qui se fait parmi les groupes, notamment les individus non-atomiques (Junker 1994). Pour accepter cette distribution il faut bien connaitre le contexte dans lequel les phrases sont employées.

Il est intéressant que le français et le slovène dans tous ces cas fonctionnent de la même manière.

L'exemple (25) garde l'interprétation collective, grâce à l'objet de la phrase qui, pour sa réalisation, a besoin d'un groupe d'individus.

(25) a) Quelques/Plusieurs/Certains enfants ont préparé quelques/plusieurs/ ?certaines pièces de théâtre.
b) Nekaj /Več otrok je pripravilo nekaj / več gledaliških iger / ?nekatere gledališke igre.
b') Nekateri otroci so pripravili nekaj / več gledaliških iger / ?nekatere gledališke igre.

Dans le cas suivant, la répartition des actions serait sémantiquement probable parmi les individus non-atomiques. Pourtant l'usage des quantificateurs indéfinis dans le sujet et dans l'objet de la phrase ne permet pas la répartition des actions parmi les individus atomiques.

(26) a) Quelques/Plusieurs/Certains cinq enfants ont loué quelques/plusieurs/ ?certaines vélos.
b) Nekaj/več otrok si je sposodilo nekaj/ več koles / ?nekatera kolesa.
b') Nekateri otroci so si sposodili nekaj/ več koles / ?nekatera kolesa.

Dans des conditions restreintes ces deux derniers cas pourraient permettre la répartition de pluriel qui permettrait aussi l'interprétation distributive. La distributivité parmi les individus non-atomiques dépend de nouveau de la subjectivité du locuteur et aussi du contexte, qui doit être connu par tous les participants.

Pour résumer, *plusieurs/quelques* ainsi que *več/nekaj* peuvent être présents deux fois (étant le sujet et l'objet) dans une phrase sans aucun problème, ce qui n'est pas le cas pour *certains* et *nekateri.* Ces derniers y apparaissent difficilement deux fois. En plus, dans la même phrase ils sont difficilement compatibles avec *plusieurs/quelques* ou *več/nekaj*. Leur caractéristique sémantique borne les entités d'un groupe dès leur première apparition (étant sujet) dans la phrase, ce qui rend apparemment leur réutilisation dans l'objet impossible.

Les exemples (22 - 26) ont une interprétation préférentiellement collective tant en slovène qu'en français. Pourtant dans tous ces exemples les actions peuvent être distribuées parmi les acteurs non-atomiques sans un scénario détaillé – ce qui rend l'interprétation distributive possible aussi. L'interprétation distributive dépend fortement du point du vue personnel des interlocuteurs, du contexte et de la situation.

Le changement de l'aspect des verbes slovènes n'influerait pas sur les interprétations.

5. CONCLUSION

Dans ce travail nous avons analysé l'interprétation collective et distributive de SN avec *quelques / plusieurs / certains* et *nekaj / več / nekateri* en différentes positions dans une phrase.

En français, lorsque les quantificateurs figurent dans le sujet, nous avons constaté que ces quantificateurs en position du sujet permettent les deux interprétations sans contraintes. En slovène une contrainte d'identité de nombre pèse sur le nombre exprimé dans le sujet et dans l'objet qui doit être le même pour obtenir les deux interprétations. Sinon, la lecture en slovène est normalement collective.

Quand le SN-hôte de *quelques / plusieurs / certains* et *nekaj / več / nekateri* apparait en position d'objet, voire également en position sujet, le français et le slovène se ressemblent dans les interprétations. C'est alors l'interprétation collective qui est privilégiée et l'interprétation distributive est pragmatiquement acceptable et théorétiquement possible. Cette interprétation requiert que le prédicat puisse s'appliquer à des individus atomiques. Pourtant rien ne nous permet de lier la quantité des actions au sujet, quand celui-ci est au pluriel. Et quand les quantificateurs apparaissent en position du sujet et de l'objet la répartition des actions ne peut se faire que parmi les groupes non-atomiques.

Nous avons constaté aussi que *certains* et *nekateri* se comportent souvent de la même façon : les deux insistent sur le caractère particulier des éléments en question, ce qui les empêche d'apparaitre en position d'objet direct, sans autres explications contextuelles. Ils subissent par ailleurs quelques

restrictions quand on veut les utiliser deux fois dans la même phrase ou quand on veut les combiner avec les autres quantificateurs dans la même phrase. Il semble que leur première apparition dans la phrase rend la deuxième répétition de *certains/nekateri* difficile.

Concernant l'interprétation, *certains* et *nekateri* ne permettent normalement que l'interprétation distributive. C'est de nouveau dû à leur nature caractéristique, à leur caractère particulier.

En slovène, l'aspect du verbe influence l'interprétation uniquement quand *quelques / plusieurs / certains* et les équivalents slovènes étaient en position du sujet. Nous avons pensé que cette influence aurait été visible dans les autres positions des déterminants aussi.

Finalement c'est uniquement dans les cas où les quantificateurs choisis employés comme sujet, que l'on constate une différence d'interprétation entre le français et le slovène. Cette interprétation dépend en bonne part de la nature sémantique du prédicat et de considérations d'ordre pragmatique. Ainsi peut-être obtiendrait-on des résultats différents en faisant varier les sujets et objets choisis, notamment *manger un sandwich* au lieu de *manger une pizza.* Le *partage d'une pizza* entre amis semble tout à fait naturel, ce qui n'est peut-être pas le cas pour un *sandwich*. Cela montre encore une fois que la nature sémantique des mots et notre connaissance du monde viennent influencer l'interprétation.

Comme nous l'avons vu dans ce travail, l'analyse de l'interprétation collective et distributive révèle souvent un point de vue personnel, qui dépend des objets auxquelles ces deux notions renvoient : les groupes et les sommes. La pluralité, qui peut concerner les syntagmes nominaux, a la possibilité d'être repartie en différentes parties. La partition de la pluralité dénotée peut se faire de différentes manières. Et quand le SN dénote des individus pluriels ayant des relations ou la notion de **groupe** il s'agit de la collectivité, qui a la possibilité d'être parfois interprété de la façon distributive aussi.

Références

Bacha, J., (1997), Entre le plus et le moins: ambivalence du déterminant plusieurs. Dans Langue française. N.116, 49-60.

Blanco, X., Buvet, P.-A., Gavriilidou, Z. (dir) (2000), Détermination et formalisation. Lingvisticae investigationes, Supplementa, v.23. Juhn Benjamins Publishing Co. Amsterdam.

Bosveld-De Smet, L., (1994), Indéfinis, quantificateurs généralisés, lecture existentielle et lecture non-existentielle. In: Faits de langues n°4, Septembre 1994. str. 129-137.

Bosveld-De Smet, L., Van Peteghem, M., Van de Velde, D., (2002), De l'indétermination à la qualification: les indéfinis. Arras: Artois presses Université

Buridant, C., Kleiber, G. (dir.) (2001), Par monts et par vaux. Itinéraires linguistiques et grammaticaux. Editions Peeters. Louvain-Paris.

Corblin, F. (1987), Indéfini, défini et démonstratif. Constructions linguistique de la référence. Genève: Librairie Droz S.A.

Corblin, F., (1997), Les indéfinis: variables et quantificateurs. Dans Langue française. N.116, 9-32.

Corblin, F., (2002). Représentation du discours et sémantique formelle: introduction et application au français. Paris: PUF

De Cat, C. (2000) "Towards a unified analysis of French floating quantifiers." *Journal of French Language Studies* 10, 1-25.

De Swart, H., (2005), Aspectual implications of the semantics of plural indefinites. Draft. www.let.uu.nl/~Henriette.deSwart/personal/indefpl.pdf (may 2011)

Dobrovie-Sorin, C. in Beyssade, C., (2004). Définir les indéfinis. Paris: CNRS Editions.

Flaux, N., Van de Velde, D., De Mulder, W. (1997), Entre général et particulier: Les déterminants. Arras: Artois Presses Université.

Gaatone, D., (1991), Les déterminants de la quantité peu élevée en français Remarques sur les emplois de quelques et plusieurs. (may 2011)

http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=94298

Golden, M. (2001), Teorija opisnega jezikoslovja. 1, Skladnja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.

Gondret, P.: *Quelques, plusieurs, certains, divers: une étude sémantique*, Français dans le monde XLIV, 1976

Junker, M.-O. (1994), «French universal quantifiers in conceptual semantics.» *Linguistics* 32, 213-239.
Kleiber, G., Laca, B. et Tasmowski, L. (dir.) (2001), Typologie des groupes nominaux. Rennes: PUR.
Landman, F. (2000). Events and Plurality. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
Lasersohn, P. (1995). Plurality, Conjunction and Events. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
Leeman, D. (2004), Les déterminants du nom en français: syntaxe et sémantique. Paris: PUF.
Muller, C., (2006), Indéfinis vagues, cardinaux et distributivité. V Corblin, F. et al.: Indéfini et prédication. Presses de l'Université Paris Sorbonne. str. 461-476.
Mari, A., (2006), Collectif vs distributif. In D. Godard, L. Roussarie et F. Corblin (éd.), Sémanticlopédie: dictionnaire de sémantique, GDR Sémantique & Modélisation, CNRS, http://www.semantique-gdr.net/dico/
Muller, C. (2001). Les déterminants indéfinis. Entre condition de nouveauté et liage distributif. Dans : Détermination et formalisation. Blanco, X., Buvet, P.-A., Gavriilidou, Z. (dir) (2001), Lingvisticae investigationes, Supplementa, v.23. Juhn Benjamins Publishing Co. Amsterdam.
Muller, C., (2006), Indéfinis vagues, cardinaux et distributivité. Dans: Corblin F., Ferrando S. & Kupferman L. (dir) : Indéfini et prédication. Presses de l'Université Paris Sorbonne. 461-476.
Schwarzschild, R. (1996). Pluralities. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Tatjana Struna Berden

COLLECTIVE AND DISTRIBUTIVE INTERPRETATIONS OF *QUELQUES / PLUSIEURS / CERTAINS* AND THEIR COUNTERPARTS IN SLOVENE

Summary

This study focuses on the contrastive analysis of French and Slovene, with a special emphasis on the collective and distributive interpretations of three selected indefinite determiners. In the study, it is examined how the semantic, syntactic and pragmatic features of *quelques/plusieurs/certains* and their Slovene equivalents influence the two interpretations. This is a preliminary study which is based on a review of a number of researches made by different authors. The selected examples along with their Slovene translations help to illustrate the differences between both languages.

The aim of this work is to show that French and Slovene collective and distributive interpretations do not always correspond. What is more, Slovene does not always allow for both interpretations, which may be, depending on the context, fully acceptable in French.

In the study, the three quantifiers are first put in place of the object, then in the place of the subject, and at the end in the place of the subject and object of the same phrase. Then, the semantic difference of the three quantifiers is explained.

Within the scope of the two interpretations, it is studied how the number expressed by the subject or object can influence the final result, what the restrictions that prevent the duplication of the same quantifier in the same sentence are, and why it is sometimes impossible to keep the same interpretations with the same meaning in both languages. As the results may depend on the context and situation, different results in some contexts are explained as well.

Tatjana Struna Berden
Université de Ljubljana, Faculté des lettres, Slovénie
tatjana.struna@gmail.com

Tijana Ašić – Veran Stanojević

LOCUS ET *TELOS* EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Ce travail[1] se propose d'étudier l'interpétation dite télique de certains tours prépositionnels (de type *à l'école, à la plage*) qui, lorsqu'ils sont construits avec des verbes comme *être* ou *aller* peuvent s'utiliser non seulement pour signaler la localisation dans l'espace, mais aussi pour exprimer ce qu'on appelle une *routine sociale*. Nous examinons les facteurs qui favorisent l'émergeance de cette lecture aussi bien en français qu'en serbe.

Mots clé: locus, telos, défini, indéfini, qualia, sémantique.

1. INTRODUCTION

Dans leurs travaux Corblin (2011) et Aurnague (à paraître) montrent qu'en français certaines expressions de localisation présentent des propriétés remarquables. En effet, la préposition *à* dans les exemples (1) et (2) ci-dessous ne signale pas uniquement la localisation, mais aussi la participation du sujet à ce qu'il est convenu d'appeler une «routine sociale» (Vandeloise 1987).

(1) Pierre va à l'école.
(2) Pierre est à la plage.

La dualité d'interprétation des exemples de ce type est manifeste : l'interprétation spatiale selon laquelle Pierre va ou est localisé par rapport à un lieu) est enrichie par une interprétation télique (*telos*: Pierre va ou se rend dans ce lieu, pour y bénéficier de la fonction sociale associée - il va à l'école en tant qu'écolier et à la plage pour s'amuser et nager).
Cet article propose une analyse de ces constructions et des leurs équivalents en serbe.

2. QUATRE FACTEURS POUR LA LECTURE TELIQUE

D'après les analyses de Corblin (2011), la lecture télique (autrement appelée « routine sociale »[2]) est le résultat d'une interface des quatre facteurs sémantiques suivants:

I) La nature de l'article défini en français
II) La sous-spécification de la préposition *à*
III) Le type de verbe (spatialement neutre comme *être* ou *aller*)
IV) La structure des qualia (au sens du léxique génératif de Pustejovsky, 1995) du nom employé.

L'analyse du SN défini occupant la position du complément n'est pas simple: s'agit-il d'un emploi générique ou d'un usage plutôt «intensionnel»?

Des linguistes travaillant sur les prépositions spatiales comme Vandeloise (1987) et Aurnague (2009), entre autres, analysent les SN du type mentionné comme étant «génériques». Furukawa (1986)

[1] Cette recherche contribue au projet scientifique N° 178002 (*Jezici i kulture u vremenu i prostoru*) financé par le Ministère de la Science et du Développement technologique de Serbie.

[2] Il s'agit, comme on l'a vu dans l'introduction, de l'interprétation 'Pierre est écolier' qu'on associe normalement à des exemples comme (1) et 'Pierre profite des plaisirs de la plage' pour l'exemple 2.

à la suite de Martin (1986) parle de défini «intensionnel» et en propose une analyse qui met en avant ses similarités et ses différences avec le défini générique.

Ces deux courants de recherche partagent l'idée que ce défini n'est pas «référentiel», qu'il n'est pas utilisé pour dénoter un objet ou un lieu particulier. Cependant cette analyse classique est confrontée à des problèmes. Ainsi elle ne permet pas de prédire que ce SN défini peut être utilisé, tout en gardant son interprétation «routine sociale», comme antécédent de reprises anaphoriques ou démonstratives, ou comme antécédent du pronom «lequel»:

(3) Pierre va (est) à l'école.
a) Et cette école est loin de votre domicile?
b) Et à laquelle l'avez-vous inscrit?

Force est d'admettre que ces suites ne sont acceptables que si un groupe nominal de la phrase antérieure introduit un individu particulier dans le discours. Le seul groupe nominal de la phrase qui peut être à la source de cette introduction de particulier est évidemment le groupe nominal défini singulier. On en infère que ce SN ne peut être ni un générique, ni un SN incorporé, ni un SN intensionnel.

On supposera qu'il s'agit d'un type d'emplois référentiels des SN définis connu sous le nom d'emploi fonctionnel ou associatif[3]. Le fonctionnement associatif d'un SN défini peut être illustré par l'exemple (4):

(4) Marie tomba malade, et *le médecin* lui prescrivit du repos.

Le défini *le médecin* est utilisé sans avoir été mentionné par le contexte discursif ou textuel précédent. Les définis de ce type (associatifs ou fonctionnels) doivent en principe être légitimés par des indices contextuels. En (4) c'est la présence du prédicat *tomber malade* qui légitime l'usage du défini fonctionnel *le médecin*. Dans un exemple comme (5), c'est l'usage de *blessé* qui légitime le défini *l'hôpital*:

(5) On achemina le blessé vers *l'hôpital*.

Nous accepterons l'hypothèse de Corblin selon laquelle le recours au défini dans les tours locatifs qui nous intéressent dans ce travail signale que la seule localisation à une entité de type N (*hôpital, plage*) suffit, en l'absence d'autre information, à identifier *un N* et un seul : celui qui remplit, à l'égard de l'humain mentionné dans la phrase, sa fonction typique (Corblin, 2011).
Le deuxième facteur pour l'interprétation télique est la nature de la préposition *à* en français. En dehors des prépositions *sur, sous, derrière, devant,* qui donnent des instructions spatiales précises (Asic, 2008) le français possède aussi les prépositions *à, en, de* qui sont sémantiquement neutres. Autrement dit, ces dernières sont basées sur des concepts assez vagues parce qu'elles renvoient à une sorte de localisation générale et non à un certain type de rapport entre la cible et le site.
Il suffit de remplacer *à* par une autre préposition de lieu pour empêcher qu'émerge l'interprétation télique (voir l'exemple 6).

(6) Mon petit frère est dans l'école.

Corblin (2011) explique que les autres prépositions de lieu sont plus spécifiées et spécialisées et, par cela même, imposent de fortes restrictions de sélection sur leur objet qui doit être conçu comme un lieu d'un certain type. Son hypothèse est que les autres prépositions de lieu ne voient que la facette « lieu concret » dans ces unités lexicales et qu'elles n'ont pas accès à la facette «institution sociale», fonction, qui est la facette cruciale pour les emplois fonctionnels. La généralisation induite est que l'interprétation télique n'est ouverte que par les prépositions qui ne sélectionnent pas l'interprétation «lieu concret»

[3] Voir notamment Hawkins (1978).

pour leur complément et admettent une localisation plus «abstraite» de la cible, une localisation par relation d'implication dans une institution-activité[4].

La propriété cruciale de *à* qui justifie ses emplois téliques est la suivante : cette préposition peut se combiner avec un nom dénotant une activité. Cet usage est interdit pour les pures prépositions de lieu, qui ne donnent donc pas matière à interprétation télique.

Le troisième facteur est lié à la nature sémantique des verbes employés. Pour obtenir la lecture télique il est nécessaire d'employer des verbes de localisation peu spécifiés (*être, aller)*, avec un sujet humain. Des verbes qui spécifient la nature de la position du sujet du mouvement effectué par le sujet annulent l'interprétation en question, de même que les prépositions plus spécialisées :

(7) Dusan a couru jusqu'à la plage.
(8) Dusan est assis devant l'école.

Passons maintenant au quatrième et dernier facteur qui favorise l'émergence de la lecture télique des tours locatifs qu'on examine dans ce travail. Selon Jackendoff (cité dans Pustejovsky, 1995, 105), les mots peuvent obtenir un nombre potentiellement indéfini de sens en contexte, tandis que leur nombre de sens dans le lexique est limité. L'hypothèse de Pustejovsky est que le lexique est *génératif*[5] et qu'il possède au moins quatre niveaux de représentations sémantiques : a) La structure d'argument, b) La structure aspectuelle (les classes aspectuelles), c) La structure de qualia (c'est-à-dire les différents modes de prédication possibles avec une entité lexicale), d) La structure d'héritage lexical.

Venons-en maintenant à la structure de qualia. Elle spécifie les quatre aspects essentiels du sens des mots:
- L'aspect constitutif, qui concerne la relation entre un objet et ses parties constituantes ;
- L'aspect formel, qui distingue l'entité dans un domaine plus large : son orientation, sa largeur, ses dimensions, sa position, sa couleur ;
- L'aspect télique, qui en indique la raison d'être, l'utilité et la fonction ;
- L'aspect agentif, qui indique les facteurs impliqués dans son origine (créateur, artefact, espèce naturelle, chaîne causale).

Maintenant on peut comprendre pourquoi le nom *nourriture* a la propriété « substance physique », qui rejoint celle de « comestibilité » (son quale FORMEL est 'substance' et son quale TÉLIQUE 'x mange y') et pourquoi le nom *vin* est compris comme un liquide produit et destiné à être bu (son quale FORMEL est 'liquide', son quale AGENTIF est 'x produit y', son quale TÉLIQUE est '*x* boit y').

En quoi tout cela est-il lié à notre problème? La lecture télique discutée dans cet article est effectivement une lecture de la phrase dans laquelle le quale télique du SN introduit par la préposition *à* est activé de sorte que le sujet de la phrase puisse effectuer une certaine activité liée à ce SN.

Il est important de souligner que dans le cas de la lecture télique la lecture spatiale n'est pas annulée (Corblin 2011). En effet, il s'agit d'une superposition des deux sens (spatial et télique). Il s'ensuit que l'expression *être à l'hôpital* introduit un particulier dans le discours même dans son acception *routine sociale*. Ceci explique que la reprise anaphorique du SN *l'hôpital* soit possible:

(9) Pierre est à l'hôpital. Il *y* restera longtemps.

[4] L'idée est que *à* peut localiser par relation à un lieu (comme les autres prépositions locatives), mais peut aussi localiser par relation à une institution ou activité sociale, est confirmée par des exemples tels que: *Pierre va (est) au travail. Pierre est au repos. Nous étions à l'étude quand le proviseur entra (...). Je suis (vais) à la gym.*

[5] Dans sa théorie, la sémantique des unités lexicales peut être définie comme la structure α= (A,E,I, Q) qui consiste en :
A = la structure d'argument
E = la spécification du type d'événement
Q = le liage de ces deux paramètres dans la structure des qualia
I = la transformation d'enchâssement, situant α dans le réseau de types, déterminant quelle information est héritable de la structure lexicale globale.

3. LECTURE TÉLIQUE EN SERBE

3.1. Introduction

A la différence du français le serbe est une langue sans article, qui n'a pas de prépositions sémantiquement sous-spécifiées (voir Asic, 2008). La question qui s'impose est, par conséquent, la suivante : comment obtient-on la lecture télique dans cette langue ?
Disons tout d'abord qu'en serbe, pour désigner des relations abstraites qui en français imposent l'usage des prépositions *à* et *en,* on se sert généralement de la préposition *na*[6], ou bien de la préposition *u*[7] (Asic, 2008):

(10) Dusan je na raspustu.
Dusan est sur vacances
Dusan est en vacances.

(11) Petar je otisao u penziju.
Pierre est parti dans retraite
Pierre est parti à la retraite.

Cela est en accord avec l'hypothèse du localisme linguistique postulant que certaines expressions non-spatiales tirent leur origine de mots servant à décrire l'espace et les relations entre objets dans l'espace (Lyons, 1977 : 718).

3.2. La préposition « na » et la lecture télique

Avec la préposition *na* on obtient la lecture télique avec des noms auxquels on peut facilement associer une activité. Comme en français, le prédicat doit être un verbe sémantiquement peu spécifié :

(12) Ići na more/ plažu/fakultet/pijacu/planinu/selo
aller sur mer/plage/faculté/marché/montagne/village
Aller à la mer/ à la plage/à la faculté/au marché / à la montagne

(13) Biti na moru/planini/fakultetu/pijaci/planini/selu
être sur mer/plage/faculté/marché/montagne/village
être à la mer/ à la plage/à la faculté/au marché / à la montagne

Il est à noter que si on emploie dans la phrase un adjectif indéfini[8] (*jedan, neki)* ou un démonstratif, la lecture devient spatiale :

(14) Maja je otišla na jedan fakultet, da fotografiše profesore.
Maja est allée à une faculté pour photographier les profs.
Maja est allée à une faculté afin de photographier des professeurs.

---

[6] Le sémantisme de la préposition *na* est proche de celui de son pendant français *sur*.

[7] Son sémantisme est proche de celui de *dans*.

[8] Il s'agit de mots tels que *jedan, neki, dva, tri, nekoliko* qui, préposés au nom, indiquent que l'identité du référent du SN n'est pas connue de l'interlocuteur. La sémantique des adjectifs indéfinis serbes est proche de celle des déterminants indéfinis du français (*un, des, plusieurs, quelques, trois* etc.).

C'est parce que l'indéfini signale que le locteur ne parle pas de la faculté-institution, mais d'une certaine faculté où le sujet se rend pour accomplir sa tâche. Si on supprime le marqueur d'indéfinitude *jedan* dans l'exemple (14), l'interprétation qui s'impose est que Maja va régulièrement à une certaine faculté, connue du locuteur et de son interlocuteur, pour prendre des photos (voir 14a).[9]

(14a) Maja je otišla na fakultet, da fotografiše profesore.
Maja est allée à faculté pour photographier les profs.
Maja est allée à la faculté afin de photographier des professeurs.

Notons qu'en l'absence d'un déterminant, la lecture (purement) spatiale n'est possible que dans le cas d'un emploi anaphorique du nom. En effet, le sens spatial ne surgit que s'il s'agit de la faculté dont il a déjà été question (pour l'interprétation référentielle des noms nus en serbe voir Stanojevic 2010):

(15) Jovan danas ide na jedan fakultet da nešto odnese.
Aujourd'hui Jovan va aller à une faculté y apporter quelque chose.
(un peu plus tard)
- Gde je on sada ?
Il est où maintenant ?
- Otišao je na fakultet.
Il est allé à la faculté.

La lecture « routine sociale », à savoir l'inférence d'une activité typiquement associée à un endroit (voir l'exemple 16) peut être annulée si on enrichit la phrase avec une construction infinitive finale (l'exemple 17) :

(16) Otišao je na more.
allé est sur mer
Il est allé au bord de la mer.

(17) Otišao je na more da radi.
allé est sur mer travailler
Il est allé travailler au bord de la mer.

L'usage de la proposition finale '*da radi*' (*pour travailler)* annule le trait télique contenu par défaut dans le nom *more (la mer)*, ce trait déclenchant l'interprétation télique (la mer est un endroit où on passe ses vacances).

Avec des noms de lieux auxquels on n'associe pas typiquement une activité sociale la lecture est normalement spatiale:

(18) Biti na jezeru/ livadi/proplanku/ steni/Novom Beogradu/ tavanu
être sur le lac/ pré/ clairière/ rocher/ Nouveau Belgrade/ grenier

Cependant, il est possible d'inférer pragmatiquement une interprétation télique : si l'environnement cognitif du locuteur et de son interlocuteur permet l'activation des qualia téliques, la lecture télique sera déclenchée. A titre d'exemple on peut imaginer une situation où les enfants sont habitués à monter au grenier pour se déguiser et jouer un jeu :

(19) Jupi ! Posle ručka opet idemo na tavan!
Hourra! Après le déjeuner on va de nouveau au grenier!

[9] Dans ce cas on est bel et bien dans le domaine des définis dits forts ('strong definites') de Lobner (Lobner 1985).

Dans ce cas la construction *aller au grenier* signifie effectivement qu'on va aller jouer.
Il convient d'ajouter que la préposition *na* est également employée avec des noms désignant des activités (dérivées des verbes correspondants, comme en 20) et avec des noms référant aux événements (c'est-à-dire aux entités temporelles, comme en 21):

(20) Ići na pecanje / plivanje /crtanje.
aller sur pêche / natation / dessin
Aller pêcher, nager, dessiner.

(21) Ići na ručak / sastanak / rođendan.
aller sur déjeuner /réunion/ anniversaire
Aller à un déjeuner, à une réunion, à un anniversaire.

Lorsque le nom introduit par la prépositon *na* est modifié par un adjectif indéfini, le syntagme n'est plus interprété comme l'accomplissement d'une activité et le nom *déjeuner* représente un événement singulier. C'est pourquoi l'exemple (23) est parfaitement acceptable à la différence de l'exemple (22):

(22) ?Idem na ručak ali neću nista jesti.
vais sur déjeuner mais ne veux rien manger
?Je vais aller déjeuner, mais je ne vais rien manger.

(23) Idem na neki ručak, ali neću ništa jesti (imam gastroenteritis).
vais sur un déjeuner mais ne veux rien manger (ai gastrointérite)
?Je vais aller à un déjeuner mais je ne vais rien manger car j'ai une gastro-entérite.

En (22) il est bizarre de nier l'existence de l'activité (*manger)* inférée par le SP *na rucak,* tandis qu'en (23) le locuteur asserte seulement qu'il va assister à l'événement 'déjeuner' ce qui n'implique pas forcément qu'il va manger[10].

3.3. La préposition « *u* »

Tout comme la préposition *na,* la préposition *u* produit l'interprétation télique avec des noms auxquels on peut facilement associer une activité :

(24) Biti u školi/prodavnici/ opštini/ bolnici/ hotelu/ crkvi/ parku/ bioskopu/pozorištu
être dans école/magasin/ mairie/ hôpital/ hôtel/ église/ cinéma/ théâtre

(25) Otici u školu/prodavnicu/ opštinu/ bolnicu/ hotel/ crkvu/ park/ bioskop/pozorište
aller dans école/magasin/ mairie/ hôpital/ hôtel/ église/ cinéma/ théâtre

La lecture télique est annulée en présence de l'adjectif indéfini *jedan* ou *neki,* ou le démonstratif :

(26) Dušan je otišao u JEDNU/NEKU školu da prodaje knjige.
Dušan est allé dans une école pour vendre livres
Dušan est allé dans une école vendre des livres.

[10] L'exemple (22) pourrait être éventuellement interprété comme signifiant *aller à l'événement 'déjeuner'* seulement si le déjeuner en question avait été préalablement introduit dans le discours, c'est-à-dire seulement s'il s'agissait du déjeuner connu du locuteur et de l'interlocuteur. La réponse à la question *Iras-tu au déjeuner à l'occasion de la fête de l'Université* peut être : *Oui, j'irai, mais je ne mangerai pas,* j'ai *une* gastro-*entérite*.

La lecture spatiale s'impose naturellement avec des noms de lieux auxquels on n'associe pas typiquement une activité sociale:

(27) Otišao je u šumu / pećinu/sobu / kolibu/iglo/?baštu
Allé est dans fôret / grotte/ chambre/cabave/igloo/?jardin

Cependant si l'environnement cognitif du locuteur et de son interlocuteur permet l'activation purement pragmatique (c'est-à-dire contextuelle) des qualia téliques la lecture télique va émerger :

(28) Nedeljama se već sastaju u šumi spremajući ustanak. Evo i danas je Mile otišao u šumu.
Depuis des semaines ils se réunissent dans la forêt et préparent l'insurrection. Voilà, aujourd'hui aussi, Mile est allé dans la forêt.

3.4. Le choix entre *na* et *u*

En serbe, même pour les lectures téliques, le choix entre *na* et *u* est imposé par la nature spatiale du site: si le site est vu comme une surface avec des bornes imprécises c'est *na* qui sera employé. Si le site est conçu comme un contenant c'est la préposition *u* qu'on choisira.

Ce qui est intéressant c'est que la même chose est valable aussi pour les *phénomènes naturels :* avec ceux qui agissent sur l'homme on emploie la préposition *na,* alors qu'avec ceux qui sont de nature plutôt passive on utilise la prépositions *u* (voir Ivić 2005, Ašić 2008). Ainsi on dira *biti na suncu/kiši / vetru (être au soleil ; sous la pluie ; exposé au vent),* mais ce sera la préposition *u* qui sera utilisée dans *biti u hladu/mraku (être dans l'ombre ; dans l'obscurité).*

Notre attention a été attirée surtout par des exemples contenant des noms contenant des qualia téliques saillants et avec lesquels les deux prépositions sont en concurrence :

(29) Dušan je otišao NA selo.
Dušan est allé à la campagne.

(30) Dušan je otišao U selo.
Dušan est allé dans le village.

(31) Dušan je NA moru
Dušan se trouve au bord de la mer

(32) Dušan je U moru
Dušan est dans la mer.

Dans les exemples de ce type la préposition *na* favorise la lecture « routine sociale » alors que *u* impose la lecture spatiale (le sujet – la cible se trouve physiquement inclus dans le site). Il semblerait que la préposition *na* 'voie' plutôt la facette télique des noms en question (*village, mer*) à la différence de la préposition *u* qui en verrait la facette physique.

4. LA PRÉPOSITION *PRED*

On a déjà montré qu'en français les prépositions spatiales empêchent la lecture télique. On s'attendrait à la même chose en serbe, avec des préposition telles que *ispod (sous), ispred (devant), iza (derrière)* etc. Ainsi l'exemple (33) donne tout simplement une information sur la position du sujet (la cible) par rapport au site:

(33) Dušan je ispred/iza škole.
Dušan est devant/derrière l'école.

Il existe quand même (voir Ašić et Stanojević, 2008.) une préposition en serbe qui ne donne pas uniquement l'information sur la position de la cible mais aussi suggère qu'il existe une relation télique entre la cible est le site. Par conséquent la cible est quasiment toujours une entité animée (homme ou animal) qui veut effectuer une certaine tâche sur l'objet-site.
Voilà pourquoi les exemples 34 – 37) sont acceptables, alors que les 38-40) ne le sont pas :

(34) Dušan je pred loptom. Sprema se da je šutne.
Dušan est devant le ballon. Il va le shooter.

(35) Pas je pred koskom. Sad će da je smaže
Le chien est devant l'os. Il va la bouffer.

(36) Mačka je pred činijom mleka. Celu će da je iskapi.
Le chat est devant une tasse de lait. Il va l'avaler tout de suite.

(37) Čovek je pred planinom koju želi da osvoji.
L'homme est devant la montagne qu'il veut conquérir.

(38) *Bicikl je pred kosilicom.
Le vélo est devant la tondeuse.

(39) *Upaljač je pred budilnikom.
Le briquet est devant le réveil.

(40) *Banka je pred školom.
La banque est devant l'école.

Naturellement la préposition télique *pred* peut souvent alterner avec la préposition purement spatiale *ispred*. Le choix de celle-là suggère l'existence d'un rapport intentionel entre la cible et le site alors que le choix de celle-ci indique une relation plutôt spatiale entre la cible et le site[11]:

(41) Dušan je ispred Maneove slike. Zeli da ga fotografisem.
Dušan est devant Manet peinture. Veut que le photografier.
Dušan est devant une peinture de Manet. Il veut que je prenne une photo de lui.

(42) Dušan je pred Maneoovom slikom. Divi se nijansama narandzaste boje.
Dušan est devant Manet peinture. Admire refl. nuances orange couleur
Dušan est devant une peinture de Manet. Il admire les nuance de la couleur orange.

Donc, ce qui doit être inféré dans le cas des prépositions *na* et *u* est explicité par l'opposition *pred – ispred.*

[11] Notons que dans le cas de la préposition *ispred* on peut aussi avoir une lecture télique. Or celle-ci n'est pas donnée par le sens de la préposition mais doit être pragmatiquement inférée.

5. EN GUISE DE CONCLUSION

En serbe la lecture «routine sociale» peut apparaître lors de l'usage des noms possédant un quale télique) et avec les prépositions *na* et *u* qui, en dehors de leurs emplois spatiaux, peuvent désigner aussi des relations plus abstraites (non-spatiales).

On observe aussi qu'en serbe l'emploi des adjectifs indéfinis ou des démonstratifs annule la lecture télique car on focalise dans ce cas sur le caractère individuel des entités en question.

Les interprétations différentes d'une expression (le phénomène de polysémie) ne s'excluent pas nécessairement mais peuvent se superposer, comme dans le cas de l'interpétation spatiale et télique de syntagmes de type *à l'école.*

L'esprit humain est orienté vers l'interprétation la plus riche (même si elle est coûteuse). Autrement dit il ne se contente pas de l'interpétation purement spatiale des expressions en question mais leur rajoute aussi l'interprétation télique.

Les catégories (telle que l'opposition „défini – indéfini" présentes dans une langue) existent dans d'autres langues aussi même si elles peuvent ne pas être explicitement encodées (l'inexistence de l'article en serbe ne signifie pas que le serbe ne connaît pas la catégorie „défini – indéfini").

On observe dans toutes les langues une tendence vers la désemantisation des prépositions: cela se voit dans la diachronie sur l'exemple de la préposition *à* en français et de la préposition *na* en serbe.

Références

Ašić, T. (2008). *Espace, temps, préposition,* Droz, Genève.

Ašić, T. & Stanojević V. (2008). O predlozima *ispred* i *pred* u srpskom jeziku. In: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (Milorad Radovanović i Predrag Piper, eds.), SANU, Beograd, 129-150.

Aurnague, M. (2009). A cet endroit vs. dans un tel endroit : ce que à nous dit d'endroit et vice-versa, *Langages*, 173 (Approches récentes de la préposition, W. De Mulder & D. Stosic, eds.), 34-53.

Aurnague, M. (à paraître). Quand la routine s'installe: remarques sur les emplois de *à* de type 'routine sociale', *Revue Romane*.

Borillo, A. (2001). La détermination et la préposition de lieu *à* en français, *Détermination et formalisation*, John Benjamins, 85-99.

Corblin, F. (2011). Des définis para-intensionnels: 'être à l'hôpital, aller à l'école', *Langue Française* 171, Paris, 55-77.

Furukawa, N. (1986). *L'article et le problème de la référence en français*, Tokyo, France-Tosho Tokyo, France-Tosho.

Furukawa, N. (2010). Article défini, son emploi «intensionnel» et énoncé tautologique, *Bulletin d'études françaises, n° 41*, Université Dokkyo, 51-71.

Hawkins, J.A. (1978). *Definiteness and Indefiniteness.A Study in Reference and Grammaticality Prediction*, Londres, Croom Helm.

Ivić, M. (1995). *O zelenom konju,* XX vek, Beograd.

Löbner, S. (1985). "Definites". Journal of Semantics 4 : 279-326

Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, R. (1986). Les usages génériques de l'article et la pluralité, In: *Recherches Linguistiques*, 11, (J. David et G. Kleiber, eds.), Klincksieck, 187-201.

Pustejovsky, J. (1995). *The generative lexicon*, M.I.T. Press, Cambridge.

Stanojević, V. (2010). O nekim aspektima referencijalnosti u francuskom i u srpskom jeziku, *Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*, knjiga 4, tom 1, Univezitet u Istočnom Sarajevu, Pale, 155-167.

Vandeloise, C. (1987). La préposition *à* et le principe d'anticipation, *Langue Française*, 76 : 77-111.

Tijana Ašić - Veran Stanojević

LOCUS I *TELOS* U FRANCUSKOM I U SRPSKOM JEZIKU

Rezime

U francuskom jeziku određene predloške sintagme u kojima imenica označava mesto, kada se kombinuju sa glagolima *aller* i *être* mogu pored spacijalne informacije o položaju subjekta rečenice dati i tzv. *teličku informaciju*, tj. informaciju o vrsti aktivnosti koju subjekat na tom mestu obavlja (npr. *Dušan est à la plage / à l'école*). Srpski jezik pokazuje dve bitne odlike u odnosu na francuski: nema kategoriju člana, niti semantički ispražnjene predloge tipa *à, de* i *en*. S ovim u vezi ispitujemo faktore zahvaljujući kojima predlozi *na* i *u* mogu dobiti teličnu intepretaciju, kao i ulogu subjekta rečenice u inferiranju teličnosti, ali i uslove pod kojima ona biva blokirana, a to je pre svega upotreba neodređenih i demonstrativnih prideva uz imenicu koju uvodi predlog.

Tijana Ašić
Univerzitet u Kragujevcu, FILUM, Srbija
tijana.asic@gmail.com

Veran Stanojević
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
veranva@gmail.com

Ružica Seder

NEKI OD MODALITETA ZA IZRAŽAVANJE KONCESIVNOSTI U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU[1]

Predmet ovog rada je semantička kategorija koncesivnosti, tačnije - sagledavanje njene formalizacije u francuskom i srpskom jeziku. Nakon definisanja same kategorije koncesivnosti, u radu se kontrastivnim pristupom izdvajaju sličnosti i razlike u repertoaru sintaksičkih sredstava njenog izražavanja. Taj repertoar proteže se na različite sintaksičke nivoe: a. na prostu rečenicu (u okviru koje se koncesivnost izražava na nivou sintagme), i b. na složenu rečenicu (u okviru koje se koncesivnost izražava pomoću jednog tipa zavisnih rečenica sa priloškom vrednošću – koncesivnih rečenica). U ovom radu će naročita pažnja biti posvećena složenoj rečenici, odnosno strukturi pojedinih zavisnih koncesivnih rečenica u francuskom i srpskom jeziku (kao i načinsko-vremenskoj orijentaciji glagolskih oblika u okviru tih struktura), a sa ciljem izdvajanja sličnosti i razlika koje posmatrani jezici pokazuju u ovom domenu.

Ključne reči: koncesivnost, zavisna koncesivna rečenica, francuski, srpski

1. O KONCESIVNOSTI KAO SEMANTIČKOJ KATEGORIJI

Koncesivnost predstavlja kompleksnu semantičku kategoriju, a podrazumeva realizaciju neke radnje (ili stanja) uprkos postojanju određene prepreke.

U *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* (Simeon 1969 : 262), definiciju koncesivnosti (dopusnosti) nalazimo pod odrednicom *dopusna rečenica* – „zavisna rečenica koja izražava teškoću izvršenja radnje označene u glavnoj rečenici, koja teškoća ipak ne sprečava da se radnja izvrši.“

Najčešće se određenja same *koncesivnosti* nalaze u odeljcima posvećenim zavisnoj koncesivnoj rečenici, jer ona predstavlja najeksplicitniji način njenog izražavanja.

Međutim, i u francuskom i u srpskom jeziku postoje i drugi načini izražavanja koncesivnosti - reč je o konstrukcijama koje nemaju status posebne rečenice, nego predstavljaju deo proste rečenice, imajući pritom najčešće ulogu priloške odredbe. Mi ćemo takve konstrukcije u ovom radu zvati *implicitne* konstrukcije, po ugledu na terminologiju korišćenu u italijanskoj gramatici.[2]

U uvodnom delu ćemo najpre pokušati da ustanovimo da li postoji sličnost u repertoaru formalnih sredstava za izražavanje koncesivnosti, a potom – da li postoji ujednačenost u frekvenciji upotrebe implicitnih i eksplicitnih konstrukcija. Najzad, pokušaćemo da izdvojimo sličnosti i razlike u strukturi samih koncesivnih rečenica u dva posmatrana jezika.

Pomenute strukture francuskog i srpskog jezika sagledaćemo na osnovu korpusa izdvojenog iz francuskog romana *Un amour de Swan* (M. Proust) i njegovog prevoda na srpski jezik.[3] Kako ne bismo prevazišli redukovan obim jednog naučnog članka, ograničićemo se na analizu samo jednog tipa koncesivnih rečenica.[4]

---

[1] Ovaj rad je nastao u okviru projekta Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije : *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (Br. 178002).

[2] Naime, u italijanskom jeziku ovakve konstrukcije imaju status rečenice i nazivaju se *proposizioni concessive implicite*. S obzirom na to da ni u srpskom ni u francuskom jeziku one nemaju status rečenice mi ćemo koristiti termin *implicitne konstrukcije.*

[3] Ovakav izbor korpusa uslovljen je osobenim jezičkim izrazom u pomenutom romanu, koji je bogat formama koje su predmet istraživanja.

[4] O ovome videti dalje, deo 2.2.

1.1. Određenja koncesivnosti u francuskoj gramatici

Francuski gramatičar psihološkog usmerenja Ferdinand Brino (Brunot 1922), kategorijom koncesivnosti se bavi u odeljku nazvanom *Logički odnosi* (*Relations logiques*). Autor pre svega razmatra relaciju *opozicije* objašnjavajući je kao suprotnu odnosu *posledice*. Analizirajući ovu pojavu sa psihološkog aspekta, on zaključuje da iako opozicija (suprotnost) može da proizilazi iz same prirode stvari (belo/crno; snaga/slabost; sećati se/zaboraviti), najčešće je naša misao (*l'esprit*) tâ koja, u zavisnosti od okolnosti, stvara kontrast, suprotnost.[5] U daljem razmatranju autor iznosi tvrdnju da je ponekad veoma teško utvrditi razliku između *opozicije* i *koncesije*, i da je nekada samo ton taj koji uspostavlja tu razliku.

I semantičar Patrik Šarodo (Charaudeau 1992) smatra da je reč o jezičkoj kategoriji koja povezuje dve tvrdnje na takav način da „jedna od njih (...) negira tvrdnju (najčešće implicitnu) koja bi mogla biti jedna od *posledica* druge tvrdnje (koja se smatra osnovnom, polaznom)" (Charaudeau 1992 : 514).

U francuskoj terminologiji smo zapazili određenu neusaglašenost: neki autori (Grevisse, Larousse, Wagner & Pinchon) smatraju da je *concession* (dopuštanje, dopusnost, *koncesija*) samo podkategorija *suprotnosti* (*opposition*), dok drugi smatraju da je reč o podkategoriji *restrikcije* (*restriction*) (Charaudeau 1992). Postoje i autori koji prihvataju oba naziva (Dubois-Lagane 1993).

R.-L. Wagner i J. Pinchon (Wagner – Pinchon 1962) proučavaju ovu vrstu zavisnih rečenica u odeljku pod nazivom: *Les propositions dépendantes d'opposition et de concession.* Analizirajući opoziciju koja se javlja između dva pojma, autori dolaze do sledeće podele: a.) opozicija između dve nezavisne činjenice - *Pendant qu'il pleut à Paris, il fait beau à Nice* -, b.) opozicija između jedne realne i jedne željene činjenice (radnje) – *Quand il faut être attentif, tu rêves* - i c.) opozicija koja nastaje onda kada izgleda da će neka radnja ili stanje zasigurno imati određenu posledicu, a kada, naprotiv, dođe do sasvim suprotne, neočekivane posledice – *Bien qu'il eût une forte fièvre, il sortit* -. Ovu, treću situaciju smatraju *koncesijom* ili *suprotnim uzrokom* (*la cause contraire*). Prva dva slučaja autori nazivaju *opposition simple*, a poslednji *opposition concessive.*

1.2. Određenja koncesivnosti u srpskoj gramatici

Kada je reč o domaćoj literaturi, izdvojićemo sledeća određenja koncesivnosti:

P. Piper, koji koncesivnost (ustupak ili dopusnost) proučava u okviru kategorijalnog kompleksa kauzativnosti, njeno značenje definiše kao : „ (a) ostvarivanje neke situacije , što (b) otežava neka druga situacija, , koja (c) biva ili treba da bude prevladana ." (Piper et al . 2005 : 826).

U detaljnijoj analizi, na primer rečenice: *Uprkos kiši, ona šeta* - ispostavlja se da je koncesivnost veoma složena, jer ona u stvari podrazumeva:

a. postojanje neke situacije („pada kiša")
b. postojanje neke druge, hipotetične situacije („ona ne šeta")
c. postojanje očekivanja govornog lica da će situacija a. prouzrokovati situaciju b.
d. konstatovanje neopravdanosti takvog očekivanja
e. Konstatovanje ostvarivanje situacije suprotne situaciji b.

Dakle, očigledno je da je koncesivnost kategorija sa elementima *kauzativnosti*, *modalnosti* (uverenost govornog lica da će se nešto dogoditi), *adverzativnosti* tipa „ali dogadja se suprotno".

Miloš Kovačević[6] smatra da se koncesivna semantika ne može detaljnije odrediti a da se pritom ne posmatra u njenom odnosu sa kauzalnom semantikom. Tačnije, koncesivnost i kauzalnost imaju zajedničku misaonu podlogu, iako se „bar na jezičkom planu s obzirom na semantičku vrijednost koncesivnih i kauzalnih formi te kategorije čine gotovo inkopatibilnim" (Kovačević 1988 : 93).

---

[5] Autor ovo ilistruje tvrdnjom da u osnovi nema suprotnosti (opozicije) između *vunene haljine* i *pamučne haljine*. Ali, ukoliko uporedimo njihovu upotrebu, njihovu cenu, ...javlja se opozicija.

[6] Autor podseća da je na kauzalnost kao misaonu podlogu koncesivnosti u serbokroatistici prvi skrenuo pažnju Petar Guberina (P. Guberina, *Povezanost jezičnih elemenata,* Zagreb, Matica Hrvatska, 1952.

Ksenija Milošević (Milošević 1986) smatra da se koncesivna klauza nalazi u sistemu zavisnosloženih rečenica sa odnosom implikacije, a pristupa njenom određivanju suprotstavljajući je a) kondicionalnoj, b) kauzalnoj, c) konsekutivnoj, i d) finalnoj klauzi, zaključujući pritom da je koncesivna klauza najbliža kondicionalnoj, sa kojom ima analognu modalnu paradigmu i distribuciju glagolskih oblika.

Na osnovu pregleda ovih nekoliko stavova možemo zaključiti da francuski i srpski sintaksičari imaju načelno slična određenja same koncesivnosti, smatrajući je kategorijom koja podrazumeva postojanje okolnosti koja ima posledicu suprotnu od očekivane. Zapazili smo takođe da je autori smatraju neodvojim od ostalih logičkih odnosa unutar rečenice, pre svega od kauzalnosti, što je nešto izraženije kod domaćih autora.

2. INVENTAR JEZIČKIH SREDSTAVA ZA IZRAŽAVANJE KONCESIVNOSTI

2.1. Implicitne konstrukcije – izražavanje koncesivnosti u okviru proste rečenice

Jedan od naziva ovih konstrukcija u francuskom jeziku je « propositions d'opposition non introduites par une conjonction » (Grevisse 1969), a izražavanje koncesivnoisti u okviru njih najčešće se postiže:

a. prisustvom određenog predloškog izraza uz odgovarajuću dopunu (u obliku infinitiva, ili neke imenske reči) npr. *malgré, en dépit de, sans + infinitif* : *L'avion a pu atterrir à Roissy malgré le brouillard.*

b. prisustvom određenih veznika (*mais, pourtant, cependant,…*) koji povezuju dve nezavisne rečenice ;

c. konstrukcijom *tout +gérondif*: *Tout en comprenant les raisons de son choix, je ne l'approuve pas totalement.*

Ovakve konstrukcije u francuskom jeziku se analiziraju kao *priloške odredbe sa koncesivnom vrednošću* - fr. *complément circonstanciel de concession* (Grevisse 1969 ; Mauger 1968).

U srpskom jeziku, u okviru proste rečenice (klauze) osnovno sredstvo izražavanja koncesivnosti su predloško-padežne konstrukcije u adverbijalnoj funkciji, npr. *U inat umoru / Bez obzira na umor / Uprkos umoru* nije odustajala. (Piper et al. 2005). Najčešće je reč o *koncesivnom genitivu, koncesivnom dativu, koncesivnom akuzativu*, iako se koncesivno značenje može izdvojiti i u drugim konstrukcijama.

Pored ovog (osnovnog) sredstva koncesivnost se može izraziti i uz pomoć glagolskog prideva, gde on služi kao polupredikativni element (*ne obazirući se na umor, nije odustajala.*).

Naravno, kao i u francuskom, koncesivno značenje postiže se i upotrebom veznika tipa *ali* koji povezuje dve nezavisne rečenice, ili prisustvom nekih modalnih partikula (tipa *ipak*, *međutim*).

2.2. Zavisna koncesivna rečenica

U francuskoj gramatici ove rečenice su kategorisane kao zavisne rečenice sa priloškom vrednošću (fr. *proposition adverbiales*), a najčešće su definisane kao rečenice koje „ukazuju na činjenicu koja bi mogla da predstavlja prepreku realizaciji činjenice koja je izražena glavnom rečenicom, ili je u suprotnosti sa tom činjenicom" (Dubois-Lagane 1993: 193), ili čija upotreba znači da govornik negira pretpostavljeno postojanje uzročne veze između dve činjenice (Riegel et al. 1994).

Iz prethodno pomenute terminološke neusaglašenosti kada je reč o samoj koncesivnosti, proizilazi i nausaglašenost u nazivima ovih rečenica, kao i u njihovoj podeli: tako na primer, A. Martine (Martinet 1979) razlikuje *propositions adversatives* i *propositions concessives.* Autori *Grammaire Larousse du français contemporain* (Chevalier et al. 1964) razlikuju *une opposition simple*[7] – situaciju kada se razmatraju dve činjenice koje postoje ili bi mogle postojati istovremeno, i situaciju kada se konstatuje da dve činjenice istovremeno postoje (ili bi mogle postojati istovremeno), ali da bi jedna od njih mogla

[7] Ove rečenice uvedene su veznicima: *quand, alors que, pendant que, tandis que, lors même que*.

da spreči realizaciju one druge. Autori smatraju (a mi taj stav smatramo opravdanim) da je samo u ovom drugom slučaju reč o *koncesivnim rečenicama* (uvedene veznicima *bien que, quoique, malgré que*).[8]

Iz tih razloga ćemo našem radu analizirati upravo ovaj tip koncesivnih rečenica.

Za njih su karakteristični sledeći veznici: *bien que, encore que, quoique* i (nešto ređe) *malgré que* i *en dépit que*[9] - ukoliko se koncesija odnosi na čitav proces iskazan zavisnom rečenicom. Ukoliko se pak koncesija odnosi na neki od elemenata koji su vezani za proces iskazan zavisnom rečenicom, veznici (vezničkі izrazi) zavise upravo od elementa na koji se ona odnosi - kada je reč o pridevu ili prilogu, koriste se sledeći vezničkі izrazi *: pour...que, quelque...que*, *si/aussi...que*, *tout que*, a ako je reč o zamenici, koriste se vezničkі izrazi *qui que, quoi que, où que, d'où que.*

Kada je reč o konstrukciji u kojoj se koncesija prepliće sa nekom drugom semantičkom dimenzijom, tada koncesivnu rečenicu uvode veznici (vezničkі izrazi) nastali kao kombinacija koncesivne semantike i one koja joj se pridodaje. I sama koncesivna rečenica tada dobija jedno nijansirano značenje (Točanac 1989):

a. ukoliko je reč o preplitanju koncesivnosti i hipoteze (pretpostavke), koriste se sledeći vezničkі izrazi: *même si, quand même, alors même que.*

b. ukoliko je reč o preplitanju koncesivnosti i mogućnosti izbora (alternative), koriste se sledeći vezničkі izrazi: *soit que ... soit que, soit...que...ou (que), que...ou* + negacija.

c. veznik *sans que* uvodi pre svega zavisnu rečenicu sa značenjem opozicije (fr. *une concessive oppositive*), ali on uvodi i pravu koncesivnu rečenicu.[10]

I u srpskoj gramatici koncesivne rečenice pripadaju grupi *adverbijalnih rečenica*[11]. U konsultovanoj domaćoj literaturi nema terminološke neusaglašenosti koju smo konstatovali u francuskoj literaturi, a i određenja same koncesivnosti su slična: M. Stevanović navodi da *dopusne rečenice* (koje još naziva *koncesivnim* ili *permisivnim*) „prema onome što se njima kazuje, predstavljaju prepreku da se vrši ili da bude ono što se iznosi u glavnoj rečenici, pa ipak se to vrši, odnosno, ipak to biva ." (Stevanović 1974 : 909). Stanojčić i Popović u svojoj gramatici definišu ih kao „rečenice koje pokazuju da je situacija označena višom rečenicom (potvrdnom ili odričnom) ostvaruje uprkos onome što znači zavisna rečenica. Drugim rečima, situacija zavisne rečenice predstavlja smetnju za realizaciju situacije više rečenice, ali se situacija više rečenice, ipak, realizuje" (Stanojčić Popović 1994 : 315). Najkonciznija definicija bila bi da su to rečenice koje iznose „nedovoljan uslov za izvršavanje radnje glavne rečenice" (Mrazović 2009 : 606).

Najčešći koncesivni veznici u srpskom jeziku jesu veznici *iako, mada* i *premda*.[12] Veznik *premda* češći je kod starijih pisaca, iako se sreće i kod novijih - naročito hrvatskih (Stevanović 1972). Tri pomenuta veznika su apsolutni semantički sinonimi (Stevanović 1974 ; Stanojčić-Popović 1994), i predstavljaju "semantički markirana veznička sredstva » (Milošević 1986 : 37). Kada je reč o ovim veznicima,

---

[8] Dušanka Točanac - Milivojev (1989) naziva ih *les concessices vraies* (*prave koncesivne rečenice*). Njena knjiga *Propositions, phrase et texte* predstavlja pregled i kompilaciju shvatanja najznačajnijih francuskih gramatičara. Samo na osnovu razmatranja koje smo naveli u ovom radu možemo zaključiti da se podela rečenica koju ovaj autor predlaže poklapa sa podelama većine autora koje smo i sami konsultovali (Larousse 1965; Wagner – Pinchon 1962). Upravo zbog toga ćemo se u mnogim segmentima ovog rada oslanjati na rešenja koja autor predlaže u svojoj knjizi.

[9] Mnogi autori kritikuju upotrebu veznika *malgré que* smatrajući da pripada više govornom jezičkom registru (Larousse 1964), dok ih neki drugi navode ravnopravno sa ostalim koncesivnim veznicima (Grevisse : 1969). G. Može o tome kaže: " ...Ovaj veznik se u principu upotrebljava samo u izrazu *malgré qu'(il) en ait* = si mauvais gré qu'il en ait [uprkos svoj odbojnosti] … Ali zahvaljući veoma jasnom smislu predloga *malgré* , veznik *malgré que*, veoma čest u razgovornom francuskom, svakoga dana uzima sve više prostora. Od sada više ne možemo da tvrdimo da je njegova upotreba gramatički neispravna." (Mauger 1968 : 339). Isti stav nalazimo i u gramatici Riegel et al. 1994. Što se tiče veznika *en dépit que*, on je u upotrebi dosta ređi (Mauger 1968), a većina gramatika i rečnika ni ne navodi ga kao koncesivni veznik.

[10] Uputstvo za razlikovanje ovih dvaju vrsta rečenica bilo bi sledeće: dovoljno je rečenicu uvedenu veznikom *sans que* – koja je po smislu odrična – uvesti konstrukcijom *bien que* + negiran glagol (Točanac 1989).

[11] U literaturi smo pronašli i termin *dodatne rečenice* (Mrazović 2009).

[12] Tako su ovi veznici predstavljeni u većini gramatika koje smo konsultovali, a neke od njih i navode samo ove veznike (Stanojčić-Popović 1994). Pored njih, u literaturi se navode i veznici: *ma, makar* , kao i veznici *ako*, *ako + i,da* ili vezničkі skupovi: *i pored toga što, da i* (ili: *da...i*), *pa da, i da, pa opet, koliko*, i sl.

treba napomenuti da je dosta čest slučaj izostavljanja predikata u zavisnoj klauzi: *Iako* [je bila] *umorna, nije odustajala.* (Piper et al. 2005).[13]

Često se u glavnoj rečenici nalazi partikula (*pa*) *ipak*, koja služi kao korelat koncesivnoj rečenici uvedenoj ovim veznicima, a nama se posebno pogodnim čini termin *intenzifikator*, koji smo pronašli u članku Miloša Kovačevića (Kovačević 2008).[14]

Česte su i vezničke kombinacije *i* + *ako* kao i *čak i* (*ako*/*kad*(*a*)), iako se u domaćoj literaturi ne navode kao tipični koncesivni veznici. [15]

2.3. Glagolski način u koncesivnim rečenicama

Dominantan glagolski način u francuskim koncesivnim rečenicama jeste sibžonktiv[16](fr. *subjonctif*). Njegova upotreba u ovim rečenicama intrigantna je uravo zbog toga što se glagolom u sibžonktivu evidentno izražava *realizovana* radnja, a to odstupa od većine definicija ovog glagolskog načina. U cilju makar delimičnog rasvetljenja ove činjenice, poslužićemo se sledećim konstatacijima: „sibžonktiv, (...) ne označava irealnost njime izražene činjenice, nego tu činjenicu odvaja od situacije koja uslovljava radnju nadređene rečenice“ (Riegel et al. 1994 : 513). Nada Graovac (Graovac 2009 : 146) zaključuje da se « (…) u francuskom jeziku uz pravu koncesiju upotrebljava subjunktiv,(...), ne zato što radnja nije realna - naprotiv, realizovanje radnje se ne dovodi u pitanje - već zato što je izneverena logika koja povezuje dva događaja. Ne dešava se ono što očekujemo, već ono što je u suprotnosti sa našim očekivanjima.”

Izuzetak predstavljaju koncesivne rečenice uvedene takođe veoma frekventnim veznikom *même si*, posle koga po pravilu nalazimo indikativ. Njemu se u isto vreme pripisuje i vrednost opozicije i vrednost *hipoteze* (Delatour et al. 1991; Nyrop 1930; Točanac-Milivojev 1989). Mi pretpostavljamo da upravo u toj činjenici - u njegovom nijansiranom značenju - treba tražiti objašnjenje upotrebe indikativa u zavisnoj rečenici koju uvodi. Naime, upotreba glagolskih vremena u zavisnoj rečenici uvedenoj ovim veznikom ista je kao u zavisnim kondicionalnim rečenicama koje su uvedene samo veznikom *si* (*les propositions conditionnelles*).

S obzirom na to da francuski sibžonktiv nema formalnog korespondenta u sistemu glagolskih načina srpskog jezika, očekivali bismo da se u srpskom jeziku u zavisnim koncesivnim rečenicama (kao ekvivalent sibžonktivu) nalaze modalno upotrebljena vremena indikativa.[17] To, međutim, nije slučaj : u srpskim koncesivnim rečenicama najčešće imamo vremensku (temporalnu) upotrebu glagolskih vreme-

---

[13] O ovome više u delu 3.4.

[14] Vezano za ovakve lekseme K. Milošević navodi da se pomenutim veznicima kao« *pojačajni signal koncesivne relacije* mogu pridružiti i *koncesivne partikule*” -*ipak, ipak-i, makar/ma, nek*(*a*) (Milošević 1986). Sa druge strane, reči *makar* i *ma* se u većini gramatika navode kao pravi veznici (Stevanović 1974; Mrazović 2009). Objašnjenje nalazimo kod M. Kovačevića, koji kaže: „samostalno upotrebljene lekseme *makar* i *ma* nisu partikule (...) nego su isključivo koncesivni veznici homoformni s partikilama.“ (Kovačević 2008 : 69). Autor dakle ne negira da ove reči mogu biti i partikule koje učestvuju u stvaranju složenih koncesivnih veznika, ali izdvaja situaciju kada ih treba posmatrati kao čiste veznike.

[15] Iako su mnogi autori zapazili koncesivnu semantiku rečenica uvedenih ovim veznicima, uprkos njihovoj srodnosti sa kondicionalnim , ovakvim zavisnim rečenicama posebno su se bavile Ksenija Milošević i Dušanka Zvekić-Dušanović. K. Milošević (Milošević. 1986) ističe da pored *koncesivnih veznika* i *koncesivnih partikula*, “koncesivnu funkciju vrši i *vezničkí kompleks* koji je nastao razlaganjem veznika *iako* na njegove komponente ”kondicionalni veznik *ako* i partikulu za isticanje *i*” (Milošević 1986 : 38). Pri tome je partkula mobilna-tj. moguće je da se nađe ispred veznika, u postpoziciji u odnosu na njega, kao i u *distantnom* položaju. K. Milošević smatra da se u ovakve iskaze može uključiti i partikula *čak*.
Dušanka Zvekić-Dušanović (Zvekić-Dušanović 2007) najpre iznosi zapažanje da rečenice uvedene ovakvim veznicima nisu dovoljno opisane u domaćoj literaturi, pogotovao da nisu dovoljno precizno odvojene od kondicionalnih. Ona polazi od analize definicija koncesivnih rečenica u najčešće korišćenim gramatikama srpskog jezika, a zatim prelazi na semantičku analizu primera rečenica uvedenih ovakvim veznicima, i na kraju stiže do zaključka da je, uprkos njihovoj sličnosti sa drugim tipovima zavisnih rečenica, ovde reč o *koncesivnim* rečenicama.

[16] Neki naši autori koriste i termin *subjunktiv* (Papić 1992; Graovac 2009 i drugi)

[17] Naime, u nekim drugim zavisnim rečenicama srpskog jezika, tačnije - *izričnim rečenicama* (ekvivalentima francuskih kompletivnih rečenica uvedenih veznikom *que*, srpska glagolska vremena (uglavnom prezent), često imaju modalnu vrednost, i ta vrednost se može smatrati ekvivalentom vrednosti francuskog sibžonktiva.

na. Pri takvoj upotrebi glagolsko vreme upotrebljeno je indikativno (glagolsko vreme se upravlja prema trenutku govora) ili relativno (glagolsko vreme se upravlja prema nekom drugom vremenu - prošlom ili budućem - iznetom u iskazu). U koncesivnim rečenicama glagolska vremena najčešće su relativno upotrebljena, s obzirom na to da se oslanjaju na glagolsko vreme glavne rečenice.

Veoma retko srpska koncesivna rečenica sadrži modalno upotrebljeno glagolsko vreme. Naime,o modalnim glagolskim oblicima u koncesivnim rečenicama u srpskom govori se jedino vezano za veznik *ma* - one su uvek modalne, i vezano za veznik *makar* –koje su modalne uvek kada je ovaj veznik upotrebljen sâm, ili je ispred njega veznik *pa*, a često i kada je iza njega veznik *da* (Stevanović 1974).[18] Isti autor navodi da modalne mogu biti i rečenice uvedene veznikom *da* ili vezničkim skupom *da i.*

Na osnovu ovoga možemo zaključiti da su u srpskom jeziku modalne samo one rečenice čija sadržina iznosi *pretpostavljenu* radnju, dok rečenice koje koje iznose *realizovanu* (ili radnju čija je realizacija u toku) to nikako nisu.

3. ANALIZA KORPUSA

3.1. Implicitna konstrukcija u francuskom/ implicitna konstrukcija u srpskom

1. Parfois, *malgré tout*, il se laissait aller à émettre un jugement sur une œuvre, sur une manière de comprendre la vie,… (MP : 249)

➢ *Pa ipak*, kadšto bi otišao tako daleko da izrekne i sud o nekom delu, o nekom shvatanju života,... (MPŽ : 28)

2. Mais à l'âge déjà un peu désabusé dont approchait Swann et où l'on sait se contenter d'être amoureux pour le plaisir de l'être sans trop exiger de réciprocité, (…). (MP : 232-233)

➢ Ali, u godinama bez iluzija, kojima se Svan već bližio, i u kojima čovek ume da se zadovolji time što je zaljubljen, i iz zadovoljstva što to jeste, ne tražeći suviše uzvraćanja, (…). (MPŽ : 13)

3. Le docteur cependant, poussait Mme Verdurin à laisser jouer le pianiste, non pas qu'il crût feints les troubles que la musique lui donnait—il y reconnaissait certains états neurasthéniques—mais par cette habitude qu'ont beaucoup de médecins, de faire fléchir immédiatement la sévérité de leurs prescription (…).(MP : 244)

➢ Doktor je, međutim, nagovarao g-đu Vrdiren da pusti pijanstu da svira,... (MPŽ : 24)

U primeru (1) koncesivnost je izražena uz pomoć predloškog izraza (*malgré* + neodređena zamenica), a u srpskom je isto značenje postignuto upotrebom modalne partikule (*pa ipak*). U primeru (2) u francuskom imamo isti tip konstukcije (ovaj put *sans*+infinitiv), dok je u srpskom jeziku sada upotrebljen glagolski pridev (*ne tražeći*). Zbog njegove semantike u literaturi se ovakav particip naziva i *adverbijalni particip prezenta* (Mrazović 2009). U primeru (3) u francuskom jeziku koncesivna semantika počiva na upotrebi veznika (*cependant*), dok je u srpskom jeziku ona opet izražena prisustvom modalne partikule (*međutim*).

3.2. Implicitna konstrukcija u francuskom / koncesivna rečenica u srpskom

4. Que de fois son crédit auprès d'une duchesse, fait du désir accumulé depuis des années que celle-ci avait eu de lui être agréable sans en avoir trouvé l'occasion,… (MP : 228)

[18] Autor ipak napominje da se dešava da i rečenice uvedene veznkom *makar* (samostalno ili uz neki drugi veznik) budu i vremenski upotrebljene, jer ne određuje veznik modalnost ili indikativnost, nego celokupnost jezičke situacije.

➢ Koliko li se puta jednim potezom lišio naklonosti neke vojvotkinje, naklonosti koja je počivala na godinama nakupljanom zadovoljstvu s kojim bi mu ova bila na usluzi, premda za to nije nalazila prilike,… (MPŽ : 64)

5. Quel que fût l'aveuglement de Mme Verdurin à son égard, elle avait fini, tout en continuant à le trouver très fin, par être agacée de voir que quand elle l'invitait dans une avant-scène à entendre Sarah Bernhardt, ,… (MP : 238)

➢ Ma kolika da je bila zaslepljenost g-đe Verdiren u njegovom pogledu, njoj je na kraju-iako je i dalje nalazila da je on vrlo tankoćutan-počelo da ide na živce ,… (MPŽ : 18)

6. …mais tout en se rappelant le plaisir spécial et intraduisible que lui avait fait la phrase, (…), il était pourtant incapable de la leur chanter. (MP : 250)

➢ …ali, iako se sećao osobenog i neizrecivog uživanja koje mu je ta fraza pričinila, (…), *ipak* je bio nesposoban da im je otpeva. (MPŽ : 28)

7. Mais il avait perdu toute relation avec celui qu'il appelait le «jeune Verdurin» et qu'il considérait, un peu en gros, comme tombé - tout en gardant de nombreux millions - dans la bohème et la racaille. (MP : 236)

➢ Ali otad je izgubio svaku vezu sa onim koga je on zvao « mladi Verdiren » i za koga je smatrao, uglavnom, da je – iako je sačuvao mnogo miliona – pao među boeme i šljam. (MPŽ : 16)

Ovo je slučaj na koji smo često nailazili prilikom analize korpusa. Smatramo da je u primeru (4) bio moguć i prevod iplicitnom konstrukcijom : « ne nalazeći [pritom] priliku za to », ali da bi se tada koncesivna semantika ipak ublažila. Naprotiv, u primerima (5, 6) takav prevod i nije moguć, a da pritom celokupna konstrukcija zadrži prvobitni smisao. Sa druge strane, u do sada analiziranom korpusu nismo našli nijedan primer da je francuska koncesivna rečenica prevedena implicitnom konstrukcijom u srpskom. Uz ogradu da je moguće da takvi primeri i postoje, njihovo odsustvo u korpusu ipak ukazuje na to da oni moraju biti relativno retki.

To nas upućuje na zaključak da nema potpune ekvivalencije između implicitnih konstrukcija u francuskom i takvih konstrukcija u srpskom, tačnije – da se u srpskom jeziku zavisna koncesivna rečenica doživljava kao eksplicitniji izraz same koncesivnosti.

3.3. Koncesivna rečenica u francuskom/koncesivna rečenica u srpskom

8. Bien que Swann n'eût encore jamais pris bien sérieusement ombrage de l'amitié d'Odette pour tel ou tel fidèle, il éprouvait une douceur profonde à l'entendre avouer ainsi devant tous, (…), leurs rendez-vous quotidiens du soir, (…). (MP : 317)

➢ Iako Svan još ne beše podozrevao zbog Odetinog prijateljstva prema ovome ili onome od « vernih », osetio je veliku nasladu slušajući je gde tako pred svima,(…) , priznaje svoje večernje sastanke s njim, (…). (MPŽ : 87)

9. Quoiqu'il ait chemin faisant quelques mots un peu réalistes, (…) , je n'ai pas souvent vu tenir le crachoir avec une pareille dextérité, … (MP : 302)

➢ Mada je uzgred rekao nekoliko malko realističkih reči, (…), nisam često viđao da neko tako vešto barata jezikom, … (MPŽ : 74)

Vezano za veznik *premda*, naišli smo na zapažanje da se on javlja se *uglavnom* ukoliko se dopusna rečenica nađe iza nadređene (Mrazović 2009). To jeste slučaj u najvećem broju rečenica našeg korpusa. Iako primer (9) pokazuje da to nije pravilo, primeri (10, 11) predstavljaju ilustraciju ove tvrdnje.

10. En sa petite phrase, quoiqu'elle présentât à la raison une surface obscure, on sentait un contenu si consistant, si explicite, … (MP : 405)

➢ Premda je razumu prikazivala samo jednu tamnu površinu, u njegovoj maloj frazi osećala se jedna toliko jedra, toliko izričita sadržina,… (MPŽ : 164)

11. …, mais je me plais parfaitement bien avec Cottard, quoiqu'il fasse des calembours ineptes. (MP : 291)
➢ ..., ali savršeno mi je prijatno s Kotarom, premda pravi nedotupavne kalembure. (MPŽ : 64)
12. En dehors de la jeune femme du docteur, ils étaient réduits … (bien que Mme Verdurin fût elle-même vertueuse et d'une respectable famille bourgeoise […]) à une personne presque du demi-monde, Mme de Crécy, (…); (MP : 223-224)
➢ Osim mlade doktorove žene, oni su te godine bili svedeni gotovo jedino na jednu osobu takoreći iz polusveta (premda je sama g-đa Verdiren bila žena časna i iz uvažene građanske porodice[…]), na g-đu de Kresi, (…) ; (MPŽ : 5)

Slede primeri francuskih koncesivnih rečenica uvedenih veznikom *même si.* U srpskom jeziku se kao ekvivalent ovom vezniku po pravilu javljaju vezničkі sklopovi *i+ako*/(*čak*) *i kad*:

13. «C'est bon, c'est bon; en tous cas, *même si* je me trompe, ce n'est pas un crime, je pense» (MP : 306)
➢ « Dobro, dobro ; u svakom slučajučak, *i ako* se varam, nije to nikakav zločin, mislim. » (MPŽ : 78)
14. Et *même si* elle ne lui avait pas écrit la première,(…), cela suffisait pour qu'il ne pût plus rester sans la voir. (MP : 355)
➢ *Čak i kad* mu ne bi ona prva pisala, (…), to je bilo dovoljno da on ne može više izdržati da je ne viđa. (MPŽ : 120)[19]

Ukoliko razmotrimo semantiku veznika *même si* – tačnije – ukoliko ga razližimo na njegove sastavne delove adverb *même* [čak] i veznik *si* [ako], postaje jasno da u ovom domenu imamo potpunu ekvivalenciju između francuskog i srpskog jezika.

3.4. Koncesivne rečenice sa elipsom ličnog glagolskog oblika

Još jedna sličnost u sintaksi francuskih i srpskih koncesivnih rečenica jeste mogućnost elipse ličnog glagolskog oblika posle nekih koncesivnih veznika. U francuskom je to dozvoljeno posle veznika *bien que* i *quoique* (ukoliko je isti subjekat glavne i zavisne rečenice)[20] – primer (14), a u srpskom je ovo moguće samo uz veznike *iako, mada, premda*-primeri (14, 15), dok, na primer, nakon vezničkog izraza *i pored toga što* glagolski elemenat zavisne klauze ne može biti ispušten (Piper et al. 2005).
15. (…) pour Swann, - pour lui dont les yeux quoique délicats amateurs de peinture, dont l'esprit quoique fin observateur de mœurs, portaient à jamais la trace indélébile de la sécheresse de sa vie - (…). (MP : 279)
➢ Za Svana, - čiji je duh, mada oštroumni posmatrač ljudskih prava, čije su oči, - mada osetljivi ljubitelji slikarstva, nosili zauvek neosporni trag njegovoga svelog života – (…).(MPŽ 54)

16. Cependant tout en redressant sa taille[21] et refroidissant sa mine, inquiète encore pourtant de l'état du prince, Mme de Gallardon dit à sa cousine : (MP : 386)

[19] Kada je reč o vezniku iz primera (13), kod N.Graovac nalazimo sledeću konstataciju : » U srpskom jeziku samostalna upotreba veznika *kad(a)* za izražavanje koncesivnosti najčešće nije dovoljna. Obično se za to značenje upotrebljava *i kad(a)/ kad(a) i* ili *čak i kad(a)*. Nosioci koncesivnog značenja u tim strukturama su upravo reči *i, čak,* (...).

[20] Posle njih se tada nalazi pridev ili particip (prezenta ili složeni particip perfekta): *Bien que* [elle soit] très jeune, *elle joue remarquablement du piano. Bien que connaissant* [=bien qu'ils connaissent] *les dangers* (…) *ils ont décidé de faire cette ascension*. (Delatour et al. 1991) *Quoique ayant commencé fort jeune l'étude…, je n'en sais que les mots les plus indispensables.* (Nerval, u: Grevisse 2003)

[21] Konstrukcija *tout+gérondif* nije rezervisana isključivo za izražavanje koncesivnog značenja. Naime, ispred gerunda u francuskom često nalazimo adverb *tout* kada se jednostavno „insistira na trajanju radnje": *Elle aime travailler tout en écoutant de la musique.* (Delatour et al. 1991 : 81). Naše je zapažanje da se adverb *tout* u ovoj konstrukciji veoma često i ne prevodi.

➢ Međutim, g-đa de Galardon, ispravljajući se, i opet hladnog izraza lica, iako još zabrinutog za prinčevo zdravstveno stanje reče svojoj rođaci : (MPŽ : 148)

17. Ainsi j'ai une de mes amies qui est très originale, quoique très jolie femme,... (MP : 300)
➢ Tako, imam jednu prijateljicu koja je veoma originalna, iako je vrlo lepa žena, … (MPŽ 73)

Iako u primeru (16) nije iskorišćena mogućnost elipse ličnog glagolskog oblika, mišljenja smo da je ona moguća, uz inverziju glavne i zavisne rečenice i (fakultativno) dodavanje partikule *ipak:* Tako, imam jednu prijateljicu koja je, iako vrlo lepa žena, [ipak] veoma originalna.

3.5. Kontekstualno uslovljeno koncesivno značenje

U primeru koji sledi, u francuskom tekstu imamo relativnu rečenicu, dok u srpskom prevodu nalazimo tipičnu koncesivnu rečenicu. Naime, u francuskom jeziku relativne rečenice (naročito one eksplikativne) često imaju adverbijalno značenje (temporalno, kauzalno, konsekutivno, kondicionalno, koncesivno), koje dobijaju u određenom kontekstu.
18. Comme le sens critique *qu'il croyait exercer sur tout* lui faisait complètement défaut, (…) , il prenait tout au pied de la lettre. (MP : 237-238)
= Comme le sens critique lui faisait complètement défaut, *bien qu'il crût l'exercer sur tout*, (…) , il prenait tout au pied de la lettre.
➢ Kako mu je potpuno nedostajao kritički smisao, *iako je on verovao da mu podvrgava sve*, on je sve uzimao doslovce, (…). (MPŽ : 18)

Međutim, ukoliko bi se u srpskom jeziku u prevodu zadržala relativna rečenica [Kako mu je kritički smisao, za koji je smatrao da ga primenjuje na sve, njemu potpuno nedostajao, on je sve uzimao doslovce, (…).], koncesivno značenje bilo bi ako ne izgubljeno, onda barem teško prepoznatljivo.

Nakon analize navedenih primera zaključujemo da francuska i srpska koncesivna rečenica imaju identičnu *formalnu* strukturu –pri čemu podrazumevamo da zavisna rečenica može da se nađe i u antepoziciji (ispred svoje nadređene rečenice (primeri 8, 9, 10, 13, 14)), ali i u postpoziciji (primeri 11, 12). Pritom ne dolazi ni do kakvih promena ni u strukturi nadređene, ni u strukturi zavisne rečenice. Ovakav zaključak je interesantan ukoliko uzmemo u obzir da to nije slučaj kod svih indoevropskih jezika.[22]

U prilog konstataciji o identičnoj formalnoj strukturi francuske i srpske koncesivne rečenivce govori i mogućnost elipse ličnog glagolskog oblika u oba jezika (primeri 15, 16, 17).

Dalje, pokazalo se i to da su veznici *bien que, quoique* sa jedne, i veznici *iako, mada, premda* sa druge strane u potpunosti ekvivalentni. Do istog zaključka došla je i Nada Graovac, koja iznosi stav (sa kojim smo mi u potpunosti saglasni) da : « Razloge za to treba tražiti u činjenici da je reč o jasno profilisanom gramatičkom značenju, bez ikakvih dodatnih semantičkih nijansi.» (Graovac 2009 : 152).

Kada je reč o vezniku *même si*, koji predstavlja jedan koncesivno-hipotetički sklop – i on u srpskom jeziku nalazi potpune ekvivalente. Reč je o veznicima *čak i, i ako* koji takođe predstavljaju veznička komplekse koji sadrže koncesivnu i kondicionalnu (hipotetičku) komponentu.

Ovaj primer predstavlja ilustraciju ove činjenice: *Cependant tout en redressant sa taille et refroidissant sa mine* (…) *Mme de Gallardon dit à sa cousine* : (MP : 386) ; *Međutim, g-đa de Galardon, ispravljajući se, i opet hladnog izraza lica* (…) *reče svojoj rođaci* : (MPŽ : 148).

[22] U nemačkom jeziku, na primer, glagol (u ličnom glagolskom obliku) zavisne koncesivne rečenice je uvek na kraju (kada je ona u postpoziciji), a ukoliko je ona ispred glavne rečenice onda dolazi do promene reda reči u okviru same glavne rečenice.

4. ZAKLJUČAK

Poređenje teorijskih pogleda na koncesivnost u francuskom i srpskom jeziku, kao i analiza korpusa, upućuju nas na sledeće zaključke:

Kategorija koncesivnosti slično se određuje u francuskoj i srpskoj literaturi, uz zapažanje da je u francuskom jeziku sama terminologija nedovoljno usaglašena.

Posmatrani jezici poseduju bogat repertoar za izražavanje koncesivne semantike, kako u domenu proste rečenice, tako i u okviru složene rečenice. Ipak, na osnovu analize našeg korpusa, može se zaključiti da je u francuskom jeziku mnogo je češća upotreba implicitnih konstrukcija, dok se u srpskom jeziku prednost daje zavisnoj koncesivnoj rečenici.

Najzad, kada je reč o samim koncesivnim rečenicama, tu sa jedne strane, imamo potpuno preklapanje kako u samoj strukturi složene rečenice (poziciji zavisne koncesivne rečenice unutar nje), tako i u upotrebi veznika: nejfrekventniji francuski koncesivni veznici nalaze potpune ekvivalente u srpskom jeziku.

Izuzetak su francuske relativne rečenice sa koncesivnim značenjem, koje u srpskom jeziku ređe nalaze potpuni prevodni ekvivalent.

Analiza korpusa je pokazala da je jedina razlika u sintaksi koncesivnih rečenica posmatranih jezika jeste u domenu načinske orijentacije glagolskih oblika-u francuskom jeziku dominantan glagolski način jeste sibžonktiv, dok u srpskom jeziku dominiraju temporalno upotrebljeni oblici indikativa.

Literatura

Brunot, F. (1922) *La pensée et la langue,* (*Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français),* Paris, Masson et Cie, Editeurs.

Charaudeau, P. (1992) *Grammaire du sens et de l'expression,* Paris, Hachette.

Chevalier, J.-C., Blanche-Benveniste, C., Arrivé, M., Peytard, J. (1964) *Grammaire Larousse du français contemporain,* Larousse, Paris.

Delatour, Y. *et al*. (1991). *Grammaire du Français (Cours de civilisation française de la Sorbonne)*. Paris: Hachette.

Dubois, J., Lagane, R. (1993) *La Nouvelle Grammaire du français,* 2e édition, Paris, Larousse.

Graovac, N. (2009), *Međurečenični odnosi u francuskom i srpskom jeziku,* doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Grevisse, M. (1969) *Le Bon Usage,* 9e édition revue, Gembloux, Editions J. Duculot, S.A.

Grevisse, M. (2003), *Le français correct,* 5e édition, Bruxelles, Editions J. Duculot.

Kovačević, M. (1988) Koncesivnost kao posljedica negacije kauzalnosti, *Filologija,* knjiga 16, Zagreb, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.

Kovačević, M. (2008), Značaj intenzifikatora za koncesivnu interpretaciju zavisnih rečenica, u: *Srpski jezik u (kon) tekstu*, knjiga I, odgovorni urednik: prof.dr Miloš Kovačević; Kragujevac, Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Skupština grada Kragujevca.

Martinet, A. (1979) *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, Didier.

Mauger, G. (1968) *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui,* 4e édition, Paris, Hachette.

Milošević, K. (1986), Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 15/1, Beograd, str. 33-45.

Mrazović, P. (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, 2. Prerađeno i dopunjeno izdanje, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Nyrop, Kr. (1930). *Grammaire Historique de la Langue Française.* Copenhague: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Papić, M. (1992) *Gramatika francuskog jezika,* Treće izdanje Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad, Zavod za izdavanje udžbenika.

Riegel, M., Pellat, J.C., Rioul, R. (1994) *Grammaire méthodique du français,* 3e édition Paris, P.U.F.

Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva,* I (A-O), Matica hrvatska, Zagreb.

Simić, R. (2002) Jovanović J., *Srpska sintaksa,* III.-IV., Beograd, Jasen.

Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1994) *Gramatika srpskoga jezika,* (udžbenik za I, II, II i IV razred srednje škole), Treće, prerađeno izdanje, Zavod za udžbenike i nastavne sredstva, Beograd.

Stevanović, M. (1974) *Savremeni srpskohrvatski jezik*, *II* (Sintaksa), Beograd, Naučna knjiga.

Točanac-Milivojev, D. (1989). *Propositions, phrase et texte. Syntaxe de Phrase Française*. Novi Sad : ISJK. Wagner, R.-L. & Pinchon, J., (1962) *Grammaire du français classique et moderne,* Paris, Hachette.

Zvekić-Dušanović Dušanka (2007), *O nekim sintaksičko-semantičkim transformacijama na relaciji - kondicionalnost - negacija - koncesivnost* , Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, vol. 50, iss. 1-2, pp. 271-279.

Izvori i skraćenice

MP=Marcel Proust, *A la Recherche du Temps Perdu, Tome I: Du Côté de chez Swann, Deuxième partie: Un Amour de Swann,* Paris, Gallimard, 1954. (Collection Folio)

ŽMP=Marsel Prust, *Jedna Svanova Ljubav,* prevod: Živojin Živojinović, Beograd, Habitus, 2004.

Ružica Seder

DE CERTAINES MODALITÉS D'EXPRESSION DE LA CONCESSION EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Résumé

Le présent article porte, d'une part, sur la concession en tant que catégorie sémantique, et, d'autre part sur les différentes formes de sa réalisation en français et en serbe. Après avoir défini la catégorie même de la concession, la méthode contrastive pour dégager les ressemblances et les différences qui existent dans les deux langues concernant son expression. Dans un premier temps, nous répertorions tous les moyens pour exprimer la concession dans le cadre de la proposition (phrase simple) - où la concession est exprimée au niveau du syntagme, ensuite, nous en examinons l'expression dans la phrase complexe – cas des propositions adverbiales – *propositions concessives*. Cet article traitera surtout de la phrase complexe, c'est-à-dire de la structure des propositions concessives en français et en serbe, mais aussi de l'emploi des modes verbaux dans ces propositions.

Ružica Seder
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
seder@sbb.rs
sederr@eunet.rs

Predrag Novakov

UPOTREBA MODALA U SAVREMENOM ENGLESKOM JEZIKU I NJIHOVI SRPSKI EKVIVALENTI[1]

Engleski modali predstavljaju jasno definisanu grupu glagola sa specifičnim karakteristikama, a njihova podela i upotreba se detaljno obrađuju u svakoj gramatici engleskog jezika. Medjutim, u savremenom engleskom jeziku zapažaju se promene u upotrebi modala koje tek treba proučiti i opisati. Modalni glagoli u srpskom jeziku ne predstavljaju tako kompaktnu grupu kao engleski modali, niti se po svojim morfosintaksičkim odlikama tako jasno razlikuju od punoznačnih leksičkih glagola. U tim okvirima, u radu se proučavaju modalni glagoli na korpusu savremenog engleskog jezika, njegove američke varijante, koji se sastoji od primera iz romana *The Lost Symbol* (*Izgubljeni simbol)* Dena Brauna. Modali iz korpusa se klasifikuju prema uobičajenoj opštoj podeli po modalnim značenjima, pri čemu se komentarišu specifična značenja modala iz korpusa i iznose brojčani podaci o frekventnosti konkretnih modalnih glagola u korpusu. Uporedo sa engleskim modalima analiziraju se njihovi srpski prevodni ekvivalenti.

Ključne reči: engleski jezik, modali, srpski jezik, upotreba modala

1. UVOD

Dobro je poznato da engleski modali predstavljaju zatvorenu, definisanu grupu pomoćnih glagola sa karakteristikama koje ih izdvajaju kako od leksičkih, tako i od ostalih pomoćnih glagola. Tako se u engleskim gramatikama modali po pravilu obrađuju u okviru posebnog odeljka i navode se njihove karakteristike i njihova upotreba. S druge strane, u srpskom jeziku obrađivala se kategorija modalnosti/modusa, kao i modalne upotrebe pojednih glagolskih oblika (na primer, Stevanović 1981: 576, 578), ali se u starijim srpskim gramatikama modalni glagoli uglavnom nisu obrađivali kao grupa koja se svojim morfosintaksičkim odlikama jasno izdvaja od leksičkih glagola, niti kao grupa sa definisanim brojem članova. Tako, na primer, u već pomenutoj gramatici *Savremeni srpskohrvatski jezik* M. Stevanovića (1981), koja je dugo bila ključni jezički priručnik, nema posebnog odeljka o modalima niti se navodi lista tih glagola u srpskom jeziku. Međutim, u jednoj gramatici srpskog jezika za strance (Mrazović i Vukadinović 1990: 143-156) navode se glagoli koji ispunjavaju uslove za svrstavanje u grupu modala: *hteti, imati, moći, morati, smeti, trebati, umeti, znati, želeti*. U toj gramatici se razrađuju i značenja i upotrebe tih modala. Konačno, u najnovijoj sintaksi srpskog jezika (Piper i dr. 2005; odeljak o modalnosti, strane 636-648, napisao je Predrag Piper) obrađuje se kategorija modalnosti, kao i modalni izrazi.

Kada se radi o monografskim izdanjima o modalima, poslednjih desetak godina objavljeno je nekoliko studija koje upoređuju srpske modale sa engleskim (Trbojević-Milošević 2004, Prtljaga 2008) i mađarskim modalima (Zvekić-Dušanović 2011), što svakako ukazuje na potrebu za takvim sistematskim upoređivanjima.

Prema tome, polazeći od postavki iz postojeće literature, u ovom radu će se prikazati empirijsko istraživanje koje proučava značenja i upotrebu engleskih modala, a zatim i njihove prevodne ekvivalente u srpskom jeziku.

1.1. Engleski modali

Sve engleske gramatike, od starijih pedagoških do novijih deskriptivnih gramatika, modale uglavnom obrađuju na sličan način: navode se njihove morfisintaksičke karakteristike (dobro poznate činje-

[1] Ovaj članak napisan je u okviru rada na naučnom projektu *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (broj projekta 178002).

nice da engleski modali nemaju bezlične oblike, nemaju nastavak za treće lice jednine prezenta, da iza njih sledi infinitiv bez partikule *to*, osim u slučaju modala *ought to* i drugo), a zatim se navode značenja, upotrebe i diskursne funkcije svakog modala.

Uz takvu uobičajenu obradu modala, u anglističkoj tradiciji (na primer, u pojedinim gramatikama i monografijama kao Huddleston i Pullum 2002, Palmer 1989) navode se i opštije podele modala na semantičke grupe u skladu sa postavkama modalne logike, uglavnom na epistemičke, deontičke i dinamičke modale. Kao što je poznato, epistemički modali označavaju procenu govornika/pisca o mogućnosti ili nužnosti (necesitativnosti) realizacije propozicije, deontički modali odnose se na dozvole, naredbe ili uputstva da se realizuje data propozicija, a dinamički na sposobnost određenog subjekta da realizuje propoziciju. Modali sa pojedinim od ovih značenja po pravilu pokazuju i neke zajedničke tendencije kada se radi o obeležavanju prošlosti ili negacije (Palmer 1989: 98-102), a za ovaj rad je značajna činjenica da među engleskim modalima postoje preklapanja kada se radi o izražavanju ovih značenja, odnosno isti modali mogu izražavati više od jednog od tih značenja, što može dovesti do dvosmislenosti koje se razrešavaju u kontekstu. Uz to, kada se razmatraju promene u upotrebi modala u savremenom engleskom jeziku, značajno je i da pojedini modali mogu postati frekventniji i preuzimati pojedine upotrebe drugih modala, o čemu će više biti reči prilikom analize konkretnih primera.

Dakle, u savremenoj anglističkoj literaturi navode se zapažanja da se kod engleskih modala zapažaju promene: renomirani lingvista Džefri Lič (Leech), koji je 1971. godine objavio prvo izdanje knjige *Meaning and the English Verb* u kojoj između ostalog opisuje i modale, u članku iz 2003. godine (Modality on the move: The English modal auxiliaries 1961-1992) ukazuje upravo na takve promene. Polazeći od tih zapažanja, u ovom radu će se prikazati rezultati početnog empirijskog istraživanja o frekventnosti i upotrebi engleskih modala. Korpus za to istraživanje sačinjen je na osnovu primera preuzetih iz aktuelnog romana *The Lost Symbol* savremenog američkog pisca bestselera Dena Brauna (Brown) koji obuhvata oko 500 strana teksta. Taj roman je odabran zbog savremenog, uglavnom neformalnog jezika (američke varijante) koji omogućava da se sagledaju tendencije u eventualnim promenama kod engleskih modala.

1.2. Modalnost u srpskom jeziku

Kao što je već pomenuto, u srpskom jeziku modali se morfosintaksički ne razlikuju od punoznačnih leksičkih glagola; naime, tipični glagoli koji se ubrajaju u modale (na primer, *moći*, *hteti*, *morati*) primaju nastavke za vreme i lice, imaju bezlične oblike, a iza njih slede dopune kako ličnom klauzom (uz subordinator *da*), tako i bezličnom infinitivnom klauzom. Verovatno se zbog toga u srpskoj gramatici nije ni osećala potreba da se modali svrstaju u posebnu grupu pomoćnih glagola, kao što je to učinjeno u engleskom jeziku na osnovu činjenice da se modali ponašaju kao pomoćni glagoli, jer učestvuju u inverziji u pitanjima i direktno primaju negativnu partikulu *not,* što engleski leksički glagoli ne čine. Stoga se, utisak je, modali u srpskom uglavnom sagledavaju kao semantička klasa glagola koja učestvuje u aktuelizaciji kategorije modalnosti, odnosno modusa. Isto tako, treba još napomenuti da spisak modalnih glagola u srpskom nije konačan, jer autori u taj spisak ponekad svrstavaju različite glagole i modalne izraze.

U uvodu je već pomenuto da M. Stevanović u svojoj gramatici srpskohrvatskog jezika (1981) ne piše o modalima kao posebnoj grupi glagola. Međutim, P. Mrazović i Z. Vukadinović u svojoj gramatici koncizno pišu o modalnim glagolima u odeljku „Glagolski kompleksi sa modalnim glagolima" (1990: 143-156). Autorke navode da su modali glagoli sa nepotpunim značenjem, da zahtevaju dopunu samostalnim glagolom i označavaju ocenu govornika o radnji izraženoj samostalnim glagolom ili sposobnost subjekta da ostvari tu radnju. U toj gramatici, u modalne glagole u užem smislu ubrajaju se glagoli *hteti, moći, morati, smeti i trebati,* a zatim se bez kompleksnije lingvističke terminologije opisuju njihove morfosintaksičke odlike i značenja. Na primer, za glagol *moći* navodi se da on izražava mogućnost na osnovu objektivnih činjenica i sposobnost subjekta da nešto učini, a modal *morati* povezuje se sa značenjima neophodnosti i nužnosti koja može poticati od tuđe volje ili volje subjekta.

U najnovijoj sintaksi srpskog jezika (Piper i dr. 2005: 636-649) u punoj meri se i uz relevantnu lingvističku terminologiju obrađuje kategorija modalnosti koja se određuje kao kvalifikacija koju govorno lice daje o svom iskazu ili o situaciji koju taj iskaz označava. Navodi se da se modalnost često izražava modalnim glagolima, ali i drugim leksemama i izrazima sa sličnim značenjem, a ukoliko se u strukuturi rečenice nalazi modalni glagol ili modani izraz, sadržaj te rečenice je neutralan prema realnosti/irealnosti iskaza, odnosno iskaz je modalno neodređen. Modalnost realnosti/irealnosti odnosi se na prikazivanje propozicionog sadržaja rečenice kao realnog ili kao irealnog. Kao najčešći modalni glagoli i modalne reči/izrazi navode se *moći, trebati, morati, smeti, hteti, želeti, zabraniti, biti u stanju, biti dužan, biti obavezan, biti dozvoljen, biti zabranjen* i slično (Piper i dr. 2005: 638). Uz to, ova sintaksa obrađuje deontičku modalnost, koja situaciju kvalifikuje kao obaveznu ili neizbežnu (na primer, glagol *trebati* implicira značenje nužnosti), kao i optativnu modalnost, epistemičku modalnost (uverenost govornog lica u istinitost onoga što je izraženo iskazom, za šta se, na primer, mogu upotrebiti modalni izrazi *verovatno, možda*, *svakako, sigurno*), metajezičku modalnost, ekspresivnu modalnost i aksiološku modalnost.

2. ANALIZA KORPUSA

Pošto je cilj ovog rada izučavanje eventualnih promena u upotrebi modala u savremenom engleskom jeziku, a zatim i opis njihovih srpskih ekvivalenata, sastavljen je korpus od relevantnih engleskih primera i njihovih srpskih prevodnih ekvivalenata. Tako će se u ovom delu rada analizirati odabrani primeri iz već pomenutog romana Dena Brauna *The Lost Symbol*, odnosno njegovog prevoda na srpski jezik *Izgubljeni simbol* (2009, prevod Radmila B. Šević i Aljoša Molnar).

2.1. Opšti podaci o korpusu

Od oko 500 strana teksta romana *The Lost Symbol* pregledano je 206 strana (odnosno prvo 51 poglavlje) na kojima su zabeležena 343 primera sa modalima. Pri tome treba naglasiti da nisu beleženi primeri sa *shall/will* koji se odnose na izražavanje budućeg vremena, niti *should/would* koji nemaju modalno značenje i rezultat su pomeranja zbog slaganja vremena u indirektnom govoru; beleženi su samo oni primeri koji prenose modalno značenje. Ubedljivo najveći broj primera zabeležen je sa modalima *can/could* (237), zatim sa *will/would* (42), *may/might* (35), *shall/should* (17), *must* (11) i *ought to* (1). U procentima to izgleda ovako:

MODAL	BROJ	PROCENAT
CAN /COULD	237	69.1%
WILL/WOULD	42	12.3%
MAY/MIGHT	35	10.2%
SHALL/SHOULD	17	4.9%
MUST	11	3.2%
OUGHT TO	1	0.3%
UKUPNO	343	100%

Detaljniji brojčani podaci o primerima iz korpusa su sledeći:

a) Modali CAN/ COULD

Zabeleženo je ukupno 237 primera, od čega CAN u 114 primera (48.4%), a COULD u 123 primera (51.6%). Osim uz prosti infinitiv, ovi modali se nalaze u sledećim strukturama:

COULD + perfekatski infinitiv 5 primera
+ progresivni infinitiv 0 primera
+ negacija 30 primera (25%)
+ glagol percepcije 24 primera (*feel, hear, see, sense, smell*) (20.3%)

CAN + perfekatski infinitiv 0 primera
+ progresivni infinitiv 2 primera
+ negacija 33 primera (29%)
+ glagol percepcije 11 primera (*hear, see*) (9.6%)

Glagoli percepcije kao dopune posebno su naznačeni jer uz njih modal *can/could* nema puno modalno značenje i najčešće se ne prevodi, već samo pojačava dinamičko značenje sticanja određene percepcije. Relativno veliki procenat glagola percepcije u korpusu sa modalom *could* (20.3%) može se objasniti prirodom teksta u kojem je često bilo potrebno značiti da neki od junaka romana tokom potere ima određenu percepciju.

b) Modali MAY/ MIGHT

Zabeleženo je 35 primera, od čega MAY u 19 primera (54%), a MIGHT 16 primera (46%). Sa modalom MIGHT zabeležene su dva primera sa negacijama (6%).

c) Modali WILL/ WOULD

Zabeležena su 42 primera, od čega WILL u 4 primera (9.6%), a WOULD u 38 primera (90.4%). Modal WILL zabeležen je samo uz prosti infinitiv, a modal WOULD se, osim prostog infinitiva, javio i uz:

+ perfekatski infinitiv 5 primera
+ progresivni infinitiv 1 primer
+ negacija 1 primer

d) Modal MUST

Osim uz prosti infinitiv, ovaj modal je zabeležen u 11 primera i to uz:

+ perfekatski infinitiv 2 primer
+ progresivni infinitiv 1 primer

e) Modali SHALL/ SHOULD

Ovi modali zabeleženi su u 17 primera; modal SHALL samo u jednom primeru (6%) i to u pitanju *Shall we go*?. Modal SHOULD zabeležen je u 16 primera (94%) i to u sledećim strukturama koje nisu prosti infinitiv:

+ perfekatski infinitiv 2 primera
+ progresivni infinitiv 1 primer
+negacija 4 primera

f) Modal OUGHT TO

Ovaj redak modal zabeležen je samo u jednom primeru u kojem iza njega sledi prosti infinitiv.

2.2. Upotreba modala u korpusu

Pošto najbrojniji modal iz korpusa (*can/could*) zahteva posebnu analizu, ovom prilikom razmotriće se upotreba ostalih engleskih modala koji čine oko 30% primera iz korpusa. Brojevi u zagradi iza primera označavaju stranice na kojoj se primer nalazi u engleskom originalu i srpskom prevodu, a modal koji se komentariše je podvučen.

Modali koji se u korpusu javljaju samo jednom su *shall* i *ought to* i njihova upotreba je očekivana:

1) a) ''<u>Shall</u> we go?'' (126)
b) „Idemo?'' (117)

2) a) This <u>ought to</u> be good, he thought, reaching for the receiver. (175)
b) Ovo će <u>sigurno</u> biti nešto dobro, pomisli, posegnuvši za slušalicom. (158)

Primer (1a) predstavlja tipičnu upotrebu modala *shall* za iznošenje predloga; u korpusu nije bilo primera za druge upotrebe, izražavanje naredbi ili naloga, odnosno za izražavanje odlučnosti govornika/ pisca da se nešto uradi. Prevod ne sadrži modal, već modalni adverbijal i odgovara pragmatičkom dejstvu engleskog originala. Modal *ought to* u primeru (2a) je veoma redak, posebno u neformalnom stilu, pa je mali broj primera očekivan. Značenje je takođe tipično, velika verovatnoća ili necesitativnost, u ovom slučaju propraćena uverenjem govornika u nužnost situacije koja se implicira u celom govornom

činu. Prevod ne sadrži srpski modalni glagol *trebati* koji bi bio prvi ekvivalent, već kolokvijalniji modalni izraz *sigurno*.

Naredni modal čije će se funkcije u korpusu prikazati jeste *should*, koji se javlja u 16 primera. U engleskim gramatikama taj modal se prvenstveno povezuje sa deontičkim značenjem blaže obligatornosti, odnosno preporukom ili savetom, zatim sa epistemičkom procenom o mogućnosti realizacije situacije. U ovom relativnom malom delu korpusa sreću se primeri za oba značenja:

3) a) You should have stayed on the ground.'' (6)
b) *Trebalo je* da ostaneš dole.'' (18)
4) a) Katherine should worry less about her brother and more about herself. (100)
b) Ketrin bi trebalo da se manje brine za brata, a više za sebe. (95)
5) a) ''Then let this be a sting to your consciousness''... ''as well as instant death should you ever betray the secrets to be imparted to you.'' (4)
b)„Onda neka ti ovaj žalac bude na savesti,'' ... ''neka ti donese trenutnu smrt ako ikad izdaš tajne koje ti budu poverene.'' (16)

Prvi navedeni primer (3a) ilustruje značenje koje se u gramatikama navodi kao epistemička necesitativnost u prošlosti, o čemu svedoči i način na koji je propozicija obeležena za prošlost – pomoćnim glagolom *have* iza kojeg sledi prošli particip leksičkog glagola. Drugi primer (4a) sadrži tipičan deontički modal uz blažu dozu obligatornosti, a treći primer (5a) ilustruje specifičnu konstrukciju koja se navodi u engleskim gramatikama kada se u realnim kondicionalima umesto subordinatora *if* koristi inverzija i modal *should*; implikacija je da se ostavlja vrlo mala mogućnost za takav razvoj događaja. U prva dva slučaja prevod sadrži očekivani srpski modalni glagol *trebati*, a u trećem odgovarajuću kondicionalnu konstrukciju, u kojoj se engleski modal u stvari ne prevodi, ali se mogao dodati adverbijal da ukaže na malu verovatnoću realizacije.

Naredni primeri ukazuju na moguće varijacije u prevodu:

6) a) ''Maybe you should leave your bag above,'' Sato offered behind him. (145)
b) „Možda biste mogli da ostavite svoju torbu gore'', reče Sato iza njega. (134)
7) a) They should have arrived by now. (163)
b) Morali su već stići. (148)

Naime, u indirektnoj, dakle ublaženoj naredbi u primeru (6a) odgovarajući prevod je *mogli biste*, a pretpostavka o verovatnoći iz primera (7a) prevedena je jačim epistemičnim modalom *morati*, koji ukazuje na izvođenje zaključka od strane govornika i njegovo snažno uverenje u tačnost tog zaključka.

Naredna grupa primera odnosi se na modalni glagol *must*, koji se takođe u korpusu javlja u vrlo malom broju primera – samo 11, a postoje značenja snažne verovatnoće i obligatornosti:

8) a) '' ... You must be doing something cool.'' (34)
b) „... Mora biti da radite nešto strašno zanimljivo.'' (41)
9) a) As secretary, I must take that charge seriously. (43)
b) Kao njegov sekretar, moram ozbiljno da shvatim tu dužnost. (49)
10) a) He brought you all the way to Washington – and he must have done it for a reason. (78)
b) Pa doveo vas je sve do Vašingtona – verovatno je to učinio s nekim razlogom. (76)

U primeru (8a) *must* izražava snažan stav govornika o verovatnoći propozicije, što je tipična epistemična upotreba ovog modala, a i u prevodu se nalazi srpski modal istog intenziteta - *morati*. Primer (10a) izražava isto modalno značenje, snažnu epistemičku necesitativnost uz oznaku da se propozicija smešta u prošlost; srpski prevod prenosi to značenje, ali u nešto nižem stepenu nego original: adverbijal *verovatno* implicira nešto manje uverenje govornika. Konačno, primer (9a) izražava deontičku obligatornost visokog stepena, što je u spskom prevodu takođe izraženo modalom *morati*.

Sledeći primeri takođe sadrže modal *must*:

11) a) ‘’He must trust you deeply. ...” (110)
b) „Sigurno vam iskreno veruje. ...” (104)

Primer (11) takođe ilustruje epistemičnu necesitativnost, a ovde se navodi zbog prevoda na srpski adverbijalom *sigurno*, koji i po značenju i po intenzitetu odgovara engleskom originalu.

Naredni modal iz korpusa koji će se prikazati jeste modal *may*, odnosno njegovo formalno prošlo vreme *might*; oni su takođe malobrojni u korpusu (*may* 19, *might* 16 primera). Modal *may* se u korpusu u velikoj meri sreće u ustaljenim diskursnim izrazima, na primer:

12) a) ‘’May this wine I now drink become a deadly poison to me ... should I ever knowingly or willfully violate my oath.’’ (5)
b) „Neka ovo vino koje sada ispijam postane za mene smrtonosni otrov ... ukoliko ikad svesno i namerno prekršim ovaj zavet.’’ (17)
13) a) ‘’This is Anthony. May I help you?’’ (15)
b) „Entoni na vezi. Izvolite.’’ (26)
14) a) ‘’ ... May I help you?’’ (36)
b) „ ... Šta mogu da učinim za vas?’’ (42)
15) a) ‘’This is Chief Anderson. How may I – ‘’ (64)
b) „ Govori šef službe Trent Enderson. Kako bih mogao – ‘’ (64)
16) a) ‘’If I may point this out ... your lunatic deftly manipulated two fairly smart individuals already this morning.’’ (77/8)
b) „Ako smem da istaknem ... vaš umobolnik je već vešto izmanipulisao dve prilično pametne osobe od jutros.’’ (76)

U ovim primerima primarna je diskursna funkcija, odnosno učtiv, zvaničan način obraćanja, deontičko, a ne moguće epistemično značenje ovog modala. Tako se u prvom primeru modal koristi za uvođenje želje, odnosno zdravice (12a), što je tipična jezička formula. Isto tako, tu činjenicu veoma dobro pokazuje srpski prevod kroz izraz *izvolite* (13b); prevodi u primerima (14b) i (15b) su možda previše doslovni, ali se, utisak je, doslovan engleski prevod *šta mogu da učinim za vas* polako odomaćuje kod nas. Poslednji primer (16a) takođe sadrži ustaljeni izraz kojim se traži dopuštenje (*If I may*), što spada u deontička pitanja, a prevod srpskim modalom *smeti* to potvrđuje.

Druga, manja grupa primera sa modalom *may* izražava epistemičku mogućnost:

17) a) a) Those may not be numbers. (97)
b) To možda i nisu brojevi. (93)
18) a) 287) a) He may be injured. (170)
b) Moguće je da je povređen. (153)

Naime, u ova dva primera, (18a) i (19a), *may* uz prosti infinitiv izražava stav o verovatnoći sadržaja propozicije (19a), odnosno sumnju u istinitost propozicije (18a). Srpski prevodi dobro prenose ta značenja adverbijalnim izrazima *možda* i *moguće je*.

Dakle, u proučavanom korpusu modal *may* se većinom javlja u ustaljenim izrazima, a manje u epstemičkim značenjima; po svemu sudeći, tu njegovu ulogu sve više preuzima modal *can/could*, što bi trebalo dodatno proučiti u analizi ovog korpusa.

Formalno prošlo vreme modala *may* – modal *might* u korpusu se sreće u epistemičnom značenju, u uzdržanoj proceni o verovatnoći sadržaja u propoziciji. Na primer:

19) a) a) ‘’I suppose maybe he thinks a visit might help our discussions, ... (110)
b) „Pretpostavljam da misli da će poseta pomoći našem razgovoru, ... ‘’ (104)

20) a) Anderson was starting to suspect that if Sato had her way, Robert Langdon might suffer a similar fate. (116)
b) Enderson se zapita neće li takva sudbina zadesiti i Langdona, samo ako Sato tako odluči. (109)

U ovim primerima (19a) i (20a) uočava se blago ili nenametljivo uverenje govornika u mogućnost sadržaja propozicije. U prevodu se ta nijansa izgubila, a naznačio bi je modal *moći* ili adverbijal *možda (mogla bi pomoći/možda bi pomogla)*.

U samo jednom primeru iz korpusa *might* izražava svoj deontički potencijal:

21) a) ''Trish, might I ask about the ethical dilemma posed by your work?'' (75)
b) „Triš, mogu li da vas pitam o etičkoj dilemi koja proističe iz vašeg rada?'' (74)

U ovom primeru govornik uzdržano traži dozvolu da postavi pitanje, više retorički negio istinski; ova upotreba modala *might* takođe spada u uobičajene jezičke konverzacione strukture.

Modal *will* se u korpusu javlja samo u četiri primera:

22) a) It offered a kind of cosmic consciousness barometer, if you will. (74)
b) Pomoglo je da se izradi neka vrsta barometra za kosmičku svest, ako vam je tako draže. (73)
23) a) ''You will unlock SBB Thirteen for me,'' Sato said, ''or I will call OS and send in a team with a battering ram.'' (115)
b) „Vi ćete sad lepo da mi otključate SBB trinaest'', reče Sato, „ili ću ja pozvati KB, a oni će poslati tim sa spravom za razvaljivanje vrata.'' (108)
24) a) ''My word! Will you look at that!'' (144)
b) „Tako mi svega! Pogledajte samo ovo!'' (132)
25) a) ''... you *will* do as I say. ...' You *will* decipher the engravings for me. ...'' (173)
b) „... *uradićete* onako kako vam kažem. ... *Dešifrovaćete* je za mene. ...''

Ovako mali broj primera ukazuje na nisku frekventnost ovog modala kada se izostavi njegova upotreba kao markera za buduće vreme. Ipak, u ovim primerima postoje dve funkcije modala *will*: prva je ustaljena diskursna fraza kojom se izražava ili odmerena ograda od onoga što je rečeno (primer 23a) ili iznenađenje (primer 24a); prevodi na srpski odražavaju pragmatičke funkcije tih izraza, jer se modal ne može doslovno prevesti (22b, 24b). Druga funkcija je deontička i podrazumeva odlučnost subjekta da se nešto uradi, praktično blaže saopštenu naredbu, pri čemu je modal *will* naglašen (primeri 23a i 26a). Prevod takođe iskazuje ti implicitnu naredbu pomoću izraza *sad lepo* (23b) ili samom konstrukcijom rečenice (25b).

Konačno, modal *would* se nalazi u 38 primera iz korpusa. Prema očekivanju, ovaj modal se najčešće javlja u učtivim, formalnim pitanjima, kao i izrazima koji podrazumevaju voljnost govornika ili pisca:

26) a) ''Wonderful! Would you be willing to meet the jet there at say ... five o'clock?'' (17)
b) Sjajno! Možete li onda tamo da sačekate avion u, recimo ... pet sati?'' (27)
27) a) ''Would you consider Coca-Cola a secret society?'' (30)
b) „Da li vi smatrate da je Koka-Kola tajno društvo?'' (37)
28) a) ''I think Chief Anderson would prefer –'' (141)
b) „Mislim da bi šef Enderson više voleo ...'' (130)
29) a) ''Why would you assume that?'' (164)
b) „A zašto pretpostavljate tako nešto?'' (149)

Dva navedena primera ilustruju pitanja u kojima se uzdržano, uz pomoć modala *would*, pita o nečijem stavu ili spremnosti da nešto učini. Prevodi na srpski takođe imaju tu implikaciju uz upotrebu odgovarajućeg modalnog glagola *možete li* u upitnom obliku, mada bi izraz *da li biste mogli* bolje preneo

uzdržanost prisutnu u engleskom originalu (26b), ili uz upotrebu potencijala (*bi više voleo*, primer 28b). U prevodu primera (27b), a posebno primera (29b), izgubio se deo uzdržanosti sadržane u engleskom pitanju sa modalom *would*; bolji prevod primera (29b) glasio bi *A zašto biste pretpostavljali ...*

Konačno, *would* u nekoliko primera označava epistemičnu mogućnost, na primer sa perfekatskim infinitivom:

30) a) ''I thought by now you would have gotten over this.'' (6)
b) „Mislio sam da si se već navikao na ovo.'' (18)
31) a) ''... I would have expected guards posed everywhere.'' (143)
b) „...Očekivao bih da na svakih par metara stoji po jedan čuvar.'' (132)

Dakle, u ovim primerima govornik iznosi svoje procene o istinitosti date situacije, odnosno svoje uverenje da je pretpostavka do koje je došao verovatna, mada je stvarno stanje stvari ne potvrđuje. U prevodu se to očekivanje izražava potencijalom (31b) ili strukturom same rečenice i adverbom *već* (30b).

3. ZAKLJUČAK

Kao što je ranije već pomenuto, ovo empirijsko istraživanje obuhvata široku temu upotrebe modala u savremenom engleskom jeziku, a cilj je da se na konkretnom korpusu proveri frekventnost modala i eventualne nove nijanse u njihovoj upotrebi. Da bi se to učinilo, sastavljen je korpus od 343 primera sa engleskim modalnim glagolima preuzetim iz prvih 206 strana (51 poglavlje) romana Dena Brauna *The Lost Symbol* i njihovih srpskih ekvivalenata iz prevoda tog romana *Izgubljeni simbol*. Dakle, zaključci do kojih se došlo odražavaju stanje u proučenom korpusu i odnose se na američku varijantu engleskog jezika, na stil romana pisanog za široku publiku, prozni tekst koji uz naraciju ima i dosta dijaloga.

Kada se radi o brojčanim, statističkim podacima, oni već otkrvaju neke zanimljive činjenice. Naime, gotovo 70% primera zabeleženih u korpusu sadrži modale *can* i *could* (237 primera), a svi ostali modali u korpusu čine 30% primera. Prema očekivanju, odsutni su modali *dare* i *need,* mada su prisutni kao leksički glagoli. Na primer, u proučenom delu romana, leksički glagol *dare* se javlja jednom u primeru *...by establishing points beyond which she dared not pass* (187), a pri kraju romana se javlja još jednom u primeru *...but none dared unleash its true power by using it for real purpose* (445). Takođe očekivano, modal *ought to* javlja se samo jednom u korpusu. Svi ovi podaci mogu se sumirati u tabeli:

Tabela 1: Statistički pregled modala u korpusu

Modal	Broj primera	Procenat
can	114	33.2%
could	123	36%
will	4	1.1%
would	38	11%
may	19	5.5%
might	16	4.7%
shall	1	0.3%
should	16	4,7%
must	11	3.2%
ought to	1	0.3%
UKUPNO	343	100%

Vrlo je indikativno da je izrazito najfrekventniji modal *can/could*, koji se pojavljuje u 237 primera, što čini 69.1%; i posmatrani odvojeno, *can* i *could* su ubedljivo najfrekventniji: kao što je naznačeno u Tabeli 1, *can* se javlja u 33.2%, a *could* u 36% primera. Sama činjenica o tolikoj brojnosti modala *can/could* ukazuje na mogućnost da ti modali preuzimaju i neke funkcije modala *may/might*, pa i *must*, posebno kada se ima u vidu da sa *may/might* i *must* dele epistemička i deontička značenja. Ipak, u korpusu se modal *must* zadržava kada treba označiti snažnu epistemičku necesitativnost. S druge strane, modal *may/might* se u korpusu u velikoj meri koristi u konverzacionim frazama.

Ostali modali prikazani u ovom radu pojavili su se u malom broju primera, pa se treba uzdržati od donošenja dalekosežnijih zaključaka i pretpostavki. Ipak, može se konstatovati da se modal *would* takođe u znatnoj meri javljao u diskursnim frazama, a modal *should* uglavnom u deontičkom značenju.

Kada se radi o srpskim prevodnim ekvivalentima, sreću se kako srpski modali *(moći, morati, trebati),* tako i adverbijali izrazi sa modalnim značenjem, odnosno konstrukcije koje prenose određeno pragmatičko dejstvo engleskog originala. Tako se modali *can/could* u korpusu gotovo uvek prevode modalom *moći*, kako u značenju epistemičke verovatnoće i mogućnosti, tako i u značenju dinamičke fizičke i mentalne sposobnosti; uz to, u prevodu se koristi potencijal, a sreću se i modalni izrazi *(nije) moguće* i *nemoguće*; u malom broju primera javljaju se i glagoli *uspeti* (za mentalnu sposobnost), *umeti* (za uobičajeno ponašanje) i izraz *hoćete li* u značenju deontičkog predloga da se nešto uradi. Modal *may/might* se takođe prevodi modalom *moći* i potencijalom, zatim izrazima *šta mogu da, ako smem da*, *moguće je*, kao i adverbijalima *možda* i *verovatno*. Modal *will/would* se u korpusu uglavnom sreće u konverzaciionim frazama, pa se prevodi frazama *želeo bih, možete li, ako vam je tako draže.* Modal *must* se, prema očekivanjima, prevodi modalom *morati,* kao i modalnim adverbijalom *verovatno*, a u jedinom primeru sa modalom *ought to* u prevodu stoji modalni adverbijal *sigurno*. Modal *shall* se u korpusu sreće u izrazu *shall we go?*, pa se i prevodi ustaljenim pragmatičkim ekvivalentom *idemo?*, modal *should* se prevodi modalom *trebati* i izrazima tipa *ako ikad*, koji su ekvivalenti engleskog *should you/if you should*. Najčešći i tipični prevodni ekvivalenti mogu se predstaviti tabelarno:

Tabela 2: Srpski prevodni ekvivalenti engleskih modala iz korpusa

Modal	Najčešći prevodi u srpskom delu korpusa
can/could	*moći*, potencijal, *uspeti, umeti, (nije) moguće, nemoguće*
may/might	*moći,* potencijal, *smeti*, konverzacioni izrazi, *možda, verovatno, moguće je*
will/would	*potencijal*, konverzacioni izrazi
must	*morati, verovatno*
shall/should	*trebati*, konverzacioni izrazi
ought to	*sigurno*

Istraživanje prikazano u ovom radu predstavlja početnu fazu u proučavanju prikupljenog korpusa, pa se u daljem radu planira proučavanje upotrebe najbrojnijeg modala u korpusu (*can/could*), kao i detaljnija analiza upotrebe ostalih modala iz korpusa i njihovih srpskih ekvivalenata.

Literatura

Braun, Den (2009). *Izgubljeni simbol*. Novi Sad. Solaris.

Brown, Dan (2009). *The Lost Symbol*. London: Bantam Press.

Huddleston, R., Pulum, G.K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leech, Geoffrey (2003). Modality on the move: The English modal auxiliaries 1961-1992. In: *Modality in Contemporary English* (R. Facchinetti, M. Krug and F.R. Palmer, eds) Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 223-240.

Leech, Geoffrey (2004). *Meaning and the English Verb.* Harlow: Person.

Mrazović, Pavica, Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance.* Sremski Karlovci/ Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića/Dobra vest.
Palmer, F.R. (1989). *The English Verb*. London: Longman.
Piper, Predrag i dr. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica.* Beograd/Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU/Beogradska knjiga/Matica srpska.
Prtljaga, Jelena (2008). *Kontrastivna analiza modalnih glagola.* Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača Mihailo Palov.
Stevanović, Mihailo (1981). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. Beograd: Naučna knjiga.
Trbojević-Milošević, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz.* Beograd: Filološki fakultet.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). *Modalnost, motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Predrag Novakov

USE OF MODALS IN CONTEMPORARY ENGLISH AND THEIR SERBIAN EQUIVALENTS

Summary

English modals represent a clearly-defined group of verbs with the given, specific characteristics, and their classification and use are discussed in detail in every grammar of the English language. However, in contemporary English, particularly in informal and spoken language, there seem to appear changes in the use of modals which are still to be studied in order to indicate the degree to which they deviate from the standard and recommended use. On the other hand, the modal verbs in Serbian do not represent such a compact group as the English modals and their morpho-syntactic features do not differentiate them so clearly from lexical verbs. Having in mind the possible changes ni the use of English modals, the paper discusses modals in the corpus of contemporary English, its American variant. The corpus consists of the examples from the first 51 chapter (206 pages) of Dan Brown's novel *The Lost Symbol* (2009); 343 modals were excerpted (without *shall/will* and *should/would* denoting future tense or future in the past) and they were classified according to the type of modality they denote. There were 237 examples with *can/could*, 42 with *will/would*, 35 with *may/might*, 17 with *shall/should*, 11 with *must* and 1 with *ought to*. The paper discusses typical examples with *will/would*, *may/might*, *shall/should*, *must* and *ought to,* because examples *with can/could* required a separate analysis. Possible ambiguities and the role of context were paticularly taken into account in the analysis. Serbian translation equivalents were excerpted from the translation of Brown's novel into Serbian and discussed together with the English modals; the equivalents included modal verbs and different modal expressions which were classified according to their structural and semantic features.

Predrag Novakov
University of Novi Sad, Faculty oh Philosophy, Serbia
predragnovakov@sbb.rs

Vladimir Ž. Jovanović

COMBINATORIAL RESTRICTIONS OF AGENTIVE SUFFIXES IN ENGLISH AND SERBIAN

The paper presents a contrastive research endeavour into the combinatorial potential of the most frequent agentive suffixes in English and Serbian. The bases for agentive suffixation studied were exclusively of verb provenance. Another objective was the establishment of any concomitant orthographic and morphophonological alterations of the base in obtaining complex lexical forms indicative of any underlying processes. The research corpus consisted of the separate contingents of examples formed by each of the suffixes, the analysis of which yielded results in terms of the frequency and availability of each suffix, as well as the type of morpheme that can be involved or restricted from agentive derivatives. Furthermore, the meaning properties and the type of the bases that possess certain affinity toward a particular agentive suffix were determined, which could provide a better insight into the productivity of the input forms. Thus, the combinatorial restrictions of these morphemes were viewed within the phonological, morphological and semantic context of derivation.

Keywords : English, Serbian, agentive suffix, productivity, restrictions.

1. INTRODUCTION

This paper presents a report on an inquiry into the general qualities of the most frequent agentive suffixes in English and Serbian, as viewed through the combinatorial potential and restrictions of these affixal morphemes, illustrated by Eng. *play-er* or Srb. *igr-ač*. Even though agentive suffixes exist in these two typologically different languages, their properties may considerably differ, particularly in terms of volume, type, productivity, combinatory power or grammatical implications. The problem of the combinatorial properties of derivational suffixes has been described as "one of the most intricate problems in English morphology" (Plag, 1999:63).

The main purpose of the research undertaken is to investigate the characteristics of the bases involved in a derivative relationship with agentive suffixes and establish the potential points of similarity and/or difference between the two languages. The bases studied are exclusively of verb provenance and the noun derivatives obtained in the process refer to person agents, excluding material agents. Another objective set before the research is the establishment of any concomitant orthographic and morphophonological alterations of the base in obtaining complex lexical forms indicative of any underlying processes. Furthermore, the semantic properties and the type of the bases that possess certain affinity toward a particular agentive suffix will be determined, which might provide a better insight into the productivity and selectional potential of the input forms. The research corpus consists of the separate contingents of examples formed by each of the suffixes, 207 English derivatives and 250 Serbian, the analysis of which may yield results in terms of frequency, availability of each suffix, as well as the type of morpheme that can be involved or restricted from agentive derivatives.

Due to the span of the research, the focus of the attention are exclusively nomina agentis in the two languages, which excludes other related derivational phenomena, such as nomina professionalis, names of practitioners or professionals in different fields, even though these two classes have been frequently observed together.

So far, the nomina agentis of the English language have been studied by Bauer (1979), Fabb (1988), Plag (1999), Prćić (1999), and others, and in Serbian literature, the most prominent work has been done by Matijašević (1986), Kiršova (1998), Ćorić (2000, 2007), Ajdžanović (2005, 2008), as well as in the cumulative overviews of word formation in Babić (1986) and Klajn (2002).

2. AGENTIVE SUFFIXES

Agentive suffixes are usually said to be post-positioned affixal morphemes used to produce derivatives the meaning of which refers to "a person who has to do with what is indicated by the base". The matrix clause for the generation of nomina agentis on a productive pattern is "X-$_{\text{agent der.suff}}$ is a person who X-es", as in *walk-er* is a person who *walk-s*, and presupposes a verb or denominal base. From a different perspective, agentive suffixes are, strictly speaking, used to derive nouns the semantic role of which is that of an AGENT. As it has been already determined by Charles Fillmore in 1968, it is "the typically animate perceived instigator of the action".[1] Agents in a predication are normally conscious and willing performers of an action or controllers of an event, as opposed to any unwilling or unwitting entity which brings an action to effect, when the role is termed as FORCE.[2]

(1) a. *The teach**er** was reading a text.*
b. *The rain was pelting on my window sill.*

Certain agentive suffixes may also be used to produce a derivative with the semantic role of INSTRUMENT, as in *mow-er*. Bauer (2001:199) and Beard (1995:82) claim, and not without any foundation, that these can be treated as two different homophonous suffixes. The focus of this research is solely on the instances where the complex word has active referents that are involved in performing actions. With certain bases it is not clear whether the derivative indicates an instrument by which an action is performed or the agent itself. The verb *to write* produces *writ-er,* but the form *to typewrite* is a back formation from *typewriter*, a noun which refers to the machine, i.e. instrument, whereas *typ-ist* refers to the professional performer of the action. Another common problem, which is perhaps most obvious to non-native speakers of English, is the distinction between pairs of nomina instrumentalis and nomina agentis such as *cook-er* "stove" vs. *cook* "someone who cooks".

Some of the more prominent suffixes in this group are also used to form derivatives denoting the "occupation" or "profession" of the referent, where there is no action occurring or being performed by an agent, but more permanent engagement in a field or activity. Such nouns have nominal bases and are not agentive nouns in the narrowest sense of the term, but denote professionals, practicers, or followers. The nouns here include *astronom-er*, *botan-ist*, *cannon-eer*, *mathematic-ian*, etc. A sub-group of these is made by nouns that involve the argument in the matrix clause "X-$_{\text{der.suff.}}$ makes X" or "X-$_{\text{der.suff}}$ deals with X" as it *hatter*, *furrier*, *slater*, *tinner*, etc. However, certain noun-based derivatives may pose a problem as it is unclear whether the base is a noun or a conversion-verb. Complex forms like *box-er*, may well have been derived from the verb *to box*, as it is more appropriate to consider *cann-er* a derivative of the verb *to can.*

Agentive suffixes may be appended to different types of bases. Categorially speaking, the most typical base would be a verb base, as the verbs designate actions, states or events, as in (2) a. However, nouns may serve as bases when the outcome is nomina professionalis, both conversion-nouns and ordinary nouns, as in (2) b. When certain of these suffixes are added to adjective bases, the derivatives are not strictly agentive nouns, as in (2) c.

(2) a. *dream-er*, *drink-er*, *produc-er, speak-er*, *sleep-er*
b. *bank-er*, *engin-eer*, *football-er*, *guitar-ist*, *song-ster*
c. *old-ster*, *young-ster*

[1] See Charles J. Fillmore (1968) "The Case for Case". In: Bach and Harms (Ed.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, pp 1-88.

[2] See Thomas Payne (2011) Understanding English Grammar, A Linguistic Introduction, Cambridge: Cambridge University Press, p. 137.

Structurally speaking, these suffixes are most often added to free bases, but they can also combine with bound bases, when they produce nomina professionalis, as in (3) b. It is not unusual to add some of the more productive suffixes to compound bases. Complex bases are very rare, but possible, as in (3) d.

(3) a. *driv-er*, *joke-ster*, *speculat-ist*
b. *auth-or*, *spons-or*, *vict-or*.
c. *bus-driv-er, shoe-maker*, *window-clean-er*.
d. *conform-ist, inter-view-er, theor-iz-er, trans-gress-or*.

3. ENGLISH AGENTIVE SUFFIXES

The agentive suffixes taken into consideration for the research from English are: -ANT/-ENT, -AR, -EE, -EER, -ER, -IST, -OR, -STER. These suffixes, as opposed to the Serbian ones, are gender neutral, which means that all of them may be used to form masculine and feminine performer nouns. The typical agentive derivative in English will be on a free base of simple morphological structure, formed from a bare infinitive verb.

The French origin suffix -ANT/-ENT which can be found predominantly in adaptations of imported words from French, produces two potential senses in derivatives, "a person that performs the action in the base", an agent, as in as in *assistant*, *attendant*, *commandant*, *informant*, *inhabitant*, *president*, *protestant*, *servant*, *suppliant* and "a material agent that does something expressed by the base", as *disinfectant*. The suffix -AR is considered to be an alteration of -ER or -OR, occurring in a handful of instances like *beggar*, *liar* and *padlar*, and unlike its alternatives, it is unproductive.

The suffix -EE of Latin and French origin is the only agentive suffix that belongs to Class I affixes[3] which change the stress pattern of the base. Even though the suffix-EE is primarily used to designate a person who undergoes a certain action, or presents an indirect object of the verb in the root, it also may have agentive implications, as in *ateend-ee* "someone who attends or is present", *returnee* "someone who returned", but *surrender-ee* is "someone to whom a surrender is made". Its counterpart in legal matters is the Latinate suffix -OR, appearing in pairs such as *less-or* vs. *less-ee* or *grant-or* vs. *grant-ee*, etc. This suffix may be attached to either free or bound roots. Examples include derivatives such as *creator*, *donor*, and the older *donator*, *possessor*, *protector*, *sponsor*, *successor*, *translator*, *victor*. The suffix -EER, more significant in derivation of professional names, can also be employed in the agentive noun derivation, as nouns such as *commandeer* and *mutineer* can confirm.

The chief among the agentive suffixes is -ER, developed from the Old English suffix -ERE, which eventually lost its last grapheme. The suffix has yielded the largest number of complex agent nouns is as in *baker*, *driver*, *lover*, *painter*, *runner*, *singer*, *speaker teacher*, *worker*. Naturally, this means that it has the greatest productivity of all English agentive suffixes, along with the similar, but different suffix -OR. According to OED, these two are almost indistinguishable: "The distinction between -er and -or as the ending of agent-nouns is purely historical and orthographical; in the present spoken language they are alike pronounced."[4] Despite this qualification, the suffixes exhibit differences in certain aspects, which are to be considered in section 5.

Another suffix that could be considered within this group is the suffix -IST. It is productively added to noun bases to produce nouns signaling professionals, adherents or generally performers of certain actions as *copy-ist*, *typ-ist*. However, when -IST is affixed to verbal bases to form agentive nouns, the productivity is much more limited. Of around 700 derivatives in -IST, only 1% would be those based on verbs, such as *alarmist, computist, rapist, speculatist*, etc.

As opposed to some other languages, English agentive suffixes are devoid of gender distinctions. Historically, the suffix -ER denoted individuals of male gender, but the feature is not sustained any lon-

3 The classification suggested by D. Siegel (1979) *Topics in English Morphology* , New York: Garland.

4 See *-er*, Oxford English Dictionary 2 on CD-ROM version 1.01. (1992), Oxford: OUP.

ger. The only trace can be found in the other of the two English agentive suffixes originally from Anglo-Saxon, beside -ER. The suffix -STER is a product of two forms *-stro-*, an element for forming nouns of action, and the Old English *-estre*, a formative used to form feminine gender nouns, the sense of which can still be felt in *spinster*. Later on, the affix came to be used for any agents, irrespective of gender, but with considerably low productivity. The agentive derivatives are: *knit-ster, poll-ster*, *pun-ster*, *tap-ster*, *trick-ster*, etc.

Generally speaking, the suffixes in this group are attached to the bases without any intervention to the base itself. However, the general tendency in English spelling for short, one syllable bases which are to be combined with vowel initiated suffixes has its confirmation here, as well. Doubling of the final grapheme which stands for a consonant to preserve the short vowel preceding it is required with short, monosyllabic bases, as in *runn-er*, but also with certain two-syllable verbs, as in *beginn-er*.

As it appears, the most important spelling implications with agentive suffixes are related to the suffix -ER. The spelling rules with the bases ending in silent <-e> apply here as well, as in *diner*, where the last grapheme fuses with the suffix, as well as with those ending in <-y>, where the final grapheme changes into <-i>, illustrated by *supplier*. Another orthographic intervention that the base may undergo is that of adding a grapheme with no phonological counterpart. With verb bases ending in /k/, and sometimes other types of bases with the same phonemic closure, but represented by the grapheme <-c> in writing, as shown in (4), the base is expanded by the addition of the grapheme <-k-> before the agent suffix. This is supposed to reinforce the consonantal base ending in /k/ and perhaps prevent any "sibilarization" in front of a vowel-initialed suffix, which presents an unlikely ending of a native agentive base. This argument could be best illustrated by the nouns *frolick-er* or *picnick-er*, from the verbs *to frolic* or *to picnic*.

(4) Cf. Eng. adj. *electric* /ɪˈlek.trɪ**k**/ > n. *electric-ity* /ɪˌlekˈtrɪ**s**.ɪ.ti/

Finally, with the bases ending in <-w> there is a slight alteration in derivation, as the base is extended by the grapheme <-y>, as in *bowyer*, *lawyer*, *sawyer*. As opposed to the previous case, here the grapheme stands for an additional phoneme, /j/ which is meant to inhibit the contact of two vowels.

4. SERBIAN AGENTIVE SUFFIXES

In Serbian, the list of agentive suffixes includes many more items than in English. One of the primary factors for this, beside the variety in their origin and interfixation is the feature of the language in terms of gender-specific suffixes. The suffixal morphemes with this property are -AC, -AČ, -AČA, -AR, -ARA, -ANT/-ENT, -AŠ, -DŽIJA, -ER, -ICA (f.g.), -ICA, -IN, -INJA, -IST, -IVAČ, -JA (m.g.), -JA, -JAK, -KA, -LO, -LJA, -NIK, -OR, -OV, -TELJ, and-UŠA. These suffixes are mainly added to bound bases, as in *rodi-telj*, as Serbian verbs are characterized by the suffixal infinitive ending, {-ti}, {-sti} or {-ći}, which has to be eliminated before derivation, as in (4). Free bases are possible in derivatives based on nouns, as in *mlin-ar* "miller", generally indicating artisans or professionals.

(5) *glasa-ti* > *glasa-* + *-ač*
vote-infin. suff. > vote- + -agentive suff
"to vote" "vote + -er"

4.1 Masculine gender suffixes

Masculine gender agentive suffixes in Serbian incorporate the following 11 native origin bound morphemes: -AC, -AČ, -AR, -AŠ, -IN, -IVAČ, -JA, -JAK, -NIK, -OV, -TELJ. This implies that no noun which refers to a male performer of an action may select any of the remaining four agentive suffixes. A man

who listens to something, in Serbian can never be **sluša-telj-ka*, but either *sluša-telj* or *sluša-l-ac* "a listener". Arguably the chief agentive suffix in Serbian is the Latinate -AR, having produced numerous complex professional names on nominal bases, illustrated by *vodeničar, vrtlar, grafičar, električar, zlatar*, etc, but here we are more interested in the agent nouns on verb bases, such as *čuv-ar, kuv-ar, lek-ar*, *pek-ar, pis-ar*, *sanj-ar*, *slik-ar, vaj-ar, vid-ar*, *vlad-ar, zid-ar,* etc.

The suffix -IN stands in a derivational relation with nominal bases to designate professionals such as: *bakalin, berberin, kasapin*. Equally unproductive seems to be the suffix -TELJ, as it formed a handful of nouns as *čitatelj*, *graditelj*, *prosvetitelj*, *staratelj*, *učitelj*, *snimatelj*, *reditelj*, *voditelj*, the majority of which have been squeezed out by the formations in -AC, *čitalac, spasilac,* etc. Second only to the suffix -AR, this derivative affix is the one of choice for many estasblished nouns, such as *imalac*, *glumac*, *kupac*, *lovac*, *pisac*, *zajmodavac* and the newly-formed agent nouns *davalac*, *komunalac*, *kradljivac*, *ronilac*, etc.

The suffix -JA, produces forms like *vod-ja* "leader", and the compounds *vojsk-o-vod-ja* "*military commander*" and *kolo-vod-ja* "ring leader". Few nouns would be derived by -JAK, the most frequent being *pros-jak* "beggar". The noun derivatives in -OV are not numerous and there is one with specific agentive meaning, namely *laž-ov*. Curiously enough, the same notion "a person who tells lies" is expressed by a derivative with a considerably restricted affix in both these languages, as the suffix in *li-ar* has not many more formations in English of the agentive type than this. One of the most prolific suffixes of Serbian agent derivation is certainly the suffix -AČ, with some of the most common of nouns such as *igr-ač, istraživ-ač*, *izvodj-ač, kop-ač*, *nabavlj-ač*, *pev-ač*, *pliv-ač*, *proizvodj-ač, spav-ač*, *svir-ač*, *šapt-ač*, as well as some of the most recent formations as *smarač*. It is a matter worth debating whether -IVAČ is a separate suffix in Serbian derivation, as claimed by Klajn (2002:64) or is this an instance of the suffix -AČ appended to aspectually different forms of related verbs, as *osnovati* (perfective) and *osnivati* (progresive) „to establish", where the second, rather than the first may be considered the base of *osni-v-ač*. Other such nouns are *oglaši-v-ač*, *pokazi-v-ač*, *poroblji-v-ač*, *prepisi-v-ač*, etc.

Another suffix with a list of formations regarding agents and therefrom professionals is the suffix -NIK, the derivatives of which include *ispoved-nik, put-nik, rad-nik, rasip-nik, rat-nik, ured-nik, voj-nik, zakup-nik*.

Among the agentive suffixes that can be traced to foreign origin, the Serbian language has several, 5 to be more precise: -ANT/-ENT, -DŽIJA, the suffix which has been imported from Turkish, -ER, -IST, and -OR. The first is appended on reduced verbal bases such as in *emigr-ant, demonstr-ant, diskut-ant, project-ant, stimul-ant,* etc. or the other form in *assist-ent, depon-ent, pretend-ent.* In the past sixty years, the Serbian language has imported the suffix -ER, together with the imported derivatives as *designer*, *leader, packer*, *programmer*, etc in *dizajner, lider*, *paker*, *programer*. The item *sufler* is an adaptation of an import from French, i.e. *souffleur*. However, the suffix came to be used actively in forming nouns independently from import, as in *mas-er, tenis-er*, for "masseur", "tennis player", etc.

Serbian and English share certain foreign agentive suffixes that have entered through lexical import of from Latin. In the case of -OR which is present in both, it is obvious that it combines with Latinate bases, with concomitant adaptation in Serbian and English, *agres-or* vs *aggress-or*, *skulpt-or* vs *sculpt-or*, almost never found in combination with native bases. Certain bases present bound denominal forms, as in *investit-or* from the noun *investi-cija*, as the verb base would be *investira-ti*, opposed to the English *invest-or*. The same holds for -IST, the more common Serbian variant being the form -ISTA.[5] Very few strictly agentive nouns are derived with this suffix, the bases of which are foreign verbs, such as in *separatist*.

4.2 Feminine gender suffixes

The feminine gender suffixes include -AČA, -ARA, -ICA -INJA, -KA, -LJA, -UŠA, all of which may be said to be productive, except for -AČA, -ARA and -LJA. The suffixes -AČA and -ARA, with *skit-ara, trač-ara,* present

[5] See Ivan Klajn (2002) *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I: slaganje i prefiksacija*, Beograd: Matica Srpska / SANU / SKZ, pp 242-244.

feminine gender counterparts of the masculine gender suffixes -AČ, -AR. The specificity of certain agentive formations in Serbian is that the feminine gender is formed on masculine gender bases, as in (6).

(6)	*čita-telj*	*čita-telj-ka*
	read-masc. gend. suffix	read-masc. gend. suffix -fem.gend. suffix
	"male reader"	*"female reader"*

Among the most productive of these is the suffix -KA. There is a number of formations based on it: *graditelj-ka, ministar-ka, molitelj-ka, pekar-ka, profesor-ka, služitelj-ka, tužitelj-ka, učitelj-ka*. The suffix has recently obtained even greater productivity, as the issue of gender equality has achieved a considerable level, so that all masculine gender agent nouns obtained their feminine gender counterparts. The formations with this suffix are alternated with the formations with -ICA, the most employed agentive suffix for feminine gender derivatives in modern Serbian: *berač-ica profesor-ica, učitelj-ica, kuvar-ica, vaspitač-ica, pevač-ica*.

The suffix -LJA is a specific case as it almost exclusively, aside from *porodi-lja* and *prati-lja*, combines with verb bases indicating manual work traditionally considered to be suitable for females only. The nouns *pleti-lja, pra-lja, pre-lja, predi-lja, šva-lja, tka-lja, vezi-lja,* confirm this statement, and as the suffix is unproductive, it is not likely to be used with verbs from other semantic fields or more recent origin, **studi-lja*, etc. Agentive nouns in Serbian can be obtained by means of -INJA, attached to varying bases as in *dojk-inja, prosjak-inja, slušk-inja, trgovk-inja*.

The other suffixes are qualified by a considerably small number of derivatives. The suffix -AČA is found in *narik-ača* and *udav-ača,* and *gat-ara, vrač-ara, kart-ara, trav-ara* make the set of formations upon -ARA. The common element is that the derivatives indicate women dealing or skilled in fortune-telling and homeopathic healing.

4.3. Common gender suffixes

The three suffixes of coomon gender are -ICA, -JA and -LO. The most productive agentive suffix that may involve both male and female agents is -ICA, with many examples *buba-l-ica, ćuta-l-ica, izbeg-l-ica, ize-l-ica, luta-l-ica, nezna-l-ica, propal-ica, ub-ica, udvor-ica, uliz-ica, varal-ica*, etc. Almost all of the derivatives express a negative attitude on the part of the speaker. The forming of Serbian synthetic compounds of the agentive type with -JA may imply a relatively simple addition of the suffix on a compound base, such as with *krv-o-pi-ja, vino-pi-ja, vod-o-li-ja*, whereas the majority of the examples will be accompanied by a phonological change, e.g. fusing /s/ an /j/ into /Š/ as in *vodono-ša*, etc.

(7)	*glas-o-nosi-ti*	+ *-ja*	>	*glasonoša*
	message-interfix-carry- infin. suff.	+ agent. der. suffix	>	
	"to carry message"	"-er"		"message-carrier"

As opposed to these, the derivatives in -LO indicate agent nouns the referents of which perform actions that are considered undesireable, excessively practiced or of low-esteem, so much so that they may be considered typical of the referent. The examples are numerous: *crta-lo, ćaska-lo, drema-lo, ismeva-lo, maza-lo, naklapa-lo, namigiva-lo, nasrta-lo, okleva-lo, sprda-lo, škrabalo, šunjalo, zadirkivalo, zakeralo,* and compounds *zlopamtilo.* The English counterpart would be -STER, as in *joke-ster*, etc.

5. COMBINATORIAL RESTRICTIONS

The issue of selecting agentive suffixes for derivation may be viewed from different perspectives, but the question posed here is how the process takes place and which factors cause the option for ones

and exemption of other affixal morphemes in lexeme derivation. The restrictions for suffix selection can be of various character, found at several levels of language organization, roughly grouped into phonological, morphological and semantic.

5.1 Phonological context

All English agentive suffixes are initialed by vowels, except for -STER, a suffix which combines with consonant ending bases, save for a couple of cases of nomina professionalis such as *barrister* and *chorister*. It is a fact worth noting that of all bases, both free and bound, used to form agentive nouns in English, around 75% are finalized by any of the alveolar consonants of the language, /t/, /d/, /s/, /z/, /l/, /r/, /n/. The consonants that would present unsuitable base endings include the bilabial /w/ and the glottal /h/, which is a definite phonological restriction. A few instances, less than 5%, would be ended by vowels, which indicates that open syllables do not present a favourable base ending for agentive suffixes. The examples as *brewer*, *employer*, *player*, *slayer*, *supplier*, *surveyor* may indicate that the vowel contact that is allowed at morpheme boundaries is between the central vowel of the suffix and the /i/-directed diphthongs. The derivatives on -ANT require a consonantal epenthesis, as in *appli-c-ant*, *suppli-c-ant.*

Serbian agentive suffixes basically follow a simple pattern when it comes to the phonological context. The number of vowel-initial suffixes preponderates by 50% over the consonant initialed ones. The former will be combined with a consonant-final base, and vice versa, irrespective of gender. If the derivative base should be vowel-final, there occurs a kind of suffixal prosthesis which could be termed L-epenthesis, a phenomenon that Serbian linguists tend to link to the existence of a separate suffix. However, this operation is supposed to promote morpheme identification and to prevent the hiatus, two vowels at morpheme junctures in Serbian, a strategy present in many other languages. In case of alternation between two suffixes, the one initialed with a consonant will block the formative [l], as in (8) c.

(8)	a. *zna-ti*	+	*-ac*	>	*zna-* + *-l-* + *-ac*
	to know		agent suff. masc. gend.		"know-er"
	b. *spasi-ti*	+	*-ac*	>	*spasi-* +*-l-* +*-ac*
	to save		agent suff. masc. gend.		"save-er"
	c. *gradi-ti*	+	*-telj*	>	*gradi-* + *-telj*
	to build		agent suff. masc. gend.		"builder"

This has been indirectly confirmed by Klajn (2002:43-44), who has accepted interfixation as the probable explanation of the appearance of a kind of coda epenthesis, as in the nomina professionalis *more* > *mor-n-ar, vrt* > *vrt-l-ar, sve zna-ti* > *svezna-d-ar, barjak* > *barjak-t-ar, zulum* > *zulum-ć-ar,* which could be attributed to neither the base, nor the affix. Obviously, these interfixed consonants belong entirely to the group of alveo-dental consonants, but the motivation remains unclear.

This implies that consonant-final bases in Serbian will be restricted from entering derivation relations with consonant-initial suffixes. The only exception to this regularity seems to be the suffix -NIK, which accepts only consonant-ending bases, such as *gubit-nik* "loser", without any gemination of consonants and only in less than 5% of the corpus. The fact that there is a considerable number of consonant-initial suffixes may account for the fact that, as opposed to English, alveo-dental consonants will end only around 45% of the derivative bases. The Serbian vowels /a/ and /i/ have shown to have an almost equal share of the total as base endings.

Another notable tendency in Serbian agent nouns derivation is the reduction of bases by elision of vowels, a phenomenon that Stockwell and Minkova (2001:122) call **V-drop**. This occurs with disyllabic bases of verbs such as *bori-ti, glumi-ti, pisa-ti*, where the phoneme /i/ is dropped, as shown in (9) a. or *kopa-ti, peva-ti, spava-ti* where the phoneme /a/ is dropped, as shown in (9) b.

(9) a. *bori-ti* + *-ac* > *bori- ac* > *bor-ac*
×
b. *kopa-ti* + *-ac* > *kopa - ač* > *kop-ač*
×

The suffix -IST that is present in both languages appears to favour verb bases with alveolar consonant ending, which is quite understandable, as the initial vowel of the suffix is a front vowel. In the few verb-based derivatives in English, *controvert-ist*, *favour-ist*, *impart-ist*, etc, the base ends in either /t/ or /r/. The first example, the base of which is *contover-*, points to the fact that alveolar consonants may be interfixed if required in front of derivational suffixes initialed by vowels. In the formation of the neo-classical Serb. *stat-ist* "an extra", it is obviously a bound base to which the suffix is added, originating from the Latin verb *stare* "to stand" and the present tense form *stat* for the third person singular indicative mood.

5.2 Morphological context

First of all, unlike the Serbian language, nomina agentis derivation in English may be alternated with the process of conversion and obtaining conversion-nouns from verbs. Here, this direction of conversion appears to be the special rule in obtaining agentive nouns in terms of the so-called **elsewhere condition**, mentioned by Plag (2003:171). Suffix-based derivation of agent nouns in English is blocked by the possibility of obtaining a conversion-word, as the application of this special rule has to occur first, at the "closer" level, and the more general rule at a "later" level. The example that has been provided by the author is a way to deal with the fact that the nouns *cook*, *bore*, *spy* block synonymous words with the agentive suffix -ER such as **cook-er*, **bor-er*, **spy-er*.

However, conversion may appear to play quite a different role and be a decisive factor in the combinatory potential of certain agentive suffixes. Actually, the ability to convert nouns into a verb may be a decisive element in selecting a particular suffix for combination. Derivative nouns of players of certain musical instruments show an interesting tendency. As is the case with the nouns in (10), the nouns referring to musical instruments that can and have been converted into verbs derive agentive nouns by mean of the suffix -ER.

(10) a. *drum* > *to drum* > *drummer*
b. *trumpet* > *to trumpet* > *trumpeter*

On the other hand, nouns that show no inclination to be converted into verbs are restricted from combining with -ER, but rather select -IST, since there are no conversion-verbs like *to guitar, to violin, to cello, to piano, etc.*

(11) a. *guitar* > *guitarist* not **guitarer*
b. *violin* > *violinist* not **violiner*
c. *cello* > *cellist* not **celloer*
d. *piano* > *pianist* not **pianoer*

On the other hand, complex verb bases exhibit considerably predictable behaviour. Those ending in the -IZE, the most productive verb suffix, the selection is reduced to either -IST or -ER. If the base ends in -ATE, it is -OR, when the final morpheme is -IFY, the suffix -ER. This is in almost in accordance with the so-called **Latinate constraint:** "Bases and affixes may combine only if their etymological features are compatible" (Plag, 1999:58). However, there are specific cases when this constraint is not observed in Serbian, particularly with certain semantic and stylistic effect.

With the derivative verbs in -EN, as with **embold-en-er*, the choice of -ER with human referents would also be limited. The exception might be found particularly if the reference is that of an alias or

nickname, as illustrated in (12). In the majority of other formations, the derivatives designate substances or devices, as in *sweet-en-er, fast-en-er, soft-en-er,* etc.

(12) *As Cæcius, the "**darkener**," became ultimately changed into Cacus, the "evil one," so the name of Vritra, the "concealer," the most famous of the Panis, was gradually generalized until it came to mean "enemy," ...*[6]

On the other hand, verb bases that typical end in *-ate* are necessarily combined with, as with *denominate vs. denominator*, and allow for no other agentive suffix: **denominater*, **denominatee, *denominist*, etc. Even though the input meaning of the suffixes -ER and -OR is almost identical, there exist a certain restriction in their interchangeability. The latter is employed with more technical formations in comparison to -ER, which would implicate generality. A considerable part of this statement is due to the fact that the suffix -OR is appended only to Latinate bases, which on the other hand produce nominalizations with stronger associations of office, trade, or function. This can be verified by the item *actor*, *author*, *creator*, *doctor*, *donor*, *inventor*, *possessor*, *professor*, *rector*, *sculptor*, *sponsor*, *successor*, *translator*, *tutor*, *victor*, *visitor*. A similar degree of expressing higher professionalism or commitment to an area or interest may be achieved by selecting -IST in the stead of -ER, for bases with which both suffixes are eligible. This can be met in the pairs *conformer*, *conformist*; *copier*, *copyist*; *cycler*, *cyclist*; *philologer*, *philologist*.[7] The selection of -ER in *blogger, spammer* or *forumer* is more natural than -IST, in **bloggist* ,**spammist* and **forumist*, obviously conditioned by the requirement for semantic shading, rather than by the origin of the base.

When it comes to forming agentive noun compounds of the synthetic type, Radford et al (2009:191) point out that the suffix -ER is still very productive, listing certain established and novel compounds such as *taxi-driver*, *road-mender*, *horse-rider*, *crossword-compiler*, *net-surfer*. Obviously, the greatest majority of new synthetic compounds stemming from " a person who Xs (a) Y(s)" will be agentivized by this suffix. This is predictable, as the complex derivatives are suffixed with this suffix, *driver*, *mender*, *rider*, *surfer*, and it would be unlikely to expect **electromobile-drivist*.

Intransitive verbs appear to provide few bases for derivation of agent nouns, and in particular this refers to those verbs that may undergo secondary coversion into transitive verbs. Verbs like *begin, break, come, go, stop, swim, wait, work* may be taken as either transitive or intransitive, and thus agent derivatives can be expected, whereas intransitive-only are disallowed: **arriv-er, *cough-or, *decreas-er, *disappear-ist, *di-er*, **fall-ist, *happen-er,*laugh-er, *li-er, (body posture), * sneeze, *vanish-er*.

The complex bases ending in another derivational suffix such as the suffixoid -LOGY for specific studies or scientific disciplines, have a particular affinity toward certain suffixes. This suffix will naturally select -IST for nouns, rather than -ICIAN, while there is a free alternation in studies ending in -ics. This may be illustrated with nouns such as *archeologist*, *biologist*, *gynecologist*, *morphologist, philologist*, instead of **archeologician* or **morphologician.* However, the noun involving *logic* itself, calls for *logician.*

The Serbian language expresses much greater disinclination of combining foreign agentive suffixes with native bases. The only Serbian derivatives that have been formed disregarding the morphological constraint of combining [+Latin] bases with the agentive -OR/-ATOR would be substandard items with affected, mocking effect, as if to potentiate the awkwardness of the match, as in *drmat-or*, *grebat-or*, *muvat-or*, *šljakat-or*. The example *gnjavat-or*, from the verb *gnjavi-ti* shows that analogical influence can affect the base.

The derivatives based on the masculine -TELJ can form feminine gender counterparts by agglutinating the suffix -KA , alternatively -ICA, to the complex base, as in (13).

---

[6] John Fiske (1900) *Myths and Myth-makers: Old Tales and Superstitions Interpreted by Comparative Mythology,* Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company, accessible on http://etext.lib.virginia.edu/modeng/modengF.browse.html

[7] All examples from *Oxford English Dictionary 2 on CD-ROM* version 1.01. (1992), Oxford: OUP.

(13)	*ljubi-ti*	>	*ljubi-*	+ *-telj*	+	*-ka/-ica*
	love- infin. suff.		love-	+ masc. agent. suff.	+	fem. agent. suff. "lov-er-ess"

This type of gender operation is not possible with other masculine suffixes which may alternate with -TELJ, such as -AC, for instance. This suffix in combination with -KA provides an anomalous **gleda-l-ac-ka*, as does direct addition of -ICA, **gleda-lica*. Even its corresponding feminine gender suffix cannot replace it at all times, as the outcome may be blocked by the inadequate semantic role of INSTRUMENT. This restriction has also been noted both by Stevanović (1968:540) and Klajn (2002:192). Even though -ICA may be used to form feminine gender upon bases ending on -TELJ with -AC it is not acceptible. The difference between *sluša-l-ac* „listener" and *sluša-l-ica* „headphone" is obviously not in gender, but in the semantic role.

The alternation between -TELJ and -AC, two Serbian suffixes, is acceptable when it involves simple bases. Apparently, even though *gleda-telj* „spectator" and *tuži-telj* „prosecutor "has been neglected in Modern Serbian for the sake of *gledal-ac* and *tužil-ac*, the compound bases combined with -TELJ will resist any change of the agentive suffix, *brodo-gradi-telj* „ship-builder", *telo-hrani-telj* „body-guard", etc. On the other hand, the compound bases including modifier-head relationship of the elements is more likely to form a synthetic structure by means of -AC: *mnogo-zna-l-ac, rano-rani-l-ac, kasno-lega-l-ac,* etc.

The majority of the feminine gender suffixes in Serbian may be used for the derivation of feminine gender agentive nouns on masculine gender nouns, except for -AČA and -LJA. This automatically means that no masculine gender agentive nouns may ever obtain any of the two, e.g. to form nouns such as *spemova-ti* „to spam" > **spemov-ača* or **spemova-lja*.

5.3 Semantic context

Generally speaking, agentive derivation is restricted primarily to dynamic verbs which denote activities of limited duration or temporary actions which have beginning and end. This preempts any agentive suffix appending to processes (except for *grow-er*), bodily sensations like **ach-er* and transitions, like **leav-er*. As for stative verbs which denote states or actions which are of unlimited duration, unchanging over time, they may serve as bases for derivation of nouns referring to individuals involved in cognitive operations, as in *believer, doubter, knower, thinker*, when stative verbs are given a kind of dynamic use.

By the same token, the verbs with the semantic role of EXPERIENCER are generaly not suitable for modeling by agentive suffixes, as the verb bases would consist of verbs of sensory perception, *hear, feel, observe, see, sense*, *smell*, *perceive, taste, touch.* These verb bases would produce forms like **feeler*, **senser*, **smeller*, **perceiver*, and **toucher.* However, the derivatives *hearer*, *observer*, *seer*, *taster*, are acceptable in English, which might suggest that these forms of perception are believed to implicate the performer to a greater extent, as opposed to the others. Emotional states are also perceived as suitable for -ER derivation, illustrated by *ador-er, desir-er, hat-er, lik-er, lov-er, want-er, worship-er*. The only form unlikely to be found in any derivative is the verb *to prefer, *prefer-er*. Finally, the greatest restriction can be noted with verbs that indicate conditions, where *own-er* appears to be the only acceptable derivative, unlike **hav-er.*

Monosyllabic verbs that represent certain simple actions like *cut, dry, give, wash*, are not normally used as bases in deriving agentive nouns *cutter*, *drier*, *giver*, *washer*, and those are much better accepted as bases for nomina instrumentalis. Even if the reference is made to humans, the referents are normally taken to be typified by the action. The same holds for the Serbian language, with nouns such as *rez-ač, suši-l-ica, dav-ač, peri-l-ica.* Furthermore, common verbs like *break, fly, make, tell* more often combine to refer to FORCE rather than AGENT, as in *breaker, maker, flier* and *sitter, teller* but in compounds, it is different, e.g. *strike-breaker*, *shoe-maker*, *baby-sitter*, *fortune-teller*, etc. This means

that with making the argument obvious by forming a synthetic compound, the predicator element may become more adequate for human agents.

As for the semantic environment of the dominant suffixes in these languages, in a number of instances, there is a free variation between the two most productive agentive suffixes, -ER or -OR, and -AC or -TELJ. However, the greatest majority of the cases do not allow for variation and require one or the other. It can be noted that in both English and Serbian, the choice of the agentive suffix in certain cases is considerably affected by the context of situation. In other words, a particular effect is achieved by the selection or retaining of unproductive suffixes or bases when a special reference is made, in particular to Jesus Christ. In Serbian this reference is reserved by the suffix -TELJ in *spasi-telj*, as in English it is achived by the no longer used -IOUR, in *sav-io(u)r*. Reference to any other entity based on the root will be made by other, more "mundane" suffixes or bases, e.g. *spasi-l-ac* and *sav-er*. When it comes to bases, the one less likely to be used in everyday communication will be selected to attain similar effect. Thus the form *Mak-er* is parallel to the Serbian *Stvori-telj*, where the effect still rests on the suffixal grounds, while *creat-or* and *stvori-l-ac* are basically used for every other reference.

Another semantic implication with derivatives is the one regarding nomina professionalis. Nouns in English and that denote a person who is skilled or is a professional in the art or science in question, particularly added to names of arts or sciences ending in *-ic*, *-ics*, may not be formed by the most productive suffixes. Therefore, forms *politician, cosmetician and optician,* but not **politic-er *cosmetic-er* or **optic-er*, as opposed to the Serbian complex forms, *političar, kozmetičar, optičar*, and not **politik-ac*, **kozmetik-ac*, **optik-ac*. The English form *Mechanic-ian,* is a rare form which may alternate with *machinist*, but the form *mechanic* appears to resolve the dilemma and take over the frequency of appearance in language.

Agentive suffixes in English and Serbian do not exhibit a considerable potential in indicating value judgment, as the majority of them are neutral when it comes to sense components that refer to a veriety of sense relations in combination with the base. Nevertheless, both English and Serbian proved to have agentive suffixes which contributed negative connotations to the base. In time, the suffix -STER has obtained a largely derogatory ring to it, as it is predominantly combined with nominal bases that involve activity that is either not respectable, that may be illicit, or of low esteem. The items that could support this argument include *gamester*, *gangster*, *jokester*, *mobster*, *rhymester*, *songster*, *tipster*, *trickster*. Thus, this suffix should not be involved with bases that have positive associations, or high esteem, as **helpster*, **policester*, **sportster*, etc. A similar restriction is imposed on another unproductive suffix, the suffix -EER. It is normally employed to indicate a person's activity, specialty or line of work, as in *auctioneer*, *marketeer*, *profiteer*, *racketeer*, *rocketeer.* The use of which may cause the appearance of mocking or contemptuous tone that many of the words may carry, as in *pamphleteer*, or *sonneteer*, an effect that could be achieved by the Serbian agentive suffix -LO or -ICA, both gender neutral. As opposed to English, Serbian requires particular bases, having in mind the restriction that with certain verb bases, these suffixes provide instrumental meaning *broji-lo, lepi-lo, uči-lo*, and the like.

6. CONCLUSION

There is a considerable mismatch in terms of agentive suffixes in English and Serbian, as the latter language has three times more forms to derive agent nouns. There are 26 different suffixes for agent nouns derivation in Serbian, whereas only 8 in English. This is due to the fact that Serbian has imported a contingent of suffixes along with the lexical items from other European languages, such as Turkish, German, English and French. The great diversity of these suffixes is in a correlation with the productivity of individual suffixes. English productive suffixes are "more" productive than the Serbian productive suffixes, since the span of morphological bases for combining in Serbian is much narrower. There are many more agentive suffixes in Serbian, but a considerable number of these are not productive, nor have they produced a significant number of examples. Moreover, the difference may be ascribed to the fact that there are separate suffixes for feminine and masculine gender in Serbian, whereas in English

this difference is not maintained. The third reason may be the fact that suffixation is one of the means of achieving subjective evaluation in language, where suffixes such as -LO *smetalo* and -ICA *ćutal-ica*, *lutal-ica*, *pričal-ica*, *sanjal-ica*, *sveznalica* with many more examples in Serbian have evaluative quality and express the attitude of the speaker. Serbian agentive suffixes are gender sensitive, so that no noun in determining the potential suffix can disregard the grammatical category of gender. This automatically limits the choice of suffixes, however, since there may be identified feminine-gender-only bases that require corresponding suffixes, such as in *udav-ača* or masculine-gender-only bases in *že-nik*.

The dominant suffixes would be -*er* and -*ac*, respectively, whereas in terms of base endings, three quarters of all would be of alveolar or alveo-dental origin. Consonantal epenthesis has been registered in both of the languages with vowel-final bases and vowel-initial agentive suffixes. The bases in Serbian are exclusively bound with any of the agentive suffixes, while the English Germanic origin ones appear to combine with free bases, which also supports the claim by Harley (2006:168).

In English, it is much more difficult to distinguish agentive nouns from nomina professionalis as the base may be a denominal verb, as in *slat-er* , where it is not completely clear whether it refers to "a person who lays slates on a roof" or "a person who slates a roof". In Serbian, on the other hand, nomina agentis derived from non-verb bases are rather conspicuous, as in *rud-ar*, "miner" the base *ruda* "ore" is not related with the predicate, but with the argument. There is no potential alternation between the verb-based *kopa-ti* "to dig" and the non-existant **ruda-ti*. It is the quality of the base that significantly influences the productive force of the agentive suffixes, as English bases may be obtained from denominal verbs, and Serbian infinitves possess a post-positioned infinitival affix.

The results of the analysis have shown that simple-structured verbs that refer to everyday actions normally do not freely produce in either of the languages agentive derivatives. If they do, they either refer to nomina instrumentalis or present semantically toned lexemes, as *eat-er* is someone who eats a lot and a *drinker* is someone who drinks alcohol. In Serbian, such nouns would be derived from adjectivel bases. Finally, both of the languages have inclinations toward agentive suffixes that are used to form nouns of agents performing actions of lower prestige or undesireable actions.

References

Ajdžanović, M. (2005). Novi pristup imenicama tipa nomina agentis. *Prilozi proučavanju jezika.* XXXVI, 157-171.

Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU / Globus.

Bauer, L. (1979). Patterns of Productivity in New Formations Denoting Persons Using The Suffix -*Er* in Modern English. *Cahiers De Lexicologie* 35, 26–31.

Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, L. (2001). *Morphological Productivity.* Cambridge: Cambridge University Press.

Fabb, N (1988). English Suffixation is Constrained Only by Selectional Restrictions. *Natural Language And Linguistics Theory* 6, 527-539.

Fillmore, C. J. (1968) The Case for Case. In: Bach and Harms (Ed.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, pp 1-88.Harley, H. (2006). *English Words, A Linguistic Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

Kiršova, M. (1998). *Nomina Agentis i Nomina Instrumenti u srpskom i ruskom književnom jeziku*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I: slaganje i prefiksacija*. Beograd: Matica Srpska / SANU / SKZ.

Klein, E. (1966) *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Volume I. Amsterdam/ London: Elsevier Publishing Company.

Matijašević, J. (1986). Iz problematike imenica tipa Nomina Agentis. *Južnoslovenski Filolog*, XLII, 115-128.

Matijašević, J. (1993) Agentivno-tvorbeni modeli u ruskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice Srpske Za Slavistiku*, 44-45, 151-175.

Nikolić, S. (1966) Nomina Agentis u staroslovenskom jeziku. *Južnoslovenski Filolog*, XXVII, Sv. 1-2, 1-84.

Oxford English Dictionary 2 On CD-ROM Version 1.01. (1992), Oxford: OUP.

Payne, Thomas E. (2011). *Understanding English Grammar, A Linguistic Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
Plag, I. (1999). *Morphological Productivity*, *Structural Constraints İn English Derivation*. Berlin: Mouton De Gruyter.
Plag, I. (2003). *Word-Formation in English.* Cambridge: Cambridge University Press.
Prcıc, T. (1999) Productivity Of Competing Affixes: The Case Of Agentive Suffixes İn English. Bergamo: *Linguistica E Filologia.* 9, 125-134.
Radford, A., et. al (2009). *Linguistics, An Introduction.* Cambridge University Press.
Siegel, D. (1979). *Topics in English Morphology*. New York: Garland.
Stockwell, R., Minkova, D. (2001). *English Words: History And Strucutre*. Cambridge:CUP.
Skok, P. (1971-1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, I-IV.
Stanojčıć, Ž., Popovıć, Lj., Mıcıć, S. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja.* Beograd / Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Zavod za izdavanje udžbenika.
Stevanovıć, M. (1991a). *Savremeni Srpskohrvatski Jezik*, Tom I. Beograd: Naučna Knjiga.

Vladimir Ž. Jovanović

KOMBINATORNE RESTRIKCIJE AGENTIVNIH SUFIKSA U ENGLESKOM I SRPSKOM

Rezime

Rad ima za cilj da uspostavi kontrastivni odnos između agentivnih sufiksa u engleskom i srpskom jeziku. Istraživanje je obavljeno na primerima izvedenica u oba jezika, 207 u engleskom i 250 u srpskom, isključivo na glagolskim osnovama, uzimajući u obzir njihove karakteristike u fonološkom, morfološkom i semantičkom derivacionom kontekstu. U poređenju sa srpskim, engleski sufiksi za formiranje *nomina agentis* su trostruko malobrojniji i nisu podložni varijaciji u odnosu na rod. Manji raspon u izboru engleskih agentivnih sufiksa kompenzovan je većom produktivnošću postojećih afiksa. Dominantni sufiksi su *-er,* u engleskom, odnosno *-ac* u srpskom, uz konstataciju da alveolarni, i alveolarno-dentalni suglasnici predstavljaju veliku većinu fonemskih završetaka osnove, dakle oni suglasnici koji se tvore u prednjem delu govornog aparata. Uočljiva je potreba za konsonatnom epentezom u oba jezika, u slučajevima gde osnove imaju vokalsku završnicu, a sufiks inicijalni vokal. Osnove u srpskom jeziku su isključivo vezane, za razliku od engleskih, gde agentivni sufiksi germanskog porekla generalno vezuju slobodne morfeme. Rezultati pokazuju da u oba jezika postoji restriktivno formiranje imenica od osnova prostih glagola koji se odnose na uobičajene radnje, jer u većini slučajeva tvorenice jesu ili semantički diferencirane, ili predstavljaju zapravo *nomina instrumentalis*. Oba jezika poseduju agentivne sufikse, mada srpski jezik u većoj meri, za izvođenje imenica sa značenjem vršioca radnje nižeg prestiža ili nepoželjne radnje.

Vladimir Ž. Jovanović
University of Niš, Faculty of Philosophy, Serbia
vulpus@filfak.ni.ac.rs

Ana Halas

ENGLESKI PREDLOG *IN* U ZNAČENJU METAFORIČKOG SADRŽAVANJA I NJEGOVI PREVODNI EKVIVALENTI U SRPSKOM JEZIKU

Predmet istraživanja predstavljenog u ovom radu je engleski predlog *in* u svom sekundarnom značenju metaforičkog sadržavanja uključujući i pripadajuća podznačenja, a izvedeno od primarnog značenja datog predloga, fizičko-prostornog sadržavanja, kao i predlozi srpskog jezika koji se javljaju kao prevodni ekvivalenti ovog engleskog predloga u pomenutom značenju. Cilj istraživanja je utvrđivanje sličnosti i razlika u konceptualizaciji odnosa između entiteta označenih engleskim predlogom *in*, s jedne, i odgovarajućom srpskom predloško-padežnom konstrukcijom s druge strane. Time se proverava i tvrdnja da očekivano učestalo javljanje predloga *u* kao primarnog srpskog prevodnog ekvivalenta ukazuje na visok stepen poklapanja načina konceptualizacije posmatranih odnosa kod govornika pomenuta dva jezika. Prisustvo šireg spektra prevodnih ekvivalenata, izuzev predloga *u*, pak, ukazuje na potencijalno prisustvo razlika u konceptualizaciji odnosa označenih datim predlozima. Kontrastivni pristup primenjen u ovom radu zasnovan je na obradi korpusa koga čini roman *The Da Vinci Code* autora Dena Brauna i njegov prevod na srpski jezik.

Ključne reči : kognitivna lingvistika, konceptualizacija, metafora, sadržavanje, prevodni ekvivalent.

1. UVOD

Predmet ovog rada jeste utvrđivanje mogućih srpskih prevodnih ekvivalenata engleskog predloga *in* uz usredsređenost na njegovo sekundarno značenje, koje se može odrediti kao metaforičko sadržavanje uključujući i pripadajuća podznačenja, pri čemu su sva izvedena od primarnog značenja, fizičko-prostornog sadržavanja. Ovo istraživanje rađeno je u cilju pronicanja u sličnosti i razlike u konceptualizaciji odnosa označenih datim engleskim predlogom i srpskim predloško-padežnim konstrukcijama posmatranim kroz primere različitih entiteta.

Građa za ovo istraživanje ekscerpirana je iz romana *The Da Vinci Code* autora Dena Brauna i njegovog prevoda na srpski jezik. Za svaki primer upotrebe predloga *in*, ekscerpiran je i njegov prevodni ekvivalent iz drugog dela korpusa na srpskom jeziku, što je obezbedilo građu za ispitivanje načina konceptualizacije u konkretnim slučajevima.

Pošlo se od pretpostavke da će se *u* kao primarni prevodni ekvivalent engleskog predloga *in* javiti u najvećem broju primera ukazujući na visok stepen sličnosti u konceptualizaciji. S obzirom na kontrastivni pristup primenjen u ovom radu, prilikom obrade korpusa i analize u samom tekstu rada, posebno su istaknuti primeri u kojima se javljaju predlozi i strukture osim predloga *u*, tj. slučajevi u kojima se potencijalno javlja razlika u konceptualizaciji odnosa odgovarajućih entiteta.

2. ZNAČENJA PREDLOGA *IN*

Značenje se, prema kognitivno-lingvističkim postulatima, čija je suština poimanje jezika kao dela čovekovih kognitivnih sposobnosti uključujući percepciju, imaginaciju, analogiju, pamćenje itd, definiše kao kognitivna kategorija organizovana oko prototipa. To znači da je polisemična leksema kategorija čiji su članovi njena različita značenja od kojih je jedno centralno, osnovno, prototipično od koga se razvijaju ostala značenja čineći značenjsku mrežu, pa su samim tim međusobno povezana, a svako od njih predstavlja jedan čvor u datoj mreži. Značenja jedne lekseme razvijaju se od primarnog najčešće

kognitivnim mehanizmima pojmovne metafore i metonimije. Sekundarno značenje razmatrano u ovom radu razvilo se kao posledica delovanja mehanizma metafore.

Prema definiciji koju nudi Dragićević (2007:147), pojmovna metafora je mentalni mehanizam pomoću koga razumevamo jedan pojam preko drugog, a veže ih nekakva sličnost. Zapravo, apstraktne domene, koje ne možemo doživeti neposredno, razumevamo i definišemo tako što ih konkretizujemo i svodimo na poznato iskustvo. Tako se, recimo, život poima kao putovanje, rasprava kao rat, vreme kao novac, itd.

U okviru kognitivno-lingvističkog pristupa, značenje se izjednačava sa konceptualizacijom, što vodi ka tome da je značenje lekseme pojam koji govornici obrazuju na osnovu svog fizičkog, čulnog, emocionalnog i sličnog iskustva o svetu, pri čemu stvaraju mentalne slike, kojima se predstavlja sadržina značenja date lekseme.

Prototipično značenje predloga *in* je fizičko-prostorni odnos sadržavanja, koje je deo našeg osnovnog fizičko-prostornog iskustva. Slikovna shema kojom se predstavlja je shema sadržatelja. Prema Duški Klikovac (2000: 47), prototipičan slučaj sadržavanja predstavlja se sadržateljem u vidu kutije, otvorene sa gornje strane, u kojem se celom svojom zapreminom nalazi sadržani objekat koji je, na ovaj način, nedostupan pogledu posmatrača, izuzev kada se gleda odozgo; zaštićen je od delovanja spoljnih sila, a kretanje mu je ograničeno unutar sadržatelja, koji služi za držanje sadržanog objekta.

Ovo primarno značenje nadalje se proširuje dodavanjem apstraktne dimenzije kognitivnim mehanizmom pojmovne metafore. Tako se predlozi kojima se iskazuju prostorna značenja često upotrebljavaju i za iskazivanje apstraktnijih značenja poput: temporalnosti, kauzalnosti, kvalitativnosti, itd.

3. METAFORIČKO SADRŽAVANJE[1]

a) Kategorija vremena

Jedna od kategorija na koju se putem metafore prenosi fizičko-prostorni odnos sadržavanja je kategorija vremena. S obzirom da je metafora kognitivni mehanizam zasnovan na sličnosti između izvornog i ciljnog domena, potreban je pojam zajednički za dve date kategorije. To je u ovom slučaju kretanje. Glavni sadržani objekat u odnosu sadržavanja je čovek, a sadržavanje je odnos dva entiteta u prostoru kojim se čovek kreće. Prema metafori koju nude Lejkof i Džonson (Lakoff and Johnson 1980: 43-44), čovek se takođe kreće i kroz vreme, što se očituje u metaforičkom obrascu ČOVEK JE PUTNIK KROZ VREME. Dakle, vreme se konceptualizuje kao prostor kojim se čovek kreće, čime se prethodno data metafora razvija u opširniju – VREME JE PROSTOR, prema formulaciji koju daje Klikovac (2000: 147). Ovaj obrazac je osnova i za proširenje značenja predloga *in* u engleskom time što dobija i temporalnu dimenziju.

U primerima pronađenim u korpusu, javljaju se, kao predstavnice kategorije vremena, različite vremenske jedinice koje se konceptualizuju kao prostor, tj. sadržatelji na osnovu metaforičkog obrasca, koji nudi Klikovac (2000: 147) – VREMENSKE JEDINICE SU SADRŽATELJI ZA ČOVEKA. One koje imaju jasno ograničeno trajanje konceptualizuju se kao ograničeni prostor, kao u slučaju leksema *era*, *dan*, *trenutak*, *vek*, *mesec*, itd. Dati događaji se zapravo lokalizuju unutar ograničenog vremenskog trajanja, ili okvira tako da se nalaze u odnosu sadržavanja, s tim da je vremenska jedinica sadržatelj, a svi događaji smešteni u njen okvir, sadržani objekti tako da je slučaj sadržavanja, zapravo, slučaj neposredne, unutrašnje vremenske lokalizacije. Ovo obrazloženje važi za oba razmatrana jezika, što se očituje u upotrebi odgovarajućih predloga. Da se radi o čistoj vremenskoj lokalizaciji bez dodatnih značenjskih elemenata dokazuje upotreba srpske konstrukcije *u* + imenica u lokativu, padežu čije je, prema Antonić (2005: 285), jedno od značenja smeštanje u vreme, tj. temporalna lokalizacija, i to u slučaju kombinacije s predlogom *u*, neobeležena u pogledu predstave o protoku vremena. Ova konstrukcija prisutna je u većini datih primera:

[1] Kategorije i potkategorije u ovom radu izvedene su od onih koje je dala Klikovac (2000) modifikovanjem i prilagođavanjem organizaciji ovog rada i rezultatima pretraživanja korpusa.

(1a) ***In an era*** *without telephones or e-mail, anyone wanting to convey private information to someone far away breeze scented with jasmine blossom.* (168)
(1b) ***U eri*** *bez telefona ili elektronske pošte, jedini izbor su bili poštonoše.* (180)
(2a) *He prayed for deliverance, and even* ***in those dark days****, his trust in God and The Way never wavered.* (165)
(2b) *Molio se za spasenje, pa čak i* ***u takvim mračnim danima*** *njegova vera u Boga i Put nije popuštala.* (176)
(3a) ***In that instant****, Langdon felt Saunière's puzzling mix of symbolism fall into stark focus.* (87)
(3b) ***U tom trenutku****, Langdon oseti kako mu je Sonijerova zbunjujuća mešavina simbola odjednom postala kristalno jasna.* (97)
(4a) *Mathematician Leonardo Fibonacci created this succession of numbers* ***in the thirteenth-century****.* (52)
(4b) *Matematičar Leonardo Fibonači došao je do ovog niza brojeva* ***u trinaestom veku****.* (61)
(5a) *Unfortunately, Aringarosa had learned,* ***in an age of religious cynicism****, cults, and televangelists, Opus Dei's escalating wealth and power was a magnet for suspicion.* (24)
(5b) *Aringarosa je znao da su, na nesreću,* ***u doba religijskog cinizma****, kultova i teleevanđelista, rastuće bogatsvto i moć organizacije Opus Dei magnet koji privlači podozrenje.* (34)
(6a) *His last correspondence from Vittoria had been* ***in December****…*(28)
(6b) *Poslednje pismo od Vitorije dobio je* ***u decembru****…*(38)
(7a) *The Catholic Inquisition published the book that arguably could be called the most blood-soaked publication* ***in human history****.* (105)
(7b) *Katolička inkvizicija objavila je knjigu koja gotovo da se može smatrati najkrvavijim izdanjem* ***u ljudskoj istoriji****.* (115)

Temporalno značenje je kategorija u kojoj je engleski predlog *in* preveden najširim spektrom srpskih predloško-padežnih konstrukcija. To znači da kad je reč o ovoj kategoriji, postoji potencijalno najveći broj razlika u konceptualizaciji datih vremenskih odnosa.

Slučaj u kome predlog *in* nije preveden njegovim primarnim ekvivalentom, nalazimo u primeru sa leksemom *prošlost*:

(8a) *For the last decade, he had been following The Way, cleansing himself of sins... rebuilding his life... erasing the violence* ***in his past****.* (26)
(8b) *Tokom poslednje decenije, sledio je Put, pročišćavajući se od grehova…ponovo izgrađujući svoj život…brišući nasilje* ***iz prošlosti****.* (36)

U skladu sa prethodno datim obrazloženjem konceptualizacije vremenskih "odsečaka" kao sadržatelja, leksemi *prošlost* u engleskom prethodi predlog *in* ukazujući na jednostavno temporalno smeštanje događaja. Razmatranjem prevodnih ekvivalenata predloga *in* zaključuje se da srpski jezik upotrebom različitih predloga uz lekseme, koje označavaju kategoriju vremena omogućava tananije nijansiranje temporalnih značenja. U prethodnom primeru upotrebljen je predlog *iz* koji, kao i prethodno upotrebljeni predlog *u*, označava odnos sadržavanja. Dakle, najopštije značenje zajedničko je za oba primera. Međutim, dok predlog *u* označava puku temporalnu lokalizaciju, predlog *iz* ima dodatnu značenjsku komponentu, koju Piper (2005: 763) definiše kao ablativno vremensko značenje, realizovano konstrukcijom *iz* + imenica u genitivu, što je, u ovom značenju, karakteristična konstrukcija za lekseme koje imenuju određeni vremenski period, bilo u uzrastu ili istoriji. Prema tome, mentalna predstava na kojoj se zasniva odnos sadržavanja u temporalnom smislu u konkretnom slučaju, uključuje sadržatelj, tj. dati vremenski period i sadržani objekat s tendencijom napuštanja unutrašnjosti sadržatelja i prelaska granice koja deli unutrašnjost i spoljašnost. Može se reći da ovakvo poimanje odgovara značenju porekla ili pripadnosti datom periodu, koje se takođe može priključiti ovde upotrebljenom predlogu *iz*.

U narednom primeru, predlog *in* zadržava svoje prethodno već pomenuto značenje sadržavanja u kome je dato dešavanje sadržano unutar vremenske jedinice, odnosno sadržatelja, dok je primer na srpskom obojen novom značenjskom nijansom koju donosi upotreba predloga *za* u kombinaciji sa imenicom u akuzativu, tj. zajedno sa njom predstavlja akuzativni vremenski izraz. Ovaj predlog svojim značenjem pripada konceptu sadržavanja. Naime, prema tvrdnji koju formuliše Piper (2005: 720), on se odlikuje perlativnošću, odnosno linearnošću kretanja i lokalizatora u okviru kojeg se smešta objekat lokalizacije. *Petnaest godina* predstavlja ograničeni vremenski period u okviru kojeg se smešta data radnja ili entitet, što opravdava tumačenje konceptom sadržavanja. Specifičnost, pak, leži u tome što je u prvom planu dužina trajanja datog vremenskog perioda, ili u mentalnoj predstavi, sadržani objekat ispunjava sadržatelj celom njegovom dužinom tako da koliko se proteže sadržatelj, toliko se proteže i sadržani objekat.

(9a) *Although she recognized her boss's voice,* ***in fifteen years*** *she had neverbeen awoken by him.* (34)
(9b) *Iako je prepoznala svog nadređenog, nikada je* ***za petnaest godina*** *nije probudio.* (45)

Prema objašnjenju u Klikovac (2000: 154), kao vremenska jedinica s ulogom sadržatelja može se predstaviti i događaj koji ima određeno trajanje, pa putem metonimije ima temporalno tumačenje, kao što je pokazano u primerima koji slede:

(10a) *Many of you use his textbooks* ***in class****.* (6)
(10b) *Mnogi od vas koriste njegove udžbenike* ***na predavanjima****.* (16)
(11a) *And Mr. Langdon's refusal to speak publicly about his unusual role* ***in last year's Vatican conclave****…*(7)
(11b) *A odbijanje gospodina Langdona da javno govori o svojoj neuobičajenoj ulozi* ***na prošlogodišnjoj konferenciji u Vatikanu****…*(17)

U engleskom se i u ovom slučaju ponavlja konceptualizacija u vidu sadržavanja, dok primeri na srpskom ilustruju konceptualizaciju nošenja jezički realizovanu konstrukcijom *na*+imenica u lokativu. Nošenje se, prema Klikovac (2007: 49), vizualizuje na sledeći način: nositelj je ravan i izdignut predmet na čiju gornju površinu naleže nošeni objekat vršeći određeni pritisak na nju, a funkcija nositelja je da održava uzdignut položaj nošenog objekta. Primer koji najbolje ilustruje definiciju odnosa nošenja je *knjiga na stolu*. Dakle, nošeni objekat je izložen spoljnim uticajima, te pogledu i dohvatu. Na osnovu date definicije, zaključuje se da je odnos nošenja upravo suprotan odnosu sadržavanja. Zavisno od toga koji se deo datog objekta stavlja u fokus pažnje, što je poseban vid metonimije, koji se, prema Dragićević (2007:138), naziva perspektivizacija, govornici dati odnos percepiraju kao slučaj sadržavanja ili nošenja.

U primerima (10b, 11b) u pitanju je neposredna temporalna lokalizovanost, tj. objekat lokalizacije ostaje u okvirima lokalizatora, ali ne biva u njegovoj unutrašnjosti, već na njegovoj gornjoj površini. To ukazuje na poimanje date situacije po kome se dati događaj percepira kao uzdignuta površina u ulozi nositelja, dok se dati entitet ili radnja odvija na njemu. Time se fizičko-prostorni odnos nošenja, takođe, prenosi u temporalnu sferu, a vremenske jedinice ili događaji određenog trajanja definišu ne samo kao sadržatelji, već i kao nositelji.

U vremenske odsečke određenog trajanja može se uvrstiti i život. Ova leksema percepira se kao sadržatelj u oba jezika:

(12a) *…encouraged its members to make sweeping sacrifices* ***in their own lives****…*(24)
(12b) *… ohrabrivala svoje sledbenike na izuzetne žrtve* ***u svakodnevnom životu****…*(33)

Srpski jezik za izražavanje temporalnosti ne koristi samo predloško-padežne konstrukcije kakve su prikazane u prethodnim primerima, već i one bespredloške, kao u slučaju temporalnog genitiva ilu-

strovanog u sledećim primerima na srpskom, koji su prevodni ekvivalenti originalnih engleskih rečenica u kojima je prisutan predlog *in* bez promene u konceptualizaciji:

(13a) *Although Escrivá had died* ***in 1975****, his wisdom lived on …*(12)
(13b) *Iako je sam Eskriva umro* ***1975. godine****, njegova je mudrost nastavila da živi…*(21)
(14a) ***In a flash****, the meaning became clear.* (38)
(14b) ***Iste sekunde****, značenje postade jasno.* (48)

S obzirom da je upotrebljena bespredloška konstrukcija, ovde neće biti reči o konceptualizaciji, već se samo konstatuje da se i ovaj tip konstrukcija javlja kao prevodni ekvivalent engleskog predloga *in* u jednom od svojih mogućih značenja, a da je njena funkcija vremenska lokalizacija.

b. Kategorija stanja

Značenjska mreža predloga *in* širi se u pravcu razvijanja novih metaforičkih značenja, te jedan od značenjskih „čvorova" predstavlja psiho-fizičko stanje čoveka koje se takođe percepira kao sadržatelj. Poreklo ovakvog tumačenja može se naći u obrazloženju koje nudi Klikovac (2000: 13), a prema kome čovek u određenom stanju (mahom emocionalnom) ne može da normalno procenjuje niti deluje ne sagledavajući situaciju objektivno, jer ga u tome sprečava stanje u kome se nalazi. Stoga, jasno se može pronaći paralela između opisane situacije i slučaja sadržavanja, jer kao što čoveku, kao sadržanom objektu, sadržatelj onemogućava svojim graničnim stranama da vidi šta se dešava izvan njih tako i dato stanje onemogućava čoveku da racionalno deluje, tj. sagleda situaciju izvan granica datog stanja.

Kao što je i nagovešteno, u korpusu su pronađeni većinom primeri emocionalnih i uopšte psiholoških stanja ilustrovanih primerima koji slede:

(15a) *His father cried out* ***in pain*** *and tried to roll over…*(46)
(15b) *Otac je vrisnuo* ***od bola*** *i pokušao da se prevrne...* (57)
(16a) *Fache felt his teeth clench* ***in rage****.* (41)
(16b) *Faš oseti kako mu se zubi stežu* ***od gneva****.* (52)
(17a) *Fache's brow furrowed* ***in apparent confusion****.* (44)
(17b) *Fašovo čelo se nabora* ***u očiglednoj zbunjenosti****.* (54)
(18a) *Bezu Fache was livid, glaring at Sophie Neveu* ***in disbelief****.* (51)
(18b) *Bezu Faš bio je crven od besa, zureći u Sofi Nevo* ***u neverici****.* (61)

U svim primerima na engleskom, bez izuzetka, prisutan je predlog *in* koji jednostavno samo definiše stanje čovekove svesti, dok su primeri na srpskom obogaćeni novim značenjskim nijansama. Upotreba predloga *u* u primerima (17b, 18b) ukazuje na to da se stanje svesti i u srpskom konceptualizuje kao sadržatelj. Međutim, sadržavanje je osnovna, bazična, ali ne i jedina značenjska komponenta u ovim slučajevima. Zapravo, pomenuti primeri pokazuju da konstrukcija *u*+imenica u lokativu može imati i značenje uzroka ili načina u srpskom jeziku. U primeru (17b), sadržavanje je dopunjeno kauzalnim značenjem, koje se, u ovom radu, tretira kao značenje sa uporištem u prostornom značenju, tj. rezultat je povezivanja prostornog i neprostornog značenja. Naime, uzrok se ovde shvata kao apstraktno polazište neke situacije ili procesa. Dakle, u konkretnom primeru, stanje zbunjenosti je uzrokovalo boranje čela, tj. predstavlja tačku u kojoj nastaje data situacija.

Primer (18b), nosi značenje načina, koje, u ovakvim primerima, Radovanović (1977: 127) podvodi pod tip okolnosti pod kojima se data predikacija ostvaruje, udruženo sa kauzalnošću. Dakle, konstrukcija *u*+imenica u lokativu u pomenutom primeru definiše stanje svesti, tj. otkriva okolnosti u kojima se zbiva data radnja ili situacija, ali i nastaje, pa se nazire i kauzalno značenje, te se može reći da postoji dvosmislenost usled prisustva tragova obe značenjske nijanse.

U ostala dva primera prisutna je konstrukcija *od*+imenica u genitivu, koja, prema Ivić (1954: 186), spada u konstrukcije kojima se najčešće iskazuje uzrok u srpskom jeziku, i to ako se radi o pojmu

koji je aktivni podstrekač, jer svojom pojavom direktno izaziva ili podstiče vršenje date radnje. Pomenuta autorka, takođe, naglašava da se upotreba predloga *od* vezuje za unutrašnji, nesvesni uzrok, odnosno akciju koja je spontana i nezavisna od voljnog impulsa, često izazvana emotivnim stanjem osobe. Navedeni tip kauzalnosti se, u ovom radu, takođe, objašnjava vezom sa spacijalnošću. Predlog *od* u prostornom smislu označava ablativnost (udaljavanje) od date tačke, pa i u prenesenom smislu, označava polazište i početak razvoja date situacije.

c. Kategorija položaja

Kategorija položaja se, u ovom radu, primarno poima kao smeštanje u fizičkom prostoru, a sekundarno i metaforički, kao bitisanje u određenoj situaciji, prilici ili društvenoj poziciji. U pitanju je lokalizacija unutar nekog prostora, odnosno, metaforički govoreći, unutar određene situacije usled čega se i ovde može govoriti o konceptu sadržavanja, što pokazuju primeri na oba jezika:

(19a) *I believe you and I are* ***in grave danger****.* (63)
(19b) *Verujem da smo ti i ja* ***u velikoj opasnosti****.* (75)

Ovde se definiše i značajna potkategorija kategorije položaja, koja je obogaćena načinskim značenjem, a koja u engleskom bez obzira na dodatnu značenjsku komponentu sledi prethodno dati princip konceptualizacije važeće za čitavu kategoriju položaja, što potvrđuje upotreba predloga *in* u sledećim primerima:

(20a) *"Mr. Langdon," the message began* ***in a fearful whisper****.* (45)
(20b) *«Gospodine Langdon», poruka je počinjala* ***zastrašenim šapatom****.* (55)
(21a) *As for the rest of the message, was Saunière communicating* ***in some way*** *with his granddaughter?* (68)
(21b) *Što se ostatka poruke tiče, da li je Sonijer* ***na neki način*** *komunicirao sa svojom unukom?* (80)
(22a) *Fibonacci numbers only have meaning* ***in their proper order****.* (81)
(22b) *Fibonačijevi brojevi imaju značenja samo ukoliko se nižu* ***pravim redosledom****.* (91)

U primerima (20b, 22b), prevodni ekvivalenti su imenice u instrumentalu sa značenjem kvalifikativne determinacije rečenične predikacije, kazano terminologijom koju koristi Antonić (2005: 255). S obzirom da srpski raspolaže padežnim oblikom koji sam ostvaruje načinsko značenje, očekivano je da se predlog *in* u ovom značenju mahom prevodi datom konstrukcijom.

Međutim, u primeru (21b), u kome se eksplicitno javlja reč *way*, odnosno *način* na srpskom, prevodni ekvivalent je predloško-padežna konstrukcija *na*+imenica *način* u akuzativu. Interesantno je da se u ovom slučaju, zbog upotrebe predloga *na*, govori o slučaju nošenja, upravo suprotnoj konceptualizaciji u odnosu na sadržavanje prisutno u engleskom. Stoga, u srpskom, način vršenja neke aktivnosti konceptualizuje se kao površina po kojoj se data radnja vrši, te koja je kvalitativno određuje.

d. Jezik

Ukoliko se jezik pojmi kao provodnik u procesu komunikacije, koji, kako tvrdi Klikovac (2000: 345), prenosi ljudske misli u vidu reči, konceptualizacija njega kao sadržatelja sasvim je očekivana. To je slučaj u engleskom jeziku, što potvrđuju sledeći primeri:

(23a) *"I tried to phone you." Sophie continued* ***in English****, as if out of courtesy to Langdon.* (43)
(23b) *"Pokušala sam da vas nazovem", nastavi Sofi* ***na engleskom****, iz obzira prema Langdonu.* (53)
(24a) *Sophie's outgoing message immediately cut off, and Langdon heard an electronic voice announce* ***in French****…*(45)
(24b) *Sofina izlazna poruka istog trenutka prestade, i Langdon začu elektronski glas koji je* ***na francuskom*** *objavio…*(55)

U srpskom, odgovarajući predlog u datim primerima je *na* koji implicira koncept nošenja. Ovde se prihvata pretpostavka, data u Klikovac (2000: 188), da se konceptualizacija jezika zasniva na asocijaciji sa zemljom u kojoj se pomenuti jezik govori, pa i on sam u mentalnoj predstavi poprima svojstva teritorije, tj. površine na kojoj se odvija proces komunikacije.

e. Oblast znanja

Ova kategorija se zapravo naslanja na dvodimenzionalno sadržavanje jer predstavlja njegovu apstraktnu granu. Iz primera (25, 26) zaključuje se da se oblast znanja poima kao dvodimenzionalna prostorna oblast, administrativna ili kakva druga, koja svojim granicama obuhvata date objekte, te ima ulogu sadržatelja:

(25a) ***In architecture****, there was no shortage of roses.* (172)
(25b) ***U arhitekturi****, ruže nisu nedostajale.* (184)
(26a) *...she was headed to the Java Sea to continue her research* ***in entanglement physics****...* (28)
(26b) *...ide na Javansko more kako bi nastavila svoje istraživanje* ***iz primenjene fizike****...*(38)

Koncept sadržavanja je centralni pojam pri tumačenju svih datih primera na oba jezika. Pored standardnog prevodnog ekvivalenta *u*, u srpskom je prisutan i predlog *iz*, koji takođe označava sadržavanje, ali i poticanje, tj. otkriva poreklo istraživanja, iz kog sadržatelja proističe. Dakle, kada se u srpskom želi naglasiti i ovaj značenjski aspekt, upotrebljava se predlog *iz*.

f. Oblik

Pri tumačenju primera (27, 28), polazna tvrdnja formulisana u ovom radu je da oblik nekog objekta sačinjava njegova spoljna površina u vidu omotača, pa i u prenesenom značenju, on se poima kao predmet sa udubljenjem u čijoj se unutrašnjosti nalazi drugi objekat. Otuda upotreba predloga *in* i *u* u ovom kontekstu signalizirajući koncept sadržavanja:

(27a) *It's still* ***in draft form****, and I haven't shown it to anyone except my editor.* (20)
(27b) *Još uvek je* ***u radnoj verziji****, i pokazao sam ga samo svom uredniku.* (29)
(28a) *Jacques Saunière positioned himself* ***in the shape of a five-pointed star****.* (32)
(28b) *Žak Sonijer se postavio* ***u oblik petokrake zvezde****.* (42)

4. Zaključak

Na osnovu opisane analize zaključuje se da se predlog *in* u svom sekundarnom značenju prevodi raznolikim spektrom srpskih ekvivalenata u zavisnosti od date kategorije. Najbogatija u tom pogledu je kategorija temporalnosti. U primerima na srpskom, izbor predloga ili padežne konstrukcije zavisi od konkretne temporalne jedinice, tj. od toga da li je u pitanju mesec, godina, doba, period itd, ali i od vrste temporalnog značenja koje se želi izraziti. U većini slučajeva koji sadrže vremensku jedinicu određenog trajanja, konceptualizacije u engleskom i srpskom se poklapaju, jer podrazumevaju sadržavanje, i to, u srpskom, označeno primarnim ekvivalentom, konstrukcijom *u*+lokativ.

Međutim, na osnovu primera iz dela korpusa na srpskom, takođe se zaključuje da određene vrste temporalnog značenja zahtevaju upotrebu različitih odgovarajućih predloga, pa otuda i širi spektar srpskih prevodnih ekvivalenata. Stoga, u primerima na srpskom koji izražavaju to da određena situacija nastaje u određenom periodu, javlja se predlog *iz* praćen imenicom u genitivu, koji takođe označava sadržavanje, ali uz dodatnu semantičku komponentu poticanja. U slučajevima isticanja dužine trajanja određenog vremenskog perioda, prevodilac koristi predlog *za*+imenica u akuzativu, pri čemu je i dalje reč o konceptu sadržavanja, mada netipičnom. U primerima iz korpusa koji ilustruju događaj ili dešavanje određenog trajanja, koji se, stoga, mogu smatrati vremenskom jednicom, prisutan je koncept nošenja

zahvaljujući upotrebi predloga *na*, koji se, dakle, vezuje za sadržatelje određenog tipa. Dati događaj, u vremenskom smislu, percepiran je kao površina na kojoj se subjekat nalazi. Temporalni genitiv je padežna konstrukcija, koja se, takođe, javlja kao jedan od ekvivalenata engleskom predlogu *in*, ali zbog odsustva predloga ne može se govoriti o načinu konceptualizacije.

Kategorija stanja, prema primerima iz korpusa, pruža izbor između dve opcije u srpskom – konstrukcije *u*+imenica u lokativu, kada je reč o pukom "smeštanju" čoveka u određeno stanje, najčešće emocionalno, s mogućim značenjem uzroka ili načina ili *od*+imenica u genitivu, kada je reč o datom stanju kao spontanom, direktnom uzroku određene situacije.

Bez dodatnih značenjskih nijansi, kategorija položaja nudi konstrukciju *u*+imenica u lokativu kao ekvivalent engleskom *in*. Međutim, uz dodato značenje načina, ekvivalent se transformiše u instrumental sa značenjem kvalitativnog određenja predikacije.

Jezik kao sredstvo komunikacije u svim slučajevima na srpskom percepira se kao nositelj, a oblik nečega kao sadržatelj.

Oblast znanja je uvek sadržatelj u primerima na srpskom, samo što se u slučaju dodate komponente poticanja, javlja predlog *iz*, a ne *u* kao u ostalim slučajevima.

Opisanim istraživanjem potvrđena je početna pretpostavka prema kojoj je predlog *u* u sprezi sa imenicom u lokativu najzastupljeniji, a time i primarni prevodni ekvivalent engleskog predloga *in* u značenju metaforičkog sadržavanja, što govori o istovetnosti konceptualizacije odnosa između datih apstraktnih entiteta kod govornika ova dva jezika. Pored navedenog predloga, u funkciji prevodnih ekvivalenata javlja se niz drugih predloga zavisno od date značenjske kategorije. Svaki od njih odlikuje se specifičnošću značenja, što ne implicira neizostavno i razliku u konceptualizaciji. Neki od njih označavaju isti bazični koncept sadržavanja s tim da istovremeno ističu i dodatne značenjske komponente. Stoga, može se doneti zaključak o postojanju tendencije prema kojoj srpski jezik pokazuje veću senzitivnost prema značenjskim nijansama, a koje se jezički realizuju upotrebom različitih predloško-padežnih konstrukcija.

Razlike u konceptualizaciji između engleskog i srpskog koje su uočene odnose se na upravo suprotne koncepte (sadržavanju se suprotstavlja nošenje), a rezultat su perspektivizacije različitih aspekata istog odnosa između dva entiteta.

Izvori

Braun, D. (2006). *Da Vinčijev kod.* Novi Sad: Solaris.
Brown, D. (2003). *The Da Vinci Code.* USA: Doubleday Group.

Literatura

Antonić, I. (2005). Sintaksa i semantika padeža. U: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica.* (P. Piper i dr). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, 119-298.

Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike.

Ivić, M. (1954). Uzročne konstrukcije s predlozima zbog, od, iz u savremenom književnom jeziku. *Naš jezik* V/5,6. Beograd: SANU, Institut za srpsko-hrvatski jezik.

Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike.* Beograd: Filološki fakultet.

Klikovac, D. (2007). Predloška značenja u nastavi srpskog jezika kao stranog: slučaj predloga *u* i *na.* U: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi* (M. Dešić, ur.). Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije: Filološki fakultet, Centar za srpski jezik kao strani jezik, 47-63.

Lakoff, G. i Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By.* Chicago: The University of Chicago Press.

Piper, P. i dr. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga.

Radovanović, M. (1977). Imenica u funkciji kondenzatora. U: *Zbornik za filologiju i lingvistiku.* (P. Ivić, ur.) XX/1,2. Novi Sad, 63-144, 81-160.

Ana Halas

ENGLISH PREPOSITION *IN* EXPRESSING METAPHORIC CONTAINMENT
AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN

Summary

The subject of the research presented in this paper has been the English preposition *in* and its secondary sense, metaphoric containment, with corresponding subsenses developed from the primary sense, spatio-physical containment, as well as Serbian prepositions that are used as translation equivalents of this English preposition. The aim of the research has been to examine similarities and differences in the conceptualization of relations among entities referred to by the English preposition *in* on one hand, and a corresponding Serbian construction containing a preposition combined with a noun in an appropriate case, on the other. The corpus for this research has included the novel *The Da Vinci Code* by Dan Brown and its translation into Serbian. Thus, for every example containing the preposition *in* expressing the given sense, a translation equivalent from the Serbian translation has been excerpted, which has provided the base for the investigation of conceptualization.
The examination of the corpus has confirmed the starting hypothesis according to which highly frequent use of the preposition *u* marks it as the primary Serbian translation equivalent of the English preposition *in*, which indicates a high degree of similarity in conceptualization of relations among the given entities by speakers of the two languages. Besides the preposition *u*, a wider range of various translation equivalents has also been found in the corpus. Each of these prepositions has a specific meaning, but this does not necessarily imply a difference in conceptualization. Some of them denote the same basic concept – containment, simultaneously emphasizing additional and specific semantic components. However, there are examples that illustrate a difference in conceptualization between English and Serbian referring to two completely opposite concepts, containment and bearing.

Ana Halas
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
anahalas@gmail.com

Violeta Stojičić

FUNKCIONALNA ANALIZA EKVIVALENTNIH KOLOKACIJA U SRPSKO-ENGLESKOM PREVODNOM UZORKU

U radu prikazujemo analizu kolokacija u uzorku srpskih književnih tekstova i njihovih prevoda na engleskom, koju smo zasnovali na modelu analize tranzitivnosti u sistemsko-funkcionalnoj gramatici (SFG), tj. analize rečenice u njenoj ideacionoj funkciji. Analiza je podrazumevala identifikaciju tipova procesa kod ekvivalentnih srpskih i engleskih kolokacija sa strukturom imenica + glagol i glagol + imenica kako bismo odredili da li među njima postoji odnos funkcijske kongruentnosti. Određeni broj kolokacija je kongruentan u tipu procesa i ulogama učesnika, odnosno u konfiguraciji funkcija, a poštujući nameru da se pri prevođenju na leksičkom nivou postigne ekvivalentnost, ova kongruentnost može biti pokazatelj dva prevodna cilja, i to (a) da se u prevodu čuva konfiguracija funkcija iz izvornika radi očuvanja originalne formulacije (eng. 'wording') i (b) da se upotrebe kolokacije u jeziku prevoda koje i strukturno i sadržinski odgovaraju kolokacijama iz izvornika. S druge strane, u ispitanom uzorku zabeležili smo i parove kolokacija u odnosu funkcijske nekongruentnosti koja u jednom slučaju počiva na različitosti funkcija naporednih kolokata, a u drugom proističe iz prevodnih pomeranja.

Ključne reči: kolokacija, tranzitivnost, proces, funkcijska kongruentnost, pomeranja

1. IDEACIONA FUNKCIJA REČENICE

U sistemsko-funkcionalnoj gramatici, rečenica (eng. 'clause') je osnovna gramatička i značenjska jedinica, te je na njoj težište analize sistema tranzitivnosti. Rečenica kao predstava (eng. 'clause as representation') sagledava se iz perspektive njene ideacione funkcije (eng. 'ideational function'), i to kao sredstvo odslikavanja ljudskog iskustva, a sistem gramatičkog izbora koji deluje u ostvarivanju ovakvog značenja rečenice jeste sistem tranzitivnosti. Strukturu rečenice po sistemu tranzitivnosti čine proces (eng. 'Process'), učesnik (eng. 'Participant') i okolnost (eng. 'Circumstance'). Ovde ćemo koristiti srpski termin 'rečenica', jer je u slučaju funkcionalnog modela analize ovaj termin pogodan s obzirom na to da upućuje i na pojmove predikatska/komunikativna rečenica i glavna/zavisna rečenica, koji se svi podrazumevaju pod Hallidayevim terminom 'clause'.

Prema Hallidayu (1985: 101-131), ljudsko iskustvo je satkano od radnji, kao što su delanje, zbivanje, ponašanje, bivstvovanje, razumevanje, koje su zastupljene u sistemu jezika kao tipovi procesa, a iskazuju se kroz konfiguraciju (1) samog procesa, koji realizuje glagolska grupa (eng. 'verbal group'), (2) učesnika, koji realizuje imenička grupa (eng. 'nominal group') i (3) okolnosti povezane s procesom, koje realizuje priloška grupa (eng. 'adverbial group') ili predloška konstrukcija (eng. 'prepositional phrase'). Procesi se mogu podeliti na materijalne (eng. 'material'), mentalne (eng. 'mental'), relacione (eng. 'relational'), bihevioralne (eng. 'behavioural'), verbalne (eng. 'verbal') i egzistencijalne (eng. 'existential'), u zavisnosti od toga kakva je priroda označene radnje. Najpre ćemo primerima ilustrovati procese kojima ćemo se baviti u ispitivanju srpsko-engleskog prevodnog uzorka. Materijalni procesi podrazumevaju delanje fizičke ili apstraktne prirode, npr. *run*, *paint* i *give* i *trčati,slikati* i *dati*, u kojima Izvršilac (eng. Actor) obavlja radnju kojom može uticati na drugog učesnika u funkciji Cilja ili Opsega (eng. Goal/Range):

He	*bridged*	*a gap between rock and opera.*
Izvršilac	Proces: materijalan	Opseg

On	*je premostio*	*razliku između roka i opere.*
Izvršilac	Proces: materijalan	Opseg

Mentalni procesi obuhvataju radnje percepcije, osećanja i mišljenja, kakve su, recimo, one označene glagolima *hear*, *fear*, *believe* i u srpskom *čuti*, *strahovati* i *verovati*. Kroz ovaj tip procesa ne govori se o konkretnom delanju već o onome što se oseća ili spoznaje. Učesnici mentalnih procesa su Osetilac (eng. 'Senser') i Pojava (eng. 'Phenomenon'):

I	*cannot comprehend*	*your attitude.*
Osetilac	Proces: mentalan	Pojava

Ja	*ne mogu da shvatim*	*tvoje ponašanje.*
Osetilac	Proces: mentalan	Pojava

Bihevioralni procesi su procesi ponašanja/postupanja, fiziološkog i psihološkog, kakvi su disanje, smejanje, snevanje, u kojima je učesnik svesno biće sa oznakom Ponašalac (eng. 'Behaver'):

The cat	*was purring.*
Ponašalac	Proces: bihevioralan

Mačka	*je prela.*
Ponašalac	Proces: bihevioralan

Procesi egzistencijalnog tipa pokazuju da nešto postoji ili se odvija, i u njima je obavezan učesnik Postojalac (eng. Existent):

A similar situation	*prevails*	*in America.*
Postojalac	Proces: egzistencijalan	(Okolnost: lokacija)

Slična situacija	*preovladava*	*u Americi.*
Postojalac	Proces: egzistencijalan	(Okolnost: lokacija)

Pre analize prevodnog uzorka napomenućemo da analizu sistema tranzitivnosti po opisanom modelu usmerava tip procesa zastupljen u rečenici. Kako smo se ovde usredsredili na kolokacije, to znači da se o tipu procesa sudi na osnovu glagolskog kolokata u ispitanim kolokacijama, od čega zavisi određivanje funkcija imeničkog kolokata, što ćemo prikazati u daljem tekstu. U ovom opštem uvodu još ćemo kazati da pod kolokacijom podrazumevamo sintagmatski spoj dveju leksema, prozirne sadržine, u kome su sastavne lekseme upotrebljene u doslovnom ili prenesenom značenju. Ovakav spoj obrazuje se prema morfosintaksičkim principima jednog jezika i njegovom semantičkom potencijalu, kao i prema zahtevima konkretnog rečeničnog i vanjezičkog konteksta. Ono što bi u svetlu prevođenja moglo biti značajno u vezi sa poredivošću kolokacija dvaju jezika jeste da njihovo obrazovanje nije proizvoljno, već je regulisano sintaksičkim pravilima datog jezika, komponentama značenja i kompatibilnošću leksema, te zahtevima konkretnog konteksta i nameravane poruke.

4.1. Tranzitivnost u prevodjenju

Po Hallidayevim rečima (1992: 15-25), proces prevođenja jeste vođeno stvaranje značenja, čime je rečeno da se prevodilac rukovodi značenjem ostvarenim u izvorniku, i iz te sprege se može suditi

o raznorodnim odnosima izvornika i prevoda. Takođe su na opštem planu, po shvatanjima koja se zastupaju u SFG, raznovrsni odnosi i između jezika izvornika i prevoda, jer se značenje u jednom jeziku ostvaruje leksičko-gramatičkim izborom koji sistem tog jezika nudi, kakav je sistem tranzitivnosti, koji ne mora biti podudaran sa izborom u drugom jeziku.

Analiza prevoda se izuzetno retko sprovodi iz perspektive sistema tranzitivnosti, koji se ostvaruje kroz prethodno opisano strukturisanje rečenice. Jedino je Matthiessen (2001: 82-84) konkretno ukazao na to da se upoređivanjem tekstova na dva jezika mogu ispitati razlike u konfiguraciji rečenica iste sadržine, koje su u suštini sistemske. On je pokazao da engleski prevod brošure o Gaudijevoj crkvi «La Sagrada Familia» u Barseloni na španskom jeziku sadrži veći broj rečenica sa egzistencijalnim procesima od nemačkog prevoda iste brošure, kakva je sledeća rečenica:

In the Cathedral itself, ***there is*** *the Chapel of Santa Lucia, opposite the Archdeacon's Palace, which itself contains a Romanesque gallery with arches supported by 12th and 13th century columns.*

S druge strane, u nemačkom prevodu iste brošure znatno je manje egzistencijalnih rečenica, kakve su rečenice sa izrazom *es gibt* ili glagolom *sich befinden*. Rečenice u nemačkom prevodu koje su prevodno srodne (eng. 'translation agnate', v. Matthiessen 2001) rečenicama sa egzistencijalnim glagolima u engleskom prevodu jesu one koje sadrže mentalni proces perceptivnog tipa. Prethodno navedenoj engleskoj rečenici odgovara sledeća rečenica iz nemačkog prevoda:

In der Kathedrale selbst ***kann man*** *die Kapelle Santa Lucia (Heilige Luzie)* ***bewundern****, gegenüber dem Palast von l'Ardiaca (Erzdiakon). Heute noch* ***kann man*** *im Palast des Erzbischofs eine romanische Galerie mit Bogen* ***sehen****, die auf Säulen des XII. und XIII. Jh. ruhen.*

Ovakvi primeri ukazuju na to da u engleskom i nemačkom jeziku rečenice sa određenim tipom procesa nemaju iste vrednosti u sistemima tih jezika niti iste diskursne funkcije u registru date vrste teksta.

2. ANALIZA UZORKA

Uzorak koji smo ispitali u vezi sa funkcijskom kongruentošću konfiguracija koje ostvaruju kolokacije sačinjavaju rečenice iz književnih tekstova na srpskom jeziku i njihovih prevoda na engleskom, koji su nabrojani u Literaturi. Kolokacije smo sagledali kroz prethodno opisane konfiguracije rečeničnih elemenata u rečenici kao predstavi, dakle u sistemu tranzitivnosti. Uzorak je obuhvatio a) kolokacije sa glagolom kao jednim od kolokata, i to kolokacije sa strukturom imenica + glagol i glagol + imenica, iz izvornika i njihove ekvivalente iz prevoda, i b) glagolske lekseme iz izvornika koje su na engleski prevedene kolokacijama. Istražili smo u kom odnosu stoje kolokacije iz izvornika i prevoda u pogledu podudarnosti u vrsti procesa i konfiguraciji funkcija, s tim što smo prethodno ustanovili da su ispitane kolokacije ekvivalentne, jer imaju podudarnu sadržinu. Što se funkcionalnog tumačenja kolokacija tiče, utvrdili smo da među njima deluju dve vrste odnosa, i to kongruentnost, kada su tip procesa i konfiguracija funkcija ostvareni kolokacijom iz izvornika podudarni sa tipom procesa i konfiguracijom ostvarenim ekvivalentnom kolokacijom u prevodu, i nekongruentnost, kada ta podudarnost izostaje. Osim toga, primetili smo da je došlo do pomeranja u rangu od niže jedinice ka višoj i do promena u konfiguraciji rečenice kada je leksema iz izvornika prevedena kolokacijom, uz ostvarivanje sadržine date lekseme.

a. Funkcijska kongruentnost

Pod terminom kongruentnost ovde podrazumevamo podudarnost u tipu procesa koji ostvaruje glagolski kolokat i u funkciji koju ostvaruje imenički kolokat. Kolokacije koje su funkcijski kongruentne imaju istovetnu strukturu, a naporedni kolokati pripadaju istoj vrsti reči i ostvaruju iste funkcije

u istoj konfiguraciji. Mnogobrojne su kolokacije sa strukturom imenica + glagol u kojima glagolski kolokat ostvaruje materijalni proces, a imenički kolokat je u funkciji izvršioca, kakvi su sledeći primeri:

– *Pod njim je svaki čas **posrtao konj** raskrvavljenih cevanica i upalih bokova.*
*The **horse faltered** at every step, his ribs fallen in, his shanks torn in blood.*

– *A kad sutradan osvanu dan, **voda je bila** već **splasla**; ali je pleter bio isprovaljivan, kolje počupano, grede iskrivljene.*
*By dawn the following morning the **water had receded**, but the wattle was broken through, the piles torn up, and the beams knocked askew.*

Bihevioralni proces, kod kojih imenički kolokat ima ulogu Ponašaoca, ostvaren je u sledećim rečenicama:

– *Da koraku ništa ne zasmeta, na ruke da zaboravi, da mu **pogled luta** prostranstvima...*
*To walk with nothing to hinder his steps, to let his **eyes range over** open spaces.*

Egzistencijalni procesi, koji ukazuju na postojanje nekog entiteta ili pojave, realizovani su kroz sledeće kolokacije, u kojima imenice imaju ulogu postojaoca:

– *Gospođo Katić, **sprema se oluja**.*
*Mrs Katić, there's **a storm brewing**.*

– ***Javi se stid**. Besmislenost ga prože, prvi put.*
***Shame welled up** in him, and for the first time a sense of futility overwhelmed him.*

Kod kolokacija sa strukturom glagol + imenica radi se o spojevima koji u sintaksičkom smislu sadrže predikat i dopunu predikata u vidu objekta. U tom delu uzorka najveći je broj glagola koji realizuju materijalan proces, a upravo objekat ostvaruje ulogu učesnika procesa koji je tom radnjom uzrokovan ili tu radnju trpi, i to u ulozi Cilja, u sledećim primerima:

– *Verujte, mnogo je opasnije, gospodaru sastavljati od rasutih reči rečnik o Hazarima, ovde u tihoj kuli, nego ići u rat na Dunav, gde se već tuku Austrijanci i Turci, mnogo je opasnije čekati neku spodobu ovde u Carigradu nego **isukati sablju** i jurišati, što vi, gospodaru, bar lepo umete.*
*Believe me, my lord, it is much more dangerous to compile a dictionary on the Khazars out of strewn words, here in this peaceful castle, than to go to war on the Danube, where the Austrians and the Turks are areas fighting it is much more dangerous to wait here in Constantinople for an apparition from your dreams than to **unsheathe** your **saber** and charge at the enemy – something, Sire, you do well.*

– *Oko nje uvek je bilo mirisnog bilja i vetrovi te **mirise** nisu mogli **razvejati**, nego su ih prenosili poput ćilima s mesta na mesto.*
*Aromatic plants always grew around it, and since the wind could not **disperse** the **scents**, they carried them like carpets from place to place.*

U ovom delu uzorka zastupljeni su i objekti kojima se određuje domen vršenja radnje, u ulozi Opsega, i ti imenički kolokati preciziraju glagolski kolokat opštijeg značenja:

– *Ne samo zbog svojih ideja u koje je verovao, i moralnih **načela** koja je **zastupao**.*
*And not only because of the ideas in which he believed and the moral **principles** he **championed**.*

– *I za svaki lični napad na protivnika, za svako zlo i* ***nepravdu učinjene*** *u političkoj borbi, za svaku pristrasnost i korisnu neistinu o protivnicima, imao je pokriće – opšte dobro i opšti cilj.*

For every personal attack on an opponent, every wrong and ***injustice committed*** *in political battle, for every untruth he told about the opposition, he had an excuse – the general good, the common purpose.*

Sledećim primerom ilustrovaćemo podudarnost u mentalnom tipu procesa na kolokacijama čiji je imenički kolokat u ulozi Pojave:

– *"Imao je mnogo žena", kaže jedna verzija ove legende objavljena u Veneciji 1772. godine na srpskom jeziku, "i želeći da ima žene svih vera, ne samo što se* ***klanjao*** *raznim* ***idolima*** *nego je zbog svoje sklonosti prema ženama i naložnicama hteo i sam da ispoveda razne vere."*

"He had many women", says a version of this legend published in Venice in 1772 in the Serbian language, "and, wanting to have women of all faiths, he not only ***worshipped*** *various* ***idols****, but out of affection for women and mistresses, also wanted to profess different faiths."*

b. Ekvivalentnost i funkcijska nekongruentnost

Kod pojedinih srpskih i engleskih kolokacija primetili smo odnos funkcijske nekongruentnosti, jer je sasvim izvesno da se funkcije značenjskih ekvivalenata katkad ne podudaraju. Razmotrili smo kolokacije kod kojih je očigledna razlika u rekcijskim konstrukcijama, i to kolokacije sa strukturom glagol + imenica. U tom delu uzorka smo zabeležili nepodudarnost u funkcionalnom pogledu između srpskih kolokacija sa glagolima koji zahtevaju nepravi objekat i engleskih kolokacija kod kojih je objekat glagola direktan. To znači da imenice u izvorniku ili nisu u ulozi učesnika procesa, kao što su to imenice u kolokacijama u prevodu, već u funkciji okolnosti, ili se čak radi o razlikama u tipu procesa, što pokazuju sledeće rečenice:

– *Videći da opet nije spavao nego kratak čas i da više nema mirna sna ni pred zoru, jeknu od nemoćna bijesa, savi se i stade da* ***bije glavom*** *o zemlju.*

Seeing that once again he had not slept more than a few short minutes, that there was to be no more peace and rest even in the small hours, he cried out in a helpless rage, then pitched over and started to ***batter*** *his* ***head*** *on the ground.*

U srpskoj rečenici, glagol *biti* UDARATI realizuje bihevioralni proces. S obzirom na to da je imenica u instrumentalu, sa priloškim značenjem za način, njena funkcija se može odrediti kao funkcija Okolnosti sredstva, jer se uz pomoć njenog denotata obavlja radnja. Glagol u engleskoj kolokaciji ostvaruje materijalan proces, a engleska imenica ima funkciju Cilja, jer njen denotat trpi radnju.

– *Izdaleka je izgledalo da Petkutin tera zapregu vranaca, ali kad bi kinuo od mirisa nekog cveta ili* ***pucnuo bičem****, sa konja bi se razleteo oblak crne muhe i videlo bi se da su beljci.*

From afar, Petkutin looked as if he were driving a team of black horses, but when he sneezed from the scent of a flower or ***cracked*** *his* ***whip****, a cloud of black flies would rise from the horses and one could see that they were white.*

Glagol *pucnuti* PROIZVESTI KRATAK, OŠTAR ZVUK ostvaruje materijalni proces, a imenica *bič* je u ulozi Instrumenta, učesnika koji u suštini radnju ostvaruje. U prevodu je proces *crack* MOVE SO AS TO MAKE A SHARP SOUND takođe materijalan, ali je navedena imenica u ulozi Opsega, jer upotpunjuje radnju.

– *Za tili čas naši posekoše jednog od onih kockara i* ***kopljem probodoše*** *zaspalog konjanika.*

In a flash our bays slew one of the dice players and ***rammed*** *a* ***spear*** *into the sleeping horseman.*

Srpski glagol *probosti* ostvaruje materijalni proces, a imenica *kopljem* u instrumentalu je Okolnost sredstva, uz pomoć koga se radnja vrši. Engleski glagol *ram* PUSH WITH GREAT FORCE INTO SOMETHING odnosi se takođe na materijalni proces, ali je imenički kolokat u ulozi Cilja, jer se nad njim vrši radnja, a nije u funkciji Okolnosti.

– *U vreme kada je poslanik tetoviran, Hazari su u stvari već koristili kao azbuku za svoj jezik grčka, jevrejska ili arapska pismena ravnopravno, ali kada bi se neko od Hazara pokrstio koristio bi samo jednu od te tri azbuke, onu čijoj* ***se veri poklonio****.*

At the time the envoy had been tattooed, the Khazars were already using Greek, Jewish, or Arabic letters interchangeably as an alphabet for their own language, but when a Khazar converted he would use only one of the three alphabets, that of the ***faith*** *he* ***had adopted****.*

U izvorniku, glagol *pokloniti se* ima značenje POŠTOVATI, pa se radi o ispovedanju vere i stavu onoga o kome se govori prema toj veri. Zbog toga bismo mogli tumačiti ovu radnju kao mentalni proces, a imenicu *vera* kao Pojavu. U prevodu je glagol *adopt* ACCEPT materijalan proces apstraktne prirode, a imenica *faith* je u ulozi Cilja.

c. Prevodna pomeranja

Pomeranja o kojima ovde govorimo jesu pomeranja u rangu, kojima su obuhvaćene lekseme iz izvornika i kolokacije kao njihovi prevodi. Najveći broj zabeleženih prevodnih modifikacija u uzorku jesu pomeranja od glagola ka kolokacijama sa strukturom glagol + imenica. Takvi primeri ukazuju na razlike u rodu između srpskog glagola i glagolskog kolokata engleske kolokacije, pa smo tako uporedili neprelazne ili povratne glagole u izvorniku s ekvivalentnim kolokacijama koje sadrže prelazne glagole u prevodu. Zapazili smo, pri tom, razlike u vrstama procesa i ulogama, jer engleske kolokacije uglavnom sadrže glagole za radnje materijalnog tipa i imenice u ulozi Opsega. Razlike između leksema iz izvornika i odgovarajućih kolokacija iz prevoda ne nalaze se nužno u tipu procesa, već u konfiguraciji učesnika, pošto prelazni glagoli zahtevaju imenice u funkciji direktnog objekta, i samim tim dva učesnika, što kod ispitanih leksema iz izvornika nije slučaj. Pomeranja su ostvarena u sledećim primerima:

– *Četvrte godine svoga vezirovanja* ***posrnu*** *veliki vezir Jusuf, i kao žrtva jedne opasne intrige pade iznenada u nemilost.*

In the fourth year of his term as Grand Vizier Yusuf, ***committed*** *a political* ***indiscretion*** *and, falling victim to a dangerous intrigue, unexpectedly fell into disfavour.*

Srpski glagol *posrnuti* ima preneseno značenje, i ne odnosi se na fizičko posrtanje, već na čin kojim se ukalja ugled. Ovim glagolom je ostvaren materijalni proces apstraktne prirode. U prevodu je kao ekvivalent navedenom glagolu upotrebljena kolokacija *commit an indiscretion*, koja takođe realizuje materijalni proces, ali s obzirom na to da je dati glagol prelazan on mora biti dopunjen imenicom, koja je u ulozi Opsega.

– *Žika* ***se*** *u to vreme* ***usudio*** *da mu postavi par pitanja u vezi sa budućnošću.*

About this time Žika ***summoned up courage*** *to put one or two questions to his son about the future.*

Glagol *usuditi se* OSMELITI SE, ODVAŽITI SE u kontekstu kazuje da je subjekat skupio hrabrost, što bi se moglo tumačiti kao proces mentalnog tipa. U engleskoj rečenici radnja je iskazana prelaznim glagolom uopštenog značenja, koji ostvaruje materijalni proces, uz dopunu u imenici *courage*, koja je u ulozi Opsega.

– *Nikola Pašić* ***zastrepe*** *od tišine u koju zaroni idući ka govornici: decenije je proveo u skupštini, stotine puta je stajo za govornicom i kao opozicionar i kao ministar, ali nikada u ovakvoj tišini.*

Nikola Pašić ***felt a spasm of*** *fear at the silence that met him as he walked toward the rostrum: though he'd spent decades in the Assembly, both as a member of the Opposition and as government minister, and he had never known such silence.*

U obe rečenice se radi o mentalnom procesu. U srpskoj rečenici ovaj proces je realizovan neprelaznim glagolom *zastrepeti* POČETI STRAHOVATI, a u engleskoj glagolom *feel* koji je prelazan, i koji, kao svaki mentalan proces u engleskom jeziku, zahteva i ostvarivanje uloge Pojave. Srpski glagol je početno-svršenog vida, a perfektizacija je postignuta morfološkim sredstvom, i to prefiksom *za-*. Ekvivalentnost u trajanju radnje u prevodu je ostvarena leksičkim sredstvima, i to upotrebom imenice *spasm* A SUDDEN STRONG PAIN OR UNPLEASANT FEELING, tj. konfiguracijom mentalnog procesa (*feel*) i pojave (*spasm*).

– *Masudijeva lutanja bila su zaključena, od žene je dobio više nego bilo ko ranije, i sav kao* ***prolistao*** *požurio je da osedla kamilu i pohita natrag ka Carigradu.*

Masudi's peregrinations were at an end; he had received more from the woman than anyone ever before, and, as though he ***had sprouted leaves****, he rushed to saddle his camel and hurry back to Constantinople.*

Kod ovog primera uočili smo pomeranje od neprelaznog glagola ka kolokaciji s prelaznim glagolom, koji ostvaruju materijalan proces, ali je u engleskoj rečenici nužno uvesti imenicu u ulozi Cilja. Engleskom kolokacijom, sa značenjem PRODUCE NEW LEAVES očuvano je doslovno značenje glagola *prolistati* PUSTITI LIST.
U uzorku smo pronašli i primere u kojima su glagoli iz izvornika prevedeni kolokacijama sa strukturom glagol + prilog, kako pokazuju sledeće rečenice:

– *Hiteći i ne obazirući se* ***projaha*** *kroz gužvu, vrevu i klicanje.*

Glancing neither left nor right, he ***rode briskly*** *through the milling, cheering throng.*

– *Letos bio jedini Srbin koji* ***priželjkuje*** *napad, kako se uzbudio kad je prekomandovan u Odbranu Beograda.*

During the summer he'd been the only Serb who ***had secretly hoped*** *for an attack, who had felt a thrill of excitement when he was transferred to the Belgrade Defense Force.*

U engleskim rečenicama prilog bliže određuje radnju, kako bi se očuvala sadržina glagola iz srpskih rečenica. Trenutnost radnje *projahati* ostvarena je morfološkim sredstvom, i to prefiksom *pro-*, a u prevodu, kod glagola *ride*, postignuta je prilogom *briskly* [QUICKLY AND ENERGETICALLY], koji ima funkciju Okolnost načina. Oba glagola ostvaruju materijalan proces. U drugom paru rečenica, glagoli *priželjkivati* i *hope* ostvaruju mentalan proces. Pored toga, glagol *priželjkivati* ukazuje na prikrivenost radnje, što je u prevodu upravo postignuto prilogom *secretly*, koji takođe ima funkciju Okolnosti načina.

– *Ona vide sebe kraj tog u stvari još nepoznatog mladića na kalemegdanskoj klupi, vide sebe kako bira reči koje će reći da mu objasni zašto ga je sve zvala, ali tako da mu sve lepo objasni, da ga* ***zainteresuje****,* ***zaintrigira****, zaludi, pa da on prvi počne.*

She could just see herself on a park bench beside that still unknown young man feeling for the words to explain to him why she had so persistently summoned him here, striving to do it in such a pleasant way that she might ***engage*** *his* ***interest****,* ***prompt*** *his* ***curiosity****, turn his head indeed, so he might take the first step.*

Ovaj par rečenica ilustruje pomeranja od glagola koji realizuje mentalan proces, i to *zainteresovati* i *zaintrigirati*, oba sa značenjem POBUDITI ZANIMANJE, ka kolokacijama s glagolima *engage* ACTIVATE i *prompt* CAUSE koji realizuju apstraktne materijalne procese, udruženi s imenicama *interest* i *curiosity* u ulozi Cilja.

3. Zaključak

Tip procesa u prethodno analiziranim rečenicama odredili smo donoseći semantičke sudove, tj. na osnovu značenjskih komponenata glagolskog kolokata u kolokacijama iz izvornika i prevoda, što je dalje usmeravalo i definisanje funkcije drugog kolokata. Gramatička analiza ove vrste zastupljena u SFG značajna je u ispitivanju strukture i sadržine leksičkih obrazaca, kakvi su kolokacije, jer se njome potvrdjuje stav da lekseme u kolokacijama konkretizuju svoje značenje i da se sadržina leksičkog spoja tumači na osnovu interakcije udruženih leksema. S tim u vezi, tip procesa uslovljen je značenjem koje glagolski kolokat ostvaruje u konkretnoj kolokaciji. Ovakav semantički orijentisani pristup gramatici rečenice moguće je primeniti u analizi prevoda, onda kada se želi ispitati kojim sredstvima dva jezika ostvaruju ideacionu funkciju rečenice i kakvim leksičko-gramatičkim izborima raspolažu njihovi sistemi tranzitivnosti. U prevodnom uzorku se mogu porediti rečenice iste sadržine, s osvrtom na ostvarene konfiguracije procesa, učesnika i okolnosti. Kada se takvim ispitivanjem obuhvate kolokacije, može se pokazati da su u nekim slučajevima leksički obrasci dvaju jezika podudarni, pa kod kolokacija imenica + glagol i glagol + imenica i u izvorniku i prevodu glagol ostvaruje istovetan proces, a imenica istovetnu ulogu učesnika, u slučaju funkcijski kongruentnih kolokacija. Iz funkcionalne perspektive, mogli bismo kazati da podudarnost između značenja glagolskih kolokata kolokacije iz izvornika i prevoda i podudarnost u vrsti procesa koji se njima ostvaruje jeste semantički sud, i upućuje na zaključak da su te kolokacije i ekvivalentne.

U svetlu stvaranja doslednog prevoda, funkcijska kongruentnost može biti pokazatelj dveju tendencija, i to da se u prevodu prati struktura rečenice iz izvornika, i da se očuvaju izvorne funkcije kolokata, koje su, u suštini, preraspodeljene na osnovu značenja leksema. Što se prve doslednosti tiče, struktura rečenice mogla bi se dovesti u vezi su sistemsko-funkcionalnim pojmom formulacije (eng. 'wording'), pod kojim se ne podrazumeva samo zbir reči u rečenici, već i način na koji su one raspoređene u rečenici kao predstavi, uz izbor konfiguracije iz sistema tranzitivnosti. Drugo, istovetnost funkcija kolokata srpske i engleske kolokacije podrazumeva u velikom delu uzorka i istovetnost značenja kolokata, jer su njihove funkcije u rečenici kao predstavi jednake ako su i njihova značenja jednaka, s obzirom na to da se o funkcijama sudi isključivo na osnovu značenja, a ne samo pozicija u rečenici.

Onda kada ekvivalentne kolokacije nisu funkcijski kongruentne, radi se o tome da sistem jezika prevoda ne nudi izbor kojim bi se sadržina kolokacije izvornika ostvarila uz upotrebu iste konfiguracije funkcija, pa kolokacija u prevodu sadrži glagol koji ne ostvaruje isti tip procesa kao glagol izvorne kolokacije ili ne realizuje istu konfiguraciju funkcija kao kolokacija u izvorniku. Pri ispitivanju modifikacija u prevodu, kakva su pomeranja od leksema ka kolokacijama, pokazalo se da su se u engleskim kolokacijama ostvarile dodatne funkcije. U tom pogledu, imenica u ulozi Opsega upotpunila je glagol opšteg značenja, na primer *posrnuti → commit an indiscretion*. Katkad je srpski glagol, bilo zbog svog vida ili značenjske komponente, zahtevao da se u engleskom jeziku dodatno obezbedi element okolnosti, recimo u primerima *projahati → ride briskly*, u kome prilog kao Okolnost načina pokazuje svršenost radnje. Pomeranja od lekseme ka kolokaciji mogu proizaći iz potrebe (a) da se poštuje leksičko-semantički potencijal jezika na koji se prevodi i (b) da se u prevodu dosledno prenesu svi elementi značenja date lekseme.

Književni korpus

Andrić, I. (1962). *Žena na kamenu*. Beograd Nolit,.

Andrić, I. (1986). *The Pasha's Concubine and Other Tales*. Prevod Joseph Hitrec. Sarajevo: Svjetlost.

Ćosić, D. (1978). *Vreme smrti* IV. Rijeka: Otokar Keršovani.

Ćosić, D. (1981). *South to Destiny*. Prevod Muriel Heppell. New York, London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.

Davičo. O. (1952). *Pesma*. Beograd: Novo pokolenje.

Davičo. O. (1959). *The Poem*. Prevod Alec Brown. London: Lincolns Prager Publishers Ltd.

Pavić, M. (1990). *Hazarski rečnik*. Beograd: Prosveta.

Pavić, M. (1996). *Dictionary of the Khazars*. Prevod Christina Pribićević-Zorić. Beograd: Dereta.
Pavić, M. (1993). Pozorišni jelovnik Za uvek i dan više. Dostupno na http://www.rastko.org.yu/drama/savremena/mpavic_zauvek_c.html
Pavić, M. (1997). A Theatre Menu For Ever and a Day. Prevod Christina Pribićević-Zorić. Beograd: Dereta.
Pavić, M. (1998b). Damaskin. Priča za kompjuter i šestar. Dostupno na http://ezone.org/damaskin/.
Pavić, M. (1998a). Damascene. A Tale for Computer and Compasses. Prevod Sheila Sofrenović. Dostupno na http://ezone.org/damaskin/.

Literatura

Halliday, M.A.K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
Halliday, M.A.K. (1992). Language theory and translation practice. *Rivista internazionale di tecnica della traduzione*, 0, 15-25.
Matthiessen, C.M.I.M (2001). The environments of translation. In: *Exploring translation and multilingual text production: Beyond content* (E. Steiner and C. Yallop, eds). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 41-124.
Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (RMS). (1990). Drugo fototipsko izdanje. Novi Sad: Matica srpska.

Violeta Stojičić

A FUNCTIONAL ANALYSIS OF EQUIVALANET COLLOCATIONS
IN A SERBIAN – ENGLISH TRANSLATION SAMPLE

Summary

The paper presents a lexico-grammatical analysis of collocations in Serbian to English translation sample of literary texts, based on Systemic-Functional Grammar (SFG). The analysis involves the identification of functional roles of collocates in noun + verb and verb + noun collocations in the source and target text (ST, TT) to determine the functional (in)congruence between the equivalent collocations examined. The congruence may be a manifestation of two translation objectives: (a) to preserve the ST configuration the TT for the sake of original wording and (b) to employ target language collocations translationally equivalent and structurally congruent with the corresponding ST collocation. The absence of functional congruence has been related to differences in the types of processes referred to by the verb in both ST and TT collocations, dissimilarity between configurations and shifts in translation.

Violeta Stojičić
University of Niš, Faculty of Philosophy, Serbia
vikis@eunet.rs

Ana Marić

SEMANTIČKA SADRŽINA GLAGOLSKIH PREFIKSA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU[1]

U radu se govori o suštini prefiksalne morfeme u dva bliska slovenska jezika – u slovačkom i srpskom jeziku. Kao nesamostalna morfema koja nema svoje invarijantno značenje, prefiks zauzima značajno mestu u tvorbi glagola. Cilj rada je da ukaže na semantičku sadržinu glagolskih prefiksa u dva paralelna jezička sistema. Spajanjem sa glagolom prefiks u prvom redu poseduje gramatičko značenje – utiče na promenu vida. Pored vidskog značenja prefiksi imaju velik broj leksičkih značenja koja se mogu posmatrati u okviru lokalizacije, temporalnosti i modaliteta glagolske radnje. Komparativna metoda istraživanja semantičke sadržine glagolskih prefiksa u dva genetski srodna jezika omogućava da se bliže odrede sličnosti i razlike u morfološkim sistemima. Kao posledica kontakata u slovačkom jeziku često dolazi do interferencije u upotrebi određenih prefiksa karakterističnih za sistem srpskog jezika.

Ključne reči: glagoli, prefiksalne morfeme, semantika, glagolski vid – leksička značenja, slovački – srpski jezik

Slovački i srpski jezik vode zajedničko poreklo ali pripadaju različitim grupama slovenskih jezika – slovački je zapadnoslovenski, a srpski južnoslovenski jezik. Cilj rada je da se komparativnom analizom semantike glagolskih prefiksa u dva bliska jezika ukaže na sličnosti i razlike u strukturi njihovih morfoloških sistema.

Prefiksi u oba jezika stoje ispred osnovne reči a njihova veza je slobodnija u odnosu na sufikse. Po poreklu se najčešće javljaju kao samostalne reči – predlozi a neki od njih i kao prilozi. Podudarnost između prefiksa i predloga je samo prividna. Prefiksi i danas čuvaju oblik predloga ali sa funkcionalnog gledišta to nisu reči već formanti. Prema I. Klajnu prisustvo istog predloga uz prefiksalni glagol dokazuje, da prefiks nije predlog, jer ista reč, sa istim značenjem, ne može da se javlja i ispred i iza glagola (*izbaciti iz, upasti u*...). (Klajn 2002: 177-178). U slovačkom jeziku prefiksi *vy-, roz-, vz-* nemaju odgovarajuću paralelu među predlozima a u srpskom jeziku opet *pro-, pre-* i *raz-/ras-* (Marićová 2008: 22). Mnogi lingvisti smatraju da se treba osloboditi starih shvatanja i konstatovati, da se mnogi prefiksi formalno poklapaju sa predlozima ali se tu radi o dva različita pojma

Prefiksi ili prefiksalne morfeme su nesamostalne morfeme koje stoje ispred korena i utiču na promenu značenja reči, a zajedno sa sufiksima, infiksima i nastavcima za oblike predstavljaju vezane morfeme, pošto značenje stiču samo sa svojim tvorbenim ili gramatičkim osnovama. Utiču na promenu značenja glagola sa kojim se spajaju, unoseći u složenicu značenje koje bi imali kao predlozi (Stanojčić et al. 1989).

Uz svaku vrstu reči postoji karakteristični sistem prefiksa kako u slovačkom, tako i u srpskom jeziku. Predmet ovog rada su glagolski prefiksi. Najkarakterističniji i najtipičniji način građenja kod glagola je građenje putem prefiksa. Prefiks je derivaciona morfema, koja stoji ispred osnove. Ispred glagola je najčešće jedan prefiks, ali mogu da se jave i dva ili tri. Inventar glagolskih prefiksa je ograničen, ali je građenje prefiksima vrlo produktivno. U slovačkom jeziku su najproduktivniji glagolski prefiksi: *do-, na-, nad-, o-/ob-, od-, po-, pod-, pre-, pri-, roz-, s-/z-/zo, u-, v-/vo-, vz-, vy-, za-* a u srpskom: *do-, na-, nad-, o-/ob-, od-, po-, pre-/pro-, pri-, raz-, s-/sa-, u-, uz-, iz-, za-* i određen broj alomorfa (Marićová 2008: 25).

Osnovna razlika između prefiksalnih morfema u ova dva jezika je u okviru tvorbe reči. Dok su u slovačkom jeziku reči građene putem prefiksa izvedene, u srpskom jeziku su to složene reči, nezavisno od vrste reči (Horecký 1959; Stanojčić et al.1989).

[1] Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (broj 178017) koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

1. FUNKCIJE GLAGOLSKIH PREFIKSA

Prema J. Furdiku glagolski prefiksi vrše tri osnovne funkcije:
- *Čisto vidska funkcija*. Prefiks utiče na promenu glagolskog vida – od nesvršenog se dobija svršeni glagol u slovačkom jeziku: *písať – napísať*, isto važi i za srpski jezik: *pisati – napisati*...
- *Leksičko-perfektizaciona funkcija*. Paralelno sa promenom vida vrši se i leksička modifikacija značenja glagola (tok ili način glagolske radnje) u slovačkom jeziku: *písať – dopísať, odpísať, vypísať, rozpísať, spísať*... a u srpskom jeziku je: *pisati – dopisati, otpisati, ispisati, raspisati, popisati*...
- *Leksička funkcija*. Od svršenih glagola se mogu graditi glagoli dodavanjem (drugog) prefiksa, pri čemu se menja samo leksičko značenje: *skočiť – preskočiť, vyskočiť, zoskočiť, naskočiť*... u slovačkom a isto važi i za srpski jezik: *skočiti – preskočiti, poskočiti, doskočiti, iskočiti, naskočiti*... (Furdík 2004: 44)

Većina prefiksa je polifunkcionalna, može da ima dve ili tri funkcije, pri čemu je nekad vrlo teško odrediti funkciju.

2. ČISTO VIDSKA FUNKCIJA PREFIKSA

Prefiks je u slovačkom jeziku formalni znak svršenog vida. Ima izrazitu perfektizacionu funkciju na leksičko-gramatičkom nivou. I u slovačkom i u srpskom jeziku prefiks je nosilac glagolskog vida, što ide u prilog njegove gramatičke funkcije. Spajanje prefiksa sa glagolom ne dovodi do promene gramatičke kategorije, odnosno – prefiksalni glagol ne prelazi okvir glagola. Kada prefiks ne menja glagol sa kojim se spaja i ne utiče na njegovu semantičku promenu, izuzev što menja vid govori se o čisto vidskom ili čak o praznom prefiksu. Čisto vidski prefiks samo proširuje glagol za dodati prazni prefiks i perfektizira ga (Peciar 1968). Odnosno, ovakav prefiks ne utiče na promenu leksičkog značenja glagola već na promenu vida, menjajući nesvršeni glagol u svršeni (*písať – napísať, piecť – upiecť, šiť – ušiť, robiť – urobiť*...). A pošto se vid svrstava među gramatičke kategorije, onda i čisto vidski prefiksi dobijaju gramatičko značenje. To su morfeme sa gramatičkim značenjem, pošto im je leksički sadržaj oslabljen (Ružička 1963: 3-4). Čisto vidski prefiks je onaj koji označava prirodnu posledicu radnje osnovnog glagola u glagolskim parovima. Tu prefiks ima osnovnu funkciju vidskog pokazatelja i ne utiče ni na kakvu leksičku promenu osnovnog glagola. Kod semantičke analize prefiksalnog glagola čisto vidski prefiks je samo nosilac svršenosti sa nultim leksičkim značenjem (Sekaninová 1972: 195). Slovački lingvisti za čisto vidske prefikse smatraju: *s-, z-, za-* zatim *na-, vy-, po-, u-, o-* i vrlo retko *pre-, roz-, v-, vz-* (*schudnúť, zničiť, zoslabnúť, zablokovať, zavolať, nazbierať, napísať, naučiť sa, vydezinfikovať, poprosiť, požiadať, pochváliť, urobiť, ušiť, uvariť, očervenieť, osoliť, opýtať sa*...; *prečítať, rozdrviť, vzbúriť sa*...). Prefiksi sa najminimalnijim stepenom konkretnosti, sa najopštijim značenjem ili apstraktni značenjem smatraju se čisto vidskim prefiksima (Morfológia 1966: 414).

U srpskom jeziku se takođe javlja pojam čisto vidskog prefiksa. Po I. Grickat to su gramatički prefiksi. Za dokaz čiste gramatičke perfektizacije ona uzima nemogućnost građenja sekundarnog imperfektivnog oblika ili trećeg člana, npr. *pisati – napisati,* ali ne i *napisivati*. Kod čisto vidskih parova je prisutna najčistija upotreba vidske koncepcije. Čisto korelativan odnos je prisutan kod parova sa prefiksima *na-, is-, za-, o-*: *kvasiti – nakvasiti, oštriti – naoštriti, pisati – napisati, učiti – naučiti*; *pričati – ispričati, lečiti – izlečiti*; *beležiti – zabeležiti, klati – zaklati, rđati – zarđati*; *ženiti se – oženiti se, psovati – opsovati, ostariti, ogladneti*... Prema I. Grickat prefiksi tek na kraju svoga razvitka stiču značenje čiste perfektizacije, kada prefiksi potpuno gube prvobitna značenja. Takvi prefiksi – kao gramatički činioci čine srpski jezik arhaičnim (Grickat 1957 – 1958: 65- 128).

Ivan Klajn ne poznaje termin čisto vidskog prefiksa, po njemu se radi o prefiksima sa isključivo perfektizacionom funkcijom, npr. – *za-, iz-/is-,* zatim *na-, o-, od-/ot-, po-, pro-, s*(*a*)*-, u-*, napr.: *zapamtiti, zakasniti, zabraniti, zaklati, zarđati, zainatiti se*...; *izvršiti, izgubiti, izračunati, isprljati, ispričati, izgristi, ispeći*... Prefiks *iz-* se obično spaja sa rečima stranog porekla: *istestirati, isprogramirati, isfinansirati, izmanipulisati, izmaltretirati, iskalkulisati*... Isključivo perfektizaciono značenje je i kod glagola: *nakvasiti, naučiti, naoštriti, napuniti, namrštiti se, naježiti se, nazepsti*...; *otrovati, osuditi, opa-*

rati, ozepsti...; *otpevati, odslužiti, otkucati...*; *popiti, pojesti, pokositi, pokupiti, pokisnuti...*; *presuditi, prevariti, preplašiti...*, *prosuti, probuditi, proširiti...*; *saslušati, sačuvati, svršiti, sakriti, skuvati, slagati, smračiti se...*; *uraditi, uplašiti, umiriti, ugostiti, upaliti, umesiti, upecati...* A po njemu za M. Stevanovića su to glagoli koji označavaju izvršenje radnje a za S. Babić i glagoli sa značenjem postizanja cilja (Klajn 2002: 239-300).

U suštini u oba jezika preovladava mišljenje da opozicija među glagolskim parovima nije čisto gramatička zbog određene leksičke razlike. Često okolina utiče na značenje prefiksa. A navedeni prefiksi su slično kao i ostali prefiksi nosioci načina glagolske radnje sa rezultativnim značenjem.

3. LEKSIČKO-PERFEKTIZACIONA FUNKCIJA PREFIKSA

Svi glagoli u slovenskim jezicima su vidski određeni (Janočková 2004: 65). Prefiks je najčešće nosilac glagolskog vida i formalni znak svršenog vida. Prema M. Dokulilu prefiks je u prvom redu nosilac perfektizacije a zatim utiče i na promenu leksičkog značenja glagola modifikujući na određeni način glagolsku radnju, naglašavajući određen konkretan momenat u okviru mesta, pravca, vremena, faze, mere (Dokulil 1962).

Nasuprot glagolskom vidu kod prefiksalnih glagola se javlja i način glagolske radnje kao semantička funkcija. Prefiksi na neki način modifikuju značenje osnovnog glagola u smislu njihovog priloškog značenja potencirajući osobinu koja ograničava značenje vršenja radnje. Način i vrsta proticanja glagolske radnje se u slovačkom jeziku izražava načinom realizacije glagolske radnje a u srpskom jeziku glagolskim likom. Glagolski lik kao leksička kategorija podrazumeva objektivne osobine koje proizilaze iz prirode glagolske radnje kao semantičkih komponenti (trajanje, ponavljanje...). U okviru glagolskog lika su prema M. Stevanoviću prisutne semantičke lekseme: dužina trajanja radnje, ponavljanje radnje, deminutivnost, pejorativna značenja... (Stevanović 1981). Glagolska radnja prefiksalnih glagola se realizuje kroz *prostor, vreme* i *način*, odnosno u okviru sema *lokalizacije, temporalnosti* i *modaliteta* (Sekaninová 1980).

3.1. Lokalizacija glagolske radnje

Pod lokalizacijom glagolske radnje se podrazumeva mesto vršenja glagolske radnje ili njeno usmeravanje u prostoru. Suština je u kontaktu sa objektom unutar ili na površini, ili pozicija radnje u odnosu na objekat. Ovamo spadaju glagoli kretanja i glagoli koji označavaju bilo kakav pokret zajedno sa prefiksima sa značenjem mesta vršenja radnje koji se nadovezuju na značenje predloga za mesto. Uz takav prefiksalni glagol je često u kombinaciji i formalno identičan predlog (Marićová 2008). Najčešća značenja u okviru lokalizacije su data u tabeli (br. 1) a primeri za ilustraciju se nalaze neposredno ispod nje.

Tabela br.1

	Lokalizacija	slov.	srp.
1.	Usmeravanje radnje ka postizanju cilja	**do-**	**do-**
2.	Usmeravanje radnje na nešto ili smeštanje na nečem	**na-**	**na-**
3.	Usmeravanje radnje oko nečega	**o-/ob-**	**o-/ob-/oba-/op-**
4.	Usmeravanje radnje na dole	**o-** **s-/z-/zo-**	**o-** **s-/sa-/z-**
5.	Udaljavanje od nečega, oduzimanje i anuliranje osnovnog značenja	**od-/odo-**	**ot-/od-/oda-**
6.	Usmeravanje radnje ili smeštanje ispod nečega	**pod-**	**pot-/pod-/poda-**
7.	Usmeravanje radnje s jedne strane na drugu, pored nečega ili kroz nešto	**pre-**	**pre-/pro-**

	Lokalizacija	slov.	srp.
8.	Usmeravanje radnje ka nečemu, spajanje sa nečim ili pričvršćivanje na nešto	**pri-**	**pri-**
9.	Usmeravanje radnje sa jednog mesta na različite strane	**roz-**	**raz-/ras-/ra-**
10.	Usmeravanje radnje sa raznih strana na jedno mesto	**s-/z-/zo-**	**s-/sa-/z-**
11.	Usmeravanje radnje unutar nečega	**v-/vo-**	**u-**
12.	Usmeravanje radnje prema gore	**vz-; vy-**	**uz-/us-; iz-/is-**
13.	Usmeravanje radnje iz nečega, iz neke celine, odvajanje dela ili određen pokret napolje	**vy-**	**iz-/is-**

Primeri:

1. *dobehnúť, doletieť, doniesť, dohnať, dovaliť, dopraviť... – dotrčati, doleteti, došetati, doneti, doterati, dopremiti, doputovati...; dohnať sa, doplaziť sa... – dokotrljati se, dogurati se...*

2. *naletieť, nalepiť, namotať, napísať, natrieť, nakvapkať... – natrčati, nagaziti, nalepiti, našiti, nacrtati, nakapati...*

3. *okopať, oblámať, ostrihať, objať, obšiť... – obgrliti, oblepiti, obzidati, ograditi, oploviti, okružiti...*

4. *opadať, ovesiť, opustiť... – obesiti, okačiti, opasti...* ili *spadnúť, spíliť, skotúľať sa, zísť, zniesť, zrúcať... – sići, skotrljati se, sjahati, svući, zguliti...*

5. *odcestovať, odletieť, odniesť, odlomiť, odobrať, odmraziť, odpečatiť... – otići, otputovati, oduvati, odneti, oterati, odlepiti, otpiti, otpakovati, odlediti...*

6. *podbehnúť, podložiť, podpísať, podšiť, podmurovať... – podmetnuti, podvući, potpisati, podvezati...*

7. *prebehnúť, preskočiť, preosiať, prepichnúť, preložiť, prevrhnúť... – pretrčati, preskočiti, proći, procediti, probušiti, presaditi, prevrnuti...*

8. *pribehnúť, prísť, prilepiť, prišiť, priviazať... – prići, priskočiti, pričvrstiti, prikucati, prišiti, prilepiti...*

9. *rozutekať sa, rozniesť, rozmotať, rozhrabať; rozpísať, rozsadiť, rozvešať... – razići se, raširiti, razbaciti, razmazati, razgrnuti; raspisati, rasaditi...*

10. *zísť sa, zoskupiť sa, spliesť, zlepiť, zošiť, zviazať... – skopčati, svezati, sakupiti se, sastati se, združiti se...*

11. *vbehnúť,vojsť, vložiť, vlámať sa, vhĺbiť sa... – ući, uneti, ubaciti, upiti, upisati, utonuti...*

12. *vzlietnuť, vzpriamiť sa, vzburiť sa... – uspentrati se, uzjahati, uzdahnuti...; vyskočiť, vyšplhať sa, vyložiť... – ispentrati se, izvući, izneti...*

13. *vybehnúť, vyliať, vyhnať, vybaliť, vyrezať, vykopať,vyduť sa... – iskočiti, izneti, izvući, izbaciti, iskopati, iskriviti se...*

3.2. Temporalnost glagolske radnje

Pod temporalnošću glagolske radnje se podrazumeva tok radnje u okviru vremenskog perioda. Određeni prefiksi zajedno sa glagolima poseduju vremensko značenje izraženo kroz različite faze, kao npr.: početak, trajanje, završetak radnje ili određeno vremensko ograničenje. U odnosu na lokalizaciju u okviru temporalnosti je manji broj značenja sa većim brojem prefiksa. I ovde se značenja daju u tebeli (br. 2) a primeri neposredno ispod nje.

Tabela br. 2

	Temporalnost	slov.	srp.
1.	Perfektivnost ili završetak radnje		
a/	Završetak poslednje faze glagolske radnje	do-	do-

b/	Postizanje cilja, perfektivnosti, unutrašnjeg limita ili finitivno značenje	na- o-/ob-/ ---- pri- s-/z- vy-	na- o-/ob- pod- pri- s-/z- iz-/is/
c/	Prestanak radnje	do- od-	----- od-/ot-/
d/	Prosta perfektivnost	na- u- vz-	na- u- uz-/us-/
2.	Početak glagolske radnje	pod- roz- s-/z-/ vz- vy- za-	pod- raz-/ras-/ ----- uz-/us-/ ----- za-
3.	Anuliranje rezultata prethodne radnje	roz- od-	raz-/ras-/ od-/ot-/

Primeri:

1. a/ *dočítať, dopísať, dovariť... – dočitati, dopisati, dogoreti...* b/ *namiešať, najesť sa, naplniť, narásť... – namotati, najesti se, napuniti, napraviti...*; *oblicť, oprať, ochorieť, okotiť sa... – obuti, oženiti se, omekšati, oteliti se...*; *podmiriti, podsetiti...*; *prichystať, prijať, prikryť... – prikupiti, prisiliti, priviknuti se...*; *schudnúť, skyslieť sa, zožrať, zmobilizovať... – skvasiti, sažvakati, smrznuti, zgaziti...*; *vybudovať, vykopať, vyplakať sa... – izmisliti, išarati, iskriviti...* c/ *dobolieť, dogazdovať, doštudovať...*; *odpracovať, odkvitnúť, odzvoniť... – odraditi, odspavati, odštampati, otkucati...* d/ *nakŕmiť, naučiť* (*sa*), *naplniť... – nahraniti, naučiti, napuniti...*; *ukradnúť, ušiť, uvariť... – ubiti, uhapsiti, umreti...*; *vzpriamiť sa, vzkriesiť... – uspraviti se, uskrsnuti...*

2. *podkúriť, podpáliť... – podstači, potpaliti, potpiriti...*; *rozplakať sa, rozhnevať sa, rozkričať sa... – razljutiti se, rasplakati se, razigrati se...* (u oba jezika se javljaju kao povratni glagoli); *skríknuť, spišťať, zrevať, zježiť sa...*; *vzbĺknuť, vzplanúť... – ustumarati se, uzbuniti se, uzdrhtati...*; *vykročiť, vydať sa, vyplávať...*; *zakričať, zahľadieť sa, zasmiať sa... – zaboleti, zalajati, zatreperiti, zagristi...*

3. *rozbaliť, rozopnúť, rozviazať... – raspakovati, raskopčati, razvezati...*; *odbaliť, odmraziť, odpečatiť... – otpakovati, odlediti, otpečatiti...*

3.3. Modalitet glagolske radnje

Pod modalitetom glagolske radnje se podrazumeva način proticanja radnje u vidu raznih modifikacija, gradacija, intenziteta i formi. Ova značenja su u tesnoj vezi sa vremenom i mogu se javiti u okviru obe seme (temporalnost – modalitet). Najčešća značenja u slovačkom i srpskom jeziku se navode u tabeli (br. 3) a primeri neposredno ispod tabele.

Tabela br. 3

	Modalitet	slov.	srp.
1.	Vršenje radnje u velikoj meri ili preko mere	do- na- o-/ob-/ po- pre-	----- na- ----- po- pre-; nad-

	Modalitet	slov.	srp.
2.	Naknadno vršenje radnje	do- pri-	do- pri-
3.	Mala mera ili nepotpuna radnja		
a/	Kratak kontakt ili uspostavljanje veze	do-	do-
b/	Slučajan kontakt sa preprekom	na-	na-
c/	Mala mera, početak ili delimično vršenje radnje	na- po-	na- po-
d/	Nepotpuna radnja	pri-	pri-
e/	Dodir s jedne strane	----	o-
f/	Radnja sa ograničenim vremenom trajanja	----	pro-/pre-
g/	Odstranjivanje dela iz celine	vy-	iz-/is-/
h/	Delimično prodiranje ili uvlačenje u nešto	za-	za-
4.	Distributivno značenje	po-	po-

Primeri:

1. *dohrýzť, dopichať, doštípať...*; *nakradnúť, nacestovať sa, nanosiť, naplakať sa... – nakupovati, napleniti, naživeti se, naplakati se...*; *objesť sa, obžrať sa, opiť sa...*; *podriapať sa, poudierať sa... – pocepati, popadati...*; *preplniť, prepiecť, prekričať, prerásť... – prejesti se, prepuniti, presoliti..., nadglasati, nadigrati, nadvladati...*

2. *dokúpiť, dopísať, doplniť... – dodati, dopisati, dopuniti...*; *pridať, pripísať... – pridružiti se, prizidati...*

3. a/ *dotknúť sa, dočiahnuť... – dodirnuti, dohvatiti, doviknuti, došapnuti...* b/ *naletieť, naraziť... – nagaziti, naići, nanjušiti...* c/ *nakrúviť, nadrapiť, naštrbiť... – načeti, nagristi, naprsnuti...*; *poskočiť, posunúť... – počešati, pokrenuti, potrčati...* d/ *pribrzdiť, pritvoriť, prižmúriť... – pričuvati, pridržati, prigušiti...* e/ *ogrebati, okrznuti, opeći...* f/ *prodrmati, proživeti, prezimiti...* g/ *vybrať, vyhrýzť, vyorať... – izvaditi, isisati, izdubiti...* h/ *zapichnúť, zahryznúť... – zabosti, zagrebati, zaseći...*

4. *podolievať, ponaberať, popodpisovať, poprišívať, poumierať, pozaväzovať... – ponabijati, pootvarati, porazbijati, poumirati, pozaključavati...*

Prefiksalne glagole u okviru sve tri seme karkteriše široka polisemantičnost, što nije tema ovog rada.

4. LEKSIČKA FUNKCIJA PREFIKSA

Kada se svršenim glagolima doda prefiks, gradi se novi glagol, pri čemu se vid ne menja, menja se samo njihovo leksičko značenje. Prefiks u ovakvoj kombinaciji ima samo leksičku funkciju. Ponekad se sa takvim glagolom može spajati samo jedan prefiks, dok ih nekad može biti i više. Radi se o ograničenom broju glagola koji su u osnovnom obliku svršenog vida. Slična situacija je i u slovačkom i u srpskom jeziku, nekad se čak radi i o istim glagolima. Takvi su npr. sledeći glagoli u slovačkom jeziku: *dať – pridať, predať, hlásiť – prihlásiť, hodiť – odhodiť, zahodiť, kúpiť – vykúpiť, obuť* (*sa*) *– preobuť* (*sa*)*, obliecť* (*sa*) *– preobliecť* (*sa*)*, padnúť – vypadnúť, povedať – vypovedať, pustiť – prepustiť, sadnúť – vysadnúť, sľúbiť – prisľúbiť, vrátiť – prevrátiť, zavrátiť*... U srpskom jeziku su to glagoli: *baciti – pobaciti, prebaciti, dati – izdati, prodati, javiti – prijaviti, pojaviti* (*se*)*, kupiti – iskupiti* (*se*)*, zakupiti, obuti* (*se*) *– preobuti* (*se*)*, obući* (*se*) *– preobući* (*se*)*, pasti – zapasti, ispasti, platiti – isplatiti* (*se*)*, pustiti – propustiti, dopustiti, reći – izreći, poreći, sesti – nasesti, vratiti – povratiti...*

Na osnovu izloženog može se zaključiti da su glagolski prefiksi polifunkcionalni i da je često veoma teško odrediti funkciju pojedinih prefiksa. Iz rada proizilazi da glagolski prefiksi najčešće imaju leksičko-perfektizacionu funkciju, odnosno najveći broj glagolskih prefiksa učestvuje u promeni vida i u modifikaciji značenja glagola, pa je time i njihova sadržina pored vidske najčešće leksička – bilo da se

radi o usmaravanju radnje u različitim pravcima, o početku, prestanku ili završetku radnje, o različitoj meri radnje, o kontaktu, dodiru ili o distributivnom značenju glagolske radnje. Mnogo manji procenat prefiksa nosi samo čisto vidsko značenje, odnosno to su tzv. *prazne* morfeme. Određen broj prefiksa nosi leksičko značenje, kada se od svršenih glagola pomoću prefiksa grade reči sa novim značenjem zadržavajući oblik svršenog vida.

Literatura

Dokulil, Miloš (1962). *Tvoření slov v češtině*. 1. *Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
Furdík, Juraj (2004). *Slovenská slovotvorba* (*Teória, opis, cvičenia*). Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA.
Grickat, Irina (1957-1958). O nekim vidskim osobenostima srpskohrvatskog glagola. *Južnoslovenski filolog*, XXII/1-4: 65-130. Beograd.
Horecký, Ján (1959). *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
Janočková, Nikol (2004). Slovotvorné a sémantické súvislosti slovesného vidu v slovenčine (K štatútu slovesného vidu v slovenčine). *Slovenská reč*. 69/2: 65-84. Bratislava.
Klajn, Ivan (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku* 1.Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
Marićová, Anna (2008). *Slovesné predpony v slovenčine a srbčine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. (1966). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
Peciar, Štefan (1968). K problému čisto vidových predpôn. *Jazykovedný časopis*. XIX/1-2: 216-230. Bratislava.
Ružička, Jozef (1963). Prázdna morféma. *Jazykovedný časopis*. XIV/ 1: 3-7. Bratislava.
Sekaninová, Ella (1972). Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu. *Jazykovedný časopis*. XXIII/2: 192-197. Bratislava.
Stanojčić, Živojin – Ljubomir Popović – Stevan Micić (1989). Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
Stevanović, Mihailo (1981). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. 1. Beograd: Naučna knjiga.

Ana Marić

SEMANTIC CONTENT OF VERBAL PREFIXES IN SLOVAK AND SERBIAN

Summary

The paper discusses the essence of the prefixing morpheme in two similar Slavic languages – Slovak and Serbian. As a bound morpheme without its invariant meaning, the prefix occupies a significant place in the formation of verbs. The aim of the paper is to describe the semantics of verbal prefixes in the two parallel linguistic systems. When attached to the verb, the prefix primarily has a grammatical meaning as it affects the change of aspect. Besides the aspectual meaning, prefixes have a large number of lexical meanings which can be observed from the perspective of localization, temporality and modality of the verb. The comparative method in researching the semantic content of the verbal prefixes in two genetically similar languages enables the closer and more detailed identification of similarities and differences in the morphological systems. The result of linguistic contact between Slovak and Serbian is the frequent interference in Slovak when the use of certain prefixes is concerned.

Ana Marić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
anamaric21@gmail.com

Ana Makišova

SUFIKSI ZA GRAĐENJE DEMINUTIVNIH NAZIVA U SLOVAČKOM JEZIKU I NJIHOVI EKVIVALENTI U SRPSKOM JEZIKU[1]

U radu je prikazano građenje imeničkih deminutiva u savremenom slovačkom i savremenom srpskom jeziku. Centralno mesto u radu pripada sufiksima pomoću kojih se grade imenice muškog, ženskog i srednjeg roda u ova dva genetski srodna jezika. Za metod analize izabran je konfrontacioni pristup. Polaznu tačku predstavlja slovački jezik, deminutivi u slovačkom jeziku i za svaki sufiks navedeni su ekvivalenti u srpskom jeziku. Za svaki sufiks navedeni su primeri u oba posmatrana jezika.
Slovački i srpski jezik u Vojvodini su u neposrednom kontaktu i predstavnici slovačke jezičke zajednice svakodnevno dolaze u kontakt sa srpskim jezikom. Zbog bliskosti dva jezika i svakodnevnog kontakta često dolazi do preuzimanja leksičkih jedinica iz srpskog jezika u slovački i zbog toga smo ukazali na sličnosti i razlike kod građenja imeničkih deminutiva.

Ključne reči: deminutiv, slovački jezik, srpski jezik, sufiks, imenica, derivatologija

Deminutivi su morfološka kategorija, koja primarno denotira umanjenje, međutim, iz toga proizilaze višedimenzionalne modifikacije. Ono o čemu govorimo može biti stvarno malo, ili možemo deminutivima izražavati određenu simpatiju ili umiljatost. Tada oblicima deminutiva izražavamo svoja osećanja prema određenom licu, predmetu ili pojavi. U tom slučaju ne mora uvek označavati nešto malo, umanjeno. Reči koje podležu deminuciji, odnosno od kojih gradimo deminutivne oblike su imenice, pridevi, glagoli i prilozi a način pomoću koga gradimo jeste prvenstveno sufiksacija i prefiksacija. Mi ćemo u našem radu ukazati samo na imeničke deminutive u slovačkom jeziku i njihove ekvivalente u srpskom jeziku. Deminutivne nazive gradimo od naziva lica i predmeta. Deminutivni nazivi od apstraktnih imenica odlikuju se ekspresivnošću. Imenički deminutivi grade se od imenica sva tri roda. Kod deminucije dosledno se sprovodi pravilo roda deminutiva sa osnovnom imenicom od koje gradimo deminutiv. Problematika deminutivnosti ima višedimenzionalan karakter. Povezana je ne samo sa derivatologijom u užem smislu reči, ali i sa leksikologijom i stilistikom.

O deminutivima postoji opsežna literatura kako u slovačkom tako i u srpskom jeziku a još bogatija u slavistici i lingvistici uopšte. Derivacija ove vrste je tipična za slovenske jezike. U slovačkoj lingvistici ovoj problematici je posvećeno više pažnje u drugoj polovini pedesetih godina prošlog veka. Prvi je posebno poglavlje posvetio deminutivima Ján Horecký u monografiji Slovotvorná sústava slovenčiny (1959). Građenju deminutiva je pomenuti autor posvetio jedno poglavlje u monografiji Slovenská lexikológia (1971). Nešto kasnije ova problematika je razrađena u visokoškolskom udžbeniku Súčasný slovenský jazyk – Leksikológia (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980) i u Štylistika (Mistrík, 1985). Jana Trnková je u studiji O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine (1991) pisala o građenju imeničkih deminuta. Juraj Furdík je delimično usmerio svoje istraživanje deminutivima u monografiji Slovenská slovotvorba (2004).

U srpskoj lingvistici deminutivima je takođe posvećeno dosta prostora i pažnje. O ovoj problematici je dosta pisala Irena Grickat: O nekim osobenostima deminucije (1994). O deminutivnim glagolima i pridevima su pisali R. Stijović i Ivona Žibreg. Ivan Klajn je u Tvorbi reči u savremenom srpskom jeziku (2003) prikazao građenje imeničkih deminutiva. Pomenuti radovi se tiču jednojezičkog istraživanja. Što se tiče konfrontacionog pristupa izučavanja deminutiva jednim delom je ovu problematiku dotakla Ana Makišova u radu Deminutivi u slovačkom i srpskom jeziku (2006).

[1] Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta Diskurzi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi (broj 178017) koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Deminutivni nazivi predstavljaju produktivnu kategoriju. Praktično od svake konkretne imenice možemo graditi deminutiv. Deminucija je uslovljena gramatičkim rodom, za svaki rod su karakteristični nastavci. Tako u slovačkom jeziku za muški rod je dominantan nulti nastavak, za ženski -a a za srednji -o. U okviru kategorije možemo govoriti o kvantitativnim i kvalitativnim osobinama. Kvantitativne osobine se ispoljavaju u označavanju umanjenosti a kvalitativne osobine su u dodiru sa emocionalnošću i ekspresivnošću izraza. Za deminutivne lekseme sva tri roda karakterističan je elemenat, fonema *k* u svim sufiksima za slovački jezik, odnosno fonema ć za srpski jezik. U daljem izlaganju navešćemo pojedine deminutivne sufikse za slovački jezik i njihove ekvivalente u srpskom jeziku. Za svaku grupu sufiksa navodimo primere.

Pomoću sufiksa **-ok** u slovačkom jeziku grade se imenice muškog roda i to nazivi životinja: *holúbok, škovránok, baránok, jelienok*. Drugu grupu, znatno bogatiju nego što je prethodna, čine nazivi predmeta: *obrázok, povrázok, hlások, kamienok, lístok, briežok, chĺpok, krúžok, vŕšok, bubienok*; delove biljaka: *klások, kvietok, lístok, oriešok*. Ovde treba napomenuti, da ispred nastavka -ok dolazi do produžavanja osnove, kratak samoglasnik se produžuje u dug a-á (*hlas-hlások*); u-ú (kruh-krúžok, zub-zúbok); i-í (*list-lístok*); ili samoglasnik e u diftong ie (*kvet-kvietok*) a u nekim slučajevima i kratki suglasnici l, r prelaze u duge suglasnike, ŕ, Ĺ (*vrch-vŕšok, chlp-chĺpok*). Kod dodavanja sufiksa -ok nastaje još jedna vrsta promene, alternacija ch/š (*vrch-vŕšok*), h/ž (*pluh-plúžok, breh-briežok, kruh-krúžok*). U srpskom jeziku slovačkom sufiksu -ok ekvivalentan je sufiks -ić, npr.: *zubić, glasić, kružić, cvetić, klasić, listić, borić, člančić, (članak – člančić* dolazi do palatalizacije). I neki nazivi životinja imaju deminutivne oblike na -ić: *golubić, ovnić,* ali neke deminutivne imenice mogu biti i sa nastavkom -ak: *jelenak, golubak* (kod ove imenice zabeležili smo i oblike golupče, golupčić sa obezvučenom osnovom). Imenice koje se u slovačkom jeziku završavaju na -ok kao *kamienok, obrázok, prstienok, oriešok* imaju u srpskom jeziku ekvivalentan deminutivan oblike sa složenim sufiksom -čić: *kamenčić, obraščić, prstenčić, oraščić*. U osnovi dolazi do fonetskih promena *orah-oraščić*. Neke od ovih imenica imaju ekvivalentan oblik u srpskom jeziku sa dvostrukim sufiksom -ič(a)k: *kamičak, plamičak, krajičak.* Kod nekih imenica ekvivalentan je sufiks -ić(a)k: *komadićak, borićak.*

U slovačkom jeziku deminutivni nazivi muškog roda za predmete tipa *súdok, kúsok* imaju u srpskom jeziku ekvivalentne oblike u srednjem rodu sa nastavkom -ence: *burence, parčence* (pošto ove imenice i u osnovnom rodu su srednjeg roda). Slovački deminutivni oblik *briežok* ima svoj ekvivalent u srpskom jeziku brežuljak, imenicu sa sufiksom -uljak (suglasnik g na kraju osnove se palatalizuje u ž).

Sufiksom **-ík/-ik** gradimo deminutivne nazive za lica, vlastite imenice, npr.: *Janík, Palík, Ondrík, Petrík*; opšte imenice nazive za lica, npr.: *maznáčik, pastierik, človiečik, sedliačik, žiačik, vojačik, chlapík*; nazive za biljke, npr.: *hríbik, kalerábik, bôbik, zemiačik, stromík*; nazive za mlade biljke, npr.: *dubík, gaštaník, brestík*; nazive životinja: *medvedík, kocúrik, zajačik, psík, kocúrik, chrobáčik, slimáčik*; nazive predmeta, npr.: *nožík, stolík, krížik, románik, telefónik*. Ispred nastavka -ík diftong u korenu reči se obično skraćuje *stôl – stolík, chlieb – chlebík, nôž – nožík*. Ako se u korenu reči javlja dug samoglasnik on se po pravilu ne skraćuje i usled važenja pravila ritmičkog zakona dodajemo kratak sufiks -ik: *kocúr – kocúrik, slimák – slimáčik, román – románik*. Kod derivacije sufiksom -ik dolazi do različitih alternacija: k/č: žiak – žiačik, vojak – vojačik, oblak – obláčik, o/ô: potok – potôčik, e/ie: človek – človiečik slog u osnovi se produžuje a nastavak je kratak -ik: *potôčik, človiečik*. Slovačkom sufiksu -ik/-ík ekvivalentan je u srpskom jeziku sufiks -ić ili -čić. Sufiksom -ić grade se deminutivi muškog roda, koji označavaju ljudska bića, npr.: *đačić, čovečić, trgovčić*; nazivi životinja: *konjić, psić, medvedić, pužić, leptirić*; za nežive pojmove: *kljunić, stubić, ključić, papirić, potočić*; nazivi za mlade biljke, npr.: *hrastić, borić, krompirić*. Kod derivacije ovoga tipa dolazi do palatalizacije k/č: *đačić, potočić*. U nekim primerima slovačkom sufiksu -ik u srpskom jeziku odgovara sufiks -(a)k *oblačak, prutak*. Kako Stevanović[2] navodi, sufiksom -(a)k grade se imenice, koje imaju deminutivno značenje, ali kod velikog broja oseća se znatna hipokoristička nijansa, npr.: *listak, klasak*, *prutak*. Kao deminutivni oblici češće se upotrebljavaju sa drugim nastavcima, i to -ić ili -čić. Slično kao i u slovačkom jeziku i u srpskom jeziku

[2] M. Stevanović: Savremeni srpskohrvatski jezik I. str. 473.

dolazi do glasovne promene, palatalizacije, i to kod imenica koje se završavaju na suglasnike -k, -g, -h: *oblak – oblačak, dah – dašak, sneg – snežak*.

Neki deminutivni oblici osim nastavka -ić mogu imati u srpskom jeziku i sufiks -ulj(a)k *čovečuljak*. Neke slovačke deminutivne imenice muškog roda koje označavaju nazive predmeta a završavaju se na -ik/-ík *tanierik, šálik, klobúčik, kufrík vankúšik* imaju svoje ekvivalente u srpskom jeziku sa sufiksom -ić/-čić: *tanjirić, tanjirčić, šalić, šeširić, koferčić, jastučić.* Klajn[3] navodi i sufiks -če kao vrlo produktivan sufiks i to za nazive predmeta tipa *tanjirče, šalče, šeširče, koferče, jastuče.* Razlika između slovačkog i srpskog jezika kod ovih deminutivnih imenica je i u rodu, deminutivni oblici u srpskom jeziku sa sufiksom -če su srednjeg roda. U Rečniku srpskoga jeziku nisu zabeleženi ovi oblici, dok u Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika oblici sa sufiksom -če su zabeleženi.

Sufiksom **-ček** grade se nazivi predmeta, npr.: *kužeľček, džbánček, domček, popolček, rámček, zvonček, kúsoček, syrček, chlebíček, košíček*; nazivi za lica, npr.: *chlapček, braček, synček, pútniček*; nazivi životinja, npr.: *vrabček, sláviček, čížiček, jeleňček, koníček, mravček, baranček*. Kod derivacije ovoga tipa alternacije su minimalne, kod nekih imenica sufiks se dodaje na osnovu *syn – synček, dom – domček syr – syrček* a kod nekih dolazi do alternacije tipa k/č *pútnik – pútniček, kúsok – kúsoček, slávik – sláviček*. Kod imenica koje se završavaju na –ec/-iec nastavak kod građenja deminutiva se gubi a nastavak -ček za deminutivni naziv se dodaje na osnovu, npr.: *stolec – stolček, hrniec – hrnček, samec – samček, palec – palček, valec – valček, kahanec – kahanček, mládenec – mládenček*. Imenice koje se završavaju na -ok, -ík suglasnik k u nastavku sjedinjuje se sa početkom nastavka -ček, npr.: *pútnik – pútniček, klík – klíček, článok – článoček, jazyk – jazýček, hájik – hájiček*. U nekim slučajevima možemo govoriti o varijantu -íček, npr.: *kôl – kolíček, necht – nechtíček, háj – hájiček, dážď – daždíček, kocúr – kocúriček.* Sufiks -ček ima svoj varijant -tek ispred kojeg dolazi do promena: s/š *prst – prštek, pysk – pyštek, nos – noštek, trkvas – trkvaštek;* z/ž *peniaz – peniaztek, motúz – motúztek, krčah – krčiaztek, orech – orieštek, mech – meštek, kalich – kališ tek, okruch – okruštek, kožuch – kožuštek, batoh – batôztek*. Ekvivalentan sufiks u srpskom jeziku jeste -ić, ne možemo reći da generalno za sve imenice, ali za jedan deo imenica. I to imenice koje označavaju ljudska bića: *dečkić, starčić, sinčić* nazivi životinja: *konjić, vrabčić*, *zečić;* i za neživе pojmove: *prstić, nosić*, *novčić.* Kod nekih imenica pojavljuje se sufiks -čić: *kanapčić, oraščić*.

Deminutivi muškog roda u slovačkom jeziku grade se i pomoću sufiksa **-ec** *majerec, hrbolec, stromec, kamenec, remenec domec.* U većini slučajeva značenje umanjenosti je u potpunosti izgubilo na značenju i nazivi sa sufiksom -ec su varijante u odnosu na osnovne reči dom – domec, hrbol – hrbolec, strom – stromec, kameň – kamenec.

Sufiks **-ko** je po svojoj osnovnoj funkciji hipokorističan sufiks muških imena, npr.: *Miško, Duško, Danko, Živko, Veljko, Raško, Vučko, Matúško, Danielko, Michalko, Martinko*. Većina njih upotrebljavaju se i kao zvanična imena. Uglavnom to su hipokoristici od ličnih imena. Posebnu grupu muških deminutivnih imenica čine familijarni nazivi: *dedko, ujko, strýko, pradedko, susedko, priateľko*; nazivi životinja *ježko, krtko, zajko.* U srpskom jeziku sufiksom –ko se grade hipokoristici od vlastitih imena, npr.: *Vlatko, Zlatko, Miško, Duško.* Klajn navodi i sufiks -če, koji smo već pominjali, i to za muška imena: *Jovanče, Milanče, Stojanče*. Hipokoristici od familijarnih naziva u srpskom jeziku glase *dedica, ujo, ujko, striko*.

Sufiksi **-uľko, -uško, -enko, -inko** su slabo produktivni: *truľko, deduľko, Januľko, tatuško, ocinko.*

Deminutivne imenice ženskog roda u slovačkom jeziku grade se pomoću sufiksa **-ka**. Ovaj sufiks spada među frekventovanije. Pomoću njega grade se nazivi ženskih lica: *žienka, slečinka, dievčinka,* nazivi životinja: *myška, húska, svinka, krávka* nazivi predmeta: *ulička, stužka, kuchynka, knižka, jamka, kefka, skalka, mapka, slinka;* delovi tela: *briadka, nôžka, rúčka, žilka*. Brojnu grupu predstavljaju hipokoristici od ličnih imena *Janka, Anka, Zuzka, Danka, Alenka*. Kod derivacije ovoga tipa zastupljene su kvantitativne i kvalitativne alternacije. Kod nekih imenica produžuje se slog u osnovi *žena – žienka, noha – nôžka, pec – piecka, krava – krávka, novela – novielka*. Od kvalitativnih alternacije treba po-

[3] I, Klajn: Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 2, str. 204.

menuti h/ž *noha-nôžka, stuha – stužka, kniha – knižka*, k/č *ruka – rúčka,* ň/n *kuchyňa-kuchynka,* c/č *ulica-ulička,* ď/d *žrď-žŕdka*. Slovačkom sufiksu -ka ekvivalentan je u srpskom jeziku takođe sufiks -ka. Svrstavamo ga među deminutivne sufikse. Isto kao i u slovačkom jeziku pomoću ovog sufiksa grade se hipokoristici od ličnih imena, npr.: *Ljupka, Ratka, Vlatka, Julka, Ruška*. Nekim pak slovačkim deminutivnim imenicama u srpskom jeziku ekvivalentan je sufiks -ica: *ženica, glavica, četkica, kuhinjica, knjižica, nogica, kravica, rukica, ručica, bradica, nogica, nožica, pećica*. Kod derivacije sufiksom -ica dolazi do palatalizacije, npr.: *knjižica, nožica, ručica*. Deminutivan oblik imenice *devojčica* može imati i oblik devojče, devojčuljak. Sufiksom -če u srpskom jeziku grade se nazivi za mladunčad: *pače, gušče, ptiče, lisiče*. Osnovni oblik je ženskog roda a nazivi za mladunčad srednjeg roda. Deminutivni oblik imenice ženskog roda chalúpka u srpskom jeziku ima ekvivalentan oblik sa sufiksom -erak *kućerak*, imenicu muškog roda.

Deminutivni sufiks **-ička** spada među produktivne. Pomoću njega grade se nazivi lica: *babička, sestrička, mamička, kmotrička* nazivi životinja: *žabička, líštička, mačička, ovčička, kravička, rybička*; nazivi predmeta: *trubička, kadička, bundička, barlička čižmička;* apstraktni pojmovi: *prosbička, slobodička*; nazivi za mesto: *stajnička, továrnička, spálnička, dielnička, kaviarnička, izbička*; delovi tela: *dlanička, nožička, ručička, hlavička;* nazivi za plodove: *čerešnička, mrkvička*; hipokoristici od ličnih imena: *Sonička, Janička, Hanička*. Većina od navedenih imenica u slovačkom jeziku ima deminutivne oblike i sa sufiksom -ka: *mamka, babka, žabka, krávka, rybka, trúbka, nôžka, rúčka*, tako da u većini slučajeva slovačkom sufiksu -ička u srpskom jeziku odgovara sufiks -ica (sa pojavom palatalizacije). Lingvisti često iste primere navode ne samo sa sufiksom -ica već i -čica (Klajn, Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 2 s. 113 i s. 123): *bočica, uličica, nožica, grančica, stvarčica, suknjica, ručica, travčica*. U srpskom jeziku ekvivalentan sufiks za nazive životinja, bliže nazive mladunica jeste -ić: *lisičić, zmijić, gujić.*

Sufiksom **-ôčka/-očka** grade se deminutivni nazivi ženskog roda tipa: *záhradôčka, hrudôčka, píšťalôčka, stodolôčka, jamôčka, slamôčka, dedinôčka, skalôčka, starenôčka, sekerôčka.* Sufiks -ôčka ima varijant -očka koji je kratak i dodaje se ako je prethodni slog dug (važi pravilo o ritmičkom kraćenju) ili posle suglasnika j: *kucháročka, sliepočka polievočka, fajočka, dieročka, škáročka, vrásočka*. Postoji semantička razlika između ova dva sufiksa. Imenice koje su izvedene nastavkom -ôčka mogu imati i deminutivni oblik izveden nastavkom -ka, npr.: *slama-slamka-slamôčka*. Sa sufiksom -ôčka deminutivni oblici imaju ekspresivno značenje, osim deminutivnog imaju i ekspresivno značenje. Deminutivne imenice izvedene sufiksom -očka imaju oblik sa nastavkom -ka ali u većini slučajeva to nije deminutivni oblik, već njihov osnovni oblik *kuchárka, sliepka, polievka, fajka, vráska*. Slovačkom sufiksu -ôčka/-očka u srpskom jeziku ekvivalentan je sufiks -ica, npr.: *baštica, slamčica, jamica, frulica, sekirica, kokoškica, rupica, borica.*

Za ženski rod su karakteristični ekspresivni deminutivni sufiksi **-enka/-ienka/-inka** npr. *šablenka, fujarenka, slobodienka, dušinka, maminka*, isto tako i sufiks **-uška:** *mamuška, vôľuška.*

Srednji rod je najsiromašniji što se tiče sufiksa za građenje deminutiva. Sasvim je razumljivo, da se umanjuju samo nazivi predmeta ili oruđa. Najproduktivniji sufiks u slovačkom jeziku jeste **-ko.** Pomoću ovog sufiksa grade se nazivi za stvari: *vretienko, slovko, pierko, koliesko, zrkadielko, semienko, okienko*; nazivi za delove tela: *kolienko čielko, tielko, hrdielko, stehienko*. Ekvivalentan sufiks u srpskom jeziku jeste -ce: *kolence, vretence, jezerce, perce*. Kod nekih imenica dolazi do proširivanja osnove: *okance, rebarce, stabalce, vedarce.*

Manje frekventovan je sufiks **-ce**: *krídelce, stebielce, čielce, dielce, skielce, okience, hrdielce, pierce, zrkadielce*. Imenice često imaju ekspresivno značenje. Neke imenice mogu se paralelno pojavljivati sa oba sufiksa, -ko i -ce: *krídelko-krídelce, zrkadielko-zrkadielce*. U srpskom jeziku takođe postoji sufiks -ce za građenje imenica srednjeg roda: *okce, mlekce*, *zrnce, zvonce, pivce, slovce*. U navedenim primerima ne dolazi do fonetskih promena. Klajn navodi da »karakteristična pojava za -ce jeste umetanje *a* u osnove sa suglasničkom grupom na kraju«,[4] kao *pisamce, rebarce, jutarce, vedarce, okance, vlakance.* Složeni sufiks -ance je neproduktivan, pojavljuje se samo kod nekoliko imenica srednjeg roda

[4] Klajn, Ivan Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, str. 201.

kod kojih se osnova završava na suglasnik. To su u stvari imenice, kod kojih dolazi do umetanja samoglasnika a: *vlakance, brašance, psetance, koritance, mestance*. Većina ovih imenica je ekvivalentna sa imenicama u slovačkom jeziku na -ko: *korytko, rebierko, vlákenko*. Imenica miestečko se završava na -ečko.

Od imenica koje se završavaju na -e/-ie ili -o grade se imenički deminutivi srednjeg roda pomoću sufiksa **-íčko:** *políčko, ojíčko, nebíčko, sklíčko, slovíčko, vajíčko, autíčko, zrníčko,* ili **-iečko/-ečko:** *zrniečko, srdiečko, slniečko, vínečko, pohodlíčko pivečko, perečko, mestečko, miestečko.* Nabrojane imenice imaju svoje ekvivalentne oblike u srpskom jeziku sa sufiksom –ašce: *sunašce, srdašce, jajašce, staklence, zrnašce, sunašce, mestašce*. Pomenuti sufiks u srpskom jeziku kako navodi Klajn nastao je "od dvaput dodatog -ce s palatalizacijom i promenom čc > šc"[5]. Imenice *pivečko, perečko* imaju svoje ekvivalente u srpskom jeziku sa sufiksom -ce *perce, pivce*. Imenica mestečko može imati dvojake deminutivne oblike u srpskom jeziku *mestance* i *mestašce*.

Produktivan sufiks za srednji rod u slovačkom jeziku jeste **-iatko/-atko**. Kao posebnu grupu možemo izdvojiti nazivi za mladunčad uopšte (najbrojniji su nazivi životinja): *dieťatko, prasiatko, šteniatko, jahniatko, kuriatko, mačiatko, húsatko, holúbatko, káčatko, teliatko*. Ekvivalentan sufiks u srpskom jeziku jeste -ence: *detence, prasence, kučence, jarence, pilence, telence.* U srpskom jeziku se upotrebljava i sufiks -ešce, koji je frekventovan samo u nekoliko primere, to je u stvari dubletan sufiks sa -ence: *jagnješce, detešce, telešce, ždrebešce*. Imenice u slovačkom jeziku koje se završavaju na -iatko/-atko a označavaju mladunčat *mačiatko, húsatko, káčatko, bábätko, vnúčatko, dievčatko* imaju svoje ekvivalente u srpskom jeziku sa sufiksom -če: *mače, pače, gušče;* ili označavaju decu i mlada ljudska bića: *bepče, unuče, devojče*.

Ono što je zajedničko za oba jezika kod građenja deminutivnih imenica jeste da se grade od imenica sva tri roda. Iako ova dva jezika spadaju među slovenske jezike, genetički bliske jezike, ne možemo generalno reći da određenom slovačkom sufiksu odgovara u srpskom jeziku samo jedan sufiks. Na osnovu navedenih primera videli smo da jednom sufiksu odgovara dva ili više sufiksa, odnosno deminutivne imenice. U nekim slučajevima na jedan deminutivan oblik možemo dodati više nastavaka čime dobijamo na intenzitetu u izražavanju: *mama→mamka, mamička, mamuľka.*

Literatura

Balážová Ľubica (2010). Osobné (depersonálne) deminutíva: špecifiká polysémia a jej lexikografické spracovanie. *Slovo-Tvorba-Dynamickosť.* Bratislava:Veda, vydavateľstvo SAV, 209-223.

Furdík, Juraj (2004). *Slovenská slovotvorba.* (Teória, opis, cvičenia). Prešov:Náuka.

Grickat, Irena (1994). O nekim osobenostima deminucije. *Južnoslovenski filolog* LI. Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 1-30.

Horecký, Ján (1959). *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava:Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Horecký, Ján (1971). *Slovenská lexikológia I.* Bratislava:Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Klajn, Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. 2*. Beograd:Novi Sad : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva:Institut za srpski jezik SANU.

Makišova, Ana (2006). Deminutivi u slovačkom i srpskom jeziku. *Susret kultura,* Novi Sad:Filozofski fakultet, 609-616.

Mistrík, Jozef (1976). *Retrográdny slovník slovenčiny*. Bratislava:Univerzita Komenského.

Mistrík, Jozef (1985). *Štylistika*. Bratislava:SPN.

Ondrus, Pavel - Horecký, Ján - Furdík, Juraj (1980). *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava:SPN.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I – VI (1967-1976). Nivi Sad-Zagreb:Matica srpska-Matica hrvatska.

Rečnik srpskoga jezika (2007). Novi Sad:Matica srpska.

Stevanović, Mihajlo (1975). *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd:Naučna knjiga.

Trnková, Jana (1991). *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, č. 2, s. 87-95.

[5] Klajn, Ivan Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku str. 202.

Ana Makišová

DERIVAČNÉ SUFIXY DEMINUTÍVNYCH NÁZVOV V SLOVENČINE
A ICH EKVIVALENTY V SRBČINE

Zhrnutie

V príspevku sa hovorí o tvorení substantívnych deminutív v slovenčine a v srbčine. Ústredné miesto v príspevku patrí tvoreniu lexém mužského, ženského a stredného rodu s deminutívnym významom v dvoch geneticky príbuzných jazykoch, v slovenčine a srbčine. V príspevku sa uplatňuje konfrontačná metóda. Východisko predstavuje slovenčina, deminutívne sufixy v slovenčine a na základe toho sa uvádzajú ekvivalenty v srbčine. Pre každý sufix sa uvádzajú doklady v oboch spomínaných jazykoch.
Slovenský a srbský jazyk vo Vojvodine sú neustále v priamom kontakte a príslušníci slovenského jazykového spoločenstva každodenne sa priamo dostávajú do styku so srbským jazykom čo spôsobuje interferenčné javy a preberanie srbských lexikálnych jednotiek. Z toho vyplýva aj cieľ nášho príspevku, poukázať na zhody a rozdiely pri tvorení substantívnych deminutív, aby sa na ten spôsob do určitej miery predišlo možným interferenčným procesom.

Anna Makišová
Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta, Srbija
makisova.anna@gmail.com

Едита Андрић

ИЗРАЖАВАЊЕ АНТОНИМНИХ ЗНАЧЕЊА У МАЂАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

Изражавање антонимних значења представља језичку универзалију, која је присутна у свим језицима, али која се у сваком језику реализује на различите начине. У овом раду ћемо представити разне начине у приступу овом проблему у лингвистичкој литератури до сада. Желимо указати и на структуру антонимних значења у мађарском и српском, који и типолошки и генеолошки припадају различитим групама језика. Посебна пажња се поклања синтетичким и аналитичким средствима за исказивање супротности.

Кључне речи: антонимија, супротна значења, српски језик, мађарски језик

1. УВОД

Термин антонимија је настао из потребе да се означе појаве супротног значења, а уведен је као пандан термину синонимија. Антоними увек подразумевају присуство две семантички супротстављене лексичке јединице. Чланови антонимијског пара не морају бити експлицитно исказани, али морају бити имплицитно присутни, јер нешто може бити супротно само у односу на неку другу ствар, појаву. Супротност међу члановима се може уочити само уколико они имају нешто заједничко, уколико имају исту архисему (заједничко опште обележје, надређени појам, односно хипероним)[2]. Ирена Грицкат чак сматра, да су антоними у значењеском смислу веома сродни, то су речи које имају све заједничко осим једног својства по коме су супротне (Грицкат, 1961–1962:89)

Пошто је антонимија у суштини логички појам, претпоставља се да као појава постоји у већини језика, дакле представља језичку универзалију, која се, дакако, у разним језицима изражава на различите начине. Баш због логичке позадине ове појаве, многи лингвисти у свету су се бавили овом проблематиком, покушајући да је сагледају и опишу што прецизније. При доказивању својих ставова они су углавном полазили од свог матерњег, што се често поклапа са неким од светских језика, покушавајући да начине типологију антонимских значења.

Поделе су увек зависиле од угла из којег се прилази овом питању, од полазне тачке, од приступа проблему. Неки су у први план стављали семантичке нијансе, а други формалне карактеристике ових лексема.

2. АПРЕСЈАНОВА ПОДЕЛА

Апресјан (Апресјан: 288-301) првенствено разликује три главна типа антонима са доста подврста, али не искључује ни увођење додатних категорија. И између ове три групе има преклапања, па је уврштавање антонимских парова често непрецизно, дискутабилно. Апресјан своју типологију заснива на руском језику, не осврћући се на друге језике, па се због тога она мора узети са резервом.

[1] Овај рад је начињен у оквиру пројекта бр. 178002 „Језици и културе у времену и простору“ финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Србије

[2] Тако, на пример, архисема речи мушкарац и жена, који се сматрају антонимима, јесте особа, људско биће.

а. Први тип – Анти1: Подтип „почињати / престајати“

У овај тип антонима Апресјан убраја речи, код којих се супротност огледа у локализовању, тачније у почетку – престанку локализације, било да се ради о унутрашњем *улетети – излетети*[3] */ beszáll – kiszáll; улити – излити / beönt – kiönt; ући – изаћи / bemegy – kimegy*; спољашњем *устрчати – стрчати / felszalad – leszalad*; површинском просторном односу, или пак о локацији генерално *довести – одвести / elhoz – elvisz; допутовати – отпутовати / megérkezik – elutazik ; стићи – кренути / érkezik – indul;* или о „локализацији мноштва на једном месту“, *окупити – разјурити / egybegyűjt – szétzavar; сакупити – расути / összegyűjt – szétszór;* о успостављању или укидању контакта *залепити – одлепити / ráragaszt – leválaszt; слепити – разлепити / összerageaszt – szétválaszt;* односно о значењу „чистог” почетка – престанка где је присутан и временски однос *укључити – искључити / bekapcsol – kikapcsol; процветати – прецветати / kivirágzik – elvirágzik.*

Могли бисмо генерално рећи да ту доминирају дирекциони односи који у себи садрже обележје апроксимативности [± aprox].

Другу подврсту првог типа антонима чине глаголи који су супротстављени на основу значења „стварати / елиминисати резултат“, било да се ради о предмету радње *завезати – развезати (чвор) / megköt – elold (csomót); уплести – расплести (кику) / befon – kiold (hajat); саставити – растави ти (намештај) / összeilleszt – szétszed (bútort); формирати – распустити (скупштину) / megalakít – feloszlat (parlamentet)*; о спољашњем или унутрашњем физичком стању предмета: *замрзнути – одмрзнути / lefagyaszt – kifagyaszt*; нефизичком стању предмета: *мајити – обзнанити / eltitkol – kinyilvánít; наговорити – одвратити (неког на пушење) / rábeszél – lebeszél (vkit a dohányzásról);* односно стварању – елиминисању резултата контакта *закопчати – раскопчати / begombol – kigombol; налепити – одлепити / ráragaszt – leválaszt; зашрафити – одшрафити / rácsavar – lecsavar.*

Резултат лепљења једне ствари уз другу јесте да оне постају слепљене, а радња којом се то постиже се изражава глаголом *слепити*. Када слепљеност желимо да елиминишемо, морамо да прибегнемо радњи која је супротна првобитној, треба да разлепимо претходно слепљене ствари. Тиме се поништава резултат прве радње: разлепљујемо нешто што је било слепљено. У овом случају можемо рећи да *разлепити* јесте антоним глаголу *слепити*. Обрнуто, међутим, не важи: када први пут лепљењем спајамо две ствари, оне претходно нису биле разлепљене. Поставља се питање: да ли оне и даље могу бити прави антоними?

б. Други тип – Анти2: „Р – не Р“

Овај тип можемо назвати и контрарном антонимијом, где је Анти (X) = не X. Негирањем је обухваћено тумачење полазне речи у потпуности, читаво стабло њеног значења:
верност – превара / hűség – hűtlenség; присуство – одсуство / jelenlét – távollét; жив – мртав / élő – halott; заузет – слободан / foglalt – szabad; здрав – болестан / egészséges – beteg; истинит – лажан / igaz – hamis; прихватити – одбити / elfogad – elutasít; дозволити – забранити / megenged – megtilt.

в. Трећи тип чине градационе антонимије – Анти3: „више – мање“

У ову групу спадају параметарски парови типа *велики – мали / nagy – kicsi; висок – низак / magas – alacsony; много – мало / sok – kevés*, као и друге речи повезане супротном семантичком структуром речи: *повећати – умањити / növel – csökkent...*

И овај тип садржи више подврста у зависности од семантике: а) антоними по величини б) антоними по броју или количини в) антоними на основу растојања г) антоними на основу времена д) антоними на основу снаге, брзине, температуре, притиска, вредности, тежине и уопште интензитета ђ) антоними на основу апстрактне количине.

Апресјан помиње још понеке антониме, које покушава да уврсти у групе, али оне по обиму заостају од анализираних. То су речи са значењем 1) оријентације у простору 2) боје 3) укуса 4) пола 5) емоционалних и интелектуалних способности.

[3] Што се може парафразирати на следећи начин: *улетети у А* = „летећи почети се налазити унутар А“, *излетети из А* = „летећи престати се налазити унутар А“.

3. ЛАЈОНСОВА ПОДЕЛА

Лајонс успоставља антонимијске парове на основу тога да ли се могу поредити. Компарабилност је послужила као основа за класификацију антонима на степеноване и нестепеноване супротности.

а. Степеновани (или скаларни) антоними

Ова врста антонима подразумева могућност поређења у изражавању присутности неког својства у већој или мањој мери. Реченица *Торта је слана. / A torta sós*. имплицира да *Торта није слатка. / A torta nem édes*. Али реченица *Торта није слатка.* још не имплицира да је она слана, већ да је можда недовољно слатка. (овде се наиме, логичким термином, ради о контрарном односу међу антонимима).

б. Нестепеновани антоними

Другачије се зову још и бинарни антоними, јер подразумевају контрадикторност у логичком смислу. Неки ове антониме зову још и комплементарним паровима, пошто они семантичку скалу деле на два комплементарна дела. Констатација *Он је жив./ Ő él.* имплицира да О*н није мртав*. / *Ő nem halott*., а ако је мртав, тада не може бити жив, што значи да су антоними *жив* и *мртав* у потпуности контрадикторни. У српском бинарни придевски антоними могу имати синонимни облик са негираним придевом:

жив – мртав = нежив	*élő – halott* (= élettelen)
обавезан – факултативан = необавезан	*kötelező – fakultatív* (= nem kötelező)

Заправо супротности на многозначној скали су контрадикторни термини бинарне опозиције.

Разлике између ова два типа детаљно описује и Рајна Драгичевић:

– степеноване антониме можемо компарирати, нестепеноване не можемо;
– степеноване можемо модификовати прилозима за количину, нестепеноване не можемо;
– код степенованих антонима је могућа конверзија у реченици: *Пера је бољи од Јове. / Јова је гори од Пере.*;
– степеноване антониме поредимо чак и кад не употребљавамо облике компаратива (Имплицитно поређење. Негација једног члана нестепенованог пара подразумева афирмацију другог члана).

в. Конверзни антоними

Лајонс разликује још и конверзне антонимске парове, који подразумевају реципроцитет, те наводи да се они најчешће користе за обележавање друштвених улога. То су парови као *доктор – пацијент / orvos – páciens, отац – мајка / apa – anya, продавац – купац / kereskedő – vásárló*, али и код других речи код којих се осећа односна супротност: *продати – купити / árul – vásárol, горе – доле / fönt – lent, испред – иза / előtt – mögött*. И код ових парова је карактеристично – као и код степенованих антонима – да се они могу заменити:

Ана је Маријина ћерка. – Марија је Анина мама. /
Anna Mária lánya. Mária Anna anyja.

г. Дирекциони антоними

Дирекциона опозиција – према Лајонсу – подразумева постојање кретања у једном од два супротстављена правца, у односу на неку дату позицију: *горе – доле / föl – le, унутра – напоље / be – ki, долази – одлази / jön – megy.*

4. ДРУГЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ

а. Потпуни и непотпуни антоними

Ирена Грицкат антониме дели на потпуне и непотпуне. Код потпуне антонимије „један парњак представља у целом свом семантичком пољу антоним према другом парњаку“ (Грицкат: 88): *лево – десно / jobb – bal; прав – крив / egyenes – görbe.*

Код непотпуне антонимије су речи „богатије по значењу па не улазе целом својом садржином у антонимијски однос“ (Грицкат: 89): *дан – ноћ / nappal – éjjel, небо – земља / ég – föld.*

Дан је полисемична реч, са једне стране означава раздобље од 24 сата, а с друге стране и период од приближно 12 сати док је светло, тачније обданицу. Лексема *ноћ* представља антоним само за ово друго значење, наиме реч *дан* не поседује антоним за прво значење. У мађарском еквивалент поменуте српске речи гласи *nap.* За означавање обданице се користи изведена именица *nappal*, која има антоним у виду лексеме *éjj(el)* (ноћ). Истовремено реч *nap* ступа у други антонимијски однос са речју *bolygó* (планета) јер је она и у мађарском вишезначна, обележава и сунце, као небеско тело.

Код другог поменутог антонимијског пара ситуација у мађарском је идентична као у српском, пошто реч *земља* / *föld* осим члана у антонимском пару *небо – земља* означава и име за једну планету. Поменимо да лексема *земља* може да се јави и као антоним за *море* у смислу копна, чврстог, сувог тла. У мађарском чак постоји и сложеница за копно, чији други члан садржи ову лексему: *szárazföld* (сува земља).

б. Прави и неправи антоними

Неки лингвисти користе термине прави и неправи антоними (Марковић, Драгићевић), где се под овим другим (који се још називају и квазиантонимима) подразумевају парови семантички, стилски, употребно неспразмерних лексема: *paj – пакао, анђео – ђаво*... Ове речи нису у опозицији захваљујући свом основном значењу, већ преко представа, асоцијација или традиционалних уверења говорника.

Та супротност је условљена и колективним искуственом конкретног окружења у коме су речи употребљене. Због тога се могу назвати и прагматичким антонимима.

Постоје значи антоними који су условљени контекстом, које су ситуационе. Насупрот њима прави антоними имају супротно значење независно од контекста и они важе за цео колектив који се служи тим језиком.

в. Семантичко прагматички, односно стилски антоними

Бранко Тошовић антонимији прилази из семантичко прагматичке перспективе, па на основу тога разликује неутралну антонимију – њоме се изражавају супротстављени процеси без посебне експресивне вредности; стилематску антонимију – чији је циљ да се постигне стилски ефекат контраста или антитезе; контекстуалну антонимију – њу образују глаголи који у лексичком систему не творе антонимијски пар, већ то чине само у датом контексту (ван тог контекста поменути глаголи нису антоними); антонимијски парадокс – коју чине две неспојиве појаве; текстуалну антонимију – појаву антонима у ширем тексту; идиоматску антонимију – антониме у фразеолошким изразима, пословицама, изрекама итд.

5. СТРУКТУРНА ПОДЕЛА АНТОНИМА

Када је у питању морфолошка структура антонимијског пара, она може бити једно- или истокоренска односно разнокоренска, како у српском тако и у мађарском. Иако морамо напоменути да неки лингвисти не признају истокорене антониме. „У енциклопедијском речнику лингвистичких назива Рикарда Симеона под одредницом антоним каже се између осталог: „за антонимију није доста да су ријечи супротне по значењу, оне треба да буду и различита коријена’“. (Бошков, 64)

а. Једнокоренски антоними

Једнокоренски антоними се у српском граде помоћу префикса. Код именица и придева се најчешће јавља префикс *не-*, али присутни су и страни префикси као *а-, аб-, анти-, дис-:*

логичан – алогичан / logikus – alogikus, logikátlan;
алкохолни – безалкохолни;
редован – нередован / rendszeres – rendszertelen.

Треба напоменути и то, да се као синоним антонимијских придева у српском језику често јавља негирани придев: *невелик = мали; невисок = низак; нелак = тежак* итд. Стана Ристић, међутим, напомиње да се значење негираних облика не подудара у потпуности са антонимом: „Негирани придеви и прилози невелик, немали, немного, немало исказују да се квантитативно својство не реализује у пољу које означава основни облик, него у пољу опозиционог пара, антонима, између средишње и крајње тачке тог поља. Тако се значење ових јединица може представити на следећи начин: невелик = који није велик 1 него је већи од мали 2...“. (Ристић: 149) Значи, негирањем једног од антонима чува се скаларна разлика задана основним значењем (невелик је већи од малог), али се губи семантичка опозиција јер се и негирани и негнегирани облици налазе са исте стране.

Дана Бошков истиче да негирани облик као ублажена форма представља средишњи степен код супротстављених појмова. Скала би требало да изгледа овако:

мали ↔ *невелик* ↔ *немали* ↔ *велики*

У мађарском језику не постоји префикс за негацију (једино су присутни већ поменути у страним речима), па самим тим ни овај начин стварања антонима није могућ. Код именица се због тога супротност постиже или додавањем негатора испред лексеме, или помоћу сложеница чији је први члан придев за изражавање негативних карактеристика (*balszerencse*), а код придева се антоними могу градити помоћу суфикса *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*. Мађарски, као аглутинативни језик поседује широку лепезу суфикса за грађење речи који имају увек одређену, недвосмислену функцију. Тако, поменути суфикс са више варијанти гради придеве који означавају одсуство особине, негирајући својство које се добија присуством појма из мотивационе основе, стварајући особине са супротним значењем:

sós – sótlan	/	*слан – неслан*
szükséges – szükségtelen	/	*потребан – непотребан*
függő – független	/	*зависан – независан*
ismert – ismeretlen	/	*познат – непознат*
önálló – önállótlan	/	*самосталан – несамосталан*
népszerű – népszerűtlen	/	*популаран – непопуларан*
boldog – boldogtalan	/	*срећан – несрећан.*

Врло ретко се дешава да у мађарском језику антоним настаје као сложеница, где први члан представља негатор *nem*:

dohányzó – nemdohányzó	/	*пушачки – непушачки*
hiába – nemhiába	/	*узалуд – није узалуд*
kívánatos – nemkívánatos	/	*пожељан – непожељан*
rég – nemrég	/	*давно – недавно*

Код глагола је другачија ситуација, пошто у мађарском постоје категорије које су врло сличне глаголским префиксима (можемо их звати префиксоидима), и они се обилато користе за стварање антонима, као уосталом и у српском језику. Бранко Тошовић, позивајући се на руске изворе тврди да: „... од 2.036 антонимија које даје Рјечник антонима рускога језика М. Љвова, 494 припада глаголима или 24,3 %. Најразгранатији систем антонимиских односа образују једнокоријенски глаголи са многобројним префиксима. .... глагол има најбогатију антонимијску префиксацију, стога ствара изузетно повољне услове за развој антонимије. ...Петрова сматра да глаголску антонимију углавном творе глаголи кретања.“ (Тошовић: 89) Ево и неких примера:

улетети – излетети	/	*beszáll – kiszáll*
улити – излити	/	*beönt – kiönt*

ући – изаћи / *bemegy – kimegy*
устрчати – стрчати / *felszalad – leszalad*
довући – одвући / *odahúz – elhúz*
укључити – искључити / *bekapcsol – kikapcsol*
процветати – прецветати / *kivirágzik – elvirágzik*

б. Разнокоренски антоними

Антоними који су супротстављени по значењу али и по облику, они који у својој стурктури немају никакав заједнички елеменат, заступљени су у разним категоријама речи, што значи да у оквиру различитих врста речи лексеме могу да се доведу у антиномни однос. Ево и примера:

5.б.1. Глаголи

рађати се – умирати / *születik – meghal*
радовати се – туговати / *örül – szomorkodik*
смркавати – свањивати / *alkonyodik – virrad*
завезати – одрешити / *beköt – kiold*
продати – купити / *ad – vesz*
прихватити – одбити / *elfogad – elutasít*
дозволити – забранити / *megenged – megtilt*
спавати – бити будан / *alszik – ébren van*
запалити – угасити / *meggyújt – elolt*
склопити – раскинути (уговор) / *köt – bont;*
покварити – поправити / *elront – megjavít*
ослободити – покорити / *felszabadít – leigáz*
кренути – стати / *elindul – megáll*
родити се – умрети / *születik – meghal*
свађати се – мирити се / *veszekszik – békül*
шити – парати / *varr – fejt*
тврдити – порицати / *állít – tagad*
хвалити – грдити / *dicsér – dorgál*

5.б.2. Придеви

жив – мртав / *élő – halott*
заузет – слободан / *foglalt – szabad*
здрав – болестан / *egészséges – beteg*
истинит – лажан / *igaz – hamis*
добар – лош / *jó – rossz, одн.*
пожељан – непожељан / *kivánatos – nemkivánatos*
весео – тужан / *vidám – szomorú*

5.б.3. Именице

понос – стид / *büszkeség – szégyen*
корист – штета / *haszon – kár*
радост – туга / *öröm – bánat*
мушкарац – жена / *férfi – nő*
здравље – болест / *egészség – betegség.*

Дешава се, дакако, да у једном од језика који су предмет анализе налазимо једнокоренске а другом разнокоренске антониме као еквиваленте:

довести – одвести / *elhoz – elvisz*
допутовати – отпутовати / *megérkezik – elutazik*
слепити – разлепити / *összeragaszt – szétválaszt*
завезати – развезати (чвор) / *megköt – elold (csomót)*
заплести – расплести (кику) / *befon – kiold (hajat)*

саставити – раставити (намештај) / összeilleszt – szétszed (bútort).

Поменимо на крају да су и српски и мађарски језик склони стварању деривата од основних антонимијских парова:

здравље – болест	/	*egészség – betegség*
здрав – болестан	/	*egészséges – beteg*
здраво – болесно	/	*egészségesen – betegen*
оздравити – разболети се	/	*meggyógyul – megbetegszik*
корист – штета	/	*haszon – kár*
користан – штетан	/	*hasznos – káros*
корисно – штетно	/	*hasznosan – károsan*
користити – штетити	/	*használ – károsan hat.*

6. ЗАКЉУЧАК

Хипотеза, коју смо поставили на почетку своје анализе се показала као тачна: антонимна значења представљају универзалију која се у појединим језицима изражава на различите начине, и то у складу са сопственим основним карактеристикама.

И у мађарском и у српском језику постоје једнокоренски и разнокоренски антоними, али је начин њиховог грађења различит. У српском се једнокоренске лексеме супротног значења најчешће граде помоћу префикса не-, а пошто у мађарском језику не постоји таква врста морфема, код именица се супротност постиже или додавањем негатора испред лексеме, или помоћу сложеница чији је први члан придев за изражавање негативних карактеристика. Код придева се, међутим, у мађарском језику антоними могу градити помоћу суфикса *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*.

Можемо закључити и да је,, како српски тако и мађарски језик склон стварању деривата од основних антонимијских парова.

Литература

Апресјан Ю. Д. (1995) Лексическая семантика. Синонимические средства языка, *Избранные труды, том 1* Москва: «Восточная литература» РАН

Бошков, Дана (1981). Придевске негације префикса не–, а–, без– *Наш језик* XXV/1–2: 63–67

Гортан–Премк, Даринка (1987). О семантичком односу деривата према творбеној основи *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1: 101–107

Грицкат, Ирена (1961–62). О антонимији *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књига* IV–V: 87–90

Грицкат, Ирена (1961–2). О неким проблемима негације у српскохрватском језику *Јужнословенски филолог* XXV: 116–135.

Драгићевић, Рајна (1996). О правим именичким и придевским антонимима *Јужнословенски филолог* бр. 52.: 25–39.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику* 1, 2, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ

Клајн, Иван, Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј

Костић, Наташа. Антонимија као синтагматска релација: истраживање на корпусу савременог српског језика *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2. 99–117.

Lyons, J. (1977). *Semantics* (2 vols.). Cambridge: Cambridge University Press

Марковић, Р. (1994) О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица. *Јужнословенски филолог* L.: 209—218.

Московљевић, Јасмина (1966). О подизању негације у српском језику *Јужнословенски филолог* бр. 52.:89–98

Мразовић, Павица, Зора Вукадиновић (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце* Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
Мршевић-Радовић, Д. (1977) Глаголи супротног значења. *Књижевност и језик* XXIV/2—3.: 226—237.
Оташевић, Ђорђе (1992). Значење придева са префиксом не–. *Наш језик* XXX: 89–95.
Пипер, Предраг (2005). Негација. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика.* Нови Сад: Матица српска: 963–982.
Радовановић, Милорад. Номинализација и негација *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIII 407–416.
Радовић–Тешић, Милица (1987). Творба именица с префиксом не– у савременом српскохрватском језику *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1: 93–100
Ристић, Олга (1961–2). Функција префикса не– у неким именичким и придевским композитима *Јужнословенски филолог* XXV: 385–393.
Ристић, Стана (2009). Модификаторске функције префикса не–. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику.* Београд: Институт за спрски језик САНУ: 157 –180.
Тошовић, Бранко (1993). Глаголска антонимија у руском и српскохрватском језику *Зборник Матице српске за славистику*, бр 43.: 89–95.
Шипка, Данко (1990). Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама. *Наш језик* XXVIII/4—5:214—223.

Andrić Edita

THE EXPRESSION OF ANTONYMOUS MEANINGS IN THE HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary

The antonym is such universal category of linguistics that is present in all languages, but comes about diversely in the languages belonging to a genealogy wise and typology wise distinctive language group. On the one hand, the study presents the different grouping manners of the antonymy, then examines with contrastive linguistic methods the expression manners of antonymous meanings current in the Hungarian and Serbian languages.
As regard the construction of the words with opposite meaning, there are pairs of antonyms in the Hungarian and Serbian languages derived from a root and composed of completely different word forms. In case of the Serbian nouns, antonym can be formed mostly with prefixes, however in the Hungarian language we use negative constructions containing a negator. Due to the agglutinative character of the Hungarian language, the adjectives with an antonymous meaning can be produced with *-tlan/tlen, -talan/telen, -atlan/etlen* privatives.
In conclusion we can establish that both languages are inclined to further compose the roots of the antonym pairs.

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
andrice@sbb.rs

Dušanka Zvekić-Dušanović

O GLAGOLU *USPETI* I NJEGOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA[1]

U radu se prikazuju neki sintaksički modeli u kojima se pojavljuje glagol *uspeti* i razmatra njegov status u sistemu glagola srpskog jezika. Analizira se i njegova semantička struktura, u kojoj se prepoznaju modalne, faktivne i fazne značenjske komponente. Srpski primeri s ovim glagolom, zabeleženi u književnim delima i lingvističkoj literaturi, porede se sa mađarskim ekvivalentima. Sagledavaju se i tumače formalne sličnosti i razlike među semantički podudarnim iskazima u ova dva jezika, a ukazuje se i na pojedina semantička odstupanja u prevodima na mađarski jezik.

Ključne reči: srpski jezik, mađarski jezik, kontrastivna analiza, modalnost, faktivnost, sintaksa, semantika

Predmet ovoga rada biće analiza glagola *uspeti*, kada se uz njega realizuje rečenična ili nominalna dopuna,[2] i njegovih ekvivalenata u mađarskom jeziku.

Glagol *uspeti* pripada glagolima nepotpunog značenja, obavezno se povezuje sa samostalnim glagolom koji se javlja ili u vidu infinitiva ili konstrukcije *da* + prezent i s njim čini glagolski kompleks (odnosno kompleksni predikat), njegov subjekat identičan je subjektu punoznačnog glagola. Prema *Gramatici srpskog jezika za strance* (Mrazović 2009: 190) pripada modalitetnim glagolima koji se od modalnih razlikuju po tome što dodaci (temporalni, lokalni, uzročni i dr.) mogu da stoje pre *da* + prezent konstrukcije (kao kod modalnih glagola) ali i u okviru same *da* + prezent konstrukcije. Primer koji se u ovoj gramatici navodi (str. 195) za glagol *uspeti* (kada ima značenje *dospeti* i sinonimno je sa *stići*) glasi:

Nisam uspela ni da viknem od iznenađenja.

Modalne i modalitetne glagole, takođe prema ovoj gramatici, karakteriše još i da se glagolska dopuna (infinitiv ili *da* + prezent) ne može supstituisati nominalnom. Na osnovu toga može se zaključiti da je glagol *uspeti* samostalan u slučaju pojavljivanja nominalne dopune (pri čemu ima značenje *poći za rukom*). Ovo se ilustruje primerom:

Bekstvo nam je konačno uspelo.

V. Ružić (2006: 152) takođe konstatuje nepotpuno značenje upravnih predikata tipa *stići*, *postići*, *dospeti,* kojima pridružuje i glagolsko-imeničke ustaljene izraze kao što je, na primer, *propustiti priliku* = *ne uspeti*, *ne stići*. Autorka ih razmatra među glagolima nulte rekcije, odnosno među glagolima koji su sentencijalno tranzitivni konstatujući još i da bi se spojevi ovih upravnih glagola/izraza mogli razmatrati kao kompleksni predikati upravo usled nepotpunog značenja njihovih upravnih delova. Razlika između pomenute gramatike i viđenja V. Ružić postoji u tumačenju rečenica u kojima se, umesto rečenične, javlja nominalna dopuna. Naime, na osnovu primera navedenog u gramatici (*Bekstvo nam je konačno uspelo*) možemo zaključiti da je on svrstan u samostalne osnovu rečenične strukture, budući da se umesto glagolske pojavila nominalna dopuna. V. Ružić i u tim slučajevima primećuje postojanje rečenične predikacije, doduše implicirane, a koja ima komponentu „događajnosti“ (str. 149). Tako gledano, i navedeni primer može se transformisati u rečenicu sa ekspliciranom rečeničnom dopunom: *Konačno smo uspeli da pobegnemo*, čime glagol *uspeti* postaje glagol nepotpunog značenja.

[1] Ovaj prilog nastao je u okviru projekta *Sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja standardnog srpskog jezika* (178004) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Vlade Republike Srbije.

[2] Ovom prilikom, usled ograničenog obima rada, neće se obuhvatiti sva značenja koja ovaj glagol može imati.

Za razliku od modalnih glagola, kao i od mnogih modalitetnih, ovaj glagol je faktivan[3] jer implicira istinitost onoga što se dopunom iznosi. U lingvističkoj literaturi ne postoji jedinstveno mišljenje o odnosu faktivnosti i modalnosti. Postoje stavovi prema kojima se ove dve kategorije isključuju,[4] ali i oni prema kojima nije opravdano iz kruga modalnosti isključiti sve faktivne iskaze.[5] Reč je o odnosu prema samom pojmu modalnosti, što neposredno utiče i na izdvajanje tipova modalnosti i na izbor sredstava za iskazivanje ove kategorije. Opredeljujem se za šire shvatanje i smatram da glagol *uspeti* ima svoje mesto u semantičkom polju modalnosti. U tom slučaju nameće se pitanje kojem tipu modalnosti on pripada.

Nesporno je da je modalnost složena i razuđena kategorija čije se granice teško mogu odrediti (up. Radovanović 2009: 133–135). U literaturi postoje različita opredeljenja vezana za tipologiju modalnih značenja.[6] Na osnovu uvida u nju nastala je jedna u kojoj se izdvajaju tri osnovna modalna tipa: motivaciona, epistemička i evaluativna modalnost. Kriterijum za izdvajanje motivacionog značenja jeste prisustvo „pokretačke snage“ koja dovodi ili može dovesti do ostvarivanja situacije iskazane propozicijom.[7] Epistemičko značenje izdvaja se na osnovu prisustva značenja određenog stepena „uverenosti u postojanje/nastanak neke situacije“, dok evaluativno značenje karakteriše „vrednovanje neke situacije“.

‘Motivaciona modalnost’ se može posmatrati kao dvodimenzionalni tip u kojem jednu dimenziju čine pojmovi ‘podsticaj’ i ‘mogućnost’, a drugu pojmovi ‘spoljašnjost’ i ‘unutrašnjost’.[8] Njihovom kombinacijom dobija se osnovna semantička struktura motivacione modalnosti:

	podsticaj	mogućnost
Spoljašnji	deontički i situacioni	deontička i situaciona
Unutrašnji	potreba, želja, namera, nastojanje, uspeh/neuspeh	sposobnost

[3] Pod „faktivnošću“ se podrazumeva osobina predikata glavne rečenice da svojim značenjem implicira istinitost onoga što se njegovom dopunom iznosi. Osim „faktivnih“, postoje i „kontrafaktivni“ (sugerišu neistinitost informacije izražene dopunskom rečenicom) i „nefaktivni“ glagoli (neutralni su, nisu implikativni ni u faktivnom ni u kontrafaktivnom smislu) (Ivić 1977: 2–3). Među modalitetnim glagolima koji se navode kod Mrazović (2009 : 191) ima i nefaktivnih (*nameravati, naumiti, truditi se, pokušavati, nastojati*) i faktivnih (*običavati, usuditi se, drznuti se*) i kontrafaktivnih (*praviti se, pretvarati se*).

[4] F. Kifer (Kiefer 1990: 7) kao relevantne kriterijume za definisanje modalnosti uzima pojmove ’aktuelno stanje sveta’ i ’moguće stanje sveta’ i iz pojma modalnosti isključuje faktivne predikate. P. Piper (2005: 636) smatra da je kategorija modalnosti sastavni deo sadržaja svake rečenice. Odvajajući ’modalno određene’ od ’modalno neodređenih’ iskaza, ove druge vezuje za pojavljivanje modalnih glagola i drugih modalnih izraza, a njihovu semantiku povezuje sa neutralnošću prema realnosti/irealnosti iskaza.

[5] Palmer u knjizi *Mood and Modality* (1986: 18), na primer, smatra da bi bilo pogrešno istraživanje modalnosti ograničiti na nefaktivost. U pitanju je status deklarativa i njihova pripadnost epistemičkom sistemu (str. 26–29, 86–88), kao i status evaluativa čiji su predikati najčešće faktivni (str. 141). U drugom, izmenjenom izdanju ove knjige, Palmer (2001) odnosu modalnosti i faktivnosti pristupa nešto drugačije. Organizujući modalni sistem u dva osnovna tipa (‘Propositional modality’ i ‘Event modality’), izdvaja i druge tipove, odnosno kategorije koje su povezane s modalnošću. Tu izdvaja tip struktura s presuponiranim propozicijama (str. 11) za koje konstatuje da su veoma slični konstrukcijama s faktivnim predikatima (tipa *žaliti*, *biti uvređen* i sl.).

[6] Detaljniji prikaz različitih pristupa pojmu modalnosti i tipologiji modalnih značenja može se naći kod Zvekić-Dušanović (2010b i 2011).

[7] Naime, podsticaj drugog lica, unutrašnja potreba, situativno uslovljena neophodnost, kao i dozvola, sposobnost i situativno uslovljena mogućnost, u jednom, istina, širokom smislu, mogu se shvatiti kao osnova, baza, pokretačka snaga neke akcije, tj. kao motiv.

[8] Distinkcija između ‘podsticaja’ i ‘mogućnosti’ donekle se podudara sa pojmovima ‘nužnost’ i ‘mogućnost’, koji se vezuju za nivoe modalnosti, s tom razlikom što je ‘nužnost’ zamenjen ‘podsticajem’ kao jednim opštijim pojmom u kojem je ‘nužnost’ samo jedan od vidova ispoljavanja ‘podsticaja’. Distinkcija između ‘spoljašnje’ i ‘unutrašnje’ motivacione modalnosti odnosi se na relaciju između modalnog izvora (u motivacionoj modalnosti je to snaga/sila/mogućnost/sposobnost koja pokreće/izaziva/omogućava akciju), ispunitelja propozicije (onoga od koga se očekuje ostvarivanje zamišljene situacije) i nosioca modalne kvalifikacije (onoga kome stav pripada). Ukoliko modalni izvor i ispunitelj nisu u sferi istoga lica reč je o ‘spoljašnjoj motivacionoj modalnosti’, i ona je ‘spoljašnja’ iz ugla ‘ispunitelja’. U ‘unutrašnjoj motivacionoj modalnosti’ pokretačka snaga nalazi se unutar nosioca stava i usmerena je više na ostvarivanje zamišljene situacije. Ispunitelj propozicije u ovom podtipu motivacione modalnosti nije u prvom planu.

Unutrašnji podsticaj je podtip motivacione modalnosti u kojem se modalni izvor, pokretačka snaga, nalazi unutar nosioca stava i usmeren je na ostvarivanje zamišljene situacije. U ovom podtipu mogu se pratiti faze motivacionog ciklusa: od javljanja/postojanja unutrašnje potrebe, svesti o njoj, želje za postizanjem nekakve situacije (zadovoljenjem potrebe, želje), preko namere, nastojanja da se zamišljena situacija ostvari, sve do uspeha ili neuspeha njenog ostvarenja. Među različitim sredstvima za iskazivanje ovih faza nalaze se i glagoli s modalnom semantikom: *morati* (= *imati/osećati potrebu*), *hteti, želeti, nameravati, naumiti, nastojati, pokušavati, uspeti*. Ako se posmatra na ovaj način, glagol *uspeti* predstavlja završetak motivacionog niza započetog unutrašnjom potrebom, te se ovim glagolom signalizira i fazni momenat, odnosno završetak neke akcije ili situacije.

Glagoli koji se, na osnovu ove semantičke strukture, mogu svrstati u unutrašnju motivacionu modalnost ponašaju se različito u pogledu mogućnosti podizanja negacije.[9] Oni kojima se iskazuju želja i namera, po pravilu pokazuju mogućnost podizanja negacije (npr. *nisam želela da joj kažem = želela sam da joj ne kažem, nisam nameravala da joj kažem = nameravala sam da joj ne kažem*). Za razliku od njih, kod glagola nastojanja i glagola *uspeti* ovo nije moguće:

Nisam uspela da joj kažem to što zapravo mislim (konstr.)
Uspela sam da joj ne kažem to što zapravo mislim (konstr.)

U obe navedene rečenice fakat je da radnja označena dopunom nije realizovana: *Nisam joj rekla to što zapravo mislim*. Ipak, informacije u njima se razlikuju jer se negacijom glagola *uspeti* negira postizanje željene, planirane situacije, ali se zadržava značenje postojanja želje, namere da se ona ostvari, dok se afirmativnim oblikom ovog glagola i negiranom propozicijom iskazuje uspeh u neizvršavanju imenovane situacije.

Dvostrukim negacijom, negacijom glagola *uspeti* i dopunskog glagola, dobija se potvrdna vrednost:[10]

Nisam uspela da joj ne kažem to što zapravo mislim (konstr.)

Ova rečenica činjenično ima značenje identično rečenici *Rekla sam joj to što zapravo mislim*. Međutim, ona se na nju ne može svesti bez gubljenja informacije o neuspehu u nastojanju da se ne ostvari situacija označena dopunom. Drugim rečima, negacijom glagola *uspeti* i negacijom dopunskog glagola dobija se informacija da se ostvarilo ono što se zapravo nije htelo.

Mađarski ekvivalenti posmatranog srpskog glagola pokazuju sledeće:

Srpskom *uspeti* u mađarskom najčešće odgovara glagol *sikerül*. Mađarska gramatika (Balogh: 2000: 406) svrstava ga u modalne glagole. Ovaj glagol je bezličan i uz njega se, po pravilu, dopuna ostvaruje u infinitivu. Infinitiv uz bezlične predikate u mađarskom može dobiti nastavak za lice ukoliko je potrebno ukazati na vršioca radnje. U takvim rečenicama postoji mogućnost da se javi i semantički (logički) subjekat. Njega karakteriše padežni nastavak -*nak/nek* (Balogh 2000: 442, Andrić 2008: 80):

USPELA SAM, dakle, premrzla i uplakana, *da* za nekoliko sati *prelistam* sve te stranice koje se odnose na njega (KD, 62)	Összefagyva és sírva, néhány óra alatt SIKERÜLT tehát *átlapoznom* ezeket az oldalakat, amelyek rá vonatkoznak (KD/BJ, 69)

[9] Podizanjem negacije naziva se pojava smeštanja negacije uz glagol upravne rečenice, iako ona logički pripada klauzi. Karakterizacijom ove pojave, testovima za njenu identifikaciju kao i određivanjem klase glagola u savremenom srpskom jeziku uz koje je ona moguća, detaljnije se bavi J. Moskovljević (1996: 89-98).

[10] Pravilima dvostruke negacije bavi se M. Kovačević (2002). Jedno od pravila vezanih za ovu pojavu vezano je za negiranje i modalnog glagola i glagola u dopuni i glasi „И у сложеном глаголском и у сложеном именском предикату негација обију компонената исказу даје потврдну вриједност“ (str. 29).

Pismonoša JE USPEO *da pobegne* (AI, 12)	A levélvivőnek SIKERÜLT *elmenekülnie* (IA/CsZ, 14)
A kad JE USPEO *da zaspi* pravim snom (...) potonuli su u tom snu i sused zdesna i misao na njega (AI, 50)	Mikor aztán igazi *álomba* SIKERÜLT *merülnie* (...), jobb oldali szomszédja és a hozzá tapadó gondolat is belesüllyedt ebbe az álomba (IA/CsZ, 48)
Grad JE USPEO *da*, donekle, *pripitomi* državu (KGy/VA, 289)	A *városnak* SIKERÜLT egy kevéssé *megszelídítenie* az államot (KGy, 614)

I u srpskom jeziku, ako se glagol *uspeti*, kao i izraz *poći za rukom* sa istom semantičkom vrednošću, upotrebe impersonalno, semantički subjekat će se ostvariti u dativu:[11]

USPE mu ponekad *da se izvuče* iz društva neprimećen (AI, 2004, 72)	Néha SIKERÜL neki észrevétlenül *kihúznia* magát a társaságból (inform.)
POŠLO MU JE ZA RUKOM *da reši* problem (AI, 2004, 73)	SIKERÜLT neki *megoldania* a problémát (inform.)

Na uspeh u ostvarivanju neke situacije može uticati i vreme koje stoji na raspolaganju.[12] Uspeh koji je postignut uprkos ograničenom vremenu eksplicira se glagolom *stići* = *ékrez* sa infinitivnom ili rečeničnom dopunom, ali i neutralnijim *uspeti* = *sikerül* kada kontekst upućuje na vremensku ograničenost. U mađarskom se uz glagol *ékrez* ostvaruje korelativ *arra*, kada se u funkciji propozicije pojavi rečenica. Dopunsku rečenicu uvodi veznik *hogy*, a njen predikat realizuje se u imperativu:[13]

STIGLA SAM i ručak *da skuvam* (razg.)	SIKERÜLT még ebédet is *főznom* (inform.)
Jedva SAM USPELA, na brzinu, za nekim šankom, *da pojedem* sendvič (KD, 44)	Arra is alig ÉRKEZTEM, *hogy* az egyik büfépultnál *bekapjak* egy szendvicset (KD/BJ, 41)
...pošto JE jedva USPELA *da zakuka* tri puta (KD, 85)	...alig-alig ÉRKEZVÉN arra is, *hogy* hármat *kakukkoljon* (KD/BJ, 101)

Semantika uspeha neposredno je povezana sa mogućnošću za ostvarenjem neke situacije, s tom razlikom što 'uspeh' podrazumeva i realizovanost situacije označene glagolom u dopuni, dok 'mogućnost' (bez dodatnih informacija) to ne podrazumeva. Prisutnost značenja mogućnosti potvrđuju i primeri u kojima je u srpskom jeziku ekspliciran uspeh, a u mađarskom samo mogućnost. Kao signal značenja mogućnosti u mađarskom se pojavljuju potencijalni sufiks -*hat/het*,[14] i glagol *tud*[15] upotrebljen s modalnim značenjem *moći*:

...pre no što SU njihovi snažni nosači USPELI *da* ih *iznesu* iz pećine (KD, 72)	...mielőtt erős teherhordóik *kivi*HET*ték* őket a barlangból (KD/BJ, 83)

[11] Ovaj tip subjekatskog dativa I. Antonić (2004: 72) svrstava u „датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања". Javlja se, dakle, uz predikacije koje označavaju čovekovu potrebu ili nuždu, mogućnost, umeće ili saznanje. Ovakvo tumačenje posmatranih struktura još je jedan argument za svrstavanje glagola *uspeti* u sredstva za izražavanje modalnog značenja.

[12] V. Ružić (2006: 152) upravnim predikatima tipa *stići*, *postići*, *dospeti,* pridružuje i glagolsko-imeničke ustaljene izraze kao što je, na primer, *propustiti priliku* = *ne uspeti*, *ne stići*. Primećuje da se ovom grupom glagola i izraza „реферише о томе да ли долази до правовременог реализовања каквих активности означених зависном предикацијом" (str. 152). Ovaj semantički momenat glagola *uspeti* vidi se i u Mrazović (2009: 195) na osnovu datih sinonima *dospeti* i *stići*.

[13] O mađarskom imperativu u zavisnim rečenicama uvedenim veznikom *hogy* up. Zvekić-Dušanović (2010a: 743–744). S obzirom na korelativ *arra* i semantiku glagola *érkez*, zavisna rečenica se može svrstati u rekcijske dopune koje imaju i obeležje cilja (up. Balogh 2000: 492, 502; Andrić: 2008: 182, 187).

[14] O modalnom značenju ovog mađarskog sufiksa up. Kiefer (1985), Körtvély (2009), Zvekić-Dušanović (2006, 2011).

[15] Tipove modalnog značenja glagola *tud* analizira Kiefer (1984).

... to sam odmah shvatila, jer mi je izgleda ta misao došla još pre nego što SAM i USPELA *da* je *proverim* (KD, 47)	... mindjárt így gondoltam, még mielőtt *ellenőriz*HET*tem volna* helytállóságát (KD/BJ, 46)
Prevodi neke njegove tekstove, piše o njemu, USPEVA[16] na tome ponešto i *da zaradi* (KGy/VA, 266)	Ezt-azt fordít tőle, ír róla, *keresni* is TUD ezzel valamit (KGy, 434)

Izostavljanjem eksplicitnog signala 'uspeha' gubi se modalno značenje, odnosno gubi se informacija o tome da je ostvarenju situacije označene u propoziciji prethodila volja, nastojanje, trud da se ona ostvari. Ovo pokazuju primeri u kojima je srpska konstrukcija s glagolom *uspeti* i dopunom prevedena samo punoznačnim glagolom:

...za vreme rata USPELA (JE) *da pobegne*, udomi se, i sama othrani dvoje dece, rođene uoči ratnog vihora (AD, 79)	...háború alatt *megmenekült*, ott letelepedett, és a háboru viharai közepette született két gyermekét egymaga nevelte föl (AD/VM, 24)
Do tada, moj otac JE već USPEO *da pronađe* novi „Ghetaldus" (AD, 123)	Addig már *beszerzett* apa egy új szemüveget (AD/VM, 40)

Primeri u kojima se umesto glagolske pojavljuje nominalna dopuna pokazuju da u oba jezika ona zauzima poziciju gramatičkog subjekta, odnosno da se ostvaruje u nominativu:

Bekstvo nam JE konačno USPELO (MP)	Végül SIKERÜLT a *menekülés* (inform.)
USPELI SU mi *kolači* (razg.)	SIKERÜLT a *kalácsom* (inform.)

Ukoliko ovaj gramatički subjekat ima glagolsku semantiku i reprezentovan je, na primer, deverbativnom imenicom, u oba jezika postoji mogućnost transformacije u glagolsku dopunu (up. *konačno smo uspeli da pobegnemo = végül sikerült menekülnünk*). Ako je, pak, predmetnog karaktera, glagolska dopuna je implicitno prisutna i može se rekonstruisati (up. *uspela sam da napravim /dobre/ kolače = sikerült /jó/ kalácsot csinálnom*).

ZAKLJUČAK

U radu su se izneli argumenti za uvrštavanje glagola *uspeti* u sredstva za izražavanje modalnosti. Njegova semantika svrstava ga u tip unutrašnjeg podsticaja jer je situacija označena dopunom u skladu sa potrebama, željama i nastojanjima subjekta. Glagolom *uspeti* obeležava se poslednja faza u ovom motivacionom nizu, kao i ostvarenost situacije imenovane u dopuni, stoga sadrži i faznu semantiku i obeležje faktivnosti.

Mađarski ekvivalent ovog srpskog glagola najčešće je bezlični modalni glagol *sikerül*, koji se pojavljuje s dopunom u infinitivu i sa semantičkim subjektom u dativu. Ovoj strukturi formalno je najbliža ona u kojoj se glagol *uspeti* upotrebljava impersonalno, budući da se i u njoj javlja semantički subjekat u dativu, s tom razlikom što je, za razliku od mađarskog, uobičajena upotreba konstrukcije *da* + prezent. Glagol *érkez* takođe je zabeležen kao ekvivalent, prvenstveno u onim iskazima u kojima je sadržano značenje ostvarenosti radnje iskazane dopunom uprkos ograničenom vremenu. Tada je i glagol *uspeti* sinonimičan glagolu *stići*.

Odstupanja od ovih modela dovode do semantičkih razlika u odnosu na originalni tekst. Najočiglednije je to u primerima u kojima je struktura *uspeti* + *da* + prezent prevedena sufiksom *-hat/het* ili modalnim glagolom *tud* i dopunom u infinitivu. U takvim se slučajevima gubi eksplicitni signal reali-

[16] U ovom primeru pojavljuje se imperfektivni par glagola *uspeti – uspevati*. Njegova semantika, u nekim domenima upotrebe, razlikuje se od perfektivnog *uspeti*, što se ovom prilikom neće razmatrati.

zovanosti situacije označene u dopuni jer su ovo, u mađarskom, prevashodno sredstva za iskazivanje mogućnosti.

Zabeleženi su i primeri u kojima je izostao element koji bi funkcionisao kao ekvivalent glagola *uspeti*. Takvim prevodilačkim postupkom u potpunosti se isključuje informacija o tome da je realizaciji situacije označene u dopuni prethodila volja, nastojanje, trud da se ona ostvari.

Izvori

AI, 2004: Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива, *Јужнословенски филолог* LX. Београд, 67-97.
AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.
AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.
AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.
AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.
KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.
KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.
KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: „Stubovi kulture“, prevod: Arpad Vicko.
MP: Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Literatura

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.
Balogh. Judit, Haader Lea i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Burzan, Mirjana; Petrović, Vladislava; Vajda Jožef (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
Kiefer, Ferenc (1984). A *tud* segédige jelentéstanáról. *MNy*. 80, 144–160.
Kiefer, Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNyT*. 16, 131-153.
Kiefer, Ferenc (1990). Modalitás. *Linguistica Ser. C, Relationis*, 1. Budapest.
Körtvély, Erika (2009).Modals in Hungarian. In:: *Modals in the Languages of Europe. A Reference Work* (Björn Hansen, Ferdinand de Haan, eds.). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 403–430.
Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
Palmer, F.R. (2001).*Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih »potencijalnih glagola«. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 427–436.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2010a). O imperativu u srpskom i mađarskom jeziku. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 737–746.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX, 67–97.
Звекић-Душановић, Душанка (2010b). О предикатима типа треба хтети, треба смети... *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1, 143–162.
Ивић, Милка (1977). Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт “фактивности”. *Јужнословенски филолог* XXXIII, 1–16.
Ковачевић, Милош (2002). *Синтаксичка негација у српскоме језику*. Ниш: Издавачка јединица универзитета у Нишу.

Московљевић, Јасмина (1996). О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолог* LII, 89–98.
Пипер, Предраг (2005). *Предикат* и *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика*. In: *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица* (Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић,
Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 301–343, 575–982.
Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
Ружић, Владислава (2006). Допунске реченице у савременом српском језику. Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 i XLIX/2.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ABOUT A VERB *USPETI* AND ITS HUNGARIAN EQUIVALENTS

Summary

In this paper some of the syntactic models with a verb *uspeti* are being presented and its status in Serbian verbal system is being discussed. The paper also analyses its semantic structure, within which modal, factive and phase semantic components are identified.
Serbian examples containing this verb, which are recorded in literary and linguistic works, are compared with their Hungarian equivalents. This analysis discernes formal similarities and differences between semantically homologous utterances in these two languages, and also addresses individual semantic inequalities in translations to Hungarian.
The most often Hungarian equivalent of the verb *uspeti* is verb *sikerül*. This Hungarian verb is impersonal and takes an infinitive complemet and a logical subject in dative. Formally the closest structure to this one is a structure within which the verb *uspeti* is used impersonally since it also contains logical subject in dative, except that, unlike Hungarian, it is common to use a construction *da* + prezent. A verb *érkez* has also been recorded as an equivalent primarily in those utterances which contain a meaning of realization of an action expressed by the complement despite limited time. In that case, the verb *uspeti* is synonymous to verb *stići*. Aberrations from these models lead to semantic differences relative to the original text. This is most obvious in the examples where the structure *uspeti* + *da* + prezent is translated by a suffix -*hat/het* or modal verb *tud* and infinitive complement. In these cases an explicit signal of the situation realization denoted in the complement is lost because these units are primarily means of expressing possibility in Hungarian. The examples with a missing element which would function as an equivalent of the verb *uspeti* have also been recorded. This totally excludes information that realization of the situation denoted in the complemet was preceded by will, insistence, and effort to actualize it.

Dušanka Zvekić-Dušanović
Univerziteta u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
dusa@neobee.net

2. Контактна лингвистика

Laura Spăriosu - Rodica Ursulescu Miličić

INTERFERENȚE ROMÂNO-SÂRBE LA NIVELUL FRAZEOLOGIEI[1]

Scopul acestei lucrări este da a cerceta interferențele româno-sârbe la nivelul frazeologiei. Folosind dicționarele frazeologice, intenția autoarelor este de a identifica atât asemănările, cât și deosebirile dintre expresiile frazeologice în aceste două limbi, demonstrând că astfel de îmbinări de cuvinte pot fi identice: *a rupe* (cuiva) *inima* / *slomiti* (nekome) *srce*, parțiale: *a arde, a frige, a seca* (pe cineva) *la inimă / parati* (nekome) *srce*, *a rămâne cu buzele umflate* / *ostati kratkih rukava* și diferite: *a-și lua inima în dinți / stisnuti petlju*. Având în vedere faptul că cele mai multe expresii de ascest gen au echivalent în cealaltă limbă, subliniem că aceste coincidenţe de formă internă, precum şi asemănările în valorificarea metaforică pot fi explicate atât prin condiţiile identice de viaţă, cât şi prin asemănările în dezvoltarea culturală a celor două popoare (român şi sârb). Funcţia lor în limbă este, pe de o parte, de a înlesni comunicarea, iar pe de alta, de a evoca experienţa umană din care au luat naştere.

Cuvinte cheie: limba română, limba sârbă, frazeologie, interferențe

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Lexicografia este domeniul aplicativ al lingvisticii care impune în mod firesc analiza şi explicarea expresiilor (Dumistrăcel, 1980: 131). O serie de cercetări contemporane asupra lexicului au adus contribuţii valoroase în înţelegerea componenţei şi a dinamicii dezvoltării acestui domeniu al limbii, prin definirea unor criterii derivate din optica modernă a unui determinism de tip structural, având ca urmare afirmarea specificului unor compartimente, cum ar fi frazeologia (Dumistrăcel, 1980: 132).

Frazeologia este compartimentul limbii care studiază unităţile frazeologice dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi: apariţia şi originea acestora, utilizarea lor în limba comună sau în limbajele specializate, rolul pe care îl au în modernizarea limbii literare. Deşi perspectivele din care poate fi abordată sunt foarte variate şi implică diferite domenii - morfologia, sintaxa, semantica, stilistica, psiholingvistica, etnolingvistica, culturologia, studiul unităţilor frazeologice pune şi o serie de probleme[2].

Deşi definită ca domeniu autonom (Bally, 1951; Vinogradov, 1946), frazeologia pune o serie de probleme, caracterizându-se prin lipsa unităţii de vedere în ceea ce priveşte o serie de chestiuni importante[3]. Meritul incontestabil al lui Bally constă în faptul că el, pentru prima dată în istoria lingvisticii, a argumentat ştiinţific necesitatea studierii îmbinărilor stabile de cuvinte, iar soluţiile propuse cu referire la aceste îmbinări au avut un rol decisiv în constituirea noii subdiscipline. În ceea ce priveşte contribuţia lui Vinogradov la studiul unităţilor frazeologice, vom sublinia că lingvistul rus a refăcut, în baza specificului frazeologiei limbii ruse, schema frazeologică a lui Charles Bally, evidenţiind, în funcţie

---

[1] Lucarea este realizată în cadrul proiectului nr. 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* „Limbi şi culturi în timp şi spaţiu”.

[2] În pofida existenței unei bibliografii destul de bogate, frazeologia devine o problemă, dacă nu controversată, cel puţin una deschisă în cercetările lingvistice, având implicaţii în studiile de lexicologie, lexicografie, semantică, onomasiologie, gramatică, cultivare a limbii etc.

[3] Astfel, însuşi termenul de *frazeologism* are numeroase concepţii şi definiri; totuşi, într-un fel sau altul, toate acestea se concentrează în jurul afirmaţiei că este vorba despre o unitate stabilă de cuvinte cu sens figurat; ea se caracterizează prin caracterul fix, stabil al poziţiei elementelor componente, precum şi prin caracterul expresiv, de exemplu: *a tăia frunze la câini* „a pierde vremea”, *a vinde gogoși* „a spune minciuni”, *a-i sta ca un ghimpe în ochi* „a constitui o permanentă ameninţare” etc.

de gradul de coeziune şi de motivare semantică a elementelor componente, trei tipuri de frazeologisme (suduri / fuziuni frazeologice, unităţi frazeologice şi îmbinări frazeologice).

În literatura română de specialitate, frazeologia este considerată disciplină autonomă de-abia începând cu anii '80, când Stelian Dumistrăcel scria că „frazeologia tinde să fie considerată chiar o disciplină lingvistică autonomă" (Dumistrăcel, 1980: 132), iar Theodor Hristea o vedea drept disciplină „în curs de constituire" (Hristea, 1984: 160).

Deşi frazeologia trebuie separată atât de sintaxă, cât şi de lexicologie, ea se apropie cel mai mult de aceasta din urmă prin obiectul ei de cercetare şi prin metodele de investigaţie pe care le foloseşte (Hristea, 1984). Acest lucru îl putem deduce şi făcând investigarea principalelor tipuri de unităţi frazeologice, care cel mai mult seamănă, din această perspectivă, cu cele lexicale. Asemenea cuvintelor, şi frazeologismele au un înţeles unitar, iar acest lucru se observă cel mai bine în cazul locuţiunilor, care, în unele privinţe, constituie principala categorie de unităţi frazeologice (Hristea, 1984).

Alte unităţi frazeologice (de asemenea numeroase şi importante) sunt, fără îndoială, *expresiile*, al căror statut este mult mai puţin clar decât al locuţiunilor (Hristea, 1984). Putem spune, în acest sens, că unii cercetători români şi străini fie că nu fac diferenţa dintre expresii şi locuţiuni, fie că le includ în acestea din urmă, ori consideră că cei doi termeni (adică *locuțiune* şi *expresie)* sunt sinonimi[4]. Din această cauză, ei apar intrebuinţaţi paralel sau chiar unul în locul celuilalt (Hristea, 1984).

Se poate ajunge la concluzia că principiul de bază în determinarea frazeologismelor este caracterul lor idiomatic, unde idiomacitatea înseamnă, în primul rând, „un transfer de sens, o renovare semantică a conţinutului general al unor îmbinări de cuvinte, care are loc în baza diferitelor procese semantice în interiorul îmbinărilor date" (Hristea, 1984: 150). În componenţa unei expresii idiomatice intră cel puţin două elemente modificate semantic.

În cadrul unor unităţi frazeologice, elementele constitutive îşi păstrează independenţa semantică, ceea ce permite calchierea sau traducerea lor literală într-o altă limbă. Astfel, *gorak kao žuč* a fost redat în româneşte prin *amar ca fierea, lukav kao lisica* a fost tradus prin *șiret ca vulpea, vredan kao pčela* prin *harnic ca albina* ş.a.m.d. Spre deosebire de asemenea îmbinări frazeologice, care sunt disociabile şi în care cuvintele îţi păstrează sensul lor propriu, expresiile idiomatice (numite încă şi *idiotisme* sau *idiomatisme*) au sens figurat, care aparţine întregului grup frazeologic, imposibil de tradus *ad litteram* într-o altă limbă: *a cumpăra mâța-n sac / kupiti mačku u džaku;a pune în aceeași oală / strpati u isti lonac;a rămâne cu buzele umflate / ostati kratkih rukava* etc. Ca expresii specifice unei anumite limbi, idiotismele trebuie traduse cu multă grijă într-o altă limbă, tocmai pentru că înţelesul lor nu poate fi dedus din suma părţilor componente.

Având în vedere marele număr de frazeologisme, care se folosesc în cele mai variate domenii de activitate, se poate spune că studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria, cultura şi civilizaţia poporului nostru sau ale altor popoare într-o măsură incomparabil mai mare decât o fac studiul foneticii şi cel al structurii gramaticale (Hristea, 1984). Dintre diversele compartimente ale limbii, numai vocabularul propriu-zis şi frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii şi a civilizaţiei, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate. În acest adevăr incontestabil vedem un motiv în plus să acordăm frazeologiei mai multă atenţie atât în planul strict al cercetării ştiinţifice, cât şi în procesul de predare şi cultivare a limbii române (Hristea, 1984).

Vorbind despre fenomenul în discuţie, mai trebuie spus că el este cunoscut în toate limbile. Deosebirile de la una la alta sunt exclusiv cantitative şi nu pot fi explicate, cum se face, obişnuit, cu ajutorul psihologiei etnice (Iordan, 1975). Singurul criteriu de diferenţiere este cel sociologic; cu cât subiectul vorbitor aparţine unei categorii situate pe o treapta mai de jos a societăţii, cu atât limba utilizată de el va fi mai bogată în termeni expresivi. Lipsa, aproape totală, a oricărei constrângeri din afară, îl face să se manifeste cu o spontaneitate şi o naturaleţe desăvârşite în toate atitudinile sale, mai ales când acţionează sub impulsul unor stări sufleteşti emoţionale (Iordan, 1975).

[4] Menționăm aici definiția lui Ion Coteanu care vorbește despre „grupuri de cuvinte care, fără a fi propoziții, au înțeles de adjectiv se numesc locuțiuni (adică expre i) adjectivale" (Coteanu, 1982: 99); dintre lingviștii străini, Pierre Guiraud (Guiraud, 1963) aplică termenul *locuțiune* și expresiilor, iar Charles Bally (Bally, 1951) nu face decât o diferența mai generală între *grupurile* de cuvinte libere și cele stabile numite și *frazeologice*.

Aceeaşi libertate vorbitorul o demonstrează şi când este vorba despre expresia lingvistică. Altfel spus, culoarea limbajului individual este în funcţie de cultură, faţă de care stă, obişnuit, într-un raport invers proporţional (Iordan, 1975: 267). Dacă dorim să facem o clasificare a diverselor idiomuri din acest punct de vedere, putem afirma că bogăţia plastică mai mare a unora se datoreşte nu specificului etnic, ci caracterului mai genuin, mai apropiat de starea naturală, al poporului respectiv (Iordan, 1975).

În continuare prezentăm pe scurt unele clasificări ale frazeologismelor, şi anume, după structură şi după tipul semantic.

După structură frazeologismele pot fi:

1. Construcţii prepoziţional-cazuale: *(raditi) ispod žita/(a face ceva) pe sub mână;(kupiti) ispod tezge/ (a obține ceva) pe sub tejghea;*
2. Sintagme: *Ahilova peta/călcâiul lui Ahile; alfa i omega/alfa și omega; nemati dlake na jeziku/a nu avea păr pe limbă; očitati lekciju/a da cuiva o lecție;*
3. Prepoziţii subordonate: *kad na vrbi rodi grožđe/când o face plopul pere și răchita micșunele; gde je Bog rekao laku noć/unde și-a înțărcat dracul copiii*.
4. Propoziţii cu structuri independente: *zaigraće mečka i pred njihovim vratima* (fără echivalent românesc).

După tipul semantic, frazeologismele pot fi:

1. Frazeologisme globale: *saterati u mišju rupu/a alunga pe cineva în gaură de șoarece*; *Bogu iza leđa/ la dracu-n praznic* adică acele frazeologisme la care există o reciprocitate dintre cuvintele care le formează. Doar împreună (global), frazeologismul *saterati u mišju rupu* înseamnă în limba sârbă „nadvladati“, „potpuno potisnuti“/„a învinge“, „a da la o parte“. Dacă în locul verbului *saterati/ a alunga* am folosi verbele precum *otići/a pleca,* sau *leći/a se culca* nu am avea aceeaşi semnificaţie.
2. Frazeologisme – componente: *obećavati zlatna brda i doline/a promite marea cu sarea, ne vredi ni prebijene pare/nu valorează nici o para chioară* respectiv, acele frazeologisme în care doar o componentă le aparţine şi este purtătorul semnificaţiei frazeologice, astfel ca tocmai el este cel care are semnificaţie metaforică. În exemplele menţionate, componenta *brda i doline* are o semnificaţie metaforică „ toate cele bune”, iar componenta *ni prebijene pare/nici o para chioară* are semnificaţia „nimalo”/ „nici un pic”.

Când vorbim despre partea expresivă a frazeologismelor în limba sârbă literară şi frazeologia se clasifică conform stilului funcţional. De aceea, lexicologia ne oferă şase tipuri de frazeologisme, ca o clasificare generală, adăugându-i şi una condiţională, clasificare emoţional-expresivă. Astfel, avem următoarele tipuri de frazeologii:

1. Frazeologie interstilistică, neutrală, a cărei parte fac frazeologismele care apar în diferitele stiluri ale limbii literare, trecând dintr-unul în celălalt. De ex: *mrtva tišina; visiti u vazduhu; izaći na svetlost dana/a ieși la lumina zilei; igrati se vatrom/a se juca cu focul.*
2. Frazeologia literară din sursele orale şi scrise – pe care o constituie unităţile frazeologice preluate din diverse scrieri sau legende şi care constituie o parte tradiţională a tradiţiei europene, dar şi a tradiţiei populare specifice: *bure bez dna/sac fără fund; obećana zemlja/țara promisiunilor.*
3. Frazeologia profesională – care este alcătuită din frazeologisme aparţinând diferitelor activităţi de specialitate, apoi din domeniul sportului, transporturilor, filmului, teatrului, comerţului, activităţii militare, meşteşugăritului, practicii şcolare, cu exemple după cum sunt: *dobiti zeleno svetlo, krenuti punom parom, podići zavesu, biti prva violina*[5].
4. Frazeologia ştiinţifică alcătuită din frazeologisme în diferite ştiinţe: *(staviti) znak jednakosti/a pune semnul de egalitate; višak vrednosti/plusvaloare.*
5. Frazeologia administrativ-juridică, alcătuită din frazeolgisme aparţinând unor domenii de specialitate, care tind ca în cea mai mare măsură să precizeze relaţiile din societate şi din stat: *staviti ad akta/a pune ad acta; staviti na dnevni red/a pune pe ordinea de zi.*
6. Frazeologia vorbită, alcătuită din frazeologisme care aparţin limbii de comunicare cotidiană, în diferite împrejurări. Această frazeologie, în cele mai dese cazuri, are o coloratură emoţională, este marcată

[5] Aceste frazeologisme sunt fără echivalent în dicționarul frazeologic.

de atutudinea vorbitorului – ironică, hazlie, cu intenţii bune sau rele, etc: *mlatiti praznu slamu/ a bate apa-n piuă;lupati glavom o zid/a da cu capul de perete* (http://sr.wikipedia.org/wiki).

2. INTERFERENȚE FRAZEOLOGICE SÂRBO-ROMÂNE: EXEMPLE

La acest capitol, ne-am propus să cercetăm asemănările și deosebirile, precum și modul la care unele frazeologisme au fost transpuse din limba română în limba sârbă. Astfel, am identificat:

a) Expresii frazeologice identice:
a sta ca pe ace / sedeti kao na iglama;
amar ca fierea / gorak kao žuč;
șiret ca vulpea / lukav kao lisica;
harnic ca o albină / vredan kao pčela;
bun ca pâinea / dobar kao hleb;
a cumpăra mâța-n sac / kupiti mačku u džaku;
negru pe alb / crno na belo;
a sparge gheața / probiti led;
a i se rupe, a rupe (cuiva) inima / slomiti (nekome) srce;
a avea (pe cineva) în (sau la) inimă / imati (nekoga) u srcu;
a fi bun la inimă / biti dobra srca;
a avea inimă deschisă / imati otvoreno srce;
a fi fără inimă / biti bez srca;
a deschide inima (sau sufletul) / otvoriti srce (ili dušu);
din inimă, din toată inima / od srca, od sveg srca;
a râde cu lacrimi / smejati se do suza;
curat ca lacrima / čist kao suza;
a avea limbă lungă /imati dugačak jezik;
pentru nimic în lume / ni za šta na svetu/ni za sve blago sveta/ni za koje novce (totală și parțială);
a ține cuiva lumânarea / držati nekome sveću;
în lung și în lat / uzduž i popreko;
a ridica mâinile / dići ruke;
a-și scoate nasul la iveală / promoliti nos;
a nu-și vedea lungul nasului / ne videti dalje od nosa;
a avea mai mult noroc decât minte / imati više sreće nego pameti;
a spune lucrurilor pe nume / nazvati stvari pravim imenom;
a pune în aceeași oală / strpati u isti lonac;
a nu-și crede ochilor / ne verovati očima;
a-i deschide (cuiva) ochii / otvoriti (nekome) oči;
a citi printre rânduri / čitati između redova;
a se pune pe picioare / stati na noge;
a da roade / uroditi plodom;
a muri de rușine / umreti od stida;
a-și vedea de treabă / gledati svoja posla;
a face din țânțar armăsar / praviti od komarca magarca;
a strânge cureaua / stegnuti kaiš;

a-și dezlega punga / odrešiti kesu.

b) Expresii frazeologice parţiale:
a căuta acul în carul cu fân / tražiti iglu u plastu sena;
a nu-i fi (cuiva) boii acasă / nisu mu sve koze na broju;
frumos ca o icoană / lep kao slika;
a rămâne cu buzele umflate / ostati kratkih rukava;
pentru nimic în lume / ni za sve blago ovog sveta;
bob cu bob se face snop/picătură cu picătură se face baltă/ban peste ban se face morman / zrno po zrno pogača;
gol pușcă / în costumul lui Avram / kao od majke rođen;
a avea minte de vrabie / biti kokošije pameti;
vorbesc gurile rele / govore zli jezici;
și-a găsit acul peticul / našla vreća zakrpu;
a face pe cineva harcea-parcea / pretvoriti nekoga u prah i pepeo;
a-i veni cuiva de hac / doći nekome glave;
a-i sălta (cuiva) inima (de bucurie) / treperiti (nekome) srce od sreće ;
cât îi cere (cuiva) inima / koliko mu srce želi;
a arde, a frige, a seca (pe cineva) la inimă / parati (nekome) srce;
a avea (ceva) pe inimă / ležati (nešto) na srcu;
a pune (ceva) la inimă / primiti k srcu;
a avea tragere de inimă (pentru), a-l trage (pe cineva) inima să... / imati volju (za što) ;
a avea inimă haină / biti zla srca;
a avea inimă de piatră / biti tvrda srca;
a se muia la inimă, a (i) se înmuia (cuiva) inima / biti meka srca;
a-i veni (cuiva) inima la loc / biti srce na mestu;
a-i sări (cuiva) inima din loc / srce skoči u grlo;
(a fi) cu inima împăcată / olakšati srce;
a i se lua, a i se ridica (cuiva) o piatră de pe inimă / pasti kamen sa srca;
a fi lovit cu leuca / biti udaren mokrom čarapom;
a alerga după cineva cu limba scoasă / bežati kao bez duše;
cât e lumea și pământul / dok je sveta i veka;
a păzi pe cineva ca lumina ochilor / čuvati kao oči u glavi;
a tăcea molcom, chitic / ćutati kao zaliven;
a trece ca pe lângă o moară pustie / prolaziti kao pored turskog groblja;
a se-ntâlni nas în nas (cu cineva) / sresti se (s nekim) licem u lice;
tot nașul își are naș / ima i nad popom pop;
a căuta nod în papură / tražiti dlaku u jajetu;
sac fără fund / bure bez dna;
sărac lipit pământului / siromašan kao crkveni miš;
a sta cu mâinile în șolduri / sedeti skrštenih ruku;
tace și coace / ćuti i smišlja;
a se apuca de treabă / latiti se posla;
plouă cu găleata / lije kao iz kabla;
a se uita urât / gledati popreko;
a fi scump la vorbă / biti škrt na rečima;

a se pierde cu firea / izgubiti glavu;
a avea gărgăuni în cap / imati bubice u glavi;
a ridica pe cineva în slăvi / uzdizati u nebesa;
a pune coada pe spinare / podviti rep.

c) Expresii frazeologice diferite:
a-și lua inima în dinți / stisnuti petlju;
a tăia frunze la câini / hvatati zjale, krasti Bogu dane;
unde dai și unde crapă / pojuriti zeca, a isterati vuka;
a zice unul hăis și celălalt cea / ni u klin, ni u ploču;
a face haz de necaz / udariti brigu na veselje;
nici laie, nici bălaie / nit´ smrdi, nit´ miriše;
a căra lemne la pădure / sipati pesak u more;
a asuda sub limbă / pretrgnuti se od posla;
a trage la măsea / pokvasiti grlo;
la mama dracului / Bogu iza leđa;
a bate măr pe cineva / istući na mrtvo ime, prebiti kao vola u kupusu;
cu mic, cu mare / znani i neznani;
a fi cu musca pe căciulă / imati putera na glavi;
a da cuiva mură-n gură / dati (nekome) kao na tacni;
a face nazuri / izvoditi besne gliste;
a avea orbul găinilor / biti slep kod očiju;
a da ortul popii / otići Bogu na istinu;
a fi (a se afla, a trăi ca) în sânul lui Avram / živeti kao bubreg u loju;
a-și aprinde paie-n cap /navući bedu na vrat.

Expresiile identice, ale căror elemente îşi păstrează autonomia semantică, au fost traduse literal, dat fiind că aceste îmbinări de cuvinte pot fi transpuse cu uşurinţă într-o altă limbă. În ce priveşte echivalenţele parţiale, ale căror elemente nu pot fi traduse *mot-à-mot*, acestea au fost înlocuite cu echivalenţe care au acelaşi sens, dar diferă prin unele componente. În ce priveşte expresiile diferite, ale căror elemente, fiind bine sudate, reprezintă o dificultate în transpunere, aici au fost găsite frazeologisme care coincid ca sens, dar diferă prin imaginea care stă la baza sensului lor.

3. CONSIDERAȚII FINALE

Unităţile frazeologice pot fi studiate şi clasificate din diverse puncte de vedere, punând o serie de probleme precum originea, structura, valoarea stilistică etc. Pe noi, însă, la locul acesta, ne-a interesat modul în care aceste îmbinări de cuvinte se transpun în limba sârbă, cu care limba româna vorbită în Voivodina este în contact nemijlocit.

Între frazeologismele prezentate se pot detecta atât asemănări, cât şi deosebiri. Coincidenţele de formă internă şi asemănările în valorificarea lor metaforică pot fi explicate atât prin condiţiile identice de viaţă, cât şi prin asemănările în dezvoltarea culturală a celor două popoare (român şi sârb). Având în vedere toate acestea, adăugăm că unităţile frazeologice într-o limbă reprezintă sinteze ale gândirii capabile să exprime esenţialul în mod clar, concis. Aceste îmbinări de cuvinte pătrund dintr-o limbă în alta şi, indiferent de vechimea lor, nu pierd din actualitate. Funcţia lor în limbă este, pe de o parte, de a înlesni comunicarea, iar pe de alta, de a evoca experienţa umană din care au luat naştere.

Bibliografie

Bally, Charles (1951). *Traité de stylistique française, Vol. I.* Heidelberg-Paris: Winter et Paris, Klineksieck.
Coteanu, Ion (1982). *Gramatica de bază a limbii române*. Bucureşti: Editura Albatros.
Dumistrăcel, Stelian, (1980). *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Guiraud, Pierre (1963). *La stylistique*. Paris.
Hristea, Theodor (1984.). Introducere în studiul frazeologiei. În: *Sinteze de limba română* (Th. Hristea, coord.). Bucureşti: Editura Albatros, 134-160.
Iordan, Iorgu (1975). *Stilistica limbii române*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Kašić, Jovan, Petrović, Vladislava, Rajkić, Lukrecija (1985). *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika, srpskohrvatsko-rumunski*. Novi Sad.
Raichici, Lucreţia (1989). *Dicționar frazeologic al limbii române* (*român-sârbocroat*). Novi Sad: Facultatea de Filozofie, Institutul de Limbi Slave, Institutul de Pedagogie.
Vinogradov, V.V. (1946). Osnovnye ponjatija russkoj frazeologiji kak lingvističeskoj discipliny. In: *Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografij* (V.V. Vinogradov, 1977). Moscow: Nauka, 118-139.
http://sr.wikipedia.org/wiki/

Laura Spăriosu
Rodica Ursulescu-Miličić

ROMANIAN-SERBIAN INTRFERENCES IN PHRASEOLOGY

Summary

The aim of this paper is to investigate the Romanian-Serbian interferences in phraseology. It is the intention of the authors that, using phraseological dictionaries, to identify both similarities and differences between phraseological expressions in these two languages, demonstrating that such constructions could be identical phraseological expressions: : *a rupe* (cuiva) *inima* / *slomiti* (nekome) *srce*, partial phraseological expressions: : *a arde, a frige, a seca* (pe cineva) *la inimă / parati* (nekome) *srce*, *a rămâne cu buzele umflate* / *ostati kratkih rukava* and different phraseological expressions: *a-şi lua inima în dinţi / stisnuti petlju*. Due to the fact that the number of these expressions having equivalent in other language is great, it could be claimed that the similarities between them in both languages clearly illustrate that the cultural development of Romanian and Serbian people took the same direction. On the other hand, their function in language is to facilitate communication, and, also, to evoke the human experience from which they arose.

Laura Spăriosu
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
laurasspariosu@yahoo.com

Rodica Ursulescu-Miličić
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
umrodika@yahoo.com

Rajsli Ilona

A VAJDASÁGI MAGYAROK KÓDVÁLTÁSI STRATÉGIÁI[1]

A szociolingvisztikai kutatás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában fellelhető kódváltási típusokat és stratégiákat vázolja fel: nemcsak a két-, illetve többnyelvűségből (kontaktushatásból) eredő (kontextuális, szituatív, metaforikus) kód-, illetve nyelvváltásra korlátozza a figyelmet, hanem az azonnyelvi nyelvváltozatok (diglosszia-helyzet) használatában történő váltásokat is figyelemmel kíséri. Ez utóbbihoz soroljuk a regionális köznyelv (nyelvjárás) és a sztenderd oppozíciójából eredő váltásokat, illetve azt a kódváltásos jelenséget, amikor a beszélő a köznyelvi elemet alacsonyabb presztízsű stílusrétegből származó nyelvi megfelelővel cseréli fel. Ugyanakkor foglalkozunk egy specifikus kódváltás-típussal is, amely a vajdasági fiatalok nyelvhasználatában az anyaországi egyetemi tanulmányok során következik be. A tipológia elkészítéséhez és a kódváltás működésének felvázolásához szükséges korpuszt spontán, beszélt nyelvi szövegekből állítjuk össze.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, kódválasztás, kódváltás, vajdasági magyarok nyelvhasználata, kétnyelvűség, diglosszia.

1. BEVEZETÉS

Abból az előfeltevésből kell kiindulnunk, hogy nagyon kevés olyan beszélő van, aki egyetlen kódot használ, vagyis az emberek beszédükben állandóan választás előtt állnak, milyen kódot válasszanak. (WARDHAUGH 1995; 78)

A kódválasztás, a kódváltás és a kódkeverés fogalma gyakran egybemosódik, a jelenségek nincsenek egymástól eléggé pontosan elválasztva. Főleg a két-, illetve többnyelvű helyzetekben alkalmazzák e terminusokat, jóllehet e jelenségek jól alkalmazhatók egynyelvű környezetben, azonnyelvi változatok – stílusok, regiszterek, dialektusok – vizsgálatakor is.

Kutatásaink során a kód és a kódváltás fogalmát igen átfogó értelemben, tehát nemcsak a kétnyelvűség-kutatás szemszögéből megközelítve határozzuk meg; kitérünk az azonos nyelven belüli kódváltás típusaira is, valamint a kétnyelvűségből eredő kódváltásra egyaránt.

Ebben a kutatásban legalkalmasabb a spontán szövegek vizsgálata, a passzív megfigyeléssel, a spontán megnyilatkozások sebtében történő lejegyzése nyújtja a legjobb példaanyagot. Alkalmas még a fókuszosított kérdésfeltevésre épülő interjú, megfelelő beszélők kiválasztásával.

1.1. A kódváltás fogalma és típusai

„A legáltalánosabb meghatározás szerint a kódváltás (code-switching) két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül." (BARTHA 1999; 119) Bartha Csilla mellett hasonlóképpen definiál Ronald Wardhaugh, Borbély Anna, Kiss Jenő, Lanstyák István is. Meghatározásuk szerint tehát a kódváltás előfordulhat egynyelvű és kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatában is. Az egynyelvű közösségek esetében a kódváltás egy nyelv különböző nyelvváltozatain belül történik, addig a kétnyelvű közösségekben a beszélő nemcsak nyelvváltozatot vált, hanem nyelvet is. Bartha Csilla két szempont alapján, alaktanilag és a megnyilatkozásban elfoglalt helyük szerint csoportosítja a kódváltásokat. Alaktanilag lehet: a) egyetlen szó; b) kifejezés; c) mondat vagy mondatok. A megnyilatkozásban elfoglalt helyük szerint három fő típusát különíti el a kódváltásnak: a) mondaton kívüli; b) mondatok közötti; c) mondaton belüli kódváltásokat.

[1] Rad je sačinjen u okviru projekta 178017 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Bartha Csilla szerint „a legproblematikusabb típus a mondatokon belüli kódváltás, hiszen itt a legnagyobb a veszélye annak, hogy a beszélő vagy az egyik, vagy a másik nyelv szabályai (szórend) ellen »vét«.” (i. m., 120)

Ronald Wardhaugh a kódváltás jelenségét szorosan kapcsolja a kódválasztáshoz. Ennek megfelelően Wardhaugh kétfajta kódváltást különböztet meg: az egyik a helyzetnek megfelelő, a másik a metaforikus kódváltás (vö. WARDHAUGH 1995; 92).

KISS JENŐ is elsősorban a nyelvek közötti váltást, illetőleg váltogatást nevezi kódváltásnak. A jelenség definiálásakor azonban tágabb értelemben fogalmaz: „A kódváltás két nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a változó használata egy megnyilatkozáson belül vagy egyazon beszédaktusban.” (KISS 1995; 210) Wardhaugh-hoz hasonlóan ő is kétfajta kódváltást különböztet meg: a kontextuális és a szituatív kódváltást.

Lanstyák István definíciója részletezőbb: „Kódvált(ogat)ásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfaját nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két (vagy több) különböző nyelvet, illetve két (vagy több) különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnének egymásnak.” (LANSTYÁK 2005; 121)

2. KÓDVÁLTÁS A VAJDASÁGI MAGYAROK NYELVHASZNÁLATÁBAN

Kutatásaink során a kódváltást tágabb értelemben definiáltuk, ennek nyomán a továbbiakban a vajdasági magyarok nyelvhasználatában található kódváltás-rendszert is ennek szellemében állítjuk fel.

2.1. Azonnyelvi kódváltás

A nyelvváltozatok közötti váltást legjobban a **stílusok és regiszterek váltása** mutatja. A média nyelvében gyakran, de a köznyelvet igénylő tudományos előadások, interjúk szövegében is előfordul a nem adekvát nyelvváltozat használata.

Erőteljes szlengesedés tapasztalható, melynek során a bizalmas stílus terjed, s épül be a köznyelvbe. Pl. az esti híradó szövegében: *Holnap a magyar csapat egy dobogós helyet is próbál megcsípni.* (Vajdasági TV, 2011. aug.); politikai elemzők dialógusában egy szakszervezeti vitát követően hangzott el: *Tele van a naci.* (Újvidéki Rádió, 2011. szept.)

A televízióban az ilyen váltások esetében (ahol nagy előny, hogy a kommunikációt látjuk is) előfordul a beszélőnek tudatos, az idézőjelet utánzó mozdulata; tehát az ún. nem odaillő megnyilvánulást tudatosan használja, a verbális jelet paralingvisztikai, nem verbális kóddal toldja meg. Sok esetben elmarad ez a jelzés, ami azt is jelentheti, hogy a beszélő már elfogadhatónak tartja a szleng elem köznyelvi használatát.

2.1.1. A kettősnyelvűségből (diglosszia) eredő kódváltás

Amennyiben Lanstyák (2000; 153) diglossziának tekinti azt a nyelvi helyzetet, amely a kisebbségi magyarokat jellemzi, történetesen az egyetemes magyar standardot E-változatnak, a kisebbségi (határon túli) kontaktusváltozatokat pedig K-változatoknak, ismét tágítanunk kell a kódváltás előfordulásainak a lehetőségét, hiszen e két kódrendszer viszonylagos függetlensége ellenére is gyakran megtörténik az anyanyelvként elsajátított K- és az iskolában tanult E-változat elemeinek a váltása, keverése, s mindez tudatosan és spontán módon egyaránt. (Vö. még GÖNCZ 1999; 87)

Itt kell megemlíteni, hogy az utóbbi időben a (különböző iskolázási szinten történő) magyarországi továbbtanulás jelentős mértékben befolyásolja a vajdasági magyar diákok nyelvhasználatát, s olyan kódváltási tendenciák érezhetők, amelyek divergens irányúak a vajdasági magyarok kialakult belső regionális sztenderdjéhez viszonyítva. Pl. az erőteljes nyílt e-zés, az aktuális nyelvi divat formái, a sznob kifejezések elterjedése stb.

Az említett K-változatot esetünkben a területi/táji sajátságok elemeinek a normatív nyelvhasználatba történő bekerülése is színezheti. Ez természetszerűleg vidékenként más-más képet mutat. Ide

tartozik az *ë-zés* kérdése. Ez funkcionális, de nem kodifikált eleme hangrendszerünknek, jellegzetes, a vajdasági magyar regionális nyelvváltozatok markáns jegye. Van, akinek identitáshordozó fonéma/sajátosság, van, akinek a számára nosztalgia.

A kódváltás e hang tekintetében többsíkú: a nyílt *e*-re váltás történhet a magyarországi ejtési norma vonzásában, amikor a használó stigmatizáltnak véli, s ezért kerüli a zárt *ë*-zést. Ez a folyamat néha nem is kimondottan tudatos, tapasztalhatjuk a vajdasági médiában dolgozók ejtésének megfigyelésekor. Ennél gyakrabban fordul elő az *e*-ző ejtésre váltás a Magyarországon tanuló fiatalok nyelvhasználatában, akár már a középiskolai évek alatt, ahogyan erről a közelmúltban végzett interjúk során maguk a beszélők vallottak. (L. RAJSLI 2004; 152)

2.2. Nyelvközi kódváltás

2.2.1. Kétnyelvűségen belül történő típusok

(Hipotézisek) A vajdasági magyarság beszélt nyelvében ez a leggyakoribb előfordulású kódváltás, a kétnyelvűség fokától és típusától függően eltérő a kódváltás gyakorisága is a beszédben. Erőteljes a jelenléte a tartomány déli területeinek nagyvárosi magyar lakossága körében, valamint a szórványmagyarság nyelvhasználatában, de előfordul a magyardomináns bilingvis beszélőknél is. Legkevésbé fordul elő a még ma is túlnyomórészt nyelvjárási beszélők körében, náluk inkább csak kölcsönszavak formájában hangzanak el más nyelvi elemek.

Az eddig összegyűjtött anyag, valamint a mindennapi beszélt nyelv tapasztalatai azt mutatják, hogy a kódváltás leggyakrabban akkor jelenik meg a beszélő gyakorlatában, amikor nyelvi hiány lép fel.

3. KÓDVÁLTÁSI STRATÉGIÁK

A továbbiakban Lanstyák csoportosítását alkalmazzuk (LANSTYÁK 2006; 112–113).

3.1. A kódváltás szintjei

Attól függően, hogy a különböző nyelvekből származó elemek milyen módon épülnek egybe egyetlen (kétnyelvű) diskurzussá, többféle szinten határozhatunk meg kódváltást:

a) **kötött morféma beépülése szabad morfémába:** itt meg kell jegyezni, hogy a kötött és szabad morféma mindkét nyelvből eredhet; pl. *blagi* + *s* (blagi ’gyönge’ + *-s* képző) Gyakran fordul elő, hogy a szerb ejtés hatására csak egyetlen hang változik meg a szóban.

(1) AK[2]: Ráköltöttem[3] 100 *evrót*.

(2) AK: Újabban nem *szinhronizálják* a filmeket.

(3) AK: A hidegtálakat olyan *oválokon* hozták ki, csak meg kellett teríteni. [ovális alakú tálakon]

(4) AK: Ő *legendáris* nagy sportegyéniség volt. (Itt a *legendaran* szónak és a magyar *-s* képzőnek az egybeépülését látjuk.)

b) **szó beépülése mondatba**; pl.

(5) AK: Igen, volt nekünk *kotla*, .. ö…volt *kotla*ház és akkor volt…[üst]

Az egyik esetben a vendégnyelvi elem szervetlenül áll, birtokos személyjel nélkül, ami igen gyakori a vajdasági magyarok nyelvhasználatában, az azonos szöveghely másik előfordulásban már összetételi tagként.

(6) AK: Nem tudom, csak tudom, még át a *bazent* se bírták átúszni .. [medencét]

c) **mondatrész beépülése szintagmába a mondat szintjén**; pl.

(7) TM: És amikor itt általános iskolába volt, akkor itt mik voltak?

AK: Hát négy elemi..., három *nepotpuna gimnazija* nem teljes gimnázium.

[2] A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazzuk: AK=adatközlő, TM=terepmunkás.

[3] A beszélt nyelvi szövegeket a köznyelvnek megfelelően átírtuk.

d) **mondatszó (értékű elemek) beépülése mondatba**; pl.

(8) AK: Megvan *ovaj* a hét hold árpa…[ez a]

AK: *Važi*, szia... [rendben]

AK. *Ajde*, szevasztok.... [no]

e) **mondatszó beépülése diskurzusba**; pl.

(9) AK: *Ne daj bože* hogy lásd teljesen részegen! [Ne adj' Isten!]

(10) AK: Egyszer beszólnak az iskolába, hogy *pokret*, hogy menjünk tovább. [Indulás!]

f) **egyszerű mondat beépülése összetett mondatba**; pl.

(11) AK1: Nincs első órám, minek keljek..

AK2: Jól van akkor, *blago tebi.* [jó neked]

g) **önálló mondat beépülése a diskurzus egészébe;** pl.

(12) TM: Voltatok az este valahol?

AK: *Ma kakvi!* Nem akart az sehova se menni. [Ugyan már!]

3.2. A kódváltás nyelvtani típusai

a) **a vendégnyelvi betét nem kap toldalékot**:

(13) AK: Eladó *vikendica* Kelebián.

(14) AK: Lapozást, lampériázást, kőművesmunkát vállalok. A sokéves *praksa* szavatolja a sikert!

b) **a bázisnyelvű diskurzusba bázisnyelvű morfémák segítségével épülnek be a vendégnyelvi betétek**; pl.

(15) AK: A kávét az új *dzsezvámban* főzöm.

(16) AK: Be kell mennem a *dozvolámért* a *supba*.

c) **a vendégnyelvi betétek vendégnyelvi toldalékot kapnak**; pl.

(17) AK: Nyaralast *organizujem* Gorogországba.

(Ez írott szövegben, hirdetésben fordult elő, ezzel a helyesírással.)

d) **a vendégnyelvi betét nem kap toldalékot, pedig arra szükség volna**; pl.

(18) AK. Adok *poklon* fekete macskát.

3.3. A jelölt és jelöletlen kódváltás

A kódváltás típusainál fontos megfigyelni, hogy a beszélő tesz-e megjegyzést arra, hogy tudatosan vált. Teheti ezt megjegyzéssel, szupraszegmentális jelenségekkel (hezitációval, szünettel, nevetéssel stb.), de mindez el is maradhat (vö. BORBÉLY 2001). Eszerint a szakirodalomban megkülönböztetik a jelölt (jelzett, kiemelt) és a jelöletlen (sima) kódváltásokat. Íme néhány példa: az írott szövegekben az idézés céljával főleg jelölt kódváltást találunk: (19) *„… hogy is állunk azzal a jó csengésű és szállóigévé vált čanaki mondattal, hogy: »A gde su naše pare«?"* (Magyar Szó, 2011.)

Ritka előfordulású jelöletlen írott nyelvi kódváltás: (20) *„A jó kedvről egy šampita-evésben meghirdetett gyorsasági verseny és kosztümös animátorok is gondoskodnak majd,…"* (Magyar Szó, 2011);

Beszélt nyelvi példák a jelölt kódváltásra:

(21) AK: sűrűn megvolt nekünk, hogy ezt *uzbunának* mondták, már nem tudom másképp magyarul megmondani, hogy mi volt… [riadónak]

4. A KÓDVÁLTÁSI INDÍTÉKAI

4.1. Szituatív kódváltás

A megváltozott szituáció, a beszélgetőtársak cserélődése, egy egynyelvű bekapcsolódása nagyban kiválthat kódváltást. Ilyen a következő példa:

(22) TM: Van valami ehető az új helyen?

AK2: Jó a *šnicla sa umakom*, a *mešana salata*. [hússzelet öntettel, vegyes saláta]

4.2. Kontextuális kódváltás

Ez a típus főként a nyelvtudás hiányossága, a nyelvi deficit, a lapszus esetében jelentkezik, s ez a leggyakoribb előfordulású kódváltás a vizsgált területen. A beszélő gyakran ezzel hitelesíti mondandóját, mégpedig úgy, hogy azon a nyelven idéz, amelyen a megnyilatkozás eredetileg elhangzott.

(23) AK: Megállított a rendőrt, s mondja: *Saobraćajnu molim*! [Kérem a forgalmi engedélyt!]

4.3. Metaforikus kódváltás

A kódváltásnak ez a típusa érzelmi többletet, a nyelvvel és a beszélővel szemben tanúsított attitűdöt, szolidaritást, ugyanakkor ellenállást is kifejezhet.

(24) AK: Azok ott annyira *prostók*, hogy az már fáj! [primitívek]

(25) AK: Ha eldöntöttétek, hogy nem használjátok, akkor tegyétek a helyükre, és *mirna Bosna*. [’békés Bosznia’ – valaminek a lezárása, elsimítása]

A vajdasági magyarok nyelvhasználatában a kódváltásnak mind az azonos nyelven belüli, mind pedig a két- vagy többnyelvűség szituációjából eredő fajtái nagy számban és tipológiai sokféleségben fellelhetők. A kódváltás legfőbb funkciója, hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez; sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye a kommunikációt.

Irodalom

Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Borbély Anna (2001): *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében.* Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Göncz Lajos (1999): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Újvidék

Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Lanstyák István (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony

Lanstyák István (2005): A kódváltásról – nyelvtani szempontból. = *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2005/2. 121–131.

Lanstyák István (2006): *Nyelvből nyelvbe*. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

Rajsli Ilona (2004): Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. = Szerk.: P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 146–153.

Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest

Ilona Rajsli

CODE-SWITCHING STRATEGIES OF HUNGARIANS IN VOJVODINA

Summary

This sociolinguistic study presents the code-switching types and strategies in language use of Hungarians in Vojvodina: apart from concentrating on (contextual, situational, and metaphorical) code- and language switching originating from bilingualism and multilingualism (contact effects), it also looks at the changes within the varieties of the same language (diglossia situations). The latter includes switching originating from the opposition of the regional vernacular (dialect) and standard language, as well as the phenomenon of code-switching when the

speaker switches a dialectic element with a linguistic equivalent of a low prestige level. Alongside with that, the study deals with a specific type of code-switching which takes place in the language use of young people from Vojvodina who do their university studies in Hungary. Baring in mind the above mentioned, studying code-switching takes a wider scope, which we consider more appropriate for the research of the Hungarian language in Vojvodina. Spontaneous, every-day-language texts were used for preparing the typology and corpus necessary for outlining the functioning of code-switching. A survey and sociolinguistic interview were used to assess the attitudes towards code-switching. Apart from determining the types of code-switching, a further aim was to show the grammatical aspects of the given phenomenon, as well as the attitude of Hungarians in Vojvodina towards code-switching.

Rajsli Ilona
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
rajsli@stcable.net

Mira Milić

CREATIVE USE OF ANGLICISMS AS SYNONYMS IN SERBIAN IN JOURNALISTIC AND LITERARY TEXTS

A previous research dealing with anglicisms as synonyms in Serbian has shown that their typological features in journalistic and literary texts are different. As this is predominantly due to different selection of anglicisms in two types of texts, the aim of this paper is to analyse whether the same anglicisms are also realised as typologically different synonyms depending on the type of text. This analysis has shown that these anglicisms are predominantly stylistic synonyms in literary texts but not necessarily so in the journalistic ones. Even when stylistically motivated in both, they differ on the issue of stylistic functions, owing to which they belong to different categories of anglicisms as stylistic synonyms.

Keywords: anglicism, lexicology, stylistics, synonymy

1. INTRODUCTION

This paper complies with theoretical and methodological foundations defined by Milić (2011b) on the basis of a corpus of 1500 anglicisms registered in journalistic texts in Serbian during 2006-2010 and about 1000 sentences with anglicisms excerpted from literary works of three Serbian authors (Borislav Pekić, Mirjana Bobić-Mojsilović and Slobodan Selenić). Meanwhile, the corpus of literary texts has been supplemented by additional 130 sentences from Matija Bećković's poem *Kad budem mlađi*. Analysis of the corpus has revealed that typological features of anglicisms as synonyms in journalistic and literary texts tend to be different, which is mostly due to different selection of anglicisms. In the light of this finding, the aim of this paper has been to show that the difference is also due to the fact that even the same anglicisms develop different semantic features in two types of texts. Accordingly, this analysis has focussed only on those anglicisms which have been registered in both types of texts. Lexical and phrasal anglicisms that fulfilled this criterion are subsequently analysed comparatively in two types of texts (sentences or longer texts), some of which are quoted below with the author's own English translation. Presentation is divided in four sections. After the *Introduction*, the second section defines synonymy with special emphasis on English-based and Serbian-based synonyms. The third deals with a comparative analysis of anglicisms registered in both types of texts in Serbian. The last, fourth section summarises the key points of difference of anglicisms as synonyms in Serbian depending on the type of text.

2. ANGLICISMS AS SYNONYMS IN SERBIAN

In the light of the fact that this paper is based on theoretical and methodological foundations of anglicisms as synonyms in Serbian developed in Milić (2011b), this section deals with a theoretical approach to synonymy as a result of English-Serbian language contacts and a typology of anglicisms as synonyms in Serbian.

Due to the fact that this paper deals with anglicisms as synonyms in Serbian, this section will begin with the definition of an anglicism. According to Filipović (1986: 192), it is broadly defined as any lexical item in Serbian borrowed from English. Even though the borrowed items are predominantly lexical units, the fact that the syntactic ones are also borrowed from English calls for a more detailed definition of the concept. Consequently, an anglicism has recently been redefined by Prćić (2005: 145),

as follows. Firstly, anglicisms are lexical units (words and affixes) borrowed from English, as exemplified by *set* 'set', or naturalised (mostly Latin) lexical units in Serbian with higher frequency of use and/or semantic modification under the influence of English, such as *edukacija* 'education'. Secondly, they are translated lexical and syntactic units (words, phrases, and collocations) in Serbian, which comply with the lexical standard of English, as in *učiniti napor* 'make effort', which stands towards a Serbian standard equivalent *potruditi se*.

While the definitions of an anglicism in literature differ in terms of minor details, definitions of a synonym and synonymy turn out to be highly divergent. Even though most authors are predominantly concerned with lexical synonymy, some believe that it is also developed between grammatical units. In order to be treated as synonyms, two or more lexical or grammatical units must share identical core meaning but not necessarily the same peripheral one. Different information is explained by the difference in expressive elements of meaning (connotation, register, dialect, jargon), as well as differences in collocational restrictions, selectional differences, frequency of use syntactic patterns and others (Murphy 2003: 168). In the light of the fact that the range of these differences and their intensity is variable, lexical synonymy is often presented as a graded semantic category including three or four categories. Even though almost all scales start from absolute synonymy which assumes sameness of all meanings of synonyms and their full semantic equivalence, as well as their interchangeability in all contexts, the fact is that this is generally believed to be rare even within the same language, let alone texts across languages. Consequently, absolute synonymy might be treated as a reference point on one end of the synonymy scale whereas no-synonymy might be taken as a reference point on the other. Thus the actual synonymy in between these two points ranges from partial synonymy to near-synonymy (cf. Lyons 1995: 60). The former, implying identity of descriptive meaning, i.e. same denotation and sense (Lyons 1995: 44), is usually found in theories on semantics, whereas the latter, according to which, meanings are more or less similar, may be treated as dictionary category of synonymy. Complying with the above, synonyms are at least two lexical units predominantly of the same grammatical class, which share the same descriptive meaning, or at least two grammatical units with the same meaning in their deep structure, which are thus mutually comparable and interchangeable in certain contexts (Milić 2011a: 54).

In the light of the above definitions of an anglicism and synonym, differential features between anglicisms and Serbian words are predominantly due to additional implications (*isprintan* 'printed' implies the use of a computer, while *odštampan* 'printed' is neutral), collocational restrictions (*lista čekanja* 'waiting list' towards *spisak zaposlenih* 'employee list'), frequency of use (*kompjuter* 'computer' is more frequent than its translation equivalent *računar*), register (*tredmill* 'treadmill' sports term towards *pokretna staza* in general lexicon) and style (*fajter* 'fighter', used metaphorically, towards its neutral translation equivalent *borac*). In addition to these, a smaller number of formally identical English-based synonyms in Serbian show major differences in denotation too (*koncept* 'concept' towards *koncept* 'rough draft').

Building on the differential features described above, Milić (2011b: 137-138) has proposed a typology of English-based and Serbian-based synonyms, which includes six categories: anglicisms as inertial synonyms, translated anglicisms as synonyms, anglicisms as hyposynonyms, anglicisms as false pairs, anglicisms as terminological doublets and anglicisms as stylistic synonyms.

The first three categories are defined according to Prćić (2005: 147-148). Anglicism as an inertial synonym stands towards an already existing local or naturalized word in Serbian (e.g. *skor* 'score' towards *rezultat*). Translated anglicism as synonym stands towards its translation equivalent created later differing from it in having additional semantic features and limited semantic content (e.g. *grejs-period* 'grace period' towards *mirovanje otplate*). Anglicism as hyposynonym[1] stands towards a native or naturalized word in Serbian, both of which share the same descriptive meaning, except that the anglicism has an additional diagnostic feature which narrows its semantic content (e.g. *isprintati* 'print' (using a

[1] According to Prćić (2005: 148), "hyposynonym" is a hybrid name for a dual relationship between an anglicism and an existing Serbian word – synonymy (due to identical meaning) and hyponymy (due to additional semantic features of an anglicism).

computer) towards *odštampati* (neutral). Anglicism as a false pair stands towards a native or naturalised word in Serbian, both of which are formally similar but fully or partially semantically divergent (Cf. Hlebec, 1997: 3), (e.g. *kocept* 'concept' towards *gruba skica*/*nacrt*). Anglicism as a terminological doublet stands towards its translation equivalent in Serbian, both of which are interchangeable terminological words in parallel use (cf. Ahmanova 1969: 13; as per Gortan-Premk 2004: 122). Finally, anglicism as stylistic synonym stands towards its translation equivalent in Serbian, differing from it in the fact that the anglicism is stylistically motivated while the translation equivalent is neutral (Cf. Milić 2008: 259; Milić 2011b: 150).

In accordance with different functions of anglicisms as stylistic synonyms in Serbian, they are further divided in six categories, all of which are defined and exemplified below. Trendy anglicism stands towards an already existing local word in Serbian with a function to impress a message recipient and leave an impression of well-informedness and prestige of its user (e.g. raw anglicism[2] *one by one* towards *jedan po jedan*). Advertisement anglicism stands towards its translation equivalent in Serbian with a function to draw attention to a particular product or service (e.g. *bord kompjuter* towards *putni računar*). Associative anglicism stands towards its translation equivalent in Serbian with a function to evoke association of popular persons, a particular meaningful segment of a popular work of art or social movement that originated in the English-speaking region (e.g. raw anglicism *lost in space* (name of TV series) towards *izgubljeni u svemiru*). Metaphoric anglicism treated as a conceptual, lexical or stylistic means of expression stands towards a Serbian word with a function to transfer particular values from a source domain to the target one, transfer the name from one concept to another or contribute to picturesqueness and vividness of narration (e.g. *reli* (*cena*) 'rally' towards *vrtoglavi rast* (*cena*), *krilo* 'wing' (a part of a bird's body) towards *krilo* 'a player in ball games who palys on the side of the playing area' and *šrink* 'shrink' towards *kradljivac duše* 'thief of soul' in Selenić's novel *Ubistvo s predumišljajem*). Ironic anglicism stands towards a Serbian word which is its translation equivalent in a particular context with a function to transfer a subtle dose of humour or criticism due to the fact that its meaning is opposite to the concept referred to (e.g. raw anglicism *delivery service* (literally translated as *služba dostave*) towards 'herald of death' in the context of extradition of the Hague prisoners). Finally, anglicism as a stylistic variant stands towards its translation equivalent in Serbian, with a function to leave an impression of stylistic diversity by avoiding repetition of the same word (e.g. *snoubording* 'snowboarding' towards *skijanje na dasci*).

3. TYPOLOGICAL ANALYSIS OF ANGLICISMS AS SYNONYMS IN JOURNALISTIC AND LITERARY TEXTS

As already mentioned in *Introduction*, this analysis has focussed only on those anglicisms which have been registered in journalistic and literary texts alike. Even though these anglicisms are predominantly stylistic synonyms in literary texts, they are often but not necessarily stylistically motivated in the journalistic ones. Given that a broad typologisation of these synonyms includes two categories this section is divided in two subsections (non-stylistic (3.1) and stylistic (3.2)). A selected number of anglicisms are illustrated in the context of journalistic and literary texts alike. Juxtaposing the same anglicisms in two different contexts will elucidate different semantic features which affect the quality of synonymous relations they develop in Serbian.

3.1. Anglicisms as non-stylistic synonyms

Out of 19 anglicisms in the corpus found in both types of texts, 11 are not stylistically motivated in active use. According to their typological characteristics in journalistic texts, nine anglicisms belong

[2] According to Prćić (2005: 145), raw anglicisms are lexical or syntactic units (i.e. words, syntagms and sentences) in Serbian which reflect the standard or customs of the English language, hiding English-specific meanings and/or use within the Serbian forms.

to inertial synonyms, whereas two are terminological doublets. However, all except one happen to be stylistically motivated in literary texts, seven of which belong to anglicisms as ironic synonyms and three are anglicisms as metaphoric synonyms. To summarise, 10 anglicisms have dual typological characteristics as synonyms, depending on the type of text (e.g. (a) inertial – ironic, (b) inertial – metaphoric and (c) terminological doublet – metaphoric) and only one belongs to the same category of inertial synonyms in both (d). The identified typological pairs are exemplified and analysed below.

(a) (i) Uglavnom udeličarima je garantovan otkup svih akcija i fer cena. 'Generally shareholders are garanteed the right to purchase all shares at a fair price.'

(ii) Jesu li Englezi toliko *fair* da to bolešljivo, morozno dete puste da odraste i svoje kvalitete eventualno pokaže, pre nego što ga zbace, utamniče i ubiju? 'Are the English so much fair as to let that sickly and morose child to grow up and eventually show his qualities before being overthrown, imprisoned and killed.'

Anglicism *fer* 'fair', in a journalistic text (i), develops synonymous relations with the existing words in Serbian *častan*/*pošten*, according to Klajn and Šipka (2006: 1314), i.e. *ekonomski opravdan* 'economically justified' in this particular context. Differential feature between *fer* and its translation equivalents in Serbian is frequency of use, which is in favour of the former especially in the terminological register. However, in Pekić's novel *Sentimentalna povest Britanskog carstva* (ii), the intended meaning of the anglicism is *nekorektan* 'unfair', by means of which it conveys a subtle dose of irony by focussing on the common tendency of the people in power to turn a deaf ear to moral principles.

(b) (i) Doduše, zbog navika ovdašnje publike, „džepovi" su neminovni, pogotovu na ulazima u prebukiranom Gradiću... 'It is true, that owing to the habits of the audience here "pick-pockets" are inevitable on entrances at the overbooked small town...'

(ii) Češće nailaze kad se prebukiram prženica. 'They come more often when I get overbooked with French toast.'

Anglicism *prebukiran* 'overbooked' in a journalistic context (i) stands towards the existing Serbian word *pretrpan* 'overcrowded', which is the second meaning of the anglicism that developed independently of English (cf. Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001: 191). However, according to its increased frequency of use in informal communication, it can additionally be differentiated from the Serbian equivalent in terms of expressive elements of meaning. In Bećković's poem *Kad budem mlađi* (ii), it has a function of a conceptual metaphor relating the source domain of tourism to the target domain of hedonism, by means of which it conveys author's criticism of uncontrolled dietary habits.

(c) (i_a) ... često se dešava da u laboratorijskim uslovima (tredmil, step-klupica) deca ne uspevaju da dostignu vrednosti ... 'Under the laboratory conditions (treadmill, step-bench), it often happens that children fail to reach the values...' (Bala 2006: 42).

(i_b) ... kaže dr Majkl Miler, vođa tima, koji u šali ... preporučuje „gledanje komičnog filma dok se trči na pokretnoj traci. '... says Michael Miller PhD, a team leader, who reccomends, but not seriously, watching a comic film while running on the treadmill.'

(ii) Nagvaždanje s roditeljima 'Arguing with parents'
Da smo bili na *trade mill*. 'About spending time on the treadmill.'

Anglicism *tredmil* 'treadmill' is a terminological word coexisting with its translation equivalent *pokretna traka* in parallel use in sports register. However, the fact that the anglicism is used in a techni-

cal publication (i_a), whereas its translation equivalent is registered in a journalistic text (i_b), indicates that the anglicism is probably more frequent in the technical language than in the general communication. Thus even though terminological doublets are in parallel use, transparency of anglicisms and their translation equivalents affects frequency of use, which gives preference to the former in the technical language and to the latter in the general communication. The same anglicism in Bećković's poem *Kad budem mlađi* is registered in misspelled form *trade mill* (ii), owing to which it fulfils metaphoric and associative functions. As a metaphoric means of expression it criticises an overwhelming need of the young for physical wellbeing. On the other hand, the meaning of the English noun 'trade' arouses association that young people are preoccupied with physical fitness rather than earning a living.

(d) (i) U svakom slučaju, nije mi cilj da postanem instant ekspert za region... 'In any case, it is not my goal to become an instant expert for the region…'

(ii) S mobilnim ovo bi mogao biti samo instant događaj. 'With a mobile phone this could only be an instant event.'

Finally, *instant* 'instant' happens to belong to the category of inertial synonyms in journalistic and literary texts alike, differing from its translation equivalent *trenutni* (Cf. Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001: 123) in higher frequency of use. In the light of its increased frequency of use in informal communication, it can additionally be differentiated from the Serbian equivalent in terms of expressive elements of meaning. An attempt to treat this anglicism as a stylistic means of expression in function of authentic portrayal of characters in Bobić-Mojsilović's novel *Happy end* is discouraged by its repeated use in other novels of the writer.

Generally speaking, even though most anglicisms in journalistic texts that belong to the category of inertial synonyms are more common in informal communication, they have generally gained frequency of use and tend to push away the existing Serbian words which become increasingly obsolete owing to a long-lasting exposure of Serbian to English. Higher frequency of use is also a distinguishing feature of anglicisms as terminological doublets, however, it may be said that the negative tendency of pushing the domestic words aside is counterbalanced by higher frequency of use of Serbian words in the general communication. Analysis of the above anglicisms in literary texts shows that all have stylistic functions except *instant* in example (d). Further analysis of their stylistic functions reveals that all of them are used in figurative meanings which aim to create figures of speech, predominantly irony and metaphor. Even though most examples point to a clear-cut division to non-stylistic anglicisms in active use and stylistic ones in the creative context, one example of a reverse relationship (d) may be an argument against it. The fact that this example is registered in the novel *Happy end* by Mirjana Bobić-Mojsilović, who belongs to the generation of contemporary writers, points to an assumption that there are more non-stylistic anglicisms in other works of contemporary writers, which might be a subject of further research.

3.2. Anglicisms as stylistic synonyms

Out of 19 anglicisms in the corpus analysed in this paper, eight anglicisms are used for stylistic purposes in journalistic texts, which are not necessarily stylistically motivated in the literary ones, or predominantly not by the same stylistic purposes. According to their typological characteristics in journalistic and literary texts, five anglicisms belong to different stylistic categories of synonyms (trendy – associative, stylistic variant – associative, ironic – associative, advertisement – metaphoric), two belong to the same category in both (associative, ironic), while one stylistic anglicism with ironic function in a journalistic text is a fuzzy member of the category of anglicisms as stylistic synonyms in a literary text. Each typological pair is exemplified below by (e), (f) and (g) respectively.

(e) (i) Koncept je bio jasan i jednostavan: istaknuti izolovani ćoškovi Sredozemlja, rudimentarni smeštajni uslovi i ono što će mnogo kasnije biti nazvano „ol-inkluziv“ (u varijanti srpskih turbo-turista – „ol-ekskluziv“)...; ‘The concept was clear and simple: prominent isolated corners of the Mediterranean, rudimentary accommodation facilities and what will much later be referred to as all-inclusive (in the variant of the Serbian turbo-tourists – “all-exclusive)...’

(ii) Napustio ju je zbog dvadeset godina mlađe advokatske pripravnice, čiji su kukovi obećavali lake porođaje, a čija je životna lakoća obećavala stvarne teme poput kupovine gaća i čizama, i paket aranžmana u hotelima sa pet zvezdica – all inclusive; ‘He has left her for a twenty-year younger lawyer trainee whose hips promised easy deliveries, and whose life of ease promised real topics such as pants and boots shopping and package holidays in five-star hotels – all-inclusive.’

Ol-inkluziv ’all-inclusive’ fills a lexical gap in Serbian in a journalistic text (i), whereas in a literary text (ii), it stands towards *luksuzan* ‘luxurious’. In a journalistic text, it has ironic function provoking criticism of a mismatch between tourist facilities promised by politicians and the available financial resources of Serbia, making it more probable that the true meaning of the anglicism is *oskudna ponuda* ’poor offer’, as also stressed by another anglicism in the same paragraph *ol-ekskluziv* ’all-exclusive’, which creates the effect of a pun. The same anglicism in Bobić-Mojsilović’s novel *Srce moje* (ii) evokes association with luxurious hotels accessible to wealthy guests only.

(f) (i)... svi su drugi pregovarači...pristupili zajedničkoj večerinki prilično light sadržaja (čorba, piletina sa brokolijem, rižom i paradajzom, čokoladni mus)...; ‘... all the other negotiators... have met for a mutual dinner of fairly light contents (thick soup, chicken with broccolis, rice and tomatoes, chocolate mousse)...’

(ii) Neće mi biti teško ‘It will not be difficult for me’
Da u vatrostalnu činiju ‘To pour into a heat-resistant bowl’
Dodam trećinu šolje ključale vode ‘One third of a cup of boiling water’
I promešam u mikrotalasnoj pećnici ... ‘And stir it in the microwave oven’
I uživam u lajt supi. ‘And enjoy a light soup.’

Lajt ’light’ stands towards the existing Serbian adjective *lagan*, from which it differs in its potential to evoke association with easily digested food in both types of texts, although with different associative meanings in both – in a journalistic text (i), *light* modifies the noun *sadržaj* ‘content’ which refers to an evening meal, whereas in Bećković’s poem *Kad budem mlađi* (ii), it modifies the noun *supa* ‘soup’ made from water heated in a microwave oven, which could hardly be understood as soup but more likely as make-believe soup.

(g) (i) Bajdvej, nijedna me zapadna ambasada na primer nije pozvala niti Novu godinu čestitala; ‘By the way, not a single Western embassy has called me up nor wished me a Happy New Year, for example.’

(ii) By the way, tehno ne podnosim i nemam pojma šta se pušta u diskotekama danas; ‘By the way, I can’t stand techno and I have no idea what is being played in the dicothèques today.’

Bajdvej ’by the way’ stands towards *uzgred budi rečeno* in both contexts. In a journalistic text (i) it conveys association with English-speaking western embassies which failed to react according to civilised rules of conduct. On the other hand, typological characteristics of this anglicism in Bobić-Mojsilović’s novel *Happy end* are fuzzy. It is either an inertial synonym standing towards the existing expression *uzgred budi rečeno*, from which it differs in the fact that the anglicism is informal, or it may be interpreted as a stylistic means of expression in function of authentic portrayal of characters belonging to younger generation in Serbia.

The above analysis shows that anglicisms as stylistic synonyms in journalistic texts are not necessarily stylistically motivated in literary texts (example (g)). Even when stylistically motivated in both types of texts they differ on the issue of stylistic functions, owing to which they belong to different typological categories. With reference to the anglicisms exemplified and discussed above, but taking into account those that have not been illustrated by examples, it can generally be stated that stylistic anglicisms in journalistic texts have typological features of five categories of anglicisms as synonyms in Serbian defined in section 2, which are motivated either by pragmatic reasons (advertisement anglicisms, anglicisms as stylistic variants, trendy anglicisms) or by truly stylistic ones (associative anglicisms, ironic anglicisms). On the other hand, stylistic anglicisms in literary texts are predominantly realised as associative, metaphoric and ironic synonyms, owing to which they evoke the desired associations or create figures of speech especially irony and metaphor, which leaves a unique impression on the reader and affects his moral judgement.

4. CONCLUSION

In the light of a previous corpus-based research (Milić 2011b), which has indicated that typological features of anglicisms as synonyms in Serbian are different in journalistic and literary texts, the aim of this paper has been to analyse whether this holds true in case when the same anglicisms are used in both types of texts. To this end, the same corpus has been subjected to further analysis focussing only on those anglicisms which happen to be used in both types of texts. This analysis has revealed that even the same anglicisms develop different synonymous relations with the Serbian words, depending on the type of text. Broadly speaking, all analysed anglicisms are predominantly stylistically motivated in the literary texts but not necessarily so in the journalistic ones. Even when stylistically motivated in both types of texts, typological features of the same anglicisms differ on the issue of stylistic functions. While these functions in journalistic texts are accounted for by pragmatic and truly stylistic reasons, they are only justified by stylistic ones in literary texts, owing to which they introduce the desired associations into a literary context or create figures of speech predominantly metaphor and irony, which puts additional emphasis, leaves a unique impression on the reader and affects his moral judgement.

Sources

Bala, Gustav (2006). *Fizička aktivnost devojčica i dečaka predškolskog uzrasta*. Novi Sad: Fakultet sporta i fizičke kulture.
Bećković, Matija. (2008). *Kad budem mlađi*, (2. izd.). Novi Sad: Matica srpska
Bobić-Mojsilović, Mirjana. (2007). *Happy end*. Beograd: Čigoja štampa; Ganeša klub.
Bobić-Mojsilović, Mirjana. (2008). *Srce moje* (3. izd.). Beograd: Čigoja štampa; Ganeša klub.
Pekić, Borislav. (2006). *Sentimentalna povest Britanskog carstva*. Novi Sad: Solaris.
Selenić, Slobodan. (1996). *Ubistvo s predumišljajem*. Beograd: Prosveta.

References

Filipović, Rudolf. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Školska knjiga.
Gortan-Premk, Darinka. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku* (1. izd.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Klajn, Ivan, Šipka, Milan. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza.* Novi Sad: Prometej,
Hlebec, Boris. (1997). *Srpsko-engleski rečnik lažnih parova.* Beograd: Trebnik.
Lyons, J. (1995). *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
Milić, Mira. (2008). English-based versus Serbian-based synonyms in the novels of Slobodan Selenić. In: *ELLSSAC Proceedings: International Conference English Language and Literature Studies: Structures*

across Cultures: Belgrade, 7–9 December 2007 (K. Rasulić and I. Trbojević-Milošević, eds.). Belgrade: Faculty of Philology, Vol. 1, 253–261

Milić, Mira. (2011a, April). Lexicographic codification of English-based synonyms in Serbian. *Südslavistik·onlline*. 3, 53–66. Retrieved June 6, 2009 from http://www. suedslavistik-online.de/03/milic.pdf.

Milić, Mira. (2011b). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku na primeru književnih i novinskih tekstova.* Doktorska disertacija, odbranjena 2011. godine, neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Murphy, M. Lynne (2003). *Semantic relations and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Prćić, Tvrtko. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Vasić, Vera, Prćić, Tvrtko, Nejgebauer, Gordana (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.

Mira Milić

KREATIVNA UPOTREBA ANGLICIZAMA KAO SINONIMA
U SRPSKOM JEZIKU U NOVINSKIM I KNJIŽEVNIM TEKSTOVIMA

Rezime

Prethodno istraživanje koje se bavi anglicizmima kao sinonimima u srpskom jeziku pokazalo je da su njihova tipološka obeležja u novinskim i književnim tekstovima različita. Pošto je to uglavnom posledica različitog izbora anglicizama u dve vrste tekstova, cilj ovog rada je da se utvrdi da li se čak i isti anglicizmi realizuju kao tipološki različiti sinonimi u ovim tekstovima. Analiza je pokazala da su ovi anglicizmi pretežno stilski sinonimi u književnim tekstovima, ali ne obavezno stilski u novinskim. Čak i kad su stilski motivisani u obe vrste tekstova, oni se razlikuju po stilskim funkcijama, usled čega spadaju u razičite kategorije anglicizama kao stilskih sinonima u srpskom jeziku.

Mira Milić
Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Srbija
mbmilic@EUnet.rs

3. Лексикологија и лексикографија

Tvrtko Prćić

DU YU SPEAK ANGLOSRPSKI? REČNIK NOVIJIH ANGLICIZAMA DESET GODINA POSLE: DA LI JE VREDELO?[1]

Ovaj rad predstavlja kritičku i samokritičku analizu postignuća *Du yu speak anglosrpski? Rečnika novijih anglicizama* (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001), deset godina posle njegovog objavljivanja. Celovit odgovor na pitanje 'Da li je vredelo?' moguće je dati jedino u vidu tri objedinjene konstatacije – delom da, delom ne, delom možda. Komponente ovih konstatacija biće podrobnije obrazložene tokom izlaganja, koje će se baviti sledećim temama: (1) nameravani i ostvareni ciljevi autorâ *Rečnika*, (2) učinci *Rečnika* u našoj kontaktnoj i kontrastivnoj lingvistici, (3) učinci *Rečnika* u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi, (4) institucionalna podrška leksikografskom radu kod nas, i (5) perspektive sastavljanja novog, proširenog izdanja *Rečnika*.

Ključne reči: anglicizam, srpski jezik, anglosrpski, rečnik, leksikografija, kritička analiza

1. UVODNE NAPOMENE

Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001) rađen je između 1998. i 2000. godine, na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Sadrži 950 odrednica, anglicizama koji su se u većoj ili manjoj meri ustalili u srpskom jeziku tokom prethodnih tridesetak godina i koji su odabrani iz korpusa, specijalno napravljenog za potrebe ovog projekta, uglavnom od izvora iz dnevne i nedeljne štampe. Idejni tvorac *Rečnika* bila je Vera Vasić, a autori Vera Vasić, Tvrtko Prćić i Gordana Nejgebauer, u saradnji s Ljiljanom Subotić (akcentovanje odrednica), devet postdiplomki i postdiplomaca s grupe za Srpski jezik i lingvistiku, i Engleski jezik i književnost (prikupljanje materijala za korpus), i Mladenom Mozetićem (kompjuterski slog).

Deset godina posle objavljivanja *Rečnika*, s bezbednog vremenskog odstojanja od čitave jedne decenije, moguće je oceniti, i objektivno i subjektivno, njegove neposredne i posredne učinke na ciljnu publiku u domaćoj jezičkoj, lingvističkoj i kulturnoj sredini. U tom smislu, ovaj rad predstavlja kritičku i samokritičku analizu postignuća *Rečnika novijih anglicizama*, onako kako ih vidi, čuje i doživljava njen autor. Izlaganje je organizovano na sledeći način: u Odeljku 2 osvrće se na nameravane i ostvarene ciljeve autorâ *Rečnika*; njegovi učinci u našoj kontaktnoj i kontrastivnoj lingvistici prikazani su u Odeljku 3, a učinci u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi sagledani u Odeljku 4; u Odeljku 5 razmotrena je institucionalna podrška leksikografskom radu kod nas, dok se u Odeljku 6, kao zaključak, nudi odgovor na pitanje iz podnaslova 'Da li je vredelo?' i iznose perspektive sastavljanja novog, proširenog izdanja *Rečnika*. Treba naglasiti da se u radu neće govoriti o praktičnim i teorijsko-metodološkim aspektima pripremanja *Rečnika novijih anglicizama*, nego samo o postignućima gotovog leksikografskog dela (opis procesa nastajanja *Rečnika*, od ideje, preko planiranja, do realizacije, razložen na 25 problema s kojima su autori bili suočeni i rešenja koja su predložili i sproveli, ponuđen je u Prćić 2012).

[1] Rad je nastao u sklopu Projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Na korisnim primedbama i vrednim predlozima autor zahvaljuje svojoj koleginici i koautorki *Rečnika* prof. dr Veri Vasić. Posebna zahvalnost pripada joj na ponudi da se uključim u njen autorski tim, jer je upravo učešćem u ovom projektu pokrenuto moje interesovanje za aktuelna pitanja englesko-srpskih jezičkih kontakata.

2. NAMERAVANI I OSTVARENI CILJEVI AUTORÂ *REČNIKA*

Tokom pripremne faze, autori su neformalno postavili šest početnih ciljeva koje su izradom *Rečnika* nameravali da postignu i koji se ovde, sada već formalno uobličeni, navode u opadajućem redosledu prvenstva (up. Prćić 2012):

(1) Komunikativni, i ujedno glavni, cilj: pomoći čitaocima da ispravno razumeju i dosledno koriste novije anglicizme u srpskom jeziku, uključivanjem praktičnih podataka o njihovoj formi, funkciji, sadržini i upotrebi, ali i teorijski relevantnih podataka o izvornim oblicima anglicizama, načinima njihove adaptacije i stepenu njihove integrisanosti u srpski jezik. Ovaj cilj može se smatrati delimično ostvarenim.

(2) Deskriptivni cilj: sveobuhvatno predstaviti upotrebu novijih anglicizama u današnjem srpskom jeziku, kodifikacijom njihove primarne i sekundarne adaptacije na ortografskom, fonološkom, morfosintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou, u skladu s teorijskim i metodološkim principima savremene kontaktne i kontrastivne lingvistike (up. Filipović 1986; Đorđević 1994; Krzeszowski 1990). Ovaj cilj može se smatrati ostvarenim.

(3) Deskriptivno-preskriptivni cilj: osmisliti semantičko-pragmatički motivisanu skalu opravdanosti novijih anglicizama u srpskom jeziku. Ovaj cilj može se smatrati ostvarenim.

(4) Preskriptivni cilj: razraditi preporuke za upotrebu novijih anglicizama u srpskom jeziku, u slučajevima kada postoje varijacije ili pogrešne upotrebe, naročito u pisanju. Ovaj cilj može se smatrati ostvarenim.

(5) Leksikografski cilj: prikazati podatke na efektan i prema čitaocima predusretljiv način, u skladu s tendencijama savremene leksikografije, koje se najviše očituju u britanskim pedagoškim rečnicima engleskog jezika (u to vreme naročito Crowther 1995; Procter 1995; Summers 1995). Ovaj cilj može se smatrati ostvarenim.

(6) Sociolingvistički cilj: podići svest kod korisnika srpskog jezika o anglicizmima u sopstvenom jeziku i kulturi, i izgraditi njihov odgovorniji stav prema nekritičkoj i nedoslednoj upotrebi novijih anglicizama. Ovaj cilj može se smatrati u potpunosti neostvarenim.

Kao što se može pretpostaviti, razlozi zbog kojih su dva cilja, (1) i (6), ostala nepotpuno ostvarena odn. potpuno neostvarena izlaze izvan polja odgovornosti autorâ i treba ih tražiti drugde – oni su u prvom redu posledica naše kulturno-obrazovne klime, zapuštene jezičke kulture i odsustva rečničke kulture, o kojima će biti više reči kasnije.

Pored ovih šest ciljeva, autori su imali još jedan, potajno priželjkivani, leksikografski cilj, a to je da ovim *Rečnikom* podstaknu izradu sličnih specijalizovanih i terminoloških rečnika manjeg i srednjeg obima. Taj cilj delimično je ostvaren, zahvaljujući leksikografskim istraživanjima nekih naših postdiplomskih i doktorskih studentkinja i studenata, koja će biti pomenuta u sledećem odeljku.

Ovako zamišljen i realizovan, *Rečnik*, bez sumnje, ima i svoje jače, i svoje slabije strane (up. Prćić 2012). Posmatrano iz kritičkog ugla koautora kao korisnika, ali i iz samokritičkog ugla koautora, među prednostima *Rečnika* nalaze se sledeće njegove odlike:

- ponuđena prva sveobuhvatna, deskriptivna i preskriptivna, leksikografska kodifikacija novijih anglicizama u srpskom jeziku, na nivou pisanja, izgovora, oblikâ, značenja i upotrebe;
- razvijen i primenjen lingvistički zasnovan, jednostavan i lako naučljiv sistem pravilâ i preporukâ za standardizovano pisanje anglicizama, s funkcijom reči i akronima, u srpskom jeziku;[2]

[2] Iako je prilog bio tražen i dostavljen (a pripremljen prema Prćić 2002, 2005 / 2011a: Poglavlje 17), predložena rešenja nisu ušla u novi *Pravopis srpskoga jezika* (Pešikan, Jerković, Pižurica 2010), bez obrazloženja takve odluke. Tako ovaj danas verovatno najšarolikije pisani sloj leksike srpskog jezika, kojim dominira proizvoljna transkripcija izmešana s proizvoljnim engleskim originalima i proizvoljnim srpsko-engleskim hibridima, i dalje ostaje zvanično nenormiran i prepušten stihiji svakodnevne prakse.

- lansirana reč 'anglosrpski', kao polušaljiv naziv za tada nastajući hibridni srpsko-engleski „jezik" ili, tačnije, sociolekt, koji se u međuvremenu u zainteresovanoj akademskoj zajednici ustalio kao stručni termin, kao što se i sam „jezik" ustalio u čitavom našem društvu i kulturi;[3]
- uvedene leksikografske inovacije, naročito u domenima mikrostrukture, u vidu novih tipova ponuđenih podataka (Neprihvatljivi pravopisni oblici, Izvorni oblici i njihova adaptacija u srpskom jeziku i Indeks integrisanosti u srpski jezik) i grafičke opreme, u vidu višeparagrafske strukture rečničkog članka i dvobojne, crne i tamnocrvene, štampe.

S druge strane, kao nedostaci *Rečnika* uočavaju se dva njegova obeležja:

- mnogo, možda čak i premnogo, tipova uključenih podataka, s velikim brojem upotrebljenih skraćenica i simbola, što prosečnom čitaocu, koji često želi da sazna samo značenje reči, može delovati zbunjujuće i odbojno – iako svesni ove mogućnosti, autori su zadržali celokupan repertoar planiranih podataka, kako bi izašli u susret najširem krugu potencijalnih čitalaca;
- korpus na kome je *Rečnik* zasnovan trebalo je da bude opsežniji i raznovrsniji, da bi potpunije odražavao raznolikost stilova i registara srpskog jezika.

3. UČINCI *REČNIKA* U NAŠOJ KONTAKTNOJ I KONTRASTIVNOJ LINGVISTICI

Pod ovim naslovom podrazumevaju se teorijsko-metodološka i praktična istraživanja iz oblasti kontaktne i kontrastivne lingvistike, koja su neposredno ili posredno bila podstaknuta *Rečnikom* i koje je moguće podeliti u tri grupe. Prvu čine istraživanja samih autora, pri čemu je ova materija, kako izgleda, najviše zainteresovala i motivisala drugonavedenog autora i urodila serijom tematski povezanih radova, sada objedinjenih u knjizi *Engleski u srpskom* (Prćić 2005 / 2011a), kao i kasnijima (Prćić 2008a, 2008b, 2011b). U tim radovima ponuđene su i izvesne teorijsko-metodološke i terminološke inovacije, od kojih se najbitnijima čine sledeće (up. Prćić 2012):

- tipologija anglicizama u srpskom jeziku, zasnovana na četiri međuuslovljene dimenzije (vrsta, nastanak, opravdanost, status), na čijem se secištu može odrediti mesto svakog novijeg ili ustaljenog anglicizma;
- tipologija anglicizama kao sinonima u srpskom jeziku i odnosâ između postojećih domaćih i odomaćenih reči prema njima sinonimnim anglicizmima;
- kritički prikaz nastanka i ispoljavanja anglosrpskog na nivou pisanja, izgovora, gramatike, semantike i pragmatike;
- opis novog sociolingvističkog statusa engleskog kao odomaćenog stranog jezika (uz već poznate statuse prvog, drugog i stranog jezika) i njegovih glokalnih implikacija;
- predlog za ustanovljavanje kontaktne jezičke kulture, nove poddiscipline primenjene lingvistike, s izraženom pedagoškom komponentom, koja bi kombinovala potrebne elemente kontaktne i kontrastivne lingvistike, i jezičkog planiranja, i bavila se standardizacijom, primenjivanjem i osmišljenim negovanjem pravilâ i preporukâ za doslednu upotrebu reči i imena iz engleskog jezika u maternjim jezicima primaocima, na pravopisnom, fonološkom, gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou;
- predlog za objedinjavanje kontaktne i kontrastivne lingvistike vezane za izučavanje engleskog jezika u kontaktno-kontrastivnu lingvistiku – planirano je da njeni teorijski ciljevi, principi i metodi budu razrađeni i primenjeni upravo tokom projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

Drugu grupu istraživanja čine kratkoročni i dugoročni, postdiplomski i doktorski, projekti rađeni na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, kojima su rukovodili, i rukovode, V. Vasić i T. Prćić. U tim projektima, isuviše brojnim da bi ovde bili pojedinačno pobrojani, obrađena je upotreba anglicizama u srpskom jeziku i njihova adaptacija na svim nivoima, u registrima i terminologijama računarstva, inter-

[3] Naučnog poštenja radi, treba reći da autorstvo reči 'anglosrpski' pripada svim troma autorima *Rečnika*, a ne samo njegovom koautoru, kako se pogrešno uvrežilo. Manje je poznato da je istu reč, otprilike u isto vreme, u jednom svom radu upotrebila i M. Jocić (2000). S obzirom na okolnost da u datom trenutku nijedna strana nije znala za novoskovanu reč one druge, očigledno je posredi nezavisno autorstvo ove reči, ali je zato autorsko pravo nesporno zajedničko i ravnopravno.

neta i mobilnih komunikacija, ekonomije, finansija, bankarstva, reklamiranja, nauke, medicine, sporta, mode, zabave, turizma i drugim. No, po značaju teme, teorijsko-metodološkog pristupa i dobijenih rezultata, među dugoročnim projektima izdvajaju se jedan magistarski rad (Panić 2006) i iz njega proistekla knjiga *Koliko razumemo nove anglicizme* (Panić Kavgić 2006), u kojoj je, uz pomoć opsežne ankete, dokazano slabo, a često i nikakvo, razumevanje anglicizama s kojima se obrazovani govornici srpskog jezika svakodnevno susreću, i doktorska disertacija *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku (na primeru književnih i novinskih tekstova)* (Milić 2011a), u kojoj je, uz pomoć obimnog reprezentativnog korpusa, potvrđena, ali i dopunjena, postojeća tipologija anglicizama kao sinonima u srpskom jeziku. Od kratkoročnih projekata ističe se najnovija analiza „Engleski u Novom Sadu" (Gajišin, Panić Kavgić, Kavgić 2011), u kojoj je kritički opisana upotreba engleskog jezika u nazivima firmi i lokala, na javnim natpisima i u reklamnim materijalima na koje se nailazi po Novom Sadu.

Što se tiče ranije pomenutog potajno priželjkivanog leksikografskog cilja autorâ *Rečnika*, da svojim primerom podstaknu izradu sličnih specijalizovanih i terminoloških rečnika manjeg i srednjeg obima, on je delimično ostvaren u onim specijalističkim, masterskim, magistarskim i doktorskim istraživanjima koja sadrže rečničku komponentu, a neka od njih objavljena su i kao zasebni rečnici. Zbog značaja u domaćoj leksikografiji, sva ona zaslužuju da budu navedena, abecednim redosledom prezimenâ autorki i autora: Dražić 2005, 2008; Kolarić 2010; Krimer Gaborović 2011; Lazović 2009; Milić 2004, 2006, 2011a, 2011b; Milićević Matić 2010; Németh Konc 2010; Orčić 2003; Ružičić 2003a, 2003b; Simić 2008; Stojičić 2003, 2006; Široki 2010. S pravom treba očekivati da će ovakvih projekata na Fakultetu biti i u budućnosti.

I treću grupu po redu, ali ne i po važnosti, čine nezavisna istraživanja drugih autora, od kojih pažnju privlače dve nedavno štampane studije: jedna je o pragmatičkim anglicizmima, tj. doslovno prevedenim diskursnim formulama iz engleskog jezika i njihovim upotrebama u srpskom (Mišić Ilić, Lopičić 2011), a druga donosi analizu formalnih i sadržinskih sličnosti i razlika između anglosrpskog i sergliša, dva, inače dobro prepoznata i valjano terminološki i suštinski razgraničena, nova varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog – onaj prvi u Srbiji, a onaj drugi među srpskom dijasporom u anglofonim zemljama (Mišić Ilić 2011).

Iz ovog sažetog pregleda očito je da su učinci *Rečnika* u našoj kontaktnoj i kontrastivnoj lingvistici impresivni – i kvantitativno, i kvalitativno. Mora se naglasiti da nema mnogo jezikâ koji se mogu pohvaliti ovolikom širinom i dubinom svojih istraživanja u ovoj oblasti. U svim navedenim radovima istražen je i obrađen velik broj tema, i u svojoj ukupnosti oni čine krupan doprinos celovitom sagledavanju englesko-srpskih jezičkih kontakata, ali ništa manji i domaćoj, a u nekim svojim aspektima i opštoj, kontaktnoj i kontrastivnoj lingvistici. Naravno, neistraženih i neobrađenih tema ima još, a biće ih i dalje: jedna bi svakako bili pseudoanglicizmi ili lažni anglicizmi, i formalni i sadržinski, nastali kao proizvod sekundarne i tercijarne adaptacije od engleskih elemenata, koji su pritom u takvom obliku i/ili značenju u engleskom jeziku nepoznati, poput srp. *šou-program* nasuprot eng. *show* ili srp. *prebukiran* u smislu 'prezauzet, preopterećen' nasuprot eng. *overbook*, koje to značenje ne poznaje (up. Filipović 1986 i posebno Furiassi 2010, iscrpna leksikološka i leksikografska obrada lažnih anglicizama u italijanskom jeziku); druga tema moglo bi da bude empirijsko utvrđivanje vanjezičkih motiva i razloga, u prvom redu sociolingvističkih, sociioloških i kulturoloških, za upotrebu anglicizama među različitim slojevima našeg društva, s težištem na uzrastu, polu, obrazovanju i struci ispitanikâ.

4. UČINCI *REČNIKA* U NAŠOJ SVAKODNEVNOJ JEZIČKOJ PRAKSI

Pod ovim naslovom podrazumeva se uloga koju je *Rečnik* odigrao u boljem pasivnom i aktivnom snalaženju čitalaca s anglicizmima u svakodnevnoj komunikaciji, te podizanju svesti i izgrađivanju odgovornijeg stava prema njima, što su bili početni ciljevi (1) i (6) – kako se jasno pokazalo, iluzorni i idealistički, ako ne i uzaludni. Ni najmanje neočekivano, ti učinci su krajnje ograničeni, gotovo nikakvi. *Rečnik* je široj publici, kojoj je prvenstveno namenjen, ostao nepoznat, mada je neočekivano dobro bio primljen i u zainteresovanoj akademskoj javnosti (up. Bugarski 2002; Lalić 2002; Pižurica 2002),

i u zainteresovanim medijima. Uprkos tome, u proteklih deset godina anglicizacija ili, tačnije, samoanglicizacija srpskog jezika i kulture sve je snažnija. Anglosrpski, tada tek neformalno najavljen, sada se već nepovratno učvrstio i sve nesputanije i nezaustavljivije jača i buja u svim oblastima i na svim nivoima, ne samo zbog nekontrolisanog priliva anglicizama, nego, još više, zbog manje očiglednih, ali itekako zastupljenih, pojava: ustaljivanja doslovno prevedenih reči, sintagmi i čitavih rečenica iz engleskog jezika, ostavljanja pisanih anglicizama u engleskom originalu, pisanja velikog početnog slova u svim članovima višečlanih naziva i naslova, pisanja decimalne tačke, master studija, master studenata i master radova, šamponâ dva u jedan i kafâ tri u jedan, a jezičkog znanja, interesovanja i odgovornosti nula u jedan. Ovo jačanje i bujanje ne potpomažu samo nadriprevodioci, nedoučeni mediji, jezički nepripremljeni stručnjaci, nego i deo lingvističkih profesionalaca, koji su, na njihovu sramotu, potpuno ravnodušni prema našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi i ogrešenjima, svojim i tuđim, o jezičku normu, ne samo onu vezanu za upotrebu anglicizama, nego uopšte.

No, nesumnjivo najveća odgovornost svakako pripada našem obrazovnom sistemu, čiji kukurikulum-dizajneri, ako je tačno ono što čujemo, žele da smanje broj časova srpskog jezika i književnosti, ne žele da shvate pogubnost nepredavanja maternjeg jezika u srednjoj školi, na šta godinama bezuspešno ukazuje I. Klajn (2003 i drugde), ne žele da razdvoje srednjoškolsku nastavu srpskog jezika i književnosti na dva predmeta s dva profesora i ne žele da prošire nastavni plan i program englesko-srpskim kontaktno-kontrastivnim sadržajima, u nastavi i srpskog i engleskog jezika, jer ne žele, a možda i ne umeju, da vide i čuju kakav se to srpski jezik danas govori i piše na svim nivoima naše javne i službene upotrebe, uključujući i univerzitete, i fakultete, i njihove odseke, katedre i departmane za jezike, lingvistike i književnosti.[4]

Ovakva dugogodišnja kulturno-obrazovna klima dovela je do zapuštenosti naše jezičke kulture (up. Piper 2003: 71-72), ako ne i njene napuštenosti, iz jednog jednostavnog razloga, koji se može sažeti parafrazom naslova jednog Márquezovog slavnog romana: o dobrom jeziku nema ko da brine, jer nema institucionalne obaveze, unutrašnje potrebe, a samim tim i načina, da se sprovede svih deset etapa normiranja standardnog jezika, kako ih je opisao M. Radovanović (2003: Poglavlje 9), naročito etape primenjivanja i negovanja norme. Jezik se, u celini uzev, koristi „misaono" ili „osećajno" (ovih ironičnih navodnika u nastavku neće biti), tj. onako kako neko misli ili oseća da treba da govori i piše, bez posezanja za rečnicima i drugim jezičkim priručnicima, pa tako i za *Rečnikom novijih anglicizama*. Svest o postojanju jezičke norme i neophodnosti njenog poštovanja, posebno pravopisa, zavisi od pojedinca i njegove lične kulture, prema nedavnom umesnom zapažanju jednog medijski eksponiranog lingviste, a one retke koji pokušaju, ili se odvaže, ili se drznu, da javno ukažu na jezičku normu i ogrešenja o nju većinom smatraju sitničavim i podsmeha dostojnim nadžak-dedama i babama.

Za to vreme, jezičku normu sve uspešnije istiskuje pseudonorma (up. Prćić 2005 / 2011a, 2007, 2010), znatnim delom ona anglosrpska, koju svakodnevno, putem sveprisutnih i sveuticajnih medija, interneta i drugih sredstava moderne komunikacije, stvaraju i učvršćuju, a da toga uopšte nisu ni svesni, posebni korisnici jezika (up. Prćić 2005 / 2011a), misaone i osećajne orijentacije, uglavnom jezički dvojkaši i trojkaši, a koju onda nesvesno prihvata i sledi jezički nepripremljena, neosetljiva i nezainteresovana većina, verujući da tako treba. Uticaj na našu jezičku kulturu takvih posebnih korisnika jezika, koji zbog prirode svoje profesije sistematski utiču, ili mogu da utiču, na formiranje jezičkih navika javnosti i stoga nose posebnu odgovornost za valjanost izgovorene i napisane reči, a to su danas najčešće raznovrsne kompjuterske tastaturdžije, poslom, ili zabavom, ili zabavnim poslom, ili poslovnom zabavom vezane za tastaturu, ogroman je i, u poređenju s njima, uticaj krajnje marginalizovanih i ignorisanih standardologa i ostalih lingvističkih profesionalaca više je nego zanemarljiv, budući da im je domašaj ograničen na malobrojne i malotiražne stručne publikacije, pa im se zato glas jedva i čuje, a njihove pre-

[4] Ako se nekome potonja konstatacija možda učinila neverovatnom, šokantnom, alarmističkom ili čak izmišljenom, neka poseti vebsajt svog fakulteta i razgleda natpise i tekstove u njegovim rubrikama, a posle neka pažljivije pročita i analizira leksiku, gramatiku, stil i, posebno, pravopis pravnih dokumenata, službenih dopisa dobijenih od istog tog fakulteta, izveštaja o prijavljenim i napisanim doktorskim disertacijama i magistarskim tezama, uključujući i njihove naslove, te izveštaja o izborima i reizborima u zvanja nastavnika i saradnika. A posle neka se nad tim razgledanim, pažljivije pročitanim i analiziranim duboko zamisle svi, a najviše njihovi autori.

poruke primenjuju prema ličnom nahođenju pojedinca. Iako je do egzaktnih podataka veoma teško doći, sa žaljenjem i gorčinom mora se primetiti da postoji vrlo mali broj jezika s pismenošću i tradicijom, ako ih uopšte ima, čija je javna i službena upotreba, naročito ona medijska, ali nipošto ne samo ona, gotovo organizovano prepuštena stihijnosti, slučajnosti i proizvoljnosti, a da na to struka, uz uistinu minimalne izuzetke, ne samo da ne reaguje na primeren i potreban način, nego u tome delom i saučestvuje, svojom uistinu nedopustivom i neshvatljivom nezainteresovanošću. Ili, parafrazom naslova još jednog slavnog romana, ovog puta Kunderinog, nepodnošljiva lakoća zapuštanja i napuštanja sopstvene jezičke kulture.

Ovakva naša, predugo zapuštana i sada već uveliko napuštena, jezička kultura ima brojne jezički i kulturno relevantne implikacije, od kojih su za oblast englesko-srpskih jezičkih kontakata najvažnije tri: prvo i glavno, proširivanje i opšteg i terminološkog vokabulara u bezmalo svim registrima srpskog jezika vrši se skoro isključivo preuzimanjem reči iz engleskog, s malim ali značajnim izuzetkom kreativnosti domaćim sredstvima u žargonu mladih, koji godinama prati i dokumentuje R. Bugarski (2006 i drugde). Pri tome, retko ko se ikad zapita da li će i kako publika razumeti upotrebljeni anglicizam, ili bilo koju drugu reč, ili čitavu poruku – njihovo tumačenje obično je misaono ili osećajno, intuitivno i narodnoetimološko, a sama poruka često se razume tek delimično ili nikako (up. Panić Kavgić 2006), što znatno doprinosi tome da je današnja komunikacija sve više svedena na formu bez sadržine, na krupne i zvučne reči iza kojih se krije nejasno, ako ne i prazno, značenje. I tako nastaje jedan zanimljiv paradoks: namerna ili nenamerna jezička ksenofilija jednog dela korisnika srpskog jezika, pošiljalaca poruke, koja se u ovom slučaju ispoljava kao jezička anglofilija, anglomanija ili, najtačnije, angloholizam (up. Prćić 2005 / 2011a), dovodi kod drugog dela korisnika, primalaca poruke, do izazvane, ili indukovane, jezičke ksenofobije, odnosno jezičke anglofobije, a onda i ksenofobije uopšte, jer nemali broj ljudi ne razume ono što im se govori i piše (istini za volju, ne razumeju sve ni oni koji im to govore i pišu), a ono što ne razumeju doživljavaju kao pretnju ili opasnost, koje se pribojavaju i vremenom prema njoj razvijaju odbojnost – i upravo to je srž problema tzv. stranih reči i u srpskom i u drugim jezicima: ne razumem ih i zato ih ne volim (a ne razumem ih zato što nema ko da me njima nauči).

5. INSTITUCIONALNA PODRŠKA LEKSIKOGRAFSKOM RADU KOD NAS

Rečnici se kod nas ne uvažavaju dovoljno, ni u struci, ni u prosvetnoj birokratiji, ni u društvu uopšte, osim, možda, rečnikâ stranih reči i englesko-srpskih opštih rečnika – valjda zbog toga što odgonetanje značenja reči postupkom misaone i osećajne dedukcije ne urađa baš uvek željenim ciljem. Leksikografski rad ne smatra se naučnim radom, nego, u najboljem slučaju, stručnim, poput prevođenja, mada dosad niko nije obrazložio zašto – valjda zato što tamo nema retorti, zupčanika, formula, patenata, novih sojeva, sorti ili rasa i drugih klasičnih stereotipa „prave" nauke u domaćoj svesti. Izgleda da, po mišljenju nekih, u leksikografiji ne može, ili ne sme, biti novih sojeva, sorti ili rasa, a leksikografski rad ne može, ili ne sme, ponuditi ništa novo osim starih, dobrih spiskova reči s prevodima na jedan ili drugi jezik, ili s objašnjenjima na istom jeziku.

I stvarno, ako je izrada rečnika zasnovana na mehaničkom prepisivanju i preslikavanju postojećih rečnika, po obrascu reč-izgovor-značenje, to nije ni naučni ni stručni rad, to je nadrileksikografija, kojom se bavi najviše radi materijalne dobiti autorâ, ili „autorâ", ponekad čak i nepotpisanih, i njihovih izdavačâ, najčešće visokotiražnih. Međutim, (1) ako je izrada rečnika u pripremi i izvedbi zasnovana na lingvističkim i metaleksikografskim postavkama, i, prema potrebi, uz konsultovanje s kompetentnim stručnjacima iz drugih oblasti, (2) ako je rečnik teorijsko-metodološki i praktično inovativan, po odabiru jezičkog materijala i organizaciji, obradi ili prezentaciji podataka, (3) ako je važan i koristan za publiku kojoj je namenjen, i (4) ako uz sve to podstiče naknadna leksikološka i srodna istraživanja, to je itekako originalan naučni rad i ozbiljna leksikografija, kojom se autori, većinom vukovi samotnjaci, bave najčešće iz ličnog entuzijazma i koja predstavlja doprinos ne samo nauci, nego i kulturi uopšte. Takvi rečnici obično se štampaju u relativno malim tiražima, za njih se zna uglavnom u okvirima date struke, dok široj publici ostaju slabije poznati.

Tvrditi da ovakvi rečnici i ovakva leksikografija nisu naučni rad mogu samo oni koji nikad nisu radili na ozbiljnom leksikografskom projektu, a verovatno ni imali u ruci ozbiljan rečnik, niti se služe ozbiljnim rečnicima, jer očito spadaju u misaone ili osećajne korisnike jezika, kojima su priručnici s takvim bogatstvom podataka nepotrebni. Da li bi se možda, po logici tih i takvih merila, imalo smatrati da, na primer, jednotomni *Rečnik srpskoga jezika* (Nikolić 2007) nije rezultat naučnog rada, ili *Obratni rečnik srpskoga jezika* (Nikolić 2000), ili dvotomni *Semantičko-derivacioni rečnik* (Gortan Premk, Vasić, Nedeljkov 2003; Gortan Premk, Vasić, Dragićević 2006), ili dvotomni *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (Piper, Dragićević, Stefanović 2005; Dragićević, Piper, Stefanović 2011), ili Klajnovi *Rečnik novih reči* (1992), *Rečnik jezičkih nedoumica* (2011a) i *Italijansko-srpski rečnik* (2011b), ili Hlebecovi *Enciklopedijski srpsko-engleski rečnik* (2010) i *Rečnik slenga: englesko-srpski srpsko-engleski* (2011)? Naravno, svaki ozbiljan rečnik ne pretpostavlja, ne iziskuje i ne ispoljava podjednak stepen inovativnosti i originalnosti, ali leksikografski projekti poput ovih i njima sličnih svejedno jesu naučni rad, koji na odgovarajući način treba da bude vrednovan.

Trenutno se određivanje naučnosti ostvarenih rečničkih projekata, strogo uzev, nalazi u delokrugu 'viših instanci'. Naime, u Prilogu 2 Pravilnika o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača, koji je 2008. godine doneo Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj (*Službeni glasnik RS*, br. 38/2008), stoje i ova dva paragrafa, između kojih su ponuđene kratke i opšte definicije četiri kategorije naučno-leksikografskih publikacija:

„Naučno-leksikografska i enciklopedijska publikacija predstavlja naučni rezultat ukoliko, i u meri u kojoj, pored stručne komponente, pruža originalan naučno-istraživački doprinos. To se prvenstveno odnosi na rezultate projekata iz ove kategorije koji su finansirani od strane MN [= Ministarstva nauke, sada Ministarstva prosvete i nauke]. Kao naučni rezultat ne vrednuju se publikacije i prilozi u njima kompilativnog, popularizatorskog i komercijalnog karaktera, koje imaju isključivo kulturno-prosvetni značaj. Kategorizaciju publikacija ove vrste predlaže nadležni MNO [= Matični naučni odbor] a prihvata MN." ... „Naučno-leksikografski tekst vrednuje se srazmerno svom obimu i u skladu sa kategorijom publikacije. Naučno-leksikografska jedinica iznosi najmanje jedan autorski tabak, zavisno od karaktera publikacije, što procenjuje nadležni MNO a prihvata MN."

Na osnovu ovih odredaba, može se zaključiti da u domen nauke spadaju samo oni rečnici čiju izradu finansira nadležno Ministarstvo, a to su, kao što je poznato, isključivo višetomna i višedecenijska kapitalna dela – njihovo okončanje nadilazi životni vek jedne generacije, a realizuju se samo u jednoj instituciji u ovoj zemlji. Ostali leksikografski projekti, kratkoročni ili srednjoročni, tokom kojih bi se izrađivali jednotomni rečnici, možda čak i u elektronskom obliku, koji bi se realizovali na univerzitetima i koji bi imali i „kulturno-prosvetni značaj", ne mogu se, kao što je takođe poznato, prijaviti na konkurse za projekte osnovnih istraživanja Ministarstva prosvete i nauke, jer oni, bar po ovom viđenju, nisu u domenu nauke. Nije ni najmanje lako oteti se utisku da se ovim Pravilnikom, u kome je izjednačeno neizjednačivo, tj. neka od svojstava nadrileksikografije (kompilativnost i komercijalnost) i neka od svojstava ozbiljne leksikografije (popularizatorstvo i kulturno-prosvetni značaj), favorizuje jedna kategorija leksikografije, mogla bi se ona nazvati elitističkom, dok se sve ostalo, što nije kapitalnog i perpetualnog karaktera, i što nastaje na univerzitetima, odbacuje kao nedostojno (samo)zacrtanih olimpskih visina. Pa ako jedan od glavnih ciljeva nauke nije njena primena u praksi, koja uključuje i popularisanje rezultata svojih istraživanja i kulturno prosvećivanje ljudi, a posebno mladih, kojima je to, naročito u oblasti jezika i jezikâ, više nego potrebno – šta onda jesu ciljevi nauke?! I šta je uopšte nauka, ovako zamišljena? Možda to što neko savetodavno i/ili zakonodavno telo dekretom odluči da jeste?

Ovako neutemeljen i nedomišljen stav prema ozbiljnom leksikografskom radu ima više štetnih implikacija, od kojih treba istaći tri: prva se tiče proizvoljnog bodovanja ozbiljnih rečnika pri vrednovanju naučnog učinka univerzitetskih nastavnika i saradnika, pošto se u praksi zapažaju četiri načina koje komisije za pisanje izveštaja za izbor u naučna zvanja primenjuju: (1) boduju ih prema Pravilniku, u skladu s mišljenjem dobijenim od nadležnog Matičnog odbora, (2) boduju ih prema Pravilniku, bez mišljenja nadležnog Matičnog odbora, (3) boduju ih kao monografije ili istaknute monografije nacional-

nog značaja, i (4) uopšte ih ne boduju, čime obezvređuju i potcenjuju višegodišnji vredan i predan rad njihovih autorâ. Sadašnje neopravdano, ali ne i nerazumljivo, šarenilo neodrživo je i trebalo bi ga što hitnije ujednačiti, pri čemu se najboljim i najpravednijim rešenjem čini predlog da ozbiljni rečnici budu bodovani kao monografije ili istaknute monografije nacionalnog ili međunarodnog značaja, u zavisnosti od toga u kojoj meri zadovoljavaju kriterijume ozbiljne leksikografije navedene gore (ili neke druge, detaljnije razrađene, ali objektivno primenljive kriterijume).

Drugo, time što je sastavljanje rečnika isključeno iz naučnih projekata koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke onemogućena je institucionalna podrška kompetentnoj izradi raznih vrsta jednojezičnih i dvojezičnih, opštih, specijalizovanih i terminoloških rečnika, izuzetno nedostajućih i preko potrebnih ovoj zemlji, svim njenim jezicima, svim njenim strukama i svim njenim kulturama. Spisak takvih rečnika, kad bi bio napravljen, bio bi daleko duži od spiska postojećih kvalitetnih rečnika. Posebno nam nedostaje moderan opšti rečnik današnjeg srpskog jezika, u štampanom i elektronskom obliku, koji bi bio zasnovan na resursima Srpskog nacionalnog korpusa, od najmanje 100 miliona reči savremenog pisanog i govornog jezika (na dobrom putu da takav korpus izgradi je tim vukova samotnjaka koji predvodi D. Vitas na Matematičkom fakultetu u Beogradu). No, bez obzira na to kako nas prosvetna birokratija, a i drugi, cene i ocenjuju, svima im se mora jasno staviti do znanja da su za sastavljanje ozbiljnih rečnika ipak najpozvaniji i najkompetentniji upravo adekvatno osposobljeni lingvistički profesionalci, zvani leksikografi, zaposleni i na univerzitetima, i leksikografski podmladak, kao njihov najperspektivniji izdanak, koji u ovakvim uslovima nema prilike ne da bude negovan, nego ni da postoji, umesto da im se svima omogući da budu institucionalno organizovani u male, efikasne, uigrane i dobro vođene timove, koji su jedina garancija za uspešno realizovanje ozbiljnih leksikografskih projekata. Imajući na umu kako je i koliko motivisan ozbiljan leksikografski rad kod nas, u vidu proizvoljnog naučnog vrednovanja urađenih rečnika i institucionalne podrške jedino elitističkoj leksikografiji, nameće se pitanje svrsishodnosti i isplativosti sastavljanja ozbiljnih rečnika, te negovanja leksikografskog podmlatka. Ko bi to, osim pukih zanesenjaka i nepopravljivih idealista, pristao na višegodišnji intelektualni kuluk – jer ozbiljan rad na ozbiljnom rečniku to jeste – od kojeg neće imati ni profesionalne, ni finansijske koristi, već možda samo osećanje unutrašnje stvaralačke ispunjenosti? Posledice, neposredne i posredne, ovakvog odnosa prema ozbiljnoj leksikografiji i sadašnjim i budućim leksikografima, i po struku, i po nauku, i po kulturu, i po društvo u celini pogubne su: jedna od banalnijih jeste ta da se ljudi žeste, uz nemalu dozu zavisti i zlobe, zbog saznanja da taj i taj jezik ima takve i takve rečnike, a mi nemamo, dok ostale posledice ni najmanje nisu banalne. Koje su one i kakve, na kraće i duže staze – *sapienti sat*. Na sreću ove kulture i ovog društva, goreopisanih zanesenjaka i idealista, koliko god da ih je malo, ipak još ima.

I treća, i izvesno najbitnija, štetna implikacija, budući da nemamo dovoljno kvalitetnih i modernih rečnika, uključujući i one elektronske, svima besplatno dostupne putem interneta, u našoj sredini ne postoji razvijena rečnička kultura, tj. navika proveravanja značenja ili razrešavanja jezičkih nedoumica u rečnicima i drugim priručnicima, što bi se prirodno očekivalo od posebnih korisnika jezika. Takva, pretežno bezrečnička i bespriručnička kultura umnogome potpomaže misaonost i osećajnost u upotrebi srpskog jezika, a u sklopu toga i nadriprevođenje, koje je, treba li to još naglašavati, najodgovornije za nastanak, jačanje i bujanje anglosrpskog. Sva je prilika da će se ova neslavna „tradicija" nastaviti.

Za kraj ovog odeljka, nekoliko indikativnih činjenica o naučnom statusu leksikografije. Da leksikografija nije naučna disciplina, iako prvenstveno primenjenolingvistička, ali sve više i teorijska, da li bi se širom sveta podsticala i vršila leksikografska i metaleksikografska istraživanja, da li bi se objavljivali priručnici, udžbenici i rečnici leksikografije (up. Atkins, Rundell 2008; Fontenelle 2008; Hartmann 2001; Hartmann, James 1998; van Sterkenburg 2003; Svensén 2009; Zgusta 1971), da li bi aktivno delovala udruženja leksikografa (u Evropi to je Evropsko udruženje za leksikografiju (eng. *European Association for Lexicography; EURALEX*)), da li bi se održavale naučne konferencije leksikografa i štampali zbornici s njih (dve takve bile su i kod nas, u Novom Sadu, 1983. godine, s kojeg je zbornik *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata* (Jerković 1984), te u Novom Sadu i Beogradu, 2001. godine, s kojeg je tematski zbornik *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* (2002)), da li bi se izdavali leksikografski časopisi (jedan od njih, *International Journal of Lexicography*, koji izlazi u Oxfordu, uvršten je i na Thomson Reutersovu i na ERIH listu najprestižnijih svetskih naučnih

časopisa), da li bi se držali univerzitetski kursevi leksikografije (jedan takav i na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu), da li bi se branile magistarske teze i doktorske disertacije iz leksikografije i, konačno, da li bi uopšte postojao Istraživački centar za leksikografiju (eng. *Dictionary Research Centre*), osnovan u Exeteru, u Velikoj Britaniji, a sada smešten u Birminghamu?

6. PERSPEKTIVE SASTAVLJANJA NOVOG, PROŠIRENOG IZDANJA *REČNIKA*

Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama deset godina posle: da li je vredelo? Iz dosadašnjeg izlaganja verovatno je postalo jasno da odgovor na ovo pitanje ne može biti ni lak, ni jednostavan, ni direktan, nego kompleksan, onakav kakav je i ozbiljan leksikografski rad. Stoga bi odgovor na (samo)postavljeno pitanje bio sledeći: delom da, zbog onog dobrog u *Rečniku* i oko njega; delom ne, zbog onog manje dobrog u njemu i oko njega; delom možda, kada se uravnoteženo i odmereno sagledaju i da i ne zajedno.

Celokupan tiraž *Rečnika* odskora je rasprodat, ali se nedavno, u čast njegovog desetog rođendana, pojavilo drugo, nepromenjeno, izdanje (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2011), koje se od prvog razlikuje tek po tome što je, u to doba inovativna, dvobojna, crna i tamnocrvena, štampa sada svedena na, čini se takođe inovativnu, dvonijansnu – crnu i svetlosivu. No, ovaj jubilej diskretno, ali neizbežno, pokreće još jedno pitanje, naročito među zainteresovanim čitaocima: kakve su perspektive sastavljanja novog, proširenog izdanja *Rečnika novijih anglicizama*? Na ovo pitanje spremno bi se moglo odgovoriti protivpitanjem: zašto bi se to novo izdanje radilo? Autori su svoje ciljeve uglavnom ostvarili već u prvom izdanju, a oni koji nisu ostvareni ne zavise neposredno od njih: učinci u našoj kontaktnoj i kontrastivnoj lingvistici postignuti su i to će se nastaviti i bez novog izdanja, učinci u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi nisu postignuti i to će se nastaviti i bez novog izdanja, a svrsishodnost i isplativost izrade novog izdanja trebalo bi svakome da su postale očigledne.

Ukoliko bi, uprkos svemu, tog novog izdanja ipak bilo, bilo bi ga zato (1) da se poboljša prvo izdanje, (2) da se obrade novi anglicizmi, koji su se u međuvremenu, tokom proteklih deset godina, u srpskom jeziku udvostručili, ako ne i utrostručili, i (3) da se pomogne onim čitaocima, koliko god malobrojnim i baš zbog toga dragocenim, koji žele da ispravno razumeju i dosledno koriste nove anglicizme. U korpus za to novo izdanje morali bi biti uključeni i u današnje vreme izuzetno rasprostranjeni, razuđeni i uticajni internetski izvori, kojih u prvobitnom korpusu, prirodno, nije bilo. Sam rečnik, najviše iz praktičnih razloga, bio bi realizovan samo u elektronskoj formi i bio svima besplatno dostupan putem interneta, što bi istovremeno umnogome olakšalo periodična, godišnja ili polugodišnja, dopunjavanja odrednica i podataka ponuđenih o njima.

U zaključku, uzimajući u obzir sve što je ovde izrečeno o *Rečniku novijih anglicizama* i povodom njega, a prethodno i urađeno na njegovom pripremanju, perspektive sastavljanja novog, proširenog izdanja trenutno su jedino u domenu teorijskih razmatranja i, po svim pokazateljima, tako će i ostati, bar što se ovog autorskog tima tiče.

Literatura

Atkins, B. T. S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography.* Oxford: Oxford University Press.

Bugarski, N. (2002). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Vera Vasić, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer, Novi Sad, Zmaj, 2001, 1-277. *Književnost i jezik* 49 (1-2), 153-157.

Bugarski, R. (2006). *Žargon. Lingvistička studija.* 2., prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Crowther, J. (ed.). (1995). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.* 5th edition. Oxford: Oxford University Press.

Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove. (2002). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Dragićević, R., Piper, P., Stefanović, M. (2011). *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika. Deo 2: Od reakcije ka stimulusu.* Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik.

Dražić, J. (2005). *Minimalni jednojezični tematsko-terminološki rečnik srpskog jezika kao stranog.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Dražić, J. (2008). *Minimalne leksičke i gramatičke strukture u srpskom kao stranom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Đorđević, R. (1994). *Uvod u kontrastiranje jezika.* 3. izdanje. Beograd: Filološki fakultet.

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Fontenelle, T. (ed.). (2008). *Practical Lexicography. A Reader.* Oxford: Oxford University Press.

Furiassi, C. (2010). *False Anglicisms in Italian.* Monza: Polimetrica.

Gajišin, V., Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2011). Engleski u Novom Sadu. U: *Govor Novog Sada. Sveska 2: Morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine* (V. Vasić i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 594-612.

Gortan Premk, D., Vasić, V., Dragićević, R. (red.). (2006). *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 2: Čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Gortan Premk, D., Vasić, V., Nedeljkov, Lj. (red.). (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1: Čovek – delovi tela.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Hartmann, R. R. K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography.* Harlow: Pearson Education.

Hartmann, R. R. K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography.* London, New York: Routledge.

Hlebec, B. (2010). *Enciklopedijski srpsko-engleski rečnik.* Beograd: Zavod za udžbenike.

Hlebec, B. (2011). *Rečnik slenga: englesko-srpski srpsko-engleski.* 3., dopunjeno izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik.

Jerković, J. (ur.). (1984). *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata.* Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Filološki fakultet; Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, Matica srpska.

Jocić, M. (2000). O novinama u jeziku javne komunikacije. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 43, 289-294.

Klajn, I. (1992). *Rečnik novih reči.* Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I. (2003). Jadno veličanstvo. *NIN* 2722. http://www.nin.co.rs/2003-02/27/27536.html.

Klajn, I. (2011a). *Rečnik jezičkih nedoumica.* 12. izdanje. Novi Sad: Prometej.

Klajn, I. (2011b). *Italijansko-srpski rečnik.* 5., dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Edicija.

Kolarić, A. (2010). *Terminologija sportskog plesa u engleskom i srpskom jeziku: teorijski i praktični aspekti.* Odbranjeni diplomski (masterski) rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Krimer Gaborović, S. (2011). *Semantička i tvorbena sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup.* Odbranjena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Krzeszowski, T. (1990). *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Lalić, G. (2002). Vera Vasić, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer: *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (Zmaj, Novi Sad 2001, 277 str.). *Južnoslovenski filolog* 58, 144-148.

Lazović, V. (2009). *Prevođenje tekstova na ambalaži prehrambenih proizvoda sa srpskog jezika na engleski: deskriptivni i preskriptivni aspekti.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milić, M. (2004). *Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina.* Novi Sad: Zmaj.

Milić, M. (2011a). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku (na primeru književnih i novinskih tekstova).* Odbranjena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milić, M. (2011b). Lexicographic codification of English-based synonyms in Serbian. *Südslavistik Online* 3, 53-66. http://www.suedslavistik-online.de/03/.

Milićević Matić, Lj. (2010). *Terminologija bibliotekarstva.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Mišić Ilić, B. (2011). *Anglosrpski* i *Serglish*: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog. U: *Jezik u upotrebi. Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom* (V. Vasić, ur.). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet; Beograd: Filološki fakultet, 71-93.

Mišić Ilić, B., Lopičić, V. (2011). Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54 (1), 261-273.

Németh Konc, É. (2010). *Polysemy in Verbs Expressing Animal Sounds in English and Hungarian: a Cognitive Linguistic Approach.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Nikolić, M. (2000). *Obratni rečnik srpskoga jezika.* Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Nikolić, M. (ur.). (2007). *Rečnik srpskoga jezika.* Novi Sad: Matica srpska.

Orčić, L. (2003). *Rečnik epizootioloških termina (na korpusu izveštaja Međunarodne organizacije OIE za godinu 2002.).* Odbranjeni specijalistički rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Panić, O. (2006). *Semantičko-pragmatička recepcija anglicizama u srpskom jeziku.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Panić Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme.* Novi Sad: Zmaj.

Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2010). *Pravopis srpskoga jezika.* Izmenjeno i dopunjeno izdanje. M. Pižurica (gl. red.). Novi Sad: Matica srpska.

Piper, P. (2003). *Srpski između velikih i malih jezika.* Beograd: Beogradska knjiga.

Piper, P., Dragićević, R., Stefanović, M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika. Deo 1: Od stimulusa ka reakciji.* Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.

Pižurica, M. (2002). Vera Vasić – Tvrtko Prćić – Gordana Nejgebauer, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, 'Zmaj', Novi Sad, 2001, 277 str. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 45 (1-2), 407-409.

Prćić, T. (2002). Predlozi za novi Pravopis (2): ka standardizovanom pisanju anglicizama. *Jezik danas* 16, 14-25.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom.* Novi Sad: Zmaj.

Prćić, T. (2007). O pravopisu i o*pravopis*menjavanju. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50, 691-695.

Prćić, T. (2008a). Culture-specific words and how to deal with them in bilingual dictionaries. In: *International Conference "English Language and Literature Studies: Structures across Cultures". ELLSSAC Proceedings. Vol. 1* (K. Rasulić and I. Trbojević Milošević, eds.). Belgrade: Faculty of Philology, 415-421.

Prćić, T. (2008b). Linguistic factors behind the global spread of English. U: *Jezici i kulture u kontaktu. Zbornik radova* (I. Lakić i N. Kostić, ur.). Podgorica: Institut za strane jezike, 110-116.

Prćić, T. (2010). Naša jezička kultura između jezičke norme, pseudonorme i beznorme: ima li kraja?. U: *Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura". Zbornik radova. Knjiga I* (Lj. Subotić i I. Živančević Sekeruš, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 471-477.

Prćić, T. (2011a). *Engleski u srpskom.* 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Prćić, T. (2011b). English as *the* nativized foreign language revisited: some glocal implications. In: *Image_Identity_Reality* (B. Đorić Francuski, ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 75-82.

Prćić, T. (2012). Lexicographic description of recent Anglicisms in Serbian: the project and its results. In: *The Anglicization of European Lexis* (C. Furiassi, V. Pulcini and F. Rodríguez González, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 131-148.

Procter, P. (ed.). (1995). *Cambridge International Dictionary of English.* Cambridge: Cambridge University Press.

Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika.* 3. izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ružičić, M. M. (2003a). *Terminološki rečnik invalidnosti.* Odbranjeni specijalistički rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Ružičić, M. M. (2003b). *Rečnik invalidnosti. Ka jednakosti u javnom govoru.* Novi Sad: Dnevnik, Centar „Živeti uspravno", Novosadsko udruženje studenata sa hendikepom.

Simić, M. (2008). *Srpsko-engleski lažni parovi: teorijski i praktični aspekti.* Odbranjeni diplomski (masterski) rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Sterkenburg, P. van (ed.). (2003). *A Practical Guide to Lexicography.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Stojičić, V. (2003). *Neologizmi u engleskom jeziku i njihova adaptacija u srpskom: teorijski i praktični aspekti.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Stojičić, V. (2006). *Englesko-srpski rečnik novih reči.* Novi Sad: Zmaj.

Summers, D. (ed.). (1995). *Longman Dictionary of Contemporary English.* 3rd edition. Harlow: Longman.

Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making.* Cambridge: Cambridge University Press.
Široki, V. (2010). *Profesionalne titule u Velikoj Britaniji i njihovo prevođenje na srpski jezik.* Odbranjena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.* Novi Sad: Zmaj.
Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.* 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.
Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography.* Prague: Academia; The Hague, Paris: Mouton. (u prevodu: (1991). *Priručnik leksikografije.* Preveo: D. Šipka. Sarajevo: Svjetlost).

Tvrtko Prćić

DU YU SPEAK ANGLOSRPSKI: REČNIK NOVIJIH ANGLICIZAMA
TEN YEARS ON: WAS IT ALL WORTH IT?

Summary

This paper has presented a critical and self-critical analysis of the achievements of *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (i.e. *Du Yu Speak Angloserbian? A Dictionary of Recent Anglicisms in Serbian*; Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001), ten years after its publication. A full answer to the question 'Was it all worth it?' can be provided only in the form of three combined statements – partly yes, partly no, partly maybe. The components of these statements have been explained in detail during the discussion, which has dealt with the following topics: (1) the intended and accomplished aims of the authors of the *Dictionary*, (2) the effects of the *Dictionary* on domestic contact and contrastive linguistics, (3) the effects of the *Dictionary* on everyday usage of Serbian, (4) institutional support of lexicographic work in this country, and (5) prospects for the compilation of a new, enlarged edition of the *Dictionary*.

Tvrtko Prćić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
tprcic@EUnet.rs

Laura Mrhar

A FUNCTIONAL APPROACH TO COMPILING A SPECIALIZED *ENGLISH-SLOVENE DICTIONARY OF GREEN ENERGY TERMS*

The functional approach to lexicography argues that dictionaries must provide their users with concrete types of information, presented in a manner that suits their needs. To achieve this, the process of compiling specialized dictionaries must be improved. This paper examines the revision of a specialized *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms*, with particular emphasis on the functional approach to building specialized dictionaries. As the potential users of the unrevised dictionary differ from those of the revised version, this paper aims to show how the profile of the intended user affects the structure of the actual dictionary entry, as well as the dictionary's main functions. The main objective of the paper is therefore to put forward a sound theoretical foundation for the improved construction of LSP dictionaries, so that they will truly serve as a helpful tool in solving those problems that normally occur in LSP communication.

Keywords: specialized lexicography, function theory, user profile, communicative functions, microstructure

1. INTRODUCTION

The compilation of specialized terminological products involves making numerous decisions concerning dictionary users, their needs, and their linguistic competence. This paper presents a pilot study that was carried out as part of the revision process of the *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms* (the ESDGET) (Mrhar 2010)[1], which was primarily compiled with a number of different users in mind, but was later on reorganized to suit a new type of user, namely the expert translator. To determine the user profile and the structure of the dictionary entry, the paper uses the *function theory of lexicography*, to see if it provides any practical suggestions for establishing the main functions of the dictionary, and thus improving its quality. In part one, the functional approach to lexicography is discussed from the point of view of the specific type of user with specific types of problems that occur in specific types of user situations (for a review, see Tarp 2008). In part two, the communicative functions of the revised dictionary are presented in detail, as they serve as the focal point for forming a revised dictionary entry. In part three, the microstructure of the dictionary entry is described along with a detailed user profile, the types of situations in which translators normally reach for bilingual specialized dictionaries, and the needs or problems that force them to do so.

2. THE FUNCTION THEORY OF LEXICOGRAPHY

Even though many theories concerning lexicographic functions, dictionary users, and their needs have been put forward so far, none of them '[…] has taken the full consequences of their references to

[1] The original dictionary was compiled as part of Mrhar's (2010) unpublished B.A. thesis (entitled *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms*), and was later revised to better suit the purpose of her unpublished PhD thesis (entitled *Bilingual Specialized Dictionary Compilation from a Translational Point of View*) in which the original dictionary is edited and expanded with a new target user in mind (i.e. the expert translator). Primarily, the ESDGET (Mrhar 2010) was structured so as to meet the needs of semi-experts, experts, students, and lay-people. As the expert translator's native-language competence, foreign-language competence, and encyclopedic competence differ from that of students and lay-people, the information presented in the dictionary had to be reorganized according to this new target user's needs and expectations. So far, the revised dictionary on green energy has not been published, but could be prepared for publication in print form after the PhD thesis has been defended.

the users and user needs' (Bergenholtz & Tarp 2003: 172). It was only after the development of the *function theory of lexicography*, proposed by Henning Bergenholtz and Sven Tarp from the Aarhus School of Business's Center for Lexicography, that dictionary users, their needs and the situations in which they normally reach for dictionaries became the focal point for the further development of all lexicographic theory. Even though users always had an important role in the compilation of dictionaries, this functional approach to lexicography '[…] shifts the focus from actual dictionary users and dictionary usage situations to potential users and the social situation in which they participate' (Tarp 2008: 40).

A proper understanding of the changing needs of potential users is therefore a crucial factor in the compilation of any dictionary, especially as dictionaries are viewed as utility products, meant to satisfy certain human needs (Bergenholtz & Tarp 2003: 172). The dictionary planning stage should therefore begin by drawing up a user profile, intended to characterize the potential user of the dictionary. It must be kept in mind, however, that dictionaries are meant to satisfy not global information needs but rather specific information needs which are never abstract needs, but are always concrete needs closely related to a concrete user in a concrete user situation (see Tarp 2008a: 119 for a review). When building a user profile, lexicographers must also consider the situations in which problems or needs normally arise, and can be solved by a certain kind of lexicographic data provided by a given dictionary (Bergenholtz & Tarp 2003: 173). A user profile together with a clear overview of the most common user situations provides a sound basis for establishing the overall purpose of a dictionary, as well as its functions. Some of the questions lexicographers need to take into account when building a profile of the intended users include the following (Bergenholtz & Tarp 2003: 173):

1. Which language functions as the users' mother tongue?
2. How well do the users master their mother tongue?
3. How well do the users master the foreign language in question?
4. What kind of experience do the users have concerning translation between their mother tongue and the given foreign language?
5. How vast is the users' general and encyclopedic knowledge?
6. How well do the users master the subject field represented by the given dictionary?
7. How well do the users master the specialized language of the given subject field in their mother tongue?
8. How well do the users master the specialized language of the given subject filed in the foreign language?

As all these characteristics are not relevant for every dictionary, lexicographers must first decide whether a particular dictionary is meant to serve the cognitive, or the communicative user situations. In the case of cognitive situations, the user looks for additional information or knowledge on some topic, be it cultural, encyclopedic, or specialized information related to a particular specialized field. In the case of communicative situations, the user is involved in text production, reception, and translation, and looks for information that could help him in solving problems that might pop up in one of these processes (Tarp 2005: 9). No matter what the user situation is, however, it is never abstract, but is always related to a specific user group engaged in a specific situation in which different problems arise that can be solved with the help of a dictionary. A clear distinction of the basic types of communication-related situations needs to be made in order to acquire a clear understanding of these situations and then detect their major problems. According to Bergenholtz & Tarp (2003: 175), there exist six basic types of communicative situations in which users normally reach for dictionaries:

1. Production of texts in the mother tongue (or first language)
2. Reception of texts in the mother tongue (or first language)
3. Production of texts in a foreign language (or second, third language, etc.)
4. Reception of texts in a foreign language (or second, third language, etc.)

5. *Translation of texts from the mother tongue (or first language) into a foreign language (or second, third language, etc.)*
6. *Translation of texts from a foreign language (or second, third language, etc.) into the mother tongue (or first language)*

Other types of user situations might be relevant for some dictionaries, and must appropriately be taken into account in the dictionary-planning stage. When the distinctive characteristics of the intended user group have been established along with the basic types of user situations, lexicographers can proceed to determine the needs of the prospective users. Even though lexicographers often claim that they use reliable means to characterize the users' needs before they start compiling a particular dictionary, they more often than not merely establish what it is that users expect to find in a dictionary. Tarp (2004: 312) argues that as far as existing dictionary practice is concerned, '[i]t is not a question of what users expect to find in the dictionary due to an improper dictionary culture, but what they actually need'. Therefore, it is necessary for lexicographers to determine the users' needs by consulting the following categories, comprising of various types of information that can be included in a particular dictionary:

1. *Information about the native language*
2. *Information about a foreign language*
3. *Comparison between the native and a foreign language*
4. *Information about culture and the world in general*
5. *Information about the special subject field*
6. *Comparison between the subject field in the native and foreign culture*
7. *Information about the native LSP*
8. *Information about the foreign LSP*
9. *Comparison between the native and foreign LSP* (Bergenholtz & Tarp 2003: 175)

Only after the lexicographers have determined the intended users' needs and have decided on which types of data to include in the given dictionary, can they determine the lexicographic functions of the dictionary. These functions depend on the type of the dictionary, and are determined by user situations. To illustrate, dictionaries intended for beginners whose main problem is text production in a foreign language differ considerably from those conceived for experts who have no problems with text production in a foreign language, but are sometimes not sure how to express a concept correctly. Therefore, any user-oriented dictionary, like the ESDGET (Mrhar 2010), must take into account the main types of user situations in order to prepare and include those types of information into the dictionary from which the users truly will benefit. The functions below are listed as the most important types of communication-oriented lexicographic functions:

- *to assist the users in solving problems related to text reception in the native language*
- *to assist the users in solving problems related to text production of texts in the native language*
- *to assist the users in solving problems related to text reception in a foreign language*
- *to assist the users in solving problems related to text production in a foreign language*
- *to assist the users in solving problems related to translation of texts from the native language into a foreign language*
- *to assist the users in solving problems related to translation of texts from a foreign language into the native language* (Bergenholtz & Tarp 2003: 176)

Other types of functions may be relevant for particular dictionaries, depending on what kind of user needs the given dictionaries are meant to satisfy. These needs are often very simple, and can be met by a small number of lexicographic data, or a combination of various types of data. Lexicographers can therefore decide on which data to include in a dictionary once its purpose has been determined or, if a particular dictionary is being revised, analyze whether the data already presented by the dictionary suit

its declared functions. The functional approach proposes that the data included in a dictionary must live up to its respective functions, and thus meet the requirements it is supposed to comply with (for a review, see Bergenholtz & Tarp 2003: 177). The following part of the paper discusses the lexicographic functions of the revised ESDGET from this communicative point of view, as the dictionary is not meant to address the knowledge-oriented needs of the users, but rather help them with the production, reception, and translation of LSP texts from English into Slovene.

3. THE COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF THE ESDGET

When determining the functions of any given dictionary, it is essential to define the profile of the intended user. In the case of the revised ESDGET, the intended user is an experienced translator who is normally confronted with specialized texts belonging to the subject fields of green energy, environmentalism, recycling, pollution, etc. S/he possesses a sound knowledge of his/her mother tongue (Slovene) and the foreign language s/he is translating from (English), but is sometimes confronted with the problem of not finding appropriate reference materials that would suit his/her area of specialization, and his/her professional needs. Within his/her line of work, translation from the given foreign language into his/her mother tongue is the most frequent, and is more often than not characterized by the usage of specialized language. To produce high-quality translations, the professional translator must have a proper understanding of the given subject field, and a good command of the specific terminology that is normally used within this field. In this respect, the translator can be compared to other specialists, who are not translators, but possess great knowledge of the specialized subject field in question and have no difficulties whatsoever communicating about it naturally. The revised ESDGET therefore serves two main communication-oriented functions that address the expert translator's specific needs related to:

- interpretation/reception of English specialized texts
- translation of texts from the foreign language (English) into the native language (Slovene)

The ESDGET fulfills a combination of two different functions, and includes information both on the foreign language, and the mother tongue of the intended users. Interpretation/reception of English specialized texts and their translation into Slovene are given the highest priority, meaning that the dictionary also includes some information on typical collocations, as well as minimal grammatical information on English and Slovene. In this respect, the revised ESDGET does not differ considerably from the initial version. An obvious difference between the two versions of the dictionary, however, is reflected in their treatment of meaning. The unrevised ESDGET (Mrhar 2010) provides extensive definitions that explain the meaning of the headword in both English and Slovene, which is not required in the revised version, as expert translators do not necessarily profit from additional encyclopedic information. On the contrary, professional translators only need native-language equivalents to grasp the meaning of the given specialized term. Specialized bilingual dictionaries for translators also do not need to include sentence examples, as the latter are more often than not found in dictionaries intended for more inexperienced users (e.g. learners) who need examples in order to better understand the definition.

It can therefore be deduced that additional information is not always productive, and must be carefully chosen according to the intended user and the overall purpose of a given dictionary. For example, expert translators can to some extent do without semantic information (e.g. explanations, definitions, and thematic field labels), whereas translators who are not specialists find that kind of information useful in the comprehension of the given notions (see also: Gómez González-Jover 2005: 78). In the translation from the foreign language into the native language, the less specialized translator requires more information than the expert translator, and benefits the most from information that facilitates the process of translation. In the case of the revised ESDGET, this type of information is given in the form of field labels, translational equivalents, grammatical information, and collocations. Definitions are not obligatory in bilingual specialized dictionaries for expert translators, but can be genuinely useful es-

pecially when a particular dictionary covers more than one subject field. As the ESDGET covers more than one topic (e.g. chemistry, biology, science…), it would seem logical to include multiple definitions accompanied by their respective field labels.

As a rule, specialized bilingual dictionaries contain as little information as possible, because they are intended for users who are experts in particular fields, and do not benefit from extensive contextual, semantic, grammatical, and pragmatic information. Quite often, such dictionaries only contain a list of terms and their equivalents, and are in this respect rather similar to glossaries. The revised ESDGET, however, is compiled in a manner that bends this rule to a certain extent, as its mains purpose is to make the translation process easier and quicker by providing more information than necessary. It therefore includes some contextual information in Slovene (e.g. typical examples of use, collocations) that shed some light on how particular terms are used in specialized texts and discourse, along with grammatical information, short definitions, field labels, and translational equivalents. The following chapter will show how the overall entry structure of the unrevised ESDGET (Mrhar 2010) was adapted to suit the needs of expert translators.

4. EXAMPLES FROM THE UNREVISED AND REVISED VERSIONS OF THE ESDGET

The unrevised version of the ESDGET (Mrhar 2010) was compiled to help Slovene non-native speakers of English better understand and use specialized English terminology. It was meant to serve a myriad of different users ranging from experts, semi-experts, laymen, to students, who lack knowledge of the given subject field, but possess a good knowledge of both their native language, and the foreign language in question. Their linguistic and encyclopedic knowledge, however, is not wide enough to ensure the understanding of specialized texts and their proper rendering in the target language. Consequently, the dictionary targets two main objectives: it presents an accurate record of terms that most often occur in the field of green energy, and facilitates the comprehension of these terms to the maximum. The initial version of the dictionary is structured around 282 key concepts taken from both general and specialized language. Word frequency played a major part in compiling the word list, as the most technical words are often viewed as the most useful in this type of discourse. The frequency of the words was measured according to how often these words occur in specialized language related to green energy and other similar fields. In the dictionary, each entry comprises nine parts, namely:

1.) pronunciation
2.) word-class markers
3.) grammatical information
4.) frequency
5.) English definition
6.) English example
7.) Slovene equivalent
8.) Slovene definition
9.) Slovene example

The specific lexicographic functions of the unrevised ESDGET (Mrhar 2010) dictated the inclusion of the aforementioned data types, whereas the intended users and the overall purpose of the dictionary influenced the amount of information included. The following examples (1, 2, 3, 4) show how this information is arranged in the actual dictionary entries (Mrhar 2010):

(1) **acid** /ˈæsɪd/ noun [C/U] ★ ★ CHEMISTRY a chemical substance with a PH value of less than 7 (MED): *hydrochloric acid* ♦ **kislina** tekočina ali snov, katere PH vrednost je nižja od sedem: *žveplova kislina*

(2) **eco-audit** /ˈiːkəʊ ˌɔːdɪt/ verb [T] to estimate how an individual, a group of people, or an activity affects the environment, and to offer advice on environmental issues: *After the expert eco-audited our house, we installed solar panels*. ♦ **eko-revidirati** oceniti kako posameznik, skupina ljudi, ali dejavnost vpliva na okolje in nuditi nasvete o zadevah povezanih z okoljem: *Strokovnjak je eko-revidiral hišo in nam povedal, kako zmanjšati naš ogljični odtis*.

(3) **landfill gas** /ˌlæn(d)fɪl ˈgæs/ noun [U] landfill gas is generated in landfill sites by anaerobic decomposition of domestic refuse (municipal solid waste). It consists of a mixture of gases and is colourless with an offensive odour due to the traces of organosulphur compounds. Aside for its unpleasantness, it is highly dangerous and must be controlled at all operational landfill sites, whether actively or passively vented or both especially in the case of deep sites (ET): *landfill gas emissions* ♦ **deponijski/odlagališčni plin** deponijski plin nastaja na odlagališčih odpadkov z anaerobnim razkrajanjem gospodinjskih odpadkov (občinski trdni odpadki). Sestavljen je iz mešanice plinov, je brezbarven in ima značilen, neprijeten vonj zaradi prisotnosti organskih žveplovih spojin. Poleg tega, da ima neprijeten vonj, je zanj značilno to, da je zelo nevaren. Zato ga je treba na vseh delujočih odlagališčih odpadkov nadzorovati, bodisi z aktivnim ali/in pasivnim prezračevanjem, še posebno na zelo globokih odlagališčih (ET): *Deponijski plin se lahko uporabi za ogrevanje*.

(4) **paraffin** /ˈpærəfɪn/ noun [U] a clear oil with a strong smell that is used for fuel (MED): *paraffin wax* ♦ **parafin** olje belkaste barve, ki se uporablja kot gorivo: *parafinsko olje*

Spelling information is included to help the users whose native language is not English correctly pronounce and use difficult words, e.g. *paraffin* (4), in speech. The information given about the word-class and grammar labels of various headwords are provided to inform the users of all the constructions they must know in order to use a particular word flexibly and fluently (see also Atkins & Rundell 2008: 219-220). Other constructional information is encoded in the English and Slovene examples, which are not translated, but nevertheless provide advice on the usage of a given headword, along with information on the contexts in which a word typically occurs. Frequency marking in the form of red stars (1) shows the users which items are the most common, and therefore the most useful. In the case of the ESDGET (Mrhar 2010), definitions are longer (3) than those normally found in bilingual dictionaries, as they include encyclopedic notes, especially useful for the LSP text reception, native- and foreign-language text production, and translation (see also Bergenholtz & Tarp 1995: 143). Equivalents are provided for all headwords. As Slovene is sometimes familiar with two possible translational equivalents for an English word, these options are also cited, as in example (3).

As the revised version of the ESDGET was compiled with a more defined user in mind, namely the expert translator, the overall structure of the dictionary entry had to be reorganized to suit his/her individual needs, as they greatly influence the amount and nature of the linguistic information required. With a clear idea of the intended user and what s/he will use the dictionary for, a number of decisions had to be made including which headwords and information categories to incorporate into the dictionary, and in which way to present them. Firstly, the majority of headwords to be included into the revised dictionary were taken from the unrevised version of the ESDGET (Mrhar 2010). Secondly, new headwords were chosen from various dictionaries, corpora, and Internet websites containing product-line glossaries on green energy and other environmental matters. A substantial, if not the largest part of the word list was gathered from online glossaries, such as the *Oregon Department of Energy Glossary of Energy Terms*[2], *or The California Energy Commission Glossary of Energy terms*[3], and various corpora

[2] Oregon.gov: Official Oregon State Web Site. Oregon Department of Energy: Renewable Resources Glossary of Energy Terms. 2007. http://www.oregon.gov/ENERGY/RENEW/glossary.shtml

[3] The California Energy Commission Website. The California Energy Commission: Glossary of Energy Terms. 1994-2009. http://www.energy.ca.gov/glossary

like Evrokorpus4. In the case of the unrevised ESDGET (Mrhar 2010), most headwords were chosen according to their frequency of occurrence.

The information on frequency provided by the unrevised dictionary was not gathered from frequency lists or computer corpora, but was acquired with the help of *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (Rundell et al. 2007), which marks the most frequent words found in English with red stars that show their frequency (e.g. a word with one red star is fairly common, whereas a word with three stars is one of the most basic words found in the English language). 'The same manner was used in the *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms* […]. Frequency was included into the specialized dictionary on green energy terms so as to show its users which words are not only the most frequent but also the most standard' (Mrhar 2010: 15). Before these headwords were included into the revised version of the dictionary, a corpus analysis was carried out to show their true frequency of occurrence in various general corpora (e.g. COCA, BNC, enTenTen, and Evrokorpus).

Predictably, the analysis showed that most of these headwords have a relatively low frequency of occurrence in general corpora, due to the fact that they are limited to a very specific field (i.e. the specialized field related to green energy). Surprisingly, however, headwords like *ecology*, *ecological*, *environmental*, *global warming*, and *thermal* also occurred in the above-mentioned corpora with very low frequency rating counts, even though these terms are not limited to the specialized field related to green energy, but can be applied to more general fields (e.g. mass media, non-technical books and other texts). In order to get more reliable data on frequency, which is to be included into the revised dictionary at a later stage, a small corpus of specialized texts referring to green energy is currently being developed for the purpose of not only predicting the frequency of the given headwords but also explaining it. The corpus-driven approach to the revised ESDGET will furthermore improve its credibility and ensure that the data provided by it is accurate.

To really improve the dictionary on green energy and its entries, however, a series of important decisions regarding the microstructure of the dictionary had to be made before any kind of corpus analysis could be carried out. So in order to improve the dictionary entry, a model composed of different types of information was constructed to guide the revision process. It includes the three different types of information expert translators normally look for in specialized reference materials, namely (a) contextual information, (b) semantic information, and (c) grammatical information.

Contextual information implies the kind of text in which a particular meaning normally occurs. Such information is most often provided in the form of '[…] the phrase or clause, and maximally the sentence, in which the target word appears in corpus data' (Atkins & Rundell 2008: 145). Semantic information implies definitions in the source language or the target language and translation equivalents, whereas grammatical information provides the grammatical category of entries (Gómez González-Jover 2005: 79). It is evident that the microstructure of the revised ESDGET, which is based on these types of information, differs considerably from that of the unrevised version. As opposed to the initial version, the improved entry only comprises five parts:

1.) word class marker
2.) Slovene translation
3.) grammatical information
4.) Slovene definition
5.) Slovene example

The information provided by the revised dictionary entry has been reduced considerably, and tailored to suit the expert translator's level of specialization. Therefore, apart from the equivalent term, which acts as the central part of the revised dictionary entry, the translator-oriented dictionary provides extra information on form (i.e. grammatical information), meaning (i.e. semantic information), and context (i.e. contextual information). Describing meaning only by a translation equivalent is of limited

[4] Evrokorpus. Parallel Corpora. http://evrokorpus.gov.si

value, as the meaning of a given terms sometimes cannot be precisely rendered by a matching word in another language (for a review, see Zgusta 1984: 148-149), resulting in the fact that alternative translations are often provided in the revised ESDGET, along with clear distinctions between these translations. What shows how the senses between different translation equivalents interrelate is the organization of the dictionary entry. In those cases in which two different translation equivalents are completely synonymous and can be used interchangeably (5), the translation equivalents are separated from one another by way of a forward slash (/):

(5) **landfill gas** *n* – **deponijski/odlagališčni plin** (m) plin, ki nastaja na odlagališčih odpadkov z anaerobnim razkrajanjem gospodinjskih odpadkov (ET): *Deponijski plin se lahko uporabi za ogrevanje*.

In those cases in which there exist slight nuances in meaning between two or more translation equivalents (6), the translations are separated from one another by way of a comma. Additional data in the form of definitions is provided to distinguish between the given translations, and a definition is given for each of the senses provided by the translation equivalents, along with short examples for each equivalent. It is evident that the distribution of meanings is not organized as a list, but rather as a hierarchy of sections labeled with different numerals, each of which corresponds to a given meaning or section. The translation equivalents are organized according to their frequency, meaning that the most commonly used terms are listed first, followed by less frequently used terms.

(6) **crop** *n* – **pridelek, posevek** (m) 1. kar se pridobi z gojenjem česa sploh v enem letu, v eni sezoni (SSKJ) 2. kar je posejano (SSKJ): 1. sadni pridelek, 2. zimski posevek

As opposed to the unrevised version of the ESDGET (Mrhar 2010), the revised dictionary on green energy does not include long, encyclopedic definitions, but rather short and concise ones. This is due to the fact that specialized bilingual dictionaries normally seek to satisfy the needs of expert users (professional translators in the case of the revised ESDGET) who only need minimal (linguistic) information to grasp the meaning of a given concept. For example, if a translator encountered the term *crop* (6) in a scientific article, and s/he would not be sure about its precise meaning, s/he would not want to find out everything there is to know about *crop*. S/he would merely want to understand what was being said or implied by the term. A definition such as *kar se pridobi z gojenjem česa sploh v enem letu, v eni sezoni* [*what is gained by growing something in a year, in a season*] or *kar je posejano* [*what is sown*] would provide enough information for the translator to understand *crop* without having to consult other sources or lose to much time trying to decipher its meaning on his/her own. This supports Bolinger's observation that definitions are meant '[…] to help people grasp meanings, and for this purpose their main task is to supply a series of hints and associations that will relate the unknown to something known' (Bolinger 1965: 572).

Besides semantic information in the form of translation equivalents and definitions, the revised ESDGET provides some grammatical information, organized in a way to suit the needs of the expert translator. Concerning his/her level of specialization, the intended user does not need a lot of grammatical information about his/her native language (Slovene) or the language s/he is translating from (English). The information on form therefore only includes data on word class (e.g. *n*: noun (7), *v*: verb (8)) in English and gender (e.g. (m): moški spol (9) [masculine], (ž): ženski spol (7) [feminine]) in Slovene. Information on grammar is not very detailed, as expert translators normally do not benefit from the various grammar components of a dictionary, e.g. constructions and extra grammar information in the form of grammar labels.

(7) **acid** *n* – **kislina** (ž) kem. snov, ki tvori z bazami soli in reagira kislo (SSKJ): *Merkaptoetanojska kislina se loči z obarjanjem z raztopino kadmijevega diacetata* (ET).

(8) **eco-audit** *v* – **eko-revidirati** (dov. in nedov.) oceniti kako posameznik, skupina ljudi, ali dejavnost vpliva na okolje: *Strokovnjak je eko-revidial hišo in nam povedal, kako zmanjšati naš ogljični odtis*.

(9) **landfill gas** *n* – **deponijski/odlagališčni plin** (m) plin, ki nastaja na odlagališčih odpadkov z anaerobnim razkrajanjem gospodinjskih odpadkov (ET): *Deponijski plin se lahko uporabi za ogrevanje*.

Contextual information illustrates the typical uses of the given terms in the form of examples or collocations (10). Examples are rather short due to space constraints, and are not translated, as is the case in bilingual learners' dictionaries. Illustrative examples in the form of complete or partial sentences are more often than not provided exactly as they occur in various corpora (e.g. Evrokorpus), or are abridged from corpus sentences. Some information on stylistics is provided in the form of field labels (e.g. kem. (11)[chem.]), which indicate that particular items are only used in specific types of subject fields or domains, and definitions (e.g. *olje belkaste barve, ki se uporablja kot gorivo* (12) [*a clear oil that is used for fuel*]). Overall, the arrangement of information is systematic, especially as it does not force translators to read through the complete entry to find the equivalent.

(10) **paraffin** *n* – **parafin** (m) olje belkaste barve, ki se uporablja kot gorivo: *parafinsko olje*

(11) **acid** *n* – **kislina** (ž) kem. snov, ki tvori z bazami soli in reagira kislo (SSKJ): *Merkaptoetanojska kislina se loči z obarjanjem z raztopino kadmijevega diacetata* (ET).

(12) **paraffin** *n* – **parafin** (m) olje belkaste barve, ki se uporablja kot gorivo: *parafinsko olje*

The distribution of information is user-friendly and enables the translator to find the data s/he is looking for quickly and easily, especially because the entries are arranged alphabetically, and have been organized according to a very clear typography (the translational equivalents are distinguished from the rest of the text with a different font style), which further facilitates the user's look-up process. Once more, we come to the conclusion that a particular dictionary needs to be defined according to its intended user group, its general lexicographic functions, and the assistance it can provide to cover the users' needs. Even though one dictionary cannot solve all the users' problems, it can provide them with the help they need in a certain situation.

5. CONCLUDING REMARKS

The function theory of lexicography examines specific types of dictionary users with specific types of problems that arise in specific types of situations. What has been studied within the framework of this methodology is the rather vast number of problems that arise in the compilation of a bilingual specialized dictionary for professional translators. This paper has offered some specific proposals for the revision of the *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms* (Mrhar 2010), which was primarily compiled for a range of different users (e.g. students, laymen, and experts), only to be revised with a new, more specific user in mind, namely the experienced translator. To contribute to this endeavor, this paper has identified the communicative functions of the given dictionary, and then presented a user profile that would later on influence the overall entry structure of the revised ESDGET. The study has also examined the situations in which intended users normally reach for specialized translation-oriented dictionaries, and the needs, which make them to do so. Finally, the study has drawn up a brief report on the most important factors that need to be taken into account when determining the overall structure of the revised dictionary's entry, and the information it must include in order to truly satisfy the needs of a professional translator.

References

Atkins, B.T Sue and Rundell, Michael. 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford University Press.

Bergenholtz, Henning and Tarp, Sven. 1995. *Manual* of *Specialised Lexicography: The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Bergenholtz, Henning. and Tarp, S. 2003. 'Two Opposing Theories: On Wiegand's Recent Discovery of Dictionary Functions'. In *Hermes*, *Journal of Linguistics* 31: 171-196.

Bolinger, Dwight. 1965. 'The Atomization of Meaning'. In *Language* 41. 555-573.

Gómez González-Jover, Adelina. 2005. 'Specialized Bilingual Dictionaries for Translators (Some Considerations for a User-Oriented Approach'. In *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 18: 71-83.

Mrhar, Laura. 2010. *English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms*. Unpublished B.A. thesis. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Rundell, Michael et al. 2007. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Oxford: Macmillan Education: A&C Black Publishers.

Tarp, Sven. 2004. 'Reflections on Dictionaries Designed to Assist Users with Text Production in a Foreign Language'. In *Lexikos* 14: 299-325.

Tarp, Sven. 2005. 'The Pedagogical Dimension of the Well-conceived Specialised Dictionary'. In *Iberica* 10: 7-21.

Tarp, Sven. 2008. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-knowledge. General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Tarp, Sven. 2008a. 'The Third Leg of Two-legged Lexicography'. In *Hermes*, *Journal of Language and Communication Studies* 40: 117-131.

Zgusta, Ladislav. 1984. 'Translational Equivalence in the Bilingual Dictionary'. In *Lexicographica* Series Maior 1 : 147-154.

Laura Mrhar

UNE APPROCHE FONCTIONNELLE DE LA COMPILATION DU DICTIONNAIRE ANGLAIS-SLOVENE DES TERMES D'ENERGIE VERTE

Résumé

Cet article présent quelques réflexions théoriques générales concernant la compilation des dictionnaires bilingues spécialisés. Issue de la théorie des fonctions de lexicographie, il démontre le processus de la révision du dictionnaire existant *» English-Slovene Dictionary of Green Energy Terms« (Dictionnaire anglais-slovène des termes d'énergie verte)*, et touche son utilisateur destinée, ses besoins particuliers, ses situations concrètes de l'utilisation du dictionnaire, et les fonctions particulières qu'un dictionnaire est censé de servir. Le but de cette analyse est de montrer que tout processus de la compilation des dictionnaires, orienté vers l'utilisateur, devrait être basé sur des fondements théoriques solides, concernant l'utilisateur cible, la nature du champ de l'objet choisi et la présentation générale de l'entrée de dictionnaire. En déterminant l'utilisateur du dictionnaire révisée d'énergie verte et en précisant les fonctions lexicographiques qu'il est censé remplir, le document présente une étude pilote réalisée dans le cadre du processus de révision pour introduire les changements qui ont dû être faits pour déterminer les conceptions finales de l'entrée de dictionnaire. A cet égard, quelques exemples des entrées révisés et non révisés du dictionnaire sont fournis pour montrer comment les besoins des utilisateurs spécifiques d'un dictionnaire influencent la quantité et la présentation des données lexicographiques inclus dans une entrée de dictionnaire. L'objectif global de cette analyse est de proposer un modèle théorique basé sur la théorie des fonctions de lexicographie, qui devrait être prise en compte dans la compilation des produits terminologiques spécialisés, destinés à un certain type d'utilisateur, avec certains types de problèmes qui normalement surviennent dans les différents types de la communication des langues de spécialité (*LSP*).

Laura Mrhar
PhD student, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
lauramrhar@gmail.com

4. Традуктологија

Georgiana Lungu-Badea

TRADUIRE OU NE PAS TRADUIRE LE NOM PROPRE-CULTURÈME, TELLE EST LA QUESTION[1]

Dans cette étude, nous relevons l'alternance des choix traductionnels de Npr-culturèmes. Structures diverses et variées, les culturèmes sont organisés suivant des indices formels, sémantiques et fonctionnels. Leur classification nous permettra de les repérer dans les textes à traduire et d'envisager la stratégie de traduction adéquate. Même si l'absence de normalisation dans la traduction des Npr-culturèmes ne surprend pas, elle ne justifie pas non plus les solutions maladroites, non homogènes, etc. Notre but est de faire du culturème le paradigme, le prototype normal des phénomènes culturels, et de démontrer que – selon le contexte, l'intention, la finalité, le destinataire, etc. – les Npr-culturèmes peuvent être rendus (en roumain comme dans toute autre langue-cible) par des solutions spécifiques et argumentées.

Mots clés : culturème, nom propre, (in)traductibilité, report, stratégie de traduction

1. INTRODUCTION

L'analyse des normes et des aspects liés à la traduction roumaine des noms propres (Npr, dans ce qui suit) nous a permis de remarquer l'oscillation entre : a) le *report* ou la *non traduction* ; b) la *traduction sémantique* ; c) la *traduction libre* des Npr qui connotent, caractérisent, décrivent, etc. ; et, comme une solution dérivée de la précédente, d) l'*adaptation* (par équivalence pragmatique ou dynamique) des Npr parus dans les œuvres littéraires – des sobriquets, surnoms, pseudonymes (Lungu-Badea 2009a, 2011a, 2011b).

Avant de présenter les cas de figure de la traduction des Npr-culturèmes, à partir de leurs effets d'évocation, nous avons recours à une digression explicative du concept de *culturème*. La problématique de la restitution interlinguale des Npr sera elle aussi implicitement abordée.

2. LE CULTURÈME. DÉFINITION, ACCEPTION, TYPOLOGIE

2.1. Définition du concept de culturème

« Élément constituant d'une culture » (cf. le *Grand Dictionnaire Terminologique*), le concept de *culturème* – créé selon le modèle consacré dans les sciences du langage, à l'aide de la racine d'un mot et du suffixe *–ème*, tels que *phonème, morphème, lexème*, etc. – est une notion d'emballage qui va au-delà des idées d'un domaine, touchant toutes les créations socioculturelles. Hérité de la cybernétique, ce concept qui contient le principe de la mesure de la quantité d'information ou d'originalité, est inextricablement lié à la culture : « La culture sera […] mesurée par l'étendue des culturèmes possédés par l'organisme multipliée par l'importance des associations que cet organisme effectue entre culturèmes. » (Moles 1967, 34).

[1] Projet du MNTR de Serbie, No 178002, *Langues et cultures dans le temps et dans l'espace*.

Pour désigner les réalités spécifiques à une langue-culture, particulièrement ce qui a trait à la culture locale, historique, à savoir les objets d'une culture matérielle donnée, la plupart des linguistes, traductologues et traducteurs utilisent le concept de *realia*, distinguant les *realia-objets* et les *realia-mots*, les derniers renvoyant aux signes qui, à leur tour, désignent des objets de la culture matérielle. Ce sont donc des unités porteuses d'information culturelle, à savoir des *termes culturels* (Newmark 1977, 59), *allusions culturelles*[2]*, références culturelles, ethnonymes, folklorèmes, mégasigne* (*dramatique*)[3]*, culturèmes*.

Des « atomes de culture dont l'agrégation aléatoire contribue à former la culture […], les culturèmes sont les contenus latents plus que de messages définis et sont donc susceptibles dans l'esprit de chaque récepteur, de transformation avant répétition, en fonction d'une structure de pensée de chacun de ceux-ci » (Moles 1967, 154). La culture de masse est faite d'une mosaïque de culturèmes – atomes de culture ou « éléments simples » (Ibidem, 33) maniés par l'homme qui est un atome social – mis en circulation par les medias, des matériaux universels de la pensée, agençables, à la volonté de l'usager d'une culture source, dans d'autres messages originaux (Moles, Rohmer, 1996)

Compte tenu de ses observations, nous précisons que la notion de *culturème* désigne : 1. tout support de signification dans une culture donnée ; 2. l'ensemble des faits culturels spécifiques à des domaines de spécialité très variés : littérature, sémiotique, linguistique, traductologie, phénoménologie, sociologie, droit comparé, etc. (Lungu Badea 2004, 2009b). Occupant une place privilégiée dans la traductologie et dans études interculturelles (Oksaar 1988), en concordance avec l'importance prêtée au processus de médiation de la communication par la traduction (Vermmer et Witte, 1991), le concept doit sa complexité à la pluralité des réalités auxquelles il renvoie. Assimilé par les théoriciens de la traduction et par les traducteurs, le concept répond à un besoin théorique consistant à réévaluer certains aspects analysés initialement par la linguistique (par exemple, les connotations, les champs sémantiques, etc.) en vue de construire un appareil critique adéquat à la traductologie, à la traduction et à la didactique. Les culturèmes renvoient à un contexte extralinguistique, à une situation, d'où leur nature historique, culturelle, littéraire, etc.[4]

Le *culturème* se rapproche de l'allusion, du néologisme, de l'emprunt ou de l'unité de traduction, sans se confondre avec ceux-ci. Il est donc un marqueur complexe.[5]

2.2. Dans la théorie de la traduction, le culturème a été défini (cf. Vermeer et Witte 1990, 137) comme une unité représentant un phénomène social, ayant une portée culturelle spécifique pour les membres d'une société. Il va de soi que la pertinence et la compatibilité des phénomènes sont fonction de celui qui compare les faits et de son horizon d'attente. Des différences peuvent surgir sur le plan cognitif ou sur le plan émotionnel ou sur les deux plans à la fois. Il convient de souligner que le statut de *culturème* n'est pas applicable à la société tout entière. D'où sa relativité. L'identification des particularités d'un phénomène n'assure pas forcément la reconnaissance de sa portée culturelle. Considérons l'exemple suivant : le syntagme *robot industriel* a une portée technologique, par rapport aux Npr-culturèmes *Ileana Cosânzeana* (« la Belle aux cheveux d'or », fr. *princesse charmante*), *Baba*

[2] Voir l'analysé du clivage culturème-allusion (Lungu Badea, 2004, 2009b) et la conceptualisation de cet outil traductologique.

[3] « Au sens de la sémiotique russe de la culture, tout support de signification dans une culture donnée. Suivant cette acception, une pièce de théâtre ou un film est un « texte » dans la culture, même si ces œuvres ne sont pas inscrites dans un texte écrit […]. Pour éviter toute confusion avec l'acception courante du mot texte, [Francoeur préfère] l'expression mégasigne dramatique ou filmique ou de façon plus générale, *culturème*, pour désigner une unité minimale de la culture » (L. et M. Francoeur – les auteurs soulignent).

[4] Cela ressort aussi de leur typologie que nous présentons dans ce qui suit.

[5] Nous y retenons une définition contextuelle du culturème, empruntée à Guillaume Drouet : « Dans un second temps, l'étude de ce folklorème qu'est le tso-maraude apporte un éclairage particulier sur *le culturème qu'est le bâton* de Jean Valjean. Cet objet, que le personnage possède pendant toute une partie du roman, qui suit son parcours et son évolution, apparaît comme un objet-monde qui donne à lire de manière synoptique, les dimensions à la fois fonctionnelle, mythique et esthétique de l'histoire du héros. Bien plus qu'un simple outil, *le bâton, selon la perspective ethnocritique, est un répertoire de motifs, un emblème du personnage, un marqueur statutaire, un médiateur des relations du personnage avec son environnement témoignant d'un certain éthos*. » (nous soulignons).

Yaga (dans les contes slaves, sorcière méchante ou magicienne bienveillante, en roum. soit *Baba Cloanta*, qui contrarie, entrave le héros, soit *Sfânta Duminica/ Vineri/Miercuri* [Sainte Dimanche/ Vendredi/Mercredi] qui le secourt, le protège). Les deux derniers sont culturellement marqués au-delà des contextes qui les produisent et desquels ils tirent leur signification. Cela revient à dire que l'unité de traduction, utilisée à valeur/à fonction de culturème et reconnue comme telle par l'usager, a un sens global dans tout contexte où elle apparaît. Cependant, la possibilité de sa non-reconnaissance, qui rendrait illusoire la communication, étant susceptible de mener à l'échec du vouloir-dire, reste envisageable en raison de sa relativité. La fréquence de telles caractéristiques à l'intérieur d'une culture n'est pas un critère à prendre en compte. Ces éléments porteurs d'information culturelle peuvent être des culturèmes pour certains des usagers des langues mentionnées, mais ils ne doivent pas l'être absolument pour tous. Les chercheurs allemands parviennent à une conclusion similaire puisqu'ils affirment que la distinction *fourchette* / *baguettes* (Vermeer et Witte 1990, 138) est bien un exemple de différence culturelle, alors que la fréquence des *voitures* en Europe Occidentale par rapport à la fréquence des *fourchettes* en Europe Centrale ne l'est pas.

Étant donné ce contexte, l'intertextualité et l'interréférentialité sont extrêmement productives en traductologie et en traduction, surtout que les culturèmes impliquent un fort rapport avec le contexte extralinguistique et préservent leur autonomie par rapport au processus de traduction. Propres aussi bien à l'oral qu'à l'écrit, volontairement ou involontairement utilisés, les culturèmes sont parfois difficilement repérables par les destinataires qui partagent le même code linguistique que les émetteurs. La relativité et le caractère monoculturel du culturème empêchent son repérage. Les problèmes liés au repérage des culturèmes sont doublés par des problèmes de réexpression dans la langue-cible.

Par exemple, le roum. *bonjurist* est sociolème et culturème à la fois. En tant que sociolème, il désigne non seulement un jeune homme faisant partie d'un groupe d'avant-gardistes ayant fait leurs études en France, mais aussi un style de vie et un sociolecte. Le mot est également porteur d'informations culturelles parce qu'il exige la connaissance du contexte culturel dans lequel le culturème fonctionne et actualise son sens. De même que *uma balzaquiana* (*une* balzacienne), culturème en portugais-brésilien. Dérivé, en fait nominalisation de l'adjectif fr. *balzacien, -enne* « relatif à Balzac », ce vocable désigne métonymiquement « une femme de trente ans ». Au Brésil, non pas en France. Monoculturalité démontrée.

Pris dans un sens large, le terme *culturème* est utilisé pour désigner toute unité porteuse d'information culturelle. Une première réaction du traducteur vis-à-vis du culturème concerne son statut tangible ou intangible, sacré, enregistré. Il cherchera donc à l'acclimater (approche sourcière) ou à le reporter (approche cibliste, cf. Ladmiral 1979). Plus que l'information contenue dans les phonèmes, morphèmes, lexèmes, stylèmes, etc., elle aussi susceptible d'être marquée culturellement, l'information véhiculée par le culturème sert de puissant faire-valoir de la culture(-source).

Représenté en surface par des lexies simples ou composées, par des expressions lexicalisées ou par des expressions allusives de type palimpseste, les culturèmes constituent plusieurs catégories. Pour les classifier, d'après le critère formel et fonctionnel, nous avons utilisé (2004, 2009b) alternativement la langue française et la langue roumaine en tant que langue-source.

Du point de vue formel, nous avons distingué : 1) des *culturèmes simples*, représentés par des lexies simples (noms communs ou propres) ou composées (*colivă* (du néogr. « kollyva »), *Fătălăul*, fr. *Feuillants*, *steppe*, *chefferie, bakchich*, *optimisme*, *Polichinelle*, *Procuste*, *Fréron,* etc.) et 2) des *culturèmes composés*, représentés par des syntagmes et par des unités phraséologiques fonctionnant en tant qu'unités de sens (par exemple : *raison suffisante*, *Embrassons-nous, Folleville !*).

La classification des culturèmes n'est pas un but en soi ; elle est née de la nécessité de systématiser les culturèmes en vue de faciliter la compréhension du phénomène. Suivant le *critère fonctionnel*, nous avons identifié des c*ulturèmes historiques*, diachroniques, qui actualisent la relation entre l'émetteur

et son époque (*burtă verde*[6], *toillette*[7], *limbă*[8], *ocolniţă*[9], *etc.) et des culturèmes actuels*(*légionnelle, poujadisme*)[10]. Quelle que soit la langue, le français et le roumain, en l'occurrence, nous avons affaire à des culturèmes figés dans le lexique et dans le message.

3. TRADUCTION DU NPR-CULTURÈME

Le culturème n'est pas un procédé lexical ou terminologique ; il représente une caractéristique de la communication qui se manifeste dans l'acte de traduction lors du transfert des pratiques mono-culturelles et des faits culturels à l'intérieur de la langue-source et, secondairement de celle-ci vers la langue-cible (v. *infra*). Le traducteur réalise une approximation des valeurs culturelles et stylistiques du texte-source qui équivaut à une « compensation des niveaux d'appréhensibilité » (Moles 1967, 142).

Trait propre à la culture-source, le culturème n'est pas nécessairement repérable dans la culture-cible. Le terme est donc utilisé dans son acception contextuelle d'élément porteur d'informations culturelles, acception qui s'actualise dans un contexte culturel spécifique. La difficulté de traduire le culturème est liée, d'abord, à son repérage et, ensuite, à l'intraduisibilité de sa signifiance ; et non pas à celle de sa signification. Les culturèmes se laissent traduire facilement ; la traduction de l'intention de la culture en fait peut-être exception. Dans toutes les langues il y a des mots pour désigner les *baguettes* (couverts asiatiques) ou les *fourchettes*. C'est le contexte extralinguistique qui leur assigne la valeur de faits culturels.

Le traitement traductif des Npr-culturèmes s'appuie sur leur nature quadridimensionnelle : sémantique, sociolinguistique, graphique et phonétique. Nous n'insistons pas sur les deux grandes catégories de Npr : sémantiques et asémantiques. Ce n'est que la première qui intéresse ici, vu que, pour la seconde, le report fait la loi de transfert interlingual (les Npr *Jourdain, Folleville, Fréron*, etc. dans les textes littéraires qui les rendent connus).

On observe que la restitution de certains Npr-lexicalisés, issus de la littérature, exige des solutions différentes selon le type de texte. La difficulté de les traduire n'apparaît pas dans le contexte d'origine, mais seulement lorsque ces Npr sont recontextualisés et ils ainsi le statut de culturème (*Jourdain, Folleville, Fréron*, *Panurge*, etc. ; cf. Lungu-Badea, 2004, 2009a, 2011). L'examen et les constations qui suivent devraient avoir des conséquences non pas pour la création d'un outil de traduction des culturèmes, parce que il n'y a pas de recette de traduction, mais pour l'identification des repères qui gèrent leur (in)traductibilité et pour la reconnaissance des facteurs qui l'influencent et qui se rattachent tantôt à la lettre (traduction sourcière ou littéraliste), tantôt au sens (traduction cibliste ou ethnocentrique). Parce que cette dichotomie révolue est improductive dans notre étude, nous envisageons de prendre en considération le vouloir-dire de l'émetteur/auteur et le « vouloir-lire/ouïr »[11]du récepteur/lecteur/public.

[6] Ce syntagme caractérise quelqu'un d'immature, encore vert (péj.), métonymie de la diarrhée. Caricature des « sans-culottes », adeptes de la mode de l'époque (courts vestons en étoffe légère, les manches retroussées) ; à cause des vêtements légers, les adeptes de ces costumes prenaient froid à l'estomac. Au XIXe siècle, *Burtă verde* était une boutade courante à l'époque de la transition vestimentaire ; aujourd'hui, elle désigne toujours quelqu'un d'immature. Voir : *Reverdira leurs estomacs* et *Şi-s verzi la burţi de frigu-n toi* (Ch. d'Orléans/ R. Vulpescu 1975, 72-73, 160, 168 in Lungu Badea 2004).

[7] À prendre en considération la signification de ce culturème au XVIIIe siècle, lorsque « rendre visite à quelqu'un dans sa toilette signifiait s'entretenir avec une personne pendant que celle-ci s'habillait ou se déshabillait » (Voltaire 1993, 417, traduction et notes de Maria Carpov).

[8] Le terme *limbă* (fr. *langue*) est un archaïsme dont le sens contextuel est celui de « peuple » (usager d'une langue). Cette signification est consignée dans les textes anciens dans le but de conserver la couleur locale et la relation avec le passé (*Legende populare româneşti,* Bucureşti, Lucman). Marques sociales et culturelles, les archaïsmes peuvent être considérés comme des culturèmes historiques. Le transfert des archaïsmes dans une autre langue exigerait une méthode similaire. Rechercher l'archaïsme équivalent serait une solution exceptionnelle, même si la naturalisation altérerait l'intention de l'auteur. Répondant au critère historique, ce choix ne refera pas pour autant la signifiance culturelle source.

[9] Un cas pareil pour le mot *ocolniţă*, archaïsme qui jadis indiquait la « carte » ; dont la traduction exige une explication dans une note de bas de page pour éclairer ses aspects encyclopédiques et symboliques.

[10] Pour les manières de les traduire voir Lungu Badea 2004, 2009b.

[11] *i.e.* « vouloir-» et pouvoir-entendre », l'horizon d'attente.

Au niveau sémasiologique, la fonction de désignation des Npr sert à identifier une entité ou un concept bien précis(e). Une seconde grande catégorie est formée par des Npr qui ont des connotations et actualisent des significations contextuelles. De nombreux Npr lexicalisés actualisent cette fonction dans les textes littéraires, les pamphlets, les satires, et renvoient, selon le contexte, à une entité connue. *Candide* (Voltaire 1990) est chargé des sèmes inhérents et afférents, des connotations constituant le paradigme sémantique de la *candeur* : naïveté, innocence, pureté. À partir de la connaissance lexicale et de la connaissance du contexte de l'œuvre, le traducteur procède à l'identification de l'entité (Gary-Prieur 1994, 34), dont le sens est actualisé par l'interaction des sèmes inhérents et afférents (macrogénériques : /humain/ et /masculin/, mésogénérique : /fiction/, microgénérique : /héros voltairien/, spécifique : /le plus naïf/, /le plus pure/, etc.).

Dans la traduction de *frère Giroflée* (Voltaire), roum. *fratele Garoafă*, it. *fra' Garofolo*, es. *el hermano Alhelí*, angl. *Father/Friar Giroflee*, intervient une connotation différente : le sens du signe est associé au Npr métaphorique. Le sémantisme de ce Npr tient à la connotation que le signe actualise dans le contexte, alors que, dans le cas de Npr référentiels, leur sémantisme découle du contenu du référent. L'interprétation dénominative (Gary-Prieur 1994, 58) se fond uniquement sur le sens du Npr en tant que signe linguistique. Bien que *Candide* et *Giroflée* soient des Npr métaphoriques, la manière de les traduire ne sera pas identique. Pour le premier, c'est le sens du signe (« d'une pureté morale absolue ») qui sera rendu en langue-cible par équivalence sémantique : roum. *Candid* ; it. *Candido*, es. *Cándido*, angl. *Candide* ; pour le second, on adapte le Npr surtout pour éviter d'expliquer dans une note infrapaginale l'ironie voltairienne sur le devenir du frère Giroflée (de très bon menuisier, moine théatin, bon vivant à honnête homme). Ce sobriquet, *Giroflée,* peut également être traduit par report (en angl. *Giroflée*) et, impérativement, annoté dans une note du traducteur.

En effet, le traducteur sera nécessairement déterminé dans son choix par la contextualisation de chaque Npr : type et genre de textes littéraires, destinataires, variétés linguistiques et finalités.[12] Les Npr-culturèmes qui présentent des connotations et relèvent du signe (forgé par Carroll, Villon, Rabelais) sont moins légitimement rendu par report en roumain. Toute une autre série de Npr à valeur cratylique rappellent la langue originaire où le signifié aurait coïncidé avec le signifiant : *Epistemon* ou *Pricocol* ; alors que les Npr d'un cratylisme secondaire, tels que *Painensac*, *Mouilleetvent,* sont rendus en roumain par des structures calquées : *Pâinensac* et *Vânturăvânt*. Remplacer les culturèmes français par des culturèmes roumains, c'est les traiter en tant qu'idiotismes ; à savoir, les rendre par des équivalences fonctionnelles ou stylistiques, ce qui débouche automatiquement sur leur naturalisation : *Flămâzila* (*L'Affamiste « victime de l'affamisme »), *Setilă* (L'Assoiffable), etc. Dans ce cas – ou dans cette « forme » –, Rabelais serait-il reconnaissable, méconnaissable pour quelqu'un qui n'y peut accéder que par l'intermédiaire de la traduction ? Ainsi le traducteur ne peut pas tout faire, ainsi on ne peut pas lui tout pardonner ni tout permettre.

3.1. L'effet d'évocation du Npr-culturème

Pour traiter des Npr-culturèmes (Lungu-Badea 2004, 2009a) et des manières de les traduire, nous avons considéré leur propriété d'évocation qui existe à l'état latent comme elle se distingue dans tous les faits linguistiques (cf. Bally 1951, I, 204). Cette relativité générale, qui conditionne la valeur d'expression des culturèmes, a pour conséquence que cette valeur ne se révèle que par différenciation. On peut donc parler des culturèmes immédiatement intelligibles pour les usagers natifs d'une langue (*usuels*, mais pas forcément à la portée du traducteur), des culturèmes peu usités (soit *livresques*, soit historiques, encore moins saisissables par le traducteur), des culturèmes *inusités*, non usuels, variant d'un sujet à

[12] Voir l'exemple angl. *Humpty Dumpty* (Carroll), fr. *Heumty-Deumpty* (Carroll/Parisot), roum. *Coco-Cocou* (Carroll/Papadache – Exemples tirés de la version roumaine du *Nom propre en traduction* de Michel Ballard 2011), qui illustre le dilemme définitionnel du Npr : celui-ci doit-il ou non signifier quelque chose ? De cette catégorie pourraient faire partie les Npr de Rabelais (1961) : *Gargantua* (avec sa drôle d'étymologie « que grand tu as »), *Badebéec* (de « bouche-bée » et « bec-ouvert »), *Pantagruel* (de « *panta* en grec, signifie *tout*, et *gruel* en mauresque, signifie *altéré* », Rabelais.

l'autre de la langue-source (Lungu-Badea 2004, 2009b, cf. Bally 1951, I, 208, 211). Il est indéniable que « [l]es effets naturels sont dus aux mots eux-mêmes, au sentiment de plaisir ou de déplaisir qu'ils suscitent, à leur valeur esthétique ; les effets par évocation résultent de la faculté qu'ont les mots [*les culturèmes en l'occurrence*] d'évoquer le milieu où leur emploi est plus courant. » (1951, 247). Cependant, nous privilégions dans notre approche le point de vue nietzschéen, selon lequel « [i]l n'y a pas des faits, mais seulement une interprétation des faits » et, si « tout est déjà interprétation, chaque signe est en lui-même non pas la chose qui s'offre à l'interprétation, mais l'interprétation d'autres signes. »

L'importance des traits de tels Npr et des « pseudo noms propres »[13] est d'autant plus significative lorsqu'ils sont recontextualisés. En comparant les Npr dénominatif et métaphorique, on observe que l'interprétation du Npr modifié métaphoriquement se rapproche de l'interprétation des noms communs. Ce fonctionnement est dû à son descriptivisme : *Harpagon,* au sens métaphorique du Npr, désigne une personne caractérisée par certaines qualités d'Harpagon (/fiction/, /personnage moliéresque/, /le plus avare/), grâce au modifiant : *un vrai* Harpagon/ *des* Harpagon*s*. Néanmoins, utilisé dans d'autres textes et contextes et à fonction qualificative – donc à valeur de Npr à base descriptive et mixte, relativement lexicalisé –, il est fort probable que le Npr-culturème sera remplacé[14] par un culturème propre à la culture-cible : le roumain *Hagi Tudose* suppléant *Harpagon*, par exemple.

3.2. La (non) traduction du Npr-culturème

Voyons deux textes voltairiens où apparaît le patronyme *Fréron* (histoire/, /journaliste et polémiste français/, /le plus célèbre « ennemi » des philosophes des Lumières/ ou / le plus célèbre « ennemi » de Voltaire/, mais aussi /le plus incapable d'écrire des textes littéraires ; selon Voltaire/) et l'interaction des sèmes :

> I. Qu'appelez-vous un „folliculaire[15]"? dit Candide. – C'est, dit l'abbé, un faiseur de feuilles, un Fréron (Voltaire 1994, 209)
> Ce înseamnă un pamfletar? […] Unul care scrie tot felul de fiţuici şi le răspândeşte în toate părţile. (Voltaire traduit par Al. Philippide 1993, 157).
> [trad. littérale : Que signifie un pamphlétaire ? dit Candide. – C'est quelqu'un qui écrit des libelles et les distribue partout]
>
> « Che significa per voi „follicolario"? » disse Candido. « Significa », disse l'abate, « un facitore di fogli, un Fréron ». (Voltaire, Candido ovvere l'ottimismo, traduzione de Riccardo Baccheli (1988) 2004, 119)
>
> ¿ A qué llamáis foliculario?, dijo Cándido. – Es, dijo el abate, fabricantes de panfletos, un F…* (Voltaire, traducción de Elena Diego 2001, 132)
> * F… es Fréron, periodista director de L'Année littéraire à partir de 1754 e enemigo de Voltaire (NdT – E.D.).
>
> "What is a *folliculaire*?" – said Candide.
> "It is", said the Abbé, "a pamphleteer – a Fréron*". (Voltaire, anonymous English version, 1991, 58. Le traducteur souligne)
>
> *NdT explicative.
>
> et

[13] *Scheineigenname*, cf. F. L. G. Frege (1971, 116-117).

[14] Voir Lungu-Badea (2004, 113) et plus loin, selon le type de texte, nous avons envisagé plusieurs solutions de restitution des culturèmes (noms communs ou propres).

[15] Actuellement, nom vieilli et péjoratif : « journaliste sans talent et sans scrupules » (cf. TLFi).

II. « D'où vient que ce nom de *Fréron* / Est l'emblème du ridicule ? » (Voltaire, *Les Fréron*)
De unde numele ăsta, *Freron* / E blazon de bufon ? (nous traduisons)
[trad. littérale : D'où ce nom de *Fréron* ?/ C'est un nom de bouffon]

Des choix traductionnels différents, même si le report est censé être la solution adéquate, accompagnée déjà dans le texte d'origine de l'explication de l'auteur que les traducteurs italien (I) et roumain (II) respectent scrupuleusement. D'ailleurs, le traducteur roumain (I), par l'omission de Fréron et le choix de *pamfletar*, explicite le sens (« auteur de pamphlets », à savoir de *conţopist* ou *copist* « gribouilleur », *scribălău* « scribouillard »à sans préserver le rapport *folliculaire-feuilles. Fiţuicar*, même si ce vocable ne figure pas dans la langue roumaine, dérivé de *fiţuică*, pourrait fort bien précéder Fréron en roumain. La traduction manquée en espagnol est, plus ou moins, sauvée (au niveau de l'acceptabilité) par la note de traduction. Les traducteurs italien, espagnol et anglais utilisent tous l'équivalent sémantique pour rendre « faiseur de feuilles »,

Le Npr figurant dans l'énoncé d'origine, lui-même Npr ergonyme, *Embrassons-nous, Folleville* est facilement transférable en toute langue-cible, littéralement et par report du Npr :

TS: Le vaudeville de Eugène Labiche *Embrassons-nous, Folleville* est paru en 1850
TC(roum): Vaudevilul *Sa ne îmbratisam, Folleville* de Eugène Labiche a aparut in 1850
TC (it): (…) *Abbracciamoci, Folleville* (…)

En revanche, lors de sa recontextualisation, lorsqu'il acquiert le statut de culturème, la tâche du traducteur s'alourdit :

Cet « Embrassons-nous, *Folleville* », aussi soudain que de commande, nous met mal à l'aise (J-C Maurice, *Journal du Dimanche*, 21 nov. 2000)
[trad. littérale : *Acest *Sa ne îmbratisam, Folleville*, la fel de brutal ca un ordin, ne indispune]

ou

Embrassons-nous, *Folleville*. Chahutés par la crise économique, les leaders du G20 ont fait jeudi, 2 avril à Londres, une belle démonstration d'unité. (Marc Roche, « Pendant ces temps, les traders de la City ont la tête ailleurs », dans *Le Monde*, samedi 4 avril 2009, 6).
[trad. littérale :**Sa ne îmbratisam, Folleville*. Zguduiti de criza economica, liderii G20 au facut o frumoasa demonstratie de solidaritate, joi 2 aprilie, la Londra]

Selon le contexte, l'intention, la finalité, le destinataire, etc., ce Npr pourrait être rendu en roumain par : 1) Acest *volens-nolens* … (latinisme) ; 2) Acest *vrei nu vrei* … (expression roumaine synon. de 1)) ; 3) *Să treci prin furcile caudine* la ... (du lat. *furculae caudinae;* fr. *fourches caudines*) ; 4) V*rei, nu vrei, bea, Grigore, agheasmă* ... (idiotisme roumain [trad. littérale en fr : Grégoire, bon gré, mal gré, bois, de l'eau bénite !] équivalent pragmatique et perlocutionnaire de l'expression fr.). Dans tous les cas de figure, le Npr d'origine n'est pas restitué. La 4e solution, traduction idiomatique et perlocutionnaire, semble la plus pertinente. Bien qu'elle ne rende pas par report le Npr-culturème d'origine, la traduction reconstitue l'effet-source et préserve, par équivalence, l'idiotisme. Remplaçant le culturème français par un culturème roumain, le traducteur se décide à se mettre au service de l'acceptabilité, s'avérant ainsi définitivement cibliste.

Il arrive souvent que les traits spécifiques des Npr soient sous-estimés. Dans de telles situations, l'intention de l'auteur est modifiée. L'effet voulu par l'auteur est manqué par le traducteur[16] qui, dans un premier temps, a recours au report tel quel du patronyme roumain, créé par antonomase *Hainăroşie* (sème mésogénérique : /fiction/ ; sème microgénérique : /communiste roumain/, spécifique : /le plus fervent/). Si les *habits rouges* font référence aux soldats anglais, *Vesterouge* pourrait, en dépit de l'hypo-

[16] Exemples tirés de Dumitru Tsepeneag, *Maramureş* (2001).

nymie, rendre l'idée du Npr roumain. Plus loin, le traducteur rend improprement un Npr authentique : le patronyme *Goma* (sème mésogénérique : /réalité historique/ et/ou /fiction/, sème microgénérique : / écrivain roumain résidant à Paris/, spécifique : /le dissident roumain anticommuniste par excellence/), qu'il remplace par un autre *Toma*. Les méfaits d'une telle stratégie, consistant à associer les Npr *Paul* et *Toma*, sont évidents. Cette solution crée un contexte susceptible de produire d'autres interprétations que celles étant voulues par l'écrivain (allusion biblique vs. référence historique et politique contemporaine, par exemple).

Notons encore un effet d'évocation manqué dans la traduction : le Npr-culturème *Marianne,* désignant la République française. Selon le contexte, le type de texte et sa finalité, on pourra donc choisir : 1) le report (*Marianne*), dans cette situation, le transcodage ou l'emprunt, selon le niveau de langue ou de discours ; 2) la transcription phonétique et graphique (*Mariana*) ; 3) la substitution (*Dulce Românie* [Ma Roumanie chérie !], par exemple, en revivifiant une appellation devenue évocatrice sous la plume du poète Mihai Eminescu) ou l'équivalence dynamique ; 4) l'explicitation, l'approximation ou la traduction par paraphrase explicitante (« glose intégrée », Ballard 2003, 92) ; 5) le report accompagné d'incrémentialisation (description ou contextualisation, *ibidem*, 156) ; 6) le report et la note de traduction.

Le Npr-culturème fonctionne comme un signe : il doit être sémiotiquement reconnu, pour être sémantiquement compris (cf. Benveniste 1974, 64-65).

4. CONCLUSION

Dans tous les cas de figure, le Npr-culturème d'origine ne peut pas être restitué et il n'est pas restitué par report. La traduction idiomatique et perlocutionnaire, qui paraît la plus pertinente, ne respecte ni le Npr-culturème ni l'idiotisme ; elle substitue le culturème français au culturème roumain[17]. Le traducteur favorise l'acceptabilité définitivement cibliste (= naturalisante ou acclimatée) et, parfois, il modifie ainsi sensiblement l'intention psychologique de l'auteur et l'intention sémantique du texte-source.

Bibliographie

Avram, Mioara. *Anglicismele în limba română actuală*. [Les angliscismes dans la langue roumaine actuelle]. Bucureşti : Editura Academiei, 1997.

Ballard, Michel. « L'unité de traduction : redéfinition d'un concept-clé ». *L'atto del traduire. Aspetti teorici e pratici della traduzione* : Roma : Bulzoni Editore, Biblioteca di cultura, 1999 : 27-49.

Ballard, Michel. « L'unité de traduction: essai de redéfinition d'un concept ». In M. Ballard (éd.). *Traduction à l'université. Recherches et propos didactiques*. Lille : Presses Universitaires de Lille, 1993 : 223-262.

Ballard, Michel. *Numele proprii în traducere* [titre original : *Le Nom propre en traduction*, Paris, Ophrys, 2001]. Traduction coordonnée par G. Lungu-Badea. Préface et notes de traduction de G. Lungu-Badea. Timişoara : Editura Universităţii de Vest, 2011.

Ballard, Michel. *Versus : la version réfléchie. Repérages et paramètres*. Paris : Ophrys, 2003.

Benveniste, Émile. *Problèmes de linguistique générale*. II. *Sémiologie de la langue*. Paris : Gallimard, 1974 [1969].

Brunetière, Valérie. « De la fausse évidence d'un culturème ». *Travaux de Linguistique,* n° double 5-6 (1994). Numéro spécial de sémiologie, réédité par l'Université de Paris 5, 2003 : 259-268.

Contes populaires roumains. En français par Slăvescu, Micaela. Bucureşti : Editura Minerva, 1979.

Coşeriu, Eugen. « Principii de sintaxă funcţională ». [Principes de syntaxe fonctionnelle]. *Din istoria ideilor lingvistice* (II). Traduit par Sorina Papp de *Travaux de linguistique*, 14/15 (novembre 1987). Timişoara : TUT, 1996 : 40-105.

Coşeriu, Eugen. *Introducere în lingvistică.* [Introduction à la linguistique]. Traduction de Elena Ardeleanu et Eugenia Borcilă. Cluj-Napoca : Editura Echinox, 1995.

Coşeriu, Eugen. *Lingvistica din perspectivă spaţială şi antropologică*. [La Linguistique de perspective spatiale et anthropologique]. Chişinău : Editura « Ştiinţa », 1994.

[17] Ou autre culturème-cible correspondant à une autre langue-cible.

Drouet, Guillaume. *« Le Chat de maraude »: une ethnocritique des Misérables de Victor Hugo*. In *Ethnocritique*. Présentaiton de thèses en cours sous la direction de J. M. Privat. URL : http://www.ethnocritique.com/page_3.html (Consulté le 15 avril 2009).

Evseev, Ivan. « Antonimia şi evoluţia lexicului românesc contemporan ». [L'Antonymie et l'évolution du lexique roumain contemporain]. *Contribuţii lingvistice 1989*. Timişoara : TUT, 1990 : 22-32

Evseev, Ivan. *Proiectul unei grile valorice a textului lecturat.* [Grille de valeur du texte lu. Projet]. In: Otto

Forget, Philippe. *Il faut bien traduire. Marches et démarches de la traduction. Traduire/Übersetzen*. Paris : Masson, 1994.

Frege F. L. G. *Sens et Dénotation* [traduction française de C. Imbert]. In : Frege. *Écrits Logiques et Philosophiques*. Paris : Seuil, 1971 : 102-126.

Gary-Prieur, Marie-Noëlle. *Grammaire du nom propre.* Paris : PUF, 1994.

Hoek, Leo. *La marque du titre*. Paris : Mouton, 1981.

Jakobson, Roman. *Essais de linguistique générale*. Paris : Éditions du Minuit, [1963] 1973.

Kleiber, Georges. *Problèmes de référence. Descriptions définies et noms propres*. Paris : Klincksieck, 1981.

Kripke Saul. *Naming and Necessity*. Paris : Éditions de Minuit, 1982. G. Harman, D. Davidson (éds.), *Semantics of Natural Language, Reidel*, Dordrecht et Boston 1972 ; puis en volume, avec une nouvelle introduction, Blackwell, Oxford 1980 [tr. fr. *La logique des noms propres*, Minuit, Paris 1982]. (1ère et 2e conférences).

Kripke, Saul. *La Logique des noms propres* (*Naming and Necessity*). Paris : Éditions de Minuit, 1982.

Ladmiral, Jean-René. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris : Payot, 1979.

Leroy, Sarah. *Le nom propre en français*. Paris : Editions Ophrys, 2004.

Lungu Badea Georgiana. *Teoria culturemelor, teoria traducerii* [Théorie des culturèmes, théorie de la traduction]. Timişoara: Editura Universităţii de Vest, 2004.

Lungu-Badea, Georgiana. *Quelques questions concernant la traduction des noms propres : application au roumain*. In : Tatiana Miliaressi (éd.). *La Traduction : philosophie, linguistique et didactique*. Lille : Université Charles de Gaulle – Lille3, collection UL3 « Travaux et Recherches », 2009a : 249-252.

Lungu-Badea, Georgiana. « Remarques sur le concept de culturème *». Translationes* 1 (2009b). Timişoara : Editura Universităţii de Vest : 15-78.

Lungu-Badea, Georgiana. « Un panorama de la traduction roumaine des noms propres (roumain-français) ». In : Tatiana Milliaressi (éd*.). De la linguistique à la traductologie*. Presses Universitaires du Septentrion, collection « Philosophie & linguistique », 2011a : 161-177.

Lungu-Badea, Georgiana. « La traduction (im)propre du nom propre littéraire. ». *Translationes* 3 (2011b). Timişoara : Editura Universităţii de Vest : 65-79.

Moles, Abraham A. *Sociodynamique de la culture*. Paris-La Haye : Mouton et Cie, 1967.

Moles, Abraham, Zeltmann, Claude (dirs.). *La communication.* Paris : CEPL, Dictionnaire Marabout Université, 1971.

Moles, Abraham, Eisabeth Rohmer. « Le cursus scientifique d'Abraham Moles. Autobiographie : première partie ». In : *Bulletin de Micropsychologie*, nr° 28 (mars 1996). URL : http://micropsy.ifrance.com/moles/textes.

Oksaar, Els. *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

Pergnier, Maurice. *Les fondements sociolinguistiques de la traduction*. Paris : Honoré Champion,

Ulmann, S [tephen]. *Précis de sémantique française.* 2e édition. Berne : Éditions A. Franke, 1959.

Vermeer, Hans J., Witte, Heidrun. « Exkurs 3: Kultureme ». *Text context. Beiheft 3, Mögen Sie Zistrosen.* Heidelberg : Julius Groos, 1990 : 135-145.

Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris : Didier, [1958] 1966.

References bibliographiques des ouvrages cite(e)s

Labiche, Eugène. *Embrassons-nous, Folleville et autres pièces*. Théâtre. Volume 2. Paris : Flammarion, 1993.

(Le) Journal du Centre. Édition du 28 novembre 2000.

Le Journal du Dimanche. Édition du 21 novembre 2000.

Orléans, Charles d', *Poezii. Balade, cântece, carole, lamente, rondeluri*. Selecţie, echivalenţe româneşti, prefaţă, bibliografie, note, indici, machetă şi prezentare grafică R. Vulpescu. Bucureşti : Univers, 1975.

Virginaud, Jean-Pierre, Morsang, Jean. *Decryptage. Les Mots de l'actu. Quo. Savoir actuel*. Mensuel d'information générale. Janvier, juin, décembre, 1999; janvier, mars, 2000.

Voltaire. *Dialogue entre un Brachmane et un Jésuite sur la nécessité et l'enchaînement des choses*). 1756. URL : http://www.voltaire-integral.com/Html/24/09_Dialogue_bra.html. (Consulté le 10 janiver 2009).
Voltaire. *Candide ou l'optimisme*. Édition présentée, annotée et commentée par André Magnan. Paris : Bordas, 1979.
Voltaire. *Candide ou l'optimisme*. Édition présentée, annotée et commentée par Jean Goldzink. Librairie Larousse, 1990.
Voltaire. *Micromégas. Zadig. Candide*. Introduction, notes, bibliographie, chronologie par René Pomeau. Paris : Flammarion, 1994.
Voltaire. *Candid sau optimismul*. Traducere de Al. Philippide, studiu introductiv de N.N. Condeescu. Chişinău : Editura Hyperion, 1993.
Voltaire. *Cándido o el optimismo*. In : Voltaire. *Cándido. Micromegas. Zadig.* Edición y traducción de Elena Diego. Madrid : Catedra, « Letras Universales », 2001 : 57-169.
Voltaire. *Candido ovvero l'ottimismo*. Traduzione di Riccardo Baccheli, con un saggio di Roland Barthes. Milano : Arnoldo Mondadori Eitore S.p.A., 1988.
Voltaire. *Candide.* Stanley Appelbaum (ed.). Anonymous English version. Mineola N. Y. : Dover Thrift Editions, 1991.
Voltaire. *Candide or Optimism*. Translated by Raffel Burton. New Haven : Yale University Press, 2005.

Dictionnaires

Francœur, Louis, Francœur, Marie. *Glossaire des termes usuels en sémiotique du théâtre.* URL : www. fortunecity. com/ vitorian/ bacon/ 12444/ Francoeur. Html. (Consulté le 13 novembre 2002).
Galisson, Robert, Coste, Daniel. *Dictionnaire de didactique des langues*. Paris : Hachette, 1976.
Le Grand Dictionnaire Terminologique (GDT). URL: http://www.olf.gouv.qc.ca/ressources/gdt.html. (Consulté le 15 octobre 2009).
Lungu Badea, Georgiana. *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii* [Petit dictionnaire de termes utilisés dans la théorie, la pratique et la didactique de la traduction]. Timişoara: Editura Universităţii de Vest, 2008 [2003].
Moeschler, Jacques, Reboule, Anne. *Dicționar enciclopedic de pragmatică.* [Dictionnaire encyclopédique de pragmatique]. Cluj : Editura Echinox, 1999.
Şăineanu, Lazăr. *Dicționarul universal al limbii române*. [Dictionnaire universel de la langue roumaine]. A 9-a ediţiune. Bucureşti : « Editura Scrisul românesc » S.A., 1943.
Le Trésor de la Langue française informatisé (TLFi). [En ligne]. URL : <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>. (Consulté le 9 mai 2008).

Georgiana Lungu-Badea

PREVESTI ILI NE LIČNO IME-KULTUREMU, PITANJE JE SAD

Rezime

U ovom radu ukazujemo na mogućnosti različitog prevođenja ličnog imena-kultureme. S obzirom na mnogobrojne i raznolike strukture, kultureme smo klasifikovali prema formalni, semantičkim i funkcionalnim odlikama. Ovakva klasifikacija nam je pomogla da u tekstovima uočimo tipove ličnih imena-kulturema i da se opredelimo za strategiju koja će nas dovesti do adekvatnog prevoda. Čak i u slučajevima kada nema norme u prevodu ličnog imena-kultureme, ta činjenica ipak ne opravdava nespretna i nekoherentna rešenja. Naš cilj je da od kultureme stvorimo paradigmu, ustaljeni prototip kulturnih pojava, te da pokažemo da se lična imena-kultureme – u skladu sa kontekstom, namerom, ciljem, primaocem, itd. - mogu preneti (u rumunski kao i u svaki drugi jezik-cilj) na odgovarajući i argumentovan način.

Georgiana Lungu-Badea
Université de l'Ouest, Faculté des Lettres, Histoire et Théologie,Timisoara, Roumanie
glungubadea@yahoo.fr

Željka Babić

BRIDGING CULTURAL GAP(S) THROUGH LANGUAGE

The paper has tried to apply the principles of languaculture onto language used in a particular literary text, in this case Arthur Golden's *Memoirs of a Geisha* (1997) and its translation into Serbian. The aim of the paper is to introduce the reader with the basic notions of Agar's term languaculture, particularly its application to translation studies. The main research tool has been contrastive analysis of the two texts. The main purpose of the paper is to establish whether there exists a need for implementation of this approach into English language studies and whether there has come a time to change our attitudes towards translation studies in general, especially at English language departments in the region.

Keywords: languaculture, interculture, rich point, frames.

1. INTRODUCTION

Translation studies have enabled linguists to immerse into many disciplines which they never considered suitable for predominately linguistic research. Namely, since the emergence of the term languaculture in 1995 in *Language Shock: Understanding the culture of conversation* by Michael Agar, there seems to be an obvious necessity to implement its principles into the language studies, especially when dealing with language used in translation.

2. THE INTERTWINED NOTIONS OF LANGUAGE AND CULTURE

The modern era has put a very difficult task in front of a translator, that being treating the translation as a product. There is a pressure from the market itself that such a product should be available to buyers as soon as possible, thus forcing the translators to pursue a new approach towards the literary translation – that of the goods. Such a position is not a new one. Still, the interesting novelty is the fact that such an approach is being taken nowadays by many literary translators, which can have many implications on approaches towards the translations studies in general. There is a need felt to emphasize some of the problems which may justifiably occur when too little attention is paid towards teaching the differences between L1 and L2 cultures.

When one thinks about the notion of culture, one is prone to thinking about the preconception of something either civilized or belonging to a society which is developed. Again, this really sounds rather idealistic and outdated. Since anthropologists started getting involved into the explanation of the notion, there have been some interesting developments in the scientific attempts of trying to produce an all-around definition. In Erikson and Nielson (2001: 162) we can even find a position that contemporary anthropologists nowadays question the idea of "a shared culture" possessed by people.

The position of the translation studies is somehow juxtaposed to that of the anthropologists. House (2002: 100) talks about "the cultural filter", which is present during the process of translation. Still, everything has to be seen through the prism of an individual, i.e. the translator, and it is up to the translator to immerse us into this unknown concept of culture of the target language.

Still, it were the researchers involved into the translation studies who identified the problem of actual need of teaching translation. And culture as its inseparable part too. Susan Basenett (Bassnett and Lefevere 1990: 11—12) explains how it all happened:

Once upon a time the questions that were always being asked were 'How can translation be taught' and 'How can translation be studied?' Those who regard themselves as translators were often

contemptuous of any attempts to teach translation, while those who claimed to teach often did not translate and so had to resort to the old evaluative method of setting one translation alongside another and examining both in a formalist vacuum. Now, the questions have been changed. The object of study has been redefined; what is studied is text embedded within its network of both source and target cultural signs.

The idea that culture, especially the target-language culture, is in the essence of translation enabled interdisciplinary approach to the problem. Sometimes the problem is looked at from two sides only, those of source- and target-language culture. What is sometimes overlooked is precisely the problem which occurs once the third notion in taken into account, that of the culture of interlanguage.

3. THE NOTIONS OF LANGUACULTURE IN L1 AND L2

As previously mentioned, this paper has the task of raising-awareness on the need of introduction of some new notions in the regional translation studies, especially those of languaculture L1 and L2.

Michael Agar made some modifications of Paul Friedrich's term of linguaculture and introduced his own notion which he called languaculture, which, for him, carries within itself the "necessary tie between language and culture". (Agar 1994: 60). Agar's standpoint is clear: the two notions are inseparable. He proposes that "the langua in languaculture is about discourse, not just about words and sentences. And the culture in languaculture is about meanings that include, but go well beyond, what the dictionary and the grammar offer." (Ibid, 96) Being a linguistic anthropologist, Agar insists on changing our view on the very concept of culture. Some problems and misunderstandings which occur on daily basis can be explained just by saying that "not all differences are cultural, because people do things differently within the same languaculture. (Ibid, 125). And it is exactly here that he has raised the question of teaching languaculture as an inseparable part of the teaching of the second language.

Agar is not the only one who vouches such an approach towards second language teaching. Harklau (1999: 109) supports his standpoint and emphasizes what she considers important:

> Language is inextricably bound up with culture. Cultural values are both reflected by and carried through language. It is perhaps inevitable, then, that representation of culture implicitly and explicitly enters into second language teaching.

Agar (2006: 4) claims that there are times in every translator's life, which he calls rich points, that are of the essence to the very process of translation. Rich points refer to the feeling of exasperation and total momentous oblivion that each translator has been through many a times during the translation process in general. To put it straightforwardly, there are times when once feels being put at the end of a cul-de-sac without being able to translate something from the source into target language. The reason for inability is not the mere fact that there are words or phrases missing in the target language, but that there are some things in the translation itself which are alien to the translator. And these rich points are usually the result of the problems in understanding and expressing the cultural issues. Making the parallel with the term languaculture in the source language, Agar proposes introduction of a new term in translation studies, that of a L2 languaculture:

> Like a translation, culture is relational. Like a translation, culture links a source languaculture, LC2, to a target languaculture, LC1. Like a translation, it makes no sense to talk about the culture of X without saying the culture of X and Y. (Ibid, 5)

He also changes the attitude towards the definition of culture.

> Culture is always plural. In today's world we have to train ourselves to say, think and write it with an "s" at the end. Never culture. Always cultureS. Anytime we use the concept with reference to a specific source and target languaculture, we have to understand that it will work only in part, some of the time, in any specific situation or for any particular person when we try and apply it. (Ibid, 7)

Again, we see that what is put in focus is the very notion of existence of the culture of the interlanguage, that of an interculture. The language of the translated item is inextricably, at some point, the acquired interlanguage of the target language.

In order to clarify his view on the meaning of languaculture, Agar has borrowed the term frame from the artificial intelligence and added a new meaning to it – it is a means of organizing experience. If we decide on a context, actions and words will frame it. Agar claims that frames both limit what is possible within a context and provide background information. The singularity which is always attached to a frame will enable us to approach to the meaning which each frame bears.

4. RATIONALE

The corpus chosen for this research has been Arthur Golden's *Memoirs of a Geisha* and its translation into Serbian. In a previous research done on the translation of adverbials, it has been noticed that avoidance had been the most common strategy the translator used when challenged with the translation of adverbials which are not entirely attached to the predication or the sentence itself, but had reference to both the subject and predicate (so-called aktuelni kvalifikativ in Serbian). It seemed interesting to question whether the same strategy would be used in approaching the translation of culturally-charged lexical items.

A very thought-provoking product-like approach can be seen in translation of English noun phrases. The translator insists on using the English word order, which has resulted in awkward Serbian noun phrase premodification. Even more, the translator seems very persistent and constant in use of English word order within the noun phrase.

> One afternoon as Mameha and I were strolling across the Shijo Avenue Bridge to pick up some new hair ornaments in the Pontocho district - … (G, 241)
>
> Jedno posle podne, Mameha i ja smo prelazile preko Šido avenija mosta, kako bismo uzele neke nove ukrase za kosu u Ponto-ću kvartu - … (M, 170)

It is evident that there has been no attention paid to the very problem of non-acceptable usage of the noun-phrase premodification by another noun phrase (instead of prescribed postmodification in such cases). This evident lack of awareness has been set in the focus of the research with the following problem at its core: Will they be approached at with some different type of care or attitude?

> But you won't make it very far as next week unless you listen to me very closely, because Mother and Granny are coming down the stairs in just a moment to look at you. (G, 40)
>
> Ali, nećeš ostati ni do iduće nedelje ukoliko me ne budeš dobro slušala, jer Majka i Nana samo što nisu sišle niz stepenice da te vide. (M, 39)

The translation of Granny with a word which can be considered an idiolectal term seems very interesting. One has to wonder why some other word (such as baka) was not used, because the hypocorism does not carry so much psychologically intimate relationship of the user of the term with the person it is describing as the word in the source language does. We have to emphasize here the fact that the novel itself is introduced to us by its author as a translation from Japanese, so the layers of interpretation are being doubled. What is actually missing in the target-language translation is an understanding of the usage of addressing terms in Japanese. Again, there is no pretention of making translators know all the cultural minute particularities of the target-language culture, but, in this case, it is vital. One has the bear in mind that in East Asian culture the family hierarchy is retained even nowadays, and that reference to a person as a member of a family is of other value than in other cultures.

Let us look at the following example.

> 'Your sister is in a jorou-ya' called Tatsuyo, she told me, 'in the district of Miyagawa-cho, just south of Gion.' (G, 83)
>
> Tvoja je sestra u jorou-ya po imenu Tacujo – rekla mi je – u Mijagava-ćou delu grada južno od Giona. (M, 71)

It is a representative of an approach towards the translation of terms which have not been translated in the source-language text. If the author did not feel inclination to explain us certain phrases or words, there is not evidence throughout the translation that the translator felt prone to changing that in the target-language text. In order to find out, one has to leave oneself to the mercy of the author's good will for an explanation of the term. Still, the main problem here presents grammatical agreement within a prepositional phrase.

The next example opens the question of understanding social relations within the source-language culture.

> My goodness, Chairman! Who has left you here all by yourself? The mistress will be very upset. She's the one who left me, he said, and slapped the magazine shut. "I've been wondering what happened to her.
> You don't even have a thing to drink. Let me bring you some sake. (G, 423)
> Nebesa, Predsedniče! Ko te je ovde ostavio, potpuno samog? Gazdarica će biti vrlo zabrinuta. Ona je ta koja me je ostavila – odgovorio je, i zatvorio časopis. – Baš sam se pitao šta je s njom. Nemaš čak ni da piće. Doneću ti sake. (M, 331)

Apart from the erratum in the last sentence, the issue that has unavoidably been raised here is why there has been a need to show some obvious closeness between the two characters by introducing second person singular pronoun in speech. If one looks at the conversation as it is here, taken out of context, one will have to deduce that the relationship between the two characters has gone onto some new level. But this is not true. We feel that the characters share some new common experience, but still it is not as such as to move the boundaries so much as to use per tu form.

Having in mind the fact that the purpose of conducting this research has not been any intention of focusing of translation itself or, furthermore, trying to take a critical stand on some of the areas of the translation studies in general, there has been a feeling that a few illustrations shown here will definitely justify the need of introduction of new approaches towards teaching translation in general. They raise of question of attitude towards the translation of texts which contain many culturally charged issues, and the amount of freedom towards the interpretation of the text which is allowed to the translator and which as its consequence will still retain most of the flavour of the original text.

4. CONCLUSION

Even though there are not many examples discussed here, and quite aware of the fact that there is still a possibility of their misinterpretation, one can draw some preliminary conclusions out of them.

The existence of interlanguage in SLA is widely recognized since the term was introduced and developed in works by Corder. Still, there has been very little attention paid to teaching of cultural points within this newly acquired culture of the foreign language. Here it is how Agar (2008) sees it:

> I want to argue that a translation must satisfy what I call a "triad test." (This is actually an old-fashioned name for a psychometric technique, but I mean something different). The term "triad" refers to the three points of view involved in a translation – the source, the target, and the translator. A translation has to work intersubjectively among all three at once.

The recognition of existence of the translator's voice within the translation itself is of vital importance. There is no need to hide that fact; moreover, the translation has a life of its own through all the little subtleties which each participant has brought into its creation. Agar realizes the necessity on hovering over the precipice opened between the source- and target-language cultures, but also makes us aware that a translator is not a magician. There has to exist some personal mark on every piece of work of a translator. Still, by introduction of the term second language languaculture, Agar tries to emphasize that otherness in not only presented in the language of the translated text, but also in the culture within the translated text. The translated culture bears the traces of source-language culture and target-language culture in so much as the translator decided it should, consciously or subconsciously. Agar insists that

> A translation must connect, on the one hand with available framework of LC2, and on the other hand with available frameworks in LC1. And the actual work of making the connections cannot be done unless the translator's frameworks connect with those of LC2 and LC1 as well. (Ibid, idem).

The research has shown that it is high time a different approach towards translation should be introduced at foreign language departments. Probably due to lack of time (and staff), translation studies are introduced at secondary or even tertiary level, enabling only a selected few to have an insight in contemporary approaches to translation, especially on cultural backgrounds which should be taken into consideration before immersion into the translation project. Of course, there are many who do this immersion without being tutored. Still, the market has proven that only the quickest ones profit, and the theoretician should not neglect this fact too. The small-scale research discussed here has shown that there definitely exists a need for a different kind of approach to teaching translation and culture with foreign language departments. It is exactly there where presentation of second-language culture should be an undividable part of translation training. The translator is the only connection with the source text a reader of the text in the target language has. If translators decide to adapt the text into their own interculture, it would lead to many of readers being left outside the gate of all the wonders which the source-language text possesses. There is no pretence that all the issues can be solved solely by introducing this new approach. Still, one has to start tackling the issues and raising awareness of the existence of problems if they are ever to be solved.

References

Agar, M. (1994). *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*. New York: William Morrow and Co.

Agar, M. (2006). Culture: Can you take it anywhere? *International Journal of Qualitative Methods* 5(2). Article xx. Retrieved [11/12/11] from http://www. ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_2/pdf/agar.pdf

Agar, M. (2008). A Linguistics for Ethnography: Why Not Second Languaculture Learning and Translation? *Journal of Intercultural Communication.* ISSN 1404-1634, issue 16, April 2008. Editor: Prof. Jens Allwood. URL: http://www.immise/intercultural/ Retrieved on [06/22/11].

Bassnet, S. and A. Lefevere. (eds.) (1990). *Translation, History and Culture*. London: Pinter.

Corder, S. P. (1981). *Error Analysis and Interlanguage.* Oxford: Oxford University Press.

Erikson, T. H and F. S. Nielson. (2001). *A History of Anthropology*. London & Sterling, VA: Pluto Press.

Golden, A. (1997). *Memoirs of a Geisha*. London: Random House.

Golden, A. (2005). *Memoari jedne gejše.* Beograd: Alfa—Narodna knjiga.

Harklau, L. (1999). Representing Culture in the ESL Writing Classroom. In Hinkel, E. *Culture in Second Language Teaching and Learning.* The Cambridge Applied Linguistics Series. Cambridge: CUP, 109-130.

House, J. (2002). Universality versus Culture Specificity in Translation. In Riccardi, A. (ed,). *Translation Studies. Perspectives on an Emerging Discipline*. Cambridge: CUP, 92-110.

Жељка Бабић

ПРЕМОШЋАВАЊЕ КУЛТУРОЛОШКОГ ЈАЗА УЗ ПОМОЋ ЈЕЗИКА

Резиме

Интердисциплинарна истраживања унутар науке о превођењу у посљедњих двадесетак година у први план истакла су важност укључивања и уважавања културе језика-извора и језика-циља, али кроз призму специфичне културе преводиоца, која је названа међукултура. Међукултура у себе укључује и онај дио другости коју сваки преводилац као аутор несумњиво уноси у преведени текст. У овом раду покушало се видјети да ли појам постојања међукултуре може да се уочи унутар преведеног текста. За корпус је одабран ро-

ман Артура Голдена *Memoirs of a Geisha* и његов превод на српски језик да би се видјело на који ће се начин приступити преводу појединих лингвистичких јединица које у себи носе изразит културолошки набој. Основни закључак који се може извести из истраживања корпуса јесте да је глас преводиоца као понекад занемареног члана тријаде превођења мјестимично изражен и кроз преводиочеву властиту међукултуру. Истраживање је показало да постоји потреба да се унутар наставе науке о превођењу на универзитету посебна пажња придаје и истицању важности укључивања и превода културолошки обиљежених текстова за које се претпоставља да би могли да представљају проблем при превођењу. Наиме, пошто преводилац најчешће представља једину везу између културе језика-извора и језика-циља, он некада на себе преузима не само улогу тумача, него и особе која културу језика-циља прилагођава оној у језику-извору. Највећи проблем при превођењу се, ипак, јавља када преводилац на себе преузме улогу судије о томе које појмове треба превести, а које потпуно игнорисати због природе језик-циља или саме културе унутар језика-циља. Управо из тог разлога потребно је размотрити и увођење нових приступа при практичном дијелу наставе из науке о превођењу кроз призму језиколуктуре и међукултуре као неодвојивих спона између изворног текста, преводиоца и текста на језику-циљу.

Жељка Бабић
Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет,
Република Српска, Босна и Херцеговина
zbabic@blic.net

Juraj Glovňa

ÜBER DAS PRINZIP DER UNÜBERSETZBARKEIT DER WORTWITZE

In der translatologischen Theorie wird seit jeher die Frage der Unübersetzbarkeit von Texten diskutiert. Man betrachtet den Begriff Unübersetzbarkeit entweder breiter im Sinne der relativistischen Theorien, nach denen (literarische) Texte prinzipiell unübersetzbar sind, oder enger, indem nur bestimmte Teile bzw. Textsorten zwischen zwei unterschiedlichen Sprachen als übersetzbar gelten. Der Autor befasst sich mit der Textsorte Witz und versucht, die Ursachen der Unübersetzbarkeit anhand von Sach- und Wortwitzen zu rekonstruieren und zu klassifizieren. Dazu zählen morphologische und syntaktische sprachtypologische Unterschiede, Idiomatik, lexikalische Inkongruenz (vor allem Homonymie), phonetische Differenzen, aber auch kulturspezifisches Wissen, alles an Beispielen slowakischer, serbischer, deutscher, englischer und französischer Witze bzw. Wortspielereien.

Schlüsselworte: Unübersetzbarkeit, Wortwitze, Sachwitze, lexikalische Inkongruenz, Idiomatik

In der Übersetzungstheorie gibt es zwei gegensätzliche Konzeptionen: die eine geht von der Unübersetzbarkeit von Texten aus, die andere besagt, dass im Prinzip jeder Text übersetzbar ist. Die erste – pessimistische – Konzeption hat ihre Wurzeln in der neuzeitlichen Lehre W. Humboldts von der Einheit der Sprache und des Denkens. Ihr zufolge „verursacht" die Unübersetzbarkeit der Geist der Sprache. Über L. Weisgerber und seine Sprachinhaltsforschung gelangen wir sodann bis zu Derrida und seiner „dekonstruktiven" Unübersetzbarkeit. Auch die Sapir-Whorf-Hypothese (das linguistische Relativitätsprinzip) beeinflusste erheblich diese Linie. Die Schlussfolgerung lautet, die Sprachen seien im Grundprinzip unübersetzbar, weil sich zwischen der Ausgangssprache und der Zielsprache unterschiedliche „geistliche Welten" befinden.

Universalistische Konzeptionen von Übersetzungstheorien beruhen auf dem semiotischen Charakter der Sprache. Man kann den Text dank der sog. Universalien „rational" analysieren. Die semiotische Unterlage stellt das „tertium comparationis" im Übersetzungsprozess dar. Die Übersetzung stellt in diesem Modell eine Koordination der Ausgang- und Zielzeichen zum demselben „Gemeinten". „Daraus lässt sich die Schlussfolgerung ableiten, dass man wohl auch jeden Text in irgendeiner Form übersetzen kann" (Stolze, 2005, S. 45).

In der modernen Übersetzungstheorie überwiegt die Einsicht, dass die Texte in ihren Grundprinzipien übersetzbar sind, d. h. dass immer jene Formen zu finden sind, die als Äquivalente die semantische Botschaft des Originals ausdrücken. Dem kann man im Prinzip zustimmen. Im Beitrag möchten wir jedoch zeigen, dass auch solche kurzen Textsorten – unter ihnen vor allem Witze und Sprachspiele – existieren, die gar nicht oder nur schwer übersetzbar sind.

Die Textsorte Witz gehört zu den Prosatexten. Der Witz ist ein selbstständiges fiktives Gebilde mit obligatorischer Pointe, die einen komischen Effekt und mit ihm verbundenes Lachen oder Lächeln hervorruft. Er stellt die grundlegende Realisierung der komischen Ausdrucksweise dar. Das Komische kann man aus der literaturwissenschaftlichen, linguistischen, soziologischen, psychologischen u. ä. Sicht untersuchen. Es handelt sich jedoch immer um drei Prinzipien und mit ihnen verbundene Theorien (vgl. A. Nünning, 2006, S. 388 – 389): 1. die Theorie der Überlegenheit, die das Lachen als eine Aggression betrachtet (H. Bergson), 2. die Theorie der Erleichterung, die dem Lachen eine Ventilfunktion zuschreibt (S. Freud) a 3. die Theorie der Inkongruenz. Das Prinzip der Inkongruenz beruht auf dem Zusammenstoß zweier Elemente, die unter normalen Umständen inkompatibel sind oder üblicherweise nicht im gleichen Kontext auftreten. Diese „Begegnung" ruft eine Tension (Spannung) hervor und ist eigentlich als übergeordnetes Prinzip in allen Witzen anwesend.

Man unterscheidet zwei Grundarten von Witzen: Die sog. Sachwitze und die Wortwitze. Die ersten bilden (ikonisieren) nur komische Situationen aus dem alltäglichen Leben ab. Wenn sie aus dem

gleichen kulturellen Milieu stammen, sind sie übersetzbar. (Beispiele stammen aus den Witzsammlungen, die in der Literatur angeführt sind.)

Idu dve plavuše ulicom i jedna kaže drugoj:
„Hej, gledaj onog psa sa jednim okom!“
Druga plavuša prekrije rukom oko i kaže:
„Gde, gde?“

„Did any of your family ever make a brilliant marriage?“ – „Only my wife.“

Es gibt viele solcher Witze. Sie „ikonisieren“ komische Situationen, die in der Gesellschaft bekannt sind, deshalb entstehen keine Probleme mit der Übertragung. Eine Ausnahme bilden Witze mit solchen Realien, die der Empfänger nicht kennt. Der Witz ist zwar übersetzbar, verliert er jedoch in der Zielsprache den komischen Effekt, d. h. die Pointe. Hier sind vor allen die Witze mit historischen Inhalten oder regionalen Realien zu nennen.

Kako izgleda crnogorski VEP? – Tegla puna pčela.

Die zweite Gruppe bilden die sog. Wortwitze. Sie werden mithilfe von spezifischen sprachlichen Mitteln konstruiert. Der komische Effekt entsteht direkt in der sprachlichen Form, die im „Zusammenspiel“ bzw. im „Gegenspiel“ mit der Bedeutung direkt an der Bildung der Pointe teilnimmt. Die Form ist direkt in den komischen Effekt inkorporiert. Die Enthüllung (Entblößung) der Pointe, ihre Interpretierung – was im Bruchteil der Sekunde geschieht – führt zur erwarteten Wirkung, also Detension und dem folgenden Lachen.

Der textuelle Aufbau des Witzes entspricht psychologisch drei Phasen der Textrezeption: Exposition (Aufmerksamkeit/Erwartung), Bruch (Verblüffung/Enttäuschung) und Pointe (Erleuchtung / Befriedigung) (vgl. W. Ulrich, 2006, S. 5). An der Bildung der Pointe nimmt vor allem das Prinzip der Inkongruenz teil, d. h. die Kollision inkompatibler Inhalte und die unerwartete Erleuchtung. In Wortwitzen sind die semantische Inkongruenz und die spezielle sprachliche Form in einer gegenseitigen Beziehung, von der abhängt, ob der Witz übersetzbar ist oder nicht.

Hier soll gezeigt werden, welche sprachlichen Aufbautechniken der inkongruenten Strukturen vorkommen und worin das Phänomen der Unübersetzbarkeit liegt.

Das häufigste Mittel der Inkongruenz und zugleich der Hervorrufung der inneren Spannung ist die Mehrdeutigkeit (Polysemie und Homonymie).

Im slowakischen Witz:

„Sestrička, chcem, aby ma doktor vyšetril.“ – „Pane, ale tu ste u veterinára:“ – „Veď dobre, ja mám opicu.“

(wörtliche Übersetzung: Sestro, hoću da me doktor pregleda. – Gospodine, ali vi ste kod veterinara. − Ja imam mamurluk = majmun.)

beruht die Pointe auf der doppelten Leseart des Wortes „opica“. Im Zusammenhang mit dem Lexem „veterinár“ erwartet man das kompatible Wort, das „ein Tier“ bezeichnet. Es erscheint auch als „opica“, jedoch im Bruchteil der Sekunde ändert es seine Bedeutung auf „opica“ = Betrunkenheit bzw. Zustand nach dem unkontrollierten Trinken. Man kann diesen Witz nur in jene Sprachen übersetzen, die das mehrdeutige Wort „opica“ (= der Affe) mit gleicher semantischen Struktur haben, wie es der Fall im Slowakischen ist. Das ist z.B. das Tschechische (vgl. Čermák, 1994, S. 286), jedoch nicht das Englische (hier gibt es nicht „to have a monkey/ape“, sondern „to have a hangover/jag“), noch das Französische (avoir mal aux cheveux /la quele de bois /uncuite), noch das Russische (byť pod muchoj, bankoj, gradusom). Man kann genauso im Deutschen nicht sagen: Ich habe einen Affen. Im Deutschen wird aber ein

Äquivalent verwendet, da dieser Zustand mit der Redewendung *einen Kater haben*, also auch mithilfe eines Wortes aus dem Bereich der Tierwelt ausgedrückt wird. (Hier ist es nicht wichtig, wie die Herkunft des Wortes „Kater" erklärt wird: ob Kater = männliche Katze oder „Kater" aus „Katarrh" – vgl. Röhrich, 2004, S. 816.).

> Deutsch*: „Schwester! Ich möchte vom Arzt untersucht werden." – „Sie sind hier aber beim Tierarzt!" – „Gut, ich habe ja auch einen Kater!"*

Es sei auch noch ein serbischer Witz angeführt, der durch die zweifache Leseart des Wortes „redovan" unübersetzbar in andere Sprachen ist.

> *Plavuša pita plavušu: „Koji ti je onaj, što sa ga juče videla, kako izlazi iz tvog stana." – „Profesor univerziteta." – „Redovan?" – „Ne, samo kad mi je muž na putu."*

Das serbische Wort „redovan" hat in anderen Sprachen kein Wortäquivalent, das neben der Bedeutung „regelmäßig" zugleich die Bedeutung „ordentlich" (z. B. Mitglied einer Organisation) hätte. Vgl. Deutsch: regelmäßig – ordentlich, Französisch: regulier – titulair, Englisch: periodical – regular, full.

Oder: *Kad muškarac upeca soma, to je ribolov.*
Kad žena upeca soma, to je brak.

Inkongruente semantische Strukturen können auch auf solchen Eigennamen basieren, die neben proprialer auch allgemeine Bedeutung haben. Im Witz:

> *„Aus Spaß wurde Ernst – und Ernst wird heute vier Jahre alt."*

wird die doppelte Leseart des Wortes „Ernst", und zwar als „das Ernste" und als „Name des Jungen" möglich. Im Kontext eröffnete die Wendung „vier Jahre alt" die zweite Bedeutung und schaffte somit die Pointe. Der Witz ist unübersetzbar.

In allen slawischen Sprachen finden wir Witze mit polysemantischen Lexemen, die in andere Sprachen nicht zu übersetzen sind. Das gilt auch für romanische und germanische Sprachen. Speziell das Englische hat viele homonyme Witze, die meistens unübersetzbar sind. Das hängt mit den struktur-semantischen Eigenschaften der englischen Sprache zusammen. Es gibt hier eine Menge polysemantischer Substantive, aber auch anderer Wortarten, vor allem Verben, die verschiedene homomorphe und homophone Strukturen bilden. Im Folgenden zwei Beispiele für unübersetzbare Witze mit verbalen Formen auf -ing. Im ersten Fall geht es um attributive Funktion, im zweiten um den Nebensatz:

1. *„Do you like bathing beauties ?" – „I don´t know. I never bathed any. "*

2. *„Don´t you love driving ?" – „Well, usually I stop first."*

Im Englischen gehen die Wörter von einer Wortart in eine andere leichter über, als im Slowakischen oder in anderen Sprachen. Der Wechsel der Wortart wird dabei nicht durch grammatische Morpheme wie zum Beispiel im Deutschen signalisiert. Deshalb kann man häufiger homomorphe und homophone Strukturen bei der Pointenbildung ausnutzen.

> *„A dog saw a sign that said WET PAINT, and he did."*

Die Wendung „wetpaint" kann man doppelt lesen, einmal als „Frisch gestrichen!", ein anderes als „Mach die gestrichene Wand nass!" Hier noch ein homomorpher Witz im Slowakischen:

Prvomájový sprievod. V jeho čele kráča muž s transparentom v ruke a vykrikuje: Mier! (=Frieden und zugleich Imperativ: Ziele!) Mier! Mier! Zozadu sa ozve: Veď mierim (= ich ziele), len toľko neskáč!

(Unübersetzbar im Serbischen: Prvomajska parada. Na čelu korača čovek s transparentom u rukama i viče: Mir! Mir! Mir! Otpozadi se začuje: „Dobro, nišanim, samo nemoj toliko da skačeš.“)

Im Englischen kann man leicht die Pointe auch aus homophonen Mitteln bilden:

First man: „Is that Hortense?“ – Second man: „I don´t know she doesn´t look tense to me.

Der zweite Mann hört den Namen „Hortense“ als „whoretense“ ([ho: tens]). Der folgende Witz spielt mit grammatischen Homophonen:

„Waiter!“
„Yes, sir.“
„What´s this?“
„It´s bean soup, sir!“
„ No mater what it´s been. What is it now?“

Der amerikanische Psychoterapeut Milton Erickson überraschte die deutschen Kollegen mit dem Satz: *„It´s nice to be a price, but it´s higher to be a buyer.* (B. Trenkle, 2005, S. 48). Das Wort „price“ bedeutet im Englischen auch „wertvoll“, aber dahinter steckt auch der Bewohner von Preußen (der Preuße) a hinter dem Wort „buyer = Händler“ verbirgt sich der Bayer. Alle angeführten Witze sind unübersetzbar.

Wenn wir so nahe Sprachen vergleichen wie Slowakisch und Tschechisch, stellen wir fest, dass die meisten Witze mit homonymer Inkongruenz übersetzbar sind. Unübersetzbarkeit kommt jedoch aus lautlichen (phonetischen) oder grammatischen Gründen vor.

Ptali se staršího dědy, jestli ví, proč je sex pudová záležitost. Děda odvětil: „No jasně. Buď to pude nebo nepude.“

(Pitali starog dedu, dal i zna zašto je seks stvar nagona. Deda je odgovorio: No, to je jasno. To ili pođe ili ne pođe.)

Im Slowakischen existiert kein lautlicher Zusammenhang zwischen dem Adjektiv „pudový“ und der Verbalform „ísť“ im Futurum. Sie lautet: „pôjde/nepôjde“. Genauso ist auch der folgende Witz unübersetzbar, da das Wortspiel „Země“ und „země“ im Slowakischen keinen Sinn hat:

V rychliku se začaly bavit dvě krásné mladé dívky.
Hanka prohlásila: „Jedu do Českých Budějovic, tam bude Země živitelka.“
Renata podala informaci o sobě: „Ja jedu do Prahy a tambude ze mě prostitutka.“

(U voze razgovaraju dve lepe devojke. Hanka kaže: „Ja idem u České Budějovice, tamo će biti Země živitelka = Zemja hraniteljka“. Renata kaže o sebe: „Ja idem u Prag, i tamo će od mene biti prostitutka.“)

Ein anderes Beispiel:

Pán Novák říka: „Muž nestárne.“ Pak, aby výrok doplnil a přivedl na pravou míru, dodává: „Ale léta mu nestojí.“

(Gospodin Novak kaže: Muškarci ne stare. Potom se ispravi: Ali godine im ne stoje.)

Hier basiert die Pointe auf syntaktischer Homonymie. Die Wortverbindung „Ale léta mu nestojí." mit dem Subjekt „léta" kann und soll so gelesen werden, als sei hier ein anderes, nicht ausgesprochenes Subjekt, nämlich das tabuisierte männliche Geschlechtsteil gemeint. Das Wort „léta" wäre dann eine adverbiale Bestimmung. Im Slowakischen müsste jedoch die Übersetzung heißen: „Ale roky im nestoja," wobei die witzige Pointe verloren geht.

Zu den weiteren Möglichkeiten, effektvolle Witze zu schaffen, gehört funktionale Verwertung phraseologischer Wendungen und sprichwörtlicher Redensarten. In der Phase der Exposition wird die bildhafte Bedeutung des Phraseologismus induziert. Sie ändert sich plötzlich im „Bruchpunkt" auf wortwörtliche Bedeutung und darauf gründet die Pointe. Der phraseologische Fonds bildet in jeder Sprache einen spezifischen Teil des Wortschatzes. Er ist ihr „Idiolekt". Neben den allgemeingültigen (internationalen) Wendungen gibt es in der Sprache spezifische Phraseologismen, die nur in der Kommutation der Form und Funktion gültig sind. Wenn sie in den Witzen als bildende Komponenten der Pointe erscheinen, dann sind jene Witze gewöhnlich unübersetzbar:

Ist ihm etwas über die Leber gelaufen?" – „Ja, Alkohol. Dreißig Jahre lang."

Die Wendung „Es ist ihm eine Laus über die Leber gelaufen" (in früheren Zeiten auch „Es ist ihm etwas übers Leber gekrochen)" bedeutet, dass sich der Betreffende über Kleinigkeiten ärgert (L. Röhrich). Das Wort „Alkohol" hebt die bildhafte Bedeutung auf und eröffnet die wörtliche Bedeutung. Dadurch entsteht die komische Wirkung. Da das Slowakische nicht diesen Phraseologismus kennt, kann auch der Witz bei der Respektierung der Form und Funktion nicht übersetzbar sein. Jedoch gibt es viele auf dem Spiel zwischen bildhafter und wörtlicher Bedeutung gegründete Witze, die übersetzbar sind:

„Greifen Sie sich nachdenklich und aufrichtig an den Kopf, und Sie werden gleich spüren, wo Sie der Schuh drückt."

Witze, deren semantische Struktur – vor allem die Relation zwischen der idiomatischen und der wörtlichen Bedeutung – keine Entsprechung in der anderen Sprache hat, sind nicht übersetzbar.

Im Witz:

Was steht auf dem Grabstein eines Schornsteinfegers? – „Er kehrt nie wieder."

(Šta piše na grobu odžačara? – Nikada se više neće vratiti. + Nikada više neće čistiti odžak.)

Die Antwort „Er kehrt nie wieder" hat im Deutschen nicht nur die Bedeutung: „Er kommt nie wieder zurück," sondern im Unterschied zu anderen Sprachen auch: „Er wird nicht mehr Schornsteine fegen."

Zur Problematik der Unübersetzbarkeit von Witzen gehören auch verschiedene Sprachspiele, die einen integralen Bestandteil des Textes darstellen. Abschließend seien hier noch zwei Witze angeführt, in denen zwei wirkungsvolle und unübersetzbare homophone Sequenzen vorkommen:

1. *Lors d´une élection d´une reine de beauté, le meneur de jeu demande à l´une des candidates:*
   - *Quel est votre auteur préféré?*
   - *Un mètre soixante-dix.*

   (´auteur = der Autor, ´hauter = die Größe)

2. *Der Bürgermeister einer kleinen französischen Stadt ließ zwanzig junge Damen einladen, die den siegreichen Napoleon begrüßen sollten und er sagte zu Napoleon:*
   <u>Vingt coeurs au vainquer!</u>

Napoleon wollte jedoch wissen, wie er begrüßt wäre, wenn er besiegt käme. Der Bürgermeister antwortete, er ließe die Damen sich umdrehen und er würde sagen:
Vingt culs au vaicu!

(Gradonačelnik jednog malog francuskog grade odobrao je dvadeset devojaka koje je trebalo da dačekaju pobedničog Napoleona a gradonačelnik bi pritom rekav: „Dvadeset srca za pobednika." Napoleon je zanimalo kako bi ga dočekali da je bio poražen. Gradonačelnik je odgovorio da bi se u tom slučaju devojke okrenule i on bi rekav: „Dvadeset zadnjica za poraženog.")

Ein spezifisches Problem stellt die Übersetzung verschiedener Arten von Wortspielen dar, die Bestandteil von Texten verschiedenen Genres sein können (s. unser voriges Beispiel zur Nutzung von Wortspielen im Witz), am häufigsten aber von lyrischen und prosaischen. Wortspiele können auch textbildende Funktion haben.

Bibliographie

Antologija viceva.Plavuše (2009). Beograd: Mali princ.
Antologija viceva.Crnogorci (2009). Beograd: Mali princ.
Budinský, V. (2000). *Nejlepší erotické anekdoty.* Praha: Filip Trend.
Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J. (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné. R-Ž.* Praha: Academia.
Duden (1992). *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Band 11.* Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag.
Glovňa, J. (2002). *Dynamika kódu a reči.* Nitra: Filozofická fakulta UKF.
Humour à gogo (2001). Französische Witze und Kurzgeschichten. Berlin: Langenscheidt.
Köhler, P. (Hrsg, 2011). *Das Witzbuch.* Stuttgart: Philipp Reclam jun.
Nünning, A. (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury.* Brno: Host ─ vydavatelství, s. r. o.
Pevný, V. (2007): *Humor a smiech*. Nitra: Garmond.
Röhrich, L. (2004). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 3 Bände.* Freiburg-Basel-Wien: Herder spektrum.
Stolze, R. (2005). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung.* 4. Auflage. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
Trenkle, B. (2005). *Das Aha! – Handbuch.* 2. Auflage. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
Ulrich, W. (2006). *English Jokes and puns.*Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Juraj Glovňa

O PRINCÍPE NEPRELOŽITEĽNOSTI VTIPOV „IN VERBIS"

Zhrnutie

V teórii prekladu sa hovorí o preložiteľnosti, respektíve nepreložiteľnosti textov (relativisticky orientované koncepcie verzus univerzalistické koncepcie). V princípe možno súhlasiť, že texty ako znakové jednotky sú preložiteľné. Sú však malé žánrové formy ako vtipy, ktoré pri dodržaní komutácie formy a funkcie nemožno preložiť. Sú to najmä vtipy „in verbis" (Wortwitze), v ktorých je pointa vybudovaná na princípe inkongruencie v podobe rozličných foriem homonymie, polysémie, frazeológie, ktoré v cieľovom jazyku buď neexistujú alebo majú inú sémantickú štruktúru. Autor na príklade vtipov z rozličných jazykov „odhaľuje" mechanizmus fungovania pointy a nemožnosť (respektíve obmedzenosť) jej prekladu do iných jazykov.

Juraj Glovňa
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
jglovna@gmail.com

Aleksandar Kavgić

UTICAJ PROGRAMA ZA POMOĆ PRI PREVOĐENJU NA KVALITET PREVODA: ANALIZA PARALELNOG ENGLESKO-SRPSKOG PREVODNOG KORPUSA[1]

Upotreba programa za pomoć pri prevođenju postala je uobičajena praksa u državnim institucijama Evropske unije i inostranim prevodilačkim agencijama, a njihova upotreba sve je češća pojava i u Srbiji. Iako marketinški timovi proizvođača ovakvih programa tvrde da njihova upotreba povećava efikasnost prevođenja i kvalitet prevoda, postoji veoma mali broj studija i naučnih radova koji naučnim metodama analiziraju uticaj ovih programa na kvalitet prevoda, te broj i vrstu grešaka u prevodima nastalim uz njihovu upotrebu (npr. Kučiš, Seljan i Klasnić 2009). U ovom radu kombinovanom metodologijom kvantitativnih jezičkih istraživanja, korpusne lingvistike i deskriptivnih prevodilačkih studija prvo se vrši analiza vrste i broja grešaka u paralelnom englesko-srpskom prevodnom korpusu manjeg obima koji sadrži prevode nastale upotrebom programa za pomoć pri prevođenju, a u cilju utvrđivanja opšteg kvaliteta prevoda nastalih na ovaj način. Potom se eksperimentalnom metodom vrši analiza načina rada u programima za pomoć u prevođenju, kako bi se utvrdilo u kojoj meri ovi programi utiču na pojavu prevodilačkih grešaka. Eksperimentalni deo istraživanja obavljen je u saradnji sa 30 studenata diplomskih akademskih studija na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji su u uslovima koji simuliraju rad u prevodilačkoj agenciji prevodili odabrane tekstove iz paralelnog korpusa koji je korišćen u prvoj fazi istraživanja. Analiza paralelnog korpusa iz prve faze istraživanja i prevoda nastalih u eksperimentalnom delu istraživanja navode na zaključak da programi za pomoć u prevođenju ubrzavaju proces prevođenja, ali da, istovremeno, usled specifičnog načina rada povećavaju mogućnost pojave prevodilačkih grešaka, sa izuzetkom grešaka iz domena terminološke konzistentnosti prevoda.

Ključne reči: računarski potpomognuto prevođenje, kvalitet prevoda, paralelni korpus, analiza prevodilačkih grešaka

1. UVOD

U ovom radu predstavljeni su statistički[2] rezultati analize prevodilačkih grešaka u malom englesko-srpskom paralelnom korpusu tehničkih tekstova i prevodilačkih grešaka nastalih prevođenjem istih tih tekstova u eksperimentalnim uslovima uz upotrebu programa za računarski potpomognuto prevođenje. U radu je analizirano šest tipova grešaka: leksičke greške, sintaksičke greške, stilske greške, pravopisne greške, pogrešan termin, nekonzistentno preveden termin i mehaničke greške.

1.1. Ciljevi istraživanja

Kompanije koje proizvode programe za računarski potpomognuto prevođenje (npr. SDL, Star, Atril i WordFast) tvrde da se produktivnost prevođenja upotrebom njihovih programa osetno povećava, jer prevodilac ima uvid u slične ranije prevedene rečenice i mogućnost da prevodne ekvivalente pronađe pretraživanjem prevodne memorije, koja, u suštini, predstavlja paralelni korpus. Iste kompanije takođe navode i da se potreba za lektorisanjem i korekturom prevoda osetno smanjuje. Ova tvrdnja čak se i navodi kao jedan od osnovnih razloga zbog koga bi potencijalni kupci trebalo da kupe, u trenutku

[1] Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru.*

[2] Statistički pristup je odabran jer obim rada ne dozvoljava detaljan prikaz svih grešaka pronađenih u korpusu, ipak za svaku grupu grešaka naveden je jedan ili dva reprezentativna primera.

ovog pisanja, najnoviju verziju programa SDL Trados Studio: SDL Trados Studio 2011.[3] S druge strane, akademska zajednica navode ove vrste uzima se velikom rezervom, posebno imajući u vidu da ti navodi nisu provereni nezavisnim empirijskim metodama (Somers 2003: 42).

U cilju terminološke nedvosmislenosti rada važno je da se napomene da se u ovom radu pod terminom **programi za računarski potpomognuto prevođenje** (*Computer-aided Translation Programs*) misli na programe koji funkcionišu po principu *upoređivanja teksta koje se trenutno prevodi sa korpusom ranije prevedenih tekstova,* pri čemu se skup ranije prevedenih tekstova naziva **prevodna memorija** (*Translation Memory*, tj. *TM*), dok se rečenica koja se prevodi naziva **prevodna jedinica** (*Translation Unit*, tj. *TU*).[4]

Ovaj rad, u svetlu prethodno navedenih karakteristika prevođenja upotrebom programa za računarski potpomognuto prevođenje, imao je dva cilja. Prvi cilj istraživanja bio je da se upotrebom naučne metodologije provere tvrdnje proizvođača programa za računarski potpomognuto prevođenje da njihova upotreba povećava efikasnost prevođenja, terminološka konzistentnost i opšti kvalitet prevoda. Drugi cilj istraživanja bio je da se upotrebom eksperimentalnog metoda proveri da li upotreba programa za računarski potpomognuto prevođenje zaista omogućava kvalitetno prevođenje u kratkim vremenskim rokovima i smanjuje ili potpuno uklanja potrebu za dodatnim lektorisanjem i korekturom. Oba cilja formulisana su tako da istraživanje prezentovano u ovom radu takođe pruži doprinos istraživanju uticaja računarskih tehnologija na prevođenje slovenskih jezika, s obzirom na činjenicu da trenutno postoji samo nekoliko članaka na ovu temu (npr. Kučiš, Seljan i Klasnić 2009).

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U istraživanju predstavljenom u ovom radu kombinovana je metodologija kvantitativnih jezičkih istraživanja, korpusne lingvistike i deskriptivnih prevodilačkih studija, pri čemu je samo istraživanje obavljeno u dve odvojene faze.

Prva faza istraživanja obuhvatala je analizu vrste i broja grešaka u paralelnom englesko-srpskom prevodnom korpusu (10 uputstava za upotrebu kućnih uređaja) koji sadrži prevode nastale upotrebom programa za pomoć pri prevođenju. Osnovni istraživački cilj u ovoj fazi bio je utvrđivanje opšteg kvaliteta prevoda nastalih upotrebom programa za računarski potpomognuto prevođenje.

Druga faza istraživanja obuhvatala je eksperimentalnu simulaciju stvarnog rada u programima za pomoć u prevođenju (30 studenata je prevodilo 94 rečenice u roku od 180 minuta). Cilj druge faze istraživanja bio je da se utvrdi u kojoj meri programi za pomoć pri prevođenju (ne) utiču na pojavu prevodilačkih grešaka.

U okviru prve faza istraživanja (analiza paralelnog korpusa) korišćeni su programi WinAlign, za paralelizaciju tekstova, CATMA, za anotiranje i analizu jednojezičnih elemenata korpusa, te ErrorSpy, za pronalaženje „mehaničkih“ grešaka[5] u prevodu, dok su u okviru druge faza istraživanja (analiza prevoda nastalih tokom eksperimenta) korišćeni samo programi CATMA i ErrorSpy, za istu namenu kao i u prvoj fazi istraživanja.

[3] Promotivni materijal sa zvaničnog sajta kompanije: http://www.sdl.com/nl/about-us/press-room/news/2011/sdl-launches-sdl-trados-studio-2011.asp. Relevantan je deo promotivne dokumentacije koji nosi podnaslov „Review once only“.

[4] Prevodna jedinica je najčešće rečenica, ali takođe može da bude pojedinačna reč (npr. naziv poglavlja ili naziv kolone u tabeli), sintagma ili klauza. Prevodna jedinica se, u stvari, najpreciznije može definisati kao prevodivi tekst koji počinje velikim slovom, a završava tačkom, upitnikom, uzvičnikom, tačkom sa zapetom, dve tačke ili znakom za novi red. Interpunkcijski znaci, tj. pravila po kojima program za računarski potpomognuto prevođenje određuje kraj prevodne jedinice, mogu da se menjaju od strane korisnika – ova pravila se najčešće nazivaju pravilima za segmentaciju teksta (*segmentation rules*).

[5] Šta se tačno podrazumeva pod „mehaničkim“ greškama objašnjeno je u drugom odeljku rada.

3. ANALIZA PARALELNOG KORPUSA: GREŠKE U TEKSTOVIMA NASTALIM UPOTREBOM PROGRAMA ZA RAČUNARSKI POTPOMOGNUTO PREVOĐENJE

3.1. Osnovni podaci o korpusu

Korpus upotrebljen u prvoj fazi istraživanja sastavljen je od deset uputstava za upotrebu tehničke opreme i tehničkih brošura na engleskom jeziku i njihovih prevoda na srpski. Pri tome su odabrani tekstovi za koje je, ne u potpunosti naučnim metodom (kroz telefonske razgovore sa prevodilačkim agencijama i veleprodajnim uvoznicima tehničke opreme), utvrđeno da su prevedeni upravo uz pomoć programa za računarski potpomognuto prevođenje.

Korpus obuhvata sledeća uputstva (radi uštede prostora nazivi su dati samo na izvornom jeziku, tj. na engleskom): *Gorenje – Built-In Hob ECT780*, *Gorenje – Built-In Hood DF610E*, *Gorenje – Built-in Oven – B9000E*, *Gorenje – Freestanding Fridge and Freezer RK2000P2*, *Siemens Gigaset C450*, *Siemens Gigaset S440*, *SonyEricsson K220i*, *SonyEricsson W580i*, *Olympus E-330 Info Brochure* i *Olympus DI catalogue 2008*[6]. *Iako nijedan od proizvođača čiji su uputstva obuhvaćena korpusom nema sedište u zemlji engleskog govornog područja, na osnovu opšteg trenda da sva tehnička dokumentacija za lokalizaciju bude na engleskom, te na osnovu već pomenutih telefonskih razgovora, može se sa potpunom sigurnošću tvrditi da su svi srpski tekstovi nastali prevođenjem odgovarajućih tek*stova na engleskom jeziku.

U tabeli 1 dati su osnovni statistički podaci o korpusu.

	Broj reči
Uputstva na engleskom jeziku	118.967
Uputstva na srpskom jeziku	92.306
UKUPNO:	211.273

Tabela 1: Osnovni statistički podaci o paralelnom prevodnom korpusu korišćenom u prvoj fazi istraživanja.

3.2. Metodologija: izrada korpusa

S obzirom na činjenicu da su sva uputstva koja su odabrana za uključivanje u korpus, kako ona na srpskom, tako i ona na engleskom jeziku, bila dostupna isključivo u vidu PDF datoteka, izrada korpusa obavljena je u dve faze. Prvo su sva uputstva morala da budu konvertovana iz PDF zapisa u HTML. Nakon toga, u drugoj fazi, izvršena je paralelizacija tekstova u programu WinAlign, a paralelizovani korpus je potom snimljen kao tekstualni fajl (WinAlign Export File) koji sadrži engleske i srpske prevodne jedinice odeljene zasebnim oznakama. Na slici 1 data je slika koja prikazuje proces paralelizacije korpusa u programu WinAlign. Paralelizacija je obavljena pojedinačno za svako od odabranih uputstava, a potom su svi paralelizovani dokumenti objedinjeni u korpus. Ovakav postupak je bio neophodan, jer program WinAlign u slučaju rada sa više dokumenata, završni paralelizovani tekst sortira u zavisnosti od vrste i dužine prevodilačke jedinice, tj. rečenice iz više različitih dokumenata mogu da se nađu jedne do drugih, a linearni redosled rečenica u originalnom tekstu biva narušen.

[6] Sva uputstva nabavljena su preko zvaničnih službi za tehničku podršku ili preko ovlašćenih servisa.

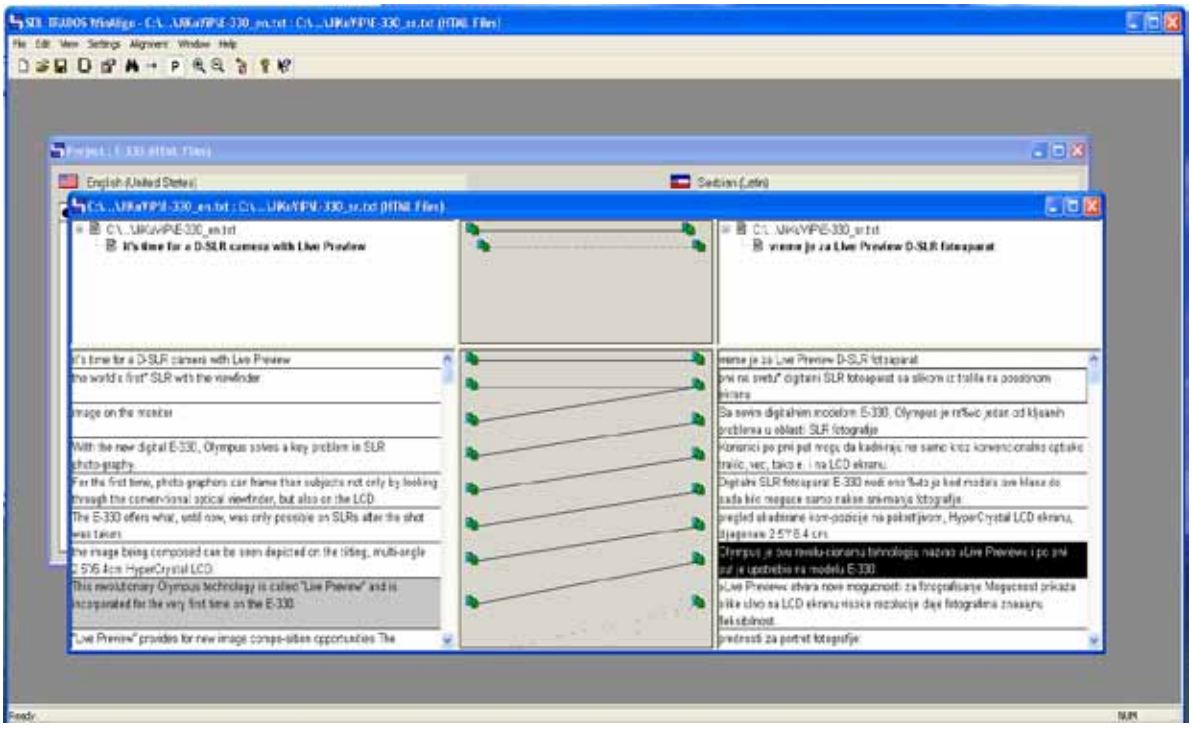

Slika 1: Paralelizacija korpusa u programu WinAlign.

3.3. Metodologija: anotaciona shema i analiza korpusa

Sledeći korak u istraživanju, nakon stvaranja korpusa, bilo je kritičko i analitičko čitanje paralelnog korpusa i anotacija grešaka pronađenih tokom tog procesa. Imajući u vidu da su već postojali primeri eksperimentalnih istraživanja uticaja programa za računarski potpomognuto prevođenje na kvalitet prevoda (Kučiš, Seljan i Klasnić 2009), odlučeno je da se kao osnova i polazna tačka za klasifikaciju i anotaciju grešaka upotrebi klasifikacija grešaka iz tih istraživanja koja razlikuje *leksičke greške*, *sintaksičke i stilske greške*, te, konačno, *pravopisne greške*. Imajući u vidu stilsku i registarsku specifičnost tekstova u korpusu, te ciljeve istraživanja, odlučeno je da se ova klasifikacija grešaka proširi sa još tri tipa grešaka koje su relevantne pri upotrebi programa za računarski potpomognuto prevođenje, jer ih ovi programi po tvrdnjama njihovih proizvođača eliminišu: *pogrešan termin*, *nekonzistentno preveden termin* i *mehaničku grešku*.

Leksičke greške odnose se na pogrešan izbor prevodnog ekvivalenta, bez obzira da li je greška na nivou denotativnog ili konotativnog značenja, odnosno da li reč ili sintagma označava potpuno pogrešan koncept ili označava odgovarajući koncept: najvažnije je da reč ili sintagma nije prihvatljiva u datom kontekstu. Važno je napomenuti da se u ovom radu pravi razlika između leksičke greške i terminološke greške, iako se one, zavisno od pristupa, mogu smatrati istim tipom greške. Terminološke greške, kao i leksičke greške, odnose se na pogrešan izbor prevodnog ekvivalenta, bez obzira na to da li je greška na nivou denotativnog ili konotativnog značenja, ali za razliku od leksičkih grešaka terminološka greška podrazumeva da pogrešno prevedena reč u datom tematskom diskursu ima specifično denotativno i konotativno značenje i da se u datom tematskom diskursu pojavljuje sa većom učestalošću nego druge reči, sa izuzetkom gramatičkih reči: drugim rečima pogrešno prevedena reč je deo *terminologije* datog teksta. Ovakva definicija termina i terminologije najbliža je onome što Cabré naziva lingvističkom definicijom terminologije (Cabré 1999: 11). Tipičan primer leksičke greške je, na primer, srpski prevod „manje madeže“ za englesku sintagmu „minor stains“ u uputstvu za Gorenje DF610E ugradni aspirator. S obzirom

na činjenicu da „fleka“, što je pravilan srpski prevod engleske reči „stain“, nije reč koja je neophodna za opis funkcija ugradnog aspiratora, ona ne može da se smatra terminom, već običnom leksemom. S druge strane, srpski prevod „okvir“ za englesku reč „frame (per second)“ u brošuri o Olympus E-330 fotoaparatu, može da se smatra pogrešnim terminom, jer je broj „sličica“ ili „frejmova“ u sekundi, reč koja je usko vezana za funkciju i karakteristike uređaja opisanog u brošuri. Ista opservacija može da se ponudi, na primer, i za srpski prevod „(staklokeramička) ploča“ engleskog termina „hotplate“, pri čemu je razlika u težini greške, jer je „okvir“ potpuno pogrešan prevod za „frame per second“, dok je „(staklokeramička) ploča“ pogrešan termin, ali ipak termin koji je relevantan za leksičko polje ugradnih štednjaka. Pravilni prevodi termina „hotplate“ su, inače, „grejna površina“ ili „polje za kuvanje“.

Sintaksičke i stilske greške obuhvataju pogrešne prevode gramatičkih konstrukcija ili stilski neprihvatljive prevode, pri čemu se pod terminom *stilska neprihvatljivost* misli na upotrebu stila koji nije prikladan tipu dokumenta i ciljnoj publici. Primer stilsko-gramatičke greške je, recimo, upotreba ličnog oblika glagola „trebati“ u kontekstu u kojem je neophodna upotreba bezličnog oblika. Indikativan primer je rečenica iz uputstva za Gorenje ECT780 („The inside bottom of the cookware should be slightly concave for optimum heat transfer.“), gde je engleska modalna konstrukcija prevedena kao „treba da je“, umesto „trebalo bi da je“.

Pravopisne greške obuhvataju greške u pisanju reči, upotrebi malog i velikog slova, te greške u upotrebi interpunkcijskih znakova. Tipičan primer za ovu grupu grešaka je upotreba velikog slova u svim rečima polileksičkih naziva tehničkih sistema, kao na primer u prevodu „Olympus je razvio sistem Dvostruke Stabilizacije Slike.“ koji u originalu glasi „Olympus developed Dual Image Stabilisation system.“ – ovaj primer uzet je iz brošure za fotoaparat Olympus E-330.

Pretposlednja grupa grešaka obuhvaćena anotacionom shemom jeste nekonzistentno prevođenje termina: pod ovom greškom podrazumeva se upotreba različitih reči ili sintagmi za prevođenje iste reči ili sintagme iz izvornog teksta. Ove greške su specifične za sve terminološki bogate tekstove, kao što su uputstva za održavanje i upotrebu tehnike, naučni tekstovi i zakonodavni tekstovi, a programi za računarski potpomognuto prevođenje trebalo bi da ih svedu na apsolutni minimum, jer ovi programi omogućavaju momentalni uvid u prethodno prevedeni materijal, a takođe nude mogućnost upotrebe programa za upravljanje terminologijom (*terminology management software*). Tipičan primer nekonzistentnog prevođenja termina može da se pronađe u uputstvu za Gorenje ECT780, gde se termin „(glass-ceramic) cooktop“ prevodi na srpski sa čak pet različitih reči ili sintagmi: „(staklokeramička) ploča“, „(staklokeramička) površina“, „polje za kuvanje“, „štednjak“, „ploča štednjaka“ i „ploča za kuvanje“.

Poslednju grupu grešaka analiziranih u ovom radu čine mehaničke greške. Naziv za ovu grupu grešaka preuzet je iz programa ErrorSpy koji se koristi za analizu konzistentnosti i kvaliteta prevoda nastalih uz upotrebu programa za računarski potpomognuto prevođenje. Mehaničke greške obuhvataju različite vrste previda nastalih tokom prevođenja: neprevedena rečenica, nepreveden tekst iz fusnote, pogrešno prenet broj (npr. umesto broja 5, u prevodu se pojavi 8). Za razliku od ostalih vrsta grešaka koje su anotirane kritičkim čitanjem paralelnog teksta, ove greške su identifikovane automatski, upotrebom ranije pomenutog programa ErrorSpy. Na slici 2 vide se rezultati analize jednog od uputstava za mehaničke greške numeričkog tipa.

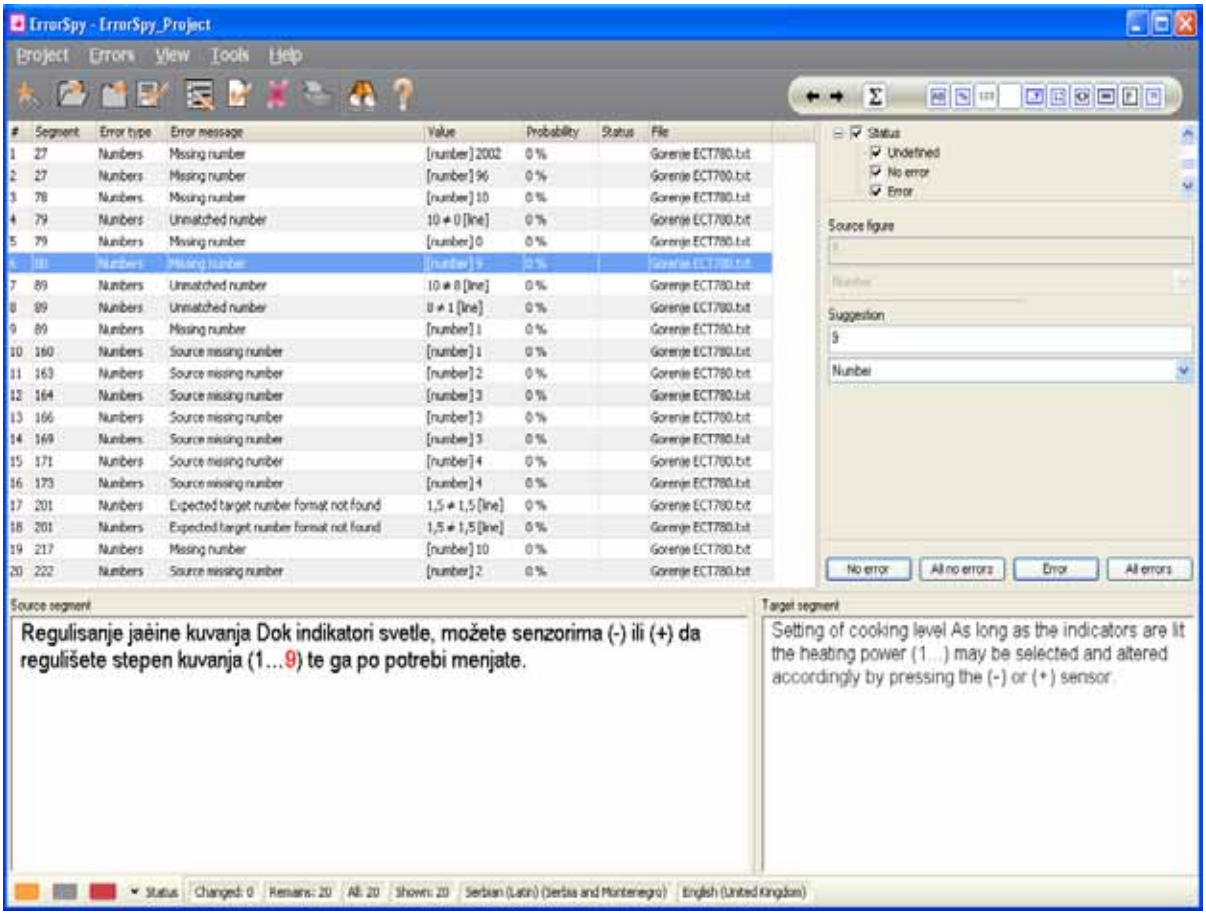

Slika 2: Analiza numeričkih grešaka, kao podvrste mehaničkih grešaka, u programu ErrorSpy.

3.4. Metodologija: rezultati analize korpusa

Nakon što je obavljena anotacija prevodnog paralelnog korpusa i identifikacija mehaničkih grešaka, bilo je moguće analizirati broj i vrstu grešaka u svakom od uputstava i brošura obuhvaćenih korpusom, kao i u korpusu kao celini. Ovaj deo istraživanja obavljen je u programu CATMA, u kojem je i obavljana anotacija korpusa.

Kvantitativna analiza grešaka pronađenih u korpusu pokazuje da u tekstovima prevedenim na srpski uz upotrebu programa za računarski potpomognuto prevođenje postoje svi tipovi grešaka obuhvaćeni anotacionom shemom, sa izuzetkom stilskih grešaka. Opšti rezultati analize korpusa prezentovani su u tabeli 2. Za svaki tip grešaka data je apsolutna frekvencija, tj. ukupan broj pojavljivanja te greške u dokumentu, kao i relativna frekvencija, tj. procentualna zastupljenost te greške u zavisnosti od ukupnog broja reči u dokumentu.

	Gorenje - Built-In Hob ECT780	%	Gorenje - Built-In Hood DF610E	%	Gorenje - Built-in Oven - B9000E	%	Gorenje - Freestanding Fridge and Freezer RK2000P2	%	Siemens Gigaset C450	%	Siemens Gigaset S440	%	SonyEricsson K220i	%	SonyEricsson W580i	%	Olympus E-330 info brochure	%	Olympus DI catalogue 2008	%	UKUPNO:	%
Leksičke greške	29	0.70	47	0.40	41	0.45	35	0.66	45	0.25	51	0.18	51	0.36	39	0.18	27	0.90	37	1.01	402	0.34
Sintaksičke i stilske greške	31	0.74	11	0.09	15	0.17	17	0.32	39	0.22	28	0.10	12	0.08	14	0.07	19	0.63	29	0.80	215	0.18
Pravopisne greške	11	0.26	16	0.14	7	0.08	13	0.25	21	0.12	30	0.10	14	0.10	10	0.05	14	0.47	19	0.52	155	0.13
Terminološke greške	12	0.29	21	0.18	14	0.15	12	0.23	14	0.08	18	0.06	21	0.15	26	0.12	17	0.57	24	0.66	179	0.15
Terminološke nekonzistentnosti	19	0.46	37	0.32	23	0.25	14	0.27	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	28	0.93	37	1.01	158	0.13
Mehaničke greške (ErrorSpy)	20	0.48	24	0.21	22	0.24	27	0.51	7	0.04	4	0.01	8	0.06	11	0.05	13	0.43	21	0.58	157	0.13
Ukupan broj grešaka	122	2.93	156	1.34	122	1.35	118	2.24	126	0.71	131	0.46	106	0.74	100	0.47	118	3.93	167	4.58	1266	1.06
Broj reči u tekstu (engleski)	4169		11669		9056		5264		17862		28647		14252		21396		3005		3647		118967	

Tabela 2: Rezultati analize paralelnog prevodnog korpusa: pregled po vrsti grešaka sa apsolutnom (broj pojavljivanja) i relativnom frekvencijom (broj pojavljivanja u odnosu na ukupan broj reči u tekstu).

Kvalitet prevoda je prihvatljiv, dok učestalost grešaka (u odnosu na broj reči u tekstu) oscilira od 0,46% do 4,56%, što znači da je prosečna frekvencija pojavljivanja greške 1,06%. Drugim rečima na svakih sto reči javlja se otprilike po jedna prevodilačka greška iz neke od analiziranih grupa grešaka. Najočiglednija razlika između tekstova obuhvaćenih korpusom jeste kvalitet prevoda: multinacionalne kompanije koje imaju sopstvene lokalizacijske timove (Siemens i SonyEricsson) imaju primetno kvalitetnije prevode od multinacionalnih kompanija koje angažuju lokalne prevodioce i/ili prevodilačke agencije (Gorenje i Olympus). Ova razlika je posebno uočljiva u domenu upravljanja terminologijom (*terminology management*), s obzirom na činjenicu da u srpskim prevodima uputstava za telefone kompanija Siemens i SonyEricsson nije pronađena nijedna greška u domenu terminološke konzistentnosti prevoda, dok su takve greške bile relativno česte u uputstvima i brošurama kompanija Gorenje i Olympus. Najverovatniji uzrok za uočene razlike jeste upotreba, odnosno neupotreba programa za upravljanje terminologijom, jer broj terminoloških grešaka navodi na zaključak da prevodioci koji su prevodili uputstva i brošure za Gorenje i Olympus najverovatnije nisu koristili programe za upravljanje terminologijom.

Analiza paralelnog korpusa omogućila je da se utvrde parametri za eksperimentalnu fazu istraživanja. Drugim rečima, utvrđeno je da očekivani procenat grešaka u prevođenju uz upotrebu programa za računarski potpomognuto prevođenje ne bi smeo da premašuje 1,06%, tj. da bi na svakih 100 reči trebalo da se pojavi najviše jedna greška.

4. EKSPERIMENTALNI DEO ISTRAŽIVANJA

4.1. Metodologija eksperimenta

Eksperimentalni deo istraživanja imao je za cilj da simulira realne uslove rada sa programima za računarski potpomognuto prevođenje i da utvrdi u kojoj meri njihova upotreba utiče na frekvenciju pojavljivanja prevodilačkih grešaka, ta da se ta frekvencija uporedi sa frekvencijom pojave grešaka uočenom na korpusu analiziranom u prvoj fazi istraživanja. Eksperimentalni deo istraživanja obavljen je u aprilu 2010. godine i u njemu je učestvovalo 30 studenata diplomskih akademskih studija na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

U okviru eksperimenta, studenti su prevodili 94 rečenice u programu MS Word 2003 uz pomoć programa SDL Trados v7.1 i SDL MultiTerm XVi. Rečenice su bile stilski i registarski različite, odnosno, činile su dva potpuno različita teksta: prozni tekst u obimu od 492 reči (41 rečenica) i tehnički tekst u obimu od 447 reči (53 rečenice). Studenti su dobili odgovarajuće prevodne memorije, a tekstovi za prevod bili su modifikovani tako da 65% rečenica ima prevodni ekvivalent u prevodnoj memoriji sa stepenom sličnosti od 70% ili više (od toga su četiri rečenice bile potpuno identične), 25% rečenica imalo je prevodni ekvivalent u prevodnoj memoriji sa stepenom sličnosti između 40% i 70%, dok 10% rečenica nije imalo prevodni ekvivalent u prevodnoj memoriji (tj. morale su u potpunosti da budu prevedene). Studenti su takođe dobili terminološke memorije (tj. glosare) relevantne za izabrane tekstove. Trajanja eksperimenta bilo je ograničeno na 180 minuta, tokom čega se od studenata tražilo da prevedu oba teksta, pri čemu im je bilo rečeno da prvo prevedu tehnički tekst, a onda prozni tekst. Brzina izrade prevoda merena je prema podacima iz MS Word dokumenata (*total editing time*). Tokom eksperimenta, u programu MS Word 2003 bio je uključen program za proveru pravopisa (*Serbian spellchecker*), a kao primarni raspored na tastaturi bio je odabran raspored za srpsko latinično pismo.

Nakon završetka eksperimenta, svi prevedeni tekstovi analizirani su na isti način kao i paralelni prevodni korpus iz prve faze istraživanja. U programu CATMA obavljena je anotacija prevodilačkih grešaka (opisana u odeljku 2.3.), a u programu ErrorSpy obavljena je analiza kvaliteta prevoda sa tačke gledišta mehaničkih grešaka (takođe opisanih u odeljku 2.3.). Rezultati analize prevoda nastalih u eksperimentalnoj fazi istraživanja dati su u tabeli 3.

4.2. Analiza rezultata eksperimenta

Opšti zaključak koji se nameće nakon uvida u frekvenciju grešaka u okviru prevoda nastalih tokom eksperimentalne faze istraživanja jeste da je kvalitet prevoda prihvatljiv, ali da je učestalost grešaka (u odnosu na broj reči u tekstu) osetno viša nego u korpusu prevoda iz prve faze: 4,27% u proznom tekstu i 4,19% u tehničkom tekstu. Te brojke su tri puta veće od prosečnog broja grešaka u prevodnom korpusu iz prve faze istraživanja, pri čemu neke od uočenih grešaka značajno menjaju značenje prevoda. Takođe je očigledno da, suprotno tvrdnjama proizvođača programa za računarski potpomognuto prevođenje, lektorisanje ne može da se izbaci iz prevodilačkog procesa, ali je isto tako, s druge strane, očito da upotrebom programa za upravljanje terminologijom može da se postigne potpuna terminološka konzistentnost prevoda (pod uslovom da postoji prethodno pripremljen glosar).

Veoma važna opservacija, sa tačke gledišta istinitosti tvrdnji proizvođača programa za računarski potpomognuto prevođenje, jeste i da su svi studenti uspeli da prevedu oba teksta u okviru zadatog vremenskog roka (180 minuta), pri čemu je prevođenje tehničkog teksta bilo za trećinu brže. Drugim rečima, eksperiment je potvrdio da, u skladu sa tvrdnjama proizvođača programa, upotreba programa za pomoć pri prevođenju ubrzava prevođenje, ali pre svega prevođenje tehničkih tekstova: prosečno vreme potrebno za prevođenje tehničkog teksta bilo je 54 minuta, dok je za prevođenje proznog teksta bilo potrebno u proseku 96 minuta. Na ovom mestu, važno je napomenuti da je prozni tekst bio čak i neznatno kraći od tehničkog.

	PROZNI TEKST	**TEHNIČKI TEKST**	**Prosečan broj grešaka (po osobi)**	**Prosečan broj grešaka po rečenici (PROZNI TEKST)**	**Prosečan broj grešaka po rečenici (TEHNIČKI TEKST)**
Leksičke greške	186.00	142.00	5.47	0.15	0.09
Sintaksičke i stilske greške	169.00	118.00	4.78	0.14	0.07
Pravopisne greške	206.00	231.00	7.28	0.17	0.15
Terminološke greške	69.00	71.00	2.33	0.06	0.04
Terminološke nekonzistentnosti	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Mehaničke greške (ErrorSpy)	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Ukupan broj grešaka	630.00	562.00	**19.87**	0.51	0.35
Prosečan broj grešaka (po osobi)	21.00	18.73			
Prosečan broj grešaka (po osobi) (%)	4.27	4.19			
Broj reči	492	447			
Broj rečenica	41	53			

Tabela 3: Rezultati analize kvaliteta prevoda nastalih u eksperimentalnoj fazi istraživanja: pregled po vrsti grešaka sa apsolutnom i relativnom frekvencijom.

U prevodima nastalim u okviru eksperimentalnog dela istraživanja pronađena je većina grešaka obuhvaćenih analizom kvaliteta prevoda (vidi odeljak 2.3.), sa izuzetkom grešaka u konzistentnosti prevođenja termina i mehaničkih grešaka. Kao što se može videti u tabeli 3, ove dve vrste grešaka uopšte se ne javljaju u korpusu prevoda nastalih tokom eksperimentalne faze istraživanja. U svetlu trostruko više frekvencije ostalih tipova grešaka u eksperimentalnim prevodima, ovaj rezultat je veoma indikativan jer navodi na zaključak da se pravilnom upotrebom programa za računarski potpomognuto prevođenje može postići potpuna terminološka konzistentnost prevoda i da se mehaničke greške mogu u potpunosti eliminisati. S druge strane, zaključak u vezi sa terminološkom konzistentnošću ne može da se iskaže sa apsolutnom sigurnošću, jer obim teksta obuhvaćenog eksperimentom ne odgovara obimu tekstova koji se najčešće prevode uz pomoć ovih programa, koji su uglavnom mnogo duži.

Najneočekivaniji zaključak do koga može da se dođe analizom grešaka u eksperimentalnim prevodima jeste, međutim, da upotreba programa za računarski potpomognuto prevođenje po svemu sudeći utiče na povećanje frekvencije leksičkih i sintaksičkih grešaka ili da barem povećava mogućnost njihove pojave. Najilustrativniji primer za ovu tvrdnju su leksičke greške poput srpskog prevoda „...tako što ćete utikač nakriviti **nagore**.“ za engleski original „...by tilting the plug **downwards**.“ Na prvi pogled teško je naći objašnjenje zbog čega bi prevodilac prilošku odredbu u značenju „nadole“ preveo priloškom odredbom koja znači potpuno suprotno („nagore“). Međutim, ako se pogleda korisnički interfejs u kojem se greška javlja, prikazan na slici 3, postaje jasno da greška najverovatnije nastaje zbog kombinacije upotrebe programa za računarski potpomognuto prevođenje i nastojanja prevodioca da što brže završi prevod. Naime, ako prevodilac iz prevodne memorije dobije prevod sa visokim stepenom sličnosti, koji u ovom slučaju iznosi 89%, on može u žurbi lako da previdi činjenicu da je razlika u značenju trenutno aktivne prevodne jedinice i one koja je snimljena u prevodnoj memoriji u stvari ogromna, te može da ponuđeni prevod prihvati bez dodatnih izmena, uprkos činjenici da Trados čak i označava reč koja je različita. U ovakvim slučajevima, upotreba programa za upravljanje terminologijom možda može da predstavlja čak i ometajući faktor ili faktor koji negativno utiče na kvalitet prevoda, jer se lako može desiti da prevodilac usled povećane pažnje koju posvećuje proveri terminološke konzistentnosti (reči „charger“ i „plug“ koje imaju linije iznad sebe na slici 3), previdi ili zaboravi da promeni reč koja predstavlja jedinu razliku između prevoda iz prevodne memorije i izvornog teksta koji se trenutno prevodi.

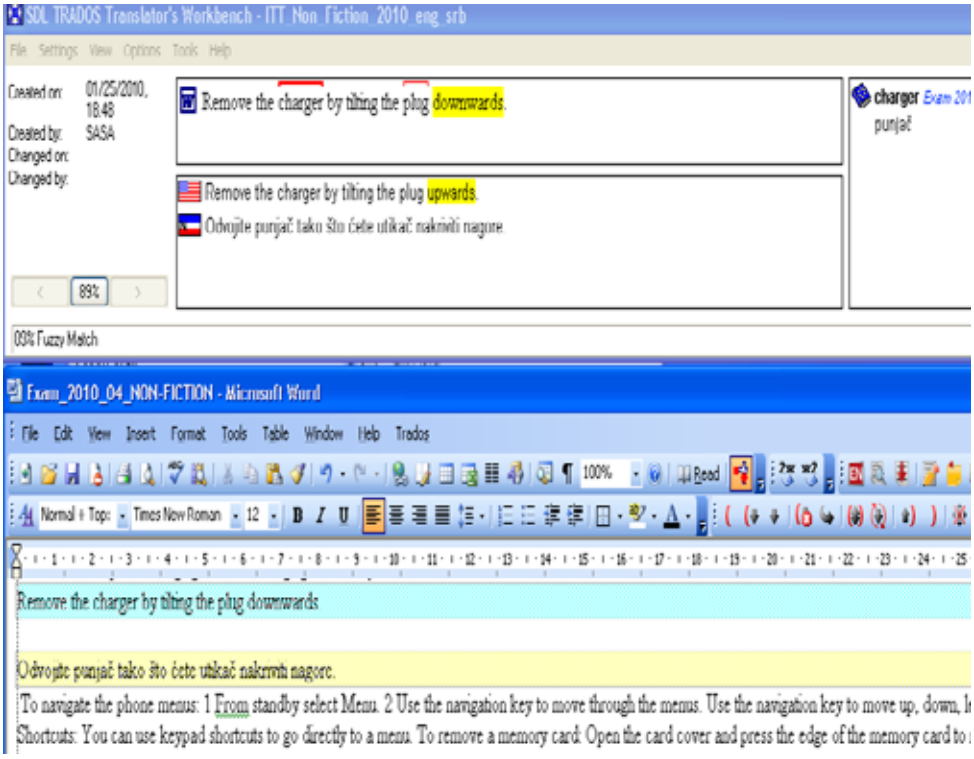

Slika 3: Korisnički interfejs za prevođenje i kontekst u kojem nastaju leksičke i sintaksičke greške u prevodu.

Detaljna analiza leksičkih grešaka u eksperimentalnim prevodima pokazala je da su sve nastale u kontekstu kada u prevodnoj memoriji postoji prevod sa visokim stepenom sličnosti, odnosno, da ove greške nastaju usled prevelikog oslanjanja na prevodnu memoriju i procenat sličnosti izvornog teksta sa prevodom iz prevodne memorije (kao indikator prihvatljivosti prevoda). Odgovarajući primer iz proznog teksta je srpski prevod „...nije **mirisao**..." za glagol iz engleske klauze „... didn't **smell** of fried goats...", gde je u stvari bilo potrebno upotrebiti glagol sa suprotnim značenjem („smrdeti"). I u ovom slučaju greška je nastala u prevodu rečenice koja je preuzeta iz prevodne memorije sa procentom sličnosti od 87%.

Sintaksičke i stilske greške, s druge strane, ne nastaju zbog visoke sličnosti prevoda koji dolaze iz prevodne memorije, već uglavnom nastaju zbog preuzimanja terminologije iz elektronskog glosara (MultiTerm), gde su imenički termini navedeni u nominativu, a glagolski termini u infinitivu. Tipičan primer sintaksičke greške je srpski prevod „uz pomoć **punjač**" za englesku sintagmu „with a **charger**." Činjenica da je termin „punjač" u nominativu, a ne u genitivu jedino se može objasniti postojanjem ovog termina u elektronskom glosaru, gde je naveden u nominativu, pa je odatle i preuzet u istom padežu, bez sintaksičke adaptacije. Slika 3, čija je osnovna svrha da ilustruje način na koji nastaju leksičke greške, može da posluži kao odlična ilustracija i za nastanak sintaksičkih grešaka usled direktnog preuzimanja termina iz elektronskog glosara (gornji desni ugao slike 3: termin „punjač"). Pažljivija analiza sintaksičkih grešaka pokazala je da su one zaista najvećim delom nastale ili u slučajevima kada je termin preuziman iz elektronskog glosara ili kada je prevod preuziman iz prevodne memorije upotrebom funkcije za konkordanciju.

Pravopisne greške u eksperimentalnim prevodima, sa učestalošću od 7,28 grešaka po prevodu, bile su najčešće greške. Te greške međutim, ne bi trebalo da se tumače kao odraz klasične nepismenosti, već onoga što Prćić (2005) naziva nemarnim funkcionalnim stilom. Naime, sve greške iz ove grupe činile su pogrešne transkripcije stranih imena ili greške u pisanju reči izazvane nekorišćenjem dijaktritičkih znakova u pisanju. Tipičan primer greške u transkripciji je, na primer, srpska transkripcija „Heri", umesto „Hari" za englesko ime „Harry", koja je bila veoma česta u prevodu proznog teksta. Tipičan primer pravopisne greške izazvane nekorišćenjem dijakritičkih znakova je, na primer, prevod „uz pomoc punjača", gde je umesto slova „ć" u reči „punjač" upotrebljeno slovo „c". S obzirom na činjenicu da je u programu MS Word, u kojem je obavljano prevođenje, bila uključena funkcija za automatsko ispravljanje nepravilno napisanih reči, te s obzirom na činjenicu da je raspored slova na tastaturi bio podešen na srpsku latinicu, ovakve greške su veoma iznenađujuće. S druge strane, one ukazuju na to da mlađe generacije srpskog društva, po svemu sudeći, nemaju razvijenu svest o pravilnom pisanju i neophodnosti upotrebe dijakritičkih znakova, što je možda uzrokovano upotrebom savremenih komunikacionih uređaja, kao što su npr. mobilni telefoni, koji tek odnedavno imaju podršku za srpsko latinično i ćirilično pismo.

5. ZAKLJUČAK

Iako je istraživanje predstavljeno u ovom radu bilo veoma malo po svom obimu, kako u pogledu veličine anotiranog paralelnog korpusa koji je bio predmet kvantitativne analize u prvom delu istraživanja, tako i u pogledu broja ispitanika i dužine tekstova obuhvaćenih eksperimentom, koji je činio drugu fazu istraživanja, sa priličnom sigurnošću se može zaključiti da upotreba programa za računarski potpomognuto prevođenje ubrzava proces prevođenja, tj. čini ga efikasnijim, te da prevodi nastali upotrebom ovih programa sadrže relativno mali broj grešaka. Međutim, kao što pokazuju rezultati eksperimentalnog dela istraživanja, upotreba programa za računarski potpomognuto prevođenje, suprotno tvrdnjama njihovih proizvođača, ne može da garantuje nastanak prevoda koji ne zahtevaju dodatno lektorisanje i korekturu, jer je broj grešaka u eksperimentalnim prevodima, koji nisu bili lektorisani, bio triput veći od prosečnog broja grešaka u prevodima iz paralelnog korpusa koji su nastali u prevodilačkim agencijama i kao takvi bili lektorisani. Štaviše, rezultati eksperimentalnog dela istraživanja pokazuju da upotreba ovih programa ima potpuno drugačije efekte na verovatnoću pojave različitih tipova prevodilačkih grešaka: dok, s jedne strane, programi za računarski potpomognuto prevođenje omogućavaju stvaranje terminološki potpuno konzistentnih prevoda, s druge strane, ovi programi, zbog načina na koji je rad u njima osmišljen, utiču na povećanje broja leksičkih i sintaksičkih grešaka u slučajevima kada u prevodnoj memoriji postoji prevodni ekvivalent sa relativno visokim stepenom sličnosti.

Imajući u vidu obim istraživanja, zaključci koji su ovde izneti moraju se uzeti sa dozom rezerve: u cilju potpune validnosti bilo bi neophodno isto istraživanje ponoviti na paralelnom korpusu od nekoliko miliona reči, a eksperimentalni deo istraživanja bilo bi poželjno obaviti na uzorku od nekoliko stotina prevodilaca koji bi tekstove većeg obima prevodili tokom dužeg vremenskog perioda, pri čemu bi takođe bilo poželjno i da se eksperimentom obuhvate različiti programi za računarski potpomognuto prevođenje, a ne samo SDL Trados.

U svetlu svega rečenog, opšti zaključci ovog istraživanja trebalo bi da se tumače ponajpre kao smernice za dalja istraživanja, a samo istraživanje trebalo bi posmatrati kao probno (*pilot research*).

Literatura

Cabré, M.T. (ed.) (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Kučiš, V., Seljan, S., Klasnić, K. (2009). Evaluation of Electronic Translation Tools Through Quality Parameters. In: *The Future of Information Sciences: INFuture2009 - Digital Resources and Knowledge Sharing* (H. Stančić, S. Seljan, D. Bawden, J. Lasić-Lazić, A. Slavić (eds.). Zagreb: Odsjek za informacijske znanosti, 341-351.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Somers, H. (2003). Translation memory systems. In*: Computers and Translation* (H. Somers ed.). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 31-49.

Aleksandar Kavgić

INFLUENCE OF COMPUTER-AIDED TRANSLATION PROGRAMS ON THE TRANSLATION QUALITY: ANALYSIS OF A PARALLEL ENGLISH-SERBIAN CORPUS

Summary

The main goal of this pilot study was to test whether the use of computer-aided translation programs produces the results, in terms of the quality of translation, that are advertised by their respective producers. The research was devised as a combination of quantitative text analysis and an experiment. The quantitative text analysis was conducted in the form of analyzing a parallel English-Serbian corpus consisting of ten user manuals for home appliances, which was annotated for translation errors (lexical errors, syntactic and stylistic errors, orthographic errors, mechanical errors, terminology errors and terminology inconsistencies). The results of the quantitative analysis, i.e. the number of errors found in the corpus, were used as a reference value for the assessment of the translations produced in the experimental part of the research. The experimental part of the research was devised as a simulation of a real-life scenario when translators are rushing to finish a translation project (94 sentences totaling 939 words) within a very short timeframe (180 minutes). The experimental part of the research was conducted in April 2010 with a participation of 30 MA students who were following an MA course in translation technologies. The programs used in the experiment were MS Word 2003, SDL Trados Freelance v7.1 and SDL MultiTerm XVi. The translations created during the experiment contained three times more errors than the texts from the reference parallel corpus. Additionally, most of the lexical and syntactic errors occurred due to poor adaptation of translation-memory matches and terminology matches. However, the translations produced in the experiment contained no terminology inconsistencies and no mechanical errors, which points to the conclusion that the use of computer-aided translation tools can eliminate terminological and mechanical errors, but, at the same time, may lead to an increase in the number of lexical and syntactic errors.

Aleksandar Kavgić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Србија
kavgic@ff.uns.ac.rs

5. Методика наставе

Biljana Radić-Bojanić

ULOGA KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA U PRIMENJENOJ LINGVISTICI[1]

Ovaj rad naglašava važnost kvalitativnog istraživanja u oblasti primenjene lingvistike, koje podrazumeva analizu ponašanja subjekata u prirodnom okruženju, ali sa aktivnom ulogom samog istraživača putem komunikacije sa subjektima koji učestvuju u istraživanju. Kvalitativno istraživanje u učenju engleskog jezika podrazumeva dobijanje podataka iz nekoliko perspektiva i to uz pomoć raznovrsnih istraživačkih metoda (npr. dnevnik nastave, posmatranje, intervjui, upitnici, itd.). Njihova analiza se potom kombinuje, prepliće i nadograđuje da bi konačni rezultati i zaključci istraživanja bili na svaki način validni i pouzdani. Kao ilustracija pomenutih postulata, u radu će se komparativno prikazati kvantitativni i kvalitativni podaci dobijeni putem istraživanja u kome je učestvovalo 40 studenata sa Odseka za anglistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Konkretnije, opisuju se kvalitativne i kvantitativne metode primenjene na istraživanje stepena usvajanja vokabulara engleskog jezika, te se ukazuje na suštinsku razliku između te dve vrste dobijenih podataka.

Ključne reči: kvalitativno istraživanje, naturalistička paradigma, istraživač, metodi.

1. UVOD

Pozitivistička istraživačka paradigma, veoma značajna u oblasti prirodnih i tehničkih nauka, oslanja se u velikoj meri na kvantifikaciju rezultata, a ciljevi i rezultati istraživanja zavise od preciznosti u opisu parametara i njihovih međusobnih odnosa. Pozitivizam je tokom 20. veka izvršio velik uticaj na oblast teorijske i primenjene lingvistike, što se ogledalo i u primeni metoda u teorijskim i primenjenim lingvističkim istraživanjima (npr. testovi ili upitnici). No, pozitivistička paradigma doživela je svoje kritike u oblasti društvenih i humanističkih nauka, jer ne obraća pažnju na subjektivna stanja pojedinca (koji može da bude, a često i jeste subjekat u istraživanju), a ljudsko ponašanje vidi kao pasivno i kontrolisano. Zbog ovako dehumanizovanog pristupa učesnici u istraživanju se ne vide kao ljudi sa individualnim karakteristikama koje veoma utiču na tok i rezultate istraživanja, tako da je pojava naturalističkog pristupa bila logičan odgovor i reakcija društvenih i humanističkih nauka na pozitivizam.

U ovom radu se, stoga, kontrastiraju rezultati kvantitativne i kvalitativne prirode i na taj način se pokazuje prikladnost i adekvatnost kvalititativnog istraživanja u oblasti primenjene lingvistike, baš zbog prirode fenomena koji se istražuju. Kao ilustracija, koristi se jednogodišnje istraživanje koje je ispitivalo hipotezu da pojmovna metafora i razumevanje principa pojmovne metafore mogu da pomognu učenicima stranog jezika prilikom usvajanja vokabulara. Istraživanje je vršeno sa studentima prve godine Engleskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu koji su bili podeljeni u eksperimentalnu (N=20) i kontrolnu (N=20) grupu.

Razlog za odabir kvalitativnih metoda kao osnovnog načina da se ispitaju hipoteze leži u samom ustrojstvu ljudskog pojmovnog sistema, koji svakako ne može da se istraži prostim testiranjem i bodovanjem, niti se njegov razvoj i promene mogu uvideti samo spoljašnjim posmatranjem i merenjem. Dok se kvantitativna metodologija zasniva na hipotezama i obavlja se uglavnom kroz deduktivno istraživanje

[1] Rad je urađen u okviru projekta Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

na velikom uzorku, a podaci se često statistički obrađuju, kvalitativna metodologija pretpostavlja holistički pristup istraživanju i uzima u obzir širok spektar faktora koji utiču na tok i rezultate istraživanja i često se obavlja induktivno, na malom uzorku. S obzirom na to da je uzorak sačinjavalo 40 studenata, ovo istraživanje je konstruisano na takav način da se dobiju podaci iz kvalitativne i kvantitativne perspektive (testiranje, intervjui), a pretpostavka je da će svaki tip podataka osvetliti drugu stranu problema.

2. NATURALISTIČKO ISTRAŽIVANJE

Naturalističko istraživanje (eng. *naturalistic inquiry*) usredsređuje se na ponašanje ljudi u prirodnom okruženju i posmatra kako se oni ponašaju u njemu (Tullis Owen 2008). Jedna od glavnih postavki ovakog pristupa jeste shvatanje da je stvarnost višestruka i društveno uslovljena, što donekle osporava pozitivistička stanovišta da je istina samo jedna i istraživači jedino treba da je otkriju (Lincoln i Guba 1985: 24-32). Naturalistička paradigma stvarnost vidi kao subjektivan fenomen, te istraživači u okviru ove paradigme istražuju načine na koje se ljudska komunikacija odvija i kako se znanje unutar te komunikacije konstruiše i predstavlja. Naturalističko istraživanje se zasniva na shvatanju da je kontekst od suštinske važnosti u razumevanju ljudskog ponašanja (što je od naročitog značaja u domenu socioloških i antropoloških istraživanja), kao i da istraživanje ljudskog iskustva van prirodnog konteksta nije moguće, jer prava slika o složenosti ljudske interakcije može da se dobije samo u svakodnevnom okruženju, a ne u kontrolisanim laboratorijskim uslovima (Eisner 1991: 32-33).

Uloga samog istraživača u okviru ove paradigme je od velikog značaja – da bi razumeo istraživane pojave, sam istraživač mora da se nalazi u sredini koju istražuje i da komunicira sa ljudima koje pokušava da razume. Samo istraživanje, stoga, povezuje i prepliće istraživača i istraživane subjekte do te mere da postaju nerazdvojni, pri čemu je potpuno prirodno da subjekti utiču na istraživačevo razumevanje onoga što posmatra i na način na koji se sami rezultati istraživanja tumače. Objektivno učešće nije moguće, jer istraživač ne može da razdvoji svoja iskustva od onoga što posmatra, što navodi na zaključak da nijedan istraživač koji radi pod okriljem naturalističke paradigme nije neutralan (Eisner 1991: 33-34).

Analiza dobijenih podataka zasniva se na utemeljenoj teoriji, što istraživaču omogućava da svoje rezultate stavi u širi kontekst. Sami rezultati se opisuju i predstavljaju u onom obliku koji omogućava izuzetno detaljan opis ljudskog ponašanja, pri čemu se tumačenja rezultata predstavljaju kao iskustva učesnika u istraživanju (Eisner 1991: 35).

3. METODI SAKUPLJANJA PODATAKA

U okviru kvalitativnog istraživanja sakupljanje podataka gotovo uvek uključuje neku vrstu interakcije licem u lice između istraživača i učesnika istraživanja. Istraživač je, pri tom, najvažniji instrument u sakupljanju podataka, faktor koji sve elemente drži na okupu. Samo sakupljanje podataka može da se odvija posmatranjem (istraživač beleži ono šta vidi), intervjuisanjem (istraživač beleži ono što mu učesnici istraživanja kažu), traženjem odgovora (npr. upitnik), itd. Ovi metodi mogu da se međusobno kombinuju, kao što mogu da se kombinuju i sa nekim kvantitativnim metodama (npr. test), čime se dobijaju bogatiji podaci i nekolike perspektive, a samim tim i valjanija slika stanja stvari.

3.1. Posmatranje

Posmatranje (eng. *observation*) je jedna od najstarijih i najosnovnijih metoda istraživanja i zasniva se na sakupljanju utisaka o svetu koji istraživača okružuje, pri čemu istraživač koristi sopstvena čula, naročito vida i sluha, da bi na sistematičan i svrsishodan način nešto saznao o pojavama koje ga okružuju (McKechnie 2008). U kvalitativnom istraživanju posmatranje ima za cilj opis iskustava učesnika u istraživanju, jer pretpostavlja da je ponašanje svrsishodno i da odražava dublje vrednosti i

ubeđenja (Richards 2003: 106). Ovakvo posmatranje odvija se u prirodnom okruženju (u slučaju primenjenolingvističkih istraživanja u pitanju je učionica), gde se kontakt između istraživača i učesnika u istraživanju beleži na nekoliko načina: audio ili video snimanjem, ili vođenjem dnevnika posmatranja. Sam proces naglašava značenja koja učesnici pridaju aktivnostima i događajima, što istraživač kasnije pokušava da razume i rastumači.

Kvalitativno posmatranje je dobar način istraživanja i razumevanja procesa koji su longitudinalne prirode, a veoma detaljni opisi donose dublje i bolje razumevanje pojava koje se proučavaju (Richards 2003: 110). Istraživanje putem posmatranja najčešće je nenametljivo i ne utiče na okolinu, te stoga daje veoma pouzdane informacije. Ovaj metod je naročito efikasan kada se kombinuje sa drugim metodima, kao što je intervjuisanje, pogotovo zato što neke pojave, naročito kognitivne ili afektivne prirode, ne mogu da se uoče posmatranjem.

Samo posmatranje zavisi od sposobnosti posmatrača (što nanovo ističe ulogu istraživača kao instrumenta istraživanja) da uoči, kontekstualizuje i rastumači pojave koje vidi, kao i da protumači podatke koje dobija. Stoga istraživač mora da vodi detaljan dnevnik u kome će da beleži i spoljašnje događaje u kojima su učestvovali sami učesnici istraživanja, njihove reakcije i proizvode, ali i sopstvene utiske i razmišljanja koji će kasnije biti sjajna osnova za tumačenje celokupnih rezultata dobijenih na ovakav način (Patton 2002: 302-304, naročito primer na strani 304).

3.2. Intervju

Tipovi kvalitativnih intervjua (eng. *interview*) mogu da se kreću od nestrukturisanih do veoma strukturisanih, ali svima im je zajedničko to što su otvorenog tipa, pošto učesnici mogu da odgovaraju na način na koji žele i da govore onoliko koliko žele (Schensul 2008). Intervjui se obično obavljaju na mestima koja su zaštićena i nude privatnost učesniku, što je u slučaju ovde predstavljenog istraživanja značilo da se svaki intervju obavljao u kabinetu autorke, gde su prisutni bili samo učesnik i ona sama.

Razlika između intervjua i običnog razgovora je u tome što intervju služi određenoj svrsi koja nije sam razgovor (npr. da se nešto sazna o određenoj temi ili određenom iskustvu učesnika), a u najvećem broju slučajeva u pitanju je jednosmeran dijalog, gde istraživač postavlja pitanja, a ispitanik odgovara na njih (Brinkmann 2008). Na samom početku istraživač ispitaniku treba da objasni situaciju i svrhu intervjua, pri čemu bi sam istraživač trebalo da ima pripremljena pitanja ili beleške o onome o čemu želi da razgovara sa ispitanikom. Te beleške istraživača treba da usmeravaju i podsećaju na sadržaj koji treba da se u intervjuu pokrije, a dobra strana takvog pristupa jeste da on vodi intervju u pravcu manje strukturisane i, samim tim, slobodnije, ekspresivnije i intimnije vizije teme o kojoj je reč (Richards 2003: 69-71).

Postoje tri opšta tipa intervjua: (1) nestrukturisani (eng. *unstructured*), tokom koga istraživač postavlja pitanja otvorenog tipa da bi od učesnika dobio odgovore vezane za njihovo viđenje date teme, pri čemu su sama pitanja veoma uopštena, a sam ispitanik svojim govorom određuje pravac kretanja razgovora (Firmin 2008c); (2) polustrukturisani (eng. *semi-structured*), kada istraživač postavlja niz unapred formulisanih, ali otvorenih pitanja, što znači da ima više kontrole nad pravcem i sadržajem nego u situaciji nestrukturisanog intervjua (Ayres 2008); (3) strukturisani (eng. *structured*), koji je, u stvari, postavljanje relativno standardizovanih pitanja svim učesnicima u istraživanju (Firmin 2008b). Tokom ovog istraživanja autorka je sa učesnicima obavljala polustrukturisane intervjue koji su bili zasnovani na prethodno urađenim testovima, te su sama struktura i niz postavljenih pitanja bili ograničeni sadržajem testova.

3.2. Testiranje

Testovi predstavljaju moćno sredstvo sakupljanja podataka, ali više numeričke nego verbalne prirode (Cohen et al. 2000: 317). Na osnovu ovoga može da se zaključi da su testovi pogodniji instrument za statistički pristup istraživanju, što i jeste istina ukoliko se sprovedu sa dovoljno velikim uzorkom. Na-

spram toga, testovi dati malom uzorku ne teže da daju pretpostavke o regularnostima, već za cilj imaju detaljnije istraživanje mikro-situacije u jednom razredu, jednoj generaciji ili jednom planu i programu (Cohen et al. 2000: 318). Ovo je, u stvari, povezano sa suštinskom razlikom između komercijalno napravljenih testova, koji su pre sprovođenja testirani i validirani, i testova koje pravi istraživač za svoje potrebe. Prilikom konstrukcije testa, istraživač treba da vodi računa o nekolikim stavkama (svrha testiranja, tip testa, ciljevi testa, sadržaj testa, itd.).

Kada se spomene test vokabulara, najčešće na pamet pada koncept testa kao instrumenta za merenje znanja ili veličine vokabulara datog učenika ili grupe učenika. Read (2000: 1) ističe da je neophodno testirati znanje vokabulara učenika stranog jezika pošto su reči osnovni elementi jezika koji, nadalje, služe i za formiranje rečenica, paragrafa i celih tekstova. Testovi su takođe način praćenja napretka učenika u učenju vokabulara i način ustanovljavanja adekvatnosti vokabulara komunikativnim potrebama. No, u slučaju ovog istraživanja test nije korišćen na takav način niti u takve svrhe, nego je prvenstveno služio kao instrument za istraživanje. Ovo testiranje bilo je formativne prirode (eng. *formative testing*): sprovedeno je tokom programa istraživanja i napravljeno je da prati napredak studenata tokom tog programa (Cohen et al. 2000: 321).

4. ANALIZA I TUMAČENJE PODATAKA

Podaci (eng. *data*), bilo u kvantitativnom ili u kvalitativnom istraživanju, skupovi su informacija (brojevi, reči, slike, video-zapisi, audio-zapisi, itd.) koje analiziraju istraživači (ili mašine) (Schreiber 2008). Kvantitativna istraživanja se uglavnom oslanjaju na numeričke podatke, dok su kvalitativni podaci pretežno nenumerički. Analiza samih kvalitativnih podataka (npr. transkripta intervjua) odnosi se na analizu sadržaja (eng. *content analysis*), koju Julien (2008) definiše kao intelektualni proces kategorizacije kvalitativnih tekstualnih podataka u skupove sličnih entiteta, ili konceptualnih kategorija, radi identifikacije doslednih obrazaca i odnosa između tema koje se javljaju. Ovde se, u stvari, radi o analitičkom metodu koji svodi veću količinu sakupljenih podataka na manji broj kategorija koje, potom, mogu da otkriju šire teme i daju uvide u suštinu koja se krije iza podataka.

Ukoliko istraživač tokom istraživanja koristi nekoliko različitih metoda za dobijanje podataka, u pitanju je istraživanje kombinovanim metodama (eng. *mixed methods research*), gde se prepliću najbolji elementi različitih pristupa da bi se dato istraživačko pitanje valjano i detaljno istražilo (Creswell 2008). Na ovaj način istraživač sakuplja i analizira podatke, integriše rezultate i donosi zaključke koristeći i kvalitativne i kvantitativne metode i pristupe u jednoj studiji. Jedan od glavnih razloga za korišćenje kombinovanih metoda leži u činjenici da će ovakav pristup dati celokupniju sliku problema koji se istražuje i rezultata koji su dobijeni istraživanjem (Patton 2002: 248). Tada istraživač sakuplja kvalitativne i kvantitativne podatke istovremeno, te ih tokom analize i tumačenja spaja i prepliće. Ovakav pristup tumačenju daje i kvantitativne informacije o veličini i frekvenciji, kao i kvalitativne informacije iz individualne perspektive učesnika i konteksta (Creswell 2008). Ovakav dizajn istraživanja zove se triangulacija i detaljnije se razmatra u narednom odeljku.

4.1. Triangulacija

Triangulacija (eng. *triangulation*) u kvalitativnom istraživanju definiše se kao višemetodski pristup u sakupljanju i analizi podataka (Mathison 1988: 13, Patton 2002: 247, Rothbauer 2008), pri čemu je osnovna ideja da izučavane pojave mogu mnogo bolje da se sagledaju kada se koristi kombinacija metoda. Triangulacija se najčešće koristi u tehnikama sakupljanja i analize podataka, ali se odnosi i na različite izvore podataka. Glavni adut ovakvog pristupa jeste stav da se kroz triangulaciju smanjuje pristrasnost i izbegavaju nedostaci do kojih bi došlo korišćenjem samo jedne metode u istraživanju, te se ovako rezultati potvrđuju ili osporavaju na nekoliko različitih načina.

U sklopu kvalitativnog istraživanja istraživači koriste triangulaciju kao strategiju koja im pomaže da identifikuju, istraže i razumeju različite dimenzije onoga što se proučava, čime rezultati dobijaju na snazi, a tumačenja postaju bogatija i detaljnija (Rothbauer 2008). Bitno je napomenuti da postoje četiri glavna tipa triangulacije (Denzin 1978: 294-307): triangulacija metoda sakupljanja podataka (eng. *triangulation of methods*), triangulacija istraživača (eng. *investigator triangulation*), triangulacija teorija (eng. *theory triangulation*) i triangulacija izvora podataka (eng. *triangulation of data sources*). Prvi tip triangulacije uključuje kombinaciju metoda kao što su intervju, ankete i posmatranje, koje se sprovode u različito vreme i na različitim mestima da bi se dobili podaci iz različitih perspektiva i konteksta. Osim toga, metode se mogu kombinovati među kvalitativnim i kvantitativnim pristupom, gde se, kao u ovom radu, statistički podaci stavljaju naspram analize intervjua da bi se dobila celokupna slika istraživačkog problema. Drugi tip triangulacije podrazumeva rad nekoliko istraživača istovremeno na sakupljanju i analizi podataka, dok se treći tip triangulacije oslanja na različite teorije koje istraživač može da koristi tokom istraživanja da bi svoje rezultate testirao iz različitih uglova i perspektiva. Poslednji tip triangulacije odnosi se na kombinovanje različitih izvora pri sakupljanju podataka: istraživači mogu svoje podatke da sakupe iz intervjua, posmatranja učesnika, pisanih dokumenata, arhivske građe, javnih i ličnih dokumenata i fotografija. Svaki tip podataka će dati drugačije dokaze koji, nadalje, pružaju različite uvide u probleme koji se proučavaju.

Na sličan način, ovo istraživanje oslanja se na dva različita izvora podataka: (1) tokom školske godine studenti su radili tri formativna testa (oktobar 2007, februar 2008, maj 2008); (2) iza svakog testa usledili su intervjui u kojima su učestvovali odabrani studenti (po 10 iz eksperimentalne i kontrolne grupe). Ovako konstruisano istraživanje i podaci iz višestrukih izvora trebalo bi da daju validne i pouzdane rezultate, što su pojmovi o kojima će više reči biti u narednom odeljku.

4.2. Validnost i pouzdanost metodologije

Pojmovi validnosti (eng. *validity*) i pouzdanosti (eng. *reliability*) instrumenata i istraživanja potiču iz kvantitativnih pristupa, gde se pouzdanost definiše kao osobina instrumenata koje koriste istraživači prilikom merenja pojava koje proučavaju, pri čemu su instrumenti pouzdani ako dosledno proizvode iste rezultate kada se daju istim ili različitim osobama (Donmoyer 2008). Validnost u kvantitativnom istraživanju može da bude interna, tj. da instrument zaista meri ono što treba da meri, i eksterna, gde je u pitanju verovatnoća da se rezultati istraživanja primene jednako dobro i na veću populaciju koju predstavlja izučavani uzorak (Donmoyer 2008).

Kvalitativni pristupi pouzdanost i validnost vide na potpuno drugačiji način, počevši od same teorijske potke na koju se oslanjaju – smatrajući da različiti ljudi konstruišu različita značenja istih događaja, kvalitativni istraživači ne treba da teže da dobiju dosledne (i stoga, po viđenju kvantitativne paradigme, pouzdane) podatke, nego treba da sebi za zadatak postave dokumentovanje različitih načina na koje ljudi i grupacije konstruišu stvarnost, te da pokušaju da dobijene rezultate stave u širi istraživački kontekst (Mathison 1988: 14). Osim toga, kvantitativno viđenje validnosti mora da se redefiniše zbog postavki kvalitativnog istraživanja, gde, na primer, sam istraživač može da bude instrument (kako izmeriti validnost istraživača?), ili gde studije slučaja mogu da budu od velikog značaja (kako izmeriti validnost jednog ispitanika?).

Pouzdanost kvalitativnih metoda istraživanja i podataka dobijenih analizom materijala mnogo bolje može da se opiše pojmovima kao što su doslednost i potvrdivost, čiji su indikatori najčešće metodološka koherencija (prikladno i detaljno sakupljanje, analiza i tumačenje podataka), osetljivost istraživača (neprestano proveravanje rezultata i analiza kod učesnika u istraživanju) i revizije istraživanja (jasan opis svih procedura i ostalih elemenata koji se odnose na istraživački projekat) (Miller 2008a). Na sličan način, validnost kvalitativnog istraživanja se možda bolje utvrđuje od slučaja do slučaja, na individualnoj osnovi, nego kroz primenu široko primenjivih standarda i kriterijuma (Miller 2008b). Tako Lincoln i Guba (1985: 294-300) navode da naspram kvantitativnih pojmova validnosti, pouzdanosti, objektivnosti i uopštivosti stoje kvalitativne ideje verodostojnosti, kredibiliteta, autentičnosti, prenosi-

vosti i verovatnoće. To, u stvari, znači da tokom istraživanja sami istraživači mogu da povećaju verodostojnost, kredibilitet i autentičnost koristeći strategije stalne verifikacije rezultata, razmišljanja o toku istraživanja i revizije istraživanja. Koherentnim i transparentnim procedurama istraživanja povećava se validnost, rezultati postaju jasni, a naučni zaključci ubedljivi (Miller 2008b).

5. ISTRAŽIVANJE: REZULTATI, ANALIZA, DISKUSIJA

Zarad ilustrovanja principa, postulata i metoda opisanih u radu, u ovom odeljku će se komparativno prikazati rezultati dva metodološka pristupa, kvantitativnog i kvalitativnog, koji su su se koristili prilikom ispitivanja hipoteze da pojmovna metafora i razumevanje principa pojmovne metafore mogu da pomognu učenicima stranog jezika prilikom usvajanja vokabulara. S obzirom na prirodu ljudskog pojmovnog sistema i predmet koji se istražuje, prava saznanja o uspehu ili odsustvu uspeha u primeni ove metode nisu mogla da se dobiju isključivo statističkim podacima. Naime, iako kvantitativni podaci o napretku studenata tokom dva semestra nastave govore u prilog tome da je eksperimentalna grupa nesumnjivo napredovala u odnosu na kontrolnu, oni ne pružaju uvid u to koji su uzroci, priroda i kvalitet napretka, te je stoga neophodno ovu situaciju sagledati i iz druge perspektive.

Ukoliko se sumiraju rezultati kvantitativnog aspekta istraživanja, može se zaključiti da je eksperimentalna grupa nesumnjivo napredovala tokom godinu dana nastave. Procentualno izraženo, na prvom testu kontrolna i eksperimentalna grupa imale su podjednake rezultate, na drugom testu eksperimentalna grupa je za 11,54% bila bolja od kontrolne, a na trećem testu za 14,36% (v. Tabelu 1.).

Test	eksperimentalna grupa	kontrolna grupa	razlika u korist eksperimentalne grupe
1	72,05%	72,35%	-0,3%
2	81,85%	70,31%	11,54%
3	87,53%	73,17%	14,36%

Tabela 1. Rezultati eksperimentalne i kontrolne grupe na sva tri testa

Ovi rezultati ukazuju da su razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe u uspešnosti razumevanja metaforičkog vokabulara sve veće. Tako na samom početku obe grupe imaju gotovo jednak uspeh na testu, što govori u prilog tome da je ispitivani uzorak studenata na početku istraživanja jednakog znanja i sposobnosti. Drugim rečima, inicijalna ujednačenost i homogenost uzorka su prisutne, što osigurava kasniju validnost rezultata. Nakon jednog semestra nastave razlika u korist eksperimentalne grupe je primetna, dok su rezultati kontrolne grupe gotovo jednaki inicijalnim rezultatima. Na kraju školske godine, kada se održalo završno testiranje, eksperimentalna grupa je opet pokazala bolje rezultate od kontrolne, mada se izvesni napredak primećuje i kod kontrolne grupe. Iako ovi rezultati potvrđuju potpuno logičnu pretpostavku da će učenici napredovati u izvesnoj oblasti ukoliko dobiju jasne, strukturisane i relativno dugoročne instrukcije, teško je zaključiti bilo šta drugo na osnovu iznesenih rezultata. Baš iz tog razloga potrebno je situaciju osvetliti iz druge perspektive i sakupiti drugu vrstu podataka koja bi razjasnila i kontekstualizovala napredak eksperimentalne grupe, što se može postići korišćenjem kvalitativnih metoda istraživanja.

U ovom slučaju kvalitativni intervjui, koji su rađeni sa studentima iz obe grupe neposredno posle svakog testiranja, analizirani su sa ciljem da se ustanovi prava priroda napretka eksperimentalne grupe. Najuočljiviji aspekat promene koji je uočen u tri grupe intervjua jesu strategije za razumevanje metaforičkog vokabulara, kako njihov opseg, tako i razlike i upotrebi. Pregledan prikaz strategija (v. Tabelu 2) daje uvid u to koje strategije studenti koriste kada naiđu na reč sa metaforičkim značenjem. Osim toga, vidi se i kako se repertoar strategija menja kod eksperimentalne grupe u odnosu na kontrolnu, kao i koje strategije vremenom postaju automatizovane u eksperimentalnoj grupi.

strategija	prvi intervju		drugi intervju		treći intervju	
	eksp. grupa	kontrolna grupa	eksp. grupa	kontrolna grupa	eksp. grupa	kontrolna grupa
grupisanje	(✓)[2]	(✓)	✓	(✓)		
stavljanje novih reči u kontekst			(✓)	(✓)		
upotreba mentalnih slika	✓[3]	✓			✓	✓
upotreba fizičke reakcije ili osećanja					✓	✓
rekombinovanje	(✓)	(✓)				
deduktivno rezonovanje	✓	✓	✓	✓	✓	✓
analiza izraza			✓	✓	✓	✓
kontrastivna analiza			✓		✓	✓
prevođenje	✓	✓	✓	✓	✓	✓
upotreba jezičkih signala	✓	✓	✓	✓	✓	✓
upotreba drugih signala	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Tabela 2. Pregled korišćenih strategija kod obe grupe po fazama istraživanja

Ono što se u Tabeli 2. ne vidi je suštinski napredak eksperimentalne grupe koji se sastoji u tome da su mentalne slike tih studenata mnogo bogatije detaljima i razrađenije, da su oni znatno samostalniji i rečitiji u opisivanju načina korišćenja strategije deduktivnog rezonovanja i da koriste više različitih strategija kao polaznu osnovu za deduktivno rezonovanje, da tekstu prilaze holistički, posmatrajući na koje načine se metafora u tekstu realizuje, te da prilikom korišćenja strategije vanjezičkih signala svoje opise proširuju i nadograđuju različitim vrstama znanja iz mnogih nesrodnih oblasti, a uz to često koriste i lično životno iskustvo, čime metaforičkim izrazima daju lični pečat.

6. ZAKLJUČAK

Dok kvantitativni rezultati ukazuju na činjenicu da ispitivani uzorak studenata sve više gubi na homogenosti, jer su razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe u uspešnosti razumevanja metaforičkog vokabulara sve veće, kvalitativni podaci, koji se ne oslanjaju na statističku obradu, nego na detaljne, bogate opise razmišljanja učesnika u istraživanju, otkrivaju prirodu i kvalitet uočenog napretka. Sa metodološke tačke može se zaključiti da, uprkos značajnim razlikama između kvantitativne i kvalitativne paradigme, njihovo kombinovanje može samo da doprinese tumačenju naučnih podataka, pošto istražuju problematiku iz dve različite perspektive.

Shodno tome, rezultati predstavljeni u ovom radu oslanjaju se na pomenute dve metodologije, čija interakcija daje kompletnu sliku o napretku eksperimentalne grupe u pogledu razumevanja metaforičkog vokabulara. S jedne strane, pošlo se od hipoteza da će eksperimentalna grupa ostvariti bolje rezultate od kontrolne na drugom i trećem testu, da će im se povećati sposobnost korišćenja strategija za razumevanje metaforičkog vokabulara i da će im se povećati repertoar strategija. S druge strane, da-

[2] Strategija korišćena ne samostalno, nego zbog formulacije zadatka ili zbog pitanja autorke.

[3] Strategija korišćena samostalno.

te hipoteze testirane su na uzorku koji je dozvoljavao i fokusiran pristup kroz intervjue sa studentima, što je omogućilo da se napredak utvrdi ne samo kvantitativno, nego i kvalitativno. Na taj način dokazan je uspeh na kvantitativnom nivou u vidu stalnog rasta rezultata eksperimentalne grupe u odnosu na kontrolnu, ali je i osvetljena kvalitativna priroda promena u razmišljanju i razumevanju kod studenata eksperimentalne grupe, čime su rezultati postali komplementarni, jer podržavaju jedni druge i dvostruko potvrđuju validnost istraživanja. Dakle, oba tipa podataka pokazuju napredak kod eksperimentalne grupe, ali samo kvalitativni podaci ukazuju na prirodu uočenog napretka, što mogu da budu jasne smernice koje će uticati na poboljšanje kvaliteta nastave vokabulara.

Literatura

Ayres, L. (2008). Semi-Structured Interview. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n420.html>.

Brinkmann, S. (2008). Interviewing. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n239.html>.

Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2000). *Research Methods in Education*. London and New York: Routledge.

Creswell, J. W. (2008). Mixed Methods Research. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n269.html>.

Denzin, N.K. (1978). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.

Donmoyer, R. (2008). Quantitative Research. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n361.html>.

Eisner, E. W. (1991). *The Enlightened Eye. Qualitative Inquiry and the Enhancement of Educational Practice*. New York: Macmillan Publishing.

F. McKechnie, L. E. (2008). Observational Research. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n295.html>.

Firmin, M. W. (2008a). Data Collection. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n96.html>.

Firmin, M. W. (2008b). Structured Interview. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n435.html>.

Firmin, M. W. (2008c). Unstructured Interview. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods.* Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n475.html>.

Julien, H. (2008). Content Analysis. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n65.html>.

Lincoln, Y.S. and Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Mathison, S. (1988). Why Triangulate?. *Educational Researcher* 17/2, 13-17.

Miller, P. (2008a). Reliability. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n380.html>.

Miller, P. (2008b). Validity. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n477.html>.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Read, J. (2000). *Assessing Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, K. (2003). *Qualitative Inquiry in TESOL*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
Rothbauer, P.M. (2008). Triangulation. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n468.html>.
Schensul, J. J. (2008b). Methods. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n268.html>.
Schensul, J.J. (2008a). Methodology. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n267.html>.
Schreiber, J.B. (2008). Data. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n93.html>.
Tullis Owen, J.A. (2008). Naturalistic Inquiry. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications. Skinuto sa sajta 7. 12. 2008. <http://www.sage-ereference.com/research/Article_n280.html>

Biljana Radić-Bojanić

ROLE OF QUALITATIVE RESEARCH IN APPLIED LINGUISTICS

Summary

In the field of applied linguistics real knowledge about the nature of progress in foreign language learning can often not be acquired just through statistical data. The reason for this lies in the way human mind works because that cannot be investigated by mere testing and numerical data, nor can its development and progress be seen through external observation which does not include the investigator's participation. This paper emphasizes the importance of qualitative research in the field of applied linguistics, which implies the analysis of the behaviour of informants in their natural setting, where the investigator has an active role and communicates with the informants who are being observed. Qualitative research in English language teaching implies data collection from several different perspectives and the use of a variety of research methods (e.g. journal, observation, interviews, questionnaires, etc.). The analysis of the data acquired with these different methods is then combined and scaffolded in order to achieve the validity and reliability of the final results and reserach conclusions. In order to illustrate and elaborate the postulates, principles and methods presented in the paper, the author will present a comparative analysis of quantitative and qualitative data acquired in research with 40 students from the English Department at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. More precisely, the paper describes how quantitative and qualitative research methods are applied in the investigation of metaphorical vocabulary acquisition and comprehension and what the essential differences are between these two types of data.

Biljana Radić-Bojanić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
radic.bojanic@gmail.com

Мирјана Адамовић

ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ У НАСТАВИ РУСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ

Однос језика и културе је вишеаспекатски и различити аспекти узајамног утицаја ова два појма предмет су истраживања етнолингвистике, семиотике, лингвистичке семантике, психолингвистике, теорије комуникације. Језик чува непроцењиве културне вредности и преноси их с генерације на генерацију. Обраћање сфери фразеологије пружа могућност за разматрање фразеолошких јединица са лингвистичког аспекта, али исто тако и са културолошког аспекта, будући да као самосталне јединице фразеологизми одражавају традицију, веровања, систем вредности, специфичности менатлитета једног народа. Због овакве слојевитости поставља се питање када и како почети са обрадом фразеолошких јединица у наставном процесу.

Кључне речи: фразеолошке јединице, семантизација, РКИ.

Предмет нашег истраживања су могућности презентације и семантизације фразеолошких јединица у процесу наставе руског језика као страног у српској средини.

Објекат истраживања су фразеолошке јединице руског језика.

Циљ нашег рада је открити које се могућности семантизације лексике уопште (унутарјезичка – помоћу синонима, антонима, објашњења и коментара на страном језику, контекста, описивања и тумачења значења, лексичких опозиција; међујезичка-преводна и ванјезичка) могу применити када је реч о презентацији, откривању значења, а касније и аутоматизацији фразеолошких јединица у наставном процесу.

Постављени циљ подразумева решавање следећих задатака:

— Евидентирање потешкоћа које могу да настану приликом обраде фразеолошких јединица на часу.

— Одабир и опис поступака лексичке семантизације који би у највећој мери одговарали презентацији оваквог лексичког материјала на часу руског језика као страног у српској говорној средини.

— Издвајање и препорука за примену вежби које би омогућиле утврђивање и понављање обрађеног фразеолошког материјала, а све у складу са циљем који је наставник поставио приликом обраде истог.

Треба истаћи чињеницу да се семантизација фразеолошке јединице мора одвијати у складу са постављеним циљем – разумети фразеологизам приликом читања, препознати га у туђем говору, употребити га у исказу или све ово заједно.

Фразеологизми као занимљива лексиколошка тема могу се анализирати са различитих аспеката. У нашем раду покушаћемо да их анализирамо са методичког аспекта разматрањем могућности семантизације фразеологизама у настави страног језика, у нашем случају ће бити речи о настави руског језика у српској говорној средини.

1. ЧАС СТРАНОГ ЈЕЗИКА И УСВАЈАЊЕ ФРАЗЕОЛОШКОГ МАТЕРИЈАЛА

Предавач (наставник у школи, професор на факултету) ученицима треба да укаже не само на функционалност језика који уче, већ и на лепоту, мудрост, богатство језика који се, између осталог, налазе и у фразеолошким јединицама. Без познавања стилско-изражајних средстава не може се говорити о владању језиком у правом смислу те речи. У настави руског као страног доста

пажње се посвећује изучавању лексичког богатства језика. Међутим, фразеолошки ниво као да је помало и запостављен. Један од разлога је и недовољно разрађен проблем семантизације. Осим тога, нема ни јединственог мишљења о томе на којој етапи учења језика уопште почети са изучавањем фразеолошких јединица (ФЈ). У почетној фази изучавања страног језика циљ је овладавање битним елементима неопходним за увођење у сложеније језичке структуре и односе. Даље, у следећим фазама савладавања језика, ситуација се мења. И даље је задатак савладавање језика, али су сада битне и текстуалне садржине на којима ће се изграђивати не само језичко знање већ и однос према култури, историји и другим реалијама народа чији се језик изучава. Задатак је успоставити релације националног према страном. И на овом нивоу се јављају проблеми, а наћи оптимално решење није ни лак, ни брз посао (Јовић 1981: 21–22). Средња и виша етапа усвајања језика јесте период када језик престаје да буде само средство за реализацију практичних циљева. Код ученика на вишим нивоима учења језика јавља се потреба и да чују, осете мелодичност језика, склад, хармонију (Обухова 2011: 531). У својој књизи посвећеној семантичкој структури ФЈ савременог руског језика Мелерович (2008: 155) износи претоставку да се фразеологијом овладава и да она улази у активни речник, код изворних говорника, у старијем школском узрасту. Ауторка полази од тога да се у дечијем говору најчешће срећу случајеви несвесног мешања буквалног и пренесеног значења ФЈ. Као типичан пример Мелерович наводи ФЈ *палец в рот не клади*: — Ты чья? — спросила у Кати какая-то бабушка. — Я своя. — Ну и детки нынче пошли, — удивилась бабушка. — А с кем ты сюда пришла? — С золотым кренделем. — Тебе *палец в рот не клади*! — А зачем мне ваш палец, бабушка? — удивилась Катя (Мелерович 1997: 487).

2. ТЕШКОЋЕ ПРИЛИКОМ ОБРАДЕ ФЈ

Презентацији и усвајању ФЈ предавач треба да приступи тако да узме у обзир оне тешкоће које обично настају приликом овладавања ФЈ. Међу њима бисмо нарочито издвојили следеће:

Тешкоћу приликом усвајања ФЈ могу да изазову речи-компоненте које су изашле из употребе, а налазе се у оквиру дате ФЈ. Као пример наводимо следеће: *бить баклуши*, где реч *баклуши* ученику/студенту може да прави проблеме. Међутим, српском ученику/студенту неће правити потешкоће ФЈ: *(беречь) как зеницу ока*, *истина устами младенца глаголет*, где лексеме *око*, *уста*, *зеница* иако су у руском језику застареле (у Описном речнику руског језика у редакцији Д.Н. Ушакова[1] поред ових речи стоји да су црквенословенског порекла, књижевне, поетске, застареле) у српском језику су у активној употреби.

Велике потешкоће могу да изазову ФЈ које имају ограничену семантичку спојивост. Као пример наводимо следеће: *во всю ивановскую*, *во все горло*, *во все глаза*. Студент/ученик може да погледа само значење, на пример, ФЈ *во всю ивановскую* — из све снаге, јако гласно, а да при том сасвим заборави глаголе који када се употребе са овом ФЈ управо и добијају експресивно значење. Обично су то глаголи *кричать*, *петь*, *орать*.

Тешкоће може да изазове и неусвојена или погрешно усвојена граматичка карактеристика компоненти ФЈ. Ту се може радити о глаголској или именичкој компоненти.

Код глагола може доћи до промене категорија лица, времена или вида.

Примери: *не надо повесить нос — уместо — не надо вешать нос*;
рождаться в рубашке — уместо — родиться в рубашке.

Код именица може да дође до погрешне употребе рода, броја и падежа.

Примери: *приходить на голову — уместо — приходить в голову*;
держать уши остро — уместо — держать ухо остро.

[1] http://ushakovdictionary.ru/

Велики број грешака у употреби ФЈ може да настане и услед интерференције са матерњим језиком.

Као пример наводимо ФЈ *рукой подать*. У уџбенику Руски језик за III разред усмереног образовања[2] као еквивалент овог фразеологизма се наводи српски *на дохват руке* . Изрази нису еквиваленти, јер се употребљавају у различитим ситуацијама, мада им је опште значење `сасвим близу` исто. Српски израз *на дохват руке* није до краја фразеологизиран, његова примарна метафоричност ограничава његову употребу (сасвим близу да се руком може дохватити). Руски израз се употребљава у ширем просторном (географском) и временском значењу.

Грешка може да настане и ако се промени редослед компоненти ФЈ.
Као примере наводимо: „ни пера, ни пуха"; уместо „*ни пуха, ни пера*"; „ни ме, ни бе"; уместо правилног „*ни бе, ни ме*"; „ни се, ни то", уместо „*ни то, ни се*".

Може да дође и до мешања две или више ФЈ.

Пример: *со дня на день* — Со дня на день он делал одну и ту же работу. Уместо: *изо дня в день*.

И, наравно, како су емоционалност и експресивност најважнија карактеристика ФЈ и о томе треба водити рачуна. У којој ситуацији, у ком контексту се фразеологизам може употребити и какво је његово глобално значење.

Све ове потешкоће предавач треба да узме у обзир пре него што се одлучи за неки поступак семантизације ФЈ, и да почне да их уводи и презентује ученицима на часу. Будући да фразеологија подразумева виши ниво владања језиком из тог разлога није ни једноставна за ученика/студента. Не само да речи-компоненте у ФЈ често добијају сасвим ново значење од онога на које су ученици навикли када би имали изоловану реч испред себе, што захтева да се ФЈ запамти у целини, да се тачно знају све саставне компоненте, значење целокупне ФЈ. Али често ни то није довољно. Треба знати и ситуацију у којој се дата ФЈ може употребити, схватити оно пренесено значење које је у њеној основи , које све нијансе оно може да има. Да би ученик све ово могао да усвоји, предавач мора озбиљно да приступи избору начина и поступака помоћу којих ће објаснити значење ФЈ.

3. ОДАБИР И ОПИС ПОСТУПАКА ЛЕКСИЧКЕ СЕМАНТИЗАЦИЈЕ

Различите методике наставе страних језика дају преглед више поступака семантизације лексике. Семантизација може бити унутарјезичка (беспреводна), међујезичка (преводна) и ванјезичка (Раичевић 2006: 96).

Ванјезичка семантизација лексике може се остварити у наставној пракси коришћењем природног амбијента или очигледних наставних средстава. У уџбеницима се може остварити илустрацијама и цртежима. Оваква је семантизација, наравно, ограничена графичким могућностима (Маројевић 1987: 6).

Двојезичном (преводном) семантизацијом лексике утврђује се однос лексичко-семантичких јединица страног језика према њеним српским еквивалентима. Семантизација помоћу преводних еквивалената допуњује се контекстуалном семантизацијом (довођењем лексичке јединице у контекст који најбоље показује њену семантичку вредност), чиме се превазилази дистинкција између унутарјезичке и међујезичке семантизације (Маројевић 1987: 7).

Типолошка и генетска сродност руског и српског језика намеће и ограничену примену конфронтационог метода у презентовању укупног језичког и другог материјала. Кад год је то могу-

[2] Вера Николић, Александар Терзић, Марија Межински, Ивана Секицки. Руски језик за III разред усмереног образовања за струке: делатности у области културе и јавног информисања, преводилачку и архивско-музејску и угоститељско туристичку (први страни језика као општестручни предмет). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1981. стр. 38.

ће треба указивати на диференцијацију руских и српских језичких појава (Раичевић 2006: 61). Знамо да та сродност има и низ предности на семантичком и морфолошком плану, али изазива и низ тешкоћа и замки које ометају ефикасно усвајање руског језика и његове лексике. Постојеће предности оправдавају укључивање већег броја речи у наставу руског језика за разлику од несродних језика. Превод на матерњи језик ученика и тумачење значења на матерњем језику могуће је применити само ако предавач зна матерњи језик својих ученика, затим ако је група хомогена, односно, сви ученици имају исти матерњи језик. Код овог поступка семантизације у неким случајевима, као што смо већ истакли, може да се јави и интерференција.

Примери семантизације ФЈ навођењем описног или фразеолошког еквивалента у српском језику :

лезть в голову — упорно се јављати у мислима, у свести, *мотати се по глави*;
лезть из кожи вон — настојати, *упињати се из петних жила*;
хоть на стену лезь — да из коже искочиш;
(искусство слабым) *не по плечу* — (слаби) *нису дорасли* (уметности).

Беспреводна група поступака је прихватљивија и има их знатно више. Унутарјезичком семантизацијом лексике проширује се и утврђује лексички фонд и утврђују говорне комуникације. Остварује се помоћу синонима, антонима, објашњења и коментара на страном језику, контекста, описивања и тумачења значења, лексичких опозиција.

ФЈ означавају појаве, појмове, радње, стања, својства и због тога често као синоним или антоним могу да имају целу реч:

Примери: *на каждом шагу — повсюду*;
прикусить язык — замолчать;
правая рука — помощник/помощница
в двух шагах — близко.

Коришћење синонима и антонима у откривању значења доводи не само до тога да се ФЈ ефикасно схвати и запамти, већ и штеди време. Али овде треба бити опрезан са тиме да ученик зна синоним или антоним који предавач намерава да искористи, али и да се не користе вишезначне речи. Предавач треба и да прокоментарише стилску специфичност која је својствена датој ФЈ, нијансе у значењу, емоционалност, експресивност по којима се ФЈ разликује од синонимичне речи.

Пример: *засучив рукава* —[одобрительно], [*'врнути рукаве, радити вредно, предано'*
спустя рукава —[неодобрительно], [*делать что-либо спустя рукова – 'радити нешто лоше, као од беде'*]

Често се међу ФЈ могу наћи и оне које међусобно стоје у синонимичном/антонимичном односу.

Пример: *со всех ног = во весь дух = сломя голову*;
в поте лица ↔ спустя рукава;
бить склянки = бить рынду;
родиться в рубашке = родиться под счастливой звездой.

Овај начин семантизације прилично је ограничен нивоом владања језиком. Осим тога, и синонимичне ФЈ могу да имају, и обично имају, разлике у нијансама значења, спојивости, а све то може да доведе до инетрференције. Овај начин семантизације могућ је ако се добро познају синонимски/антонимски парови ФЈ и уколико таква семантизација открива разлике између ФЈ.

Семантизација помоћу описа значења састоји се у једноставном тумачењу и опису значења. Објашњавајући значење наставник ће бити у ситуацији да дâ и допунска објашњења и упозорења ради спречавања међујезичке интерференције (Раичевић 2006: 104). Мора се строго водити

рачуна да се не употребе речи које су ученику непознате. Описно на страном језику, али помоћу ученику познатих лексичких средстава, семантизује се значење и стилска вредност изван лексичког минимума (Маројевић 1987: 7).

Пример: *сесть на своего конька* — ’начать разговор на излюбленную тему’. Ну, теперь она села на своего конька, ее не остановишь.

Добар поступак за откривање значења ФЈ представља контекст. Контекстуалном објашњавању нових речи, пише В. Раичевић, у методичкој литератури придаје се велики значај, јер доста јасно, очигледно и конкретно указује не одговарајуће значење, као и на граматичку структуру у којој се може употребити нова реч. Овај поступак семантизације у многоме је у складу са методичким принципом употребе речи у контексту, реченици, не изоловано. Овај начин, пише даље В. Раичевић, доприноси знатно бољем запамћивању и усвајању нове лексике и помаже успостављању асоцијативних веза међу речима (Раичевић 2006: 106). Као и у претходним случајевима, и у овом треба бити опрезан, јер је неопходно сваку нову реч, у нашем случају ФЈ, укључити у разумљив контекст, како би ученик добро и без недоумица схватио о чему је реч. Увођење ФЈ у контекст помаже ученицима/студентима не само да усвоје стилске и емоционално-експресивне нијансе у значења ФЈ, већ и да формирају навику да ФЈ прихвате као једну целовиту структуру. Уколико нам је циљ да ученици и правилно у комуникацијском процесу употребе дату ФЈ добра је и употреба истих у краћим дијалозима. Овакав поступак пружа могућност да се правилно граматички и синтаксички употребе ФЈ.

Пример: — Мама, пришел из школы!
— Ну как твоя контрольная работа?
— *Все в порядке*, получил пятерку. (Обухова 2011: 535)

Када је реч о етимолошкој анализи ФЈ она захтева одређени ниво у владању језиком, време и радозналост ученика.

Пример: *трын-трава*; *бить баклуши*; *бить* склянки; *бить рынду*.

Анализираћемо ФЈ *трын-трава*, која се употребљава да означи однос према нечему што је небитно, неважно. Најпре је ФЈ гласила *тын-трава*, а *тын* је означавало ограду (русск. *забор*). Ако се реч *трын* замени са речју *забор* добиће се „трава која расте за оградом“, а оно што је ван ограде није битно.

Од описаних поступака семантизације ФЈ, не може се издвојити један и рећи да је он универзалан и несумњиво најбоље решење за откривање значења ФЈ. Разноврсност ФЈ подразумева и коришћење различитих поступака семантизације. Али не треба заборавити да је увек ипак најефикаснија комбинација два или више поступака. Наравно да циљ часа, наставе умногоме утиче на избор поступака које ће наставник користити, па и када је реч о обради фразеологије на часу страног језика.

4. ВЕЖБЕ ПО ПРЕПОРУЦИ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Исто тако и вежбања, задаци за утврђивање стечених навика и обнављање треба да се бирају у складу са постављеним циљем.

Ако је циљ усвајање лексичког материјала, између осталог и ФЈ, да се могу препознати у тексту приликом читања, слушања, слушања туђег говора, по нашем мишљењу могуће је користити следеће вежбе: наћи у тексту, а затим и исписати ФЈ или их само подвући у тексту; замени-

ти истакнуте речи синонимичним ФЈ; објаснити значења ФЈ, спојити понуђене ФЈ са одговарајућим тумачењима значења истих и друго.

Ако је пак циљ наставе да ученици могу самостално да употребе ФЈ у комуникацији или у писменом изражавању могле би се користити следеће вежбе: саставити реченице и дијалоге са понуђеним ФЈ; наћи грешке у употребљеним ФЈ; одговорити на питања коришћењем фразеологизама; за дату ситуацију или илустрацију изабрати одговарајући фразеологизам; препричати текст коришћењем ФЈ; написати састав уз коришћење познатих ФЈ и друго.

Извори

Менац 1979 — Менац, А. (1979). Руско хрватски или српски фразеолошки рјечник. Дио 1, А – Н. Загреб: Школска књига.

Менац 1980 — Менац, А. (1980). Руско хрватски или српски фразеолошки рјечник. Дио 2, О – Я изд. Загреб: Школска књига.

Оташевић 2007 — Оташевић, Ђ. (2007). Мали српски фразеолошки речник. Београд: Алма.

Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова <http://www.mosslov.ru/> 23.09.2011.

Фразеологический словарь <http://www.otrezal.ru/phraseological_dictionary/564.html> 30.09.2011.

Фразеологический словарь русского языка под ред. А. И. Молоткова. Москва, 1986.

Литература

Bogaards & Laufer 2004 — Bogaards P., Batia L. (eds). (2004). *Vocabulary in a Second Language: selection, acquisition and testing*. Amsterdam: Benjamins.

Дешић 1984 — Дешић, М. (1984). „Критеријуми за одређивање фразеологизама у речницима савременог српскохрватског језика.” *Лексикологија и лексикографија*, 53—67.

Јовић 1981 — Јовић, Д. (1981). „Наша култура и култура других народа у настави страних језика.” *Језик и култура у настави страних језика*, 13—24.

Маројевић 1981 — Маројевић, Р (1981). „Уџбеници руског језика за средње усмерено образовање са културолошког и лингвокултуролошког аспекта.” *Језик и култура у настави страних језика*, 108—124.

Маројевић 1987 — Маројевић, Р. (1987). „Лингвистички и лингвокултуролошки аспекти уџбеника страног језика у српскохрватској говорној средини.” *Живи језици* 1—4, 5—17.

Мелерович 1997 – Мелерович, А. М, Мокиенко, В. М. (1997). *Фразеологизмы в русской речи. Словарь*. Москва: Русские словаари. – 864 с.

Мелерович 2008 – Мелерович, А. М., Мокиенко, В .М (2008). *Семантическая структура фразеологических единиц современного русского языка*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова. – 484 с.

Михелич 1981 — Михелич, Ј. (1981). „О неким видовима транспозиције руске нееквивалентне лексике на српски и словеначки језик.” *Живи језици* 1—4, 47—57.

Мршевић-Радовић 1987 — Мршевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

Мршевић-Радовић 2008 — Мршевић-Радовић, Д. (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језика и књижевност Србије.

Обухова 2011 — Обухова, Т. М. (2011) „Семантизация фразеологизмов в преподавании РКИ.” *Русский язык в современном мире: традиции и иновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе*, 531—536.

Пасов 1989 — Пасов Е. И. (1989). *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*. Москва: Русский язык.

Пипер 1993 — Пипер, П. (1993) „О принципима уџбеничке лексикографије.” *Живи језици* 1—4, 35—36.

Раичевић 2006 — Раичевић, В. (2006). *Лексика и семантизација*. Београд: Филолошки факултет. <http://books.google.com/books?id=6xb8c5b4q6EC&printsec=frontcover&hl=sr#v=onepage&q&f=false> 25.09.2011.

Мирјана Адамовић

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В СЕРБСКОЙ СРЕДЕ

Резюме

Отношение языка и культуры многоаспектное и различные аспекты этого взаимоотношения являются предметом исследования этнолингвистики, семиотики, лингвистической семантики, теории коммуникации. Язык сохраняет культурные ценности одного народа и переносит их с поколения на поколение. Обращение сферы фразеологии дает возможность рассмотреть фразеологические единицы как с лингвистического аспекта, так и с культуроведческого аспекта, потому что фразеологические единицы отражают традиции, верования, систему ценностей, особенности менталитета одного народа. Из-за этой многоаспектности ставится вопрос о том когда и как начать с обработкой фразеологического материала в процессе преподавания иностранного языка (в нашем случае русского как инославянского в сербской среде) и какие способы семантизации лексики вообще можно применить к семантизации фразеологичеких единиц.

Мирјана Адамовић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
miraadamovic@gmail.com

Љиљана Петровачки – Зорица Кнежевић

УПОЗНАВАЊЕ УЧЕНИКА СА СЕМАНТИЧКОМ КАТЕГОРИЈОМ ИМПЕРАТИВНОСТИ И ВРСТАМА ИМПЕРАТИВНИХ ИСКАЗА

У раду се приказује како методички осмислити и разрадити сложену семантичку синтаксичку и прагматичну тему о императивности за ученике основне школе. Учење је креирано уз помоћ компјутера. Показано је да је у процес сазнавања најбоље поћи тако што ће се актуализовати ученичка знања о типовима комуникативних реченица и од препознавања заповедних реченица. На основу разумевања заповести као типичног вида императивности, водити их постепено да откривају и друге врсте императивних исказа: захтев, наредбу, забрану, молбу, дозволу, упутство, предлог, савет, препоруку, упозорење...Следећи корак је сагледати и објаснити начине исказивања императивности, најчешће специфичним глаголским обликом императивом, али и другим језичким средствима.

Кључне речи: српски језик, семантика, синтакса, императивност, методика српског језика

1. УВОД

1.1. У настави граматике српског језика као матерњег уобичајене етапе у учењу језичких појава, њихових облика или конструкција полазе од формалног приступа: уочавају се облици и типови, затим се описују или дефинишу (ако је то описивање прецизније) а на крају се указује на њихова значења и употребу. Имајући на уму да ученици у свом језичком осећају имају похрањене нивое система свог матерњег језика, претпоставља се да ће њихове граматичке рефлексије имати упориште у базама тих још недовољно освешћених података и да ће ученици без тешкоћа нова знања моћи правилно да уграде у своје исказе.

Овом приликом наше опредељење је да идемо од значења ка форми. То подразумева да ће бити примарно сагледавање семантике издвојених структура а да ће се на следећем нивоу сагледавати њихова формална обележја. Кад су у питању различити императивни искази, са ученицима треба поћи од комуникативне намере и показати да се на основу заједничке семантике могу уочити различите структуре или да се иста порука може исказати различитим језичким средствима. Такође, намера нам је да се ученици упознају са различитим семантичким и прагматичним типовима императивности и уоче различите интензитете директивности као и друге критеријуме (нпр. социјални статус учесника у комуникацији) који су битни приликом обраћања саговорнику како би се оспособили за културну комуникацију.

Све ово спада у област мотивационе модалности, а примећено је да ученици не разумеју шта модус јесте. Модална употреба језичких средстава је за ученике компликована. Термине модус(начин), модалан (начински) и модалност они могу усвојити, али да би одредили модалну употребу реченица и клауза, а посебно њихових глагола, морају сагледати скуп и комбинацију језичких показатеља и значења у контексту, што модус заправо и представља. Са семантичке стране веома је широк опсег значења, посебно говорникових ставова према чињеничном садржају његовог исказа, као што су: неизвесност, одређеност, неодређеност, могућност, нужност, извесност, услов, претпоставка, намера, молба, захтев, савет ... Јасно је да ће то ученицима бити тешко да одреде.

1.2. Најлакше ће некако уочити модалне глаголе и њима значењски блиске модалне речи и изразе: *моћи, морати, смети, хтети, требати, желети, забранити, бити дужан, бити у стању, бити дозвољен, бити забрањен* и сл. Када науче глаголске начине, већи број ученика ће вероватно ус-

пети да уоче модалност која је њима исказана, али она се може изрећи и другим и граматичким и лексичким средствима: читавом реченичном структуром (*Мислим... да је неопходно...*) или лексичком јединицом (*вероватно, можда*).

Први битан критеријум за остваривање модалног значења је са становишта реалности. Треба ученицима објаснити да, када је значење модалности у питању, радња/стање/збивање најчешће нису реализовани.

Други битан критеријум јесте лични став говорника о коме смо већ говорили.

Ипак, у прецизнију синтаксичко-семантичку анализу потребно је увести још и друге критеријуме. Приликом објашњавања феномена модалности у језику неминовно је применити достигнућа логичара и модалне логике. Укупно подручје модалности ‘’по природи ствари спада у ‘’фази’’ појаве’’ јер је често тешко поставити границе модалног и немодалног у језику и њима ће се бавити нова фази логика и фази лингвистика (Радовановић 2009: 133-135). Семантичка анализа модуса у лингвистичкој науци у новије време привлачи посебну пажњу лингвиста и логичара. Многе ствари око модуса препустићемо њима да рашчисте и реше. У овом тренутку то, свакако, превазилази потребна супстратна лингвистичка знања за наша методичка промишљања.

2. ЕТАПЕ У ОТКРИВАЊУ ТИПОВА ИМПЕРАТИВНИХ ИСКАЗА

Показаћемо како би се за ученике могли осмислити подстицајни поступци за боље разумевање императивних исказа.

Пођимо од заповедне реченице *Отвори врата!* коју ћемо варирати и затим тумачити интензитет директивности и ситуациони оквир за све нове примере.

1. Слајд

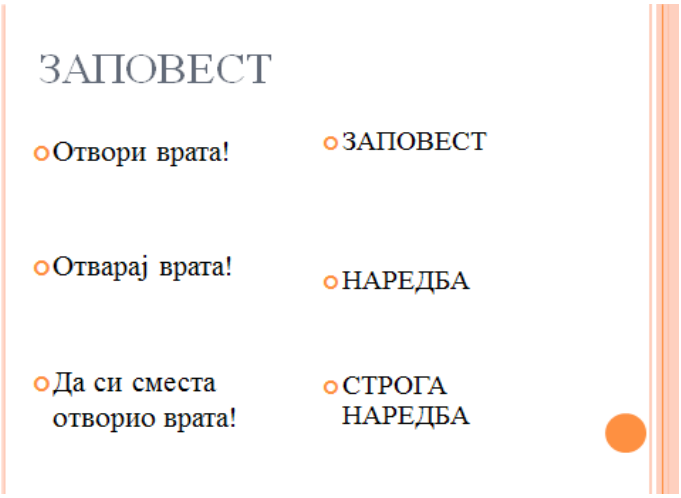

У првом примеру императивом је изречена заповест. Учесници комуникације могу бити равноправни, или је говорно лице надређено адресату. Тек на основу ширег контекста можемо одредити социјални статус саговорика у оваквој ситуацији. Када се промени глаголски вид, мења се интензитет директивности, заповест (захтев) постаје строжа, несвршеним глаголским видом од саговорника се с нестрпљењем тражи да одмах испуни наредбу (*Отварај врата!*). Конструкцијом ‘’да си + радни глаголски придев’’ (или ‘’да + презент’’) грубље и наглашеније се изражава воља говорног лица, а интонација је императивна. Говорно лице је у надређеном положају у односу на саговорника. Наравно, у свим овим случајевима битан је шири контекст да би се значење прецизније сагледало.

2. слајд

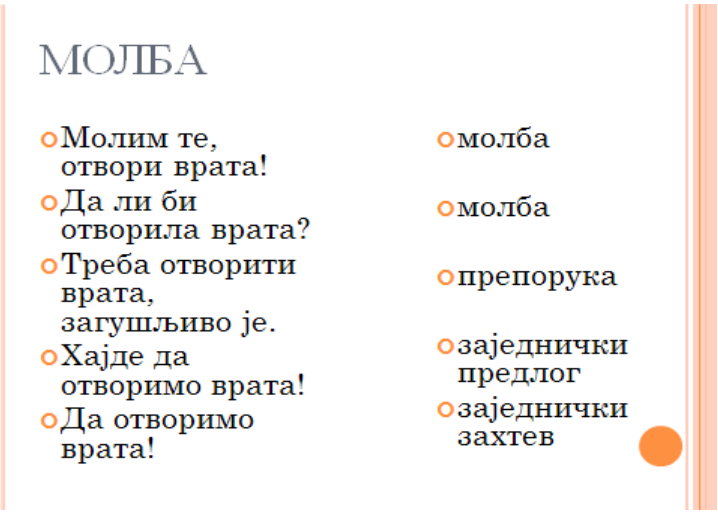

Молба се може исказати императивом, али и другим језичким средствима, потенцијалом, или перформативним глаголом *молити*... Заинтересованост говорног лица да се оствари радња је наглашена. У првом примеру перформативом *молим* ублажен је облик императива и дато му је значење молбе. Учесници комуникације могу бити равноправни, али онај који изриче молбу може бити у надређеном положају у односу на адресата али и у подређеном, што се утврђује на основу контекста. У учионици се сами ученици могу на тај начин обратити једни другима, наставник ученику, у кући родитељ детету, и дете родитељу. У зависности од ситуационог оквира одређујемо социјални статус саговорника. Подстицање и одређени степен уважавања, учтивости, постигнут је потенцијалом и упитном формом у другом примеру. Заједнички захтев да се нека радња изврши може се исказати помоћу речи *хајде* (*хајдемо* ређе) и конструкције ‘’да + презент” или само констуркцијом ‘’да + презент”. Подстицање се постиже речју *хајде*. Употребом модалног глагола *требати,* исказ добија значење препоруке, или упозорења. Интонација при изрицању молбе, упозорења, или позива није појачана.

3. слајд

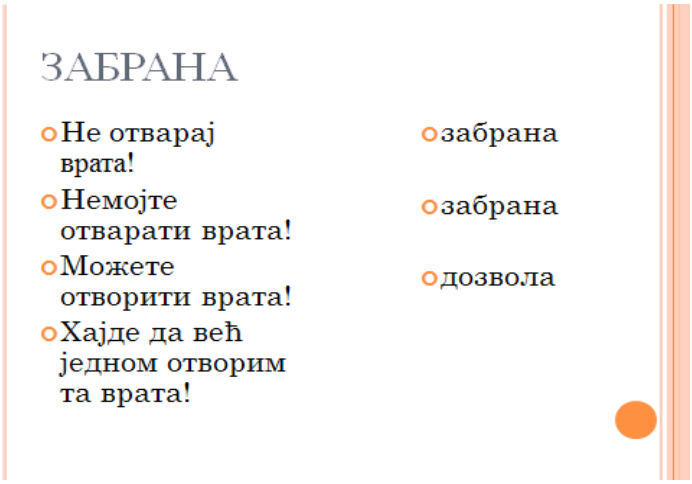

Забрана има негативан карактер и јак интензитет директивности. У првом примеру забрана је изречена негацијом и императивом несвршеног глагола. Уз негацију стоје несвршени глаголи изузев неколико примера заповести из Библије (*Не убиј, Не пожели....*) који су стилски обојени. У другом примеру дефектним глаголом *немој(те)* и инфинитивом несвршеног глагола такође се изриче забрана. Указивање на учесталост радње постигнута је несвршеним глаголом, али вид глагола уз глагол

немој се може променити, па се реченицом *немој отворити врата* мења значење забране. Учесници комуникације нису истог социјалног статуса, говорно лице је надређено адресату. У обе говорне ситуације интонација је појачана, подстицај је негативног смера. Најгрубљи начин исказивања забране постиже се конструкцијом ‘’да (се) ниси + радни глаголски придев”. Нпр. *Да се ниси померио!* Дозвола се јавља као део шире дијалошке целине, као одговор на молбу или захтев, да се она оствари.

4. слајд

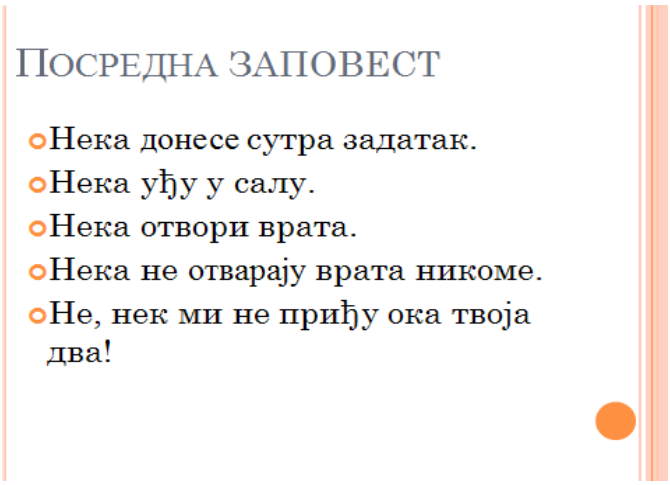

Заповест трећем лицу, уочиће ученици, исказује се посредно императивном речцом *нека* и обликом презента глагола оба вида. Адресат има улогу посредника чији је задатак да пренесе поруку. У последњем примеру, у стиху из песме Д. Максимовић, исказана је посредно молба трећем лицу. Социјални статус саговорника одређујемо на основу говорне ситуације. У свакој говорној ситуацији социјални статус саговорника одређује се на основу ширег контекста. Интонација није појачана, иста је као при изрицању молбе, позива, упозорења.

У заповедним реченицама предикат се најчешће налази у императиву. Зато је са ученицима неопходно обрадити императив, а касније и остале глаголске начине. Императив је ученицима најближи и најразумљивији од свих глаголских начина, јер је најчешће у њиховој употреби.[1] Пошто ученици, на основу свог језичког осећаја, могу да изразе различите подстицаје облицима императива, на примерима из свакодневних ситуација покушаћемо да тај њихов језички осећај освестимо и заједнички опишемо значења тумачећи примере са Слајда 5**:**

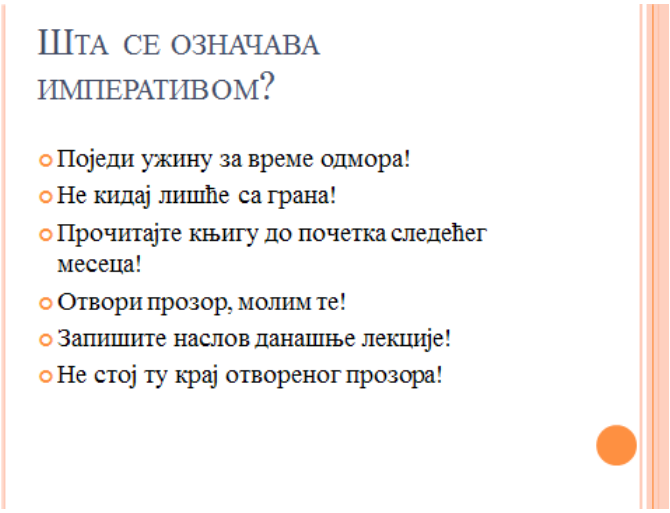

[1] Са императивом, појмом, грађењем и употребом императива, ученици се према Наставном плану и програму сусрећу први пут у шестом разреду основне школе. У осмом разреду своје знање проширују.

Етапе у учењу су следеће: најпре од ученика тражимо да подвуку глаголе у наведеним реченицама, затим да покушају да одреде време за које је везано извршење њихових радњи. Следећи корак који очекујемо је да ученици уоче да није битно време вршења радње, већ да се у исказима од саговорника тражи да се нека радња обави или не обави. Након тога треба осетити и објаснити врсту захтева. Веома подстицајан задатак налазимо у уџбенику Креативног центра[2], где се од ученика захтева да напишу неколико императива које воле да чују, и неколико које не воле да чују, неколико јутарњих императива, императива на утакмици, заповести као владара, и молби једног пса. Нпр.: *Дођи код мене! Опери зубе! Дај ми руку! Додај ми лопту! Изгланцајте ми круну! Нахрани ме, молим те!* Слајд 6 је духовита илустрација једне заповести.

Самостално састављање примера указује да су ученици разумели значења императива. Као функционалну примену знања, можемо тражити од њих да напишу неколико молби или савета, тако што ће се обратити својим пријатељима из разреда, наставницима са различитим молбама, нпр. да не буду питани, да слушају пажљивије једни друге, да се нешто објасни и сл. Неколико примера је на Слајду 7.

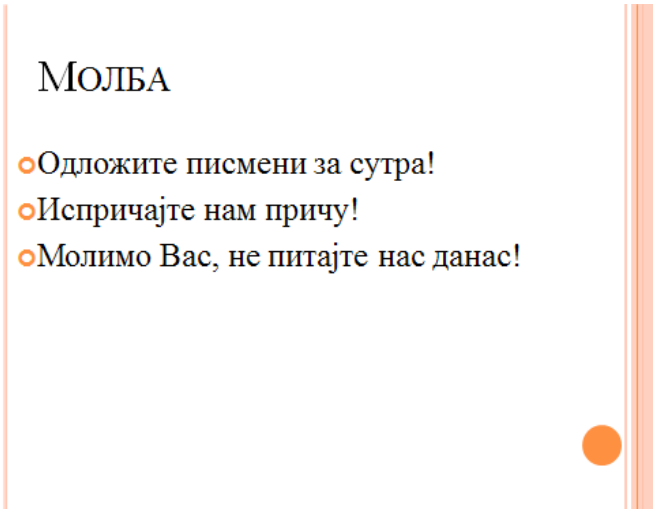

На основу примера, очекује се да ће ученици моћи да увиде да се императив најчешће јавља у другом лицу једнине и множине, ређе у првом лицу множине, а да се трећем лицу може само посредно исказати заповест, наредба, молба, савет... Овде се, међутим нећемо бавити грађењем императива.[3]

[2] Маринковић, Симеон (2006), *Граматика српског језика за шести разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

[3] Треба, ипак, напоменути да се међу наставницима јавља недоумица око наставака императива и око тога како на најједноставнији начин објаснити ученицима добијање основе од које се гради императив. Што се тиче наставака,

На Слајду 8, припремљени су са ученицима примери Божијих заповести из Библије:

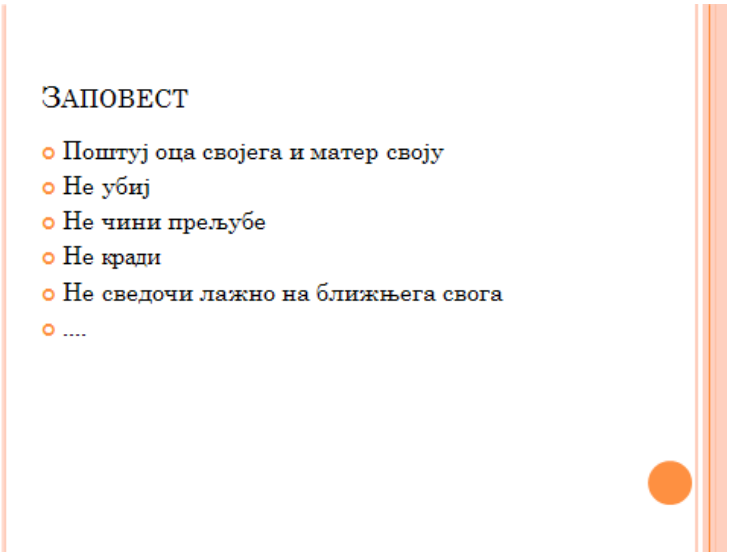

Забрана је следеће значење које желимо да истакнемо. Ученици сами могу да састављају примере на основу сличица на Слајду 9. Нпр: *Не прелази улицу на црвено светло! Не прилази! Струја! Немојте пушити! Забрањено пушење!* и сл.

На крају, згодно је потражити императив и у пословицама. Најпре наставник даје неколико примера, као на Слајду 10, а затим ученици могу за домаћи задатак потражити своје.

у неким граматикама се издвајају две врсте наставака, у другим три. Према М. Стевановићу (1981 : 337), императив се гради додавањем три врсте наставака на основу: -и (носи, крени, вежи...), -ји (гаји, затаји, препродаји...), -ј (бирај, верује, казује...) за 2. л. јд. Нешто другачије приказује Д. Кликовац (2004/2005 : 99). Ауторка даје само два наставка за 2. л. јд.: –и, -ј. Један од проблема обраде императива у основној школи представља управо ова неуједначеност око обличких императивних наставака, јер је и у уџбеницима различит приступ. Тако у Заводовом уџбенику аутора М. Николића налазимо двојаке наставке (-и, -ј), такође и у уџбенику Креативног центра и у Клетовом, а у *Граматици српског језика за средњу школу* су тројаки наставци (-и,- ј, -ји). Кроз различите вежбе, али не инсистирајући превише на творби императива, ученици треба да науче правилну употребу императива, његову творбу и писање. Примећујемо са ученицима да не постоје облици императива за 3. л. али да се посредно трећем лицу може исказати наредба (заповест, молба, савет), перифрастичним обликом ‘’нека + презент ‘’(нека уђу, нека уђе).

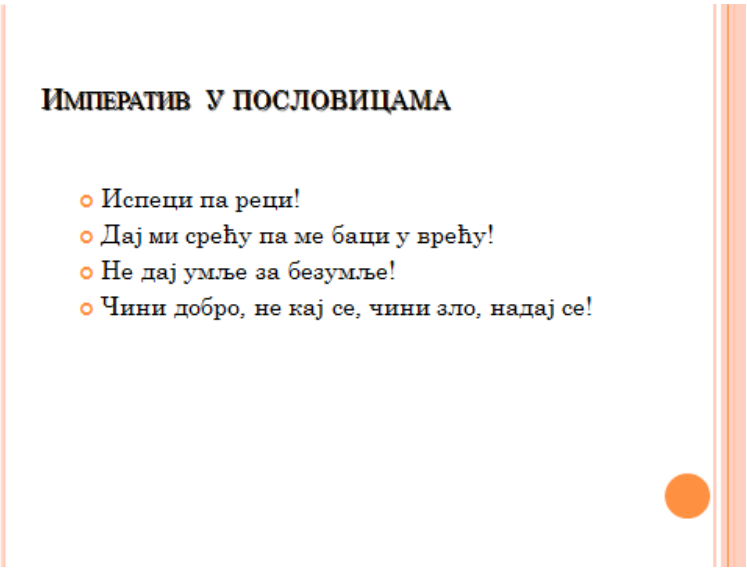

3. ОТКРИВАЊЕ НОВИХ ЗНАЧЕЊА И ПРИМЕНА ЗНАЊА

Последња етапа у учењу је да се ученици путем припремљених задатака воде тако да уочавају остала значења и употребу императива: упозорење, савет, предлог, препоруке, дозволе, али да императивне исказе изразе и другим језичким средствима. На примерима ученици закључују која је форма учтивија, блага или строга забрана, којим средствима се постиже учтивост, како се смањује или појачава нијанса исказа, колики је интензитет директивности, који су облици правилни... Ево примера неких типова задатака:

1) Означи погрешно написане речи и отклони грешке:

Играј и освоји!
Издвојите уљезе!
Раздвојимо здрава зрна од нездравих. Засуци рукаве, па на посао!
Попи воду!
Ушимо дугме!

2) Подвуци облике императива у следећем тексту:

„Уради добро задатак па ћеш ићи на клизање“, каже мама сину. Класична родитељска уцена коју родитељи никако не сматрају уценом, већ дипломатијом. Дете све уради како треба, напише задатке, а мама поново:“ Трчи око куће, умори се мало, па лези да спаваш“. Све сами захтеви. Дете трчи, умори се пуно, али не лези враже, не може заспати никако. И тако сваки дан.

3) Напиши рецепт за колач користећи императив и пробај да га сам направиш.

4) Одреди значење императива у следећим реченицама:

а) Лек узмите после јела. (упутство)
б) Прочитај текст и одговори на следећа питања. (скретање пажње)
в) Слушај шта ти се говори! (савет)
г) Не прелази улицу ван пешачког прелаза! (забрана)

5) Стави глаголе из заграда у одговарајуће облике императива и допуни текст тим глаголима:

_____, рећи ћу ти своју тајну!
(чути)
Не _____ ме никад саму
(остављати)
Кад неко свира.

6) У зависности од тога коме се обраћамо, где се одвија одређени дијалог, од социјалног статуса саговорника бирамо и језичка средства којима ћемо исказати молбу, наредбу, жељу, савет и сл. Обратите пажњу да на то да се у нашем језику обликом за друго лице множине и личном заменицом за друго лице множине можемо обраћати једној особи или већем броју особа. На основу ширег контекста можемо одредити која је употреба у питању. Следећа вежба то показује. Зато на основу Слајда 11, смислите неколико ситуација и неколико дијалога прилагођених том оквиру.

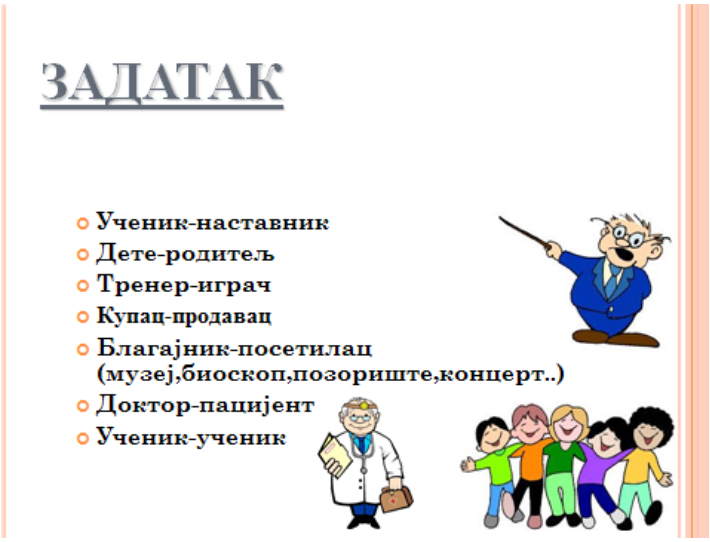

4. ЗАКЉУЧАК

У раду су осмишљени подстицајни методички поступци за боље ученичко разумевање мотивационе модалности и њихово активно учење и откривање различитих семантичких и прагматичних типова императивности. Ови поступци су примењени у наставној пракси. Полазећи од реалних или познатих комуникативних ситуација, у непосредном раду са ученицима, аранжиран је етапни процес сазнавања: најпре се сагледава комуникативна намера, затим се објашњавају семантичке и прагматичне вредности исказа, а на крају се уочавају различите структуре и језичка средства којим је намера остварена. Варирајући основне реченице и трансформишући их према степену директивности, кроз вежбе различитих типова, постиже се да ученици увежбају правилну употребу императивних исказа и развију осетљивост за прецизније изражавање у формалној и неформалној комуникацији.

Литература

Кликовац, Душка (2004): *Граматика српскога језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига, друго издање.

Петровачки, Љиљана (2008): *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности.* Нови Сад: Филозофски факултет.

Пипер, Предраг (2005): Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика (у *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска. 575 – 714.

Поповић, Људмила (2005): Комуникативне функције просте реченице (у *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска. 983 – 1057.

Радовановић, Милорад (2009): *Увод у фази лингвистику.* Сремски Карловци. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 162

Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир (2001): *Граматика српског језика.* Уџбеник за I, II, III, и IV разред средње школе. Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић, Михаило (1974): *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма)* II. Синтакса, друго издање. Београд: Научна књига.

Танасић, Срето (2005): Временски глаголски облици (у *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска. 345 – 470.

Ljiljana Petrovački – Zorica Knežević

INTRODUCTION OF STUDENTS WITH SEMANTIC CATEGORY OF IMPERATIVAL AND TYPES OF IMPERATIVE EXPRESSIONS

Sammary

In this paper we present how to methodically design and elaborate the complex semantic, syntactical and pragmatical topic of imperatival for primary school students. The learning was created using the computer. It was shown that in the process of understanding, the best approach is to start from actualization of the students' knowledge about the types of communicative sentences and from recognition of the jussive sentences. Based on the understanding of the command as a typical form of an imperatival, students are lead to gradually discover other forms of imperative expressions: request, application, permit, instruction, suggestion, advice, recommendation, warning…

Љиљана Петровачки
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија
petrovacki@nscable.net

Зорица Кнежевић
Универзитет у Новом Саду,Филозофски факултет, Србија
zoricamm@nscable.net

Radmila Bodrič

THE WHATS, WHYS AND HOWS OF TASK-BASED INSTRUCTION IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Task-Based Language Teaching (TBLT) has been established for the past twenty years as one of the main approaches to language learning and teaching worldwide. It bases its idiosyncrasy on learning a language through active use, whereby attention is directed towards the content of the task and the process of task achievement. The aim of the paper is to explore the *whats*: the nature and scope of language pedagogy inherent in TBLT, the *whys*: the theoretical foundations underlying it, and the *hows*: the methodological framework of the design, sequence and organization of the task-based instructional cycle. Since task-based instruction is a multi-faceted approach which can be creatively applied with different syllabus types and for different purposes the paper will outline how TBLT can be channelled systematically into pre-service teacher training courses, so students could develop the necessary pedagogical skills and functional language proficiency to perform the tasks set before them.

Keywords: task-based instruction, communicative language teaching, tasks, task achievement, language proficiency

1. THE NATURE, SCOPE AND METHODOLOGY OF TASK-BASED LANGUAGE TEACHING

Would it be pretentious to say that no other profession is so challenging, enormously rewarding and consequential as the teaching profession? Namely, many advanced student qualifications and skills, many careers have been built on a solid foundation of good teaching, which involves a constant search for better methods to encourage active learning and productive thinking in students. It is a well-known fact that the brain only retains what it has learned deeply and what it understands (Hattie 2009: 235). Relational links are the glue that fixes learning in memory. Students at absolutely every academic level and irrespective of the subject-matter learn best through challenging tasks that require analysis, creativity, critical thinking and other reasoning skills. Therefore, in order for students to make the learning process functional they must master ways of using knowledge for solving problems, making judgments and carrying out useful tasks set before them (Petty 2006: 8).

The field of foreign/second language (L2) education has undergone many shifts and trends over the last few decades all for the purpose of understanding and implementing principles of effective L2 learning. A variety of communicative language teaching methodologies have emerged encompassing eclectic ways of teaching, borrowed from diverse methods. They are rooted in a number of theories and research findings in second/foreign language acquisition, cognitive and educational psychology. Among this array of communicatively oriented methodological options is **Task-Based Instruction** (**TBI**) or **Task-Based Language Teaching** (**TBLT**), whose popularity and wider applicability have increased since the early 1990s.

Task-Based Language Teaching has been established for the past twenty years as one of the main approaches to language learning and teaching worldwide. As such, it has attracted the attention of many second language acquisition (SLA) researchers, curriculum developers, educationalists, teacher trainers and language teachers. TBLT is a spin-off, performance based approach which has evolved from **Communicative Language Teaching** (**CLT**). Sharing the same fundamental principles with CLT, it bases its idiosyncrasy on learning a language through actively using it, whereby attention is directed towards the content of the task and the process of task achievement. The rationale for the employment of communicative tasks is fundamentally based on contemporary theories of language learning and acquisition which claim that language use is the driving force for language development (Long 1989; Prabhu 1987;

Skehan 1998). A core definition of what constitutes a task has been offered by Bygate, Skehan and Swain (2001: 11), according to which a task is an activity requiring learners to use language, with emphasis on meaning, to attain an objective. As a model of syllabus design TBI has, therefore, an emphasis on performance. Achievement is measured based on whether or to what extent learners can successfully perform the tasks given. Tasks are always goal-oriented communicative activities with a specific outcome, where the emphasis is placed on exchanging meanings and not on producing specific language forms (Willis 1996: 36). Any topic can give rise to a variety of tasks, so the job of the course designer and teacher is to select topics and tasks that will motivate learners, engage their attention, present a suitable degree of intellectual and linguistic challenge and promote language development as efficiently as possible. In that respect, TBLT as an instructional practice is geared towards more learner-centred and needs-based education.

When it comes to task types, they can be classified in a number of ways. Nunan (2004: 1), for instance, suggests 2 broad categories of tasks: real-world or target tasks and pedagogical tasks. Target tasks, as the name implies, refer to uses of language in the world beyond the classroom, such as using the telephone, filling out a form, making a hotel reservation, taking a driving test, etc. As can be seen these tasks are non-technical and non-linguistic since they have a non-linguistic outcome. According to Long (1985) (cited in Nunan 2004: 4) a target task is a "piece of work undertaken for oneself or for others, freely or for some reward". To put it simply, they are ordinary things people do in everyday life – at work, at school, at play and the like.

In contrast to real-world, pedagogical tasks are those occurring in the classroom (such as information-gap activities). According to Richards et al. (1986: 289) a pedagogical task represents "an activity or action carried out as a result of processing or understanding language". Richards has proposed the following typology of pedagogical tasks (Richards and Rodgers 2001: 162):

- *jigsaw tasks*, whereby learners are involved in combining different pieces of information,
- *information-gap tasks*, whereby a learner (or group of learners) has one set of information and the other has a complementary one, so they must negotiate and find out what the other party's information is in order to complete an activity,
- *problem-solving tasks*, whereby students are given a problem and a set of information so they must arrive at a – usually single – solution to the problem,
- *decision-making tasks*, whereby learners are given a problem for which there exists a number of possible solutions, and they must choose one through negotiation and discussion,
- *opinion-exchange tasks,* whereby learners are engaged in free discussion or exchange of ideas but they do not necessarily need to reach an agreement.

This typology is based on an analysis of communicative language use. However, pedagogical tasks can be further subdivided into other categories, according to language function (e.g. giving instructions, making suggestions, apologizing) or by cognitive processes or knowledge hierarchies (e.g. listing, matching, comparing, predicting, classifying, inferencing, etc.) (Shehadeh 2005: 19). Tasks might be classified by *topic*, by the *language skills* required for task completion, or by whether the outcome is closed or open[1], meaning whether the tasks are highly structured and with a very specific goal, or more loosely structured, with a less specific goal or outcome (sometimes called *divergent* and *convergent* tasks). Distinguishing task types is important, as it allows practitioners and researchers to investigate which types most effectively promote learning. Many tasks are based primarily on the learners' personal and professional experience and knowledge of the world and these present learning opportunities − good ways of encouraging students to interact in the target language in the language classroom. It has to be pointed out that pedagogical tasks may or may not involve the production of language. For instance in this form-focused problem-solving task learners may use *The Simple Present Tense*, *The Simple Past*

[1] An example of a *closed task*: Work in pairs to find 7 differences between these 2 pictures and write them down in note form. Time limit: 2 minutes; An example of an *open task*: Comparing memories of childhood journeys, Exchanging anecdotes on a theme. (Willis 1996: 28)

Tense or *The Imperative* to describe processes or give instructions for the purpose of solving a problem, the outcome of which can further be evaluated:

Crossing the river

An old lady wants to cross the river with a wolf, a goat and a cabbage. She only has a small boat and can only take one thing at a time with her. How does she do it?

(taken from Willis 1996: 152)

Generally speaking, problem-solving tasks will always have a particular objective, appropriate content, and a specified working procedure. They activate students' intellectual and reasoning powers, and though challenging, they are engaging and often satisfying. However, the processes and time frame will almost entirely depend on the type and complexity of the problem. Real-life problems might involve describing experiences, expressing hypotheses, comparing alternatives or solutions, and evaluating and finding a solution. Case studies, a type of problem-solving tasks, are more complex and may therefore require an in-depth consideration of many criteria, additional fact-finding and investigating. Solutions are to be reached through planning and negotiating, common agreement or independently, e.g. Each pair is given a different case to solve. You should think of and discuss which social benefits and which social services the persons in question should get from the welfare state:

1. a woman, 18, pregnant, passed the student exam, unemployed, lives with her parents, her boyfriend an asylum seeker, does not want to be available for work,
2. a man, 57, single, unemployed, criminal background, lives in a Salvation Army shelter, healthy, problems with alcohol, the past two years spent in prison,
3. a teenager, 15, a runaway, lives in a reception centre, is dropping out of school, parents intoxicant abusers, goes to therapy sessions because of her drug problem.

(taken from Jaatinen 2007: 92)

In an example of a *consciousness-raising task* learners may be provided with L2 data in some form and required to perform some operation on or with it, with the sole purpose of arriving at an explicit understanding of some linguistic properties of the target language:

Some words always end in *–s*, for example *his*. How about this one?

*I've been to Tokyo twice, but **he's** never been there.*

Look at the dialogue below. How many words are there ending in *–s* or *-'s*? Can you divide these words into seven groups?

<**Dialogue**>

A: Hi, may I sit here?
B: Sure. My name's Taro. What's yours?
A: I'm Takehiko, but just call me Tak. That's what all of my friends call me.
B: Where are you from, Tak?
A: I'm from Takamatsu, and I've been in Tokyo for two years.
B: Oh! Tak from Takamatsu. That sounds interesting. I'm from Sapporo.
A: Wow! We're both pretty far from home. What do you think of Tokyo?
B: It's really big. I don't think I'll have a chance to get bored here. There's so much to do. Where in Tokyo do you live?
A: I'll tell you later. Class is going to start. Do you know where our teacher is from?
B: Probably from the States, but I hear she's been in Australia, too?
A: Hmm. Let's ask her.

<**Groups**>

1. Words which just happen to end in ***s***:
2. *–s* to make a plural
3. *–s* to make a possessive pronoun

4. –'*s* meaning **has**
5. –'*s* meaning **is**
6. –'*s* meaning **us**
7. –'*s* for third person singular

(taken from Kojima 2004: 105)

Learners are given information about grammatical structures, including metalinguistic terminology, so they may later discuss or come up with a rule – in other words they may 'communicate' about grammar. As can be seen from the abovementioned example, consciousness-raising tasks do not necessarily entail production, but they may simply function at the level of understanding and internalizing. Although they may not lead directly and immediately to the acquisition of language items in question, they may trigger mental processes that will, in time, result in accurate and appropriate production. Namely, the mental effort involved will ensure a greater degree of cognitive depth, which in turn ensures greater meaningfulness, memorisation or retention.

A task-based curriculum allows learners to navigate their own paths and routes to learning through making decisions about *content* (i.e. what tasks to include in the syllabus) and *methodology* (i.e. how the tasks will be used in the classroom). The basic elements guiding task-based language pedagogy are as follows (Carless 2003: 486):

1. a ***purpose***, or justification for doing the task, which involves more than simply the display of knowledge or practice of skills,
2. a ***context*** in which the task takes place, which may be real, simulated or imaginary,
3. a ***process*** of thinking and doing required in carrying out the task, stimulated by the purpose and content,
4. a ***product***, or the result of thinking and doing which may be tangible or intangible,
5. a ***framework*** of knowledge, strategy and skill used in carrying out the task.

When it comes to the methodology of task-based instruction, it has to be pointed out that various designs of a task-based lesson have been proposed but they all have in common three principal phases: the "pre-task", "during-task" and "post-task" phase. The "pre-task" concerns various activities that teachers and students can undertake before they start the task. Minimally, a task-based lesson consists of students just performing a task, whereas instructional options selected from the "pre-task" or "post-task" phases are not obligatory (Ellis 2006: 20). However, they can serve a crucial role in ensuring that the task performance produces maximum effect on language development and experiential learning as such.

The purpose of the "pre-task" phase is to prepare students (Ss) to perform the task in ways that will promote acquisition. It goes without saying that Ss need to be made explicitly aware of the purpose and/or utility of the task. The task preparation stage should involve strategies for motivating and helping Ss to perform the task by giving them time to plan the performance of the task, by asking them to guess what the task will involve, by introducing new language that Ss can use while performing the task, by providing a model of how the task can be performed without asking them to undertake a trial performance of the task, by activating Ss' content schemata or providing them with background information and the like. In this way teachers (Ts) try to 'fine tune' Ss' performance of a task by mobilizing existing linguistic resources and background knowledge, to ease processing loads and push Ss to interpret tasks in more demanding ways.

The "during-task" phase centres around the task itself and involves various instructional options, including whether Ss are required to operate under time-pressure or not. This is the stage where Ss engage in discourse that encourages explicit formulation of messages, where Ss are given opportunity to take linguistic risks and thus gain fluency and confidence in themselves as communicators. During this stage, the teacher's main role is to provide support and language advice, thus helping students shape their meanings and express what they want to say with a higher degree of precision. The "post-task" phase encompasses procedures for following up on the task performance. It may have the pedagogic

goal of providing an opportunity for a repeat performance of the task, of encouraging reflection upon it, and encouraging attention to form, particularly to those forms that have proved problematic.

It should be noted that what constitutes the main activity of a task-based lesson is largely a matter of perception and therefore, to some extent, arbitrary (Ellis 2006: 37). Teachers need to decide on the basic format of the lesson and once it has been decided, the specific option(s) to be included in each phase of the lesson can be considered. Some contemporary coursebooks try to take into account end-of-course objectives and make use of authentic reading, audio and video materials, which, when combined, represent useful exposure to L2. However, much of this material should be assessed appropriately to meet the genuine needs of learners. One or two major coursebook series such as *Inside Out* (Kay and Jones 2001) and *New Cutting Edge* (Cunningham and Moore 2005) have a task-based strand with an emphasis on vocabulary, side by side with, but also separate from grammar and skills syllabi. Teachers are aware of the fact that in order to develop learning resources around authentic materials they must spend a considerable amount of time finding suitable sources for materials and developing learning tasks that will accompany the materials and provide sound scaffolding for the learning process. Hence, many teachers shy away from the task-based approach because of the difficult role it implies for the teacher. Namely, the teacher has to be prepared for learners to take interactions in whatever direction learners choose and always be ready to provide the unpredictable help that will be required (Skehan 2003: 11).

2. THE ROLE OF TASK-BASED LANGUAGE TEACHING IN ELT METHODOLOGY

Task-based instruction is a multi-faceted approach which can be creatively applied with different syllabus types and for different purposes, whether it be foreign language teaching or content-based instruction (content and language integrated learning, CLIL) in general education. TBLT can be channeled systematically into pre-service teacher training courses, in order for students to develop necessary teaching skills and strategies and functional language proficiency so that they could successfully perform the tasks set before them.

In an effort to bridge the gap between theory and practice many ELT Methodology teachers, including the author of this paper, introduce the *microteaching component* into pre-service teacher education programs, which is a specific form of task-based instruction, aimed at providing student teachers with practical language teaching experience. Microteaching is a condensed and simplified teaching situation which provides teacher trainees with opportunities to systematically study, practice specific teaching behaviors in a simulated environment and receive feedback from the teacher and peers in a non-judgmental environment. The task is simplified, the length of the lesson may be shortened and the size of the class reduced. Namely, student teachers/trainees are to conduct a ten-minute mini-lesson as if it were a complete instructional segment. The lesson is designed around the following five lesson basics[2]:

1. *Bridge-in*, where a student teacher explains the value of the lesson to other teacher trainees and thus gets them interested in the lesson from the outset,
2. *Objective*, where a student specifies the desired learning outcome accurately enough, which is usually something observable and assessable or measurable,
3. *Pre-test*, where a student teacher identifies any prior knowledge and whether or not peers can already accomplish the objective,
4. *Participatory learning*, where peers are actively involved in the learning process and achieving the desired outcomes,
5. *Post-test*, where the trainee determines if the learners have indeed learned.

[2] This format was first presented to us on a teacher training course *Developing a Standard of Teaching Excellence for Mentors*, organised by The Open Society Institute Croatia – English Language Program, Dubrovnik, Croatia, 1–5 July 2002

This task-based format is a powerful training tool in teacher preparation programs which helps teacher trainees to develop the skills required for effective and reflective teaching. It is a worthwhile practical training experience enabling trainees to learn the art of teaching and recognize or identify strengths and weaknesses in their teaching styles before engaging in the teaching practicum and actual class experience. Apart from learning and practicing pedagogical skills, trainees also develop their English language skills, they refine their language, especially the jargon used for giving classroom instruction and managing classroom activity. They learn to use the language effectively while they are involved in conducting mini-lessons with their peers. Generally, this task-based application enables student teachers to foster genuine language use, discover and fix their language problems, or improve practical correctness of structure and vocabulary, then self-evaluate or reflect on their teaching actions, develop experiential knowledge in a controlled and progressive way, develop their ability to plan lessons, organize time, manage the class, learn to specify educational aims or objectives, develop teaching activities and materials, stimulate classroom interaction, build up their self-confidence, develop autonomy, and learn by observing others.

The task-based format in the ELT Methodology course nurtures professionalism in prospective teachers. Instead of sitting in classes for a number of years as mere observers of their instructors, who teach them by means of a variety of teaching methods, it is now trainees who take over the role of teachers and start developing their own (professional) identity as (student) teachers. Upon completion of the microteaching sessions and the methodology course, student teachers are asked to provide qualitative feedback on its usefulness. The feedback almost always reveals the students' positive views and increasing enthusiasm towards this particular way of acquiring language and teaching competencies and, in the words of the students, spices up and stimulates the teaching process and paves the way to possible self-improvement. If conducted appropriately this instructional experience may have positive and long-term effects in the acquisition of verbal and non-verbal behavioral patterns.

In conclusion, it has to be noted that the overall purpose of task-based methodology is to create opportunities for language learning and skill-development through collaborative knowledge-building. The following principles can be used to guide the selection of options for designing lessons (Ellis 2006: 38):

- ensure an appropriate level of task difficulty,
- establish clear goals for each task-based lesson,
- develop an appropriate orientation to performing the task in the Ss,
- make sure that Ss adopt an active role,
- encourage Ss to take risks,
- ensure that Ss are primarily focused on meaning while performing a task,
- provide opportunities for focusing on form,
- require Ss to evaluate their performance and progress.

3. CONCLUSION

In order not to settle into monotonous routines teachers should employ as many teaching/learning approaches as the particular teaching context permits. One of the ways of accomplishing this goal is by varying the linguistic focus of tasks, the language skills they activate, the channels of communication they centre on (visual, auditory, tactile), and the group dynamics (whole class, pair/group/individual work), to mention but a few aspects. Teachers should encourage students to view tasks as learning opportunities to be appreciated rather than tedious obligations imposed upon them, and explain how these fit into a wider perspective and relate to the goals of the class and the course as well. This would encourage Ss to become more autonomous learners, which is the ultimate goal of the task-based approach. There are various methodological possibilities relating to the design of task-based lessons. However, it is not possible to prescribe methodological choices, given the lack of knowledge or research about which options are the most effective. It is probably up to the teachers to make their methodological decisions

based on their own understanding and experience of what will work best with their own students. One thing is certain, though: tasks are helpful in meeting the needs of the students and providing a framework for creating enjoyable and stimulating classes. A task-based approach to learning implies the notion of learning by doing, the concept promoted by many educators throughout history. Learners effectively gain knowledge and develop a variety of skills through hands-on experience or learning by doing, which is and has always been the most common and, some would say, most effective way of learning.

References

Bygate, M., Skehan, P., Swain, M. (eds.) (2001). *Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching, and Testing*. Harlow: Longman.

Carless, D. R. (2003). Factors in the implementation of task-based teaching in primary schools. *System* 31 (4), 485-500.

Ellis, R. (2006). The Methodology of Task-Based Language Teaching. *Asian EFL Journal* 8 (3), 19-45. Retrieved on 3 September 2011 from http://www.asian-efl-journal.com/Sept_06_re.php

Hattie, J. (2009). *Visible Learning*. London and New York: Routledge.

Jaatinen, R. (2007). *Learning Languages, Learning Life Skills*. New York: Springer.

Kojima, H. (2004). Grammar Instruction in Learner-Centred EFL Classroom. *Bulletin of the Faculty of Education Hirosaki University* 92, 101-109.

Long, M. (1985). A role for instruction in second language acquisition: Task-based language teaching. In: *Modelling and Assessing Second Language Acquisition* (K. Hylstenstam and M. Pienemann, eds.). Clevedon: Multilingual Matters, 77-99.

Long, M. (1989). Task, group, and task-group interaction. *University of Hawaii Working Papers in English as a Second Language* 8 (2), 1-26.

Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

Petty, G. (2006). *Evidence Based Teaching*. Cheltenham: Nelson Thornes.

Prabhu, N. S. (1987). *Second Language Pedagogy*. Oxford: Oxford University Press.

Richards, J., Platt, J., Weber, H. (1986). *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. London: Longman.

Richards, J., Rodgers, T. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shehadeh, A. (2005). Task-based Language Learning and Teaching: Theories and Applications. In: *Teachers Exploring Tasks in English Language Teaching* (C. Edwards, J. Willis, eds.). New York: Palgrave Macmillan, 13-31.

Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.

Skehan, P. (2003). Task-based instruction. *Language Teaching* 36, 1-14.

Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited.

Radmila Bodrič

OKVIRI, OSNOVE I METODE UČENJA STRANIH JEZIKA
PUTEM REŠAVANJA ZADATAKA

Rezime

U okviru komunikativnog pristupa podučavanju stranim jezicima, jednog savremenog i opšteprihvaćenog pristupa jeziku, učenju jezika i jezičkoj upotrebi, razvio se nastavni pristup koji se temelji na rešavanju zadataka. Iako u literaturi postoje razne definicije pojma „zadatak", njihov zajednički imentitelj je upotreba struktura ili interakcija na stranom jeziku pri čemu je pažnja usmerena na izražavanje značenja. Nastavni proces koji se temelji na rešavanju zadataka podrazumeva upotrebu autentičnih izvora znanja i učenje kroz praktičan rad.

Cilj ovog rada jeste da razmotri teorijski okvir ovog pristupa učenju stranog jezika, metodičko-didaktičke orijentacije, te organizaciju same nastave i moguće pedagoške implikacije primenjenog modela. Takođe, u radu ćemo

pokušati da dokažemo da je u ovakvom nastavnom sistemu učenik u poziciji subjekta koji kritički i kreativno koristi jezik i pristupa problemima, razvijajući u tom procesu, osim kreativnosti i sposobnosti kritičkog mišljenja, jezičku i komunikativnu kompetenciju.
Nadalje, u radu će se prikazati kako i koliko je primena ovog formata izvodljiva u metodičkom predmetu koji se bavi osposobljavanjem studenata za izvođenje praktične delatnosti u razredu.

Radmila Bodrič
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
radmila.bodric@gmail.com

Florentina Fredet

IMPACT DE LA PHONÉTIQUE SUR L'ACQUISITION D'UNE LANGUE ÉTRANGÈRE

« La phonétique, pour les non spécialistes, est une science ardue, vaguement intimidante par sa technicité même. On espère apprendre à l'utiliser, on n'envisage pas sérieusement de chercher à la connaître […] Discipline vécue à la fois comme difficile et indispensable, la phonétique a tenu, dans la didactique, une place toujours singulière : tantôt éminente, tantôt subalterne, jamais anodine. Redoutée, fascinante, elle s'incarne pédagogiquement et sociologiquement, pour l'apprenant comme pour le béotien, dans l'une des valeurs les plus hautes de la pratique langagières : la prononciation. » [1]

Pour acquérir une langue vivante il faut, bien évidemment, apprendre à la parler mais cela n'est possible que si l'on connaît sa prononciation, sa « phonétique », l'imitation ne suffisant pas le plus souvent. Cependant, la maîtrise d'une bonne prononciation (« compétence phonétique ») suppose des connaissances théoriques et méthodologiques ainsi qu'une aptitude à percevoir et à produire les unités sonores de la langue, d'une part, ainsi que leur réalisation dans des contextes particuliers, d'autre part. Pour dédramatiser l'apprentissage de la phonétique – discipline à la réputation aride – il convient de s'interroger sur ses raisons d'être et sur son rôle dans la communication. Ainsi, pour développer les capacités de compréhension, d'interaction et de production orales de ses apprenants, l'enseignant devra non seulement posséder un minimum de bases théoriques et méthodologiques mais également préparer et animer des activités de correction /pratique phonétique progressives, afin qu'enseigner /apprendre la langue étrangère devienne un plaisir.

Mots clés : phonétique, acquisition d'une langue étrangère, prononciation, prosodie, FLE

1. MISE AU POINT DE QUELQUES NOTIONS

L'être humain s'exprime habituellement par la parole, mais il peut communiquer également par écrit, moyen cependant secondaire, tant du point de vue historique que fonctionnel. En fait, la langue écrite n'est autre chose que la représentation visuelle conventionnelle/codée de la langue parlée, moyen privilégié de la communication humaine. Par ailleurs, en parlant, nous utilisons des milliers de mots qui sont, sur le plan sonore, véhiculés et portés physiquement par un très petit nombre de *sons* (appelés phonèmes et allophones en phonologie, éléments absolument indispensables pour la communication orale la plus élémentaire et que l'apprenant étranger devra prononcer correctement, sous peine d'être mal- ou incompris) et de *mélodies* (ou mouvements intonatifs de la parole), complexes et « étrangers » pour l'apprenant débutant dans une langue autre que la sienne.

L'expérience (en particulier de l'enseignement des langues) et les statistiques montrent que très peu d'apprenants possèdent une grande capacité d'acquisition de la prononciation correcte d'une langue nouvelle, leur permettant de se passer de l'aide d'un enseignant ; mais comment se « débrouillent » les autres? Ils doivent se plier, au début, à une répétition mécanique, froide et parfois lassante d'exercices de prononciation proposés et /ou construits par l'enseignant. Que peut-on faire alors pour l'apprenant qui désire communiquer oralement de manière compréhensible et agréable pour l'interlocuteur natif ?

Cessant d'être une science de pure description, réservée à une sorte « d'élite », pour devenir une science « d'intervention », et entrer dans la classe de langue, la *phonétique*[2] doit être enseignée de façon

[1] Porcher, L. (1987).

[2] Science des sons de la parole dans leur réalité acoustique et physiologique, la phonétique n'est pas seulement l'étude des

systématique, être intégrée autant que possible dans l'étude globale de la langue. Par le biais de la *correction phonétique,* l'enseignant peut intervenir alors efficacement, tout d'abord sur la *réception auditive* de l'apprenant, en s'assurant que ce dernier a bien « entendu » ce qui a réellement été prononcé et non ce qu'il croit avoir été prononcé car, pour identifier correctement le sens[3], il doit d'abord identifier correctement le support phonique (d'où découle la nécessité de développer une nouvelle façon d'écoute de la chaîne parlée). Puis, sur sa *production sonore*, en facilitant concrètement sa prononciation[4] par le *travail articulatoire.* Enfin, la réalisation « correcte » des sons mais aussi celle de l'accent, du rythme et de l'intonation *(la prosodie[5]),* permettra à la prononciation de remplir ses fonctions, puisque les sons et la prosodie s'exercent à la fois sur le lexique, la morphologie, la syntaxe, la sémantique, la stylistique, bref, sur tous les aspects de la langue. Dans cette perspective, l'enseignant se doit d'aborder, en même temps que les faits de langue (morpho- syntaxiques, sémantiques, lexicologiques), les faits liés à son oralité.

Puisque l'*intelligibilité* de la langue parlée est l'objectif premier de l'activité d'enseignement, la pratique de la correction phonétique doit s'imposer au début de l'apprentissage[6]. En d'autres mots, l'apprenant doit rapidement acquérir une prononciation et une prosodie compréhensibles sous peine de devenir pénible pour l'interlocuteur natif et, dans la plupart des cas, sous peine de perdre l'attention de ce dernier, et ce malgré une bonne maîtrise de la syntaxe et du lexique. Cela est encore plus vrai (et nécessaire) lorsqu'on s'adresse à de futurs enseignants de langue. Mais si l'on constate un certain nombre de problèmes de prononciation chez les apprenants, ceci pourrait, très probablement, s'expliquer par le fait que l'enseignant, d'une manière générale, ignore tout simplement certains aspects de la phonétique corrective.

On considère comme un fait établi que les habitudes articulatoires acquises dans la langue maternelle se manifestent tant dans la production orale en langue étrangère que dans la façon d'écouter dans cette nouvelle langue (phénomène des interférences). Par conséquent, lorsqu'on apprend une *nouvelle langue*, tout le corps devra prendre un *nouveau costume* pour entrer dans la peau d'un *Autre* et pouvoir *parler* comme lui mais, souvent, pour y parvenir, il faut pratiquer une véritable gymnastique articulatoire!

Cependant, et comme nous l'avons déjà dit, l'on ne *parle* une langue que si l'on connaît sa *prononciation*, sa « *phonétique »*, et il est capital d'essayer de *produire une suite de sons* dotés de *signification*[7].

---

sons isolés, mais aussi des sons en contexte, des modifications qu'ils subissent dans la chaîne parlée, puisque les sons de la parole se combinent pour former des unités supérieures, pourvues de sens. « La phonétique est la discipline qui étudie essentiellement la substance de l'expression. Elle montre la composition acoustique et l'origine physiologique des différents éléments de la parole », Léon, P. (1992).

[3] La sémantique est en étroite corrélation avec la phonétique puisque tous les sons que nous produisons pour communiquer transmettent un sens.

[4] A ce propos, Pierre Bourdieu note que « *la prononciation est ce par quoi un interlocuteur identifie d'abord son locuteur* », elle provoque la première identité sociale attribuée à quelqu'un.

[5] L'accentuation, le rythme et l'intonation, également appelés éléments suprasegmentaux, car ils se superposent aux éléments segmentaux (i.e. les « sons ») pour « matérialiser » la substance de l'expression sonore, constituent la prosodie de la langue, l' « ossature » qui porte les sons et « ponctue » l'oral, en lui donnant une « vie », une « épaisseur ». C'est ce qui permettra aux locuteurs et aux auditeurs d'organiser, de structurer la chaîne sonore en unités de sens. Ainsi tout enseignement d'une langue étrangère devrait-il commencer par l'acquisition de la prosodie. Cependant, des connaissances insuffisantes de cette matière et/ou un manque de ténacité de la part de la grande majorité des enseignants font que la maîtrise du rythme et de l'intonation est souvent négligée.

[6] « Je pense que la phonétique est beaucoup plus utile au début des études qu'à la fin (i.e., pour améliorer un accent déjà fossilisé) », dit une apprenante américaine.

[7] « La phonologie ou phonétique fonctionnelle (nommée aussi phonémique) est la discipline qui étudie la *forme* de l'expression, c'est-à-dire l'arrangement selon lequel s'établit la fonction distinctive des phonèmes [sons avec une valeur distinctive], dans la structure de la langue », Pierre, Léon (1992). C'est ce domaine qui servira pour mettre en relation le système phonologique de la langue maternelle de l'apprenant et celui de la langue cible : il permettra de déterminer les phonèmes présents et / ou absents, ceux qui demanderont un traitement particulier lors de l'enseignement/ apprentissage. Pour cela il faut définir avec précision ce qui est nécessaire de mettre en œuvre auprès des acteurs de l'activité d'enseignement/ apprentissage, *enseignants* et *apprenants*, pour qu'ils obtiennent les meilleurs résultats.

Avant tout, il est nécessaire que ces sons *soient reconnus auditivement* par les locuteurs *natifs* et ensuite, assemblés les uns aux autres, qu'ils *produisent* « un message ». Si, dès le début, l'apprenant prononce bien, il sera puissamment motivé pour continuer l'étude de la langue, en la découvrant progressivement ; dans le cas contraire, il sera complexé, inhibé, et pourra aller jusqu'au refus de s'exprimer, à l'abandon.

2. LA PHONÉTIQUE ET L'ENSEIGNEMENT DES LANGUES ÉTRANGÈRES : BREF HISTORIQUE

Bien que la pratique phonétique ait depuis longtemps préoccupé l'enseignant de langue (seconde et/ou étrangère) la place et l'importance qui lui ont été accordées ont fortement varié au cours des âges, sans doute - du moins en partie - à cause de son caractère « technique ». Vers le milieu du XIXe siècle, suite au développement de la linguistique historique et comparative ainsi qu'à la création d'instruments pour l'étude articulatoire et l'étude physique des sons de parole, la phonétique devient une discipline scientifique, branche particulière de la linguistique. Aux côtés du vocabulaire et de la grammaire, elle est l'un des trois piliers de la composante linguistique, elle-même fondamentale pour l'acquisition d'une langue étrangère.

2. 1. Marginalisation de la pratique phonétique

Longtemps tributaire de son support privilégié, l'écrit, l'enseignement des langues accorde peu, voire pas de place à la pratique de la phonétique, en considérant que la prononciation s'acquiert essentiellement par l'*écoute* et *l'imitation* du maître (méthodologies traditionnelles). Vers la fin du XIXe siècle, mais surtout au début du XXe, naît un intérêt particulier pour les habiletés orales et la pratique de la phonétique est intégrée dans les cours de langue. Cependant, et bien que l'on tente d'attribuer une place importante à l'oral, en particulier à partir des années '50 (grâce au développement des méthodes audio-orales et audio-visuelles, enseignement dit communicatif), le texte écrit reste dans la pratique la principale référence. En effet, l'enseignement des langues étrangères se faisant essentiellement à travers *un manuel,* les *activités orales* dépendent directement de cette *source écrite*. La place prépondérante, voire centrale, accordée au manuel se prolonge entre autres dans les *devoirs* maison et se manifeste également dans *l'évaluation,* plus aisée à mettre en place à l'écrit qu'à l'oral. Cette primauté de l'écrit se reflète clairement dans la *difficulté* de perception, de reproduction et d'expression orales des apprenants.

Enfin, une des raisons de la prééminence de l'écrit pourrait aussi s'expliquer par la *formation insuffisante des enseignants*, davantage préparés à travailler sur de textes et des exercices écrits qu'à animer des activités orales. Cette « incompétence » des enseignants se fait de plus en plus ressentir dans les années '80 et fait naître chez eux le besoin d'un dispositif didactique leur permettant de résoudre les problèmes de prononciation de leurs apprenants. De surcroît, l'avènement de *l'approche communicative,* dans laquelle la *communication* (« à tout prix », car l'apprenant doit prendre la parole, s'exprimer de façon autonome même s'il commet des fautes) a priorité sur l'apprentissage des contenus, replonge la pratique de la phonétique dans la marginalité puisque le critère « d'acceptabilité », eu égard aux exigences de la communication, remplace celui de « performance optimale » (identité avec le système cible). Le développement des habiletés articulatoires et prosodiques passe sous silence et la phonétique disparaît pratiquement des préoccupations des didacticiens. Soyons modéré, en fait, l'approche communicative n'a pas vraiment « chassé » la phonétique de la pratique pédagogique ; son absence serait plutôt imputable aux lacunes importantes dans les fondements de l'enseignement / apprentissage de ce domaine en langues étrangères. Cependant il est difficile de concilier les exigences d'une communication minimale avec l'absence de pratique phonétique alors que le système sonore est le véhicule même de cette compétence de communication…

Certaines *attitudes* et *croyances* (qui, de nos jours encore, comptent des adeptes) ont également contribué à ce phénomène : la maîtrise du système phonologique et des nouvelles habitudes articulatoires

de la langue cible pourrait s'acquérir tout naturellement, par simple *imprégnation* et il suffirait de mettre les apprenants en *contact avec la langue orale authentique* (immersion, bain linguistique). Selon certains chercheurs américains (Krashen, entre autres) la pratique systématique de la prononciation ne s'impose pas dans l'acquisition des habiletés phonétiques si l'apprenant est suffisamment exposé à la langue orale « authentique » et compréhensible (exposé à une quantité suffisante *d'input* = stimulus, langue). D'autres avancent l'hypothèse des *contraintes biologiques* ou de l'incapacité, après la puberté[8], d'acquérir une maîtrise des habitudes articulatoires et prosodiques de la langue cible (i.e., apprendre la langue étrangère sans accent, la parler comme un natif). Enfin, certains autres estiment la présence d'un *accent étranger* dans les échanges entre natifs et apprenants de la langue[9], comme étant peu importante, voire *négligeable*, même…*charmante !*

Toutefois, ces croyances et attitudes ont été remises en question ; le besoin de réintégrer la composante phonétique dans les objectifs d'enseignement des langues se fait ressentir et de plus en plus d'enseignants et didacticiens reconnaissent l'importance des faits phonétiques tant dans la communication que dans l'acquisition des habiletés langagières. Ainsi, depuis quelques décennies, on assiste à des efforts considérables pour accorder à la phonétique la place qu'elle mérite. En effet, la centration de l'enseignement sur les apprenants et la prise de conscience de l'importance des paramètres intonatifs dans la communication conduisent à une nouvelle perception du rôle de la prononciation[10]. Cependant, même lorsque l'acquisition d'une compétence orale est considérée comme importante, on accorde peu de place à la prononciation et les moyens utilisés ne sont pas à la hauteur des objectifs (« lacunes [11]» des manuels).

2. 3. La phonétique en classe de langue étrangère (en l'occurrence, de français : FLE)

La place occupée par l'enseignement de la phonétique en classe de FLE est, le plus souvent, peu valorisée : c'est une matière *difficile à enseigner*, exigeant de l'enseignant des connaissances spécifiques ; sa *légitimité*[12] est *discutable* : présence des accents régionaux et francophones ; perception

[8] « L'âge critique » (années '60) est la version radicale de cette hypothèse : personne ne peut, après la puberté, apprendre à parler une langue étrangère sans accent. Il y aurait une sorte de « calendrier biologique » au cours duquel la plasticité cérébrale serait altérée, soit vers l'âge de 12 ans, réduisant ainsi la capacité de l'organisme humain d'apprendre une langue. Cette perte rapide et irréversible de la réceptivité cellulaire pour l'acquisition du langage chez l'humain expliquerait l'incapacité de l'adulte d'acquérir l'accent d'un locuteur natif dans une langue seconde ou étrangère apprise après la puberté. Cette version radicale a cédé le pas à une version dite « modérée », à la suite des recherches sur la latéralisation (spécialisation des hémisphères cérébraux) en langue maternelle qui est achevée à la puberté.

[9] C'est plus ou moins vrai et les exemples sont nombreux. Cependant il ne faut pas sous-estimer l'attitude évaluative des natifs. Il y a des « limites » pour cet accent qui, source d'interférences, de confusions, de distorsions, peut entraîner l'incompréhension, l'abandon de l'échange.

[10] « Après avoir été mise de côté par la première génération des approches communicatives, on assiste à un retour en force de la correction phonétique en classe de langue. En effet, la compétence de communication que ce soit en compréhension de l'oral ou en production orale, repose sur une série de distinctions phonologiques sur lesquelles vont s'établir des distinctions grammaticales et lexicales. Une prononciation erronée peut gêner la compréhension d'un message car souvent il n'y a qu'un son qui porte la distinction. La qualité de l'échange en dépend. On imagine aisément l'incompréhension et la confusion entre deux interlocuteurs dont l'un s'entend dire « Dites-moi tout » alors que l'autre voulait dire « Dites-moi *tu ! » »,* Abry et Abry (2007), 7.

[11] Les manuels se contentent souvent de proposer des phrases ou des oppositions de mots (cf. « paires minimales ») qu'on écoute sur le CD les accompagnant et on demande de cocher la bonne solution, sans indications ni véritables développements d'exercices pour favoriser l'écoute et la perception, conditions de base pour un apprentissage efficace de la prononciation. Celle-ci n'est pas intégrée dans l'ensemble du processus d'apprentissage, elle apparaît comme un exercice isolé, comme une obligation à remplir pour répondre à la « mode » du moment. De plus, les concepteurs de manuels introduisent la phonétique seulement aux niveaux 1 et 2, alors que les difficultés d'intonation et de prononciation des apprenants persistent bien au-delà.

[12] La prononciation est un domaine marqué par une grande variabilité à l'intérieur même d'une communauté linguistique, tant en production : variable en fonction de l'âge, du sexe, de la région, de l'environnement social, de la morphologie de l'appareil vocal…et subjectif, qu'en perception : capacité auditive, subjectivité par rapport à ce que l'on cherche à percevoir (Selon Bertrand Lauret, 2007).

d'un accent étranger comme « charmant » ; matière *requérant des compétences particulières*, relevant presque de performances physiques : véritable gymnastique articulatoire ![13] Par ailleurs, force est de constater que la pratique orale d'une langue étrangère touche directement à la personne : du point de vue de la *perception,* la prononciation est souvent mise en rapport avec « l'oreille –musicale - » : de nombreux apprenants étrangers avouent ne pas entendre la différence entre certains sons : « Pour moi, il y a des sons, des mots que je ne peux pas entendre », dit une apprenante japonaise. Du point de vue de la *production* (articulation), c'est la bouche , organe plutôt « intime », qui est sollicitée : « C'est un mot impossible à prononcer pour moi ». Il n'est pas rare de rencontrer des apprenants qui , par pudeur ou par peur du ridicule (phénomène souvent culturel), ne se prêtent pas « au jeu » de prononciation de certains sons du français : en prononçant [y], l'avancement des lèvres arrondies « crée des rides » ou « c'est trop féminin » ; [u] est « ridicule » (cf. « faire la moue », *Le Bourgeois Gentilhomme,* Molière)); la prononciation de [Ɛ] exige une trop grande ouverture de la bouche ; pour [R] il faut « cracher », se gargariser…S'il est plus ou moins facile de corriger une erreur grammaticale ou lexicale, en revanche il est délicat et difficile pour l'enseignant de « corriger » une erreur de prononciation, une mauvaise position articulatoire. Enfin, le travail de la prononciation touche *l'identité* même de l'apprenant qui, souvent, ne souhaite pas (nécessairement) « perdre son accent », jugé comme reflet de *son ego.*

3. QUE DOIT-ON *ENSEIGNER* ET *APPRENDRE* EN PHONÉTIQUE ?

C'est un fait acquis, une langue sert à communiquer ; dans ce sens, le Cadre Européen Commun de Référence (CECR), qui reconnaît bien l'importance de la phonétique dans l'évaluation de la production orale, distingue *trois composantes de la compétence de communication* : linguistique, sociolinguistique et pragmatique. Elément constitutif de la compétence linguistique, *la compétence phonologique* représente, d'une part, « une connaissance de la perception et de la production » et de l'autre, « une aptitude à percevoir et à produire les unités sonores de la langue et leur réalisation dans des contextes particuliers, les traits phonétiques qui distinguent les phonèmes, la composition des mots, la prosodie ou phonétique de la phrase » (CECR). Egalement appelée *compétence de communication orale* par les didacticiens, elle comporte deux composantes : la compréhension (réception) et la production (expression) et leur acquisition (objectif prioritaire de l'enseignement des langues étrangères) est le *garant de l'intercompréhension.* Par conséquent, et quel que soit le niveau à atteindre, l'enseignant doit concentrer tous ses efforts, tant au niveau de la compréhension (écoute des messages oraux et entraînement à la compréhension[14]) qu'à celui de la production (expression), pour que l'apprenant atteigne un bon niveau de prononciation, les « distorsions » importantes pouvant entraîner l'échec de la communication. Dans cette perspective, l'enseignant est obligé d'intégrer à l'apprentissage global de la langue (et parallèlement aux autres faits : lexicologiques, sémantiques, morpho- syntaxiques, etc.), les faits liés à son oralité. (Voir supra).

3.1. Quelles connaissances l'enseignant doit-il avoir pour *enseigner* et/ou pouvoir *corriger* la prononciation de ses apprenants ?

L'enseignant de langue étrangère (ici, de français) doit connaître (à défaut de le maîtriser), l'aspect purement *physiologique* de la parole : les organes et l'appareil phonatoire, le mode articulatoire (la différence entre voyelles et consonnes), les notions de voisement (vibration des cordes vocales)**,** trait distinctif pour les consonnes**,** et de nasalité (abaissement du voile du palais) d'une part, et les *phénomènes physiques* de hauteur, durée, intensité, timbre*,* d'autre part. Par ailleurs, il doit distinguer *l'audition* : capacité physique de l'oreille (« entendre »), de la *perception* (« écouter »), interprétation de

[13] « J'ai compris que pour apprendre la prononciation, l'intonation de la langue, c'est comme apprendre à danser- il faut faire travailler les muscles suivant des rythmes : il faut apprendre à danser à la française », idem, 15.

[14] En pratiquant autant que possible l'écoute de documents authentiques (enregistrés avec une prononciation soignée et accentuée) et la répétition.

la réalité physique, car une erreur de perception peut entraîner à la fois une erreur de production et une erreur de compréhension, comme dans les exemples suivants : [kato] = cadeau, gâteau (Chinois); bain/vin/pain, dessert/désert, cousine/cuisine, père/peur (hispanophones) ; lit/riz, picoler/picorer, rideau/lido, Paris/pâli (Japonais) ; port/bord/tort/dort (Allemands, Chinois).

Bien évidemment, ce travail n'est pas simple! Il faut établir des *priorités* et, également, tenir compte des variations que les systèmes phoniques régionaux font apparaître. En effet, pourrions-nous être gênés d'entendre un étranger prononcer « rose », « chose » avec 'o' ouvert et « lait » avec 'e' fermé, conformément à la prononciation des Français méridionaux ? En revanche, les contraintes de prononciation imposées par le système commun et qui définissent le caractère francophone du phonétisme, doivent faire l'objet d'un enseignement systématique. Cette entreprise requiert de la part de l'enseignant la maîtrise des faits phonétiques, même si nous sommes conscients qu'il ne saurait être un vrai phonéticien[15]. En pratique, l'enseignant doit choisir (par priorités et en fonction de la langue maternelle de ses apprenants) un nombre limité de *traits* (caractéristiques), ceux qui sont communs à toutes les langues, car il ne s'agit jamais (ou presque) pour un étudiant « d'apprendre un trait entièrement nouveau ; mais de modifier en + ou en – , les traits qu'il a l'habitude d'utiliser dans sa propre langue. Exemple : la labialité est un trait commun à tous les phonétismes, mais la labialité qui permet d'obtenir un [y] ou un [Ø] est l'une des caractéristiques du français ».[16]

Pour identifier les erreurs de prononciation et faciliter le travail de ses apprenants, l'enseignant peut présenter les caractéristiques du phonétisme français dans des tableaux : trapèze vocalique, règles de prononciation des *voyelles à double timbre* (en fonction de la syllabe, de l'orthographe, de la place de l'accent, de la consonne qui suit, etc.), règles de prononciation des *voyelles nasales,* tableaux des relations consonantiques, des règles *d'enchaînement et de liaison,* des règles pour le *maintien/*la *suppression* du *« e » muet*...Enfin, l'enseignant doit surtout « dédramatiser » les erreurs repérées, en plaçant ses apprenants dans un climat de confiance et de détente afin de lever les inhibitions.

3. 2. Que doit savoir l'apprenant ?

> *« Celui qui veut apprendre à bien prononcer une langue étrangère, devra acquérir d'abord la maîtrise d'un grand nombre d'habitudes articulatoires nouvelles (une base articulatoire). Il ne faut pas croire qu'il s'agisse seulement d'apprendre quelques sons nouveaux et, pour le reste, utiliser les sons déjà connus. C'est un système d'habitudes articulatoires, y compris l'intonation et l'emploi des accents expiratoires, qui sera remplacé par quelque chose de nouveau. »*[17]

Si l'on veut que l'apprenant étranger véhicule « du sens » dans ses communications en langue cible, il doit avant tout être capable de produire des suites phonétiques correctes mais cela implique la maîtrise de la structuration syntaxico-intonative de l'énoncé et des traits spécifiques du phonétisme français. Il est donc nécessaire que l'apprenant s'habitue à « placer » sa phrase dans un mouvement phonatoire d'ensemble comportant simultanément : la prononciation juste des sons, la distribution des syllabes accentuées (pour le rythme), les phénomènes d'enchaînement et de liaison , le maintien du timbre vocalique (phénomène de stabilité), l'intonation (la mélodie) juste de l'énoncé pour favoriser la compréhension dans la communication parlée, rapprocher sa production autant que possible de celle d'un natif… ce n'est pas si simple ! Par conséquent, surtout au début de l'apprentissage, il est primordial de maître l'accent sur la maîtrise des *traits phonétiques* de la langue étrangère pour que les apprenants développent des attitudes et aptitudes indispensables à leur apprentissage. Et en ce qui concerne la prononciation, si selon les époques on se contentait d'un *niveau minimal* « d'intelligibilité » pour permettre à l'apprenant d'être compris, actuellement les chercheurs du domaine sont de commun

[15] Selon Bertil Malmberg, sans une connaissance profonde de la phonétique des deux langues en question, l'enseignant de langue n'arrivera jamais à apprendre à ses élèves une prononciation parfaite de la langue cible.

[16] Callamand, M. (1981), 7

[17] Idem

accord que l'intelligibilité est en rapport étroit avec la représentation phonétique. En effet, la structure sonore de la langue revêt deux aspects fondamentaux: l'un purement physique, l'autre abstrait ou de connaissance[18] qui, ensemble, font partie de la tâche d'apprentissage. Sans une bonne « phonétique » (i.e. prononciation) l'apprenant a peu de chances de transmettre un message qui sera bien compris, et ce même si les mots sont justes et si la syntaxe est correcte.

Par ailleurs, notons que l'apprentissage d'une langue étrangère implique la confrontation de deux systèmes phonétiques et phonologiques : celui de la langue maternelle et celui de la langue cible. A ce propos, les *interférences phonétiques* sont une difficulté que certains didacticiens et enseignants ne prennent pas suffisamment en compte faute d'une formation suffisante, voire absente, en phonétique et ils laissent passer des erreurs de prononciation, pensant que les sons des deux langues sont « identiques » alors qu'en réalité ils diffèrent. Dans son effort de (re)produire le son qu'il a (croit avoir)) entendu, l'apprenant recourt aux éléments phonétiques de sa langue maternelle. (Exemple du japonais qui ne distingue pas /r/ et /l/, et dont le /u/ ne partage pas tous les traits articulatoires du /u/ français). Notons également que, dès qu'ils apparaissent dans le discours, dans « la chaîne parlée », les sons s'influencent les uns les autres, subissent des modifications indétectables à l'écrit : c'est la *coarticulation* ou *phonétique combinatoire* : enchaînements, liaisons, neutralisations, harmonie vocalique, chute du « e » …qu'un francophone natif perçoit sans difficulté. Comment acquérir tous ces phénomènes phonétiques sans parler/écouter, sans pratiquer l'oral ? (Citons le cas des apprenants qui, ayant appris surtout une langue écrite, arrivés en France ne comprennent pas les Français lorsqu'ils parlent -vite-).

4. QU'APPORTE LA MAÎTRISE D'UNE PRONONCIATION ET D'UNE PROSODIE CORRECTES?

4.1. Sur le plan personnel[19] affectif

Si les étudiants sont sensibilisés aux particularités de prononciation de la langue cible dès le début de l'apprentissage, elle leur semblera moins « étrangère », sera plus facilement acquise. De plus, la comprendre et la prononcer correctement leur permettra d'en *apprécier la beauté,* la poésie, de la vivre dans sa *dimension esthétique*, renforçant ainsi une *relation positive* avec cette langue. Voici le témoignage d'une apprenante japonaise : « Je voudrais enregistrer votre lecture de ce poème pour ma mère. » « Elle parle français ? » « Non, mais elle aime beaucoup la musique de la langue ». Et celui d'un apprenant chinois : « La phonétique est comme l'âme de la langue. C'est comme on chante une chanson. La mélodie est importante pour une chanson. En Chine on dit : la parole est comme une fleur de lotus. Quand on parle, on fait du son, c'est comme la fleur de lotus. Quand on prononce correctement, je peux sentir des choses (qui) touchent dans mon cœur ».

En cours de langue, des activités de prononciation bien choisies/conçues peuvent, soit éveiller chez les apprenants un vrai *plaisir* « oral » leur permettant ainsi de découvrir et d'apprécier les sonorités, soit les *sensibiliser à l'importance des détails*, attitude profitable à l'apprentissage et à l'acquisition d'une langue en général, voire même dans la perception de différences culturelles.

De nombreuses activités de prononciation contribuent au développement de la *mémoire auditive*, indispensable pour l'acquisition d'une langue étrangère. C'est le cas, par exemple, des poèmes qui illustrent de manière « concise » les caractéristiques orales de la langue cible, établissant ainsi des passerelles avec la langue écrite et favorisant la *fixation des éléments linguistiques* qui les composent grâce à leur structure spécifique (rythme, rime, force d'évocation, métaphores…). Présentés de cette façon,

[18] « L'origine du vocabulaire est peu de choses dans une langue. Ce qui compte, c'est l'origine de la prononciation de ce vocabulaire, l'histoire des sons d'une langue. Car une langue, c'est avant tout des sons, une matière orale, d'abord modelée par la bouche, puis transportée dans l'air sous forme d'ondes lentes, et qui vient caresser l'oreille. Le son est la vraie réalité de la langue ; tout le reste n'est qu'abstraction », Pierre Delattre (1966).

[19] N'oublions pas que les apprenants expriment dès le début de l'apprentissage le désir de maîtriser la langue parlée !

les contenus linguistiques stimulent la mémoire et facilitent le processus de rétention.

Ce type de travail peut également contribuer à la *maîtrise des difficultés phonétiques* (c'est le cas des voyelles nasales et de [œ], étudiées dans des poèmes de Verlaine[20]), faciliter *l'accès à la forme écrite* de la langue étrangère et même *stimuler une attitude créatrice* (reconstitution des poèmes présentés dans le désordre, réécriture « à la manière de », etc.). De plus, un travail en groupe introduit une dimension interculturelle si la classe est hétérogène : le partage des savoirs, en composant un texte sur une structure rythmique donnée ou en reprenant la structure d'un poème, éventuellement suivi d'une présentation orale, implique la participation active de chaque apprenant.

La maîtrise de la prononciation renforce la *confiance* des apprenants en eux-mêmes, sentiment qui *stimule leur motivation* : « […] c'est très important pour moi ; si je peux prononcer bien, j'ai confiance de mon oral, pour bien communiquer » ; « […] grâce aux cours de la phonétique je n'ai pas peur de répondre au téléphone » (apprenants japonais) ; « […] avant (les cours de phonétique) je ne suis pas confiant à moi de parler avec les autres » (apprenant coréen).

Une prononciation correcte et fluide, et par conséquent agréable pour l'interlocuteur natif, rassure l'apprenant et (lui) donne souvent *l'impression de maîtriser la langue étrangère* car elle peut *compenser* et/ou *masquer* d'autres erreurs : une erreur syntaxique semble « moins grave» si elle est intégrée dans une bonne prononciation. À l'inverse, il est très décevant pour un apprenant qui s'exprime correctement sur le plan grammatical et lexical et pourtant on le comprend difficilement: « […] j'ai étudié très fort la grammaire français mais ça ne marche pas bien pour communiquer ; malgré la connaissance des mots français, je ne peux pas exprimer exactement. C'est pour ça de plus en plus, j'ai perdu ma confiance » (apprenante coréenne).

Comme le montrent ces témoignages, la maîtrise des aspects phonétiques de la langue cible apporte un sentiment de *réussite* et de *confiance*, psychologiquement important pour un apprenant étranger : vaincre sa timidité et oser prendre la parole constitue un facteur décisif dans la levée des inhibitions en classe de langue et même ailleurs. La plupart du temps, les apprenants sont conscients de *prononcer mal* et n'osent pas ouvrir la bouche, allant jusqu'à mettre la main devant ; l'enseignant doit les aider « effectivement » à dépasser cette « gêne » en dédramatisant l'erreur (correction positive), en utilisant tous les moyens à sa portée et en les encourageant à multiplier leurs efforts.

4.2. Sur le plan linguistique

Rendant l'apprenant plus confiant en lui-même, la maîtrise des éléments phonétiques de la langue étrangère le conduit à *l'acquisition des aspects grammaticaux* et *lexicaux* d'une manière plus efficace, puisqu'il n'hésitera plus à pratiquer la langue et une pratique orale répétée contribuera à une meilleure *fixation des acquisition*s. En effet, dans nos témoignages nous relevons souvent des « avant » (i.e. avant les cours de phonétique) et « maintenant » : « Avant […] j'ai parlé avec les français mais c'était très difficile pour lui de me comprendre. Maintenant, je fais attention comme je parle, […], en pensant de la phonétique. La langue orale ne me fait pas un grand problème comme avant […] » (apprenante bulgare) ; « […] 'je suis', si je dis comme la prononciation japonaise, beaucoup de mondes ne peut pas comprendre. Maintenant je connais comment je dois prononcer ».

Par ailleurs, l'acquisition d'une prononciation correcte et la maîtrise de la transcription phonétique en utilisant l'Alphabet Phonétique International (surtout pour le français, langue aux difficultés orthographiques bien connues) conduisent l'apprenant à une *meilleure approche de l'écrit*, particulièrement dans le domaine de l'orthographe. [Exemple d'astuce : pour retrouver l'orthographe correcte du participe passé, beaucoup de Français font appel à la prononciation, donc à leur mémoire auditive : «je l'ai écrit» au féminin, se dit «écrite», donc «écrit» s'écrit avec un 't'].

La bonne compréhension/utilisation des structures acoustiques (les groupes rythmiques, en tant que groupes porteurs de sens) mène à la *maîtrise des structures morphosyntaxiques* auxquelles elles

[20] *Chanson d'automne* et *Il pleure dans mon cœur*, que nous pratiquons avec succès dans nos cours.

sont intimement liées, en pratiquant, par exemple, des activités d'écoute répétée ou de mémorisation de poèmes, ou encore des exercices de segmentation (de textes écrits) en groupes rythmiques, de rétablissement de la ponctuation, etc. Par le biais d'exercices de prononciation concernant un point de grammaire bien ciblé (exercices que nous pourrions appeler « grammaire programmée ») comme par exemple les pronoms ' en' et ' y ', le subjonctif, les courbes mélodiques selon le type de phrase…l'apprenant pourra acquérir à la fois une *bonne prononciation* et des *structures grammaticales correctes*.

La phonologie ayant déjà démontré le rôle joué par les différences pertinentes entre les sons d'une langue, leur maîtrise facilite fortement la compréhension des énoncés. Ainsi, un étranger qui ne perçoit pas la différence entre [s] et [z] a des difficultés supplémentaires pour comprendre des énoncés tels : Ils ont/Ils sont, deux heures/deux sœurs, le dessert/le désert, le poisson/le poison, … ou les différences entre [b/v], [p/b] : bon vin/bain ; parc/barque ; ou encore entre [y/u] : poule/pull, « tu/tout va(s) bien ? ».

4.3. Sur le plan de la communication orale, relationnelle

En préconisant l'apprentissage de la prononciation, on pense surtout offrir à l'apprenant plus de chances d'*être mieux compris* dans les échanges avec des natifs : « Par les cours de phonétique, je peux travailler ma prononciation, je peux parler comme un français, pas comme un taïwanais. C'est plus facile pour les français comprennent que je dis […] ». Mais cet apprentissage a également de l'importance dans *sa propre capacité de compréhension* : « C'est bien pour améliorer la compréhension orale ». La maîtrise des éléments phonétiques de la langue étrangère *facilite* par conséquent le processus *d'intercompréhension.* Un étranger qui prononce bien sera *compris sans efforts* par son interlocuteur francophone. Cependant s'il commet des erreurs de prononciation - plus ou moins graves -, (sons mal prononcés, problèmes d'intonation et d'accentuation, problèmes liés aux marques d'expressivités, etc.) la communication risque d'être fortement compromise. En revanche, une bonne prononciation, et plus généralement une bonne maîtrise de l'oral, peuvent aussi constituer un *facteur d'acceptation* par la société qui accueille. L'apprenant ne sera pas constamment considéré « étranger » et en faisant des efforts pour parler correctement la langue de l'*Autre*, il le respecte, fait un pas vers lui. De fait, un sentiment « d'appartenance », « d'intégration » devient possible.

CONCLUSION

Comme nous venons de le voir, la maîtrise des aspects phonétiques de la langue étrangère (i.e. du français) constitue un volet indispensable à son acquisition si l'on se situe dans une perspective communicationnelle. Afin de développer la compétence de communication orale de l'apprenant, l'introduction de la phonétique et d'un matériel sonore authentique et adéquat, dès le début de l'apprentissage, s'imposent. L'apprenant doit être exposé à l'oral de la langue cible dans ses diverses manifestations : variété des niveaux de langue, des voix (selon le sexe, l'âge), des prononciations (variantes régionales et sociales). Domaine sensible, certes, tant pour les enseignants que pour les apprenants, la maîtrise des aspects phonétiques du français est capitale dès lors qu'il y a interaction avec un natif/francophone. Il est donc primordial que l'apprenant découvre le fonctionnement de la prononciation : non seulement les structures rythmiques, syllabiques, phonématiques et autres, mais également leur ordre d'importance en fonction de ce qu'une « oreille francophone » attend (consciemment ou pas). Par conséquent, il est indispensable qu'enseignants et apprenants pratiquent la phonétique, même si cela exige des uns de parfaire leurs connaissances et, éventuellement, de faire un peu moins de grammaire, et des autres, de faire des efforts parfois « sportifs » (cf. gymnastique articulatoire). Accorder à la phonétique et à sa pratique une place certaine dès le début de l'apprentissage, « […] donne l'espoir que l'on va réussir, un jour, à produire les sons parfaitement » (apprenante thaïlandaise) et augmente les chances des apprenants d'acquérir de manière efficace et durable une langue moins « étrangère » qu'ils pratiqueront avec plaisir.

Quoique « délicat », *le travail de la prononciation* (quel que soit l'âge ou le niveau de l'apprenant) doit prendre en compte la personne, sa motivation, ses capacités vocales, son plaisir du jeu car sa véritable entrée dans la langue orale se fera « en endossant un nouveau costume, en entrant dans la peau de quelqu'un d'autre ».

Références

Abry, D., Veldeman-Abry, J. (2007), *La Phonétique : audition, prononciation, correction,* Paris : CLE International, 7.

Bourdieu, P. (1982), *Ce que parler veut dire : l'économie des échanges linguistiques.* Paris : Fayard

Callamand, M. (1981), *Méthodologie de l'enseignement de la prononciation*. Paris : Coll. Didactique des langues étrangères, CLE International, 7

Delattre, P. (1966), *Studies in Comparative Phonetics*, La Haye **:** Mouton.

Krashen, S., Terrel, T. (1983), *The Natural Approach . Language Acquisition in the Classroom*. Oxford : Pergamon Press.

Lauret, B. (2007), *Enseigner la prononciation du français : questions et out*ils, Paris : Hachette, coll. f, 15.

Léon, P. R. (1992), *Phonétisme et prononciations du français.* Paris : Nathan Université, *fac. linguistique*

Malmberg, B. (1971), *Les domaines de la phonétique.* Paris : Presses Universitaires de France.

Malmberg, B. (1974), *Manuel de phonétique générale.* Paris : Picard.

Porcher, L. (1987), « Simples propos d'un usager », in *ELA*, n°66, Didier-Erudition, 135.

Флорентина Фредет

ЗНАЧАЈ ФОНЕТИКЕ ЗА УСВАЈАЊЕ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Да би се неки страни језик усвојио, потребно је научити како се он говори, али то се може постићи једино ако се познаје његов изговор, његова „фонетика“ будући да просто имитирање најчешће није довољно само по себи. Ипак, владање добрим изговорм („фонетска компетенција“) претпоставља како теоријска и методолошка знања тако и способност да се, с једне стране, уоче и репродукују гласовне јединице језика, односно да се, с друге стране, оне репродукују у одговарајућим контекстима. Да би се олакшало савладавање фонетике – дисциплине која важи за сувопарну – ваља се запитати о разлозима њеног постојања и о њеној улози у комуникацији. Стога, да би код ученика развио способности усменог разумевања, интеракције и усмене продукције, наставник мора не само да поседује минимум теоријских и методолошких знања, већ исто тако и да буде спреман да припрема прогресивне активности везане за фонетске вежбе и корекцију изговора, како би настава/учење страног језика представљали задовољство.

Florentina FREDET
Université Paris 3-Sorbonne Nouvelle, France
ffredet@univ-paris3.fr

Vanja Manić Matić – Nataša Popović

LA CHANSON FRANCOPHONE EN CLASSE DE FLE[1]

En tant qu'élément du patrimoine culturel d'un peuple, la chanson peut servir de document authentique et représente l'outil pédagogique par excellence. Le présent article traite de la question de l'utilisation de la chanson francophone comme support didactique en classe de FLE. Ce type de support ne doit pas seulement servir à acquérir des connaissances linguistiques mais peut aussi renvoyer à des réalités concrètes de la culture francophone. En analysant quelques chansons de différents pays francophones, nous allons essayer de voir ce qu'elles peuvent apporter à l'enseignement du FLE et de démontrer que la chanson est une des meilleures façons d'illustrer la diversité linguistique et culturelle.

Mots-clés : francophonie, chanson, culture, civilisation, français langue étrangère.

1. INTRODUCTION

Notre objectif c'est de faire découvrir quelques éléments des cultures francophones, ainsi que certaines variétés de la langue française, notamment le français parlé en dehors de la France (en Afrique, au Québec et en Acadie). Chaque pays a ses particularités culturelles qui se reflètent dans la langue. En parlant des pays francophones il est très important de mentionner que chacun d'entre eux fait partie des anciennes colonies françaises et représente aussi une variété originale du français.

Les chansons que nous allons proposer renvoient au cadre spatio-temporel dans lequel elles ont été créées, aux aspects culturels (la vie quotidienne, les coutumes, les habitudes, l'actualité) et à la diversité de civilisations francophones. Cette interculturalité « repose sur le principe fondamental que les cultures sont égales en dignité et que, sur le plan éthique, elles doivent être traitées comme telles dans le respect mutuel. Concrètement, en revanche, leur puissance est différente et, dans leurs rapports de force, les minorités se trouvent fréquemment réduites au silence. L'interculturel, dès lors, devient une revendication, une lutte et, de ce point de vue, c'est bien qu'il tienne le haut du pavé. » (Cuq 2003 : 137) Aujourd'hui, les chansons circulent très rapidement d'un pays à l'autre, et ainsi elles relient tous les coins du monde francophone. « Quand tout circule, chacun a besoin de racines et la Francophonie, à l'exclusion d'aucune autre, fait partie des racines culturelles du monde. Mais il n'y a pas de culture sans langue. C'est pourquoi la francophonie n'est pas un aimable reste de la puissance passée de la France, mais bien une chance pour tous les peuples qui partagent cette langue et ces valeurs. » (Wolton, D. in Laulan, Oillo 2008 : 24)

Pour mieux nous approcher de ce domaine d'étude, nous partirons de la définition même de la chanson. D'après *Le Petit Robert*, la chanson représente le « texte mis en musique généralement divisé en couplets et refrain et destiné à être chanté ». (Rey-Debove, Rey 1998 : 343) C'est un éventail de textes et de mélodies variées qui reflètent la culture d'un peuple. « Enfin il y a des arguments culturels en faveur de la chanson en classe : les peuples chantent et écoutent des chansons qui, d'une façon ou d'une autre, parlent d'eux, de leurs problèmes, de leur histoire, de leur situation. Et si apprendre une langue, c'est aussi apprendre un peu de la civilisation qui a donné naissance à cette langue et dans laquelle elle vit, la chanson se trouve justement à la croisée de ces différents chemins. » (Calvet 1980 : 2)

Comme tous les documents authentiques, à l'origine la chanson n'était pas prévue pour un usage pédagogique. Aujourd'hui, dans les méthodes communicatives il y a une tendance de l'introduire de plus en plus. Du point de vue didactique, les chansons représentent des ressources précieuses qui com-

[1] Cet article a été écrit dans le cadre du projet N° 178002 du Ministère de l'Éducation et de la Science de la République de Serbie, « *Les langues et les cultures dans le temps et dans l'espace* ».

plètent l'enseignement d'une langue étrangère. Elles servent non seulement à l'acquisition des compétences linguistique et communicative mais aussi à l'acquisition de la compétence culturelle, c'est-à-dire qu'elle comprend toutes les trois compétences nécessaires dans l'apprentissage d'une langue étrangère. En outre, il ne faudrait pas oublier l'aspect ludique de la chanson, ce qui est d'une grande importance pour la motivation des apprenants de tous les âges. Elle offre également la possibilité de travailler sur les différents supports - vidéo, audio et textuel - ce qui donne une image complète et pittoresque de la chanson. De même, la chanson devrait être adaptée aux objectifs visés et prudemment choisie.
Nous allons proposer quelques pistes pour l'exploitation pédagogique de la chanson dans la classe de FLE[2], en tenant compte du fait que certaines chansons reflètent mieux des particularités linguistiques et d'autres des particularités culturelles.

2. CHANSON CONTEMPORAINE FRANÇAISE

Dans cette partie, nous allons nous focaliser sur la chanson contemporaine française qui illustre bien la langue parlée, avec laquelle les apprenants ne sont pas très souvent en contact. La chanson que nous avons choisie, *Je veux* de Zaz (nouvelle venue sur la scène française), est un mélange de jazz manouche, de soul et d'acoustique, qui a eu un énorme succès non seulement en France mais également dans d'autres pays. Elle traite du problème du luxe, des clichés et des préjugés qui représentent les « valeurs » de la société occidentale contemporaine. La chanteuse rejette toute cette hypocrisie et revendique un autre mode de vie, plus simple et plus réel, basé sur la franchise.
Pour travailler sur cette chanson, il est possible d'utiliser les stratégies usuelles :

- compréhension orale (travail avec le clip - demander aux apprenants d'identifier les personnages, leurs actions, les lieux. Attirer l'attention sur la fin du clip et le geste que la chanteuse fait : Contre qui/quoi se révolte-t-elle ? Faire des hypothèses sur le contenu de la chanson)

- compréhension écrite (faire compléter un texte lacunaire aux apprenants, puis faire repérer les expressions du français familier et proposer un exercice d'appariement – les apprenants associeront les mots et les expressions des deux colonnes dont l'une représente le français familier et l'autre le français standard :

Français familier	*Français standard*
1. en avoir marre	a. la voiture
2. se casser	b. de l'argent
3. crever	c. aimer
4. le fric	d. manger
5. se ficher	e. le travail
6. kiffer	f. s'en aller
7. le boulot	g. travailler
8. la bagnole	h. se moquer
9. bouffer	i. en avoir assez
10. bosser	j. mourir

Il faudrait également attirer l'attention des apprenants aux caractéristiques typiques de l'oral, telles que l'élision : *d'l'amour, d'la joie, f'ra*, ou l'omission de l'adverbe de négation *ne* : *j'vous en veux pas*).

[2] Les activités pédagogiques que nous proposerons sont destinées aux apprenants des niveaux A2-B1 selon le *Cadre européen commun de référence pour les langues*.

On peut diviser la classe en deux groupes. Un groupe relève les mots et les expressions liés au luxe et l'autre les mots et les expressions liés à la vie « simple » que la chanteuse revendique.

- expression orale (lancer un débat sur l'influence du monde occidental (capitalisme) sur la Serbie, ses avantages et ses inconvénients)

- expression écrite (chaque apprenant choisit dix mots-clés de la chanson et fait une rédaction en les utilisant)

Étant donné que les chansons contemporaines se servent souvent du français tel qu'on le parle, c'est-à-dire le plus souvent du français familier, riche en mots du français quotidien, nous tenons à souligner que leur insertion en classe de FLE est très importante parce que c'est justement ce français familier qui permettra aux apprenants de communiquer plus efficacement dans un milieu francophone ou avec les locuteurs natifs.

3. CHANSON AFRICAINE

Pour représenter le milieu culturel francophone de l'Afrique, nous avons choisi une chanson appartenant au genre du reggae - *Africain à Paris* de Tiken Jah Fakoly. Il s'agit d'un style révolutionnaire né en Jamaïque, repris par de nombreux musiciens africains. C'est une reprise de la mélodie et, en partie, du sujet de la chanson *Englishman in New York* de Sting. L'artiste s'est servi d'une mélodie déjà connue pour s'approcher plus facilement du public non seulement africain mais aussi du public du monde entier. C'est précisément avec ce genre de musique qu'il voulait transmettre le message selon lequel le monde occidental devrait changer sa politique envers les immigrés et c'est pour cette raison que cette chanson est riche en particularités socio-culturelles. L'auteur de la chanson a particulièrement insisté sur de sérieux problèmes des immigrés africains, des sans-papiers qui vivent, ou plutôt survivent, dans la banlieue parisienne (« *J'ai un toit et un peu d'argent* », « *On vit là tous ensemble, on survit, on ne manque presque de rien*, *c'est pas l'enfer ni l'paradis d'être un Africain à Paris* », « *je ne fais que travailler* », etc.). Le problème de l'immigration et de la quête identitaire apparaît souvent dans les chansons de Tiken Jah Fakoly et de nombreux musiciens africains. Les immigrés restent toujours des étrangers dans n'importe quel coin du monde. Ces artistes immigrés africains ont en quelque sorte pour objectif de changer leur statut, ainsi que celui des autres immigrés de n'importe quelle nationalité.
La chanson *Africain à Paris* permet également le travail sur toutes les quatre compétences langagières :

- compréhension orale (visionnement du clip sans le son - demander aux apprenants d'identifier les personnages, leurs actions, les lieux ; relever toutes les images qui montrent la culture africaine ; faire des hypothèses sur le contenu de la chanson ; visionnement du clip avec le son - faire découvrir l'accent d'une autre variété du français ; poser quelques questions pour s'assurer de la compréhension globale)

- compréhension écrite (vérifier les réponses précédemment données par les apprenants ; compréhension plus détaillée)

- expression orale (distribuer une carte d'Afrique aux apprenants, leur demander de repérer certains pays et de dire lesquels de ces pays sont francophones ; lancer un débat sur le thème de l'immigration - comment elle est perçue en France et en Serbie)

- expression écrite (rédaction d'une lettre – un étranger qui habite en Serbie envoie une lettre à sa famille ; il parle des atouts de la vie en Serbie et des problèmes auxquels il est confronté.)

4. CHANSON CANADIENNE

Le Canada aussi fait partie du monde francophone, car il était autrefois une colonie française. Les chansons de ce territoire sont très intéressantes du point de vue culturel et linguistique ; on y trouve plusieurs variantes du français (le français acadien, le français louisianais, le français québécois). Dans beaucoup de chansons canadiennes chantées en français nous pouvons remarquer un accent qui est assez différent de celui du français standard, ainsi que de nombreuses particularités au niveau lexical.
Ce qui est aussi très typique pour le Canada c'est que d'un côté il accepte et protège depuis longtemps beaucoup de cultures qui coexistent, et d'un autre côté il exprime une certaine identité qui se reflète dans une mosaïque cohérente et mouvante de gens venus de tous les coins du monde.

a. Chanson québécoise

Comme tous les francophones loin de leur terre matrice, les Québécois d'origine française sont constamment en quête identitaire d'autant plus que leur langue est menacée par les parlers anglophones. C'est la raison pour laquelle ils essayent de protéger leur patrimoine langagier dans toutes les sphères de la vie quotidienne. La chanson est seulement un des moyens qui leur permet de manifester leur attachement à la langue française. Parmi les représentants de la chanson québécoise contemporaine, nous avons choisi un groupe de musique folklorique - Mes Aïeux. Leur répertoire est caractérisé par des textes divers et mordants et leur langue par les particularités du français québécois. Dans leur chanson *Dégénérations*, comme le terme même le désigne, ils parlent de la perte des qualités naturelles de leur race, avec une pointe d'humour. Les thèmes évoqués dans la chanson sont : la transmission de la tradition, la critique de la modernité, la dénonciation de l'individualisme et la volonté d'assurer la descendance de son peuple.

Dans un premier temps, il faudrait sensibiliser les apprenants à la culture générale francophone au Canada (Les apprenants répondent aux questions suivantes : Quelles sont les langues officielles du Canada ? Quelle langue parle-t-on au Québec ? Connaissez-vous des chanteurs et chanteuses canadien(ne)s ? Lesquel(le)s ? En quelle langue chantent-ils ?), puis passer à l'exploitation pédagogique de la chanson :

- compréhension orale (donner aux apprenants une liste de mots et leur demander d'entourer les mots entendus dans la chanson)

- compréhension écrite (exercice d'appariement - les apprenants associent les mots et les expressions des deux colonnes dont l'une représente le langage parlé du français québécois et l'autre le français standard)

Français québécois	*Français standard*
1. frette	a. un trois-pièces
2. pis	b. enfermé
3. un trois et demi	c. pièce de monnaie en cuivre valant un cent
4. la cenne noire	d. attaquer à main armée
5. hold-uper	e. TV
6. la tivi	f. froid
7. encabané	g. plus
8. pus	h. puis

- expression orale (donner son avis à propos du thème de la vie d'autrefois et la vie moderne : avantages / inconvénients ; lancer un débat sur les variétés de la langue parlée en Serbie et les influences de l'anglais)

- expression écrite (rédaction d'un essai sur la sauvegarde de la langue maternelle des apprenants).

b. Chanson acadienne

Bien qu'aujourd'hui ils appartiennent à un « pays disparu », les Acadiens sont très attachés à leur histoire. Beaucoup de chansons acadiennes en témoignent ; ainsi Zachary Richard, artiste francophone de Louisiane, évoque le passé de ses ancêtres dans la chanson *Réveille*, inspirée par le « Grand Dérangement », la période la plus noire de l'histoire des Acadiens. « Après avoir été jusqu'en 1670 l'objet de luttes entre la France et l'Angleterre, ce qu'on appelait alors « l'Acadie » (...) reste française de 1670 à 1713, date à laquelle elle passe sous domination anglaise. Mais les Acadiens, qui avaient toujours désiré rester neutres dans les querelles qui opposaient les Anglais aux Français, refusent de prêter serment au roi d'Angleterre. Jugés indésirables par le gouvernement britannique, ils sont déportés en 1755 : embarqués de force sur quarante-six bateaux réunis à Grand-Pré, une grande partie d'entre eux sera dispersée dans plusieurs régions des actuels États-Unis. Beaucoup périront en mer, mais certains finiront par s'installer en Louisiane. » (Walter 1988 : 219)

Dans la chanson de Zachary Richard il s'agit d'un appel adressé au peuple acadien de se réveiller, de protéger son territoire de l'invasion anglaise et de « sauver l'héritage ». C'est une revendication de la part d'une certaine partie de la population acadienne, qui est depuis le « Grand Dérangement » en quête identitaire, d'être acceptée. Elle rend hommage au courage et à la ténacité des Acadiens déportés. L'accompagnement musical aussi joue un rôle important dans la chanson. Il reflète bien ce danger auquel était exposé le peuple acadien ; d'abord c'est la voix, plutôt un cri, qui met en garde contre le danger et puis s'enchaînent les percussions annonçant la bataille. Ce qui est aussi évident c'est l'accent du chanteur qui est spécifique car il s'agit d'un accent proche de ceux du Canada. En ce qui concerne le vocabulaire, il est riche en mots qui décrivent pittoresquement la guerre (*brûler*, *sang mouillé*, *chasser comme des bêtes*, *détruire les familles*, *prendre le fusil*, *battre*, *faire prisonnier*, etc.) et pas tellement en particularités linguistiques du français canadien. Notre objectif est donc de présenter une riche histoire du peuple francophone en dehors de la France ainsi que ses difficultés de survie dans un entourage anglophone.

Pour utiliser cette chanson en classe de FLE, on peut se tenir aux démarches pédagogiques suivantes :

- compréhension orale (distribuer aux apprenants les vers découpés, ils les remettent dans l'ordre en écoutant la chanson)

- compréhension écrite (faire remplir un questionnaire au choix multiple - ex. Qui sont les *goddams* dans la chanson ? (les Français, les Indiens, les Anglais) ; Que représente le verbe *brailler* ? (rire, pleurer, voler), etc. ; faire relever les mots et expressions appartenant au champ lexical de la guerre)

- expression orale (les apprenants font un petit exposé sur leur pays en parlant de leurs ancêtres)

- expression écrite (présenter un événement important historiquement pour le pays des apprenants).

Pour aller plus loin, nous proposons le travail sur la chanson *Évangeline*, interprétée par de nombreux artistes, dont Annie Blanchard (2006). Le texte de la chanson est inspiré de l'héroïne fictive Évangeline du poème écrit en 1847 par Henry Longfellow, poète américain, qui raconte la déportation des Acadiens. Ce poème, traduit en quinze langues, a fait connaître au monde entier l'existence des Acadiens.

5. CONCLUSION

Dans l'enseignement de la civilisation, la chanson représente un outil pédagogique précieux qui permet aux apprenants de s'approprier la culture de la langue-cible. Notre but est de sensibiliser les apprenants aux différentes cultures francophones en utilisant la chanson comme le miroir de la société dans laquelle elle a été créée. Ses thématiques très variées, de la tradition jusqu'aux problématiques complexes de la société actuelle, sont une ressource très importante d'exploitation pédagogique. De plus, comme elle permet de travailler sur les quatre principales compétences langagières, il est indispensable de l'intégrer et d'améliorer son statut en classe de français langue étrangère. Avec sa musique riche en couleurs francophones et son caractère ludique, elle donne aussi le plaisir et l'envie d'apprendre aux apprenants. De même elle véhicule les différentes variétés de la langue et nous démontre que la langue française d'aujourd'hui ne connaît pas de frontières car ce n'est pas une langue qui appartient seulement aux Français, mais aussi à tous les autres francophones. Chaque pays francophone contribue d'une façon ou d'une autre à sa richesse. C'est aussi un phénomène de résistance bien puissant, en transformation constante, qui contribue à la vivacité d'un peuple et d'une culture. C'est pour cette raison que la chanson joue un rôle très important dans la classe de FLE et qu'il ne faut pas hésiter à l'utiliser le plus souvent possible pour relier les cultures francophones ou non entre elles.

Références

Boiron, Michel (2001). Chansons en classe, mode d'emploi. *Le français dans le monde* 318, 55-57.

Calvet, Louis-Jean. (1980). *La chanson dans la classe de français langue étrangère*. *Outils Théoriques*. Paris : CLE International.

Cuq, Jean-Pierre (Dir.). (2003). *Dictionnaire de didactique du français, langue étrangère et seconde*. Paris : CLE International/ASDIFLE.

Dulong, Gaston (1999). *Dictionnaire des canadianismes*. Québec: Septentrion.

Hamon, Albert (1992). *Les mots du français.* Paris: Hachette.

Laulan Anne-Marie, Oillo, Didier (2008). *Francophonie et mondialisation*. Paris : CNRS, Les Essentiels d'Hermès.

Lebre-Peytard, Monique (1990). *Situations d'oral. Documents authentiques : analyse et utilisation*. Paris : CLE International.

Meney, Lionel (2003). *Dictionnaire québécois-français*. Montréal: Guérin.

Poirier, Claude (1980). Le lexique québécois: son évolution, ses composantes. *Stanford french review* 4 (1-2), 43-80. Stanford: Anima libri.

Porcher, Louis (1995). *Le français, langue étrangère. Émergence et enseignement d'une Discipline*. Paris : Hachette Éducation.

Rey-Debove, Josette, Rey, Alain (1998). *Le nouveau Petit Robert*. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Walter, Henriette (1988). *Le français dans tous les sens*. Paris : Éditions Robert Laffont.

Вања Манић Матић - Наташа Поповић

ФРАНКОФОНА ПЕСМА У НАСТАВИ ФРАНЦУСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Тема овог рада је коришћење франкофоних песама као могућих видова аутентичних докумената у настави француског као страног језика. Будући да представља огледало друштва у којем је створена, песма представља вредно методичко средство које омогућава ученицима да усвоје културу циљног језика.

На примеру неколико франкофоних песама (из Француске, Африке, Квебека и Акадије) указали смо на њихов допринос у настави, као и на њихове језичке и културолошке особености које су битне у сагледавању

јединствене франкофоне цивилизације. Њихове шаролике теме – од традиције до проблема савременог друштва – су од великог значаја када је у питању настава француског као страног језика. Поред тога, песма омогућава рад на свим језичким компетенцијама, које су предвиђене *Заједничким европским оквиром за живе језике* са три различита аспекта (аудио, видео и текст). Такође треба имати у виду и њихов забавни карактер који је веома битан за мотивацију ученика свих генерација. С једне стране, песма даје реалну слику говорног језика са којим ученици нису често у контакту, а са друге осликава различите језичке особености одређених подручја. Свака франкофона земља на неки начин доприноси њеном богатству. Она такође представља средствао за очување личног идентитета неких народа и култура.
Према томе, из свих наведених разлога, требало би побољшати њен статус у настави француског као страног језика и користити је што је више могуће јер она представља спону не само између франкофоних култура, већ и између различитих култура уопште.

Вања Манић Матић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија
manicvyu@yahoo.com

Наташа Поповић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија
natachapopovic@yahoo.fr

Julijana Vučo

O NEKIM IZDANJIMA ZA DIVULGACIJU ITALIJANSKOG JEZIKA U CRNOJ GORI U PERIODU 1941 - 1943. [1]

Jedna od potvrda bliskih veza Italije i Crne Gore, jeste i kontunirano prisustvo italijanskog jezika. Ovi krajevi oduvek su imali razvijene trgovinske, pomorske i mnogostruke kulturne i istorijske veze sa Italijom. U periodu okupacije 1941 - 1943. godine Crne Gore italijanski je bio jedan od jezika na kojima se opštilo, jezik koji se učio u školama i, delom, jezik adminsitracije. Otuda su u periodu italijanske okupacije objavljena izdanja koja su služila kao instrument u difuziji ovog jezika i pospešivanju komunikacije na italijanskom. U radu se govori o nekim priručnicima namenjenim učenju italijanskog jezika objavljenim u Nikšiću četrdesetih godina prošlog veka, kao refleksija na potrebe izazvane pojačanim prisustvom i upotrebom italijanskog jezika u tada aktuelnom istorijskom političkom, društvenom i kulturnom kontekstu.

Ključne reči: Priručnici, učenje stranih jezika, italijanski jezik, srpski jezik, Crna Gora.

Registrovanje, opisivanje i tumačenje osobenosti udžbenika, gramatika i konverzacijskih priručnika koji su objavljivani za srpski ili srpskohrvatski i italijanski jezik sa ove strane Jadrana, utvrđivanje i opis metodičkih postupka u njihovom nastajanju i problema vezanih za kontrastiranje jezika, srpskog i italijanskog, za potrebe italijanskih ili srpskih korisnika, kao i kontrastiranje kulturnih i sociolultrurnih konteksta nije nepoznata tematika u našem naučnom okruženju. O ovim temama, ali iz suprotne perspektive, srpskohrvatskim gramatikama i priručnicima objavljenim u Italiji, pstoje već značajne studije (Klajn, 2000a, Klajn 200b). U ovom radu osvrnućemo se na dva slična dela nastala u Crnoj Gori u periodu tokom drugog svetskog rata.

1. O DUHU VREMENA

U Crnoj Gori, u Nikšiću, u periodu između 1941. i 1943. godine, izašlo je iz štampe nekoliko priručnika za učenje italijanskog jezika. Razlozi za štampanje ovakvih priručnika bili su sigurno podstaknuti potrebama vezanim za istorijski trenutak italijanske okupacije (Andrijašević, Rastoder, 2006: 407), odnosno za period italijanske uprave u Crnoj Gori (Vignoli, 2002). Crna Gora nije bila nikakav izuzetak, delila je sudbinu jugoslovenske države i perspektivu antifašističke borbe u Evropi i u svetu (Andrijašević, Rastoder, 2006:406). O takvom kontekstu govori i Santoro (Santoro, 2006:351), smatrajući da je Crna Gora od prvog trenutka bila tvrd orah za italijansku upravu koja se nakon ustanka 13. jula 1941. ustalila tek sredinom avgusta iste godine.

O namerama italijanske administracije da u Crnoj Gori uspostavi red i stabilnost govore izveštaji italijanskog civilnog komesara, administratora u Crnoj Gori Guljelma Rulija (Guglielmo Rulli). O takvim težnjama svedoče i odluke kojima je Ruli propisao program širenja italijanske kulture sa ciljem da se lokalna inteligencija osvoji *latinskom kulturom* (Santoro, 2005:351), rukovođen idejom da nakon vojne represije koja je sprovedena nakon ustanka 1941. usledi period mira i saglasja. Santoro iz Rulijevih izveštaja prenosi stav da na teritoriji Crne Gore postoji visok procenat obrazovanog stanovništva, delom zadojenog komunizmom i nepoverljivog prema italijanskoj upravi, kao i uverenje civilnog komesara da političkoj propagandi, koja je u to vreme već uveliko bila u toku, treba da prethodi ona koja

[1] Ovaj rad izrađen je u okviru projekta *Dinamika, struktura srpskog jezika*, 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

će privući intelektualce mirnim, metodičnim i obazrivim delovanjem, kako bi se osposobili da čitaju knjige i časopise kao i poznata dela italijanske književnosti na italijanskom jeziku. Iako ne eksplicitno, stav civilnog administratora Rulija podrazumeva divulgaciju italijanskog jezika budući da se prenošenje kulturnog uticaja politički dominantne zemlje, po njegovom mišljenju, ne može obaviti bez italijanskog jezika kao instrumenta.

Ovakav kontekst, koji je podrazumevao jačanje italijanskog uticaja na terotoriji Crne Gore, podsticao je i hrabrio izdavačke aktivnosti usmerene, s jedne strane ka pospešivanju i pojačavanju italijanskog uticaja na okupiranoj teritoriji, a sa druge, vezane za realne potrebe u svakodnevnom kontaktu italijanskog administratora i lokalnog stanovništva. Korisnici ovih priručnika mogli su biti građani koji su delili istorijski trenutak i živeli svakodnevni život, sa ili na dva jezika ali i Italijani, koji su se nalazili u Crnoj Gori kao vojnici ali i iz administrativnih, trgovinskih ili drugih razloga .

2. O IZDAVAČU

Nikšićka knjižara-štamparija „Progres“, vlasnika Milutina Radoičića, objavila je u periodu između 1941. i 1943. godine nekoliko priručnika za učenje italijanskog jezika[2]. Štamparija je bila je aktivna od 1922. do 1948. godine kada je naconalizovana (Martinović, 2007:57). Uz knjižaru, Radoičić je posedovao i štampariju u kojoj su štampane knjige i drugi grafički materijal. Centralna štamparija i knjižara nalazile su se u Nikšiću gde se nalazio širok izbor knjiga iz „lijepe knniževnosti, filozofije, pedagogike, psihologije, narodne književnosti“ (Martinović, 2007:57), udžbenici (pomoćna latinska čitanka, zakoni i uredbe iz tog doba. Tokom dvadeset šest godina svog rada, štamparija „Progres“ je objavila preko 200 naslova iz raznih oblasti. Zanimljivo je da je zbog istorijskog trenutka u kome je razvijala svoju aktivnost, ova štamparija objavila čak četiri izdanja vezana za italijanski jezik koja su bila na raspolaganju crnogorskoj javnosti.

3. O AUTORIMA

Priručnike za učenje italijanskog jezika objavljene u štampariji „Progres“ moguće je samo delimično postaviti u socio-istorijski kontekst. Još uvek ne raspolažemo istorijskim, sociokulturnim i sociolingvističkim podacima koji bi pomogli da načinimo sliku o autorima, nophodnu za bolje razumevanje dela. Saznanja o Veljoviću i Iliću, njihovom životu i obrazovanju, kontakatima sa Italijom i italijanskim jezikom, eventualnim prethodnim iskustvima u vezi sa drugim stranim jezicima, glotodidaktičkom literaturom, itd., bila bi dragocena za zaključke o njihovom autorskom radu, italijanskom jeziku rečnika, gramatike i priručnika, procenu kvaliteta jezika na osnovu edukativnog ili životnog puta, razlozima za sastavljanje priručnika, itd.

Ime Atanasija Veljovića pominje se samo kao ime autora priručnika *Srpsko-italijanski razgovori sa jezgrom italijanske gramatike i sa izgovorom italijanskih riječi*. U priručniku su navedeni jedini podaci koje posedujemo o autoru: „Atanasija Veljović, učitelj u pens.“ (Veljović, 1942:1). Uz ime drugog autora Predraga Ilića, u oba dela, *Gramatici italijanskog jezika* (Ilić, 1941:1 i Ilić, 1942: 1), stoji naznaka da je profesor, ali ne i specifikacija čega, koje materije, kao ni ostali podaci koji bi pomogli u formiranju kompletnije slike.

---

[2] Predrag N. Ilić, *Gramatika italijanskog jezika*, Nikšić, Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića, 1941, 62 str.
Predrag N. Ilić, *Džepni riječnik srpsko-hrvatsko-italijanski, Dizionario tascabile serbo-croato-italiano*, Nikšić: Libreria Editrice „Progres“ M.J.P., 1941 (Nikšić, Tipografia Milutina Radoičića), 125 str.
Atanasija Veljović, *Srpsko-italijanski razgovori sa jezgrom italijanske gramatike i sa izgovorom italijanskih riječi*. Nikšić, Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića, 1942, 119 str.
Predrag N. Ilić, *Manuale pratico della lingua serbo-croata (compilata a cura di prof. Predrag N. Ilić.* – Seconda edizione. Nikšić, Tipografia della Libreria Editrice Milutina Radoičića, 1942, 47 str.

4. O PRIRUČNIKU

Struktura priručnika koji je nastao na području dodira dveju kultura i nacija, obeležena je i praktičnim potrebama koje su u skladu sa potrebama istorijskog trenutka u kome je nastao, u skladu sa sličnim izdanjima objavljivanim za učenje italijanskog jezika. *Srpsko-italijanski razgovori sa jezgrom italijanske gramatike i sa izgovorom italijanskih riječi*, sastoje se iz dva dela. U prvom delu je veoma koncizna, svedena na osnove, gramatika italijanskog jezika koja sadrži veoma oskudne sadržaje (npr. predstavljena su samo četiri glagolska vremena indikativa: Presente, Imperfetto, Futuro i Passato prossimo, kao i pogodbeni način, Condizionale). Autor se u brojnim slučajevima koristi kontrastiranjem srpskog i italijanskog jezika (npr. pregled promene ličnih zamenica nudi kroz padeže (str. 23), dok u objašnjenju za prisvojne zamenice italijanskog jezika čitaoca upozorava da: „U italijanskom jeziku nema poseban izraz za *njen* za žensko lice. Kad kažemo „la sua casa“ to može da znači koliko njegova kuća toliko i njena, što se u italijanskom jeziku može razumeti iz teksta rečenice“ (str. 26).

Veljović svoj priručnik piše na srpskom jeziku, ćirilicom, tako da se može pretpostaviti da ga je autor pisao pretežno za srpske korisnike. Ta pretpostavka često biva dovedena u pitanje sadržajima koji su jasno upućeni i mogućim italijanskim korisnicima.

I sama struktura Priručnika nije uvek dosledna. Poglavlja pisana na srpskom imaju naslov na italijanskom, i podnaslov prevoden na srpski Međutim taj princip nije uvek dosledno primenjen kroz ceo udžbenik. Negde se javljaju naslovi samo na srpskom, negde dvojezično.

Drugi deo priručnika sadrži liste reči i prigodnih rečenica svrstane u tri kolone, gde je prva na srpskom jeziku, druga na italijanskom, a treća u posebnoj, ćiriličnoj fonetskoj transkripciji autora Veljovića:

Срећан пут - Buon viaggio - Буон вјађђо (str.49)
Ово је први пут што долазим у Италију. - E' la prima volta che vengo in Italia - Е ла прима волта ке венго ин Итали(ј)а. (str.53)

Ponuda izraza i leksema nije organizovana praktično prema tematskim celinama. Listu predvode izrazi koji, prema naslovu poglavlja, treba da izražavaju pozdrave, želje i zahvalnost, ali se među pozdravima i izrazima zahvalnosti nalaze i oni koji se odnsoe na izražavanje suda o sopstvenom stanju i raspoloženju, zdravstvenom stanju, itd.

Нијесам добро – Non sto bene - Нон сто бене
Слабо спавам – Dormo male – Дормо мале
Питаћу љекара – Consulterò un medico - Консултеро ун медико
Болестан је – E' ammalato – E' аммалато (50)

Ovakva distribucija sadržaja govori o nesistematizovanom pristupu autora u sastavljanju priručnika, ali potvrđuje, ipak, njegovu svest o upotrebnoj vrednosti jezika i o potrebi korisnika za komunikacijom. Odluke autora Veljovića govore i o veoma praktičnoj, regionalnoj primeni priručnika. To zaključujemo, na primer, iz liste stranih jezika koje autor nudi (srpskohrvatski, albanski, italijanski, grčki, engleski, francuski, njemački, turski, bugarski, ruski), koja je ograničena na jezike prisutne u regionu u kontekstu istorisjkih zbivanja, kao i iz toponima koji se pominju u frazama priručnika.

Slede, nadalje, konverzacione fraze koje se odnose na uspostavljanje komunikacije. Iz sadržaja konverzacionih ponuda može se zaključiti da je Veljović ovaj priručnik namenio kako govornicima srpskog jezika koji bi putovali u Itaiju, tako i Italijanima koji se u Crnoj Gori nalaze ili su namereni da obilaze, rade ili deluju u okolini.

Ја волим Црну Гору, то је моја домовина. - Io amo il Montenegro perchè è la mia patria. И(ј)о амо ил Монтенегро перке е ла ми(ј)а патри(ј)а. (55)

Дуго времена био сам у Скадру. - Sono stato molto tempo a Scutari. - Соно стато молто темпо а Скутари. (54)
Ваш пријатељ је у Шибенику. - Il vostro amico è a Sebenico. - Ил востро амико е а Себенико. (55)
Колико се плаћа телефонирање у Бари. - Quanto si paga per telefonare a Bari? - Кванто си пага пер телефонаре а Бари? (83)

Konverzacioni priručnik je jasno centriran u Crnoj Gori što se zaključuje po ponudi gradova u listi toponima kao i u pojedinačnim rečenicama koje se ograničavaju na oblasti crnogorskog Primorja i Dalmacije, kao i na regionalne administrativne centre. :

Beograd – Belgrado - Белградо,
Valjevo – Vaglievo - Ваљево,
Zagreb- Zagabria – Загабри(ј)а,
Cetinje – Cettigne - Ћеттиње,
Kotor – Cattaro- Каттаро,
Šibenik – Sebenico - Себенико,
Bar – Antivari - Антивари,
Skadar – Scutari - Скутари,
Дубровник – Ragusa - Рагуза. (54)

I u frazama, na primer:

Сјутра ћу отпутовати за Цетиње. – Domani andro a Cettigne - Домани андро а Ћеттиње.(54)
Неколико недјеља остаћу у Котору. – Rimarrò alcune settimane a Cattaro. – Римарро алкуне сеттимане а Каттаро. (55)
Шта се говори у Загребу? – Che si dice a Zagabria?- Ке си диће а Загабри(ј)а? (55)
Колико се плаћа за одлазак од Драча до Тиране? – Quanto si paga per andare da Durazzo a Tirana? - Кванто си пага пер андаре да Дураццо а Тирана? (70)

Veljovićev priručnik nedvosmisleno podrazumeva i italijanskog korisnika, govornike italijanskog jezika koji su namereni da borave u Crnoj Gori. Međutim, ostaje nedorečena praktičnost upotrebe ovog priručnika koji tekst na srpskom, kao i njegov izgovor ispisuje na ćirilićnom pismu, te tako, po našem mišljenju, ostaje nedokučiv italijanskom učeniku. Evo nekih primera iz brojne ponude:

Је ли стигао аероплан из Подгорице? – E' arrivato l'aeroplano da Podgoriza? - E' арривато л'аероплано да Подгорица? (70)
Могу ли телефонирати у Бари? – Posso telefonare a Bari - Поссо телефонаре а Бари? (82)
Што прије ћу посјетити Балканско Полуострво. - Visiterò la penisola Balcanica al più presto - Визитеро ла пенизола Балканика ал пу(ј)у престо. (55)

Neke fraze izražavaju patriotski naboj koji tumačimo usklađenošću priručnika sa epohom u kojoj je objavljen:

Много волим Црну Гору. - Il Montenegro mi piace molto. - Ил Монтенегро ми пи(ј)аће молто. (55)
Много волим Црну Гору јер је моја домовина. - Il Montenegro mi piace molto perche' e' la mia patria – Ил Монтенегро ми пи(ј)аће молто перке е ла ми(ј)а патри(ј)а. (55)
Љубимо домовину! – Ами(ј)амо ла патри(ј)а. (56)
Живио Краљ! – Еввива ил Ре! (57)

Kontekst koji pružaju primeri u nastavku vodi nas do zaključka da je udžbenik bio namenjen i italijanskim vojnicima ili osobama koje su koristile italijanski jezik u ratnim akcijama u Crnoj Gori. Međutim, ostaje nerešeno pitanje jednostavnog konsultovanja Priručnika zbog upotrebe ćiriličnog pisma, kao i, uopšte, konteksta upotrebe koji se čini besmislenim: kakva je realna komunikativna situacija podrazumevala korišćenje ovih fraza? Međusobno razumevanje nije potrebno između italijanskih vojnika koji su obavljali ratna dejstva. Autor, možda, podrazumeva da će ove fraze koristiti stanovništvo kako bi razumelo šta okupatorska vojska smera, ili da bi joj se obraćali sa molbom za milost? Po našem mišljenju takva opcija je malo verovatna.

Убиј га! – Uccidilo! – Уђидило! (59)
Посијеци га! – Taglialo – Таљало! (59)
Не рањавајте! - Non ferite – Нон ферите! (59)
Не убијајте! – Non uccidete – Нон уђидете! (59)
Борите се противз непријатеља! – Combattete contro i nemici! – Комбаттете контро и немићи! (59)
Предајте пушке -! Consegnate i fucili! - Консењате и фућили! (59)

Korisniku ostaje nejasno ko su akteri ovih konverzacija, kakva je njihova uloga, ko je kome neprijatelj, čemu i za koga ovakav izbor fraza.

5. O RIJEČNIKU

Džepni riječnik srpsko-hrvatsko-talijanski“, zanimljiva knjižica takođe u izdanju nikšićkog „Progresa“, sa istim ciljevima i vođena istim potrebama, izašla je već 1941. godine. Rečnik je štampan latiničnim pismom o čemu sam autor Ilić obrazlaže u pogovoru, pravdajući takav izbor većim mogućnostima za iscrpniju divulgaciju ovog korisnog priručnika: “Riječnik je štampan latinicom i po abecednom redu, umjesto uobičajenog azbučnog, ali je to učinjeno samo radi što šire distribucije riječnika, za kojim se osjeća velika potreba” (Ilić, 1941:125). Rečnik sadrži oko 6.000 reči, broj koji se u savremenom glotodidaktičkom kontekstu smatra solidnim ne samo početničkim korpusom. O tome i sam autor govori tvrdeći da „daleko premašuje broj riječi predviđen za najnužniju potrebu“.

6. O FONETSKIM SPECIFIČNOSTIMA

U dodatku na kraju rečnika, Ilić korisnicima nudi pravila izgovora italijanskih glasova, kontrastirajući ih sa našim jezikom, koristeći se jednostavnim objašnjenjima:

“A – kao i kod nas, B – kao i naše B”,
“K – u čisto italijanskikm rečima se ne javlja” (124)

Ilić se služi veoma pojednostavljenim tumačenjima koja bi bila transparentnija da su ilustrovana primerima, a ne samo ponuđena u vidu pravila:

“G – ispred E i I kao sredina našeg DŽ i Đ ispred LE i LI kao naše LJ; ispred N kao naše NJ” (124)

Autor napominje da je radi lakšeg izgovora u italijanskim rečima zadržan glas J, “umesto modernog I”.

7. O DUBLETIMA

Sam autor u pogovoru ističe da je njegova namera bila da se oslobodi „vokabularnog balasta“ i, usmeravajući svoj izbor na reči iz „svakodnevne govorne upotrebe“, tu svakodnevnu govornu potrebu učini veoma živom, uključujući na sebi svojstven način jezike i leksičke specifičnosti teritorije na kojoj je rečnik nastao. U rečniku džepnog formata nalaze se brojni dubleti koji nisu ponuđeni kao sinonimi, već se nižu u abecednom redu, kao nezavisne jedinice. U nazivu rečnika su srpski i hrvatski jezik, te tako i tumačimo postupak autora Ilića koji lekseme s istim značenjem na ova dva jezika ne doživljava kao sinonime, već ih nudi u jedinstvenom spisku. Takođe, u ovom postupku prepoznaju se i arhaizmi ili turcizmi koje Ilić takođe ne nudi kao sinonime, već kao nezavisne reči:

osama – samoća, međed – medved, ljuba – milosnica, prepreka – zapreka, bič – korbač, ljekar – liječnik, svađa – prepirka, čudovište – neman, krtola – krompir, minđuđa – naušnica, basamaci – stepenice, ratovati – vojevati, pirinač – oriz, naobrazba – obrazovanost, hrišćanin – krišćanin, smradan - smrdljiv

Slično se može zaključiti i za niz turcizama koji će se naći u rečniku a koji oslikavaju autohtonost i originalnost ove knjižice jer su svedočanstvo o autorskom delu sačinjenom za specifične potrebe podneblja u kome je objavljeno:

bula, f donna turca
čaršija, f piazza di mercato
čifut(in), m giudeo, ebreo
ćaba, f città santa
đumruk, m dazio, gabella
đuture, av in blocco
efendija, m signore
ferman, m firmano
fes, m berretta rossa
fildžan, m chicchera (senza manico)

8. O ODJECIMA RATNIH ZBIVANJA

Očekivalo bi se da se u rečniku objavljenom na početku rata, kao što je to slučaj u priručniku Atanasija Veljovića, nalazi bogata leksika inspirisana ratnim događanjima. Međutim, ovakvih leksema je malo i ne mogu se smatrati neuobičajenim za bilo koji rečnik:

barjaktar, m portabandiera
barutana, f polveriera
puška, f fucile, scioppo
rat, m guerra
ratovati, vn guerreggiare, far la guerra

Pretpostavljamo da je kratak rok u kome je ovaj rečnik izašao, 1941. godine, odmah nakon italijanske okupacije, onemogućio da se u “svakodnevnu govornu upotrebu” uključe i leksemi za specifične potrebe ratnih zbivanja kojima, naprotiv, obiluje priručnik autora Veljovića.

9. ZAKLJUČAK

Priručnici namenjeni učenju italijanskog jezika objavljenim u Nikšiću četrdesetih godina prošlog veka, nastali su kao odjek na potrebe izazvane pojačanim prisustvom i upotrebom italijanskog jezika u tada aktuelnom istorijskom političkom, društvenom i kulturnom kontekstu. Njihove specifičnosti jesu u skladu sa lingvističkom situacijom u regionu u kome su objavljeni. U glotodidaktičkom smislu usklađeni su sa sličnim izdanjima sa jakim pragmatičnim naglaskom. Iako metodički nesavršeni i nesistematični, mogli su da posluže naglo narasloj potrebi za jezičkim posredovanjem i komunikacijom na italijanskom jeziku. Dalja istraživanja usmerena ka eventualnim prethodnim ili sličnim priručnicima i rečnicima na ostalim stranim jezicima u upotrebi u regionu, poznavanju autora i njihove biografije mogli bi da daju potpniji uvid u kvalitet ovih dela.

Literatura

Andrijašević, Živko; Rastoder, Šerbo. (2006). *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003.* Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore.

Ilić, P. (1941a). *Džepni riječnik srpsko-hrvatsko-italijanski, Dizionario tascabile serbo-croato-italiano*. Nikšić: Libreria Editrice „Progres“ M.J.P., Tipografia Milutina Radoičića.

Ilić, P. (1941b). *Gramatika italijanskog jezika*. Nikšić: Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića.

Ilić, P. (1942). *Manuale pratico della lingua serbo-croata (compilata a cura di prof. Predrag N. Ilić.* – Seconda edizione. Nikšić: Tipografia della Libreria Editrice Milutina Radoičića.

Klajn, Ivan. (2000a). Priručnici za srpskohrvatski na italijanskom jeziku od ujedinjenja Italije do Prvog svetskog rata. *Lingvističke studije*. Beograd: Partenon, str. 190 -229.

Klajn, Ivan. (2000b). Priručnici za srpskohrvatski na italijanskom jeziku od Prvog svetskog rata do pada fašizma. *Lingvističke studije*. Beograd: Partenon, str. Partenon, str. 230 – 258.

Martinović, Dušan. (2007). *Književarstvo Crne Gore do 1941. godine*, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnnosti.

Santoro, Stefano. (2005). *L'Italia e l'Europa Orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918 – 1943*, Milano: Franco Angeli.

Veljović, A. (1942). *Srpsko-italijanski razgovori sa jezgrom italijanske gramatike i sa izgovorom italijanskih riječi*. Nikšić: Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića.

Vignoli, Giulio. (2002) *La vicenda italo-montenegrina.* Genova: ECIG.

Julijana Vučo

DI ALCUNI MANUALI DI LINGUA ITALIANA PUBBLICATI NEL MONTENEGRO 1941 - 1943.

Riassunto

Il presente contributo si occupa delle opere per la divulgazione della lingua italiana, pubblicate nel Montenegro nel periodo dell'occupazione italiana dal 1941 al 1943. I manuali di lingua italiana, vocabolari e gramatiche furono stampati in una tipografia montenegrina come risposta alle crescenti necessità d'uso dell'italiano nell'allora attuale contesto storico, politico, sociale e culturale.

Julijana Vučo
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
julivuco@gmail.com

Marco Zagnoli

INSEGNARE LA PRONUNCIA DELL'ITALIANO: ALCUNE CONSIDERAZIONI SUL MODELLO E SUL METODO

In considerazione della grande varietà di pronunce regionali presenti sul territorio italiano, si affronta la questione del modello di pronuncia da proporre agli studenti stranieri, analizzando le problematiche sia in termini sociolinguistici che propriamente fonetici e fonologici. Si definiscono in particolare i concetti di pronuncia neutra, standard, semi-standard e se ne rilevano le implicazioni didattiche.
Si affronta inoltre il problema del metodo da utilizzare per la didattica partendo dalla convinzione che un buon insegnamento della pronuncia non possa che essere basato su una solida conoscenza dei principi fondamentali della fonetica e fonologia e che il percorso didattico debba procedere dalla consapevolezza teorica, all'applicazione pratica, seguendo una metodologia rigorosa, quale quella teorizzata e divulgata dal prof. Canepari dell'Università Ca' Foscari di Venezia, attraverso il "metodo fonetico", basato sui principi sia della fonetica articolatoria che della fonetica funzionale, del quale si illustrano le principali caratteristiche**.**

Parole chiave: italiano, pronuncia, fonetica, fonologia, modello, metodo.

1. IL MODELLO

La lingua italiana si caratterizza per la grande varietà del repertorio[1], la cui complessità può costituire un vero e proprio dilemma per l'insegnante d'italiano come lingua straniera. Le cause di questa forte diversificazione diatopica sono dovute sia all'influenza dei substrati linguistici locali, sia alla frammentazione politica della penisola italiana successivamente alla caduta dell'impero romano. L'unificazione italiana è avvenuta nel 1861, ma la vera e propria diffusione dell'italiano come lingua d'uso quotidiano si è avuta soltanto nella seconda parte del '900, in seguito all'influenza dei mezzi di comunicazione di massa, in particolare la televisione. Come rileva Coveri (1998: 17):

> Il fattore di variazione spaziale è, nel caso dell'italiano, il più importante elemento di differenziazione linguistica non solo per ragioni storiche, ma anche per la situazione linguistica contemporanea che ne è l'innegabile proseguimento. Chiunque percorra in lungo e in largo l'Italia e le sue isole, noterà la rapida diversificazione della pronuncia, così come il lettore attento si accorgerà di certe diversità lessicali fra gli scritti di autori italiani di provenienza geografica diversa. È appunto questa provenienza geografica o la storia personale dei parlanti che influenza prima di ogni altro fattore di variazione la produzione lingustica (specialmente quella orale) degli appartenenti alla comunità linguistica italiana.

Seguendo una consolidata tradizione sociolinguistica, Santipolo (2003: 1-2) distingue quattro varietà: italiano standard, italiano semistandard, italiani regionali e italiani popolari:

> Per italiano standard s'intende una varietà di lingua che s'ispira ai modelli dell'italiano scritto colto e letterario. Di fatto questa varietà è d'uso alquanto raro nella vita quotidiana e sembra essere esclusiva solo d'alcune categorie di persone (attori, qualche annunciatore radio e TV, ecc.). Si tratta di una varietà che gode d'una posizione di prestigio tale da sovrapporsi alle altre varietà che convergono verso di questa.
> La seconda varietà presente in questo continuum è l'italiano semistandard. Si tratta di una varietà i cui confini sono difficilmente delimitabili, ma che pare comprendere aspetti dello standard assieme ad altri propri delle diverse varietà diatopiche, soprattutto a livello fonetico. Non si tratta, quindi, d'una varietà compatta ed unitaria, seppure presenti tratti comuni a tutto il territorio nazionale, e tanto meno, di un vero e proprio dialetto.

[1] Il repertorio linguistico è "il complesso delle potenzialità comunicative di una comunità linguistica, l'insieme dei mezzi espressivi che una comunità linguistica ha a disposizione per attuare i suoi compiti comunicativi" (Coveri 1998: 10).

> Proseguendo in questa panoramica del repertorio linguistico degli italiani, ci s'imbatte nei cosiddetti *italiani regionali*, termine col quale ci si riferisce alla vasta gamma di fenomeni compresa fra l'italiano della tradizione letteraria e il dialetto. Ciò significa, in concreto, che sull'italiano standard vengono innestati, qua e là, tratti di chiara provenienza dialettale che varieranno, appunto, da regione a regione.
> All'estremo più basso di questo continuum troviamo poi gli italiani popolari propri degli strati sociali bassi, incolti e semicolti, ossia con basso livello di scolarizzazione, e caratterizzati da numerosi tratti di derivazione dialettale (assai più numerosi che negli italiani regionali) e da fenomeni d'ipercorrettismo, entrambi diffusi a tutti i livelli strutturali (fonologico, morfosintattico, lessicale, ecc.).
> Oltre a queste quattro varietà, persistono in alcune regioni più che in altre, anche i dialetti.

La varietà sociolinguistica coinvolge, come si è detto, anche la pronuncia, che appare molto diversificata, soprattutto sul piano diatopico. Si pone, pertanto, il problema del modello[2] di pronuncia da proporre agli studenti d'italiano come lingua straniera, che naturalmente dovrebbe essere il più condiviso a livello nazionale o, quanto meno, il più accettabile per ragioni storiche e culturali.

Nel passato i manuali generalmente proponevano come modello la pronuncia fiorentina colta (ammettendo a volte l'uso di qualche particolarità romana diversa da quelle fiorentine). A questo proposito, quasi trent'anni fa, Lepschy osservava (1984: 58):

> A noi sembra invece che la pronuncia fiorentina non goda, di fatto, di un prestigio sufficiente a farne una pronuncia nazionale. Abbiamo visto che la lingua italiana è basata sul fiorentino letterario del Trecento, diffusosi come lingua scritta, e diventato lingua nazionale letteraria nel Cinquecento. Quando, in anni molto più vicini a noi, si comincia a poter cogliere una lingua nazionale parlata, questa si presenta con pronunce locali diverse.
> Qui stiamo cercando di presentare agli studenti stranieri un sistema fonologico che abbia, rispetto a quelli proposti dalle grammatiche puriste, i seguenti vantaggi: (1) è rappresentato più fedelmente dalla scrittura tradizionale; (2) è più vicino a un sistema generale di carattere nazionale perché ignora le opposizioni fonematiche che sono trattate io modo diverso in particolari varietà locali dell'italiano; (3) quando occorre scegliere fra varietà diverse, il nostro sistema si avvicina a un modello settentrionale che gode di notevole prestigio, si sta diffondendo in tutto il paese, ed appare meno provinciale di altre varietà. Riteniamo che questo sia un dato di fatto che riguarda atteggiamenti e comportamenti linguistici effettivi, al di là dell'omaggio puramente teorico ancora manifestato per la pronuncia toscana.

La proposta di Lepschy di un modello di pronuncia semplificata per gli studenti d'italiano come lingua straniera aveva sollevato, a suo tempo, molte perplessità, suscitando polemiche sia da parte dei cosiddetti 'puristi', sia da chi proponeva l'insegnamento di varietà più vicine all'uso effettivo, quali la pronuncia "standard", o "semistandard". Occorre, tuttavia, rilevare che affermare che occorre insegnare tali varietà, non appare del tutto appropriato, in quanto si tratta di categorie sociolinguistiche, che si riferiscono a situazioni di fatto dai contorni spesso difficili da definire. Dal punto di vista terminologico, ma anche sostanziale, appare più opportuna la definizione, proposta da Canepari, di "pronuncia neutra", in quanto questa si riferisce chiaramente a un modello proposto per l'imitazione.

Illustriamo brevemente, con l'ausilio di tavole illustrative il sistema fonologico dell'italiano neutro sia per quanto riguarda le vocali che le consonanti:

[2] Qui per 'modello' si intende la varietà d'italiano da proporre agli studenti per scopi didattici, mentre è opportuno ricordare che, in ambito sociolinguistico, per modello si intende "lo studio, la suddivisione, la descrizione e la denominazione, quindi la sistemazione concettuale, della lingua in «varietà» (con caratteristiche peculiari all'interno dello stesso «tipo linguistico» in base a considerazioni di ambito storico, geografico, sociale o riguardo al mezzo con cui avviene la comunicazione. si tratta quindi di una sorta di «mappa» che dovrebbe aiutare ad avere un quadro completo della situazione contemporanea e di cui dovrebbe descrivere le varie componenti" (Coveri 1998: 119).

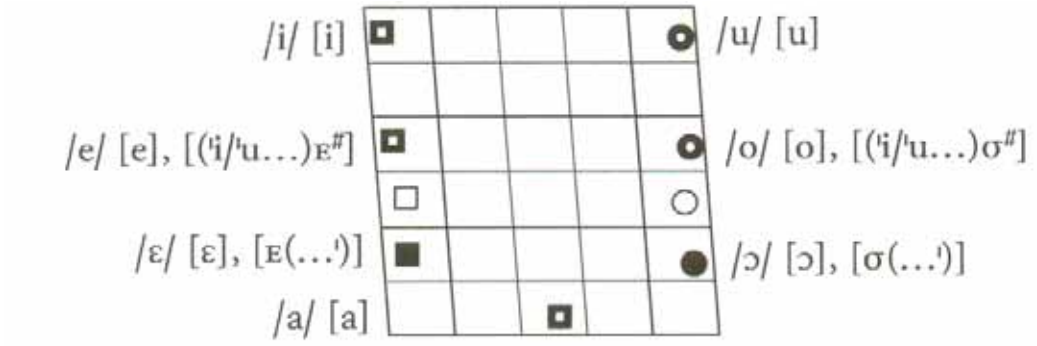

Figura 1: vocali dell'italiano neutro.

La figura riporta il quadrilatero vocalico, che rappresenta in maniera schematica lo spazio articolatorio per la produzione delle vocali. I segnali indicano simultaneamente la posizione delle labbra (arrotondate per quelli *tondi* [u o σ ɔ] e non-arrotondate per quelli *quadrati* [i e ɛ ɛ a]) e anche la posizione del dorso della lingua nella cavità orale. I segnali *neri* indicano vocali sempre e solo accentate; quelli *bianchi,* vocali sempre e solo non-accentate o semi-accentate; quelli *neri col centro bianco* indicano vocali sia accentate, o semi-accentate, che non accentate (cfr. Canepari 1999: 43-44).

L'italiano neutro presenta sette fonemi vocalici /i, e, ɛ, ɛ, a, ɔ, o, u/, realizzati da nove tassofoni (i, e, ɛ, ɛ, a, o, σ, ɔ, u). In particolare, (ɛ, σ) realizzano i fonemi (ɛ, σ) in sillaba non-accentata: *benché, poiché, tergicristallo, copriletto* / bɛnˈke*, poiˈke*, tɛrʤikrisˈtallo, kɔpriˈletto / [bɛŋˈke, pσiˈke*, ˌtɛrʤikrisˈtalːlo, ˌkσpriˈletːto], ma anche /e, o/ dopo/ˈi, ˈu /(accentati): *file, nudo* / ˈfile, ˈnudo/ [ˈfiːlɛ, ˈnuːdσ (cfr. Canepari 2000: 45-46).

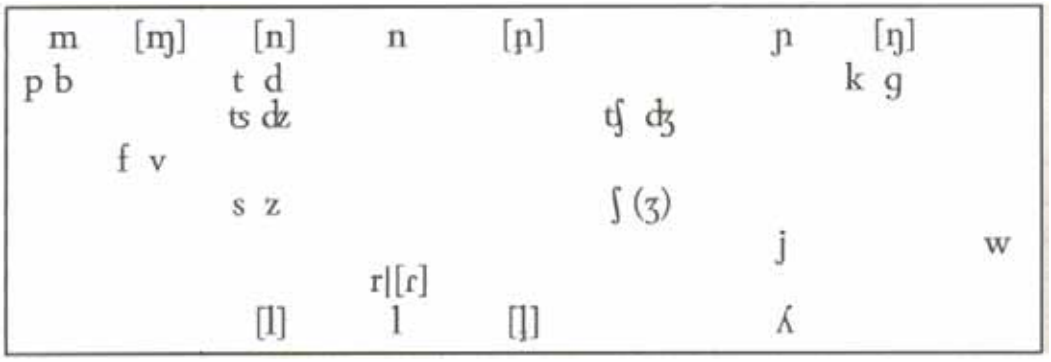

Figura 2: consonanti dell'italiano neutro.

L'italiano neutro possiede ventitré fonemi consonantici. Nella tabella sono indicati, tra parentesi quadre, anche sei foni utili per descrivere articolazioni non distintive del fonema corrispondente. Nel caso dei quattro tassofoni nasali e di quello laterale, tali articolazioni sono dovute ad assimilazione alla consonante seguente, sia all'interno di parola che nella frase. Nel caso di [ɾ], si tratta di una realizzazione che nell'italiano neutro ricorre normalmente in sillaba non-accentata. Il simbolo tra parentesi tonde (ʒ) è uno xenofonema, necessario per la notazione di parole straniere ormai entrate nell'uso corrente degli italiani, come *garage* /gaˈraʒ/.

Le seguenti quindici consonanti / m, n, p, b, t, d, k, g, ʧ, ʤ, f, v, s, r, l/ possono essere singole o geminate, in posizione postvocalica, con funzione distintiva. Cinque consonanti /ɲ, ʃ, ʎ, ʦ, ʤ/sono autogeminanti, in posizione postvocalica, quindi senza funzione distintiva: le parole *vizi* e *vizzi* in

italiano neutro sono entrambe /ˈvitsitsi/. Le restanti tre consonanti /z, j, w/ e lo xenofonema /ʒ/ sono sempre singole (cfr. Canepari 2004: 73-98).

Ma quali sono le caratteristiche della pronuncia neutra? Nel suo *Dizionario di Pronuncia Italiana*, Canepari (2000: 18) accoglie:

> ciò che fa parte dell'uso normale di tre categorie di persone (scartando le pronunce limitate a usi occasionali, o individuali, e a zone ristrette. E cioè:
> 1. Gl'italiani in genere di *cultura* medio superiore, per *l'accentazione delle parole* comuni e dòtte o specialistiche, compresi i nomi classici.
> Oltre a:
> 2. Gl'italiani centrali, provenienti cioè da Toscana, Marche, Umbria e Lazio, (di *genuinità* = assenza d'influssi estranei e di vezzi personali), per la *scelta dei fonemi* da usare nelle varie parole (ovviamente senza le caratteristiche fonetico-tonetiche dialettali, come la "gorgia", l'attenuazione, l'intensificazione, la sonorizzazione, lo strascicamento).
> Oltre a:
> 3. Gli attori, doppiatori, presentatori e annunciatori di *professionalità* medio-superiore, per la *distribuzione dei fonemi* e per le *realizzazioni fonetiche e intonative*.

Il Dizionario di Pronuncia Italiana, fornisce la pronuncia "tradizionale", ma anche quella "moderna", oltre a quella "accettabile" e "tollerata", indicando inoltre le pronunce "trascurate", quelle "intenzionali" e quelle "auliche". L'insegnante d'italiano dispone, quindi, di un chiaro strumento di riferimento per la propria pratica didattica; può sorgere, semmai, la questione di ciò che è possibile richiedere agli studenti in termini di avvicinamento al modello, in relazione alle caratteristiche e alle finalità del corso.

L'insegnante dovrebbe, inoltre, tenere presente i diversi aspetti che costituiscono la pronuncia:

- articolazione, basata sulla fonetica articolatoria e uditiva, rispettivamente per la produzione e percezione dei suoni, tenendo conto anche dei problemi di interferenza fonica con la lingua materna degli studenti, in modo da pervenire a una esatta produzione dei foni (ortofonia);

- dizione, con riferimento all'uso adeguato di determinati canoni riconosciuti e condivisi dalla società, almeno teoricamente; per esempio, in italiano, l'uso adeguato di /ɛ - e ; o - ɔ/ di /ʦ - ʣ ; s – z/ e dell'accento di parola (ortopepìa);

- espressione, in relazione all'intonazione utilizzata per distinguere la funzione comunicativa di un enunciato, per esempio interrogativa, dichiarativa, sospensiva, ecc. (ortologìa);

- scrittura, che dovrebbe comprendere non solo l'ortografia, ma anche la trascrizione fonetica (cfr. Canepari 1999: 13).

Se il corso persegue il raggiungimento di un livello di apprendimento modesto, ci si potrebbe accontentare di una sorta di "pronuncia comunicativa" dell'italiano che tenga conto degli aspetti fonologici più rilevanti. Secondo Canepari (2006: 168-169), in tale contesto:

> …i classici fonemi ortoepici /e, ɛ; o, ɔ; ʦ, ʣ; s, z /, che non sono distinti nella grafia (e che più di metà degl'italiani non distinguono, o usano in modo diverso o anche oscillante), diventano – di fatto – di secondaria importanza.
> È senz'altro ancora meno importante, comunicativamente, la distinzione fra /i, j; u, w/ (non mostrata neanche dalla grafia), come quella fra /(n)nj, ɲ(ɲ); (l)lj, ʎ(ʎ)/ (visto che anche molti italiani non distinguono sufficientemente, specie al Nord); lo stesso si può dire di /NC/, per la qualità di /N/ (che, ugualmente, molti italiani non distinguono bene, specie al Nord).

> Si devono mantenere ben distinte le coppie difoniche con grafemi differenti: /p, b; t, d; k, g; ʧ ʤ; f, v/ (anche nel caso del contesto /NC/), come pure le consonanti geminate, che s'oppongono distintivamente (e sono mostrate nella grafia): /mm, nn; pp, bb; tt, dd; kk, gg; ʧʧ, ʤʤ; ss, ff, vv; rr; ll/.
> Non è così importante, invece, rispettare la *cogeminazione* (visto che molti italiani non la conoscono nemmeno - al Nord, ma anche, sebbene lì abbiano l'*autogeminazione*, fino ad Arezzo, Perugia e Ancona, che pure appartengono al Centro, linguisticamente) e molti altri l'usano in modi diversi, con casi sia in più, sia in meno (Centro e Sud), anche rispetto al neutro moderno, che è già più moderato di quello tradizionale.
> Certo, tutto ciò è molto lontano dal concetto della *pronuncia ortoepica*; però, potrebbe esser sufficiente, se si rispettano abbastanza gli accenti, che sono, in effetti, molto importanti: *càpito, capìto, capitò; tè n - dine, tendìne; àncora, ancòra; circùito, circuìto* .

Pur riconoscendo le motivazioni che possono indurre ad accontentarsi della pronuncia cosiddetta 'comunicativa', è bene ricordare, che la pronuncia scorretta si fossilizza e che potrebbe essere difficile correggerla successivamente, se lo studente decidesse di proseguire lo studio. Sarebbe sicuramente più opportuno impostare l'insegnamento in modo corretto sin dall'inizio, almeno come consapevolezza dei fenomeni fonetici, in modo da rendere gli studenti più motivati e autonomi nell'apprendimento.

Se gli studenti seguono corsi finalizzati alla preparazione di figure professionali nell'ambito linguistico, quali traduttori, interpreti e in particolare insegnanti, il perseguimento di una buona pronuncia sul modello dell'italiano neutro dovrebbe costituire un obiettivo prioritario. Un insegnante insensibile ai problemi fonetici e con una pronuncia inadeguata formerà quasi inevitabilmente studenti con le stesse caratteristiche.

Il problema si pone anche per il docente di lingua materna italiana. Secondo Costamagna:

> L'insegnante parlante-nativo che possiede caratteristiche di pronuncia regionali piuttosto marcate dovrebbe cercare di acquisire anche la pronuncia dell'italiano standard, mettendo in pratica ciò che risulta indispensabile nell'insegnamento della pronuncia: sviluppare la consapevolezza delle differenze fonetiche e tonetiche della lingua. Se l'insegnante sa, invece, di avere caratteristiche di pronuncia regionale poco marcate e non vuole, o non riesce, a correggerle, dovrebbe avvertire gli studenti che la sua pronuncia non è completamente standard e che la pronuncia dell'italiano cambia secondo la provenienza geografica dei parlanti (Costamagna 2000: 154-155).

La consapevolezza della varietà degli italiani regionali è un altro aspetto dell'insegnamento dell'italiano che occorre toccare e, se necessario, approfondire, per non lasciare gli studenti disorientati di fronte alle diverse pronunce con le quali possono venire in contatto attraverso i mezzi di comunicazioni e eventuali soggiorni in Italia. Compatibilmente con le caratteristiche del corso e degli studenti, sarebbe, pertanto, importante fornire non solo un modello da imitare, ma anche fornire strumenti per orientarsi tra la varietà delle pronunce regionali.

2. IL METODO

Nell'insegnamento delle lingue straniere, la fonetica viene spesso trascurata a favore dell'acquisizione di altri aspetti, quali il lessico e la morfologia. Anche nella più moderna glottodidattica, al di là delle dichiarazioni d'intenti, sembra serpeggiare una sorta di "scetticismo fonetico": si riconosce, da una parte, l'importanza della fonetica a scopi teorici e descrittivi, ma quanto alla sua applicazione nella pratica didattica, si riscontra, nei fatti, un atteggiamento rinunciatario. Troppo spesso il cosiddetto insegnamento della pronuncia si limita all'esposizione dell'alfabeto e alle regole di lettura delle varie lettere, partendo quasi dal presupposto che la sovrastruttura grafica abbia la precedenza sulla struttura fonica, e non viceversa, come dovrebbe essere.

In particolare, per quanto riguarda l'insegnamento dell'italiano come L2/LS, si sottovalutano le difficoltà di apprendimento della pronuncia, considerata la supposta "foneticità" della scrittura in questa lingua. Se è pur vero che la lingua italiana ha la fortuna di avere una buona corrispondenza tra scrittura

e pronuncia, è anche vero che questa non è totale e che non è sufficiente conoscere il rapporto tra grafia e suoni per raggiungere una buona pronuncia.

La sottovalutazione delle problematiche legate all'acquisizione della pronuncia si basa, inoltre, sulla considerazione che questa andrà a posto da sola nel corso dell'apprendimento, grazie all'esposizione alla lingua straniera. Questa speranza non sempre si realizza, poiché si sottovaluta il problema dell'interferenza fonica, cioè del trasferimento nella nuova lingua delle abitudini foniche della lingua materna. In realtà, le nuove abitudini foniche, quelle che servono per pronunciare la lingua straniera, non sempre s'instaurano spontaneamente, ma vanno apprese con un po' di lavoro e con l'aiuto di un esperto, l'insegnante, che guida lo studente al riconoscimento dei nuovi fonemi e alla loro articolazione, seguendo una metodologia rigorosa, quale quella teorizzata e divulgata da Canepari attraverso il "metodo fonetico", basato sui principi sia della fonetica articolatoria (la disciplina che studia i tratti caratterizzanti dei vari suoni e il modo in cui vengono prodotti dall'apparato vocale), sia della fonetica funzionale, che studia la funzione dei vari suoni nel sistema di una lingua. Secondo Canepari il metodo fonetico consiste:

> nel rendersi pienamente conto delle possibilità articolatorie dell'apparato fono-articolatorio e nell'esercitarsi a riconoscere, e a produrre a piacere, un gran numero di suoni, sistematicamente analizzati. Si spiega come si producono determinati suoni, facendoli, poi, ripetutamente sentire agli studenti (che dovranno, in séguito, ripeterli), servendosi di diagrammi che mostrano, nell'orogramma (o *spaccato sagittale* dell'apparato fono-articolatorio), la posizione dei vari organi che intervengono, di volta in volta, nell'articolazione dei suoni consonantici diversi; per i suoni vocalici, ci si serve, necessariamente, del quadrilatero vocalico (Canepari 1999: 7).

Le difficoltà da superare nell'apprendere la pronuncia di una lingua straniera coinvolgono sia la percezione, sia l'articolazione dei suoni che sono estranei al sistema fonologico della lingua materna. Il primo problema riguarda, quindi, la capacità di percepire i nuovi foni in modo adeguato poiché, quando s'inizia a studiare una lingua straniera, si tende inevitabilmente a percepire i suoni della nuova lingua riconducendoli a quelli della propria lingua materna. È importante, pertanto, rendersi conto delle differenze, esercitandosi a riconoscere e distinguere i nuovi foni, poiché questo costituisce il primo passo per la loro imitazione. La seconda difficoltà riguarda la produzione dei foni che si è imparato a riconoscere, ciò comporta spesso l'acquisizione di nuove abitudini articolatorie.

I nuovi suoni acquisiti devono, poi, essere usati nella catena parlata della lingua straniera; occorre, quindi, che lo studente apprenda la corretta distribuzione dei suoni a livello di frasi, e non soltanto in isolamento. L'ultimo ostacolo da superare consiste nell'acquisire un'adeguata facilità e velocità nel pronunciare frasi complete, raggiungendo un'esecuzione sufficientemente corretta e naturale. All'insegnante spetta il compito di guidare gli studenti al riconoscimento e alla produzione dei fonemi e tratti prosodici della lingua, attraverso tecniche didattiche che tengano conto del livello della classe e all'età degli studenti.

Il confronto tra i sistemi fonologici della L1 e della L2/LS è fondamentale per accertare le aree d'interferenza fonica; questo può essere condotto anche con la collaborazione degli studenti, in modo da favorire motivazione e autonomia nell'apprendimento. È opportuno che le attività siano dosate in modo graduale e che siano proposte in maniera gradevole e con atteggiamento ludico, facendo ricorso, oltre a registrazioni, anche a tecniche didattiche che possono includere la rappresentazione dei suoni con il corpo, giochi, canzoni e video. Familiarizzare gli studenti con le trascrizioni fonemica e fonetica, è importante per il controllo della pronuncia nei dizionari, ed anche per superare le difficoltà rappresentate dalla distribuzione dei suoni nella catena parlata e per acquisire fluentezza.

3. CONCLUSIONE

L'insegnamento della pronuncia dell'italiano a studenti stranieri dovrebbe essere basato su una chiara consapevolezza da parte dell'insegnante del modello da proporre e del metodo da utilizzare. Per un

efficace insegnamento della pronuncia appare fondamentale poter disporre di analisi rigorose dei sistemi fonologici sia della lingua materna che della lingua oggetto dell'insegnamento. Si tratta di un requisito indispensabile per analizzare i problemi d'interferenza fonica, intervenendo con attività appropriate. L'insegnamento dovrebbe proporre un percorso che vada dalla consapevolezza teorica all'applicazione pratica, adattando le attività in relazione alle caratteristiche degli studenti e alle finalità del corso.

References

Canepari, L. (1999). *La Fonetica dell'italiano*. Venezia: Itals.
Canepari, L. (2000). *Dizionario di Pronuncia Italiana.* Bologna: Zanichelli.
Canepari, L. (2004). *Manuale di Pronuncia Italiana.* Bologna: Zanichelli.
Canepari, L. (2006). *Avviamento alla fonetica.* Torino: Einaudi.
Coveri L., Benucci A., Diadori P. (1998). *Le varietà dell'italiano: manuale di sociolinguistica italiana*. Siena, Università per stranieri di Siena; Roma: Bonacci.
Costamagna, L. (1996). *Pronunciare l'italiano.* Perugia: Guerra.
Costamagna, L. (2000). *Insegnare e imparare la fonetica.* Torino: Paravia.
Lepschy A. L., Lepschy G. (1984). *La lingua italiana: storia, varietà dell'uso, grammatica*. Milano: Bompiani.
Santipolo, M. (2003). "Uno, nessuno, centomila: quale italiano insegnare". *Bollettino Itals Aprile 2003*. Venezia: Itals.
Simionato, Maria Assunta (2004). "Metodo fonetico e tecniche didattiche". *Bollettino Itals Novembre 2004* . Venezia: Itals.
Zagnoli, M. (2007) 'Problemi d'interferenza fonica degli studenti d'italiano di madre lingua bulgara', in *Словото класическо и ново: Юбилейна конференция на Факултета по класически и нови филологии, Унив. изд. Св. Климент Охридски*, pp. 525-532, Sofia, Bulgaria.
Zagnoli, M. (2007) 'Insegnare l'Intonazione italiana con il metodo fonetico. Un'esperienza con studenti bulgari' in *Itals. Didattica e linguistica dell'italiano come lingua straniera*, n. V, 14.

Marco Zagnoli

TEACHING THE ENGLISH PRONUNCIATION :
SOME CONSIDERATIONS ON THE MODEL AND METHOD

Summary

In view of the great variety of regional pronunciations in the Italian territory, we have addressed the issue of the pronunciation model to be proposed to foreign students. We have analyzed the problem from the sociolinguistic, phonetic and phonological points of view and we have defined the concepts of standard, semi-standard and neutral pronunciation, while discussing their educational implications. We have also addressed the methodological question, starting from the premise that effective teaching can only be based on a sound understanding of the fundamental principles of phonetics and phonology, and that the path should proceed from theoretical knowledge, to practical application, following a rigorous methodology, such as the one divulged and theorized by prof. Canepari of the University Ca 'Foscari of Venice, through the "phonetic method", based on the principles of functional and articulatory phonetics, of which we have described the basic features.
Keywords: Italian, pronunciation, phonetics, phonology, model, method.

Marco Zagnoli
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
marcozagnoli@libero.it

Nataša Vukajlović – Andrea Žerajić

STEREOTIPI O CILJNOM JEZIKU I KULTURI U UČENJU NEMAČKOG JEZIKA

Budući da svaki učenik stranog jezika ne treba da ovlada samo jezičkim kompetencijama, već i interkulturnim specifičnostima ciljnog jezika, bitno je utvrditi kakva su mišljenja i stavovi učenika o govornicima i kulturi jezika koji uče. U istraživanju o stereotipima vezanim za Nemačku i učenje nemačkog jezika anketirali smo učenike različitog uzrasta i motivacije, kao i institucionalno-obrazovnog okvira. Prethodno navedeni faktori poslužili su za kategorizaciju odgovora ispitanika prema stepenu stereotipnog razmišljanja, odnosno manjoj ili većoj otvorenosti ka nemačkom jeziku i kulturi. Rezultati istraživanja su pokazali da učenici koji nemački jezik uče motivisano i duži vremenski period ne pokazuju manju sklonost ka sterotipizaciji, kao i da su određene, bilo pozitivne ili negativne predrasude, toliko uvrežene u javnom mnjenju da ih ispitanici svih kategorija prihvataju kao činjenicu. Cilj bavljenja stereotipima u nastavi stranih jezika nije nužno razgradnja, već njihovo preispitivanje i kritički osvrt na njih.

Ključne reči: stereotipi, predrasude, interkultura, učenje nemačkog jezika

1. UVOD – O INTERKULTURNOM PRISTUPU

Savet Evrope definiše u *Zajedničkom evropskom referentnom okviru za žive jezike* osnovne ciljeve i planirane ishode učenja stranog jezika, pa je tako na prvom mestu sticanje tzv. multilingvalne i multikulturne kompetencije. Fokus je sada na upotrebi jezika (pragmalingvistika), na razumevanju (i razumljivosti), a ne na tačnosti, jer jezik je instrument čovekovog delovanja (zbog čega se između ostalog drastično menjaju i socijalne forme: grupni i partnerski rad je daleko popularniji od frontalne nastave i nastave zasnovane na lekcijama iz udžbenika), a nastavnici se u praksi nalaze pred dilemom, da li više razvijati lingvističke ili komunikativne veštine.

Analiza učeničke perspektive postavila je osnovu za interkulturni koncept nastave stranog jezika kojim Landeskunde odn. Cultural Studies postaju sastavni, neizbežni element gradiva, a samim tim stereotipi i predrasude idealni podsticaj dijaloga zasnovanog na interkulturnoj razmeni. U ovom kontekstu u nastavi stranih jezika se ističu kulturne specifičnosti i određeni individualni faktori učenika i porede se segmenti polazne i ciljne kulture (kultura, politika,društvena perspektiva i sl.).

Razvoj interkulturnog koncepta implicirao je određene posledice. Pre svega se u interkulturnom poređenju polazi iz sopstvene (jezičke ili kulturne) perspektive, te samim tim individualno postaje sastavni i legitimni deo procesa usvajanja stranog jezika. Progresija učenika se posmatra iz druge perspektive, gramatička progresija nije više najbitnija, već pre izvesna „komunikativna progresija“ odnosno ovladavanje određenim strukturama koje su neophodne u komunikativnim činovima na stranom jeziku. Zatim, javlja se i potreba za regionalnim udžbeničkim materijalom, kako bi i sam udžbenik podržao interkulturno poređenje i dao dodatne ideje i povode za rad na času. Nastavnici se međusobno organizuju u grupe i timski rade na razvoju novih nastavnih sadržaja, materijala, na osvežavanju nastave i uvodenju inovativnih segmenata nastave.

2. STEREOTIPI I PREDRASUDE

U okviru interkulturnog pristupa koji podrazumeva otvorenost prema drugima, važno je sagledati, ali i prihvatiti norme ponašanja, kao i razlike između sopstvene i tuđe kulture. Interkultura kao koncept daje povod za mnoge refleksije. Razlike koje postoje među ljudima, tako, često prerastaju u ustaljene

slike koje stvaramo o drugima grupama, bilo da su u pitanju čitavi narodi, žene, osobe drugačije seksualne orijentacije ili manjinsko stanovništvo jedne zemlje. Takve slike se nazivaju *stereotipima*. Oni su pojednostavljeni i standardizovani sudovi ili uopštavanja koje jedna grupa može imati o sebi ili *drugima*; manjak kompleksnosti slika koje stvaramo dovodi do vrlo ekstremnih (pozitivnih ili negativnih) stereotipa, pa tako na ovim prostorima vlada mišljenje da su Italijani temperamentni, a od svih Engleza očekujemo da u pet piju čaj.

Stereotipi nastaju na osnovu neke osobine, odlike ili fizičke odrednice koje se pripisuju velikom broju ljudi, odnosno čitavim grupama. Veoma su raširen i često duboko usađeni u svest pojedinaca koji ih uopšte i ne dovode u pitanje. Postoji neslaganje po pitanju njihovog nastanka, pa tako Bracht smatra da su oni „proizvod nelogičnih i neinteligentnih misaonih procesa ili bazirani na nekritički prihvaćenim informacijama iz sumnjivih izvora" (Bracht, 1994: 78, cit. u Wagner, 2008: 17), dok Firges i Melenk stereotipe ne vide kao pogrešne sudove o nacijama i grupama nastale iz gluposti ili mržnje, već kao „neizdiferencirane pokušaje da se tuđa realnost shvati i uklopi u sopstveni iskustveni prostor" (Firges&Melenk, 1985: 97 cit. u Wagner 2008: 15).

Stereotip se često pojmovno poklapa sa terminom predrasuda. Predrasude su unapred doneseni sudovi ili mišljenja o drugima – opet najčešće grupama. One su najčešće negativne, tako da Wagner (2008: 20) i jezički povezuje nemačku reč *Vorurteil* (predrasuda) sa *verurteilen* (osuditi/ presuditi). Nastaju preuzimanjem tuđih mišljenja ili stavova bez provere njihove ispravnosti ili oslanjanja na činjenice. Tako se određena osobina neke osobe pripisuje svima osobama grupe čiji je ona član. Pošto su najčešće negativne, kod pripadnika drugih grupa izazivaju odbojnost i često mogu da dovedu do netolerancije i diskriminacije. One imaju kognitivnu (stereotip o drugome), afektivnu (odbojnost prema njemu) i konotativnu (diskriminacija) komponentu. U Nemačkoj npr. žive i stranci koji zbog neadekvatnog obrazovanja ne mogu da nađu posao i žive od socijalne pomoći. U vremenima koja su obeležena finansijskim krizama i teškom ekonomskom situacijom, nezadovoljni Nemci bi mogli izvesti sledeći zaključak:

→ Stranci u Nemačkoj žive na račun nemačkog poreskog obveznika. → Ne volim strance, jer zbog njih imam manje novca. → Izbacite strance iz Nemačke!

Stereotipi mogu biti i pozitivni. Često su proizvod dugogodišnjeg marketinga i potiču iz domena privrede kako bi se privukli kupci, pa se, primera radi, određene marke automobila smatraju naročito pouzdanim, druge brzim ili je stvar prestiža posedovati ih.

Stereotipi i predrasude, iako donekle slični, pre svega se razlikuju u sledećem: Predrasude su apstraktnije i podrazumevaju negativan stav prema drugim grupama, dok su stereotipi proizvod uopštavanja određenih osobina, pomažu nam da se izborimo sa kompleksnošću sveta i nude mogućnost za identifikaciju. Sebi se uglavnom pripisuju pozitivne osobine, a drugima negativne:

→ Srbi za sebe: Srbi su gostoljubivi, druželjubivi, prijemčivi...

→ Drugi o Srbima: Srbi su zlikovci, ubice, nacionalisti... U literaturi se stereotipi dele na autostereotipe i heterostereotipe (Wagner, 2008: 18). Heterostereotipima opisujemo pripadnike druge grupe; autostereotipi su sudovi koje osoba ili grupa stvara o sebi. Grupa se često identifikuje sa vladajućim stereotipom, čak i kada je negativan. To im olakšava kretanje unutar svoje grupe, ali značajno otežava uklapanje u novu sredinu ili prihvatanje u tuđu grupu. Zato su u najnovije vreme najvažniji ciljevi istraživanja stereotipa „osvešćivanje o postojanju stereotipa u svakodnevnom diskursu i zalaganje za diferencirano bavljenje ovom temom, naročito u masovnim medijima" (Redder, 1995: 315, cit. u Wagner, 2008: 13).

Istorijski gledano, Walter Lippman prvi je 1922. godine uveo pojam stereotip, koji je označavao „slike u glavi" (v. Wagner, 2008: 9), pojednostavljene slike koje nisu služile vrednovanju, već su predstavljale generalizaciju ili pojednostavljivanje u cilju svođenja kompleksnosti sveta na prihvatljivu meru. Lippman, po zanimanju novinar, smatrao je da upravo mediji dovode do učvršćivanja i održavanja tih slika, koje postaju „rigidne i otporne na promenu". Gordon Allport 1954. godine objavljuje delo „The Nature of Prejudice", opisujući predrasude kao opasne, ali i veoma korisne za stvaranje interkulturnih i političkih konflikata. „Kognitivni obrt" (Wagner, 2008: 12) u istraživanju predrasuda i stereotipa nastaje krajem 60-ih sa Tajfelom koji je kritikovao dotadašnje pristupe stereotipima i predrasudama kao nečemu negativnom i bolesnom. On je smatrao da su oni rezultat normalnih i prirodnih procesa doživljavanja i vrednovanja.

Stereotipi često nastaju ili se makar produbljuju u ekonomski nestabilnim vremenima, periodima ratova, siromaštva ili drugih kriza. Pripadnici jedne grupe (*ingroup)* se tada, između ostalog pomoću stereotipa, distanciraju od drugih grupa (*outgroup*) – ratnih neprijatelja, azilanata, siromašnijih ili bogatijih od sebe.

3. STEREOTIPI I UČENJE STRANOG JEZIKA

U kontekstu nastave stranog jezika, postavlja se pitanje da li su oni uopšte važni i, ako jesu, da li se i na koji način njima treba baviti. Savremeni pristupi nastavi, pre svega interkulturni pristup, naglašavaju značaj slike koju imamo o sebi i drugima. Slike prouzrokuju stavove i motivaciju, a oni opet dovode do boljeg ili lošeg uspeha u usvajanju jezika. Proces akulturacije biće ubrzan, ukoliko učenik nauči ne samo jezik, već i usvoji sva znanja o načinu života i kulturnim osobenostima ciljne zemlje. U to spada i otvorenost ka govornicima i kulturi, o kojima nemamo usku i simplifikovanu sliku, već ih posmatramo na izdiferenciran način i naučimo da ih doživljavamo kao višeslojne ličnosti. Kulturni šok, izazvan izneverenim očekivanjima koje smo imali o ciljnoj kulturi, može dovesti do otuđenja, ljutnje, neprijateljstva, frustracije, nesreće, tuge, usamljenosti, čežnje za domom, pa čak i bolesti (Brown 2007: 194).

Treba naglasiti da stereotipi imaju s jedne strane prednosti, budući da nam pomažu da se snađemo u obilju informacija. Usvajanje jezika podrazumeva i poređenje svog i ciljnog jezika, ali i navika, izgleda, specifičnosti, kroz proces u kome skupljamo i slažemo utiske i saznanja (Wagner, 2008: 67). S druge strane, međutim, ovakav saznajni proces nam ne pruža mogućnost da pripadnike jedne kulture doživimo kao jedinke, već kao masu. Kroz stereotipe upoznajemo samo kolektivni identitet, ali ne i pojedine identitete svake osobe. U skladu sa tim, bavljenje stereotipima mora da postane deo nastave stranog jezika.

Prvo treba utvrditi koji su postojeći stereotipi koje učenici imaju o izvornim govornicima i ciljnoj kulturi. Drugi korak je kritički osvrt na njih, odnosno eksplicitno bavljenje pitanjem kako su i zašto nastali, zatim sledi konfrontacija sa stereotipima u vidu raznih nastavnih sadržaja (npr. autentični materijal). Cilj nije nužno razgradnja stereotipa, već preispitivanje istih i kritičko razmišljanje o njima.

4. ISTRAŽIVANJE

Naše istraživanje bavi se prvim korakom – utvrđivanjem postojećih stereotipa o Nemcima i nemačkoj kulturi. U cilju otkrivanja stereotipnih stavova vezanih za nemačko govorno područje sproveli smo anketu na nekoliko privatnih i državnih institucija na području Beograda koje pružaju mogućnost za učenje nemačkog kao stranog jezika. Upitnik za koji smatramo da će pokazati realnu sliku o postojanju stereotipa kod osoba koje uče nemački jezik sproveli smo u:

- ➜ državnim institucijama različitih nivoa obrazovanja i
- ➜ privatnim školama za učenje jezika

Pojedinačno posmatrano, istraživanje smo sproveli po sledećim kategorijama:

- ➜ u završnom osmom razredu tri osnovne škole u Beogradu
- ➜ u III razredu Filološke gimnazije u Beogradu
- ➜ sa studentima III godine germanistike Filološkog fakulteta u Beogradu
- ➜ sa polaznicima kursa jezika u jednoj privatnoj školi jezika

Ispitanici su učenici, studenti i polaznici kurseva nemačkog jezika, čiji nivo znanja varira na skali od A1 do C2 Zajedničkog evropskog okvira. U anketu su takođe uključene osobe koje su duže vreme boravile u nekoj od zemalja nemačkog govornog područja pa su time dostigle nivo maternjeg govornika. Ispitanike smo kvalitativno svrstali u dve kategorije:

- ➜ one za koje se pretpostavlja da nemački jezik uče **motivisano**, odnosno zbog postizanja ličnih ciljeva, samim tim što ga biraju kao glavni jezik u gimnaziji ili budući poziv, bilo iz ljubavi prema jeziku ili generalnog interesovanja za nemačko govorno područje. Ovde okvirno ubrajamo učenike Filološke gimnazije, studente Filološkog fakulteta koji nemački uče kao glavni ili

izborni predmet kao i polaznike kurseva u privatnim školama, dakle sve one za koje smatramo da je učenje nemačkog jezika lični izbor. Treba ipak naglasiti da i među ispitanicima ove kategorije postoji određeni broj onih koji su se sticajem okolnosti našli u određenoj instituciji (npr. Filološka gimnazija), te njihova motivacija za učenje nemačkog jezika nije jasno definisana.

- one za koje se pretpostavlja da nemački jezik uče **manje motivisano**, odnosno zato što im je on nametnut planom i programom škole koju pohađaju i nije stvar ličnog izbora, a gde nije postojala mogućnost slobodnog izbora stranog jezika

Upitnik pored uvodnog dela koji se odnosi na lične podatke o ispitaniku (pol, godište, nivo znanja, institucija, boravak u dotičnim zemljama, ostali jezici) sadrži još ukupno četiri dela koji treba da oslikaju tendenciju ispitanika ka stereotipima.

U prvom delu ispitanici navode lične razloge za učenje nemačkog jezika. Ovaj deo služi kategorizaciji ispitanika po pitanju motivisanosti.

Drugi deo sadrži 11 pitanja otvorenog tipa čiji su odgovori u vidu prve asocijacije na neku stvar vezanu za Nemačku: *Nemac je..., Nemica je..., Nemci jedu..., Nemci voze..., Ličnost iz Nemačke koja ti prva padne na pamet...* itd.; postojanje velikog broja istih odgovora različitih ispitanika jasno bi ukazalo na postojanje tendencije ka stereotipima.

Treći deo sastoji se od 18 stereotipnih izjava koje su autori samostalno zadali kao najuvereženije stereotipne kategorije o Nemcima i nemačkoj kulturi, poput „U Nemačkoj se bolje živi“, „Nemci uvek plaćaju odvojeno“, „Nemci su skloni nacizmu“. Zadatak ispitanika je da izabere jednu od ponuđenih opcija – da, ne ili možda – kako bi se identifikovao ili distancirao od date izjave.

Poslednji, četvrti, deo nastao je iz potrebe da se pored Nemačke uzmu u obzir i druge zemlje nemačkog govornog područja, Austrija i Švajcarska, odnosno da se utvrdi da li ispitanici prave razliku između pripadnika ova tri naroda ili sve njih smatraju naprosto „Švabama“. Tako se u ovom delu mogu naći pitanja kao što su „Da li pri pomenu nemačkog jezika pomisliš i na Austriju i Švajcarsku“ ili „Da li praviš razliku između Nemaca, Austrijanaca i Švajcaraca?“. Ukoliko bi se ispostavilo da većina ispitanika pravi razliku između ova tri naroda, onda to iziskuje dalja istraživanja sa ciljem da se ustanovi prema kojoj od dotičnih zemalja postoji najveća tendencija ka formiranju stereotipa.

Upitnik pruža mogućnost analize sledećih hipoteza:

- osobe koje motivisano uče nemački jezik pokazuju manju sklonost ka stereotipima od osoba koje ga uče nemotivisano;
- tendencija ka stereotipima je obrnuto srazmerna dužini vremenskog perioda učenja nemačkog jezika;
- određene, bilo pozitivne, bilo negativne predrasude, toliko su uvrežene u javnom mnjenju da ih ispitanici svih kategorija prihvataju kao činjenicu

Ovde su prikazani rezultati ankete sprovedene na kursu jezika u privatnoj školi stranih jezika, zatim u tri osnovne škole (Drinka Pavlović u kojoj se nemački uči od I razreda sa časovima nemačkog svakoga dana, Braća Baruh, u kojoj se do ove godine nemački učio isključivo fakultativno, i Jovan Sterija Popović u kojoj se nemački uči kao drugi strani jezik sa fondom časova 4-3-2-2[1]). Svim ispitanicima je maternji jezik srpski i svi su slobodnom procenom i na osnovu opisnih odrednica nivoa znanja svrstali svoje znanje u osnovno (A1, A2), napredno (B1, B2), kompetentno (C1, C2) i znanje izvornog govornika (C2+). Polaznicima kursa je ova kategorizacija bila znatno lakša s obzirom da pohađaju određeni kurs, dok su učenici osnovnih škola i gimnazija znanje klasifikovali prema sopstvenom osećaju.

Analizirajući tip slobodnih odgovora i odgovora na u upitniku zadate tvrdnje, dolazi se do zaključka da su pre svega zasnovani na društvenim faktorima kao uzročnicima manje ili veće motivisanosti učenika uključujući afektivnu komponentu kao što je ljubav prema datom jeziku i želja za upoznava-

[1] Istraživanje je sprovedeno školske 2010/11. godine pre smanjenja fonda časova drugog stranog jezika shodno novom kurikulumu za osnovne škole

njem i razumevanjem strane kulture i kulturnih proizvoda, komunikativnu komponentu koja podrazumeva želju za integracijom i komunikacijom s ljudima kojima je nemački jezik maternji, drugi ili strani jezik pomoću kojeg ostvaruju komunikaciju među ljudima drugoga govornog područja i profesionalnu orijentaciju koja uključuje razloge vezane za poznavanje nemačkog jezika u okvirima budućeg radnog mesta ili stručnog usavršavanja. Rezultati istraživanja imaju za cilj da pokažu u kojoj su meri stavovi prema ciljnom stranom jeziku i njegovoj kulturi pod uticajem motivacije učenika, uslovljene sredinom i ličnim afinitetima.

4.1. Osnovna škola

Ukupan broj ispitanika u osnovnim školama je 46 (Drinka Pavlović 17, Jovan Sterija Popović 19 i Braća Baruh 10); svim učenicima je srpski jezik maternji i 46% svoj nivo znanja opisuje kao napredan (B1, B2) dok 1 učenik definiše kao kompetentno (C1).

Kao lične razloge učenja nemačkog deca navode: primorana sam, potreba za ovim jezikom prilikom posete Nemačkoj, obaveza u školi, lični afiniteti, zbog odabira nemačkog kao drugog jezika na Filološkom fakultetu, zbog budućeg obrazovanja, muzika, interesantan jezik, ne znaju razlog, mogućnost sporazumevanja, ocena koja ulazi u prosek, roditelji su odabrali ovaj jezik, život u Austriji ili Nemačkoj, nije bilo drugog izbora, ljubav prema jezicima, potreban jezik za posao u budućnosti, prednost znanja stranih jezika.

4.2. Filološka gimnazija

U istraživanju je učestvovalo 18 učenika (16 ženskog i 2 muškog pola), između 17-18 godina. Jedna trećina svoje znanje nemačkog opisuje kao osnovno (nivo A1/ A2), dok ostali smatraju da im je znanje napredno (nivo B1/ B2). Svi ispitanici pored nemačkog govore i engleski, a u zemljama nemačkog govornog područja su skoro svi bili (turistički, na ekskurzijama, najduže dva meseca).

Na pitanje da navedu razloge za učenje nemačkog jezika, oni odgovaraju da ga vole, da im se sviđa, da su ga vremenom zavoleli (55%), da su upali u nemačko odeljenje, da moraju da ga uče (27%), ali i da je koristan, da mogu da čitam dela na nemačkom, „što bi moj ćale reko: Nemci će vladati svetom, jer su moćan narod“, da mogu da slušam muziku na nemačkom, zato što je koristan, šanse za napredak, što više jezika, to bolje.

4.3. Filološki fakultet

U anketiranju je učestvovalo 43 studenata (31 ženskog i 12 muškog pola), uzrasta između 21-28 godina. Maternji jezik im je srpski, 70 % boravilo ili duži period živelo u nekoj od zemalja nemačkog govornog područja (21% je procenilo da poseduje jezičku kompetenciju koja odgovara izvornom govorniku), a svi pored nemačkog govore bar još jedan strani jezik.

Kao lične razloge za učenje nemačkog studenti navode: ljubav prema jeziku (55%), nalaženje dobrog posla (33%), upoznavanje kulture, naroda (23%), želju da postanu nastavnici ili prevodioci (9%), selidbu u zemlju nemačkog govornog područja.

4.4. Kurs jezika

Anketirano je 28 studenata/polaznika kursa uzrasta od 22-30 godina, od toga 17 osoba ženskog i 11 muškog pola, početnog i srednjeg nivoa znanja.

Kao lične razloge za učenje nemačkog jezika naveli su: značaj nemačkog jezika za pronalaženje dobrog/boljeg posla u budućnosti, usavršavanje jezičkih kompetencija radi trenutnog posla u nemačkog

kompaniji, mogućnost zapošljavanja u nekoj od zemalja iz nemačkog govornog područja, mogućnost daljeg školovanja u Nemačkoj, lične afinitete prema ovom jeziku, nemačkoj kulturi, nedostatak prilika za učenje nemačkog u dosadašnjem osnovno- i srednjoškolskom obrazovanju, želja za usavršavanjem znanja nemačkog stečenog u osnovno- i/ili srednjoškolskom obrazovanju, želja za ovladavanjem još nekim jezikom osim engleskog (iako nemački definišu kao težak smatraju da je pored engleskog najkorisniji strani jezik), želja za znanjem, potreba za snalaženjem u stručnoj literaturi na nemačkom jeziku, želja za učenjem nemačkog inspirisana lepotom zemlje, nemačkim pivom i kobasicama, dopadaju im se Nemačka i Austrija.

Upitnikom je zahtevano da za svaku od sledećih reči ili tvrdnji ispitanici navedu asocijaciju (u vidu jedne reči) koja im prva padne na pamet. Analizom rezultata utvrđeno je da ispitanici često nisu bili u stanju da se ograniče na jednu reč, već su davali opisne odgovore. Odgovori su prikazani u prilogu u tabeli 1.

5. REZULTATI

U prvom delu ankete od ispitanika je očekivano da navedu asocijacije za određene pojmove vezane za Nemce i Nemačku.

Za pojam „Nemačka“, svi ispitanici imaju skoro isključivo pozitivne ili neutralne asocijacije (bogata, savršena, civilizovana, ekonomska sila, moćna, uređena, Ramštajn, čista); samo studenti Filološkog fakulteta i đaci u osnovnim školama imaju poneku negativnu asocijaciju, kao npr. Hitler, fašistička. „Nemački jezik“ je za učenike osnovnih škola skoro isključivo ružan, težak, odvratan, smor, glup. Dok na Filološkom fakultetu preovladavaju pozitivne asocijacije (interesantan, pravilan, zvučan, moćan), na kursu i u Filološkoj gimnaziji su i jedne i druge asocijacije podjednako zastupljene (izražajan, divan, sistematičan, lep, ali i zahtevan, neromantičan, nevoljen, oštar, ali super za svađu).

„Nemca“ ispitanici svih kategorija opisuju pretežno karakteristikama vezanim za fizički izgled gde se pojavljuje stereotip o plavom, riđem, žutom, svetloputom, belom, često i debelom i rumenom muškarcu. Veoma retko se pojavljuju negativni opisi (pijan, strog, nedruželjubiv, rezervisan), dok se često sreću pozitivne asocijacije (odgovoran, organizovan, disciplinovan, odgovoran, vredan).

Slično je i sa pojmom „Nemice“ izuzev činjenice da se retko pojavljuju negativne asocijacije vezane za fizički izgled (plava, riđa, žuta, lepa, zgodna, sisata, obdarena, nosi kikice). Na kursu jezika primetni su sledeći interesantni najraznovrsniji odgovori: Štefi Graf, vegetarijanac, dobar prijatelj, u suknji.

Nemci, prema mišljenju studenata, polaznika kursa i učenika Filološke gimnazije, jedu pre svega kobasice (83% u Filološkoj gimnaziji), zatim zdravo ili nezdravo (u Meku, aditive, brzu hranu). Učenici osnovnih škola su jedina kategorija koja nije usvojila stereotip o kobasicama te daje najraznovrsnije odgovore (salatu, čokoladu, sve, hranu, pljesku, mnogo, hleb, KFC).

Slična situacija je i sa odgovorom na pitanje šta „Nemci piju“. Izuzev učenika osnovne škole koji navode rakiju, viski, piće, sve, pivo, mnogo, svi ostali ispitanici smatraju da Nemci piju isključivo pivo.

Kao odgovor na pitanje šta „Nemci voze“ ispitanici navode pretežno sve marke nemačkih automobila (osim polaznika kursa od kojih 80% odgovara da Nemci voze VW), ali i način na koji Nemci voze (brzo, iskusno, po pravilima, nervozno, besna, dobra kola).

Osnovna škola i Filološka gimnazija imaju skoro isključivo pozitivne asocijacije kada odgovaraju na pitanje po čemu su Nemci poznati (automobili, dobri proizvodi, sajmovi, Oktoberfest, kobasice, pivo, razmišljanje, pamet, marljivost, po sandalama i belim čarapama), dok najčešće odgovore studenata Filološkog fakulteta i polaznika kursa možemo podeliti u tri grupe – pozitivne osobine, ličnosti ili karakteristike (po organizovanosti, tačnosti, radu, bogatstvu, čistoći, kulturi, umetnosti, Geteu, Oktoberfestu), proizvode (pivu, kobasici, automobilima, gumenim bonbonama, tehnici) i negativne (ratovima, hladnoći, škrtosti).

Najčešće navedeni “Nemački gradovi” su Berlin, Minhen, Frankfurt, ali se kod svih pojavljuju i manje poznati kao što su Ulm, Keln, Dortmund, Dizeldorf, Štutgart.

Ličnosti koje navode studenti Fililoškog fakulteta su one koje su vezane za njihove studije (Gete, Šiler, Man, Niče), zatim ličnosti iz javnog života, ali i Danac Hans Kristijan Andersen! Osnovna škola i kurs navode najrazličitije ličnosti iz javnog života i sporta, dok više od polovine učenika Filološke gimnazije navodi Hitlera.

"Razlog za posetu Nemačkoj" su najčešće turizam i učenje jezika. Jedino neki učenici osnovnih škola navode i da ne žele da je posete i da ne postoje razlozi za posetu.

U drugom delu ankete zahtevano je da ispitanici odgovorima da, ne ili možda ocene navedene stereotipne tvrdnje.

Kao izrazito stereotipne kategorije (više od 50% ispitanika) izdvojile su se sledeće tvrdnje: U Nemačkoj se dobro živi, Nemcima je posao uvek na prvom mestu, Nemci poštuju zakone, Nemci su uvek dobro organizovani, Nemci su tačni i precizni, Nemci prave isključivo kvalitetne proizvode, Nemci su fizički lako prepoznatljivi. Nasuprot tome, nestao je sterotip o Nemcu koji ne ume da se druži i nema smisla za humor, pošto nijedna kategorija ispitanika ne veruje u ove tvrdnje. Ipak, izdvajaju se odgovori učenika Filološke gimnazije koji pokazuju skoro potpuno odsustvo sklonosti ka stereotipima.

Tabela 2.

% od 42 studenata Filološkog fakulteta	% od 46 učenika osnovnih škola	% od 28 polaznika kursa	% od 18 učenika Filološke gimnazije		
18 (42%)	11 (24%)	11 (39%)	3 (16%)	smatra da	U Nemačkoj sve funkcioniše savršeno
7 (16%)	16 (35%)	17 (60%)	1 (6%)		U Nemačkoj bih lako našao/la posao
26 (60%)	28 (61%)	25 (89%)	12 (67%)		U Nemačkoj se dobro živi.
25 (58%)	18 (39%)	17 (60%)	6 (33%)		Nemcima je posao uvek na prvom mestu
5 (12%)	2 (4%)	3 (11%)	0		Nemci žive dobro i kada nemaju posao
38 (88%)	29 (63%)	26 (93%)	15 (83%)		Nemci poštuju zakone
33 (77%)	28 (61%)	19 (68%)	9 (50%)		Nemci su uvek dobro organizovani
38 (88%)	23 (50%)	23 (82%)	16 (89%)		Nemci su tačni i precizni
18 (42%)	9 (7%)	14 (50%)	0		Nemci uvek plaćaju odvojeno
23 (54%)	29 (63%)	16 (57%)	4 (22%)		Nemci prave isključivo kvalitetne proizvode
5 (12%)	7 (7%)	6 (21%)	2 (11%)		Nemci ne umeju da se zabavljaju
3 (7%)	5 (11%)	1 (4%)	0		Nemci ne vole da se druže
5 (12%)	7 (7%)	8 (29%)	1 (6%)		Nemci nemaju smisla za humor
6 (14%)	9 (7%)	7 (25%)	0		Nemci nerado psuju
28 (65%)	23 (50%)	18 (64%)	9 (50%)		Nemci su fizički lako prepoznatljivi
4 (9%)	8 (17%)	7 (25%)	1 (6%)		Nemci su konzervativni
8 (19%)	9 (7%)	2 (7%)	0		Nemci ne vole strance
5 (12%)	15 (33%)	7 (25%)	0		Nemci su skloni nacizmu

U nastavku istraživanja hteli smo da proverimo da li ispitanici prave razliku između Nemaca, Austrijanaca i Švajcaraca kao govornika nemačkog jezika. Pokazalo se da sve kategorije ispitanika prave pomenutu razliku, sa najvećim postotkom među učenicima Filološke gimnazije. Oni, takođe, pri pomenu nemačkog jezika ipak pomisle i na Austriju i Švajcarsku (63% studenata u odnosu na 61 % učenika Filološke gimnazije, 33% učenika osnovnih škola i 27% polaznika kursa), što ukazuje da motivisanost, dužina školovanja, nivo i tip obrazovanja doprinose razvoju njihove svesti o važnosti interkulture kao koncepta. S druge strane, iznenađuje da čak 84% studenata smatra da njihovi odgovori realno prikazuju Nemačku i Nemce.

6. ZAKLJUČAK

Analizom rezultata ankete došli smo do zaključka da oni koji nemački jezik uče nemotivisano ne pokazuju veću sklonost ka stereotipizaciji u odnosu na one koji ga uče motivisano, čime je oborena naša prva hipoteza. Naime, učenici osnovnih škola su na pet tvrdnji (Nemci jedu; Nemci piju; Nemci voze, Ličnost iz Nemačke, Razlog za posetu Nemačkoj) imali najraznovrsnije asocijacije koje spadaju u kategoriju neutralnih. U prilog tome su učenici Filološke gimnazije, koji motivisano uče nemački jezik, u zatvorenom tipu pitanja pokazali izuzetnu otvorenost ka stranoj kulturi i nesklonost sterotipizaciji. To se može objasniti činjenicom da su ovi učenici tokom nastave bili u stalnom dodiru sa autentičnim tekstovima i izloženi interkulturnom pristupu, čime su razvili sposobnost nepreuzimanja stereotipnih kategorija bez prethodne provere.

Druga hipoteza, koja je glasila da je tendencija ka stereotipima obrnuto srazmerna dužini vremenskog perioda učenja nemačkog jezika, takođe je oborena nakon analize rezultata. Tako, na primer, studenti Filološkog fakulteta, od kojih su mnogi nemački jezik počeli da uče još u osnovnoj školi, daju stereotipne odgovore, iako vrlo često izrazito pozitivne. Ovde bi svakako trebalo ukazati i na njihovu motivisanost da nauče nemački jezik i da zemlju i narod ciljnog jezika stave u pozitivan interkulturni kontekst, što je i dovelo do tih, pre svega, pozitivnih asocijacija.

Treću hipotezu proverili smo uz pomoć tabele 2. Iz nje se da zaključiti da studenti Filološkog fakulteta i polaznici kursa jezika i dalje daju slične odgovore, tj. skloniji su preuzimanju uvreženog mišljenja o Nemcima i Nemačkoj, iako pre svega onih pozitivnih (88% studenata i 82% polaznika kursa smatra da su Nemci tačni i precizni; 77% studenata i 68% polaznika kursa smatra da su Nemci dobro organizovani). Neke predrasude su tako jake da su poznate i učenicima osnovnih škola (npr. 88% studenata, 93% polaznika kursa i 63% učenika tvrdi da Nemci poštuju zakone; 65% studenata, 64% polaznika kursa i 50% učenika potvrđuje da su Nemci fizički lako prepoznatljivi; 54% studenata, 57% polaznika i 63% učenika kaže da Nemci prave isključivo kvalitetne proizvode i ujedno ispitanici ove kategorije daju najraznovrsnije odgovore na temu proizvoda). Jedina grupa koja je u svojim stavovima prema Nemcima i nemačkoj kulturi oslobođena stereotipa jesu učenici Filološke gimnazije, koji su u samo dve formulacije pokazali sklonost pozitivnim predrasudama (Nemci uvek poštuju zakone, Nemci su tačni i precizni).

Postavlja se pitanje zašto studenti, učenici Filološke gimnazije i polaznici kursa, koji inače nemački uče motivisano skoro jednoobrazno odgovaraju *pivo i kobasice* na tvrdnje *Nemci piju, Nemci jedu*. S obzirom da interkulturni pristup podrazumeva i poznavanje određenih navika i osobenosti govornika ciljnog jezika ovi odgovori mogu biti protumačeni kao deo kulturološkog imidža koji se neguje kroz udžbenike, medije i realnu interkulturnu interakciju. Iz tog razloga ovi stereotipi bivaju preuzeti kao patern bez preispitivanja njihove validnosti i postaju nepromenljiv stereotip.

Literatura

Bideau, B. (2007). *Interkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht?* Bochum: Grin Verlag für akademische Texte.

Brown, H.-D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. White Plains New York: Pearson Education.

Europarat (2001). *Gemeinsamer Europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen.* München: Langenscheidt

Heringer, H.-J. (2007). *Kulturstandards und Stereotypen.* U *Interkulturelle Kommunikation*, 2. izdanje. Tübingen i Basel: A. Francke Verlag, 181-204.

Neuner, G & Hunfeld, H. (2004). *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts. Eine Einführung.* München: Langenscheidt

Schulz, R., i B. Haerle 1996. Beer, Fast Cars, and ...: Stereotypes Held by U.S College-Level Students of German. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht,* 1 (2). [Internet]. Dostupno na http://spz1.spz.tu-darmstadt.de/projekt_ejournal/jg-01-2/beitrag/schulz1.htm [15.01.2010.]

Šenjug, A. (2008). *Stav učenika viših razreda osnovne škole prema Nijemcima*. Metodika, 9 (2), 310-317.

Wagner, K. (2008). *Stereotype im Fremdsprachenunterricht.* Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

Nataša Vukajlović – Andrea Žerajić

STEREOTYPE ÜBER DIE ZIELSPRACHE UND ZIELKULTUR BEI DEUTSCHLERNERN

Zusammenfassung

In diesem Beitrag werden die Ergebnisse einer Umfrage präsentiert, die in verschiedenen staatlichen und privaten schulischen Einrichtungen und an der Philologischen Fakultät in Belgrad durchgeführt wurde, um festzustellen, welche Stereotype Schüler und Studenten über Deutschland, die deutsche Kultur und die Deutschen haben. Die Ergebisse zeigen, dass bestimmte positive und negative Stereotype und Vorurteile sich so festgesetzt haben, dass sie von allen Befragten als Tatsache übernommen und nicht in Frage gestellt werden. Außerdem erwies sich, dass eine große Motivation, Deutsch zu lernen, bei Lernern nicht zum Abbau oder Verringerung von Stereotypen führt. Doch Lernende, die motiviert und auch seit längerer Zeit Deutsch lernen, neigen zu eher positiven Stereotypen als Folge des Wunsches, die Zielsprache und Kultur in einen positiven interkulturellen Kontext zu setzen.

Nataša Vukajlović
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
natasa.vukajlovic@hotmail.com

Andrea Žerajić
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
andreazerajic@gmail.com

Борислава Ераковић

ОВЛАДАВАЊЕ ТЕКСТУАЛНОМ ПРЕВОДИЛАЧКОМ ПОТКОМПЕТЕНЦИЈОМ НА ОСНОВНИМ СТУДИЈАМА ЈЕЗИКА[1]

Превладавање језичке интерференције незаобилазна је степеница у овладавању текстуалном поткомпетенцијом будућих преводилаца, а она је посебно изражена код студената који се за преводилачко занимање спремају на студијама језика. Да би се постигла текстуалност у преводу потребно је превазићи границе језичког приступа који се базира на различитим нивоима еквиваленције до нивоа реченице и кохезивну мрежу у циљном тексту градити у складу са доминантним нормама за текстове на циљном језику. У раду се даје преглед узрока грешака у остваривању кохезије и кохеренције у студентским преводима научних текстова са енглеског на српски, а затим показује утицај кооперативног и колаборативног облика наставе на бројност таквих грешака. Представљена анализа и закључци резултат су истраживања које је спроведено у зимском семестру 2008. и 2009. године са 35 студената четврте године англистике.

Кључне речи: кохезија и кохеренција, превођење с енглеског на српски

1. КООПЕРАТИВНИ И КОЛАБОРАТИВНИ ОБЛИК НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Кооперативно и колаборативно учење у настави заснивају се на конструктивистичкој филозофији примењеној у области педагогије, према којој је учење могуће само уколико појединац, као активни учесник у процесу, у интеракцији са наставником и другим члановима мање групе вршњака долази до нових сазнања градећи на ономе што већ зна. И у једом и у другом моделу средишње место припада ученику. Главна улога наставника у оба модела јесте да створи услове за учење, уместо да „предаје“ готова, целовита, формирана знања која ученик треба само да меморише.

За наставу превођења, међутим, врло је битна разлика у организацији наставних активности, односно улози наставника, по којима се кооперативни и колаборативни модел суштински разликују. Иако и један и други модел фаворизују рад у мањим групама, они се разликују у погледу степена очекиване самосталности студената. У оквиру кооперативног облика учења и наставе, наставник има пуну контролу над активностима на часу. Он бира наставни материјал, организује задатке према степену сложености с циљем да се ученици у току процеса осамостале и оспособе за решавање главног пројектног задатка који долази на крају (Ивић и др. 2001, Gonzales-Davies 2005, Gonzales 2000).

Колаборативни модел је разрадио и применио у образовању преводилаца Доналд Кирали (Donald Kiraly 2000). Према том моделу, студенти од самог почетка преузимају одговорност за сопствено учење. Самостално одлучују које ће изворе информација консултовати, расподељују обавезе међу собом, планирају рад како би задатак завршили у предвиђеном року. Наставник има улогу да прати рад група, даје смернице у разрешавању проблема који се покажу претешким, обезбеди несметано одвијање процеса учења.

У нашем случају, те смернице су углавном даване путем коментара на конкретне проблеме о којима је сваки студент колаборативне групе (Г2) писао у дневнику током рада на преводу. Студенти су били упознати са Њумарковом дефиниционим преводилачког проблема (Newmark 1995:30-31), по којој у преводилачке проблеме спадају сви они случајеви где аутоматски, до-

[1] Подаци представљени у овом чланку део су резултата истраживања које је спроведено у оквиру рада на докторској дисертацији „*Компетенције преводилаца са енглеског језика (улога кооперативног и колаборативног облика наставе)*“

словни превод није могућ, било да су језичке природе (тј. лексички, синтаксички, текстуални, прагматички проблеми) или да се тичу преводилачке стратегије. Наставник је у коментарима карактерисао тип грешке и указивао на даље изворе који могу помоћи да се наведени проблем адекватније реши. Примери адекватних преводилачких решења нису давани, студент је до њих морао сам да дође.

Са студентима кооперативне групе (2008), улога наставника била је да у првим недељама курса заједно са студентима на часу анализира релевантне аспекте преводилачких задатака, по моделу анализе текста представљеном у делу Кристијане Норд *Text Analysis for Translation* (Nord 2005). Током дискусија на часу наставник је тражио од студената да препознају различите преводилачке проблеме у тексту, након чега је вођена дискусија о могућим релевантним електронским, папирним и хуманим изворима информација и преводилачким стратегијама које се могу применити за њихово разрешавање. Студенти су редовно, сваке недеље, слали своје преводе, које је наставник детаљно коментарисао. У тим коментарима су поред констатације природе уочених грешака, студентима давани и примери успешних решења других студената који су преводили исти део текста.

2. ТЕКСТУАЛНОСТ КАО ДЕО ДВОЈЕЗИЧКЕ ПОТКОМПЕТЕНЦИЈЕ

Један од најважнијих задатака у усвајању текстуалне поткомпетенције јесте овладавање макроструктуром, тј. начином на који речи и структуре ступају у веће целине у текстовима одређене врсте, типа и жанра на језику превода (Neubert 2000:5). Од седам конститутивних начела текстуалности које наводе Богранде и Дреслер (Beaugrande i Dressler 1981): кохезије, кохеренције, интенционалности, прихватљивости, информативности, ситуативности и интертекстуалности, у студентским преводима праћене су примена кохезивних средстава и адекватност успостављене логичко-сематничке везе између саставних делова текста, тј. кохезија и кохеренција.

Кохезија је мрежа лексичких, граматичких и других веза унутар једног текста, које могу бити реализоване кроз употребу различитих проформи, глаголских времена, конектора, синтаксичких паралелизама, парафразе, лексичке мреже у тексту, супституције, елипсе итд. (Бадурина 2008:58, Baker 1992:180, Neubert i Shreve 1992:103-117). Кохезивне везе су површинске, оне показују однос између речи и израза у низу исказа који чине текст. Као важне елементе текстуалне кохезије Бејкер (Baker 1992:211) наводи и континуитет у одабиру глаголских времена и стилску консистентност, Бадурина избор глаголских времена и понављање реченичних структура одн. паралелизме (2008:58), а Нојберт и Шрив (Neubert i Shreve 1992: 105) преводилачки посебно проблематичан аспект кохезије, колокације. Важно је напоменути да је са преводилачког становишта небитно да ли се кохезија остварује унутар једног исказа или веће текстуалне целине као што је пасус (исти приступ кохезији у анализи превода заступа Мона Бејкер 1992: 192). Такође, за нашу анализу битне су и егзофоричне везе у тексту, тј. оне које упућују на елементе ванјезичке стварности, а које у циљном тексту могу бити нарушене дословним преводом изворних лексичких спојева, колокација и идиома.

Нојберт и Шрив (1992: 104) праве јасну разлику између кохезије и кохеренције: док је кохезија одлика површинске језичке структуре, кохеренција је својство дубинске смисаоне структуре текста. Да би текст био кохерентан, није довољно успоставити адекватну мрежу кохезивних елемената. Кохеренција почива на асоцијативним структурама које стварају присутни језички елементи, па ју је немогуће пресликати из изворног (Т1) у циљни текст (Т2) дословним преводом смисла индивидуалних реченица, већ се на основу разумевања кохерентне струкутуре оригинала мора изградити површински модификована структура циљног текста.

Специфичност преводилачких тешкоћа са кохеренцијом у циљном тексту, Нојберт и Шрив описују на следећи начин:

Преводилац који не разуме дубинске односе не може одабрати тачне термине у преводу. У преводилачком процесу постоји једна метајезичка међуфаза која нема свој језички израз. У тој фази преводилац гради ментални модел текста, (...) виртуелни превод. Када преводилац дође до тог модела у циљном тексту, кохезијом почиње да управља циљни језички систем. Другим речима, једном када се одабере појмовна структура, у циљном језику на располагању остаје веома ограничен број могућих реализација (Нојберт и Шрив 1992:104, наш превод).

До нарушене кохезије и кохеренције у циљном тексту стога може доћи из бројних разлога, а у наставку нудимо могућу класификацију најуочљивијих узрока грешака у анализираним студентским преводима обеју група.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

а. Инструменти истраживања

Резултати истраживања базирани су на квантитавној и квалитативној анализи превода два одломка у ограниченом времену и са ограниченим приступом ресурсима. Испитни услови имитирају честу ситуацију у професионалној пракси да преводилац није у могућности да користи све изворе информација који су му потребни. Студенти су у овом делу преводили текст чија им је општа тематика била блиска – истраживање усвајања језика. Од контекстуалних информација студентима су били познати сви екстратекстуални чиниоци као што су наручилац превода, циљ превођења и циљна публика. Превод су радили као део испита из предмета Превод с енглског-научни текстови. Студенти су на увид добили читав одељак, у ком је следећи део био означен као преводилачки задатак:

Текст 1

In a famous experiment, Jean Berko (1958) demonstrated this phenomenon by presenting children with several nonsense words such as *wug*. Children were able to state correctly that the plural form of *wug* is *wugs*, although they had never heard made-up words such as these. Even seven-month-old infants show evidence of being able to learn rules that can help to them to learn language. In one recent study, infants heard several three-word sentences from an artificial language until they showed a decline in interest in them. For example, they heard constructions that had an ABA form such as “ga ti ga” and “li na li”. During the test phase, though, they showed distinct preference for sentences with an ABB construction, such as “wo fe fe.” Likewise, infants who were habituated to the ABB structure preferred sentences with the ABA structure during the test phase (Marcus et al., 1998).

Текст 2

Linguistic approaches help to explain just how children can master the complex, abstract rules that characterize all languages, given what some have called the “impoverished input” provided by the environment (Lightfoot, 1982). *That is,* the stream of speech most children hear is fraught with incomplete or ungrammatical utterances. Nor do children learn language from explicit teaching of the rules of the grammar or lists of vocabulary words. <u>However, critics point out that linguistic approaches may reflect more closely biases of adult theoreticians who attempt to describe the logical necessities of language achievements than the actual processes children use.</u> In addition, it is not clear that language abilities are limited to the human species, as many linguists claim. In the past several decades, numerous attempts have been made to train members of the ape family to use language, all with some apparent success. (Gardner & Gardner, 1971; Premack, 1971; Rumbaugh, Gill, & von Glasersfeld, 1973).

Превод је требало урадити за 90 минута, а од лексиколошких извора, студенти су на располагању имали једнојезични речник енглеског и списак термина који су као група саставили током курса. За потребе анализе овладаности текстуалном поткомпетенцијом, анализиран је превод целог текста бр. 1. и подвучена реченица у тексту бр. 2.

b. Испитаници

Анализа је заснована на преводима 35 студената који су курс похађали 2008. године (Г1) када је примењен кооперативни облик наставе и 35 студената који су исти курс похађали током зимског семестра 2009. године (Г2), када је примењен колаборативни облик наставе. Групе су уједначене према успеху на претходним преводилачким курсевима.

c. Бодовање елемената текстуалне поткомпетенције

Преводи свих испитаника бодовани су према томе да ли у њима има грешака које нарушавају граматичку (ГК) и лексичку кохезију (ЛК) и кохерентност (КохТ2). Превод који има бар једну грешку бодован је нулом (0), превод без грешке јединицом (1). Затим је т-тестом независних узорака утврђена значајност разлике аритметичких средина кооперативне (Г1) и колаборативне (Г2) групе у погледу три посматране варијабле.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1 Узроци огрешења о лексичку кохезију

Лексичка кохезија се углавном остварује кроз тзв. ланце лексема (lexical chains, cf. Baker 1992: 203) које су међусобно на неки начин повезане. Та повезаност успоставља се сваки пут када употребљена лексема призива асоцијацију на неку другу лексему, преко антонима, синонима, хипонима или хиперонима, колокације, неке друге речи из уређене серије (нпр. понедељак,уторак...), припадности одређеном семантичком пољу и сл. Док грешке у граматичкој кохезији не морају да утичу на кохерентност циљног текста, грешке у остваривању лексичке кохезије то редовно чине. Узрок таквих грешака може бити неразумевање ванјезичких појава о којима се у тексту говори, неразликовање терминолошких од општејезичких значења, страх од одступања од дословног превођења које за последицу има стварање псеудоколокација и неадекватан превод текстуалних конектора, као и занемаривање прагматичког аспекта, тј. разних елемената контекста циљне комуникативне ситуације.

4.1.1. Разумевање ванјезичке појаве (текст 1)

Стручно превођење је захтевно управо због неопходности потпуног појмовног разумевања појаве описане у тексту. Пример недовољно прецизног превода који сведочи о непотпуном разумевању описане појаве имамо у следећим преводима делова првог текста:

a) Children were able to state correctly that the plural form of wug is wugs, although they had never heard made-up words such as these.

Деца су успела да погоде да је множина од «ваг» «вагс», иако никада пре нису чули за измишљене речи као што су ове. (Г1.32)

Преводом глагола *state* као погодити, казује се да је знање које су деца испољила било случајно, док је описани експеримент показао управо супротно, да су деца знала облик за множину и непостојећих именица.

б) *Even seven-month-old infants show evidence of being able to learn rules that can help to them to learn language. In one recent study, infants heard several three-word sentences from an artificial language until they showed a decline in interest in them*

Чак је и код одојчади од седам месеци било назнака да су способна да науче правила која им могу помоћи да науче језик. У једном скорашњем проучавању одојчад су слушала ... (Г2.15)

Именица *study* има више значења. У студентским преводима као еквиваленти јављају се и *студија* и *проучавање*. У Колинсовом речнику енглеског језика (Collins English Dictionary[2]) као прво стоји *the act or process of studying* (проучавање), као друго *a room for studying, reading, writing* (radna soba), као треће *work relating to a particular discipline, for ex. envirnomental studies* (студије), а тек као четврто оно које одговара овом контексту, *an investigation and analysis of a subject, situation*, дакле *истраживање*. Да би се одабрао одговарајући превод, потребно је разликовати контекстуалну употребу именица *студија*, *проучавање* и *истраживање*, одн. знати довољно о ванјезичкој стварности да би се препознао адекватан еквивалент. Неадекватан еквивалент у овом случају не омета разумевање текста, али га успорава, јер читалац мора да реконструише адекватно значење на основу сопственог знања о контексту. Такве грешке откривају присуство преводиоца који не влада појмовима и идиомом материје коју преводи.

в) *In a famous experiment, Jean Berko (1958) demonstrated this phenomenon by presenting children with several nonsense words such as wug. Children were able to state correctly that the plural form of wug is wugs, although they had never heard made-up words such as these. Even seven-month-old infants show evidence of being able to learn rules that can help to them to learn language. In one recent study, infants heard several three-word sentences from an artificial language until they showed a decline in interest in them.*

Овај феномен је у свом чувеном експерименту приказао Жан Берко (1958), представљајући деци неколико бесмислених речи, попут речи «дром». Деца су била у стању да тачно формирају облик множине тих речи (дром-дромови), иако никада пре тога нису исмислила такве речи. Чак је и беба од седам месеци показала да је у стању да научи правила која могу помоћи при учењу језика. У једном новијем истраживању деца су слушала реченице на вештачком језику, које су се состојале од по три речи, све док нису изгубила интересовање да даље слушају (Г2.13).

У изворном тексту, ланац синонима започиње хиперонимом (*children, children*) а наставља се хипонимима (*seven-month old infants, infants, infants*). У преводу он такође почиње хиперонимом (*деца*) али се наставља хипонимом у једнини (*беба од седам месеци*), који нарушава кохерентност текста (да ли је у истраживању учествовала само једна беба?). Преводом наредне карике именице *infants* хиперонимом *деца*, прекинут је ланац, јер се не може успоставити веза са претходном кариком, *беба од седам месеци*. Поред тога што је нарушена кохезивна веза, хипероним *деца* у овом случају није ни довољно информативан, јер је податак о узрасту на ком деца владају описаним способностима један од најважнијих информативних елемената у овом пасусу.

4.1.2. Терминолошко значење (текст 1)

Имајући у виду да у стручном језику термини често настају адаптацијом енглеских речи како би се успоставила разлика између општејезичког и стручног значења, непрепознавање терминолошке употребе појединих речи и израза утиче на кохерентност циљног текста као у следећем случају:

Likewise, infants who were habituated to the ABB structure preferred sentences with the ABA structure during the test phase (Marcus et al., 1998).
Слично томе, деци навикнутој на структуру АББ више се свидела структура АБА током тестирања...(Г2.16).

[2] http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/study

Превод глагола *prefer* глаголском фразом са општејезичким значењем *више свиђати* (ум. испољити преференцију, одн. преферирати) не преноси терминолошко значење које овај појам има у развојној психологији. У контексту експеримента са хабитуационим условом општејезички превод термина нарушава и лексички ланац који у изворном тексту чине лексеме *experiment, infants, study, test phase, preference, habituate* и чини га недовољно прецизним, па тако и недовољно информативним. Исти проблем представља и превод термина *habituate,* који у себи носи асоцијацију на све предуслове формирања таквог стања код одојчета, преводом *навикнути се* (ум. *хабитуирала су се*).

4.1.3. Дословност у преводу (текст 2)

Нојберт и Шрив (1992:104) говоре о важној последици дословног превода, појави псеудоколокација у циљном тексту. Псеудоколокације су неидиоматичне колокације које у зависности од њихове бројности, могу замаглити смисао релевантне целине или потпуно онемогућити разумевање циљаног значења.Такви примери су чести у студентским преводима и последица су интерференције са изворног језика, најчешће преношења реда речи из страха од могуће грешке током преформулације, као у следећем примеру:

However, critics point out that linguistic approaches may reflect more closely biases of adult theoreticians who attempt to describe the logical necessities of language achievements than the actual processes children use.

Међутим, критичари напомињу да лингвистички приступи могу ближе да одражавају предрасуде неких *одраслих теоретичара* који покушавају да опишу *логичке неопходности* језичких достигнућа него *процесе* које деца заиста *користе*.[3] (Г1.10).

Проблематични преводи колокација у овом примеру су *adult theoreticians, necessities of language achievements* и *processes children use.*

Атрибут *adult (theoreticians)* у овој реченици у логичкој је опозицији са процесима који се одигравају код деце, а који су имплицирани у синтагми *necessities of language achievements*. Дословним преводом песудоколокацијом *одрасли теоретичари*, међутим, изазива се асоцијација на могућност постојања теоретичара који нису одрасли, па је колокација нелогична. Дослован превод *necessities of language achievement* као *neophodnosti jezičkih dostignuća* изневерава смисао (тј. *логичну претпоставку о језичким постигнућима*) ове синтагме у изворном тексту. Што се тиче колокације *use processes,* идиоматична колокација на српском гласила би да се *процеси одвијају код деце*, уместо да деца *користе*.

4.1.5 Динамичност јединице превођења

Јединица превођења је динамичка категорија. У складу са опште прихваћеним становиштем у преводилачкој теорији, Хатим и Мандеј (Hatim and Munday 2004: 25) је описују као јединицу чији опсег зависи од случаја до случаја, што значи да може обухватати реч, синтагму, реченицу, текстуалну целину, читав текст али и интертекстуални ниво. Истраживања су показала да код преводилаца-почетника она најчешће не прелази ниво реченице, док је код искусних преводилаца то најчешће текстуална целина као што је пасус. Један од задатака на курсу из превођења научних текстова било је овладавање текстуалном целином као јединицом превођења, а на том нивоу веома је важно адекватно решење текстуалних конектора, јер они управљају реториком и интерпретацијом читавог текста. Као илустрацију типичне грешке у избору конектора навешћемо следећи пример (текст 1):

[3] Mogući prevod ove rečenice: *Лингвистички приступи вероватно пре одражавају очекивања теоретичара, који са становишта одраслих настоје да опишу логичне предуслове усвањања језика, него стварне процесе који се одвијају код деце.*

For example, they heard constructions that had an ABA form such as "ga ti ga" and "li na li". During the test phase, though, they showed distinct preference for sentences with an ABB construction, such as "wo fe fe." Likewise, infants who were habituated to the ABB structure preferred sentences with the ABA structure during the test phase (Marcus et al., 1998).

Текстуални конектор *though* у овом контексту има значење супротности, али је у наредним примерима преведен адитивним конектором *узгред* (Г2.18) и допусним конектором *додуше* (Г2.19) који је и регистарски неадекватан:

Za vreme testa, uzgred, ona su jasno pokazala zainteresovanost za rečenice sa ABB konstrukcijom, kao što je „wo fe fe". (Г2.18)

Doduše, tokom testiranja, ta odojčad su prikazala snažnu sklonost ka rečenicama u ABB obliku kao što je „wo fe fe". (Г2.19)

a. Кохерентност студентских превода: значај прагматичког аспекта

Узрок нарушене кохерентности у студентским преводима често је занемаривање ванјезичких фактора. Прагматички аспект превођења, тј. процена информативности изворног текста за циљног читаоца, да ли неки елемент из изворног текста треба допунити или изоставити, до краја основних студија савлада веома мали број студената. Наредни пример показује како прагматички елементи могу утицати на кохерентност циљног текста:

In a famous experiment, Jean Berko (1958) demonstrated this phenomenon by presenting children with several nonsense words such as wug. Children were able to state correctly that the plural form of wug is wugs, although they had never heard made-up words such as these.

У познатом експерименту, Џин Берко (1958) објашњава овај феномен тако што је деци пуштала неколико речи без значења као што је «вуг». Деца су била способна да тачно изразе множину речи «вуг» као «вугз» иако никад нису чули измишљене речи као што је ова. (Г2.30)

Транскрибовани облик множине енглеске именице *вагз*, на српском нема никакво значење, а онемогућава и оне читаоце који знају енглески, да овај део информације адекватно протумаче. Контекстуално ситуирање експеримента омогућило би преводиоцу да облик поменутих речи остави у оригиналу, нпр:

Џин Берко је ову појаву представила у свом чувеном експерименту у ком је деци са енглеског говорног подручја показала неколико бесмислених речи као што је wug. Деца су тачно рекла да је множина речи wug – wugs, иако никада раније нису чула ту реч.

Прагматичка грешка јавља се и у следећем примеру, где постоји логичка неподударност између придева *скорашњи* и године истраживања дате у загради (1998).

У једној скорашњој студији, одојчад су имала прилику да слушају неколико реченица састављених од три речи на измишљеном језику све док нису показали губљење интересовања за њих. ... (Marcus et.al 1998) (Г1.32).

b. Грешке у граматичкој кохезији

Најчешће грешке које утичу на граматичку кохезију у студентским преводима тичу се слагања у лицу, роду и броју именица и глагола у сложеним реченицама и координације глаголског времена и вида у преводу. Грешку првог типа читалац лако препознаје као резултат непажње преводиоца/лектора и оне не утичу на кохерентност циљног текста, као што се види из следећег примера:

Деца су успела да погоде да је множина од „vag" „vags", иако никада пре нису *чули* за измишљене речи као што су ове. Чак и одојчад стара 7 месеци доказују да су способна да науче правила која ће им помоћи при учењу језика. У једној скорашњој студији, одојчад су *имала* прилику

да слушају неколико реченица састављених од три речи на измишљеном језику све док нису *показали* губљење интересовања за њих. На пример, *чули* су конструкције које су имале АБА форму као што су „га ти га“ и „ли на ли“. Ипак током тестирања показала су различите преференције ка реченицама са АББ конструкцијом као што је „во фе фе“. Исто тако, одојчад која су навикла на АББ структуру *преферирали* су реченице са АБА структуром током фазе тестирања (Marcus и др. 1998). (Г1.32)

Кохезија је нарушена на пар места у тексту граматичким грешкама у слагању у лицу између именице и глагола (*деца...показали, чули, преферирали*). Док наведене грешке не ометају успостављање референције у тексту, грешке у избору глаголског времена и вида могу да наруше разумевање временског односа између именованих радњи, па стога и кохерентност читавог текста, као у следећем преводу:

In one recent study, infants heard several three-word sentences from an artificial language until they showed a decline in interest in them.

У једном недавном истраживању, одојчад су чула неколико реченица састављене од три речи из измишљеног језика док нису показала опадање интересовања. (Г2.22)

Дослован превод глагола heard глаголом у свршеном виду (*чула*) у супротности је са значењем везника *док*, па читалац мора да реконструише намереавано значење – да ли су деца *слушала* док нису изгубила интересовање или су *чула*, па изгубила интересовање? Контекстуалне информације у овом случају циљном читаоцу нису од помоћи.

с. Улога модела наставе у овладавању текстуалном поткомпетенцијом

Након бодовања студентских превода према моделу описаном у тачки 3.3, статистички су анализирани резултати двеју група, како бисмо утврдили да ли неки од два примењена облика наставе и учења даје боље резултате када је у питање овладавање текстуалним аспектом преводилачке компетенције.

Табела 3: утицај кооперативног (0) и колаборативног (1) модела, статистичка значајност

	Група	Н	средња вредност	стандардна девијација	стандардна грешка
Кох.Т2	,00	35	.1143	.32280	.05456
	1,00	35	.1143	.32280	.05456
ГК	,00	35	.4000	.49705	.08402
	1,00	35	.5429	.50543	.08543
ЛК	,00	35	.4571	.50543	.08543
	1,00	35	.5143	.50709	.08571

Независни т-тест							позданости интервала разлике
	т	степен слободе	значајност (двоструко грањање)	разлика аритметичке средине	станд. грешка	најнижи резултат	највиши резултати
Кох.Т2	.000	68	1.000	.00000	.07716	-.15398	.15398
ГК	-1.192	68	.237	-.14286	.11982	-.38196	.09625
ЛК	-.472	68	.638	-.05714	.12102	-.29863	.18435

Како је статистичка значајност већа од 0.05 по свим варијаблама, закључујемо да су оба облика наставе подједнако ефикасна у погледу овладавања текстуалном преводилачком покомпетенцијом, тј. да се у контексту пројектне наставе на нивоу групе постижу подједнако добри резултати без обзира на то да ли руководећу улогу у настави има наставник или студенти.

Литература

Badurina, L. (2008). *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb-Rijeka: HSN-ICR.

Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.

Beaugrande R.A., Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics.* http://beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm

Gonzales-Davies, M. (2005). Minding the Process, Improving the Product. In*: Training for the New Millenium* (M. Tennent, ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 67-82.

Gonzales, L.P. (2000). Advances in Translation Assessment in Pedagogical Settings: Factoring out the relevance of briefs, objectives and negotiation to translator training. *Studies in English Language and Linguistics* 2,167-190.

Ivić i dr. (2001). *Aktivno učenje*. Beograd: Institut za psihologiju.

Kiraly, D. (2000). *A Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice.* Manchester/Northampton: St. Jerome Publishing.

Neubert, A. (2000). Competence in Language, Languages, and in Translation In: *Developing Translation Competence* (C. Schäffner and B. Adab, eds.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 3-18.

Neubert, A., Shreve G. (1992). *Translation as Text*. Kent: Kent State University Press.

Newmark, P. (1995). *A Textbook of Translation*. New York/London: Prentice Hall International.

Nord, C. (1991,2005). *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.

Borislava Eraković

DEVELOPING TEXTUAL TRANSLATION SUBCOMPETENCE IN LANGUAGE STUDENTS

Summary

The paper discusses some common causes of mistakes in textual cohesion and coherence in students' translations of scientific texts from English (L2) into Serbian (L1), as well as the role of collaborative and cooperative models of teaching and learning in the development of textual competence. The results are based on research conducted with two groups of 35 4th year students of English who took a project-based course on Translation of scientific texts during autumn semester in 2008 and 2009. Two models of teaching and learning were applied: cooperative in 2008 and collaborative in 2009. Student translations were analysed for mistakes in lexical and grammatical cohesion and coherence, and the results of the two groups were compared. Statistical analysis of data (unpaired t-test of independent samples) has not shown significant differences in the textual translation subcompetence of the two groups of students.

Borislava Erakovic
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
bobaerakovic@yahoo.com

Nadežda Silaški

X-COLLAR WORKERS IN THE NEW ECONOMY – THE ROLE OF METONYMY IN COINING NEW TERMS IN ENGLISH[1]

Within the theoretical framework of Conceptual Metaphor and Metonymy Theory (Lakoff and Johnson 1980; Lakoff and Turner 1989; Radden and Kövecses 1999; Radden 2000; Barcelona 2000) in this paper we deal with the role of metonymy in coining new terms in English, focusing on the figurative use of colours for naming various types of workers which have emerged in the new economy (e.g. *gold-collar* / *grey-collar* / *green-collar* / *pink-collar* workers, etc.). In this process of naming metonymy plays a major role in that it helps, via a *stand-for* process to identify people belonging to a socially accepted group. Such metonymic meanings are not *ad hoc* meanings but are deeply motivated by culturally dependent aspects, resulting in metonymically based metaphors coined according to an already existing formation pattern. We also discuss some pedagogical implications of our analysis for the teaching of ESP.

Key words: conceptual metaphor, conceptual metonymy, colours, ESP.

1. INTRODUCTION

The traditional and long established classification of work force into *white-collar* and *blue-collar* workers (the former referring to office workers in professional, managerial or administrative position and the latter to those who typically perform manual labor and earn an hourly wage) has in the last few decades been challenged by a rapidly changing and ever more complex economy and consequently, by the newly emerging types of workers. Management and human resources experts have realised that two colours are not sufficient to differentiate between the multitude of job types in today's employment market. These job types, therefore, needed a name as they did not fit into the narrow, now completely obsolete, division of increasingly diverse work force. This need has now added many other colours to the traditionally viewed work force. Thus nowadays there are not only *blue-collar* and *white-collar*, but also *gold-collar*, *grey-collar*, *green-collar*, *pink-collar*, *brown*-collar, *scarlet*-collar, etc. workers, so that the colour of each "collar" is intended to identify a specific subsector of the working population.

Within the theoretical framework of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson 1980; Lakoff and Turner 1989) and Conceptual Metonymy Theory (Radden and Kövecses 1999; Radden 2000; Barcelona 2000; Niemeier 1998, 2007) in this paper we focus on the figurative use of colours for naming various types of workers which have emerged in the new economy. In this process of naming metonymy plays a major role in that it helps, via a *stand-for* process (e.g. SALIENT FEATURE FOR PERSON, COLOUR FOR PERSON, etc.), to identify people belonging to a socially accepted and recognisable group. Such metonymic meanings are not *ad hoc* meanings but are deeply motivated by culturally dependent aspects, resulting in metonymically based metaphors, thus once again proving that many (if not all) metaphors are grounded in underlying metonymies. An attempt will be made to establish whether the same cognitive processes and mappings, responsible for coining the two already lexicalised terms, *white-collar* and *blue-collar* workers, participate in the meaning construction of the newly coined *X-collar* terms, where *X* stands for a colour.

In conclusion, we point out some pedagogical implications of our analysis for the teaching of Business English, arguing the following: because ESP students seem to frequently misinterpret meta-

[1] The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures across space and time* funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

phors since they use different cultural references when attempting to interpret them, teachers need to help them establish the metonymic link which may be missing due to different cultural stereotypes.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

According to the originators of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson 1980), metaphor and metonymy are regarded not only as a textual decoration which contributes to the expressiveness of the text, but as having important roles in structuring our thinking and therefore language. As "metaphor and metonymy often 'meet' at conceptual and linguistic crossroads" (Barcelona 2000: 1), a strict difference between them cannot be drawn easily. Lakoff and Johnson (1980) define *metaphor* as understanding and experiencing one kind of thing in terms of another or as a partial mapping or set of correspondences between two conceptual domains which they term the *source* and *target* domains. *Metonymy*, on the other hand, is understood as a conceptual projection whereby one domain is partially understood in terms of another domain included in the same experiential domain (Barcelona 2000). Many authors claim that all metaphors are essentially metonymy-based (see e.g. Barcelona 2000; Radden and Kövecses 1999; etc.). A metonymy-based metaphor is defined as "a mapping involving two conceptual domains which are grounded in, or can be tracked to, one conceptual domain" (Radden 2000: 93). Metaphor used to be claimed to be based on *similarities* between unlike entities. However, research has shown that some metaphors "cannot be traced back to experiential correlations, but rather have their basis in perceived similarities or resemblances" (Semino 2008: 7). Metonymy, on the other hand, is based on conceptual *contiguity*, which is grounded in "extralinguistic experiences and connotations and is therefore culture-dependent" (Niemeier 1998: 123).

Most metaphors and metonymies are motivated by bodily experience, i.e. they are embodied. However, although bodily experience is universal, the conceptual domains of experience are not necessarily the same in all cultures, which means that both metaphors and metonymies are "to a large extent culture-specific" (Barcelona 2000: 6). "If 'culture' is understood in its broadest sense, it could be argued that every aspect of human experience is filtered through it" (Deignan 2003: 255), which has already been proved by numerous cross-cultural studies of metaphors and metonymies (see e.g. Boers 2000).

Deignan (2003: 257) claims that, as far as metaphors are concerned, there are "two closely connected factors [that] underlie the differences between languages", (1) different cultures may hold different folk beliefs about attributes of the source domain; and (2) the source domain may be less salient in different cultures. Littlemore (2003: 273) agrees that metaphors are "typically culturally-loaded expressions, whose meaning has to be inferred through reference to shared cultural knowledge", and that "[c]onfusion is particularly likely to arise when, for cultural reasons, the speaker and listener attach different connotations to the source domains" (Littlemore 2003: 274). The connotations of a language expression, in turn, are defined as "pragmatic effects that arise from encyclopaedic knowledge about its denotation (or reference) and also from experiences, beliefs, and prejudices about the contexts in which the expression is typically used." (Allan 2007: 1047). However, although "[t]he culture-specific nature of certain figurative expressions may (initially) be a stumbling block for foreign language learners" (Boers 2003: 234), there are ways in which this problem may be overcome in the ESP classroom. These ways will also be discussed in the text that follows.

In the next section we deal with several expressions which have emerged in English owing to the need to name and identify so far non-existent types of workers in the new economy, showing the role metonymy plays in this process of naming. Such expressions, metaphor- and metonymy-based compounds, as Benczes (2009: 51) calls them, can "be analyzed remarkably well within a cognitive linguistic framework", which will be attempted in this paper as well.

3. X-COLLAR WORKERS AND THE ROLE OF METONYMY

In addition to the obvious reason why *colours* have been chosen to name the newly formed groups of workers (the already existing division of work force into *blue-* and *white-collars*), as well as to the fact that "[c]olours are certainly a very productive metonymic field" (Niemeier 1998: 126), another reason is also very important, especially when this process of naming is viewed from a cognitive aspect. Namely, as Niemeier (1998: 122) claims, "[i]n contrast to 'plain' language, metonymies are also endowed with more surprise effects or expressivity insofar as superficially they appear to say similar things [...] as their 'neutral' equivalents [...][2] but in addition to 'colour' the utterances with nuances of cultural norms and values, attitudes, beliefs, etc, i.e. with an inherent world view." As colours (together with shapes) are among the first concepts we register as they are "relatively easy to describe, at least within a specific culture" (Niemeier 2007: 141), they "can be regarded as a concept widely internalised and widely shared within a language community [...] prone to give rise to numerous meaning extensions in diverse types of metonymy." (Niemeier 1998: 124). Moreover, as Benczes points out (2009), metaphorical compounds are able to express complex ideas in a compact form as well as to evoke richer images than their usually much longer literal equivalents. Finally, and perhaps most importantly, most newly formed expressions have been created by means of analogy, i.e. people create new word combinations by making "appropriate substitutions in previously learned combinations used as exemplars" (Lamb 1998: 265, quoted in Benczes 2009). This analogy is often "based upon speakers' remotivation of semantically lexicalized compounds" (Benczes 2009: 58), of which the prime examples are *white-collar* and *blue-collar* workers. Speakers are, therefore, able to analyse the composition and meaning of compounds in terms of their constituent parts, and "[t]his 'dissection' of meaning is then used to create novel compounds, on the basis of already entrenched schemas" (Benczes 2006:143).

The naming process involved in the traditional division of work force into *white-* and *blue-collar* workers relies on metonymy. Namely, in the process of naming the metonymy PART FOR WHOLE largely structures our thinking about a group of workers whose uniforms served as a trigger for this type of metonymy, in which a PART OF CLOTHES STANDS FOR CLOTHES (COLLAR STANDS FOR UNIFORM). In the expression *white-collar* workers[3], white collar stands for these workers' clean and pressed white shirts, which matched well with their higher-paid positions. The colour white usually connotes cleanliness and white-collar workers are claimed to be "socially superior to blue collar workers" (Allan 2009: 3). The expression *blue-collar* workers, on the other hand, probably derives from the blue colour of boilersuit coveralls, a sturdy manual worker uniform made of denim, whose collar has been chosen as the most salient part of that uniform, as opposed to the white shirts typically worn by professionals and clerical workers. Thus, "some salient aspects of certain people's clothing come to stand for the people themselves" (Niemeier 1998: 128), since clothing is a frequently used metonymic source. Both expressions, however, involve another metonymy, DEFINING PROPERTY FOR CATEGORY, so that the characteristic of one worker wearing a blue/white collar stands for the whole category of workers. This metonymy may also be termed MEMBER OF A CATEGORY FOR THE CATEGORY, "a very common metonymy in creating social stereotypes" (Benczes 2006a: 145). By means of this metonymy, "blue-collar worker and white-collar worker came to stand for the categories of physical and clerical professions, respectively" (Benczes 2006a: 145).

As can be seen, metonymy as a cognitive mechanism played a major role in the original naming of the two traditional groups of workers. What about the other, newly formed metaphorical terms? Do they use the same metonymic pattern, or do some other cognitive mechanisms determine the process of naming? In other words, why has *X-collar* (*X* standing for *colour*) become a productive pattern in English, exhibiting the metonymic salience in the modifier?[4]

[2] Thus, for example, "green ideas" is similar to "unripe ideas" or "ideas about the preservation of nature" (see Niemeier 1998: 122).

[3] In figurative senses, *white-collar* was first attested 1919; *blue-collar* from 1950 (www.etymonline.com).

[4] In this paper we focus only on those expressions which have a colour name in them. A number of other creative expressions of the *X*-collar type (where *X* does *not* exclusively stand for a colour) have been created: *open-collar*, *no-collar*, *steel-collar*, *fuel-collar*, *frayed-collar* workers, etc. (found by means of an Internet search). Some of them are probably one-off creations, perhaps quite unlikely to be conventionalised.

a. Green-collar workers

Green-collar workers are defined as workers who are employed in the environmental sectors of the economy. Dealing with the connotations of colours in Business English vocabulary, we have argued elsewhere (Silaški 2011) that "[i]n by far the largest number of expressions in business vocabulary containing the colour *green* [...] *green* metonymically stands for nature, ecology, concern for the environment, the conservation of natural resources, and the like", reflected in expressions such as *green* bond, *green* companies, *green* economics, *green* fund, *green* image, *green* investing, *green* marketing, *green* tech, etc. It, therefore, seemed quite natural that the colour *green* would sooner or later be used metonymically to denote workers employed in environmentally conscious sectors of the economy. According to Niemeier (1998: 131-134), this metonymy is relatively new as "it only developed with the ecological movement", in the mid-1980s, when the colour *green* was "adopted as the keyword for all environmental issues" (Niemeier 1998: 132). The colour *green* in the expression *green-collar* workers, owing to the metonymy GREEN STANDS FOR ECOLOGY, has produced a metaphorical expression, which has now been established and fully lexicalised in English. Therefore, the collar of green-collar workers isn't green, whereas the expression itself was created according to the already existing formation pattern. In addition to the "historical" metonymy referring to the PART OF CLOTHES which STANDS FOR CLOTHES (COLLAR STANDS FOR CLOTHES), the expression *green-collar* workers is due to the metonymy GREEN STANDS FOR ECOLOGY, involving double or even triple metonymic meaning – firstly, the already mentioned "historical metonymy" (inherited from *blue-* and *white-collar* workers), secondly, GREEN STANDS FOR ECOLOGY, and thirdly, a MEMBER OF A CATEGORY FOR THE CATEGORY, for workers working in environmental sectors of the economy.[5]

b. Pink-collar workers

Metonymic link may be affected by cultural context i.e. culture-based knowledge (Benczes 2006b). Namely, the most prominent connotation of the colour *pink* in Anglo-Saxon culture is that of femininity. Being traditionally the colour of little girls, as opposed to *blue* for little boys, *pink* is thought of as a feminine, delicate colour. This conceptual mapping is clearly reflected in a number business-related expressions such as a rather sexist term *pink-collar worker*, denoting someone employed in a job that is considered to be a female occupation, like teaching and nursing, traditionally *pink-collar jobs*. The term *is* formed by an analogy to *blue*-collar and *white*-collar workers, but, cognitively speaking, it does not follow the same productive pattern. Namely, the "historical" "PART-WHOLE metonymy (collar stands for shirt) that played a role both in the meaning of *blue-collar worker* and *white-collar worker* does not operate here anymore; the uniform of *pink-collar worker* [...] does not play any role at all in the construction of the meaning of the compounds" (Benczes 2006a: 145). It is the connotation of the colour pink, femininity, that is responsible for the formation of the expression *pink-collar* workers. In addition, since pink-collar jobs are frequently considered not only done by women but underpaid and dead-end jobs, there is another aspect of the colour pink which may be at work here – pink often stands for frivolous behaviour and unseriousness. Benczes (2006a: 146) even claims that the low-income aspect of a pink-collar job "might be explained with the word's other association, i.e. that of babies and little girls: a *pink-collar job* is simply not considered to be as serious as e.g. a *blue-collar* or *white-collar position*, thus it need not be paid well either."

c. Grey-collar workers

There appear to be three contrasting definitions of the expression *grey-collar* workers. The first one refers to workers who continue to work beyond the age of retirement. Cognitively speaking, the expression itself has been formed due to the metonymy SALIENT FEATURE FOR PERSON, which can be understood as an application of the PART-WHOLE image schema, where a grey hair of the ageing population is taken to stand for a person who possesses this feature.[6] However, for this metonymy to function

[5] See Benczes (2006a: 145-6) for a detailed account of the constructional schema of *white-* and *blue-collar* workers.

[6] The expression *silver-collar* workers is sometimes used as synonymous to *grey-collar* workers, being founded on the same part-whole metonymy and the similarity between the colours grey and silver.

properly, "the relation between attribute and person/object alone is not sufficient: it is essential that the person or object must be a member of an identifiable and socially accepted concept, which serves as a mapping scope for the metonymy" (Ungerer & Schmid 2006: 155). This means that another metonymy is at work here: MEMBER OF A CATEGORY FOR THE CATEGORY. In the expression *grey-collar* workers, therefore, the colour *grey* stands for the hair of ageing population continuing to work beyond retirement age, whereas the expression itself denotes an identifiable group of people sharing the same salient feature.

Another definition of *grey-collar worker* refers to an employee classified as neither *white* or *blue-collar*. It is a worker in an occupation that incorporates some of the elements of both *blue-* and *white-collar* jobs. A question which arises here is the following: why has the colour *grey* been chosen to metonymically stand for jobs whose description cannot be neatly classified into neither groups (*white* and *blue-collar*)? This is probably due to the concept of indeterminability, which is one of the connotations of the colour *grey*, as evidenced by the expressions *grey area* or *grey* economy. This in turn means that the PART FOR WHOLE metonymy, owing to which the expressions *blue-collar* and *white-collar* workers were originally created, does not have a role in meaning construction here.

Yet another, third, definition of a *grey-collar* worker states that it is an "underemployed white collar worker, such as someone with a bachelor's degree in English literature working as a customer service representative".[7] Which meaning of *grey-collar* worker will prevail and perhaps become lexicalised in English will depend on the perception of saliency – does the colour *grey* better embody and stand for the old age, indetermination, or some other salient feature or association which will show up in the process of naming? The mere existence of three parallel terms using the same colour but with three disparate definitions confirms that human preferences as regards the connotation of colours differ, the fact which may have important implications for ELT. Which meaning will prevail is rather dependent of the "strength" of the undelying metonymy. In other words, it will in time become evident which salient feature of a person belonging to the same group will sustain.

d. Other X-collar expressions

Several other *X-collar* expressions have been found by means of an Internet search, such as *yellow-collar*, *gold-collar*, *brown-collar*, *scarlet-collar*, *light-blue-collar*, *red-collar*, *black-collar* workers, etc. However, no straightforward and unambiguous definition has yet been established for each of these expressions, which indicates several things. Firstly, it may be the case that some of these expressions are merely one-off results of language creativity of their creators which will never be lexicalised. Alternatively, they may be the result of their creators' ideological stance (see Lalić Krstin 2010: 15), or perhaps coined for the purposes of an individual research into today's workforce. In other words, these expressions have in all likelihood been neither consolidated (accepted by a language community) nor established (they still have not become a part of lexicon and normal use of a language community) (see Prćić 1997: 71-72), having one or more different definitions, just like the above expression *grey-collar* workers.

The colour *golden* derives its name from gold, a precious metal of intrinsic value once used as a medium of exchange. However, the connotation of this precious metal results in a meaning extension, such that the colour golden stands for monetary value, which is reflected in numerous business-related expressions in English. In the expression *gold-collar worker*, the colour *gold* metonymically stands for money, so that the meaning of the expression is "an employee who earns a very high salary and bonuses". This metonymic link between the precious metal and anything of monetary value may be said to be universal, which may facilitate the teaching of this expression to ESP students. Again, the PART FOR WHOLE metonymy, operational in *white-collar* and *blue-collar* worker, does not have a role in the meaning construction of the term *gold-collar* worker. However, the same term is also used to describe workers "with high intelligence who might not like to follow traditional corporate rules", or alternatively, "in a derogatory way to refer to workers without college degrees who choose to spend their disposable income on designer clothes and luxury cars".[8]

[7] http://www.post-gazette.com/pg/06223/712702-28.stm#ixzz1a2IZrF5O, August 11, 2006.

[8] http://www.post-gazette.com/pg/06223/712702-28.stm#ixzz1a2IZrF5O, August 11, 2006.

Similarly, the term *black-collar* worker was formerly used to refer the workers whose collars were black (i.e. dirty, involving the BLACK FOR DIRTY metonymy) by the nature of their jobs (e.g. miners, whose collars often got dirty from coal, or oil workers). Nowadays, however, this definition has changed to denote a group of workers who usually do creative jobs such as artists, graphic designers and video producers. It would be interesting to see which one of these definitions will prevail in English, i.e. which conceptual mapping will prove to be the strongest in the process of naming.

4. PEDAGOGICAL IMPLICATIONS

It has long been established that "the ability to understand and use metaphors in the target language is likely to make a substantial contribution to [foreign] language proficiency" (Littlemore 2010: 293), which is a finding which has had a profound effect on the teaching of English for Specific Purposes. Moreover, research has shown that "if language learners are sensitized to the conceptual metaphors underlying aspects of the language that they are learning, then they tend to be better at understanding and retaining them." (Littlemore 2004b). Although "most of the connotative meanings assigned to colours seem to be grounded, at least to some extent, in reality" (Phillip 2006: 88), metonymically-based metaphorical expressions containing the colour term in them often involve transference of meanings. These meanings may be culturally dependent and "[o]ne reason why students tend to misinterpret metaphors may be that they use different cultural references when attempting to interpret them" (Littlemore 2003: 273). As fas as Serbian ESP economics students are concerned, research (Silaški 2011) has shown that "both in English and Serbian, there are a number of cross-domain mappings generated by unique cultural stereotypes, which facilitates teaching special lexis with colour-related words to Serbian students".[9] Native speakers have immediate acces to shared cultural knowledge which can help them in understanding novel metaphors. However, non-native speakers "are forced to use strategies involving imagery, literal interpretation, their own background knowledge, the overall context, and guesswork in order to interpret the metaphors". (Littlemore 2004a).

When teaching *X-collar* terms to students whose native tongue is Serbian, however, it is important to accentuate any cultural differences that exist between English and Serbian with regard to the connotations certain colour carry in English colour-related terms. It would be useful to carry out a research which will confirm or refute the hypothesis of the cultural overlap as regards the connotations of colours in English and Serbian. In this way, ESP teachers would be equipped with the necessary knowledge which would help them to decide whether the *X-collar* metaphors may be taught by relying on this overlap between the two cultures, or, whether, mainly due to cross-cultural differences, the metonymic link should be carefully explained to students so that they become aware "of the different metonymic steps" (Niemeier 2007: 146) in the creation of the novel *X-collar* terms.

As Philip claims (2006: 72), "[o]nce the language user becomes aware of the origin and metonymical motivation for the phrase, his/her perception of the meaning may change slightly, as the new image contributes an additional layer of literal, compositional meaning to the otherwise non-decomposable string". This means that a lot of extra-linguistic knowledge is needed for understanding certain colour expressions used in business and economics, which is why "intercultural competence" (Niemeier 2007: 153) is of the utmost importance in the teaching/learning process.

5. CONCLUSION

In this paper an attempt has been made to explain the process of creation of certain *X-collar worker* terms, made according to an analogy with *white-collar* and *blue-collar* workers. It turned out

[9] Silaški (2011) contrastively presents the most frequent connotations of the colours *green*, *golden* and *pink* in English and Serbian in order to establish to what extent the teaching of English colour expressions used in business may be based on metaphors and metonymies, i.e. how effective a metaphor-based approach is in this particular case.

that the cognitive processes which are responsible for the creation of the original, *white* and *blue-collar* terms, may not be at work when it comes to novel expressions denoting newly emerging categories of workers in the new economy. It is obvious that new terms are frequently coined according to the already existing constructional schemas present in the expressions *blue-* and *white-collar* workers. The new expressions are based on speakers' remotivation of the already lexicalised terms. These creation processes involve new types of metonymy, which nevertheless remains one of the most fruitful instruments in the construction of meaning and coining new terms. We have also discussed some pedagogical implications, focusing on the teaching of *X-collar* terms in an ESP economics classroom and giving certain recommendations in this regard. Hopefully, this paper will shed new light on both the conceptual schemas involved in the creations of new terms in English based on the already existing formation patterns, and on the teaching of these terms to Serbian economics students.

References

Allan, K. (2007). The pragmatics of connotation. *Journal of Pragmatics* 39, 1047–1057.

Allan, K. (2009). The connotations of English colour terms: Colour-based X-phemisms. *Journal of Pragmatics* 41/3, 626–637.

Barcelona, A. (2000). Introduction. The Cognitive theory of metaphor and metonymy. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (A. Barcelona, ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 1–28.

Benczes, R. (2006a). *Creative compounding in English – The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Benczes, R. (2006b). Analysing Metonymical Noun-Noun Compounds – The Case of Freedom Fries. In: *The Metaphors of Sixty: Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses* (R. Benczes, S. Csábi, eds.). Budapest: Eötvös Loránd University, Department of American Studies, 46–54. Available at: http://das.elte.hu/content/faculty/benczes/freedom%20fries.pdf (20 August 2011).

Benczes, R. (2009). What motivates the production and use of metaphorical and metonymical compounds? In: *Cognitive Approaches to English. Fundamental, Methodological, Interdisciplinary and Applied Aspects* (M. Brdar, M. Omazić, V. P. Takač, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 49–67.

Boers, F. (2000). Enhancing metaphoric awareness in specialised reading. *English for Specific Purposes* 19(2), 97–195.

Boers, F. (2003). Applied Linguistics Perspectives on Cross-Cultural Variation in Conceptual Metaphor. *Metaphor and Symbol 18*(4), 231–238.

Deignan, A. (2003). Metaphorical Expressions and Culture: An Indirect Link. *Metaphor and Symbol* 18(4), 255–271.

Lakoff, G., M. Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G., M. Turner (1989). *More than Cool Reason. A field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lalić Krstin, Gordana (2010). *Strukturni i sadržinski aspekti novih slivenica u engleskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Neobjavljen magistarski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Littlemore, J. (2003). The Effect of Cultural Background on Metaphor Interpretation. *Metaphor and Symbol* 18(4), 273–288.

Littlemore, J. (2004a). The misinterpretation of metaphors by international students at a British university: examples, implications, and possible remedies. *Humanising Language Teaching* 6(3). Available at: http://www.hltmag.co.uk/sept04/sart6.htm (7 July 2010).

Littlemore, J. (2004b). What kind of training is required to help language students use metaphor-based strategies to work out the meaning of new vocabulary. *D.E.L.T.A.* 20(2), 265-279. Available at: http://www.scielo.br/pdf/delta/v20n2/24270.pdf.

Littlemore, J. (2010). Metaphoric competence in the first and second language – similarities and differences. In: *Cognitive processing in second language acquisition: inside the learner's mind* (M. Pütz, L. Sicola, eds.). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 293–315.

Niemeier, S. (1998). Colourless green ideas metonymise furiously. *Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 5, 119-146.

Niemeier, S. (2007). From blue stockings to blue movies. In: *Speaking of Colors and Odors* (M. Plumacher, ed.). Amsterdam, NLD: John Benjamins Publishing Company, 142–154.
Philip, G. (2006). Connotative meaning in English and Italian Colour-Word Metaphors. *metaphorik.de* 10, 59–93. Available at: http://www.metaphorik.de/10/philip.pdf (13 January 2010).
Prćić, Tvrtko (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Radden, G. (2000). How metonymic are metaphors?. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (A. Barcelona, ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 93–105.
Radden, G., Z. Kövecses (1999). Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in Language and Thought* (K. Panther, G. Radden, eds.). Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 17–59.
Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
Silaški, Nadežda (2011). Adding Colour to the Teaching of English – Figurative Uses of Colours in Business-Related Vocabulary. *Primenjena lingvistika* 12(2011), 152–159.

Надежда Силашки

X-COLLAR РАДНИЦИ У НОВОЈ ЕКОНОМИЈИ – УЛОГА МЕТОНИМИЈЕ У ГРАЂЕЊУ НОВИХ РЕЧИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Под окриљем теорије појмовне метафоре и појмовне метонимије у овом раду бавимо се улогом метонимије у грађењу нових метафоричних израза у енглеском језику, тј. фигуративним коришћењем назива за боје у процесу именовању различитих група запослених оформљених у новонасталим економским приликама (нпр. *grey-collar* / *green-collar* / *pink-collar*, *gold-collar* workers итд.). У овом процесу именовања метонимија игра важну улогу по томе што путем разноврсних појмовних пресликавања помаже да се пронађе адекватан израз за људе који припадају одређеној друштвено прихваћеној групацији. Метонимијска значења присутна у грађењу таквих нових израза скованих по узору на већ постојећи творбени образац (називи за традиционалне групе радника, *white-collar* и *blue-collar*), не представљају *ad hoc* значења, већ су мотивисана културно зависним аспектима, те резултирају метафорама заснованим на метонимији. Поједине педагошке импликације наше анализе по наставу енглеског језика економске струке коју похађају студенти чији је матерњи језик српски такође се разматрају у раду.

Надежда Силашки
Универзитет у Београду, Економски факултет, Србија
silaskin@sbb.rs

Ана Јовановић - Анђелка Пејовић

КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА СТРАНОГ ЈЕЗИКА: ПОТРЕБЕ И ИЗАЗОВИ[1]

Континуирано образовање се у настави страних језика најчешће реализује у виду тематских семинара који настоје да упуте полазнике у нове токове методике наставе страних језика, уравнотежен приступ увежбавању језичких вештина, развој, примену и евалуацију различитих наставних активности и техника, итд. Међутим, поставља се питање колико су наставници језика с извесним професионалним искуством спремни да прихвате и у властитим наставним поступцима примене нова знања, јер само познавање савремених токова науке о језику и учењу језика и савремених трендова у настави страних језика не мора битно да утиче на промену приступа настави. Од кључне је важности створити услове да учесници преиспитају своја дубока уверења и ставове о настави језика, како би се и њихово деловање суштински променило. У овом раду представљамо анализу потреба за континуирано образовање наставника шпанског језика која је спроведена на основу квалитативне анализе анкете наставика, те сугеришемо могућа решења за ефикасније континуирано образовање наставника страних језика.

Кључне речи: анализа потреба, континуирано образовање, настава страних језика, шпански језик

1. УВОД

У истраживањима која се током последњих неколико деценија воде под окриљем примењене лингвистике, а самим тим и у оквиру поља наставе и учења страних језика, све се више пажње посвећује когницији и афективним факторима који утичу на процесе учења и наставе. С тим у вези су и истраживања која се тичу когниције наставника страних језика и развоја професионалног идентитета код наставника (вид. Beijaard et al. 2004; Borg 2003; Freeman 2003; Jovanović 2009; Vélez-Rendón 2002). Истраживања потврђују да одлуке и поступци наставника нису условљени само њиховим професионалним знањима, већ и емоцијама, ставовима, вредностима и културним моделом средине у којој живе (Arnold & Brown 1999; Johnson 2009). Сем тога, изградња професионалног идентитета наставника је несумњиво дуг процес који се не завршава током факултетског образовања. Напротив, професионална надоградња и формирање властитог идентитета у оквирима одабране професије траје много дуже и директно је условљена непосредним искуством наставника у реализовању наставе, односима с ученицима, колегама и надређенима, локалном образовном политиком и властитим ставовима по питању оптималног приступа настави. Стога је приликом било ког облика образовања наставника неопходно разматрати све поменуте факторе.

У овом раду проучавамо перцепције наставника шпанског језика по питању властитог наставног приступа и њихових искустава у оквиру доживотног образовања. Полазимо од претпоставки комуникативне наставе и препорука *Заједничког европског референтног оквира за живе језике* (Council of Europe 2001) како бисмо дефинисали битне аспекте наставе страних језика, да бисмо потом, на основу анализе података добијених из анонимне анкете наставника шпанског језика у Србији, представили анализу потреба за континуирано образовање наставника страних језика у основним и средњим школама Србије.

2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

а. Епистемолошки ставови наставника и њихово образовање

Под снажним утицајем истраживања у области педагогије и образовања, епистемолошки ставови наставника су постали важан предмет испитивања и у области наставе страних језика

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

почев од осамдесетих година 20. века. Фримен [*Freeman*] (2002) разликује три хронолошки разграничена приступа у истраживању поменутих појава, обележена трима различитим филозофским постулатима. У прво време, наставник се посматра једнострано, као посредник који знање преноси ученицима а да при томе нема значајног утицаја на то шта и како треба учити. Знање је, у овом контексту, независно од наставника, а сама материја коју наставник предаје ни на који начин не зависи од учесника наставног процеса.

Међутим, средином осамдесетих година, овакво виђење учионице као места размене информација почиње да се преиспитује у контексту теорија које учење представљају као учешће. Насупрот претходним теоријама које могу да се опишу кроз метафору усвајања, Сфард [*Sfard*] (1998) говори о метафори учешћа у којој се наглашава дијалектичка природа интеракције у процесима учења. Учење, дакле, није пука примопредаја података већ подразумева активан ангажман свих учесника процеса учења током кога ученици не добијају само релевантна знања већ развијају потребне вештине, ставове и вредности. С тим у вези је и померање фокуса наставе која се све више окреће ученицима док су у ранијим периодима настава и учење традиционално гравитирали ка наставнику као извору знања и информација. У овој „новој“ учионици, наставникова улога није мање важна, јер на њему лежи одговорност доношења одлука по питању планирања, примене и процене конкретних наставних поступака.

Последњих двадесет година се пак све више пажње посвећује упливима индивидуалних и друштвених фактора у процесе учења и наставе што је, наравно, у складу с постмодернистичким плуралитетом мишљења. „Позиционалност знања“ [*positionality of knowing*] (Belenky et al. 1986) упућује на релативан карактер знања будући да је оно условљено природом, искуством и пореклом појединца, као и друштвеним, политичким и културним контекстом у коме живи. Веома битну улогу у обликовању ставова и уверења појединца има „културни (когнитивни) модел којим се означавају организовани и структурирани облици понашања унутар људских заједница (...) који обликују нашу друштвену стварност и утичу на понашање већине или свих чланова дате заједнице“ (Filipović 2009). Самим тим, епистемолошки ставови наставника непрестано се мењају под утицајем свих поменутих фактора, личних и друштвених, што је од изузетног значаја за наставу језика јер, иако веза између (епистемолошких) ставова и наставникових поступака није увек директна (Breen et al. 2001), наставникова уверења и ставови утичу на перцепцију наставе и на саме наставне поступке.

Ова питања су од кључног значаја за образовање наставника, јер одређују садржаје и поступке за адекватну припрему наставника страних језика. Сама истраживања о вези између епистемолошких уверења наставника и њиховог образовања указују на контрадикторне резултате будући да је по некима та веза веома слаба (Calderhead & Robson 1991; Weinstein 1990), док други аутори тврде да обука наставника значајно утиче на њихова уверења и ставове (Florio-Ruane & Lensemire 1990). Сем тога, поставља се питање шта би требало да буде у основи ове обуке, што такође покреће супротстављене предлоге. Јејтс и Мучиски [*Yates & Muchisky*] (2003) тако заступају становиште по коме је од суштинског значаја упознати будуће наставнике страних језика са знањима о језику, као што су фонетска, фонолошка, морфосинтаксичка, прагматичка знања, те теорије о усвајању страних језика... Друга струја пак тврди да је за наставнике кључно да се постепено упућују у друштвено-културни процес наставе, тј. да уче како да подучавају (Johnson 2006). Поврх свега, наставнике би требало опремити и за „критичку наставу страних језика“ с обзиром на то да морају бити спремни да се суоче с различитим друштвено-политичким и културним уверењима, стереотипима, па и предрасудама, који су условљени локалним контекстом, те да подстичу развој интеркултуралне компетенције код својих ученика (Vučo, Filipović & Marković 2011). Наше је уверење пак да се поменути модели наставе страних језика не искључују већ указују на различите потребе које свакако треба уврстити у припрему и обуку наставника страних језика. Међутим, важно је имати у виду да је процес изградње професионалног идентитета дуготрајан, ако се уопште може говорити о његовом престанку, те ни обука наставника не може да се ограничи на период основних и/ или мастер студија, тј. на време пре пуног професионалног ангажовања у улози наставника.

Рајан [*Ryan*] (1986) разликује четири развојне фазе код наставника: фазу фантазије, преживљавања, савладавања и фазу у којој наставник оставља трајан печат на ученике. Током прве фазе, наставници обично негују идеализовану представу ученика и самог наставног процеса. Своја уверења у основи заснивају на властитом искуству учења страног језика због чега често закључују да ће њихови ученици имати слична интересовања, потребе и невоље. Пошто се сусретну с неочекиваним проблемима, као и с умерено и слабо мотивисаним ученицима, неретко се дешава да доживе извесно разочарање. Велики труд улажу у одржање свог ауторитета, а да при том не препознају специфичне потребе свог наставног контекста и ученика. Након прве фазе, наставници развијају реалистичније стратегије за планирање и реализацију часова, које им, уз то, одузимају мање времена и напора. У последње две фазе, наставници успостављају јасније, доследне везе између својих очекивања, ставова и конкретних поступака. Насупрот почетној фази у којој су сувише окупирани сопственом наставом да би могли да се усредсреде на ученике, са стеченим искуством наставници почињу да увиђају индивидуалне потребе ученика и да сходно томе прилагођавају наставне поступке (Johnson 1994; Numrich 1996). Тако Бејли [*Bailey*] (1992) приказује случај наставнице страних језика с извесним искуством која своје првобитно емотивне реакције на коментаре ученика замењује анализом како би те коментаре употребила у усавршавању властитог наставног приступа. Заправо, због развијеног осећаја самопоуздања у улози наставника, а не само због стеченог искуства, наставница постаје кадра да на прави начин одговори на потребе својих ученика.

Поставља се питање шта је то што узрокује промене у наставном приступу и како се та промена дешава. Кејган [*Kagan*] (1992) указује да претходни ставови и уверења битно утичу на пријем нових знања и вештина која се стичу током обуке наставника страног језика. У студији случаја која је рађена на Филолошком факултету у Београду (Јовановић 2012), лекторка шпанског као страног језика остаје доследна својим дубоким уверењима о томе како настава треба да изгледа, иако је изложена новим наставним методима. Наиме, с комуникативним приступом се упознала кроз специјализацију коју је реализовала у време кад се спроводило истраживање, али је према комуникативној настави и даље неговала извесне резерве, те је у више наврата поновила да остаје „верна граматици“. Наиме, њено је мишљење да настава језика треба да упути студенте у основе структуре језика, након чега може да уследи комуникација. Ови налази указују да ранији ставови и уверења често остају непољуљани током образовања наставника услед чега би се могло закључити да нови подаци стечени током обуке не утичу на дубоко преиспитивање постојећег епистемолошког система. У том смислу, Тилема [*Tillema*] (1994) доказује како је ефекат образовања наставника слабији уколико је раскорак између постојећих и нових знања већи. Заправо, није довољно да наставници буду упознати са савременим токовима науке о језику и учењу језика и са савременим трендовима у настави страних језика, јер то не мора битно да утиче на промену њиховог приступа настави. Од кључне је важности створити услове да учесници преиспитају своја дубока уверења и ставове о настави језика, како би се и њихово деловање суштински променило:

If preservice teachers' beliefs are to shift at all, teachers must become cognizant of their own beliefs, have opportunities to resolve conflictive images within their own belief systems, have access to, develop an understanding of and, more importantly, have successful encounters with alternative instructional practices and alterative images of teachers.[2] *(Johnson 1994: 451)*

б. Континуирано образовање наставника страних језика

Континуирано образовање, као активност учења током живота с циљем унапређивања знања, вештина и способности личне, грађанске, друштвене и пословне перспективе, поставља се као иманентна потреба свих појединаца у нашем друштву. Потребе за континуираним образовањем препознате су у свим сферама професионалног, па и личног, ангажовања појединаца, а веома

[2] Да би се уверења будућих наставника уопште променила, наставници морају да освесте своја уверења, да имају прилике да разреше супротстављене представе које негују у властитом систему уверења, да имају додир, да разумеју и, што је важније, да остваре успешне сусрете са другачијим наставним приступима и алтернативним представама наставника. (превод А.Ј. и А.П.)

значајна искуства могу да се преузму из области организационих наука. Сеса и Мануел [*Sessa & Manuel*] (2006) указују на неколико кључних разлога за обавезно увођење континуираног образовања у живот професионалних организација. Пре свега, контекст реализације професионалних активности непрестано се мења услед све сложенијег мултикултуралног и мултиетничког окружења, те је потребно оспособити професионалце да се носе с новим изазовима. У свим организацијама постоје недоумице будући да се ради о сложеним, непредвидљивим системима који постављају велике захтеве на сваког појединца по питању законских, административних, психолошких, организационих, логистичких и других аспеката реализације делатности. Сама обука у сфери која је препозната као проблематична или посебно захтевна требало би да појединцима олакша успешно бављење одабраном професијом. С тим у вези је и чињеница да се услед великог напретка технологија све брже мењају и облици рада, што поставља нове изазове за учеснике процеса рада. Коначно, време у коме живимо често се назива „добом знања", а стварање нових знања подразумева непрестано учење. Ове опште потребе свакако могу да се препознају и у педагошком раду, а самим тим и у раду наставника страних језика. Уз то, свака професија носи себи специфичне захтеве и потребе које је важно препознати како би се могла спровести адекватна и неопходна обука.

У настави страних језика у свету, континуирано образовање се најчешће реализује под окриљем одсека за примењену лингвистику, образовање и филологију. Крендал [*Crandall*] (2000) наводи како је у прво време обука наставника страних језика потпадала готово искључиво у домен примењене лингвистике, што не изненађује будући да је методика наставе језика од првих дана ове дисциплине била једна од њених основних грана. Међутим, у последње две деценије, знања и искуства из области опште теорије учења имају све више утицаја на обуку наставника страних језика, како у оквиру основних студија, тако и током самог професионалног ангажовања. Самим тим, већа пажња се посвећује 1) практичном и непосрдном искуству у виду посматрања и анализе часова, практичне наставе и израде наставних планова и материјала; 2) акцијском истраживању које реализује сам наставник и 3) епистемолошким ставовима наставника. Волас [*Wallace*] (1991) разликује три модела у образовању наставника страних језика: „шегртски модел" [*apprenticeship model*], модел примењене науке и рефлективни модел. У првом, мање искусни наставници уче од оних искуснијих тако што посматрају њихове часове, које накнадно коментаришу у виду односа мајстора и шегрта или ментора и ученика. Модел примењене науке, који је код нас најчешће заступљен, негује приступ образовању кроз који стручњаци (будућим) наставницима излажу нова знања која ће ови касније применити у својим учионицама. Коначно, у оквиру рефлективног модела инсистира се на преиспитивању, процени и прилагођавању властитих наставних приступа у складу са препознатим потребама. Сва три модела су, наравно, релеванта за образовање наставника страних језика јер развијају различите компетенције и вештине, али контекст образовања и искуство наставника указује на то који ће модел постићи најбоље резултате. У сваком случају, важно је увидети да се наставници непрестано професионално развијају, било самостално или у сарадњи са колегама, тако што су укључени у процес наставе и учења током кога активно размишљају о властитим наставним поступцима.

в. Континуирано образовање наставника страних језика у Србији

Код нас, организатори и реализатори семинара у великом броју случајева су високошколске установе, дакле, факултети, а затим удружења наставника страног језика, издавачке куће и институти за језике. Завод за унапређење васпитања и образовања одобрио је за школску 2010/2011. годину 23 стручна семинара за стране језике, многе од њих на период од 2 године, а школске 2011/2012. године списак семинара обогаћен је за још 9.[3] У четири од девет случајева организатори семинара су издавачке куће (*Pearson Longman, Cambridge University Press/British Council, BIGZ školstvo*

[3] По подацима Завода за унапређење васпитања и образовања, укупан број семинара за текућу 2011/2012. школску годину је следећи: 13 семинара за енглески језик, 6 семинара за немачки језик, 3 семинара за француски језик, 2 семинара за италијански језик, 1 семинар за руски језик, 1 семинар за класичне језике и 8 семинара за стране језике уопште.

Beograd, Pearson Education Limited), у два случаја су то високошколске установе (Филолошки факултет у Београду и Педагошки факултет у Јагодини), два семинара организује Гетеов институт из Београда, а једном је носилац семинара Задужбина Илије М. Коларца. Укупан број семинара је само наизглед већи од горе поменутог из разлога што су неки семинари организовани за више језика. С друге стране, иако у оквиру семинара једног одређеног језика има и елемената који се тичу наставе страног језика уопште, у највећем броју случајева смо их ипак подвели под оквир страног језика који се сматра примарним у датом семинару. Број семинара намењен наставницима енглеског језика свакако је највећи, из сасвим разумљивих разлога: енглески језик се учи у свим школама у Републици Србији и број наставника енглеског језика је највећи, те је отуда потребно покрити што већи део територије Републике Србије и што већи број школа. За шпански језик конкретно, као што се примећује, нема засебно организованих семинара, тако да наставницима овог романског језика преостаје похађање општих семинара, који се тичу наставе страног језика уопште. Према томе, јасно је да су наставници овог, али и других страних језика који нису довољно покривени семинарима (нпр. руски и италијански), у незавидном положају у односу на остале наставнике.

Будући да су сви семинари организовани тако да се реализују у току два или три дана, теме које обрађују су бројне и разноврсне. Ипак, многе од њих прожимају више различитих семинара, на различите начине, тако да бисмо као најважније и најопштије теме семинара за стране језике у претходне две године могли да издвојимо следеће:

- стицање и развој комуникативне компетенције
- нове методе у настави страних језика
- нове технологије у настави и учењу страних језика (интернет, мудл платформа, учење на даљину, итд)
- тестирање и евалуација
- развијање све четири језичке вештине
- анализа грешака у настави
- мотивација за учење језика
- аутономија наставника и ученика
- употреба аутентичних материјала у настави страних језика (књижевност, песме, новински чланци, итд)
- употреба речника у процесу учења страних језика
- културни садржаји у настави страних језика
- интерактивна настава, кооперативно учење
- невербална комуникација
- лудичке активности
- језик струке (енглески језик у медицини)
- узраст ученика и настава страних језика
- Заједнички европски оквир за живе језике и израда портфолија
- повезивање наставе страних језика са наставом других школских предмета
- нови аспекти подучавања граматичких садржаја
- инклузија.

Увидом у каталоге почев од школске 2006/2007. године, запажа се да се неки семинари организују већ више година и да су теме које обрађују истоветне. Негде су реализатори различити, али не и теме, те се поставља питање колико су теме које се обрађују актуелне и на који начин се обрађују од године до године. Наиме, будући да се више семинара понавља из године у годину, са истим темама, поставља се питање колики избор, у ствари, имају наставници страних језика када је у питању стручно усавршавање? Ако су употреба интернета у настави страних језика или комуникативна настава и *Заједнички европски референтни оквир за живе језике* већ више година међу главним темама семинара за стручно усавршавање наставника, колико се, заиста, одмакло у стручном усавршавању наставника и, уопште, у настави страних језика код нас, и шта о томе мисле сами наставници као учесници стручних семинара за континуирано образовање наставника страних језика?

3. НАША СТУДИЈА

a. Метод

Будући да се у Србији тренутно не организују тематски семинари за наставнике шпанског језика, желеле смо да утврдимо њихове специфичне потребе за континуирано образовање. У том смислу, важно је утврдити какве епистемолошке ставове негују тренутно запослени наставници шпанског језика, те смо у ту сврху саставиле анкету чија питања могу да се поделе у три групе: општи подаци (годиште, пол, искуство у настави страних језика...), питања која се тичу епистемолошких ставова и наставног приступа, те питања у вези са ставовима и очекивањима према континуираном професионалном усавршавању.

Подаци за ову студију су прикупљени на основу поменуте анонимне анкете која је електронским путем упућена наставницима шпанског језика који су тренутно запослени у основним и средњим школама Србије. Анкету је попунио релативно мали број испитаника (N=12),[4] тако да нисмо могле да реализујемо статистичку обраду података. Међутим, питања су већином била отвореног типа што омогућава квалитативну обраду података, коју и излажемо у следећем одељку.

b. Резултати и дискусија

Као што је поменуто, анкету је вратило 12 испитаника, а свих 12 су наставнице шпанског језика са тренутним запослењем у основним или средњим школама Србије. Ради се о наставницама које имају релативно кратко искуство у настави (најмање 2, а највише 14 година, просек 5 година), што не изненађује будући да се шпански језик релативно кратко налази на списку предмета у нашем образовном систему. Наиме, шпански језик је потпуно акредитован као изборни предмет тек 2003. године, тако да не постоји дуга традиција његовог изучавања у основним и средњим школама. У већини случајева, испитанице нису имале наставно искуство пре свог редовног запослења у основној/ средњој школи.

У оквиру питања која истражују ставове наставника према оптималном наставном приступу, као и њихова опажања реалног наставног контекста, тражиле смо да испитаници наведу шта је по њима најважније у оквиру наставе шпанског језика, а шта је ученике најтеже научити. На наше изненађење, готово све испитанице су одговориле да је најважније инсистирати на изучавању граматике и културе (N=11); нешто је мање испитаница навело значај лексике и интеракције (N=10), писаног разумевања (N=9), писаног изражавања (N=8), а интегрисане вештине је поменула тек половина испитаница (N=6). Чак пет испитаница је истакло значај развоја вештине превођења код ученика основне и средње школе. Упитане шта је за њих најзахтевније у смислу наставе језика, испитанице су углавном истакле да је тешко пренети знања из граматике и културе (N=4), три наставнице су рекле да им је посебно тешко да код ученика развију лексичку компетенцију, исти број је навео потешкоће у развоју вештине превођења, а само две испитанице су рекле да им интегрисане језичке вештине стварају највише потешкоћа.

Овакви одговори указују на приступ настави који је у великој мери усмерен ка садржају, са нешто слабијим фокусом на развоју вештина. Наиме, из одговара учесница се види да верују да је у настави језика од изузетног значаја пренети ученицима знања из граматике и лексике (језичке структуре), као и конкретне податке који се тичу циљне културе, што одговара традиционалнијем моделу учења са слабијим фокусом на ученику. Наиме, овакав појам наставе подразумева наставника као централну фигуру и извор знања која ће ученици усвојити. Међутим, познато је да пасиван приступ учењу не даље најбоље резултате и да је заправо активно учешће ученика, посебно у случају учења страних језика које се у основи заснива на развоју вештина, неопходан предуслов да се учење заиста и догоди.

[4] Потребно је напоменути да се тренутно у Србији настава шпанског језика реализује у малом броју основних и средњих школа. Наиме, на основу незваничних података из 2010. године којима располаже Завод за унапређење образовања и васпитања, у Србији се шпански језик изучава у 18 основних и 11 средњих школа. Самим тим, узорак испитаника за ову студију није могао бити значајно већи.

Примери којима испитанице илуструју своје активности са часа даље потврђују овакву интерпретацију поимања наставног процеса као вида размене информација. Наиме, у обрађивању нових садржаја који се тичу језичких структура и културе, наставнице често прибегавају фронталној техници представљања нових садржаја, као и дедуктивној настави у којој се ученицима наводе правила која они накнадно треба да примене у мање или више контекстуализованим вежбањима (испитанице 1, 3, 4, 7, 8, 9, 11[5]). Две наставнице (испитанице 1 и 11) су, уз то, навеле да често прибегавају поређењу са матерњим или другим страним језиком (обично енглеским) како би својим ученицима појасниле одређену граматичку категорију. Овде је реч о техници која је била веома популарна у оквиру аудио-лингвалне наставе и контрастивне анализе, али која је у великој мери потиснута у комуникативној настави страних језика. Могуће је да је овакво поређење успешно у раду с одраслима, који имају развијене аналитичке способности, и нешто мање у раду са децом; ипак, присуство контрастивне анализе за увођење нових садржаја дефинитивно потврђује да се превелики значај придаје савладавању језичке структуре („учење о језику“) наштрб стварне комуникације.

За увежбавање граматичких јединица испитанице неретко користе механичко увежбавање (дрилови), али и нешто креативније активности симулације, дијалога и лудичких активности (нпр. такмичења у знању, асоцијације, укрштенице). Овакве активности се такође користе и за развој језичких вештина.

Међутим, неколицина испитаница је истакла како настоје да нове садржаје уведу индуктивно, тј. да ученицима дају велики број примера како би они сами могли да изведу закључак о језичкој употреби. Једна испитаница наглашава како „граматику никада не подучава[м] ван контекста“ (испитаница бр. 5), али и да саме активности зависе од типа садржаја. Ова наставница, конкретно, практикује учење језика кроз задатке, што може да се изведе из њеног описа типичних активности са часа иако нигде не наводи експлицитно име овог метода. Наиме, ученицима обично прво даје примере језичке употребе, након чега следи конкретан задатак отвореног типа који ученици раде самостално или у групи. Након тога следи фокус на форму (вид. Long 1991) током чега се ученицима скреће пажња на одређене језичке структуре које су предвиђене темом часа или које пак стварају највише потешкоћа у реализацији конкретног задатка са часа.

Приликом обраде наставних јединица које се тичу хиспанских култура, технике за увођење нових садржаја у великој мери наликују онима које испитанице примењују кад уводе нове језичке структуре: фронтална настава током које наставник ученицима објашњава неки културни феномен. Међутим, наставнице примењују различите наставне материјале (визуелне, као што су слике и постери, аудио материјале попут песама, аудио-визуелне као што су филмови и серије) чиме уносе веома значајну разноликост у реализацију часа, а која опет позитивно утиче на процесе учења. При том, више испитаница, тачније њих четири (испитанице бр. 4, 5, 8 и 9) истичу како се труде да наведу децу да се активно ангажују у проучавању конкретне појаве, те им у ту сврху задају да сами истраже одређену тему, припреме презентације или одговоре на питања. Две испитанице наводе како је важан развој интеркултуралне компетенције и како је важно учити да „туђа култура, иако различита, није погрешна“ (испитаница бр. 4). Тако наставница бр. 5 наводи како је „неопходно да се ученици стално бодре да пореде шпанске навике и обичаје како би развили свест о културним разликама и о томе да непознавање правила понашања друге културе може да доведе до неспоразума у комуникацији иако се језик јако добро познаје“. Овакве констатације потврђују да неке наше наставнице шпанског језика имају развијену свест о значају интеркултуралне компетенције у настави страних језика. Ипак, изгледа да испитанице интеркултуралност пре свега посматрају кроз призму толеранције за различитост. Иако је таква интерпретација интеркултуралне компетенције, несумњиво, значајна, важно је код ученика развијати и свест о томе да се у свим културама могу препознати одређене универзалне вредности, које нам омогућавају споразумевање чак и кад не владамо истим језиком.

[5] Будући да се ради о анонимној анкети, одговоре испитаница смо нумерисале по редоследу њиховог учешћа у истраживању.

У вези са професионалним развојем, испитанице су одговарале на питање да ли су мењале неке аспекте своје наставе језика и, уколико јесу, шта их је на то подстакло. Све учеснице у студији су потврдно одговориле на ово питање, а изгледа да је основни покретач промена у наставном приступу мотивација. Неколико наставница је навело како су се испрва сусреле са незаинтересованошћу ученика због чега су настојале да унесу измене у наставни рад како би подстакле веће учешће својих ученика. Само наставно искуство им је указало да ученици „кроз игру, глуму, музику, слободнији разговор, много више усвоје него искључиво неким фронталним предавањем одређене наставне јединице“ (испитаница бр. 6). Уз то, неке испитанице (бр. 2, 5, 6, 9) сматрају да су с искуством научиле да боље реагују на индивидуалне потребе ученика чиме је и сама настава постала квалитетнија. Оваква тврђења се подударају с истраживањима идентитета код наставника страних језика који, након извесног времена, престају да буду усредсређени на своје наставне поступке да би се окренули ученицима и наставу прилагодили њиховим потребама (Bailey 1992; Johnson 1994; Numrich 1996).

Одговори учесница у студији показују да наставнице не настоје само да мотивишу ученике већ и да унапреде сопствену креативност и инвентивност у наставном приступу, што потврђује присуство снажне унутрашње мотивације која је пре свега у вези с реализацијом наставне делатности. У том смислу, наше испитанице тврде да настоје да се стално професионално усавршавају. Сматрају да је боравак у земљи шпанског говорног подручја најделотворнији облик професионалне надоградње, а потом похађање стручних семинара, читање стручне литературе и похађање курсева језика. Ипак, само четири испитанице имају могућност да бораве у земљи шпанског говорног подручја. Већина чита стручну литературу (N=10), а добар део испитаница настоји да похађа стручне семинаре (N=7). Међутим, готово све наставнице из наше студије осећају да им недостаје подршка радног колектива у погледу стручног усавршавања (N=11). Будући да на мотивацију наставника не утичу само унутрашњи већ и спољашњи фактори непосредног окружења, наставног контекста, друштва, средине, ови налази су веома забрињавајући јер негативна перцепција наставног контекста може да води ка незадовољству и трајној демотивацији (Dörnyei 2001). Стога је неопходно наћи начина да се боље и непосредније одговори на потребе самих наставника.

Учеснице у овој студији имају веома подељена мишљења по питању делотворности стручних семинара које су похађале. Наиме, четири наставнице сматрају да је овај вид професионалног усавршавања имао позитивних ефеката, пре свега кроз размену идеја са колегама, боље разумевање интерактивне наставе, као и због тога што су добиле нове идеје које се тичу организације и припреме часа. Остале испитанице пак сматрају да стручни семинари ни на који начин нису утицали на њихове наставне одлуке и поступке, што опет наводи на преиспитивање садржаја семинара и њихове имплементације. Коначно, већина учесница (N=7) сматра да би континуирани семинар у виду више радних сати распоређених током дужег временског периода био делотворнији у односу на сада примењивани облик интензивних семинара, који је предвиђен законодавством Републике Србије. Овакав интуитивни став испитаница опет је складу с налазима истраживања у којима се инсистира на значају продуженог учења и размишљања, као и приликама за размену утисака и њихово критичко разматрање (Crandall 2000: 44).

4. ЗАКЉУЧЦИ

Упркос чињеници да се у Републици Србији организује значајан број семинара за наставнике страног језика, премда не за све језике подједнако, што је и очекивано, подаци добијени у овом истраживању указују да би извесне измене у њиховој структури и реализацији могуће позитивно утицали на њихову сврсисходност. Исто тако, узимајући у обзир чињеницу да су организатори и реализатори семинара у великом броју случајева високошколске установе, а тек потом удружења наставника страног језика, издавачке куће и институти за језике, можда би се могло поставити питање већег учешћа самих наставника (основних и средњих школа) у реализацији семинара, као

и активнијег учешћа полазника семинара, чиме би била омогућена директна размена искуства, кроз „сусрет“ теорије и праксе. Наиме, из одговора наших испитаница се уочава да упркос различитим облицима континуираног образовања које практикују, већина њих и даље негује извесне резерве према иновативним методама, а у основи фокус наставе одржавају у оквирима наставе језичких структура. Неопходно је, заправо, организовати семинаре који би наставницима омогућили да суштински преиспитају властите ставове и уверења о настави страних језика. У том смислу, присутна је потреба за организовањем „практичнијих“ семинара, односно оних који ће наставницима омогућити критички, креативнији и разноврснији рад на часу, имајући у виду различитост садржаја, узраста, али и потреба, међу којима, како смо видели, веома важно место заузима мотивација, како ученика тако и самих наставника, што је неопходан предуслов за успешно усвајање језика, односно успешну наставу. Стога се закључује да наставницима страних језика који раде са децом (у основним и средњим школама) није довољно познавање најновијих теорија и „трендова“ у настави, већ и практична примена истих. Можда би управо анализа метода примењених на часу, а претходно усвојених на семинарима, могла да буде један од сегмената ових семинара, како би наставници могли да кроз континуирано размишљање и критичко преиспитивање властитих поступака изнесу своја искуства и размотре евентуалне заједничке проблеме са којима су се сусрели. Такође сматрамо да је потребно редовно пратити и анализирати резултате о одржаним семинарима, указати на њих реализаторима семинара, како би могли да се превазиђу претходни и предупреде евентуални будући недостаци и пропусти.

Литература

Bailey, K.M. (1992). The processes of innovation in language teacher development: What, why and how teachers change. In: *Perspectives on second language teacher education* (J. Flowerdew, M. Brock & S. Hsia, eds.). Hong Kong: City Polytechnic of Hong Kong, 253-282.

Beijaard, D, Meijer P. C., Verloop N. (2004). Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teacher and Teacher Education* 20, 107-128.

Belenky, M., Clinchy, B., Goldberger, N., Tarule, J. (1986). *Women's ways of knowing: The development of self, voice, and mind.* New York: Basic Books.

Borg, S. (2003). Teacher Cognition in Language Teaching: A Review of Research on What Language Teachers Think, Know, Believe and Do. *Language Teaching* 36, 81-109.

Breen, M. P., Hird, B., Milton, M., Oliver, R., Thwaite, A. (2001). Making sense of language teaching: Teachers' principles and classroom practices. *Applied Linguistics* 22, 470-501.

Calderhead, J., Robson, M. (1991). Images of teaching: Student teachers' early conceptions of classroom practice. *Teaching and Teacher Education* 7, 1-8.

Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crandall, J. (2000). Language teacher education. *Annual Review of Applied Linguistics* 20, 34-55.

Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Harlow: Pearson Education Limited.

Filipović, J. (2009). *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Florio-Ruane, S., Lensmire, T. J. (1990). Transforming future teachers' ideas about writing instruction. *Journal of Curriculum Studies* 22, 277-289

Freeman, D. (2002). The hidden side of the work: Teacher knowledge and learning to teach. *Language Teaching* 35, 1-13.

Johnson, K. E. (1994). The emerging beliefs and instructional practices of preservice English as a second language teachers. *Teaching and Teacher Education* 10, 439-452.

Johnson, K. E. (2006). The sociocultural turn and its challenges for second language teacher education. *TESOL Quarterly* 40, 235-257.

Johnson, K. E. (2009). *Second language teacher education: A sociocultural perspective*. New York and London: Routledge.

Jovanović, A. (2009). *Student and teacher attitudes in foreign language instruction*. Belgrade: Andrejevic Endowment.

Јовановић, А. (2012). Савремена настава страних језика: теорија и стварност. *Примењена лингвистика* 12. (*примљено за штампу*).
Long, M. H. (1991). Focus on form: a design feature in language teaching methodology. In: *Foreign language research in cross-cultural perspective* (K. DeBot, R. Ginsberg & C. Kramsch, eds.). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 39-52.
Numrich, C. (1996). On becoming a language teacher: Insights from diary studies. *TESOL Quarterly* 30, 131-151.
Ryan, K. (1986). *The induction of new teachers.* Bloomington, IN: Phi Delta Kappa Educational Foundations.
Vélez-Rendón, G. (2002). Second language teacher education: A review of the literature. *Foreign Language Annals* 35, 457-467.
Tillema, H. H. (1994). Training and professional expertise: bridging the gap between new information and pre-existing beliefs of teachers. *Teaching and Teacher Education* 10, 601-615.
Vučo, J., Filipović, J., Marković, Lj. (2011). CLIL in higher education: Efficiency in teaching and learning foreign language, literature and culture". Rad predstavljen na naučnom skupu *16th World Congress of Applied Linguistics, AILA*. Peking, Kina. 23-28 Avgust 2011.
Wallace, M. J. (1991). *Training foreign language teachers: A reflective approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
Weinstein, C. S. (1990). Prospective elementary teachers' beliefs about teaching: Implications for teacher education. *Teaching and Teacher Education* 6, 279-290.
Yates, R., Muchisky, D. (2003). On reconceptualizing teacher education. *TESOL Quarterly* 37, 135-147.

Ana Jovanović - Andjelka Pejović

CONTINUING EDUCATION OF SECOND LANGUAGE TEACHERS: NEEDS AND CHALLANGES

Summary

Continuing education for experienced second/foreign language teachers is usually realized in form of seminars that aim at familiarizing teachers with novel forms of teaching methodologies, balanced approach to the development of language skills, development, application, and evaluation of different teaching activities and techniques, among many. However, language teachers with certain professional expertise might not be very inclined to adapt their teaching approach according to the new input, since the new information might not be influential enough as to motivate the reconceptualization of their epistemological belief system. It is essential to create conditions that will compel teachers to reflect on their own beliefs of and attitudes toward language teaching so that they can actually modify their teaching practices. In this study, based on the qualitative analysis of the data from a survey, we present a needs-analysis for the continuous education of Spanish language teachers in Serbia. The results indicate that these experienced foreign language teachers generally doubt of the effectiveness of short term professional seminars, so there is an immediate need for creation and application of alternative forms of continuous teacher education. It should be envisioned as a bottom-up process in which teachers should have opportunities to reflect on their own teaching attitudes and practices in order to be able to introduce a meaningful change into their teaching approach.

Ana Jovanović
University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts, Serbia
anajovano@gmail.com

Andjelka Pejović
University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts, Serbia
atolimir@gmail.com

6. Једнојезичка истраживања

Михај Н. Радан

О РАЗЛИКАМА УНУТАР КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА НА ФОНОЛОШКОМ НИВОУ

Упркос дугогодишњем устаљеном мишљењу слависта да је говор Карашевака унитаран, истраживања из задњих неколико деценија демантовала су ту хипотезу. У овом прилогу разматрају се разлике на фонолошком нивоу између карашевских говора. Те се разлике односе првенствено на различите рефлексе полугласника /ь/, статус вокала *о*, као и оних везаних за статус и третман вокалних л̯ (л̯) и р̯ (р̯). Такође, биће приказане најновије тенденције у изговору карашевских африката /*ћ'*, *ђ'*, *ч'* и *џ*/ који су, како изгледа, на путу да створе нове разлике унутар карашевских говора.

У закључним разматрањима, узимајући у обзир сличне појаве у суседним српским дијалектима, покушавају се открити узроци који су условили те разлике, односно значај тих разлика за тачније одређивање порекла Карашевака и њихових говора.

Кључне речи: румунски Банат, Карашевци, фонололошке разлике, порекло карашевских говора.

1. Испитивање говора Карашевака започело је крајем XIX века [Sircu, 1899], а од тада интересовање лингвиста према њему не јењава. Треба напоменути да је ова словенска – српска енклава побудила велико интересовање не само лингвиста, већ и историчара, етнолога, фолклориста, на што указује велики број објављених студија, научних радова[1] и чак три дијалектолошке монографије [Petrovici, 1935; Radan, 2000; Томић, 2007].

2. Упркос великом броју објављених радова о КГ, све до пред крај прошлога века владало је мишљење да су ови говори хомогени. Такво схватање истраживача темељи се на закључцима Емила Петровича изнетим у својој чувеној монографији *Graiul caraşovenilor* (*Говор Карашевака*) [Petrovici, 1935], а које се временом усталило [в.,нпр.: Живковић, 1976: 284-288; Ресо, 1991: 298-299 и др.]. На први поглед изгледа невероватно или бар чудно како је могао такав врхунски слависта донети овакав нетачан закључак, поготово ако се има у виду да је веома тачно описао говор Карашева, насеље у којем је боравио само 3,5 дана (1932. године) и још 3 дана у Карашеву и Лупаку 1934. године [Radan, 1999: 35-36], и, за разлику од претходних истраживача [Sircu, 1899; Miletič, 1903; Живојновић, 1907], открио посебну гласовну вредност старог јата (незамењени *jat*) и донео, осим наведеног, сасвим исправне закључке. Петровичева омашка јесте резултат баш тог кратког боравка међу Карашевцима, односно чињенице да је осим Карашева, боравио врло кратко једино у Лупаку (септембра месеца 1934., приликом допуне и провере материјала). Упркос чињеници да је он у Лупаку чуо неколико облика са конзрвисаним полугласом и прецизирао у фусноти да се такав изговор може чути још у Клокотичу, Воднику и Нермић'у, односно да је у Равнику и у једној махали Карашева, *Ку́рјач'ици*, рефлекс полугласа ***е*** [Petrovici, 1935: 81, фуснота 3], што је, свакако, сазнао индиректно, од информатора, вероватно је сматрао такве облике акциденталним, малобројним, полазећи од логичне претпоставке да је на тако малом ареалу невероватно очекивати велике разлике. Дакле, у основи наведеног погрешног закључка стоји уопштавање резултата истраживања спроведеном само на говору Карашева, иначе највећег међу

[1] О истраживањима ових говора до 2000. године, види код: Radan, 2000: 43-63.

карашевским насељима, на говоре осталих шест насеља, другим речима, на говор целе карашевске заједнице. Међутим, стварност га је демантовала.

Треба напоменути да су неки лингвисти ипак знали за нехомогеност ових говора и то изнели у својим радовима, али су и даље говоре Карашевака стављали под одредницу „говор Крашована“ или „крашовански говор“ [Ивић, 2001: 278-280], док се поједини двоуме да ли да користе одредницу „говор/језик“ или „говори“ [Томић, 2007: 14, 16 пасим]. Полазећи од реалног стања на карашевском терену и закључака до којих смо дошли након анализе на фонолошком нивоу, али и на основу познавања целокупног карашевског идиома, залажемо се да је реално ипак користити синтагму „карашевски говори“ [в. Radan, 2000].

3. Највеће разлике међу КГ налазимо у фонолошком сегменту. Најпре ћемо те разлике приказати, а потом ћемо покушати, упоређујући и ослањајући се на стање у другим српским говорним типовима са источног перифиријског српског језичког ареала, да одговоримо на питање како је дошло до такве диференцијације унутар КГ, на тако малом простору.

3.1. Најкрупнија фонолошка разлика међу КГ тиче се *полугласника* /ь/, односно његових рефлекса. Зависно од данашњег облика овога гласа, КГ деле се у три групе:

3.1.1. У говору Карашева, делимично и Јабалча, полугласник је замењен у највећем броју случајева са *а*, као што се може видети у следећим примерима: *да́ска*, *каба́л*, *за́лва*, *пањ*, *пе́так*, *пе̨́сак*, *Великда́н* „Ускрс“, *дан*, *сејда́н* „данас“, *зал*, *та́ман/та́мно*, *вас* „сав“, *са́шњим*, *је́дан*, *до́шал*, *прода́нем* „предахнути“, *ла́жем*, *лага́но*, *ни́кад*^{т}, *кад*^{т}, *сад*^{т} итд.

Ретко се у говору Карашева могу наћи и примери са конзервисаним полугласником, а нешто чешће у говорима Јабалча[2] и Равника: *мьнан* (К, Ј, Р) „мален“, *се мьцне* „помакнути се“ (К, Ј, Р), *не̨́сьа́м* (Ј, Р), *грудьјца* (Р), *пе̨́сьа́к* (Ј, Р). Исто тако, у малом броју примера, имамо и рефлекс *е̨* < *ь*: *ч’е̨́ше̨ль* (КГ), *де̨ждења́к* „даждевњак“, *лежи́ца* (К, Р, Н)/ *лижица* (КГ осим Р)/[3] (**льжица*). Петрович је приметио у време спровођења анкете да је у једном делу Карашева (махала *Курјач’ица*) рефлекс полугласника *е*, што наводи и Томић (највероватније ослањајући се на Петровича) [Petrovici, 1935: 81; Томић, 2007: 23]. Данас, према нашим сазнањима, процес замене *е̨* са *а* у поменутом делу Карашева је скоро завршен, а од некадашњег *е̨* < *ь* сачуван је мали број облика: *те̨мни́ца*, *те̨њи́р*, *ле̨жи́в* и, можда, у још којем примеру [Radan, 2000: 88].

3.1.2. У говорима Клокотича, Лупака, Нермиђа и Водника полугласник (*ь*) је конзервисан у већини положаја. Има, међутим, у говорима ових насеља, доста изузетака у којима је полугласник замењен са неким пуним вокалом слабијег или јачег интензитета, најчешће са *а* (са бројним фонетским варијантама - *а*^{ь}, *ь*^{а}), а понекад и са *и*, *е* или *о* [Petrovici, 1935: 79-84; Ивић, 2001: 280; Radan, 2000: 86-88; Томић, 2007: 23-24].

Скоро консеквенто се полугласник чува у <u>једносложним речима</u> (затвореном слогу) и у <u>речима</u> у којима је <u>под акцентом</u> (*ь́*), исто као у дијалектима источне и јужне Србије [Belić, 1999: 88]: *сьн*, *дьн*, *кьт*, *пьњ*, *зьл*, *дь́ска*, *зь́лва*, *Великдь́н/ Великдь́а́н*, *сть́кло*, *ть́шта*, *ть́мьа́н/ть́мно*, *сидь́на*, *нь́ће*, *вьс*, *сь́шњим/сь́а́шњим*, *продь́нем*, *ль́жем*, *шь́пнем*, *ль́гьн/ль́гаьн*, *мьр̥ть́в*, *поч’ьсти*, *усь́не* итд. Изузетак увек чини енклитички облик 1. л. јд. помоћног глагола „јесам“ – *сам* (међутим: *не̨́сьа́м*), али има и других случајева нечувања *ь* у акцентованом слогу: *са́шњим* (Л, Н) /наравно, напоредо са варијантама: *сь́шњим*, *сь́а́шњим*/, *каба́л* (Н), *гуса́к*, *ду́жан*, *сељáк* „становник Карашева“, *до́бар*/ *до́баьр*, *сам мо́гал* (Л, Н, Р), *баш* и др.

Рефлекс *а* се у овим говорима сусреће ретко. Мање се чува полугласник у неакцентованим слоговима, у којима је уочена тенденција његове замене вокалом *а*: *је́дан* (КГ), *опи́нак* (Р), *о́вас* (Р, Н)/*о́ваьс* (Л, В), *пе̨́сак* (Л), *го́рьа́к*, *каьбь́л*, *ко́ньа́ц*, *ку́паьц/ку́пьа́ц*, *с лу́кам*, *ни́каьт*, *о́сам*/*о́саьм*, *ть́ньа́к*, *пь́шкаьв*, *пу́паьк/пу́пьа́к*, *ве̨́тар*/*ве̨́таьр*/*ве̨́тьа́р*, *изабе́рем*/ *изаьбе́рем*, *о́шьа́л*, *ле́гьа́л* и др.

[2] Јабалчани користе у међусобној свакодневној комуникацији румунски банатски говор. Међутим, када комуницирају са осталим Карашевцима, служе се говором који се користи у Карашеву, при чему долази до изражаја утицај румунског језика; можда се овде ради о поновном обнављању полугласника [Radan, 2000: 88].

[3] Није искључено да је у овој лексеми *ь* био перцепиран као ѣ [в. Radan, 2000: 90].

[детаљније в. код: Radan, 2000: 80-86]. Као што се може видети из наведених примера, има и овде лексема у којима је полуглас конзервисан (у неакцентованом слогу); ево још неколико примера: *свѐтьк*, *пѐськ*, *тьмни́ца*, *Јовањáса* (надимак), *дúгьл*.

3.1.3. У говору Равника рефлекс полугласника је, по правилу, *ę* (отворено *е*). Такав рефлекс полугласника, скоро без изузетка, врши се у једносложним и вишесложним речима (поготово у онима где је полугласник акцентован): *Великдѐн*, *сęн*, *лęж*^{ш}, *лѐжеш*, *жęг*^{к} „жар“, *вęс* „сав“, *нѐђве*, *си*^{ј}*дѐна*, *тѐмно*, *лѐдина* „сенка“, *дѐска*, *сѐшњим*/ и *сáшњим*/, *кęбѐл*, *дęњóм* „дању“, *ни́кęд*^{т}, *зѐлва*, *лѐко*, *сęд*^{т} „сад“, *кęт* „кад“, *бęни́*[4] „стоји“, *óшęл* „отишао“, *лęгѐно*, *зѐмљęн* итд.

Међутим, и у овом говору, као што смо већ горе изнели, постоје бројне ситуације у којима имамо одступања од замене *ь* → *ę*, а та одступања су, по свој прилици, бројнија него што су означена одступања у групи говора наведених у 3.1.2. Тако, процес *ь* > *ę* > ***а*** све се снажније испољава у *неакцентованим слоговима* речи, а тенденција је, без сумње, ка апсолутној замени *ь* са *а* у таквом положају: *óвас*, *опи́нак*, *јáрам*, *óва*^{в}*н*, *накóваља*, *ч'етв*^{в}*р̥так*, *трóшак*, *тѐжак*, *врѐдан* „корпулентан, позамашан, крупан телом“, *дóбар*, *сѐдам*, *óсам* и др.

Треба нагласити да је овај процес захватио и акцентовани слог, истина, ретко, те је он тренутно у почетној фази отварања *ę* према *а* (*ę*^{а}): *нęмѐ*^{а}*ч'ки*, *продѐ*^{а}*нем*, *мóгѐ*^{а}*л* /и *мóга*^{е}*л*/ и др.

3.1.4. Веома су ретки примери у којима имамо рефлекс *и* < *ь*: *опи́нак* /јд./, *опи́нци* /мн./ (КГ) (< стсл. *опьнъкъ*; уп. буг. *опи́нка*, макед. *опинок*, рум. *oпíncă*) „опанак“, *бизóвина* (Р) „зова, *Sambucus nigra*“.

3.1.5. Полугласник се јавља и у неким позајмљеницама. У њима се он не јавља услед неких услова, већ је у том облику преузет (и евентуално адаптиран) из неког страног језика у којима има сличних гласова које су Карашевци перцепирали као полугласник из свог говора. У питању су, пре свега, позајмљенице из румунског (в. вокале *ă* и *â*[5]*), али и из других језика (мађарског, немачког, турског и др.): гант* (К)/*гьнт* (Кл, Л, Н, В), *гент* (Р)/(<рум. *gând*) „мисао”, *гилѣв*^{х} (В, Кл, Л) „ренде“ (уп. мађ. *gyalu*), *бáкар* (К, Ј)/*бáкьр* (Кл, Н)(<тур. *bakir*), *бани́м* (К, Ј) / *бьни́м* (В, Кл, Л) / *бени́м* (Р) „стојати“ (< ? алб. *banój*)[Petrovici, 1935: 223]. Много ређе, рефлекс „полугласа“ у позајмљеницама може бити и *е* (осим у Р, где је он очекиван) или *о*: *вęру́ц*(*ул*), *вęру́ца* (деминутиви)/ *вáрул* (К), *вь́рул* (оКГ)/ (<рум. *văru*/*ţu*/*l*) „братић”, *попри́ка* (Ј, Н) /*папри́ка* (К), *пęпри́ка* (Р)/ (<мађ. *paprika*), *лаву́р* (К), *лęву́р* (КГ)(<нем. *Lavoir*) и др.

3.1.6. Напоменућемо да је само у случају придевских показних заменица, у свим КГ, рефлекс полугласника *е*: *овѐј*, *тѐј*, *онѐј* и *сеј*/*си*^{ј} (*сęјдáн* /К, Ј. делимично и у Р/, *сидьна* /Кл, Л, В, Н/ и *си*^{ј}*дѐна* /Р/).

У закључку, на основу изложене грађе у вези са садашњим стањем полугласника, КГ деле се у три групе: а) говори К и Ј у којима је рефлекс полугласника претежно *а*; б) говор Р у којем је рефлекс полугласника претежно *ę*, и в) говори Кл, Л, Н и В у којима је полугласник *конзервисан*. Међутим, у свакој од наведених трију група говора, истина, у мањем броју и под извесним условима, има облика са карактеристикама других двеју група. Чак и када је у питању главна, доминантна одлика унутар једне групе, и тада имамо бројне варијанте, односно - као што Белић каже за говоре источне и јужне Србије – „има врло много прелазних ступњева које је врло тешко распознати, а још више обележити увек засебним знаком“ [Белић, 1999: 88].

3.2. Као што је познато, у КГ сачувано је слоготворно, вокално *л* /л̥/, што представља још једну архаичну црту ових говора. И у случају вокалног *л*, значајног за одређивање порекла ових говора, питање је веома сложено. Наиме, у свим КГ изговор овог вокала јесте веома нестабилан, у смислу да његов изговор у истој лексеми може бити различит (осцилантан), то јест са многим варијантама гласовне вредности л̥. Слична осцилантност у изговору л̥, али са другачијим резултатима, карактерише и говоре из области призренско-тимочког дијалекатског ареала [Белић, 1999: 112-113]. У карашевским и неким призренско-тимочким говорима, поред конзервисаног л̥, постоји тенденција образовања једног вокала при његовој артикулацији.

[4] Према Петровичу, вероватно је ова лексема позајмљеница из албанског језика: *banój* [Petrovici, 1935: 223-224].

[5] Ови су вокали у КГ третирају као *ь*.

И поред наведених осцилација (различитих рефлекса) у изговору полугласника у свим КГ, уочена су два главна, доста слична али ипак различита третмана његова, на основу чега КГ могу се сврстати у две групе:

3.2.1. Говори Карашева, Нермића и делимично Равника, у којима је често вокално ḷ или конзервисано или са фреквентним рефлексом ᵇḷ, а веома ретко са девокализованим *л* (***ьл***): *кḷцнем* „ударити лактом“, *кḷк* /*кᵇḷк* „кук“, *намḷзем*/*намᵇḷзем*, *погḷђ'ем* „гутати; пијуцкати“, *пᵇḷжа* /*пḷжа* „пуж“, *дḷжан*, *тḷч'ем* /*тᵇḷч'ем*, *тḷку́*/*тḷч'у́* „туцати“, *се пᵇḷзем* /*се пḷзем*, *се пḷзу́* „клизати се“, *напḷни*, *кḷч'и* „мрсити; (фиг.) увијати“, *пожḷте́ла*/ *пожᵇḷте́ла*, *жᵇḷђ'а́ла*/ *жьлђ'а́ла*, *делг* (Р) „дӱг“ и др. Констатујемо да скоро сваки облик који сдржи вокално *л* може имати и варијанту ᵇḷ, а да ли ће облик бити са ḷ или са ᵇḷ, није могуће одредити, изгледа да то зависи од више фактора (а темпо говора је сигурно један од њих). Шта више, исти говорник може једном изговорити облик са ḷ , а други пут, чак и одмах после тога, облик са ᵇḷ.

3.2.2. У говорима Водника, Клокотича, Лупака и Јабалча најчешће имамо облике са рефлексом *ьḷ* /л је слоготворно/ или *ьл* (*л* није слоготворно), ређе са ᵇḷ или, још ређе, са конзервисаним полугласником ḷ: *дьḷби́ња*/ *дᵇḷби́ња*, *дьḷго*/ *дьлго*, *дьлк*, *жьḷти́ло*/*жᵇḷти́ло*, *Тьлва* (топоним Л), *кьḷца* /*кьлца* (и *кᵇḷца*), *кьлк*/*кьḷк*, *стьлба*, *пьḷжа*, *сᵇḷза*/ *сьлза*, *сьлзав*, *се спьḷзал*/ *спьлзал*, *вьлна*/ *вьḷна*, *су навьḷкли*/*навᵇḷкли*, *вьḷч'е*, *вᵇḷч'е́мо*/*вьḷч'е́мо*, *дḷжан*/ *дᵇḷжан* и др.

3.2.3. Осим наведених, у КГ се ретко сусрећу следећи рефлекси полугласника:

3.2.3.1. ***у*** **-** у следећим примерима: *Бу́гар*, *Бу́гарска*, *бу́гарски*; *ду́жан*, *дужни́к*, *дук* /поред: *дḷжан*, *дᵇḷжан*, *дьḷжан*, *дᵇḷжни́к*, *дḷкᵍ*, *дᵇḷк*/, *Дугали́ја* /мн. *Ду́галић'и*/ (надимак, К), *сузу́ка* „сузи, цури (помало)“ (К);

3.2.3.2. Само у случају глагола „обући“ (и од њега изведених гкагола) забележили смо рефлекс *ле́*: *облę́ч'ем*, *сам облę́кал* „обући“, *соблę́ч'ем* „свући, скинути одело“;

3.2.4. Други, необични облици: *сьнце* /поред, ређе: *сḷнце*, *сᵇḷнце*/; *ја́балка*, *јабᵇḷка*; *калбаси́ца*; *пᵇḷца́ш* /и: *палца́ш*/, *пьлца́ш* (о којима смо своје мишљење изнели у другим радовима) [в. Radan, 2000: 102-103].

3.3. Статус *вокалнога р* /ṛ/ јесте веома сличан *вокалноме л*. И у случају ṛ уочена је јака тенденција његове девокализације, тј. развијања једног вокала испред и, ређе, иза њега /ᵇṛ, ṛᵇ/. Наравно, и овде се јављају варијанте гласовне реализације ṛ [Petrovici, 1935: 89-91; Radan, 2000: 108-113]. Полазећи од те појаве, КГ делимо у три групе:

3.3.1. Првенствено у Карашеву, али и у говорима Равника и Нермића, најслабија је тенденција девокализације слоговнога ṛ, али се јављају и рефлекси ᵇṛ и, веома ретко, ***ьṛ, ьр***: *цṛ́ква* / *цᵇṛ́ква*/(К, Кл, Р, Н), *вṛв* /и: *вṛв*ᵠ/ „врх“ (К,Р) /*вᵇṛв*/(К, Р, Н, Кл), *на́ вṛв* „ на врх“ (К, Р), *за́пṛл* (К, Н), *фṛта́љ* (К, Р, Н, Кл), *за́тṛл* (К), *гṛба́ч'* (Р) „заокрет у димњаку“, (*де́ца гле́де*) *узᵉ кṛ́стац* (Р) /(*де́ца гле́де*) *у́ṛкст* (К, Ј), *укṛ́стице* (К), *зṛ́но* (К)/*зᵇṛ́но* (К, Н) „зрно, семе; метак“, *Зṛ́нка* (презиме, К), *дṛ́ва* мн. /*дᵇṛ́ва*/, *Сṛ́бин*, *Сṛ́бље* (К, Н, Р), *свекṛ́ва* (К,Н,Р)/*свекᵇṛ́ва* (КГ)/, *пṛст* (К) /*пᵇṛст* (К,Р,Н)/, *остṛᵇпка*, *дṛ́ᵇнч'им* (КГ) итд;

3.3.2. Снажнија тенденција девокализације ṛ, која понекад иде до његове потпуне консонантизације (*ьр*), испољава се у говорима Клокотича, Лупака и Водника, али се паралелно сусрећу, мада ређе, и облици са основним ṛ или пак са претежно слоготворним ᵇṛ , ьṛ: *вьṛв*ᵠ (Кл, Л, В, Ј), *пьṛст* (Кл, Л, В, Ј), *пᵇṛч'*(Кл), *пьṛч'*(Л)/*пьṛш'*(Ј)/ „јарац; јелен“, *Сьṛ́бин*, *сьṛ́пски* (Л, Кл, В, Ј) / али и: *Сьрбин*, *Сьрби́ја*, *сьрпски* (Л, Кл)/, *мᵇṛ́шавина* (КГ осим Ј) „месо (без сланине)“, *вьṛ́шим* (В, Л, Ј) „врћи“, *пьрска* (Л, В, Ј), *обьᵃрта́ч'*(Л), *кьрти́на* (Кл, Л, Н, В, Ј) „кртица“, *Хьрва́цка Хьрва́цка* и др.

3.3.3. У највећем броју случајева, у говору Јабалча, под утицајем румунског језика који је у свакодневној употреби, слоготворно *р* је изгубио вокални карактер: *пьрви*, *кьрвᵠ*, *Сьрбин*, *дьрва*, *вьрба*, *кьрст* /ретко: *кᵇṛст*/, *свекьрва*, *сьрце*, *штьрк*, *фьрта́ј* итд.

3.3.4. Резимирајући, о слоговном ṛ може се закључити следеће:

а) У свим КГ присутна је појава развоја једног вокала слабијег или јачег интензитета (ᵇ или ь), која може имати за последицу потпуну девокализацију слоговнога ṛ. У говорима К, Р и Н, та је појава мање израженија него у говорима Л, В и делимично Кл. У овом последњем, чак и ако је

испред р̥ развијен пун вокал (*ь*), р̥ чешће задржава своју слоготворност него што је губи (*кьр̥ст*).

б) У свим овим говорима има примера у којима је вокално *р* у потпуности консонантизовано (реч је о појединим облицима у којима нема осцилација у изговору). У таквим случајевима, испред или (ређе) иза р̥ јавља се пун вокал – *е*, *а*, *ь*, *о*, *у*: *дрѐво* (КГ), *фертáљ* (Р) „фртаљ“, *Сербýљак* (топоним, Р), *ч'ервéн* (КГ; <*чрвен), *картúна* /ретко: *кʰр̥тина* (К)/, *кьртúна* (Л, Кл, В, Н, Ј) /али: *кр̥тúна* (Р)/, *Харвáт* (КГ – у говору старијих; вероватно позајмљеница из мађ. јез.: *horvát*), *ýмьр* (Л, Ј, В, ређе и у оКГ) „умро“, *зáпраш*ʲᵊ (К, Ј) /*запрáшка* (оКГ)/ „запршка. запржак“, *врáтило* (КГ) „вртило (на разбоју)“, *строч'енúца* (Л), *сурч'енúца* (Н) „дрво које спаја предњи и задњи трап кола, кочије“ и др.;

в) У неким позајмљеницама из румунског језика гласовни скуп *âr* је понекад третиран као р̥ (нарочито у говорима К и Р): *ч'окр̥лúја* (К)/*ч'окʰр̥лúја* (КГ) (< рум. *cicârlíe* „шева”), *тр̥гýлке* (Л) „врста крушака“, *тр̥ʰгýла* (Кл, В, Н) /али: *трагýла* (К)/ „биљка *Aristolochia clematitis*, од чијих плодова се прави натега, натегача (за ракију)“ (< рум. бан. *trăgúlă*) и др.

г) Забележена су неколико примера у којима је етимолошко *р* вокализовано: *бр̥дáвица* (К), *вр̥тéно* /*вʰр̥тéно*/ (Р), *нáтр̥шки* /и: *нáтрашки*/ (КГ).

3.4. Извесне разлике између КГ постоје у изговору вокала ***о***, који је, иначе, најнестабилнији вокал у овим говорима. Будући да те разлике нису уочили претходни реномирани дијалектолози (Љ. Милетич, Е. Петрович), сматрамо да су оне најновијег датума, то јест да су се почеле јављати негде почетком и појачале средином XX века [уп.: Petrovici, 1935: 61-63; Radan, 2000: 68-70]. Изговор овог вокала исти је као у српском књижевном језику, али се често испољава тенденција његовог затварања, што је видљиво у бројним варијантама у којима имамо *ʸо*, *оʸ*, *уᵒ*, а често и *у*.

3.4.1. Тенденција затварања *о* јесте много слабија у случајевима када је овај вокал под акцентом, те га ту и налазимо у виду прелазних варијанти према вокалу *у*, и то у ограниченом броју примера. У том погледу, карашевски су говори унитарни. Ево неколико примера: *тʸóрник*, *пʸóђ'ем*, *сʸóјка*, *кʸóњ*, *тʸóрак* „твор“, *кʸóл*, *пʸóлак*, *умʸóрим*, *ʸóди*, *ʸóсам*, *мʸóтам*, *брʸóта* „чепркати“, *кʸóтарица* и др. (али: *óбор* „двориште“, *такó*, *скрóји*, *дóли* „доле“, *гóри* „горе“ /уп: *гоʸрú* (К), *гурú* (оКГ) „горети“/, *принóси*...).

3.4.2. Међутим, *о* у неакцентованим слоговима је много више склон прелазу у *у* у свим КГ, осим говора К, у којем је овај процес мањег интензитета. У том погледу КГ се раздвајају у две групе, премда и у једној и у другој групи могу се чути обе варијанте:

3.4.2.1. Говор Карашева: *ʸовá* /*овá*, *ʸонéј*, *нох'óм*, *ʸобéшењак*, *оʸбрúшем*, *одоʸвýда*, *коʸлѐно*, *ʸострáга*, *ʸовáко*, *коʸшýља* /*кушýља*, *оʸбрúшем* / *убрúшем*, *копч'ивáљка* /*коʸпч'ивáљка* „осигурач/ иц/а“, *пʸорóдим*, *боʸбýшка* „бубуљица“, *неʸобрáно*, *коʸштрáњ*, *коʸператива* „продавница“ (<рум. *cooperativă*), *пʸокáним*, *ʸомрáзан* „мрзак“, *бʸолýјем*, *тоʸч'úр* (< „точити“) „левак“, *срáмота*, *кој* „ко“, *по млатᵈ*, *по лęп*, *прóсит* „ватра“, *копрúва*, *нáротᵈ*, *до рáноʸ*, *поштéн*, *воденúца*, *комшúја*, *оʸч'ýпам*, *шкýла* „школа“ /*шкулáр*[6], *áку* /*áкуз* „ако“, *от кʸожýва* итд.

3.4.2.2. Остали КГ: *ʸовá* /*увá*, *ʸонá* /*унá*, *ноʸх'óм* /*нух'óм*, *коʸч'úна*/ *куч'úна* „кост“, *убрúшем*, *кушýља*, *удоʸвýда*/*удувýда*, *оʸдоʸвýда*/, *кој*/*коʸј*, *пукривá ч'*/*пʸокривá ч'*, *пуздрáви га*/*поʸздрáви га*, *пу млатᵈ* /*поʸ млатᵈ* „млађи“, *упáрен*/*ʸопáрен*, *пудмéтнем*, *купрúва*, *с вулóви*, *увáко*, *куперативa*, *устрáга* /*ʸострáга*, *купч'ивáљка*, *убрúшем*, *неубрáно*, *ут кужýва*, *тучéр* (Кл), *нáротᵈ*, *шкýла* /*шкулáр*, *áку* /*áкуз* итд.

3.4.3. Посебан третман има *о* у неколико речи, као што су: *нех'áска* /*нех'ѣ́ска*, *нех'ѣ́ᵃска*, *нех'ę́ска*/, *квáч'ка*, *пањáва* /*пњáва*, *пęњáва*/.

3.4.4. Напоменућемо, на крају, да померање акцента узрокује слободне алтернације овог вокала типа: *о* / *е* – *апéтек*, *о* / *а*(*ь*) - *пањáва* и др., као и случајеве појављивања других вокала место *о* и обрнуто, односно његово испуштање (*крач'*, *крáчам*).

4. Разлике у консонантском систему су малобројније и мањег су значаја. Практично, разлика има само у изговору африката.

Као што је познато, карашевски африкати разликују се од африката у књижевном језику и

[6] Облици највероватније позајмљени из немачког језика (уп. нем. *Schule*).

оних у већини српских (и хрватских) говора. Наиме, карашевски африкати *ч*’ и *џ*’, у већини случајева, за нијансу су мекши, палаталнији од *ч*, *џ* у књижевном српском језику. Оклузивни карашевски палатали *ћ*’ и *ђ*’ се у већој мери разликују од стандардних српских *ћ* и *ђ*, а веома су слични истим палаталима у јужним српским говорима из Мађарске или оним у неким југоисточним српским говорима [в. Белић, 1999: 151-168], као и оним у чакавским говорима. Трагова умекшаности африката налазимо, иначе, и у српским банатским говорима [БГШВД, 1: 312-313].

Та једва уочљива умекшаност карашевских африката *ч*’, *џ*’, а поготово посебност оклузивних палатала *ћ*’ и *ђ*’, јесте, по нашем мишљењу, резултат засебног развоја ових говора вековима изолованим од своје матице. Ови африкати представљају још једну архаичну црту КГ. Будући да се при њиховом изговору не испољава потпуна пратећа фрикација, ови карашевски консонанти нису прави африкати. Такође, треба истаћи да и у њиховом изговору постоје велике осцилације, тачније речено, у истој лексеми, било који од њих може бити различито изговорен од стране различитих говорника, па чак и од истог говорника у разним моментима говорења.

Полазећи од испољених карактеристика при изговору *ч*’, *џ*’, *ћ*’ и *ђ*’, можемо закључити следеће:

4.1. Иако у већини случајева карашевско *ч*’и *џ*’ су за једва уочљиву нијансу палаталнији, мекши него у књижевном језику, ипак се у КГ (можда чешће у говорима Р, В и Л), у мањем броју лексема, могу чути и прави, неумекшани *ч* и *џ*: *ру́чак* (Р, В)/*ру́ч’ак* (оКГ), *стри́чко* (Н), *стри́ч’ка* (КГ), *уч’е́ра* (К, В, Н)/*уче́ра* (Л, Р, Кл), *бич*’ (К, Ј, Р, Н)/*бич* (оКГ), *зач’и́ња* (КГ) „врућина“, *че́рек* (КГ), *ч’емери́ка* (КГ); *дуванџ’и́ја* (КГ), *џ’амба́ш* (К, Ј, Н, Кл) /*џамба́ш* (оКГ), *џаманта́н* (КГ)(< рум. *geamantán* < тур. *camadan*), *џуке́ла* (КГ), *канџи́ја* (Н, Р)/*канџ’и́ја* (оКГ), *Маџа́р* (Л, В)/*Маџ’а́р* (оКГ), *Џ’у́ркић’* (надимак, К), *џ’енера́л* (КГ; вероватно из рум. *generál* /читај: *ђенера́л*/) и др.

4.2. Палатални оклузиви *ћ*’ и *ђ*’ имају, у ствари, приближну или исту гласовну вредност африката из заједничког српског и хрватског језика, који су се временом развили у данашње *ћ*, *ђ*. Како карашевско *ћ*’ и *ђ*’, тако и књижевно *ћ* и *ђ*, имају исто порекло (< прасл. *tj̯*, dj̯ / < прасл. *kt, *gt / < tьj, dьj (јотовање) < *iti /). Примери: *ћ’у́па*, *свѐ̨ћ’а*, *га́ћ’е*, *на́ћ’ве* (К, Ј)/*нѐ̨ћ’ве* (Р), *нѣ́ћ’ве* / *нѣ́ᵃћве* (оКГ)/, *мо́ћ’и*, *ноћ’*, *тре́ћ’и*, *проле̨́ћ’е*, *вр̥ćћ’ем*, *го́шћ’е*, *мѐ̨ ч’ић’*; *ла́ђ’а*, *лу́ђ’е*, *про́ђ’ем*, *Ђ’о́ка*, *Ђ’у́ређ’*, *дро́жђ’е* (К, Ј) „квасац“, *виђ’е́н*, *поме́ђ’ен*, *кра́ђ’а*, *сва́ђ’а*, *ме́ђ’а*, *ра́ђ’а* „рад, посао“, *насађ’е́н*, *ођ’у́троска*, *а́нђ’ел* итд.

4.3. Осамдестих година прошлога века у говорима Кл, Л, В и делимично Р јавља се код млађе генерације снажна тенденција тврђег, фрикативнијег изговора *ћ’* и *ђ’*, па и *ч’* и *џ’*, слично оном у књижевном језику. Тај тренд изазвао је две разлике: једну унутар наведених говора, између старије и млађе генерације, а другу између наведених и осталих КГ (К, Н, Ј). После 1990. године, када скоро сви припадници млађе и средње генерације Карашевака одлазе у печалбу у Србију, Хрватску и БиХ, ступивши у директни контакт са говорницима српског/хрватског језика са тих простора, процес узима још већи замах. Тада он захвата, али у мањим размерама, и говоре К, Н и Ј. Тако, на пример, у говору млађе и средње генерације из Кл, Л, В и Р, већина примера наведених у тачкама 4.1. и 4.2. (то важи за већину других лексема које садрже ове консонанте), чуће се отврднели, прави африкати веома слични или идентични са оним у савременом књижевном и стандардном српском језику.

5. Конзервисани архаични фонетизми у КГ веома су значајни, с једне стране за одређивање порекла Карашевака и њихових говора, а с друге стране, значајни су, уопште, за историју српског /хрватског/ језика. Анализом тих архаичних фонетизама, а ослањајући се и на морфолошке, синтаксичке и лексичке карактеристике, могуће је доћи до интересантних и пертинентних закључака. Покушаћемо, у наставку, веома синтетички изнети неколико најважнијих закључака.

5.1. Значајан број фонетских, морфосинтаксичких и лексичких архаизама представљају веома солидне аргументе који потврђују хипотезу о томе да су КГ остатак и континуанти архаичног јужнословенског говора српског типа којим су говорили припадници најстаријег словенског слоја у Банату (~ VII век). Тај српски говорни тип/дијалекат захватао је све до почетка масовних сеоба српског народа (XIV-XV век) веома широку територију која се простирала негде од југозападних делова Србије и суседних области Црне Горе све до североисточних области које су досезале до

Славоније, Бачке и Баната. Миграције Срба изазване најездом Османлија растуриле су тај стари дијалекатски тип, а досељавањем Румуна местимично је била прекинута дотадашња директна, континуирана веза између Срба из јужног Баната са Србима јужно од Дунава. Од тог доба српске енклаве из јужног, планинског дела Баната (Карашевци, Свиничани, делимично и Банатска Црна Гора), које су абсорбовале мали број досељених Срба, а ипак избегле да буду асимилиране од Румуна, развијају се самостално и независно од својих сународњака јужно од Дунава [в. Radan, 2000: 216-217]. То је оквир од којег треба поћи у истраживању КГ.

5.2. Највеће разлике међу КГ јављају се код полугласника. Наиме, у говорима Кл, Л, Н и В *ь* је конзервисан, у говорима К и Ј *ь* > *а*, а у Р *ь* > *е*. Намеће се питање како је могуће да на тако малом простору имамо толико различит третман овог вокала? За добијање одговора на ово питање треба имати у виду еволуцију полугласника на јужнословенском тлу. Прве разлике се јављају негде у X веку између источног (бугарског: *ъ* > *ъ*, *а*, *е*, *ê*, *о*, *ь*, односно *ь* > *ъ*, *а*, *ô*, *е*, *ê* /македонског: *ъ* > *о*, *е* - у књиж. јез., односно *ъ* > *о*, *ъ* и *ь* > *е*, *ь* - у дијалектима) и западног дела тог простора (српског, хрватског и словеначког: *ъ*, *ь* > *ь*, потом, у неким срп. шток. дијал.: *ь* > $ь^{а}$, $ь_{е,}$ $а^{ъ}$, $ь^{о}$, *е*, $е^{а}$, $е^{о}$, *о*). Установљено је да се прелаз полугласника у пун вокал одвијао у неколико етапа: *ь* > $ь^{а}$ → $а^{ь}$→ *а*, и то најпре у крајњем (обично неакцентованом) слогу, потом у неакцентованим слоговима који му претходе. У првој етапи је то један прелазни глас типа $ь^{а}$, $а^{ь}$ / $ь^{е}$, $е^{ь}$/. За нас је битно установити када и где је *ь* >*а*. Према досадашњим научним сазнањима, тај се процес у Рашкој /Старој Србији/, одакле се претпоставља да су дошле прве избеглице у Банат почев од XV века, јавља тек почетком XV века, што нас наводи да закључимо да је у говору/говорима пристиглих досељеника у карашевска насеља процес *ь* >*а* био окончан или у великој мери завршен (*ь* = $а^{ь}$ и *а*/ $е^{ь}$ и *е*). Логично размишљање наводи нас даље да закључимо да су Карашево, као и Равник у мањој мери, који су у просторном смислу пружали могућност ширења насеље апсорпцијом већег броја досељеника, примили током XV века (а можда и након тога) значајан број избеглица у чијим је говорима *полугласник* био већ замењен са *а*, односно са *е* у Равнику. Судећи по другим карактеристикама КГ, број досељеника највероватније није премашио број староседелаца, али се рефлекс *а*, односно *е*, наметнуо у К и Р, што и није морало бити тешко ако имамо у виду истосмерну тенденцију на српском и хрватском штокавском језичком ареалу. У осталим карашевским селима, чији географски положај није погодовао прихватању значајнијег броја досељеника, сачуван је, у суштини, стари полугласник до данашњих дана. Из ове констатације произилази други закључак, наиме, да су данашњи Карашевци, једним својим значајним делом потомци првог словенског слоја који се настанио у Банату (VI-VII век), а другим делом, потомци српских досељеника пристиглих у банатске крајеве још у XV веку.

5.3. Ка истом закључку доводе нас резултати анализе слоготворних л̥ и р̥, као и карашевских африката (*ч'*, *џ'*, *ћ'* и *ђ'*). Наиме, треба истаћи да су рефлекси карашевског вокалног л̥ различити од рефлекса истог вокала на призренско-тимочком подручју, а разлика је у томе што се у КГ развија вокал слабијег или јачег интензитета испред л̥ /^{ь}л̥, *ьл̥*, *ьл*/ [Petrovici, 1935: 84-89; Radan, 2000: 99-108], а у говорима призренско-тимочке области, изузев тимочких говора, иза слоговнога л̥ /л̥^{ь}, *ль*, *лу*, *ли*/ [Белић, 1999: 112-129]. То је доказ да су КГ од једног момента (крај XIV или почетак XV века), то јест од распада предмиграционог дијалекатског типа који је захватао пространу источну српску језичку територију од Славоније, Бачке и Баната на сдеверу до Црне Горе и Старе Србије на југу, имали свој, засебан развојни пут од призренско-тимочких говора, то јест да Карашевци нису искључиво потомци досељеника који су се у Банат доселили почев од XIV-XV века, већ да су они у Банату од доласка Јужних Словена на Балканско полуострво. Изузетно периферијски распоред умекшаних, палатализованих фонема *ч'*, *џ'*, *ћ'* и *ђ'* на пример, те чување вокалног л̥ и варијанте р̥ (Мрковићки говор, призренско-тимочки говори, банатски говори[7]), представљају остатке из тог ишчезлог предмиграционог дијалекатског типа, а истовремено и доказ о мешању староседелачког говора са говорима досељеника.

[7] Реликти тог предмиграционог источног дијалекатског типа сачувани су, у мањем броју, и у српским банатским говорима шумадијско-војвођанског типа (нпр., умекшани изговор африката, неки облици *јат*-а и др.)[в. BGŠVD, 1: 307-316].

Литература

БГШВД, 1 – Ивић, П., Бошњаковић, Ж., Драгин, Г., *Банатски говори шумадијско.војвођанског дијалекта*, Прва књига: *Увод у фонетизам*. Београд: Српски дијалектолошки зборник, XL, 1994.

Белић (1999) - Белић, А., Дијалекти источне и јужне Србије. Девети том: *Изабрана дела*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић (2001) – Ивић, П., Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. Том II: *Целокупна дела.* Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојадиновића.

Miletič (1903) – Miletič, Lj. Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn, *Archiv für slavische Philologie*. Berlin: Weidmannsche buchhandlung, 161-181.

Petrovici (1935) - Petrovici, E. *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. Bucureşti.

Peco (1991) - Peco, A.. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Peto izdanje, Naučna knjiga.

Radan (1999) – Radan, M. N. Emil Petrovici şi caraşovenii. *Probleme de filologie slavă* (*Studii, articole, prelegeri*), VII. Timişoara: Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara, 35-39.

Radan (2000) - Radan, M. N.. *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia*. Timişoara: Uniunea Sârbilor din România • Anthropos.

Сырку, П. Нарѣчіе Карашевцевъ, *Извѣстія Отдѣленія русского языка и словесности Императорской академіи наукъ*, IV. Петерсбург: 1899, 641-660.

Томић (2007) - Томић, М. *Карашевци и њихов језик* (*Caraşovenii şi limba lor*). Bucureşti: Cartea Universitară.

Живојновић (1907) - Живојновић, Ј. Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II. Нови Сад, 42-67.

Живојновић (1907) - Живојновић, Ј. Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 243, фасц. III. Нови Сад, 59-79.

Живковић (1976). Живковић, М., *Сведочанства о српско* (*југословенско*) *– румунским културним и књижевним односима.* Букурешт: Критерион.

Скраћенице за карашевска насеља

В – Во́дник, Ј – Ја́балч'е, К – Ка́рашево; КГ – карашевски говори; Кл – Клоко́тич', Л – Лу́пак, оКГ – остали карашевски говори, Н – Не́рмић', Р – Ра́вник.

SUR LES DIFFERENCES PHONOLOGIQUES DES PATOIS DE CARASOVA

Résumé

Au cours des dernières décennies, les recherches dialectologiques slaves ont invalidé l'opinion courante relative à l'unité du « patois » utilisé par les habitants de Carasova. Dans cette étude, nous présentons synthétiquement les différences phonologiques qui caractérisent les patois parlés dans les sept localités de Carasova. Les différences concernent non seulement la semi-voyelle /ь/ et le statut de la voyelle o, mais aussi le traitement des voyelles l (л̥) et r (р̥). Nous traitons également du statut des fricatives (*ć'*, *đ'*, *ć'*, *dž*) et des tendances à les prononcer, tendances qui sont en train d'engendrer de nouvelles distinctions entre les patois de Carasova. Compte tenu des caractéristiques phonologiques semblables aux dialectes serbes, la conclusion nous permettra aussi bien d'identifier les causes qui ont déterminé la parution de ces différences que de souligner l'importance des traits distinctifs, tout cela afin d'établir l'origine de habitants de Crasove et de leurs patois.

Mihai N. Radan
Universitatea de Vest din Timişoara,
Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie, România
mradan54@yahoo.com

Зорка Кашић – Маја Ивановић

СТАБИЛНОСТ/НЕСТАБИЛНОСТ ТРАЈАЊА ГЛАСОВА У ПРОМЕНИ ТЕМПА ГОВОРА[1]

У овом раду се износе резултати истраживања релативног трајања гласова, као и резултати варијабилности трајања гласова приликом промене темпа говора изазваног емотивним стањем говорника. Истраживање је извршено на делу корпуса ГЕЕС. Анализирани су гласови у 20 изолованих речи. Свака реч је сегментирана на појединачне гласове у пет типова говорне експресије (неутрално, љутња, радост, страх, туга) код шест говорника. Сегментација је реализована софтверским пакетом PRAAT, а статистичка анализа извршена је софтверским пакетом SPSS. Анализа трајања гласова у неутралном изразу показала је да је у истраживаном корпусу поредак гласова према релативном трајању од „најдужих“ до „најкраћих“ следећи: акцентовани вокали дуги, африкати, фрикативи, акцентовани вокали кратки, плозиви, назали, неакцентовани вокали, орални сонанти. Анализа је показала да је приликом промене темпа најстабилније трајање оралних сонаната, док је најнестабилније трајање дугих акцентованих вокала. Показало се да су релативна дужина трајања и стабилност међусобно условљени тако што су гласови најкраћег трајања најстабилнији, а гласови најдужег трајања најнестабилнији.

Кључне речи: гласови, трајање, темпо говора, варирање трајања, говорна експресија емоција

1. УВОД

1.1. Трајање гласова

Трајање је релативна дужина времена у току кога говорни органи остају у положају потребном за артикулацију одређенога гласа (Симеон II, 1969: 624). Сваки глас мора трајати одређено време да би могао бити перципиран како би се остварила његова разликовна функција. Трајање гласа зависи од низа фактора: од врсте и артикулационог типа, од индивидуалних карактеристика говорника (тако на пример, код индивидуално спорог говорника акцентован кратак вокал може објективно имати исто трајање као акцентован дуг вокал код индивидуално брзог говорника), од комуникативне ситуације, од функције гласа у већим сегментима говора, од фонетске позиције, од прозодијске организованости говора и слично. С обзиром на низ фактора који утичу на трајање гласа, не може се говорити о егзактим мерама апсолутног трајања ни за један глас, зато се о овом гласовном параметру закључује на основу просечних вредности и говори се о релативном трајању. Тако у литератури постоје подаци да глас у неакцентованом слогу у просеку траје између 8 и 10 стотих делова секунде. Гласови у акцентованим слоговима трају дуже, а то продужено трајање зависи од типа акцента и од начина реализације слоговног акцента у различитим артикулационим базама.

Доњу границу трајања гласа у говору условљавају човекове перцептивне могућности, односно немогућности. Уколико је трајање некога гласа мање од два стота дела секунде, човек га не може перципирати. Горња граница трајања гласова није утврђена егзактно, али у сваком случају постоји као граница изобличења. Наиме, прекомерно трајање може пореметити акустичку структуру гласова па они могу постати непрепознатљиви.

[1] Рад је реализован у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* ОИ 178002, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1.2. Темпо говора

Темпо је значајно прозодијско обележје говора, које чини брзина или спорост тока говора у времену, односно убрзавање или успоравање у току говорног процеса. Убрзавање или успоравање реализује се варирањем трајања сегмената, као и варирањем трајања дисајних пауза између реализације говорних сегмената.

Ово прозодијско обележје се може разматрати са становишта индивидуалних особина говорника и са становишта комуникативне ситуације. Са оба становишта може се условно говорити о брзом, умереном и спором темпу говора.

Са индивидуалног становишта темпо је једна од личних говорних особина сваког појединца, која одражава његов темперамент или аутоматизоване навике. Граница до које се може убрзавати говорни ток је граница разумљивости. Уколико саговорник може да прати и разуме говорника, онда индивидуално брз темпо не омета комуникацију. Међутим, када се говор убрзава толико да постаје неразумљив, он припада сфери патологије говора. Граница успореног темпа је граница изобличења природног говора. У преспором темпу изобличавају се говорни сегменти до непрепознатљивости. Понекад је патолошки успорен и онај темпо у коме су сви сегменти коректно артикулисани, али је говор толико спор да саговорнику одвраћа пажњу од поруке и онемогућава успешну комуникацију. Уобичајен темпо говора, са индивидулним варијацијама, налази се између две поменуте крајности.

Са становишта комуникативне ситуације темпо је језичко изражајно средство. Сваки говорник прилагођава темпо потребама дате ситуације, водећи рачуна о саговорнику (саговорницима) и о поруци, односно о деловима поруке. Говорници у свакој комуникативној ситуацији варирају трајање на тај начин што неопходне редундантне делове поруке говоре брже, а успоравају делове у којима саопштавају нове информације. Наведеним и сличним варирањем говорници скрећу пажњу на нову информацију, с једне стране, и одржавају будном саговорникову пажњу, с друге стране. Дакле, варијације трајања су процес у свакој комуникативној ситуацији. Неопходне су због теме о којој се комуницира, или због прилагођавања саговорнику. Темпо се, по правилу, успорава када се говорник обраћа детету, када се обраћа особи којој је језик на коме се комуницира страни, када се обраћа особи коју образује и слично. У коректној флуентној организованости говора темпо има битну улогу, јер претерано брз, претерано спор, или стално уједначен (монотон) говор без икаквих варијација омета саговорникову перцепцију поруке (Кашић, 2000: 115).

Темпо и у спонтаном говору и у гласном читању улази у састав реченичне интонације и један је од показатеља стила изговора (Симеон: II, 1969: 601). Истраживање промене темпа унутар реченице у гласном читању код изворних говорника српског језика показало је да се уочава повезаност убрзаног темпа и узлазне мелодијске линије, односно повезаност успореног темпа и силазне линије. Темпо варира када су фразе неједнаке дужине на тај начин што се дужи делови између две дисајне паузе читају бржим темпом, а успоравају се краће фразе. Уочено је и да се успоравају сегменти, који с тачке гледишта онога који чита, носе важне информације док мање значајне информације повлаче убрзавање темпа. Такође је уочено да набрајање, приликом читања, доводи до извесног успоравања (Јокановић-Михајлов, 1996: 139).

Поред већ наведене улоге темпа у организованости говорног израза, могуће је у говору убрзавати и успоравати сегменте (гласове, слогове, изговорне речи и фонетске фразе) како би се саопштеној поруци додали нови елементи значења, а ти елементи значења могу обавештавати саговорника и о говорниковим ставовима према поруци. Тако фраза изговорена великом брзином може поруци додати значење хитности, а фраза изговорена споро може одражавати колебање говорника у односу на поруку коју саопштава. Брз и одсечан темпо може изражавати нервозу, а успорен већу личну ангажованост и слично (Кристал, 1996:169).

Када је варирање трајања условљено разлозима ванлингвистичке природе (индивидуални темперамент, здравствено стање, емоције и слично), темпо је средство које пружа додатне информације о говорнику. Тако специфично успоравање или убрзавање темпа може сигнализирати: умор, болест, тугу, радост, љутњу, страх...

2. ИСТРАЖИВАЊЕ

Пошто у говору апсолутно трајање гласа зависи од темпа говорења, у овом истраживању анализирани су типови варијабилности (стабилност и нестабилност) трајања гласова у промени темпа које је изазвано говорном експресијом примарних емоција.

Наша досадашња истраживања улоге варирања трајања у говорној експресији емоција код изворних говорника српског језика вршена су на корпусу континуираног говора (дискурс у коме је било 79 речи, чије је трајање око 35 секунди када се изговара неутралним, односно емотивно неангажованим говором); анализиране су варијације трајања дужих говорних сегмената између дисајних пауза, а анализирана је и варијабилност трајања пауза у експресији примарних емоција у односу на неутрално говорење (Јовичић, Кашић, 2004; Кашић, Јовичић, 2005). Анализирано је и трајање појединачних речи-исказа, као јединствених стимулуса, без посебне анализе улоге трајања гласова и пауза (Ивановић, Кашић, 2011).

Ово истраживање наслања се на претходну анализу проблема сегментације гласова (Кашић и сарадници, 2004) и анализу варијантности трајања гласова у речи (Кашић и сарадници, 1987), као и на анализу трајања гласова у говорној експресији примарних емоција (Ивановић, 2008).

Основни циљ овог рада је анализа варијабилности трајања гласова из различитих класификационих група приликом промене темпа говора у различитим типовима говорне експресије (неутрално, љутња, радост, страх, туга) са становишта стабилности (нестабилности), са раздвајањем анализе трајања акцентованих дугих и акцентованих кратких вокала, која није рађена у претходном истраживању.

Један од циљева је био и анализа тенденције просечног трајања гласова из различитих класификационих група у оквиру гласовног система у српској артикулационој бази. Централни циљ је био анализа улоге релативно „кратког“ и релативно „дугог“ трајања гласова у опсегу варијација приликом промене темпа говора.

2.1. Методологија истраживања

Истраживање трајања и стабилности (нестабилности) трајања гласова у промени темпа говора, чији се резултати износе у овом раду, извршено је на већ формираној говорној бази емотивних исказа *Корпус говорне експресије емоција и ставова у српском језику – ГЕЕС* (Јовичић и сарадници, 2004). Изоловане, семантички неутралне речи, на којима је извршена анализа овог параметра су: *Мирко, журка, стандард, пијаца, падавине, демонстрације, понедељак, година, Петар, представа, дрво, киша, Милан, компјутери, зграде, иностранство, клинци, Мирјана, море, резултати.* Наведене речи-исказе је шест говорника изговарало на пет начина: у неутралној експресији и у експресији примарних емоција (љутња, радост, страх,туга). Различите типове говорне експресије изговарале су три глумице и три глумца. Симулирана експресија евалуирана је преко одговора нетренираних слушалаца. У корпус су ушле само продукције које су препознате као неутралан изговор и као експресија љутње, радости, страха и туге.

Трајање је анализирано на сегментираним појединачним гласовима. Сегментацијом је обухваћен изговор сваке речи у неутралном изговору и у експресији примарних емоција код шест говорника (сегментирано је 3.930 гласова у оквиру 600 речи). Приликом анализе релативног трајања гласова у испитиваном корпусу разматрано је трајање типова гласова независно од позиције. Сегментација, као и одговарајућа мерења трајања, реализовани су софтверским пакетом PRAAT за акустичку анализу говора, који пружа могућности мерења великог броја акустичких обележја. Сегментација је вршена тако што су у оквиру говорних стимулуса постављане на спектрограму границе међу гласовима, а затим су аудитивно проверавани ефекти сегментације. Да би се избегле аудитивне илузије, провераван је појединачани глас, а посебно су проверавани делови говорног стимулуса пре почетне границе и делови стимулуса после крајње границе. Као границе трајања једнога гласа и почетка трајања другога узимане су тачке јасног краја акустичке структуре једно-

га гласа и почетка акустичке структуре другога гласа. „Јасност“ граница међу гласовима зависи од комбинације типова гласова, односно од комбинације вокалских форманата и консонантских концентрата шума, као и од комбинација гласова са симултаном тонском и шумном структуром. Поблеми сегментације гласова у природном континуираном говору изложени су у претходном раду на који се наслања ово истраживање (Кашић и сарадници, 2004).

Варијације трајања гласова у неутралном изговору и у експресији примарних емоција анализиране су према класификационим групама гласова јер се пошло од претпоставке да се гласови унутар исте класе, иначе сродни по артикулационо-акустичким карактеристикама, понашају слично у свим типовима изговора, односно, пошло се од претпоставке да сви гласови из исте класификационе групе имају сличну тенденцију трајања и варијација трајања код свих представника групе.

У анализи су раздвојени акцентовани дуги, акцентовани кратки и неакцентовани вокали због акустичких обележја у општем реализовању слоговног акцента и због природе српског акценатског система, као и због чињенице да су сви говорници у овом истраживању имали издиференциран четвороакценатски систем. С обзиром на то да је једна од одлика артикулационе базе српског језика да поред вокала у језгру слога може бити и сонант *р* када се нађе у интерконсонантској позицији, његове варијације анализиране су међу вокалима. Оправдање за овакво распоређивање је постојање неутралног вокалског сегмента /ə/ у изговору гласа р у свим позицијама у којима је он слоготворан (Кашић, 1998: 105).

Унутар групе сонаната, посебно су обрађени назали као њихова подгрупа, с обзиром на чињеницу да се при артикулацији назала у оралној дупљи потпуно прекида ток фонационе струје (сличност са плозивима), док се спуштањем меког непца пропушта један део фонационе струје из фаринкса у носну дупљу. Ове специфичности у артикулацији назала у односу на оралне (праве) сонанте сматране су разлогом за издвајање ових гласова у посебну подгрупу па су очекиване и извесне специфичности код назала у трајању и варијацијама трајања. Гласови чији су параметри анализирани у овом истраживању су: вокали (акцентовани дуги, акцентовани кратки и неакцентовани кратки, у већ формираној бази није било неакцентованих дугих вокала): *и, е, а, о, у,* вокално *р;* орални (прави) сонанти: *ј, в, р, л, љ;* назали*: м, н;* плозиви*: п, т, д, к, г;* фрикативи*, ш, ж, с, з;* африкат *ц.* На одабир гласова утицала је чињеница да је анализа вршена на раније снимљеној говорној бази (услове снимања и карактеристике говорника није било могуће поновити), па је то довело до одређених недостатака истраживања, као што је непостојање дугих неакцентованих слогова, а нарочито непостојање звучних африката, што је свакако утицало на показатељ трајања африката у резултатима овог истраживања. Иако је познато да безвучни консонанти трају „дуже“ од звучних, одлучили смо се да трајање африката ипак изнесемо на основу мерења 90 пута изговореног африката *ц*, а да тај резултат анализирамо као тенденцију са свешћу да би постојање звучног африката у корпусу „скратило“ просечну вредност трајања за африкате.

Табела 1 - Узорак изговорених, сегментираних и анализираних гласова

акцентовани вокали дуги	240
акцентовани вокали кратки	360
неакцентовани вокали	1080
орални сонанти	720
назали	270
плозиви	900
фрикативи	270
африкати	90
УКУПНО	3930

Резултати до којих се дошло у овом раду статистички су обрађени. За ту сврху коришћен је софтверски пакет SPSS. Статистичка анализа подразумевала је добијање просечних вредности и варијационих поља мереног параметра, за све говорнике и све изговорене гласове, у неутралном изговору и у говорној експресији љутње, радости, страха и туге.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Анализом је утврђено да класификациона група гласова има статистички значајан ефекат на просечно трајање гласова и на просечно трајање приликом промене темпа у различитим типовима говорне експресије. То значи да је просечно трајање сваког гласа у различитим варијантама говорне експресије условљено, односно одређено, његовим артикулационим и акустичким карактеристикама на основу којих је сврстан у одређену класификациону групу.

У Табели 2 приказано је више типова варијација просечног трајања гласова. Један тип представља ранг просечног одступања од средње вредности класификационих група гласова у пет типова говорне експресије на основу кога се може закључивати о стабилности и нестабилности трајања гласова у промени темпа говора. Други тип варијација представља ранг просечног трајања гласова у систему у оквиру појединачних типова говорне експресије на основу кога се може закључивати о опсегу варијација које карактеришу експресију примарних емоција у односу на емотивно неангажован говор. А просечне вредности трајања гласова у колони *неутрално* могле би представљати условни показатељ релативног трајања гласова у артикулационој бази изворних говорника српског језика блиских стандарду.

Табела 2 Трајање и варијације просечног трајања гласова у секундама

Ранг просечног одступања од средње вредности	Ранг просечног трајања различитих врста гласова у пет типова говорне експресије				
	НЕУТРАЛНО	ЉУТЊА	РАДОСТ	СТРАХ	ТУГА
акц.вок.дуги 0.068	африкати 0,174	акц.вок.дуги 0.180	акц.вок.дуги 0.234	акц.вок.дуги 0.207	акц.вок.дуги 0.237
африкати 0.043	акц.вок. дуги 0.169	африкати 0,162	африкати 0,180	африкати 0,163	африкати 0,205
акц.вок.кр. 0.031	фрикативи 0,115	фрикативи 0,122	фрикативи 0,128	фрикативи 0,117	фрикативи 0,140
фрикативи 0.025	акц. вок.кр. 0.103	акц.вок.кр. 0.118	акц.вок.кр. 0.134	акц.вок.кр. 0.134	акц. вок.кр. 0.132
плозиви 0,025	плозиви 0,099	плозиви 0,101	плозиви 0,113	плозиви 0,097	плозиви 0,122
неакц.вокали 0,022	назали 0,081	назали 0,081	назали 0,101	назали 0,086	назали 0,098
назали 0,020	неакц.вокали 0,074	неакц.вокали 0,074	неакц.вокали 0,096	неакц.вокали 0,083	неакц.вокали 0,089
ор.сонанти 0,012	ор.сонанти 0,065	ор.сонанти 0,068	ор.сонанти 0,076	ор.сонанти 0,068	ор.сонанти 0,077
Опсег варијација	0,109	0.112	0.158	0.139	0,160

3.1. Ранг просечног одступања гласова од средње вредности трајања

Прва вертикална колона у Табели 2 показује ранг просечног одступања од средње вредности анализираних група гласова у пет типова говорне експресије код шест говорника.

Највећа одступања од средње вредности, односно највећи опсег варијација трајања у испитиваном корпусу утврђен је за акцентоване дуге вокале (0.068). Приликом варијација темпа, говорници у нашем узорку су користили изражајност дугог акцентованог слога, односно његовог најсонорнијег дела, за продужавање у односу на неутрално у различитм типовима говорне експресије емоција. Ово је на одређен начин и очекивано због аутоматизованих артикулационих навика изворних говорника српског језика да варирају четири типа трајања сваког вокала (акцентован дуг, акцентован кратак, неакцентован дуг и неакцентован кратак). Пошто је трајање дистинктивна карактеристика у продукцији вокала, било је и очекивано да ће највеће варијације бити код дугих акцентованих вокала.

Такође је било очекивано и да ће африкат, као глас у чијој се артикулацији сукцесивно остварује оклузија и теснац (одступање од средње вредности 0.043), трајати дуже и да ће варијације овога гласа бити веће. За разлику од акцентованих дугих вокала који су продужавани у свим типовима говорне експресије емоција, африкати су скраћивани у љутњи и страху, а продужавани у радости и тузи.

Нешто су мањег опсега варијација трајања акцентовани кратки вокали (0.031), међутим и у њиховој варијабилности се задржава дистинктивност трајања у односу на акцентоване дуге и на неакцентоване кратке вокале. У односу на неутралну говорну експресију, акцентовани кратки вокали су продужавани у свим емотивним изразима.

Квантитативни ранг одступања је исти за фрикативе и плозиве (0,025). Међутим, фрикативи су продужавани у односу на неутрално, а плозиви су у страху скраћивани, а у остале три експресије су продужавани, што значи да је њихово продужавање „краће“ од продужавања фрикатива.

Стабилност тенденције трајања, односно мали опсег варијација установљен је за неакцентоване кратке вокале (0,022). И неакцентовани кратки вокали задржали су исти тип тенденције као и друга два типа вокала (акцентовани дуги и акцентовани кратки) - трајање је дистинктивно (продужава се или остаје исто, као у љутњи), а у односу на неутрално се не скраћују.

Назали (просечно одступање од средње вредности 0,020), када је у питању варијабилност трајања у промени темпа, показују сличну тенденцију као и неакцентовани вокали, трајање им се продужава или остаје исто (љутња) као и у емотивно неангажованој експресији.

Најстабилнијег трајања, с најмањим опсегом варијација, су орални сонанти (просечно одступање од средње вредности 0.012), они су најкраћег релативног трајања и најмањег опсега варијација. Њихово просечно трајање креће се од 65 до 77 милисекунди у свих пет типова говорне експресије. Као и вокали, имају тенденцију продужавања приликом промене темпа говора.

На основу скале просечног одступања од средње вредности трајања класификационих група гласова у промени темпа говора, уочава се тенденција према којој гласови дужег релативног трајања имају већи опсег варијација, а гласови краћег релативног трајања показују тенденцију мањег опсега варијација.

3.2. Тенденција просечног трајања гласова у гласовном систему српског језика

Вертикалне колоне ранга просечног трајања различитих врста гласова у пет типова говорне експресије у Табели 2 могле би условно представљати тенденцију просечног трајања класификационих група гласова код изворних говорника српског језика. Напомена условно је нужна због велике варијабилности овог параметра на индивидуалном плану и на плану комуникативне ситуације. Дакле, уважавајући условност тенденције, могло би се закључити да је у емотивно неангажованом говору (који је у спонтаним ситуацијама права реткост!) поредак трајања гласова

од „најдужих“ до „најкраћих“ следећи: африкати, акцентовани дуги вокали, фрикативи, акцентовани кратки вокали, плозиви, назали, неакцентовани кратки вокали, орални сонанти. Такође би се могло, на основу ове колоне, закључити да је просечна разлика између трајања најдужих и најкраћих група гласова, односно опсег варијације трајања гласова 109 милисекунди. Ови резултати су у складу (односно нису у великом нескладу) са ранијим истраживањима варијантности трајања гласова у спонтаном говору (Кашић и сарадници, 1987).

Ако се узме у обзир тенденција према којој гласови дужег трајања имају већи опсег варијација, и ако се узме у обзир чињеница да је у спонтаном говору потпуно емотивно неангажован израз права реткост (а у овом истраживању само у неутралном африкати просечно дуже трају од акцентованих дугих вокала, док у сва четири типа експресије примарних емоција африкати трају краће од акцентованих дугих вокала), и, наравно, ако се узме у обзир већ дата напомена да су у корпусу били само безвучни африкати, онда би се могло закључити да је поредак релативног трајања гласова од „најдужих“ до „најкраћих“ у артикулационој бази српског језика следећи: дуги акцентовани вокали, африкати, кратки акцентовани вокали, фрикативи, плозиви, назали, неакцентовани кратки вокали, орални сонанти.

Ови релативни односи трајања међу гласовима у систему су у складу са тврдњом Бранка Милетића, који о трајању сонаната и консонаната (помињући и кратке вокале) каже: *Тако поменућу тек да су од сонаната (који се, опште узевши, по трајању налазе на средини између кратких вокала и консонаната) најдужи назали, затим в и ј, док је л знатно краће, а р упадљиво кратко. Између консонаната су најкраћи преградни, док су тесначни дужи, а полупреградни знатно дужи* (Милетић, 1952: 50). До разлике у поретку неакцентованих кратких вокала и сонаната довело је раздвајање назала и оралних сонаната у нашем истраживању, које се показало оправдано у вези са истраживаним параметром.

3.3. Распон варијација трајања гласова у оквиру истог типа говорне експресије

Вертикалне колоне *љутња, радост, страх и туга* у Табели 2 показује да се у односу на неутрални израз у говорној експресији наведене четири примарне емоције углавном продужава трајање свих група гласова (једино су африкати скраћивани у љутњи и страху, као и плозиви у страху, а трајање назала и неакцентованих вокала је непромењено у љутњи у односу на неутралну експресију). Видљиво је да то није линеарно продужавање гласова него да се у свим типовима експресије мења поредак трајања; најдуже трајање имају акцентовани дуги вокали. Дакле измена поретка дугих акцентованих вокала и африката, поред продужавања већине група гласова, у истраживаном говорном корпусу је један од маркера говорне експресије емоција. Маркер, у односу на неутрално говорење, је и шири распон варијација трајања. У неутралној експресији овај распон износи 109 милисекунди; у говорној експресији љутње распон варијација трајања је 112 милисекунди, што значи да варијација трајања гласова није најуочљивији маркер за ову говорну експресију. Знатно већи опсег варијација трајања, у односу на неутрално говорење, утврђен је у експресији радости (158 милисекунди), експресији страха (139 милисекунди) и у говорној експресији туге (160 милисекунди), што значи да је специфичан тип продужавања трајања гласова један од маркера говорне експресије ове три емоције.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу резултата овог истраживања, уз напомену да су говорници изговарали анализирани корпус школованом сценском дикцијом, може се изнети неколико општих закључака који се односе на трајање и стабилност трајања гласова у промени темпа говора.

Резултати овог истраживања могу указивати на два типа тенденција и њихову међусобну условљеност.

Први тип представља тенденција стабилности, односно нестабилности трајања гласова у природној промени темпа говора према којој су најстабилнији орални сонанти, а најнестабилнији акцентовани дуги вокали.

Други тип представља тенденција међусобног односа трајања гласова у оквиру гласовног система према којој „најкраће“ трајање имају орални сонанти, а „најдуже“ акцентовани дуги вокали.

Две наведене тенденције су међусобно условљене тако што су гласови „кратког“ релативног трајања стабилнији, а гласови „дугог“ релативног трајања нестабилнији у промени темпа говора.

Помињу се тенденције просечног трајања и релативно трајање, а не егзактне мере, због тога што је варијабилност говорног израза (и свих параметара говора) многострука на индивидуалном плану и на плану комуникативне ситуације, па се тешко може говорити о егзактним мерама трајања гласова и егзактним мерама варијација.

Литература

Ivanović, M. (2008). Trajanje glasova u govornoj ekspresiji primarnih emocija. *DOGS – 2008 – Zbornik radova.* Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, 82-86.

Ivanović, M. (2009). Jezička sredstva kao nosioci dodatne informacije o govorniku. *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (urednik-Dobrivoje Radovanović). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 55-67.

Ivanović M.P., Kašić Z. (2011). Variranje trajanja segmenata u govornoj ekspresiji emocija. *Specijalna edukacija i rehanbilitacija 2*, 341-353.

Јокановић-Михајлов, Ј. (1996). Интонационе карактеристике читаног текста. *Српски језик, I/2,* 132-143.

Јовичић С., Кашић З, Ђорђевић М., Војновић М., Рајковић М., Савковић Ј. (2004). Корпус говорне експресије емоција и ставова у српском језику – ГЕЕС. *Говор и језик: мултидисциплинарна истраживања*. Београд: ИЕФПГ, 36-62.

Јовичић, С. Т., Кашић З. (2004). Говорна експресија емоција. *Говор и језик - мултидисциплинарна истраживања*. Београд: ИЕФПГ, 185-214.

Kašić Z., Peter S., Urošević Z., Filipović M. (1987). Varijantnost trajanja glasova u reči. Bled: *Zbornik radova XXXI jugoslovenske konferencije ETAN*, 229-233.

Кашић, З. (1998). Слогови и консонантски скупови у артикулационој бази српског језика. *Београдска дефектолошка школа* 1, 101-109.

Кашић, З. (2000). Функција супрасегмената у говорном изразу. *Београдска дефектолошка школа* 2-3, 113-124.

Kašić Z., Jovičić S., Ivanović M. (2004). Problemi segmentacije glasova u prirodnom kontinuiranom govoru. *Zbornik radova DOGS 2004*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, 37-40.

Кашић З., Јовичић С. (2005). Неке говорне манифестације емоција у артикулационој бази српског језика. *Српски језик, X/1-2*, 273-287.

Kristal, D. (2006). *Kembrička enciklopedija jezika.* Beograd: Nolit.

Милетић, Б. (1952). *Основи фонетике српскога језика*. Београд: Знање.

Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I–II*. Zagreb: Matica hrvatska.

Зорка Кашић – Маја П. Ивановић

STABILITY/INSTABILITY OF SOUNDS DURATION IN A SPEECH TEMPO CHANGE

Summary

This work presents the results of relative sounds duration research, and also the results of duration variability from specific classification groups during the speech tempo change caused by the emotional state of a speaker. The research was done in one part of corpus of emotions and attitudes speech expression (GEES). The sounds

were analysed in 20 isolated words. Every word was segmented in specific sounds in neutral speech production and in speech expression of four primary emotions (anger, joy, fear, sadness) with six speakers. The segmentation was realized by a software package PRAAT that gives the possibility of analysis and measuring of the examined acoustic parameter. For statistic analisys software package SPSS was used.

Duration analysis of specific sounds in words of neutral expression showed that in researched corpus sequence of sounds according to relative duration from "the longest" to "the shortest" such as: stressed vocals long, affricates, fricatives, accented vocals short, plosives, nasals, unstressed vocals, oral sonants. The analysis of the sounds duration in speech expression of primary emotions showed that certain groups of sounds are more stable during the tempo change (oral sonants, nasals, unstressed vocals), that is, they have limited span of variations, and that the others are more unstable (plosives, fricatives, short stressed vocals), while the most unstable duration belongs to long stressed vocals and affricates.

It has been proved that relative duration and stability are mutually caused so that the sounds of the shortest duration are most stable, and sounds of the longest duration are most unstable.

Zorka Kašić
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia
zor.ka@sezampro.rs

Maja P. Ivanović
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia
majapivanovic@gmail.com

Vesna Polovina – Natalija Panić Cerovski

PROZODIJSKA OBELEŽJA U JAVNOM I NEFORMALNOM RAZGOVORU

Sa stanovišta prozodije, razlike između formalnog, javnog i neformalnog, privatnog razgovora nisu dovoljno bile predmet izučavanja. Naš korpus se sastojao od pet sati neformalnih, prijateljskih razgovora i pet sati televizijskog programa. Korpus je transkribovan i anotirane su intonacione jedinice, tempo i intenzitet glasa. Poređenje prozodijskih obeležja u formalnoj i u neformalnoj konverzaciji potvrdilo je našu pretpostavku da postoje razlike na planu prozodije između ova dva tipa konverzacije. Ubrzavanje i pojačan intenzitet glasa se u prijateljskim razgovorima javljaju paralelno sa većim brojem slučajeva prekidanja sagovornika, preklapanja dva ili više učesnika, kao i slučajeva samoprekidanja i digresija. U privatnom razgovoru replike se brže smenjuju, za razliku od javnih konverzacija, gde uglavnom postoji „medijator“ – voditelj. Signali za preuzimanje reči, kao i sredstva za emfazu su se razlikovali. Varijacije prozodijskih, kao i drugih lingvističkih obeležja zavise uglavnom od teme razgovora, učesnika konverzacije, njihovih međusobnih odnosa, kao i drugih vanlingvističkih faktora.

Ključne reči: tempo govora, intenzitet glasa, javni razgovor, privatni razgovor, prekidanje, preklapanje

1. UVOD – JAVNI VS. PRIVATNI GOVOR

Pojmovi javnog i privatog, neformalnog govora koriste se u proučavanju jezika da označe skupove lingvističkih obeležja na različitim nivoima, najčešće leksičkom i pragmatičkom. Razlici između privatnih i javnih, formalnih razgovora najviše je poklanjano pažnje u jezičkim proučavanjima sa aspekta leksike, pragmatike, tekst lingvistike, itd. Međutim, sa stanovišta prozodije, razlike između formalnog, javnog i neformalnog, privatnog razgovora nisu dovoljno bile predmet izučavanja.

Naše istraživanje je stoga okrenuto prozodijskim obeležjima, tačnije razlikama između javnih i privatnih razgovora na planu prozodijskih karakteristika. Od prozodijskih obeležja najviše pažnje u analizi posvetili smo promenama tempa govora, kao i varijacijama u intenzitetu glasa, tj. glasnoći učesnika u konverzaciji. Tako, promene ovih prozodijskih obeležja pratili smo u diskursu javnog govora, naime u televizijskim emisijama debatnog tipa na srpskoj televiziji, kao i u diskursu privanih razgovora. Prozodijski, tj. suprasegmentalni nivo je vrlo bitan aspekt u govornoj komunikaciji, jer su ova obeležja tesno povezana sa drugim nivoima organizacije poruke, kao na primer sa strukturiranjem informacije (Kristal, 1995: 196). Prozodija uključuje *nelingvistička*, *lingvistička* i *paralingvistička* obeležja. Od nelingvističkih obeležja treba pomenuti svakako kvalitet glasa, koji pokazuje prirodu govornikovog larinksa i vokalnog trakta, i tako predstavlja skup individualnih osobina glasa nekog govornika. Mada, mora se pomenuti da nelingvistička obeležja nekad mogu imati i lingvističku vrednost (Polovina i Panić, 2011: 383). Lingvističkim obeležjima se smatraju: naglasak, ton, intenzitet glasa, tempo, ritam. Pod paralingvističkim obeležjima se podrazumeva način, govora, npr. govor kroz smeh, plač, šaputanje, itd. Zapravo, paralingvistički plan komunikacije možemo podeliti na vizuelni i auditivni (Polovina i Panić, 2010: 219), pa bismo tako u auditivne paralingvističke elemente svrstali „modifikacije glasa kojima govornik prenosi neko značenje (npr. ako nazalnim glasom prenosi značenje ‚razmaženosti’, ‚pretvaranja’, ‚prenemaganja’, i sl.)” (Polovina i Panić, 2010: 219)

Sada ćemo ukratko definisati pojave kojima smo se u ovom istraživanju bavili.

Intenzitet glasa (glasnoća – relativna jačina glasa) predstavlja stepen slušne percepcije na osnovu koga slušalac nekom glasu može dodeliti mesto na skali od „tihog“ do „glasnog“. Funkcija intenziteta glasa je najuočljivija u isticanju, tj. govornik glasnije izgovara reč ili višu jezičku jedinicu kada ima nameru da ih istakne. (Kristal, 1995: 113). Intenzitet glasa je tesno povezan sa emocionalnim stanjem

govornika, a može zavisiti i od nekih objektivnih, vanlingvističkih činilaca, kao što je prisustvo buke, blizina mikrofona prilikom snimanja razgovora, itd. kao i od „međusagovorničkih odnosa“, na primer: ometanje od strane drugog govornika (prekidanje i istovremeno pričanje). (Panić, 2007)
Tempo govora, odnosno brzina govora (Wennerstrom, 2001: 276), može biti obeležje idiolekta, ali takođe i širih lingvističkih funkcija. A to znači da se ljudi razlikuju po svojoj individualnoj brzini govora, s jedne strane, a s druge, promene u tempu mogu preneti neke semantičke, socijalne, ili pak pragmatičke informacije (Kristal, 1995: 365).

Javni govor se razlikuje u mnogom elementima od svakodnevnog, privatnog govora. Za predmet analize uzeli smo debate na televiziji, i to mahom političke debate. Televizijske debate imaju svoje specijalne karakteristike jer se kao učesnici razgovora javljaju voditelj (ređe voditelji) i njegov(i) gost(i) koji su javne ličnosti, poznati širem ili užem auditorijumu. U televizijskim, a samim tim javnim, debatama postoje tačno određena pravila, pa tako voditelj emisije, koji je jedan od učesnika konverzacije, ima ulogu moderatora, tj. organizuje i vodi konverzaciju. On određuje kada će koji gost u emisiji, tj. učesnik u razgovoru, dobiti reč, koliko dugo će trajati njegovo učešće u diskusiji, tj. njegova replika – turnus. Dalje, ukoliko dođe do preklapanja govora dva (ili više) učesnika, odlučiće da ih prekine i reć dâ jednom od njih, u slučaju da neki od učesnika razgovora nastoji da prekine temu ili da je zaobiđe, voditelj će ga „vratiti“ na „zadatu“ problematiku, i tako dalje.

Kada je reč o privatnim razgovorima, uloga voditelja na neki način „izostaje“, odnosno kod privatnih razgovora nema eksplicitno „zadatog“ moderatora razgovora koji ima ulogu da vodi konverzaciju, određuje ko će kad dobiti reč, itd. Razgovor teče spontano, dolazi do više prekidanja, poklapanja sagovornika, replike se brže smenjuju. Učesnici razgovora ne moraju da vode računa o formalnoj pravilnosti svojih iskaza. Njima nije bitno ni da li su njihovi iskazi, ili replike, razumljivi nekome ko nije učesnik njihovog razgovora – kao što je to slučaj kod javnih razgovora, gde je pak cilj da razgovor koji se vodi bude razumljiv i publici, tj. javnosti, kojoj je zapravo i namenjen. Sasvim logično, učesnici u privatnim razgovorima se oslanjaju na njima zajedničko predznanje, tj. stavljaju svoje iskaze u svoj „privatni“ kontekst.

Dakle, javne debate se razlikuju od uobičajenog, svakodnevnog razgovornog diskursa i po sadržaju i po formi, tj. unutrašnjoj organizaciji, a prozodijska obeležja koje smo ovom prilikom ispitivali takođe izdvajaju javni od svakodnevnog razgovornog diskursa.

2. KORPUS

Za ovo istraživanje koristili smo korpus koji se sastoji od pet sati snimljenih neformalnih razgovora i pet sati snimljenih televizijskih debata, zapravo televizijskih emisija debatnog tipa: *Utisak nedelje* i *Poligraf.* Ovde ćemo ukratko izložiti osnovne karakteristike materijala koje smo koristili kao korpus.

2.1. Javni govor – televizijske debate: *Utisak nedelje* i *Poligraf*

Jedna od najuočljivijih sličnosti ovih emisija je što voditelji pozivaju u studio goste koji imaju zadatak da izraze, najčešće sučele, sa njima (*Poligraf*) ili i međusobno (*Utisak nedelje*) svoja gledišta povodom pojava i problema koji se u društvu i državi javljaju. I u *Utisku nedelje* i u *Poligrafu* pred gledaocima su samo voditeljka (Olja Bećković), odnosno voditelj (Jugoslav Ćosić) i gosti, nema publike u studiju (kao što je slučaj u nekim drugim emisijama koje se takođe bave sličnom problematikom, npr. *Da, možda, ne*, *Ključ* na RTS-u, itd.). Jedna od osnovnih razlika u formi ovih emisija je ta što u *Poligrafu* postoje dva sagovornika – voditelj emisije Jugoslav Ćosić i njegov gost, dok u *Utisku nedelje* sa voditeljkom Oljom Bećković razgovara najčešće troje gostiju (retki su slučajevi kada je samo jedan gost pozvan u emisiju, i zbog toga smo i odabrali za ovu našu analizu upravo one emisije *Utiska nedelje* u kojima su bila tri gosta). Pored razlike u broju učesnika u debati, ove emisije se razlikuju i po trajanju: *Utisak nedelje* traje dva sata, dok *Poligraf* traje trideset minuta.

Osim toga, a i zbog toga, ove emisije se razlikuju i po „dinamici“. U *Poligrafu* u prvom minutu emisije voditelj daje kratak uvod i kratko predstavlja gosta, i odmah počinje pitanjem koje je vezano za aktuelnu problematiku koju je naveo u uvodu, dok u *Utisku nedelje* posle kratkog voditeljkinog uvoda i predstavljanja pozvanih gostiju sledi kratka pauza za reklame, a nakon toga se pristupa diskusiji u studiju, tj. voditeljka postavlja pitanja (uglavnom upućena tačno određenom sagovorniku, mada se dešava da goste pusti da odgovore redosledom koji oni sami odrede). Tokom emisije se ne puštaju prilozi istraživačkog tipa, a jedini prilozi u *Utisku nedelje* su *Predlozi* za utisak nedelje. Zatim slede direktna telefonska uključenja gledalaca koji glasaju za određeni utisak, kratko prokomentarišu svoj izbor, i eventualno postave pitanje nekom od gostiju. Ovaj „drugi“ deo emisije počinje uglavnom sat i 15 minuta od početka emisije, tj. 45 minuta pre kraja emisije, predlozi i glasanje gledalaca traje oko 20 do 30 minuta, pa gosti imaju oko 15 minuta da odgovore na pitanja gledalaca (zapravo, voditeljka najzanimljivija i najprovokativnija pitanja koja su u vezi sa temom emisije ponovi svojim gostima), a zatim i gosti glasaju za neki od predloga. Deo emisije sa *Predlozima* nije transkribovan, kao ni voditeljkina konverzacija sa gledaocima koji se uključuju u emisiju, pošto smo se fokusirali samo na ragovor učesnika koji su u studiju. Nakon toga voditeljka pravi kratak osvrt na temu emisije, daje kratak zaključak o aktuelnom problemu i kratko odjavljuje emisiju. Razgovor učesnika u *Utisku nedelje* traje oko 1 sat i 20 minuta. Uključenja gledalaca i postavljanje pitanja gostu nisu prisutni u *Poligrafu*. Razgovor između Ćosića i njegovog gosta ukupno traje 25 minuta, odnosno 5 minuta u emisiji je predviđeno za reklame.

2.2. Privatni govor – snimljeni privatni razgovori

Za razliku od dela korpusa sa javnim diskursom, gde su učesnici mahom pripadnici srednje generacije (Olja Bećković, Ljiljana Smajlović, Sonja Biserko, Slobodan Marković, Jugoslav Ćosić, Nenad Popović i drugi) u snimljenim privatnim razgovorima učesnici uglavnom pripadaju mlađoj populaciji – od 17 do 30 godina.

Broj učesnika u privatnim razgovorima koje smo uvrstili u naš korpus je od 2 do 5, upravo da bismo imali što sličniju situaciju kao u javnim debatama na televiziji koje su ušle u naš korpus, kako bismo na što adekvatniji način mogli da ih kontrastiramo, tj. upoređujemo.

Teme u privatnim razgovorima su uglavnom iz svakodnevnog života, mada ima delova razgovora čija je tema dnevna politika, ali se naravno ti razgovori i po formi i po sadržaju ipak razlikuju od javnih debata sa temom politike. (Uostalom, kao i što se emisija *Utiska nedelje* koja je ušla u naš korpus, a kojoj je glavna tema bila ljubav, dosta razlikovala od svakodnevnog, neformalnog razgovora sa ovom tematikom.)

2.3. Transkripcija i anotacija korpusa

Snimljeni materijal je transkribovan, obeležene su pauze u govoru – za kraće pauze korišćen je simbol [-], a za duže [--], obeležena su prekidanja i preklapanja, zamuckivanja – koristili smo znak [•] koji je unet između slogova ili reči gde je došlo do zamuckivanja. Anotirali smo prozodijske elemente koji su predmet ovog istraživanja, dakle glasnoću (relativnu) i tempo. Glasniji delovi su obeleženi boldiranim slovima, a izuzetno glasni delovi govora su označeni velikim slovima. Slučajevi govorenja izuzetno tihim glasom bili su ređi, i obeležili smo ih tako što smo ispred i iza tiho izgovorenih delova uneli u transkript *tiho*. Tempo smo takođe opisno anotirali, pa su tako delovi koji su izgovoreni sporijim tempom obeleženi rečju *usporeno* u supskriptu, a oni delovi koji su izgovoreni bržim tempom rečju *ubrzano* u supskriptu. Kao što se može uočiti, nismo pribegavali objektivnijem tipu anotacije tempa i glasnoće, nismo koristili u većoj meri ni programe za analizu zvuka, već smo se oslonili na ono što je u komunikaciji ipak relevantnije, a to je ljudska percepcija. Dobro je poznato da govornici imaju individualni tempo govora, kao i jačinu glasa, koji naravno variraju od situacije do situacije, pa smo zato i smatrali da za ovaj vid istraživanja ovakve problematike nije neophodno da se uključe i „objektivniji in-

strumenti“. Pošto smo se ipak koristili samo svojom percepcijom prilikom anotiranja ovih prozodijskih obeležja, nužno je bilo izvršiti proveru – tako transkribovan i anotiran materijal dat je stoga na proveru dvama diplomiranim lingvistima, i nakon njihovog transkribovanja i anotiranja utvrđena je podudarnost od 95% sa našim transkriptom i anotacijom.

3. ANALIZA I DISKUSIJA

U ovom istraživanju smo nastojali da ustanovimo u kolikoj meri se tempo govora u prijateljskim konverzacijama razlikuje od tempa u javnim razgovorima. Naime, u javnim razgovorima, kakve su npr. televizijske debate, vreme, tj. trajanje emisije je ograničeno, za razliku od privatnih razgovora gde to ne mora da bude slučaj, pa čak i ako vreme razgovora jeste iz nekog razloga ograničeno, ono ipak može biti produženo ako se učesnici u konverzaciji eksplicitno ili implicitno dogovore da ga produže. Ako uzmemo u obzir to da je trajanje analiziranih emisija ograničeno, možemo pretpostaviti da će se učesnici u javnim debatama potruditi da iskažu što više u tom vremenskom intervalu, i da će stoga prosečna brzina govora učesnika u ovim emisijama biti veća nego prosečni tempo u prijateljskim razgovorima. Međutim, ako imamo u vidu da je cilj učesnika u javnim emisijama da ih publika što bolje razume i da na nju na neki način ostvare što veći uticaj, jasno je da će se učesnici televizijskih debata potruditi da tempo njihovog govora bude ipak što prihvatljiviji za prosečnog gledaoca, kako bi mu bili što razumljiviji, a i kako svojim suviše brzim (ili čak suviše sporim) tempom ne bi skrenuli gledaočevu pažnju sa onoga što je sadržaj njihovih iskaza.

Pored same brzine govora interesovala nas je brzina, tj. tempo smenjivanja replika – turnusa među učesnicima u konverzaciji. Naša je pretpostavka bila da će biti veći broj replika u privatnim razgovorima, jer je tu prisutna veća „sloboda“ prekidanja sagovornika.

Osim toga, pažnju smo posvetili i slučajevima govorenja pojačanom i smanjenom glasnoćom. Pretpostavka je da će se najčešće javljati slučajevi pojačane glasnoće kada je u pitanju emfaza, ili kada je u pitanju govor uglas. Interesovalo nas je i kako se menjaju tempo i intenzitet glasa govornika u situacijama prekidanja i preklapanja, i u kakvom međusobnom odnosu stoje varijacije tempa i glasnoće u određenim situacijama u toku konverzacije.

3.1. Tempo govora

Tempo govora je individualna karakteristika svakog govornika, tj. svako ima neku svoju uobičajenu, karakterističnu brzinu govora. Naravno, ta brzina se menja u zavisnosti od raznih situacionih faktora, a među njima su, kada je u pitanju ovo istraživanje, formalnost i javnost razgovora u kome se učestvuje, kao i mogući uticaj stvorenog tempa datog razgovora. U emisijama debatnog tipa neretko se može uočiti kod učesnika koji sučeljavaju mišljenja da sa namerom, svesno, nastoje da svoj govor usporе kada uzmu reč nakon učesnika koji je govorio bržim tempom (često i pojačanom glasnoćom). Usporenim govorom govornik nastoji da publici prenese poruku da je smiren, razložan, da je svestan svojih reči i težine koju one nose. Takav govornik deluje publici kao odgovorna i odlučna osoba, kao čovek koji „zna šta radi“, za razliku od učesnika koji je pre njega „brzao i vikao“.

U neformalnim, prijateljskim razgovorima iz našeg korpusa je drugačija situacija, između ostalog i zato što sagovornici nisu sučeljeni, ili bar nisu u onoj meri u kojoj su u debatnim emisijama. Tu nije prisutno rivalstvo, i ono što se češće dešava je da se sagovornici prilagođavaju u tempu jedni drugima. To približavanje je, po našem mišljenju, uglavnom nesvesno, i zavisi mahom od trenutne teme razgovora. Tu ubrzani tempo ima funkciju da npr. narativ učini življim, dinamičnijim, da sagovornika zainteresuje ili da mu održi pažnju. Pored toga, mogućnost „upadanja u reč“, tj. prekidanja, ovde je veća, ali ipak nije shvaćena kao agresija u onoj meri u kojoj je to slučaj u debatama na televiziji.

Kao meru tempa uzeli smo broj slogova u jedinici vremena, tj. broj slogova u sekundi, jer smo nastojali da utvrdimo koliko se razlikuje prosečni tempo govora u debatama naspram prosečnog tempa u privatnim razgovorima.

U našem korpusu prosečni tempo u *Utisku nedelje* i *Poligrafu* kretao se od 4,667 slog/sec do 5,588 slog/sec. Najmanja prosečna brzina (4,667 slogova u sekundi) bila je u *Utisku nedelje* čija je glavna tema bila ljubav i u kojoj su gosti bili Zoran Milivojević, Tanja Mandić i Zoran Ćirić. Najveća prosečna brzina govora (5,588 slogova u sekundi) u javim razgovorima u našem korpusu bila je u emisiji *Poligraf* u kojoj je Ćosićev sagovornik bio Nenad Popović.

Ako uporedimo sada tematiku javnih razgovora i tempo govora, uvidećemo da je tempo bio sporiji u emisiji u kojoj nije bilo pravog sučeljavanja, odnosno u emisiji gde su se govornici uglavnom slagali sa stavovima iznetim od strane sagovornika – *Utisak nedelje* posvećen ljubavi. A najbrži tempo zastupljen je u emisiji koja je bila posvećena aktuelnim političkim i društvenim problemima, u kojoj su voditelj Jugoslav Ćosić i njegov sagovornik Nenad Popović sučeljavali mišljenja, gde je bio veliki broj prekidanja sagovornika, i od strane voditelja, i od strane njegovog gosta.

U privatnim razgovorima iz našeg korpusa najmanja prosečna brzina govora je iznosila 2,794 slog/sec, a najveća brzina govora je bila 5,634 slog/sec. U privatnom razgovoru sa najmanjom prosečnom brzinom govora učestvovala su dva mladića i jedna devojka, koja se povremeno uključivala u razgovor. Pošto je u pitanju audio snimak razgovora, transkriptori i anotatori nisu imali uvid u to šta ona radi tokom razgovora, pa zaključujemo na osnovu jednog dela razgovora da najverovatnije nešto čita na kompjuteru. Teme tog razgovora su predstojeći kontrolni zadatak iz matematike jednog od mladića, kompjuterske igrice, političke stranke i njihovi lideri, popravka zuba, kladionica, legalizacija marihuane, loše stanje u kome je zgrada škole. U privatnom razgovoru sa nabržim prosečnim tempom govora učestvovale su tri mlade ženske osobe i jedan mladić, a teme su bile popravka zuba jedne od učesnica razgovora u prisustvu grupe studenata stomatologije, abortus u prisustvu studenata medicine, porođaj, drugarica koja stalno menja SIM kartice i telefone, alarm na mobilnom telefonu i vreme ustajanja, vizuelizacija vremena, sinestezija, stilske figure, tehnike učenja, prepisivanje na ispitima, zdrava i masna hrana, metabolizam, higijenski tamponi, naporni časovi fizičkog u školi, poslednji dan u školi, izgled njihovih drugarica i drugara na maturi.

Možemo videti da se ova dva privatna razgovora razlikuju, osim donekle po temama, i po broju učesnika (3 i 4), kao i po polnoj strukturi – „najsporiji“ razgovor je vođen između dva mladića i jedne devojke, koja se zapravo s vremena na vreme uključuje u njihov razgovor (ukupno 74 puta, i najčešće su njena učešća vrlo kratka), a u „najbržem“ razgovoru učestvuju tri devojke i jedan mladić. Međutim, ne možemo donositi generalne zaključke o uticaju broja govornika na brzinu govora, kao ni o uticaju prisustva ženskih/muških govornika na brzinu razgovora na osnovu samo ove količine materijala koji imamo, već je za to potrebno znatno opsežnije istraživanje.

Ono što treba istaći kod podataka koje smo dobili je da je brzina javnih razgovora prilično ujednačena, a da prosečna brzina privatnih razgovora mnogo više varira, i te varijacije zavise, zaključujemo, od mnogih faktora, ali u ovom istraživanju, kao što smo napomenuli, ne možemo ustanoviti sa sigurnošću sve faktore koji na to utiču.

Može se svakako uočiti da su teme u privatnim razgovorima raznolikije i da se brže smenjuju, samim tim što su slobodne, tj. u ovim razgovorima ne postoji moderator koji usmerava učesnike konverzacije da se drže određene teme, što je slučaj u televizijskim debatama iz našeg korpusa.

3.2. Tempo smenjivanja replika

Smatrali smo da je vrlo bitno ispitati ne samo šta se dešava sa tempom govora, već i sa brzinom smenjivanja govornika, tj. kojom dinamikom se smenjuju govornici u javnim razgovorima naspram privatnih razgovora. Kao što smo ranije pomenuli, jedna od osnovnih razlika između ova dva tipa razgovora u našem korpusu bila je prisustvo/odsustvo moderatora, tj. voditelja. U razgovorima u kojima je jedan od učesnika voditelj postoji manja sloboda uzimanja rači i prekidanja, dok se u prijateljskim razgovorima spontano odvija smenjivanje govornika. Zbog toga je naša pretpostavka bila da će u privatnim razgovorima biti veći ukupni broj replika nego u javnim debatama.

To se pokazalo tačnim, i sada ćemo ukratko izložiti podatke o broju replika – turnusa u razgovorima iz našeg korpusa. Tako, u *Utisku nedelje* broj replika po emisiji bio je od 218 – u debati čija je osnovna tema bila ljubav, do 440 – u emisiji u kojoj su mišljenja sučeljavali Ljiljana Smajlović, Sonja Biserko i Slobodan Marković. Dakle, za sat i dvadeset minuta debate (kao što smo naveli, u analizu nisu ušli delovi emisije u kojima se uključuju gledaoci, kao ni reklame) isti broj sagovornika (4) razmenio je u jednom slučaju samo 218 replika, a u slučaju kada se vodila oštrija rasprava, i kada su bili češći slučajevi prekidanja govornika, tj. upadanja u reč, broj replika je bio skoro dva puta veći.

Uporedili smo i broj replika – turnusa svakog učesnika u emisiji. Očekivali smo da će u svakoj analiziranoj emisiji *Utiska nedelje* biti najviše voditeljkinih replika. To se ipak nije desilo u svim *Utiscima*, pa je tako u emisiji gde je bio najveći ukupni broj replika, najzastupljeniji govornik po broju replika bila Sonja Biserko – 142 , zatim voditeljka – 139, Ljiljana Smajlović – 84, pa Slobodan Marković – 75.

Ako pogledamo podatke koje smo dobili u analizi *Poligrafa*, videćemo da je situacija drugačija, jer je u pitanju razgovor voditelja sa jednim gostom, tj. situacija je po pitanju broja replika učesnika simetrična, bolje rečeno gotovo simetrična. Naime, voditelj prvi uzima reč, tj. on se prvi obraća gostu, i isto tako poslednja replika, koja je najčešće zaključak teme emisije, pripada voditelju. To zapravo znači da će gost uvek imati jednu repliku manje od voditelja. Što se tiče ukupnog broja replika po emisiji, za 25 minuta razgovora voditelja i njegovog gosta u *Poligrafu* napravljeno je čak 133 replika u emisiji u kojoj je gost bio Nenad Popović, dok je prilikom gostovanja Vuka Jeremića napravljeno ukupno 47 replika. Broj replika je u našem korpusu debatnih emisija najviše zavisio od broja prekidanja, odnosno od broja slučajeva upadanja u reč.

Kada se posmatra tempo smenjivanja replika u privatnim razgovorima iz našeg korpusa, dobijaju se sledeći podaci: najveći broj replika bio je u razgovoru koji je imao i najbrži tempo govora, i za 1 sat su ta 4 govornika napravila ukupno 1952 replike (raspodela po učesnicima je sledeća: G – 477, I – 510, M – 627, i S – 338). Razgovor koji je imao najmanje replika je ujedno i „najsporiji“ razgovor iz našeg korpusa, tj. brzina govora je u proseku bila najmanja, i u tom razgovoru od sat vremena je bilo ukupno 758 replika. Ako pogledamo broj replika po učesniku u razgovoru, situacija je sledeća: M – 344, Iv. – 340, i B – 74.

Upoređujući podatke o broju replika u javnim debatama i privatnim razgovorma koje smo dobili iz našeg korpusa, uočavamo da je u javnim, formalnim razgovorima broj replika znatno manji nego u privatnim, prijateljskim razgovorima. Naime, u 5 sati javnih razgovora koje smo analizirali načinjeno je ukupno 1141 replika, dok je za istu količinu vremena u privatnim razgovorima bilo čak 6353 replika. Broj replika ne treba uvek dovoditi u vezu sa tempom govora, jer, kao što smo videli, najsporiji tempo govora bio je zastupljen u privatnom razgovoru, koji opet ima više replika nego u javnim debatama koje smo mi analizirali. Pored prekidanja, za koje smo pokazali da utiče na broj replika, i prisustva moderatora, faktor koji je takođe odlučujući je i taj što se u televizijskim debatama ovog tipa očekuje od učesnika (najviše od gosta) da „drži reč“ duže, tj. da njegova replika ne bude kratka, štura, već u određenoj meri informativna i detaljna, pa je stoga u ovim emisijama, bez obzira što je tempo govora uglavnom približan tempu govora u privatnim razgovorima, broj replika znatno manji nego i u „nasporijem“ privatnom razgovoru iz našeg korpusa.

3.3. Intenzitet glasa

U našem materijalu najčešće pojačani intenzitet glasa javljao se u slučajevima emfaze, kao i prilikom prekidanja i preklapanja. Pored toga, pojačavanje glasa je bilo karakteristično i kod određenih situacija prepričavanja ili citiranja dijaloga, što je bio slučaj kod privatnih razgovora.

Kod debata intenzitet glasa je bio pojačan prilikom emfaze, i posebnu emfatičnost dobijaju kontrastivna značenja, odnosno ono što je značajno sa polemičkog stanovišta. Vrlo često se tako prilikom kontrastiranja izdvajaju pojačanim intenzitetom reči i fraze poput: *naš*, *oni*, *mi*, *vi*, *umesto*, *naprotiv*, *a*, *ali*, *osim toga*, *javni* i sl. Zatim, segmenti diskursa koje možemo nazvali evaluativnim (Polovina i Panić, 2011:387) dobijaju u intenzitetu, i najčećše se izgovaraju sporijim tempom. Lekseme kao *najviše*, *teško*,

sigurno, *ogromno*, *apsolutno* itd. već same po sebi sadrže neku vrstu emfaze, te bivaju suprasegmentno naglašene ukoliko iskazuju i stav govornika o tome kako vrednuje određenu ideju. Pored toga, pojačanim intenzitetom bivaju istaknuti delovi iskaza koji imaju neku vrstu delimitativne funkcije: *dakle*, *znači*, *prvo … drugo … treće*, i sl.

I u javnim i u prijateljskim razgovorima prekidanje i govor uglas takođe su uzroci pojačavanja glasnoće, pa je tako povećani intenzitet prisutan u slučaju da učesnici govore uglas, a kada jedan odustane i prepusti reč drugome, intenzitet glasa govornika koji je zadržao reč se postepeno smanji i vrati u za njega karakterističan opseg glasnoće.

U privatnim razgovorima glasnoća se pojačavala vrlo često i u slučajevima kada govornik želi da okarakteriše neki izraz ili reč kao komičnu, duhovitu, dakle kada su u pitanju igre reči, odnosno kada je reč o metajezičkoj funkciji, na primer:

I: što bi Lisica rek'o **uni-zveri-tetima** $_{usporeno}$

U ovom slučaju vidimo da je govornik I, pored toga što je „reč" *unizveritetima* izgovorio glasnije, izgovorio ju je i sporijim tempom i dodatno je na taj način istakao, a povrh svega sa prekidima je izgovara, kako bi se što jasnije uočila igra reči u kojoj reč „zveri" figurira u reči koja se odnosi na *univerzitet*.

Smanjivanje intenziteta glasa u našem korpusu javljao se najviše kao marker kraja iskaza i kraja turnusa, a u sledećem primeru vidimo slučaj da je govornik OB tišim glasom (stišavanje glasa počinje nakon izgovorenih slogova *i-ma-* i obeležen je simbolom ↓) i usporenim tempom koji se paralelno javlja, dala signal sagovornici da uzme reč, što LJS i čini, i to pre nego što OB završi svoj iskaz, pa se tako „*utisak da*"i „*pa meni*" preklapaju – što je u transkriptu uokvireno uglastim zagradama.

OB: (...) Ljiljo, ima↓la sam [utisak da $_{tiho\ usporeno}$
LJS: **Pa** meni] je sad

I u privatnim razgovorima je zastupljen taj mehanizam markiranja kraja turnusa ili kraja iskaza – tiši glas i usporavanje tempa. U ovim razgovorima izrazi koji predstavljaju neki vid komentara na prethodno izrečeno često se javljaju na kraju iskaza kada govornik želi da njegov sagovornik uzme reč i dâ svoje mišljenje o izrečenom, ili pokaže eventualnim pitanjem zainteresovanost za datu temu, i ti izrazi, poput *zamisli*, izgovoreni su u ovakvim slučajevima tiše, na primer:

I: (...) imali smo i **posluženje i piće** posle ↓zamisli $_{tiho\ usporeno}$
M: **šta** je bilo za posluženje?

Pored toga, u privatnim razgovorima uzvici tipa *jao*, *joj*, *ma nemoj*, *'ajde* bivaju izgovoreni većom jačinom glasa. Treba napomenuti i to da se u privatnim razgovorima prilikom citiranja, tj. navođenja tuđih reči, vrlo izrazito koristi promena intenziteta glasa, tempa, intonacije, kao i paralingvističkih obeležja za markiranje dela iskaza koji predstavlja citat, što se uočava u sledećem primeru:

D: (...) **profesore, to nije moje** $_{usporeno}$ /i ja krenem **tako** da lažem ↓providno $_{tiho\ ubrzano}$ (...)

Kao što se može videti, promene intenziteta glasa i tempa govora vrlo često se međusobno kombinuju i imaju različite diskursne funkcije. Osvrnućemo se na slučajeve prekidanja i preklapanja, smatrajući ih vrlo interesantnim kada su u pitanju prozodijski fenomeni koje smo u ovom istraživanju proučavali.

3.4. Varijacije tempa i intenziteta glasa – prekidanje i preklapanja

U sledećem primeru naveden je deo razgovora u emisiji *Poligraf* koji se odvija između Jugoslava Ćosića i Nenada Popovića. Ukupan broj replika – turnusa je 9, i pri tom ima 4 slučaja preklapanja go-

vornika sa prekidanjima. Samo 5 iskaza su završeni, ili preciznije – kompletno izgovoreni, pošto je ipak postojalo preklapanje, ali ne i prekid iskaza. Iskaza koji su započeti i prekinuti ima 5.

JĆ: Vi hoćete da kažete da je Vlada /**veoma** $_{usporeno}$ malo novca odvojila i da taj novac **neće** imati uticaj [na
NP: **Apso]lutno. [OVO što su uradili**
JĆ: gde biste **vi** našli $_{ubrzano}$]
NP: [**ovim merama**
JĆ: Kako biste **vi** odvojili] novac i gde biste ga **vi** našli, ↓gospodine Popoviću? $_{tiho}$
NP: **Apsolutno. Mi bi ga tražili kod LOGIČNIH ekonomskih partnera.**
JĆ: A **koji** su ekonomski partneri Srbije u ovom trenutku kada je čitav svet u-u krizi i o **kom** novcu **vi** govorite?
NP: [**Mi govorimo**
JĆ: Hajde, konkretno vas] ↓pitam $_{tiho}$

Pogledajmo najpre šta se dešava sa tempom govora. Ovaj segment počinje 11 minuta i 42 sekunde od početka emisije i traje 19 sekundi. U ovom delu razgovora izgovoreno je 162 sloga ukupno, i evidentno je da je tempo govora vrlo brz. Zapravo, prosečna brzina govora u ovom segmentu je 8,526 slog/sec. Oba govornika su inače tokom emisije uglavnom brzo govorila, sa prosečnim tempom 5,588 slog/sec. U ovom delu razgovora uočljivo sporijim tempom izgovorena je jedino reč *veoma*, i tim usporenijim izgovorom, zajedno sa pojačanom glasnoćom, JĆ se koristi da bi tu reč istakao. Izrazito ubrzanim tempom govornik JĆ izgovara iskaz „*gde biste **vi** našli*" kojim prekida sagovornika, i u želji da i sam ne bude prekinut – ubrzava, međutim njegov iskaz ipak ne biva završen.

Osvrnimo se sada na varijacije u intenzitetu glasa. Vrlo je upadljivo da se u ovom delu razgovora govornici koriste pojačanim intenzitetom glasa na vrlo različite načine, tj. u duelu imaju vrlo različite strategije korišćenja glasnoće. Naime, JĆ (voditelj) prilikom prekidanja sagovornika ne koristi pojačani intenzitet glasa, već jačim glasom se služi ovde samo prilikom emfaze, pa su tako reči *veoma*, *neće*, *vi*, *koji*, *kom* izgovorene glasnije. On zapravo u ovom delu dijaloga govori svojom uobičajenom jačinom glasa, a na dva mesta govori tišim glasom, oba puta kada završava iskaz, i prepušta reč sagovorniku. A govornik NP pojačanim intenzitetom glasa govori svaki put kada uzme reč, bilo da je on taj koji prekida sagovornika, bilo da je on prekinut pa nastavlja da govori, bilo da je dobio reč pa ne mora da se za nju „bori". Da bi neke delove iskaza istakao, on ih izgovara izuzetno pojačanim glasom, kao na primer: *ovo*, *logičnih*. Ovde možemo reći da govornik NP ovako nastupa da bi zadržao reč i da bi se postavio „iznad" sagovornika, pa ga glasnoćom „poklapa", što može posmatraču, u ovom slučaju publici, sugerisati da je on zapravo ugrožen pitanjima voditelja JĆ. Nasuprot tome, JĆ nastoji da glasom uobičajene jačine na publiku deluje kao osoba kojoj nije potrebno da se na taj način „nadjačava" sa sagovornikom, već kao da polazi od pretpostavke da on svakako ima prednost samim tim što je voditelj i što je u poziciji da postavlja pitanja, a ne da odgovara.

4. ZAKLJUČAK

Na osnovu naše analize, možemo reći da se prozodijska obeležja tempa i intenziteta glasa u javnom i privatnom govoru koriste na vrlo slične načine, tj. da javni i privatni razgovori generalno ne pokazuju drastične razlike kada se posmatraju ovi parametri. Ipak, neke razlike postoje, pa je tako brzina javnih razgovora iz našeg korpusa bila prilično ujednačena, dok je među privatnim razgovorima više varirala. I dinamika razgovora kod prijateljskih konverzacija bila je više neujednačena: teme se smenjuju različitom brzinom, uglavnom zato što nema moderatora, raznolike su i brojne. Za razliku od prijateljskih razgovora, u javnim razgovorima su se replike sporije razmenjivale, tj. bio je manji broj replika, takođe zbog prisustva voditelja i zbog same koncepcije ovih emisija – gosti su u emisiji da bi

izneli i elaborirali svoje stavove o određenim pitanjima i problemima, dok se u privatnim razgovorima sagovornici ponašaju mnogo komotnije.

I u privatnim i u javnim razgovorima pojačani intenzitet glasa je korišćen uglavnom za isticanje, za prekidanje ili za zadržavanje reči, dok je tišim glasom uglavnom signalizirano sagovorniku da se turnus završava ili da je u pitanju usputni komentar, koji je vrlo često izgovoren ubrzanim tempom. Ukoliko govornik izrekne kratak komentar na nešto što je prethodno rekao, vrlo često će, naročito u prijateljskim razgovorima, taj komentar izgovoriti tišim glasom, i signalizirati, ne samo leksički (*zamisli*, *mo(že)š mis'iti*, *ne mogu da verujem*), već i prozodijski, sagovorniku da uzme reč i iskaže svoj stav povodom toga. Ali ako uvodi novu temu, govornik će ove izraze izgovoriti pojačanim intenzitetom. U neformalnim razgovorima pojačan intenzitet se koristio prilikom izgovaranja uzvika (*joj*, *ma nemoj* i sl.), dok se u javnim razgovorima ove reči i izrazi nisu ni koristili.

Imajući u vidu da nam proučavanje prozodije može dati podatke o informacionoj strukturi diskursa, kao i o procesuiranju diskursa (Damron, 2004), možemo reći da varijacije intenziteta glasa i brzine govora i njihove međusobne kombinacije, kao i druga suprasegmentalna obeležja, pokazuju kako govornik organizuje iskaze ne samo u okviru svog doprinosa u konverzaciji, već i kako postavlja svoje iskaze u odnosu na doprinos sagovornika, kao i u odnosu na celokupan vanlingvistički – situacioni, psihološki, socijalni kontekst.

Literatura

Damron, R. (2004). Prosodic schemas. *Discourse across languages and cultures*. (ed. Moder, C.L & Martinovic-Zic, A.) John Benjamins, 53-73.

Kristal, D. (1995). *Kembrička enciklopedija jezika.* Beograd: Nolit.

Panić, N. (2007). *Međuodnos prozodijskih i kineziđkih elemenata u diskursu na elektronskim medijima*. Beograd (neobjavljen magistarski rad).

Polovina, V. i Panić, N. (2011). Suprasegmentna obeležja u diskursu TV debata. *Obdobja, 30. Meddiscipilnarnost v slovenistiki*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana, 383-389.

Polovina, V. i Panić, N. (2010). Problemi lingvističke klasifikacije neverbalnih elemenata u komunikaciji. *Anali Filološkog fakulteta, 22*, 215-231.

Wennerstrom, A. (2001). *The music of everyday speech. Prosody and discourse analysis.* Oxford University Press.

Vesna Polovina – Natalija Panić Cerovski

PROSODIC FEATURES IN PUBLIC AND PRIVATE CONVERSATIONS

Summary

Since there are many significant differences in different linguistic levels between public and private conversations, the aim of this research was to compare these two types of discourse according to their characteristics at suprasegmental level. We focused on variations in tempo, i.e. speech rate, and in loudness, separately and in combination. We also investigated the linguistic functions that these variations have in the two types of discourse.

We showed that variations in speech rate and loudness are closely tied with the other levels of discoursal organisation – such as turn-taking, and with lexical and pragmatic features of discourse. Speech rate in formal, public conversations did not have great fluctuations, unlike private conversations, where speech rate varied to a greater extent. In private conversations the dinamics of turn-taking was greater and the turns were shorter as well, which is not always tied to higher speech rate, but to the fact that participants have more freedom in taking the turn, in interupting, etc. in this type of discourse, since a "moderator" is not present in these conversations. Exaggerated loudness (often combined with higher speech rate) appeared in the cases of interrupting both in public and private conversations. In public conversations greater loudness was the main means for emphasis, as well as for keeping

the floor, and in private conversation greater loudness was more often used for making the narratives, quoted dialogues, etc. more dynamic, interesting, vivid.

Variations in prosodic features, along with other linguistic features, show us how participants build and organize their own contribution in conversation, and their attitude towards other participants and their utterances. Therefore, when interpreting the results of the analysis of public and private discourse, we should bear in mind that variations in prosodic, and in other linguistic features, also depend on the topics of conversations, personal characteristics of participants, and other extralinguistic factors.

Vesna Polovina
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
polovinav@fil.bg.ac.rs

Natalija Panić Cerovski
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
natalija.panic@fil.bg.ac.rs

Ана Ранђеловић

ФОНЕТСКИ АСПЕКТ СЛАВЕНИЗАМА У ПОЕЗИЈИ ЈОВАНА ДОШЕНОВИЋА

У раду[1] се са фонетског аспекта анализирају славенизми у збирци песама *Лїрическа пѣнїя* Јована Дошеновића. Ексцерпирана грађа класификована је у пет група: славенизми без редакцијских фонетских обележја, славенизми са заједничким српскословенским и рускословенским гласовним особинама, славенизми са српскословенским гласовним особинама, славенизми са рускословенским (руским) гласовним особинама и славенизми с мешовитим гласовним особинама (славеносрбизми или хибриди). Анализа је показала да су славенизми представљали Дошеновићеву жељу за варирањем песничког исказа, али и да чине саставни део песниковог лексичког фонда.

Кључне речи: славенизам, славеносрбизам, хибрид, славеносрпски језик, рускословенски језик,

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Културноисторијски контекст

Крајем XVIII века, посрбљавањем рускословенског, уз увођење неких елемената српскословенског и руског књижевног језика, ствара се нови српски књижевни језик – славеносрпски[2]. Славеносрпски језик настао је као последица жеље српских стваралаца да пишу језиком који ће бити разумљив читаоцима, будући да дотад владајућа рускословенска писменост није била разумљива ширем аудиторијуму. Србизирање се најчешће огледало у прилагођавању и превођењу рускословенске и руске лексике. Најчешће је рускословенска или руска реч замењивана српском или је фонетски и морфолошки адаптирана према српском језику. Због своје специфичне генезе, славеносрпски језик је у литератури често називан хибридним или мешовитим језиком. Стварање новог књижевног језика одвијало се уз благослов аустријских власти, којима је било у интересу да војвођанске Србе удаље од православне Русије. Тако је славеносрпски језик потиснуо рускословенски у књижевности, науци и администрацији, али не и у богослужбеним текстовима, у којима је владајућу улогу сачувао црквенословенски језик, тј. његова руска редакција.

Особине славеносрпског језика разликовале су се од једног писца до другог, па чак и у оквиру једног истог дела. Имајући у виду да за славеносрпски није била написана граматика, која би нормирала особине овог језика, писци су имали слободу да комбинују елементе различитих језика.[3]

Прво дело штампано славеносрпским језиком био је *Славеносрпски магазин* Захарије Орфелина, објављен 1768. године у Венецији. То је био први српски часопис. Орфелин у њему износи идеју о посрбљавању речи које су читаоцу неразумљиве и признаје да ће у таквим напорима бити и грешака.[4]

---

[1] Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

[2] Детаљније о значају и развоју славеносрпског језика писали су: Ирена Грицкат (1966: 61–66), Александар Младеновић (1973: 45–46), Павле Ивић (1998: 129–135) и др.

[3] „За разлику од рускословенског, славеносрпски није имао граматике. Недостајала су правила о томе које језичке елементе треба узимати из једног извора, а које из другог или трећег. У начелу је било допуштено узети било коју појединост из сваког од узворних језика. Стога је и данас немогуће написати граматику тога језика на основу дела славеносрпских писаца“ (Ивић 1998: 134).

[4] Уп. рад Александра Младеновића (1960: 228–235).

Српски народ у Војводини веома је ценио славеносрпске писце, препознајући у њима заштитнике своје нације и вере. Многи писци важни за историју српске књижевности писали су славеносрпским језиком: Јован Стерија Поповић, Милован Видаковић, Сава Мркаљ, Павле Соларић, Јован Хаџић, Атанасије Стојковић, Сава Текелија и други стваралоци с краја XVIII и почетка XIX века.

У другој половини XVIII века обликује се идеја о потреби писања на народном језику. Године 1783. Доситеј Обрадовић објављује аутобиографско дело *Живот и прикљученија* у основи народним језиком, и у њему износи став да „учени људи ваља да на простом језику пишу“, да би књижевност могла што корисније послужити народу. Међутим, Доситеј се није у потпуности ослободио црквенословенског утицаја. Међу писце који су следили Доситејеву идеју о писању на народном језику треба сврстати Емануила Јанковића, Јована Мушкатировића, Аврама Мразовића и друге (Милановић 2004: 114).

Почетак деветнаестог века Срби су дочекали са нерешеним питањем књижевног језика, али и поред употребе рускословенског и славеносрпског, народни језик је имао велики број присталица. Народним језиком су писали књижевници у време устанка у Србији. Гаврило Ковачевић 1804. године објављује спев у коме преовлађују народни елементи, а за њим иду Георгије Михаљевић, Сава Текелија, Стефан Рајић, Јоаким Вујић, Јован Дошеновић, Лука Милованов[5] и још неки писци који пишу народним језиком.

1.2. Лингвистички релевантна биографија Јована Дошеновића

Јован Дошеновић рођен је 20. октобра 1781. године у личком селу Почитељу. Уз оца свештеника стекао је прва знања – срицао је прва слова, слушао хајдучке приче и народна предања. Као тринаестогодишњег дечака, стриц га је одвео у Задар , на италијанске и латинске школе, а касније и у Падову, где је Јован Дошеновић постао доктор филозофије 1806. године. У међувремену је, судећи по сонету *Почитељу*, датираном 1804. године, посетио родно место.[6]

После боравка у Почитељу Дошеновић одлази у Трст, где среће Павла Соларића[7], Атанасија Стојковића и Драгу Теодоровића – следбенике Доситеја Обрадовића и његових просветитељских идеја.

Иако се бавио трговачким наукама и књиговодством (Иванић 2005: 255), главна љубав остала му је књижевност. Дошеновић постаје познат књижевној јавности по пригодној песми владици Мојсеју Миоковићу 1807, а истовремено пише и *Численицу*, приручник из математике.[8] Прешавши у Пешту, он 1809. године објављује две књиге, обе на народном језику: *Численицу* (предговор датиран 6. априла), а затим и *Лїрическа пѣнїя* (предговор датиран 30. маја).[9]

Према породичном предању, Дошеновић је умро 1813. године.

---

[5] „Након танке, а препознатљиве традиције (Орфелин, Рајић, Везилић, Доситеј), у српској поезији прве деценије XIX века појављују се обриси регионално осамостаљених песничких школа. Поред тршћанског и сремскокарловачког круга несумњиво постоји и круг будимпештанских песника“ (Павић 1991: 31).

[6] У сећању снахе Јање, супруге Дошеновићевог брата Стевана, остао је „лијепа стаса и обличја, благ и смирен“. За време боравка у Почитељу изазивао је велику пажњу народа, помагао је оцу, „бавио се читањем и својом писаријом“, „разговарао с народом озбиљно, а смирено и тихо, и увијек би се благо осмјешкивао“ (Николајевић 1914: 12).

[7] У литератури се Сава Мркаљ, Јован Дошеновић и Павле Соларић називају писцима „крајишког круга“ (Иванић 2005: 269, Милановић 2011: 127).

[8] Дошеновић је међу претплатнике *Численице* ставио и митрополита Стратимировића. Послао му је на поклон обе своје књиге новембра 1809. године (Иванић 2005: 255).

[9] Важно је поменути мишљење Павла Ивића: „Сви су ови текстови били написани екавски, уколико употребљени правопис уопште допушта да се о овоме стварају закључци, будући да се на месту некадашњег вокала *јат* најчешће није писало ни *е* ни *је* ни *ије*, већ стари знак за *јат* (ѣ). Дијалекатска боја језика је шумадијско-војвођанска, иако је Дошеновић био родом ијекавац, Личанин“ (Ивић 1998: 163).

1.3. Корпус и методи анализе

У нашем раду предмет анализе чине славенизми у Дошеновићевој збирци песама *Лїрическа пѣнїя*.[10] Коришћено је издање *Сабраних песама* Јована Дошеновића, које је приредио Душан Иванић.[11] Циљ рада је да пружи преглед славенизама у Дошеновићевој поезији према њиховим фонетским особинама. Ово питање добија на значају у књизи Светозара Стијовића *Славенизми у Његошевим песничким делима* (Стијовић 1992).

Ексцерпирану грађу класификовали смо на следећи начин: прву групу чине славенизми без редакцијских фонетских обележја, другу славенизми са заједничким српскословенским и рускословенским гласовним особинама, затим следе славенизми са српскословенским гласовним особинама, славенизми са рускословенским (руским) гласовним особинама и, на крају, славенизми с мешовитим гласовним особинама (славеносрбизми или хибриди).

2. ФОНЕТСКИ АСПЕКТ СЛАВЕНИЗАМА

Под термином *славенизми* подразумевамо речи које су словенског порекла и које припадају рускословенском, руском књижевном, славеносрпском и српскословенском језику, али не припадају српском народном језику. У новијој славистичкој литератури о славенизмима су писали Никита Толстој (1977), Славко Вукомановић (1988), Љиљана Суботић (1989), Александар Младеновић (1993) и др. Поједини научници под славенизмима подразумевају само лексику из црквенословенског језика, али не и из руског наслеђа. Тако код Никите Толстоја постоји подела на *славјанизме* и *русизме*, што и има оправдање у руској литератури јер је ту реч о лексици из домаћег, тј. руског наслеђа и црквенословенског. Будући да је на наш језик, поред старокњижевне традиције српске и руске редакције, утицао и руски, разумљиво је да појам *славенизам* садржи и руску компоненту.

2.1. Славенизми без редакцијских фонетских обележја

Разлике између српскословенског и рускословенског језика тичу се пре свега одређених фонетских специфичности. Постоји, међутим, одређени број речи које својим гласовним ликом не омогућавају сврставање у једну или другу групу. Такве лексеме припадају општем црквенословенском лексичком фонду и називамо их црквенославенизмима. Оне су у нашој грађи најбројније[12]: *чрез*[13] (предлог, 26), *слова*[14] *(ген. мн., 27), лоно* (ном, јд., 30), *духа* (ген. јд., 35), *луче* (акуз. мн., 40), *небес* (ген. мн., 40), *твар* (ном. јд., 41), *на олтару* (лок.јд., 43), *мир* (ном. јд., 43), *вреда* (ген. јд., 43), *весном* (инстр. јд., 49), *чувства* (акуз. мн., 51), *жизнено* (прилог, 52), *власт* (акуз. јд., 58), *сладкогласна* (ном, јд. ж. р., 65), *благодатне* (акуз. мн. ж. р., 68), *ангели* (инстр. мн., 71), *покой* (акуз. јд., 78), *блеском* (инстр. јд., 119), *питателница* (ном. јд., 99).

---

[10] Ова збирка садржи и предговор аутора, који је такође уврштен у корпус.

[11] Поменуто издање садржи факсимилни и приређени део. Приређеном делу прикључена је и Дошеновићева песничка заоставштина, али она не чини корпус будући да нема оригиналног текста.

[12] Имајући у виду ограничени обим рада, нећемо наводити све примере, већ ћемо се ограничити на оне најфреквентније.

[13] Занимљиво је да Дошеновић скоро доследно користи црквенословенски предлог *чрез*.. Народну варијанту *кроз* налазимо само у стиху: „Да милости *кроз* вас немам.“

[14] Лексема *слово* забележена је у првој књизи Вукових српских народних песама. Овај пример „типична је потврда да се и у народној поезији могу срести славенизми“ (Стијовић 1992: 209).

2.2. Славенизми са заједничким гласовним особинама српскословенског и рускословенског језика

Две фонетске црте заједничке су и српскословенском и рускословенском језику. То су група *жд* и именички суфикс са фонетизмом *-ије*.

Групу *жд* имају следеће лексеме из наше грађе: *гражданина* (ген. јд., 6), *услажденїе* (ном. јд., 8), *вожд* (ном. јд., 10), *гражданство* (акуз. јд., 11), *по одежди* (лок. јд., 39), *надежда* (ном, јд., 52), *знждител* (ном. јд., 14), *между* (предлог, 15), *потвержда*ва (3. л. јд. презента, 22), *такожде* (речца, 23), *рожденїя* (ген. јд., 68), *гражданка* (ген. мн., 55), *обхожденїя* (ак. мн., 58), *можданый* (ном. јд. м. р., 86), *нуждно* (прилог, 87), *нужда* (ном. јд., 89), *на гражданской* (лок. јд. ж. р., 113), *утвржда*ва (3. л. јд. презента, 114), *прохлаждава* (3. л. јд., презента, 115), *нуждна* (ном. јд. ж. р., 118).

Именички наставак *-ије* особина је и српскословенског и рускословенског, односно руског језика. У поезији Јована Дошеновића овај суфикс је веома продуктиван: *основанїем* (инстр. јд., 10), *на путешествїю* (лок. јд., 11), *житїя* (акуз. мн., 12), *теченїю* (дат. јд., 16), *о возведенїю* (лок. јд., 19), *писанїе* (ном. јд., 20), *о посланию* (лок. јд., 22), *решенїе* (акуз. јд., 23), *вступленїе* (ном. јд., 25), *здравїю* (дат. јд., 40), *славословїе* (акуз. јд., 65), *о желанїю* (лок. јд., 67), *чтенїе* (акуз. јд., 71), *спасенїе* (акуз. јд., 74), *веселїя* (ген. јд., 75), *чесностїю* (инстр. јд., 91), *мудростїю* (ген. јд., 91), *обятїя* (акуз. мн., 120), *сочиненїе* (ном. јд., 122), *оглавленїе* (ном. јд., 129).

2.3. Славенизми са српскословенским гласовним особинама

Иако је до прекида употребе српскословенског језика код Срба дошло закључно негде половином XVIII века, српскословенски елементи наставили су да живе у српској писаној речи и после тога времена.

Речи које припадају српскословенском језику најлакше је препознати преко типичне српскословенске вокализације полугласника у *а* (Стијовић 1992: 58). После XIV века, некадашњи по пореклу слаби полугласник у одређеним положајима[15] у речи врло рано се развио у *а*.

Са почетним *ва-* < *въ* забележен је само прилог *ваистину* (47).

Рефлекс *са* < *съ* налазимо у следећим примерима: *ест сабрало* (3. л. јд. перфекта ср. р., 30), *састанѣ* (акуз. јд., 31), *састанка* (ген. јд., 31), *сазда* (3. л. јд. презента, 44).

Српски рефлекс *а* наместо полугласника налазимо у именицама *пѣснотвораца* (ген. мн., 13), *старац* (ном. јд., 34) и *низац* (ном. јд., 119).

Вокално *р* садрже лексеме *врлетный* (ген. мн. ср. р., 60), *смртоносна* (ном. јд. ж. р., 62), *смрт*[16] (ном. јд., 69) и *мрзост* (акуз. јд., 70).

Група *шт*[17], која је битна одлика српске редакције старословенског језика, јавља се у одређеним лексемама у Дошеновићом језику: *не трепеще* (3. л. јд. презента, 41), *пещеру* (акуз. јд., 48), *вѣчносущнїй* (акуз. јд. м. р., 67), *щит* (акуз. јд., 67), *прибежище* (акуз. јд., 79), *вдовствующе* (акуз. јд. ж. р., 81), *у тисящу*[18] (лок. јд., 101), *пища* (ном. јд., 113), *о просвѣщенїю* (лок. јд., 120), *общи* (акуз. јд. ср. р., 124).

---

[15] У тим позицијама, полугласник у слабом положају се губио у српском народном језику.

[16] Ово је једини пример у грађи где Дошеновић употребљава вокално *р* када је ова именица у питању. У осталим случајевима, она има рускословенски рефлекс *ер*.

[17] Графемом *щ* Дошеновић обележава и српскословенску групу *шт* и рускословенску групу *шч*.

[18] Књижевна ситуација која је дозвољавала слободно кретање између славеносрпског, као хибридног језика, и српског народног, инспирисала је Дошеновића да слаже необично складне појаве (Иванић 2005: 263–264). Као пример наводимо стих: „У *тисящу тисућ*“, где примећујемо како се смењује облик именице са српскословенским и рускословенским гласовним особинама (*тисящу* – група *шт* и *я* уместо назала *ѧ*) и њене српске народне варијанте (*тисућ*).

2.4. Славенизми са рускословенским (руским) гласовним особинама

У рускословенском језику је, као што је познато, вокализацијом меког полугласника добијен вокал *е*, а вокализацијом тврдог – вокал *о*.[19]

Иницијално *в-* < *въ, во-* < *въ* и *воз-*[20] < *въз* забележено је у примерима: *вооживленїе* (ном. јд., 11), *воспоминанїе* (ном. јд., 12), *вниманїя* (ген. јд., 13), *воздух* (акуз. јд., 16), *вступленїе* (ном. јд., 19), *при возведенїю* (лок. јд., 19), *в*[21] (предлог, 29), *возглас* (акуз. јд., 35), *восклицаю* (3. л. мн. презента, 43), *воскрес* (3. л. јд. презента, 47), *возжижу се* (3. л. мн. презента, 51), *воздушный* (акуз. јд. м. р., 67), *вместо* (предлог, 69), *взору* (дат. јд., 69), *возсїяти* (инфинитив, 74), *вход* (акуз. јд., 74), *вскрай* (ген. јд., 74), *внѣшности* (инстр. јд., 83), *внутрено* (прилог, 94), *возраст* (акуз. јд., 109).

Насупрот наведеним рускославенизмима, у Дошеновићевој поезији јављају се и бројни примери српског префикса *у-*: *угасити* (инфинитив, 32), *уздисати* (инфинитив, 41), *услађюе* (3. л. јд. презента, 37), *угледа* (3. л. јд. презента, 38), *укрошише* (3. л. мн. аориста, 40), *уздише* (3. л. јд. презента, 47), *уздисанѣ* (акуз. јд., 59), *укор* (акуз. јд., 63), *унесе* (3. л. јд. презента, 65), *не узноси* (3. л. јд. презента, 68), *утробу* (акуз. јд., 69), *утѣху* (акуз. јд., 70), *утеши* (3. л. јд. презента, 71), *украшеня* (ген. јд., 87), *улюдан* (ном. јд. м. р., 89), *услыши* (2. л. јд. императива, 92), *утѣшенѣ* (акуз. јд., 98), *умилятом* (инстр. јд. ж. р., 101), *устави* (2. л. јд. императива., 101), *хоће узгойти* (3. л. јд. футура првог, 112).

Префикс *с-* < *съ* и *со* < *съ* налазимо у лексемама: *сообшаваю* (3. л. мн. презента, 11), *совершеном* (дат. јд. ж. р., 12), *состав* (ном. јд., 26), *сострастливо* (прилог, 28), *сосуд* (акуз. јд., 30), *сочетаю* (3. л. мн. презента, 33), *сожалим* (1. л. јд. презента, 37), *согласїе* (акуз. јд., 41), *сопствену* (акуз. јд. ж. р., 56), *союза* (ген. јд., 60), *созда* (3. л. јд. презента, 65), *создателю* (дат. јд., 65), *на собору* (лок. јд., 67), *сочинѣн* (ном. јд. м. р., 68), *сочинителя* (ген. јд., 71), *согласиѣю* (1. л. јд. футура првог, 74), *сожалѣнїе* (ном. јд., 77), *сочиненїе* (ном. јд., 122), *совершен* (акуз. јд. м. р., 127), *сочетаваю* (3. л. мн. презента, 129) .

Вокал *е* наместо меког полугласника имају следеће лексеме: *мудрецы* (ном. мн., 7), *пѣвец* (ном. јд., 9), *отец* (ном. јд., 11), *стихотворец* (ном. јд., 11), *превеличественне* (ном. мн. ж. р., 13), *пѣснопѣвец* (ном. јд., 15), *конечно* (прил, 17), *земледѣлец* (ном. јд., 29), *конец* (акуз. јд. 33), *дѣлец* (ном. јд., 41), *овец* (ген. мн., 42), *чеснога* (ген. јд. ср. р., 63), *чест* (акуз. јд., 72), *свѣтоносец* (ном. јд., 74), *вѣстоносец* (ном. јд., 74), *заряносец* (ном. јд., 77), *члене* (акуз. мн., 109), *ложесно* (прилог, 112), *одресту* (3. л. мн. презента, 115), *понаресте* (3. л. јд. презента, 119).

Пажњу даље привлаче лексеме попут *любов* (ном. јд., 15), *любовно* (ном. јд. ср. р., 16), *любезник* (но. јд., 32), *любовник* (ном. јд., 58), *любовница* (ном. јд., 30), *любезнице* (вок. јд., 35), које би могле припадати рускословенском слоју јер имају *о* уместо полугласника, али је прихваћено мишљење П. Ивића да се, пошто су ти облици забележени у нашем језику много пре продора рускословенског језика, њихова појава мора објашњавати на други начин: „веома старим утицајем македонског изговора црквеног језика (који се у овом погледу одликовао истим особинама) и, можда и само делимично, ослонцем на суфикс *-ов-*“ (Ивић 1966: 164).

Рускословенски фонетизам несумњиво је посведочен у пореклу суфикса *-ество* у славенизмима које налазимо у Дошеновићевој поезији: *художество* (ном. јд., 7), *мужества* (ген. јд., 8), *величество* (ном. јд., 8), *божества* (ген. јд., 8), *естества* (ген. јд., 8), *невѣжества* (ген. мн., 9), *вѣжество* (ном. јд., 11), *дружество* (ном. јд., 11), *множество* (ном. јд., 12), *еретичество* (акуз. јд., 14), *отечество* (акуз. јд., 14), *торжества* (ном. јд., 24), *имущества* (акуз. јд., 89), *супружества* (ген. јд., 111).

Наместо вокалног *р* и *л* примарног порекла у српскословенском језику, као што је познато, у рускословенском језику долазе рефлекси *ер, ор* и *ол*. Ове рефлексе запажамо у лексемама:

[19] У српској редакцији полугласници су се до XIV века изједначили и вокализовали у *а*.

[20] И његова амоломфна варијанта *вос-*.

[21] Овај предлог налазимо у три различите варијанте: у руској *в* (26) и *ва* (50), и у српској народној варијанти – *у* (30).

толковател (ном. јд., 9), *безсмертних* (ген. мн. м. р., 12), *первенство* (акуз. јд., 12), *безсмертнаго* (ген. јд. м. р., 12), *греческа* (ном. јд. ж. р., 13), *смерт* (акуз. јд., 14), *верло* (прилог, 33), *четверта* (ном. јд. ж. р., 33), *черну* (акуз. јд. ж. р., 34), *чертог* (акуз. јд., 40), *сердбу* (акуз. јд., 40), *горлицу* (акуз. јд., 43), *торжествую* (3. л. мн. презента, 47), *молчите* (2. л. мн. императива, 52), *берзо* (прилог, 53), *мертвенное* (ном. јд. ср. р., 54), *терзай* (2. л. јд. императива, 54), *волки* (инстр. мн., 60), *сердечно* (акуз. јд. ср. р., 72), *совершен* (акуз. јд. м. р., 127).

У Дошеновићевој поезији забележене су неколике лексеме са групом *шч*, која је била одлика рускословенске редакције старословенског језика: (ном. јд. ж. р., 51), *щастлив* (ном. јд. м. р., 56), *священый* (акуз. јд. м. р., 66), *имущества* (ген. јд., 89).

Рускословенски фонетизам одликовао је и глас *ч* уместо *ћ* у српским презименима, који Дошеновић доследно бележи: *Дошенович* (ном. јд., 5), *Стефановича* (ген. јд., 6), *Райча* (акуз. јд., 71), *Соларичу* (дат. јд., 72), *Обрадовича* (ген. јд., 83).

2.5. Славенизми са мешовитим гласовним особинама, хибриди или славеносрбизми

О хибридној славеносрпској лексици писали су многи значајни истраживачи славеносрпског језика[22], али је проучавање овог типа хибридне лексике методолошки најпотпуније разрађено у књизи Светозара Стијовића *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Стијовић сматра да су славеносрбизми „оне речи или облици који истовремено садрже и рускословенске (руске) и српске народне црте, а понекад и српскословенске – настале у процесу делимичног или потпуног србизирања“ (Стијовић 1992: 94).

Након што је дао објашњење шта сматра славеносрбизмима, Стијовић је класификовао примере из Његошевих дела према пореклу елемената. Из те класификације А. Милановић (2005: 325) издваја четири типа укрштања језичких особина:

а) рускословенски + српскословенски

У нашој грађи то су примери: *сокровища*[23] (ген. јд., 26), *садержи* (3. л. јд. презента, 74) и *священосец* (ном. јд., 77).

б) рускословенски + српскословенски + српски народни језик

За овај тип укрштања у Дошеновићевој поезији није забележен ниједан пример.

в) српскословенски + српски народни језик

Пронашли смо само два оваква хибрида: *сагрешење* (ном. јд., 29) и *трзаня* (ген. јд., 104).

г) рускословенски + српски народни језик

Славеносрбизми добијени укрштањем ових особина у нашој грађи су: *умствованѣм* (инстр. јд., 8), *печатанѣ* (акуз. јд., 24), *повторава* (3. л. јд. презента, 37), *чесноће* (ген. јд., 61), *вопиянѣм* (инстр. јд., 78), *восхиćаваю* (3. л. мн. презента, 83), *явленѣ* (акуз. јд., 101), *воображенѣем* (инстр. јд., 107), *дозволства* (ген. јд., 109).

Наведеној класификацији придодајемо још један тип укрштања који обухвата лексеме које се не могу диференцирати на поменута два типа књижевног језика (српскословенски и рускословенски), тј. које у истом фонетском лику припадају општем црквенословенском фонду:

д) црквенословенски + српски народни језик

---

[22] Исп. П. Ивић (1971), А. Младеновић (1977), Ј. Кашић (1984), В. Михајловић (1982, 1984), Љ. Суботић (1989), А. Милановић (2005).

[23] Графему *щ* у овој лексеми Д. Иванић је у приређеном издању *Сабраних пјесама* Јована Дошеновића транскрибовао као славеносрпску групу *шт*. Потврду за овакво решење пронашли смо и у *Речнику црквенословенскога језика* Саве Петковића (Петковић 2002).

У Дошеновићевој песничкој заоставштини бележимо примере: *услажденїе* (ном. јд., 8), *уподододбленїя* (ген. мн., 8), *удоволствїя* (ген. јд., 11), *чувствованѣ* (акуз. јд., 11), *украшенїе* (ном. јд., 11), *створењма* (ген. јд., 15), *о искуству* (лок. јд., 23), *станя* (ген. мн., 60), *всемогућем* (дат. јд. м. р., 65), *желаня* (ном. мн., 66), *странствујући* (гл. прил. садашњи, 67), *грозница* (ном. јд., 114), *угрожајоща* (ном. јд. ж. р., 116).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Српска књижевност је у време Дошеновићевог сазревања била језички мултивалентна. Одсуство норме је песницима дозвољавало да се крећу између српског народног, рускословенског, славеносрпског језика и сопствених неологизама. Дошеновић је у своју поезију унео славенизме без редакцијских фонетских обележја, нешто лексема са српскословенским гласовним особинама, речи са рускословенским, односно руским гласовним особинама и славенизме са мешовитим гласовним особинама, тј. хибриде или славеносрбизме. Лексема са српскословенским гласовним особинама је најмање. Честа употреба речи са рускословенским, односно руским фонетизмом у Дошеновићевој поезији нормална је и очекивана, као и значајан број славеносрбизама, односно хибрида.

Велика количина славенизама (и понека кованица), уз знатно мањи удео лексике фолклорног порекла, одлика је и језика других писаца славеносрпске епохе, тако да у том погледу Дошеновић не одступа од предромантичарског манира. Славенизми обогаћују његов песнички исказ, чине га свечанијим и сликовитијим. Неки од ових славенизама представљали су, у првом реду, Дошеновићеву жељу за варирањем песничког исказа. Синонимичност облика у оквиру славенизама, а у неким случајевима и славенизама и народних форми, користила је Дошеновићу за задовољавање метричких потреба.

Литература

Вукомановић, Славко (1988). Вукова графија, ортографија и језик у рецензији „Новина сербских“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/2, Београд, 109–118.

Грицкат, Ирена (1966). У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, IX, Нови Сад, 61–66.

Иванић, Душан (2005). О поезији Јована Дошеновића, *Сабране песме*, Београд: Gensis International, 253–283.

Ивић, Павле (1966). О Вуковом рјечнику из 1818. године, у: *Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга: Српски рјечник (1818)*, Београд, Просвета: 19–271.

Ивић, Павле (1971). *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.

Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Кашић, Јован (1984). Извори и грађа за речник славеносрпског језика, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд, 91–95.

Милановић, Александар (2004). *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милановић, Александар (2005). Статус појма и термина *славеносрбизам* у србистици, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/3, Београд, 323–327.

Милановић, Александар (2007). *Језик Јована Суботића*, Београд: рукопис докторске дисертације.

Милановић, Александар (2011). Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи азбуке, *Српски језик*, XVI, Београд, 127–141.

Михајловић, Велимир (1982–1984). *Посрбице од Орфелина до Вука I–II.* Нови Сад: Матица српска.

Младеновић, Александар (1960). Прилог проучавању Орфелиновог језика, *Зборник за филологију и лингвистику*, III, Нови Сад, 153–174.

Младеновић, Александар (1973). Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века, *Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави*, Нови Сад, 39–52.

Младеновић, Александар (1977). Прилог познавању односа између српскога и славеносрпскога језика у другој половини XVIII и почетком XIX века, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1, Београд, 157–163.

Младеновић, Александар (1991). Павле Соларић, Јован Дошеновић и Сава Мркаљ о српском књижевном језику свога времена, *Зборник о Србима у Хрватској*, Београд: Српска академија наука и уметности, 369–377.

Младеновић, Александар (1993). Развитак и стабилизација екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XVIII и првој половини XIX века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI, Нови Сад, 79–83.

Николајевић, Димитрије (1914). Нови прилози за биографију песника Јована Дошеновића (1781–1813), *Чланци и прилози о српској књижевности XIX века*, Нови Сад, 1–17.

Павић, Милорад (1991). *Историја српске књижевности 4. Предромантизам*, Београд: Досије – Научна књига.

Петковић, Сава (1935). *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Стијовић, Светозар (1992). *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Суботић, Љиљана (1989). *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.

Толстој, Никита (1977). Дискусија, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1, Београд, 519.

Ана Ранђеловић

PHONETIC ASPECT OF SLAVISMS IN THE POETRY OF JOVAN DOŠENOVIĆ

Summary

The work contains an analysis, from a phonetic aspect, of slavisms in the collection of poems *Лїрическа пѣнїя* by Jovan Došenović. The excerpted material was classified into five groups: slavisms without redacted phonetic characteristics, slavisms with common Serbian Church Slavic and Russian Church Slavic vocal traits, slavisms with Serbian Church Slavic vocal traits, slavisms with Russian Church Slavic (Russian) vocal traits and slavisms with mixed vocal traits (slavoserbisms or hybrids). The analysis has shown that the slavisms represented the desire by Došenović to vary the poetic statement, but they also make the constituent part of the poet's lexical fund.

Ana Ranđelović
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
Ana.Randjelovic@isj.sanu.ac.rs

Радивоје Младеновић

ПРЕОБЛИКОВАЊА 3Л. ЈД. И 3Л. МН. ОДРИЧНОГ ПЕРФЕКТА АКТИВА У ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ[1]

У прилогу се разматра негација у својству конститутивног реченичног предиката у призренско-јужноморавским говорима Косова и Метохије, а у оквиру тога тежиште интересовања је на инвентару морфолошких карактеристика и синтаксичке дистрибуције експонената реченичне негације.
Преобликовање наслеђених облика 3л. јд. и мн. одричног перфекта актива у говорима анализиране области посматра се у оквиру ширих балканских језичких односа, пре свега у ареалу који чине балканизирани словенски језици и дијалекти.
Закључује се да је попуштање морфолошке опозиције помоћног глагола у 3л. јд. и мн. у облицима одричног перфекта подстакнуто одсутношћу помоћног глагола у 3л. јд. и мн. потврдног перфекта, чиме се одсуство контрастира са доследном присутношћу помоћног глагола у 1. и 2л. оба броја.
Ширењем модела одричног перфекта Óн *не́ до́ша* приближавају се *не́* (< неје) и *не*, чиме се преосмишљава морфолошки систем, у коме настаје однос /+ : –/, у коме је /–/ = одсуство морфолошког знака у 3л. јд. и 3л. мн., а /+/ присуство негације. На тај начин ово *не́ / ни́* приближава конструкцију са одричним перфектом ситуацији када је *не* проклитика која се факултативно акцентује (*не́ зна́је* за то́, ме́чке те *не́ газѝле*). Приближавање *не́* (< неје) и *не* омогућава у основи иста информација – негацијом се саопштава да говорник негира истинитост садржине претпоставке.
Присуство напоредних облика предглаголске негације могуће је зато што су напоредни облици секундарна површинска варијација.

Кључне речи: експоненти реченичне негације, призренско-јужноморавски говори, Косово и Метохија

1. УВОД

1.1. У прилогу се разматра негација у својству конститутивног реченичног предиката у призренско-јужноморавским говорима Косова и Метохије, а у оквиру тога тежиште интересовања је на инвентару морфолошких карактеристика и синтаксичке дистрибуције експонената реченичне негације.

1.2. Губитак помоћног глагола у 3л. јд. и мн. и чување помоћног глагола у 1. и 2л. јд. и мн. потврдног перфекта актива доминантна је тенденција у већем делу словенског ареала – у македонском, бугарском, чешком, словачком, пољском. У овим језицима перфекат без помоћног глагола у 3л. је без посебне семантичке обојености.[2]

У источном делу словенског ареала – руском, украјинском и белоруском језику, наслеђена конструкција је замењена новом без помоћног глагола.

У оба ареала одсуство помоћног глагола компензује се појачаном употребом личних заменица као индикатора лица.

---

[1] Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете и науке Владе Републике Србије.

[2] За праћење процеса елиминације помоћног глагола из 3л. јд. и мн. потврдног перфекта од интереса је ситуација у тиквешком говору, пошто се срећу облици који елиминишу разлику у роду: он *е викал* : они *е викале* (Конески 1966: 168). Б. Конески претпоставља да је и у западномакедонском наречју била оваква ситуација пре него што се изгубио помоћни глагол (Исто: 168).

У оквиру српског дијалекатског простора наслеђена структура перфекта опстаје у највећем делу, уз развијање семантичке обојености перфекта без помоћног глагола.

1.2.1. Појачаним или потпуним изостављањем помоћног глагола без семантичке обојености у 3л. јд. и мн. потврдног перфекта актива, дијалекти призренско-тимочке области представљају део ширег словенског балканског ареала са оваквим преобликовањем перфекта.

Говори призренско-јужноморавског типа на Косову и Метохији издвајају се из призренско-тимочког ареала довршеним процесом изостављања помоћног глагола, пошто – како сведоче досадашња истраживања призренско-тимочке дијалекатске области – у осталом делу морфолошки тип није стабилисан. У грађи А. Белића (Белић 1905) срећу се примери са испуштеним али и очуваним помоћним глаголом, са повећаним обимом испуштања у јужнијем делу територије која је била обухваћена Белићевим истраживањем. Корелативно испуштању помоћног глагола из 3л. јд. и мн. перфекта актива у јужнијем делу, А. Белић наводи „налазе се врло често у јужно-моравскоме говору, и то у његову најјужнијем делу, и примери у којима је *не* акценатска реч а не проклитика, као у другим нашим говорима" (Белић 1905: 403). У говору Алексиначког Поморавља у 3л. јд. и мн. потврдног перфекта доминира облик без помоћног глагола (Богдановић 1987: 251–252). У 3л. јд. одричног перфекта Н. Богдановић наводи примере у којима се препознаје сажимање *не́је* > *не́* (Исто: 252). У 3л. јд. и 3л. мн., судећи по наведеним примерима из говора Пчиње, помоћни глагол се факултативно употребљава, како у потврдном тако и у одричном пефекту (Јуришић 2009: 217–218, 221–224). У кумановском говору се у 3л. јд. и мн. помоћни глагол факултативно испушта (Видоески 1962: 217–220). У говору села Присјане очуван је помоћни глагол у 3л. јд. и мн. перфекта потврдног и одричног (Милосављевић 2009: 508–509). У говору Понишавља у одричном перфекту очуван је помоћни глагол, док се у 3л. јд. и мн. потврдног перфекта срећу практично само потврде без помоћног глагола (Ђирић 1999: 171). У Говору Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 221) у 3л. јд. и мн. перфекта потврдног и одричног наводе се примери са очуваним помоћним глаголом, али и примери без помоћног глагола.

1.3. Природа рада и расположиви простор не дозвољавају детаљнију поделу говора у анализираној области, тако да ће они бити груписани према географском положају, али и према структурним својствима.

Говори призренско-јужноморавског типа на Косову и Метохији (ПЈГ КиМ) оформљени су у јужном делу Метохијске котлине (јужнометохијски говори, ЈМГ)[3], у јужном делу Косовске котлине (јужнокосовски говори, ЈКГ), централном делу Косовске котлине (централнокосовски говори, ЦКГ)[4], у Горњој Морави и Изморнику (горњоморавски говори, ГМГ)[5], затим на Шар-планини (сиринићки говор, СиГ; сретечки говор, СрГ). Два говора северношарпланинског типа – горански и подгорански – низом особина удаљавају се од ПЈГ КиМ[6]. Облицима перфекта актива – потврдног и одричног – ова два говора, међутим, представљају целину са оближњим говорима, пре свега са СрГ, СиГ и ЈМГ.

Опис особина и дијалекатска диференцијација даје се на основу стања до 1999. године, када је највећи део српског становништва изгнан из матичних области на Косову и Метохији.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Дијалекатска ситуација укупне призренско-тимочке области указује на знатније изостављање помоћног глагола у 3л. јд. и 3л. мн. из потврдног него из одричног перфекта актива

[3] О дијалекатској разуђености српских говора на југозападу Косова и Метохије в. Стевановић 1950, Реметић 1996, Младеновић 2004, Младеновић 2010.

[4] О ЈКГ в. у Младеновић 2010, Младеновић 2011.

[5] О горњоморавским говорима в. Младеновић 2011 а, Станковић 2010, Станковић 2010 а.

[6] О овим говорима в. у Младеновић 2001, Младеновић 2005.

(в. т. 1.2.1.). Ова тенденција карактерише и призренско-јужноморавске говоре Косова и Метохије. У већини говора овога ареала из 3л. јд. и мн. потврдног перфекта помоћни глагол је доследно испао (ЈМГ, ЈКГ, СиГ, СрГ, ЦКГ у јужнијем делу), док се у некима још срећу трагови перфекатских конструкција са помоћним глаголом (ЦКГ у севернијем делу, ГМГ).

У опису јањевског говора, који већином особина припада косовском дијалекатском типу, М. Павловић саопштава констатацију да се у потврдном перфекту добро чува помоћни глагол у 3л. јд. и мн. (Павловић 1970: 113–115). Дијалекатски текстови, међутим, показују да се из ових лица заправо редовно изоставља помоћни глагол (Исто: 167–177).

2.2. Судбином облика 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта актива ПЈГ КиМ представљају јединствен ареал унутар српског дијалекатског простора.

Фономорфолошке варијанте негације у овим говорима настале су наслањањем на пуне облике (*не́* : *не́је* / *ни́* : *ни́је*), али и према одричним заменицама (*ни́кој*, *ни́шта*), одричном везнику *ни*, затим када се *не* споји са глаголском основом (*не́ма* и *ни́ма* < не има) (*Нима́ле* кра́ве ЈКГ, *нима́ло* ни́шта ГМГ, *ни́ма* де́цу СиГ).

2.3. Ареал са уопштеним *не* у 3л. јд. и 3л. мн.

2.3.1. У говорима на Шар-планини помоћни глагол у оба броја сведен је на *не́*: О́н *не́ доне́ʲа*, мо́ји сино́ви *не́ мо́гле*, *не́* ни *дава́ле* СиГ, за́што *не́-могло* на́ма, *не́-знаје* зе́т, бра́ћа *не́* ни *доне́ле* СрГ.

У СиГ, који се неким особинама наслања на ЈКГ, потврђени су и ређи примери са чувањем несажете форме у 3л. јд. одричног перфекта: Ако *не́ʲе* гу *одне́ла*, *ни́ʲе мо́гла* да жњеʲе.

2.3.2. У јужној Метохији стабилисано је *не́*: О́на *не́ се кри́ла* по пу́ту, си́н *не́* ти *ради́ја*, ни се́стре *не́* му *збо́рив*; *не́* му *оди́ло*, се́стра *не́* гу *се уда́ла*, *не́* га *ви́дела* мла́дица, де́вери *не́* гу *доне́ле* да́р, ни је́но *не́ роди́ла*, *не́* гу *запаљи́ље*, *не́* му *одне́л'е*, свато́ви *не́ до́шл'е*, *не́ носи́ла* ни́шта, *не́ мо́га* да до́ђе, *не́ вечера́л'е*, *не́* ми *до́шл'е*.

2.4. Говори Косовске котлине

Ситуација у говорима Косовске котлине сложенија је од оне у јужној Метохији.

2.4.1. У ЈКГ напоредна је употреба *ни́је* (ретко *не́је*) и *ни́* (ретко *не́*) у 3л. јд. и 3л. мн.:

3л. јд.:

Пре́ *ни́ʲе сме́ло*, *ни́ʲе има́ла* та́ де́цу, *ни́ʲе има́ло* кре́вете, ни́шта *ни́ʲе и́шло* у ц'у́бре, како́ *ни́ʲе се разболе́ла*, бес три́ пу́т ни́кат *ни́ʲе би́ло*, *ни́ʲе дава́ла* ба́ба, како́ *ни́ʲе и́шла*, *ни́ʲе ч'а́ла* да је́, *ни́ʲе ч'а́ла* да гу ре́кне, о́тац *ни́ʲе ч'а́ʲа*, диво́јка *ни́ʲе носи́ла* да́р; бра́т *не́ʲе има́ја*;

ни́кат *ни́* гу *вика́ʲа* на и́ме, о́на *ни́ мо́гла* да ра́ц'а, *ни́ треба́ло* да ра́ц'а, *ни́* му *дава́ла* ма́ма, у ч'е́рке *ни́ се меша́ла*, ни́кат *ни́* га *ре́кла*, ако *ни́* ти *стаса́ʲа*, да *ни́* ти *се испе́ка*, на́ше *ни́* ги *шара́ле*; *не́* ми *ре́ка*, *не́* га *доу́ла*.

3л. мн.:

Како́ *ни́ʲе има́ле* по две́ же́не, *ни́ʲе* ба́ш толи́ко *ч'ини́ле*, о́ни *ни́ʲе сме́ле* да ги ло́ву, на́ше о́фце *ни́ʲе кривле́ле*, кра́ве *ни́ʲе дава́ле* мле́ко, од о́фце *ни́ʲе прави́ле*, диво́јке *ни́ʲе носи́ле*, а оно́ по Жу́пе *ни́ʲе носи́ле*, *ни́ʲе дава́ле* пре́, љу́ди *ни́ʲе мо́гли* при́ʲе да и́диʲу, же́не *ни́ʲе сме́ле* да ткиʲу на Божи́ч'; диво́јке *не́ʲе и́шле* на сока́к, ни јетр́ве *не́ʲе мо́гле*;

мóему стри́цу *ни́* му *трајáле* дéца, на прáг[к] *ни́ дозвољувáле*, *ни́* гу *викáле* на и́ме, нáше дивóјке *ни́ и́шле* на кóње, дéца *ни́ и́шле* на кóње, óне *ни́ мóгле* да напрáву, јетр̀ве *ни́ смéле* да се свáду, и такó др̀ва *ни́ донéле*, *ни́ требáле* да гу дотéру; *нé мóгле* на обóр да излáзају.

2.4.2. Близина косовско-ресавских говора, живе локалне миграције, али и прилив становништва из дијалекатских система са опстанком одричног помоћног глагола у перфекту, учиниле су да у централнокосовском делу у 3л. јд. и мн., посебно у насељима северније од Липљана, већим делом опстане морфолошка разлика у пуној форми (*ни́је мóгло*, *ни́су / нéсу дóшли*), док је сажета форма *нé / ни́* ређа[7].

У Штимљу, јужнијем централнокосовском насељу, међутим, ситуација умногоме подсећа на јужнокосовску:

3л. јд.:
Кáко *нéʲе знáла*, зáшто *ни́ʲе дóша*;
нé му ʲ*е дáʲа* сéстру; *нé* му *рéка*, *ни́ мóгла* да се удá, *ни́ требáла* да и́де.

3л. мн.:
Ни óни *ни́ʲе знáли* такó, *ни́ʲе носи́ли* жéне, нáши *нéʲе мóгли*, *ни́ʲе имáли* да óру, *ни́ ни донéли*.

2.4.3. Северније од Штимља, у материјалу из Липљана и Племетине, ипак су забележени и ретки примери са продором *ни́је* у 3л. мн. одричног перфекта, као и сажето *ни́ / нé*:

3л. јд.:
Нéʲе мóгло, отáц *ни́ʲе орáа*, свекр̀ва *ни́ʲе и́шла* на њи́ву (Липљан), *ни́ʲе мóга* да и́де, *ни́ʲе* при́ʲе се и́шло, *ни́ʲе* ни тó *мóга* (Племетина);
нé просúла, *нé мóгла*, *ни́ чу́ја* за мéне (Липљан), зáшто *нé оти́ша*, *ни́ кукáла* за дéвера, и мóј си́н *ни́ мога* (Племетина).

3л. мн.:
Ни́ʲе се узимáли, *ни́ʲе знáли* за дóбро (Племетина), *ни́ʲе мóгли* да збóру, љу́ди *ни́ʲе смéли* да кáжу, да нóсу *ни́ʲе смéли* (Липљан);
нé требáли ни тó, нáши *нé знáли*, роди́тељи *ни́ знáли* за њéга, *ни́* му *донéли* (Липљан), *ни́ се узимáли* међу сéбе (Племетина).

Иначе у Липљану и Племетини опстаје старији облик 3л. мн. одричног перфекта: *Ни́су имáли*, *ни́су се кри́ли* жéне (Племетина), *нéсу мóгли* да нóсу, сéстре *ни́су казáли* (Липљан).

Пример из Грачанице: Ни́кад *ни́е*-сům се напи́ла, тáд сům се напи́ла (Ивић 1998: 580) може упућивати на зачетак поремећаја, у коме се препознаје приближавање партикуле *не* у одричним глаголима и одричног глагола *ни́је*. Ово тим пре што је слична употреба потврђена ретким примерима и у другим пунктовима, додуше ГМГ: А јá кад *ни́ʲе* и́мам (Ново Брдо), óн кад *ни́ʲе* мóже (Жегра), а јá *ни́ʲе* мóгу да и́дим (Церница).

2.4.4. Грађа из текстова јањевског говора (Павловић 1970: 167–173) потврђује одрични активни перфекат са чувањем морфолошке разлике у облику одричног глагола у 3л. јд. и мн.:
Нéје смéја, *нéје видéја* (167), ни́где *нéје би́ло* (171), *нéје понéла* (172), *нéје имáла* дéцу (173), па *нéсу тéли* (167), *нéсу* гу *узéли* (168), *нéсу мóгли* (176).
Грађа М. Павловића потврђује и сажету форму 3л. јд. и мн.:
Нé га *убúја* (167), *нé дáја* (172), óно *нé* му *би́ло* и́љач (173).

[7] У текстовима забележеним у Угљару код Косова Поља и Грачаници (Јашовић 2010: 93–138, Ивић 1998: 577–587) није потврђен продор 3л. јд. у 3л. мн.

У не тако обимној мојој грађи из Јањева потврђени су и примери са продором пуне форме одричног помоћног глагола 3л. јд. у 3л. мн.:

Срби *ни*ʲ*е до́шли* у Ја́њево, а о́ни *не*ʲ*е оти́шли*, *не*ʲ*е побе́гли* од њи́.

2.5. Говори слива Биначке Мораве

2.5.1. У ГМГ долази до факултативног свођења одричног глагола на *не́је* / *ни́је* у 3л. јд. и 3л. мн. Моја грађа из Бинача и Витине потврђује оно што се налази у дијалекатским текстовима С. Станковића из ових насеља (Станковић 2010, Станковић 2010 а). Дијалекатски материјал из других пунктова ГМГ потврђује сличну ситуацију.

3л. јд.:

Ни бра́т *ни*ʲ*е зна́ја*, *ни*ʲ*е има́ла* во́да, *не*ʲ*е чува́ла*, *не*ʲ*е пора́сла* (Бинач), *ни*ʲ*е* ни *каза́ја*, *ни́је има́ла* де́цу, како́ *не*ʲ*е има́ло*, *не*ʲ*е би́*ʲ*а* ни са́г, јетр́ва *ни*ʲ*е* ни *одваја́ла*, *ни́је оста́ло* за на́с, *не*ʲ*е би́ло*, о́пштина *ни*ʲ*е дава́ла* (Витина), му́ж^{ш} *не*ʲ*е носи́*ʲ*а*, о́на *не*ʲ*е пле́ла* (Церница), јетр́ва *ни́је* ʲе *оми́ла* (Косовска Каменица), *не*ʲ*е има́ла* да пла́ти, *ни*ʲ*е има́*ʲ*а* обича́ʲ (Жегра), а *не*ʲ*е мо́гла* да ро́ди (Ново Брдо);

му́ж *не́ мо́га* куде же́ну, ни бра́т *не* ʲе *виде́*ʲ*а* се́стру, како́ј *ни́* ти *ре́ка*, *ни́* ми *доне́*ʲ*а* (Бинач), *ни́* му *се виде́ло*, да *ни́ би́ја* сас ва́с, да *ни́ се породи́ла*, да *ни́* ни *би́ла* о́на, *ни́ се зна́ло* како́ј да се и́де (Витина), *не́ би́ло* обич'а́ј, *не́ носи́ла* во́ду, уну́к *не́ зна́*ʲ*а*, ни у ку́ћу *ни́ мо́гла* (Церница), *не сме́*ʲ*а* да исе́че, *не́ сме́а* да ка́же, *ни́ треба́ла* да и́де (Косовска Каменица), *не́ коси́*ʲ*а*, *не́ носи́*ʲ*а* (Жегра), *не́ се уда́ла*, *ни́ се мо́гло* да се жи́ви (Ново Брдо).

3л. мн.:

О́ни *не*ʲ*е дава́ли* да и́де, *ни*ʲ*е мо́гли* да не ува́ту, *ни*ʲ*е има́ли* па́ре за пу́т, Срби *ни*ʲ*е има́ли* пу́шке (Бинач), а де́ца *не*ʲ*е сме́ли*, же́не *ни*ʲ*е зна́ли* тако́ʲ да пле́ту, сва́тови *ни*ʲ*е мо́гли* у обо́р, тэ́д *ни*ʲ*е зна́ли* же́не, о́не *ни*ʲ*е воле́ли*, *ни*ʲ*е има́ли* воде́нице (Витина), сино́ви *не*ʲ*е мо́гли*, деве́ри *ни*ʲ*е се ожени́ли* (Церница), сва́тови *ни*ʲ*е носи́ли* бајра́к (Косовска Каменица), за́што *не*ʲ*е мо́гли* (Жегра), љу́ди *ни*ʲ*е зна́ли* (Ново Брдо);

не́ ни *дава́ли*, *не́* ни *доне́ли*, *ни́* га *зна́ли*, *ни́* га *чува́ли*, *ни́* ни *пушта́ли*, војни́ци *ни́* ни *каза́ли*, комши́ʲе *ни́ чува́ли* ку́ћу (Бинач), *ни́ мо́гли* да бе́гаʲу, о́ни *не́ зна́ли* како́ј (Витина), *не́* ги *раставили* бра́ћу, *не́ трпе́ли*, *не́ сме́ли* да пу́шћав де́цу, младоже́ње *не́ зна́ли* дево́јке, *ни́* гу *ре́кли* (Церница), по́ старе́ʲе *не́* гу *се уда́ли*, *ни́* ми *доне́ли* да́р (Косовска Каменица), и тако́ʲ *не́ мо́гли*, де́ца *ни́ би́ле* ту́ја (Жегра), *не́ тражи́ли* па́ре од ме́не, *ни́* ми *каза́ли* (Ново Брдо).

Иначе се у ГМГ у 3л. одричног перфекта нескраћени облик помоћног глагола чешће јавља него у ЈКГ, а забележени су и несумњиви примери са очуваним старијим обликом 3л. мн.:

Мо́ји *не́су те́ли*, Срби *не́су побе́гли*, за́што *ни́су* му *плати́ли*, *не́су казува́ли*, Шипта́ри *не́су до́шли*, бра́ћа *не́су* гу *тражи́ли*, *не́су мо́гли* од на́с, за́што *не́су* ни *доне́ли*, *не́су треба́ли*, *не́су зна́ли* за стра́, *не́су* ми *каза́ли* ни ме́не.

2.5.2. Деморфологизација одричног презента помоћног глагола *јесам* у 3л. јд. и мн. у ГМГ наслања се на овакав процес у ЈКГ, у коме је она и највеће снаге. Недовршетак процеса деморфологизације, међутим, упућује на везу ГМГ са околним говорима призренско-јужноморавског типа у којима није дошло до продора *неје* у 3л. мн., а са којима овај говор повезује довршен аналитизам у деклинацији. Овде се мисли на суседне говоре северне Македоније (Видоески 1962: 199, 217–220), затим говоре Пчиње (Јуришић 2009: 217–218, 221–224) и Врања.

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. Свођење помоћног глагола у 3л. јд. и 3л. мн. на *не́ / ни́* иновација је говора призренско-тимочке области. Локална иновација у ЈКГ и ГМГ присуство је пуне одричне форме 3л. јд. за оба броја, иначе незабележене у другим српским говорима.

Иако се паралела овој особини може наћи у неким арумунским у јужнорумунском мунтенском дијалекту, у којима постоји синкретизам 3л. јд. и 3л. мн. перефекта, али и других глаголских облика (Влаху 1993: 55–56, Карацiу и др. 1977: 167, Фрацила 2010: 73), стање у другим романским идиомима у којима нема синкретизма (Собољев 2003: 96–105, Бара и др. 2005: 167–171), а са којима су ови говори могли бити у контакту, упућују на то да разлоге иновацији треба тражити у унутарсистемским тенденцијама. Додуше, нови редослед глаголских и заменичких енклитика у реченицама са сложеним глаголским облицима – вероватно романског исходишта (в. т. 3.5.) – могао је допринети преосмишљавању глаголских облика. Не треба претпоставити ни евентуални утицај албанског језика с обзиром на то да су у овом језику у свим глаголским временима и начинима 3л. јд. и 3л. мн. различити, а сама иновација знатно је распрострањенија од територије српско-албанског језичког контакта.

3.2. Основни подстицај за преосмишљавање може се наћи у чињеници да нема потребе за морфолошким обележавањем граматичког броја помоћног глагола, пошто је број већ обележен глаголским придевом али и субјектом према коме конгруира предикат.

3.3. Процес морфолошког преосмишљавања 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта свакако је започет фонетским свођењем *неје / није* у *не / ни*, пошто је у овом облику било услова за елиминацију вокалске групе.[8]

3.3.1. Брисање морфолошке опозиције помоћног глагола у 3л. јд. и 3л. мн. у облицима одричног перфекта подстакнуто је одсутношћу помоћног глагола у 3л. јд. и мн. потврдног перфекта у свим говорима анализиране области, чиме се одсуство контрастира са доследном присутношћу помоћног глагола у 1. и 2л. оба броја (ја́ *сам до́ша* : ја́ *не́сам / ни́сам до́ша*, ти́ *си до́ша* : ти́ *не́си / ни́си до́ша*, ми́ *ни́смо / не́смо до́шли / до́шле*; о́н *до́ша* : о́н *не́ до́ша*, о́ни *до́шли / до́шле* : о́ни *не́ до́шли / до́шле*). На тај начин присуство *не́* / *ни́* у одричном перфекту не ремети већ остварен однос присуства / одсуства помоћног глагола у облику. Посебан статус *не́* односно *ни́* у односу на партикулу *не* огледа се у томе што је оно увек под акцентом.

Скоро доследно акцентовано *не́* / *ни́* у 3л. јд. и мн. одричног перфекта говори да се оно није у потпуности изједначило са проклитиком *не*, иако је приближавање очигледно. Ширењем модела одричног перфекта О́н *не́ до́ша* приближавају се *не́* и *не*, чиме се преосмишљава морфолошки систем, у коме настаје однос /+ : –/, у коме је /–/ = одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и 3л. мн. потврдног перфекта, а /+/ присуство негације у одричном перфекту. На тај начин ово *не́ / ни́* приближава конструкцију са одричним перфектом ситуацији када је *не* проклитика која је – у свим говорима анализиране области – факултативно акцентована (*не́ зна́је* за то́, ме́чке те *не́ гази́ле*).

Приближавање *не́* (< неје) и *не* омогућава и у основи иста информација у обема структурама – негацијом се саопштава да говорник негира истинитост садржине претпоставке (= није истина да...).

Основни експонент реченичне негације на читавој словенској територији је партикула *не*, која по правилу претходи одговарајућем личном глаголском облику.

Напоредни облици предглаголске негације могући су зато што су они секундарна површинска варијација. Оваквој варијацији придодају се и напоредне императивне конструкције типа *Немој* да се плашиш : *не* се плаши[9], забележене у свим ПЛГ КиМ.

[8] Фонетско сажимање *неје* на *не* у 3л. јд. перфекта, према подацима др Владимира Поломца, али без сажимања у 3л. мн., потврђено је у српским повељама и исправама из средине 15. века: **цѥ имь нѣ било записано ѹ господина и ѻдителїа ми** ... (Повеља деспота Ђурђа Дубровнику, 1445, Некудим), **и векіе ѹ нихъ ѡдь нашега иманїа нѣ ѡстало ницѥ ни мало ни много** ... (Признаница деспота Лазара Бранковића о пријему остатка очеве оставе, 1457).
На присуство оваквог свођења у савременим банатским говорима упућује се у Ивић и др. 1994: 278.

[9] Уп. са истим односом у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 258).

3.4. Једначење помоћног глагола у 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта – без сажимања и са сажимањем на *не́* / *ни́* – подстакнуто је општим слабљењем множинске моције придевских речи, којима се придружило и свођење глаголских придева у сложеним глаголским облицима на *-ли* / *-ле* у говорима анализиране зоне (*На́ше* си́нови / се́стре / гове́да *до́шле*)[10]. Овакво преобликовање део је процеса приближавања сложених глаголских облика простима елиминацијом удвојеног индикатора граматичке информације. Тог порекла је и свођење помоћног глагола у будућем времену на општу форму *ће*, која је само знак будућег времена, пошто су лице и број већ саопштени наставком основног глагола. И у овим говорима се помоћни глагол у потенцијалу своди на *би*.

Свођење пуних одричних облика помоћног глагола у 3л. јд. и мн. на један облик, уз свођење трородности на један облик, део је опште словенске тенденције интегрисања сложених глаголских облика са двоструким обележавањем у систем простих глаголских облика који су без оваквог обележавања.

Када је помоћни глагол *јесам* – у потврдном или одричном облику – једини показатељ времена ситуације, када је употребљен као глаголски део копулативног предиката, у потпуности опстаје морфолошка разлика између 3л. јд. и 3л. мн., а свођење на *не́* / *ни́* није потврђено.

3.5. Линеаризациона шема са предглаголским *не* у ПЈГ КиМ показује високу подударност са западномакедонским и југозападним македонским говорима: негација отвара низ проклитика које непосредно претходе глаголском облику, а заменичке клитике се налазе између негације и глагола (Тополињска 1995: 266–268). Ова иновација је типична балканска линеаризација, са могућим романским пореклом (Тополињска 1995: 266). Стари словенски редослед клитика са негацијом уз лични глаголски облик чији би пандан био редослед енклитика (да му кажеш : да му не кажеш) непознат је говорима који су предмет овог истраживања.[11]

Ретка линеаризација у негираним исказима у банатским говорима типа *Ни га је ни било*, *ни ми је* за женидбу објашњена се аналогијом (*ја сам га* : *он га је* = *нисам га* : *ни га је*) (Ивић и др. 1994: 278). За овакво издвајање *ни* – које је под акцентом и одвојено од глагола заменичком енклитиком, међутим, може бити од значаја и контакт са румунским говорима.

Линеаризација балканског типа остварује се и када је *не* по пореклу партикула, а значај за негирање истинитости у удаљености од основног глагола обележава се скоро доследном акцентованошћу партикуле:

За́што *не́* гу *ка́за*, *не́* гу ни *ви́диш* ЈМГ, *не́* те *позна́вам*, ово́ *не́* се *но́си*, ове́ *не́* се *но́су*, *не́* ги *позна́вам*, да *не́* ми *изго́ри* ру́ку, док *не́* му *да́ш* па́ре, *не́* ли се *огреши́*, за́што да *ни́* му *да́м*, о́не *не́* се *су́шу*, да *не́* се *сва́ђала* ГМГ.

Оваква линеаризација остварује се и када је одрични презент помоћног глагола употребљен као копула:

Не́ ни ^{j}*е* на́ма ч'у́дно, *не́* му *је* ку́м, ни́кој *не́* ми *је* сво́ј, *не́* му *је* уну́ка ње́му ЈМГ, а о́на – *ни́* гу ^{j}*е* бри́га, *ни́* ми ^{j}*е* те́шко, *ни́* ми ^{j}*е* сво́^{j}, *ни́* гу ^{j}*е* жа́о, ка́ко *ни́* ги ^{j}*е* бри́га ЈКГ, *не́* ми ^{j}*е* гре́ота, *не́* ли ^{j}*е* гре́ота ГМГ.

3.6. Стабилизацији *не́ / ни́* у 3л. јд. и мн. одричног перфекта могли су да припомогну и:

а) Облици потврдног и одричног плусквамперфекта, који се у говорима анализиране зоне граде од не + имперфекат + гл. придев (о́на *бе́ше до́шла* : о́на *не́ бе́ше до́шла*).

б) Преобликовање егзистенцијалних конструкција довело је до присуства више модела без семантичко-синтаксичких ограничења. Тако се као равноправне јављају конструкције са безличним и оличеним предикатом, у коме предикат конгруира са лицем коме је приписана егзистенција. Ово доводи до конфликта облика и значења, посебно због факултативног

[10] О слабљењу и нестанку множинске моције у балканским словенским језицима и говорима и литературу о овом питању в. у Младеновић 2010: 247–251.

[11] Примере са истим редоследом у оближњим призренско-јужноморавским говорима северно од Горње Мораве в. у Белић 1905: 403.

трансформисања егзистенцијалног субјекта у номинатив. Поред конструкција са безличним предикатом типа *Војни́ци ни́је има́ло / Војни́ци нема́ло*, јављају се и конструкције са оличеним предикатом (*Војни́ци ни́је има́ли / Војни́ци не́су има́ле / Војни́ци нема́ли*), затим ове конструкције са општим падежом мн. уместо номинатива у севернијем делу анализиране зоне, који је траг ранијег генитива (*Војни́це ни́је има́ло / Војни́це нема́ло*).

Литература

Бара М., Каль Т., Соболев А. Н. (2005). *Южнорумынскй говор села Турья (Пинд)*. *Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты*. München: Biblion Verlag.

Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд 1990 : Завод за уџбенике и наставна средства.

Богдановић, Недељко (1987). *Говор Алексиначког Поморавља.* Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Видоески, Божидар (1962). *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.

Vlahu, Iancu Ianashieschi (1993). *Gramatică armănească – simplă shi practică*. Crushuva.

Вукадиновић, Вилотије (1996). *Говор Црне Траве и Власине*. Српски дијалектолошки зборник XLII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.

Ивић, П., Бошњаковић, Ж., Драгин Г. (1994). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Ивић, Павле (1998). *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Целокупна дела, X/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јашовић, Голуб (2010). *Неке особине говора Угљара код Косова Поља*. Истраживања српског језика на Косову и Метохији. Зборник радова, књига 1 (2008). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, (стр. 93–138).

Јуришић, Марина (2005). *Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора*. Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2, (299–318)

Caragiu Marioţeanu, Matilda (1977), Şt. Giosu, L. Ionescu-Ruxăndroiu, R. Todorau (1977). *Dialectologie română*. Bukureşti : Editura Didactică si Pedagogică

Конески, Блаже (1966). *Историја македонског језика*. Просвета – Београд: Просвета,Скопје: Кочо Рацин.

Милосављевић, Тања (2009). *Говор села Присјана (Горњег и Доњег)*, Српски дијалектолошки зборник LVI. Београд: Српска академија наука и Институт за српски језик САНУ, (стр. 373–559)

Младеновић, Радивоје (2001). *Говор шарпланинске жупе Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Беогад: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Младеновић, Радивоје (2004). *Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије*. Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића". Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Суботица – Нови Сад – Београд, (стр. 209–249)

Младенович, Радивое (2005). *Говоры трех мусульманских славянских этнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии.* (Материялы Международнй научной конференции (Санкт-Петербург,11–12 июня 2004 г.). Институт лингвистических исследований РАН, Комиссия по балканскому языкознанию при Међдународном комитете славистов. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag 2005, (стр. 52–82)

Младеновић, Радивоје (2010) *Заменице у српским говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Београд 2010, (стр. 1–464)

Младеновић, Радивоје (2011). *Именице мушкога рода на -ø у говору села јужнокосовског села Гатње.* Српски језик XVI. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет у Новом Саду, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, (стр. 269–292)

Младеновић, Радивоје (2011). *Језик дијалеката и дијалекатски језик у Записима Ивана Степановича Јастребова*. Српски језик, књижевност, уметност (5 ; 2010 ; Крагујевац). Српски језик, књижевност,

уметност : Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (29–30. X 2010). Књ. 1, Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности / [одговорни уредник Милош Ковачевић]. Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет : Скупштина града, (стр. 289–306)

Павловић, Миливој (1970). *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска.

Реметић, Слободан (1996). *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Соболев Н., Андрей (ред.) (2003). *Малый диалектологический атлас балканских языков*. Пробный выпуск. Münhen: Biblion Verlag

Станковић, Станислав (2010). *Из говора села Бинач у Горњој Морави*. Истраживања српског језика на Косову и Метохији. Зборник радова, књига 1 (2008). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, стр. 139–156)

Станковић, Станислав (2010). *О дијалектолошкој екскурзији у Витинском крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови)*. Зборник радова Филозофског факултета . Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу. Косовска Митровица 2010, стр. 520–540)

Стевановић, Михајло (1950). *Ђаковачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Тополињска, Зузана (1995). Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Книга прва. Синтакса, дел 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите)

Fraţila, V. (2010). *Probleme de dialectologie română*. Blaj: Editura ASTRA, Despărtamănţul „Timotei Cipariu”

Radivoje Mladenović

TRANSFORMATION DES 3e PERSONNES DU SINGULIER ET DU PLURIEL A LA FORME NEGATIVE DU PASSE COMPOSE DE L'ACTIF DANS LES PARLERS DE PRIZREN-SUD DE LA MORAVA (KOSOVO ET METOCHIE)

Résumé

Dans la présente étude nous analysons l'évolution des formes des 3e personnes du singulier et du pluriel de la forme négative du passé composé de l'actif dans les parlers de Prizren-Sud de la Morava (Kosovo et Métochie). Nous examinons cette transformation dans les limites d'une aire linguistique constituée par des langues et des dialectes slaves balkanisés, avant tout des parlers allant de Prizren au Timok et de ceux de l'Ouest et du Sud de la Macédoine.

Nous concluons que la disparition de l'opposition morphologique qui existait dans l'auxiliaire entre la 3e personne du singulier et la 3e personne du pluriel de la forme négative du passé compose a été provoquée par l'absence d'auxiliaire aux 3e personnes du singulier et du pluriel de la forme affirmative du passé composé. En raison de l'expansion de ce modèle de forme négative du passé composé du type *né dóša*, nous assistons à un rapprochement de *né* (< néje) et de la particule *ne*, ce qui modifie le système morphologique. Ce rapprochement de *né* (< néje) et de *ne* permet en réalité de transmettre la meme information – la particule négative signale que le locuteur nie la vérité du contenu de la supposition. Le rapprochement des constructions négatives se trouve confirmé par le schéma habituel d'ordre des mots dans les énoncés négatifs du type *Né* mu *je* kúm, dans lequel le pronom s'intercale entre la négation et l'auxiliaire, de sorte que la négation devient autonome.

Radivoje Mladenović
Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac, Srbija
radivoje.mladenovic@gmail.com

Ивана Маринковић – Јована Јовановић

О ПРОБЛЕМУ ПОЛИСЕМАТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЛЕКСЕМА ИЗ КЛАСЕ ЕТНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду ћемо са лексичко-семантичког и лингвокултуролошког аспекта анализирати лексеме из класе етника које у српском језику имају развијену полисемантичку структуру, као и лексеме које су формално идентичне облицима етника, али у речницима српског језика имају статус засебних одредница. Циљ нам је да опишемо механизме који омогућавају настајање секундарних значења и да отворимо питање апелативизације појединих лексема из класе етника. Будући да се лексеме добијене апелативизацијом властитих имена у литератури обично називају епонимима, испитаћемо у каквом су односу секундарна значења која уочавамо у структури етничких лексема из нашег корпуса са епонимском лексиком.

Кључне речи: апелатив, етник, епоним, лексичко-семантичка анализа, сема

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Термином „етник“ у србистици се означава „назив за становника неког насељеног места, области или државе“ (Симеон 1969), док је термин епоним вишезначан[1] и може се односити на: 1. именодаваоца, тј. особу према којој се именује одређени појам; 2. само властито име, тј. језички знак који се додељује појму и 3. именопримаоца, тј. предмет, појаву, особу, временско раздобље или какав други општи појам коме се додељује име одређене особе, произвољно или на основу какве каузално-детерминативне везе са њоме. Разлика између структуре лексичког значења етничких и епонимских лексема начелно одговара разлици између значења властитих и општих именица. Етнике, као и остале ониме, карактерише одсуство десигната у семантичком садржају, што значи да немају способност означавања, већ искључиво именују појам (исп. Гортан-Премк 2004: 21–22; Драгићевић 2010: 102–103). Епоними, с друге стране, настају апелативизацијом властитих имена, као последица пуњења онима семантичким садржајем, услед чега долази до губљења „индивидуалне референције и идентификацијске функције“ онима (Зника 2003–2004: 575) и они прелазе у категорију апелатива. У процесу апелативизације појмови означени онимима губе својство „одјелитости од свега осталог“ и постају „припадници одређене категорије“ (Шипка 2006: 142). Проблему апелативизације властитих имена посветили су пажњу у својим истраживањима страни и домаћи аутори, као што су Ви (2006), Гарфилд (1983), Зника (2003–2004), Мршић (2000), Мојсиловић (2011), Пиха (1988) и др.

1.1. Предмет, циљ и метод истраживања

Предмет нашег истраживања биће семантичка анализа лексема из класе етника у српском језику, у чијој се структури развијају значења која се односе на опште појмове, као и анализа апелативизованих лексема формално идентичних облицима етника, које су у речницима добиле статус засебних одредница.

[1] Овде ћемо навести само она значења термина „епоним“ која су у вези са предметом и циљевима нашег истраживања. У лингвистичкој литератури јављају се и одређења епонима која се не односе на језичке појаве, те смо их овом приликом свесно изоставили из истраживања. Више о могућим значењима термина „епоним“ в. Симеон 1969: 317; Мршић 2000: 5–6.

За потребе овог рада под апелативом ћемо подразумевати сваку семантичку реализацију етничке лексеме која се односи на општи појам и сваку лексему која је формално идентична облику етника, а речници је бележе као посебну одредницу. Одговарајући метод за анализу овог типа лексике јесте издвајање семантичких компонената из структуре лексичког значења, тзв. метод компоненцијалне анализе. Циљ нам је да покажемо да међу посматраним лексемама постоје два типа апелатива: они које су могли настати независно од облика етника – понављањем истог творбеног модела и они који су могли настати неким механизмом полисемије (метафором, метонимијом или синегдохом), при чему се апелативизују примарни оними. Други тип апелатива сматраћемо у овом раду епонимима. Малобројни примери из наше грађе настали су процесом универбације, што ћемо у току рада и показати.

Због формално-семантичког устројства посматраних лексема, досадашња лексикографска пракса показује да се апелативи које анализирамо најчешће обрађују као секундарне семантичке реализације етника, добијајући тек спорадично статус нове одреднице у речницима српског језика. Циљ нашег истраживања, поред наведеног, биће и да показажемо у којим бисмо случајевима посматране апелативе могли третирати као засебне лексеме, упркос идентичном морфолошком лику са облицима етника и етимолошкој вези са њима.

1.2. Корпус истраживања

Као извори за формирање корпуса у овом раду послужили су нам нормативни речници српског језика – *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (даље у раду РМС) и *Речник српскога језика* (даље РСЈ), а као контролни корпус користили смо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (даље РСАНУ). У корпус је ушло и неколико примера из *Двосмерног речника српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* Драгослава Андрића, као и забележени примери који су карактеристични за разговорни језик. Из РМС и РСЈ ексцерпирали смо све лексеме чије је примарно значење „становник насељеног места, државе, географске области и сл.“ или „припадник етничке скупине“, док се као секундарно јавља значење „ентитет који потиче из тог места, државе, области / ентитет који се користи у том месту, држави, области и сл.“. У полисемантичкој структури лексеме може се развити и значење „особа која се понаша на начин за који се верује да је својствен становнику датог места, државе, области или припаднику одређене етничке скупине“, као и значење „предмет / особа која поседује какву заједничку карактеристику са припадником одређене етничке скупине“. У појединим случајевима, секундарно значење семантички је сасвим удаљено од примарног етничког значења, што лексикографи спорадично обележавају пишући облик апелатива у загради испред дефиниције малим словом. Међутим, у корпусу се издваја и неколико примера лексикализованих апелатива, облички једнаких етнику, које РМС и РСЈ бележе као засебне одреднице.

Примери забележени у Андрићевом речнику, нпр. *вијетнамка* „врста виндјакне“, *италијанка* „врста фризуре“, *јапанке* „врста папуча“, *шангајке* „просте, најјефтиније плаво-беле патике“ и сл., указују на то да се вокабулар разговорног језика неретко проширује лексемама које су, у нашем случају, формално идентичне облицима одговарајућих женских етника[2]. Међутим, ограничено знање које имамо о мотивисаности номинативних форми овог типа не дозвољава нам да говоримо о њиховој семантичкој повезаности са етничким лексемама. Прегледани нормативни речници српског језика не бележе ове апелативе, а најчешће ни њима облички једнаке етнике.

С обзиром на то да је критеријум за избор грађе формално-морфолошка једнакост стандардизованог облика етника са обликом апелатива, у наш корпус нису ушле лексеме типа *британка* „врста цигаре“ (РСЈ), *мађарац* „северни ветар који дува из Мађарске“ (РСЈ), *мађарка* „врста

[2] Већина забележених примера која припада слоју разговорног језика има облик множине и означава обућу која је добила назив према каквом топониму, нпр.: *канађанке*, *пироћанке*, *римљанке* и сл. (више о називима за обућу у српском језику в. Милошевић и Радоњић 2011).

шљиве“ (РМС), *мађаркиња* „врста сабље исковане у Мађарској“ (РСАНУ), *московка* „врста пушке“ (РМС), *солунац* „учесник у борбама на солунском фронту“ (РМС и РСЈ) и сл., јер формално нису једнаке нормираним облицима етника – *Британка*, *Мађар*, *Мађарица*, *Московљанка*, *Солуњанин* и сл.

1.3. Деференцијација облика и значења посматраних лексема у књижевнојезичком стандарду и дијалекту

Ексцерпирана грађа из РМС и РСЈ показује да се у стандардном српском језику тек спорадично уочавају семантички диференцирани деривати, од којих је један специјализован да означи „становника насељеног места, државе, области и сл.“, а други „ентитет који потиче из тог места, државе, области и сл.“. Нормирани облик етника *Мађар* у стандардном језику означаваће искључиво становника Мађарске, док ће се обликом *мађарац* означити различити општи појмови, као нпр. ветар, вино, врста игре и сл[3]. (в. РСЈ). Речник САНУ показује да се у покрајинским говорима значења двеју постојећих лексема не диференцирају на исти начин. Овај речник бележи покрајинску лексему *мађарица* у значењима „1. агр. а. врста јабуке киселкастог плода. б. врста винове лозе бела грожђа. 2. врста луле. 3. име домаћим животињама а. патки. б. крмачи“, док ће у књижевнојезичком стандарду, како сведоче РМС и РСЈ, *Мађарица* увек означавати женског етника. Одреднице *мађарка* и *Мађарица* у РСЈ указују на то да се у српском књижевном језику ипак могу диференцирати облици којима се обележавају различита значења – *мађарка* „домаћа сорта шљиве“ и *Мађарица* „женска особа мађарске народности“.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Будући да је подела апелатива у овом раду заснована на семантичком критеријуму, ексцерпиране примере сврстали смо у две групе. На основу структурних компонената које чине семантичко језгро лексема, можемо издвојити: 1. апелативе чије је значење, као и значење етника, засновано на пореклу означеног појма (најчешће забележеном у оквиру речничке дефиниције) и 2. апелативе чије је значење развијено неким од механизама полисемије, при чему су семантичке компоненте које омогућавају пренос имена[4] са једног појма на други – имплицитне[5]. У грађи су се издвојили и неколики примери апелатива добијених процесом универбације, који су уврштени у наш корпус јер испуњавају критеријум формалне једнакости са обликом етника у српском језику. У нашој анализи посветићемо посебну пажњу лексемама овог типа, посматрајући их притом независно од претходних двеју група.

2.1. Подела прве групе примера на лексичко-семантичке подгрупе

У оквиру прве групе издваја се неколико лексичко-семантичких подгрупа:

1) називи за биљке: *арапка* „врста крушке“ (РМС), *ваљевка* „врста јабуке“ (РСАНУ); *војвођанка* „врста биљке из пор. тустика“ (РМС), *далматинка* „врста винове лозе која расте у Далмацији“ (РСАНУ), *италијанка* „врста италијанске пшенице, која се гаји и код нас“ (РМС), *каштеланка* „врста лозе која врло добро успева у Каштелима код Сплита“ (РМС), *мачванка* „в. бундева“

[3] Овде ћемо занемарити разлику која између облика̂ овог типа постоји у домену правописне норме.

[4] Име једног појма преноси се на други на основу њихових заједничких карактеристика, нпр. облика, величине, боје и сл.

[5] Премда се имплицитне компоненте не бележе у оквиру дефиниције примарног значења етника, оне су говорницима једног језика познате и утиснуте су у њихову језичку слику света.

(РМС), *моравка* „вишегодишња зељаста биљка“ (РСЈ), *посавка* „врста шљиве“ (РМС), *сомборка*[6] *„врста паприке“, тетовац* „врста пасуља“ (РМС), *тетовка* „врста јабуке“ (РМС), *туркиња* „в. лубеница“, „врста бундеве“, „врста печурке“ (РМС), *туропољац* „врста лука“ (РМС), *циганка* „бот. в. турчинак“ (РМС), *шумадинка* „врста крушака“ (РМС) итд.;

2) називи за животиње: *арапин* „коњ арапске пасмине“ (РМС), *арапка* „кобила арапске пасмине“ (РМС), *белгијанац* „тежак запрежни коњ“ (РМС), *босанац* „врста паса“, „врста свиња“, „врста коња“ (РСАНУ), *далматинац* „врста пса, доге“ (РСАНУ), *енглез* „сточно грло (обично коњ) енглеске пасмине“ (РСЈ), *мађар* „име псу“ (РСАНУ), *моравка* „раса, пасмина црних свиња средње величине, пореклом из Поморавља“ (РСЈ), *посавац* „коњ или пас из Посавине“ (РСЈ), *посавка* „кобила или керуша из Посавине“ (РМС), *талијанка* „врста кокоши“ (РМС), *татарин* „татарски коњ“ (РМС), *туропољац* „домаћа масна свиња сивкастобеле боје са црним пегама“ (РМС), *циганка* „врста ластавице“, „морска риба“ (РМС), *шумадинка* „сој, пасмина свиња“ (РМС) итд.;

3) називи за оружје: *белгијанка* „пушка белгијске израде“ (РМС), *крагујевчанка* „бомба начињена у крагујевачкој творници, фабрици оружја; пушка прављена у тој фабрици“ (РМС), *талијанка* „врста пушке пореклом из Италије“ (РМС) итд.;

4) називи за врсте пића: *далматинац* „далматинско вино, вино из Далмације“ (РСАНУ), *фрушкогорац* „вино из Фрушке горе“ (РМС), *мађарац* „врста мађарског вина“ (РСЈ), *шумадинка* „шумадијска ракија“ (РМС) итд.;

5) називи игара, песама или чега сличног: *ваљевка* „врста народног кола“ (РСАНУ), *далматинка* „врста народног кола“ (РСАНУ), *мађарац* „врста плесне игре“ (РСЈ), *мачванка* „народно коло из Мачве“ (РМС), *моравац* „врста народног кола“ (РСЈ), *србијанка* „врста српског народног кола“ (РМС), *сремица* „песма, коло“ (РМС и РСЈ) итд.;

6) различити ентитети из човековог окружења: *далматинац* „воденични камен израђен од далматинског камена“ (РСАНУ), *дунавка* „воденица, млин на Дунаву“ (РМС), *индијка* „врста шаховске партије“ (РСАНУ), *јадранка* „назив за воденицу на реци Јадру“ (РСАНУ), *мађарац* „северни ветар, северац (који у наше крајеве дува из Мађарске)“ (РСЈ), *моравац* „шљунак извађен из корита Мораве“ (РСАНУ), *смедеревац*[7] „врста шпорета на дрва“, *талијанка* „цреп новијег типа“ (РМС), *шпањолац* „врста дувана за шмркање“ (РМС).

2.1.1. Хипотеза о настајању апалетива понављањем истог творбеног модела

Наша грађа показује да место апелатива у полисемантичкој структури етничке лексеме не мора нужно бити условљено семантичким процесима заснованим на продуктивности компонената из семантичке структуре лексеме означене именом етника[8]. Претпостављамо да је морфолошка једнакост облика у неким случајевима арбитрарна. Другим речима, исти облик може, с једне стране, функционисати као назив за етника, а с друге стране, као назив за ентитет који са етником има заједничко порекло, нпр. *Тетовац* „становник Тетова, града у северозападној Македонији; онај који је пореклом из Тетова“ и *тетовац* „врста пасуља, граха пореклом из Тетова“ (в. у РМС). Заједничко порекло двају ентитета, човека и пасуља, могло је условити творбено-морфолошку једнакост ових облика у српском језику, зато што је именица *пасуљ*, баш као и именица *становник* – граматичког мушког рода. Исто тако, облик женског

[6] Ову лексему не бележи ниједан од прегледаних речника, али бројни примери са интернета сведоче о употреби овог апелатива у савременом српском језику, нпр.: *Потребни састојци: 10 кг сомборке, ½ кг шаргарепе* (http://zena.blic.rs); *Паприка сомборка је она мала шпицаста бабурица која је веома љута* (www.coolinarika.com); *Рецепти за припремање паприке сомборке у парадајз сосу* (www.recepti.com) *итд.*

[7] Ова лексема је из жаргона ушла у општи лексички фонд, а њену распрострањеност потврђују бројни примери са интернета: *Сви грађани* […] *могу да остваре попуст од 20 одсто при куповини „смедеревца“* (http://www.vesti.rs). *„Смедеревац“ за извоз* (наслов, http://www.rts.rs), *Смедеревска фабрика Милан Благојевић која производи чувени „смедеревац“ очекује да ће продати око 100.000 шпорета* (http://www.b92.net).

[8] Д. Мршић (2000) у *Епонимском лексикону* наводи епониме који, према његовом мишљењу, настају апелативизацијом етника. Тако нпр. лексему *арапин* дефинише као „назив коња арапске пасмине названог етнонимом становника Арапског полуострва“ (в. код те одреднице). Ми, међутим, не делимо ово мишљење, те такве примере не сматрамо епонимима, већ апелативима који су настали понављањем истог творбеног модела.

етника *Тетовка* „становница Тетова; она која је пореклом из Тетова“ (РМС) једнак је облику апелатива којим се означава врста пшенице пореклом из Тетова. Будући да је именица *пшеница* граматичког женског рода, сматрамо да су називи двају појмова могли настати – понављањем истог творбеног модела. Претпостављамо да облик и значење етника нису детерминисали облик и значење апелатива, већ су оба назива мотивисана директно именом топонима од кога биће / предмет води порекло.

2.1.2. Теоријски оквир хипотезе о настајању апалетива понављањем истог творбеног модела

Д. Гортан-Премк (2004: 64) указује на то да понављање истог творбеног модела представља један од механизама за развијање полисемантичке структуре деривата. Развијајући своја лексичка значења, деривати успостављају различите везе са мотивном речју, при чему значења која настају нису међусобно семантички повезана. Апелативи које проучавамо у овом раду структурно су идентични облицима етника, што нас је навело да се упитамо да ли је реч о различитим семантичким реализацијама исте лексеме или о различитим лексемама насталим по истом творбеном моделу – додавањем истог суфикса на мотивну основу топонима. При том је у једном случају истим суфиксом деривирана лексема која означава „особу пореклом из места означеног топонимом“, а у другом случају лексема која означава „ентитет пореклом из места означеног топонимом“ / „ентитет направљен (произведен) у месту означеном топонимом и сл. “. Чини се да добијени деривати нису семантички, већ творбено повезани, при чему број значења која се развијају истим творбеним моделом није ограничен.

Очигледно је да везе које деривати успостављају са мотивном речју могу бити разноврсне, а добијене лексеме често су семантички прилично удаљене. Драгићевић (2007: 196) објашњава да не можемо говорити о полисемији уколико се семантичка структура деривата развија понављањем истог творбеног модела. Значења деривата не развијају се путем метафоре, метонимије или синегдохе из једног, примарног значења (радијална полисемија), нити се развијају једно из другог (ланчана полисемија), већ се прати један творбени модел. Сматрамо да су неки од апелатива који су предмет нашег истраживања такође могли настати понављањем исте творбене формуле, те нпр. *босанац* може означавати „човека из Босне“, „животињу која је пореклом из Босне / која се гаји у Босни и сл.“, „дуван из Босне“, „сир из Босне“ итд.

2.1.3. Дефинисање апелатива насталих понављањем истог творбеног модела у речницима српског језика

Анализом грађе уочили смо да постоји недоследност у лексикографској обради издвојених апелатива. Наиме, у већини случајева семантичка парафраза у речницима садржи информацију о пореклу ентитета, те је тако *посавац* дефинисан као „коњ или пас из Посавине“, *србијанка* као „врста српског народног кола“ итд. У појединим случајевима лексикографи пак изостављају податак о пореклу, те нам остаје само претпоставка да је значење апелатива у каквој вези са топонимом, нпр. *сремица* „песма, коло“, *ваљевка* „врста јабуке“, *босанац* „врста коња“ итд. Сматрамо да су неуједначене дефиниције последица недовољног броја информација о ентитету (о његовом пореклу или о каквој другој вези са топонимом у основи апелатива) које је лексикограф у расположивој грађи имао.

2.1.4. Продуктивни суфикси којима се творе посматрани апелативи

Творбено-семантичка анализа грађе показује да ниједан од апелатива добијених понављањем истог творбеног модела није деривиран суфиксима *-анин*, *-јанин* или *-чанин*, будући да су ови суфикси специјализовани за творбу етника[9]. Као најпродуктивнији суфикси анализираних апела-

[9] Суфикс *-анин* и његове варијанте *-јанин*, *-чанин* додају се искључиво на именичке основе које означавају какав географски појам, при чему доследно творе лексеме са значењем „становник места које је именовано топонимом“ (исп. Клајн 2003: 92). Насупрот томе, суфиксом *-ац*, који је такође продуктиван у творби етника у српском језику, деривирају се лексеме које припадају различитим творбено-семантичким категоријама (Nomina agentis, Nomina actoris, Nomina atributiva итд.). Овај суфикс може се додавати именичким и придевским основама (више о осталим значењима суфикса *-ац*; Ibid.: 51–61.

тива издвојили су се суфикс *-ац* за облике мушког рода, нпр.: *белгијанац*, *босанац*, *далматинац*, *дунавац*, *моравац*, *ресавац*, *смедеревац*, *фрушкогорац*, *шпанац*, *швајцарац* и сл.; и суфикс *-ка* код именица женског рода, нпр.: *арапка*, *белгијанка*, *ваљевка*, *војвођанка*, *крагујевчанка*, *мачванка*, *моравка*, *посавка*, *сомборка*, *талијанка* итд. Продуктивност суфикса *-ац* и *-ка* очекивана је с обзиром на то да се њима у српском језику творе именице које припадају различитим творбено-семантичким категоријама.

2.2. Апелитивизација етника и стварање епонима механизмима полисемије

У другу групу сврстали смо оне апелативе који са значењем етника имају неку заједничку семантичку компоненту. Обично се ради о значајној семи у структури лексичког значења, која може носити информацију о физичким карактеристикама појма (нпр. о његовом облику, димензијама, боји итд.) или о неком другом својству појма (његовој особини, функцији и сл.). Нека од ових сема може се активирати и постати продуктивна, што омогућава пренос властитог имена етника на општи појам, те можемо говорити о процесу апелативизације етника чија је последица настанак епонимских лексема.

Тако нпр. продуктивност семантичке компоненте која носи информацију о особини ентитета омогућава да се од примарног значења лексеме *амазонка* „припадница ратничког народа жена које су на коњима ратовале“ развију три секундарна значења: „храбра жена“, „ратоборна жена, мушкобања“, „свадљива жена, горопадница“ и „смела јахачица“ (в. РСАНУ). Претпостављамо да је сема изгледа била продуктивна приликом формирања двају покрајинских значења епонима *јапанац*: „онај који је малог раста (о човеку или детету)“ и „некадашњи ситан бакарни новац“ (РСАНУ); док су, поред семе изгледа, и неке друге семантичке компоненте (нпр. сема колективне експресије, сема особине и сл.) могле омогућити развијање значења „онај који личи на Јапанца“. По сличном принципу, активирањем семе изгледа, развијају се и следећа два значења у полисемантичкој структури лексеме *лилипутанац*: „особа веома ниског раста, кепец, патуљак“ и „уопште оно што је мало, ситно, минијатурно“. Сматрамо да се треће значење у полисемантичкој структури овог епонима – „духовно безвредна, безначајна, ништавна особа“, развило метафоричком трансформацијом типа конкретно → апстрактно, тј. преносом имена *лилипутанац* са човека ниског раста на неморалног, нечасног, подлог човека коме су својствени ниски поступци (физички мало → морално, духовно мало); исп. Гортан–Премк 2004: 106. Претпостављамо да је сема изгледа могла бити продуктивна и при формирању значења лексема *индијанка* „врста кокоши, живине црног перја“ (РСАНУ) и *циганка*[10] „име црној кокоши“ (РМС).

2.2.1. Сема колективне експресије

Имена етника, према Р. Драгићевић (2010: 102–103), имају искључиво способност номинације, што значи да не означавају, већ само именују[11] „становника насељеног места, државе, географске области и сл.“ или „припадника етничке скупине“. Међутим, под утицајем спољашних, ванјезичких околности, имена етника у српском језику могу се „пунити значењем“, и то обично онда када су „њихови носиоци у суседским и културалним везама са нашим народом“ (Ibid.: 102). Примећујемо да су оваква семантичка проширења етничког значења обично пејоративног карактера[12] (исп. *азијат*, *турчин*, *цинцарин* и сл.). Марјановић (2007: 111) указује на то да су се

[10] Напомињемо да речници спорадично бележе и апелативе субјективне оцене, као нпр. *циганчица* „врста ситне јабуке мркоцрвене боје“, *циганица* „женска особа променљиве, превртљиве, варљиве ћуди“ и сл. Лексеме овог типа нисмо уврстили у корпус нашег истраживања будући да не задовољавају критеријум формалне једнакости епонима са стандардизованим обликом етника.

[11] Драгићевић (2010: 102) тако наводи да „именица *Војвођанин* именује човека из Војводине, али ништа не означава“.

[12] Анализирајући творбене процесе којима настају нове речи од властитих именица, С. Ристић уочава да су значења са негативном конотацијом често мотивисана потребом говорникâ за националном идентификацијом у „условима националне хомогенизације“, као и њиховим осећањем националне угрожености (в. Ристић 2009: 309).

значења етника *Влах* мењала у зависности од времена и краја у којем се ова лексема употребљавала, што показује и значење које у семантичкој структури ове лекеме бележи РСАНУ: „назив (често погрдан) за припадника друге вере, човека из другог краја и сл.“[13]

Лексичко-семантичка анализа грађе показује да се име етника у појединим случајевима преноси на општи појам захваљујући продуктивности семе колективне експресије. Лексиколози наглашавају да се поменуте семе у семској структури лексичког значења могу сматрати имплицитним, тј. потенцијалним. Метафором заснованом на продуктивности сема колективне експресије (исп. Драгићевић 2007: 72–73; Гортан-Премк 2004: 66), од примарног значења етника развијају се секундарна значења која се односе на човека уопште, без обзира на његову етничку и националну припадност. Такви примери из наше грађе су: *азијат* „суров и некултуран човек, варварин, дивљак“, *балканац* „сиров, примитиван човек“, *византинац* „лукав, препреден човек, лицемер“, *турчин* „окрутан, свиреп, немио човек“, *цинцарин* „онај који закида на цени, грамжљив трговац, тврдица, шкртац, циција“, *циганка* „жена која се воли свађати, свађалица“ итд. Секундарна значења етника овде су заснована на колективним представама и уверењима које језичка заједница има о припадницима одређене етничке скупине. Драгићевић (Ibid., 73) истиче да се уверења и представе које имамо о припадницима појединих народа често базирају на „објективно непостојећим својствима“, те се семе колективне експресије налазе на „периферији семске структуре лексема“.

2.2.2. Продуктивност других сема из семског садржаја лексичког значења

У полисемантичкој структури етничких лексема треба разликовати апелативизована значења заснована на семама колективне експресије од значења која су се развила захваљујући продуктивности неке друге семе из структуре етничког значења. У неколиким примерима дешава се да значењска структура етничке одреднице садржи оба типа апелативизованих значења. Тако се нпр. етнонимом *Цигани* примарно означава „народ пореклом из Индије који у номадским и полуномадским групама живи у Европи и Африци“; процесом полисемије, тачније механизмом лексичке метафоре, развија се секундарно значење у полисемантичкој структури ове лексеме: „људи који се непрестано селе, који немају сталног боравишта, чергаши, номади“, док се продуктивношћу сема колективне експресије развило значење које РМС бележи под бр. 3: „јд. (циганин) онај који своје поступке подешава према приликама и користи, непоштен, рђав човек“.

2.3. Издвојени универбати из анализиране грађе

У ексцерпираној грађи издвојили су се и апелативи настали процесом универбације (нпр. одредница *француз*[14] *у РМС у чијој упућивачкој дефиницији стоји „в. француски кључ“). Како напомиње Б. Ђорић (2008: 162), закон језичке економије условљава творбене процесе чији је циљ стварање нових речи, и то скраћивањем двочланих, синтагматских назива применом модела суфиксалног типа. Аутор напомиње да је значење краће и дуже номинативне форме идентично, али је разлика, осим на плану израза, уочљива и на плану раширености у сфери комуникативне употребе, те „сложени назив припада стандардној језичкој сфери, док је универбизована форма карактеристична, пре свега, за разговорни и професионални говор“ (Ibid., 162).*

Издвојени примери из корпуса са интернета сведоче о експресивној вредности универбата, коју речници не означавају никаквим квалификатором. Све чешће бележење убивербата швајцарац (насталог од синтагме *швајцарски франак*) указује на ширење његове употребе путем језика медија: *„Швајцарац“ пао према долару и евру* (www.vesti.rs, наслов). *Муке због швајцараца* (www.rts.rs, наслов); *Заустављање раста швајцарца значиће мање рате* (www.economy.

[13] Марјановић напомиње да су Турци, по доласку на Балкан, окупирани немуслимански народ погрдно називали *власима*, чиме су правили „конфесионалну и социјалну баријеру између себе и својих вазала“ (Марјановић 2007: 112).

[14] Квалификатор зан. у РМС указује на ограничену сферу употребе лексеме *француз*, док примери са интернета показују да се ова лексема из професионалног жаргона пренела и у разговорни језик, нпр. *Баш тај мали француз ме је једном спасио … и онда нађем негде у алату тај мали француски кључ* (http://www.cbc.rs, коментар читаоца).

rs); *Пазите се швајцараца* (www.danas.rs, наслов); *Швајцарац престао да расте* (www.politika.rs, наслов) и сл.

Неке новонастале универбате из наше грађе нормативни речници српског језика најчешће не бележе – што нам, између осталог, указује на њихову маркирану употребу у савременом српском језику. Међутим, корпус са интернета бележи да су облици овог типа распрострањени у језику електронских медија: *Градоначелник Ненад Богдановић често понавља да „Панчевац“*[15] *није у њиховој надлежности* (http://www.vesti.rs); *Нема новца за „Панчевац“* (www.pravda.rs, наслов); *Панчевац и Газела заједно у обнову* (www.glas-javnosti.rs, наслов); *Такође је одличан* [*бензин*] *на пумпи Лика систем ... на зрењанинцу*[16] (http://www.cbc.rs, коментар читаоца); *На Зрењанинцу аутмобили, а и камиони јуре као да су на писти* (http://www.pressonline.rs, коментар читаоца).

3. ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА АНАЛИЗИРАНИХ АПЕЛАТИВА

Анализа речничке грађе показује недоследност у лексикографској обради посматраних апелатива ексцерпираних из РМС и РСЈ. У овим речницима они се углавном обрађују у оквиру полисемантичке структури етничке одреднице, док се тек спорадично лексикализују и обрађују као посебне одреднице. Такође уочавамо да у РМС и РСЈ не постоји јасан критеријум по коме један апелатив из корпуса добија статус семантичке реализације у полисемантичкој структури етничке одреднице, а други функционише као засебна одредница. Као илустрацију наводимо како су апелативизоване лексеме *азијат* и *балканац* забележене и дефинисане у РМС:

Азијат 1. *в. Азијац* [...] 3. (азијат) фиг. пејс. *суров и некултуран човек, варварин, дивљак;*
Балканац *човек с Балканског полуострва*;
балканац погрд. *сиров, примитиван човек.*

Сматрамо да су оба апелатива (*азијат* и *балканац*) развијена активирањем имплицитних компонената из семске структуре етничког значења. Потенцијални семантички садржај етничких лексема *Азијат* и *Балканац* заснива се на стереотипима који се у народу везују за припаднике ових етничких скупина. Премда су апелативи *азијат* („суров и некултуран човек, варварин, дивљак“) и *балканац* („сиров, примитиван човек“) по свој прилици настали на исти начин (метафором заснованом на семама колективне експресије), први се у РМС обрађује као једно од значења у оквиру одреднице *Азијат*, а други се лексикализује и обрађује независно од одреднице *Балканац*.

О изостанку системског решења у лексикографској обради апелатива сведоче и следећи примери ексцерпирани из РСЈ:

Босанац 1. *становник Босне; човек пореклом из Босне*. 2. (босанац) жарг. *производ пореклом из Босне (нпр. врста дувана, сира и др.)*;
Енглез *припадник англосаксонског народа који је настањен претежно у Енглеској*;
енглез *сточно грло (обично коњ) енглеске пасмине.*

Претпостављамо да су апелативи *босанац* и *енглез* добијени понављањем истог творбеног модела, међутим, лексикограф бележи први апелатив у полисемантичкој структури етничке одреднице (пишући при том облик апелатива у загради, малим словом), док другом даје статус самосталне одреднице.

О статусу који у нормативним речницима имају универбати формално идентични именима етника можемо говорити само на основу бележења једног примера из РСЈ:

Швајцарац *припадник народа који живи у Швајцарској, становник Швајцарске;*

[15] Овај универбат, настао елидирањем именичке синтагме *Панчевачки мост*, представља придевски дериват, типичан продукт процеса универбације.

[16] *Зрењанинац*, као назив за *Зрењанински пут*, функционише у разговорном функционалном стилу. Потврде за овај универбат нашли смо само у коментарима читалаца у корпусу са интернета ограниченом на српски домен.

швајцарац *швајцарски франак.*

Показали смо да је облик *швајцарац* добијен процесом универбације од именичке синтагме *швајцарски франак* и да је, попут осталих лексема овог типа, првобитно био карактеристичан за жаргон и разговорни језик. Временом се, међутим, сфера употребе универбизоване форме проширује, те облик *швајцарац* неретко продире у језик медија и новинарски дискурс, притом задржавајући експресивну вредност[17]. Сматрамо да је лексема *швајцарац* у лексикону српског језика стилски маркирана и да је ова одредница у РСЈ морала бити обележена неким експресивним или функционалностилским квалификатором[18]. Нека врста потврде да ова лексема не припада општем лексичком фонду јесте лексикографска дефиниција одреднице *швајцарац* у РСЈ, која није дескриптивна, већ је сведена на синтагматску форму „швајцарски франак“.

4. ЗАКЉУЧАК

Ексцерпирана грађа показала је да се апелативи који су формално идентични облицима етника међу собом разликују по неколиким параметрима, одакле и проистиче њихов неједнак статус у нормативним речницима српског језика.

Поједини апелативи настали су понављањем истог творбеног модела по којем је формиран и облик етника. Будући да је веза између етника *Италијанка* „женска особа из Италије“ и апелатива *италијанка* „врста талијанске пшенице која се гаји и код нас“ искључиво формална, сматрамо да апелативе овог типа не би требало бележити у оквиру полисемантичке структуре етничке одреднице, већ да би им у нормативним речницима српског језика требало дати статус засебних одредница.

Другом типу припадају епонимски облици типа *азијат*, *балканац*, *турчин* и сл., који су развијени у процесу апелативизације примарних онима активацијом потенцијалног садржаја из семске структуре етничког значења. Будући да лексиколози говоре о постојању семâ колективне експресије које омогућавају деловање механизама полисемије, сматрамо да би епониме овог типа требало бележити у полисемантичкој структури етничке одреднице.

Апелативи типа *швајцарац* и *француз* настали су као продукти процеса универбације, који је карактеристичан за разговорни језик и професионални жаргон. Пошто смо показали да нема заједничких семантичких компонената између лексичког значења ових и етничких лексема, сматрамо да би их у нормативним речницима српског језика требало доследно бележити као засебне одреднице, при чему је пожељно да лексикограф маркира сферу употребе апелатива овог типа одговарајућим квалификатором.

Правописна норма стандардног српског језика налаже да се имена етника пишу као властите именице, великим почетним словом (исп. Правопис 2010, стр. 59, т. 48). Овакво правописно решење додатно разликује облик етника (којим се именује становник насељеног места, државе, области, односно припадник неке етничке скупине) од облика апелатива (којим се именују различити општи појмови). На основу свега наведеног закључујемо да би општа лексикографска пракса могла следити праксу која се примењује у изради Речника САНУ[19], тј. да би све речи општег значења, које се пишу малим почетним словом, а формално су једнаке онимима, требало у нормативним речницима српског језика бележити као засебне одреднице.

Овај рад представља допринос проучавању неких типова епонимских лексема у нашем лексичком фонду, којима у досадашњим лингвистичким радовима није посвећена велика пажња. На-

[17] В. наведене примере из корпуса са интернета у тачки 2.3.

[18] О типовима квалификатора у дескриптивним речницима и њиховом груписању према заједничким одликама лексике коју маркирају, писала је С. Ристић. Термини експресивни и функционалностилски квалификатор преузети су од ове ауторке (више о груписању квалификатора в. у Ристић 2006: 79–109).

[19] Члан 40 Упутстава за израду РСАНУ (која служе за интерну употребу израђивачима РСАНУ) наводи следеће: „речи са почетним великим словом и са почетним малим морају се давати као посебне одреднице“.

ше истраживање истовремено има за циљ да укаже на разноврсност механизама који омогућавају апелативизацију етника и других онима у српском језику.

Литература и извори

Андрић, Драгослав (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepter World Book.

Garfield, E. (1983). What's in a name? The eponymic route to immortality *Current Contens* 47, 5–16.

Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Znika, Marija, Znika Maja (2003–2004). Vlastito ime i brojivost. *Folia onomastica croatica* 12–13. Zagreb: Zavod za lingvistička istraživanja HAZU.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Марјановић, Милица (2007). Етноними са негативном експресивном конотацијом. У: *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, зборник радова II (С. Танасић, ред.). Београд: Институт за српски језик САНУ, 109–118.

Мојсиловић, Бојана (2011). О апелативизацији и епонимима у српском језику. У: *Савремена проучавања језика и књижевности*, година II / књ. 1 (М. Ковачевић, ред.). Крагујевац: ФИЛУМ, 109–116.

Mršić, Dubravko (2000). *Eponimski leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.

Милошевић, Јованка, Радоњић, Данијела (2011). О називима за обућу у савременом српском језику. У: *Савремена проучавања језика и књижевности*, година II / књ. 1 (М. Ковачевић, ред.). Крагујевац: ФИЛУМ, 51–60.

Ристић, Стана (2006). *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић, Стана (2009). Творба нових речи од властитих именица, *Славистика* 13. Београд: Славистичко друштво Србије, 307–315.

Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. 1967–1976.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика I –XVIII. Београд: САНУ. 1959–.

Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска. 2007.

Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvstska.

Ђорић, Божо (2008). *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Šipka, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Wee, L. (2006). Proper names and the theory of metaphor. *Journal of Linguistic* 42. Cambridge: Cambridge University Press, 355–371.

Ivana Marinković – Jovana Jovanaović

POLYSEMANTIC STRUCTURE OF ETNIC LEXEMES IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper is dealing with some words showing ethnicity in Serbian language which have developed polysemantic structures, as well as with some appellatives being structurally the same as ethnic lexems. As we noticed, those words sometimes obtaine their meaning by repetition of the same derivative model, while the others expand the meaning by the appelativization of the ethnic lexemes (which results eponyms). Since there are different processes which cause polysemantic developing of the observed appelatives, we believe that the words being analyzed in

this paper have to be defferently treated and defined in lexicography. This implies that some of those appelatives deserve individual status in descriptive dictionaries of Serbian language.

Ivana Marinković
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
ivana.marinkovic@isj.sanu.ac.rs

Jovana Jovanović
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
jovana.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

Sabina Halupka Rešetar – Gordana Lalić Krstin

PROTOTYPICALITY AS A GOVERNING FACTOR IN CONSTITUENT ORDERING IN SERBIAN BLENDS[1]

Starting from the hypothesis that blending as a word formation process is non-rule governed but that there are factors that determine the ordering of constituents in lexical blends, one of which is said to be the prototypicality of the denotata of the source words, the paper first establishes the degree of prototypicality of more than forty members of the categories *fruit* and *vegetables* in Serbian. Then, in a follow-up naming experiment, the prototype-first hypothesis is tested in blends elicited from subjects as potential names of hybrid fruit and vegetables. The structural patterns of the obtained blends are then compared with those described in the literature to test whether there are any emerging trends.

Keywords: lexical blending, portmanteau, prototype, word formation, Serbian.

1. INTRODUCTION: BLENDING AS A WORD-FORMATION PROCESS

Blending is a non-rule governed creative word formation process involving "conscious effort and word play on the part of the coiner, which often results in 'violations' of more rigid morphological rules and includes the 'integration' of many kinds of information that are not central to linguistic study (e.g. the interplay between orthography and pronunciation)" (Gries forthcoming). While it is true that blends involve a high degree of complexity and do not exhibit many categorical rules, this does not mean that they are unpredictable. In the present paper, Gries's relatively uncontroversial definition of an intentional lexical blend will be adopted as an "intentional fusion of typically two (but potentially more) words where a part of a first source word (sw1) – usually this part includes the beginning of sw1 – is combined with a part of a second source word (sw2) – usually this part includes the end of sw2 – where at least one source word is shortened and/or the fusion may involve overlap of sw1 and sw2. This definition is intended to distinguish such blends from speech-error blends, which are not intentional even though they may be experimentally induced, and complex clippings, which involve the concatenation of the beginnings of two source words" (Gries forthcoming).

Blending is therefore a word-formation process which involves the creation of new lexemes typically out of two source words, with some loss of morphophonological material from one or both source words and/or their overlap. In Serbian this process became productive in the late 1990s, under the influence of English, but it was not completely unknown formerly (Bugarski 2003: 123): blended words such as *lubendinja* (lubenica + dinja), *blesimetar* (blesav + i + metar) and others (cf. Klajn 2002: 30) do exist, but their number is negligible and they were usually classified as compounds. However, with the advancement of computer techonology and wider access to the internet, more and more people are in contact with English and among numerous other English words, many blends are borrowed, too: *blog* (Eng. *blog*, web + log), *vlog* (Eng. *vlog*, video + blog), *podkast* (Eng. *podcast*, iPod + broadcast), *netiketa* (Eng. *netiquette*, net + etiquette) and others. Not only did Serbian borrow ready-made English blends, but it started making an increasing number of its own blends – the basic structural models spontaneously began to be used with native linguistic material, which gave rise to a new and productive word-formation process (Bugarski 2003: 123). A similar trend is found in some other Slavic languages, in which, as a rule, blending used to be

[1] The present paper, written within project no. 178002 "Languages and cultures in space and time" funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia, is a revised and significantly expanded version of a talk given at the International Conference on Lexical Blending, Lyon, France in June 2010. The authors wish to thank the audience at the Conference.

at best a marginal word formation process (cf. Brdar-Szabó and Brdar 2008 for Croatian, Kulish 2009 for Ukranian). This word formation process was first observed and described in Serbian by Bugarski (2001a, 2001b) and different formal and semantic aspects of blends were the subject of Rasulić (2008), Halupka-Rešetar and Lalić-Krstin (2009), Renner and Lalić-Krstin (2011).

As blending is structurally quite unpredictable, none of the so-far proposed structural typologies is quite complete. It seems plausible to assume that the description of the structural patterns could be improved if we included a semantic classification into syntagmatic origin blends and paradigmatic origin blends (Bauer 2006a, Dressler 2000 but see also Algeo 1977). Syntagmatic origin blends would be those whose source words are in a syntagmatic relationship, as in *pankcert* (pank 'punk'+ koncert 'concert'), whereas in paradigmatic origin blends, the source words are in a paradigmatic relationship, as in *figuar* (fića 'hypocoristic of Fiat 600 (Zastava 750/850)'+ jaguar 'Jaguar'). The order of source words in syntagmatic origin blends is governed by the rules of ordering constituents in phrases and compounds (modifier + head in Serbian, like in English), which is why we have *pankcert* and not **koncpank*. On the other hand, in paradigmatic blends the restrictions are different because there is no predetermined order of constituents that needs to be observed.

With the aim of determining the order of constituents in coordinate lexical units (binomials like *here and there*, compounds like *hunter-gatherer*, and blends like *fantabulous*), Cooper i Ross (1975: 64–7, quoted in Renner 2010) give 22 semantic constraints governing element ordering (such as *adult*, *male*, *singular*, etc.). They also list seven phonological constraints, but only four of these have been experimentally confirmed (Pinker and Birdsong 1979, quoted in Renner 2010): syllable number, vowel length, initial consonant obstruency and vowel quality (first-ordered constituents will have more close or more front vowels, while second constituents will have more open or more back vowels). Other factors that are mentioned as potentially relevant in constituent ordering are rhythmic restrictions (a monosyllabic consituent comes before a polysyllabic one, unless the polysyllabic constituent is stressed on the second or third syllable), lexical frequency, prototypicality, etc.

As governing factors in constituent ordering in paradigmatic (or coordinate) blends, Kelly (1998) lists the following: (a) syllable number – constituents with fewer syllables are positioned initially (e.g. *soapedy*, soap + comedy), (b) frequency – more frequent words are positioned initially (e.g. *smog*, smoke + fog), (c) prototypicality – words denoting more prototypical referents are positioned initially (e.g. *tangelo*, tangerine + pomelo), (d) connotation – words with positive connotations are positioned initially (e.g. *anticippointment*, anticipation + disappointment), and (e) temporal ordering – the order of consituents reflects the temporal order of events (e.g. *brunch*, breakfast + lunch). These factors often interact, e.g. prototypicality correlates positively with frequency (so words denoting prototypical category members are also high in frequency) and negatively with the number of syllables (so less prototypical category members are often denoted with words containing more syllables) (Mervis et al. 1976).

The goal of the present study is to try to determine experimentally whether there is a tendency for a source word denoting a more prototypical category member to be positioned initially and thus test whether prototypicality is one of the governing factors in constituent ordering in paradigmatic blends. The paper is structured as follows: Section 2 describes the methodology of the research and subsections 2.1 and 2.2 give the goals, materials and procedures of the two experiments. Section 3 presents the results of the experiments while Section 4 reviews the structural patterns observed in the elicited blends. Section 5 summarizes the findings and gives conclusions.

2. METHODS

Starting from the claim encountered in the literature (Kelly et al. 1986, Kelly 1998) that, all other factors being equal, constituents denoting more prototypical entities are placed first in coordinate semantic structures, the goal of the experiment was to filter out all other potentially relevant factors that might affect the ordering of elements in blends and thus try to determine the validity of the above claim, bearing in mind the fact that various authors have recently claimed that (morpho)phonological consid-

erations are of key importance in blending (cf. Bat-El 2006 for Hebrew, Gries 2006 for English, Renner and Lalić-Krstin 2011 for English and Serbian). Numerous works have dealt with the length of blends relative to the length of their constituent parts and most theorists agree that when a blend is formed of elements of the same length, the newly formed word will also have the same number of syllables (Plag 2003). Similarly to Gries (2004b) and Renner (2006), Bat-El (2006) explains this by the fact that, on the one hand, the blend should have the structure of a single word (rather than of a compound) and so it often has the same form (length) as one of its source words. On the other hand, the blend should contain as much material from both source words as possible so that they can be recoverable, as in *brunch* from *breakfast* + *lunch,* where the form (length) of the second source word was kept at the cost of a lower degree of semantic recoverability of the first source word (cf. Gries 2004a, who points out that *breakfunch* would be a semantically more easily recoverable blend).

Naturally, there are exceptions to all the constraints claimed to regulate the order of elements in a blend, but their validity of these constrains can nevertheless be experimentally determined. For the purposes of the current paper, the constraint on prototypicality was tested by filtering out all other potentially relevant factors governing the order of elements in blends.

As blending has only recently become a productive word formation process in Serbian, the number of existing blends is insufficient for any conclusions regarding prototypicality to be drawn. Also, many blends are imported into Serbian ready-made and this is the reason why the existing corpus of Serbian blends (mostly collected by enthusiasts and documented by R. Bugarski) did not prove useful for this type of analysis. Namely, in already existing blends no single factor can be isolated from the others, i.e. it is often impossible to determine whether the ordering of source words is a consequence of one factor or another, or of a combination of factors. Instead, in order to establish whether there is a tendency for source words denoting more prototypical entities to be positioned initially in Serbian blends, two experiments needed to be conducted.

The first experiment was aimed at determining the goodness-of-example of the members of the categories FRUIT and VEGETABLE in Serbian using a questionnaire with 44 members of each category (modelled on Rosch 1975). The second experiment was a follow-up of the first one with the goal of checking whether there is a preference for the more prototypical member to occur initially. In order to determine this, the authors asked subjects to coin blends from given source words of which one denotes a considerably more prototypical example than the other. Although the words elicited in this experiment are non-words in that they have not been coined in non-experimental conditions nor are they likely to become part of the vocabulary of Serbian (at this point), we believe they offer a potentially valuable insight into the practice of naming new entities, in particular into the productivity of the structural mechanisms applied in the formation of neologisms. New hybrid or hybrid-like plants and animals are constantly being created and will eventually have to be named in Serbian (Lalić-Krstin 2008a and 2008b list hundreds of English names for these, such as *tigon*, *labradoodle*, *tangelo* or *plumcot*) so this experiment may also serve as a predictor to which the actual realized names (if they are to be coined) can later be compared.

In order to eliminate other governing factors, the subjects were asked to coin new blends out of given source words.To isolate the prototype-first factor and eliminate all the others, it was necessary to meet the following conditions:

a) choose a category that exhibits prototype effects
b) control for the length of the sourcewords (i.e. choose source words of the same number of syllables)
c) eliminate any connotations and temporal ordering effects (which are also potential factors governing the ordering of elements in blends)
d) eliminate head-modifier relationship as a factor that affects the order of constituents (i.e. opt exclusively for coordinate/paradigmatic relationships)

A more detailed description of the two experiments is given in the followig subsections.

2.1. Experiment 1: goal, materials, methods

In order to test whether the degree of prototypicality is a factor in the ordering of source words in Serbian blends, it was first necessary to determine goodness-of-example within the categories FRUIT and VEGETABLE in this language. The two categories in question were selected because their internal structure exhibits prototype effects (i.e. its members are more or less prototypical exponents of the category), they include a relatively large number of members which are rather familiar and no less importantly, because their members can be hybridized, making them well-suited for coining blends with a coordinate structure.

The subjects were 119 university students who are native speakers of Serbian. They were presented with a short explanation of the notion of prototypicality, followed by several examples of members of varying degrees of prototypicality. This introduction was followed by a list of 44 lexemes denoting types of fruit and 44 lexemes denoting types of vegetables. The subjects were asked to judge the goodness of example of instances of these two categories on a 7-point scale (Rosch 1975), ranging from 1 for the best example(s) of the category to 7 for the least prototypical example. The members of the categories were ordered alphabetically but were carefully selected so as to contain elements of various length: within the category of FRUIT, there were 3 one-syllable, 21 two-syllable elements, 13 three-syllable and 7 four-syllable words; among the members of the category VEGETABLE there were 4 one-syllable, 15 two-syllable, 19 three-syllable and 6 four-syllable words. In order to ensure that all the subjects were familiar with all the types of fruit/vegetables cited, the experiment also included a running slideshow of the less widely known types of vegetables, such as rhubarb, kohlrabi, collard green or medlar and date.

The members of both categories were then ranked on the basis of the total score obtained in the answer sheets. The results achieved in this experiment served as a starting point for the second experiment, the object of which was to reveal whether there is a preference for the more prototypical member to occur initially in a blend.

2.2. Experiment 2: goal, materials, methods

As pointed out earlier, in order to isolate the prototype-first factor and eliminate all the other factors that could affect the ordering of constituents in a blend, it was necessary to fulfill a list of requirements. Firstly, a category needed to be chosen that exhibits prototype effects (this was done in Experiment 1). Secondly, pairs of source words had to be selected in such a way that one member of each pair denotes an entity that is considerably more prototypical than the other one. In order to control for the length of the source words, members with an identical number of syllables had to be paired. Additionally, all connotations and temporal ordering effects had to be eliminated by the choice of categories. Lastly, but no less importantly, the bias produced by the preferred modifier-head order (Williams's 1981 Righthand Head Rule) had to be avoided, which was achieved by asking the subjects to produce a blend which would refer to a hybrid of the entities denoted by the source words (e.g. a hybrid of an apple and a mango), thus targeting a coordinate semantic structure.

The subjects were 104 university students who are native speakers of Serbian. The method opted for in this experiment was the following: ten pairs each of the categories of fruit and vegetable were singled out, with one member of each pair rated considerably higher on the prototypicality scale established in Experiment 1 but with both words in the pair necessarily of an equal number of syllables. Due attention was paid to the possiblity of conceptualizing a hybrid of the members of each pair, which is why pairs like *watermelon + red currant* were avoided. Each source word was printed on a separate slip of paper and each pair of slips was placed in a separate envelope in order to avoid suggesting any preferred ordering of the source words. Each subject was given 20 envelopes containing slips with the names of two fruits or vegetables (10 pairs each), along with an answer sheet with instructions to form a blend denoting a hybrid of the two kinds of fruit or vegetable. Only one answer per source word pair was allowed.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The results of the first experiment, aimed at establishing the degree of prototypicality of members of the categories FRUIT and VEGETABLE in Serbian are presented in parallel in Table 1. Column 1 gives the rank of the types of fruit/vegetable listed, based on the mean score they were given by the subjects. Columns 2 and 5 give the number of syllables contained in each type of fruit or vegetable listed in the following cells (columns 3 and 6, respectively). Columns 4 and 7 give the score of each item.

Rank	No. of syll.	fruit	score	No. of syll.	vegetable	score
1	3	jabuka ‘apple’	1.36	4	šargarepa ‘carrot’	1.36
2	3	jagoda ‘strawberry’	1.55	3	paradajz ‘tomato’	1.43
3	3	kajsija ‘apricot’	1.61	2	kupus ‘cabbage’	1.46
4	2	kruška ‘pear’	1.69	3	krastavac ‘cucumber’	1.47
5	2	višnja ‘sour cherry’	1.69	3	paprika ‘pepper’	1.53
6	4	pomorandža ‘orange’	1.70	2	grašak ‘pea’	1.68
7	2	trešnja ‘cherry’	1.71	2	krompir ‘potato’	1.71
8	2	breskva ‘peach’	1.72	1	luk ‘onion’	1.77
9	2	grožđe ‘grape’	1.81	3	karfiol ‘cauliflower’	1.96
10	3	banana ‘banana’	1.89	2	pasulj ‘bean’	2.06
11	4	mandarina ‘tangerine’	1.92	2	spanać ‘spinach’	2.08
12	2	šljiva ‘plum’	1.97	4	boranija ‘green bean’	2.08
13	2	limun ‘lemon’	2.25	2	cvekla ‘beetroot’	2.26
14	3	malina ‘raspberry’	2.27	3	praziluk ‘leek’	2.49
15	2	kivi ‘kiwifruit’	2.39	3	rotkvica ‘radish’	2.55
16	3	kupina ‘blackberry’	2.60	3	brokoli ‘broccoli’	2.61
17	4	nektarina ‘nectarine’	2.68	3	kukuruz ‘corn’	2.75
18	2	ananas ‘pineapple’	2.92	4	keleraba ‘kohlrabi’	2.85
19	4	borovnica ‘black currant’	3.05	2	celer ‘celery’	2.87
20	2	dinja ‘melon’	3.28	3	tikvica ‘courgette’	2.92
21	2	grejpfrut ‘grapefruit’	3.39	3	patlidžan ‘aubergine’	3.03
22	4	lubenica ‘watermelon’	3.46	2	zelen ‘parsley’	3.03
23	3	ribizla ‘red currant’	3.48	1	kelj ‘kale’	3.26
24	2	mango ‘mango’	3.62	4	feferona ‘chilli pepper’	3.32
25	2	smokva ‘fig’	3.62	2	zelje ‘sorrel’	3.39
26	1	nar ‘pomegranate’	3.65	2	prokelj ‘Brussels sprout’	3.56
27	2	dunja ‘quince’	3.71	2	blitva ‘Swiss chard’	3.69
28	3	brusnica ‘cowberry’	4.04	3	bundeva ‘pumpkin’	3.96
29	2	kokos ‘coconut’	4.39	2	repa ‘turnip’	3.98
30	3	papaja ‘papaya’	4.42	3	pečurka ‘mushroom’	4.03
31	4	avokado ‘avocado’	4.53	1	ren ‘horse radish’	4.20
32	3	limeta ‘lime’	4.88	3	maslina ‘olive’	4.48
33	1	dud ‘mulberry’	4.98	3	paštrnak ‘parsnip’	4.61
34	3	mušmula ‘medlar’	5.04	2	špargla ‘asparagus’	4.80

Rank	No. of syll.	fruit	score	No. of syll.	vegetable	score
35	2	urma ‘date’	5.17	1	bob ‘Fava bean’	4.98
36	2	šipak ‘rosehip’	5.26	4	lubenica ‘watermelon’	5.00
37	2	lešnik ‘hazelnut’	5.28	3	sočivo ‘lentil’	5.03
38	2	badem ‘almond’	5.31	3	kopriva ‘nettle’	5.25
39	2	orah ‘walnut’	5.33	4	artičoka ‘artichoke’	5.39
40	2	kesten ‘chestnut’	5.60	3	rukola ‘rucola, rocket’	5.52
41	2	ogrozd ‘gooseberry’	5.76	2	radič ‘chicory’	5.98
42	3	pistaći ‘pistacio’	5.83	4	rabarbara ‘rhubarb’	6.08
43	4	kikiriki ‘peanut’	5.87	2	raštan ‘collard green’	6.20
44	1	hrušt/vrušt ‘wild cherry’	5.93	3	maslačak ‘dandelion’	6.21

Table 1: Degree of prototypicality of members of the categories FRUIT and VEGETABLE in Serbian

Note that while at this point the parameters of length (number or syllables) and the exact score of the members of the two classes are of low importance, they are nevertheless presented in Table 1, because they illustrate the differences between the members paired up for Experiment 2.

As pointed out in the previous section of the paper, the second experiment involved the selection of ten such pairs of the categories of fruit and vegetable in which one member rated considerably higher on the prototypicality scale established in Experiment 1 but with both words in the pair necessarily of an equal number of syllables, with due attention paid to the possiblity of conceptualizing a hybrid of the members of each pair. This approach was taken in order to filter out all other possibly relevant factors that might influence the ordering of source words in blends.

The subjects who took part in the experiment were free to order the source words as they liked, they could trunkate either or both source words to their liking, the only restriction imposed on them being the requirement that they form a blend which would name the hybrid of the two plants whose names were written on the slips of paper in each envelope.

The twenty pairs of words the subjects were to use in the experiment are listed in Table 2 below :

FRUIT		VEGETABLE	
dunja ‘quince’	kruška ‘pear’	kupus ‘cabbage’	raštan ‘collard green’
grožđe ‘grape’	ogrozd ‘gooseberry’	luk ‘onion’	ren ‘horse radish’
breskva ‘peach’	smokva ‘fig’	krastavac ‘cucumber’	patlidžan ‘aubergine’
jagoda ‘strawberry’	brusnica ‘cowberry’	krompir ‘potato’	repa ‘turnip’
jabuka ‘apple’	limeta ‘lime’	kupus ‘cabbage’	zelje ‘sorrel’
jagoda ‘strawberry’	ribizla ‘red currant’	krastavac ‘cucumber’	bundeva ‘pumpkin’
kajsija ‘apricot’	papaja ‘papaya’	rotkvica ‘radish’	paštrnak ‘parsnip’
pomorandža ‘orange’	lubenica ‘watermelon’	keleraba ‘kohlrabi’	rabarbara ‘rhubarb’
mandarina ‘tangerine’	avokado ‘avocado’	kupus ‘cabbage’	radič ‘chicory’
jabuka ‘apple’	mušmula ‘medlar’	rotkvica ‘radish’	kopriva ‘nettle’

Table 2: Pairs of fruit/vegetables to be used in blending

The results of Experiment 2 confirmed the authors' doubts concerning prototypicality as a major factor in the ordering of source words in Serbian blends. Namely, out of the 20 pairs of source words altogether, the more prototypical source word (MPSW), listed in column 1 below followed by its score, occurred initially only in the 7 pairs given in Table 3. Even with these pairs, given that the blends created in this experiment are not actual words, some subjects preferred placing the less prototypical source word (LPSW) of column 2 in initial position: the frequency of occurrence of such blends is given in column 4. Finally, the last column of Table 3 gives an overview of the difference in favour of the MPSW occurring initially in the newly coined blends. While this difference is significant at the top of the table, it is less so near the bottom, which cannot be due to the difference in the degree of prototypicality between the paired source words, because in spite of the strikingly similar difference in scores between e.g. *mandarina* and *avokado* on the one hand (1.92 - 4.53 = -2.61) and *jagoda* and *brusnica* on the other (1.55 - 4.04 = -2.49), in the first pair *mandarina* occurs initially in the blend in 79% of the cases, but *jagoda* does so only in 56% of the new words, i.e. with almost the same probability as the much less prototypical other source word, *brusnica*.

more prototypical SW (score)	less prototypical SW (score)	% of MPSW initially	% of LPSW initially	% diff. in favour of MPSW initially
keleraba 'kohlrabi' (2.85)	rabarbara 'rhubarb' (6.08)	88	12	76
krastavac 'cucumber' (1.47)	patlidžan 'aubergine' (3.03)	87.5	12.5	75
mandarina 'tangerine' (1.92)	avokado 'avocado' (4.53)	79	21	58
jagoda 'strawberry' (1.55)	ribizla 'red currant' (3.48)	73	27	46
kruška 'pear' (1.69)	dunja 'quince' (3.71)	59	41	18
jabuka 'apple' (1.36)	limeta 'lime' (4.88)	57	43	14
jagoda 'strawberry' (1.55)	brusnica 'cowberry' (4.04)	56	44	12

Table 3. Frequency of blends in which the more prototypical source word (MPSW) is positioned initially

The less prototypical source word occurred initially in an equal number of instances as the more prototypical source word in the 7 pairs given below in Table 4:

more prototypical SW (index)	less prototypical SW (index)	% of MPSW initially	% of LPSW initially	% diff. in favour of MPSW initially
pomorandža 'orange' (1.70)	lubenica 'watermelon' (3.46)	14	86	-72
grožđe 'grape' (1.81)	ogrozd 'gooseberry' (5.76)	21	79	-58
rotkvica 'radish' (2.55)	paštrnak 'parsnip' (4.61)	23	77	-54
krastavac 'cucumber' (1.46)	bundeva 'pumpkin' (3.39)	31	69	-38

more prototypical SW (index)	less prototypical SW (index)	% of MPSW initially	% of LPSW initially	% diff. in favour of MPSW initially
kajsija ‘apricot’ (1.61)	papaja ‘papaya’ (4.42)	32	68	-36
luk ‘onion’ (1.77)	ren ‘horse radish’ (4.20)	34	66	-32
kupus ‘cabbage’ (1.46)	zelje ‘sorrel’ (3.39)	40	60	-20

Table 4. Frequency of blends in which the less prototypical source word (LPSW) is positioned initially

As the above table illustrates, there are just as many blends in which the less prototypical source word occurs initially as there are those in which the more prototypical one is found in the initial position (Table 3). Also, the tendencies observed in Table 3 hold in the case of Table 4, too: again, at the top of the table, one finds examples of blends in which the same source word (the LPSW in this case) occurs initially in the vast majority of cases. As one moves towards the bottom of the table, the difference in favour of one of the source words appearing in a particular position significantly decreases, though this cannot be ascribed to the difference in scores between the source words, as this difference is larger between e.g. *kupus* and *zelje* (1.46 – 3.39 = -1.93) than between *pomorandža* and *lubenica* (1.70 – 3.46 = -1.76) and yet many more subjects placed initially *lubenica* (and not *pomorandža*) than did so with *zelje* (rather than *kupus*).

Finally, in 6 pairs of fruit or vegetables, the more and the less prototypical source word appeared initially in approximately the same number of cases (the difference was no more than 4 occurrences):

more prototypical SW (index)	less prototypical SW (index)	% of MPSW initially	% of LPSW initially	% diff. in favour of MPSW initially
kupus ‘cabbage’ (1.46)	radič ‘chicory’ (5.98)	52	49	3
rotkvica ‘radish’ (2.55)	kopriva ‘nettle’ (5.25)	51	49	2
kupus ‘cabbage’ (1.46)	raštan ‘collard green’ (6.20)	50.5	49.5	1
breskva ‘peach’ (1.72)	smokva ‘fig’ (3.62)	49	51	-2
krompir ‘potato’ (1.71)	radič ‘chicory’ (5.98)	52	49	3
jabuka ‘apple’ (1.36)	kopriva ‘nettle’ (5.25)	51	49	2

Table 5. No preference for initial position of either source word

What the above results seem to suggest is that, all other factors being equal, the degree of prototypicality of source words (i.e. of what they denote) indeed does not play a crucial role in the ordering of constituents in blends.

In the next section we give an overview of the structural patterns observed in the newly-formed blends.

4. STRUCTURAL PATTERNS OF BLENDS IN SERBIAN

The aim of this section is to classify and illustrate all the structural patterns of the blends elicited in Experiment 2. Although the structural aspect of blends in Serbian has been tackled before (Bugarski 2001a, 2001b, 2003, 2006, 2009; Lalić-Krstin and Halupka-Rešetar 2007, Halupka-Rešetar and Lalić-Krstin 2009, *inter alia*), the authors feel that the blends newly-created by native speakers of Serbian for the purposes of naming a potential hybrid of two plants might well be more illustrative of the tendencies existing within this (recently very productive) non-rule governed but certainly not completely unpredictable word formation process.

As pointed out above, Bugarski (2006a) offers the first description of blends in Serbian, together with a classification of the structural patterns used in their formation. He recognizes five patterns, depending on what parts of the source words are retained in the blend:[2]

(1) initial part of sw1 + final part of sw2: *piski* [pi(vo) 'beer' + (v)iski 'whiskey'],[3]
(2) whole of sw1 + final part of sw2: *kršilak* [krš 'wreck'+ (kadi)lak 'Cadillac'],
(3) initial part of sw1 + whole of sw2: *školigrica* [škol(a) 'school'+ igrica 'game.Diminutive'],
(4) whole of sw1 + whole of sw2 (with overlap): *šalantologija* [šala 'joke'+ antologija 'anthology'], and
(5) sw2 is integrated into sw1: *pLAVi* [plavi 'blue'+ lav 'Lav, a beer brand'].

Lalić-Krstin and Halupka-Rešetar (2007) adopt this classification and add a new pattern, which involves superimposing one, necessarily the shorter, base over part of the other base. The prerequisite for the application of this pattern is that the shorter base is similar to part of the second base:

(6) superimposition: *dopinkovati se* [do(ping)ovati se 'to use drugs' + pink 'Pink, a Serbian TV channel'], *afokrizam* [afo(riza)m 'aphorism'+ kriza 'crisis'],

Some of the blends obtained from Experiment 2 fall neatly into some of the above structural categories:

(1) initial part of sw1 + final part of sw2: *zeljus* [zelj(e) 'sorrel' + (kup)us 'cabbage'], *papajsija* [papaj(a) 'papaya'+ (k)ajsija 'apricot'],
(2) whole of sw1 + final part of sw2: *kupuselje* [kupus 'cabbage' + (z)elje 'sorrel'], *renuk* [ren 'horse radish'+ (l)uk 'onion'],
(3) initial part of sw1 + whole of sw2: *jabrusnica* [jab(uka) 'apple' + brusnica 'cranberry'], *grogrozd* [gro(žđe) 'grape' + ogrozd 'gooseberry'], and
(4) whole of sw1 + whole of sw2 (with overlap): *kelerabarbara* [keleraba 'kohlrabi' + rabarbara 'rhubarb'], *krompirepa* [krompir 'potato' + repa 'turnip'].

The coiners had no choice over the source words, so no Type (5) or Type (6) blends were coined as for these it is necessary to achieve complete or partial overlap of the constituents and to have one source word shorter than the other (which was impossible due to the equal number of syllables).

However, the analysis of the answers revealed the emergence of two new structural patterns, previously not encountered in non-experimental blends:

(7) insertion of sw2 into sw1: *krundevac* [kr...(asta)...vac 'cucumber'+ (b)undeva 'pumpkin'], *krastlidžanac* [krast...(av)...ac 'cucumber' + (pa)tlidžan 'aubergine'], *brujagosnica* [bru... snica 'cranberry' + jago(da) 'strawberry'] and

[2] There is a sixth group, which is not based on structural criteria, but instead includes bilingual, mostly English-Serbian blends (e.g. *jogood*, jogurt 'yoghurt'+ good).

[3] Underlining is used to mark overlap of the source words.

(8) initial part of sw1 + initial part of sw2: *jagoribiz* [jago(da) 'strawberry'+ ribiz(la) 'red currant'], *bresmok* [bres(kva) 'peach' + smok(va) 'fig'].

Type (7) is somewhat similar to Types (5) and (6) in that it involves the insertion of one sw into the other. In Types (5) and (6), however, this is done utilizing phonological identity and similarity, respectively, and is achieved by overwriting part of the longer sw with the shorter sw. Due to the fact that in Type (5) the overwritten part is phonologically and graphologically identical to sw2 (e.g. *pLAVi*, *priJATan*), this superimposition of one sw over the other has to be graphically highlighted (usually by using different letter case, typeface, colour, special symbols or a combination of these) to indicate that blending is involved and to facilitate the intended interpretation of the word. Type (6) blends are based on phonological and graphological similarity of the shorter base with part of the longer base and it is this similarity that enables the superimposition of one sw over part of the other. In Type (7) blends this is not the case. There is no similarity between the two source words and thus no overwriting or superimposing. What happens here is that sw1 is interrupted, part of sw2 is inserted and then sw1 is continued. In *krundevac*, part of *krastavac* is omitted and the string -*undeva* is inserted instead so that its end overlaps with the remainder of *krastavac* (on overlap and the preference for achieving overlap in blends see Lalić-Krstin 2010: 98-99). In the other example, *brujagosnica*, *brusnica* is simply interrupted for *jago*- to be inserted and then continued. This is a very unusual phenomenon because it breaks one of the fundamental morphological principles that define a word – uninterruptibility.[4] It is exactly this breaking of (morphological) rules that makes blending a very creative word formation process: it disregards mopheme boundaries, it operates with units smaller than a morpheme and larger than a morpheme, it involves (phonological and/or graphological) overlap, it exibits some atypical discontinuous, non-linear phenomena (cf. Lalić-Krstin 2010) and is realized in a variety of structural patterns. The element of unexpected plays a very important role in blends, making them very effective in communication.

Type (8) blends involve back-clipping of both source words: *jagoribiz* [jago(da) + ribiz(la)]. As such, they border on two other word formation processes, clipping and acronymy. It is for this reason that their classification is a matter of dispute among morphologists – it is not clear whether they should be considered to be blends, complex clippings or clipped compounds. We make no attempt to settle that dispute here (for different approaches see Bauer and Huddleston 2002, López Rúa 2004, Bat-El 2006, Bauer 2006, Gries 2006, Ronneberger-Sibold 2006, Lehrer 2007, Brdar-Szabó & Brdar 2008, Renner and Lalić-Krstin 2011) but are instead content to record their emergence in our study as an interesting new development.

5. CONCLUSION

The present paper sets out to establish whether prototypicality is indeed a key factor in the ordering of elements in intentional paradigmatic (or coordinate) blends, as suggested by Kelly (1998), among others. The results obtained in two experiments conducted with native speakers of Serbian, which served first to determine the degree of prototypicality of members of the categories FRUIT and VEGETABLE and then to check the relevance of prototypicality for the linearization of the source words in blends, suggest that there is no correlation between the degree of prototypicality and initial position in the newly-formed blends. Goodness-of-example seems not to be the key factor in determining the order of constituents in blends since, all other potentially relevant factors filtered out, the source word denoting the (significantly) more prototypical member of the category fruit/vegetable does not consistently occur initially; in fact, it occurs initially in just as many of the 20 pairs of words tested as it does finally, and in nearly just as many cases subjects showed no clear preference for placing either source word in initial position.

A closer look at the structure of the elicited blends confirms the existence of all the previously recongized patterns but it also reveals an interesting new pattern whereby a part of one source word is

[4] This rule is not an absolute one but it is not often broken. Interestingly, though, during the writing of this paper, the authors encountered a new blend in Croatian that follows the exact same pattern: *fenolegamenalna (rasprodaja)* [feno...menalna 'phenomenal'+ Lega-Lega 'the name of a company from Osijek, Croatia'].

inserted into the other source word, completely disregarding morpheme boundaries and interrupting the second source word. As there is no phonological similarity between the two source words in question, this pattern cannot be equated with superimposition but should rather be taken as an illustration of the high degree of complexity of blends and their disregard for many categorical rules, but at the same time as an example of the linguistic creativity blending necessarily involves.

Prototypicality experimentally proven not to be the deciding factor in constituent ordering in Serbian blends, future research should be aimed at establishing whether this is also true of blending crosslinguistically as well as to exploring whether (and to what extent) formal, phonological factors might govern the ordering of source words in blending.

References

Algeo, John (1977). Blends, a structural and systemic view. *American Speech* 52/1: 47-64.

Bat-El, Outi (2006). Blends. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition). Vol. 2. (K. Brown, ed.). Oxford: Elsevier. 66-70.

Bauer, Laurie (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, L. (2006a). Compounds and minor word-formation types. In: *The handbook of English linguistics* (B. Aarts, A. McMahon, eds.). Malden (MA); Oxford; Victoria: Blackwell Publishing. 483-506.

Bauer, L. (2006b). Splinters. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition). Vol. 2. (K. Brown, ed.). Oxford: Elsevier. 77-78.

Bauer, L. (2006c). Word Formation. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition). Vol. 13 (K. Brown, ed.). Oxford: Elsevier. 632-633.

Bauer, L. and Huddleston, R. (2002). Lexical word formation. In: *The Cambridge Grammar of the English Grammar* (R. Huddleston and G. K. Pullum, eds.). Cambridge: CUP.

Brdar-Szabó, R. and Brdar, M. (2008). On the marginality of lexical blending. *Jezikoslovlje* 9.12: 171-194.

Bugarski, Ranko. (2001a). Dve reči u jednoj: jezičke skrivalice. *Jezik danas* 13: 1-5.

Bugarski, R. (2001b). *Lica jezika: sociolingvističke teme*. XX vek, Zemun: Čigoja štampa, Beograd.

Bugarski, R. (2003). *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Bugarski, R. (2006). *Žargon: lingvistička studija*. 2nd ed. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Bugarski, R. (2009). *Nova lica jezika: sociolingvističke teme*. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug.

Dressler, Wolfgang U. (2000). Extragrammatical vs. marginal morphology. In: *Extragrammatical and marginal morphology* (U. Doleschal and A. M. Thornton, eds.). Munich: LINCOM, 1–10.

Gries, Stefan Th. (2004a). Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. *Linguistics* 42.3. 639-667.

Gries, S. Th. (2004b). Some characteristics of English morphological blends. In: *Papers from the 38th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society: Vol II. The Panels* (M. Andronis, E. Debernport, A. Pycha and K. Yoshimure, eds). Chicago, IL. 201-216s

Gries, S. Th. (2006). Cognitive determinants of subtractive word formation: a corpus-based perspective. *Cognitive Linguistic*s 17/4: 535–558.

Gries, S. Th. (forthcoming). Quantitative corpus data on blend formation: psycho- and cognitive-linguistic perspectives. In: *Cross-disciplinary perspectives on lexical blending* (V. Renner, F. Maniez, P. Arnaud, eds.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter. Available at: http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/research/ XXX_STG_QuantDataBlendFormation_CrossDiscPerspLexBlend.pdf <5.1.2012.>

Halupka-Rešetar, S. and Lalić-Krstin, G. (2009). New blends in Serbian: typological and headedness-related issues. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXIV-1: 115-124.

Kelly, Michael H. (1998). To "brunch" or to "brench": some aspects of blend structure. *Linguistics* 36: 579-590.

Kelly, M. H. et al. (1986). Prototypicality in a linguistic context: Effects on sentence structure. *Journal of Memory and Language* 25/1: 59-74.

Klajn, Ivan (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo: Slaganje i prefiksacija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Kulish, Tetyana (2009). *Novel object naming in Ukranian*. Master Thesis. University of Potsdam.

Lalić-Krstin, Gordana. (2008a). Word-formation processes in names of some canine hybrids in English. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXIII-2: 271-281.

Lalić-Krstin, G. (2008b). Portmanteau animals and their portmanteau names in English and Serbian. *International Conference English Language and Literature Studies: Structures across Culture Proceedings*. Faculty of Philology, University of Belgrade, Belgrade. 231-239.

Lalić-Krstin, G. (2010). *Strukturni i sadržinski aspekti novih slivenica u engleskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Magistarska teza. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Lalić-Krstin, G. and Halupka-Rešetar, S. (2007). Nešto novo o novim slivenicama u srpskom jeziku. *Svet reči* 23-24: 26-30.

Lehrer, Adrienne. (2006). Neologisms. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd edition). Vol. 8 (K. Brown, ed.). Oxford: Elsevier. 590-593.

Lehrer, A. (2007). Blendalicious. In: *Lexical Creativity, Texts and Contexts* (J. Munat, ed.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 115-133.

López Rúa, Paula (2004). The categorial continuum of English blends. *English Studies* 1: 63-76.

Mervis, Carolyn B. et al. (1976). Relationships among goodness-of-example, category norms, and word frequency. *Bulletin of the Psychonomic Society* 7: 283-4.

Plag, Ingo (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rasulić, Katarina (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. In: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović and P. Piper, ur.). Beograd: SANU. 269-289.

Renner, Vincent (2006). *Les composés coordinatifs en anglais contemporain*. Thèse non publiée. Université Lumière-Lyon 2.

Renner, V. (2010). A statistical study of element ordering in English coordinate lexical items. Manuscript. Université Lumière-Lyon 2.

Renner, V. and Lalić-Krstin, G. (2011). Predicting stress assignment in lexical blends: the case of English and Serbian. In: *International Conference to Mark the 80th Anniversary of the English Department, Faculty of Philology, University of Belgrade: English Language and Literature Studies: Image, Indentity, Reality: Proceedings.* Volume 1 (N. Tomović and J. Vujić, eds.). 265-273.

Ronneberger-Sibold, Elke (2006). Lexical blends: functionally tuning the transparency of complex words. *Folia Linguistica* XL/1-2:156-181.

Rosch, Eleanor (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104/3: 192-233.

Williams, Edwin (1981). On the notions 'lexically related' and 'head of a word'. *Linguistic Inquiry* 12: 245-274.

Sabina Halupka Rešetar – Gordana Lalić-Krstin

PROTOTIPIČNOST KAO FAKTOR U ODREĐIVANJU REDOSLEDA ELEMENATA U SLIVENICAMA U SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Polazeći od činjenice da slivanje kao tvorbeni proces nije regulisan pravilima ali da postoje faktori koji u manjoj ili većoj meri utiču na ulančavanje konstituenata u slivenicama, u radu se prvo istražuje stepen prototipičnosti više od četrdeset članova kategorija *voće* i *povrće* u srpskom jeziku da bi se potom sprovela psiholongvistička studija imenovanja čiji je cilj bio da se utvrdi da li prototipičnost denotata označenih osnovama ima uticaja na redosled elemenata u potencijalnim ali za sada neostvarenim slivenicama koje bi imenovale hibrid nastao od entiteta označenih zadatim rečima (npr. hibrid krastavca i bundeve). Ovako dobijene slivenice potom su upoređene sa rezultatima istraživanja koja se bave strukturnim obrascima slivenica u srpskom jeziku kako bi se uočile tendencije u pogledu samih obrazaca primenjenih u njihovoj tvorbi.

Sabina Halupka-Rešetar
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

Gordana Lalić-Krstin
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
glalic1@yahoo.com

Маја Миличевић

О ПРОБЛЕМУ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ДЕКАУЗАТИВНИХ РЕЦИПРОЧНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ[1,2]

Предмет рада су глаголи попут *спојити се* и *ујединити се* (*Казаљке на сату су се спојиле, Радници и студенти су се ујединили*), који се због значења узајамности и обавезног присуства најмање два учесника често класификују као „узајамно-повратни“. Први циљ рада је да покаже да ови глаголи представљају подгрупу са једне стране декаузативних, а са друге лексички реципрочних глагола, али да се не могу груписати заједно са „правим“ узајамно-повратним глаголима попут *грлити се* или *мрзети се*, код којих је *се* могуће заменити изразом *један другог*. Други циљ јесте да се утврде критеријуми за опис подгрупа декаузативних реципрочних глагола, од којих се неки могу сматрати декаузативним у ужем смислу, услед тога што исказују радњу која се одиграла без учешћа директног каузатора (*Казаљке на сату су се спојиле*), док је друге примереније окарактерисати као аутокаузативне, будући да имају вољне агенсе који су каузатори сопствене акције (*Радници и студенти су се ујединили*).

Кључне речи: каузативна алтернација, декаузативни глаголи, реципрочни глаголи, реципрочна допуна, српски језик

1. УВОД

Предмет овог рада су глаголи који учествују у каузативној алтернацији, а уједно изражавају реципрочну радњу, односно радњу са најмање два учесника који стоје у напоредном односу; у њих спадају, између осталих, *слепити, спојити, саставити, измешати, изједначити, изравнати, спријатељити, посвађати, ујединити, удружити*. Ови глаголи могу се јавити у две синтаксичке конфигурације: прелазној, у којој се реципрочни однос остварује унутар објекта, и непрелазној, маркираној присуством речце *се*, у којој је реципрочност реализована унутар субјекта. У прелазној варијанти експлицира се каузатор радње исказане глаголом и описује се ситуација у којој он доводи до промене стања код пацијенса, док непрелазна означава да пацијенс доживљава промену стања спонтано (без учешћа директног каузатора). Алтернација се може показати на примеру глагола *спојити*:

(1) а. *Дечак је руком спојио казаљке на сату*.
б. *Казаљке на сату су се спојиле*.

Непрелазне реализације попут примера (1б), називају се „декаузативним“ (Siloni 2008), или „антикаузативним“ (Nedjalkov 2007) реципрочним глаголима, а за њих се може употребити и термин „инхоативни“, који се често користи у контексту каузативне алтернације уопште (в. нпр. Haspelmath 1993). Овде се заправо ради о подврсти каузативне алтернације, чији типичан – нереципрочни – случај илуструје пример (2).

(2) а. *Дечак је отворио врата*.
б. *Врата су се отворила*.

[1] Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 (*Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[2] Ауторка се захваљује колегама које су присуствовале излагању на корисним сугестијама, као и Тањи Самарџић на коментарима на ранију верзију рада.

Различитим подврстама каузативне алтернације до сада није посвећено много пажње у савременој синтаксичкој литератури (иако је много писано о овој алтернацији уопште, в. Chierchia 2004/1989; Haspelmath 1993; Levin and Rappaport Hovav 1994; Schäfer 2009). Декаузативни реципрочни глаголи стога се чешће обрађују у оквиру анализа реципрочности (Levin 1993; Nedjalkov 2007; Siloni 2008) него у оквиру приказа каузативне алтернације, што понекад доводи до проблема у њиховом класификовању. Конкретно, у граматикама српског језика сви реципрочни глаголи типично се сврставају у исту групу, чиме се декаузативи попут *спојити се* изједначују са глаголима какви су *грлити се* или *мрзети се*, иако се синтаксички обрасци у којима се могу јавити значајно разликују.

Имајући ово у виду, сврха нашег рада јесте да дамо преглед најважнијих одлика декаузативних реципрочних глагола у српском језику, са циљем њиховог прецизнијег описа и класификације. У раду детаљније указујемо на већ поменуте разлике између декаузативних и „правих“ реципрочних глагола, а затим показујемо да се међу декаузативима могу издвојити две подгрупе – *декаузативна (у ужем смислу)* и *аутокаузативна* – које се међусобно разликују према вољности учесника (пример *Казаљке на сату су се спојиле* илуструје први случај, а реченице попут *Радници и студенти су се ујединили* други).

Напомињемо да је у основи рада схватање да су глаголи апстрактне јединице са више могућих реализација, тако да, на пример, глагол *спојити* може бити реализован као прелазан и као непрелазан, односно као каузативан и декаузативан (в. пример 1), али и као пасиван (*Казаљке на сату су спојене од стране дечака*). Услед тога, сматрамо да је најисправније говорити о „декаузативној реализацији“ или „декаузативном облику глагола“. Са друге стране, глаголи који су предмет овог рада реципрочни су према свом значењу, које задржавају у свим реализацијама, па се у семантичком смислу могу назвати „реципрочним глаголима“ (док је у неким другим случајевима, на пример код *грлити се* или *мрзети се*, исправније говорити о „реципрочној реализацији“, пошто постоје и нереципрочне реализације попут *грлити некога* и *мрзети нешто*). Будући да дубље бављење овим терминолошким проблемом излази из оквира нашег рада, а и ради једноставности, опредељујемо се за приступ који остварује континуитет са постојећом традицијом, па ћемо у даљем току рада говорити о „декаузативним реципрочним глаголима“.

2. ДЕФИНИШУЋЕ ОСОБИНЕ ДЕКАУЗАТИВНИХ РЕЦИПРОЧНИХ ГЛАГОЛА

2.1. Декаузативна димензија

Декаузативни реципрочни глаголи поседују бројне занимљиве особине, од којих неке проистичу из каузативне алтернације, док су неке резултат реципрочног значења. Особине које се тичу декаузативности ови глаголи деле са нереципрочним декаузативима какви су *отворити се* или *разбити се*. Тачније, да би глагол могао учествовати у реципрочној каузативној алтернацији, потребно је да изражава промену стања коју може изазавати директни спољашњи каузатор, али се може одиграти и сама од себе (в. Haspelmath 1993; Levin and Rappaport Hovav 1994).[3] Најзад, из алтернације су искључени и они глаголи који испуњавају претходне услове, али захтевају да њихов субјекат буде вољни агенс и не допуштају невољне каузаторе (нпр. природне силе или догађаје).

[3] Б. Левин и М. Рапапорт Ховав разликују „спољашњу“ и „унутрашњу“ каузативност, односно догађаје које је проузроковао спољашњи и унутрашњи каузатор, и истичу да само догађаји са спољашњим каузатором могу бити исказани и прелазном и непрелазном реализацијом глагола. При том се под унутрашњим и спољашњим каузаторима подразумевају искључиво директни каузатори; индиректни каузатор може се исказати уз ма који глагол. У српском језику се индиректна каузативност може изразити помоћу посебних лексема изведених префиксима попут *раз-* и *на-* (*расплакати*, *насмејати*), као и помоћу перифрастичних каузативних конструкција заснованих на глаголима какви су ’учинити’, ’навести’ и ’натерати’ (*Владар је навео поданике да га слушају*).

Тако је у примеру (3), у коме глагол не изражава промену стања, прихватљива само прелазна, односно каузативна варијанта.

(3) а. *Лекар је упоредио две болести*.
б. **Две болести су се упоредиле*.

Даље, прелазни облик из (4а) не алтернира са непрелазном реализацијом у (4б), због тога што је у питању радња која мора имати вољног каузатора који је живо биће (пре свега човек), што потврђује неприхватљивост реченице у (4в) (уп. Levin and Rappaport Hovav 1994: 62).[4]

(4) а. *Дечак је везао пертле*.
б. **Пертле су се везале*.
в. **Ветар је везао дечаку пертле.*

Насупрот томе, од реченице у (5а) не може се формирати прелазни облик у (5б) услед тога што у њој глагол означава радњу која може имати само унутрашњег каузатора, односно не може бити директно изазвана дејством спољашњег агенса.

(5) а. *Аутомобили су се сударили*.
б. **Возачи су сударили аутомобиле*.

Са овим објашњењима може се повезати и предлог М. Хаспелмата (Haspelmath 1993), према коме су глаголи свих језика рангирани на скали која означава вероватноћу спонтаног одвијања радње коју изражавају. На једном крају скале налазе се глаголи који изражавају радње које се типично одвијају „саме од себе“, односно без учешћа директног спољашњег каузатора (нпр. *смејати се*), док су на другом крају глаголи чија спонтана реализација је врло мало вероватна (нпр. *прати*); глаголи који типично алтернирају у већем броју језика налазе се у средњем делу скале (*отопити, затворити*, и сл.). Према томе, можемо рећи да су примери (3б) и (4б) неприхватљиви због тога што исказују радње за које постоји врло мала вероватноћа да ће се догодити спонтано (услед чега је потребно исказати каузатора), док је у случају примера (5б) у питању радња за коју је мало вероватно да ће бити изазвана дејством директног спољног каузатора (услед чега каузатора није могуће исказати).[5]

2.2. Реципрочна димензија

Друга битна компонента декаузативних реципрочних глагола јесте њихово реципрочно значење, односно обавезно присуство најмање два учесника у радњи коју исказују, и то учесника који стоје у напоредном односу један према другом.[6] Сходно томе, субјекат декаузативних (као и објекат каузативних) реципрочних глагола мора бити координирана фраза, именица у множини или колективна именица:

[4] Међу дозвољене агенсе спадају и инструменти вршења радње, будући да најчешће имплицирају присуство вољног субјекта (уп. *Мајчине руке су вешто везале пертле*). Дозвољени су и возила, машине и апарати, којима се не може приписати вољност, али су делимично независни од људског руковања (уп. *Нови кућни апарат је радио све, па чак и везивао деци пертле*).

[5] Међу глаголима којима се М. Хаспелмат бави у свом раду реципрочан је само *connect* „спојити (се), повезати (се)“, али се његова анализа може проширити и на друге сродне глаголе.

[6] Уп. дефиницију П. Пипера, према којој реципрочност представља „јединство два квалитативно истоветна односа супротног смера“ (1986: 9).

(6) а. *Турпија и шрафцигер су се слепили од уља*.
б. *Алатке су се слепиле од уља*.
в. *Алат се слепио од уља*.
г. **Турпија се слепила од уља.*

Још једна битна особина декаузативних реципрочних глагола која проистиче из њихове реципрочне компоненте јесте могућност употребе са реципрочном допуном у инструменталу.[7] Другим речима, уместо са координираном фразом, именицом у множини или колективном именицом као субјектом, ови глаголи могу се јавити и са субјектом у једнини у конструкцији NP_{Nom} + *с(а)* + NP_{Ins}:

(7) а. *Жута и бела боја су се помешале*.
б. *Жута боја се помешала са белом*.

Могућност употребе са реципрочном допуном карактеристична је и за каузативне реципрочне глаголе, с тим што се тада ради о објекту и конструкција има облик NP_{Acc} + *с(а)* + NP_{Ins}:

(8) а. *Сликар је помешао жуту и белу боју*.
б. *Сликар је помешао жуту боју са белом*.

Ову чињеницу је битно истаћи због тога што посебно јасно показује да се ради о реципрочности која је део значења глагола. На исто указује и то што се наведена два аспекта декаузативних реципрочних глагола поклапају са одликама других лексички реципрочних глагола, попут *свађати се* или *рвати се*.

3. ДЕКАУЗАТИВНИ И ДРУГИ РЕЦИПРОЧНИ ГЛАГОЛИ

Док се у типолошки и теоријски оријентисаној литератури декаузативни реципрочни глаголи јасно издвајају као подгрупа *лексички* реципрочних глагола, односно глагола са инхерентним реципрочним значењем (Nedjalkov 2007; Haspelmath 2007; Siloni 2008)[8], у дескриптивним и педагошким граматикама, као и у појединим другим радовима посвећеним српском језику, запажа се тенденција да се ови глаголи не одвајају од глагола попут *грлити се*, *гледати се* или *мрзети се*, па и да се заједно са њима сврстају у јединствену групу „узајамно-повратних глагола“ (в. нпр. Стевановић 1961/1962, 1989; Станојчић и Поповић 2008).[9] Ово је најчешће резултат тога што се узајамно-повратни глаголи одређују значењски („означавају радње што их два или више субјеката врше један на другом или један према другом“, Стевановић 1989: 559), а веома је заступљено и ослањање на морфолошки критеријум, односно на само присуство речце *се*.

Ни значењски ни морфолошки засноване класификације не могу се окарактерисати као проблематичне саме по себи, посебно у оквиру граматика чија основна намена је педагошка. Међутим, узајамно-повратни глаголи понекад се истовремено одређују паралелно „правим повратним“ глаголима и наводе се у контексту из кога се стиче утисак да их одликује могућност замене речце *се* заменичким изразом *један другог* (в. нпр. Станојчић и Поповић 2008: 109). Ис-

[7] Термин *реципрочна допуна* преузимамо из радова Љ. Поповића (2003: 24) и Б. Стипчевића (2007: 134). У литератури на српском језику често се користи и назив *социјативна допуна* (Ивић 2005/1954).

[8] У друге подгрупе лексички реципрочних глагола спадају глаголи који имају прелазни облик, али им је значење у реципрочној варијанти делимично измењено, као у случају *видети се* и *наћи се* (у значењу ’састати се’), затим глаголи који се не могу јавити без *се*, нпр. *свађати се* и *рвати се*, као и немаркирани глаголи реципрочног значења, попут *дискутовати* или *разговарати*.

[9] Проблем класификације глагола са повратном речцом врло је широк и тиче се и других језика (в. нпр. Miličević 2009 и Miličević i Radojević 2011 за приказ ситуације у италијанском).

тицање облика *један другог* као комбинаторичне варијанте речце *се* присутно је у описима реципрочности из различитих перспектива (в. Ивић 1961/1962: 143; Пипер 1984/1985: 635; Mrazović i Vukadinović 2009: 368), и ни оно није проблематично само по себи. Међутим, овај синтаксички тест недвосмислено искључује декаузативне реципрочне глаголе (в. пример 10), који се понекад ипак укључују у узајамно-повратну групу окарактерисану и на овај начин. Тако Ж. Станојчић и Љ. Поповић у овој групи наводе *спријатељити се* и *збратимити се* (2008: 109), чиме се занемарује чињеница да декаузативни и „прави“ реципрочни глаголи имају мали број заједничких синтаксичких одлика, услед чега би их у свакој макар делимично синтаксички заснованој подели требало одвојити у посебне (под)групе.

Наиме, код декаузативних реципрочних глагола реципрочност потиче из значења, а речца *се* представља маркер декаузативности (уп. и нереципрочну алтернацију у примеру 2), док је код правих реципрочних глагола реципрочно значење изведено и његов носилац је управо речца *се*, услед чега се представници потоње групе могу сматрати *граматички* (≠ лексички) реципрочним, и услед чега се јављају значајне синтаксичке разлике између ова два типа глагола. Овде ћемо резимирати три најједноставнија и већ споменута контекста у којима се те разлике испољавају, што је довољно да покаже да се декаузативни реципрочни глаголи не могу поистоветити са глаголима чија реципрочност је граматичког порекла.

Као прво, декаузативни и граматички реципрочни глаголи разликују се с обзиром на (не) могућност нереципрочне употребе. Тачније, док граматички реципрочни глаголи могу да се употребе и нереципрочно, то није могуће у случају декаузативних реципрочних глагола (уп. и пример 6г):

(9) а. *Ана и Аца су се загрлили – Ана је загрлила Ацу*.
б. *Ана и Аца су се ујединили – *Ана је ујединила Ацу.*

Као друго, ове две врсте глагола разликују се у погледу (не)могућности замене *се* ↔ *један другог*:

(10) а. *Ана и Аца су се загрлили – Ана и Аца су загрлили једно друго*.
б. *Ана и Аца су се ујединили – *Ана и Аца су ујединили једно друго*.[10]

Као треће, код декаузативних реципрочних глагола постоји могућност алтернације са каузативним глаголима који су такође реципрочни, што није случај са правим реципрочним глаголима:

(11) а. *Ана и Аца су се загрлили – *Дарко је загрлио Ану и Ацу*.[11]
б. *Ана и Аца су се ујединили – Дарко је ујединио Ану и Ацу*.

Дакле, синтаксички тестови недвосмислено указују на потребу прављења разлике између декаузативних и граматички реципрочних глагола. Међутим, овде треба истаћи и да није случајно то што се посебно честа класификација декаузативних глагола међу граматички реципрочне запажа код случајева какви су *посвађати се* или *ујединити се*, који обавезно имају аниматне, односно вољне учеснике. У наредном одељку детаљније говоримо о особинама оваквих глагола.

[10] Ова реченица може се учинити прихватљивом очувањем реципрочног значења кроз додатак реципрочне допуне (*Ана и Аца су ујединили једно друго са истомишљеницима*), али резултат у том случају опет није реципрочни глагол истог типа као у (10а).

[11] Реченица је неприхватљива у значењу „Дарко је учинио да Ана и Аца загрле једно друго“; прихватљиво је прелазно тумачење у коме је Дарко агенс радње грљења.

4. ДЕКАУЗАТИВНИ И АУТОКАУЗАТИВНИ РЕЦИПРОЧНИ ГЛАГОЛИ

Док је с једне стране битно истаћи поделу на декаузативне и граматички реципрочне глаголе, са друге треба уочити то да се декаузативни реципрочни глаголи у одређеној мери и међусобно разликују. Наиме, унутар ове глаголске групе могу се уочити две подгрупе различите с обзиром на вољност учесника у глаголској радњи; тачније, док су субјекти неких глагола пасивни трпиоци радње, други глаголи имају аниматне субјекте који могу бити вољни агенси. Основна одлика прве подгрупе шире схваћених декаузативних реципрочних глагола јесте *декаузативност у ужем смислу*, односно одсуство каузативности, док другу подгрупу одликује *аутокаузативност*, односно преношење узрочног деловања са спољашњег каузатора на *само*каузатора. Дакле, иако је за обе групе карактеристично одсуство директног спољног узрочника, док се у првом случају глаголска радња одвија потпуно спонтано, у другом она није сасвим спонтана, већ до њеног одвијања доводе сами субјекти.

Термин *аутокаузативни* као ознаку за глаголе чији актер câм доводи до промене у сопственом стању међу првима уводи E. Geniušienė (1987: 43). Она у глаголе овог типа уврштава пре свега оне који означавају самоузроковане покрете тела (*померити се*, *сагнути се* и сл.), али и еквиваленте српског *ујединити се*, које сматра аутокаузативним глаголима са више субјеката (Geniušienė 1987: 104, 345). Исти назив се у каснијој литератури и експлицитно користи као ознака за део реципрочних глагола, па тако на пример Књазев (Knjazev 2007: 138) међу аутокаузативне глаголе у руском језику класификује *познакомится* ’упознати се’, које алтернира са каузативним *познакомить* ’упознати (некога са неким)’.

Важно је напоменути и то да из разлике у вољности проистичу одређене разлике у синтаксичком понашању ове две подгрупе шире схваћених декаузативних реципрочних глагола. Основни синтаксички индикатор вољности јесте то што, за разлику од глагола какви су *спојити се* или *помешати се* у примерима (1б), (6а-в) и (7), глаголи попут *ујединити се* или *повезати се* могу да се употребе у конструкцијама које контролише агенс. Разлика се испољава у (не)могућности употребе наведених глаголских подгрупа са намерном реченицом (12), агентивном прилошком одредбом за начин (13) и прилошком одредбом за средство (14) (уп. Schäfer, 2009: 646).[12]

(12) а. *Студенти су се повезали како би лакше остварили захтеве.*
б. **Боје су се измешале како би слика била лепша.*
(13) а. *Студенти су се намерно повезали.*
б. **Боје су се намерно измешале.*
(14) а. *Студенти су се повезали уговором о размени.*
б. **Боје су се измешале новом четкицом.*

Још један контекст у коме се испољава иста разлика јесте исказивање невољног каузатора дативом (слично као у реченици *Просула ми се супа*; в. Kibort 2004: 42), које је могуће уз глаголе са невољним субјектом (15), док није могуће уз оне који имају вољни субјекат (16).[13]

(15) а. *Случајно су ми се спојиле погрешне жице.*
б. *Сликару су се грешком измешале боје.*

(16) а. **Студенти су ми се случајно ујединили.*
б. **Пријатељи су му се грешком помирили.*

[12] То да неприхватљивост реченица под (б) указује на одсуство вољног агенса потврђују примери (i)–(iii), у којима је (невољни) каузатор експлицитно исказан, а ипак су неграматичне:
(i)**Морске струје су измешале боје на површини како би збуниле морнаре.*
(ii)**Морске струје су намерно измешале боје на површини.*
(iii)**Морске струје су измешале боје на површини великим таласом.*

[13] У примеру (16) датив се може протумачити и присвојно; у том случају реченице су прихватљиве.

Најзад, питање које се нужно намеће у анализи ових глагола јесте и то да ли је за њихово одређивање значајнија аниматност или вољност учесника у реципрочној радњи. Иако обе наведене одлике видимо као значајне факторе у дефинисању декаузативних и аутокаузативних реципрочних глагола, сматрамо да је аниматност само предуслов и да већи значај има вољност учесника, будући да код (уже схваћених) декаузативних глагола управо она изостаје. Тачније, декаузативна реципрочна радња која се одвија спонтано може имати и аниматне учеснике (уп. *Пчеле у рoју су се измешале*).

Другим речима, реципрочни глаголи који су резултат каузативне алтернације нужно су декаузативни (у ужем смислу) уколико имају неаниматне учеснике, а могу бити и декаузативни и аутокаузативни уколико су њихови учесници жива бића, нарочито хумани ентитети. Да ли ће се у том случају радити о декаузативној или аутокаузативној варијанти зависи од вољности субјекта, а закључак о присуству/одсуству вољности најчешће се мора донети на основу контекста. Поједини глаголи самим својим значењем имплицирају одређену дозу агентивности и/или трпности, па *ујединити се* или *удружити се* у типичној употреби захтевају већи степен вољности од нпр. *спријатељити се*, чији субјекат често носи семантичку улогу доживљавача (17а). Међутим, као што показује пример (17б), и *спријатељити се* може бити употребљено са значењем вољне радње.

(17) а. *Пеђа и Душан су се спријатељили још као деца*.
б. *Пеђа и Душан су се спријатељили како би се одбранили од силеџија у разреду*.

Потпуно прецизна класификација у овом случају је тешко остварива, односно ради се о глаголима који могу бити употребљени на различите начине и за које чак и у контексту може бити тешко одредити да ли су декаузативни или аутокаузативни.

5. ЗАКЉУЧАК

Из приказаних чињеница може се закључити да се (шире схваћени) декаузативни реципрочни глаголи синтаксички разликују од граматички реципрочних глагола, услед чега их не треба класификовати заједно са њима. Такође се може рећи да постоји потреба за одвајањем аутокаузативних глагола од глагола који су декаузативни у ужем смислу, будући да једни имају вољне, а други невољне учеснике, што се одражава и на њихово синтаксичко понашање. Први проблем је потребно истаћи пре свега како би се скренула пажња на неконзистентност класификација глагола са *се* у српском језику, али и како би се подстакла детаљнија проучавања различитих подврста каузативне алтернације. Иако критику не усмеравамо на све аспекте постојећих класификација, посебно имајући у виду њихову често доминантну педагошку димензију, сматрамо да у случају опредељења за значењски или морфолошки засноване поделе те поделе треба спроводити доследно, без делимичног увођења синтаксичких критеријума, а уколико се синтаксички критеријум попут међусобне замењивости *се* и *један другог* уведе, потребно га је у потпуности применити. Други проблем, односно проблем поделе унутар декаузативних реципрочних глагола, у овом раду тек је начет, али свакако представља тему која заслужује даље проучавање, пре свега у правцу прецизнијег разграничавања вољних и спонтаних радњи у случају аниматних учесника.

Литература

Ивић, М. (1961/1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог* XXV, 137-151.

Ивић, М. (2005/1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: САНУ, Београдска књига и Институт за српски језик САНУ.

Пипер, П. (1984/1985). Pronomina reflexiva у српскохрватском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII-XXVIII, 633-639.
Пипер, П. (1986). Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима. *Јужнословенски филолог* XLII, 9-20.
Поповић, Љ. (2003). Хетерофункционална координација. *Књижевност и језик* 50, 1-54.
Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (2008). *Граматика српског језика*. 11. издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Стевановић, М. (1961/1962). Проблеми предикатског рода и повратни предикати у српском језику. *Јужнословенски филолог* XXV, 1-47.
Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевно-језичка норма. II Синтакса*. 4. издање. Београд: Научна књига.
Стипчевић, Б. (2007). *Предикати с рекцијском допуном у инструменталу без предлога и с предлогом с(а)* (необјављен магистарски рад). Филолошки факултет, Београд.

*

Chierchia, G. (2004/1989). A semantics for unaccusatives and its syntactic consequences. In: *The Unaccusativity Puzzle: Explorations of the Syntax-Lexicon Interface* (A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou and M. Everaert, eds). Oxford: Oxford University Press, 22-59.
Geniušienė, E. (1987). *The Typology of Reflexives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
Haspelmath, M. (1993). More on the typology of inchoative/causative verb alternations. In: *Causatives and Transitivity* (B. Comrie and M. Polinsky, eds). Amsterdam: John Benjamins, 87-120.
Haspelmath, M. (2007). Further remarks on reciprocal constructions. In: *Reciprocal Constructions* (V. Nedjalkov, ed.). Amsterdam: John Benjamins, 2087-2115.
Kibort, A. (2004). *Passive and passive-like constructions in English and Polish* (unpublished PhD thesis). RCEAL, University of Cambridge.
Knjazev, J. P. (2007). Lexical reciprocals as a means of expressing reciprocal situations. In: *Reciprocal Constructions* (V. Nedjalkov, ed.). Amsterdam: John Benjamins, 115-146.
Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
Levin, B., Rappaport Hovav, M. (1994). A preliminary analysis of causative verbs in English. *Lingua* 92, 35-77.
Miličević, M. (2009). Problemi klasifikacije povratnih oblika u italijanskom jeziku i njihove pedagoške implikacije. *Anali Filološkog fakulteta* 21, 277-310.
Miličević, M., Radojević D. (2011). Dekauzativni i autokauzativni recipročni predikati u srpskom i italijanskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta* 23, 183-205.
Mrazović, P., Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. 2. izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Nedjalkov, V. (2007). Overview of the research. Definitions of terms, framework, and related issues. In: *Reciprocal Constructions* (V. Nedjalkov, ed.). Amsterdam: John Benjamins, 3-114.
Schäfer, F. (2009). The causative alternation. *Language and Linguistics Compass* 3, 641-681.
Siloni, T. (2008). The syntax of reciprocal verbs: An overview. In: *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations* (E. König and V. Gast, eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 452-498.

Maja Miličević

ON THE CLASSIFICATION OF DECAUSATIVE RECIPROCALS IN SERBIAN

Summary

This paper deals with Serbian predicates such as *spojiti se* “join” or *ujediniti se* “unite” (*Kazaljke na satu su se spojile* “The hands of the clock joined”, *Radnici i studenti su se ujedinili* “The workers and the students united”), which belong to the group of decausative reciprocals, i.e. participate in the causative alternation, while also having a reciprocal meaning. Due to their reciprocal aspect and the obligatory presence of at least two participants, these predicates are frequently classified among “reciprocals proper”; the paper discusses this problematic classification,

setting two goals. The first one is to show that decausative reciprocals represent a subtype of both decausatives and lexical reciprocals, but cannot be classified together with morphosyntactically derived "proper" reciprocals such as *grliti se* "hug" or *mrzeti se* "hate each other", which can also be construed with the pronominal expression *jedan drugog* "each other" in place of the clitic *se* "self". The second goal is to establish the criteria for a more precise description of two subtypes of decausative reciprocals, some of which can be labelled as *decausatives sensu strictu*, due to expressing actions that take part without an external causer being involved (as in *Kazaljke na satu su se spojile* "The hands of the clock joined"), while others are better characterised as *autocausatives*, given that their subjects are volitional agents that cause their own action (*Radnici i studenti su se ujedinili* "The workers and the students united").

Maja Miličević
University of Belgrade, Faculty of Philology, Serbia
m.milicevic@fil.bg.ac.rs

Marián Macho

NIEKTORÉ VÝZNAMOVÉ OPOZÍCIE A ICH REFLEXIA V SÚČASNOM POLITICKOM DISKURZE NA SLOVENSKU

Politický diskurz môžeme charakterizovať na základe viacerých metodologických východísk, no ako najvhodnejšia sa nám javí jeho charakteristika z hľadiska vymedzenia binárnych opozícií. Vychádzame z predpokladu, že imanentnou kvalitou politického diskurzu je jeho protirečivosť. Tento predpoklad nás oprávňuje vymedziť niekoľko opozícií, pomocou ktorých sa pokúšame reflektovať východiská recepcie a následnej analýzy politického diskurzu, a to primárne na Slovensku, no – vzhľadom na to, že determinanty politickej komunikácie majú i širšiu, univerzálnejšiu platnosť – v širšom kontexte i bez konkrétnej teritoriálnej zakotvenosti. V príspevku sa bližšie zameriavame na nasledujúce opozície: socializmus verzus kapitalizmus, kritika verzus riešenie situácie, chudoba verzus bohatstvo, demokracia verzus diktatúra. Charakteristika a analýza špecifického a jedinečného obrazu slovenskej verejnej politickej komunikácie môže byť kľúčom na interpretáciu politických komunikátov, ktoré vznikli v podmienkach politickej situácie na Slovensku, ako aj východiskom komparatívnej analýzy slovenského a inojazyčného politického diskurzu.

Kľúčové slová: politický diskurz, binárne opozície, socializmus, kapitalizmus, chudoba, bohatstvo,demokracia, diktatúra

1. ÚVOD

Politický diskurz môžeme charakterizovať na základe viacerých metodologických východísk, no ako najvhodnejšia sa nám javí jeho charakteristika z hľadiska vymedzenia binárnych opozícií. Vychádzame totiž z predpokladu, že imanentnou kvalitou politického diskurzu je jeho protirečivosť. Mantinely, v ktorých sa realizuje, sú vymedzené protikladnosťou/antagonistickosťou:

a) politických ideológií (napr. konzervativizmus verzus liberalizmus verzus socializmus),
b) politických/straníckych programov (napr. pravicové verzus ľavicové politické subjekty),
c) politických reprezentantov/aktérov politického diania (napr. lídri politických subjektov).

Tento predpoklad nás oprávňuje vymedziť niekoľko opozícií, pomocou ktorých sa pokúsime reflektovať východiská recepcie a následnej analýzy politického diskurzu, a to primárne na Slovensku, no – vzhľadom na to, že determinanty politickej komunikácie majú i širšiu, univerzálnejšiu platnosť – v širšom kontexte i bez konkrétnej teritoriálnej zakotvenosti. Vychádzať pritom budeme z vymedzenia obsahových, pragmatických a jazykových východísk recepcie súčasného politického diskurzu (pozri Orgoňová – Bohunická, 2007, s. 91 – 108).

2. BINÁRNE OPOZÍCIE V POLITICKOM DISKURZE

Ako sme už uviedli, jednou zo základných vlastností politického diskurzu je protikladnosť, konfliktnosť, ba až antagonistickosť. Všeobecným predmetom politiky je totiž „vyjednávanie a riešenie konfliktov, často i boj s konkurenciou a opozíciou“ (Bartošek, 2007, s. 60). Konkrétne východiskové obsahovo-komunikačné zložky v súčasnom politickom diskurze sa opierajú o základné aktuálne motívy, fundované buď domácimi, vnútropolitickými, alebo medzinárodnými, medzinárodnopolitickými, zdrojmi. V atmosfére konfrontácie názorov a hodnotiacich postojov sa realizuje ich koexistencia v opozičných štruktúrach, napr.:

a) *súkromný* (sektor, majetok, vlastníctvo, názor, postoj) verzus *spoločný/národný/verejný* (tu ide o transformáciu fundamentálnej opozície individuálny verzus kolektívny),

b) *štátny* verzus *neštátny* (napr. štátna poisťovňa verzus súkromné, komerčné poisťovne),
c) *chudoba* verzus *bohatstvo*,
d) *plánované hospodárstvo* verzus *trhové hospodárstvo*,
e) *závislosť* (politická, materiálna, finančná, ekonomická, mocenská) verzus *nezávislosť*,
f) *sociálny štát* verzus *minimálny štát*,
g) *rovná daň* verzus *progresívna daň*,
h) *tradičná rodina* verzus *registrované partnerstvo osôb rovnakého pohlavia*,
i) *štátny dirigizmus* verzus *minimálne* (predovšetkým kontrolné) *funkcie štátu*,
j) *spoplatnené* školstvo/zdravotníctvo verzus *bezplatné* školstvo/zdravotníctvo,
k) *tolerancia* (názorová, rasová, náboženská, etnická, politická) verzus *intolerancia*,
l) *otvorenosť* (názorová, medzinárodnopolitická) verzus *uzavretosť*,
m) *exkluzívnosť* verzus *inkluzívnosť* a pod.

V nadnárodnom kontexte môže ísť aj o také dôležité opozície, akými sú:

n) *globálna bezpečnosť* verzus *terorizmus*,
o) *zadlžovanie* verzus *oddlžovanie*,
p) *transparentnosť* (napr. prideľovania prostriedkov z eurofondov, verejných obstarávaní, tendrov) verzus *netransparentnosť*,
q) *legálny* (obchod, práca, migrácia) verzus *ilegálny*,
r) *eurooptimistický* verzus *europesimistický*, resp. *eurorealistický* a pod.

Tieto, ale aj ďalšie motívy/opozície sa tematizujú v rámci konkrétneho časovo zakotveného dialógu (napr. v politickodiskusných reláciách), ale i v rámci širšie koncipovaného monotematického /polytematického diskurzu (napr. v diskurze o posudzovaní miery vplyvu európskych integračných tendencií a inštitúcií na parciálne, domáce, vnútropolitické javy).

Niektoré významové opozície sa môžu stať základom pre tzv. entymématické dokazovanie prospešnosti javu (entyméma je prostriedok rétorického usudzovania, ktoré sa na rozdiel od logického usudzovania neopiera o nezvratne pravdivé súdy, ale o všeobecne prijímané pravdy, pravdepodobné súdy / porov. Aristoteles, 1999, s. 161 – 162/). Ako príklad uvedieme opozíciu *sociálny štát* verzus *minimálny štát*. Ak ju zasadíme do kontextu politického diskurzu v Slovenskej republike, zistíme, že na základe (historických a sociálnych) determinácií (egalitarizmus, antielitarizmus) či dedičstva obdobia neslobody a presadzovania marxistického pohľadu na ekonomické javy sa negatívne javy spájajú prevažne s druhým členom uvedenej opozície (minimálny štát sa vníma ako dehumanizovaný, nesolidárny, konvenujúci majetnej minorite), z čoho sa odvodzuje entyméma: sociálny štát je dobrý, minimálny štát je zlý (s touto entymémou súvisia viaceré implikácie: progresívne zdaňovanie je spravodlivé, zvýhodnenie štátnej zdravotnej poisťovne je správne, zákaz zisku súkromných zdravotných poisťovní je odôvodnený, pravidelné zvyšovanie minimálnej mzdy je správne, boj štátu proti monopolom je správny atď.). Existencia akejkoľvek entymémy, neoddiskutovateľne akceptovanej verejnosťou, vytvára v politickom diskurze asymetrickú disproporciu: politický komunikant obhajujúci tvrdenia v súlade s entymémou je v apriórnej výhode oproti politickému komunikantovi, ktorý obhajuje opozitné tvrdenia.[1] (Tu možno hľadať i jednu z príčin neúspechu viacerých predstaviteľov ponovembrovej politickej elity v Českej republike a čiastočne i na Slovensku. Tá sa sformovala predovšetkým z reprezentantov pravicovo orientovanej intelektuálnej elity, ktorá priam akademicky lipla na teoretických východiskách pravicových ideológií – predovšetkým v hospodárskej oblasti –, v dôsledku čoho jej reprezentanti zastávali viaceré názory, ktoré neboli v súlade s entymémami akceptovanými verejnosťou: napr. obmedzená úloha štátu,

[1] Tu by sme si mohli položiť otázku, či môžu byť politickí komunikanti, ktorí obhajujú tvrdenia stojace v opozícii voči entymématickým tvrdeniam, úspešní. Odpoveď je áno, pretože obhajoba jedného entymématického tvrdenia neimplikuje automatickú obhajobu celého spektra entymématických tvrdení. Niektoré entymématické tvrdenia sa dokonca môžu vylučovať (napr. politický komunikant s extrémistickou ľavicovou orientáciou stojí na strane entymémy o správnosti sociálneho štátu, no zároveň nestojí na strane entymémy o prospešnosti tolerancie, pretože extrémistická politická orientácia je inkompatibilná s hodnotami tolerancie).

preferovanie súkromného sektora, často aj na úkor štátneho, cenová liberalizácia, oddlžovanie aj na úkor obmedzenia sociálneho štandardu a pod.).

Politickí komunikanti si uvedomujú existenciu a silu entymém. Signifikantným prejavom tohto vedomia je apelovanie na imaginárneho súdneho človeka a generalizácia tvrdení, i takých, ktoré môžu mať obmedzenú platnosť, napr.:

„Každý rozumný človek dnes uzná, že sme spravili dobre“ (Dzurinda, 2002, s. 18).

„Každý súdny človek si musí klásť otázku, kam by sa dostala rodina, ktorá by si na svoje bežné každodenné potreby požičiavala za 28 %“ (tamže, s. 26).

Politický komunikant sa usiluje navodiť dojem, že tvrdenie, ktoré obhajuje, je v súlade so všeobecne prijímanou mienkou, a preto musí byť správne (bez ohľadu na prítomnosť/neprítomnosť argumentácie).

V ďalšej časti bližšie poukážeme – upozorňujeme, že iba výberovo – na to, aké významové opozície a v rámci akých konkrétnych tém dominujú v aktuálne produkovaných komunikátoch v rámci politického diskurzu na Slovensku (porov. Orgoňová – Bohunická, 2007, s 96 – 99).

2.1. Socializmus verzus kapitalizmus

Táto opozícia je kardinálna, stojí na nej nielen aktuálny slovenský politický diskurz. Jej sila spočíva v hodnotovom pozadí. V porovnaní s obdobím spred roka 1989 došlo k posunu: socializmus sa u nás dovtedy unisono hodnotil ako správny, kapitalizmus ako nesprávny. Po roku 1989 došlo k zmene v prospech kapitalizmu. Socializmus sa stereotypne hodnotil ako spiatočnícke smerovanie, z čoho sa vyvodzovalo, že kapitalizmus je lepší pre budúce smerovanie krajiny (porov. Dolník, 2005, s. 56 – 57). V súčasnosti môžeme pri hodnotení socializmu a kapitalizmu evidovať v politickom diskurze minimálne dve tendencie, ktoré dynamizujú a redefinujú postoje k týmto dvom teóriám:

1. Pragmatický pohľad, ktorého ambíciou je eliminovať význam tejto opozície. Reprezentuje ho nasledujúci výrok:

„Je úplne jedno, či je mačka čierna alebo biela. Dôležité je, že chytá myši“ (R. F., Slovenský rozhlas, 13. júna 2001).

Politický komunikant nevyslovil tieto slová preto, že by nivelizoval jednotlivé teórie či politické ideológie, ale preto, aby si vytvoril manévrovací priestor, ktorý by mu umožnil osloviť voličov bez ohľadu na ich ideologické preferencie. Jeho zámerom bolo komunikovať s verejnosťou z pozície tzv. „catch all party“, t. j. politického subjektu, ktorého ambíciou je osloviť (doslova „zachytiť) čo možno najširší elektorát.

2. Globálna hospodárska kríza otvorila diskusiu o zlyhaní kapitalizmu ako politicko-ekonomického systému, ktorého nedostatky viedli ku kríze celosvetového rozmeru (implikácia: „vychýlenie kyvadla“ v neprospech kapitalizmu).

2.2. Poriadok/systém verzus neporiadok

Pre politický diskurz sú charakteristické nasledujúce antagonistické tendencie:

1. Politickí komunikanti reprezentujúci vládnu koalíciu sa usilujú navodiť dojem poriadku (či aspoň smerovania k poriadku), pri svojej argumentácii hovoria o zavádzaní poriadku, samozrejme, až po odstránení reálneho či proklamovaného neporiadku, ktorý zanechala predchádzajúca vládna politická reprezentácia (pozri napr. písanie tzv. „čiernych kníh“ novými ministrami po voľbách v roku 1998): *„Druhá vláda Mikuláša Dzurindu odviedla kus práce a prijala mnoho reformných návrhov. Urobil sa poriadok v sociálnych zákonoch v tom zmysle, že sme zamedzili ich zneužívaniu. Najmä v rokoch 1996*

– 1998 sme museli dať do poriadku aj tzv. invaliditu alebo čiastočnú invaliditu" (K. S., cit. podľa www.smk.sk, 29. júna 2007).
„Urobili sme si poriadok vo vládnej koalícii" (R. F., po skončení koaličnej krízy, Hospodárske noviny, cit. podľa www.hnonline.sk, 6. januára 2010).

O jestvujúcom poriadku hovoria predstavitelia vládnej koalície vo všetkých sférach. Synonymami slova poriadok sú výrazy *konsolidácia, upokojenie, stabilizácia, rast, nastolenie práva* a pod. Napríklad minister financií reagoval pri obhajobe štátneho rozpočtu na rok 2010 na kritiku zo strany opozície, ktorá tvrdila, že deficit štátneho rozpočtu je neprimerane vysoký, slovami:

„Táto vláda bude konsolidovať verejné financie, náš plán je veľmi ambiciózny a už v budúcom roku chceme priniesť rozpočet, ktorý bude znižovať deficit na úroveň 5,5 %, čo bude v rámci EÚ nadpriemerný výkon" (J. P., Slovenský rozhlas, 24. septembra 2009).

Exminister financií sumarizoval výsledky hospodárskej politiky slovami:

„Aj vďaka našim reformám a rastu sa vláde darí ľahko plniť maastrichtské kritériá" (I. M., míting s občanmi Veľkého Krtíša, apríl 2008).

Poriadok je dokonca deklarovaný ako raison d`être politického subjektu:

„Prvoradým programovým cieľom Smeru je nastolenie poriadku, spravodlivosti a stability" (R. F., ustanovujúci snem strany X v Stupave, 11. decembra 1999).

2. Naopak, predstavitelia opozičných subjektov sledujú zámer navodiť dojem neporiadku a nestability v politickom systéme krajiny, ako aj vo všetkých sférach verejného života. Opozičný politik napríklad vyčíta vládnej koalícii, že nerieši reálne problémy krajiny, no venuje sa nepodstatným kauzám:

„Vláda nemala riešiť Cmorika, vláda nemala riešiť pána Bútoru, vláda sa nemá vyhrážať občianskym aktivistom, vláda sa mala vyjadriť, prečo je taký neporiadok v zdravotníctve a či tá figúrka riaditeľa Všeobecnej zdravotnej poisťovne je tak bezvýznamná, že ňou budeme šibovať halabala a kvetnice nám budú padať" (M. Dz., tlačová beseda po stretnutí lídrov pravicovej opozície, 25. februára 2008).

Zaujímavá bola tematizácia poriadku v predvolebnej kampani strany X v roku 2002, keď jej predseda R. F. – v alúzii na reklamu na čistiaci prostriedok – ponúkol vo volebnom spote ako metaforický prostriedok na riešenie problémov prášok na pranie s názvom „Majster Poriadok", ktorý bol v reklamnom spote použitý na vypranie tričiek, na ktorých boli odiózne hnedé škvrny a tváre politických oponentov strany X – M. Dz. a V. M. V prvej fáze zmizli z tričiek škvrny (metaforizovaný „neporiadok", spôsobený dvoma predchádzajúcimi vládnymi garnitúrami), v druhej fáze zmizli z tričiek celé tváre politických oponentov.

Retrospektívne sa dá obvinenie z destabilizácie a neporiadku využiť ako potenciálny argument v diskusii s politickými oponentmi:

„Chaos, v dôsledku ktorého vychádzajú na slobodu mafiáni, je výsledkom osemročného pôsobenia Jána Čarnogurského a Daniela Lipšica vo vedení rezortu spravodlivosti" (Š. H., TV Markíza, 18. mája 2008).

Prvým krokom politických subjektov, ktoré sa po voľbách presunú z opozičnej do koaličnej časti politického spektra, je kritika prechádzajúcej vládnej moci a jej obvinenie zo šírenia neporiadku:

„My musíme povedať na rovinu, kde sa nachádzame. V roku ´94 ste zdedili skonsolidované hospodárstvo, my zdedíme rozbité hospodárstvo. Vy nesiete zodpovednosť za to, v akom stave hospodárstvo je... (B. Sch., STV 1, 9. novembra 1998).

Významová opozícia poriadok/systém verzus neporiadok, chaos, korešponduje s jedným zo základných znakov sveta, ktorý sa prostredníctvom politických prejavov vytvára – a tým je koherentnosť (bližšie pozri Lotko, 2004, s. 120). Podľa Lotka „postulovaný svet v politických prejavoch je súdržný, spojitý, homogénny, usporiadaný, aby recipient mal optimistický pocit uspokojenia, že tomu svetu rozumie" (tamže).

2.3. Slová verzus činy (kritika verzus riešenie situácie)

Slovo je základným prostriedkom politickej moci. Táto verbálna podstata politickej moci je vnímaná a hodnotená spoločnosťou prevažne negatívne. V politickom diskurze sa totiž často vytvára dis-

krepancia medzi verbálnymi vyjadreniami politických komunikantov a realizáciou verbálne proklamovaných programov a zámerov. Markantne sa táto diskrepancia prejavuje predovšetkým pri komparácii miery sľubov politického komunikanta v predvolebnom období a naplnenia týchto sľubov v nasledujúcom (štvorročnom) období participácie na vládnej moci. Tento stereotyp vo vnímaní politickej reality si uvedomuje aj predstaviteľ opozície, keď tvrdí:

„Nuž tých sto dní prezrádza, že vláda je populistická, že Ficova vláda neustále hľadá nepriateľa, a tretím znakom, ktorý je možné spomenúť, je, že oklamal ľudí. Iné sľuboval vo volebnej kampani, iné napísal do programu vládnej koalície a teraz robí niečo úplne iné“ (B. B., Televízna stanica Duna TV, 11. októbra 2006).

Eklatantným príkladom, demonštrujúcim uvedenú diskrepanciu, je v slovenskom politickom diskurze prísľub politického subjektu v predvolebnej kampani o dvojnásobných platoch, ktoré budú realitou, ak bude mať tento subjekt po voľbách rozhodujúci podiel na vládnej moci. Tento sľub sa napokon nepodarilo naplniť. Diskrepanciu medzi verbálnou rovinou a rovinou realizácie sa politický komunikant reprezentujúci politickú stranu Y (zároveň autor sľubu) pokúsil zdôvodniť dobrým úmyslom:

„Myslel som to úprimne. Nepovedal som to v opojení z tribúny. Vzišlo to z dielne jednej odbornej skupiny SDK. Počítali to viacerí ľudia možno s priveľkou mierou optimizmu“ (M. Dz., SME, 18. júla 2007).

Oveľa sofistikovanejšie sa politický komunikant vyjadril vtedy, keď poukázal na skutočnosť, že nie každý predvolebný sľub sa dá splniť na 100 %. Na 40-percentnom splnení sľubu o dvojnásobnom zvýšení platov má svoj podiel rast nominálnych miezd, ale i vytvorenie množstva miest vo verejnoprospešných prácach, kde je veľmi nízka mzda. Argumentuje tiež tým, že vo vládnej koalícii nebol iba politický subjekt, ktorý reprezentuje a v mene ktorého pred voľbami vyslovil svoj sľub:

„Pod tento záväzok sa nepochybne podpísala skutočnosť, že súčasná vládna koalícia nie je len vládou SDK. Je to veľmi široká koalícia“ (M. Dz., SME, 17. mája 2002).

Verbálna ekvilibristika pomáha politickým komunikantom ospravedlniť rozpor medzi sľubmi a realitou, no zároveň má aj negatívnu implikáciu v podobe nedôvery potenciálneho elektorátu voči politikom a politike ako takej. Tento fakt si uvedomujú aj samotní politickí komunikanti, ako o tom svedčia nasledujúce vyjadrenia:

„Apatia voličov dosiahla takú mieru, že sa už nezaujímajú o verejné dianie“ (D. L., SITA, 28. januára 2009).

Metaforickým označením nedôvery verejnosti voči spôsobu spravovania vecí verejných sa stal emblematický výraz „blbá nálada“, ktorý ako prvý použil M. Dz.

Politickí komunikanti často využívajú argumenty typu *často chodím medzi ľudí/rád načúvam ľuďom/počúvam ľudí veľmi pozorne/chodím po nemocniciach, po závodoch, po školách* a pod., aby nimi vyjadrili, že napriek dištancii medzi politickými elitami a verejnosťou nestratili kontakt s realitou, t. j. že si uvedomujú záväznosť sľubov daných verejnosti. Napríklad:

„Vždy je dobré, keď človek z bavoráka vyjde na ulicu. Nikomu z nosa ani z hrebienka neubudne, keď tu a tam pôjde do obchodu alebo na trhovisko. Nakupoval som v nákupnom centre, na trhu a mal som z toho radosť. Ľudia vám povedia bársčo a o toto ide“ (M. Dz., TA3, 30. decembra 2009).

Na významovej opozícii slová verzus činy býva postavená útočná stratégia opozičných strán proti aktuálnej vláde, nesúca sa v duchu presvedčenia „plno predvolebných sľubov a nič nerobíte“. Konkrétne si to možno všimnúť na replikách typu:

„Sto dní novej vlády je sto dní pochybností a dôkazom toho, že je ľahké niečo sľúbiť, ale ťažké to naozaj splniť“ (B. B., rozhlasová stanica VIVA, 12. októbra 2006).

„Sto dní vlády pána Fica odhalilo v plnej nahote neschopnosť strany Smer, ktorá má dominantné postavenie vo vláde. Strana Smer nielenže neplní svoj volebný program, ale neplní ani tézy z programového vyhlásenia vlády“ (B. B., rozhlasová stanica Lumen, 11. októbra 2006).

V rétorike opozičných strán sa potom črtá opozícia *budovanie* verzus *ničenie*, resp. *ničnerobenie*.

Politickí komunikanti z opozičných subjektov reagujú tak na úspechy vlády, ako aj na jej neúspechy. Oveľa jednoduchšia je ich pozícia kritikov negatívnych výsledkov vlády, pretože upozorňovanie na nedostatky vládnej moci je kvintesenciou rétoriky opozície:

„Populizmus pána Roberta Fica, korupcia, klientelizmus, neschopnosť prijímať niekedy ťažké, ale nevyhnutné opatrenia ekonomicky, sociálne aj morálne ničí Slovensko“ (M. Dz., tlačová konferencia SDKÚ-DS, 7. decembra 2009).

Opoziční politickí komunikanti ale musia reagovať aj na úspechy vlády. Ako najúčinnejšia sa v takýchto prípadoch javí stratégia čiastočného, resp. úplného privlastnenia si podielu na dosiahnutých pozitívnych výsledkoch. Príkladom môže byť komunikačná stratégia slovenských opozičných subjektov v období rokov 2006 – 2008, t. j. v období hospodárskeho rastu, keď opozičné politické subjekty unisono tvrdili, že hospodárske výsledky sú primárne zásluhou hospodárskych, daňových, sociálnych či zdravotníckych reforiem realizovaných v období, keď participovali na vládnej moci:

„Stanovenie novej centrálnej parity slovenskej koruny je najmä dôsledkom reforiem uskutočnených predchádzajúcou vládou.(...) Ide o nepriamy dôkaz o minimálne dvoch veciach, o efekte uskutočnených reforiem na vysoký rast a zhodnocovanie koruny, ale aj o tom, že SR má šancu napodobniť írsky príklad“ (I. M., SITA, 18. marca 2007).

(Opozičné strany idú často dokonca ďalej, keď sa usilujú, aby sa súčasťou politického diskurzu stalo všeobecne akceptované presvedčenie, že vláda nielenže nerobí nič, ale dokonca ruší, ničí, deštruuje to, čo bolo za predchádzajúcej vlády úspešne vybudované.)

2.4. Chudoba verzus bohatstvo

Polarizácia politického spektra na osi *ľavica* verzus *pravica* vedie v politickom diskurze k tematizácii opozície *chudoba* verzus *bohatstvo*. Stereotypne sa ľavicoví politickí komunikanti vnímajú ako obhajcovia a zástancovia priemerne majetnej až nemajetnej sociálnej vrstvy spoločnosti, kým pravicoví politickí komunikanti sú stereotypne považovaní za reprezentantov stredných a z hľadiska majetku bohatších vrstiev spoločnosti.

Opozícia chudoba verzus bohatstvo má celý rad podôb, prítomných a tematizovaných v politickom diskurze. Prvou z nich je klasifikovanie politického odporcu ako bohatého človeka, čo ho má deklasovať v očiach majoritnej časti spoločnosti:

„Môj osobný názor – vzhľadom na to, čo sa všetko dialo okolo Slovenského plynárenského priemyslu (SPP) – mimoriadne bohatým človekom je pán Mikloš, možno bohatším ako pán Mečiar“ (R. F., tlačová beseda strany SMER-SD, február 2003).

„Vy chcete povedať, že pán Mikloš je chudobný človek? Mám mu posielať 5 000 mesačne, aby sa mu lepšie žilo? Veď už prestaňme žartovať v tejto veci“ (R. F., cit. podľa www.politika.fmg.sk, 27. marca 2008).

Ďalšou podobou či transformáciou opozície chudoba verzus bohatstvo je opozícia *sociálny* verzus *antisociálny*. Pravicové subjekty, resp. vlády sú často označované za antisociálne:

„... za sociálnu trestnú činnosť nesie zodpovednosť antisociálna politika vlády Mikuláša Dzurindu“ (R. F., TASR, 25. februára 2004).

Naopak, ľavicové subjekty deklarujú zámer budovať silný, resp. moderný sociálny štát:

„Rozhovory ukázali, že práve koalícia v zložení Smer-SD, SNS a ĽS-HZDS umožní v najväčšej miere realizovať program moderného sociálneho štátu, posilní princíp solidarity v spoločnosti a zabezpečí spravodlivejšiu distribúciu výsledkov ekonomického rastu“ (R. F., SME, 29. júna 2006).

Asymetria, ktorá v kontexte binárnej opozície chudoba verzus bohatstvo vzniká medzi ľavicovým a pravicovým politickým komunikantom, jednoznačne favorizuje ľavicového komunikanta, najmä ak si uvedomíme entymématické vnímanie skúmanej opozície (bohatstvo je negatívnym členom opozície, archetypálne sa mu pripisujú negatívne atribúty – chamtivosť, necitlivosť, bezohľadnosť, snobstvo…, kým chudoba je pozitívnym členom opozície, archetypálne sa jej pripisujú pozitívne atribúty – čestnosť, poctivosť, skromnosť, pokora…). Pravicoví politickí komunikanti musia uvedenú asymetriu eliminovať. Súčasťou ich komunikačnej stratégie je preto tematizovanie iného stereotypu, podľa ktorého pravica musí šetriť, aby ľavica mala z čoho rozdávať. Ďalšou možnosťou reakcie na asymetriu je ofenzívne vyhlásenie:

„Hlavným programovým cieľom vlády bol sociálny štát. Po dvoch rokoch vidíme v zásade ten istý štát ako v roku 2006. Neexistuje nič ako sociálny štát Roberta Fica, iba marketingová bublina" (M. Dz., tlačová beseda SDKÚ-DS, 4. júla 2008).

Ďalšou podobou opozície chudoba verzus bohatstvo je opozícia *míňanie* verzus *šetrenie* (míňanie je považované za cestu od bohatstva k chudobe, šetrenie má opačný efekt – od chudoby k bohatstvu). Konotácie oboch výrazov svedčia o tom, že ani jeden z členov nie je hodnotovo neutrálny. Míňanie sa v politickom diskurze tematizuje prevažne ako negatívny jav:

„Verejnosť je masírovaná kampaňou, ktorá tvrdí, že míňať peniaze je najúčinnejším nástrojom boja proti kríze. Ficova vláda rozhadzuje, plytvá a kradne tak, že to nadobúda makroekonomické rozmery a nečinnosť v oblasti potrebných rozpočtových úspor a škrtov dokonca vydáva za protikrízovú politiku" (I. M., www.hnonline.sk, 31. augusta 2009).

„Míňanie" je tu chápané ako synonymum nadmernej, neprimeranej spotreby (rozhadzovania, plytvania), ba dokonca sa usúvzťažňuje s krádežou.

Šetrenie je vnímané (nie vždy!) ako pozitívny člen analyzovanej opozície, šetriť znamená obmedzovať spotrebu, neplytvať, sporiť, t. j . akumulovať prostriedky:

„Je úplne jednoznačné, že nastal čas skromnosti. Každý v štátnej správe a do veľkej miery aj vo verejnej správe musí pocítiť, že musíme šetriť" (P. K., STV 1, 8. marca 2009).

Na druhej strane výraz „šetrenie" má okrem pozitívneho významu aj negatívny významový odtienok (neposkytnúť niekomu to, čo si spravodlivo zaslúži). V konfliktnom diskurze je, samozrejme, oveľa frekventovanejší práve tento negatívny významový odtienok:

„Vláda nešetrí na sebe, ale na ľuďoch. Sociálne výdavky rastú len o dve percentá. Vláda tak šetrí na deťoch, mladých, rodinách či dôchodcoch. Vláda naopak nešetrí na kapitálových výdavkoch" (I. M., SITA, 13. decembra 2007).

2.5. Demokracia/sloboda verzus diktatúra

Poslednou opozíciou, ktorej budeme venovať pozornosť[2], je binárna opozícia *demokracia/sloboda* verzus *diktatúra*. Hneď na úvod treba podotknúť, že sémanticky zaťažená býva predovšetkým v autokratických, resp. diktátorských a totalitných politických režimoch. V slovenskom politickom diskurze sa neobjavuje v takejto vyhrotenej podobe, tematizuje sa skôr v rozličných substitúciách, napr.:

- demokratická opozícia verzus nedemokratická vládna moc (táto podoba analyzovanej opozície bola prezentovaná predovšetkým médiami v období rokov 1994 – 1998),
- ekonomická sloboda verzus neprimerane veľké zásahy štátu do ekonomiky,
- právny štát verzus nízka vymožiteľnosť práva,
- sloboda slova verzus zásahy štátu do slobody slova (predovšetkým vo vzťahu k médiám; táto opozícia sa tematizovala najmä pri novelizácii tlačového zákona, konkrétne išlo o tzv. právo na odpoveď),
- obsadzovanie postov na základe odbornosti verzus politické nominácie (niekedy bez ohľadu na odbornosť) atď.

Zaujímavým javom súvisiacim s prítomnosťou opozície demokracia/sloboda verzus diktatúra v politickom diskurze je tendencia dosadzovať na pravú stranu tejto opozície vládnu koalíciu, a to bez ohľadu na to, ktoré politické subjekty ju v danom čase predstavujú.

V rokoch 1994 – 1998 sa hovorilo i o tzv. *akčných päťkách*[3]*:*

„Akčné päťky vládnej koalície vymieňajú po Slovensku ľudí všade. Nie je to len štátna správa. Vymieňajú každého – obvodného lekára, vrchnú sestru, hygienika, veterinára, správcu múzea, školského inšpektora, šéfa štátneho majetku a správcu jeho skladu, ich plemenného býka, veliteľa civilnej obrany,

[2] Našou ambíciou nie je vyčerpať celý arzenál opozícií formujúcich podobu politického diskurzu, ale poukázať na fungovanie niektorých fundamentálnych opozícií a ich reflexiu v politickom diskurze na Slovensku. Orgoňová a Bohunická (2007, s. 98 – 99) poukazujú aj na ďalšie opozície, napr. legálny verzus nelegálny, zamestnanec verzus zamestnávateľ, ku ktorým by sme mohli pripojiť opozície moderný verzus nemoderný, minulosť verzus budúcnosť, stabilita verzus zmena a ďalšie.

[3] Išlo o neformálne personálne zoskupenia zložené z miestnych funkcionárov vtedajších vládnych politických subjektov, ktoré realizovali predovšetkým personálne výmeny na úrovni jednotlivých okresov.

riaditeľku Slovenskej filharmónie, riaditeľa Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie, okresného hlásnika, horára i jeho psa, skrátka všetkých. A vymenúvajú na ich miesta svojich. Akých? Nuž takých – na svoju alegorickú podobu" (F. Š., SME, 7. apríla 1995).

V rokoch 1998 – 2002 sa zase deficit demokracie na strane vládnej moci personifikoval s *koaličnou radou* (dávali sa jej prívlastky ako všemocná, všemohúca):

„Súčasne tento podiel poskytuje verejnosti aj informácie o stave ekonomiky, pretože v prípade recesie vláde neostáva nič iné, iba uprednostňovať tieto výdavky a odsúvať kultúru na okraj pozornosti. Vláda to môže priznať alebo sa to môže pokúšať pred verejnosťou utajiť. Ale čísla sú v tomto prípade faktorom, ktoré ani všemocná koaličná rada nemôže ohnúť na svoju predstavu..." (D. J., cit. podľa www.nrsr.sk, 15. 3. 2006).

Vo volebnom období 2006 – 2010 médiá poukazovali na politický vplyv *strany X*:

„Mocenskú mapu Slovenska ovládol Fico. Mocenské nitky v štáte sa po župných voľbách dostali do rúk jednej strany. Smer ovládol kraje po tom, čo získal prezidentský úrad a rozhoduje v parlamente" (Pravda, 30. novembra 2009).

Na opačnú (ľavú) stranu opozície demokracia/sloboda verzus diktatúra býva najčastejšie dosadzovaná politická opozícia (často bez ohľadu na to, ktoré strany sú aktuálne v opozícii). Tento jav súvisí pravdepodobne s archetypálnym pocitom ohrozenia slabšieho a solidarity so slabším, znevýhodneným, minoritným a pod.

3. ZHRNUTIE

Cieľom tohto príspevku bolo definovať binárne opozície, pomocou ktorých sme sa pokúsili vymedziť niektoré východiská recepcie a následnej analýzy politického diskurzu, a to primárne na Slovensku. Uvedené opozície nepredstavujú, samozrejme, vyčerpávajúci sumár, ide skôr o náčrt, ktorého cieľom je poukázať na obsahovo-komunikačné zložky tvoriace východiská pre napĺňanie persuazívneho zámeru politických komunikantov v podmienkach súčasného politického diskurzu na Slovensku.

Charakteristika a analýza špecifického a jedinečného obrazu slovenskej verejnej politickej komunikácie môže byť kľúčom na interpretáciu politických komunikátov, ktoré vznikli v podmienkach politickej situácie na Slovensku, ako aj východiskom komparatívnej analýzy slovenského a inojazyčného politického diskurzu. Domnievame sa, že jeho výsledkom by okrem postihnutia diferencií a kultúrno-politických špecifík bola aj identifikácia analógií a univerzálnych konštánt prítomných v politickom diskurze.

Literatúra

Aristoteles (1999). *Rétorika. Poetika.* Praha: Rezek.

Bartošek, J. (2007). Přesvědčování a manipulace v politické žurnalistice. In: *Od informace k reklamě.* Ostrava: Ostravská univerzita, 51-104.

Dzurinda, M. (2002). *Kde je vôľa, tam je cesta. Môj maratón.* Levice: Vydavateľstvo L. C. A. Koloman Kertész Bagala.

Dolník, J. (2005). Pragmatika presvedčovania. In: *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích.* Ostrava: Ostravská univerzita, 54-59.

LOTKO, E. (2004). *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Orgoňová, O., Bohunická, A. (2007). Obsahové, pragmatické a jazykové východiská recepcie súčasného politického diskurzu na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca.* 36. Bratislava: Stimul, 91-108.

Marián Macho

SOME SEMANTIC OPPOSITIONS AND THEIR REFLECTION IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE IN SLOVAKIA

Summary

We can characterize the political discourse on the basis of several methodological resources, but its characterization in terms of determination of binary oppositions comes across as the most suitable. We start from the assumption that the immanent quality of political discourse is its contradiction. This assumption qualifies us to determine several oppositions by which we try to reflect the resources of reception and following analysis of political discourse, primarily in Slovakia, but – whereas the determinants of political interaction have wider, more general scope – within the larger context even without the territorial bond. In the contribution, we concentrate more closely on the following oppositions: socialism versus capitalism, criticism versus solution of situation, poverty versus wealth, democracy versus dictatorship. The characteristics and the analysis of specific and unique reflection of public Slovak political interaction can be the key to interpret the political texts that were originated in conditions of political situation in Slovakia, as well as the resource of the comparative analysis of Slovak and foreign-language political discourse.

Marián Macho
Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre, Slovensko
mmacho@ukf.sk

Jean-Paul Meyer

TINTIN ET LE FUTUR ANTÉRIEUR : DE LA CONJECTURE À L'ANAPHORE

La fréquence du future antérieur (FA_C) est exceptionnel dans les Aventures de Tintin. Ce temps modal épistemique (*Il aura monté dans la voiture qui l'attendait ici.*) est très représenté vu sa fréquence et les contextes dans lequels il apparaît. Il est également atypique étant donné que la majorité de ses occurrences est présentée sans aucune marque de plausibilité.
Dans Tintin, le FA_C assume trois fonctions essentielles. Un rôle logique, marqué par inférence, et destiné à valider les hypothèses de l'orateur-enquêteur qui est Tintin ; une fonction narrative, qui accélère la progression du récit en permettant au texte de remplacer l'image ; et enfin un rôle sémantique, reposant sur la relation anaphorique texte-image et relayée par l'iconicité de la modalité épistémique. Le FA_C, se référant à une scène manquante, rend l'événement existant et le met pratiquement dans la chaîne d'images narratives.
Mots clés: future antérieur, conjecture, anaphore, image narrative

Le futur antérieur conjectural est un temps étrange. Formé pour émettre une supposition sur un fait passé, il est construit comme un passé composé dont l'auxiliaire est au futur. En cela, il permet de dédoubler le moment d'énonciation et de projeter dans le futur le moment présumé de la fin de la supposition[1].

Par rapport au futur antérieur temporel, par exemple
Dans quelques heures, le « Ramona » aura disparu corps et biens...
(CS51D4, Rastapopoulos[2])

où c'est le point de référence qui est décalé dans le futur (et où par conséquent la temporalité à venir est décisive), le futur antérieur conjectural, par exemple
Nestor se sera fait du mauvais sang pour d'innocentes gamineries...
(CS61D4, Haddock)
reporte à plus tard (mais sans aucunement le situer dans le temps[3]) le moment où l'évènement, qui est déjà accompli, pourra être dit accompli. Dans le futur antérieur conjectural, l'advenu prédomine et la temporalité ne joue qu'un très petit rôle.

Le report *sine die* de la fin de la supposition fait donc de ce temps verbal un irremplaçable vecteur d'inférence[4] :
Je parie que c'est Tintin qui a fait le coup : il se sera enfui quand il nous aura entendus.
(IN51B1, Müller)

Est-ce pour cela qu'il est si massivement représenté dans les *Aventures de Tintin* ? Avec près de cinquante occurrences au long des 23 albums de la série, dont quelques emplois très inattendus, le futur antérieur conjectural peut être considéré comme une constante de l'œuvre. La conjecture est à n'en pas douter une modalité d'action qui convient au personnage de Tintin, à ses aventures et ses enquêtes. Ne faut-il pas aussi voir dans cette fréquence la marque d'un fonctionnement particulier du récit iconotextuel, voire pour Hergé la manière de délivrer un message implicite ? Nous aurons à répondre à ces questions, non sans avoir tout d'abord analysé le corpus que forment les occurrences recensées dans l'ensemble des

[1] Avec plus de poésie, Taji [2003 : 40] explique que le futur antérieur conjectural est fait « pour réserver ou atténuer notre jugement définitif sur un évènement passé » lorsque « nous nous en remettons à l'avenir [...] en attendant sa confirmation ultérieure ».

[2] Toutes les références aux albums de Tintin renvoient à l'édition historique Casterman. Chaque album est codé en deux lettres (ici CS pour *Coke en stock*, voir *infra* la liste des albums cités), puis vient le numéro de la page puis le code de la vignette (A, B, C pour les rangées de cases ; 1, 2, 3 pour le numéro d'ordre dans la rangée.)

[3] Pour Wilmet, l'évènement antérieur est enregistré « sous bénéfice d'inventaire. » [1997 : 380].

[4] L'énoncé, ne pouvant être vérifié au moment de l'énonciation, exprime une vérité annoncée comme différée. [cf. Dendale, 2001].

albums, puis répertorié les fonctions assignées au futur antérieur dans les phylactères et les cases. En examinant plus longuement certains contextes d'emploi qui permettent d'expliquer le rôle référentiel du futur antérieur conjectural, il sera alors temps de se demander si une anaphore peut être conjecturale.

1. LE TEMPS DE LA RECONSTITUTION

Le futur antérieur conjectural est un emploi modal du futur antérieur. Si du point de vue temporel il est généralement associé au passé composé[5], sa valeur le tourne du côté de la conjecture, c'est-à-dire de l'hypothèse non avérée, de la supposition[6]. L'appellation *futur antérieur conjectural* (désormais FA_C) est d'ailleurs reconnue par la plupart des auteurs[7], même si certains préfèrent le terme *épistémique*, qui rappelle que ce futur est souvent en concurrence avec la modalité épistémique du verbe « devoir » au passé composé : *Il sera venu hier* / *Il a dû venir hier*[8].

Plusieurs grammaires de référence expliquent la valeur conjecturale du futur antérieur en la dérivant du futur de supposition. C'est le cas de Wagner & Pinchon [1978 : 357] ou de Riegel et al. [2009 : 553], ainsi que de Grevisse & Goosse [2007 : 1097] pour qui la tournure sert à « exprimer l'explication probable d'un fait présent ». Un problème se pose toutefois, dans cette dérivation, à cause de la substitution opérée entre fait présent (futur conjectural) et fait passé (futur *antérieur* conjectural). S'il est généralement admis que le futur antérieur puisse « exprimer une supposition qui porte sur le passé » [Riegel *et al*., 2009 : 554], c'est parce que « l'ignorance [du] fait passé sera dissipée dans l'avenir » [Martin, 1992 : 141]. Or cette dernière condition n'est que très rarement réalisée : il lui suffit généralement d'être présumée, voire garantie, comme nous le verrons dans le corpus étudié.

Le FA_C, en tant que présomption posée sur le passé, fonde les énoncés qui cherchent à expliquer après coup un enchainement de faits, sur le modèle de la reconstitution, du soupçon, ou encore de la scène finale de l'enquête.

Mais alors, j'y songe, le petit papier... se sera envolé lorsque je suis entré, la première fois, dans mon bureau, pour y prendre ma loupe !...

(CO7B2-B3, Tintin)

Dans ce type de discours, la légitimité de l'explication, son acceptabilité en quelque sorte, est proportionnelle à l'autorité de l'énonciateur[9].

– En effet, dit James Starr, tout s'explique. Un hasard a révélé à Silfax l'existence du nouveau gisement. Dans son égoïsme de fou, il aura voulu s'en constituer le défenseur. Vivant dans la houillère, la parcourant nuit et jour, il aura surpris votre secret, Simon, et su que vous me demandiez en toute hâte au cottage. De là, cette lettre contradictoire de la vôtre ; de là, après mon arrivée, le bloc de pierre lancé contre Harry et les échelles détruites du puits Yarow [...].

– Vous venez de raconter les choses comme elles ont évidemment dû se passer, monsieur James, répondit Simon Ford.

Jules Verne, *Les Indes-Noires*, chap. 20.

On voit à travers cet exemple que le FA_C prend dans l'énoncé une valeur performative, se proclamant à la fois conjecture et explication, et rendant caduque l'attente d'une vérification à venir. Cette vérification ne viendra pas, elle est déjà là. Autrement dit : il n'y en aura pas d'autre.

---

5 Voir Riegel *et al*., 2009 : 554, mais aussi Steinmeyer, 1987.

6 D'après Weinrich [1989 : 158], ce qui caractérise le mieux le futur antérieur conjectural est l'incertitude.

7 Voir Dendale [2001 : 2] pour une discussion à ce sujet.

8 C'est pour cette raison que Wilmet [1976 : 41-60] ne reconnait pas tout à fait l'appellation *conjectural*. Classant lui aussi les formes épistémiques du futur antérieur dans les emplois « à sens de passé composé », il considère leur valeur aspectuelle comme « restrictive » : le locuteur « refuse d'entériner l'évènement passé ou son résultat présent » [58].

9 Dendale [2001 : 15] rappelle à ce propos que « la conclusion qui est formulée, si elle a été obtenue de façon rapide, est avancée très souvent de façon très assurée par le locuteur – peut-être justement à cause de cela – et parait alors se fonder sur une grande confiance – vraie ou feinte – en ce qu'il dit. »

La possibilité d'une « explication conjecturale » provient du processus inférentiel particulier actionné par le futur antérieur. Comme cela a souvent été montré[10], le FA_C repose sur une inférence abductive, l'abduction étant ce mode de raisonnement qui prend pour point de départ une hypothèse tenue pour (ou imposée comme) plausible. Dans une situation d'ignorance, il ne peut d'ailleurs guère y avoir d'autres sortes d'hypothèses que celle-ci. Mais la vérification ne peut être remise à plus tard, car il faut une explication. Si l'explication est acceptable, ou si, comme c'est souvent le cas, la stratégie communicative la fait accepter[11], la plausibilité se transforme en vérité[12] (voir la citation de Verne ci-dessus).

Dans un article consacré à l'expression de la conjecture en français, Bellahsène propose de considérer deux types de contextes d'ignorance dans lesquels le futur conjectural se manifeste : l'un permettant la vérification de l'hypothèse, et l'autre autorisant la supposition non vérifiable [2007 : 256]. Nous verrons dans notre troisième partie que, contrairement aux situations de communication courante que Bellahsène étudie, et des calculs cognitifs du premier type qui les accompagnent, les aventures et le personnage de Tintin constituent un contexte du deuxième type.

2. LE FUTUR ANTÉRIEUR DANS LES *AVENTURES DE TINTIN*

On dénombre 71 occurrences de futur antérieur dans l'ensemble des aventures, dont 23 seulement sont à valeur temporelle. Cela représente un total de 48 cas de FA_C (67,6%), près de la moitié (22 occurrences exactement) étant énoncés par Tintin lui-même. Le caractère remarquable de ces chiffres provient de la surreprésentation du FA_C. Les vingt-trois futurs antérieurs temporels constituent un volume normal pour une œuvre narrative de cette ampleur, avec une fréquence moyenne d'une occurrence par album. En revanche, les 48 FA_C sont un échantillon « anormal », aussi bien dans leur rapport global (plus de 2 FA_C sur 3 futurs antérieurs) que dans leur fréquence moyenne (plus de 2 par album). Cela signifie que Hergé fait le choix de cette forme verbale avant tout pour sa valeur modale, et qu'elle devient pour lui, du point de vue formel, un outil stylistique et énonciatif de premier ordre[13]. Du point de vue thématique et diégétique, il n'est pas inutile de signaler qu'elle traduit chez Tintin une sorte de don, au service de sa puissance d'investigation[14].

L'un des éléments qui corroborent l'argument du FA_C en tant qu'outil chez Hergé (c'est-à-dire comme procédé narratif conscient et non comme tic verbal) est le fait que la fréquence des occurrences chute brutalement à mi-parcours des aventures de Tintin, précisément après le cycle du trésor. L'installation à Moulinsart après la découverte du trésor de Rackham le rouge (à partir de l'aventure des *7 Boules de cristal*) signifie la fin des enquêtes et des chasses, et donc la fin des FA_C fréquents (ils ne réapparaitront que dans un sursaut provoqué par l'affaire des *Bijoux de la Castafiore*.)

Un autre point remarquable est la présence ou non d'un marquage du degré de probabilité de la conjecture[15]. Non seulement une forte proportion des cas de FA_C se présente sans marquage, mais on peut ajouter, comme preuve supplémentaire de la puissance conjecturale de Tintin, que seuls trois des FA_C qu'il produit sur l'ensemble des albums comportent un marqueur.

Ce marquage fonctionne comme une sorte d'« indice de confiance », que le locuteur applique à son affirmation afin de faire état du degré de doute dans lequel il tient son propre énoncé. Il se présente sous deux formes habituelles : l'une est d'ordre lexical, réalisée par un adverbe (*sans doute*, *surement*, *probablement*, etc.) ; l'autre est d'ordre syntaxique, et consiste généralement en un embrayeur (*je suppose*, *à mon avis*, etc.). Comparons les trois exemples suivants, typiques de leur catégorie.

---

[10] Voir Dendale & De Mulder, 1996, et surtout Desclés & Guentchéva, 2001 : 104-106 pour une démonstration très complète.

[11] Dans le domaine de la fiction, c'est le contrat narratif qui la fait accepter.

[12] Lacan insiste sur ce point, dans « Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956 » (*Écrits*, 1966, 459-491), en rappelant : « La conjecture n'est pas l'improbable : la stratégie peut l'ordonner en certitude » [472].

[13] Plusieurs temps verbaux, en particulier l'imparfait, jouent ce rôle dans *Tintin* et dans la BD. Voir Meyer, 2003 et Meyer, 2008.

[14] N'oublions que Haddock et Milou le comparent plusieurs fois à Sherlock Holmes.

[15] Ce que Morency [2010 : 209] appelle « les expressions facilitant la lecture épistémique ».

Exemple de marqueur de probabilité de forme lexicale (7 cas sur 48 / 14,5%) :
Ils seront probablement partis pour le Caire.
(CP5D2, Lettre du chef de la secte Kih-Oskh)

Exemple de marqueur de probabilité de forme syntaxique (4 cas sur 48 / 8,5%) :
Je me demande si Tournesol sera venu nous attendre...
(AT3B4, Tintin)

Exemple d'absence de marquage de probabilité (37 cas sur 48 / 77%) :
Excusez-moi : j'aurai mal compris...
(SO5C3, Tintin)

Trois remarques s'imposent à propos de l'indice de probabilité. On peut tout d'abord vérifier, chose que l'analyse pragmatique a montrée depuis longtemps, que le marqueur est un signe de doute. Que l'adverbe soit *sans doute* ou *certainement* n'y change rien : dès lors qu'un indice est présent, il signale la probabilité. Par conséquent, l'absence de marquage peut seule signaler la certitude. Du point de vue du locuteur, le fait d'énoncer un FA_C sans indice de probabilité indique l'affirmation d'une certitude, ou tout au moins affirme un refus de prendre en charge la probabilité.

On peut à partir de là expliquer un peu mieux pourquoi la quasi-totalité des occurrences recensées chez Tintin se présente sans aucun marquage. Il y a en effet deux cas où Tintin se permet de négliger (parfois outrageusement !) la probabilité : soit parce qu'il veut imposer son hypothèse (nous reviendrons plus loin sur ce point), soit parce qu'il sait, au moment d'exprimer une supposition, qu'elle n'en est pas une. Ce savoir lui vient de son statut de représentant du narrateur[16], de voix narrative procurée en quelque sorte, qui fait déteindre sur lui un peu de l'omniscience du locuteur invisible.

La troisième remarque que l'on peut faire à ce stade concerne les cas de FA_C chez les autres personnages des aventures. Chez eux en effet les conjectures sont toujours hasardeuses, et presque toujours fausses. Mieux : c'est le plus souvent l'image qui, en contrepoint de leur énoncé conjectural, leur donne tort, l'effet de contradiction texte-image étant l'une des fonctions assignées au FA_C.

3. QUELQUES FONCTIONS DU FA_C DANS LES AVENTURES

En analysant les divers contextes d'apparition des énoncés au FA_C dans les séquences de cases, on repère quatre types de relations texte-image (RTI) mettant en scène la modalité conjecturale : l'information, l'inférence, l'enchainement et la progression.

3.1. L'information

La relation d'information est d'ordre scénique ; elle concerne les savoirs dont disposent respectivement le lecteur et les protagonistes de l'histoire. Dans un grand nombre des FA_C énoncés par les locuteurs au sein des aventures de Tintin, l'image contredit la valeur conjecturale de l'énoncé. Le procédé reprend un ressort courant de la RTI, celui du conflit affiché entre les deux vecteurs de la représentation. Dans le cas du FA_C, le principe est simple : un protagoniste énonce une supposition mais dans le même temps l'image lui donne tort[17]. Hergé utilise le FA_C pour créer des effets de double lecture ou d'identification à Tintin (connivence, inquiétude, admiration, etc.), mettant certains personnages en désavantage par rapport au lecteur, ou au contraire avantageant le héros par rapport au narrataire. Le système fonctionne à trois niveaux et permet de comparer le savoir (S) du lecteur (L) à celui du protagoniste (P) qui énonce la conjecture.

[16] Rappelons que la bande dessinée, comme d'autres arts de la représentation parlée, est un système régi par le principe de « double communication ».

[17] Les cas où l'image donne raison au personnage sont rares, pour ne pas dire exceptionnels. On ne repère que deux exemples : dans *L'Ile noire*, 27A4 : *L'imbécile aura marché sur ce râteau*, et dans *On a marché sur la Lune*, 58B4 : *Il aura de nouveau perdu connaissance*.

►S_L=S_P. Le lecteur n'en sait pas plus que le personnage ; ce dernier fait une conjecture que le lecteur ne peut pas vérifier immédiatement mais qui se confirme plus loin ; le FA_C justifie donc par avance un élément de la narration. Exemple typique :
Le contact de l'eau l'aura ranimé.
(TA13B2, Bobby Smiles)
►S_L>S_P. Grâce à l'image, le lecteur en sait plus que le personnage ; ce dernier fait une conjecture dont le lecteur peut vérifier immédiatement la fausseté. Un cas typique de cette deuxième possibilité se trouve dans *Le Lotus bleu*. On y voit Tintin sortir sa tête d'un vase de Chine où il est caché, vase posé juste derrière des bandits qui déclarent :
Je crois que Tintin ne viendra pas. Non, il se sera méfié...
(LB55C2, Serviteur du Lotus Bleu)
►S_L<S_P. Le personnage (mais c'est alors toujours Tintin) en sait plus que le lecteur. Rien dans l'image (voire : aucune image) ne permet au lecteur de vérifier la conjecture, qui s'impose donc comme seul récit possible. Les cas sont nombreux. On les retrouvera plus loin dans la relation de progression, et également dans la dernière partie. Exemple typique :
Oui, on l'aura fait disparaitre !
(CO61C3, Tintin)

3.2. L'inférence

Le deuxième type de RTI mettant en scène la modalité conjecturale est l'inférence. Dans *Tintin*, cette relation d'inférence est d'ordre épistémique, au sens où elle porte sur des faits ou des paroles antérieurs afin de les expliquer. On peut donc la rapprocher de la situation S_L<S_P évoquée à l'instant : la relation d'inférence est en effet réservée à Tintin, et elle a pour but de révéler au lecteur les informations qui lui sont nécessaires pour se hisser au niveau du héros. Exemple parmi d'autres :
Le thé !... Il aura bu du thé qui était répandu à terre !...
(LB12B3, Tintin)
Comme d'autres héros d'aventures au statut démiurgique, ou d'autres enquêteurs tels que Holmes et Poirot, Tintin est en mesure d'expliquer un fait ou de reconstituer l'intégralité d'une scène à partir d'une abduction.

Cette faculté est essentielle à deux titres. D'une part elle qualifie le héros, le virilisant au travers de ses deux compétences aussi indissociables qu'insurpassables : le coup de poing et le coup de force. D'autre part elle garantit le récit[18], le héros-enquêteur étant celui qui (re)construit l'histoire en la (re)prenant à son début (c'est l'essence même du futur antérieur).
Voilà comment je reconstitue l'affaire. [...] Dans une lettre, notre ami décrit ses travaux à Topolino. Cette lettre aura été surprise par le domestique de Topolino, un Bordure nommé Boris, qui alerte les services secrets de son pays. Mais l'espionnage syldave a vent, lui aussi, de l'invention et envoie à Moulinsart un de ses agents. Celui-ci tombe là sur un rival bordure, qui le blesse.
(AT28C1-C2, Tintin)

3.3. L'enchainement

L'enchainement est un type de RTI général et trivial dans la bande dessinée, largement étudié par plusieurs spécialistes (Fresnault-Deruelle, Peeters, Groensteen, etc.). Rappelons qu'en BD, le passage d'une case à la suivante ou d'une séquence à l'autre est le vecteur fondamental de la continuité narrative. Dans l'enchainement, cette continuité est assurée par la traduction intersémiotique (au sens que Jakobson

[18] En contrepartie, le récit garantit l'hypothèse conjecturée et permet à l'enquêteur de ne pas se tromper. C'est l'un des secrets de l'abduction holmésienne. Voir à ce sujet Meyer-Bolzinger, 2012 : 36.

donne à ce terme) de l'information : ce qui est représenté sous forme graphique dans la case A est repris (sémantiquement parlant) sous forme linguistique dans la case B.

Avec le FA_C, cette RTI de type sémantique – et de facture très classique, somme toute –, bénéficie d'une qualification et d'une valeur renouvelées. En voici un exemple caractéristique, dont il faut cependant préciser le contexte :

Il aura de nouveau perdu connaissance...

(ML58B4, Baxter)

La scène se passe à la fois dans la fusée au moment de son retour vers la terre, et dans le poste de contrôle au sol. En raison du manque d'oxygène, les occupants de la fusée sont évanouis, seul Tintin est à la manœuvre, mais de plus en plus faible. Dans la case 58B3, précédant donc celle donnée en exemple, nous voyons Tintin évanoui sur son siège et appelé par radio depuis la terre. Dans B4, le directeur des opérations au sol (Baxter) conjecture ce qui s'est passé, donnant une explication à ce que le lecteur sait déjà.

Les exemples de ce type illustrent le phénomène de point de vue [Sthioul, 1998] lié aux temps verbaux. La conjecture que fait Baxter, raisonnablement fondée sur l'itération du phénomène (« de nouveau »), témoigne du changement de point de vue sur l'évènement. Dans le récit en images, ce changement se traduit par un montage par « champ-contrechamp » au sein de la séquence de cases, qui permet au récit de passer tout de go du cadre d'action [fusée] au cadre d'action [poste de contrôle] sans rupture de la continuité narrative.

3.4. La progression

Le dernier type de RTI que nous évoquerons ici est d'ordre diégétique. La relation de progression assurée par le FA_C généralise le phénomène d'enchainement conjectural évoqué à l'instant, mais en le systématisant sous la forme d'un procédé narratif. Dans les *Aventures de Tintin*, le FA_C énoncé par Tintin est en effet souvent employé pour raconter un évènement qui n'est pas représenté dans la séquence d'images. Plus précisément, Tintin formule au FA_C la reconstitution d'un segment de récit iconique qui fait défaut. L'exemple ci-dessous en est une expression typique :

Mais alors, j'y songe, le petit papier... se sera envolé lorsque je suis entré, la première fois, dans mon bureau, pour y prendre ma loupe !...

(CO7B2-B3, Tintin)

La séquence dont cet exemple est extrait couvre 23 cases, pratiquement deux planches complètes. Toutes les allées et venues de Tintin, entre son salon où il a posé le papier, et son bureau où il va chercher sa loupe, sont minutieusement détaillées[19]. Le seul évènement que le lecteur ne verra pas, car il n'est pas montré, est l'envol du petit papier sous l'effet du courant d'air.

Or ce courant d'air se reproduit un peu plus tard, et provoque le claquement de la porte qui effraie Tintin. De cela (« mais alors, j'y songe »), le jeune homme tire par abduction une règle empirique (« le petit papier se sera envolé ») qui explique pourquoi il n'est plus sur la table du salon. Ce faisant, il remet virtuellement l'évènement à sa place dans la chaine narrative, et – c'est le plus important – reconstitue l'ordre de causalité des choses.

4. LE SYSTÈME RÉFÉRENTIEL DU FA_C DANS *TINTIN*

À plusieurs reprises dans le point précédent, on a montré que les différentes fonctions du FA_C, en particulier lorsqu'il est manié par Tintin, étaient orientées vers la structuration (logique, chronologique, etc.) du récit. La dernière partie de cette étude aborde maintenant une conséquence directe de cette typologie fonctionnelle, mais située cette fois dans le champ référentiel, et centrée uniquement sur Tintin. Il apparait en effet que Tintin ne fait pas qu'ordonnancer le récit, il lui arrive aussi de l'inventer.

[19] Le fameux « petit papier » met Tintin sens dessus-dessous : dans un état de distraction et de confusion extrême, il gronde Milou parce qu'il ronge un os, puis jette la loupe à la poubelle au lieu de jeter l'os, confond la loupe et l'os, s'effraie d'une porte qui claque, égare ses affaires...

Les FA_C énoncés par Tintin peuvent être regroupés en trois modalités référentielles distinctes. Dans les trois cas, le sémantisme du temps verbal concerne la référence à l'évènement, mais cette référence s'active au moyen de la RTI. Nous verrons donc successivement comment l'évènement est parfois évoqué *in praesentia* dans l'enchainement, comment il est parfois invoqué *in absentia* dans la case, et enfin comment il peut être directement (re)qualifié dans la séquence.

4.1. La scène évoquée

Lorsque Tintin explique ou reconstitue une scène sur la base d'indices ou d'une abduction plausible, le verbe au FA_C renvoie directement à la scène évoquée par le héros-locuteur. Nous avons rencontré plusieurs de ces cas au fil de l'étude, dans lesquels Tintin *devine* ce qui s'est passé, et se fait par là le vecteur de l'information dont le lecteur a besoin.

Du point de vue référentiel, le principe est presque toujours le même : l'énoncé renvoie anaphoriquement à une scène qui a été montrée au lecteur, mais sous un angle qui ne lui permet pas de la comprendre. L'exemple suivant illustre cette situation :

Je comprends ! Ils auront essayé de briser les fils et ils auront provoqué un court-circuit !
(IN28A2, Tintin)

L'action se déroule en trois cases :

(A) Tintin, qui a ligoté deux bandits à un arbre à l'aide de câbles électriques, entend derrière lui ces bandits pousser des cris de douleur ;
(B) Il se retourne et les voit s'enfuir ;
(C) Il les poursuit en disant « Je comprends ! Ils auront essayé de briser les fils et ils auront provoqué un court-circuit ! ».

L'exemple cité comporte donc non seulement l'explication de ce qui s'est passé, mais aussi l'élucidation des cris que les bandits ont poussés. En outre, le référent de la reprise anaphorique « provoquer un court-circuit » dans l'énoncé de Tintin s'identifie après coup à travers l'aspect et la typographie des phylactères, caractéristiques du choc électrique dans le code sémiotique de la BD. Les bandits se sont donc électrocutés.

On peut ainsi remarquer ici que l'explication que donne Tintin dans son énoncé au FA_C « Ils auront provoqué un court-circuit » fait de *court-circuit* une sorte d'anaphore résomptive[20] propre à garantir la compréhension de l'incident.

4.2. La scène invoquée

Lorsque la scène à laquelle Tintin fait allusion n'existe pas, autrement dit lorsque pour les besoins de la narration il *invente* ce qui s'est passé[21] au lieu de le deviner, le FA_C déploie un élément essentiel de son sémantisme, dont nous avons parlé en première partie et qui tient dans sa force performative : l'explication, en se proclamant seule possible en raison de l'autorité du producteur de FA_C, déclare la vérification superflue.

Ce phénomène est moins fréquent que le précédent, mais néanmoins plus caractéristique de la position diégétique particulière de Tintin « narrateur par procuration ». On en examinera un exemple significatif :

Il sera monté dans une auto qui l'attendait ici.
(AT10A4, Tintin)

[20] L'anaphore résomptive, ou conceptuelle, est une forme particulière d'anaphore infidèle qui a la particulier de condenser une grande quantité d'information et de la reprendre sous la forme d'un nom qui la résume et la conceptualise. Voir Riegel, *et al*., 2009 : 1038.

[21] Il n'existe qu'un seul cas d'« erreur » de Tintin dans cette situation. À la fin de l'aventure des Cigares du pharaon, Tintin aperçoit dans un précipice la voiture des bandits qu'il poursuivait, en flammes, et déclare : « Ils auront dérapé dans le virage... » (CP58C4, Tintin). Mais assez rapidement il se ravise et revient sur ce scénario trop rapidement invoqué, comme s'il s'apercevait lui-même qu'il n'a pas assez d'éléments pour le conjecturer.

Tintin et Milou fouillent le parc de Moulinsart alors que des évènements étranges viennent de s'y dérouler. Milou est sur une piste, mais à la sortie d'une haie les deux compagnons se retrouvent au bord de la route et Milou perd la trace.

La composition de la case AT10A4 citée est très importante : Tintin est représenté dans l'angle inférieur gauche, il est montré de trois quarts (on ne voit que ses épaules et l'arrière sa tête), il regarde la route qui s'ouvre devant lui et le village au loin, au-delà du virage. La nuit tombe, le ciel est bleu profond, les arbres, poteaux panneaux et clôtures sont noirs, la route mouillée miroite légèrement. Il ne manque que l'auto dont il parle, et qu'il semble voir devant lui comme si elle était sur le point de s'enfuir.

C'est donc cette sorte de vision de Tintin qui tient lieu ici de représentation de l'évènement. Les différents éléments référentiels qui composent l'énoncé au FA_C (les pronoms *il*, *le* et *qui* ; le déictique *ici* ; l'antérieur *sera monté* ; l'indéfini *une*) fabriquent la scène dont Tintin a l'intuition, et qu'il nous impose comme étant ce qui a eu lieu.

4.3. La scène (re)qualifiée

Le dernier cas de modalité référentielle que nous examinons ne porte pas sur le groupe de cases ou l'intérieur de la case, mais sur l'ensemble d'une séquence. L'analyse d'un exemple très intéressant[22], tiré de l'aventure du *Sceptre d'Ottokar*, en rendra bien compte.

Tintin enquête sur un mystérieux restaurant syldave, le Klow. Il s'y rend pour déjeuner, et là, prétextant vouloir passer aux toilettes, il monte à l'étage et écoute à une porte. Le patron du restaurant s'en rend compte et le rappelle à l'ordre en répétant l'indication qu'il lui avait déjà donnée : « Au fond du couloir, Monsieur... ». Tintin redescend l'escalier en déclarant :
Excusez-moi : j'aurai mal compris...
(SO5C3, Tintin)

Tintin, au mépris de tout principe de sincérité (le lecteur a tout vu !) et de toute logique conjecturale (il sait bien qu'il n'a pas « mal compris »...), fait passer la séquence pour une erreur d'itinéraire. C'est ici que se forme la reprise anaphorique : l'énoncé « J'aurai mal compris » reprend toute la scène comme une explication à double fond. Le message adressé par Tintin au protagoniste (le patron) est que son FA_C justifie sa présence dans l'escalier ; le message adressé par Tintin au lecteur est que sa conjecture ne peut pas en être une, c'est une ruse.

L'énoncé au FA_C qui clôt cette séquence de six cases est donc remarquable à double titre. D'abord parce qu'il contredit une contrainte défendue par Dendale [2001 : 4] selon laquelle « le locuteur pourrait difficilement présenter comme supposition une réalité qu'il est parfaitement bien placé pour connaitre de façon directe » ; on peut ainsi vérifier que le récit en images (et sans doute la fiction en général) échappe à la règle[23]. Ensuite parce que cet énoncé procède à la requalification[24] d'une scène située en amont ; nous savions que le FA_C avait cette faculté de remonter dans le temps, mais nous voyons maintenant qu'il peut également faire remonter la conjecture, autrement dit requalifier (*réécrire*, en quelque sorte) un évènement après coup.

* * *

Arrivé au terme de ce parcours logico-sémantique consacré au futur antérieur conjectural dans les *Aventures de Tintin*, nous pouvons tirer trois conclusions.

---

[22] Plusieurs autres exemples peuvent être cités, pas tous dus à Tintin d'ailleurs : *Ça va mal ! Il aura été délivrer tous les autres : je vais avoir toute la bande sur le dos !* (IN56C3, Tintin) ; *Vous aurez mal vu...* (TS1C1, le chef de la police de Callao) ; *Oui... Malheureusement, ils auront fait rapport, et dans ce cas...* (CS33C1, Tintin) ; *Version officielle : les Picaros auront tenté de vous enlever !...* (TP24B3, Pablo).

[23] Sur ce sujet, voir également Celle [2010], qui examine la situation en la comparant à l'anglais.

[24] Parmi les exemples donnés dans la note 20, certains sont *descendants*, c'est-à-dire que la scène référée suit le FAC qui la qualifie. D'autres au contraire sont *remontants*, à l'instar de l'exemple analysé : le FAC suit la scène référée et la requalifie.

Nous constatons que la modalité épistémique portée par le FA_C est constamment et fortement activée par la RTI. Plus encore : nous affirmons que la RTI est le vecteur de la conjecture dans le corpus étudié.

Nous voyons également que le FA_C irrigue l'ensemble du récit à trois échelons distincts mais imbriqués : au niveau des formes de la RTI dans le récit graphique, au niveau de ses fonctions dans le déroulement narratif, au niveau des modes de référence du texte et de l'image en conjonction.

Enfin, nous avons pu montrer que la relation explicative ou interprétative portée par le FA_C utilise des formes d'anaphore texte-image de type conceptuel afin de garantir ou d'accélérer la compréhension de l'histoire.

References bibliographiques

Bellahsène, Linda. (2007) « L'expression de la conjecture : le cas du futur en français », in Bouchard, Denis, *Représentation du sens linguistique*, Bruxelles, De Boeck Université, coll. « Champs linguistiques », p. 253-266.

Celle, Agnès. (2010) « Personne et modalité : mode d'accès à l'autre », in Lozano, José Vicente, *et al*., (éds), *Les représentations linguistiques de la personne*, Rouen, ERIAC-Université de Rouen.

Dendale, Patrick. (2001) « Le futur conjectural *versus* "devoir" épistémique : différences de valeur et de restrictions d'emploi », *Le français moderne*, t. lxix, 1, Paris, CILF, p. 1-20.

Dendale, Patrick, De Mulder, Walter. (1996) « Déduction ou abduction : le cas de devoir inférentiel », in Guentchéva, Zlatka, (éd.), *L'énonciation médiatisée*, Louvain, Peeters, p.305-318.

Desclés, Jean-Pierre, Guentchéva, Zlatka. (2001) « La notion d'abduction et le verbe *devoir* "épistémique" », *Cahiers Chronos*, 8, Amsterdam, Rodopi, p. 103-122.

Grevisse, Maurice, Goossse, André. (2007) *Le bon usage*, Bruxelles, De Boeck / Duculot. [Première édition : 1936].

Lacan, Jacques. (1966) *Écrits*, Paris, Seuil, coll. « Le champs freudien ».

Martin, Robert. (1992) *Pour une logique du sens*, Paris, PUF, coll. « Linguistique nouvelle ». [Première édition : 1983]

Meyer, Jean-Paul. (2003) « Le Temps dessiné : Sémantisme de la référence temporelle dans le récit en images », *Cahiers Chronos*, 11, Amsterdam, Éditions Rodopi, p. 151-172.

Meyer, Jean-Paul. (2008) « Temps et narration dans la bande dessinée : l'invention de la temporalité dans les aventures de *Little Nemo In Slumberland* », *Entr'actes* : *regards croisés en Sciences humaines*, Strasbourg, Éditions de l'université Marc-Bloch, p. 17-31.

Meyer-Bolzinger, Dominique. (2012) *La méthode de Sherlock Holmes. De la clinique à la critique*, Paris, Campagne Première.

Morency, Patrick. (2010) « L'enrichissement épistémique du futur », *Cahiers Chronos*, 21, Amsterdam, Rodopi, p. 197-214.

Riegel, Martin, Pellat, Jean-Christophe, Rioul, René. (2009) *Grammaire méthodique du français*, Paris, PUF, coll. « Quadrige ». [Première édition : 1994]

Steinmeyer, Georg. (1987) « Le futur antérieur comme temps du passé : remarques sur un emploi particulier fréquent du futur antérieur en français », *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, vol. 25, 1-4, Berlin, De Gruyter, p. 119-130.

Sthioul, Bertrand. (1998) « Temps verbaux et point de vue », in Moeschler, Jacques, dir., *Le temps des évènements. Pragmatique de la référence temporelle*, Paris, Kimé, p. 197-220.

Taji, Kazuko. (2003) « À propos du futur antérieur », *L'Information grammaticale*, 97, Paris, Société pour l'information grammaticale, p. 37-40.

Wagner, Robert-Léon, Pinchon, Jacqueline. (1978) *Grammaire du français classique et moderne*, Paris, Hachette. [Première édition : 1962]

Weinrich, Harald. (1973) [1964], *Le Temps*, Paris, Seuil, coll. « Poétique ».

Wilmet, Marc. (1976) *Études de morphosyntaxe verbale*, Paris, Klincksieck, coll. « Bibliothèque française et romane ».

Wilmet, Marc. (1997) *Grammaire critique du français*, Bruxelles, Duculot.

Albums cites

TA : Tintin en Amérique (1932)
CP : Les Cigares du pharaon (1934)
LB : Le Lotus bleu (1936)
IN : L'Ile noire (1938)
SO : Le Sceptre d'Ottokar (1939)
CO : Le Crabe aux pinces d'or (1941)
TS : Le Temple du Soleil (1949)
AT : L'Affaire Tournesol (1956)
CS : Coke en stock (1958)
TP : Tintin et les Picaros (1976)

Jean-Paul Meyer

TINTIN AND THE CONJECTURAL FUTURE PERFECT:
FROM THE CONJECTURE TO THE ANAPHORE

Summary

The frequency of conjectural future perfect (FA_C) is exceptional in *The Adventures of Tintin*. This epistemic modal tense (*He will have got into a car waiting for him here*) is over-represented both by the number of occurrences and by the contexts of its appearance. It is also untypical, as the vast majority of its occurrences is presented with no mark of plausibility.
In *Tintin*, the FA_C holds three essential functions. A logical role, marked by inference, and meant to validate the assumptions of the speaker-investigator being Tintin ; a narrative function, which accelerates the progress of the narrative by allowing the text to replace the image ; and finally a semantic role, based on text-image anaphoric relation and relayed by the iconicity of epistemic modality. The FA_C, referring to a missing scene, makes the event exist and sets it virtually in the chain of narrative images.

Jean-Paul Meyer
Université de Strasbourg, France
jpmeyer @unistra.fr

Наташа Радусин Бардић

СТИЛИСТИЧКА ВРЕДНОСТ УПИТНИХ ОБЛИКА У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ: РЕДОСЛЕД РЕЧИ УЗ УПИТНИ ПРИЛОГ *POURQUOI*

У француском језику директна парцијална питања могу бити постављена на неколико начина у зависности од тога да ли је реч о писаном или говорном француском језику, о формалној или неформалној говорној ситуацији. Норма француског језика прописује употребу упитних речи у иницијалној позицији уз инверзију и евентуално толерише очување нормалног редоследа речи посредством употребе упитног израза *est-ce que*. Анализе корпуса француског говорног језика показују да се проста инверзија ретко користи, а да је сложена инверзија готово ишезла у неформалном говору. Међутим, у говору су веома заступљени супстандардни упитни облици у којима је очуван нормалан редослед речи уз упитну реч у иницијалној или финалној позицији. У овом раду биће приказано на који начин је дефинисана употреба упитних облика уз упитни прилог *pourquoi* у одабраним нормативним и дескриптивним речницима, те како су објашњене различите упитне конструкције и њихова стилистичка вредност у појединим граматикама француског као страног језика објављеним на српском и француском језику.

Кључне речи: упитне реченице, француски језик, језички ниво, језички регистар, језички стил

1. ОБЛИЦИ ДИРЕКТНИХ ПИТАЊА УЗ УПИТНИ ПРИЛОГ *POURQUOI*

Говорници француског језика на располагању имају неколико начина да поставе директно парцијално питање. Различити упитни облици могу, између осталог, бити приказани на основу примера њихове употребе уз упитни прилог *pourquoi*. Ако се изузму упитни облици који се срећу само у народном језику, директно питање уз упитни прилог *pourquoi* могуће је поставити на најмање четири основна начина:

1) а) упитни прилог *pourquoi* + проста инверзија[1] (*Pourquoi part-il?*);
   б) упитни прилог *pourquoi* + сложена инверзија (*Pourquoi ton père part-il?*);
2) упитни прилог *pourquoi* + упитни израз *est-ce que* + нормалан редослед речи (*Pourquoi est-ce que ton père part?, Pourquoi est-ce qu'il part?*);
3) упитни прилог *pourquoi* + нормалан редослед речи (*Pourquoi ton père part?, Pourquoi il part?*);
4) нормалан редослед речи + упитни прилог *pourquoi* (*Ton père part pourquoi?, Il part pourquoi?*).

Сви упитни облици носиоци су одређених стилистичких вредности будући да њихов одабир није произвољан и зависи од нејезичких фактора, као што су степен формалности говорне ситуације и статус учесника у комуникацији. У наставку рада биће изнети резултати статистичких анализа употребе појединих упитних облика уз упитни прилог *pourquoi* у којима је употребљена инверзија или је сачуван нормалан редослед речи (субјекат + глагол + објекат).

[1] За разлику од осталих упитних речи, уз упитни прилог *pourquoi* није могућа проста инверзија ако је у функцији субјекта употребљена именица или именска група (на пример, исправно је рећи *Où part ton père?*, али се никада не каже *Pourquoi part ton père?*).

2. СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА УПОТРЕБЕ УПИТНИХ ОБЛИКА УЗ УПИТНИ ПРИЛОГ *POURQUOI*

2.1. Анализа корпуса прикупљеног за израду речника „основног француског језика“

Почетком педесетих година прошлог века прикупљен је обиман корпус француског говорног језика у оквиру пројекта израде речника „основног француског језика“ (испрва назвним *le français élémentaire*, а од 1958. године познатим под називом *le français fondamental 1er degré*, састављеним од 1500 речи, кога је затим употпунио *le français fondamental 2e degré*, са додатних 1700 речи). Корпус „основног француског језика“ чинили су снимљени разговори у којима је учествовало 275 изворних говорника француског језика (138 мушкараца, 126 жена и 11 деце школског узраста) различитог географског порекла (86 испитаника је било из Париза, 133 из различитих француских регија ван престонице или, у мањем броју случајева, из других франкофоних земаља, док за 56 испитаника није утврђено географско порекло). Међу испитаницима највише је било гимназијалаца, студената, наставника, професора, канцеларијских службеника и радника у фабрикама, а говорили су о различитим темама: највише о оном чиме се баве, затим о породици, пријатељима, путовањима, здрављу, превозу, свакодневном животу, уметности, спорту, смештају, кућним пословима, студентском животу, храни, итд. Циљ пројекта био је да се, на основу транскрипције снимљеног материјала и статистичке анализе лексичке грађе, установи фреквенцијски речник. Издвајањем листе најчешће кориштених речи, из репрезентативног корпуса савременог француског говорног језика, научном методом добијена је основа на којој су се темељили уџбеници француског као страног језика. Та основа подразумевала је основни лексички фонд, али и незаобилазна граматичка начела „основног француског језика“. Дефинишући граматику „основног француског језика“, Гугенем и његови сарадници посебно поглавље посветили су редоследу речи у директном питању [Gougenheim et al. 1964: 225-230]. У табели број 1, издвајамо резултате који се односе на учесталост употребе одређених упитних облика уз упитни прилог *pourquoi*:

ВРСТА КОНСТРУКЦИЈЕ		Број облика
упитни прилог + инверзија	*Pourquoi ton père part-il?*	0
	Pourquoi part-il?	10
упитни прилог + *est-ce que* + нормалан ред речи	*Pourquoi est-ce qu'il (ton père) part?*	2
нормалан ред речи + упитни прилог	*Il (ton père) part pourquoi?*	1
упитни прилог + нормалан ред речи	*Pourquoi ton père part?*	17
	Pourquoi il part?	0
УКУПНО:		30

Табела бр. 1: Статистика учесталости употребе облика директних парцијалних питања изведених помоћу упитног прилога *POURQUOI*: Georges Gougenheim, René Michéa, Paul Rivenc, Aurélien Sauvageot, *L'élaboration du français fondamental (1er degré). Étude sur l'établissement d'un vocabulaire et d'une grammaire de base*, 1964.

На основу наведених резултата, примећујемо да је најчешћи облик директног питања уз упитни прилог *pourquoi* онај у коме је упитни прилог употребљен на почетку упитне реченице, а затим му следи нормалан редослед речи (на тај начин је постављено 17 од укупно 30 питања, односно 57%). На другом месту по учесталости јесте упитни облик у којем је упитни прилог такође употребљен на почетку реченице, али му следи проста инверзија (10 од 30 питања, односно 33%). Сложена инверзија није ниједном употребљена, а од 30 забележених питања, само је у

два случаја забележен нормалан редослед речи којем претходи упитни прилог *pourquoi* + упитни израз *est-ce que* (7%) и у једном случају нормалан редослед речи којем следи упитни прилог *pourquoi* (3%). Гугенем и његови сарадници закључују да је иницијална прилошка позиција уз нормалан редослед речи честа уз упитни прилог *pourquoi*, као што је то случај за све двосложне упитне прилоге (*pourquoi, comment, combien*). Поред тога, они закључују да је иницијална прилошка позиција којој следи упитни израз *est-ce que*, праћен нормалним редоследом речи, чешћа уз једносложне (*où, quand*) него уз двосложне упитне прилоге (*pourquoi, comment, combien*). Упркос изнетим чињеницама, несумљиво под снажним утицајем норме француског језика (мада њену примену, када је реч о директним парцијалним питањима, оповргавају изнети статистички резултати), Гугенем и његови сарадници препоручују да, у настави француског као страног језика, буде заступљена само проста инверзија или нормалан редослед речи уз иницијалну прилошку позицију којој следи упитни израз *est-ce que*[2].

2.2. Анализа Бенштетовог корпуса

Анализа употребе различитих облика директних питања у француском језику коју је спровео лингвиста немачког порекла, Петер Бенштет (Peter Behnstedt, *Viens-tu? Est-ce que tu viens? Tu viens? – Formen und Strukturen des Direkten Fragesatzes im Französischen*, Tübinger Beiträge zur Linguistik, 1973) сматра се најпотпунијом квантитативном студијом интерогативног модалитета у француском језику [Conveney 2002: 106]. Бенштет је засновао своје проучавање на анализи досадашњих значајнијих корпуса француског говорног језика, међу којима су и анкете спроведене педесетих година XX века у оквиру пројекта израде речника „основног француског језика“, а затим је добијене резултате поредио са анализама сопственог корпуса. Бенштетовим корпусом обухваћена су, мање или више репрезентативно, три језичка нивоа:

а) „језик радија“ (*Rundfunksprache*), који је у каснијим тумачењима Бенштетових резултата поистовећен са „негованим француским језиком“ – овај део корпуса добијен је снимањем 4000 интервјуа и разговора објављених на радију, те одговара формалном изражавању средње класе;

б) „фамилијарни француски језик“ – корпус изведен на основу разговора у којима је учествовало осамнаест особа који су снимани током недељу дана, као и на основу тродневног праћења разговора троје других испитаника, те се сматра да овај део корпуса одговара колоквијалном говору средње класе;

в) „народни француски језик“ – корпус који потиче од ауторових запажања за време рада у својству сувозача теретног возила и разговора са представницима радничке класе.

Будући да нас у овом раду посебно занимају облици директних питања изведени помоћу упитног прилога *pourquoi*, видећемо најпре резултате Бенштетове студије који се односе на парцијална питања постављена помоћу свих упитних прилога (*où, quand, comment, combien, pourquoi*) приказане у табели број 2 према навођењу Алберта Валдмана [Valdman 2000: 659], а затим ћемо навести Бенштетова запажања која се односе посебно на употребу упитног прилога *pourquoi*.

ВРСТА КОНСТРУКЦИЈЕ		Народни језик	Фамилијарни језик	Неговани језик
упитни прилог + инверзија	*Où vas-tu?*	0	3%	47%
	Où sont passés mes cigares?	9%	2%	12%
	Où Jean va-t-il?	0	0	3%

[2] Једино одступање од овог правила препоручује се у ограниченом броју случајева, и то уз упитне прилоге *comment* (*Comment ça va?*) и *combien* (*Ça coûte combien?*).

ВРСТА КОНСТРУКЦИЈЕ		Народни језик	Фамилијарни језик	Неговани језик
упитни прилог + *est-ce que* + нормалан ред речи	*Où est-ce que tu vas?* *Où est-ce que Jean va?*	8%	12%	3%
нормалан ред речи + упитни прилог	*Tu vas où?* *Jean va où?*	12%	33%	25%
упитни прилог + нормалан ред речи	*Où tu vas?* *Où Jean va?*	36%	46%	10%
УКУПНО:		65%[3]	96%[4]	100%

Табела бр. 2: Статистика учесталости употребе облика директних парцијалних питања изведених помоћу упитних прилога: Peter Behnstedt, *Viens-tu? Est-ce que tu viens? Tu viens? – Formen und Strukturen des Direkten Fragesatzes im Französischen*, 1973.

Подаци Бенштетове анализе показују да је инверзија доминантан упитни облик у негованом француском језику (62%) док је она далеко мање заступљена у фамилијарном (5%) и народном (9%) језику где је приметна тежња ка успостављању нормалног редоследа речи. У негованом језику, инверзија се најчешће користи уз глаголе у 3. лицу једнине и множине презента и футура, и то уз једносложне или двосложне глаголске облике. Док се у негованом језику подједнако користи проста и сложена инверзија, у фамилијарном језику сложена инверзија се уопште не користи, а проста инверзија се користи само у устаљеним изразима (*Comment allez-vous?*) и релативно је честа уз упитни прилог *où* (*Où vas-tu?*).

Нормалан редослед речи у упитним облицима најчешће се постиже помоћу супстандардних облика у фамилијарном (*Où tu vas?* + *Où Jean va?* = 46%; *Tu vas où?* + *Jean va où?* = 33%) и народном језику (*Où tu vas?* + *Où Jean va?* = 36%; *Tu vas où?* + *Jean va où?* = 12%). Стилистички неутралан упитни облик јесте онај у којем је употребљен упитни израз *est-ce que* будући да нема драстичних разлика у његовој заступљености у сва три језичка нивоа (фамилијарни језик 12%, народни језик 8%, неговани језик 3%).

Када је реч о заступљености одређених упитних облика уз појединачне упитне прилоге, Бенштет такође закључује, између осталог, да је, у фамилијарном француском језику, упитни прилог *pourquoi* најчешће употребљен тако да се налази на почетку упитне реченице, а следи му нормалан редослед речи (на пример, *Pourquoi tu pars?, Pourquoi Jean part?*), док се упитни облик у коме би се овај упитни прилог нашао на крају упитне реченице (на пример, *Tu pars pourquoi?, Jean part pourquoi?*) никад не користи [Togeby 1973: 316].

3. РЕДОСЛЕД РЕЧИ У ДИРЕКТНИМ ПИТАЊИМА ИЗВЕДЕНИМ ПОМОЋУ УПИТНОГ ПРИЛОГА *POURQUOI* У РЕЧНИЦИМА ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА

3.1. Нормативни речник Француске академије

У нормативном речнику Француске академије (1992-2011)[5], поред ортографских и ортоепских напомена, нуде се и морфолошка, лексичка и синтаксичка правила која су уједначена у

[3] У табеларном приказу изостављени су супстандардни упитни облици који се само срећу у народном француском језику (35%) и веома ретко у фамилијарном француском језику (4%), а које наводи Алберт Валдман у приказу Бенштетових резултата: *Où qu' tu vas?, Où c'est qu' tu vas?, Où que c'est que tu vas?*

[4] Видети напомену број 3.

[5] Реч је о недовршеном деветом издању *Dictionnaire de l'Académie française* чија су за сада објављена три тома: први том (од одредница *A* до *Enzyme*) објављен је 1992. године, други том (од одредница *Eocène* до *Mappemonde*) објављен

складу са узорним језичким нивоом оличеним у овом речнику, а који носи назив *le bon usage*. Између осталог, наведена правила односе се и на редослед речи у директном питању који се, у свакодневном језику, често коси са прописаном нормом, што је нарочито приметно у облицима парцијалног питања изведеног помоћу упитних прилога.

Уз упитни прилог *pourquoi* наведени су примери директног питања изведени само помоћу просте (*Pourquoi riez-vous?*) и сложене инверзије (*Pourquoi donc a-t-il donné sa démission?*). Није наведен пример употребе упитног прилога *pourquoi* уз нормалан редослед речи у директном питању будући да таква употреба не спада у узорни језички ниво обухваћен овим речником. Наиме, уз одредницу *interrogation*, јасно се напомиње да директно питање обавезно захтева инверзију субјекта и глагола, те да „ово граматичко правило не трпи изузетке“ (тако, на пример, треба обавезно рећи *Quelle heure est-il?*, а не *Quelle heure il est?*). Уколико је употребљен „директни упитни израз“ *est-ce que* (*loc. interr. directe est-ce que*), могуће је очувати нормалан редослед речи, али прибегавање овој употреби у директном парцијалном питању везује се искључиво за неформални говор (*la langue relâchée*). Посебно се наглашава да је „потребно избегавати напоредну употребу упитног израза *est-ce que* уз упитне прилоге, упитне заменице или упитне придеве“, те да тако, на пример, треба рећи *Quand partez-vous?*, а не *Quand est-ce que vous partez?*

3.2. Дескриптивни речници

За разлику од нормативних речника, дескриптивни речници би требало да, поред описивања стандардног језика, пружају увид и у стварну језичку варијацију посведочену анализама корпуса говорног и писаног језика. У дескриптивним речницима француског језика, представљање језичке варијације у функцији је, пре свега, ситуационог раслојавања језика које је неједнако дефинисано, а засновано је на разликовању стилски неусаглашених језичких нивоа[6]. Језичка хетерогеност односи се махом на лексички фонд, али у извесној мери обухвата и синтаксу француског језика, као што ће се то видети на примеру директних парцијалних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi*.

У дескриптивном речнику *Trésor de la langue française* (1971-1994)[7] уз упитни прилог *pourquoi* наведени су примери директног питања изведени помоћу инверзије (*Pourquoi la fenêtre estelle ouverte?, Pourquoi est-elle fermée?*, Roger Vailland, *Drôle de jeu*, 1945, p. 94). Посебно је напоменуто да, у директним питањима, упитно значење може бити додатно истакнуто посредством „упитне морфеме“ *est-ce que* (*morph. interrogatif est-ce que*) (*Pourquoi est-ce qu'on t'a appelée la goulue? lui demandai-je*, Blaise Cendrars, *Bourlinguer*, 1948, p. 202), те је оваква употреба, будући

је 2000. године, а трећи том (од одредница *Maquereau* до *Quotité*) објављен је 2011. године. Прикупљена речничка грађа редовно се објављује у *Le Journal officiel de la République française*, « Édition des Documents administratifs »: http://www.journal-officiel.gouv.fr/dae.html (25.11.2011.), а на сајту Француске академије доступно је дигитализовано издање речника од одредница *A* до *Quadrivium*: http://www.academie-francaise.fr/dictionnaire/ (25.11.2011.).

[6] Језички ниво може бити:
1) „узвишени“ (*soutenu*), „префињени“ (*soigné*), „изналажени“ (*recherché*), „разрађени“ (*élaboré*), „дотеривани“ (*châtié*), „неговани“ (*cultivé*), „углађени“ (*tenu*), „контролисани“ (*contrôlé*);
2) „стандардни“ (*standard*), „стандардизовани“ (*standardisé*), „свакодневни“ (*courant*), „заједнички“ (*commun*), „неутрализовани“ (*neutralisé*), „уобичајени“ (*usuel*);
3) „фамилијарни“ (*familier*), „неформални“ (*relâché*), „спонтани“ (*spontané*), „обични“ (*ordinaire*);
4) „народни“ (*populaire, vulgaire*) [Gadet 1996: 24-25].

[7] У речнику *Trésor de la langue française* обухваћена је лексикографска грађа француског језика из XIX и XX века (1789-1960) која је објављена у 16 томова (у периоду од 1971. до 1994. године), а плод је сарадње екипе *CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique): CRTLF (Centre de Recherche pour un Trésor de la Langue française)* који је затим прерастао у *INaLF* (*Institut National de la Langue française*). Захваљујући нумеричкој обради речничке грађе коју је спровела екипа *ATILF/CNRS-Nancy Université (Analyse et traitement informatique de la langue française)*, од 2002. године доступно је дигитализовано издање речника, *Trésor de la langue française informatisé*: http://atilf.atilf.fr/ (25.11.2011.).

да омогућава одржавање нормалног редоследа речи, заступљена, нарочито, у говорном језику (*la langue orale*).

У издању речника *Le Petit Larousse illustré* (1998) упитни прилог *pourquoi* употребљен је само уз инверзију (*Pourquoi partez-vous?*), али уз одредницу *est-ce que* стоји да се овај „упитни прилог“ (*adv. inter. est-ce que*) може наћи иза неког другог упитног прилога или упитне заменице, а таква употреба везује се у овом речнику за такозвани фамилијарни француски језик (*le français familier*) док се у савременијем издању овог речника[8] ова иста употреба везује за свакодневни француски језик (*la langue courante*).

У речнику *Le Petit Robert* (2001), уз упитни прилог *pourquoi*, такође су наведени примери директног питања изведени помоћу инверзије (*Pourquoi existons-nous?, Pourquoi y a-t-il quelque chose?*, Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, 1764). Наведен је и пример нормалног редоследа речи када иза упитног прилога *pourquoi* стоји „упитна формула“ *est-ce que* (*formule interr. est-ce que*): *Pourquoi est-ce que vous saluez cette Cambremer [...]?* (Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, *Du côté de chez Swann*, 1913), а у речнику се таква употреба везује за фамилијарни француски језик (*le français familier*)[9]. Разлика у односу на остале речнике почива на томе што је дат и пример нормалног редоследа речи иза упитног прилога *pourquoi* у директном питању иако није употребљен посреднички упитни израз *est-ce que* (*Pourquoi j'en parlais? Pour éclairer cette idée de témoignage*, Jules Romains (1885-1972)). Међутим, оваква употреба ограничава се штуро само на случај када је „упитни глагол већ исказан у претходном контексту“.

Заједничко свим анализираним дескриптивним речницима јесте да у први план стављају инверзију и да примере преузимају из књижевног француског језика, а уз извесне разлике толеришу употребу нормалног редоследа речи уз *est-ce que* (оваква употреба приписује се говорном, фамилијарном или свакодневном језику). Морфолошки облик у који се убраја *est-ce que* дефинисано је, такође, на разне начине: директни упитни израз[10], упитна морфема, упитни прилог или упитна формула.

Сви анализирани дескриптивни речници, изузев, у мањој мери, речника *Le Petit Robert* (2001), у опис употребе директног питања изведеног помоћу упитног прилога *pourquoi* не убрајају облик који је, како то потврђују статистичке анализе, упркос кршењу норме француског језика, најчешћи у француском говорном језику, а то је: иницијална позиција упитног прилога *pourquoi* + нормалан редослед речи.

4. РЕДОСЛЕД РЕЧИ У ДИРЕКТНИМ ПИТАЊИМА ИЗВЕДЕНИМ ПОМОЋУ УПИТНОГ ПРИЛОГА *POURQUOI* У ГРАМАТИКАМА ФРАНЦУСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

4.1. Граматике француског као страног језика објављене на српском језику

У анализираним граматикама француског језика објављеним на српском језику [Хорецки, 1953; Драшковић, 1992; Папић, 1992], као основни модел директног парцијалног питања постављеног помоћу упитног прилога *pourquoi*, даје се упитни облик у складу са нормом француског

[8] У питању је речник *Larousse* који је доступан на интернету, а обухвата неколико најзначајнијих речника из едиције ове издавачке куће: http://www.larousse.com/fr/dictionnaires/francais-monolingue (25.11.2011.).

[9] У речнику *Le Petit Larousse illustré* (1998) придев „фамилијаран“ везује се за „реч, конструкцију или стил који се користе у свакодневном говору, али који могу бити доживљени као неприкладни у одређеним друштвеним контактима, као и у текстовима писаним озбиљним или узвишеним стилом“. У речнику *Le Petit Robert* (2001) „фамилијарни језик“ дефинише се као „усмена, па чак и писана употреба свакодневног језика (на пример, у виду разговора) која искључује свечане прилике“. Такође се напомиње „да се ово обележје односи на ситуацију комуникације, а не на социјалну припадност“, за разлику, на пример, од обележја „народни језик“.

[10] Будући да се *est-ce que* најчешће везује за „упитни израз“, овом термину ће бити дати предност у односу на остале наведене термине, сем у случају када се наводе посебни називи које користе извесни аутори.

језика, односно облик изведен помоћу инверзије. Поред овог облика, Хорецки не нуди никакав алтернативни модел, а Драшковић помиње могућност очувања нормалног редоследа речи посредством „израза“ или „обрта“ *est-ce que*, али не даје пример такве употребе уз упитни прилог *pourquoi*.

За разлику од Хорецки и Драшковића, Папић, поред инверзије, наводи и пример очувања нормалног редоследа речи када је иза упитног прилога *pourquoi* употребљена „формула“ *est-ce que* (*Pourquoi est-ce qu'il n'a rien dit?, Pourquoi est-ce que Pierre n'est pas revenu?*) и везује овакав упитни облик за разговорни језик. Папић заснива своју граматику на „стандардном, општем језику“, односно на „језичком моделу који је заједнички свим регистрима, не припадајући посебно ни једном од њих, и који се подједнако користи у говору и писању“. Поред овог узорног модела, он описује извесне „особености разговорног језика“, али претежно само „као обавештења о данашњим тенденцијама француског свакодневног језика, а не као упутство за практичну примену“. Тако, на пример, Папић истиче и да се у разговорном језику упитна реч може наћи на крају упитне реченице, али не даје пример овакве употребе уз упитни прилог *pourquoi* (наводи само примере: *Tu as vu qui?, C'est pour qui?, Tu demandes quoi?, Il est où?, Hier, à midi, vous étiez où?, Ta mère est née où?, Il partira quand?, Il est comment?*).

Примећујемо да у граматикама француског језика објављеним на српском језику, изузев делимично у Папићевој граматици, нема места језичкој варијацији. Папић тиме што, у извесној мери, поклања пажњу „тенденцијама савременог француског језика“ обогаћује своју граматику, али ускраћује значај језичке варијације на нивоу језичке продукције тиме што не нуди упутства „за практичну примену“.

Примећујемо, такође, да ниједна од наведене три граматике не убраја, међу упитне облике директног питања изведеног помоћу упитног прилога *pourquoi*, онај облик који је потврђен као најчешћи у француском разговорном језику, а то је: упитни прилог + нормалан редослед речи.

4.2. Граматике француског као страног језика објављене на француском језику

Све овде одабране граматике француског језика намењене странцима које су објавили изворни говорници [Mauger, 1968; Bérard et al., 1989; Callamand, 1989; Delatour et al., 1991] сличне су по томе што важно место дају стилистичкој вредности упитних реченица, те најчешће језичку варијацију дефинишу у функцији ситуационог раслојавања језика. На тај начин, оне настоје обухватити две језичке компетенције: знање или компетенцију кôда (језичког система), али и знање или компетенцију комуникације (остварења, употребе језичког система). Међутим, оне се знатно разликују по томе колико језичких нивоа, регистара или стилова[11] обухватају и како их дефинишу, те у које језичке нивое сврставају поједине језичке облике, као што ће се то видети на примеру директних парцијалних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi*. У сваком случају, у

[11] Многи аутори ове термине употребљавају као синониме, те ћемо их и ми тако овде употребљавати, дајући предност термину „језички ниво“ будући да је он најраспрострањенији у француској примењеној лингвистици. О томе колико је у употреби тешко разликовати ове термине говори, између осталих, Франсоаза Гаде. Према њеном тумачењу, Французи користе термин „стил“ пре свега за књижевни језик, али не и за говорни језик. Док је термин „стил“ нарочито раширен у америчкој лингвистичкој традицији, она термин „регистар“ везује, пре свега, за британску лингвистичку традицију [Gadet, 1996].

Робер Галисон објашњава да је разликовање термина „језички ниво“ и „језички регистар“ било нестално у АВГС методама, али да је оно јасније установљено у методама које имају комуникативни приступ будући да се позивају на начин на који су ови термини објашњени у социолингвистичкој теорији Вилијама Лабова. Према том тумачењу, „језички ниво“ зависио би од друштвене припадности и културног нивоа говорника, а „језички регистар“ мењао би се у зависности од интеракције међу учесницима у комуникацији (њихових улога, статуса, расположења и слично), говорне ситуације, теме о којој се говори, и тако даље. Према томе, „језички нивои“ одговарали би друштвеним варијацијама, а „језички регистри“ одговарали би стилистичким варијацијама, те би тако сваки говорник имао на располагању више регистара, али један језички ниво. Међутим, чак и случају овако установљене разлике међу овим терминима, проблематичан би и даље остао број могућих језичких регистара будући да ту не постоји консензус, те поједини аутори разликују од два до пет различитих језичких регистара [Galisson, 1980].

свим побројаним граматикама изнет је став да је немогуће извести строго ограничене поделе, те је често реч о правилима која се мењају (*les règles en évolution*) [Delatour et al., 1991], што је нарочито приметно у говорном језику док писани језик, с друге стране, услед свог конзервативног карактера, лакше одолева променама.

Може, у својој граматици, разликује четири језичка нивоа која дефинише на следећи начин [Mauger, 1968]:

1) „француски писани језик“ (*français écrit*) – књижевни језик (заснован, претежно, на делима писаца објављеним пре 1940. године) који је чинио основу традиционалних граматика;
2) „свакодневни француски писани и говорни језик“ (*langue courante écrite et parlée*) – језички ниво на коме је заснована Можеова граматика, а који, на пример, одговара оном језику „који употребљава Парижанин просечног културног нивоа у разговору са саговорником који му није присан, већ са неким ко му је претпостављен или са шефом“;
3) „фамилијарни француски говорни језик“ (*français parlé familier*) – подразумева непосреднију комуникацију са саговорником, те је то, на пример, језички ниво који се користи у разговору „са механичаром који вам поправља аутомобил или са пријатељем из детињства“;
4) „народни француски говорни језик“ (*français parlé populaire*) – одговара језичком нивоу који обично користи радничка класа у међусобној комуникацији.

Поред побројаних језичких нивоа, Може узгред наводи и пети језички ниво који није заступљен у његовој граматици, а реч је о „вулгарном француском говорном језику“ (*français parlé vulgaire*) који обухвата псовке и вулгарне изразе.

На основу четири основна језичка нивоа, Може на следећи начин описује употребу појединих облика директних парцијалних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi*:

ЈЕЗИЧКИ НИВО	ДИРЕКТНО ПИТАЊЕ ИЗВЕДЕНО ПОМОЋУ *pourquoi*
свакодневни француски језик (писани и говорни)	*Pourquoi fais-tu cela? Pourquoi Pierre fait-il cela? Pourquoi est-ce que tu fais cela?*
фамилијарни француски говорни језик	*Tu fais ça pourquoi?*
народни француски говорни језик	*Pourquoi tu fais ça?*

Табела бр. 3: Дефинисање употребе облика директних питања изведених помоћу упитног прилога *POURQUOI* у граматици: Gaston Mauger, *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui. Langue parlée, langue écrite*, 1968.

На основу табеле број 3 закључујемо да су, за разлику од начина на који је то приказано у дескриптивним речницима, у овој граматици у исту раван смештени упитни облици изведени помоћу инверзије и они у којима је иза упитног прилога *pourquoi* употребљено *est-ce que* којем затим следи нормалан редослед речи. Остали упитни облици, у којима је сачуван нормалан редослед речи, сврстани су у говорни језик, и то тако да, ако је упитни прилог употребљен на крају упитне реченице, припадају фамилијарном језику, а ако је упитни прилог употребљен на почетку упитне реченице, припадају народном језику. У оба ова последња случаја долази до додатних модификација специфичних за говорни језик (показна заменица *cela* употребљена је у свом скраћеном облику: *ça*).

У следећој анализираној граматици чији су аутори Делатур и сарадници, разликују се три језичка нивоа [Delatour et al., 1991] који нису поближе објашњени:

1) „неговани језик“ (*langue soutenue*);
2) „свакодневни језик“ (*langue courante*);
3) „фамилијарни језик“ (*langue familière*).

Примери директних парцијалних питања нису приказани уз сваки упитни прилог понаособ, већ су дати за све упитне прилоге заједно, као што је то приказано у табели број 4:

ЈЕЗИЧКИ НИВО	ДИРЕКТНО ПИТАЊЕ ИЗВЕДЕНО ПОМОЋУ *où, quand, combien, pourquoi, comment*
неговани језик	*Où allez-vous?* *Quand Frédéric viendra-t-il?*
свакодневни језик	*Où est-ce que vous allez?* *Quand viendra Frédéric?* *Quand est-ce que Frédéric viendra?*
фамилијарни језик	*Vous allez où?* *Frédéric viendra quand?*

Табела бр. 4: Дефинисање употребе облика директних питања изведених помоћу свих упитних прилога у граматици: Y. Delatour, D. Jennepin, M. Léon-Dufour, A. Mattlé-Yeganeh, B. Teyssier, *Grammaire du français. Cours de civilisation française de la Sorbonne*, 1991.

На основу приказане табеле, закључујемо да је инверзија заступљена и у негованом и у свакодневном језику, с тим што се у неговани језик убраја сложена инверзија (*Quand Frédéric viendra-t-il?*) и проста инверзија ако је субјекат лична заменица (*Où allez-vous?*), а у свакодневни језик се убраја проста инверзија ако је субјекат именица (*Quand viendra Frédéric?*). Посебно је напоменуто да, уз упитни прилог *pourquoi*, проста инверзија није изводива ако је субјекат именица, те је тако, уместо тог облика, могуће употребити сложену инверзију, што одговара негованом језику (*Pourquoi le bébé pleure-t-il?*), или нормалан редослед речи ако упитном прилогу *pourquoi* следи *est-ce que*, што одговара свакодневном језику (*Pourquoi est-ce que le bébé pleure?*). У фамилијарни језик убраја се облик директног парцијалног питања у коме је очуван нормалан редослед речи уз употребљен упитни прилог на крају реченице, а изостављен је онај упитни облик који Може сврстава у народни француски говорни језик, а то је облик у коме је очуван нормалан редослед речи уз употребљен упитни прилог на почетку упитне реченице.

Каламанова у својој граматици разликује два језичка нивоа (која она назива стиловима) [Delatour et al., 1991] који, такође, нису поближе објашњени:
1) „свакодневни стил“ (*style courant*);
2) „неговани стил“ (*style soutenu*).

Облици директних парцијалних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi* објашњени су на следећи начин:

ЈЕЗИЧКИ НИВО (СТИЛ)	ДИРЕКТНО ПИТАЊЕ ИЗВЕДЕНО ПОМОЋУ *pourquoi*
свакодневни стил	*Vous faites ça pourquoi?* *Pourquoi (est-ce que) vous faites ça?*
неговани стил	*Pourquoi faites-vous ça?* *Pourquoi Béatrice a-t-elle été renvoyée?*

Табела бр. 5: Дефинисање употребе облика директних питања изведених помоћу упитног прилога *POURQUOI* у граматици: Monique Callamand, *Grammaire vivante du français*, 1989.

У овој граматици, приступ објашњењу облика директних парцијалних питања уз упитни прилог *pourquoi* знатно се разликује у односу на претходне граматике. Поред чињенице да Каламанова разликује само два стила, чини нам се значајним и редослед којим их она излаже: свакодневни стил није дат, као што је то често случај, на дну лествице, већ је истакнут у први план, а следи му неговани стил.

Као што је било за очекивати, упитни облици изведени помоћу инверзије уврштени су у неговани стил, али изненађујућа је чињеница да су сви остали облици подједнако подведени под свакодневни стил. Наиме, ту су заступљени сви упитни облици у којима је очуван нормалан редослед речи, са или без посреднички употребљеног упитног израза *est-ce que* иза упитног прилога *pourquoi*. У примеру: *Pourquoi (est-ce que) vous faites ça?*, чињеница да је упитни израз *est-ce que* стављен у заграду веома је значајна кад се има у виду статус који има питање типа: *Pourquoi vous faites ça?* у нормативним и дескриптивним речницима француског језика. Наиме, језички пуристи строго осуђују овај облик упркос статистичким анализама корпуса француског говорног језика које показују да је он веома раширен у свакодневној усменој комуникацији међу изворним говорницима. Будући да се овај облик директно коси са нормом француског језика заснованом на књижевном језику, он је често изостављен у граматикама француског језика намењеним странцима [Хорецки, 1953; Драшковић, 1992; Папић, 1992; Delatour et al., 1991] или је окарактерисан као део народног језика [Mauger, 1968] којим говори радничка класа, под чиме се често подразумева слој људи са нижим степеном образовања.

У Бераровој и Лавеновој граматици, срећемо три језичка нивоа (регистра):

1) „стандардни регистар“ (*registre standard*);
2) „фамилијарни регистар“ (*registre familier*);
   а) „мало мање изражен фамилијаран регистар“ (*registre un peu moins familier*);
   б) „мало више изражен фамилијаран регистар“ (*registre un peu plus familier*);
3) „неговани регистар“ (*registre soutenu*).

Помоћу наведених језичких регистара, облици директних питања уз упитни прилог *pourquoi* објашњени су на начин како је то приказано у табели број 6:

ЈЕЗИЧКИ НИВО (РЕГИСТАР)	ДИРЕКТНО ПИТАЊЕ ИЗВЕДЕНО ПОМОЋУ *pourquoi*
стандардни регистар	*Pourquoi est-ce qu'il part?*
фамилијарни регистар: а) мало мање изражен б) мало више изражен	 а) _____ б) *Pourquoi il part?*
неговани регистар	*Pourquoi part-il?*

Табела бр. 6: Дефинисање употребе облика директних питања изведених помоћу упитног прилога *POURQUOI* у граматици: Évelyne Bérard, Christian Lavenne, *Modes d'emploi. Grammaire utile du français*, 1989.

У табели број 6 примећујемо да су у опису употребе облика директних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi* заступљена три језичка регистра чији је редослед, такође, веома значајан. Неговани регистар којег, као што је то уобичајено, одликује употреба инверзије, налази се на крају лествице. Међутим, за разлику од осталих анализираних граматика, у табеларном прегледу дата је само проста инверзија (*Pourquoi part-il?*), а изостављена је сложена инверзија која се, како то показују статистичке анализе корупуса француског говорног језика, веома ретко среће у говору. Због своје комплексности, пример сложене инверзије засебно је дат уз поједине упитне прилоге међу које не спада упитни прилог *pourquoi* (*Comment vos parents vont-ils?*), те је овом упитном облику дат маргинализован значај у односу на остале упитне облике. Међутим, значајна је чињеница да је, уз општу напомену да се инверзија среће првенствено у писаном језику и у негованој форми усменог изражавања, посебно наглашено да су извесни кратки облици просте инверзије релативно чести у говору и да при том они не носе нужно одлике негованог говора (*Où vas-tu?, Comment allez-vous?, Que faites-vous?*).

У први план истакнут је стандардни регистар у који је уврштен облик у коме је иза упитног прилога *pourquoi* употребљен израз *est-ce que* чему, затим, следи нормалан редослед речи. Подсећамо да је тај упитни облик, који је овде дефинисан као стандардан, односно неутралан, у де-

скриптивним речницима махом окарактерисан као одлика фамилијарног језика, а у нормативном речнику Француске академије се чак уопште не препоручује његова употреба.

Фамилијаран регистар уноси извесну новину будући да он може бити мање или више изражен у зависности од положаја упитног прилога у директним питањима где је заступљен нормалан редослед речи. Уколико се упитни прилог нађе на крају упитне реченице (на пример, *Il va où?, Il part quand?, Il fait comment?*), такав упитни облик је мање фамилијаран од упитног облика у коме упитни прилог стоји на почетку упитне реченице (на пример, *Où il va?, Comment il fait?, Pourquoi il part?*). Важно је приметити да је у табели број 6 упражњено место које би одговарало мање израженом фамилијарном регистру упитног облика изведеног помоћу упитног прилога *pourquoi* (*Il part pourquoi?*). Ову чињеницу могуће је објаснити статистичким анализама корпуса француског говорног језика које показују да се тај упитни облик занемарљиво ретко среће у говору у односу на облик: *Pourquoi il part?*

Предности дефинисања употребе упитних облика приказаних у табели број 6 почивају на чињеници да се она мање ослањају на конзервативна референтна издања, као што су нормативни и дескриптивни речници, колико на релевантне савремене анализе корпуса француског говорног и писаног језика.

5. ЗАКЉУЧАК

Правилна употреба упитних облика у француском језику подразумева две језичке компетенције: знање, компетенцију кôда (језичког система) и знање, компетенцију комуникације (остварења, употребе језичког система). У настави француског као страног језика, услед занемаривања значаја језичке варијације, избегавања тумачења употребе различитих облика у савременом француском језику и њихове примерене примене у различитим говорним ситуацијама, често је проблематично овладавање граматичким и прагматичким правилима употребе упитних облика. Из тог разлога, у педагошкој пракси, неретко се среће питање којим је насловљен један чланак објављен у часопису посвећеном учењу француског као страног језика, а које гласи: *Pourquoi les Français ne parlent-ils pas comme je l'ai appris?*[12] [Weber, 2006]. Одговор на ово питање је сложено, али га првенствено треба потражити у (не)заступљености језичке варијације у педагошком материјалу и њеној (не)адекватној примени у настави француског као страног језика.

У овом раду изнети су различити приступи тумачењу употребе облика директних питања изведених помоћу упитног прилога *pourquoi*, а најподеснијима нам се чине они који се највише подударају са наведеним релеватним анализама корпуса француског говорног језика те који, уз стандардној језичке облике, адекватно износе и њихове супстандардне варијанте.

Литература

Bérard, É., Lavenne, C. (1989). *Modes d'emploi. Grammaire utile du français*. Besançon: Centre de Linguistique Appliquée. Paris: Hatier.

Callamand, Monique (1989). *Grammaire vivante du français. Français langue étrangère*. Paris: CLE International.

Coveney, Aidan (2002). *Variability in Spoken French. A Sociolinguistic Study of Interrogation and Negation.* Bristol – Portland: Elm Bank.

Delatour, Y., Jennepin, D., Léon-Dufour, M., Mattlé-Yeganeh, A., Teyssier, B. (1991). *Grammaire du français. Cours de civilisation française de la Sorbonne*. Paris: Hachette F.L.E.

Dictionnaire de l'Académie française (de *A* à *Quadrivium*), 9e édition (1992-2011), Version informatisée. ATILF (Analyse et traitement informatique de la langue française), Académie française. http://www.academie-francaise.fr/dictionnaire/ (25. 11. 2011.).

Dictionnaire Larousse en ligne. http://www.larousse.com/fr/dictionnaires/francais-monolingue (25. 11. 2011.).

[12] „Зашто Французи не говоре онако како сам то ја научио/научила?“ (аут. прев.)

Drašković, Vlado (1992). *Gramatika francuskog jezika za osnovnu školu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika. (ћир.)

Gadet, Françoise (1996). Niveaux de langue et variation intrinsèque. *Palimpsestes* 10, 17-40.

Galisson, Robert (1980). *D'hier à aujourd'hui: la didactique générale des langues étrangères. Du structuralisme au fonctionnalisme*. Paris: CLE International.

Gougenheim, G., Michéa, R., Rivenc, P., Sauvageot, A. (1964). *L'élaboration du français fondamental (1er degré). Étude sur l'établissement d'un vocabulaire et d'une grammaire de base*. Paris: Didier.

Horecki, Edita (1953). *Pregled francuske gramatike za srednje škole*. Beograd: Znanje, Preduzeće za udžbenike. (ћир.)

Le Petit Larousse illustré (1998). Paris: Larousse.

Le Petit Robert (CD-ROM), Version électronique du *Nouveau Petit Robert*, dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (2001).

Le Trésor de la Langue Française informatisé (TLFi), issu du *Trésor de la Langue Française* (1971-1994). CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique), INaLF (Institut National de la Langue française), ATILF (Analyse et traitement informatique de la langue française), Université Nancy 2. http://atilf.atilf.fr/ (25. 11. 2011.).

Mauger, Gaston (1968). *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui. Langue parlée, langue écrite*. Collection publiée sous le patronage de l'Alliance Française. Paris: Librairie Hachette.

Papić, Marko (1992). *Gramatika francuskog jezika. Strukturalna morfosintaksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Togeby, Knud (1974). Comptes rendus: Peter Benhnstedt, *Viens-tu? Est-ce que tu viens? Tu viens?* Formen und Strukturen des direkten Fragesatzes im Französischen. (Tübinger Beiträge zur Linguistik, 1973. 325 p.). *Revue Romane* 9 (2), 315-316.

Valdman, Albert (2000). Comment gérer la variation dans l'enseignement du français langue étrangère aux États-Unis. *The French Review* 73 (4), 648-666.

Weber, Corinne (2006.) Pourquoi les Français ne parlent-ils pas comme je l'ai appris? *Le français dans le monde* 345, 31-33.

Nataša Radusin Bardić

VALEUR STYLISTIQUE DES FORMES INTERROGATIVES EN FRANÇAIS: L'ORDRE DES MOTS AVEC L'ADVERBE INTERROGATIF *POURQUOI*

Résumé

Les locuteurs de la langue française ont à leur disposition plusieurs formes interrogatives pour poser une question directe. Ainsi existe-t-il au moins quatre différentes manières de formuler une question partielle avec l'adverbe interrogatif *pourquoi*: 1) position initiale de l'adverbe + inversion (*Pourquoi part-il?, Pourquoi ton père part-il?*); 2) position initiale de l'adverbe + *est-ce que* + ordre canonique des mots (sujet + verbe + objet) (*Pourquoi est-ce qu'il part?*); 3) position initiale de l'adverbe + ordre canonique des mots (*Pourquoi il part?*); 4) ordre canonique des mots + position initiale de l'adverbe (*Il part pourquoi?*). Étant conditionnées par la situation d'énonciation, toutes les formes interrogatives possèdent une certaine valeur stylistique, souvent définie en fonction des niveaux de langue. Vu le fait que les grammairiens de FLE ne s'accordent généralement ni sur le nombre des niveaux de langue ni sur le rôle attribué aux formes non standard, il est très difficile d'enseigner les phrases interrogatives en cours de FLE. Parmi plusieurs possibilités pour aborder ce problème, la plus pertinente nous semble celle qui prend en compte la variation de langue et les résultats de recherches faites sur les corpus représentatifs du français parlé.

Nataša Radusin Bardić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
radusin.bardic@gmail.com

IV

ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ

Dubravka Valić Nedeljković

KRITIČKA ANALIZA DISKURSA RIJALITI ŠOU PROGRAMA: STUDIJA SLUČAJA FARMA 3 PROGRAMA NA TELEVIZIJI PINK

Rijaliti šou programi su u suštini *činjenični televizijski programi* (factual TV) jer bi trebalo da predstavljaju informativno-dokumentarne sadržaje koji se realizuju po modelu televizijsko vreme je jednako vremenu dijegeze, što je potpuno obrnuto u odnosu na sva pravila dobre kinematografije. Ovaj novi žanr nazvan je *advertainment* što znači spoj oglašavanja i zabave.
Auditorijum na osnovu selektovanih i montiranih isečaka iz života učesnika rijalitija odabiraju one koje će izbaciti iz programa i nagrađuju glasovima favorite koji će pobediti i tako osvojiti, izuzetno visoku svotu novca.
Učesnici rialitija svoje ponašanje modeliraju prema očekivanjima pretpostavljenog tipičnog gledaoca.
Cilj produkcije je obezbediti populističku zabavu visoke gledanosti što je *Farma 3* TV Pink i dostigla pozicionirajući se u prvih 10 najgledanijih televizijskih emisija svih emitera u Srbiji 2010.
Kritičkom analizom diskursa rijaliti šoua *Farma 3* u ovom radu se ukazuje na pozicije moći medijskih elita koje kontekstualizuju originalni, licencni, format rijaliti programa. Istraživanje je rađeno na uzorku od 40 sati snimljenog materijala decmbar 2010.
Rezultati analize su potvrdili hipotezu i pokazali da je Produkcija *Farme 3* uticala direktno na dešavanje u rijalitiju na dva osnovna nivoa: 1) nivo sadržaja i 2) nivo forme.

Ključne reči: rijaliti program, uticaj, manipulacija, Produkcija, kič, auditorijum

1. UVOD

1.1. Definisanje osnovnih pojmova

Rijaliti program, ili fakćual TV (factual TV) bismo definisali kao činjenični televizijski program, što podrazumeva da je jedan minut događaja, jednako minutu emitovanog programa. Drugim rečima to je direktni prenos pseudo događaja koji je medijska Produkcija kreirala za učesnike koji se takmiče za novčanu nagradu i u to aktivno uključila i auditorijum.

Mnogi autori su definisali ovaj kontroverzni format i to sa različitih stanovišta. Ono što bi se moglo izdvojiti kao zajednički imenitelj jeste da je reč o: kreiranoj realnosti pod nadzorom kamera 24 sata; da su učesnici najčešće obični ljudi postavljeni u složenu, iskreiranu situaciju; da publika može da utiče na njihove sudbine; i da se sve to direktno i bez cenzure prenosi na televiziji.

Navodimo samo nekoliko definicija.

"Rijaliti program je „uhvati sve" kategorija (…) Smešten je negde između informacije i zabave, dokumentarca i drame. To je sveobuhvatna televizijska forma koja uključuje širok spektar zabavnih programa o stvarnim ljudima" (Holmes, Deborah 2004 : 2).

Rijaliti program „oduzima ličnu slobodu takmičara u zamenu za društvenu i ekonomsku nagradu slave i bogatstva" (Hill 2005 : 117).

Rijaliti program koristi strategiju „cinema verite" tehnika, video nadzora, proizvodnje niskog kvaliteta u prirodnom okruženju. Nemilosrdno je opsednut intimom i fokusiran na obične ljude u neobičnim situacijama (Encyclopedia of television 2004 : 1900).

Proces produkcije rijaliti programa podrazumeva manipulaciju i kreiranje događaja isceniranih za učesnike koji se međusobno takmiče za visoku nagradu (O'Donnell 2007 : 128).

Rijaliti program je dokumetarac uživo u kojem učestvuju obični ljudi (češće nego glumci). Priča/zaplet na osnovu koje se odigrava njihova interakcija je osmišljena, ali je oni ne znaju unapred. To je

iskreirana realnost od produkcijskog tima i visoko je manipulativna od početka do kraja (Watson and Hill 2003 : 245).

„Žanr takve televizije stvarnosti nastao je kombiniranjem dokumentarnog žanra kućnog videa sa žanrom natjecateljskog showa, a uključuje i ispovjednu vrstu talk-showa koji težište stavlja na emocionalno razotkrivanje intime običnih ljudi (...) Mnogi kritičari žanr smatraju najnižim oblikom medijske eksploatacije“ (Leksikon radija i televizije 2006: 367).

Rijaliti program ima u mnogo čemu sličnosti sa filmskom porukom dele većinu kodova koji odlikuju kako rijaliti tako i film. Najpre su tu kodovi kinematografskog jezika i filmskog jezika, potom priču koja podrazumeva unapred iskreiran scenario, aktere koji će po tom scenariju da se ponašaju, tehničko tehnološki proces koji će omogućiti da to bude javno distribuirano auditorijumu. Ono što rijaliti izdvaja je odnos filmskog i dijegetičkog (priča) vremena koji bi trebalo da se podudaraju, zatim neprofesionalne aktere (veoma retko je reč o glumcima koji imaju „ulogu“, ako i oni učestvuju onda glume sami sebe), publika se meša u scenarij, akcenat je na nagradi i popularnosti, pravila novinarske etike su zanemarena, kao i drugi profesionalni kodeksi (na primer kodeks o zaštiti dece).

Kinematografski jezik je skup kodova koji su vezani samo i isključivo za film/TV kao medij (ikoničko-vizuelni i fotografski kodovi, kod postavljanja slike u sekvencu, pokret slike i pokret u slici).

Filmski jezik je sinkretizam kinematografskih kodova i potkodova i kulturnih sistema, ideja, stavova političkih i drugih uverenja autora. Sve ono ispred čega stoji kamera da bi to snimila i sve ono što je zabeležila.

Svaki film/TV je naracija i predstavlja skup kodova kako onih specifično kinematografskih tako i nekih drugih. Koji i kakvi su ti drugi? Pre svega oni nisu kinematografski, već pripadaju jednom skupu figura i kulturnih sistema. Pripadaju svetu koji u sebi nosi sve što i pojam *profilmsko* E. Surioa (1970 : 51) sve ono ispred čega stoji kamera da bi to snimila kao i sve ono što je zabeležila. Zajednički imenitelj im je: nisu oblikovani kinematografskim medijumom. Osim toga to su i ideje i stavovi politička i druga uverenja, sve ono što se sadrži u pojmu *filmsko*. Dakle ti *ekstrakinematografski kodovi*, među kojima ne treba zaboraviti da su i kod prirodnog jezika, ikonografski kodovi, estetički idiolekti (U. Eko : 1973), proksemika, mimika, pokret i drugi kodovi svojstveni određenom društvenom miljeu, čine film/TV izrazito složenom porukom.

Istovremeno ako se auditorijumu ta poruka predstavi kao dokumentarni film u živo on je prihvata nekritički usvajajući viđeno bez otpora i razumevanja da je rijaliti šou kreirana, a ne spontana interakcija učesnika. Takođe publika nekritički prihvata sadržaj bez razumevanja da je emitovani sadržaj montiran bilo da to radi reditelj direktno na terenu, uključivanjem određenih kamera u direktan prenos, a isključivanjem iz njega nekih drugih[1], ili je snimljeni materijal naknadno montiran i kao „pregled dana”, ili „pregled najatraktivnijih scena” puštan odloženo televizijskom auditorijumu.

Montažu je Bela Balaž (1978) okarakterisao kao autorski čin. „Uklapajući kadrove na stvaralački način autor daje ritam filmu i omogućuje tok asocijacija. Asociranjem se prevazilazi kopirana stvarnost iskazana pokretnim slikama. Na osnovu asocijacija autor kreira jednu novu vrednosnu i estetsku poruku. Takva poruka sposobna je da izazove konotacije, a ne samo da denotira”.

U zavisnosti od toga koliko autor želi da transponuje realno u simbolički spektakl zavisi da li će montaža biti *tehnička, asocijativna* ili *dramaturška* (Balaž 1978). Montaža, kao mogućnost autora da na jednoj višoj instanci sintagmatski i paradigmatski stvara jedno sasvim novo delo koje postaje zasebna egzistencija i konotira jedna sasvim nova značenja, svrstava se u pojavu svojstvenu samo filmu i televiziji.

Produkcija se u rijaliti programima na različite načine upliće u dokumentarac uživo, to jest činjenični program. Utiče u rijalitiju na dva osnovna nivoa: 1) nivo sadržaja i 2) nivo forme.

1) *Nivo sadržaja* uključuje izbor teme, teritorije na kojoj se odvija rijaliti koja kontekstualno utiče na odabir učesnika i dodeljivanje zadataka. Zatim način uključivanja auditorijuma (sms poruke, glasanje, internet forumi, predstavljanje u štampanim medijima događanja u rijalitiju i otvaranje mogućnosti da

[1] Obično je teritorija na kojoj se odvija rijaliti pokrivena 24 sata sa više od 20 kamera.

korisnici komentarišu sadržaj i učesnike), tip nagrade, odnos medija (TV kuće) sa učesnicima (emisije u kojima učestvuju izbačeni učesnici rijalitija i njihove porodice, prijatelji…..). U radu ćemo se fokusirati pretežno na *nivo sadržaja.*

2) Nivo forme vreme koje Produkcija alocira ka svakom od aktera (direktno obraćanje u kameru, samo vizuelna prisutnost u rijaliti prostoru, minutaža), elementi gramatike filmskog jezika korišćeni za svakog aktera pojedinačno (plan: krupni, srednji, opšti/total; ugao; perspektiva: ptičija, žablja; paralelna montaža itsl), odabirom kamera koje se uključuju u direktan prenos, odabirom scena i kadrova koje ulaze u postprodukciju (montiranje snimljenog materijala za odloženo emitovanje).

2. CILJ I HIPOTEZE

Cilj ovoga rada je da koristeći metod kritičke analize medijskog diskursa dekonstruiše modele uticaja produkcije na rijaliti Farma 3 tako da se kreira istraživački relevantan odgovor na postavljeno pitanje u naslovu rada *Koliko je rijaliti šou zaista rijaliti?*

Osnovna hipoteza je da je rijaliti Farma 3 samo delimično dokumentarac u živo, to jest činjenična televizija, odnosno da se direktni uticaj produkcije odvija i na nivou sadržaja i na nivou forme.

3. KORPUS I METOD

Snimani su i analizirani emitovani sadržaji rijalitija Farma 3 tokom celog dana od 28. novembar do 5. decembra 2010. to jest od 76. do 83. dana emitovanja. Ukupno prosečno šest ustaljenih termina dnevno u različitim trajanjima, (najkraći 15 minuta, najduži 180 minuta) koje je auditorijumu u posmatranom periodu ponudila televizija Pink. Deo su direktni prenosi događaja u rijalitiju Farma 3, a deo je montaža pregleda celog ili dela dana. Uzorak ukupno čini oko 40 sati snimljenog materijala.

Uzorak je kodiran po za to posebno napravljenom protokolu (sadrži 28 kategorija) za kvantitativno-kvalitativnu analizu sadržaja, kao osnovni instrument za kritičku analizu medijskog diskursa, osnovnog metoda istraživanja.

Osnovni metod je kritička analiza medijskog diskursa (CDS) za koju Teun van Dijk (Teun van Dijk) ističe da uključuje „proučavanje odnosa među diskursima moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima“ (Van Dijk, 2001 : 300). Analitičari diskursa uključuju kontekstualne informacije u tumačenje rezultata dobijenih tehnikom kvantitativno-kvalitativne analize sadržaja interpretirajući ih sa kritičkog stanovišta.

Jedinica analize je bila samostalni odsečak koji je predstavljao zaokružen vremenski period u okviru uzorkovanog audio-vizuelnog materijala i podrazumeva jedinstvo mesta, aktera i radnje.

a. Format Farma – kontekst žanra

Format Farma u Srbiji se emitovala u tri ciklusa od jeseni 2008. do zime 2010. godine. Svaki serijal Farme je trajao oko 90 dana, a Farma 3 najduže ukupno 109 dana. U okviru ovog trećeg ciklusa ukupno je emitovano 870 sati programa (svaki dan po oko osam sati). Bar jedan deo rijalitija Farma 3 videlo je u Srbiji ukupno 6.492.249 gledalaca[2].

Farma je licencni format Švedske produkcijske kuće Strajks (Strix) koji se prikazuje od početka dvadesetprvog veka u četrdesetak zemalja u svetu među kojima su i zemlje našeg okruženja[3]. Produkcija je u svakoj zemlji u odnosu na kulturni kontekst menjala sadržaj u okviru zadatog formata.

Ideja je da se desetak osoba izoluje na imanje tipa farme i tamo se bavi uobičajenim poslovima kojima se bave seljaci uz dodatne zadatke koje im dodeljuje Produkcija personifikovana u *Zadruzi*. Sva-

[2] Dostupno na http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:313613-Katrina-Zivkovic-Marjan-jer zasluzio-da-pobedi posećeno 29.01.2011.

[3] U svetu npr:Velika Britanija, Nemačka, Holandija, Turska, Arapske zemlje itd; u zemljama okruženja npr: Mađarska, Hrvatska i Bosna i Hercegovina http://en.wikipedia.org/wiki/The_Farm_%28tv_series%29 posećeno 7.10.2011.

ke sedmice se bira Gazda, u pismu ga proglašava izbačeni farmer, koji zatim određuje ko će biti u ulozi sluge (dve osobe). Zadatak sluge je između ostalog da sredom ide na javnu pijacu i nabavlja hranu za učesnike rijalitija. Farmu napušta onaj sluga koji je proglašen glasovima za izbacivanje ostalih farmera i glasovima publike nakon kviza znanja u areni koji vodi novinar Ognjen Amidžić. Pitanja za kviz dobijaju duelisti veče pred izbacivanje i tu noć ih uče u izolaciji. Ostali učesnici dobijaju nedeljne i dnevne zadatke, za svaki dobro obavljen osvajaju nagrade i bolje uslove života na Farmi. Za neispunjavanje zadataka bivaju kažnjavani, najčešće im se oduzimaju cigarete i alkohol. Stvarni vlasnik farme Proka, koji ih jednom sedmično obilazi, proverava da li je sve urađeno kako valja i savetuje ih.

Specifičnost Farme 3 u Srbiji je ta što je počela u kasnu jesen, vreme kada poljoprivredni radovi jenjavaju. Tako da je suština rijalitija promenjena. Fokusirala se na međuljudske odnose kao što su ljubavni odnosi, svađe, uvrede na ličnoj osnovi (ad hominem), neuobičajena ponašanja (transvestit sa naglašenom ekstravagancijom u oblačenju i ponašanju) i tome slično.

Uslovi za život na farmi su oskudni: šporet na drva, drveni kreveti sa slamom, poljski wc, voda sa bunara.

4. ANALIZA SA KOMENTARIMA

a. Nivo sadržaja

U rijaliti Farmi učesnici su ili obični ljudi, ili VIP osobe u zavisnosti od zemlje prikazivanja. TV Pink u Srbiji u Farmi 3 je okupila popularne ličnosti sa estrade, dakle profil osoba koje su inače dominantni akteri i drugih sadržaja koji se emituju na ovoj televiziji i po kojima je ona prepoznatljiva. To znači da je u samoj pripremi realizacije formata Produkcija napravila izbor učesnika koji je trebalo da obezbedi maksimum od procenjenog auditorijuma ove komercijalne tabloidizirane televizije.

U trenutku kada se pokaže da gledanost stagnira Produkcija, van pravila formata, vraća izbačenu osobu ponovo na Farmu. U Farmi 3 to je bila Katarina Živković, koja takođe kršeći pravila formata, donosi u rijaliti informacije iz „spoljašnjeg sveta“ što je inače strogo zabranjeno. Produkcija u „liku“ Zadruge je ne kažnjava jer upravo te informacije uslovljavaju dodatno kontroverzna ponašanja farmera. Rezultat je da gledanost raste.

Po istom modelu je Produkcija kreirala „rijaliti“ i narušila osnovni postulat da ovaj format beleži realnost, kada je naknadno uvela sasvim novu ličnost na pola sezone tri Bokija 13 uz uslov da neće biti ni gazda ni sluga. Time su prekršena osnovna pravila sadržaja formata i to sa pozicije moći Produkcije koja nameće uslove odvijanja rijalitija rukovodeći se bazičnim postulatom *advertainmenta* da spoji na najprofitabilniji način oglašavanje i zabavu. Boki 13 je osoba poznata auditorijumu iz prethodnih rijaliti programa kao osoba koja produkuje skandale. Svoju ulogu je odigrao do kraja i postao najomraženiji farmer.

U Farmi 3 od 21 osobe 16 je bilo pevača i pevačica koji su stekli popularnost gostujući u emisijama ove televizije[4]. Na svojevrstan način Produkcija im je sada dala drugu ulogu u odnosu na onu koju imaju u ostalim programima TV Pink (format muzičko-zabavnih emisija *Grand šou*, *Zvezde granda* itsl). Od njih se zahteva da obavljaju poslove farmera na ekonomiji i na taj način se izdržavaju. Život potpuno različit od njihovog tako da se da pretpostaviti da će se teško snaći i izazvati kontroverzne situacije. Pri tome zadaci koje dobijaju od produkcije nemaju nikakve sadržajne veze sa poljoprivrednim imanjem na kojem rade. U posmatranom periodu su to bila tri zadatka:

1) *Organizovanje suđenja na kojem učesnici razrešavaju međusobne konflikte*

[4] Učesnici Farme 3: estradni umetnici Vesna Vukelić Vendi, Zorana Pavić, Zorana Jovanović Šikica, Nikola Kostić Limeni, Renato Henc, Bratislav Zdravković Bata, Zlata Petrović, Jovana Pajić, Andrija Đogani Baki B3, Natalija Đogani Trik FX, Sanja Stojanović, Aleksandar Ilić, Hasan Dudić, Katarina Živković (pobednica), Tina Ivanović, Slobodan Batjarević Cobe, Boki 13, Ekrem Jevrić; političari Marijan Rističević i Milan Paroški; manekeni Jelena Stožinić i Branislav Jovanović; model Irena Šućur; glumica Eva Ras; spisateljica Jasmina Ana; voditelj Zoran Pejić Peja. Dostupno na http://www.farmasrbija.net/2010/09/11/farma-3-ucesnici-su/

2) *Snimanje španske serije Zabranjena ljubav*
3) *Javni čas Ekrema Jevrića o seksu i zaštiti protiv SIDE 1.decembra*

i. Organizovanje suđenja

U posmatranom periodu bilo je pet suđenja. Suđenja su zbog uvrede i klevete i preljube. Cilj suđenja nije bila afirmacija pravosudnog sistema i diskursa prava, već njegova instrumentalizacija za povećanje profitabilnosti rijalitija.

Podsećamo da su uvreda i kleveta deo Krivičnog zakona Srbije. Već godinama se vodi kampanja javnog zagovaranja da se kleveta i uvreda brišu iz Krivičnog zakonika, i nakon toga da budu predmet parničnog postupka u saglasnosti sa evropskim standardima. U Srbiji se o tome još vodi rasprava. Dr Milan Škulić, profesor beogradskog Pravnog fakulteta i član grupe za izmenu KZ-a za Blic 20. jula 2011. ističe „Najveći broj država u Evropi i to onih čija su zakonodavstva nama bili uzori, kao na primer Nemačka, imaju krivično delo klevete, pa je čak za najteži oblik propisana i kazna zatvora. Klevetu su kao krivično delo jedino ukinule relativno mlade države u Evropi, poput Moldavije, Gruzije, Bosne i Hercegovine, a nedavno i Crne Gore. Interesantan je primer Hrvatske koja je pre par godina, takođe pod uticajem nekih „evropskih" saveta, ukinula klevetu. Nakon negativnih iskustava u praksi, ova bivša jugoslovenska republika ponovo je uvela ovo delo samo pod drugim nazivom, a to je sramoćenje. Inače, nije sporno da treba iznaći određene načine da novinari ne odgovaraju krivično kada samo prenose izjave drugi"[5].

Farmeri su klevetali jedni druge da su „pijanice", da imaju „seljačku lepotu", da su „porno glumice". Cilj njihove jezičke upotrebe koja je u potpunosti prilagođena privatnom, a ne javnom diskursu, jeste provociranje konfliktne situacije koja bi trebalo da uvede dinamiku u inače statičan format Farme 3 i obezbedi joj visoku gledanost.

"Kleveta je među retkim krivičnim delima za koje teret dokazivanja pada na tuženog. U krivičnom postupku se dosuđuje novčana kazna koja ide u budžet, a u parnici se oštećenom dosuđuje odšteta" (Jovanović 2011).

Kad je preljuba u pitanju nje nema nominovane u našem zakonodavstvu kao delo. To je pre pitanje morala i običaja. Međutim u Farmi 3 je optužen Andrija Đogani da je „spavao sa tuđom devojkom", da želi da „preotme tuđu devojku". Prema Produkciji preljuba jeste „delo" i zadatak koji je Zadruga dala farmerima je organizovanje suđenja po tom „delu".

Po Zakonu o obligacionim odnosima Srbije je moguće tuženje zbog naknade štete jer nije izvršeno javno obećanje. U ovom korpusu je suđenje organizovano i zbog toga što Vendi nije izvršila striptiz koji je Ekremu obećala za rođendan. Da li se može smatrati javnim obećanjem dijalog vođen u kontekstu direktnog emitovanja rijalitija u kojem se ustvari prenosi privatna konverzacija? Za Zadrugu to jeste „delo" za sud Farme.

Postavlja se pitanje da li Produkcija rijalitija simulira našu stvarnost u kojoj sudstvo nije na lestvici visokovrednovanih profesija, ili se podsmeva sudstvu na ovaj način organizujući suđenje o trivijalnim delima, birajući kontroverzne ličnosti bez moralnog kredibiliteta i kompetencija u znanju za sudije, advokate, tužioce, i na kraju dajući mogućnost svima ostalima pa i gledaocima da igraju ulogu porotnika. Jasno je da ovakve situacije mogu doprineti povećanju gledanosti, što jeste osnovni cilj Produkcije. Ona se i ovim „zadatkom" udaljava od osnovnog formata Farme, obavljanje poljoprivredne proizvodnje, i na taj način direktno utiče na odvijanje rijalitija, čime dovodi u pitanje realnost rijalitija.

Primer 1:

Životnu situaciju Produkcija personifikovana u Zadruzi preslikava u rijaliti program šaljući pismo sa zahtevom da se hitno nastave suđenja i da prvi slučaj bude *Bane protiv Bakija*. Produkcija je odabrala i sudiju Boki 13 najkontroverznija osoba na Farmi 3 koja po osobinama, obrazovanju i ponašanju nije

[5] http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/266930/Kleveta-i-uvreda-samo-u-parnici

prototip za sudiju. Produkcija odabira kontroverzne i konfliktne osobe jer krše sva pravila realnog sveta, a pokazalo se da upravo to povećava gledanost.

Produkcija insistira na situacijama koje su moralno problematične. U prvom suđenju, od ukupno šest, optuženi je bio estradni umetnik Andrija Đogani (Baki), advokatica je bila estradna umetnica Natalija Đogani Trik FX, tužilac maneken Branislav Janković kojeg zastupa manekenka Jelena Stožinić. Svedokinja estradna umetnica Katarina Živković je izjavila da je Baki rekao Banetu (njenom sadašnjem dečku) da ju je on prvi poljubio i „k….o ž…u" i da je pričao na Farmi da je spavao sa njom.

Suđenje je emitovano direktno u program u dnevnom terminu od 17.00. Trajalo je 37 minuta. Isti materijal bez izostavljanja psovki i fizičkog obračuna, ali izmontirano na 11 vrlo efektnih minuta emitovano je u nedeljnoj emisiji „Izbacivanje" u kojoj se prikazuje pregled sedmice.

Ostala suđenja su trajala od 1,20 do 2,40 minuta i u njima nije bilo konfliktnih situacija. Produkcija je insistirala na emitovanju prvog suđenja upravo zbog konfliktnih situacija, jezika mržnje, agresivnog ponašanja učesnika.

Transkript završne scene:

„Nakon konflikta u sudnici (trpezarija farme) Baki izlazi napolje i u mraku viče

Baki: *Ne, idem kući, Anđele mi gotovo je*.

Natalija: *Nećeš valjda dozvoliti da te jedna fufica otera odavde daj nemoj me z……..ti* (emitovano bez cenzure)*, alo nemoj da me z……aš.* (emitovano bez cenzure)

Sudija Boki 13 izjavljuje da ne može da da završnu reč jer ne može da tvrdi „*da li ih je Katarina izmanipulisala glumeći žrtvu u želji da stekne što više glasova.*"

ii. Organizovanje španske serije

Produkcija je u 12. nedelji Farme 3 zadala učesnicima da snime španski seriju "Zabranjena ljubav". Uloge su pažljivo dodeljene u odnosu na to koju ličnu igru igraju učesnici na Farmi 3 da bi privukli auditorijum da glasa za njih.

Scenaristu su bili sami farmeri, glumica Eva Ras i kontroverzni Boki 13. Svaki dan je emitovana po jedna epizoda u toku dana snimljena na Farmi.

Okosnica priče su spletkarenje, komplikovani odnosi porodica Lovatovih i Gomezovih, emocije koje proističu iz ovakvog sadržaja.

Serija je sadržala i elemente seksualnih odnosa za koje je okrivljena u ovom zadatku Zadruge scenaristkinja Eva Ras. To je dovelo do veoma komplikovanih situacija završenih tučom, uvredama, jezikom mržnje i plakanjem pred celim auditorijumom Srbije. Scene u kojoj Ekrem i Vendi glume seksualni odnos u španskoj seriji Produkcija je reemitovala u nedeljnom pregledu (5.12.2010) i to 6 minuta i 23 sekunde.

Ova, iscenirana za javnost, epizoda Farme 3 provocirana snimanjem španske serije, je u suštini diskurs "tabloid u TV tabloidu" .

Primer 2:

Baki i Jasmina pokušavaju da razreše narasli konflikt. Iz 25 minutnog razgovora emitovanog uživo izdvajamo transkript dijaloga u kojem je eksplicitan jezik mržnje:

„Jasmina: *Zaista si napravio sranje, prvo sa Evom, jako mi je žao što žena misli sad da sam neki Hitler.*

Baki: *Meni nije žao ja mrzim Evu*.

U samo jednom danu je emitovano bez cenzure i upozorenja 25 minuta govora mržnje učesnika španske serije."

iii. Javni čas Ekrema Jevrića o seksu i zaštiti protiv SIDE 1. decembra

Ovaj zadatak Produkcije takođe nema nikakve bliske sadržinske veze sa formatom Farma. Odabrana osoba Ekrem Jevrić je skromnog obrazovanja i konzervativnih svetonazora. Ekrem Jevrić ispočetka uopšte nije razumeo da se sve što se na farmi dešava snima i delimično direktno, a delimično odloženo emituje (prema www. samoprovereno.com).

Primer 3:

Čas je emitovan direktno i trajao je 56 minuta 1.12.2010. Cilj časa nije bio edukativan već senzacionalistički prepun lascivnih i elemenata koji upućuju na neobrazovanost i diskurs tradicionalističke, mačo-primitivnosti glavnog aktera. Sledećeg dana (2.12.2010) u terminu kada se emituju uživo uključenja u Farmu Produkcija je svaki put u terminu za ekonomsko-propagandni program ubacivala i prilog (trajanje 1 minut i 44 sek) koji posebno najavljuje reemitovanje Ekremovog časa seksualnog obrazovanja sa insertima sa predavanja potpisanog sa "dr Ekrem Jevrić" a farmeri su ga u toku "predavanja" oslovljavali sa "profesore Jevriću". Inserti su odabrani tako da isprovociraju auditorijum i po modelu samoreklamiranja preporuče gledanje Farme. Istovremeno potpisavši aktera sa "dr Ekrem" Produkcija je posluživši se diskursom "zaklanjanja iza autoriteta" (često primenjivanom strategijom ubeđivanja), izvrgla ruglu stručne i etičke vrednosti akademske profesije i to u zemlji u kojoj su visokobrazovani pre retkost, nego pravilo. Relativizacija obrazovanja i znanja je strategija podilaženja masovnom auditorijumu. Implicitna poruka Produkcije je da je samim dodavanjem titule ispred imena, uprkos tome što je lažna, a auditorijum nije na to upozoren, dala legitimitet svemu rečenom, bez obzira na svu opskurnost izgovorenog u okviru "predavanja" Ekrema Jevrića. Osim toga Produkcija je uputila auditorijumu implicitnu poruku i da svako može biti potpisan kao "dr" bez ikakvih posledica ukoliko se otkrije da je titula lažna, što je, podsećamo, suština i Nušićeve komedije naših naravi istoimenog naziva. Osim toga iz savremenog šou biznisa imamo takođe sličnih primera kada se rok muzičar Nele Karajlić nazivao "doktor Nele Karajlić" relativizujući tako značenje titule.

U nedeljnoj emisiji 5.12.2010. emitovanoj u 20.00 časova pušten je, takođe, izmontirani prilog (5 minuta i 14 sekundi) o času seksualnog obrazovanja koji sadrži najapsurdnija objašnjenja o seksu i zaštiti od SIDE koja potpuno neodgovaraju činjenicama.

Produkcija je u montiranom materijalu za reemitovanje insistirala na provokativnim i apsurdnim delovima predavanja izvučenim iz konteksta koji su aktera/u ulozi eksperta („dr Ekrem") učinili još "smešnijim". Kondenzacija sadržaja, u ovom slučaju kontroverznih, vešto montiranih, doprinosi konotativnom razumevanju "poruke" koja nema niti javni interes, niti informativnu, ni obrazovnu, pa čak ni zabavnu funkciju. Ona podstiče najniži, estetski i sadržajni, nivo spektakla tabloidizirane televizije kiča.

I na kraju insistiranje na svađama i govoru mržnje Produkcija je potpuno zanemarila izvorni sadržaj formata, a to je da svakodnevne poslove seljaka obavljaju osobe kojima to nije zanimanje i da se vidi kako se one snalaze u tim ulogama.

Primer 4:

U nedelju 28.12.2010. u emisiji koja je trajala 3 sata i 25 minuta 43% samostalnih odsečaka (minimalna jedinica analize) su za temu imale svađu od čega je 60% sadržalo direktan i otvoren govor mržnje.

Od devet selektovanih pojavnih oblika svađa koji pripadaju privatnoj sferi većina je vezana za muško-ženske odnose u vezi sa krajnje intimnom sferom fokusiranom na ljubav i seks. Ostatak se odnosi na privatni diskurs interpersonalne komunikacije tipa „ogovaranje".

b. Nivo forme

Nivo forme vreme koje Produkcija alocira ka svakom od aktera (direktno obraćanje u kameru, samo vizuelna prisutnost u rijaliti prostoru, minutaža), elementi gramatike filmskog jezika korišćeni za svakog aktera pojedinačno (plan: krupni, srednji, opšti/total; ugao; perspektiva: ptičija, žablja; paralelna montaža itsl), odabirom kamera koje se uključuju u direktan prenos, odabirom scena i kadrova koje ulaze u postprodukciju (montiranje snimljenog materijala za odloženo emitovanje).

Scene intimnosti između aktera su favorizovane u montiranom pregledu dana na Farmi i privlačile su najviše pažnje auditorijuma. U posmatranom periodu jedna od najotvorenijih scena ovog tipa bila je ona u kojoj se na zabavi ljube Vendi i Ekrem i simuliraju razne poze "Kama Sutre". Nakon toga popularnost im naglo raste. Broj minuta u kojima su glavni i sporedni akteri u pregledu dana dešavanja

na Farmi se povećava tako da dostiže čak 15 minuta, dok je 13,5 minuta bilo posvećeno u proseku privatnom odnosu Baneta i Katarine najpopularnijeg u auditorijumu ljubavnog para.

Iako se u ukupnom broju samostalnih odsečaka najviše puta pojavio Boki 13 (45 puta) što je ukupno 288,5 minuta, plasiran je u Farmi 3 tek na 16. mestu. Odmah iza njega su Vendi (38 puta) sa 257,5 minuta, a zauzela je 7. mesto na kraju serijala. Ekrem Jevrić je po broju pojavljivanja bio treći sa 36 pojavljivanja i 246,5 minuta, ali na kraju serijala je zauzeo četvrto mesto prema glasovima auditorijuma. Produkcija je sudeći prema posvećenoj minutaži pojedincima favorizovala scene intimnosti i ekstravagantnosti (transvestit Boki 13) da bi privukla gledaoce. Gledaoci su, međutim, osim navedenog, tražili i još nešto više, te su stoga nagradili ono što je osnovni siže telenovela – iskrena ljubav koju je Produkcija tokom celog serijala tri Farme podsticala kao relevantni siže. To ukazuje da iako je forma samog projekta Farma uticala na izbore auditorijuma, ipak bez konteksta sadržaja ne bi bilo pravog učinka.

5. ZAKLJUČAK

Analiza sadržaja 40 sati rijalitija Farma 3 televizije Pink emitovanih od 27.11. do 5.12.2010. odgovorila je na postavljeno pitanje u naslovu rada *Koliko je rijaliti šou zaista rijaliti?* i potvrdila osnovnu hipotezu da je rijaliti Farma 3 samo *delimično* dokumentarac u živo, to jest činjenična televizija, odnosno da se direktni uticaj produkcije odvija i na nivou sadržaja i na nivou forme. Znači da rijaliti Farma 3 nije i zaista realnost već konstrukt Produkcije čiji je cilj *advertainment* – potpun spoj uspešnog *oglašavanja* i *zabave* za široku publiku modelirane u diskursu TV tabloida.

Rezultati analize su pokazali da je Produkcija *Farme 3* uticala direktno na posredovanje stereotipa i predrasuda, kao i na podržavanje kiča i masmedia kulture, odnosno na promovisanje vrednosti koje se ne mogu smatrati doprinosom razvoju demokratskog društva.

Literatura

Anonim, Pregled TV scene Srbije za 2010. godinu, *Taboo 44*, mart 2011, str. 65-67.

Balaž, Bela. (1978), Filmska kultura. U *Teorija filma* - priredio D. Stojanović . Beograd : Nolit, str. 84-93.

Cohen J, Weiman G. (2008). Who's Afraid of Reality Shows?:Eksplorong the Effects of perceived Influence of reality Shows and the Concern Over Their Social Effects on Willingness to Censor, Communicaation Research, Vol 35, No 3, str. 382 -397 dostupno i na http://crx.sagepub.com/content/35/3/382

Eko, Umberto. (1973) *Kultura informacija komunikacija*. Beograd : Nolit.

Glynn, K. (2005). *Tabloid culture*. Durham and London : Duke University Press.

Hill, A. (2000). *Reality TV audience and popular factual television.* London and New York: Routledge.

Hillard, R.L. (2008). *Writing for Television, Radio and New Media*, Tomson Wadsworth.

Jovanović, J. (2011). Kleveta i uvreda se brišu iz krivičnog zakona. *Novi magazin* 18. jul 2011.
Dostupno na http://www.novimagazin.rs/vesti/kleveta-i-uvreda-se-brisu-iz-krivicnog-zakonika

Kodeks novinara Srbije - Uputstva i smernice (2008). Beograd : NUNS, UNS, Asocijacija medijskih fotografa.

Holmes, Su and Jermyn Deborah (2004). *Understanding Reality TV*. London and New York : Routledge.

Kraidy M. Marwan and Katherine Sender edd. (2011).*The politics of Reality Television: Global Perspectives*. London and New York : Routledge.

Matić, Jovanka (2009). Raznovrsnost TV programa u Srbiji, u *Medijski skener*, ur. Dubravka Valić Nedeljković, edicija Medijska sfera, Novi Sad : NNŠ.

Musemu of braodcastin communications (2004). *Encyclopedia of Television*, second edition ed. Horace Newcomb, Vol. 3 M-R. New York-London: Fitzroy Dearborn

Nemački savet za štampu Novinarski kodeks sa osnovnim smernicama za redakcijski rad (2002). Beograd : Fondacija Konrad Adenauer.

Novak, Božidar ur. *Leksikon radija i televizije* (2006). Zagreb : Masmedia i Hrvatska radiotelevizija.

O'Donnell, Victoria (2007). *Televizion criticism*. LA, London, New Delhi, Singapore: SAGE Poublications.

Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine, datum pregleda 5.10.2011. http://www.kultura.gov.rs kao i na http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=160165

Surio, E. (1970). Osnovne osobine filmskog sveta. *Filmske sveske*, Beograd, god. III, br. 1, str. 38-52.
Zakon o javnom informisanju, Službeni glasnik RS, br. 43/2003, 61/2005 i 71/2009
Zakon o radiodifuziji, Službeni glasnik RS, br. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006 i 41/2009.
Valić Nedeljković, Dubravka (2007). *O novinarstvu i novinarima*, Filozofski fakultet, Novi Sad.
Valić Nedeljković, Dubravka (2008). Gramatika filmskog jezika i kognitivni razvoj. *Medianali* godište 2, broj 4, str. 61-101.
The Farm, http://en.wikipedia.org/wiki/The_Farm_%28TV_series%29, stranica je obnovljena 5.10.2011, pregledana 7.10.2011.
Van Dijk, Teun (2001). Principles of Critisal Discourse Analysis. In *Discourse Theory and Practice* a Reader ed. by Wetherel, M, Taylor, S., Yates. S. J., London : SAGE Publication , str. 300-317.
Watson, Jame and Anne Hill (2003). *Dictionary of Media and Communication Studies*, 6th Edition. London: Arnold and New York-Oxford : University Press.
Zakon o obligacionim odnosima, "Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja

Dubravka Valić Nedeljković

JUST HOW REAL ARE REALITY SHOWS?
CASE STUDY *FARM 3*, TV PINK

Summary

Reality show programs are essentially the factual television programs that should represent informative and documentary contents implemented through the model of: television time equals the time of diegesis – which is absolutely contrary to the rules of the best cinematographic practice. This new genre is also called advertainment, a combination of advertising and entertainment.
The audience chooses participants, based on previously selected and edited scenes from participant's "reality life", who will be eliminated from the show or awarded with their votes and eventually win exceptionally high amount of money.
Participants of reality shows form their behavior according to the presumed expectations of a typical viewer.
The aim of production is to ensure populistic entertainment that can attract large number of viewers, such as TV Pink's show *Farm 3* which reached the top 10 most watched television shows of all broadcasters in Serbia in 2010.
Critical discourse analysis of the reality show *Farm 3* in this paper indicates the powerful position of media elites which contextualize the original, licensed, format of reality programs. The research was completed on a sample of 40 hours of footage recorded in December 2010.
The results of the analysis confirm the hypothesis and demonstrate direct influence of *Farm 3* Production on events in the reality show on the two basic levels: 1) the content level, and 2) the form level.
Keywords: reality show, influence, manipulation, production, kitsch, audience

Dubravka Valić Nedeljović
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
dnvalic@gmail.com

Владимир Баровић

О НОВИНАРСКОМ РАДУ БРАНИСАЛАВА НУШИЋА – ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РАЗВОЈА ЖАНРОВА У ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЖУРНАЛИСТИКЕ

У раду се износе резултати истраживања биографије Бранислава Нушића као новинара који је писао више од пола века. Посебно се вреднује Нушићев новинарски рад и допринос развоју жанрова у нашој журналистици. Аутор анализира Нушићеве текстове у дневном листу „Политика“ које потписује под псеудонимом Бен Акиба. Анализом текстова који су објављивани почетком прошлог века, утврђено је да се велики број Нушићевих радова може окарактерисати као колумна. Иако је тај жанр доцније установљен у нашем новинарству, Нушић је поставио темеље за колумну као један од најсложенијих новинарских жанрова у модерној теорији журналистике. То је у истраживачком смислу важан закључак, зато што одређени аутори Нушића оцењују као писца козерија, а не колумни, журналистичког жанра који је у време када настају анализирани текстови, био тек у зачетку.

Кључне речи: Бранислав Нушић, новинарство, колумна, жанрови, историја, медији.

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Истраживати и анализирати живот и рад великих личности из света уметности, књижевности и новинарства је захтеван посао, јер треба на тас објективности и научне релевантности поставити људе који су својим прегалаштвом заслужили дубоко поштовање стручне и научне јавности. Од утиска општег одобравања и поштовања, иако нерадо мора се отети и истраживач, посебно ако жели да што реалније испита професионални рад особе коју анализира. Држећи се максиме великог Тацита, која гласи „sine ira et studio“, приступио сам посматрању и вредновању новинарског рада Барнислава Нушића, човека који је оставио великог трага у нашој комедиографији, о чему најбоље сведочи програм за текући месец неког од већих позоришта у нашој земљи. Са друге стране треба истаћи да је о Нушићу доста писано, али је изненађујуће мало података остало о њему као журналисти, иако је два пута биран за првог српског новинара, односно председника струковног удружења.

Према суду компетентних критичара, изгледа да нема значајније личности из света наше књижевности која се није окушала макар у младости, као новинар, извештач, или репортер на страницама неког угледног дневника или недељника. Са друге стране можемо без резерве констатовати, нема ни једног новинара који је у своје време био толико познат и читан од стране публике као што је то био чувени Бен Акиба. Његови текстови са пажњом су ишчитавани, од власти су меркани, а они који нису на време стигли до „Политике“ која доноси његове „Приче из београдског живота“, молили су по сокацима и кафанама пријатеља који под руком носи Рибникарев лист да им преприча најновији Нушићев текст. А тај ониски, симпатични, црномањасти човек маркатних црта лица, био је неуморан у писању новинарских прича, а иако је у животу мењао занимања, цео век је остао веран посленик јавне речи, мада је у јавности познат као комедиограф, драматург, дипломата, приповедач, сатиричар, етнограф, управник позоришта, национални радник. Нема ни једног свршеног ђака, који није чуо за „Сумњиво лице“, „Госпођу министарку“, „Ожалошћену поордицу“, „Мистер долара“, „Пут око света“, да наведем само најпознатија дела тог великог уметника за кога је чак и вазда критични Скерлић написао: „Нушић је један од најплоднијих и најразноврснијих српских писаца...Међу Хрватима и Србима нема данас бољег комичног писца од њега“. (Скерлић, 1997 :363-364). Тешко је наслутити шта би Јован рекао да је поживео једно

четири деценије дуже, те да је могао натанане прочитати, погледати и анализирати све што је Акиба написао, али и овакво признање ставља Нушића у ред великана српске књижевности, позоришта и неспорно је, нашег новинарства.

2. ЖИВОТОПИС

Бранислав Нушић је рођен 8. октобра 1864. године, како сам пише, у кући која је била на месту где је изграђена палата Народне банке у Београду. Мали Алкибијадес Нуша, како се звао у младости, имао је прилике да осети хазардни дух трговачког позива оца Ђорђа којем пропада посао са житом, те из српске престонице породицу сели у Смедерево. У тој подунавској паланци Алкибијад је завршио основну школу и два разреда гимназије, да би у родном граду добио матурско сведочанство. По уласку у свет „пунодобних“ од Алкибијада постаје Бранислав, а Нуши се додаје једно - ић, што радозналима оставља на вољу да промишљају о мотивима ове именско-презименске трансформације. Храбар је био Нушић, и као писац, јер са свега 19 година у време бурне 1883. када Србију потреса Тимочка буна, завршава „Народног посланика“, а кураж показује и као човек који пише војничка сећања у „Приповеци једног каплара из српско – бугарског рата“, две године доцније. У „Сумњивом лицу“ духовито се руга корупцији и бахатости обреновићевског режима, а због песме „Погреб два раба“, објављеној у „Новом београдском дневнику“ у којој компарира срамотно раскошну сахрану мајке једног омраженог генерала са увредљивим одсуством државних званичника са погреба ратног хероја Михаила Катанића, добија затворске букагије. Лично је увредио краља Милана и чланове владе који су били на сахрани „бабе“, а нису присуствовали погребу мајора Катанића док је порука песме ондашњој омладини била шамар за власт: „Зато српска децо не гините џабе, уместо хероја постаните бабе.“

Слично Пери Тодоровићу из тамнице у којој проводи годину дана одлази у државну службу режима који га је узаптио, али чак ни у пожаревачком затвору није остао миран и неспреман да се добро забави на рачун сервилности државних службеника. У робијашници је написао комад „Протекција“, који је настао на основу његове лукаве обмане управника затвора Илије Влаха, како му је наводно ујак сам министар полиције Гига Гершић, што је Акиби омогућило да у јадним казаматским условима добије дозволу да пише. Након робијања Нушић је службовао у Старој Србији, односно као дипломата на Косову и Македонији, а био је постављен за првог човека конзулата Краљевине Србије у Приштини, која је тада била у саставу Османског царства, и у Битољском округу где се и оженио 1893. године. Од 1900. године Нушић ради у Министарству просвете, затим је драматург и први човек Народног позоришта у Београду, а 1904. и 1905. године био је управник Српског народног позоришта у Новом Саду. Та институција тада је била у великој финансијској и уметничкој кризи, те је Нушић као капетан брода који тоне дошао у сукоб са великим бројем чланова посаде. Ту је доживео тешке оптужбе и сукобе са људима од утицаја, и зато се враћа у Београд, али је за 45-годишњицу уметничког рада у Новом Саду новембра 1924. године дочекан на свечан начин, како и доликује писцу ког су називали српским Молијером. У време управљања СНП-ом Акиба је становао у кући Арсе Пајевића познатог новосадског издавача, књижара и писца, у чијем дому је данас смештена Градска библиотека на углу Змај Јовине и Дунавске улице.

Нушић је био велики национални радник који је 1908. године, за време анексионе кризе у Босни и Херцеговини, стао на чело демонстрација које се противе припајању те покрајине Аустро-Угарској. Борио се против тога како је најбоље умео – пером, па је написао у кратком временском року комад „Хаџи Лојо“ који је у време кризе игран широм земље као јасан гест да се Србија не слаже са анексијом, коју је на крају морала прихватити. По избијању Првог светског рата Нушићев син Бан пријављује се као младић добровољно у српску војску, у ратним операцијама гине на пожаревачком фронту, а велики писац повлачи се из Србије и рат проводи у избеглиштву. По уласку у ослобођену земљу постаје први начелник Уметничког одељења Минстарства просвете свеже уједињеног Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. После рата био је управник

Народног позоришта у Сарајеву, а 1933. године изабран је за редовног члана Српске краљевске академије.

Иако је о идеолошкој орјентацији многих наших новинара могуће дискутовати за Нушића по том деликатном питању нема много дилеме. У младости је избегао фазу многих наших уметника који су одушевљени Светозаром Марковићем, јер иако код Акибе има елемената социјализма то је пре свега искрена борба за обесправљене, потлачене, а против бахатости режима и моћи богатих министара (Стефановић, Станисављевић, 1968). Иако му многи приговарају због служења обреновићевском режиму, касније и Карађорђевићима, чињеница је да никада није престао да се руга деспотији, самовољи и сервилности државних апаратчика. Када се фашизам и националсоцијализам некима чинио као згодно решење за нагомилане југословенске национално-привредне проблеме, Нушић је показивао јасну антипатију према тој тиранији, а снагу јавне речи користио је да јавно осуди такву наказну идеологију, као погубну за слободу јавне речи. Бранислав Нушић умро је 19. јануара 1938. године у Београду.

3. НОВИНАРСКИ РАД

Да је Нушић био велики журналиста и истински посленик јавне речи, најбоље сведоче следећи подаци и чињенице. Он је био изабран за председника Српског новинарског удружења два пута и то 1908. године када се струковна организација након расцепа из 1906. поново ујединила, и пред балканске ратове 1911. године. На Ади Циганлији организовао је од 30. маја до 7. јуна 1908. године „Тројички сабор“, велику новинарску приредбу коју је обишло преко 150.000 грађана што је и за наше услове импозантна бројка. На X. Конгресу словенских новинара који је одржан у Београду од 27. до 29. јуна 1911. године био је председавајући и много је урадио на повезивању наших новинара са колегама из осталих словенских земаља. Био је први човек струковног удружења када то није могао бити било ко, већ само човек од великог професионалног знања, угледа и личног дигнитета.

Ако Нушића анализирамо као младог новинара, можемо констатовати да се рано одао писању и објављивању радова, јер прво велико дело написао је као деветнаестогодишњак, а први текст у сомборском дечјем листу „Голуб“, Нушић је објавио као гимназијалац 1880. године. Почео је да се бави новинарством из љубави према позиву, али и због пристојних хонорара које је добијао из редакција, као познат писац и врстан новинар, чији се текстови радо читају и имају немали утицај на јавно мњење. Уређивао је више листова међу којима издвајамо: „Звезду“, „Београдске новине“, „Стражу“, „Дневник“, „Брку“, „Ћосу“, „Српски југ“, „Сатиру“, „Позоришни лист“.

Нушић је писао и сарађивао у великом броју листова и штампаних публикација али пред истраживаче се поставља проблем идентификације његових текстова, због ондашњег обичаја непотписивања новинара испод свог дела. Често је бацао рукавицу у лице држави, бирократији, гордим политичарима и разним декадентним појавама, те је између осталог и зато користио разне псеудониме који до данас нису ваљано истражени и разјашњени, што додатно усложњава проблем откривања његових текстова које можемо наслутити по форми, садржају и стилу.

Ако се Милош Црњански везује за „Време“, Рака Драинац за „Правду“, онда је Нушић недвосмислено синоним за „Политику“, за коју пише од настанка листа браће Рибникара. Иако је ношен животном буром мењао занимања, места службовања и живота, положаје и звања, остао је читав животни век привржен „Политици“ у којој је објављивао сећања, приче, аутобиографске цртице, путописе, репортаже. Званично је Бранислав Нушић примљен за члана Српског новинарског удружења у фебруару 1903. године, а истовремено је приступио струковној организацији са књижевницима Бором Станковићем и Јанком Веселиновићем.

Ако анализирамо Нушићеве текстове у „Политици“ видећемо да се он јавља од 1904. године и то у рубрици „Из београдског живота“ где описује различите актуелне догађаје и феномене у српском друштву на почетку владавине Карађорђевића. Током седмице знао је да објави по четири – пет текстова у којима на занимљив, сатиричан понекада и циничан начин обрађује озбиљне

теме које занимају „обичног човека“. У његовим текстовима осећа се присан и близак приступ према читаоцу, стил је готово фамилијаран, изгледа да се новинар обраћа некоме кога дуго и добро познаје (Политика, 01.01.1907., „Срећна Нова година“, 2). Када обрађује одређени друштвени феномен који је актуелан као што је случај у тексту „Хрвање“, Нушић пише: „ Од када је почело ово хрвање у циркусу цео свет београдски је као у некој грозници. То па то. Одеш у кафану на пиво, о томе се говори; прођеш улицом о томе говоре она двојица што иду пред тобом и она двојица што иду за тобом...Па и мене ухватила зараза хрвања и у ужасно сам незгодном положају. Не смем кући да идем, бојим се да не затечем тамо ташту па да је не пребацим преко главе а бојим се да идем улицом да не пипнем коју даму. Да Бог сачува и са таквом заразом“ (Политика, 12.04.1907, „Хрвање“, 3).

У његовим текстовима уочили смо да се кроз године писања и новинарског рада као омиљена компарација провлачи поређење носилаца политичке моћи са псима и псећим проблемима („Псеће питање“). Иако су га многи савременици оптуживали за служење режиму он је писао против декаденције власти много више и храбрије од оних који су га вербално осуђивали, а свој дисидентски стаж зарађивали кроз кафанске разговоре и кухињско револуционарство. Нушић је у свом новинарском раду често нападао неразумне и деспотске одлуке власти („Једна војна наредба“), а посебно је био киван на странке и слаб карактер партијских кадрова који су некада, као и сада били склони честој промени страначких књижица.

Ругајући се ниском моралу политичара са афинитетом ка промени идеологија и странака он пише: „Зими на пример када је све смрзнуто, човек мора бити конзервативан. А лети кад се разигра све у природи када воде бујно треку, сунце топло пече хоћеш нећеш, мораш бити либералан. Е, па кад је тако онда није никакаво чудо што човек према годишњем добу одлази у партијске болте и пазари начела:Молим, пошто је ваше начело? – пита муштерија а на њему видиш отрцано начело које је досад носио.“ (Политика, 07.04.1907, „Партијске изјаве“, 2-3). Текст има временски непролазну вредност јер по свему судећи није се много променило последњих 100 година у политичком животу Србије; имена странака су другачија, одела политичара су модернија, не возе се господа фијакером већ „бесним“ лимузинама, али менталитет и карактерне особине остале су исте од Нушића до наших дана.

Иако је класична колумна настала двадесетих година прошлог века као жанр и као први колумниста сматра се Волтер Липман, а код нас Југ Гризељ, у Нушићевом новинарском раду запажамо управо колумну као журналистички жанр. Осим колумне можемо маркирати и коментар као форму којој је склон и близак. Њега су истраживачи карактерисали као писца козерија које су по суштини више шаљиве него озбиљне, више разбибрига него промишљање стварности, пријатна доколица а не брига за јавно добро. Ако посматрамо колумну као новинарски жанр, може се закључити како за њу не постоје јасна правила (Ђурић, 1997: 348), али она као аналитичка форма увек има одређене елементе јер колумниста пише у првом лицу, често на хумористичан или сатиричан начин.

Сметало је многим новинарима, писцима и људима од угледа Нушићева популарност међу читаоцима, а до данас је остало укорењено мишљење да је он козериста не и колумниста или коментатор. Акиба је писао од 1907. до 1910. године у „Политици“ своју рубрику „Недељни преглед“ где објављује коментаре друштвених и политичких дешавања. Текстови које објављује у рубрици „Из београдског живота“ имају одлике колумне као новинарског жанра. Ако прихватимо тезу да је колумна „врхунски жанр“ која дозвољава и пикантерију, језичку бравуру (Тодоровић, 1998:15), онда је Нушић својим текстовима постао претеча колумнистима који су тек доцније ступили на сцену нашег новинарства. Није колумна само политичке природе јер њени тематски оквири оивичени су свим могућим друштвеним проблемима и питањима (од екологије до привреде). Нушић није избегавао политику али је није гурао у текстове по сваку цену већ се трудио да у њих унесе све оно што види на улици, чује у кафани, осети као народну бољку или насиље оних који су на власти. У његовим текстовима тон јесте шаљив али су теме озбиљне и на свима приступачан, једноставан начин аутор казује озбиљне и тешке ставри. То ни у ком случају не умањује његов значај великог новинара који је задужио све потоње посленике јавне речи својим

полувековним, доследним и упорним настојањем да кроз шалу прикаже тешку збиљу, онаквом каква је она била.

4. ЗАКЉУЧАК

Нушића је тешко посматрати и анализирати ван контекста његовог комедиографског рада, али је управо анализа његовог журналистичког ангажмана, кључан моменат у структуралном сагледавању рада и дела Бранислава Нушића. Укупни допринос који је Нушић дао српском новинарству углавном се сагледава кроз његов ангажман на месту председника струковног удружења. Ту је Нушићев допринос неспоран, али је он утицао и на развој колумне као жанра у српском новинарству, што је нова димензија Нушићевог доприноса нашој журналистици.

Иако је у историји нашег новинарства забележен као први колумниста Гризељ можемо размислити није ли његова претеча и први покушај колумнисте и коментатора био Бранислав Нушић који у текстовима обрађује актуелне теме, даје своје виђење друштва, а његов шаљив тон је пре одлика стила и новинарског приступа него потребе да се од свега прави комедија и тера шала по сваку цену. Он је неговао својствен начин писања, из броја у број прати одређене процесе, догађаје и на особен начин жигоше властодршце јер свака јавна личност пазила је да не дође на удар текста који потписује Бен Акиба.

Само значајне личности и врсни професионалци могу истински допринети развоју и настанку појединих новинарских жанрова, као маркантних смерница и новинарских врста, које дају импулсе укупном развоју журналистике. Нушић је својим утицајем, имагинацијом и стилом, допринео да се код нас развије комулмна и коментар, да би касније они који су долазили уобличили и додатно профилисали наведени жанр. У том послу утемељивања жанрова, огледа се значај и улога Бранислава Нушића, неспорног ауторитеа српског новинарског сазвежђа, који и данас може послужити генерацијама младих људи који ће ући у свет журналистике.

Извори и литература

Нушић Бранислав (2004). *Аутобиографија*. Сарајево: Босанска ријеч.

Баровић Владимир (2009). *Бранислав Нушић – пола века новинарства нашег Молијера*. Линк, број 77, 50 - 51.

Група аутора (1992). *Два века српског новинарства* Београд: Институт за новинарство.

Ђурић Душан (2001). *Професија новинар*. Београд: Новинско издавачки центар „Војска“.

Рибникар Јара (1986). *Живот и прича*, *прва и друга књига*. Београд: Просвета.

Скерлић Јован (1997). *Историја нове српске књижевности*, Београд: БИГЗ.

Недељковић Миле (2009). *Хроника Удружења новинара Србије 1941-2006*. Београд: УНС.

Бјелица Михајло, Јевтовић Зоран 82006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд Универзитет примењених наука.

Политика, издања из година: 1906, 1907, 1908, 1909, 1912.

Српска књижевност у сто књига – Новинари, Матица српска, Нови Сад-Београд, 1967.

Vladimir Barović

JOURNALISTIC WORK BRANISLAV NUŠIĆ STRUCTURAL STUDY AS A CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF GENRES IN THE HISTORY OF SERBIAN JOURNALISM

Summary

This paper presents the results of similar biography Branislav Nušić journalist who has written more than half a century. Especially valued Nušić journalistic work and contribution to the development of genres in our journalism. The author analyzes Nušić's articles in the daily newspaper "Politika", signed under the pseudonym Ben Akiba. The analysis of texts that were published early last century, it was found that a large number of Nušić work can be characterized as a column. Although the genre was established later in our journalism, Nušić laid the foundations for the column as one of the most complex journalistic genres in the modern theory of journalism. This is in terms of research important conclusion, because the authors have described as Nušić kozeris writer, not columns, journalistic genre that is occurring at a time when analyzed texts was still in its infancy.

Keywords: Branislav Nušić, journalism, column, genres, history, media

Vladimir Barović
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
barovic@neobee.net

Дејан Пралица

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА МЕДИЈА И ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА

Феномен *глобализација* присутан је у етру Србије од како су настали медији. Представља повезивање различитих култура у свету на такав начин да су медијски садржаји који се нуде, као и реакција реципијената, слични. Постоје четири аспекта глобализације медија: глобализација фирми, дејства, форми и садржаја. О овом раду биће речи о последња два.
Циљ рада јесте да покаже на који начин се у српским медијима, првенствено телевизији, осликава глобализација кроз различите програмске формате, које садржаје овдашње националне телевизије све чешће нуде и како је језик водитеља под све већим утицајем медијске глобализације.

Кључне речи: глобализација, медији, медијски садржаји и формати, језичка политика.

1. ДЕФИНИСАЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

Глобални медији јесу друштвени феномен који настају након локалних и националних. „Први велики масовни медији у Западној Европи биле су новине, које су доминирале током 19. века. После новина јављају се међународне новинске агенције, а следе филмска индустрија, радио, телевизија и интернет“ (Милошевић 2007: 426).

Глобализација друштва веома уско повезана је и са главним чиниоцима друштва, односно медијима. У науци су, у вези са глобализацијом, маркирани феномени економске, социјалне, психолошке политичке и комуниколошке, односно медијске глобализације. Медијска глобализација представља повезивање различитих култура широм света на такав начин да су медијски садржаји који се нуде, као и рекација публике на те садржаје, слични. Како је медијска глобализација резултат нових комуникационих технологија, сматра се да је и предуслов за све друге облике глобализације. Медијска глобализација може се објаснити и као феномен ширења мултинационалних медијских корпорација на друге медије, што је резултирало „појавом такозваних глобалних корпорацијских олигархија првог реда[1] које поседују медијске садржаје, медије, као и системе за преносе веза, односно сигнала, што укључује: радио, телевизију, филм, музичке садржаје, системе за емитовање програма, сателите, телекомуникације, кабловске мреже, новине, магазине, издавачке куће, интернет провајдере, као и друге облике конвергенције дигиталних медија“ (Lyons 2005)[2].

Неки аутори сматрају да „масовни медији нису само транспортно средство масовне културе, него и инструмент културне и информативне хегемоније. Као што се у сваком крају планете продаје иста маркирана роба, тако се исте маркиране вести пласирају на свим медијима“ (Шијачић 2005)[3]. Будући да је главна димензија медијске глобализације профит, „глобализација медија заснована је пре свега на економском интересу, који је основна мотивациона снага развоја глобалне индустрије масовних медија“ (Јововић 2010:121). Примат у медијској глобализацији има телевизија, а у последње време све више и интернет.

[1] Први ред осносе се на мултинационалне медијске компаније, други ред на регионалне, а трећи ред на локалне.

[2] Овај рад нема нумерацију странице јер је доступан у електронској верзији часописа *Global Media Journal* на адреси: - http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/fa05/gmj-fa05-lyons.htm (посећено 14.01.2012).

[3] Комплетан текст доступан у електронској верзији листа *Православље* бр. 910, од 15.02.2005. http://pravoslavlje.spc.rs/broj/910/tekst/globalizacija-kultura-mediji/ (посећено 10.01.2012).

2. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Циљ рада јесте да покаже на који начин се у српским медијима, првенствено телевизији, осликава глобализација кроз различите програмске формате и које садржаје овдашње националне телевизије све чешће нуде (упореди са Пралица 2011: 5). На примерима нових, али врло популарних медијсих формата, као и појаве такозваног „модерног" језика у медијима потврдиће се присуство медијске глобализација у информативном простору Србије.

Методе које су кориштене при истраживању су компаративна и дескриптивна. Предмет истраживања компаративне методе су „идентичност, сличност и различитост исте појаве у разним временима и на разним просторима одређеним адекватним мерилима, истоврсних или разноврсних појава у дефинисаном простору и времену" (Миљевић 2007:189). Дескриптивном методом настоје се дати „прегледи", односно „снимак стања". Људи се, иначе, веома много служе дескрипцијом свакодневно. „Описују се у међусобним комуникацијама догађаји, збивања, односи, понашања и деловања људи као појединаца, група људи, институција и организација" (Спасојевић 2010)[4] . Овим методама покушаћу да утврдим постојеће стање у вези са медијском глобализацијом у Србији, као и језичком политиком која се спроводи у средствима јавног информисања.

3. АНАЛИЗА И РЕЗУЛТАТИ

3.1. Етапе медијске глобализације

„Живот појединца толико је импрегниран медијским порукама да више 'људи, у ствари, не читају новине него улазе у њих као у топлу воду у кади'. Развој електронских медија, дигитализација, сателитски пренос информација, како је запазио Маршал Меклуан, 'укидају наше устаљене представе о простору и времену - и ми улазимо у свет 'све-је-ту-у-истом-трену', у свет у коме је све у резонанци истовремено'…, док нова технологија ствара новог човека" (Рељић 2003:50). Дакле, сматра се да је појам *глобализација* обликован под утицајем Меклуана и његове идеје о свету као *глобалном селу*, још шездесетих година XX века (према Орловић 2004: 54).

Према публицисти Данку Плевнику, постоје три етапе медијске глобализације: прва *пропагандног типа* настала за време Другог светског рата, тачније 1942. када је почело емитовање програма *Радија Глас Америке* (*Voice of America*). Таква глобализација обележила је период *Хладног рата* у свету. Друга медијска глобализација – *маркетиншка глобализација* започиње двадесет година касније, односно од *Телстара* (првог цивилног комуникационог сателита) до појаве *Си-Ен-Ена* (*CNN*). Трећа (за сада последња) глобализација почела је појавом интернета, односно *светом раширене мреже* (*World Wide Web - www)* и назива се још и *електронска глобализација* (Турчило: 2011:23).

Неки аутори сматрају да је медијска глобализација последица економске, корпоративне глобализације која је уследила након завршетка Другог светског рата када су се у опоравак ратом опустошених земаља укључиле Светска банка и Међунаородни монетарни фонд. Године 1974. УНЕСКО је објавио студију двојице истраживача (Nordenstreng &Varis). Та студија ревидирана је 2000, када су Мек Брајд и Роч утврдили да неколицина *западних* земаља, предвођена Сједињеним Америчким Државама, Великом Британијом, Француском и Немачком[5] контролише дистрибуцију телевизијских програма у свету. Према студији, медијска глобализација добија на замаху током осамдесетих година 20. века када у многим земљама долази до дерегулације медијског тржишта и уплива приватног капитала у средства јавног информисања (према MacBride, Roach 2000: 289).

Када се говори о глобализацији не сме се заобићи ни питање језика. Иако се сматра да је „развој језика условљен начином живота једног народа", његовом историјом и културом, бројне

[4] Комплетан текст доступан на сајту: http://pspasojevic.blogspot.com/2010/12/blog-post_4753.html (посећено 10.12.2011).

[5] Тада Западном Немачком.

институције система или друштва имају круцијелну улогу у процесу развоја језика: „породица, школа, држава и црква" (Митровић 2008: 132-133). С обзиром на то да, пред осталог, „медији пружају разоноду, забаву и опуштање" (Херман, Мекчесни 2004: 7), али нас и информишу о догађајима, људима или појавама, на глобализацију језика велики утицај свакако имају и медији као врло моћни фактори у процесу глобализације.

3.2. Медијски формати

„Курс глобалне медијске продукције заокружен је тривијалним форматима ... спектакла, чудовишног воајеризма, драстичног нарушавања приватности, разних облика насиља и других елемената који погубно утичу на медијску (не)писменост" (Рутовић 2010:20). Највећи број оваквих формата прављен је по лиценци, те се према готово истим правилима емитује широм планете.

Последњих година веома популарни телевизијски програми чија је тематика сцене из реалног живота учесника који свој живот извесно време живе пред камерама 24 сата, донели су у Србију 2006. и нови медијски формат – *ријалити шоу* (енг. *reality show*). Од тада па до данас на националним телевизијама, како приватним комерцијалним, тако и преко јавног сервиса, могли су се гледати/ или се и даље емитују и гледају: *Велики брат*, *Операција тријумф*, *Срвајвор (Survivor)*, *Фарма*, *Двор*, *Парови*, *48 сати свадба*, *Мењам жену*, *Ја имам таленат*, *Радна акција*, *Домаћине, ожени се*, *Паклена кухиња*, *Време је за бебе*, *Гавриловићи*, *Малдиви*, *Витезови из блата* и тако даље (упореди са Пралица 2012: 389-403).

„Феномен глобализације, посматран и жучно расправљан као један од најважнијих економских и политичких догађаја" од средине деведесетих година 20. века „имао је као свој главни језички сигнал убрзану експанзију енглеског широм света" (Бугарски 2009: 15-16). Као илустрација за то јесте и пример да српски језик и медијска сцена, чини се, нису имали спреман превод за нови телевизијски формат тако да је до данас он постао одомаћен, а *ријалити* програми само су се умножавали. Неки лингвисти предлагали су превођење овог термина на српски језик. Тако се у *Дневниковом ТВ магазину* у рубрици *Језикоманија*, ауторка Наташа Мирковић запитала „како би се могла превести синтагма *reality show*? „Могло би се рећи 'програм о стварном животу', 'шоу о обичним људима', 'живот уживо', 'шоу из стварности', 'природни шоу програм', 'прави шоу', 'реални шоу'…" (Мирковић, 2011: 1). Ипак, о популарности *ријалитија* у Србији од појаве *Великог брата* на *ТВБ92* 2006, до *Малдива* на *ТВ Кошави* 2011, могло се гледати на десетине програма који су били засновани на истом, или врло сличном концепту, који су били врло популарни и доносили велике зараде телевизијским кућама које су их емитовале. „Ако је већина *културних* садржаја које емитују масовни медији страног порекла, и то углавном из свега неколико западних земаља, онда је логичан закључак како смо изложени медијском и културном империјализму" (Malović 2005)[6]. Из тога логично следи да садржаји таквих формата нису високог квалитета, већ су симплификовани до теме мере да су прихватљиви маси која тражи искључиво забаву док се досађује. У складу са тиме појављује се и нови медијски феномен формирања јавне личности. *Обични* људи постају телевизијске звезде и јавне личности, „не због тога што су добри у нечему или зато што имају нешто занимљиво да кажу", већ „постају познати зато што не доприносе ничему" (Смирс 2004: 199).

Овакав тип програма у почетку, односно неколико сезона, доноси велику гледаност јер представља нешто ново на медијској сцени одређене земље, али финансијски такав формат је исплатив само ако „на дуже стазе оправдава трошкове и привлачи гледаоце на што дуже гледање" (према Bignell 2005: 43). Иако широм света овај медијски формат полако постаје превазиђен у Србији је *ријалити* врло популаран, а „већина оваквих програма промовише непостојање моралних вредности и простаклук, као и задовољавање најнижих побуда код гледалаца" (Бојић 2011: 4). С обзиром на то да је веома лако манипулусати публиком која је на нижем образовном нивоу,

[6] Рад доступан у електронској форми на адреси: http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic (посећено 10.01.2012).

отуда су и успешнији примитивнији медијски садржаји који се нуде у тренутку светске економске кризе када је већина људи затворена код куће и када има пуно слободног времена које, очигледно, троши гледајући телевизијске програме.

У складу са горе наведеним, није необично ни запажање да на „глобалном телевизијском тржишту држава и јавност заузимају периферну улогу, а мултинационалне компаније преузимају контролу, понекад очиту, понекад прикривенију“ (Цар 2006 :64). Посебно је дискутабилно приказивање *ријалити* формата на јавним сервисима који треба да представљају такозвне *мејнстрим* промотере опште културне и информативне политике друштва једне демократске земље. Упитно је колико то успешно јавни сервиси могу да чине ако део свог садржаја одвајају и за тако тривијалне програме као што су *ријалити*.

3.3. Медијски језик

„У актуелним научним публикацијама неидентичних стручних оријентација – лингвистичке, социолошке, филозофске и културолошке – све се чеше потеже исто питање: какву судбину свепродирућа глобализација света припрема човековом основном средству споразумевања – његовом језику?“ (Ивић 2007: 7). Језик у медијима који користе популарни водитељи, такође није остао без утицаја глобализације. У претходним истраживањима језика у рекламама (Пралица Н. 2006: 16) и говора на јавним и комерцијалним радио-станицама (Пралица 2010: 7-11), утврђено је веће присуство жаргона и неформалног говора пуног англицизама и фраза у приватним, комерцијалним локалним медијима, у односу на републички и покрајински јавни радио. У овома раду ограничићу се само на неколико конкретних примера из медијске праксе која су постала очигледни у највећем броју овдашњих утицајнијих медија.

Први пример подједнако се односи и на радио и телевизију. То је конструкција типа *овог јутра*. Када се последњи пут у српским електронским медијима могло чути кратко и јасно *јутрос*? Веома ретко. Праћење јутарњих програма на *Телевизији Србије*, *Телевизији Пинк*, *Телевизији Војводине* и *Телевизији Панонија*, као и на *Радио Београду*, *Радио Новом Саду*, *Радију С*, *Радију Б92* и *Радију 021* током септембра 2011. показало је предоминацију синтагме *овог јутра* (по енглеском моделу *this morning*) на штету временског прилога *јутрос*.

- *Овог јутра* очекује нас лепо време.
- *Овог јутра* наш репортер јавља...
- *Овог јутра* наш гост биће...
- *Овог јутра* са вама су били...
- *Овог јутра* на улице Новог Сада изашло је 192 аутобуса...
- *Овог јутра* у породилишту *Бетанија рођено је 15 беба...*

Ову су само неки од бројих примера који се без изузетка користе на свим поменутим медијима које сам посматрао од 5. до 26. септембра 2011, као и од 12. до 26. децембра 2011. и 2. до 15. јануара јануара 2012. Суштинских, значењских разлика између синтагне *овог јутра* и прилога *јутрос* нема. Први пример преузет је из енглеског језика и буквално преведен на српски. Под утицајем енглеског језика, водитељи су из својих говора у потпуности избацили употребу једноставнијег и краћег, српског *јутрос*. За овај медијски феномен, нема оправдања, будући да је српски израз језички економичнији и краћи, као и да је раније био у већој употреби него данас.

Други и трећи пример у вези су са административним језиком. Новинари, нажалост, често, некритички извештавајући и само преносећи речи из саопштења државних и других институција користе појмове који су последњих година *преплавили* овдашње тржиште. Колико пута смо само на радију и телевизији чули (у новинама прочитали) да ће на *тендеру* бити продата нека компанија? Тендер мора да је нешто врло озбиљно, запитао би се просечан гледалац/слушалац/читалац у Србији пре пет-шест година. Сада сви знају да је *тендер* нови израз за стару *аукцију*/*продају*.

- *Намештања <u>на тендеру</u> за централну кухињу.* (*Радио 021*)

Пример *апликације* такође је карактеристичан за почетак 21. века и предоминацију иностраних корпорација (банака, компанија и слично) које имају своја представништва у Србији.

- *Влада Србије је аплицирала за чланство у ЦЕРН-у. (РТВБ92)*

Израз *аплицирати* у српски језик (можда) су и унела представништва иностраних фирми, али је кривица медија и језичких посленика што на време нису утицали на то да објасне јавности да је *апликација* ништа друго до обична *пријава*. Вероватно звучи много озбљиније кад је неразумљивије.

Четврти пример долази из реклама које опет собом доносе последице глобализације. *Неприродно* звучи порука једне козметичке компаније која рекламира фарбу за косу, када две другарице неформално причају (ћаскају) а онда једна каже другој:

- *Како је боја твоје косе интензивна !*

У српском језику, у таквом типу (неформалне) комуникације природније би звучало да каже *јака*, уместо *интензивна*. Готово да није реално да другарице ћаскајући користе синтагму *интензивна боја*. Претпоставка је да ретко који изворни говорник српског језика то и каже. Употреба англицизама у ери глобализма са једне стране представља израз образовања и богатства опште културе, па и и усавршавање. Са друге стране „овај свеприсутни тренд често може бити израз помодарства у свим друштвеним круговима, а често и бизарности и екстрема у искривљавању свакодневног језика, па и самог енглеског“ (Грего 2010: 355) .

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Иако никако нисам поборник пуризма у српском језику, свакако да би квалитетнија и доследнија језичка политика у медијима допринела култури говора уопште. Сваки (озбиљан) медиј требало би у својој редакцији да има бар неколико језичких саветника, од којих су данас најпопуларнији *Речник језичких недоумица* Ивана Клајна (штампано 11 издања), *Српски језички приручник* Павла Ивића и групе аутора (четири издања), као и *Речник новијих англицизама* Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер који је пре десетак година забележио 950 одредница изворних енглеских облика са српским еквивалентима и који би данас могао да буде допуњен бројним, новим англицизмима који нам свакодневно долазе кроз медије.

Све док медији, односно уредници и новинари, не схвате своју улогу у креирању језичке политике, глобализација ће бити све присутнија у Србији, па нам се једног дана може десити да се генерацијски уопште не разумемо. Да ли старије генерације са сигурношћу знају шта значи *даунлоудовати преко интернета*, *четовати преко скајпа*, *стримовати на мп3 плејеру* и слично? Даља глобализација језика потпомогнута медијима довешће до тога се да се у доба хиперкомуникација све теже разумемо, што представља својеврсни парадокс.

„Од наших говорних способности и вештине говора зависи умногоме на који ћемо начин ... успоставити контакте и комуникацију с другим члановима своје заједнице ... Од вештине говора, а то ће рећи од говорне културе зависи напредак у сваком послу” (Шипка 2008:9). Због тога је велика одговорност како на водитељима и новинарима, тако и на уредницима и директорима, односно власницима медија, да поведу рачуна о важности културе говора у јавној сфери и колико год је могуће умање утицај глобализације у домену који контролишу.

Литература

Bignell, Jonathan (2005). *Big Brother – Reality Television in the Twenty-First Century*. New York: Basingstoke.

Бојић, Дамир (2011). *Феномен ‘Фарме’ у Србији и свету* – семинарски рад. Нови Сад: Филозофски факултет. – Одсек за медијске студије.

Бугарски, Ранко (2009). *Европа у језику*. Београд: Библиотека XX век.

Грего, Зорица (2010). Глобализација енглеског језика у медијима. *Медијски дијалози*, год 3, бр. 6. Подгорица, 353-360.

Ивић, Милка (2007). Расправа о језику у времену глобализације. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, год. 55, бр. 1. Нови Сад: Матица српска. 7-10.

Јововић, Радислав (2010). Економска димензија глобализације медија. *Медијски дијалози*, год 3, бр. 6. Подгорица, 115-122.

Lyons, Jeffrey K. (2005). Media Globalization and its Effect upon International Communities: Seeking a Communication Theory Perspective. *Global Media Journal*, Volume 4, Issue 7. (American Edition). Hammond. Доступно у електронској форми: http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/fa05/gmj-fa05-lyons.htm

Malović, Stjepan (2005). Odnos masovnih medija i kutlure. *Kolo*, br. 2. Zagreb.Dostupno u elektronskoj formi na: http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic (посећено 10.01.2012).

MacBride, Sean; Roach, Colleen. (2000). The new international information order. *The globalization reader*. Malden – London: Blackwell Publishers, pp. 286-292

Милошевић, Зоран (2007). Медији и глобализација. *Политичка ревија*, година (19) 6, вол. 14, бр. 2-4. Београд, 423-434.

Миљевић, Милан. И. (2007). *Методологија научног рада – скрипта*. Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Мирковић, Наташа (2011). Природни шоу програм. Језикоманија. *Дневников ТВ магазин* (од 10. до 16. 04. 2011), Нови Сад, стр. 1.

Митровић, Љубиша (2008). Језик, идентитет и духовно јединство српског народа у доба глобализације. *Савремени Балкан у кључу геополитике*. Београд: Институт за политичке студије, 129-138.

Пралица, Наташа (2006). Инвазија. *Линк*, бр. 47, год V. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал. 16.

Пралица, Дејан (2010). *Дискурс радија*. Нови Сад: Медиа арт сервис интернационал.

Пралица, Дејан (2011). Глобализација – модернизација – језик медија. *Линк*, бр. 95, год. X. Нови Сад: Медиа арт контент. 5.

Пралица, Дејан; Пралица, Наташа (2012). Компаративна анализа комерцијалних и документарних ријалити програма. *Медијски дијалози*, год. 5, бр. 12. Подгорица: Истраживачки медијски центар. 389-403.

Орловић, Славиша (2004). Глобализација – свет међуповезаности и међузависности. *Искушења глобализације – зборник Кикиндски дијалози*, св. 3. Кикинда: Скупштина општине и Народна библиотека Јован Поповић. 53-73.

Рељић, Слободан (2003). Медији и глобализација. *Аспекти глобализације* – зборник. Београд: Београдска отворена школа, 50-54.

Рутовић, Жељко (2010). Глобализација медија – изазов квалитативном плурализму медија. *Медијски дијалози*, год 3, бр. 6. Подгорица, 29-30.

Смирс, Јост (2004). *Уметност под притиском – промоција културне разноликости у доба глобализације*. Нови Сад: Светови.

Спасојевић, Предраг (2010). Акциона истраживања. Блог. http://pspasojevic.blogspot.com/2010/12/blog-post_4753.html (посећено 10.12.2011).

Турчило, Лејла (2011). *Заради па владај: Политика – медији – бизнис у глобалном друштву и у БиХ*. Сарајево: Властита наклада.

Херман, Едвард С; Мекчесни, Роберт В. (2004). *Глобални медији*. Београд: Клио.

Car, Viktorija (2006). Televizija i globalizacija: uloga javnog servisa. *Utjecaj globalizacija na novinarstvo* – zbornik radova. Zagreb: ICEJ, 59-72.

Шијачић, Богољуб (2005). Глобализација, култура, медији. *Православље*, бр. 910. Београд. http://pravoslavlje.spc.rs/broj/910/tekst/globalizacija-kultura-mediji/ (посећено 10.01.2012).

Шипка, Милан (2008). *Култура говора*. Нови Сад: Прометеј.

Dejan Pralica

MEDIA GLOBALIZATION AND LANGUAGE POLICY

Summary

The phenomenon of globalization has been present in the Serbian media since the moment they were made. It represents the connection of different cultures in the world in such a manner that the available media contents, as well as the reactions of recipients, are similar. There are four aspects of media globalization: the globalization of businesses, operations, forms and contents. This paper is about the last two. The aim of this paper is to show how the Serbian media, especially television, represent globalization through a variety of programming formats and what contents are frequently offered by local national TV stations.
Key words: globalization, media, media content and formats, language policy.

Dejan Pralica
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
novisad1748@open.telekom.rs

Светлана Слијепчевић

О НАЧИНИМА НАСТАНКА АНТИПОСЛОВИЧКИХ ТРАНСФОРМАЦИЈА У НОВИНАРСКОМ ФУНКЦИОНАЛНОМ СТИЛУ*

Овај рад садржи теоријски део, у којем се бавимо обележјима антипословица и разматрамо однос антипословица према фразеологизмима у ширем и ужем смислу, као и истраживачки део, у којем се на корпусу неколико дневних и недељних новина показују могући начини стварања антипословица. Циљ рада је показати распрострањеност и основне одлике ове језичке форме, као и најчешће начине стварања антипословица. Иновативна употреба фразеологизама карактеристична је понајвише за новинарски функционални стил, стога најважнију улогу у њиховом стварању играју медији. Из пословица и других поменутих језичких форми антипословице настају различитим фонетским, морфолошким, лексичким, синтаксичким и семантичким променама првобитног облика. Међутим, током истраживања, показало се да нису само лингвистички и фразеолошки аспекти одговорни за овакве трансформације, већ да пресудан утицај на њихово образовање има друштвени и индивидуални контекст. Показаћемо којим се све језичким средствима и под којим условима поменуте врсте фразеолошких јединица трансформишу, као и какве су језичке и стилске консеквенце тих трансформација.

Кључне речи: антипословица, фразеологизам, новинарски стил

1. УВОД

1.1. Дефинисање фразеолошких јединица

Фразеолошке јединице се најчешће дефинишу као изразито експресивни вишелексемни спојеви, целовитог и релативно устаљеног лексичког састава. Захваљујући томе, „фразеолошке јединице ће се [...] понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна *спремишта* за најразличитије културне садржаје" (Мршевић Радовић 2008: 5). Поједини аутори у фразеолошке јединице убрајају све постојане спојеве речи, устаљене фразе,[1] дакле, све што говорна пракса потврђује (Мелерович, Мокиенко 2008), па наводе:

- сложене називе (*социјална револуција, атомска бомба*);
- називе књижевних дела, филмова, уметничких дела уопште *(Рат и мир, Ко то тамо пева*);
- фразе народно-разговорног карактера (*Није враг него ђаво*);
- крилатице из књижевних дела (*Чашу меда још нико не попи што је чашом жучи не загрчи, Бити или не бити − питање је сад*);
- познате реплике из филмова, представа, реклама и сл. (*Лаки је мало нервозан*, *И мирис и укус*).

Овако схваћене фразеолошке јединице називају се фразеолошким јединицама у ширем смислу.

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског стандардног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

[1] Под устаљеном фразом се, тако, подразумевају „смисаоно организоване сложене синтаксичке јединице које представљају пословице, изреке, афоризме и сл." (Мршевић Радовић 1987: 23).

Када говоримо о формама фразеолошких јединица у ширем смислу, важно је напоменути да структурно-семантичке специфичности нису ни примарне ни нужне. Још је у раду Д. Мршевић Радовић показано да се варијабилност фразеолошких јединица остварује захваљујући њиховом променљивом лексичком саставу који зависи од спољашњег окружења, али и семантичке природе саме јединице (Мршевић Радовић 1987: 135−136). Оно што варијанте фразеолошких јединица у ширем смислу зближава с фразеолошким изразима у ужем смислу јесте унутрашња форма. Наиме, укупно значење сложених назива и устаљених скупова речи (независно од њиховог порекла − народна мудрост, разговорни језик, уметничка дела*)* и релативно фиксирана форма обезбеђују им значење које није једнако простом збиру значења лексема од којих су сачињени.

Виноградов за сложене називе каже да служе као директна, непосредна означавања предмета и појава, односно да се у језику за изражавање различитих садржаја у одмеравању реалног света користе стереотипи који реално постоје, засновани на људском искуству. Такође, јединствено значење сличних спојева речи представља особено значење, учвршћено праксом говорне комуникације (Мелерович, Мокиенко 2008: 85). Дакле, значење утврђено самом праксом усменог обраћања по правилу је целокупније од значења речи које формирају фразеолошку јединицу, док је значење речи које образују овакве спојеве само део целокупног значења фразеолошке јединице, а истовремено служи као средство изражавања фразеолошког значења израза у целини (Мелереович, Мокиенко 2008: 87). То, даље, значи да се однос међу саставним деловима фразеолошке јединице допуњује имплицитним семантичким елементима како би се формирало целокупно значење фразеолошког израза.

У устаљене фразе В. Г. Гак (према В. Петровић 1989: 43) убраја скупове речи који означавају уобичајене везе појмова, какав је случај са изразом нпр. *донети закон*, док неустаљени изрази представљају оказионалне комбинације лексема, нпр. *штампати закон*. То значи да је веза међу референтима код првих мотивисана, а код других немотивисана, односно да је тако конципирана устаљеност иманентно обележје одређених група лексема на семиотичком плану и да произлази из логичких, сталних веза међу појмовима (Петровић 1989: 43). У таквом односу се, дакле, стабилне саставне врсте зближавају с оказионалним номинацијама у форми слободних синтагми и реченица.

1.2. Фразеологизми у новинарском стилу

Новинарски стил, према Владислави Петровић, с обзиром на многоструку повезаност с различитим сферама живота (политичко-идеолошком, друштвено-економском, административно-правном, културном и др.), представља својеврсну мешавину свих стилова (Петровић 1989: 25). Ово тврђење важно је јер нам показује оне одлике новинарског стила које можемо сматрати одговорним за актуелизацију и трансформацију језичких израза, па самим тим и фразеолошких јединица којима се у овом раду бавимо: висок степен променљивости, разуђености у погледу тема и начина излагања, много иновативности, као и отвореност према различитим жанровима. Према речима В. Петровић, новинску фразеологију чине устаљени фразеологизирани скупови речи који потичу, синхронијски гледано, из различите сфере употребе језика, те носе одређена функционално-стилистичка обележја (Петровић 1989: 33). Оказионална актуелизација фразеолошких јединица у овом стилу је, самим тим, најочигледнија и најчешћа.

2. ИСТОРИЈА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Фразеологизми и антипословице

Како би се означила иновативна употреба традиционалних пословица и других устаљених скупова речи, употребљава се термин антипословица (нем. Antisprichwort). Овај термин први пут је употребио немачки лингвиста В. Мидер, који у антипословице убраја, поред изврнутих посло-

вица, и изврнуте афоризме и крилатице познатих људи, велеризме и др. Важност антипословица огледа се у томе што као такве представљају основу за настанак нових антипословица, а највећу улогу у томе играју масовни медији (новине, часописи, радио, телевизија, интернет). Антипословице настају из пословица и других поменутих језичких форми различитим фонетским, морфолошким, лексичким, синтаксичким и семантичким променама првобитног облика. Пресудан утицај на њихово образовање има друштвени и индивидуални контекст. Под *антипословицом* у овом раду сматраћемо сваку фонетску, морфолошку, синтаксичку, лексичку и правописну варијанту фразеолошке јединице у ширем смислу која је актуализована, обојена експресивношћу и мање или више контекстуално условљена.

Ђорђе Оташевић даје предлоге за прикупљање и лексикографску обраду српских антипословица (в. Оташевић 2011). У свом раду он се није детаљније бавио самом природом антипословица, али је указао на неке од битнијих карактеристика ових јединица: експресивност и снажну социјалну и политичку компоненту. Овај аутор сматра да су аутори српских антипословица обично познати за разлику од руских, америчких и енглеских антипословица (Оташевић 2011: 480). Међутим, аутор је антипословице изучавао искључиво на примерима афоризама, од којих се антипословице разликују пре свега зато што су чвршће контекстуално везане, а затим и зато што је њихово трајање, самим тим, ограничено. Стога се не можемо сложити с констатацијом да су аутори антипословица увек познати, јер често остају анонимни.

Фразеолошке јединице су део културног наслеђа једног језика (и/или језичке групе), те представљају драгоцен резерват културе нације која се тим језиком служи. Најважније изворе за настанак фразеолошких јединица уопште представљају (1) човекова природна средина, свакодневне активности, професионални живот и (2) културно наслеђе (Мршевић Радовић 1987: 25). Њихова трансформација до антипословице, поред јасне алузије на првобитни облик, баца и ново светло на актуелни друштвени или неки други феномен у виду сатиричног, ироничног или духовитог коментара догађаја или особе, што значи да је углавном и њен прагматички чин промењен. Новине као један од најмасовнијих видова индиректне комуникације доприносе у великој мери ширењу и прихватању и познатих и иновираних фразеологизама (Петровић 1989: 37), па се зато овакве јединице најчешће срећу баш у новинарском функционалном стилу.

3. ТЕМА И КОРПУС

3.1. Корпус, тема и циљеви истраживања

У овом раду приказаћемо, на корпусу из новинарског функционалног стила, на које се начине поменуте врсте фразеолошких јединица могу трансформисати, као и какве су језичке и стилске консеквенце те трансформације. Наш корпус чини око 400 антипословица ексцерпираних из дневних и недељних новина у периоду од маја до новембра 2011. године.

4. ВРСТЕ ТРАНСФОРМАЦИЈА

4.1. Најчешће врсте трансформација

Непредвидивост индивидуалних асоцијација и начина да се вербално изразе налази се у различитим екстралингвистичким факторима одговорним за мотивацију и условљеним својеврсним материјалним и духовним аспектима језика, као и социјално-политичком ситуацијом, особинама индивидуалног схватања света, стваралачким потенцијалом говорника. Процес трансформације који води од фразеолошке јединице до антипословице најчешће је праћен заменама, редукцијама, употребом другачијих морфосинтаксичких облика, комбинацијом неких или свих поменутих варијација.

4.2. Замене лексема

У склопу фразеолошке јединице постоје такве компоненте које су најодговорније за разумевање целокупног значења те јединице и истовремено су знак за њено препознавање. Те компоненте називамо експлицитним компонентама значења (експликаторима). Дакле, експликатори су јединице знаковног карактера, њихове ознаке су посебне речи у саставу фразеолошких јединица или споју компонената (Мелерович, Мокиенко 2008: 230). Ове компоненте остају непромењене у читавом систему изоморфичних конструкција и имају своју унутрашњу форму будући да је могуће само на основу њих идентификовати фразеолошку јединицу која је мотиватор за новонасталу јединицу.

Када говоримо о заменама лексема, углавном су то лексеме из исте или сличне лексичко-семантичке или тематске групе. Такав је случај у следећим примерима:

(1) *Плаво, волим те, плаво* (текст о победи Народне партије у Шпанији, НИН 4, 77).

(2) *Чекајући патријарха* (текст о патријарховим изјавама у вези са геј парадом, НИН 3, 80).

(3) *Нека чека Федерер!* (текст о жељи наших тенисера да у жребу Дејвис купа избегну репрезентацију Швајцарске, ВН 3, 37).

(4) *Сви путеви воде у Фиренцу* (текст о матурским екскурзијама које организују београдске средње школе, ВН 3, 19).

(5) *Институт за мајку и деке* (текст о идеји да се одрасли пацијенти шаљу на резонанцу у дечје болнице ВН 3, 17).

(6) *Од Тадића остаје само празна љуштура председника опште праксе* (НИН 2, 17).

(7) *И после Тита – Тито!* (текст о резултатима анкете о томе ко се и када сети Тита, НИН 2, 46).

Замењене лексеме некада не припадају истим тематским нити лексичко-семантичким групама. Ретко лексему из фразеологизма смењује лексема која чак не припада ни истој врсти речи.

(8) *Земљотрес пред судом* (текст о суђењу сеизмолозима који нису предвидели земљотрес, НИН 5, 61).

(9) *Палма на додату вредност* (текст о томе како Мирко Цветковић, председник Владе, финансира општину Јагодина, НИН 6, 20).

(10) *Пуцањ у преговоре* (текст о ситуацији на граничним прелазима с Косовом, НИН 5, 11).

(11) *И банкари плачу* (текст о рекламама које су набијене емоцијама, НИН 1, 33).

Примећујемо да је немогуће разумети готово ниједну од ових конструкција уколико се не зна контекст у коме се оне јављају, а то говори у прилог основним одликама антипословица: временска и контекстуална ограниченост с једне стране, односно могућност да се једним моделом изрази више ситуација иновативном активацијом и актуелизацијом већ постојећег модела. Самим тим што су створене за посебне прилике и уско везане за контекст, њихова репродукција у језику је ограничена. Тек када прочитамо цео текст, на пример, о финансирању општине Јагодина, схватићемо да се повезивање на нивоу *Палма – порез на додату вредност* развило на основу односа између двојице политичара Драгана Марковића Палме и Мирка Цветковића и на основу тога што је овај други премијер. То, даље, значи да је нејезички контекст био пресудан у стварању антипословице: *Палма на додату вредност*.

4.3. Редукције

Изостављањем једног или више елемената из лексичког састава фразеолошке јединице добијају се антипословичке трансформације које не само што стварају јасну алузију на фразеолошку јединицу већ остављају читаоцу и могућност за допуњавање празног места, па самим тим и изазивају различите ефекте:

(12) *Тајни купац утерује страх* (НИН 2, 21).

(13) *Михољско* (текст о протестима у Њујорку због светске економске кризе, НИН 6, 77).

У примеру *Тајни купац утерује страх* јасно је да је у питању редукција фразеологизма *утеривати страх у кости*, и нејезички корпус ту није пресудан, док у примеру *Михољско,* редукција од *михољско лето*, показује снажну везаност за контекст, временску нарочито, јер се демонстрације о којима је реч дешавају у пролеће (фразеологизација се одвија на релацији јесен [*михољско лето*] − расположење демонстраната и њихова акција − пролеће [период у ком се природа активира]).

Редукције најчешће воде до издвајања експликаторних компоненти (в. т. 4.6.), на основу којих је онда и могуће идентификовати полазну фразеолошку јединицу. Такође, редукције се ретко јављају самостално, честу су праћене неким другим процесом трансформације, какав је, на пример, проширивање фразеологизма.

4.4. Проширивање фразеологизама

Поред замене лексике, један од најчешћих видова трансформације је и проширивање новим лексичким компонентама праћено адекватним морфосинтаксичким променама. Фразеолошка јединица се често проширује једном лексемом, понекад и двема лексемама, и те су лексеме обично у функцији конгруентног или падежног атрибута:

(14) *Очево срце од камена* (текст о човеку који је остављен као беба, па је у 47. години успео да нађе оца, ВН 2, 12).

(15) *Радарски хладни рат* (текст о томе како Американци монтирају нови радар у Турској, а при томе не желе сарадњу с Русијом, ВН 1, 8).

(16) *Пандорина кутија конфликата* (НИН 5, 10).

(17) *Последња косовска битка* (НИН 5, 6).

(18) *Чувар тајкунских леђа* (текст о Светлани Вукајловић, бишој директорки РЗЗО-а, НИН 4, 8).

(19) *Буџетско затишје пред буру* (НИН 3, 31).

(20) *Рупе на европском путу* (НИН 2, 9).

(21) *Шах-мат Аустријанаца* (текст о продаји Телекома, НИН 1, 28).

(22) *Сигурна лука хроничне корупције* (НИН 3, 7)

До оваквих проширивања најчешће долази како би се конкретизовали догађаји, актери и ситуације и како би се њихова најдоминантнија карактеристика издвојила.[2]

4.5. Морфосинтаксичке промене

У примерима какав је *Ни хлеба ни игара* (текст о обећањима Томислава Николића у предизборној кампањи, НИН 6, 21) дошло је до синтаксичке промене: првобитна напоредна саставна потврдна веза двоструко је негирана.

Морфосинтаксичка промена уочава се и у примеру *Динкић би прецизно мерио ситуацију и уместо <u>уласка у рат</u> и <u>изношења прљавог веша</u> оног за кога мисли да иницијато напада, изабрао наставак започете стратегије јачања странке* (НИН 4,9), где су фразеолошке јединице *износити прљав веш* и *ући у рат* постале именичке синтагме с глаголском именицом у центру.

[2] Говорећи о атрибуирању именица у глаголској перифрази, Мразовић скреће пажњу на то да атрибути у неким случајевима могу имати веома важну функцију при изношењу прецизних, детаљних информација (Мразовић 2009: 216). Ауторка, такође, наводи примере разбијања фреквентних глаголских перифраза које можемо сматрати потенцијалним извором за настанак антипословичких трансфорамација (на пример, **имати** најдиректнији [или директан, јак, снажан...] **утицај** [на политику, јавност, културу]) итд.

Коришћењем глаголске именице уместо глагола избегава се експлицирање вршиоца радње и времена радње, па тако не знамо ко би ушао у рат / износио прљав веш нити када би се то догодило.

Овакви случајеви трансформације су веома ретки, осим ако нису праћени још неком од поменутих трансформација (заменом лексике, проширивањем и сл.). Тако се мења прагматички чин и синтаксичка структура читаве реченице или њеног дела у примерима попут: *Социјалисти и демократе још увек нису сигурни почињу ли љубав из почетка* (НИН 2, 19).

4.6. Издвајање експликаторне компоненте

Смисаони центар фразеолошке јединице јесте експликаторна компонента, тако да она сама може бити мотивација за настанак нових јединица. Отуда имамо следеће примере:

(23) *Почињу нове битке, не само око Косова* (НИН 5, 7).

(24) *Просуто млеко* (текст о лошем репертоару Стеријиног позорја и о томе како појединци жале што се неке представе нису нашле на фестивалу, НИН 2, 54).

(25) *Како жаба да постане принц* (текст о маркетиншком поробљавању политике, НИН 2, 41).

Као што се из примера види, експликаторне компоненте се издвајају и у првом примеру разуђују новим садржајем, у другом се читава пословица *За просутим млеком не вреди жалити* редукцијама свела на две експликаторне компоненте, синтаксички на именичку синтагму, а у трећем се читава бајка свела на две експликаторне компоненте и направљена је реченица са посебним прагматичким чином: реторско питање.

Оваквим поступцима остварује се више комуникативних циљева: актуелизована је фразеолошка јединица (прозирна је и исказана њена лексичка и семантичка веза са првобитном формом) и дат је изузетно експресивно обојен говорников (у нашем случају новинаров) став према актуелном догађају.

4.7. Комбиновање више начина трансформација

Најфреквентније трансформације одвијају се на неколико језичких нивоа истовремено и подразумевају комбинацију више поменутих начина промене првобитних фразеолошких јединица:

(26) *Хашим Тачи стално диже тензије на северу Косова како би смиривао страсти на југу или у сопственом дворишту* (НИН 4, 15).

(27) *Низ догађаја проузроковао је чаршијско тумачење о „стезању обруча" или макар „слању поруке" Млађану Динкићу* (НИН 4, 8).

(28) *Прича која се зове Косово и која се као воденички камен вуче око врата Србије завршена је 1999. године* (НИН 4, 15).

(29) *У блиском сусрету без жандармерије, оштра расправа о геј паради брзо је стигла на терен политике, страних интереса и других закулисних игара* (НИН 6, 10).

Приметно је да се, поред вишеструке трансформације коју једна јединица претрпи, она често веже за нову, другу трансформисану или нетрансформисану фразеолошку јединицу, што нас доводи до закључка да је и њихова кумулација честа готово колико и њихове трансформације.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да резимирамо. Показали смо да се трансформације врше типично на лексичком (редукције и замене лексема) и синтаксичком нивоу (промене морфосинтаксичке структуре, издвајање експликаторних компоненти), као и комбинацијом ових поступака. Те трансформације су, углавном, мотивисане спољашњим окружењем, темом, потребом да се означи ситуација или појава

слична оној коју означава првобитна фразеолошка јединица, али и да јој се да нова нијанса експресивности и актуелности. Уочљива је и потреба да се фразеолошка јединица трансфорамцијом локализује, прецизније одреди и снажније веже за контекст како би се са општег нивоа значења неутралног коментара или констатовања стања и ситуације померила у правцу неког ефектнијег говорног чина: сатиричног коментара, реторског питања итд.

Трансформације које добијамо дезинтеграцијом фразеолошких јединица у ширем смислу можемо сврстати у рефразеологизацију. Дакле, најпре се семантичка структура првобитне јединице испразнила, а затим се за потребе новинског текста напунила новим значењем, са јасном асоцијацијом на првобитну структуру. У видно трансформисаним фразеолошким изразима концентрише се посебан садржај који укључује и садржај првобитне јединице (већ довољно редукован самом њеном формом) и конотативни садржај добијен иновативним елементима у структури нове јединице, те је такав садржај увек шири и дубљи од садржаја непосредно израженог речима које дату фразеолошку јединицу образују.

Трансформисане фразеолошке јединице одражавају индивидуално-стваралачку специфичност новинара и имају важан културни и национални значај. Оне подразумевају емоционално-вредносну и функционалностилистичку нијансу, које су нераскидиво повезане са њиховим предметно-логичким садржајем (Мелерович, Мокиенко 2008: 53). Све то ове јединице чини снажним извором нових антипословичких образаца.

Извори

НИН 1−7, *Недељне информативне новине*, недељни магазин, редом 1−7: 5. 5. 2011, 26. 5. 2011, 7. 7. 2011, 22. 9. 2011, 29. 9. 2011, 6. 10. 2011, 3. 11. 2011.

ВН 1−17, *Вечерње новости*, дневни лист, објављен овим редом 1−17: 5. 9. 2011, 17. 9. 2011, 21. 9. 2011, 24. 9. 2011, 25. 9. 2011, 6. 10. 2011, 7. 10. 2011, 8. 10. 2011, 9. 10. 2011, 11.10. 2011, 12. 10. 2011, 14. 10. 2011, 15. 10. 2011, 16. 10. 2011, 19. 10. 2011, 20. 10. 2011, 21. 10. 2011, 26. 10. 2011.

Литература

Мелерович, А. М. и Мокиенко, В. М. (2008). *Семантическая структура фразеологических единиц современного русского языка*, Кострома.

Милановић, Александар (2006). *Цитатност као језичка игра у насловима београдске дневне штампе*, Српски језик X 1/2, 385−406.

Мршевић Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Монографије, књ. LX, Београд.

Мршевић Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик, Београд.

Матешић, Јосип (1982). *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Школска књига, Загреб.

Оташевић, Ђорђе (2011). *Антипословице и њихова лексикографска обрада*. У: *Граматика и лексика у словенским језицима*, Матица српска и Институт за српски језик, Нови Сад − Београд, 479-486

Петровић, Владислава (1989). *Новинска фразеологија*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.

Svetlana Slijepčević

ON ANTISPRICHTWORTS IN JOURNALISTIC STYLE

Summary

In this paper we discuss possible patterns of transformation maxims into *Antisprichworts* in journalistic functional style. There are different types of semantic, syntactic, morphological and lexical changes in the above mentioned transformations. Our main conclusion is that most of these types of sentences bear sarcastic, ironic and humoristic tone which emphasize people`s intentions, and their response to different situations.

Svetlana Slijepčević
Institut za sprski jezik SANU, Beograd, Srbija
s*vetlana.slijepcevic@isj.sanu.ac.rs*

Sonja Filipović-Kovačević

IS YOUR COMPUTER A VICTIM? CONCEPTUAL METAPHORS IN ADVERTISEMENTS FOR INTERNET SECURITY PROGRAMS[1]

This paper studies advertisements for Internet security programs in English from the cognitive linguistic perspective. The conceptual metaphor theory is the basic framework for analyzing how and explaining why computers and computer-related products in advertisements are presented indirectly. The advertisements analyzed encompass anti-virus and backup programs. The aim of this paper is to establish which conceptual metaphors dominate in the specified register and to explain which characteristics of these programs are highlighted. The results are expected to show that the advertisements make use of the broad concepts of danger and protection, which are narrowed down by linguistic and visual prompts to specific domains used in the conceptualization of Internet security programs. It is expected that these conceptual metaphors predominantly utilize the HUMAN BEING source domain, and that the conceptualization of anti-virus programs highlights prevention, while that of backup programs focuses on repairing damage.

Key words: anti-virus programs, backup programs, computers, protection, conceptual metaphors.

1. INTRODUCTION

This paper studies advertisements for Internet security programs in English as it seems to be a very popular and interesting field for research. This term is used so as to encompass two types of programs: a) anti-virus programs, whereby the term anti-virus is used as a cover term for all types of malware, i.e. malicious software (e.g. viruses, worms, trojan horses, spyware, dishonest adware, scareware, crimeware, …), and b) backup programs, which restore lost files affected by malware. This topic is popular since we are bombarded with advertisements for new versions of computers, software and hardware products on a daily basis in newspapers, on TV, on the Internet and in the streets (billboards). On the one hand, people cannot escape this, while on the other, they do not even want to since they like to be up-to-date technologically. Apart from being popular, this subject is interesting because of a special way in which computer-related products, i.e. Internet security programs and the related elements (the Internet and computers) are advertized. Namely, in these advertisements it is customary to read about cybercrime, waging wars, curing infections, and the like. For example, an advertisement promoting ESET Smart Security 4 claims that *ThreatSense technology <u>disarms</u> Internet <u>attacks</u> as they are released*.[2] In this way Internet malware is represented as an **enemy**, and the anti-virus program as a **soldier** who fights back. Thus, computer-related products are associated with something objectively unrelated to them, i.e. with other domains of experience. Put in other words, the main hypothesis in this research is that these advertisements typically contain creative conceptual metaphors whereby computers are conceptualized as victims and Internet security programs as protectors. Thus, the main aim of the paper is to **analyze how** and **explain why** computers and computer-related products in the advertisements are presented indirectly by setting the analysis within the framework of cognitive linguistics, i.e. the Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson 1980). To be more precise, the aims of the research are twofold:

(1) to determine which conceptual metaphors dominate in the specified register, and
(2) to explain which characteristics of Internet security programs are highlighted in such a way.

[1] This paper was written as part of the project number 178002 (*Languages and Cultures in Time and Space*; srp. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*) financially supported by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

[2] In the whole paper examples will be italicized, whereas the key words will be underlined, too. Stressed points are given in bold.

2. CORPUS AND METHODOLOGY

The corpus contains 30 advertisements promoting Internet security programs, i.e. anti-virus and backup programs. They are extracted from English technology-related print magazines: *PC World*, which provides unbiased reviews of technology products, mostly computer-related, and *Wired*, which presents the most recent issues and trends in technology, business, global politics, new media, arts and culture, the environment, as well as the best new products. In addition, it features a great number of advertisements. The corpus also contains Internet security programs advertized on the Internet as the top best anti-virus and backup programs.

The methodology used involves selecting the specified advertisements and focusing on the language in the headlines and the body text, but also taking into consideration the pictorial element. The selected textual and visual elements serve as clues for establishing dominant conceptual metaphors. Then, advertisements are grouped together according to the similarity of the conceptual metaphors that they contain.

3. CONCEPTUAL METAPHOR THEORY AND THE INTERNET

This section of the paper will focus on briefly representing the Conceptual Metaphor Theory, as one of the theories of meaning in the cognitive linguistic framework, and applying it to the Internet.

According to cognitive linguistics meaning is not contained in words, but in concepts which we form on the basis of our encyclopedic knowledge. Words are just prompts which activate appropriate concepts in the mind. One influential theory within the cognitive linguistic framework is the Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson 1980), which claims that metaphor is one important way in which man`s conceptual system is organized. Thus, in this theory the notion of metaphor is utilized. However, it is metaphor as a **cognitive** phenomenon, as a means by which we interpret the world and organize our experience, and not as a linguistic, stylistic phenomenon, as it was defined traditionally.

Put most briefly, conceptual metaphor is about understanding one concept or conceptual domain through another concept. The conceptual metaphor mechanism involves **mapping** the structure of one concept, which is typically experienced by the senses and well known (**source domain**) onto another conceptual domain, which is typically abstract or not experienced by the senses (**target domain**) (Klikovac 2004: 11-12, 14). In such a way we grasp complicated concepts by resorting to concepts from our everyday physical and sensomotor experience, which is closer to us. For that reason, it is important that the **mappings**, i.e. correspondences between entities in different conceptual domains (Evans 2007: 130), are unidirectional. There are many authors investigating conceptual metaphor and establishing common domains of experience that are associated for the sake of easier understanding. The most influential are: Lakoff and Johnson (1980), Kövecses (2002, 2006), Lakoff, Espenson and Goldberg (1989) and Lakoff, Espenson and Schwartz (1991), the last two presenting the most comprehensive list of metaphorically associated domains, collected in two editions of *The Master Metaphor List*.

Conceptual metaphor is commonly represented as: TARGET CONCEPT IS SOURCE CONCEPT. Here, the notion of conceptual metaphor will be illustrated by three common and universal metaphors. For example, we often think of time in terms of money: TIME IS MONEY (*She spends her time unwisely*); we associate happiness with something which is up, rather than down: HAPPY IS UP (*She`s on cloud nine*); when we are angry, we feel hot: ANGER IS HEAT (*She got all steamed up*).

In what follows we will focus on the metaphorical representation of the Internet, or the World Wide Web (the Web), since it is most closely associated with the object of the research. The conceptualization of studied computer programs depends on the conceptualization of the Internet, as the source of threats.

The first issue that needs to be addressed is: Why does the Internet, or the Web, need metaphorical representation? In order to account for this we have to consider what the Internet literally is. It is also important to differentiate between the notions of the Internet and the Web, which are often used synonymously. Namely, the **Internet** is a broader concept. It is a global system of interconnected computer networks that are linked by a broad array of electronic, wireless and optical networking technologies. It

is the network where all the information resides and travels via a variety of languages known as protocols. The **Web** is a system of interlinked hypertext documents accessed via the Internet. It uses the HTTP protocol, only one of the languages spoken over the Internet, to transmit data. The Internet, not the Web, is also used for e-mail, which relies on SMTP, Usenet news groups, instant messaging and FTP. Thus, the Web is just a portion of the Internet.[3]

In this paper we will be referring to the Internet. As definitions showed, this concept is quite abstract and elusive. In order to deal more easily with the ideas of the Internet, i.e. to be aware of its purpose and functioning, people have been associating it with more concrete domains, i.e. with domains of their everyday experience. Research on conceptualizing the Internet (e.g. Coulson 2005, Rohrer 1997, Tomaszewsky 2002, Lombard 2005) has shown that there are various web metaphors, each of which highlights certain aspects of the Internet, while downplaying others, as Lakoff and Johnson (1980: 10–13) argue. Some of these web metaphors will be illustrated and explained:

- INTERNET IS A HIGHWAY. For example: we travel between sites; we type addresses or locations into our browsers; in advertisements there are pictures of highways. This metaphor focuses on **speed** and **direct access** to information on the web, rather than on an enjoyable journey since highways get us straight to a destination. (Tomaszewsky 2002)
- INTERNET IS A TIDAL WAVE. For example: We *surf the Internet*. This metaphor represents the Web as something **huge** and **unstoppable**. Also, it is a **passive** form of transportation, because a *web surfer* does not actively seek a certain destination, but rather passively follows the available links, similarly to getting on the upcoming waves. (Tomaszewsky 2002)
- INTERNET IS A COLLECTION OF DOCUMENTS. For example: there are *hypertexts; we are bookmarking a certain page*; *we browse through pages*; the main image of a site is called *index.html*; often sites are listed in topical categories, as we do with book records. This metaphor focuses on **information** and **how** it is **organized**. (Tomaszewsky 2002)

4. ANALYSIS: CONCEPTUALIZATION OF INTERNET SECURITY PROGRAMS

The most general conclusion stemming from the analysis of advertisements promoting Internet security programs is that they exploit the concepts of **danger** and **protection**. All advertisements belonging to the specified category make use of at least some of the following words: *protect*, *protection*, *safe*, *security*, *threats*, *defend*, ... For example: *The faster, lighter protection*; *ESET will protect you*; *NOD 32 gives you security*; *... keeping your data safe*; *blocking threats*.

The concepts of danger and protection are **vague**, i.e. they have a wide scope of reference in that there are so many different shapes they can take. In the field of computers danger literally comes from the Internet in the shape of various types of malware (malicious software), a general term used by computer professionals to mean a variety of forms of hostile, intrusive, or annoying software or program code. However, the choice of source domains, which serve to present the way Internet security programs protect computers at risk, is varied. For example, the advertisement for *Spyware Doctor*, an anti-virus program, makes use of the MEDICAL source domain, as is signaled by the word *doctor* and the picture of a stethoscope. Thus, it is textual and visual elements in advertisements that narrow down the scope of the concepts of danger and protection. It is our task to determine which source domains are highlighted in the conceptualization of Internet security programs. However, prior to identifying concrete conceptual metaphors, we will present four general[4] conceptual metaphors which may be said to encompass all the others, which are conditioned contextually.

---

[3] The definitions of the Internet and WWW are provided on the basis of the following sources: http://www.sharpened.net/glossary/definition/internet , http://www.sharpened.net/glossary/definition/www , http://www.webopedia.com/DidYouKnow/Internet/2002/Web_vs_Internet.asp, http://en.wikipedia.org/wiki/Internet , http://en.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web

[4] Both concrete and general conceptual metaphors, as they are labeled here, belong to the category of specific level metaphors, with the former being more specific than the latter. For example, the metaphor ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE DOCTORS is a concrete instance of the more general metaphor ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE PROTECTORS.

The first general conceptual metaphor that can be identified is: INTERNET IS A DANGEROUS PLACE. In order to account for this it is important to establish a connection between the Internet and the operating system. Namely, any application program, including web browsers, cannot function without the services of the computer`s operating system. The operating system **Windows** offers ample and limitless surfing opportunities, which is implied by its very name (a window as a way out), as well as its latest motto in advertizing: *Life without walls*! This motto hides the conceptual metaphors OBSTACLES TO ACTION ARE OBSTACLES TO MOTION[5] and OPPORTUNITIES ARE OPEN PATHS[6]. By implication, if there are no limits to an operating system, there are no limits to the application programs it supports. Thus, one has limitless, free access to web pages containing text, images, videos, and other multimedia and navigates between them via hyperlinks (i.e. the Web). However, the fact that one can do whatever one wants in the cyber space implies that one is at a greater risk from viral threats because of the possibility of visiting non-secure, unauthorized websites.

The second conceptual metaphor that can be established is **COMPUTER MALWARE IS A THREAT.**

Third, the very fact that there is a need for protection on the Internet implies that computers are at risk, which leads to establishing another new conceptual metaphor related to the previous one: **COMPUTERS ARE POTENTIAL VICTIMS**.

Fourth, if there is danger and a victim, there is a logical need for a means of protection. Thus, the metaphor **INTERNET SECURITY PROGRAMS ARE PROTECTORS** is established**.**

4.1. Analysis: conceptualization of anti-virus programs

In the conceptualization of anti-virus programs there are five dominant source domains: MEDICINE, WAR, INTELLIGENCE, ANDROID and CRIME. Each of them represents a metaphor group, i.e. contains several related metaphors as concrete realizations of the four general Internet-related metaphors listed: INTERNET IS A DANGEROUS PLACE, etc. In other words, they feature different concrete types of a dangerous place (www), danger (malware), victims (computers) and protectors (anti-virus programs). Thus, these metaphor categories are actually metaphor families which account for the representation of the very object of analysis, Internet security programs, but also for the representations of the related elements: the Internet, which operates on a computer, the computer itself and malware, which disrupts the computer. Thus, all these elements constitute a well-connected closed system, which needs to be considered in its entirety.

(1) MEDICINE **metaphor**. The most conventional metaphor in the computing register seems to be the BIOLOGICAL VIRUS metaphor, whereby a malicious computer software is represented as a biological virus. This conceptual metaphor is based on analogy: as biological viruses enter the body and infect cells, computer viruses[7] get into computers and have a malicious effect on computer files. They can also replicate themselves and spread malicious function from one infected system to another similarly to biological viruses which spread infection.

The MEDICINE metaphor group in the advertisements contains the following metaphorical mappings:

COMPUTER MALWARE IS A BIOLOGICAL VIRUS

ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE DOCTORS

ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE MEDICINES

REMOVING MALWARE IS CURING

They are directly expressed by means of both linguistic and visual elements. Thus, the MEDICINE metaphor is signaled by "medical" words in **product names**. For example *anti-virus*, as in: *Kaspersky Anti-virus 2009, ESET NOD32 Anti-virus 4*, or doctor in *Spyware Doctor*, or in **body texts**:
Protecting computers is no longer just about keeping them safe from infiltration by viruses.

---

[5] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 31). For example: *We hit a roadblock when we tried to repeat the experiment. I've hit a brick wall in my analysis*.

[6] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 69). For example: *I can go wherever I want with this project. Open up your own opportunities*.

[7] The term *computer virus* is sometimes used so as to include all types of malware, even those that do not have the reproductive ability.

Our award-winning security technology is the most effective way to stop viruses, spyware, hackers, spam and other Internet threats.
BitDefender Anti-virus Pro 2011 does a good job disinfecting PCs.

There are medicine-related signals in pictures, as well. For example, in the advertisement for *Spyware Doctor* there is a picture of a doctor with a stethoscope.

The metaphors relating to computers as victims and the Internet as a dangerous place are not expressed directly, but rather implied through related mappings between the source and the target domains. Since computer malware represents viruses to be cured, we have a mental picture of computers as people whose bodies are attacked by viruses and who need to be cured by doctors or medications. Thus, the implied new metaphors are: COMPUTERS ARE PEOPLE and INTERNET IS AN INFECTED BODY.

The MEDICINE metaphor in relation to the threats on the Internet focuses on the **prevention** of destructive programs if possible (anti-, like a vaccine), or if not, then on **efficient repair** (like curing).

(2) The **WAR metaphor** is also very dominant in the studied advertisements. The internet is conceptualized as a battlefiled (dangerous place), where there are various physical attacks by malware, but there are also warriors using weapons to fight the enemies. The involved metaphorical mappings can be stated as the following metaphors:

INTERNET IS A BATTLEFIELD
COMPUTER MALWARE IS AN ATTACKER
COMPUTERS ARE ATTACKED PEOPLE
ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE WARRIORS
REMOVING MALWARE IS FIGHTING WITH WEAPONS

For example:
Engineered to disarm threats before they strike, it maintains higher performance levels with low system resource consumption. (ESET NOD32 Anti-virus 4)
TheatSense disarms Internet attacks as they are released, not after the fact. (ESET Smart Security 4)
Panda Anti-virus Pro 2011 is an effective defender.
Kaspersky Anti-Virus 2011 is very effective at blocking new malware attacks.

There is a very creative metaphor in an advertisement for Kaspersky anti-virus program. The picture represents a medieval warrior from the back wearing armour, a helmet and a spear, head down; he is retreating, obviously beaten. The headline is: *Don`t be so sad. You were very good, once upon a time*. This conjures up the following concrete metaphor variation:

OLD ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE DEFEATED MEDIEVAL WARRIORS

In general, the WAR metaphor in the studied advertisements focuses on the **efficiency** of anti-virus programs, i.e. they **thoroughly** clear the computer from viruses in analogy with physical fighting, where enemies are exterminated, i.e. **totally** destroyed.

(3) INTELLIGENCE metaphor. In this type of conceptualization anti-virus programs are directly represented as people. The focus is primarily on their intelligence, i.e. their ability to discern various threats in the virtual space, but also on their being on the alert and not missing anything. As for the web, there is no direct reference as to what kind of threat there may be, so the implication is that the web metaphor relied on here is COMPUTER NETWORKS AS TARGETS FOR INTRUSION. The metaphoric mappings can be stated in this way[8]:

COMPUTER NETWORKS ARE TARGETS FOR INTRUSION[9]
COMPUTER MALWARE IS AN INTRUDER
ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE INTELLIGENT PEOPLE[10]

[8] What computers are is left unspecified in this type of metaphoric conceptualization.

[9] This conceptual metaphor was identified by Lombard (2005).

[10] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 181) identified the metaphor COMPUTERS/PROGRAMS ARE INTELLIGENT PEOPLE WITH INDEPENDENT WILLS.

REMOVING MALWARE IS BEING ON THE ALERT

For example:

A system so intelligent it actually knows what`s good, what`s bad, and what to keep a close watch on.
Practice protection utilizing our intelligent ThreatSense technology.
In fact, we offer the scalable NOD 32 Anti-virus Business Edition and fully-integrated Smart Security.
BitDefender Anti-virus Pro 2011 does a good job at detecting malware.

The INTELLIGENCE metaphor in the studied advertisements casts the anti-virus program as a good **alarm system**, i.e. its ability to **prevent** computer diseases.

(4) CRIME metaphor. This metaphor is not so productive as the previously listed. It mostly stems from representing viral threats on the Internet as cybercrime. For example:

Worried about cybercrime? ESET will protect you…Effective, fast protection for your PC
... By blocking threats the second they`re released, we`ll keep your internet experience safe and secure. (ESET Smart Security 4)
Along with anti-virus, identity theft and cybercrime protection, new Scam Alerts keep you safe from the latest cybercrime schemes like "get rich quick" offers. (PC Tools Internet Security)

The metaphorical mappings in this metaphor group are the following:

INTERNET IS A DISTRICT WITH A HIGH CRIME RATE
COMPUTER MALWARE IS A CRIMINAL
COMPUTERS ARE THREATENED PEOPLE
ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE POLICE OFFICERS

The CRIME metaphor in relation to security issues on the Internet focuses on representing viral threats as something **illegal** that needs to be stopped.

(5) ANDROID metaphor:

ANTI-VIRUS PROGRAMS ARE ANDROIDS

This metaphor is very dominant visually. Many advertisements contain pictures of androids, which themselves are blends of machines and people. They stand for anti-virus programs, which are typically represented as people, as seen in the previously listed metaphors.

In addition to the listed types of metaphor groups, the studied advertisements often feature inconsistent use of conceptual metaphors, or **combined conceptual metaphors**. The advertisement begins with one conceptual metaphor and then switches to another one, with the result of intertwined metaphors. Thus, we simultaneously have a double or triple mental image of Internet related problems and issues, and consequently an implicit focusing on different characteristics of anti-virus programs. For example, in an advertisement for ESET NOD32 Anti-virus four conceptual metaphors intertwine: the MEDICINE metaphor (*viruses*), the CRIME metaphor (*infiltration*), the INTELLIGENCE metaphor (*intelligent*) and the WAR metaphor (*disarm*, *strike*):

Protecting computers is no longer just about keeping them safe from infiltration by viruses… Loss or corruption of confidential data or sensitive client information via trojans or spyware can spell disaster for any business…. Our award-winning ESET NOD32 Anti-virus provides all your endpoints with advanced, practice protection utilizing our intelligent ThreatSense technology. Engineered to disarm threats before they strike, it maintains higher performance levels with low system resource consumption.

4.2. Analysis: conceptualization of backup programs

Backup programs have a somewhat different function from anti-virus programs. They **repair** the damage that has already been done, i.e. try to save documents destroyed by **destructive** computer malware, like computer viruses, worms and Trojan horses, which cause damage. Thus, they are **protectors** of computers as well, but in a different way. The advertisements for backup programs, as a rule, make use of the following words: *safe*, *save*, *restore*, …

On a more concrete level, one can distinguish between the following types of conceptual metaphors, hidden in the very word *backup*, which occurs both in products` names and advertisement texts:

(1) (a) BACKUP PROGRAMS ARE PEOPLE WHO REGAIN POSSESSIONS

(b) BACKUP PROGRAMS ARE PEOPLE WHO MOVE POSSESSIONS UP

For example:

(program`s names) *Carbonite Online Backup, Genie-Soft backup manager*

(text in the advertisement) *Carbonite. Back it up. Get it back. We can`t stop the virus, but we can make sure your files are in a safe place… Millions of people will lose irreplaceable computer files in the next years. For just pennies a day, Carbonite Online Backup will make sure you`re not one of them… Carbonite automatically encrypts and saves your files to secure offsite data centres. It`s quick and easy to set up on both PCs and MACs. Should anything ever happen to your computer, you can easily restore your files. And you can securely access them anywhere – even from an iPhone or BlackBerry smart phone*.[11]

These two metaphors relating to backup programs resulted from the intertwining of the following metaphors:

EXISTENCE IS LOCATION UP HERE[12]

CHANGE OF STATE IS CHANGE OF LOCATION[13] (*get it back*)

REGAINING A PROPERTY IS REGAINING A POSSESSION[14]

POSSESSING IS HOLDING[15]

In this type of metaphorical representation the concepts of holding and the upper part of the vertical scale are active, meaning that unaffected "healthy" documents are held or are up. On the other hand, the documents which vanished because affected by viruses, are not in our hands any more, or they are moved somewhere deep. Thus, saving them involves either getting hold of them again, or moving them to the surface, which is what backup programs do.

These conceptual metaphors focus on what backup programs do - they **save** files.

(2) BACKUP PROGRAMS ARE MECHANICS

Some advertisements for backup programs make use of words like *tune* or *tune up*. For example: *First look: MAGIX PC Check and Tuning 2012*, *TuneUp Utilities 2012*, *PC Tools Simple Backup*

This conceptual metaphor focuses on both what backup programs do, i.e. **repair** machines, and how they do it, i.e. very **precisely**, because *tuning* means making small changes to machines so that they work as well as possible.

(3) BACKUP PROGRAMS ARE GHOSTS

Some backup programs make use of words such as *ghost* and *shadow* in the very product names. For example: *Norton **Ghost** 15: the famous disk cloning tool reviewed*, *StorageCraft **Shadow**protect Desktop 4*.

This conceptual metaphor focuses on how backup programs work, i.e. the **manner** of activity. They do their task when needed, but are not intrusive.

(4) BACKUP PROGRAMS BRING LIGHT

This conceptual metaphor is rendered pictorially. For example, in the advertisement for *Genie-Soft, Genie backup manager*, the headline says: *If he only made a backup* ....! The body text says: *Can you*

[11] There is a picture of viruses (microscopically rendered) in the computer screen

[12] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 70)

[13] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 4, 15)

[14] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 6, 17)

[15] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 193)

imagine a Backup Utility that delivers a complete solution that`s easy to use yet powerful and flexible? Imagine a Backup Utility that can backup and restore all your vital personal data including emails, settings and programs to almost any remote media. Well, imagine no more as Genie-soft has it all.

More importantly, there is a picture of a young man sitting on the floor in the dark, looking desperate.

The established metaphor relies on the following metaphors:

IMPEDIMENTS TO AWARENESS ARE IMPEDIMENTS TO SEEING[16]

BADNESS IS DARKNESS[17]

This conceptual metaphor highlights the **importance** of backup programs because without the data store in computers people remain ignorant.

5. CONCLUSION

In conclusion, the answer to the question posed in the title, whether computers are victims, is **yes**. The advertisements analyzed within the theoretical framework of the Conceptual Metaphor Theory cast the Internet as a dangerous place, and computer malware, which comes from the Internet and tends to damage computers, as a type of threat. Thus, computers are conceptualized as potential victims (people) of specific types of threats, mostly viruses, armed enemies or intruders with bad intentions. They need protection, which is granted by Internet security programs. These encompass two types of programs, anti-virus and backup programs, which are both conceptualized as **protectors** although they have somewhat different functions. Anti-virus programs try to stop computer viruses **as** they are attacking. Their task is primarily to prevent Internet threats altogether or notice them and stop them in the early stages. Thus, with anti-virus programs the focus is on **prevention**, which is conceptualized as either vaccinating and curing affected documents, physically fighting, patrolling, or being constantly on the alert. Finally, the identified conceptual metaphors for anti-virus programs utilize the HUMAN BEING source domain, whereby anti-virus programs are represented as people who prevent from harm in concrete threatening circumstances, i.e. as doctors, warriors, intelligent people, police officers and androids.

On the other hand, backup programs operate if anti-virus programs fail, resulting in the damage and disappearance of computer documents. Thus, with backup programs the focus is on **repairing** since the damage has already been done. The identified conceptual metaphors for backup programs utilize the HUMAN BEING source domain again. However, the stress is on **repairing** rather than on prevention. Thus, backup programs are mechanics, as well as people who **regain** possessions (since HAVING IS HOLDING) or move possessions up (since WHAT IS UP EXISTS). Also, backup programs have to do with light, because WHAT IS LIT IS VISIBLE AND AVAILABLE.

The research results show that computer-related products in advertisements are largely anthropomorphized. This happens as a result of a close metonymic link between the computer and the man of the 21st century, as its faithful user. As computers are growing ever more popular and as the range of their users is extending, we can expect more intriguing advertisements for computer-related products in the future to be created for their potential users, i.e. buyers.

References

Coulson, S. (1995). Analogic and Metaphoric Mapping in Blended Spaces: Menendez Brothers Virus. *Center for Research in Language Newsletter* 9 (1).

Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek: Knjižara Krug.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

[16] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 86)

[17] Lakoff, Espenson, Goldberg and Schwartz (1989/1991: 190)

Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Lakoff, G., Espenson, J., Goldberg, A. and Schwartz, A. (1989/1991). *Master Metaphor List. Second Draft Copy*. Berkeley: University of California.

Downloadable at: http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf

Lakoff, G. and Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors We Live by.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

Lombard, C. G. (2005). Conceptual metaphors in computer networking terminology. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 23(2): 177–185.

Rohrer, T. (1997). Conceptual Blending on the Information Highway: How Metaphorical Inferences Work. In: *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics* (W**. Liebert**, A. **G. Redeker,** and L. R. Waugh, eds.). Amsterdam: John Benjamins. Downloadable at: http://www.uoregon.edu/~uophil/metaphor/iclacnf4.htm

Tomaszewsky, Z. (2002). Conceptual Metaphors of the World Wide Web.

Downloadable at: http://www2.hawaii.edu/~ztomasze/ling440/webmetaphors.html

Соња Филиповић-Ковачевић

ДА ЛИ ЈЕ ВАШ КОМПЈУТЕР ЖРТВА? ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У РЕКЛАМАМА ЗА ПРОГРАМЕ ЗА БЕЗБЕДНОСТ НА ИНТЕРНЕТУ

Резиме

Предмет истраживања су рекламе које промовишу компјутерске програме за безбедност на интернету из когнитивнолингвистичке перспективе. Компјутерски производи у рекламама на енглеском језику често се представљају индиректно, уз упућивање на потпуно неповезане домене искуства, те је овде примењена Теорија појмовне метафоре како би се објаснио уочени феномен. Главни циљ истраживања био је установити појмовне метафоре које доминирају у овим рекламама и објаснити које се карактеристике програма на овај начин смишљено истичу. Проучавани су антивирусни и бекап програми, који имају сличне, али ипак различите функције. У рекламама уопште експлоатишу се појмови **опасности** и **заштите**, који се конкретизују кроз појмовне метафоре с различитим изворним доменима у зависности од тога која карактеристика производа се жели посебно истаћи. Опште појмовне метафоре су: ИНТЕРНЕТ ЈЕ ОПАСНО МЕСТО, КОМПЈУТЕРСКИ ВИРУС ЈЕ ОПАСНОСТ, КОМПЈУТЕР ЈЕ ПОТЕНЦИЈАЛНА ЖРТВА И ПРОГРАМ ЗА БЕЗБЕДНОСТ НА ИНТЕРНЕТУ ЈЕ ЗАШТИТНИК. Антивирусни програми имају задатак да зауставе вирусе **док** нападају. Стога, појмовне метафоре најчешће наглашавају **превенцију**, која се концептуализује као вакцинисање или лечење докумената, као физичка одбрана, полицијско патролирање или стална опрезност. У овим појмовним метафорама доминантан је ЧОВЕК као изворни домен, при чему се антивирусни програми представљају као људи који пружају заштиту у конкретним опасним ситуацијама, тј. као лекари, ратници, интелигентни људи, полицајци или андроиди. С друге стране, бекап програми се активирају ако антивирусни програми не обаве свој задатак, а као резултат нестану документи. Стога, у овим појмовним метафорама акценат је на **поправци**, јер је штета већ нанета. И ове метафоре користе изворни домен ЧОВЕК, али тако да је акценат на поправци, а не на превенцији. Тако, бекап програми су мајстори, или људи који враћају оно што им припада (јер ИМАТИ ЈЕ ДРЖАТИ) или који померају ствари ка горе (јер ОНО ШТО ЈЕ ГОРЕ ПОСТОЈИ). Такође, јављају се и метафоре у вези са светлом, ЈЕР ОНО ШТО ЈЕ СВЕТЛО ЈЕ УОЧЉИВО И УПОТРЕБЉИВО. На крају, показало се да су компјутерски производи у рекламама знатно антропоморфизовани услед блиске метонимијске везе између компјутера и савременог човека, као његовог верног корисника.

Соња Филиповић-Ковачевић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија
sonjaf@eunet.rs

Olga Panić Kavgić

VEZA IZMEĐU KOOPERATIVNOSTI I UČTIVOSTI PRILIKOM NESLAGANJA SA SAGOVORNIKOM U AMERIČKIM I SRPSKIM FILMSKIM DIJALOZIMA[1]

Rad se bavi vezom između Griceovog principa kooperativnosti i teorije učtivosti na primerima neslaganja sa sagovornikom u dijalozima iz američkog igranog filma *Playing by Heart* i srpskog *Žena sa slomljenim nosem*. Oslanjajući se na polemiku koja se tiče prirode veze između fenomena kooperativnosti i učtivosti, predmet interesovanja ovog rada jeste njihovo ispoljavanje u odabranim situacijama, ilustrovano primerima govornog čina neslaganja u filmskim dijalozima na engleskom i srpskom jeziku. U obzir su uzeta dva suprotstavljena gledišta: s jedne strane, ono koje zastupaju Leech i Brownova i Levinson, po kojima teorija učtivosti predstavlja svojevrsnu dopunu i nadgradnju Griceovog principa kooperativnosti; i, s druge strane, noviji doprinosi teoriji učtivosti, poput onih Wattsa i Werkhofera, koji počivaju na stavu da je ovakva veza neutemeljena, te stoga neopravdano i veštački uspostavljena. Uzimajući u obzir argumente oba suprotstavljena gledišta, ovaj rad, proučavajući na odabranom uzorku dijaloga fenomene kooperativnosti i učtivosti metodom kvalitativne analize, pokušava da doprinese objektivnijem i potpunijem sagledavanju ove problematike u dva jezika i dve kulture.

Ključne reči: kooperativnost, učtivost, neslaganje sa sagovornikom, direktnost, indirektnost, ublaženo neslaganje, neublaženo neslaganje, prihvatljivo verbalno ponašanje, individualistička kultura, integrativistička kultura

1. NESLAGANJE SA SAGOVORNIKOM U SVETLU PRINCIPA KOOPERATIVNOSTI I TEORIJE UČTIVOSTI

Veza između pragmatičkih fenomena kooperativnosti[2] i učtivosti predstavlja predmet višegodišnje i još uvek aktuelne polemike u lingvističkim, antropološkim i sociološkim krugovima. Govorni čin neslaganja sa sagovornikom čini idealan jezički materijal za upoređivanje i suprotstavljanje dve lingvističke škole mišljenja koje se razlikuju, između ostalog, po pitanju određenja koncepta i termina učtivosti i njegove veze s kooperativnošću učesnika u komunikaciji. Njihove osnovne postavke u ovom radu ukratko će biti prikazane i naknadno ilustrovane odgovarajućim primerima filmskih dijaloga na engleskom i srpskom jeziku, preuzetih iz jednog srpskog i jednog američkog filmskog ostvarenja. Takođe, opisani dijalozi treba da doprinesu uporednom sagledavanju dve kulture – američke, po pretpostavci pretežno individualističke (eng. *negative politeness culture*) i srpske, prevashodno integrativističke (eng. *positive politeness culture*).

1.1. Princip kooperativnosti i govorni čin neslaganja sa sagovornikom

Prema Griceu (1975), u cilju uspešnije komunikacije, i pošiljalac i primalac poruke treba da budu kooperativni – drugim rečima, da se pridržavaju određenih principa komunikacije koji se temelje na međusobnoj saradnji. Griceov **princip kooperativnosti** (eng. *the Cooperative Principle*) zasniva se na četiri **maksime** (Grice 1975: 26-27):

---

[1] Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“. Ovde iznesen sadržaj predstavlja rezultate istraživanja koji su usmeno saopšteni na Međunarodnoj konferenciji *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, održanoj 26. 11. 2011. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, u okviru realizacije istoimenog projekta.

[2] Prevodi termina iz oblasti kooperativnosti i učtivosti sa engleskog jezika dati su po uzoru na rešenja predložena u Prćić (2010), Perović (2009) i Mišić Ilić (2006) ili, pak, predstavljaju autorkine lične doprinose terminologiji ove oblasti na srpskom jeziku.

1. maksimi kvaliteta ili istinitosti (eng. *maxim of quality*), kojom se od govornika zahteva istinitost iskaza;
2. maksimi kvantiteta ili informativnosti (eng. *maxim of quantity*), kojom se od govornika zahteva odgovarajuća količina informacija;
3. maksimi relevantnosti (eng. *maxim of relation*), kojom se od govornika zahteva doprinos primeren toku datog procesa komunikacije, te
4. maksimi načina ili jasnosti (eng. *maxim of manner*), kojom se pošiljalac poruke obavezuje na izbegavanje nejasnoća, dvosmislenosti i ponavljanja, kao i na prenošenje sadržaja iskaza na kratak, sažet i jasan način.

S druge strane, jezički ispoljeno neslaganje sa sagovornikom, tj. govorni čin neslaganja, karakterišu dva osnovna svojstva: kao prvo, neslaganje sa sagovornikom ograničava polje delovanja sagovornika i, kao drugo, ovakvo verbalno ponašanje inherentno uključuje postojanje konflikta i sukoba interesa (Locher 2004: 94). Od ključnog je značaja, međutim, naglasiti da neslaganje sa sagovornikom ni u kom slučaju ne znači nužno i nedostatak kooperativnosti. Drugim rečima, govornik se ne slaže sa sagovornikom, ali pri tom može da:

1. govori istinu;
2. ne kaže ni više ni manje nego što je potrebno;
3. ne skreće s osnovne teme razgovora, te
4. neslaganje iskazuje na kratak, jasan i direktan način.

Dakle, govornik, pridržavajući se sve četiri maksime, ne narušava princip kooperativnosti. Istovremeno, međutim, na ovaj način najčešće narušava princip učtivosti.

1.2. Princip učtivosti i govorni čin neslaganja sa sagovornikom

Princip učtivosti (eng. *the Politeness Principle*) među prvima je formulisao Leech (1983) kao postavku koja počiva upravo na principu kooperativnosti, i to kao njegova neophodna dopuna, jer objašnjava i opravdava motivaciju govornika u slučaju narušavanja maksima. Nadalje, Brownova i Levinson (1978, 1987), začetnici najšire prihvaćene teorije učtivosti, kao jedan od svojih najistaknutijih doprinosa ovoj oblasti daju odgovor na sledeće važno pitanje: čemu indirektnost kojom se narušava princip kooperativnosti? Po ovim autorima, govornik indirektnošću iskaza sprečava čin ugrožavanja lica sagovornika, ali i skriva ili ublažava potencijalni antagonizam između sebe i sagovornika.

I Leech, kao i Brownova i Levinson, značajno mesto u svojim raspravama o fenomenu učtivosti pridaju govornim činovima slaganja i neslaganja sa sagovornikom. Tako jedna od maksima u okviru Leechovog principa učtivosti jeste upravo maksima slaganja (eng. *Agreement Maxim*), po kojoj „treba težiti maksimalnom stepenu slaganja sa sagovornikom i minimalnom stepenu neslaganja“ (Leech 1983: 132). Brownova i Levinson, pak, uvode, između ostalih, dve potkategorije integrativne[3] učtivosti koje formulišu kroz stav da „treba težiti slaganju i izbegavati neslaganje sa sagovornikom“ (Brown i Levinson 1987: 112-117).

Neslaganje sa sagovornikom u najvećem broju slučajeva smatra se nepoželjnim vidom verbalnog ponašanja (Pomerantz 1984) jer je to čin koji potencijalno ugrožava *lice* sagovornika – sagovornikovu „predstavu o sebi u očima drugih“ (Brown i Levinson 1987: 61, prema konceptu i terminu *face*, kojeg uvodi i definiše Goffman 1967: 5). Stoga se izbegavanje, ili, u najmanju ruku, ublažavanje neslaganja smatra jednim od osnovnih ciljeva uspešne komunikacije.

Što se, pak, tiče načina na koji iskaz može biti formulisan, Brownova i Levinson (1987) uvode skalu kojom se iskazi rangiraju prema stepenu učtivosti, i to:

- od najučtivije opcije, koja, u slučaju neslaganja sa sagovornikom, podrazumeva da se ono ni ne ispolji verbalnim putem, tj. da se prećuti (eng. *say nothing*), preko

[3] Pojam integrativne nasuprot individualističkoj učtivosti biće objašnjen u daljem toku teksta.

- krajnje indirektnog iskaza (eng. *say something off record*), kad postoji samo asocijativna i krajnje indirektna naznaka da je u pitanju odgovor kojim se ispoljava neslaganje s prethodnim iskazom, i
- direktnog iskaza (eng. *say something on record*), primenom strategija individualističke učtivosti (eng. *negative politeness strategies*) ili integrativne učtivosti (eng. *positive politeness strategies*), do
- krajnje direktnog iskaza (eng. *say something bald on record*), kojim se otvoreno i bez ublažavanja iznosi stav suprotan sagovornikovom, što predstavlja najmanje učtiv način verbalnog ispoljavanja neslaganja s drugom osobom.

Iz navedenog rangiranja slede izvesne posledice govornikovog izbora strategije učtivosti: više rangirana strategija podrazumeva viši stepen indirektnosti, a, samim tim, i niži stepen neposredno uočljive kooperativnosti. Bitno je napomenuti da se primenom strategija individualističke učtivosti naglasak stavlja na poštovanje sagovornikove samostalnosti, privatnosti i različitosti i nenametanje svog mišljenja drugoj osobi (kao, na primer, u iskazu: *Da li bi ti, molim te, smetalo da malo otvorimo prozor?*), te se takvi iskazi obično odlikuju visokim stepenom indirektnosti. S druge strane, strategijama integrativne učtivosti, koje najčešće rezultiraju direktnijim iskazima, naglašava se postojanje sličnosti i bliskosti među sagovornicima, pripadanje istom društvenom krugu i stremljenje sličnim ciljevima (kao, na primer, u iskazu: *'Ajde, molim te, da malo otvorimo prozor!*), te se i stepen neposrednog poštovanja principa kooperativnosti u ovakvim slučajevima može smatrati višim.

1.3. Suprotstavljena gledišta

Početkom devedesetih godina 20. veka među lingvistima i antropolozima, u okviru takozvanog postmodernog pristupa ovoj problematici (eng. *postmodern view/approach*, kako ga imenuje Watts 2005a, 2005b, prvobitno 1992), jačaju mišljenja suprotstavljena stavovima Brownove i Levinsona. Među mnogobrojnim viđenjima koja se mimoilaze sa prethodno najšire prihvaćenom teorijom učtivosti formulisanom i nadograđivanom krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina, za razmatranja u ovom radu od posebnog značaja jesu stavovi Wattsa (2005a, 2005b, prvobitno 1992), Werkhofera (2005, prvobitno 1992) i Locherove (2004).

Neke od osnovnih zamerki prethodnom modelu koje navedeni lingvisti razrađuju u svojim raspravama mogu se svesti na sledeće:

- prenaglašavanje značaja indirektnosti kao strategije učtivosti; (argument: postoje direktni iskazi koji su, u određenim situacijama, učtiviji od indirektnih);
- umanjivanje značaja konteksta – kulturološkog, socijalnog i situacionog;
- problematična kvantifikacija stepena rizika po sagovornikovo lice; (argument: pojednostavljena i arbitrarna formula za izračunavanje stepena rizika, koja uključuje ograničene, proizvoljne i teško merljive kontekstualne faktore: W = D + P + R – po ovoj formuli, stepen rizika po sagovornikovo lice jednak je zbiru vrednosti tri parametra: društvene distance među sagovornicima, društvene moći govornika u odnosu na sagovornika i relativnog rangiranja stepena nametanja u određenom kontekstu (Brown i Levinson 1987));
- problematična navodna univerzalna primenjivost modela;
- problematičan termin i pojam „učtivost"; (argument: ne postoje samo „učtivi" (eng. *polite*) i „neučtivi" (eng. *impolite*) iskazi, već, pre svega, pristojno ili društveno prihvatljivo (eng. *politic*) i nepristojno ili društveno neprihvatljivo verbalno ponašanje (eng. *non-politic*); učtivo ponašanje bilo bi u tom slučaju smatrano pozitivno obeleženim vidom društveno prihvatljivog ponašanja, a neučtivo i previše učtivo (eng. *over-polite*), koji predstavljaju dva oblika ispoljavanja društveno neprihvatljivog ponašanja, negativno obeleženim verbalnim ponašanjem). Ova nova pojmovno-terminološka određenja nudi Watts (2005a: xliii-xliv).

Zamerka prethodnim modelima koja je, pak, od najvećeg značaja za razmatranja u ovom radu jeste ona koja se tiče polazne veze između principa kooperativnosti i teorije učtivosti. Werkhofer (2005:

161) tako podseća da kooperativan govornik, po Griceu (1975), bez obzira na stepen direktnosti iskaza, nastoji i, uz pomoć implikatura, na kraju obično i uspeva da prenese svoje prave namere. Fundamentalna razlika između ove postavke i modela učtivosti koji nude Brownova i Levinson jeste stanovište da, suprotno kooperativnom govorniku, učtiv govornik, da bi izbegao ili ublažio ugrožavanje sagovornikove predstave o sebi, nastoji i, uz pomoć strategija učtivosti, obično i uspeva da prikrije svoje prave namere (Werkhofer 2005: 161).

Analiza odabranih filmskih dijaloga na engleskom i srpskom jeziku koja će biti predstavljena u sledećem odeljku sagledaće opisanu problematiku, uzimajući u obzir postavke oba suprotstavljena gledišta, s ciljem da vezu između kooperativnosti i učtivosti prilikom neslaganja sa sagovornikom opiše naporedo, kako u engleskom i srpskom jeziku, tako i u američkoj i srpskoj savremenoj urbanoj kulturi, koja je na adekvatan način predstavljena kroz odabrana filmska ostvarenja.

2. NESLAGANJE SA SAGOVORNIKOM U ODABRANIM FILMSKIM DIJALOZIMA NA ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

2.1. Odabrana filmska ostvarenja

Filmovi *Playing by Heart* (režija Willard Carroll, 1998, SAD) i *Žena sa slomljenim nosem* (režija Srđan Koljević, 2010, Srbija) predstavljaju primere ostvarenja koja se u jeziku kinematografije nazivaju *multi-protagonist (inter-action*[4]*) films*, odnosno, dela sa više međusobno povezanih likova koji se pojavljuju u nekoliko naizgled nepovezanih priča. Prvi film daje sliku savremene urbane Amerike kroz živote predstavnika srednje i više srednje klase, dok drugi prikazuje stvarnost savremene urbane Srbije. Protagonisti oba ostvarenja govore savremenim govornim engleskim, odnosno, srpskim, jezikom, te, s te strane, dijalozi predstavljaju odgovarajući materijal za proučavanje iznetih teorijskih postavki. Filmske radnje i dijalozi su uporedivi po faktorima koji su relevantni za ovakvu vrstu analize – pol, starost, društveni položaj govornika, stepen bliskosti među sagovornicima i slično.

Radnja filma *Playing by Heart* odvija se tokom nekoliko dana u Los Anđelesu krajem devedesetih godina prošlog veka i prati životne priče jedanaest naočigled nepovezanih ljudi: Džoan i Kinana, lepe ali neuspešne mlade glumice i povučenog usamljenog momka koji započinju ljubavnu vezu naizgled unapred osuđenu na propast zbog bolne tajne koju Kinan krije; Hane i Pola, starijeg bračnog para čiji harmoničan dugotrajan brak biva ugrožen Haninim prisećanjem na Polovo davno zaboravljeno neverstvo; Meredit i Trenta, emotivno nestabilne sredovečne pozorišne rediteljke i uspešnog samouverenog arhitekte, koji pokušavaju da se približe jedno drugom, uprkos velikim karakternim razlikama i Mereditinom prethodnom traumatičnom iskustvu s muškarcima; Grejsi i Hjua, sredovečnih supružnika koji nemaju dece i čiji se beživotni brak raspada pod teretom muževljevog kompleksa niže vrednosti i ženine tajne veze koju održava sa sveštenikom Rodžerom; Mildred i Marka, trpeljive i nesrećne majke i sina na samrti, koji se u najtežim trenucima ispovedaju jedno drugom i u svojoj iskrenosti pronalaze utehu za prolaznost života. Pri kraju filma gledalac povezuje niti pojedinačnih događaja u celinu koja daje sliku složenosti međuljudskih odnosa i protivrečnih osećanja među likovima koje spaja pripadanje istom porodičnom, društvenom i kulturnom miljeu.

Događaji u filmu *Žena sa slomljenim nosem* odvijaju se, pak, tokom nekoliko dana u Beogradu početkom novog milenijuma, i, poput američkog filma, uključuju desetak osoba čiji se životi odvijaju naizgled nezavisno jedni od drugih. Prepliću se sudbine čitave galerije likova: depresivnog i mrgudnog taksiste Gavrila, koji je tokom poslednjeg rata izbegao iz Bosne; neuravnotežene i uspaničene Jasmine – napuštene mlade žene s bebom koju je rodila nakon veze s uličnim zavodnikom i nasilnikom Vukom; Gavrilovih zemljaka – Jadranke, nekadašnje mis grada Mostara, koja je prinuđena da hleb zarađuje kao poslovna pratnja u beogradskom hotelu Jugoslavija i Rajka, taksiste koji preprodaje oružje; srednjo-

[4] Termin i pojam *inter-action film* u filmskoj teoriji razrađuje Ben Israel (2010).

školske profesorke Anice, izložene upornom i nasrtljivom udvaranju učenika Marka za koga je vezuje bolna tajna iz lične prošlosti; farmaceutkinje Biljane, koja raskida veridbu sa racionalnim i samouverenim Goranom, nakon što shvata da još uvek nije prebolela svog pokojnog momka, s čijim bratom, sveštenikom Stefanom, započinje kratkotrajnu neuspelu ljubavnu vezu, dok Stefanova supruga Milica očekuje rođenje deteta. Ono što je zajedničko svim likovima jeste senka bolne lične prošlosti koja preti da u potpunosti prekrije sadašnjost, ali od koje, istovremeno, likovi pokušavaju da se otrgnu i nastave sa životom, oslobođeni balasta nekadašnjih traumatičnih događaja.

U narednom odeljku sledi analiza odabranih dijaloga koji predstavljaju primere govornog čina neslaganja sa sagovornikom, kroz prizmu teorije učtivosti. Bitno je napomenuti da će u radu biti navedeni samo najreprezentativniji primeri pojedinih kategorija, i to u broju i međusobnoj razmeri koja odgovara broju i učestalosti primenjivanja određenih pragmatičkih postupaka u analiziranim dijalozima.

2.2. Analiza filmskih dijaloga

Na samom početku valjalo bi sagledati kako se u dva jezika ublažava neslaganje sa sagovornikom. Ublaženo verbalno neslaganje može se definisati kao „slučaj neslaganja čiji je potencijal da ugrozi lice sagovornika ublažen ili, pak, sveden na najmanju moguću meru, i to primenom strategija za ublažavanje neslaganja“ (Panić Kavgić 2010: 431). Strategije koje su u dva odabrana filma uočene uključuju: davanje objektivnih objašnjenja i razloga za neslaganje, davanje subjektivnih ili emocionalno obojenih razloga, upotrebu diskursnih ograda (eng. *hedge*[5]*) i diskursnih markera (eng. discourse marker*[6]), prebacivanje odgovornosti sa sebe na drugo lice, kao i oslovljavanje sagovornika imenom ili nadimkom. Ovakva klasifikacija mogućih strategija za ublažavanje neslaganja sa sagovornikom, dopunjena još nekim postupcima, ponuđena je u Panić Kavgić (2010: 431), a zasnovana je na sličnoj kategorizaciji Locherove (2004: 113). Pre same podele i navođenja primera, trebalo bi izneti činjenicu da je broj činova ublaženog neslaganja sa sagovornikom u američkom filmu bio trostruko veći u odnosu na njihov broj u srpskom ostvarenju, uzimajući pri tome u obzir dužinu oba filma i broj izgovorenih reči, što, u smislu kvantifikacije podataka, predstavlja rezultat gotovo istovetan onom koji je dobijen prethodnom analizom dijaloga u filmovima *Crash* i *Bure baruta*, o čemu je detaljnije pisano u Panić Kavgić (2010: 439).

Slede reprezentativni primeri ublaženog neslaganja sa sagovornikom, razvrstani po navedenim strategijama, ili kombinacijama strategija, koje su u njima primenjene:

- Davanje objektivnih objašnjenja i razloga za neslaganje[7]:

Playing by Heart:

Hugh: I lost my wife and son.
Allison: Well, ask the bartender. He can find anything.
Hugh: No. *They're dead*[8].

Keenan: That's the ugliest cat I've ever seen.
Joan: She's an angel.
Keenan: *She only has one eye*.

[5] Diskursne ograde Yule definiše kao svojevrsne jezičke mere opreza, jezičke ograde „koje se odnose na način na koji treba prihvatiti iskaz, a koriste se kad se daju nove informacije” (Yule 1996: 130).

[6] Diskursne markere Schiffrinova definiše kao „sekvencijalno zavisne elemente koji grupišu jedinice govora” (Schiffrin 1987: 31), kao što su: *well*, *oh*, *I mean*, itd.

[7] Verbalne strategije za ublažavanje neslaganja sa sagovornikom ovom prilikom neće biti definisane i dodatno objašnjavane zbog ograničenja koja nameće predviđeni obim ovog rada. Detaljan opis svih strategija dat je u Panić Kavgić (2010).

[8] Kurzivom su obeleženi oni delovi teksta koji ukazuju na primenu određene strategije za ublažavanje neslaganja sa sagovornikom.

Žena sa slomljenim nosem:
Jadranka: Pa jesi ti lud, Gavro?
Gavrilo: Ma šta sam lud, *uzelo bi mi udruženje dozvolu, uzeli bi mi kola, stavili me u zatvor*.

- Davanje objektivnih razloga za neslaganje, uz oslovljavanje ličnim imenom:

Playing by Heart:
Joan: Well, none of this means you can't love.
Keenan: *Joan*, it means exactly that. *It doesn't mean anything else.*

- Davanje objektivnih razloga za neslaganje, uz upotrebu diskursnih ograda:

Žena sa slomljenim nosem:
Biljana: Baš četvrtog.
Goran: Četvrtog.
Biljana: *Pa tad beše Tito umro*?
Goran: Pa šta onda?
Biljana: *Pa šta ja znam*, *možda bude bedak*. *Nije neki dan za venčanje.*

- Upotreba diskursnih ograda:

Playing by Heart:
Mildred: I'll never know everything about Mark... But I know some things about him now that I never knew before.
Meredith: *I think* we don't need to know everything about the people we love.

- Davanje ličnih, emocionalno obojenih razloga za neslaganje:

Playing by Heart:
Allison: You shouldn't be alone.
Hugh: Yes, I should. *I should be alone in hell. That's where I am.*

Žena sa slomljenim nosem:
Anica: Proći će to. Samo ti je frka.
Biljana: Ne, *nego sam shvatila – koga to lažem? Sebe? Manijak, čoveče. Manijak!*

Marko: Što mi zavidiš, to je užas.
Anica: Ne, ne. *Drugo je užas*. *To je totalno suprotno od užasa, veruj mi.*

- Davanje ličnih, emocionalno obojenih razloga za neslaganje, uz primenu diskursnih markera:

Playing by Heart:
Paul: Stop trying to control me.
Hannah: I'm not trying to control anybody. I *just* think *maybe*…

- Prebacivanje odgovornosti sa sebe na drugo lice:

Playing by Heart:
Hannah: Well, you seem to know me a lot better than I know you.
Paul: *You know* that's not true.

Joan: We were together for five months.
Keenan: I thought it was four.
Joan: You were paying attention.
Keenan: *Everyone in this club* was paying attention.

Iz do sada navedenih primera sledilo bi da izvesna mera indirektnosti, kao posledica primene određene startegije za ublažavanje neslaganja sa sagovornikom, kao rezultat zaista i daje iskaze učtivije nego što bi oni bili da su ostali u svom direktnom, neublaženom obliku, što ide u prilog višem rangiranju indirektnih iskaza kao načina za učtivo izražavanje mišljenja, koje zastupaju Brownova i Levinson (1987). Strategije individualističke učtivosti, koje se na spomenutoj skali smatraju više rangiranim od strategija integrativne učtivosti, češće su primenjivane u dijalozima na engleskom jeziku, dok je u srpskim dijalozima uočeno više iskaza koji ukazuju na primenu strategija integrativne učtivosti, koje karakteriše niži stepen indirektnosti. Prıncıp kooperativnosti se u razmotrenim primerima krši, naročito u indirektnijim primerima individualističke učtivosti, i to najčešće nepoštovanjem maksime relevantnosti, ali su implikature, po pravilu, dovoljno jasne da ne dovedu do zabune i zastoja u komunikaciji.

Međutim, indirektnost ne mora nužno da dovede do ublažavanja neslaganja:

Playing by Heart:
Paul: Hannah, it was 25 years ago, and it wasn't an affair.
Hannah: *Oh, don't insult my intelligence.*

S druge strane, neublaženo neslaganje ne mora nužno da znači da je iskaz neučtiv:

Playing by Heart:
Meredith: I can still be a wonderful person and not have anybody in my life. Look, I'm just not interested in a relationship right now.
Jane: *You are such a liar.*

Žena sa slomljenim nosem:
Jadranka: Poslednja pionirka što je Titi predavala štafetu. Znači carica Mostara do rata. Mis Neretve 88. A vidi sad.
Gavrilo: *Sad si mis Jugoslavije.*

Anica: Obio si kola!
Marko: *To je jugo. Otvorio sam ga ključem od kuće.*

Naročito je u poslednjem navedenom primeru uočljivo da iskaz nije jasno obeležen ni kao učtiv ni kao neučtiv, već bi potpadao pod vrednosno neutralno verbalno ponašanje, čime bi se bolje uklapao u pojmovno-terminološki okvir Wattsove odrednice *politic*, nego u okvire koje nudi podela na *polite* ili *impolite* Brownove i Levinsona. Drugim rečima, iskaz *To je jugo. Otvorio sam ga ključem od kuće* u datom kontekstu ne može se smatrati ni učtivim ni neučtivim, već bi u konkretnoj kulturi spadao u onaj deo spektra društveno prihvatljivog ponašanja koji se smatra vrednosno neutralnim (za razliku od pozitivno obeleženog dela – učtivog ponašanja).

S druge strane, direktnost kao, po Brownovoj i Levinsonu, očekivani vid neublaženog neslaganja sa sagovornikom, češće u američkom nego u srpskom filmu, zaista i rezultira neučtivošću, te, stoga, i jasnije vidljivim poštovanjem maksime kooperativnosti:

Playing by Heart:
Paul: Hey, calm down. You're overwrought.
Hannah: *I am perfectly wrought*. Given the circumstances, *I'm even a bit underwrought*.
Paul: There's no such word.

Hannah: *There is now.*

Keenan: You don't have to say anything. I… I told you because I wanted to tell you. I wanted to because for the first time in a long time I wish things were different.
Joan: They can be.
Keenan: *No, they can't.*

Žena sa slomljenim nosem:
Vuk: Onda idemo, imamo dete.
Jasmina: *Ja ne idem, rekla sam ti.*

Pronađeni su, međutim, slučajevi, pre svega u srpskom filmu, u kojima iz direktnosti iskaza neslaganja sa sagovornikom ne sledi da je govornikovo verbalno ponašanje neučtivo, već u konkretnoj situaciji[9] predstavlja prihvatljivo društveno ponašanje:

Playing by Heart:
Paul: Stop trying to control me.
Hannah: I'm not trying to control anybody. I just think maybe…
Paul: *Don't think.*

Žena sa slomljenim nosem:
Vuk: On je, znači. Što ga braniš?
Jasmina: *Nije.*

Biljana: Eto, vidiš!
Anica: *Nije to to!*

Jadranka: Bog zna šta si ženi rek'o, pa je morala skakati.
Gavrilo: *Nisam, majke mi!*
Jadranka: *Jesi i ćuti!*

Konačno, u dijalozima na srpskom jeziku uočen je znatan broj primera neslaganja sa sagovornikom u kojima je neučtivost iskazana putem kratkih upitnih formi, koje, iako predstavljaju indirektne govorne činove, neskriveno upućuju na negativno obeleženo verbalno ponašanje:

Žena sa slomljenim nosem:
Biljana: Stani, čoveče, neko je skočio!
Goran: *Ko je skočio?! Šta lupetaš?!*

Anica: To je čudo!
Marko: *Šta je čudo?!* Slušaj, ja neću da odem odavde dok mi sve ne ispričaš.

Anica: Prodajte mi.... Platiću, ne pitam šta košta.
Rajko: *Je l' si ti luda?!* Mogao bih te prijaviti.

Anica: Nije to to!
Biljana: *Nego šta je?* Nego šta je, 'ajde kaži!

[9] U radu ovog obima nije moguće dati detaljnije opise govornih situacija i svih parametara koji su u njima relevantni za analizu dijaloga, ali su opisi i zaključci izneti uzevši u obzir autorkino znanje i svest o njima.

3. ZAKLJUČCI

Na osnovu iznetih teorijskih postavki i analize odabranih filmskih dijaloga na engleskom i srpskom jeziku, moguće je izneti tri grupe zaključaka. Prva se odnosi na vezu između direktnosti ili indirektnosti iskaza i ublaženog ili neublaženog neslaganja sa sagovornikom, druga na pojmovno-terminološka pitanja, dok se treća tiče fenomena učtivosti u širem kontekstu određene kulture u kojoj se govorni čin odvija.

3.1. Direktnost/indirektnost iskaza i ublaženo/neublaženo neslaganje sa sagovornikom

Utvrđeno je da ublaženo neslaganje sa sagovornikom preovlađuje u filmu *Playing by Heart* u odnosu na neublaženo, kao i da neublaženog neslaganja sa sagovornikom ima više u odnosu na ublaženo u filmu *Žena sa slomljenim nosem*, čime se još jednom potvrđuju zaključci izneti u Panić Kavgić (2010). Kako ublaženo neslaganje najčešće podrazumeva veći stepen indirektnosti, a samim tim i veći stepen učtivosti, ono za sobom povlači neposredno uočljivo narušavanje maksima u okviru Griceovog principa kooperativnosti, koje se opravdava potrebom za učtivošću. Sagovorniku u pomoć priskaču implikature, te se komunikacija najčešće ipak ne završava nesporazumom. Pokazano je, međutim, da i neublaženo neslaganje može biti iskazano na indirektan način, i to neretko uz dozu ironije.

S druge strane, indirektnost nikako ne mora nužno da ukazuje na veći stepen učtivosti, čime nastaje situacija u kojoj istovremeno dolazi do kršenja oba principa – i kooperativnosti i učtivosti. Drugim rečima, narušavanje maksima kooperativnosti ovde se ne može opravdati niti objasniti potrebom za učtivošću. Konačno, pokazano je i da direktnost ne mora nužno da znači neučtivost, kad, nasuprot prethodno opisanoj situaciji, dolazi do istovremenog poštovanja oba principa.

3.2. Pojmovno-terminološki problemi

Kako je upravo rečeno, bez obzira da li je iskazano direktno ili indirektno, neublaženo neslaganje ne mora da ukazuje na neučtivost, već može da spada u domen neutralnog, društveno prihvatljivog verbalnog ponašanja, što Watts (2005a: xliii) imenuje terminom *politic behaviour*. Ovde je stoga zauzeto stanovište da je pojmovno-terminološko određenje *politic* bolje nego *polite*, jer *politic behaviour* u svom markiranom vidu jeste *učtivo – polite*, dok u nemarkiranom predstavlja neutralno, vrednosno neobeleženo i, kao takvo, i dalje društveno prihvatljivo ponašanje. Stoga se podela verbalnog ponašanja na *politic* (u koje, kao pozitivno obeležen slučaj, spada i *polite*) i *non-politic* (koje obuhvata dva aspekta negativno obeleženog ponašanja: *impolite* i *over-polite*), u analiziranim primerima, naročito u slučaju filmskih dijaloga na srpskom jeziku, pokazala svrsishodnijom od opozicije *polite* naspram *impolite*.

3.3. Fenomen učtivosti u širem kontekstu određene kulture

Konačno, analiza dijaloga u odabranim ostvarenjima daje skroman doprinos potvrđivanju pretpostavke da američku kulturu u slučajevima neslaganja sa sagovornikom karakteriše više indirektnosti u obraćanju, te da je u filmu *Playing by Heart*, češće nego u srpskom filmskom delu, naglasak na individualističkoj učtivosti, na poštovanju tuđe privatnosti i različitosti, te nenametanju svog mišljenja sagovorniku. Drugim rečima, u pitanju je korpus dijaloga koji predstavljaju eksponente jedne pretežno individualističke kulture.

S druge strane, u ostvarenju *Žena sa slomljenim nosem* prikazana je kultura sa direktnijim načinom obraćanja sagovorniku, pri čemu je jako važno napomenuti da više direktnosti u međusobnom opštenju nikako ne znači nužno manjak učtivosti. Takva učtivost je pretežno integrativna, temelji se na naglašavanju sličnosti među sagovornicima, stremljenju istim ili zajedničkim ciljevima, te pripadanju istom društvenom miljeu. Zato osobine dijaloga u ovom filmu idu u prilog tvrdnji da je srpska kultura,

nasuprot američkoj, prevashodno integrativna. Do sličnog zaključka, na primeru crnogorske kulture, dolazi Perović, koja kaže: „Razlika između dva jezika [srpskohrvatskog i engleskog] nije u pogledu stepena učtivosti, već u pogledu stepena indirektnosti. Govornici srpskohrvatskog, prateći učtive forme svog jezika, vrlo su učtivi, ali su manje indirektni …“ (Perović 2009: 215).

Ovde je važno napomenuti da nije uvek lako povući granicu između individualističkog i integrativnog, direktnog i indirektnog, između ublaženog i neublaženog neslaganja, te, konačno, između društveno prihvatljivog i neprihvatljivog verbalnog ponašanja, pa se zato samo uslovno može reći da je neka kultura preovlađujuće individualistička ili integrativna. Još oprezniji valja biti kad se govornici nekog jezika paušalno karakterišu kao pretežno učtivi ili neučtivi; kao što je upravo rečeno, oni pripadaju određenoj kulturi koju u verbalnom izražavanju učtivosti – ovde, konkretno, prilikom neslaganja sa sagovornikom – odlikuje stepen direktnosti različit od neke druge kulture.

Zato je na kraju ovog rada od ključnog značaja naglasiti da kooperativnost i učtivost prilikom neslaganja sa sagovornikom treba sagledavati uz nužan stepen generalizacija, ali i sa svešću „da se učtivost mora i može definisati samo u okvirima određene, konkretne, kulture“ (Coulmas 2005: 321, prvobitno 1992) i, valjalo bi dodati, u okvirima određene, konkretne situacije, koja uključuje brojne, ovde samo spomenute, vanjezičke parametre, kojima u radu ovog obima svakom ponaosob nije mogla biti posvećena dužna pažnja. Na kraju, svemu spomenutom trebalo bi prilagoditi i pojmovno-terminološki aparat kojim se ovde analizirani fenomeni opisuju i proučavaju.

Literatura

Ben Isreal, S. (2010). Inter-Action Movies: Multi-Protagonist Films and Relationism. In: *Intermediality and Storytelling*. (M. Grishakova and M. L. Ryan, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 122-146.

Brown, P. and Levinson, S. C. (1978). Universals in language usage: Politeness phenomena. In: *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. (E. Goody, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 56-289.

Brown, P. and Levinson, S. C. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coulmas, F. (2005). Linguistic etiquette in Japanese society. In: *Politeness in Language*. Second edition. (R. Watts, S. Ide and K. Ehlich, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 299-323.

Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behaviour*. New York: Anchor.

Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts* (P. Cole and J. Morgan, eds.). New York: Academic Press. 43-58.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. New York: Longman.

Locher, M. A. (2004). *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Mišić Ilić, B. (2006). *Od reči do diskursa*. Niš: Filozofski fakultet.

Panić Kavgić, O. (2010). Mitigated Disagreement in Dialogues Selected From an American and a Serbian Film. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 35 (2), 429-441.

Pomerantz, A. (1984). Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. In: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. (J. M. Atkinson and J. Heritage, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 75-101.

Perović, S. (2009). *Jezik u akciji.* Podgorica: CID, Institut za strane jezike.

Prćić, T. (2010). Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina. U: *Diskurs i diskursi. Zbornik u čast Svenki Savić*. (V. Vasić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 399-415.

Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Watts, R. J. (2005a). Linguistic politeness research: *Quo vadis?*. In: *Politeness in Language.* Second edition. (R. Watts, S. Ide and K. Ehlich, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, xi-xlvii.

Watts, R. J. (2005b). Linguistic politeness and politic verbal behaviour: reconsidering claims for universality. In: *Politeness in Language.* Second edition. (R. Watts, S. Ide and K. Ehlich, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 43-69.

Werkhofer, K. (2005). Traditional and modern views: The social constitution and power of politeness. In: *Politeness in Language.* Second edition. (R. Watts, S. Ide and K. Ehlich, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 155-199.
Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Olga Panić Kavgić

THE INTERRELATEDNESS BETWEEN COOPERATIVENESS AND POLITENESS IN THE SPEECH ACT OF DISAGREEMENT WITH THE INTERLOCUTOR IN DIALOGUES FROM AN AMERICAN AND A SERBIAN FILM

Summary

The paper deals with the interconnection between the pragmatic phenomena of cooperativeness and politeness in the speech act of disagreement with the interlocutor in selected dialogues from the films *Playing by Heart* (directed by Willard Carroll, 1998, USA) and *Žena sa slomljenim nosem* (Eng. *The Woman with a Broken Nose*, directed by Srđan Koljević, 2010, Serbia).
The introductory section sheds light on Grice's Cooperative Principle and its four underlying maxims, as well as Leech's and Brown and Levinson's views on politeness and its links to the Cooperative Principle. It also introduces certain opposing contributions to the theory of politeness, put forth in the 1990's, by, among others, Watts, Werkhofer and Locher, whose ideas on the nature of this interrelatedness are briefly explained here. What is also mentioned are terminological issues concerning the division into *polite* and *impolite* use of language, and Watts's alternative concept of *politic* vs. *non-politic* verbal bahaviour.
Following a summary of the two films' plots and a quck glipse of the main characters and their mutual relationships, the central section of the paper discusses various strategies for disagreeing with the inerlocutor in Serbian and English, based on a representative sample of dialogues extracted from the two films, which successfully depict the present-day urban Serbian and American cultural contexts. Linguistic strategies that may mitigate straightforward disagreement and thus soften the force of a potential face-threatening act are exemplified along with accompanying remarks on the interrelatedness of the notions of mitigated/unmitigated disagreement, directness / indirectness and politeness.
The concluding section summarizes the main points of the paper regarding the interrelatedness of the abovementioned phenomena, advocates the use of Watts's terms *politic* and *non-politic* and places the notion of politeness in the contextual frames of the two cultures.

Olga Panić Kavgić
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia
olgapk@sbb.rs

V

КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

Ана Сивачки

УПОРЕДНИ ПРИКАЗ АЛБАНСКИХ ПЕСАМА ЦИКЛУСА О МУЈИ И ХАЛИЛУ И СРПСКИХ НАРОДНИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА

Превасходни циљ рада јесте компаративна и контрастивна анализа албанских песама циклуса о Мујии Халилу и српских народних епских песама, културних и других услова у којима су оне настале, али и давање доприноса истраживању на пољу како албанологије, тако и упоредних студија српске и албанске народне епике. Заједнички елементи ових песама уочљиви су већ на први поглед, а обухватају читав низ карактеристика: преко културних образаца, ликова, мотива, језика и стила, па све до версификације. Поред тога, у раду се испитују подударности, делимичне или потпуне, као и неподударности између поменутих албанских и српских песама кроз синоптичку анализу једног дела песама наведених циклуса, првенствено с циљем издвајања аутохтоних албанских елемената, док је посебна пажња посвећена и питању етимологије речи *kreshnik* и преводним еквивалентима на српски језик, као и класификацији албанских крешничких песама.

Кључне речи: албанске десетерачке песме, крешничке песме, српске народне епске песме, подела крешничких песама, народна епика

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Да је усмена традиција у Албанији представљала изузетно важан и неизмерно богат извор проучавања албанског језика, културе и обичаја, вршећи неоспорно снажан утицај на сâм албански народ, сведочи и пример Законика Леке Дукађинија - некодификованог законика који је у албанској усменој традицији сачуван до данас. Међутим, сви елементи албанског обичајног права, преточени у живописан албански етнос, могу се без сумње пронаћи и у албанским народним епским песмама. Стога је на самом почетку неопходно поменути да се албанске народне историјске епске песме, слично као и српске, могу поделити у неколико врста (Меденица: 1974) и то на: песме Италоалбанаца, јуначке песме, као и песаме о Мујии Халилу, познатије као *крајишничке* или *крешничке* песме (алб. *këngë kreshnikësh, këngë të kreshnikëve*). Иако између све три поменуте врсте ових песама постоји читав низ разлика, јер сваку од њих карактеришу посебни елементи на основу којих је извршена њихова класификација, албанске крешничке песме у том смислу у највећој мери одударају од типично албанског херојског епоса, приближавајући се одликама и карактеристикама одговарајућих народних песама њихових јужнословенских суседа.

Односи албанске и српске народне, а нарочито јуначке епике којима се и овај рад бави, у Србији се проучавају негде од шездесетих година прошлог века (Мићовић: 1981) када је сличност међу мотивима, ликовима и епици уопште скренула пажњу компаративистима и ретким албанолозима на нашим просторима. Заједнички елементи ових песама уочљиви су већ на први поглед, а обухватају читав низ карактеристика: преко културних образаца, ликова, мотива, језика и стила, па све до версификације.

Скромне почетке интересовања за проучавање албанског народног епоса код домаћих аутора налазимо још код Вука Стеф. Караџића, који је забележио дванаест албанских песама[1]. Његов пример следили су доцније и бројни други југословенски албанолози, међу којима свакако треба истаћи Тихомира Ђорђевића, Војислава Данчетовића, Драгутина Мићовића, Радосава Меденицу и друге. Међутим, ова тематика је и даље у недовољној мери истражена на овим просторима, посебно уколико се у обзир узме повезаност српске и албанске епике, коју без поговора сви аутори, како домаћи, тако и страни, уважавају и истичу.

[1] Међу њима нема песама о Мујии Халилу.

2. ЦИЉ РАДА И МЕТОДОЛОГИЈА

Албанске десетерачке (крешничке) песме настале су спајањем разноврсних елемената изворног албанског епоса који је претрпео снажан утицај суседне јужнословенске епике, при чему је у досадашњим истраживањима највише пажње посвећено сличностима између албанских и босанско-херцеговачких крајишничких песама, док се о улози српске народне епике у развоју албанских крешничких песама није довољно дискутовало.

Превасходни циљ овог рада јесте компаративна и контрастивна анализа албанских епских песама циклуса о Мују и Халилу и српских народних епских песама, давање предлога класификације поменутих албанских епских песама, као и приказ културних и других услова у којима су оне настале, али и давање скромног доприноса истраживању на пољу како албанологије, тако и упоредних студија српске и албанске народне епике. Поред тога, циљ рада представља и испитивање подударности, делимичне или потпуне, као и неподударности између поменутих песама кроз синоптичку анализу једног дела наведених албанских и српских песама.

Узвеши у обзир релативно незапажено место албанских народних песама у домаћој литератури, у раду се у већој мери посвећује пажња управо овим песмама, док се одговарајући примери из српске епике наводе с циљем утврђивања подударности или неподударности између српских и албанских песама.

3. КОРПУС АНАЛИЗИРАНИХ АЛБАНСКИХ И СРПСКИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА

За потребе израде овог рада, коришћена је најразноврснија грађа, а у првом реду албанске песме циклуса о Мују и Халилу како у оригиналу на албанском језику, тако и у препеву на српски и енглески језик, као и српске народне епске песме. Наслови албанских песама и коришћени стихови су у раду дати углавном само у свом преводном еквиваленту на српски језик, а у највећем броју случајева коришћени су препеви Драгутина Мићовића објављени у делу *Албанске јуначке песме* (Мићовић: 1981), те ће посебна напомена бити дата само за оне случајеве у којима је коришћен препев аутора овог рада. Исти је случај и с наводима делова српских песама, које су преузете из *Српске јуначке пјесме* (Караџић: 1987).

Следећи извори коришћени су као грађа за давање упоредног приказа албанских и српских песама:

а) извори на српском језику:

Вук Стефановић Караџић (1987): *Српске јуначке пјесме* –БИГЗ

Мићовић, Драгутин: *Албанске јуначке песме* (1981) – Јединство, Приштина

Бован, Владимир: *Антологија српске народне епике Косова и Метохије* (1974) – Јединство, Приштина

Меденица, Радослав (1974): А*рбанашке крешничке песме и наша народна епика* - зборник «Рад XIV конгреса Савеза фолклориста Југославије (у Призрену 1967)», Београд

б) извори на албанском језику:

Epika legjendare (cikli i kreshnikëve) (1966) – Instituti i folklorit, Tiranë

Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (Vëllimi i parë) (1961) – Instituti i folklorit, Tiranë

Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (Vëllimi i dytë) (1961) – Instituti i folklorit, Tiranë

в) извори на енглеском језику:

Skendi, Stavro (1954): *Albanian and South Slavic Oral Epic Poetry*, Philadelphia, American Folklore Society

Elsie, Robert; Mathie-Heck, Janice (2004): *Songs of the frontier warriors*, Wauconda IL: Bolchazy-Carducci

4. ПОРЕКЛО РЕЧИ *KRESHNIK* И ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Објашњење порекла термина *kreshnik* узрок је извесних неслагања научника, јер иако данас постоји консензус о томе да су песме овог циклуса настале у највећој мери по узору на босанско-херцеговачке песме истог циклуса писане у десетерцу, поједини аутори оспоравају тумачење етимологије наведеног термина. Први у низу аутора који износи своју тезу о пореклу речи *kreshnik* је Ернест Кољићи (Koliqi: 1973), тумачећи је преко речи *крст* (алб.*kryq*) на коју је додат словенски суфикс –*nik*, па је на тај начин повезује с крсташима. С друге стране, Ећрем Чабеј (Çabej: 1976) признаје поменути словенски суфикс, али одбацује било какву другу везу са словенским језицима, дошавши до творбене морфеме коју доводи у везу с албанском речи *kreshtë*, што објашњава обавезом племића и виђенијих људи да, сходно традицији наслеђеној од индо-германских племена, носе дугу косу. С друге стране, Орел (Orel: 1998) сматра да је овај термин позајмљен из словенских језика и фонетски прилагођен албанском језику:

kreshnik m, pl. *kreshnikë* "hero, knight". Borrowed from SCr *krajišnik* "inhabitant of a border region" (Schmaus apud Çabej *St.* I 291),

чиме се свакако подржава тумачење ових песама као пресликаних, *односно позајмљених од босанских муслимана северозападне Босне* (Меденица: 1974).

Међутим, С. Скенди се без много двоумљења изјашњава у корист тумачења које ову реч повезује с Крајином (Skendi: 1954), а посредно и Р. Елзи, спомињући (између осталих) топониме Удбина „...градић на путу од Плитвичких језера до Задра" и Кладуша „...35км југоисточно од Карловца", који су присутни готово у свакој песми о Мујо и Халилу (Elsie: 2011). Дакле, Скендијево објашњење етнонима *kreshnik* географски је одређено и за сада и највише прихваћено у литератури како код албанских, тако и код страних аутора, али је упитно објашњење начина на који је добијен данашњи облик *kreshnik*: крајишник>krejshnik>kreshnik (Skendi: 1954). Уколико у обзир узмемо да је протоиндоевропски дифтонг **ei* у албанском језику дао прост вокал -*i* (Orel: 2000), оваква аналогија није прихватљива, али је с друге стране, исто тако познато да је протоиндоевропски дифтонг **ai* (који је био сачуван у протоалбанском), дао прост вокал -*e* (Orel: 2000), те би објашњење у овом конкретном случају ипак било другачије у односу на оно које је дао Скенди, односно, међустепен *krejshnik* се може избацити из аналогије.

Следећи проблем односи се на адекватан превод овог термина на српски језик. Наиме, Мићовић (Мићовић: 1981), који користи називе *крешничке* или *крајишничке* песме, помиње и варијанте *красничке* и *крајинске*, док рецимо одредница у *Албанско-српскохрватском речнику* Албанолошког института у Приштини дословно гласи *këngë kreshnike* – јуначка, херојска песма. Иако ове песме свакако можемо подвести под назив *јуначке*, треба истаћи да албанско народно епско стваралаштво познаје и *këngë trimnije* (*kangë trimnije*), односно дословно *јуначке песме*, што самим тим искључује могућност коришћења ове опције. Дакле, иако је термин *крајишничке песме* у најширој употреби, он ипак имплицира стављање знака једнакости између албанских и босанско-херцеговачких песама, па би истицању оригиналности ових албанских песама ипак одговарао термин *крешничке песме*.

5. ПОДЕЛА КРЕШИЧКИХ ПЕСАМА

Крешничке песме представљају посебан циклус у оквиру албанских епских песама и као такве, имају дистинктивна обележја на основу којих се не могу сврстати у категорију јуначких песама (алб. *këngë trimnije*). Оно што их најпре издваја и без неке дубље и темељније анализе од свих осталих албанских народних песама је чињеница да су испеване у десетерцу. Наиме, друге јуначке албанске песме обично су испеване у осмерцу (Меденица: 1974) и углавном су дуже од

крешничких песама. Број стихова анализираних крешничких песама у овом раду креће се од само 15 до 674, а највећи број у просеку има од 300-500 стихова.

Могућа подела крешничких песама с једне стране заснива се на проналажењу аутохтоних албанских елемената и њиховој екстраполацији, а затим и детаљној анализи, како је делимично и урађено код Скендија (Skendi: 1954), који је ове песме посматрао кроз *културне обрасце* који се могу издвојити у њима, те их је сходно таквом виђењу, поделио на следеће:

а) песме типично босанског културног обрасца,

б) песме босанско-српско-албанског обрасца и

в) песме оригиналног албанског обрасца.

Оно што је у Скендијевој анализи изостало, јесте њихова детаљна анализа и што је важније, компаративно и контрастивно поређење с другим албанским народним (јуначким) песмама, како би се јасно издвојили изворни албански мотиви, обележја, карактеристике и сл. Наравно, једна оваква анализа захтева детаљнији приступ који би омогућио извесно *супротстављање* крешничких осталим албанским песмама, што би свакако довело и до давања одговора на поједина питања која се тичу порекла и оригиналности ових песама. Мишљење је аутора да до сада није спроведено адекватно истраживање које би се заснивало на контрастирању између албанских крешничких и *осталих* албанских народних песама, јер су хоризонт албанолозима заклањале бројне сличности с одговарајућим босанским или српско-хрватским песмама.

С друге стране, након анализе укупно двадесет крешничких песама, Меденица (Меденица: 1974) констатује да се јасно издвајају две групе, или два типа песама: хришћански и типично муслимански тип, које преузима од Шмауса и његове поделе на типове у српскохрватској епици. Основна карактеристика хришћанског, или старинског (како га Меденица назива) типа јесте тзв. *праволинијско* приповедање, за разлику од честих промена радње, заплета, китњастог стила и сл. који су присутни код муслиманског типа.

Оваква подела свакако није без основа и даљом анализом наведених двадесет песама које Меденица даје у свом приказу, управо се поткрепљује претходно поменуто. Међутим, свакако се мора узети у обзир и чињеница да је територија данашње Албаније вековима представљала место сусрета и спајања хришћанског и муслиманског утицаја, при чему не треба заборавити ни то да се и раскол хришћанства пресликао на Албанију, чинећи је на северу римокатоличком, а на југу православном територијом, те је стога и очекивано да се наведени утицаји преплићу у овим песмама, које на послетку представљају најбољи одраз прилика у средњевековној Албанији. Дакле, уколико се примени овакав *религијски* заснован концепт, тада његова примена мора бити дословна, што би значило да се у обзир мора узети и још једна потподела на религијском нивоу. Поред тога, уколико и на ову поделу применимо претходно поменути критеријум о неопходности екстраполације аутохтоних албанских елемената из крешничких песама и њиховог контрастирања с елементима остатка корпуса албанских епских песама, намеће се закључак да се оне не смеју на основу критеријума који су установљени и апсолутно оправдани за поделу српско-хрватских песама, применити без претходне подробне анализе на албанске песме.

Подела која би можда ипак била најадекватнија и на први поглед и најједноставнија је подела свих крешничких песама на оне о Мујо и Халилу (које би могле бити назване и *крешничким песмама у ужем смислу*) и јуначке крешичке песме (односно, *крешничке песме у ширем смислу*). Од укупно 99 песама колико је узето у обзир у овом раду, чак 45 у свом наслову садржи име једног од двојице браће. Иако се Мујо и Халил појављују и у другим песмама, као што је то рецимо случај с песмом *Зимер и Ганић Гаљан (*алб. *Zymeri dhe Ganiqe Galani)*, они ипак не представљају централне фигуре у њима, те их свакако не можемо сматрати главним јунацима.

Овакву поделу је могуће још више рашчланити применом претходно наведених критеријума, као и чињенице да је на основу историјских података који нам стоје на располагању о христијанизацији и исламизацији становништва на просторима данашње Албаније, могуће говорити о старијем и млађем типу елемената присутних у наведеним песмама, при чему би старији тип елемената могао у ствари бити прави показатељ и извор информација о изворним албанским еле-

ментима. Међутим, оваква једна анализа заслужује посебну пажњу и изискује подробније истраживање, те би свакако било неопходно посветити јој се у будућности.

6. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ ПЕСАМА О МУЈИ И ХАЛИЛУ

Поред већ поменутог десетерца, прва уочљива карактеристика ових песама јесте уводни део који се у албанским песмама појављује у виду формуле у различитим варијантама, у којима се певач захваљује богу. Оваква уводна формула запажена је у чак 29 од 45 песама о Мујо и Халилу, а најчешће варијанте су следеће:

а) два уводна стиха:

Мили боже на свему ти хвала,
нисмо били, а бог нас је дао

б) само један уводни стих:

Мили боже на свему ти хвала

Наведени примери илуструју само једну у низу разлика између албанских и српских песама, јер уобичајено *Мили боже, чуда великога* и упркос увреженом мишљењу није тако учестала иницијална формула у нашим песмама, односно јавља се у много мањој мери него поменути стихови у албанским песмама.

Ово нас доводи до једне занимљивости која се може окарактерисати као заједничка особина албанских и српских песама: ни српске, а ни албанске песме немају тај религијски карактер какав поседују босанске (Skendi:1954), јер се оне своде на описе битака и ратова, односно борбе за ослобођење, док религија не представља важан фактор. То се може видети и на примеру песме *Халилова женидба,* у којој се Халил заљубљује у краљеву кћерку, Танушу:

Док не узмем Краљеву Танушу,
Очима сам Танушу видео,
Кад је била беса с Краљевином,
Ништа лепше по сјај'ним сунашцем

Исту ситуацију можемо пронаћи и у српским песмама, као што је то случај с малим Радојицом, који се у истоименој српској песми заљубљује у лепу Хајкуну:

Па ухвати Хајкуну ђевојку,
одведе је у земљу Србију;
доведе је у бијелу цркву,
од Хајкуне гради Анђелију;
па је узе за вјерну љубовцу.

Међутим, Скенди наводи да управо жудња муслиманских хероја за хришћанкама и обрнуто представља један од типично босанских културних образаца. Разликује се ипак начин на који се девојке отимају, јер и câм Скенди потврђује да је у босанским песмама отмица један од главних начина *разоноде* (Skendi:1954).

Још једна од разлика, на коју су указали Кољићи и Скенди, односи се на стварање и надградњу главног лика крешничких песама, који је у босанским песмама описан на сличан начин као Марко Краљевић, док би као најбоље објашњење описа лика Мује у албанским песмама могао да послужи одговор једног народног певача на питање Ернеста Кољићија „ко је био Мујо“: *Није постојао само један Мујо;... име Мујо је било давано свим снажим и јаким младићима* (Koliqi: 1973), што је забележено чак и у неким деловима Црне Горе.

Крешничке песме обилују мотивом помоћи од стране жена или сестара хришћанских јунака, па је можда могуће говорити и о неком устаљеном обрасцу, највероватније насталом из жеље да се албански херој прикаже као онај који је једини у праву и онај коме ће у остваривању племенитог циља помоћи чак и сам непријатељ. На пример, Омер је у песми *Мујин Омер* ослободио Мују и његове пријатеље уз помоћ Руше (алб. *Rushe*)[2], која је била ћерка бана од Котора. Често су те жене посестриме, а у песмама се јављају и као посестриме хришћанке.

Опис жене заузима посебно место како у албанској, тако и у српској епици. Улога коју жене имају у циклусу песмама о Мују и Халилу неуобичајена је за тзв. *албански менталитет*, јер ни у једном другом облику народне књижевности жене нису толико умешане у сам заплет радње, нити имају значајну улогу у неким песмама и делима, као што је то случај с песмама о Мују и Халилу. У италоалбанским народним песмама можемо говорити о оваквој појави, али у обзир треба узети специфичне културно-историјске прилике у оквиру којих су ове песме настајале и развијале се, као и чињеницу да се њихов развој одвијао ван територије Албаније. Овакви описи су у српским песама много учесталији него у албанским, у којима се нешто више срећемо с описима природе, пејзажа и предела, што је свакако последица утицаја босанских песама. Један од лепших описа жене у албанским крешничким песмама налазимо у песми *Халилова женидба,* о већ поменутој краљевој кћерки, Тануши:

Обрве јој савијене гране,
Глатко чело, као глатка стена,
Прави Месец, кад на небу сјаји,
Њене очи, зрна од трешања,
Трепавице, крила ластавице,
Њено лице, јабука на грани,
Прави нос јој ко перо од 'тице,
Мала уста, пупољак кад пупи,
Бели зуби, белуци у реци,
Кад се после кише заблистају,
Грло јој је грло од голуба,
Стас њен као вита јела,
Мишице јој гране од шимшира

Сличност је очигледна с описима женске лепоте у српским песмама, као што је то рецимо случај у песми *Женидба Милића Барјактара* (опис Љепосаве):

Танка струка, а висока стаса,
Коса јој је кита ибришима,
Очи су јој два драга камена,
Обрвице с мора пијавице,
Сред образа румена ружица,
Зуби су јој два низа бисера,
Уста су јој кутија шећера;
Кад говори ка' да голуб гуче,
Кад се смије ка' да бисер сије,
Кад погледа, како соко сиви,
Кад се шеће као пауница;

[2] Овде се свакако ради о антропониму *Ружа,* који су албански певачи фонетски прилагодили албанском језику упркос чињеници да и у албанском језику постоји овај консонант и да такво фонетско прилакођавање суштински није било неопходно.

Занимљив је и мотив о *делији девојци*[3], *присутан и код других балканских народа, када девојка (кћерка, сестра, жена) узима оружје у руке и бори се раме уз раме с мушкарцима, све у циљу одбране части.* Овај мотив један је од првих забележених у првом издању Матице албанске Тими Митка из 1878. године, која је обухватала значајан број народних песама, како лирских, тако и епских и јуначких, у којима се јављају жене са сабљом у руци.

Како би одбранила част своје породице, посебно свог оца, који је превише стар да би се борио, кћерка одлази у борбу у песми *Млади Омер* (алб. *Omeri i ri*). Овај се мотив можда може довести у везу с постојањем вирџина, за које знамо да су у прошлости биле сасвим уобичајене у Црној Гори и Албанији. Страх оца од смрти кћерке није само одраз његове бриге о њој, већ и бојазни да част породице неће бити одбрањена:

Два ће петка проћи, по тебе ће доћи,
А на мегдан њима, како ћеш изаћи,
А на мегдан њима, како ли ћеш ићи?
Арапине Црни главу да ти скрати
Од све бруке у старости
Отац да ти нема части?[4]

Да овај мотив није забележен само у једној албанској песми, како се наводи у Меденица: 1974, сведочи и *Кћи старца Мехметаге сече Арапина с мора*, у којој се Мехмет-агина кћерка прерушава у мушкарца:

"*Моја кћери шта ћу теби рећи,*
Да ми те је Бог за срећу дао,
Сином би те он родио мени,
***
"*О мој бабо, ти ништа не брини,*
Ја ћу њему на мегдан изаћи."
И погледај шта та кћерка ради,
До подрума млада одшетала,
Оседлала ђога од мегдана,
Па се баца на ђогата свога,
С ђогатом је на пазар отишла,
Ђогата је ковачу повела,
Да јој добро поткује ђогата,
Па одлази једном берберину,
Да јој косу на мушку намести:
"Косу добро, берберине, скупи!"
***
Кад је бели данак освануо,
Узјахала девојка ђогата,
Припасала мача и оружје.

Обичајно право оличено у Законику Леке Дукађинија[5], свој пут до албанског народа нашло је и кроз крешничке песме, чији је значај и у том смислу изузетан. Северна Албанија за коју се ове песме чврсто везују, представља део Албаније у којем су обичаји, традиција и неписани народни

[3] Овај мотив детаљније је описан у Меденица: 1938.

[4] Препев аутора.

[5] Законик Леке Дукађинија (алб. *Kanuni i Lekë Dukagjinit*) представља некодификовани законик чије је делове сакупио и први пут објавио Штјефен Ђечови, а у вези којег се научници данас слажу да је стваран вековима, преношен усмено и да се услед своје комплексности и суспрата који га сачињавају не може приписати само једној историјској личности.

закони чак и данас у извесној мери сачувани. Најбољу илустрацију треба потражити у многобројним стиховима у којима се помиње *fis*, односно племе:

а) *Халилова женидба*:
Фис најгори нас ће прекорити!
б) *Како је Халил осветио Муја*:
Ни крв, ни фис са Словенима немамо
в) *Мујо и виле*:
Али, ако си девојка од фиса,
Хоћеш ли саслушати једну моју реч?"

Већ је више пута у различитим изворима споменут обичај да се припадници истог племена међусобно не жене и удају и добро је забележена чињеница да актери песама крешничког циклуса све припаднице свог племена сматрају сестрама.

Из Законика Леке Дукађинија можемо видети и то да је гост у потпуности заштићен, јер чак и ако постоји крвна освета, захтева се освета од домаћина, уколико неко госта убије док је под његовим кровом (Мићовић: 1980). Чињеница је да су и албански и српски народ познати као изузетно гостољубиви, али оваква крајност ипак није забележена на нашим просторима, па у овом смислу можемо говорити о типично албанском елементу. Претходно поменуто гостопримство (код оба народа), пресликано је и у народној поезији, при чему се опажа доста културолошких с једне и семантичких паралела с друге стране. Скорије истраживање у овој области показало је велики степен семантичког преклапања код албанских и српских фразеологизама који садрже номинал *хлеб*, односно *bukë*[6], при чему се њихова употреба готово у потпуности поклапа у ова два језика. Једно од таквих поклапања односи се на пренесено значење поменутог номинала, које је у крешничким и српским народним песмама готово редовно:

Тад ће виле да се наљуте,
Без тебе хлеб неће да једу.

Још један ексклузивно албански мотив је и беса, која је *...за Албанце света и превазилази оквире живота и смрти*, а онај који даје бесу *у обавези је да је испуни чак и након смрти*[7]. Наравно, питање части је заједничка карактеристика свих балканских народа, али је у Албанаца она свакако највише изражена и институција бесе може се сматрати јединственом и нечим за шта се овај народ везује кроз историју. Од свих албанских песама, чини се да *Халилова женидба* садржи највише изворних албанских елемената. Стиче се утисак као да је сам Законик Леке Дукађинија преточен у ову песму, при чему је беса у првом плану:

Смрт долази када згазиш бесу,
Када немаш кору хлеба пријатељу.

или

Пет минута пусти ми слободе,
Јер нам нису преци оставили друго,
Сем да никад у постељи не умремо,
Него с мачем, гинућ и певајућ

Четобаша Мујо и Краљевић Марко одлично приказује значај дате бесе (чак и непријатељу), а садржи и позивање на аманет, које је веома често у свим албанским епским песмама:

[6] О томе је било речи у реферату аутора Мутавџић П., Тодоровић Д. и Сивачки А. под називом *Кулинаризми у савременом српском, грчком и албанском језику* поднетом на VI међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност" (Крагујевац, 28-29. октобар 2011. године)

[7] Овим питањем бавио се Г. Трнавци у свом необјављеном раду под називом *The Albanian customary law and the canon of Lekë Dukagjini: a clash or synergy with modern law,* одакле је и преузет цитирани део текста

Марко ми је аманет послао,
Да на мегдан тебе не поведем!
Бесу нам је божју упутио,
На мегдан ће сам Краљ да изађе.

Још једна од истакнутих црта крешничких песама је и улога животиња у њима, а посебно коња (Меденица: 1974), којима се главни ликови обраћају, од којих примају савете и слично:

Ђогату се своме упутио,
гле, ђогата како сузе лије,
Предњом ногом по земљици копа,
И он свога господара жали. [8]

Описи природе су такође веома учестали и у тој мери живи и динамични, да се стиче утисак да и природа има улогу једног од актера, а не амбијента у који су смештени ликови. Стилска средства која се користе за описе природе су прилично једноставна (Меденица: 1974), али нам доста говоре о неприступачном планинском окружењу северне Албаније у којем су ове песме настале. Најбоље примере налазимо у песмама *Мујо и виле* и *Халилова женидба:*

Те са коња Мујо је сишао,
Осврће се унаоколо, свуд шуме,
Нигде нема пута ни стазе.
Изнад буковика је жива стена
Испод буковика је голи камен,
Преплићу се све гране са граном,
Не дају сунчевим зракама да продру.
или
Сунце сија, а мало нас греје
Не видимо ни храста удбинског
Такав снег га беше притискао
Гране тешке, хоће да се сломе,
Четинари крстовима вире,
Одјекују планински сметови,
Девојке су пале с благом води
Затекоше реке залеђене,
Продужише да изворе траже
Сви извори беху замрзнути,

Међу поменутим стилским средствима веома су присутна поређења, хиперболе, понављања, епитети и сл., уосталом као и у српским и босанским песмама, али су занимљиви славизми, који свакако завређују детаљнију и систематичну анализу у неком од наредних радова. Овом приликом треба издвојити само неке од славизама, који се могу поделити у две најважније групе на основу њихове обраде у албанском језику (Мићовић: 1981): речи које су у албанском задржале свој облик и речи које су претрпеле одређене гласовне промене. Неке од таквих речи су нпр. *gostitë, grabitë, koritë, krajl, probatim, treg* и сл.

Свакако један од најучесталијих епитета у албанским песмама је *i,e bardhë* (бео), као и многи други који своје пандане имају и у српским песмама: *kulla e bardhë* (бела кула), *gjogu i bardhë* (бео ђогат), *dita e bardhë* (бео дан), *letër e bardhë* (бело писмо, тј. бела књига), *ore të bardha* (беле

8 Исту појаву можемо запазити и у српским песмама, а између осталих и у песми „Смрт Марка Краљевића“, у којој Марков Шарац „сузе рони и посрће“.

виле), *ora e bjeshkëvet* (горска вила), *kafe me sheqer* (шећерли кафа), *pushka habertare* (пушка хабердара) и сл.

Као што је почетак типизиран, тако је и крај песама о Мујо и Халилу углавном устаљен (Мићовић: 1981) и завршава се венчањем, повратком у Удбину или братимљењем с непријатељем, што као пример можемо видети у песми *Четобашо Мујо и Краљевић Марко*:

Па су онда пошли Краљевићу Марку,
И код њега гозбу направише,
Никада се више нису растајали,
Увек им је Бог помогао,
Наш мач зло побеђивао.

Занимљива је и појава једне врсте типизираног завршетка коју налазимо и у српским песмама, где се певач најпре захваљује богу, а затим и наглашава своју улогу приповедача, као што је случај у песми *Арнаут Османе* и неколико других:

Лично тамо ја вам нисам био,
Тако кажу и тако сам чуо,
А то су вам и старинске приче,
А и нама Бог нека помогне.

7. ЗАКЉУЧАК

На основу овог кратког упоредног приказа албанских и српских епских песама, долази се најпре до закључка да је неопходна подробнија анализа како етимологије, тако и преводног еквивалента на српски језик албанске речи *kreshnik*, узевши у обзир да је недовољан број не само српских, већ и албанских студија посвећен расветљавању овог важног питања.

Поред тога, разноликост ликова, мотива и многих других елемената присутних у албанским крешничким песмама намећу потребу за једним потпуно другачијим приступом њиховој подели и класификацији у односу на постојеће. У овом раду предложена је само једна од могућих класификација крешничких песама, која се заснива на подели према главним ликовима у наведеним песмама. Критеријуми на основу којих је могуће извршити класификацију су свакако многобројни, при чему би својеврсна синтеза неколико понуђених приступа аутора који су се бавили овом проблематиком можда у највећој мери одговарала сложености проблематике.

Стиче се и утисак да су аутохтони албански елементи којима поменуте песме обилују, ипак у сенци оних који се могу пронаћи како у српском, тако и у балканском народном епосу, па је најпре њихово издвајање, а затим и једна свеобухватна детаљна анализа својеврстан задатак будућим истраживањима у овој области. С обзиром на велики број радова и студија посвећених упоређивању албанских крешничких песама и одговарајућих босанско-херцеговачких песама, пажњу је свакако неопходно посветити и контрастирању у првом реду с осталим албанским јуначким епским песмама, као и са српским епским песмама.

Литература

Albansko-srpskohrvatski rečnik (1. izdanje). (1981): Albanološki institut u Prištini, Priština
Бован, Владимир (1974): *Антологија српске народне епике Косова и Метохије*, Јединство, Приштина
Elsie, Robert (2001): *Albanian folktales and legends*, Dukagjini Balkan Books, Peja
Elsie, Robert (2004_1):*Tales from old Shkodra*, Dukagjini Balkan Books, Peja
Elsie, Robert; Mathie-Heck, Janice (2004_2): *Songs of the frontier warriors*, Wauconda: Bolchazy-Carducci, Illinois

Elsie, Robert (2011): *Some Observations on Albanian and Bosnian Epic Traditions.*Paper given at the international Albanological conference:50 Jahre Albanologie an der LMU München, Wessobrunn, Germany, 23-25 June 2011. преузето са: www.elsie.de 24. октобра 2011. год.
Epika legjendare (cikli i kreshnikëve) (1966): Instituti i folklorit, Tiranë
Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe I-II. (1981): Biblioteka Linguistikë, Rilindja, Prishtinë
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe (1980): Akademia e Shkencave e RPS të Shqiperisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe (2001): Shkenca.org
Hasluck, Margaret M. (1954): *The unwritten law in Albania*, Cambridge University Press, London
Kastrati, Qazim (1955): *Some Sources on the Unwritten Law in Albania*, MAN, London
Караџић, Вук Ст. (1987): *Српске јуначке пјесме*, БИГЗ, Београд
Koliqi, Ernest (1973): *Epica popolare albanese*, Padova
Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (Vëllimi i parë) (1961_1): Instituti i folklorit, Tiranë
Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (Vëllimi i dytë) (1961_2): Instituti i folklorit, Tiranë
Меденица, Радосав (1974): *Арбанашке крешничке песме и наша народна епика* - зборник «Рад XIV конгреса Савеза фолклориста Југославије (у Призрену 1967)», Београд
Меденица, Радосав, Делија девојка (1938): Прилози проучавању народне поезије, Београд, Мићовић,
Драгутин (1963_1): *Крајинске, крајишке или крајишничке народне песме*, Народно стваралаштво, бр. 6, Београд, 420-425
Мићовић, Драгутин (1963_2): *О преношењу босанско-херцеговачких муслиманских песама међу Арбанасе*, Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Сарајево, 559-566
Мићовић, Драгутин (1973): *О арбанашким крајишничким песмама и њиховом односу према босанскохерцеговачкој муслиманској епској поезији*, Balcanica IV, Београд**,** 577-630
Мићовић, Драгутин (1974): *Крајина - историјска садржина и епска инспирација старије српскохрватске и албанске народне поезије*, Balcanica V, Београд, 413-433
Мићовић, Драгутин (1980): *Крајишничка епика*, Балканолошки институт САНУ, Београд
Мићовић, Драгутин (1981): *Албанске јуначке песме,* Јединство, Приштина
Orel, Vladimir (1998): *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden-Boston-Köln: Brill.
Orel, Vladimir(2000): *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language, Reconstruction of Proto-Albanian*, Leiden-Boston-Köln: Brill.
Skendi, Stavro (1954): *Albanian and South Slavic Oral Epic Poetry*, American Folklore Society, Philadelphia,
Srpskohrvatsko-albanski rečnik. (2. izdanje). (1981): Albanološki institut u Prištini, Priština
Topalli, Kolec (2000): *Shendërrime historike në sistemin zanor të gjuhës shqipe*, Toena, Tiranë
Çabej, Eqrem (1976): *Studime Gjuhësore I, Studime etimologjike në fushë të shqipës (A-O)*, Rilindja, Prishtinë
Çabej, Eqrem (1982): *Studime etimologjike në fushë të Shqipes I*, Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Tiranë

Ana Sivački

A COMPARATIVE OVERVIEW OF ALBANIAN SONGS OF THE FRONTIER WARRIORS AND SERBIAN ORAL EPIC SONGS

Summary

The Paper deals with a comparative and contrastive analysis of Albanian Songs of the Frontier Warriors and Serbian oral epic songs, as well as with other circumstances during the course of which they were created, thus contributing to the research in the field of both Albanology and comparative studies of Serbian and Albanian national epics. Common elements of the mentioned songs are visible even at first sight and they encompass a number of characteristics: cultural patterns, characters, motives, language and style, and even versification. Moreover, the Paper addresses the concordance between the mentioned songs, primarily with the purpose to single out indigenous Albanian elements, while special attention has been paid to the issue pertaining to the etymology of the Albanian term *kreshnik* and its equivalents in Serbian, as well as to the classification of the Albanian songs.
Based on the presented overview of Albanian and Serbian songs it has been concluded that a further more detailed analysis of both etymology and translation of the Albanian term *kreshnik* is necessary, primarily due to the fact that

an insufficient number of not only Serbian, but also of Albanian studies have so far been focused on dealing with this immensely important issue. The abundance of indigenous Albanian elements in the mentioned songs should be paid special attention to, followed by a comprehensive and detailed analysis in the future research in this field. Furthermore, a variety of characters, motives and numerous other elements present in the Albanian songs has imposed the need for an entirely different approach to their classification. Merely one of the numerous possible classifications of Albanian songs based on the main characters has been proposed herein. Classification criteria are various, but a synthesis of several existing approaches would probably be the most adequate solution.

Ana Sivački
Univerziitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija
ana.sivacki@fil.bg.ac.rs

Јелена Милинковић

ОСОБЕНОСТ ПРИПОВЕДАЧКОГ ПОСТУПКА У РОМАНУ *ЈЕДНО ДОПИСИВАЊЕ* ЈУЛКЕ ХЛАПЕЦ ЂОРЂЕВИЋ[1]

Рад анализира роман Јулке Хлапец Ђорђевић *Једно дописивање* са становишта примењених приповедачких поступака чиме се показује остварено прожимање неколико књижевних врста у тексту романа. Анализира се однос који дело успоставља према европској романескној традицији, али се показује и његово специфично место у оквирима српске књижевности. Контекстуализација се првенствено врши у односу на традицију сентименталистичког епистоларног романа. У раду се показују карактеристике *Једног дописивања* као епистоларног романа љубавне тематике, затим се указује на продор других жанрова и то аутобиографије, есеја и дневника у интимистички простор приватне преписке. Показује се полемични карактер дела који се остварује како на формалном, тако и на семантичком и идејном плану, као и његова повезаност са идејним ставовима ауторке романа.

Кључне речи: Јулка Хлапец Ђорђевић, сентиментализам, епистоларне форме, аутобиографски наратив, феминизам, дневник

1. УВОД

Издавачка кућа *Геца Кон* годину дана након што је издала дело Растка Петровића *Људи говоре*, и исте године када објављује авангардни роман Бошка Токина *Теразије*, штампа и, по много чему необичан (али не и авангардан) роман *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић. Реч је о још једном тексту српске књижевности прве половине XX века који је објављен у оквиру тада престижних едиција или у врло познатим и утицајним издавачким кућама (што је подразумевало извесну канонизацију датих текстова), а којима каснији историјски процеси рецепције нису били наклоњени. Тај чест процес књижевно-историјског заборава има посебно осветљење и може се додатно тумачити у карактеристичном, родно освешћеном, контексту када је реч о литератури коју су писале жене. У том смислу могу се, на пример, издвојити збирке прича Милице Јанковић, Анђелије Лазаревић и Јеле Спиридоновић Савић које су почетком XX века објављене у чувеној „плавој“ едицији *Српске књижевне задруге*. Међутим, убрзо након смрти ауторки, ови текстови, као и њихови целокупни опуси, из разних разлога, остају по страни интересовања књижевних историчара (в. Кох: 2009).

Роман Јулке Хлапец Ђорђевић је имао сличну судбину. Као један од разлога његовог неинтегрисања у токове српске књижевности може се издвојити и то што ово дело стоји у потпуности по страни главних поетичких концепција српске књижевности 30-их година XX века. У међуратним авангардним годинама као доминантне и најопштије одлике српске књижевности издвојени су експеримент као поетичко средиште, конструктивистичко разумевање књижевног текста, поетички плурализам, жанровска неодредивост и формална хибридност дела, као и низ других одлика својствених авангарди. Унутар оваквог авангардистичког и посве полемичког контекста у коме централни књижевни ток формира низ *–изама*, роман *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић чини се апартним и по много чему самосвојним текстом који остаје изван онога што је тежиште српске књижевности 30-их година.[2] Ауторка Јулка Хлапец Ђорђевић је, такође, низом

[1] Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету и науку Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја књижевности на српском језику до 1915.*

[2] Након двадесетих година које су обележене низом авангардних покрета, тридесетих година доминирају надреализам и социјална литература.

својих текстова о књижевним темама показала велико познавање европске литературе, али се и ту, у њеним есејима, конституише паралелни ток интересовања за српску и европску литературу у који нису укључена поетичка питања која су у том времену била веома жива, а чинила су авангардну књижевну платформу. Са друге стране, особености овог романа, било формалне, било идејне, могле су такође утицати на положај који ово дело заузима у српској књижевности. Наиме, након објављивања и неколико рецензија које су том приликом изашле, о роману *Једно дописивање* није писано и објављен је други пут тек 2002. године (Хлапец 2002). Укључивањем текста овог романа у хрестоматију *Романи српске авангарде*, аутор избора Гојко Тешић (в. Тешић 2011) подсетио је на његов авангардни контекст и тиме отворио неколико нових тема за размишљање поводом његове контекстуализације.

2. ЕПИСТОЛА

„Требало би, за оно што имам да кажем, измислити језик исто толико нов колико и мој пројекат: јер који тон, који стил усвојити да би се расплео овај безмерни хаос тако различитих осећања, тако противречних, често тако ниских а понекад тако узвишених, који се у мени беспрекидно витлао.“

Ж.Ж. Русо

Роман *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић је епистоларни роман љубавне тематике. С обзиром на своје карактеристике може се посматрати у двоструким координатама: у контексту српске књижевности и у европском контексту.

Писмо, као облик књижевног изражавања, као и књижевно-уметничке форме засноване на њему, развијани су у српској књижевности првенствено у модерни и у оквирима литературе које су писале жене. Епистоларне форме у српској књижевности имају дужу традицију од модерне и њихово коришћење сеже до почетака *нове* српске књижевности и аутора као што су Доситеј Обрадовић и, посебно, Љубомир Ненадовић. Најчешћа употреба писма била је у оквиру путописних форми, да би се касније користила и у другим књижевним врстама. Међутим, почетак XX века са својим књижевно-идејним процесима модернизације доноси другачију употребу епистоле која добија нова значења и нов контекст. Реч је пре свега о другачијој употреби која долази као последица модернистичког *заокрета ка унутра*, а који доводи до интензивирања поступка писања *собом* и жеље за текстуализацијом личног искуства (везано за српску модерну види Кох 2004. и Кох 2008). Писмо се у овом контексту издваја као једна од наподеснијих форми која истовремено укључује у себе и оно *ја* које пише (о себи), али и *другог* коме је писмо упућено.

У контексту интимистичких форми писмо је постало један од омиљених књижевних облика, посебно у оквирима *женске* литературе прве половине XX века, која се перципирала као простор доминантно интимистичког говора. Популарност писма и његова распрострањена употреба међу књижевницама се између осталог тумачи и као последица могуће блискости ове форме са интимистичким жанровима који су иманентни „женском књижевном идиому“ (Кох 2004: 210).[3] Епистоларна форма је тако између осталог омогућила приповедање *собом* о себи, укључивање *другог* у текст, коришћење првог приповедног лица које омогућава продор у најдубље слојеве личности, било аутора уколико је реч о нефикционалним жанровима, било јунака књижевног дела и тиме је постала једна од омиљених форми књижевница.

Анализирајући епистоларну форму са становишта њеног коришћења у модерни у оквирима литературе коју су писале жене, Магдалена Кох показује три начина коришћења епистоле: у

[3] Овде не желимо да упаднемо у језичку и тиме мисаону замку говорећи да постоје жанрови који су иманентнији мушкој, и они који су иманентнији женској књижевности. Међутим, поглед на чињенице српске књижевности, на текстове који су настајали у првој половини XX века, показује да постоје форме, теме, стилови које су више користили аутори и они које су више користиле ауторке. У том смислу, тј. на основу „доказа“ који нам нуди књижевна историја, говоримо о жанровима, врстама, поступцима који су иманентнији или мање имананенти књижевности коју су писале жене.

служби путописа (Исидора Секулић, Јелена Димитријевић), као елемент конструкције у фабуларној прози (Јелена Димитријевић, Милица Јанковић) и у епистоларном роману (Јулка Хлапец Ђорђевић). Прва два начина употребе писма имају развијенију традицију у српској књижевности и нису у највећој мери везани за *женску* литературу, док је положај епистоларног романа нешто специфичнији. За разлику од информативно-рефлексивног путописног писма и сазнајног писма „са задатком" које покреће и разрешава наративне токове, писмо у епистоларном роману је сложенија форма. То је такође и књижевни облик који се ретко среће у српској књижевности, у којој практично не постоји традиција ове књижевне врсте. Магдалена Кох износи мишљење да је *Једно дописивање* прво дело које репрезентује жанр романа у писмима у српској књижевности (в. Кох 2004, 214), док Станко Кораћ у својој студији *Српски роман између два рата 1918 – 1941* истиче две особености којим се овај роман издваја од остале продукције анализираног периода, а то су љубавна тематика и епистоларна форма. Кораћ овде, такође, примећује да је *Једно дописивање* обнова европског епистоларног романа карактеристичног за 18. век и даје коментар да је то једини роман тог типа у српској међуратној књижевности (в. Кораћ 1982, 473–474). *Једно дописивање* изграђен као епистоларни роман сентименталистичког типа тако представља својеврсни инцидент (међуратне) српске књижевности.

Утицај сентиментализма као стилске формације на српску књижевност у извесној мери је остварен, али без обзира на успостављен књижевни контакт један од најважнијих производа сентиментализма, какав је управо епистоларни роман, није развијан (о траговима сентиментализма у српској књижевности види Живковић 1997). Дугорочнији утицај ове стилске формације видљив је управо у делима чији су аутори жене и то пре свега на стилско-тематској равни, више него на идејној. То се пре свега односи на сентименталистичке тековине као што су: дирљива судбина јунака или још чешће јунакиње, али и „облик интимних исповести у облику писама или дневника, лирски описи и лирска расположења у прози, патетичан тон" (Живковић 1998: 142). Међутим, сентименталистички књижевни талас је у српској књижевности био доминатнији у преведеној литератури и прерадама, него у оригиналним остварењима. Веома значајна тековина ове стилске формације је и увођење жене у литературу и уопште у књижевни и уметнички живот и то пре свега тиме што су ова дела била упућена првенствено женској публици, а неретко су се аутори директно обраћали читатељкама.[4] Непостојање сентименталистичког епистоларног романа у српској књижевности и поред значајног утицаја који је сентиментализам имао све до половине XIX века доста је шира тема и директно је повезана са питањима (дис)континуираног развоја романа као књижевне форме у српској књижевности.

У европском контексту роман *Једно дописивање* се, дакле, укључује у традицију сентименталистичких епистоларних романа љубавне тематике који су били врло популарна књижевна врста током XVIII века, док у националном литерарном окружењу није имао узор.[5] За разлику од полифоничних епистоларних романа, попут Русоове *Нове Елоизе*, Ричардсонове *Кларисе* и *Памеле* или *Опасних веза* Лаклоа, роман *Једно дописивање* има сведенију дијалошку форму и представља преписку између мушкарца и жене, доктора Отона Шрепана и феминистички орјентисане интелектуалке Марије Прохаскове. Обе тековине сентименталистичког романа: епистоларна форма и специфичан љубавни говор присутни су у роману Јулке Хлапец Ђорђевић. Роман нема оквирну причу, нити приређивача или сличну наративну инстанцу која би контекстуализовала преписку.

[4] У вези са тим Драгиша Живковић пише: „Карактеристично је и то да су се сентименталисти обраћали у првом реду својим читатељкама и да је сентиментализам много допринео томе и да жена грађанина уђе у књижевност." (Живковић 1998: 142 – 143)

[5] Својеврсни узор Јулки Хлапец Ђорђевић могао би бити роман *Страст* Давида Пијаде (са поднасловом *роман из београдског живота*), објављен у Загребу 1921. године. Ова дело је, такође, епистоларни роман љубавне тематике. Међутим, Давид Пијаде свој роман конципира као монолошки епистоларни роман у коме читаоцима предочава писма само једне стране. Особеност овог дела је и у његовој теми: отворена лезбијска љубав. Наиме, главна јунакиња Радмила након одласка из манастира пише врло страсна љубавна писма жени, калуђерици Маргити. Љубав јој је узвраћена, али због (друштвених) околности неостварива (в. Пијаде 1921). На могућу компарацију ова два романа указала је Светлана Слапшак (в. Слапшак 2004)

Пред читаоце су стављена искључиво писма. Уплив наратолошки више инстанце остварен је једино у поднаслову овог дела: *фрагменти романа*. Овим поднасловом сугерише се да је текст део веће целине, да је преписка која је читаоцима предочена само исечак, сугерише се нецеловитост и деконтекстуализација писама, као и приче која је њима исприповедана. Фрагментарност наговештена поднасловом укршта се са фрагментарношћу нарације која је иманентна епистоларном роману. Наиме, Жан Русе у свом есеју *Један књижевни облик: роман у писмима* (Русе 1993) за овај тип текста пише да представља смрт нарације, одустајање романописца од приповедања (в. Русе 1993, 114). То је форма без јединствене приповедачке перспективе, те је нарација у епистоларном роману фрагментарна и сегментирана, прича се организује колажно, а *истина* настаје укрштајем свих перспектива. Ниједна од приповедачких инстанци није свезнајућа инстанца, већ улогу онога који има целовиту слику преузима онај који је изван текста: читалац.[6] У том смислу уписивање *другог* у текст овог типа романа је двоструко: преко писама која ову инстанцу у виду адресата подразумевају, и преко неизговореног позива читаоцу да повеже фрагменте у наративну целину како би реконструисао причу.

Међутим, није довољно рећи да Јулка Хлапец Ђорђевић пише сентименталистички роман љубавне тематике који се укључује у традицију романа тог типа. У европском контексту роман *Једно дописивање* својим идејним слојем, а првенствено новим схватањем љубави и начином љубавног говора, који негује главна јунакиња романа, поиграва се са читалачким очекивањима и представља антисентименталистички роман, тј. негацију сентименталистичког романа. Јулка Хлапец Ђорђевић изграђује роман о љубави који није сентименталистички, већ полемише са тако схваћеном љубављу и десентиментализује љубавни говор. Носилац сентименталистичког дискурса је овде неочекивано мушкарац, Отон, а не главна јунакиња Марија, што је изненађење и у контексту српске књижевности, где се сентименталистичко схвата као иманентно *женском*. Марија, тако, неретко, врло оштро у својим писмима осуђује Отонову склоност да запада у сентименталистички љубавни дискурс. Она са једне стране десентиментализује говор о љубави, а са друге стране љубав успоставља као ултимативно осећање. Као таква, ултимативна, љубав захтева

љубавни говор који је ослобођен свега „наученог“ и „стереотипног“ и који мора бити аутентичан и индивидуалан, који је део и исходиште карактера саме јунакиње која је вишеструко особена и изван очекиваног и уобичајеног. Наиме, Јулка Хлапец Ђорђевић се користи формалним средствима карактеристичним за сентименталистички тип романа, која се пре свега тичу епистоларне форме и љубавне приче, али ова средства испуњава садржајем полемичним у односу на сентименталистичко схватање љубави. „Списатељица у старе жанровске оквире уноси нове субверзивне проблеме пола/рода“ (Кох 2004: 216). Она се овде поиграва и са читалачким очекивањима која се односе на начин на који о љубави пише жена-писац, те како у љубави говори и како се понаша жена, а како мушкарац.

3. АУТОБИОГРАФИЈА

„Може ли се рећи истина о себи? Да, тврди Русо. Аутобиографија прилази истини бескрајно боље него било која слика која иде свом моделу споља.“

Ж. Старобински

Романсијер, аутор епистоларног романа, повлачи се пред низом наративних инстанци којима „уступа“ приповедање. Наратор је најближа инстанца аутору, те је он тај који је, у наратолошком смислу, одмах до аутора текста, спона међу њима, али и средство којим се саопштава прича. Епистоларна форма најчешће подразумева умножавање наративних перспектива, а тиме и наратора. Оваквим умножавањем усложњава се и мултипликује однос аутора са онима који

[6] Читалац је, поред аутора, једини свезнајући посебно уколико у тексту није уграђен приређивач, издавач, колекционар писама.

приповедају. Овај однос може бити врло сложен, а један његов вид се остварује у препознавању ауторових речи и ставова у писмима неких од личности.

Уграђивање ауторке Јулке Хлапец Ђорђевић у текст романа *Једно дописивање* је вишеструко. Један од његових битних аспеката је и аутобиографски слој романа. Овај слој се остварује првенствено у снажној аутобиографској заснованости главне јунакиње. Марија Прохаскова и Јулка Хлапец Ђорђевић имају низ сличности. Поводом аутобиографске основе романа Магдалена Кох у свом тексту о роману *Једно дописивање* износи веома занимљиву тезу везану за документарност писама, али је, нажалост, не разрађује. Наиме, Магдалена Кох сматра да постоји могућност да је Јулка Хлапец Ђорђевић своју приватну преписку приредила, прерадила и уобличила у форми романа.

Видимо у тексту тежњу да се књижевно дело (епистоларни роман) приближи личном документу (преко форме писма) или чак обрнуто да се лични документ (приватна преписка) стилизује налик фиктивном књижевном делу. Јер тешко је отети се утиску да ова књига има свој аутобиографски кључ у ауторкином животу. (Кох 2004: 216)

С обзиром на то да још увек немамо увид у рукописну заоставштину Јулке Хлапец Ђорђевић, нити било каква сазнања о њој, можемо остати само на терену претпоставке о документарности и приватности писама.

Прожимањем фикционалног и аутобиографског у роману и његовим реализовањем на неколико нивоа *Једно дописивање* поставља и питања поетике аутобиографског жанра: Како говорити себе? Како писати о себи? Да ли је могуће представити себе и сопствени живот? Ова велика (русоистичка) тема подразумева бригу о стварању слике о себи, забринутост при представљању другоме, али и (не)могућност језичког обликовања животних реалија и тананих унутрашњих садржаја, као и потрагу за најпримеренијим стилом. Уколико у *Једном дописивању* не можемо да се отмемо утиску да књига има свој аутобиографски кључ[7] у ауторкином животу, онда претпостављамо да је ауторки било једноставније да о битном (готово инцидентном) периоду свог живота пише заогрнута фикцијом.

Идеје које заступа ауторка преко своје главне јунакиње Марије Прохаскове могу се свести на заједничку основу која подразумева слободу: слободу избора, слободну љубав, слободан живот. У таквом концепту, писање о себи или, у овом случају, о другој, формира се као простор слободе. Слобода је освојена у оном тренутку у коме је ауторка одлучила да пише о (свом/Маријином) животу. У супротности са освајањем простора слободе у литератури стоји неслободни живот унутар кога се појединац руководи нормама, правилима, очекивањима, (само)задатим циљевима. Пишући о аутобиографском писању као чину слободе у својој књизи о Русооу Старобински констатује следеће:

Сви изгледи прошлости као да су под влашћу судбине и нужности. Остаје, међутим, једно прибежиште за слободу: унутрашње осећање, и сам чин писања. Ако слобода није оно начело које Русо види на делу у његовом животу, она је начело које ће животу омогућити књижевни израз. Русо, доиста, сматра да је његов живот налик на неку *судбину* коју намеће нека страховита коб; али ће његова аутобиографија бити чин слободе; он ће рећи истину о себи, јер ће се слободно потврдити у свом осећању, јер неће прихватити никакву принуду, никакву стегу, никакво правило. (Старобински 1991: 223)

Борећи се својим текстовима и активистичком делатношћу за слободу жена и за еманципаторксе процесе којима се слобода осваја, Јулка Хлапец Ђорђевић се борила и за сопствену

[7] Пол де Ман у тексту *Аутобиографија као раз-обличење* пише о могућностима аутобиографског читања сваког текста: „Дакле, аутобиографија није жанр или модус, него је фигура читања или разумевања која се појављује, у одређеном степену, у свим текстовима. Аутобиографски моменат се догађа као сравњивање између два субјекта укључена у процес читања у којем одређују један другог кроз узајамну рефлексивну супституцију. Та структура имплицира диференцијацију као и сличност, пошто оба зависе од супституитивне размене која конституише субјект.“ (Ман 1988: 121)

слободу. Немогућности њеног потпуног остварења могле су је инспирисати да испита могућности и границе слободе у просторима литерарног. Наративни токови и могућа разрешења радње у роману, као и отвореност његовог краја проблематизују могућности слободе и доводе у питање њену реализацију.

Јунаци романа Марија и Отон тако прибегавају ретроспективном аутобиографском приповедању у својим писмима. Поступак ретроспекције, централни поступак аутобиографског наратива, доминантан је у првом делу романа. Његово коришћење има првенствено функцију да читаоца упозна са предисторијом односа Марије и Отона, као и са њиховом младошћу и околностима у којима су одрастали и студирали. Међутим, ово приповедање догађаја из прошлости и аутобиографска (само)репрезентација су селективни јер је садашњост та која руководи приповедањем или како то дефинише Старобински пишући о Русоу *садашњост управља ретрсопективним простором*:

Препустити се сећању, препустити се осећању: ту Русо дефинише неку врсту пасивности, али слободне пасивности. Није то више помирена предаја некој спољној, страној сили; то је срећна предаја једној унутрашњој сили, неком присном случају. Прошлост више није она веза и оно повезивање које кочи садашњи тренутак, она није више онај неразмрсиви чвор одређења која нас осуђују да трпимо своју судбину. Перспектива сада креће од садашњег тренутка: „извор“ је управо овде, а не у прохујалом животу. Садашњост управља ретроспективним простором уместо да њиме буде притиснута. Тако, уместо да се осети као производ своје прошлости, Русо открива да се прошлост производи и покреће у њему, у избијању једне *актуелне* емоције. (Старобински 1991: 223)

Наиме, јунаци за своје приповедање бирају оне догађаје који могу да разјасне њихов однос у садашњости, те је уочљив чврст суоднос прошлости и садашњости. Садашњост утиче на одабир догађаја који ће се реактуелизовати у сећањима главних јунака, али и мења представу о прошлости тиме што у светлу тренутних догађаја она бива превреднована. Са друге стране, деловање јунака у зрелим годинама у великој мери је условљено њиховим ранијим понашањем и односима чиме прошлост не бива потиснута, већ реактуелизована и реафирмисана. Новообновљени љубавни однос наступио је паралелно са слободним препуштањем осећању и сећању, које је свом својом пасивношћу произвело активност јунака која се конкретизује у њиховом поновном сусрету и обнови потиснутог љубавног односа. Тако се неделатно носталгично и елегично препуштање сећањима претвара у активни, покретачки принцип читавог наратива.

4. ЕСЕЈ

„Да ме је револуција оставила самом себи и да се на томе зауставила, све би било добро: нажалост, она је отишла даље и повукла ме врло брзо у другу крајност.“
Ж. Ж. Русо

У роману *Једно дописивање* поред аутобиографских елемената постоји снажан и видљив продор ауторске инстанце и преко идеолошких ставова којима је текст прожет.[8] Образовање, интересовања и поглед на свет главне јунакиње битно одређују садржај писма и вид љубавног говора у њеним писмима. Есејистички делови текста тако доминантно припадају Маријиним писмима, док изостају из писама Отона Шрепана. Ови дискурзивни пасажи писани су у духу феминизма, родно су освешћени и представљају везу са есејима Јулке Хлапец Ђорђевић (в. Хлапец 1935. и Хлапец 1937). Укрштање есејистичког и романескног остварује се на неколико нивоа у самом тексту романа: од најочигледнијег у виду имена филозофа, књижевника и социолога који

[8] Тема о присуству идеологемских ставова у тексту романа *Једно дописивање* је исувише сложена и захтева посебан рад те се не може изложити у оквирима овог текста. Овде ће се дати само основне црте овог прожимања релеванте за илустровање присуства есеја као жанра у целокупној структури романа.

се помињу, преко природе главних јунака и јасно формулисаних феминистичких ставова инкорпорираних у говор јунакиње, па све до јунакињиног схватања брака и љубави и општег значења романа.[9] Преузмање неких од поступака карактеристичних за женску књижевну традицију, попут коришћења псеудонима, као и тематизације процеса писања такође се могу укључити у овај слој романа.

У писмима Марије Прохаскове препознајемо ставове Јулке Хлапец Ђорђевић, а ова књижевна јунакиња је формирана на основу идејних начела које је ауторка романа заступала у својој активистичкој и теоријско-есејистичкој делатности. Ново схватање љубави и брака које Марија Прохаскова пропагира у својим писмима представља трансфер идеја које је ауторка Јулка Хлапец Ђорђевић дефинисала у својим есејима. Роман *Једно дописивање* тако остварује значењске и интертекстуалне везе пре свега са социолошком студијом *Криза сексуалне етике* објављеном 1930. године (Хлапец 1930), али и са другим есејима ове ауторке. Прожимање есејистичког и романескног у роману је вишеструко и утиче на жанровску и стилску сложеност овог текста.

5. ДНЕВНИК

„То је прича о мојој души, коју сам обећао, а да је верно испричам, нису ми потребна друга памћења: довољно ми је да се, као што сам то до сада чинио, повучем у самог себе.“

Ж. Ж. Русо

Основна епистоларна форма у роману *Једно дописивање* вишеструко је „обогаћена“ и другим облицима писања. Поред мешања есејистичког и романескног, и поред аутобиографских елемената, један од важнијих облика текста који продире у примарно епистоларни жанр јесте дневничка форма. Одабиром дневника као форме ауторка остаје у домену и у оквирима традиције *женских* жанрова, али је и овде реч о извесном превредновању семантике жанра и изневеравању читалачког искуства када је *женски* дневник у питању.

Дневник је књижевна врста пред којом су увек актуелна питања односа фикционалног и документарног, тј. естетског и фактографског, а то су и питања на којима почива једно од могућих значења романа *Једно дописивање*, а које је актуелизовано присуством аутобиографских чињеница. Протејски карактер дневника као књижевне врсте подразумева отвореност његове структуре која није „фиксирана/смештена ну у документарном, ни у естетском“ (Росић 1994: 5). Противречност која постоји између поузданости фактографије и произвољности естетског уобличења не може се разрешити јер је „иманентна одлика жанра у чијим протејским преображајима фактографија открива сопствену естетику, а естетска организација досеже релевантност чињеничне поузданости“ (Росић 1994: 5). Своје пуно остварење као књижевна врста дневник добија у романтизму када је прихваћен првенствено као субјективистички модел књижевног говора, који отвара могућности стваралачке игре и где се његовим коришћењем истиче индивидуални доживљај света.

Дневник је још једна веза овог романа са периодом и поетиком сентиментализма. О томе Татјана Росић пише следеће:

Дуга традиција вођења дневника у европској књижевности, нарочито интензивна у Енглеској и Француској током 17. века, доживљава крајем 18. века, у роману сентиментализма и предромантизма, јавно признање и промоцију: писци не само да се отворено позивају на општеприхваћену навику писања дневника, дозвољавајући пре свега јунакињама, ову врсту корисне забаве, него и читаву конструкцију свог дела граде на дневничком предлошку. (...) У роману предромантизма и сентиментализма наговештено је да ће дневничка форма потиснути и заменити тада врло популаран епистоларан образац, наметнувши се као нов, наглашено лични модел говора. (Росић 1994: 31)

[9] Везу романа са есејима Јулке Хлапец Ђорђевић приметила је и њена прва критичарка Ксенија Атанасијевић (в. Атанасијевић 2008).

Дневничко писмо, које додатно отвара значење романа засновано на односу фикционалног и чињеничног и на односу романа према традицији сентиментализма, два пута је уметнуто у текст писама. У оба случаја се ради о јунакињином, дакле, женском дневнику и оба пута се дневник интегрише у текст писама у средишњем делу романа.[10] У овом делу романа смештени су преломни догађаји у животима Марије и Отона. Део је посвећен Маријином боравку у Словенији, у Крањској Гори, и њеном првом сусрету са Отоном од почетка преписке и након више од двадесет година од последњег младалачког сусрета. Састанком у Алпима љубавници су обновили некадашњу страст и потврдили постојање и снагу пробуђених емоција. Овај део романа без обзира на то што је формално најкраћи обрађује пресудни и прекретнички догађај за судбину главих јунака: описује сусрет нових-старих љубавника од кога су обоје страховали и који је обома показао сву снагу међусобне повезаности без обзира на неумитни проток времена. Обоје ће у писмима која следе након сусрета писати о прекретничкој улози ових догађаја. Овај део романа, у целини посвећен поменутом састанку, представља тако епилог неделатне преписке која своје исходиште има у љубавном сусрету и почетак у великој мери сложенијих односа који ће се тематизовати у трећем делу.

Два дневничка „упада“ у овај део текста су између себе различити. Први „упад“ има форму интимистичког дневника са елементима путописа,[11] придодат је писму од 31. јула. Сами записи нису датиран (настајали су током јула) и одвојени су хоризонталним испрекиданим линијама, што и формално упућује на фрагментарност текста. У овом делу романа је битно поремећена динамика дописивања, која у осталим деловима подразумева релативно равномерно присуство учесника у преписци. Током јула преписка је конципирана као низ Отонових егзалтираних сентименталистичких љубавних писама која Марија добија и чита, али не одговара на њих због Отоновог боравка ван куће и тиме већег ризика од откривања преписке. Паралелно са Отоновим писмима настаје Маријин дневник. Оваквим поступком као читаоци добијамо два низа: епистоларни и дневнички, један за другим, али и два типа љубавног говора, те их можемо упоредити.

Други пут дневник се појављује као додатак писму од петог августа. Овај дневнички „упад“ би припадао типу путничког дневника и његови делови имају структуру дневничког записа: у заглављу је назначено место у коме су настали, као и време када су писани.[12] Овај невелик број записа, свега три, настао је током Маријиног пута од Крањске Горе ка Прагу преко Љубљане, Загреба и Беча. Ти дневнички записи *с пута* Марије Прохаскове додатно продубљују природу њене личности која се овде појављује као јунакиња која пише о себи у процесима самообјективизације, али и о свету који је окружује. Она заузима „исповедни став који се заснива на релацији ЈА-ЈА и став сведока, који више експонира релацију ЈА-СВЕТ“ (Кох 2005: 264)

Ситуација дневничког исповедања додатно је измењена и природа дневника је нешто померена с обзиром на то да главна јунакиња пише дневник како би га читао неко други. Такође, дневник не остаје у поседу своје ауторке, већ бива послат Отону. У том смислу, дневник се семантички приближава писму, и у себе укључује рецепијента који је изван самог аутора.[13] Инкорпорирање дневничких записа, ултимативно интимних и интроспективних по својој природи, баш у овај средишњи део романа, подвлачи интроспективну природу главне јунакиње, њену свестраност и интелектуализам и појачава интимистички и исповедни тон самог романа. Формално је дневник још интимнији израз од писма, с обзиром на то да је дневничко писмо, писмо *собом* о *себи*, и не укључује у текст читаоца. Међутим, Јулка Хлапец Ђорђевић и овде преиспитује жанр дневника јер њена главна јунакиња дневник пише да би га послала свом љубавнику, те је сход-

[10] Роман *Једно дописивање* има три дела. Први део обухвата догађаје до Маријиног путовања у Крањску Гору. Други део је најкраћи и посвећен је боравку Марије Прохаскове у Крањској Гори. Трећи део романа је најдинамичнији у смислу конкретних догађаја и обухвата низ сусрета Марије и Отона након кључног састанка описаног у другом делу романа.

[11] Марија интензивно пише и о самој Крањској Гори, где се налази.

[12] Време није прецизно датумом дефинисано, али стоји дан у недељи када је који запис написан. С обзиром на то да се ови записи шаљу уз писмо које је прецизно датирано, врло је лако реконструисати и датум самих записа.

[13] Као једна од кључних разлика између дневника и писма издваја се одсуство, тј. присуство реципијента у тексту.

но томе у саму интенцију писања и у текст дневника уграђена инстанца читаоца, тј. *другог*, те дневник тако постаје јаван.[14] Јулка Хлапец имплементирањем дневничког дискурса у свој роман продубљује знања о главној јунакињи, али се укључује и у невелику традицију дневничке литературе у српској књижевности.[15] Као претходницу у оваквом испитивању дневничког израза Јулка Хлапец Ђорђевић има Милицу Стојадиновић Српкињу и њен дневник који је писан са (истом) намером: да га читају други и да буде објављен и који, такође, поставља питања тајности/јавности дневничког текста.

Довођење у везу дневника и писма као књижевне форме подсећа на могућности њиховог приближавања и поставља питања дистинкције ова два типа говора. Уколико Марија пише дневник како би га читао Отон, основни принцип заснован на присуству/одсуству реципијента, њено дневничко писмо не разликује од преписке. Тај *други*, кореспондент, који је уграђен у структуру обе врсте активно је присутан и у једном и у другом случају. Са друге стране, тајност преписке коју јунаци романа воде, као и њена дубоко интимна природа приближава преписку дневничкој форми за коју се традиционално везују тајновитост, скривеност од погледа других, супротстављеност спољашњег и унутрашњег, субјективног и објективног, својег и туђег. Посебно у начину на који Отон пише своја писма и у његовом сталном страху од могућности откривања ове дискриминишуће преписке препознајемо неке карактеристичне одлике дневничког писања, као и његове романескне сижејне тематизације. Отон подсећа на готово клишетиране јунаке романа који тајно у осами воде дневник и скривају га на недоступном месту далеко од погледа (уп. Росић 1994: 12 – 13). У том смислу Отонова и Маријина преписка може да представља дневник њихове љубави вођен у четири руке. Тајна и интимна природа ових писама, као и у њих уграђена свест о онима који у њој не учествују, а који су конкретизовани у ликовима супружника и који представљају потенцијалну опасност, приближава писма дневничкој форми. Са друге стране, блискост два књижевна облик доводи до идеје о епистоларности дневника, што је уједно и тема савремене наратологије која указује на непостојање суштинске разлике између ове две врсте текста.[16]

Дневник се у европском романтизму артикулише као простор у који се једника под притиском раздвојености бића и света повлачи, а дневничко писање се артикулише као резултат конфликта бића и света. Дневник постаје простор *изолације у фаталној трагичности сопствене судбине*, за разлику од писама која подразумевајући комуникацију са *другим* онемогућавају овакву врсту изолованости. Међутим, у романтизму се догађа важно типолошко превредновање дневничке прозе с обзиром на идејну романтичарску основу која даје предност субјективном гласу. Дневник тако у конфликту јединка-свет, у немогућности једнике да се уклопи у окружење, а у немогућности и немању воље окружења да једнику прихвати у свој њеној необичности, дневник постаје простор слободе, а „чин писања постаће израз неограничене слободе субјекта“ (Росић 1994: 34). Јулка Хлапец Ђорђевић тако по други пут, након аутобиографског слоја, у текст роман укључује ону књижевну врсту за чије писање се везује *чин слободе*, неусловљености и недерминисаности.

[14] У текст дневника је уграђена инстанца *другог*, чак и када је дневник писан тајно и као искључиво приватни документ, јер мере предострожности којима аутор настоји да своје дневничке записе уклони од погледа *другог* одржавају свест о његовој присутности. (в. Росић 1994 12 – 17)

[15] Половином 19. века традиција писања дневника у српској књижевности је богата, међутим, већина ових текстова је штампана деценијама након смрти аутора чиме су дневнички текстови издвојени из сопственог контекста и нису интегрисани у литерарно окружење у коме су настајали. Најпознатији књижевни случај овог типа је дневник Лазе Костића, писан почетком XX века, а објављен у целини тек 70-их година.

[16] Татјана Росић у својој књизи о романтичарском дневнику наводи идеје наратолога Х. Потера Абота по коме не постоје суштинске разлике између дневничког текста и епистоларне форме. „Као што се дневник понекад пише у облику писма упућених фиктивном сабеседнику, тако и оваква врста кореспонденције представља, по Аботу, својеврсни дневнички текст. У Аботовом тумачењу лик публике и лик адресанта скоро се поклапају: било да је реч о епистоларном облику који се може превести у дневнички или о кореспонденцији која има карактер уредно вођених интимних бележака, формалност одуства, односно присуства *другог* показује се као привидна, као пристајање на конвенцију која не поништава свест о његовом постојању и погледу.“ (Росић 1994: 13 – 14)

Важан моменат за оба дневничка „упада“ је то што су писани након јунакињиног измештања из Прага, као њеног сталног боравишта. Ово писање дневника на путовању и у другом простору од уобичајеног такође је један од препознатљивих момената у традицији дневничке форме. Путовање се често дефинише као прави повод писању и размишљању и као својеврсно оправдање за бављење собом. Путовање се посматра као прилика у којој аутор или јунак сопственим измештањем из (јавне) улоге која му је наметнута може да се препусти самоанализи и да преиспитује сопствени идентитет (в. Росић 1994: 73). Дневничка форма се овде природно повезује и са путописним моделом, што је случај са оба дневничка „упада“ у текст романа. У романтизму, времену конституисања оваквог типа дневника, који подразумева мешавину интимистичко-исповедног и путописно-рефлексивног текста, путовање је било повезано са изградњом идентитета *јунака луталице*, који потрагу за елементима сопства симболично представља и сижејно конституише измештањем и путовањем. Путовање је често представљано као „метафора испитивања граничних могућности људског духа, симбол глади за непознатим, необичним и чудним по сваку цену“ (Росић 1994: 84). У контексту романа *Једно дописивање* путовање у Крањску Гору коме прибегава главна јунакиња романа представља веома важан догађај и пре свега релевантну чињеницу за идентитет и природу љубавне везе Марије и Отона. Ово путовање преиспитује њихове могућности и спремности и њиме Марија ставља Отона на искушење испитујући његову храброст. За даљу судбуну јунака догађаји у Крањској Гори ће бити одређујући, а путовања ће се конституисати као једина могућност сусрета љубавника, који се никада неће састати у својим боравиштима, ни у Прагу ни у Марибору, иако су за то постојали планови. Сусрет љубавника ће у сваком наредном случају подразумевати путовање, те ће се на овај начин оно конституисати као симбол ослобађања, унутар кога је могуће преузимање других улога и препуштање емоционалности и љубавном фатуму.[17]

6. ЗАКЉУЧАК: ДОПИСАНО ПРОЖИМАЊЕ

„Услед неке загонетке коју Русо не уме да разреши, свет је, око њега, променио значења...“
Ж. Старобински

Главна нит романа, љубавна прича, која је најчвршћа веза са осамнаестовековном традицијом епистоларних романа, као и писмо као средство њеног обликовања, омогућили су главним јунацима, „презентацију сопствених погледа“ (Кох 2004: 216). Такође, доследно спроведена епистоларна форма „допустила“ је ауторки приповедање у првом лицу, саопштавање најинтимнијих и најскривенијих осећања главних јунака, али и родну трансгресију, поступак веома значајан са становишта литературе коју су писале жене. Наиме, дајући реч Отону Јулка Хлапец Ђорђевић проговара у првом лицу мушког рода и тиме користи поступак веома битан и у извесном смислу револуционаран за књижевност коју су писале жене, а који су на различите начине примењивале, на пример, Милица Јанковић, Јелена Димитријевић, Исидора Секулић (в. Кох 2008). Као што у писмима која пише Марија ауторка говори из женске перспективе, тако у Отоновим писмима Јулка Хлапец Ђорђевић преузима улогу мушкарца и *говори мушко искуство*. Смена две тачке гледишта, женског и мушког принципа, *себезнања* и говора један је од организационих начела романа.

Контекстуализација *Једног дописивања* показује истовремену припадност овог романа српској књижевној традицији са низом специфичности књижевности које су писале жене и европској

[17] Као још један жанровски слој овог романа могли би се издвојити путописни елементи, чиме се допуњује лепеза документарних жанрова присутних у романескној форми. Путописни елементи доминирају управо у другом делу романа у описима Крањске Горе, њених природних, али и друштвених, економских и културних карактеристика. Поред тога роман има веома занимљиву средњеевропску географију: Беч, Праг, Словенија. У анализу путописног слоја овог текста било би неопходно укључити анализу културних сусрета остварених у овом роману, као и присутне идеје интернационализам, затим однос путописа и фикционалног наратива у коме се налази, и низ других сродних питања, што превазилази оквире овог рада.

традицији сентименталистичког романа у писмима. У оба случаја ауторка прави известан полемички осврт и на један и на други контекст који је остварен не толико формалним средствима, колико садржински и семантички. Жанровска полифоничност текста романа, остварена је првенствено прожимањем интимистичких жанрова, које настаје укрштањем две епистоларне форме: романа у писмима и дневника. Додатно жанровско усложњавање постигнуто је продором ауторске инстанце у епистоларни роман и то у виду имплементације есеја у исповедни жанр писма и приватност преписке, као и прожетости текста аутобиографским наративом. У свим формама које ауторка укључује у текст романа доминантан је поступак који Пол де Ман описује као процес којим „аутор проглашава себе субјектом властитог разумевања“ (Ман 1988, 121). У већини примењених поступака препознајемо бесконачни чин самореализације који је смештен у континуирани низ сукцесивних тренутака непосредне садашњости. Сукцесивност садашњих тренутака осветљена је ретроспективним представљањем историје односа и у том укрштају у новом светлу се показују и прошлост и садашњост.

Анализа приповедачких поступака и техника примењених у роману Јулке Хлапец Ђорђевић *Једно дописивање* показује специфичну жанровску позицију овог текста. Фрагментарност нарације, која је наговештена и поднасловом романа, али представља и формалну карактеристику епистоларног романа, затим одсуство јединственог наратора и јединствене приповедачке позиције, укрштени су са сродним елементима дневничке прозе и исповедним говором. Са друге стране, додатно се остварује жанровска полифонија, мешањем аутобиографског и фактографског са фикционалним и артифицијелним. Специфичности овако конципираног романа кореспондирају са упливом дискурзивног есејистичког говора и са идеологемски формулисаним ставовима у оквиру љубавног говора главних јунака. Додатну жанровску многострукост обезбеђују присутни аутобиографски елементи чија детекција доноси наредни ниво општег значења романа и поставља питања везана за природу границе између живота ауторке и њеног стваралаштва, као и специфичности овог односа. Свим овим средствима остварена је сложена и слојевита форма у којој доминира трансгресија есеја и његов продор и имплементација у романескно, која указује на родну освешћеност текста романа, као и на феминистичку идеологију која се налази у његовом подтексту.

У том смислу феминистички утемељена почетна позиција ауторке у великој мери је утицала и на примењене литерарне поступке и на структуру романа, али и на његово опште значење. Такође, оваква осветљеност и освешћеност текста су могли бити додатни разлог за остављање овог романа по страни у историјским процесима рецепције. Тако се поред некомпатибилност романа са доминантим авангардним литерарним окружењем у годинама када је објављен, родна освешћеност и феминистичка идејна подлога појављују као додатни елементи у којима можемо пронаћи специфичности овог текста. Са друге стране, у врло слободној интерпретацији могли бисмо посматрати *Једно дописивање* и као још један експеримент у српској књижевности 30-их година, с обзиром на књижевну форму у којој је роман остварен и на однос који према овој структури заузима.

Литература

Atanasijević Ksenija (2008). Dr Julka Hlapec-Đorđević, Jedno Dopisivanje. У *Etika feminizma*, Beograd: Helnsiški odbor za ljudska prava u Srbiji, 197–199

Hlapec Đorđević Julka (1930). *Sudbina žene. Kriza seksualne etike,* Ljubljana

Hlapec Đorđević Julka (1932). *Jedno dopisivanje*, Beograd: Geca Kon

Hlapec Đorđević Julka (1935). *Studije i eseji o feminizmu*, Beograd: Život i rad

Hlapec Đorđević Julka (1937). *Studije i eseji o feminizmu* II, Beograd: Izdanje izdavačke knjižarnice Radomira D. Ćukovića

Hlapec Đorđević Julka (2004). *Jedno dopisivanje*, Beograd: Prosveta, друго издање

Кох, Магдалена (2004). Епистоларна проза српских списатељица прве половине 20. века: жанровске особине. У *Прожимање жанрова у српској књижевности. Књижевно дело Милоша Црњанског и*

поетичке промене у савременој српској књижевности бр. 33/2 (ур. Злата Бојовић и други), Београд: Међународни славистички ценар, Чигоја штампа, 209–219
Кох, Магдалена (2005). Између исповести, сведочанства и изазова. У *Жанрови српске књижевности бр. 2*, Нови Сад: Филозофски факултет, Орфеус
Koh, Magdalena (2008). Naratološka transgresija ili srpski modernistički *gender*-diskurs u književnoj akciji (Milica Janković *Ispovesti*, 1913). У *Teorije i politike roda*, (ур. Tatjana Rosić), Beograd: Institut za književnost i umetnost, 305–316
Кох Магдалена (2009). Од афирмације до заборава и шта даље? Приповетке Анђелије Лазаревић, Милице Јанковић и Јеле Спиридоновић Савић у Српској књижевној задрузи и српском канону. Научни састанак слависта у Вукове дане 2008, 38/2, Београд: Међународни славистички центар, сепарат
Кораћ Станко (1982). *Српски роман између два рата 1918 – 1941*. Београд: Нолит
Man, Pol de (1988). Autobiografija kao raz-obličenje. *Književna kritika* 2, 119–127
Pijade David S. (1921). *Strast*, Zagreb: Naklada Jos. Čaklovića
Росић Татјана (1995). *Произвољност дневника*, Београд: Институт за књижевност и уметност
Русе, Жан (1993). Један књижевни облик: роман у писмима. У *Облик и значење*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 103–153
Slapšak, Svetlana (2004). Julka Hlapec Đorđević *Jedno dopisivanje:*odgovor posle sedamdeset godina. У Julka Hlapec Đorđević, *Jedno dopisivanje*, Beograd: Prosveta, 153–170
Starobinski Žan (1991). *Žan Žak Ruso: prozirnost i prepreka*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
Тешић Гојко (2011). *Романи српске авангарде. књ. 2. Од надреализма ка модернизму*, Београд: Службени гласник, Чигоја штампа
Живковић, Драгиша (1997). Одјеци сентиментализма у српској књижевности XVIII и прве половине XIX века. У *Европски оквири српске књижевности I* , Београд: Просвета, 140–161

Jelena Milinković

THE CHARACTERISTICS OF NARRATIVE PROCEEDINGS IN THE NOVEL *ONE CORRESPONDENCE* OF JULKA HLAPEC DJORDJEVIC

Summary

The paper analyses the novel of Julka Hlapec Djordjevic *One correspondence*. Paper starts from analysis of applied narative procedures that shows mixture of literary forms in the text of the novel. It analyses the relationship between this novel and Europian tradition of novels, but also shows it's specific place in the framework of Serbian literature. Contextualization is primarly made in relation on tradition of sentimental epistolary novel. Work shows characteristics of the *One correspondence* as epistolary novel with love theme and points to penetration another genres, and specially penetration of autobiography, essay and diary in intimate space of private correspondence. It shows polemical character of this text which is achieved both, on formal and semantical and conceptual level, and also shows it's connections with views of novel's author.

Jelena Milinković
Beogradski univerzitet, Filološki fakultet, Srbija
jelmilinkovic@gmail.com

Татјана Јовановић

ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА У РОМАНУ *ОПСАДА ЦРКВЕ СВЕТОГ СПАСА* ГОРАНА ПЕТРОВИЋА

Анализом одабраних критичких приказа, у раду се анализира рецепција романа *Опсада цркве Св. Спаса* Горана Петровића. Прати се укрштање ауторефеpенцијалног и хетероpефеpенцијалног приступа роману. Мрежа коју граде друштвено-политичке и културне околности (у којима је роман настао / у којима је читан), интенције писца, аргументи критичара, утицај теорија у чијем кључу је роман промишљан, у раду се чита као актуелизација изгубљеног јединства естетског, етичког и спознајног у савременом роману.

Кључне речи: мит, прича, историја, истина приче, прича као доброта, културна историја.

Током петнаест година рецепције, у бројним критичким приказима, роман *Опсада цркве Св.Спаса* је квалификован наглашено поларизовано. Убрајан је у „најбоље романе што их је српска проза добила у последњој деценији 20. века“ (Пантић 1999: 260). Жестоко је оспораван због инструментализације и довођења у везу са конзервативим национално идеолошким наративом.

У намери да роман, и корпус текстова о њему, читамо као динамичку целину, методолошко оптерећење представља чињеница да нема одговора на питање колики корпус критичких текстова прибавља анализи рецепције непроблематично утемељење. Нема поузданог начина провере вредности постојећих критичких приказа: поузданост тумачења је, (као и тотални политички консензус), химера. Заступали смо став да је стваралачка слобода илузија ослобођена сазнања о оковима своје условљености или каузалности. Слобода критичара почива на избору критичарског метода, који критичар треба да спроводи доследно. Свест о лимиту и ограничењима сваког метода осуђује критику на трајну партикуларност, која се надомешћује плурализмом критичких метода (Ћирић 2007: 157). У обиљу продукције, одлучили смо се за критичке приказе чија је аргументација логички изведена, теоријски утемељена, реторички ефектно представљена, која се одликује инвентивношћу и рецепцијском ширином. Полемичко укрштање самосвесних перспектива читали смо као места пресека, којима се књижевна сцена динамизује изнутра, преиспитујући монолошку структуру обавезног знања / сећања нације-државе.

Промишљујући скепсу која је завладала мишљењем о књижевности на крају 20. века, и обрасце којима се књижевности одузима знање и друштвени значај, А. Јерков запажа да је данашња идеја знања везана за научне технике евиденције знања, и као таква, далеко је од митске спознаје, нераскидиво везане за причу, или религиозне визије, увек изражаване снажним стваралачким заносом. Последица наведеног је нестанак јединства естетског, етичког и спознајног у савременом роману (Јерков 2000: 84). Наука је све три истине, песништва, религије и филозофије, у искону језичког израза заједничке, обеснажила свођењем на исти ниво језичке игре (Јерков 2000: 66). Једину могућност за повлашћени сусрет књижевне мисли са собом у књижевности, када она постаје рефлексија истовремено *о* и *у* књижевности, нуди метафикција, која гради књижевни свет и тумачи га, поетички га обликује и разумљује, негира и надилази, а да га не напушта и не губи (Јерков 2000: 85-86). Појмови субјективности, интертекстуалности, референце, идеологије и наративизације, представљају основу проблематичног односа историје и фикције у постмодернизму. Како поменути појмови заузимају повлашћено место у структури романа *Опсада цркве Св. Спаса*, историографска метафикција је поетичко теоријска парадигма у оквиру које је роман најчешће читан. Наведени поетички кључ, показаће се само донекле употребљив. Пред критичким, иронијско-пародијским постмодернистичким налогом роман се затварао. Уместо да потврди „губитак вере у нашу могућност да знамо стварност и да смо кадри да је представимо у језику“

(Хачион 1996: 200), и тако допринесе раскринкавању традиционалних интерпретација историје, показујући како оне „увек реферирају тек на бескрајни низ непроверених прича, исприповедних у име историјске истине“ (Росић 2007: 269), роман се вратио идеји вредновања, и причу прогласио „јединим пољем свеколике присутности смисла“ (Владушић 1998: 83).

Повратак онтолошког статуса речима у роману, као озбиљно одступање од постмодернистичке епистеме, тумачено је на неколико начина. Т. Росић, оштро замера изостанак субверзивно-пародијског, критичког и аутоиронијског односа према узрочно-последичној традицији разумевања и тумачења историјских дешавања, јер је тиме изневерена „свеобухватна „инсајдерска“ аутокритика митова западне цивилизације“ (Росић 2007: 270). Фантастичко приповедање у роману, није симптом, већ заштитни знак обновљеног религијског доживљаја света. „Забављен нарцизмом сопственог стварања, роман одлаже тренутак коначног суочавања идеолошког и естетског“ (Росић 2006: 122), због чега представља пример „злоупотребе критичког потенцијала фантастичког дискурса“, и мутације постмодерне историографске метафикције, у конзервативно историјско-религиозно штиво са политичком тезом (Росић 2007: 278).

С. Владушић запажа да, у структуралности структуре романа, Жича представља надоместак за изгубљени центар. Горан Петровић одбија да је промишља као надоместак, који у следећем тренутку може бити деконструисан, што у структуру романа, уместо игре, провокације и изазова, уноси умирујућу непокретност. Са дипломатском добром вољом, наведени приповедни поступак Владушић не чита као изневеравање поетике, већ сматра да се ради о новој поетици, којом се писац уписује у стару: док историографска метафикција разара веру у историју, подносећи јој рачун дуговања према фикцији, Петровићев роман обавља смену политичке историје културном историјом. У духу етичке предности приче над историјом, политичка историја једног народа замењена је историјом приче и језика (Владушић 2010: 121, 128).

Парадоксално, оно што је за извесну групу критичара предмет оспоравања, или дипломатског подешавања, за другу је потврда високе уметничке вредности романа. М. Пантић као вредност истиче што *Опсада*, уместо тумачења историје, представља окретање ка вечном и универзалном. То доприноси нашем измирењу са мишљу о пролазности, јер историја је место људског пада и станиште смрти (Пантић 1999: 117-119). Опсаде у роману, Пантић не чита као обнову и злоупотребу националних митова, већ као вечну борбу добра и зла: било да има облик атавистичког надирања хорди у походу на плен, територију и паклено уживање у лепоти усмрћивања, или има култивисанији облик због неупитности божанског ауторитета и вером закамуфлираних освајачких и пљачашких интереса, или, пак, представља исход судара митских представа о историјској изабраности српског народа и његовог трагичног неспоразума са светом, зло само мења образине, а суштински остаје исто (Пантић 1998: 262-263). Приповедати о историји, а избећи манипулацију и идеологизацију, једино се може приповедањем које „растаче и релативизује миметичку, чврсто референцијалну, епску визију нарације“ и „прелази у „супстанцијалност поезије“, јер „ако смисао историје постоји, он је утаборен у поезији“ (Пантић 1999: 114-116). Н. Шапоња истиче да фантастички дискурс у роману изражава тежњу за пројекцијом света у његовом тоталитету, што доводи у равноправан однос сневано и јаву, видљиво и невиљиво, „а текст представља читаочев прозор у стварно, у неминовност близине есенције, која се кроз њега указује. Близина мистичне силе, осветљена у траговима Божје замисли, у тексту је таква, да оно што се у свету феноменалног чини нестварним, заправо је стварније од подразумевајућег стварног“ (Шапоња 1999: 168). Ј. Ахметагић промишља семантички потенцијал хришћанских чуда у роману, као и језичке поступке у функцији размицања оквира стварности, чиме се роман обрушава на физичке законитости, а језик изражава невидљиво (Ахметагић 2007: 98). М. Аћимовић Ивков, такође, роман чита као метафору, а не историју. Истиче да прича и причање у роману „стоје насупрот нихилистичкој тези о нестајању у ништило, у коју се утапају и „огромна површ историје“ и појединачне судбине“ (Аћимовић Ивков 1997: 22).

Н. Фрај сматра да „тумачити писца значи прихватити његова властита мерила, а оцењивати га значи поставити властите услове, чиме се производи најречитија карикатура нас самих и анксиозности нашег времена“ (Фрај 1991: 103). „Властита мерила“ и експлицитна поетска начела

Горан Петровић износи у интервјуима. Издвајамо ставове о односу приче и историје. „Историја сажима људске судбине“, сматра Г. Петровић, „читаве епохе стану у неколико редова“, што увећава могућност манипулације. „Приповедање представља обрнут процес, јер чува нешто сећања и осећања“ (Јањић 1998: 39). Намером да подсети на „рођене вредности које заборављамо“, као и на „лични жалосни улог у збиру несрећне судбине који не препознајемо“ (Јањић 1998: 39), „не би ли ову пустопољину стварног учинио иоле пристојнијом за живот“ (Радосављевић 1998: 14), Петровић осведочује просветитељски, педагошки и хуманистички налог свог романа. Д. Бошковић у таквој друштвено-приповедној позицији препознаје замену некадашњег социјалистичког утопијског идеала, ништа мање утопијским, националним идеалом. Због просветитељског налога да се „реалност поправља“, а прошлост замењује умереном постмодернизованом „фантастиком“, Бошковић сматра да је националистичка парадигма, заправо, псеудонационалистичка мимикрија социјалистичке епистеме: уместо да креативно активира симболичко богатство националне традиције, она доноси идеолошки обојене текстове који пацификују друштвено-историјску трагедију, или за њу „оптужују“ у име субјекта (Бошковић 2009: он лине). Слика прошлости у роману је, зато, доследна друштвена пројекција историје из перспективе деведесетих, идеолошки је обојена утопија, и као таква, замена за, идентично крут и догматизован, утопијски поглед на историју епохе социјализма, која је покушала да неутралише националну свест (Бошковић 2009: он лине).

Повлашћено место приче, која једина “оставља какву - такву могућност да се претекне“, у односу на историју, од које „се није могло живети“, јер је прављена „ према интересима тирана, који су постојали само ако се стално нешто историјски збива“ (Петровић 2002: 347), осведочује пишчев ангажман и у самом роману. Наглашена експлицитност тог ангажмана није коментарисана, а схватање о књижевности као језику, систему знакова, чије биће није у поруци, већ у том систему, на основу чега је „до критике да реконструише систем дела, а не његову поруку“ (Барт 1979: 166), остало је по страни. М. Пантић као вредност препознаје онтолошки статус који се додељује речима у роману, и егзистенцијалну битност коју задобија прича. Запажа да „свет изван приче не постоји, када се нема шта приповедати гасне и оно о чему се приповеда“, „нестајање приче из света значи да ветри и смисао света, који полако нестаје у историјској тами“, односно, „само у истини приче формулише се потенцијална истина света“ (Пантић 1999: 117). Ј. Ахметагић примећује да је непостојање у роману изједначено са престанком приповедања, приповедном тишином, али и са прекомерном говорљивошћу, која девалвира значење речи (Ахметагић 2007: 102). Владушић промишља језик у функцији пуноће и присуства у роману (Владушић 1998: 84). Анђеоско перо постаје анђеоска реч. Она не припада људима, зато су приповедачи анонимни. Неважна постаје андрићевска вештина приповедања, кишовска вештина приређивања. Прича се у роману осамосталила као вредност по себи (Владушић 2010: 126-128). Д. Бесара промишља, не само постојање, које прича потврђује, већ и моћ коју има: „Моћ приче већа је од моћи историје и њен недостатак оставља далекосежније и драстичније последице од недостатка историје“. Зато, „благо оном ко има причу да њом утамани историју-беснуљу“ (Бесара 1998: 34).

Постмодернизам је свестан стратегија привида помоћу којих стварност измиче од знања, што се дешава у мери у којој моћ конструише привид, којим овладава знањем о стварности. Занимљиво је да, у контексту нове текстуалности, која подразумева облик делатног присуства текста у друштву, представници, махом, академске критике, не износе експлицитнију задршку према конструкцији нове тотализујуће нарације, макар то била и „велика прича“ о причи. У контексту друштвених околности, у „региону у коме сукобљене верзије историје теже да се наметну као националне „велике приче“, у Лиотаровом значењу, управо метапроза може да понуди толико потребну дистанцу од тотализујућих пројеката владајућих идеологија“ (Лукић 2006: 66). Дистанца, о којој говори Ј.Лукић, није што и замена новом метанарацијом, макар она призивала реч анђела и била замишљена као етички коректив стварности. Роман обнавља мит о речи која претходи стварању света, што призива библијску Реч на почетку свега, и прецизира одговор на питање ко су властелини историје и одметнути приповедачи. Наглашен однос између изворне суштине приповедања, и оних који су ту светлу мисију изневерили, упућује на аналогију: Сведржитељ и пали анђео. Прича се изједначује са добрим, лепим, божанским, зором Света. Историја

је отпадништво, грех, скрнављење, пропаст (Бесара 1998: 34-35). С. Владушић, такође, однос приче и историје у роману доводи у везу са идејом вредновања, „која веома снажно обележава Петровићево писање“ (Владушић 1998: 84). Као поље свеколике присутности смисла, прича нуди истинитију истину од историје, јер је у сваку причу уписана претходна прича, и она сама је део једне приче, што упућује на поступак синтетизовања, који историји измиче (Владушић 1998: 83-85). Владушић преиспитује концепт романа насталог на „утопистичком поверењу у причу која вреднује, без сенке ироније“ (Владушић 1998: 85). Прича није одређена као истина, већ као доброта, што сугерише анђеоско перо, а историја није одређена као фикција, већ као таштина и зло. Свестан утопијске димензије наведеног статуса приче, С. Владушић рационализује: чита га као симбол културне историје, која постаје нови кохезивни елемент заједнице. Под притиском идеје космополитизма и вредности људских права, историја доброте стоји насупрот историји разарања (Владушић 2010: 127-128). М. Пантић подржава утопију - у роману је „језик преузео иницијативу мимо онога ко га користи и онога ко га слуша, и проговара из себе, собом, властитом кинетичком енергијом (Пантић 1999: 115). Н. Шапоња је свестан болне економије Петровићевог приповедања: језик је једина стварност, реч једино за шта се можемо ухватити на путу ка аутентично стварном, али ко једанпут осети пуноћу речи – довека испашта јер препознаје празно казивање (Шапоња 1997: 169-170). И. Перишић утеху љубазно враћа: како је прича у себи заокружен свет, који своју разлику проналази тек у разлици према другим причама, она може да „примири“ и заокружи стварност, која је увек у одгоди и измицању. На жалост, само привремено (Перишић 2006: 149-150). Д. Бесара не оставља простор нити за утехе, нити за утопије: прича је од историје одавно поражена. Андрија Скадранин у *Опсади* није побеђен, а свет око нас, у којем царују време, брзина, пролазност и трошност, формиран је према његовом обличју и његов је начин постојања (Бесара 1998: 34).

Наше је запажање гласи да је апорија приче као доброте идентична апорији Раја. Као место, Рај се остварује и у реалности и у идеалности. Он је колико немогућ, толико неопходан. Његова немогућност и неопходност подједнако, и уједно, одређују човекову егзистенцију. Преображавајући нестварност приче у стварност нестварног, критичари осведочују и властити хуманистичко-просветитељски налог: делатно присуство романа у друштву треба да ублажи гвоздене законе културе у којој живимо, колективна катарза оданости језику као завичају треба да размекша тврде матрице те културе, не би ли у целини постала пријемчивија за сјај постојања.

За разлику од критичара, који вредновање везују за идеолошку аутореференцијалност романа, детектујући оно што представља књижевно per se, друга група прати конфигурисање референцијалног поља књижевног текста у односу на савременост и социјално-политички и културни контекст. И. Радосављевић роман доводи у везу са „вантекстовном стварношћу у којој сви живимо“, „јер текст романа не говори само о себи и не упућује само на себе, већ стоји у значајном односу са спољашњошћу која га окружује“ (Радосављевић 1998: 32). Идеолошки ниво романа, као у бајкама, подељен је на позитиван и негативан пол. Злоделници су окарактерисани у антихришћанском кључу, позитивни ликови оличавају темељне хришћанске вредности. За разлику од бајке, равнотежа је у роману неповратно изгубљена. Прекршивши забрану, страдање Жиче је изазвао лукави злоделник, па грех Срба и није почињен, осим као наивност, непрепознавање злоделника. Када, у коначном збиру, деловање злоделника превагне над акцијама позитивних ликова, успоставља се начин приповедања којим се „*придаје смисао* историји“, јер се „у „свету“ романа успоставља стање које директно упућује на ван-књижевно стање нације“. (Радосављевић 1998: 33). Етичку поларизацију, проистеклу из структуре романа, уочава и Ј. Ахметагић, али је не чита као опозицију ми / Други. По њеном мишљењу, „отпалост од Господа“ је „главни критеријум разликовања и основа на којој су јунаци међусобно супротстављени“. Роман упућује на „духовну раван постојања и духовну узрочност у свету“, јер „историјски сукоб, и у њему поларизоване стране, имају своје место у космичком поретку“ (Ахметагић 2007:103). Како су бројнији они који су роман читали у вези са „вантекстовном стварношћу у којој сви живимо“, настала је расадна линија око проблема: да ли, и у коликој мери, идеолошке позиције које се износе у књижевном делу, утичу на његову вредност? Најтеже речи и најнеодмерније квалификације до-

водиле су роман у везу са мистификацијом/мимикријом ратне тематике и митификацијом национализма (квалификација Т. Панчића у листу *Време* (1999) најнеодмеренија је нама позната). Да бисмо описали линију раздвајања, бирамо карактеристичне текстове.

Промишљајући зашто је роман *Опсада цркве Св. Спаса,* на нашој књижевној сцени, вреднован као најзначајнији роман деведесетих, С. Илић роман смешта у политичко-културни контекст, уоквирен меморандумом САНУ, осмом седницом ЦК СКС и прославом шестогодишњице Косовске битке. Разлог високих оцена романа налази у националном програму и националној истини: роман артикулише доминантну политичку и медијску слику, којој смо били изложени током деведесетих. Писцу замера недостатак националне самокритичности јер се, у роману, „тема зла поистовећује са антихришћанским и антисрпским принципом", а „опсада нас амнестира од сваке одговорности, потврдивши идеолошку матрицу о вечној угрожености српске нације"(Илић 2006: on line). Илић поставља питање да ли је уметничка истина, која се оглушила о основне етичке норме, одржива као истина књижевности и одговара негативно.

Промишљајући друштвени контекст обнове верских и културних традиција у Србији, у претпоследњој деценији 20. века, М. Радуловић запажа да је она била нестваралачка, идеолошки програмирана и политикантска. Зато, у новим историјским околностима, културна традиција није постала ослонац, већ зид, који нас раздваја од других народа, завађа са њима и изолује од универзалних, светских цивилизацијских токова (Радуловић 1999: 52). Када слика историје у роману садржи рефлексе митске, митотворне и митоманске свести, онда се људи и догађаји разврставају са једне и друге стране линије, држава се изједначава са духовним и верским идентитетом нације и тако обоготворује, а религија не осећа као живљена вера, већ као идеологија. Све заједно постаје доказ „коначног пораза еманципаторско-космополитских аспеката постмодернистичке парадигме на српској књижевној сцени" (Росић 2007: 278). Свестан поменутих околности, Г. Петровић саопштава да је писао из жеље да предупреди „процес по којем, после периода немилосрдне девалвације националног и подјаривања митова до самоуништавајуће митоманије, не бисмо завршили у још једној крајњој негацији важности сопствене традиције" (Радосављевић 1998: 13). Како је то прочитано као пишчев некритички однос према сопственој традицији, А. Јерков је стао у одбрану, ставом да човек не треба да се „извињава што воли своју културу и стало му је до народа којем припада" (Јерков 2001: on line). Негативна тумачења романа последица су недовољно пажљивог читања. Двоструко кодирање и „развијање метафоре до њеног самоукидања", приповедни су поступци који откривају „огроман иронијски, гротескни, цинички потенцијал" Петровићевог приповедања. Уздизање манастира снагом молитве у небо „спољашња је манифестација и механички доказ вере", далеко слабији и бескориснији од снаге убеђења и снаге вере која делује у људском срцу. Као такав, он не може представљати обнову националистичко-прановерног православног наратива, јер и сам представља удар на раслабљеност духовног живота, који не обезбеђује ни спас од убица, а некмоли спасење (Јерков 2001: on line).

У настојању да се, при сукобу два суда вредности, спор реши искључиво помоћу већег знања (Фрај 1991: 100), корисно је подсетити се Барта, који каже да је мит по природи заповедан, интерпелацијски. Одстрањивањем стварности њеним натурализовањем, мит организује свет без противуречности. Однос људи према миту није заснован на истини, већ на употреби: сврха је заустављање света. Митови треба да прикажу универзалну економију што је, једном заувек, одредила хијерархију поседовања (Барт 1979: 244-275). Као самоидентификација једне културе, мит је ствар идентитета, не историје, „понављајући (га) заједница себи осигурава сталност и легитимност свог свијета" (Лиотар 1990: 51). Најпогодније је оруђе идеолошког извртања, јер читалац доживљава мит као истовремено истиниту и нестварну причу (Барт 1979: 249). Прича о опсади Жиче темељи се на библијском миту о катастрофи, Божјој казни и спасењу људске врсте милошћу Божјом. Уместо мачем, од зла се брани пером. Уместо митских ратника, митски културни јунаци, и Жича, споменик покајања и праштања, којим је обележен нулти час српске црквене самосталности. Петровићева ре-митологизација чита се као тражење „алтернативе обесмишљеној слици стварности" (Лукић 2001: 8), као „чежња за поретком који би имао надређену моћ објашњавања" (Хачион 1996: 263). Она је у функцији обнављања интегралне представе о стварности,

која подстиче на другачије процењивање догађаја, надрастање историје и надређен поглед на њу. Ј. Ахметагић запажа како из Жиче, простора који без сенке стоји у онтолошкој пуноћи, и епифанијског тренутка прославе Ускрса, кроз четрдесет дана хода и девет анђеоских редова, долазимо у савремени свет, у коме не постоје ни лаж ни истина, већ само обиље интерпретација. Од њих ни једна, с обзиром на системски изневерену изворност, не носи у себи истинитост, чак ни као могућност. До изворности се не може стићи, јер томе мора претходити свест да је изворност напуштена. Жича је зато посвећени хронотоп, „златно доба, не због одсуства опсадности, већ због одсуства кратковидости: жичка стварност била је проширена за све што није очигледно, али твори овај свет"(Ахметагић 2007: 99-103). Другим речима, роман *Опсада цркве Св. Спаса* осведочује колико савремени човек у средиште ставља однос према себи, преузевши од Бога преимућство централности. Субјективна сфера се дуби, компензујући недостатак божанске. Унутрашњи свет истискује објективну слику космоса, а бесконачност Бога замењује људска мисао, која не обухвата сферу Бога, већ сферу научних сазнања, у свету без онтолошких основа (Пуле 1993: 406).

Како „иронију спрам материјалистичког концепта цивилизације" у роману не прати „иронија спрам митоманског концепта рађања нације" (Перишић 2007: 103), роман производи светоназор у коме се политички конзервативизам поистовећује са објективношћу, што подржава опредељење оног дела српске интелектуалне сцене које инсистира да су ратови по себи зло, да у њима све стране чине злочине, да није могуће утврдити ко сноси већу и пресудну одговорност. Исти светоназор је раздражио критичаре који сматрају да се жртве могу тачно избројати и рачуни поднети, те су, тумачећи роман, желели да испровоцирају српску јавност огрезлу у ћутање, нездрав заборав и еквилибрирање о томе шта се дешавало 90-их.

Бројна критичка запажања о роману, било да га тумаче, или вреднују, у фокус доводе однос идеологије, вредности и одговорности, и тако непрекидно актуелизују једно отуђивање и одсуство које се осећа. Изгубљено јединство естетског, етичког и спознајног, о чему је било речи на почетку рада, само је једна од празнина, коју је роман актуелизовао, показавши да оно недостаје, не само савременом роману, већ и савременој књижевној критици. Помно читан, роман је и сам прочитао нас и наше време. Обелоданио је вишедеценијско потискивање и мистификовање везе између идеолошког и естетског, коју су Адорно и Хоркхајмер ставили у фокус своје критичке теорије, и која се испоставила пресудно важном за разумевање културе и уметности у западној култури после Другог светског рата. Натурализовањем „универзалних естетских вредности", изостало је критичко промишљање односа идеологије/естетике/медија. Рецепција романа *Опсада цркве Св. Спаса*, показује да се наведено теоријско становиште коначно легализује и легитимише у савременој српској култури. Роман је указао и на јак просветитељски налог, како код критичара, тако и код писца. На питање: да ли књижевност треба да поправља свет, наше је становиште блиско Бартовом, који каже да, укупно узев, књижевност омогућава, не да се иде напред, већ да се дише. Књижевност је Орфеј на повратку из пакла; све док иде право, знајући ипак да води некога, стварност која је иза ње и коју она постепено извлачи из неизрецивог, дише, корача, живи, упућује се према светлости смисла; али чим се окрене према ономе што воли, у њеним рукама остаје само именовани, то јест мртви смисао (Барт 1979: 178).

Литература

Ахметагић, Јасмина (2007). „Феномен чуда у роману *Опсада цркве Светог Спаса* Горана Петровића", *Баштина*, свеска 23. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.

Аћимовић Ивков, Милета (1997). „Историја и прича", *Политика,* 20. децембар 1997. стр.22.

Барт, Ролан (1979). *Књижевност, митологија, семиологија*. Београд: Нолит. Превод Иван Чоловић.

Бесара, Драгана (1998). „Против рашчовечене историје“. Београд: *Реч - часопис за културу и књижевност*. Бр. 41. Стр. 41-46.

Бошковић, Драган (2009). „Социјалистичка парадигма српске модернистичке и постмодернистичке литературе“. Доступно преко: www.rastko.rs/rastko/delo/13443 (преузето 14. 4. 2012.)

Владушић, Слободан (1998). „Прича против историје“ у *Дегустација страсти*. Београд: Књижевна омладина Србије.

Владушић, Слободан (2010). „*Опсада цркве Светог Спаса* и историографска метафикција“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду,* Књига XXXV, стр. 121-130.

Илић, Саша (2006). „ Опсада српске књижевности јуче, данас, сутра“ доступно преко www.elektrobeton.net/mixer2006.html (преузето 30. 03. 2012.)

Јањић, Јован (1998). „Све наше опсаде“- интервју са Гораном Петровићем. *НИН, 0-5.02.1998. страна 39.*

Јерков, Александар (2000). „Од енциклопедизма до метафизике“ у *РН4-годишњак за поетичка и херменеутичка истраживања*, Београд: Центар за научни рад Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Јерков, Александар (2001). „Задужбине Горана Петровића“ у *Време,* бр. 526 / 8. фебруар 2001. Доступно преко www.vreme.com/arhiva_html/527/32.html (преузето 1.04. 2012.)

Лиотар, Ж.Ф.(1990). *Постмодерна протумачена дјеци*. Загреб: Аугуст Цесарец. Превела Ксенија Јанчин.

Лукић, Јасмина (2001). *Метапроза: читање жанра*, Београд: Стубови културе.

Лукић, Јасмина (2006). „Новији историјски романи и историографска метапроза на Балкану“ у *Анали Борислава Пекића*. Београд: Фонд „Брислав Пекић“, бр. 3.

Пантић, Михаило (1998). „Ратна проза у новом кључу“ у *Српски роман и рат*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“.

Пантић, Михајло (1999). „О роману Опсада цркве Светог Спаса Горана Петровића“ у *Рачански зборник,,* бр.4. Бајина Башта: Фондација Рачанска баштина.

Перишић, Игор (2006). „Како ветар дува? Приповедачке аутопоетике Михаила Пантића, Владимира Матијевића, Александра Гаталице и Горана Петровића“ у *Сарајевске свеске*, бр. 14. Стр. 141-159.

Перишић, Игор (2007). „Четврта рука – Један поглед на „академску критику“ у Србији (1991 – 2007)“ у Сарајевске свеске, бр. 17. Стр. 95 – 125.

Петровић, Горан (2002). *Опсада цркве Св. Спаса*. Београд: Народна књига.

Пуле, Жорж (1993). *Метаморфозе круга*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Превела Јелена Новаковић.

Радосављевић, Иван (1998). „Читалац не сме да дише ван књиге“- интервју са Гораном Петровићем. Београд: *Реч – часопис за културу и књижевност*. Бр. 41, стр. 10-15.

Радосављевић, Иван (1998). „Идеологија и конструкције: злоделник, пишчев најбољи друг“. Београд: *Реч – часопис за културу и књижевност*. Бр. 41, стр. 29-34.

Радуловић, Милан (1999). „Историја, књижевна идеологија, катарса“ у *Српски роман и рат*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“.

Росић, Татјана (2007). „Конверзија постмодерног романа“ у *Сарајевске свеске,* бр. 17. Стр. 269-280.

Росић, Татјана (2006). „Префикси убрзања и ретро поетике или: постхуманистички наративи у савремној српској причи (1990-2006)“, у *Сарајевске свеске*, бр. 14. Стр. 119-141.

Ћирић, Саша (2007). „Још једном за Скерлића – савремена српска књижевна критика“ у *Сарајевске свеске,* бр. 17. Стр.125-185.

Фрај, Нортроп (1991). *Мит и структура*. Сарајево: Свјетлост. Превела Маја Херман Секулић.

Шапоња, Ненад (1997). „Картографија метафора и слика прозрачности прозора нестварног“ у *Бедекер сумње – 13 савремених прозних писаца*. Београд: Просвета.

Шапоња, Ненад (1999). *Аутобиографија читања: критике и есеји.* Београд: Просвета.

Tatjana Jovanović

HISTORIOGRAPHIC METAFICTION
IN THE NOVEL *THE SIEGE OF ST. SALVATION*,BY GORAN PETROVIC

Summary

The paper analizes the reception of the novel *The Siege of St. Salvation* by Goran Petrovic, together with analyzing selected critical views. Interference of the autoferencial and heteroferencial approaches to the novel, structure that had been build by socio-political and cultural circumstances of the novel, the intention of the writer, the arguments of critics and the influence of the theories through which the novel was interpreted- in paper they all represent the lost unity of aesthetical, ethical and cognitive in modern novel.

Tatjana Jovanović
FILUM Kragujevac, Srbija
tanjaprof@gmail.com

Vesna Kilibarda

NJEGOŠEVI SASTAVI ITALIJANSKE INSPIRACIJE

U radu se govori o jednom od nekoliko vidova složenih veza Petra II Petrovića Njegoša i italijanske kulture, odnosno o njegovim sastavima u stihu i u prozi tzv. italijanske inspiracije. Riječ je o pomenima, odlomcima i epizodama iz njegovih najznačajnijih djela, o pjesmama i pismima, kao i o zapisima iz njegove *Bilježnice*, tematski ili po mjestu nastanka vezanim za prostore današnje Italije ili nekadašnje Mletačke republike, a ima ih koji se po oba kriterijuma svrstavaju u naš izbor. Cilj rada je da razmotri širi kulturološki kontekst u kome ovi raznorodni sastavi nastaju.

Ključne riječi: Njegoš i Italija, 'Draško u Mlecima', Njegoševa *Bilježnica*, Njegoševa pisma

Prvi veći evropski grad koji je Njegoš upoznao bio je Trst, u kome je, idući u Beč i Petrograd ili u Veneciju i Napulj, duže ili kraće boravio petnaestak puta. Ekonomski napredni i kosmopolitski centar sjevernog Jadrana, i tada pretežno italijanske kulture, imao je u Njegoševom životu poseban značaj. Za Trst se vezuju ne samo neki zanimljivi momenti iz Njegoševog života i pjesničkog rada, nego i činjenica da je najveći broj najznačajnijih napisa savremenika, koji su svjetlo dana ugledali za života i neposredno poslije smrti crnogorskog vladike, nastao ili objavljen upravo u ovom gradu ili presudno vezan za Njegošev boravak u njemu.[1] U Trstu su crnogorskog vladiku srdačno dočekivali kako austrijski zvaničnici, jer je grad u to vrijeme bio pod vlašću Habzburgovaca, tako i „našijenci" iz brojne južnoslovenske kolonije, s kojima se Njegoš sprijateljio i od kojih su mu pojedini postali povjerenici za različite poslove. Upravo u ovom gradu Njegoš je ispjevao nekoliko pjesama iz konteksta ovoga rada.

Prva pjesma nastala je u ljeto 1837. godine, po Njegoševom povratku sa njegovog drugog puta u Rusiju, kada se u Trstu nešto duže zadržao, tačnije od 27. jula do 17. avgusta.[2] Tokom tog boravka spjevao je prigodnu pjesmu povodom smrti maloljetnog sina tršćanskog ljekara Dimitrija Frušića, srpskog novinara i javnog radnika, u čijoj je kući u Trstu i sam bio srdačno dočekivan.[3] Frušićev sin umro je još decembra 1835. godine, a Njegoš je, vrlo vjerovatno, za to saznao tek prilikom ovog ponovnog susreta sa svojim tršćanskim prijateljima.[4] Nekoliko godina kasnije u ovom gradu nastala je još jedna Njegoševa prigodna pjesma, takođe vezana za tršćanski krug prijatelja porijeklom iz južnoslovenskih krajeva. Ispjevana je u decembru 1850. godine, kada se Njegoš, na povratku iz Beča, prije nego što se zaputio u Napulj, nekoliko dana zadržao u Trstu, a posvećena je uspomeni na objed u kući bogatog tršćanskog trgovca Spiridona Gopčevića, s kojim je vladika odranije održavao prijateljske veze.[5] Iz pjesme, u kojoj Njegoš slavi ljepotu „kitne domaćice", mlade Bečlijke Lujze Eman, s kojom se Gopčević upravo te jeseni vjenčao, naslućuje se i patriotska klima koja je u ovom domu očito njegovana poslije revolucionarne 1848. godine, i u kojoj je i sam Njegoš bio svečarski dočekan.[6] Vjeruje se da je upravo preko Spiridona

[1] O tome up. Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst. Italijanski pisci i putopisci o vladici-pjesniku. B. Bjazoleto, P. Đenerini, F. Dal Ongaro*, CID, Podgorica 2000, str. 5-110.

[2] Njegoš je u Rusiji prvi put bio 1833. godine kada je, u prisustvu ruskog cara Nikole I, u Petrogradu rukopoložen za mitropolita.

[3] *Spomen na grobu Čedomilja, sina rodoljubivoga gospodina doktora Dimitrija Frušića*, u: *Celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, Prosveta-Obod-Svjetlost, Beograd 1967, knjiga prva, *Pesme*, str. 141.

[4] Pjesma je prvi put objavljena u *Srpskom narodnom listu* iste 1837. godine (br. 29, str. 228). - Up. *Objašnjenja uz Njegoševe pesme*, *Pesme*, str. *340-341.*

[5] *Pirovanje,* u: *Celokupna* dela, knjiga prva, *Pesme*, str. 220-221. Pjesmu je novosadskoj *Danici*, u kojoj je prvi put objavljena (IV/1863, str. 163-164), poslao tršćanski trgovac Andrija Stojković. – Up. *Objašnjenja*, str. 393-394.

[6] Marija Mitrović – Vladan Relić, "Le buone e le cattive stelle di Gopcevich", in: *Cultura serba a Trieste*, a cura di Marija Mitrović, prefazione di Cristina Benussi, Argo, Lecce 2009, str. 168.

Gopčevića Njegoš tada preduzeo korake da mu Marko Gopčević, bankar iz Londona, izradi kalup za zlatni *perun*, prvi crnogorski novac koji je želio da ustanovi.[7]

Treću pjesmu, mnogo poznatiju od pomenute dvije, putopisnog a dijelom takođe prigodnog karaktera, Njegoš je ispjevao prilikom svog boravka u Trstu u zimu 1844. godine.[8] Ta pjesma ocijenjena je kao značajna u njegovom pjesničkom djelu.[9] Crnogorski vladika tada je, na putu za Beč, u Trst stigao 20. januara, zadržavši se u njemu tri dana.[10] Austrijski guverner grada, grof F. S. Štadion, već prvog dana po dolasku priredio je u Njegoševu čast svečani ručak, organizovavši uz to i malu vojnu paradu. Iste večeri crnogorski vladika-pjesnik prisustvovao je u tršćanskom *Teatro grande* predstavi romantične opere u pet činova pod naslovom *Robert đavo* savremenog njemačkog kompozitora Jakoba Majerbera, po libretu francuskog pisca Ežena Skriba, u kojoj je igrala italijanska balerina Flora Fabri-Bretin.[11] Očaran njenom igrom, Njegoš joj je posvetio nekoliko čuvenih stihova u pjesmi *Tri dana u Trijestu*, ispjevanoj u znak zahvalnosti na počastima koje su mu ovom prilikom ukazane. On pjeva kako je s balkona hotela *Meternih*, u kome je sa svojom pratnjom odsjeo, ushićen uživao u pogledu na „cvjetajući", „gordi i bogati" Trst, lučki i trgovački grad čija ga je gradska vreva podsjetila na „mravište", i kako se prijatno tri dana proveo „pirujući" i „veseleći se" u društvu austrijskih oficira i aristokrata, okupljenom oko grofa Štadiona, s kojim je zajedno prisustvovao predstavi u kojoj je igrala graciozna balerina.[12] Ovaj Njegošev doživljaj Trsta vrlo nadahnuto rekontruisala je Isidora Sekulić u svojoj knjizi o Njegošu, pa njen zapis ovdje u cjelosti prenosimo:

„ [... To je - dodala V. K.] vesela i svetska pesma vladike putnika i, na putu, svetskog čoveka po ukusu i ponašanju. Voleo je vladika da „makne" iz pustinje, da u svetu gleda i uči, da poživi s obrazovanim ljudima i društveno okretnim ženama [...]. Posle Kotora, Trst je bio druga vladičina stanica, gde se sa broda premeštao na železnicu za Beč, i dalje. Imao je u Trstu, sem srpskog učitelja D. Vladisavljevića, mnogo prijatelja među Srbima imućnim trgovcima, i među austriskom gospodom. Kotor je još značio austrisku pograničnu policiju i špijunažu. Trst je bio sloboda. U pomenutoj pesmi imamo opis putovanja po moru, pristanak uz obalu, ushićenje lepotom položaja grada Trsta i živim prometom u njemu; pa obed kod grofa Stadiona sa drugim grofovima; pa uživanje pustinjaka kad vidi kako se već hotelski momak znalački i lepo klanja; pa detinjasta milina od gledanja austriske vojske u paradnom maršu i s muzikom, nešto tako drukčije, tako sasvim drukčije no što su crnogorski borci koji ne znaju za kasarnu i obuku; pa uživanje u pozorištu, i momenat uzbuđenja od lepe glumice ili igračice Flore, koja za čas „pako u raj pretvara", i kojoj će vladika sutradan poslati cveće, naravno, da ne zna Cetinje i Sinod u Petrogradu."[13]

Njegoševa pjesma odmah je objavljena u italijanskom prevodu u tršćanskom listu *Favilla* koji se tokom decenije svoga izlaženja (1836-1846) sistematski bavio Južnim Slovenima, njihovom opštom i

[7] Ljubomir Durković-Jakšić, „Njegoš i srpska pravoslavna opština u Trstu", *Zbornik pravoslavnog bogoslovskog fakulteta*, Beograd, II/1951, str. 352-354.

[8] *Tri dana u Trijestu*, *Celokupna dela*, knjiga prva, *Pesme*, str. 155-157; *Objašnjenja*, str. 351-353.

[9] Miodrag Popović, *Istorija srpske književnosti, Romantizam*, knjiga 1, Nolit, Beograd 1968, str. 210.

[10] Hronologija Njegoševih putovanja, ovdje data po novom kalendaru, preuzimana je iz radova više autora (J. Živanović, A. Gavrilović, P. Kolendić, V. Latković, J. Milović). - Up. i preglednu hronologiju Goluba Dobrašinovića sa datumima po starom kalendaru, po kome se u Njegoševo vrijeme računalo (od novog datuma treba oduzeti 12 dana za XIX a 13 za XX vijek) u izdanjima: Petar Petrović Njegoš, *Luča mikrokozma*, Prosveta, Beograd 1968, knj. 124, str. 149-157; Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Prosveta-Nolit-Zavod za udžbenike, Beograd 1985, str. 235-242.

[11] Up. Stjepo Kastrapeli, „ Njegoš na pretstavi *Robert le Diable*", *Stvaranje*, VII/1952, sv. 11, str. 696.

[12] Flora Fabri Bretin bila je jedna od najpoznatijih balerina romantičarskog baleta i upravo je od januara do marta 1844. godine igrala u tršćanskom pozorištu. Porijeklom iz Firence, karijeru je započela 1837. godine, a igrala je uglavnom u koreografijama svoga oca i svoga supruga Luiđija Bretina, s kojim je, s obzirom da je bio i baletski igrač, najčešće nastupala. Pored nastupa na čuvenim pozornicama u Italiji, igrala je kasnije i u Parizu, Londonu, Madridu, Hamburgu, Lajpcigu. Ostale su neizvjesne godine njenog rođenja i smrti, ali se zna da je 1857. godine još plesala na pariskim scenama. – R. Staccioli, „Fabbri-Bretin, Flora", www.treccani.it/enciclopedia/flora-fabbri_(dizionario_biografico)/ Up. i podatke u *Dictionnaire de la danse* (izd. 1999) www.larousse.fr/archives/danse/page/151 i *Dictionary of Women Worldwide*: *25,000 Woman Through the Ages* www.highbeam.com/doc/IGz-2588807751.html . Poslednji izvor navodi kao približne godine rođenja i smrti balerine 1807-1857.

[13] Isidora Sekulić, *Njegošu knjiga duboke odanosti*, SKZ, Beograd 1951, str. 170.

književnom istorijom i aktuelnim književnim i političkim problemima.[14] U napomeni uredništva ispred italijanskog prevoda pjesme, koji ujedno predstavlja i prvi prevod iz Njegoševog pjesničkog djela na jedan strani jezik, stoji:

„Nudimo našim čitaocima s ilirskog prevedenu elegantnu pjesmu koju je vladika Crne Gore nedavno napisao, sjećajući se dragih uspomena iz svog kratkotrajnog boravka u Trstu. Nadamo se da će se svidjeti i zbog samog predmeta i zbog toga što je to djelo veoma istaknutog pisca među onima koji danas gaje ovaj moćni i poetski jezik.“[15]

Prevod na italijanski pjesme *Tri dana u Trijestu*, koja je u originalu štampana po Njegoševom dolasku u Beč, otvorio je niz nedoumica, kako u vezi s datiranjem prevoda, tako i oko autorstva italijanske verzije, o čijoj se vrijednosti mišljenja proučavalaca takođe razilaze.[16] U prevodu su izostavljeni stihovi 41-58 i 75-84 originala, jer italijanski pjesnik nije osjećao potrebu da prevede pohvalne redove grofu Štadionu, simbolu neomiljene austrijske vlasti u Trstu. Kako prevod nije potpisan, pretpostavlja se da je pjesmu preveo neki od saradnika časopisa, a da je taj prozni prevod potom „stihovao“ Frančesko Dal Ongaro, jedan od urednika ovog tršćanskog glasila, i sam pjesnik.[17]

S italijanskog je napravljen i već 20. aprila iste godine objavljen i njemački prevod ove Njegoševe pjesme.[18] Njemački prevodilac pogrešno je preveo stihove o balerini, pretvorivši je, zbog slabog tumačenja dva arhaična italijanska izraza, u cirkusku igračicu.[19] Do danas nerasvijetljeno pitanje otvorili su sljedeći stihovi o balerini Flori, izazvavši čuđenje štampe i gnjev pojedinih savremenika crnogorskog vladike:

Skupa smo se mi svi veselili
Gledajući gracioznu Floru,
Sjajnu zvjezdu trestanskog teatra,
Koja odmah zefirnim poletom
I pogledom svojim očaranim
Pakâ u raj može pretvoriti,
Kâ Danica iza mračne noći
Što zasmije svode Uranove. (st. 67-74)

Pjesmi su, prema navodima iz jednog pisma Ljubomira Nenadovića upućenog Svetislavu Vuloviću, „mnogi zamerali“, držeći da je „suviše svetska za pesnika koji ima na sebi arhijerejski čin“.[20] Zadugo nije sa sigurnošću utvrđeno ni da li su ovo jedini stihovi posvećeni baletskoj igračici, ni koji je njen stvarni identitet. Zabunu je najviše izazvalo svjedočenje samog Dal Ongara iskazano u uvodu jedne njegove priče s crnogorskom tematikom, napisane petnaestak godina kasnije.[21] Opisujući svoj susret s Njegošem u Trstu 1844. godine, on je naveo drukčije ime balerine i ustvrdio da je riječ o ulozi različitoj od one za koju se u prvim napisima pominje da je u predstavi imala.[22] Njegoševi stihovi o Flori izazvali

[14] B. Stulli, “Tršćanska *Favilla* i Južni Slaveni”, Anali Jadranskog instituta JAZU, 1965, sv. I, str. 7-80.

[15] “Tre giorni a Trieste“, *Favilla*, IX/1844, br. 5, str. 75-77.

[16] O tome: Vesna Kilibarda, nav. djelo, str. 17-19.

[17] Isto.

[18] Njemačka verzija („Drei tage in Triest“), zajedno s prevodom uvodne bilješke, objavljena je 20. aprila u karlovačkom časopisu *Der Pilger*, IV/1844, br. 32, str. 253-254. Njemački prevod ponovo je objavio Antun Barac u svom radu „Tri dana u Trijestu na njemačkom jeziku“, *Stvaranje*, VI/1951, br. 12, str. 713-720.

[19] Stjepo I. Kastrapeli, nav. rad, str. 693-694.

[20] Svetislav Vulović, *Celokupna dela*, knjiga prva, *Petar Petrović Njegoš pesnik srpski*, Narodna prosveta, Beograd (b. g.), str. 133-134. – Prethodno objavljeno u *Godišnjici Nikole Čupića*, I, Beograd 1877, str. 310-347.

[21] Francesco Dall’Ongaro, „Yella, la fidanza del Montenegro“, *La Ricamatrice*, XI/1858, br. 22, str. 175-176; br. 23, str. 179-181; br. 24, str. 189-192. – Up. „Dal Ongarova mistifikacija“ (str. 95-110) sa prevodom priče „Jela, crnogorska djevojka“ (str. 205-245) u: Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst*.

[22] Rasvjetljavanjem same predstave i identiteta balerine koja je očarala “cetinjskog pustinjaka” detaljnije se bavio Stjepo I. Kastrapeli u navedenom radu. - Up. i Vesna Kilibarda, nav. djelo, str. 20-22.

su nesrazmjerni i dugotrajni gnjev Nikole Tomazea (1802-1874) prema crnogorskom vladici, s kojim se ovaj italijanski pjesnik, pripovjedač i filolog upoznao na brodu, putujući od Šibenika prema Trstu, upravo u januaru 1844. godine. Njihovo poznanstvo nastavilo se prepiskom i srdačnim odnosom u proljeće 1847., kada je Tomazeo Njegošu pomagao u prikupljanju građe u mletačkom Državnom arhivu, a vladika posjećivao Tomazea u njegovom skromnom stanu u Veneciji.[23] Kad je u Austriji 1848. godine buknula revolucija i Tomazeo se našao na čelu novouspostavljene Republike u Veneciji, došlo je između njih do političkog sukoba i otvorenog neprijateljstva.[24] Od tada će Tomazeo za Njegoša, čak i poslije vladičine smrti, različitim povodima i u raznim djelima, imati samo neopravdano ružne, grube i klevetničke riječi. Optuživaće ga, između ostalog, da „pjevajući o jednoj plesačici italijanskog pozorišta, vrijeđa ruski dvor koji ga izdržava".[25] Ili, u drugom spisu, da „u Veneciji, Trstu i Beču odlaže vladičansku mantiju i ratnički nož da bi opjevao jednu plesačicu".[26]

Po povratku iz Beča, Njegoš je iz Trsta, prije nego što se zaputio u Crnu Goru, krajem marta prvi put posjetio Veneciju, zadržavši se u njoj četiri dana.[27] Prema riječima dopisnika „Srpskih novina", crnogorski vladika želio je „da vidi onaj retki grad i šta je u njemu važno i znamenito", a „žao mu je bilo, što mu vreme dopuštalo nije, da bolje pregleda ono što je sad tek kao mimogred pregledati mogao".[28] Autentično svjedočanstvo o Njegoševim interesovanjima i utiscima iz ovog, kao i kasnijih boravaka u gradu na lagunama, sačuvano je u njegovoj *Bilježnici*, u koju je unio različite podatke italijanske inspiracije, vezane i za druge krajeve Italije koje je posjetio, mada za Veneciju najviše.[29] U *Bilježnici*, u kojoj je identifikovano nekoliko tematskih jezgara, izdvajaju se Njegoševi putni utisci, uglavnom vezani za Italiju, i to upravo za njegove posjete Veneciji.[30] U ovom gradu je, pominje se, baš prilikom ove prve posjete, moguće, bilježnicu i nabavio.[31] Pored zapisa neposrednih utisaka, pretočenih u putopisne fragmente, Njegoš je u tematskom bloku italijanske inspiracije u *Bilježnici* zapisao i razne druge misli i podatke koji se odnose na Veneciju, ali i na nekadašnju Mletačku republiku, kao i na druge italijanske gradove koje je posjetio i kroz koje je prolazio.[32] Najveći dio, oko dvije trećine Njegoševih zapisa itali-

[23] Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Knjigopečatnja A. Paevića, Novi Sad 1882, str. 134.

[24] Up. Vesna Kilibarda, „Prilog proučavanju odnosa Njegoše i Tomazea", *Istorijski zapisi*, LXXV/2002, br. 1-2, str. 81-91.

[25] U članku „Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Jonie e la Dalmazia", napisanom 1850. godine i objavljenom u knjizi *Storia civile nella leteraria*. *Studii di N. Tommaseo*, Roma-Torino-Firenze 1872, str. 431.

[26] U članku „Milan e il Montenegro", napisanom 1853. godine i objavljenom u knjizi *Il secondo esilio. Scritti di Niccolò Tommaseo concernenti le cose d'Italia e d'Europa dal 1849 in poi*, Sanvito, Milano 1862, t. I, str. 241-245.

[27] U Trstu je Njegoš marta 1844. godine ispjevao i pjesmu *Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda*. Pjesma se tematski ne uključuje u sastave italijanske inspiracije, a poznata je i pod naslovom *Filozof, astonom i poeta*, koji joj je dao Milan Rešetar u prvom kritičkom izdanju Njegoševih pjesama (SKZ, Beograd 1912). - Up. Bilješke Radovana Lalića u: *Celokupna dela*, knjiga prva, *Pesme*, str. 260.

[28] Dr Ljubomir Durković-Jakšić, *Srpska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833-1851)*, SAN, Istorijski institut, knj. 3, Beograd 1951, str. 125.

[29] Princeza Ksenija Petrović, kći crnogorskog kralja Nikole I, predala je 1956. godine u Parizu Njegoševu bilježnicu kao poklon dr Peru Šoću, a ovaj je odmah ustupio Državnom muzeju Crne Gore. Iste godine na Cetinju su, u izdanju Istorijskog instituta, objavljeni faksimil i transkribovani prepis ovih Njegoševih zabilježaka. U *Bilježnicu* koja sadrži veoma raznorodan materijal Njegoš je unio adrese pojedinih ličnosti, spisak svojih dužnika, dnevni program ishrane, koncepte raznih pisama, kao i različite podatke iz istorije, etnografije, mitologije, geografije, astronomije i drugih oblasti, preuzimane iz raznih izvora, većinom francuskih i ruskih. - Up. Jevto Milović, „Njegoševa Bilježnica", u: *Staze ka Njegošu*, Univerzitetska riječ, Titograd 1983, str. 341-345.

[30] Alojz Šmaus, „O Njegoševoj *Bilježnici*", u: *Studije o Njegošu*, CID, Podgorica 2000, str. 195-203 (preštampano iz *Glasnika Etnografskog muzeja*, knj. III, Cetinje 1963, str. 29-36).

[31] Jelena Šaulić, „O Njegoševoj beležnici", *Letopis Matice srpske*, 380. Novi Sad 1957, 2, str. 139-146. – Jevto Milović datira nabavku bilježnice nekoliko godina ranije, pretpostavljajući da je Njegoš francuske stihove Lamartina i Igoa zapisivao u vrijeme boravka na Cetinju njegovog učitelja fancuskog jezika Antida Žoma, od januara 1838. do jula 1839. godine. („Boravak Antida i Franciske Žom u Crnoj Gori", u: *Staze ka Njegošu*, str. 36).

[32] Svi Njegoševi zapisi koji se odnose na Italiju skoncentrisani su, prema faksimilu, na posljednjih dvadesetak od ukupno 129 ispisanih nepaginiranih strana njegove *Bilježnice*. - Uporedi transkribovani dio izdanja Njegoševe *Bilježnice*: str. 163, 187-189 i 191-194.

janske inspiracije, odnosi se na Veneciju, bilo da se radi o putopisnim fragmentima i podacima vezanim za znamenitosti koje je neposredno razgledao ili o tzv. „književnom“ znanju, to jest zabilješkama preuzetim iz različitih štampanih izvora.

Smjestivši se sa svojom pratnjom u hotelu *Leone bianco* na Velikom kanalu, Njegoš je tokom ove, iako kratkotrajne, prve posjete, obilazeći grad gondolom u pratnji sina ruskog konzula, nastojao da što bolje upozna znamenitosti Venecije, a posebno njenu istoriju.[33] Prema zapisima iz *Bilježnice*, koracima je premjeravao crkvu Svetoga Marka i peo se na njen zvonik, upisujući podatke o tome koliko dugo je građena i kad je završena. Koracima je premjerio i *Ponte di Rialto*, zapisujući njegovu dužinu i širinu, dok mu je *Ponte dei Sospiri* izgledao „podoban prevozu čerez Aheron“. U *Bilježnicu* je unio i podatak o ukupnom broju ostrva (130) i mostova (306) u Veneciji. U ovoj Njegoševoj sklonosti ka mjerenju i premjeravanju Olga Stuparević nalazi „nešto od romantičarski naivne zanesenosti fizičkim veličinama“.[34] Crnogorski vladika silazio je i u drevne tamnice ispod duždeve palate (tzv. *pozzi*) i s njihovih zidova prepisivao zapise na italijanskom jeziku koje su ostavili nekadašnji sužnji.[35] Izlazio je na balkon sa koga je Napoleon posmatrao „trku gondulah“ i sam uživajući u pogledu na more i na trg *degli Schiavoni*. Uz pomen savremenog venecijanskog slikara N. Skjavonija, čiju je kuću takođe posjetio, Njegoš je u *Bilježnicu* unio podatak da su njegov sin i unuka, takođe slikari, zajedno s njim „tvorci nimfah“ koje su mu se, očito, veoma dopale, o čemu svjedoči i opaska u kojoj kaže: „No je bijeda što samo na kartinama i pod njih krov obitavaju“.[36]

Među Njegoševim zapisima u *Bilježnici* najupečatljiviji su ipak kratki odlomci nadahnute putopisne proze, u kojoj je do izražaja došla njegova moćna vizuelna uobrazilja i njegova bogata jezička metaforika. Možda začuđujuće, ali Njegoševa slika Venecije je mračna, njegovo viđenje pomalo i prezrivo:

„14 ga marta 1844 god[ine].[37] Pojaviše se zvonici mletački kako giganti gazeći po moru. (Pletenica od dima i pletenica od parohodni kolah, preko mora, prva crna i žalostna, a posljednja srebrna (vesela, kipeća)[38] ... Venecija se vidi sa zvonika svet[og] Marka kao gomila crnih klijetakah, izbačenih burom u morske lužine; odande čovjek vidi kakvu je žalostnu kabanicu oblačila[39] ... Kuće venec[ijanske] ne imaju domaćih (gazdah), nego su iz njih utekli, a ostale kuće puste, te se ruše i padaju. Gondule, kao traurni grobovi. Smiješna vkusa! Mletke su kao da ih je volkan svojim dihanjijem zapahnuo.“[40]

Slijedi ne manje turobna slika duždeve palate:

„Moj ulazak u palatu i primječanije na statue i obraze od mramora: imper[ator] rim[ski] *Trajan* bez nosa, crnoga obraza; imper[ator] *Kaligula* leži žalostno pri zidu; grabljivi *Paris* ćuti zablenut u ćošak bez po nosa; *Jupiter* bez očih; *Minerva* s velikom kapom, mračnoga i naruženoga vida; opet imper[ator] *Trajan* bez očih; *Ulis* slomjenih nogah; *Trag*[*edija*] i *Komed*[*ija*], dvije statue, s vratah svet[og] Joan[a] od Akre, mračne i pokrite prašinom: *Trag*[*edija*] nosi glavu mrtvu obezobraženu u ruke; *Cibela*, slomjene krune; *Minerva* slomjene kape i naružena, predsjedateljstvuje ovom žalostnome sobraniju bogovah i polubogovah, u velikoj žalostnoj zali“.[41]

---

[33] Više o tome: Vesna Kilibarda, „Njegoš i Venecija“, *Venecija i slovenske književnosti*, SlovoSlavia, Beograd 2011, str. 289-302.

[34] Olga Stuparević, “Srpski putopis o Italiji”, u: *Uporedna istraživanja* I, Institut za književnost i umetnost, Beograd 1976, str. 111.

[35] *Non ti fidar d'alcuno, pensa e taci se finger vuoi dei spioni, insidie e laci, il pentirti, il pentirti nulla giova, ma ben del valor tuo fu vera prova. De chi me fida, guardami Iddio! De chi io me fido, me guarderò io*. – *Bilježnica*, str. 189.

[36] Jelena Šaulić ovim povodom zaključuje da je Njegoš „imao prilično izgrađeno merilo za ocenjivanje književnosti“ ali ne toliko i drugih umjetnosti. – Up. nav. rad, str. 141.

[37] Datum je po starom kalendaru (vidi fus-notu 6). - Jelena Šaulić u navedenom radu pretpostavlja da je upravo za ovaj datum vezan početak Njegoševog zapisivanja u *Bilježnici* (str. 140).

[38] *Njegoševa bilježnica*, str. 187.

[39] Isto, str. 188.

[40] Isto, str. 189.

[41] Isto, str. 188.

Kod Njegoša su ove skulpture i slike, očito, manje pobuđivale estetski doživljaj, a više misli o prolaznosti i „ničtožnosti ljudskoj“, kao što na drugim mjestima on više govori o visini i širini arhitektonskih spomenika nego o njihovoj ljepoti. Uočeno je kako je doživljaj Venecije, ne samo kod crnogorskog pjesnika, nego i kod nekih drugih južnoslovenskih romantičarskih pisaca, nadahnjivao oprečne osjećaje, od divljenja i zanosa do neobjašnjive melanholije i sjete.[42]

Njegoša je Venecija zanimala ne samo kao čuveni grad nego i kao nekad moćna država, po starinskom nazivu Mleci. U njegovim zabilješkama nalazi se podatak da je „115 duždah bilo svega u Mletkama“ i da je njina vlada ukinuta 1797 god[ine]“, a navedena su imena prvog i potonjeg dužda.[43] Zapazivši prilikom posjete Duždevoj palati da u nizu portreta duždeva nema Marina Faliera i da njegovo mjesto „crna zavjesa pokrijeva“, bilježi da su mu „odsjekli glavu 1354 (sic!) god[ine] na glavne ljetvice pred palatom, zato što je ovaj ohtio da uničtoži respubl[ičko] pravl[enije], drugi pak kažu da je bio žertva intrigah i laže“.[44] On notira i da „kad su salon gradili, trinaest su mjestah za portrete odviše napravili“, pa su ostala prazna.[45] Njegoševu pažnju privukle su i „mračne klijeti đe su davili i mučili prestupnike“ što, po njegovom sudu, Mlecima „slavu mrači“.[46]

Kratkotrajni Njegošev boravak u Veneciji u proljeće 1844. godine očito mu je poslužio i kao neposredna, mada ne i jedina inspiracija za prikaz mletačke civilizacije u čuvenoj epizodi o ’Drašku u Mlecima’ iz *Gorskog vijenca* (st. 1460-1690), dramskog spjeva završenog prije njegove druge posjete gradu na lagunama, do koje će doći 1847. godine. Prikaz Venecije u ovom Njegoševom djelu u saglasnosti je sa podacima i sudovima iz njegove *Bilježnice*, mada je tematski spektar ovdje mnogo širi. Dok okupljenim crnogorskim glavarima opisuje šta je tokom svog boravka u centru *Presvijetle republike* čuo i vidio, vojvoda Draško, kroz satirični dijalog koji s njima vodi, iskazuje gledanje Crnogoraca na Mlečane. Samim načinom prikazivanja i komentarima, njegovim i njegovih sagovornika, Njegoš suprotstavlja dva svijeta, dvije civilizacije, dva svjetonazora, zapadno-evropski i herojsko-patrijarhalni, mletački i crnogorski, uvijek na štetu prvog. U Draškovom prikazu Venecije nema ni trunke divljenja, samo čuđenje, čak zaprepašćenje. Slušaoci njegovo pripovijedanje primaju s rezervom, ono o čemu Draško govori njima je najvećim dijelom potpuno nepojmljivo i izgleda im kao puko „maštanije“. Nevjerica sušalaca i emotivne reakcije samog pripovjedača prate opis gradskog života u Veneciji, kako sirotinje tako i bogatih, pa i i samoga dužda, njihovog izgleda, načina odijevanja, načina ishrane, njihovog muzičkog ukusa, te objašnjenje mletačkoga pojma ljepote, časti i junaštva, kao i prikaz poražavajućih slika okovima vezanih nevoljnika u brodogradilištu i na galijama, sužnjeva u mračnim tamnicama i ukupne atmosfere straha i nesigurnosti koju diktiraju mletački „žbiri i špijuni“. Kao jednako nevjerovatnu, a uz to za Draška i njegove slušaoce i vrlo komičnu, dao je Njegoš sliku i one veselije strane mletačkoga života, poput zanimljivog doživljaja pozorišta, s prikazom ponašanja publike i maskiranih glumaca na sceni, kao i opis akrobate koji u Veneciji igra na konopcu, ili italijanskog mađioničara koga publika u Kotoru, po završetku njegove hipnotizerske tačke, umalo nije linčovala. Njegošev prikaz mletačke civilizacije u znaku je negativnog stereotipa, možda i nešto izraženijeg nego u prikazu otomanskog svijeta u istom djelu. Moralna dekadencija Venecije, posmatrana s Draškovog trona crnogorske moralne i svake druge superiornosti, stoji nasuprot shvatanju ljepote, pravde i humanosti tradicionalnog crnogorskog društva koje je, bez poznavanja normi zapadne civilizacije, definisalo etički obrazac tzv. „čojstva i junaštva“ klasične Crne Gore, po kome je vrhunski nedostojnim smatrano ne samo gaženje ličnog dostojanstva čovjeka kroz fizičko mučenje osuđenika ili ponižavanje osumnjičenih i uhapšenih, nego i nepoštovanje date riječi.[47] Epizoda o Drašku u Mlecima jedan je od onih ne tako čestih primjera koji podupiru tezu da se „omalovažavajući stereotipi [...] ne rađaju samo na Zapadu da bi se okomili na Balkan, nego [...] mogu da se zametnu i na ovoj drugoj strani, da bi uzeli na nišan Zapad“.[48]

[42] Mirko Deanović, „Mleci u hrvatskoj i srpskoj književnosti“, *Filologija* 2, Zagreb 1959, str. 126.

[43] *Njegoševa bilježnica*, str. 187.

[44] Isto. – Marin Falier (1275-1355) bio je pedeset peti mletački dužd, pogubljen 1355. a ne 1345., kako stoji u *Bilježnici*.

[45] Isto, str. 188.

[46] Isto.

[47] Up. Slobodan Tomović, *Komentar Gorskog vijenca*, Univerzitetska riječ, Nikšić 1986, sr. 219-243.

[48] Ivan Čolović, “Balkanistički diskurs i njegovi kritičari”, http://www.republika.co.rs/490-491/ .

Negativnu sliku Mletačke republike, s kojom su Crnogorci vjekovima živjeli u najbližem susjedstvu, Njegoš je razvio i u nekim svojim prije *Gorskog vijenca* napisanim djelima. Tako u *Ogledalu srpskom*, koje je uredio 1845. a štampao u Beogradu 1846. godine, a u kome su najvećim dijelom sabrane pjesme koje opjevaju glavne crnogorske bojeve od 1702. godine pa do njegovoga vremena, uz pjesmu *Ćuprilić vezir* (VIII), insistirajući na „lacmanstvu" i „nevjeri", ukorijenjenim u crnogorskom poimanju Mlečana, Njegoš u jednom od svojih „primječanija" (14) uz zbirku objašnjava:

„ ... Do 1714. god. Venecijani su i Crnogorci živjeli u soglasiju [...] nego od 1714. god., u koju je Ćuprilić vezir prešao preko Crne Gore, koje su mu dali Venecijani 600 dušah crnogorskijeh, sve ženah i lude đece, koja su bila pod zaštitu njegovu utekla od Turakah, te su Turci svu mušku đecu isklali, i koje je od mjeseca bilo, a ženske u ropstvo odveli. – Posljed ovog sramotnog i beščoječnog postupka venecijanskoga, Crnogorci su i Venecijani gotovo u neprekidnome ratu živili ...".[49]

Uz pjesmu *Šćepan Mali* (XXIV) iz iste antologije, u kojoj se govori kako su se Mlečani 1768. godine udružili s Turcima da bi sa svih strana udarili na Crnu Goru i uhvatili ovoga samozvanca koji se predstavljao kao ruski car Petar III, u svom „primječaniju" (9) Njegoš bilježi: „ ... Ovo je bio najstrašniji boj za Crnogorce, jere su se s jedne strane sa Turcima borili, koje su tri vezira predvodili, a s druge strane sa Mlečićima ...".[50]

Mletke i mletačkog dužda u kontekstu Ćuprilićevog pohoda 1714. i udruženog tursko-mletačkog napada na Crnu Goru 1768. godine Njegoš je spominjao i u svojim najranijim pjesničkim ostvarenjima, epskim spjevovima *Glas kamenštaka* (1833) i *Svobodijada* (1835), koji nijesu objavljeni za njegova života, a u kojima je i te događaje opjevao. Tako u drugoj pjesmi *Svobodijade*, govoreći o postupku mletačkih vlasti prema crnogorskim prebjeglicama u Boku Kotorsku 1714., Njegoš mletačkog dužda naziva „sramotnim" (st. 729), „beščovječnim" (st. 759) i „gnusnim" (st. 862), a pominje i „mletački dvor sramotni" (st. 772) i „krivosudnu Veneciju" (st. 897). U osmoj pjesmi, govoreći o savezništvu Mlečana i Turaka protiv Crnogoraca 1768., pominje se „nadmena" Venecija (st.117), „podli" (st.140) i „besčasni" (st. 440) mletački dvor, „sramotni" (st. 701) i „stidni" (st. 1124) mletački dužd. I u *Glasu kamenštaka* ima riječi o „nedostojnom" (st. 563) i „nevjernom" (st.1067) mletačkom duždu.[51] O događaju iz 1768. godine biće ponovo riječi i u djelu *Lažni car Šćepan Mali*, napisanom poslije Njegoševe sljedeće posjete Veneciji.

Do drugog boravka crnogorskog vladike u Veneciji došlo je u kasnu zimu 1847. godine, prilikom njegovog povratka sa sljedećeg putovanja u Beč, kuda se zaputio još oktobra 1846. godine, noseći sa sobom i rukopis *Gorskog vijenca*, da ga tamo, u Jermenskom manastiru, preda u štampu. U *Bilježnici*, čija je hronologija ispreturana a pojedinačni zapisi većinom nijesu datirani, nije moguće sasvim pouzdano

[49] *Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga peta, *Ogledalo srpsko*, Prosveta-Obod, Beograd 1984 (XIV izdanje), str. 481-482. – Pjesmu *Ćuprilić vezir* Njegoš je za *Ogledalo* uzeo iz *Pjevanije* Sima Milutinovića Sarajlije, a pripisuje se njegovom prethodniku, mitropolitu Petru I Petroviću. S obzirom da stihovi nijesu izvorno Njegoševi, ovdje ih citiramo jer se na njih odnosi njegovo „primječanije": „ ...Što l' u gore pobjeći ne moglo, / to pobježe u Boku Kotorsku / u državu dužda od Mletakah / imajući tvrdu uzdanicu / da ih Turkom nigda predat neće [...] dužd za njima Turke napuštio / po svoj Boki i svemu Primorju / pohvataše malo i veliko; / što l' u ropstvo voditi ne hćeše, / isjekoše malo i golemo ..." (Up. nav. izdanje, str. 58). Njegoševe fikcionalne slike nerijetko su pretpostavljane istorijskim činjenicama, prije svega tzv. „istraga poturica". U jedinim postojećim komentarima *Ogledala srpskog*, koje je za citirano izdanje *Celokupnih dela* sačinio Novak Kilibarda, uz pjesmu o pohodu Numan paše Ćuprilića na Crnu Goru navodi se kako su turski odredi povrijedili mletačku teritoriju i stigli do Dobrote kraj Kotora, ali da prebjeglice iz Crne Gore ipak nijesu predate Turcima. Štaviše, saosjećajući patnje Crnogoraca, narod Boke ih je krio što je bolje mogao. – Up. *Objašnjenja* uz *Ogledalo srpsko*, str. 503-504.

[50] *Ogledalo srpsko*, str. 480.

[51] Ovaj nepovrato izgubljeni Njegošev spjev do naučne javnosti dospio je u rukopisu italijanske verzije (*Voce di un abitatore delle rupi*). Po nalogu dalmatinskog guvernera V. F. Fon Lilienberga preveo ga je 1833. godine, ne poznajući mnogo ni Crnu Goru ni Njegošev jezik, Petar Sentić (1808-1873), službenik dubrovačkog okružnog poglavarstva. Bečka cenzura ipak nije odobrila štampanje *Glasa kamenštaka* a Njegoš ga je nedugo zatim preradio u obimniju *Svobodijadu*. Rukopis Sentićevog prevoda, sačuvan u Državnom arhivu u Zadru, objavio je Petar Kolendić ("Njegošev *Glas kamenštaka* u talijanskom prevodu Petra Sentića", *Spomenik SKA*, XCIC, drugi razred (7), Beograd 1941, str. 3-49). Prevod italijanske verzije za izdanje u Njegoševim *Celokupnim delima* sačinio je Frano Nakić Vojnović (knjiga druga, Prosvjeta-Obod-Svjetlost, Beograd 1967).

razlikovati Njegoševe zapise o Veneciji iz prvog (1844) i drugog boravka (1847), mada neka rješenja nameće širi kontekst. Prilikom prve posjete Njegoš je uglavnom bio posvećen razgledanju grada, pa otuda putopisni odlomci i ostali razni podaci koji se mogu prepoznati u prikazu Mletaka u *Gorskom vijencu*. Prilikom druge, mnogo duže posjete Veneciji, u trajanju od oko dvadeset i pet dana, tokom februara i marta 1847. godine, Njegoša su najviše zanimali spisi i dokumenti iz mletačkog Državnog arhiva u kojima se govorilo o vezama Ruske carevine i Venecije, o događajima i ličnostima iz crnogorske prošlosti (naročito o Šćepanu Malom), kao i o drugim stvarima koje su upućivale na ideju *jugoslovenstva*. Otuda u *Bilježnici*, vjerovatno, i podaci o mletačkom arhivu, za koji Njegoš bilježi da je smješten u crkvi Santa Maria dei Frari, notirajući da „broji do 300 salah u kojima ima komadah papira 10.562.115, bez mnogobrojnijeh svezakah".[52] O radu u arhivu Njegoš je nekoliko podataka ostavio i u predgovoru svog djela *Lažni car Šćepan Mali*, a zanimljivo svjedočanstvo o ovom Njegoševom boravku u Veneciji zabilježio je Milorad Medaković, njegov tadašnji sekretar, koji ga je na ovom putu i pratio. U svojoj knjizi o Njegošu on navodi da se vladika po dolasku samo nakratko zadržao u gostionici *Daniele* prije nego što je, uz pomoć jednog zemljaka, našao stan u kome je tih dvadesetak dana u Veneciji boravio.[53]

Lažnog cara Šćepana Malog Njegoš je, kako navodi u predgovoru, napisao nakon povratka iz Venecije, to jest iste 1847. godine, koristeći se dokumentima prepisanim u mletačkom Državnom arhivu, ali i pričom o ovome samozvancu, sačuvanom u kolektivnom pamćenju Crnogoraca.[54] Na postupak Mlečana tokom pohoda Numan-paše Ćuprilića iz 1714. godine vratio se u dvanaestom „javleniju" trećeg „dejstvija" ove drame (III, 12, st. 551-570), uz ponovni opis sramotnog postupka prema crnogorskim prebjeglicama u Boku, spočitavajući Mlečanima, ne samo ovim povodom nego i uopšte, „ćud lisičju a zečevo srce" (st. 801), „opačilo [...] vazdakanje" (st. 813) i „podmuklu podlost duše" (st. 814). Mletačku pragmatičnu politiku i poslovičnu diplomatsku umješnost u cilju zaštite isključivo vlastitih interesa, crnogorski gorštak je, sa stanovišta svoje herojske etike, pretvorio u stereotipnu predstavu mletačkog velikog lukavstva i pomanjkanja hrabrosti u odnosu na Turke.

Na svom posljednjem putovanju u svijet Njegoš se u Veneciji ponovo našao decembra 1850., na putu za Napulj, grad u kome je ostao do proljeća sljedeće godine, nadajući se da će blaga mediteranska klima blagotvorno djelovati na njegovu grudnu bolest. Iz Venecije, „na Božić latinski", tj. 25. decembra, on piše pismo Vuku Karadžiću, obavještavajući ga kako je od Beča, preko Ljubljane, stigao do Trsta, pa odatle nastavio do Mletaka, ovoga puta ne brodom nego „suhim", tj. u kočiji. Vrijeme usput bilo je vrlo hladno, takvo, opisuje Njegoš, „da mećava oči izvadi, ni pomagaj kola ni haljine, no drhti te drhti besprestano".[55] Tek spustivši se u dolinu rijeke Soče gdje, kako primjećuje, i u sred zime „svud pitome ruže pod vedrim nebom cvjetaju", vladika i njegova pratnja mogli su poskidati sa sebe „sve haljine" u koje su se od velike hladnoće bili umotali. Ipak, iako već ozbiljno narušenoga zdravlja, Njegoš ne krije da mu je milo što je taj „divni komad zemlje vidio", posebno ravnicu od rijeke Pjave prema Veneciji, po kojoj su rasuti ljetnjikovci venecijanskih patricija. „Ovo je jedan pljenitelni vid", oduševljava se Njegoš, stigavši poslije dvadeset i osam sati putovanja u grad i smjestivši se s pratnjom u hotelu *Imperatore d'Austria* na Velikom kanalu koji upoređuje s Nevskim prospektom u Petrogradu. Crnogorski vladika, kome se bolest iz dana u dan pogoršavala, ovoga puta u Veneciji ne izlazi vani, povlači se u svoju „velikoljepnu i bogatu kvartiru", sačinjenu od dvije male i jedne velike sobe, podrobno je opisujući u ovom nesvakidašnjem primjeru epistolarne putopisne proze. Skoro čitavo pismo Vuku posvećeno je minucioznom opisu soba, balkona, oslikanih zidova i svodova, zavjesa, podnih prostirki i različitoga pokućstva, ogledala, slika, časovnika, vaza, svijećnjaka, klavira, stolica, fotelja, kanabea, malih i velikih stolova. Njegoš saopštava Vuku i kako „ova divna kvartijera" staje „napola manje" nego hotel u kome je prethodno boravio u Beču. U pismu ga obavještava da je „sa zdravljem dosta dobro" ali da mu „jeka od velikijeh zvona" u Veneciji, koja „jednako tutnji dan i noć", ne da da pisanje nastavi. Samo u jednom kraćem pasusu pri

[52] *Njegoševa bilježnica*, str. 191.

[53] Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Knjigopečatnja A. Paevića, Novi Sad 1882, str. 132.

[54] Petar Petrović Njegoš, *Šćepan Mali- Proza - Prevodi*, u: *Celokupna dela*, knjiga četvrta, Beograd 1967, str. 9-201.

[55] Petar Petrović Njegoš, *Izabrana pisma*, *Celokupna dela*, knjiga šesta, str. 198-201.

kraju pisma Njegoš se osvrće na nekad moćnu gospodaricu Mediterana riječima: „Divne Mletke, ali su bogme u rđavoj koži, grdno su se po njima posukale prnje i jačine, a grdna sprdnja biva kad Turčin ali Lacman oprnja“.

Ovo pismo pripada manjoj skupini Njegoševih pisama upućenih prijateljima ili poštovaocima, u kojima je, za razliku od službenih, koja je često samo potpisivao, bio mnogo neposredniji i otvoreniji, govorio o sebi, iznosio svoje utiske i doživljaje sa putovanja, pretresao pitanja ljudske sudbine ili književnoga stvaranja.[56] U tome je njihov najveći značaj, jer Njegošu ni položaj ni vaspitanje nijesu dozvoljavali da se pretjerano ispovijeda. Kad bi se sudilo po njegovoj prepisci, kako uočava Ivo Andrić, moglo bi se zaključiti da Njegoš „nije ni imao ličnoga života“, jer se on sam u svojim pismima, a sačuvano ih je preko hiljadu i sedam stotina, ne vidi, „nego tu i tamo nazire“, s obzirom da je svoj život „potpuno poistovetio sa zajednicom u kojoj je rođen i u kojoj je radio i umro“.[57] Njegoševa pisma, osim što svjedoče o njegovom vremenu, o njegovom liku državnika i pjesnika, kao i o njegovoj privatnoj ličnosti, to jest o njegovom temperamentu, ukusu i znanju, velikim dijelom su i spisi od književne vrijednosti. To jasno pokazuje i pismo koje je Njegoš 31. januara 1851. godine iz Napulja uputio svom tršćanskom prijatelju Dimitriju Vladisavljeviću, svega nekoliko dana po dolasku u ovaj južnoitalijanski grad.[58]

Na početku pisma vladika, koga je, po riječima Isidore Sekulić, „proganjao nemir putovanja i saznavanja“,[59] izriče pohvalu putovanju uopšte: „Ja se sit naputovah [...] Ko ne putuje taj ne živi, taj ne znade što je svijet.“ A kako je svijet, po Njegošu, „knjiga otvorena“, putovanje je način da putnik upozna nove zemlje i nove kulture. Tako on sada otkriva Italiju, „zemlju klasičesku“ nad kojom „ [se] blagosloveno, lijepo i blagodatno nebo širi i smije“, u kojoj „ [je] jogunasta priroda u svojoj divoti, u svojoj prelesti vječno okrunjena i vesela“. Poduže pismo sačinjeno je iz nekoliko cjelina, a dvije su izrazito putopisnog karaktera. U njima su zabilježeni Njegoševi utisci iz Rima i iz Napulja.

Šest dana je Njegoš ovoga prvoga puta u Rimu boravio, ili kako sam kaže: „ Pravije reći, šest danah sam trčao po Rimu“. Obilazio je znamenitosti koje su mu bile dostupne u svako doba dana i pokazivane „s vnimanijem i s dobrom voljom“, zahvaljujući nalogu rimskoga pape, s kojim se nije susreo, navodno zbog nedostatka vremena potrošenog na razgledanje grada. „Ako me pitate što sam vidio, molim da me pitate što nijesam vidio“, ispovijeda se Njegoš Vladisavljeviću, ističući kako je „veliki materijal u glavi skupio“ i njime „ispunio sve klijeti moždane“. Evo njegovoga opisa:

„Tu su spomenici stare Azije, Evrope i Afrike svakostruki; tu su veličestvene razvaline banjah, dvorovah i sadovah imperatorskijeh; tu su *fori* rimski; tu su razvaline jazičeskijeh kapištah; tu su kolone, obelisci, fontani s različnijema čudesnijema figurama; tu su statue, figure, bogovi, polubogovi, boginje, vile, carevi, upravitelji različiti, filozofi i junaci vještinom ljudskom iz mramora stvoreni; tu su mramorni i granitni veličestveni vazovi iz imper[atorskih] banjah; tu su urne i grobnice Avgustove i Konstantina V[elikoga] od mramora i istočnoga alabastra; tu su trijumfalna vrata, cirki, piramide i neimovjerni vodovodi; tu se vise hramovi hristijanstva na kolonama okupljnijema od razure velikoga Rima.“

Pravdajući se što uopšte opisuje nadaleko poznati vječni grad, Njegoš ipak ističe pravo da „sa svoje točke stvari gleda“, izdvajajući tri znamenitosti koje su na njega ostavile najsnažniji utisak. Jedna je Koloseum, najveći amfiteatar antičkoga Rima, o kome u svojoj *Bilježnici* zapisuje kako se u vrijeme praznika „viđalo [...] đe padnu po pet hiljadah divljih zvjerova i veliko čislo mačebojacah“ i u koji je „moglo stati više od stotine hiljadah dušah i sjeđeti, zaklonjeni platnom od sunca i vremena“.[60] Druga znamenitost je hram svetoga Petra, najveća hrišćanska crkva, o kojoj u *Bilježnici* daje podatke o dimen-

[56] N. Banašević, V. Latković, „Beleška“, u: Petar Petrović Njegoš, *Celokupna dela*, knjiga šesta, *Izabrana pisma*, str. 213-215.

[57] Ivo Andrić, „Trenuci nad Njegoševom prepiskom“, u: Petar II Petrović Njegoš, *Izabrana pisma*, Grafički zavod, Titograd 1967, str. 7-8.

[58] Petar Petrović Njegoš, *Celokupna dela*, knjiga šesta, *Izabrana pisma*, str. 202-206.

[59] Isidora Sekulić, nav. djelo, str. 337.

[60] *Njegoševa bilježnica*, str. 192.

zijama i o tome kad je i koliko dugo građena.[61] Na prvom mjestu ove liste, Njegoš stavlja Rafaelovu sliku *Preobraženje*. U pismu on sam kaže: „Na vrhu svega rečenoga materijala stoji mi Koloseo i hram svet. Petra, a više svega mi stoji i sjaje kartina Rafaelova *Preobraženije*: kao prelesna Danica veselim licem osvetljava grdne i mračne klisure strašnim gromovima izdrobljene.“ Ovaj Njegošev izbor potvrdio je i Ljubomir Nenadović koji u *Pismima iz Italije* kaže: „Nigda ne možemo proći pored Petrove crkve ili pored Koloseuma, a da se ne zaustavimo i da ih ne gledamo; nigda ne možemo proći pored Vatikana, a da ne svratimo i *Preobraženje*, tu poslednju i najsavršeniju Rafaelovu sliku, ne vidimo“ (pismo XIII).[62] O Njegoševoj fasciniranosti Rafaelovom slikom Nenadović bilježi i sljedeće:

„Vladika se najduže zadržavao u galeriji slika, i to gledeći *Preobraženje* (Transfiguraciju), prekrasnu sliku od Rafaela [...] Hristos je celokupan u prirodnoj veličini predstavljen. U njegovom licu, koje je sama dobrota, izražene su sve vrline [...] Vladika je seo na stolicu i trideset minuta gledao neprestano u božanstveno lice Hristovo. U celoj mu Italiji ništa slađe nije bilo gledati od ove slike. „Zaista“, reče pri polasku, „kad bi ova Hristova slika mogla progovoriti, prve bi joj riječi bile: Ne činite drugima ono što sami sebi ne želite. Vjera bez dobrih djela mrtva je.“ (pismo XI).[63]

„Veličestveni Rim“ pobudio je kod Njegoša protivurječna osjećanja, pa se u pismu Vladisavljeviću preslišava, nemoćan da razluči da li je pred tom „grobnicom veličija svijetskoga“ bio više ushićen ili ožalošćen. „Razvaline velikoga Rima“, podsjećanjem na neumitni protok vremena i prolaznost svega ljudskog, na njega su u prvom redu ipak ostavile „strašno i žalostno vpečatlenije“.

Drugi putopisni dio pisma opisuje utisak koji je na Njegoša ostavila „divna Napula“. Počinje prepoznajući božje prisustvo u savršenstvu jedinstvene prirode koje mu se ukazalo u pogledu na napuljski zaliv: „Doista Bog je sve stvorio, što sam dosad vidio šaleći se, ali kada je mjesto stvorio na kom je Napula sagrađena, doista je malo razmislio kako će ga stvoriti.“ Ističe da je „mjestopoloženije“ ovoga grada „očarateljno“, a „kvodlibet [...] napulitanski jedinstven pod nebom“. Evo i njegovoga opisa Napulja:

„U njemu je divno more okićeno paraplovima i svakorukim lađama, u njemu su divni uvršćeni palaci i vječno zeleni i cvjetajući sadovi, u njemu su divna kola s velikoljepnim uresom, u njemu su konji od svake odabrane vrste, u njemu se jedna magarad pod tualetom ponose, a druga pod teškijem teretom stenju; u njemu su prosti konji, goveda i paščad, u njemu su stada kozah na svakoju počekalicu; u njemu su prvoklasne dame i kavaljeri evropejski.“

Već prvih dana boravka u gradu Njegošu nijesu promakle dvije krajnosti napuljske, a to su „luks i uboština“, sjaj i bijeda, jedno pored drugog: „To sve ujedno ide, svakoje svojim putom, jedno drugome ne smeta“. Da je Napulj na Njegoša ostavio zaista snažan utisak potvrđuje nam i Franjo Karara, istoričar, arheolog i sakupljač dalmatinskih narodnih pjesama, zabilježivši utiske iz razgovora koji je s već teško bolesnim Njegošem vodio jula 1851. godine u Hicingu, u blizini Beča:

„Bio je izobličen. Duga crna kosa i crna brada, naglašavajući obrise voštanog izmršavjelog lica, isticali su njegovo bljedilo; oči su mu bile mutne i bez sjaja, glas promukao, disanje naporno; sjedeći, sam je sebi bio težak. [...] Po pogledu, po načinu govora, prepoznavali smo iznurenog bolesnika; ali kad započe da priča o Napulju, gdje je proveo posljednju zimu radi zdravstvenoga oporavka, i da opisuje njegov čarobni položaj, ljekovite i mirisne povjetarce, krasni nebeski safir, njegov glas zvučao je snažnije, obrazi su mu se žarili, duša, neobuzdana, činilo se da se oslobađa okova njegovoga bolesnoga tijela.“ [64]

Njegoš u pismu Vladisavljeviću piše i da je u Napulju „svud prijatno susretan i dobro viđen“. Ipak, s čuđenjem ističe da, iako je Crna Gora od istoka najbliži susjed s Južnom Italijom: „Ljubopitstvo

[61] Isto, str. 191.

[62] Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Italije*, Nova škola, Beograd 2006, str. 57.

[63] Isto, str. 52. Njegoš je u *Bilježnici* upravo o ovom slikaru upisao pogrešan podatak, (npr. kako je “samo 14 godinah živio”). Moguće da je u pitanju njegova slučajna greška, jer je godine rođenja i smri italijanskog slikara na istom mjestu tačno naveo (1483-1520). -Up. *Njegoševa bilježnica*, str. 192.

[64] Francesco Carrara, „Il Vladica del Montenegro, ritratto da’ suoi colloqui“, *Letture di famiglia*, I/1852, str. 58-61.

na sebe veliko obraćam, kao da sam mandarin nebesne imperije“. U završnim redovima, pored molbe Vladisavljeviću da pozdravi „dične naše Srbe trijestinske“, Njegoš otkriva da ga ipak muči „toska po rodine“, tj. nostalgija, završavajući pismo u blagom autoironičnom tonu kojim kao da se pomalo poistovjećuje s Draškom u Mlecima: „Pune su mi uši mlakavila i tuđinstva, pa se bojim nehotice da se ne prelijem u tuđem kalopu“. Pored napomene da mu se zdravstveno stanje svakim danom poboljšava, Njegoš saopštava tršćanskom prijatelju da je stihove koje mu uz ovo pismo šalje ispjevao upravo na kupoli crkve svetog Petra u Rimu, uz napomenu: „Ako Vam se dopadnu, pošaljite ih u koje hoćete novine da se pečataju“.[65] Ovaj hram ostavio je na Njegoša jak utisak i vladika ga je, prema zapisu Nenadovića, nekoliko puta ponovo posjetio i razgledao i dva mjeseca kasnije, prilikom svog drugog boravka u Rimu.[66]

U martu 1851. Njegoš je iz Napulja dva puta obišao Pompeju, rimski grad zatrpan vulkanskom lavom Vezuva u prvom vijeku naše ere. O tome izletu svjedoči Nenadović u svom putopisu iz Italije, navodeći da je, po već ustaljenom običaju, u čast crnogorskog vladike i u njegovom prisustvu otkopana jedna kuća u ovom gradu i u njoj otkrivena jedna od najljepših zidnih slika ispod koje će, za spomen, ostati zapisano Njegoševo ime i napis *Casa del principe del Montenegro* (pismo VII).[67] Po Nenadoviću, crnogorski vladika vratio se još jednom u Pompeju, da ponovo razgleda ovu sliku I da od naruči da mu neki slikar uradi kopiju koju je namjeravao da ponese sa sobom (pismo VIII).[68] Ovim povodom Njegoš je napisao i jednu pjesmu, *Polazak Pompeja*, u kojoj daje upečatljivu viziju erupcije Vezuva i propasti pet drevnih rimskih gradova, pozdravlja razurenu Pompeju i osvrće se na čin otkopavanja pompejske kuće u njegovom prisustvu.[69] Uz pojedine stihove pjesme, u neobično opširnim napomenama, dao je i neka dodatna objašnjenja. O samom događaju zapisao je sljedeće:

„Grad Pompeji bio je na moru, ali koje je čudo vara i pepela iz Vezuvija izrinulo, napuni more, te su danas razvaline Pompejeve oko po sahata od mora daleko. Jednaka je sudbina u isti mah postigla pet gradovah: Pompeje, Herkulan, Stabiju, Oplont i Retinu [...] Ovoga je čuda toliko izavrelo, tako da je nasap nad razvalinama Pompejevim debeo dva, tri i više sažnja, a daleko je Pompeji od kratera (ždrijela) Vezuvijeva okolo sahat i po.“[70]

O iskopavanju pompejske kuće zabilježio je ove redove:

„Njegovo veličanstvo Ferdinand II, kralj od obje Sicilije, blagoizvolio je da se jedne kuće u Pompeju otkritije učini u mome prisustviju, i tako 20 i nekoliko rabotnikah rabotali su nekoliko dana. 4. marta u mome prisustviju rabota se dokonči i kuća se otkrije (kućište) okolo 15 lakatah duga, 7-8 lakatah široka, toliko visoka. Njene su stijene lijepo klakom namazane, crveom i zelenom bojom pokrašene. Tri je glavne kartine (*in fresco*) ukrašavaju (bez manjijeh), a četvrta je na četvrtu stranu zbrisana vremenom ...“[71]

I na jugu Italije, kao ranije u Veneciji, Njegoš je bio sklon da pred kulturno-istorijskim spomenicima daleke i slavne prošlosti razmišlja prvenstveno o ništavnosti i prolaznosti čovjekovoj i svega ljudskog. U pismu Vladisavljeviću on to ovako kaže: „Vrijeme je silno, strašne zube ima, ono je stravilo i svemogućem nebu a kamoli kukavnoj zemlji, đe se sve lako krši, đe sve na slabome temelju stoji“. U pjesmi o Pompeji, pjevajući o „ljudskom stradaniju“, o zlim

[65] Riječ je o pjesmi *Radi čovjek sve što radit može*, objavljenoj u *Srpskim novinama* (1851, br. 23, str. 90) u Beogradu još za Njegoševa života, pod naslovom *Rim 1. jan 1851. Upisato na kupoli sv. Petra*. - *Celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, knjiga prva , *Pesme*, str. 222-223; *Objašnjenja*, str. 394.

[66] Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Italije*, str. 51.

[67] Isto, str. 40.

[68] Isto, str. 41.

[69] *Celokupna dela*, knjiga prva, *Pesme*, str. 225-229; *Objašnjenja*, str. 395-402. - Prvih 65 stihova pjesme objavljeno je aprila iste godine u zemunskoj *Vojvođanci* (1851, br. 84) koju je tada uređivao Milorad Medaković, dok je pjesma u cjelini objavljena kasnije u novosadskoj *Danici* (1860, br. 15, str. 305-308). – O tome up. A/ndra/ G/avrilović/, „Vladičina pesma o Pompeji“, *Kolo*, 1901, knj. II, sv. 8, str. 449-452.

[70] *Celokupna dela*, knjiga prva, *Pesme*, - *Objašnjenja*, str. 399.

[71] Isto, str. 402.

stihijama i adskim silama, Njegoš potvrđuje ovu tragičnu viziju, mada na samom kraju ove posljednje pjesme napisane na italijanskom tlu „za spomen“ ipak ostavlja jednu „zraku sunca“ koja je, upravo pred njim, čiji se život prerano gasio, poslije osamnaest vjekova tame, obasjala razoreni pompejski dom.

Literatura

Andrić, Ivo (1963/1967). Trenuci nad Njegoševom prepiskom. U: Petar II Petrović Njegoš, *Izabrana pisma*, Titograd: Grafički zavod, 7-12.

Barac, Antun (1951). Tri dana u Trijestu na njemačkom jeziku, *Stvaranje*, VI, 1951, br. 12, 713-720.

Carrara, Francesco (1852). Il Vladica del Montenegro, ritratto da' suoi colloqui, *Letture di famiglia*, I, 58-61.

Čolović, Ivan. Balkanistički diskurs i njegovi kritičari, http://www.republika.co.rs/490-491/

Deanović, Mirko (1959). Mleci u hrvatskoj i srpskoj književnosti, *Filologija*, 2, 126.

Dobrašinović, Golub (1968). Hronologija. U: Petar II Petrović Njegoš, *Luča mikrokozma*, Beograd: Prosveta, 149-157.

Durković-Jakšić, Ljubomir (1951). Njegoš i srpska pravoslavna opština u Trstu, *Zbornik pravoslavnog bogoslovskog fakulteta*, II, 323-367.

Durković-Jakšić, Ljubomir (1951). *Srpska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833-1851)*, SAN, Beograd: Istorijski institut.

Kastrapeli, Stjepo I. (1952). Njegoš na pretstavi 'Robert le Diable', *Stvaranje*, VII, sv. 11, 692-700.

Kilibarda, Vesna (2000). *Njegoš i Trst*. *Italijanski pisci i putopisci o vladici-pjesniku. B. Bjazoleto, P. Đenerini, F. Dal Ongaro*, Podgorica: CID.

Kilibarda, Vesna (2002). Prilog proučavanju odnosa Njegoša i Tomazea, *Istorijski zapisi*, LXXV, br. 1-2, 81-91.

Kilibarda, Vesna (2011), Njegoš i Venecija. U: *Venecija i slovenske književnosti*, Beograd: SlovoSlavia, 289-302.

Kolendić, Petar (1941). 'Glas kamenštaka' u talijanskom prijevodu Petra Sentića, *Spomenik SKA*, XCIV, drugi razred (7), 3-49.

Medaković, Milorad (1882). *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad: Knjigopečatnja A. Paevića.

Milović, Jevto (1963/1983). Njegoševa Bilježnica. U: *Staze ka Njegošu*, Titograd: Univerzitetska riječ, 341-345.

Milović, Jevto (1964/1983). Boravak Antida i Franciske Žom u Crnoj Gori. U: *Staze ka Njegošu*, Titograd: Univerzitetska riječ, 14-37.

Mitrović, Marija - Relić, Vladan (2009). Le buone e le cattive stelle di Gopcevich. In: *Cultura serba a Trieste*, Lecce: Argo, 161-186.

Nenadović, Ljubomir (2006). *Pisma iz Italije*, Beograd: Nova škola.

Popović, Miodrag (1968), *Istorija srpske književnosti, Romantizam*, knj. 1, Beograd: Nolit.

Sekulić, Isidora (1951), *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Podgorica: Srpska književna zadruga.

Staccioli, R/oberto/, Fabbri-Bretin, Flora. www.treccani.it/enciclopedia/flora-fabbri(dizionario_biografico)/

Stulli, B. (1965). Tršćanska *Favilla* i Južni Slaveni, *Anali Jadranskog instituta JAZU*, sv. I, 7-80.

Stuparević, Olga (1976). Srpski putopis o Italiji. U: *Uporedna istraživanja* I, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 103-182.

Tommaseo, Niccolò (1862). Milan e il Montenegro. In: *Il secondo esilio. Scritti di N. T. concernenti le cose d'Italia e d'Europa dal 1849 in poi*, Milano: Sanvito, t. I, 241-245.

Tommaseo, Niccolò (1872). Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le isole Jonie e la Dalmazia. In: *Storia civile nella leteraria*. *Studii di N. T.*, Roma-Torino-Firenze: Ermanno Loescher, 409-547.

Tomović, Slobodan (1986). *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić: Univerzitetska riječ.

Šaulić, Jelena (1957). O Njegoševoj beležnici, *Letopis Matice srpske*, 380, 2, 139-146.

Šmaus, Alojz (1963/2000). O Njegoševoj 'Bilježnici'. U: *Studije o Njegošu*, Podgorica: CID, 195-203.

Vulović, Svetislav (1877/b. g.), Petar Petrović Njegoš pesnik srpski. U: *Celokupna dela*, knjiga prva, Beograd: Narodna prosveta, 79-142.

Vesna Kilibarda

SCRITTI DI NJEGOŠ DI ISPIRAZIONE ITALIANA

Riassunto

Il presente contributo tratta uno dei molteplici aspetti del complesso rapporto che il poeta e principe-metropolita montenegrino Pietro II Petrovic Njegoš aveva con la cultura italiana, e che ritroviamo nei suoi scritti in versi e in prosa di ispirazione italiana. Si tratta di frammenti ed episodi delle sue opere maggiori, di vari canti e lettere, nonché di annotazioni appuntate sul suo taccuino, per il tema e la località in cui sono stati scritti, legati all'Italia di oggi o all'allora Repubblica di Venezia. Ci sono, inoltre, anche alcuni esempi che, per entrambi i criteri, sono entrati a far parte della nostra scelta. Il contributo considera l'ampio contesto culturologico nel quale sono nati i suddetti scritti.

Vesna Kilibarda
Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, Crna Gora
veskili@t-com.me

Vladislava Gordić Petković

THE PARODY OF HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN SERBIAN WOMEN'S WRITING

According to Linda Hutcheon, in *A Poetics of Postmodernism*, works of historiographic metafiction are "those well-known and popular novels which are both intensely self-reflexive and yet, paradoxically, also lay claim to historical events and personages". Those novels re-write history, using various narrative strategies in order to present the characters of women within their historical settings. The paper focuses on fictional representations of history in novels written in Serbia during the 1990s, the decade that, according to another pivotal literary critic Elaine Showalter, is a watershed of women's struggle to be accepted in the literary canon.

Keywords : gender, women's writing, postmodernism

Accoring to Hutcheon, historiographic metafiction rejects projecting present beliefs onto the past, undermining the authority and objectivity of historical sources and explanations. Both fiction and historiography draw their force from verisimilitude rather than objective truth, relying on self-reflexivity and intertextuality. Hutcheon insists on the self-conscious dimension of history, which is often reflected in fictional forms.

Often, historiographic metafiction refers to the loss of the feminine voice in history and therefore looks for the way to empower the characters of women. Mirjana Novaković's *Fear and Servant*, a unique case of the interplay of history and fiction in recent Serbian literature, provides a rich referential frame that encompasses ancient and modern history, political allusions and witty parodies of authors and styles across languages and cultures, ranging from Serbian epic poetry or American poet Emily Dickinson to Thomas Pynchon, Bob Dylan or the Rolling Stones, and many others. *Fear and Servant* is a happy union of transparent style and complex encyclopedic narrative with a motley crew of intriguing, but heavily parodied characters and motives combining comic, satiric and apocalyptic. The same as *One Hundred Years of Solitude*, for instance, this novel is a unique case of metafictional self-reflexivity, what Foucault would call "a node within a network": a huge system of references to other texts and other books. *Fear and Servant* is easy to read and to follow, yet difficult to decode, since it presents a row of historical personnage, fictitious characters, archetypal forces and even politicians of today.

Set in XVIII century in Belgrade under Austrian administration, the narrative focuses on the 1725 arrival of the commission from Vienna to investigate an article in "Wiennerisches Diarium" about vampires in Serbia. Allegedly, after the death of the peasant Petar Blagojević in the Serbian village Kiseljevo, several men claimed in their dying moments that late Petar was coming during the night to drink their blood and torment them. After the commission and the local priest had exhumed Petar's body, stabbed it with a hawthorn stake and burned it, the report about the "arch vampire" was sent to Belgrade and Vienna, becoming the main theme in Vienna's public circles.

Mirjana Novaković uses this bizarre episode as motivation to weave a rich postmodern narrative texture which connects the eighteen century Serbia with numerous resonances and reminiscences of the literature, history and pop culture which belong to the twentieth century. This fascinating account of the hunt for vampires is presented as *his(-)story* and *her(-)story*. The "he" who tells his story is the Dark Prince, literally the Devil in disguise: the principal male hero is the false count Otto von Hausburg, whereas "herstory" comes from Maria Augusta, Princess of Thurn und Taxis, wife to regent of Serbia who spent seven years in Belgrade. Joined like Mulder and Scully of the 18th century and in much the same way drawn to each other, the princess and the devil set off on a vampire hunt in order not only to investigate the case, but also to redefine their priorities in life. The lesson they will

learn has a lot to do with their respective life stories, but includes nonetheless the issues of politics, alliance, treason and plot.

While the seemingly carefree life of listless and melancholic Maria Augusta revolves around her loveless marriage, Von Hausburg lives in a hell of self-depreciation and resentment: they are both bitter and ironic people who still persist on looking for love in the strangest places. In their misery, they team up with some very strange bedfellows. For instance, the false count is accompanied by his servant Novak, a Serb who decides to work for the devil in order to atone for the sins of his past. Being a melancholic that used to put too much faith in literature, Novak is a weak and flawed small-town Hamlet whose moral standards are set too high to be viable, so that serving the force he detests from the bottom of his heart turns into the most appropriate way of manic self-punishment and gradual self-annihilation. Both Von Hausburg and Novak had lost their capacity to love and as a result they both indulged in harsh self-criticism which yet does not result in melancholic features such as cessation of interest in the outside world or inibition of all activity. The evil master is both charming and childish, ruthless and cunning, strangely attracted to the Princess but still cold and calculated, robust and proud, yet sharing with his servant a curious melancholic temper tinged with self-loathing and self-reviling.

Apart from several outstanding characters, the novel is packed with many vivid, lifelike sidekicks, such as the famous Serbian vampire character Sava Savanović. The avid reader will also notice sneering allusions to former president of Serbia Slobodan Milošević, who is mentioned as "a handy lad from Požarevac" (Novaković 2009: 79). In using puns, cross references and layered meanings the author follows narrative practices of postmodern literature, revealing her interest in building ambivalent images of an uncertain world, shaken with plots and struggle for power. The 18th century Serbia is destructured and de-centered community, wallowing in disorder and meaninglessness, its history reduced to chaos and anarchy. Novaković handles complex philosophical, psychological and scientific concepts with a wide grasp of data and a remarkable concern for plot, which makes her work a genuine metafictional playground of language and history.

Divided into two parallel plots, *Fear and Servant* offers elaborate arrangements, entanglements and coincidences. The two principal characters construct their own plots to which they fall prey, since it turns out that they are both victims of powerful mega systems in religion and politics. In the 18th century Belgrade, at the end of the brief Austro-Hungarian rule whose good outcomes will shortly be erased by Turks reclaiming Serbia without much effort, owing to the betrayal, Otto von Hausburg and Princess Maria Augusta Thurn und Taxis spin their respective stories and resolve their respective conflicts. The Devil is worried that the Judgement Day might have come if the dead have risen for real, whereas Alexander von Wirttemberg, Regent of Serbia, uses the investigation to cover up his treason, unaware that his wife pines away after his love, and that her ambitions are far from politics or plotting – or so it seems to the reader ready to take her words at face value. Both the devil and the princess win our sympathies, for different reasons. Von Hausburg is handsome, polite, educated, very cynical and self-centered, although an unthinkable coward and stooping to all of the mortal sins he advocates – pride most of all. Displaying a multitude of human traits and some of demonic characteristics, the Devil is at the same time a parody of manhood and masculinity types.

History and conspiracy always intersect in novels and stories by Mirjana Novaković, but in *Fear and Servant* two alternating narratives clash with history and ideology by opposing each other. It seems quite implausible that a princess would join hands with the Lucifer himself on a vampire hunt, but the political plotting of which she is not unaware offers a reason good enough for sending her off on a dangerous trip. The conspiracy is a powerful weapon of all the participants of the vampire hunt, being an effective exit strategy for all sorts of problems and a cunning disguise of betrayal and cheat. For instance, the flow of refugees coming from Niš by the end of the novel are officially proclaimed vampires so that they could be denied help and assistance. Many inexplicable coincidences turn out to be carefully elaborated by a superior narrator.

While Von Hausburg tells his story in the present time, shifting focus to the remote or recent past, rendering the crucifixion of Jesus Christ as well as his encounter with the Jesuits in Vienna one month prior to the time of the narrative, the Princess questions her memory and reconstructs the events more

that fifty years later. Whether she is at confession or cross-examination we cannot tell: but her narrative conflicts with the Devil's, swerves aside and alters the causes and effects, offering us a mostly intimate account of a desolate life without love and understanding. For all that we know, she could be questioned by the Inquisition, but it remains unclear whether she falls into her own political trap, or simply relates the facts previosly unknown.

Both the Princess and the Devil use the first person narrative, supplying their testimonies with details, allegations and explanations that should make them both reliable narrators in their own right. The reader is at loss, but still able to see a secret connection between the two they are both so willing to hide: the bishop Thurn and Valsassina is coming to Belgrade to save the Devil and settle the case, and he is the one who will in fifty years' time become the confessor and the examiner of Maria Augusta. The bishop is also the one who prophesies the Doomsday on August 11th 1999 – the day when the entire Serbia seriously panicked over the solar eclipse, which was, on the other hand, the most-viewed total solar eclipse in human history. Thus the bishop becomes the true master of life and death, the sinister figure representing History as both an neverending cycle and the indifferent judge.

The same as an astronomical phenomenon of 1999 was used to manipulate people worn out with the NATO air campaign and a decade of poverty and political instability, the fictitious vampires serve as a false alarm and a perfect excuse to a world brewing with conspiracies and schemes in which any supernatural element, no matter how scary it might be, functions as a simple catalyst of the action: it spurs the plot, intensifying and enriching it but the devil and the vampires (if there are any at all) remain unchanged. The most mysterious figure is the bishop, who might well be – apart from acting as the confessor, judge and the supreme plotter – the hidden author of the book, the Goddess of both the story and the history. The postmodern novel with its intricate web of references is not supposed to end in the total disclosure: it rather demonstrates that fantastical and supernatural are mere ironic disguise of politics. For the cistern might be a hideaway as well as a secret storage of gold with which the Turks bribed the Regent to surrender.

Irony and parody are carefully elaborated in the characterization of Otto von Hausburg, since he is an inverted paralel to the famous demonic figures ranging from Milton's Satan to Bronte's Heathcliff. Being proud and easy to scare, he is at the same time prone to succumb to charms of fallen women such as Mary Magdalene and quick to sneer at love and devotion demonstrated by common people. Whenever he is afraid, he smells of brimstone, he recites the lyrics of "Sympathy for the Devil" by The Rollingstones, drinks beer and smokes hashish. The only name he uses for the Jesus Christ is Fishmouth, refering to his lack of teeth, and constantly mocks Christian doctrine, turning it into clever and vile manipulation. His usage of language is as cynical as his practicing religion: he hates travelling at the very *crack* of dawn, he hates dawn and "whatever crack it crawls out of" (Novaković 2009: 13). "But Baron Schmidlin was talking nineteen to the dozen, as they say. Why nineteen, I've always wondered; why not eighteen, or twenty, ore even my old favourite, thirteen." (Novaković 2009: 25). The Devil might well wonder about the origin of idioms but he is the one who, powerful in his solitude, produces meaning and advocates the discord between the opposed and irreconcilable parties. Although he lies, invents stories and cheats, the Devil is an alegorical principle of critical reinvention of the truth contained in history. Refusing to accept God as the ultimate ruler and possessor of truth, the Prince of Darkness advocates suspicion and resistance. His ironic examination of myth, history, epic literature and moral code signals a refusal to be a blinded follower of the divine principle, but it marks also the rebelion against rules and hierarchy. Wrestling with history, he still cannot change its course, and thus is finally overpowered by God.

The battlefield of God and his mighty opposite is not only history, but art as well. According to the Devil, art is not "evil *per se*", but it is a "falsehood" (Novaković 2009: 92). "It was I who had invented it", boasts Von Hausburg to the Regent at the costume ball (disguised, appropriately, as the Devil), claiming that the God struck back with History, which is:

Yet another story, but one that pretends to be true. That's when all the books appeared, such as the Bible. My adversary couldn't help but be on the side of truth – but as a man who knows his war-

craft, you can tell me yourself: what drives people to evil, History which is true, or Art which is false? (Novaković 2009: 92)

The Devil is aware that his image was created to inspire fear and subdue the frightened. Still, he needs to point out that his public persona is constructed in order to cherish the idea of "mighty opposites":

I never promised anything out of the ordinary. Those are the kind of promises one makes to simpletons and the mad. All I offered was to save his life, there on the Mount of Olives. All I wanted was to persuade him to flee the millstone. I never promised loaves of bread for stones, or flights through the air, or power and might. Never. They made all that up afterwards, to make me seem greater and more terrifying. I had to be made into something unspeakably dangerous, so he could be unspeakably good. (Novaković 2009: 123)

The function of the narrators is to display the ultimate unresolvedness of any private history or story: the facts of reality vanish into thin air, and what remains is the story twisting these facts. The incompleteness of both testimonies implies that both reality and fantasy depend upon the undecided status of the reality check: we might question vampires, angels and the Morning star singing in the sky the same way we question which motives make the characters swerve away from the truth.

So you think it makes me happy to finish a story? Ha! I feel just like Old What's-His-Name on the first Sunday. For I created this world. Even John Damascene says so, and he's a saint. This whole world is mine. My lie. Apart from me it doesn't exist. I am the good storyteller who made it up and said what it looked like – this horse, the reins, the hand that holds them. And the ramparts behind the city ahead. And the princess and her prince, and even a frog if need be..." (Novaković 2009: 244)

Sticking to her story, the Princess says: " I've told you everything just as it was" (Novaković 2009: 267); her very last sentence, which is also the closing sentence in the book, is a mild but resolute request: "Now let's hear what *you* have to say". The mysterious *you* is probably the hidden author of the book, the bishop who will begin the story about their respective stories and tell us the complete truth, which is hidden somewhere in between two alternative and alternating narratives.

While this novel is autoreferential in the manner of the postmodernist fiction, it is still closely related to the contemporary world and reality with its vivid and sharp satire and parody directed at the modern ways in general, but also at some Serbian cultural models. Von Hausburg sneers at love, belief and trust, and yet he is hopelessly in love with both Mary Magdalene and Maria Augusta. The subplot of the novel is the persistent and obsessive but still hopeless quest for love and happiness. Both the Devil and the Princess are aware that there would be no religion and no love if people were happy, and yet they pine for happiness: the Devil with the persistent mockery of humans on the one hand, and Maria Augusta is deeply sentimental on the other.

"Love is the mother of all ills", tells the Princess to a lady at the ball where Hausburg meets her. "I did not fall in love because I was looking for boundless strength or flawless beauty or bottomless wisdom. On the contrary, it was when I realized the imperfections that I began to love – the weakness running through the strength, a hint of ugliness, the foolishness of an idea or opinion..." (Novaković 2009: 25). The melancholy observed in the Devil and his servant Novak shows also in the paradoxical position of a wife who harbours unrequieted love for her lawful husband. There are many hints that the princess's wailing disguises her active role in the treason and that her seemingly estranged husband is in fact her accomplice.

Telling an adventurous gothic story of a search for vampires in 18th century Serbia, the novel of Mirjana Novaković exposes political manipulation and struggle for power. *Fear and Servant* offers an intricate narrative which is almost impossible to find in contemporary Serbian literature: mixing horror with politics and mystery with history, this novel becomes a truly postmodern encounter with politics and religion. The reader is offered the devil's version of the New Testament, and a parody of dogma, as well as a comic apocalypse and an apocryphal recount of the history of Belgrade.

And yet, there is a novel which stands up to *Fear and Servant* with its careful incisions into the story and the history of Belgrade and Serbia. Mirjana Đurđević's novel *Kaya, Belgrade and the Good*

American is a family saga about Belgrade from the 1920's to the 1950's, in which the author reconstructs the history of Kalmyks, western Mongolic people whose temple in Belgrade was the only Buddhist place of worship in Europe between 1929 and 1944. Đurđević focuses on a brief historical episode of Kalmyks' arrival to Yugoslavia after the Russian Revolution and their resettling in Belgrade. Her main narrative interest is Kaya, a young Kalmyk girl, gifted, cunning and perky, both an outsider and over-achiever who basks in all the pleasures that upper middle class life in Belgrade can offer. Kaya's life story starts as a conventional plot about a foundling and turns into a portrait of a cunning and calculating opportunist: her traits seem to be borrowed both from the Devil and the Princess, for she is both an innocent slave to love and a sinister and proud overreacher. Half Russian half Kalmyk, she arrived in a boat to Zelenika with a contingent of Russians, beleaguered by fever, starvation and lice, with an elderly woman who had simply taken charge of her after her mother's lifeless body was thrown over the railing somewhere around the Strait of Otranto. Kaya was adopted by Dr Hara-Davan, who took proper care of her, and that is how her eventful life starts. Mirjana Đurđević casts a humorous sketch of her former self as Kaya's benefactor and nemesis, inventing her namesake Mica Đurđević, who lived before her time, in the first half of twentieth century, as a writer and a fencing master who trained young girls. Mrs. Đurđević is also a former student of architecture who commits to the cause of the proper urban planning of Belgrade. Most of her stratagems or ideas turn awry, but she never gives up on two things: the project of educating Kaya, and selfless commitment to the Kalmykian community.

The well-known Belgrade writer and even better-known fencing teacher is introduced to the reader in an awkward way: seated on a branch of a cherry tree, she is impatiently waiting for her cat to come down. This was an appropriately unconventional portrait of a testy, confident and bold woman who enjoys controlling lives of her small circle of friends and never lets anyone question her good but somewhat intractable intentions. Mica is a parodic figure of History that keeps losing control over the events and destinies it designs, forced more than once to sit and wait.

Mrs. Đurđević's American friend John Dyneley Prince, the one-time professor from Columbia, was based on a true character, but the author adds juicy details, such as his former doctoral student, Pearl Buck, who is constructed as an inverted paralel to Mrs. Đurđević. Buck is described as a "dauntless woman, inclined to living dangerously, highly intelligent, educated and a talented writer who wrote excellent stories (...), but did not have the courage to publish them" (Đurđević 2010: 27). The author decides to turn her heroine into a comic version of the American Nobel Prize winner: "Mrs. Đurđević, who felt exactly the same about herself, except that her inclination to living dangerously did not extend all the way to China, the Balkans were more than enough for her, and who had no qualms about publishing her perhaps not so excellent stories – had a theory: Mrs. Buck was hiding a terrible secret in China and avoiding publicity" (Đurđević 2010: 27).

The interplay of history and fiction in the novels by Đurđević and Novaković positions their characters in a continuum that defies logic and common sense, and yet is not entirely fantastic. The analysis of fictional works covering different historical ages points out that female characters have something in common. Whether it is a certain kind of inarticulatedness, a persistent air of disillusionment and disenchantment or a tendency to suffer from emotional numbness, it is not easy to determine. Affected by history, they are nevertheless strong enough to stand up to it and turn it into a metafictional mockery.

References

Chatman, S. (1978). *Story and Discourse.* Ithaca: Cornell Univesity Press.

Epstein Nord, D. (1995). *Walking the Victorian City: Women, Representation and the City.* Ithaca and London: Cornell University Press.

Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction.* New York:

Jones, A. (2003). *The Feminism and Visual Culture Reader.* New York: Routledge.

Novaković, M. (2009). *Fear and Servant.* Translated from the Serbian by Terence McEneny. Belgrade: Geopoetika.

Showalter, E. (2009). *A Jury of Her Peers: American Women Writers from Anne Bradstreet to Annie Proulx.* London: Virago Press.

Vladislava Gordić Petković

PARODIJA ISTORIOGRAFSKE FIKCIJE U SRPSKOJ ŽENSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Rezime

Postmoderna teorija dovodi u sumnju istoriju najviše zbog toga što ona poseduje fluidnu i nefiksiranu prirodu kakvu ima i fiktivni tekst: neumitno se menja jer je svedena na jedno od tumačenja, na jednu od verzija, na strukturu koja se prilagođava interesima i identitetu svedoka i pripovedača. žanr istoriografske metafikcije, po Lindi Hačion, demonstrira samosvest o "istoriji i fikciji kao o ljudskim konstrukcijama"; po Hačionovoj, nema objektivnog istorijskog znanja jer je u istorijsko svedočanstvo uvek upisan identitet svedoka – kako rasni i klasni, tako i nacionalni i kulturni.

Rad istražuje kako se kulturni obrasci, slike nacionalnog i karakterizacija urbanog miljea sučeljavaju u savremenoj srpskoj prozi, i u kojoj meri fiktivne ženske autobiografije predstavljaju mogućnost čitanja istorije i parodiranja istoriografske metafikcije.

Postmodernistička književnost reviziju zapleta smatra svojim stečenim pravom. Autorke i autori dobro poznate zaplete prerađuju, prilagođavaju, dekonstruišu i parodiraju, tragajući za slikom sveta koju, po njima, književni tekst mnogo bolje posreduje nego što to čini istorijska faktografija. Tragajući za tajnama književnog kanona, rasvetljavajući skrivenu motivaciju književne istorije, razotkrivajući procese čiji je rezultat podrivanje kulturnih, društvenih i političkih prioriteta, žene autori razvlašćuju dominantni diskurs u potrazi za osobenim jezikom, koji se zasniva na disenzusu, afirmaciji marginalnog i osvetljavanju nevidljivog.

Vladislava Gordić Petković
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
vladysg@yahoo.com

Arijana Luburić-Cvijanović

REWRITING MALE NARRATIVES: VALERIE MARTIN'S 'SEA LOVERS' AND EMMA TENNANT'S 'PHILOMELA'

As one of the key aspects of contemporary literature, rewriting adds to its prevailing hybridity and enables the world's 'others' to articulate their points of view, undermining canonical narratives and the concepts of centrality and authority. World literature abounds in spin-offs of imperialist, patriarchal or heterosexual texts which offer alternative perspectives crucial in the process of intellectual liberation and the redefinition of 'other' identities. While postcolonial literature rewrites history, literature, biblical parables and myths to subvert the power relations of (neo)colonialism and imperialism, women's writing questions patriarchy by giving voice to the muted female 'other'. Examining Martin's 'Sea Lovers', which can be interpreted as a grim response to *The Little Mermaid*, with the main protagonist as far removed as possible from Andersen's selfless heroine, and Tennant's 'Philomela', which presents the myth from Procne's point of view, the paper aims at analysing the stories as subversive of the presuppositions of male supremacy.

Keywords: rewriting, subversion, other, mermaid, Philomela, Procne

1. ON REWRITING

For several decades rewriting has been one of the key aspects of contemporary literature – predominantly hybrid due not only to intertextuality and pastiche but, more importantly, to mixtures of genres, forms, conventions and traditions from around the world, as well as experimentation exemplified by W. G. Sebald's *Austerliz* or M. V. Llosa's *In Praise of the Stepmother*, where narratives are juxtaposed with photographs and paintings – most frequently voicing the perspectives of racial, ethnic, class, gender, or sexual 'others' who thereby assert the right to speak for and describe themselves. A wide array of spin-offs – George Lamming's *Water with Berries*, Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and Ellen Galford's *Moll Cutpurse* are but a few examples – offers alternative perspectives of the (formerly) marginal(ised) heterogeneous categories like women, the colonised, gays, etc., crucial in the process of intellectual liberation and the redefinition of 'other' identities. The retrieval of lost histories walks hand in hand with revisions of canonical narratives subversive of official or original versions and the underlying notions of centrality and authority, pointing to the act of writing as one of inevitable selection. As it contests colonial, patriarchal, heterosexual or any other stereotypes produced by supremacist ideologies, rewriting is mostly understood as seditious and sometimes criticised for potentially reinforcing the very power structures it seeks to undermine. Although it may seem paradoxical, rewriting can at times be interpreted as an act of celebration as well – while it playfully dissolves Shakespeare's most famous tragedy, Salman Rushdie's cock-and-bull tale 'Yorick' is a revelry of the author's multicultural heritage which he embraces in both his fiction and non-fiction. It seems that for the most part, however, revisions are there to question, reinterpret and undermine imposed hierarchies.

It is no news that both postcolonial and feminist theory and literature recognise this need for revision since 'feminist and post-colonial discourse both seek to reinstate the marginalised in the face of the dominant' (Ashcroft et al. 2003: 249) by first inverting the structures of domination and substituting previously unrecognised traditions for dominant ones, and later rejecting 'such simple inversions in favour of a more general questioning of forms and modes, and the unmasking of the spuriously author/itative on which such canonical constructions are founded' (Ashcroft et al. 2003: 249). In a similar vein, Elaine Showalter expands this idea: 'Along with gay and post-Colonial critics, we (black and feminist critics) share many critical metaphors, theories, and dilemmas, such as the notion of a double-voiced discourse,

the imagery of the veil, the mask, or the closet; and the problem of autonomy versus mimicry and civil disobedience' (Warhol and Price Herndl 1991: 170). Pointing to the benefits of dialogue, postcolonial and feminist criticism (and literature), a dangerously democratic coalition in the opinion of Sara Suleri 'in which each term serves to reify the potential pietism of the other' (Ashcroft et al. 2003: 274), seek to examine and rewrite histories of oppression which women '[...] relegated to the position of 'Other', 'colonised' by various forms of patriarchal domination' (Ashcroft et al. 2003: 249) share with colonised peoples, without the slightest intention to homogenise the context-dependent experiences of women and the colonised.

While postcolonial literature rewrites history, literature, biblical parables and myths to subvert the power relations of (neo)colonialism and imperialism, women's writing – feminist narratives in particular – questions patriarchy by giving voice to the muted female 'other' and 'demystifying', in the words of Ketu H. Katrak, 'female roles, such as the nurturing mother and the romanticizing of peasant life, as well as sexuality and violence' (Ashcroft et al. 2003: 258). In it, daughters, wives, maids, mad women in the attick are empowered as subjects and agents of narratives which are now their own. Valerie Martin and Emma Tennant are among the many authors whose Gothic-flavoured revisionist works are instilled with feminist critique. Martin's 'Sea Lovers' and Tennant's 'Philomela' sabotage presuppositions of male supremacy as they rework two products of male discourse, reflective of the so-called 'masculinist bias'.

As they challenge stereotypical representations of women and alter traditional male-female relationships, the two writers evade simple categorisations, which is perhaps why it is best not to apply any single theory in the analysis of their stories. Women's fiction, where women are taken as a racially, ethnically or culturally heterogeneous group, can adopt a variety of stances, and it seems that neither Martin nor Tennant has a specific feminist agenda in mind save that to dismantle, as Showalter phrases it, 'stereotyped images of women in literature as angels or monsters' (Warhol and Price Herndl 1991: 179). Showalter's attempt to establish a specifically female framework for the analysis of women's literature has been criticised for disregarding emblems of identity like race or class – due to its initial focus on nineteenth-century English women's texts – and, being limited to texts written by women, has raised suspicions and 'become vulnerable to charges of a biologically based essentialism' where 'the physical fact of femaleness' is taken 'as a determinant of how people write' (Warhol and Price Herndl 1991: 265) – unless, of course, the essentialism in question is Gayatri Spivak's strategic essentialism. Showalter readily responds to such charges by explaining that 'the women's tradition she charts is 'the product of a delicate network of influences operating in time,' and that it 'comes from the still evolving relationships between women writers and their society'' (Warhol and Price Herndl 1991: 265). Acknowledging that the essentialism of the universal female subject and the female imagination is open, among others, to charges of racism, she additionally emphasises the need for a dialogue which would do away with rigid binary oppositions of feminist thought and enable a constant re-examination of ideas (Warhol and Price Herndl 1991: 170, 180). However, the question remains open as to whether gynocriticism would be a useful tool in the analysis of 'Sea Lovers' and 'Philomela' due to its avoidance of male models and theories in a search for new ones based on female experience. Namely, since they are adaptations of or responses to male models, the stories cannot be studied solely 'in a context of their own, not in relation to the 'Great Tradition'' (Warhol and Price Herndl 1991: 265), as gynocriticism proposes. On the other hand, while outlining the female literary tradition, Showalter provides a helpful division which brings women's literature close to other literary subcultures. Women's writing goes through three overlapping stages: that of imitation of the dominant tradition (Feminine literature), of protest against its standards and values (Feminist literature), and finally of self-discovery (Female literature) (Warhol and Price Herndl 1991: 274). Chronologically speaking, Martin's and Tennant's stories belong to female literature – from 1920 – but thematically, they are in between the feminist and female stages as opposition paves the way for self-discovery and rescripts of conventional patriarchal norms in both 'Sea Lovers' and 'Philomela'.

Articulating women's dissatisfactions, thereby challenging standards of patriarchal society is among the distinguishing traits of the revisionary and subversive Female Gothic. Tennant's and particu-

larly Martin's story could undoubtedly be read within this category whose status as a separate genre is still open to debate while a myriad alternative, more specific terms account for the need to evade essentialising and unifying umbrella terms, testifying at the same time to a lack of simple correlation between plot and the author's gender (Smith and Wallace 2004: 1-2). In the opinion of Andrew Smith and Diana Wallace, the Gothic as an instrument in breaking up taboos and rewriting patriarchal society and its narratives remains central in postmodern and postcolonial women's writing, and is often associated with psychoanalytic readings of texts as 'parables of family relations within patriarchy' (Smith and Wallace 2004: 3). One cannot but notice that 'Philomela' and especially 'Sea Lovers' lend themselves easily to psychoanalytic interpretation, but I intend to use it only in the most general terms to avoid confining the narratives within frameworks which might prove too narrow.

2. 'SEA LOVERS'

Martin's 'Sea Lovers' can be read as a grim parody of *The Little Mermaid*, with the main protagonist as far removed as possible from the heroine who sacrifices everything – including, significantly, her voice – for a man. Being 'vulnerable to psychoanalytic harassment' (McClure Smith 1993: 179), the story may be seen as a response to the male 'phallic prejudice' (from the Freudian standpoint), but it is also a form of protest against the image of ideal(ised) femininity embodied in Andersen's mermaid. At the same time, the author revises the genre of Gothic fantasy as a world of alternate possibilities which enables a reworking of the social construction of gendered identity (McClure Smith 1993: 171), with darkness, gloom, the uncanny, 'dreamlike strangeness' (McClure Smith 1993: 172), death and the supernatural featuring prominently in the story's elements. 'Sea Lovers' is representative of the contemporary Female Gothic in that it explores 'the position of women in relation to the changing shapes of patriarchal domination' and offers, in Deleuze's words, 'perverse mirroring' to nature and mankind (McClure Smith 1996: 394).

Perverse mirroring is precisely what the original image of the mermaid provides: she is 'alluring and fatal' (Westfahl 2005: 515), the object of desire and fear, or the uncanny 'other'. The mermaid appears in folklore and mythology across the globe, the earliest accounts originating in Assyria c. 1000 BC, and is mostly portrayed as malevolent to humans, distracting them from their tasks, drowning them, or taking them to her underwater realm. Singing is where her power of enchantment lies and it is therefore one of her primary features. She lives in water, the female element related to the jin/female half of the cosmos (Biderman 2004: 435) and symbol of the unconscious which the mermaid, like all other water beings, embodies. Because of her fatal song the mermaid is frequently compared and confused with sirens, bird-women from Greek mythology who lure sailors with music or song to rocky islands, causing shipwrecks. Dictionaries of symbols and books on Greek mythology invariably state that their origins, number and names are uncertain – the number, for instance, varies from two to four – agreeing on the sirens' dangerous allure. These birdlike beings inhabit a holy island of the dead whose bones are scattered around, singing dirges for the dead heroes in whose bodies they previously take erotic interest (Grevs 1969: 494-495, 589). The threat of sirens is most famously recounted in *The Odyssey* when Odysseus is warned of them by Circe who advises him to pour wax in his sailors' ears to prevent them from falling prey to the sirens' song. Odysseus's curiosity to hear the irresistible music is satisfied when he is tied to the mast while his ship is sailing by their island without stopping which finally drives the sirens to commit suicide (Grevs 1969: 583-584). In many languages, including Serbian, the word 'siren' is used to denote both sirens and mermaids, and in later folklore or in the postclassical period, as Robert Graves points out (Grevs 1969: 495), sirens are referred to as aquatic mermaid-like beings. It is sometimes reported that they are bird-women in eastern Mediterranean and fish-women in northern Europe (Stivens 2005: 339). Their song is the forerunner of death – according to some accounts, sirens will kill and sometimes eat humans – and medieval art uses them as the symbol for dangerous temptations embodied by women.

Andersen's fairy tale modifies the commonest representations of mermaids as dangerous temptresses, seductresses (which often equally applies to water fairies and nymphs – apsaras in Indian mythology is a case in point), or even 'sea monsters' (Gerbran 2004: 832). The tale employs the traditional motif of the mermaid's longing for a man so as to attain a soul and the much-desired immortality. In accordance, Andersen's heroine gives up her identity to live on land and be with the prince she has saved from drowning. In a letter Andersen states that his intention was for the mermaid's acquisition of an immortal soul to depend on chance rather than the love of a man (Altmann 2001: 178). Subsequent interpretations – Disney's cartoon being a notable example – and even the fairy tale itself make it seem otherwise. In any case, she assumes the human form and is on her way to ensure the soul's immortality. As in mythology, obstacles are presented in a myriad of conditions: there is no possibility of return, the mermaid loses her voice whereby she is denied her most distinctive characteristic, walking and dancing (necessary to impress her prince) are extremely painful, and she can only get a soul if her true love marries her. Despite her efforts, he marries someone else, she jumps into the sea and, according to the original ending, dissolves into foam (Andersen eventually changed the ending, transforming the mermaid into a spirit, daughter of the air whose selflessness grants her an immortal soul). In other words, Andersen turns the mythological creation into a benevolent, selfless, self-sacrificing creature, later an icon of popular culture and, in more recent critical interpretations, symbol of voiceless, mute or muted women.

Being a female, the mermaid needs to relinquish her right to communicate opinions, experiences or talent before she can proceed to adulthood, which is symbolised by her loss of tongue and voice, seen from the psychoanalytic view as emasculation since the tongue can connote an internal penis (Altmann 2001: 179). However, her inferiority in the fairy tale does not lie in her being female alone but, more importantly, in her lack of soul (Altmann 2001: 181). Even though she is not taught to be ashamed of who she is, like many among racial or class 'others', for instance, she begins to strive for what is imposed as superior. The only way for her to acquire the desired immortality is procreation, with the pain of walking and dancing symbolical of the pain of sexual initiation, so she has to give up her tail, which, through the psychoanalytic lenses, transforms Andersen's fairy tale into a castration story (Altmann 2001: 179-180) that Valerie Martin's reworking calls into question.

Counteracting Andersen's representation, Martin restores the mermaid to her original self and adds to the creature's brutality. Her protagonist is a monstrous-looking castratrix with fish-like eyes, cold, scaly, silvery skin of a peculiar smell, clawed hands, sharp teeth and tail, and a dry, black tongue. She is similar to Scylla, which enables Martin to play with the Freudian idea of mermaids as symbols of castrated female bodies, with the terror of femme fatale and of castration (Westfahl 2005: 516) as revenge against phallocentrism, and to further develop the prevailing symbolism of deadly seduction associated with mermaids (Gerbran 2004: 832).

Placed in a contemporary setting, Martin's tired and lonely heroine whose species is in danger of extinction acts on instinct and merely does what is in her nature to do: she is a herald of death usually singing unseen to those about to die. She is unsympathetic to man although he occasionally awakens her curiosity – remembering a dead man she once inspected, she notes that his genitals confused her (!). Man poses a threat in the form of ships, fishermen and pollution, and she is indifferent to his death – the reader meets her when she silently witnesses the drowning of two fearless lovers unaware of the ominously eerie atmosphere on the beach. In a later encounter, she kills a fisherman who stirs her rage after she is drawn to land by a hateful force she is unable to resist.

In a peculiar blend of eroticism and horror, Martin contrasts three pairs of lovers, human couples in the beginning and those in the end with the mermaid and the fisherman, a deconstruction of the hero-figure of the solitary fisherman in male narratives, with fishing as a healing ritual and communion with nature (McClure Smith 1993: 174). In a near suicidal act Martin's heroine gets too close to land and is washed ashore – the scene offers a hint at 'female masochism' as the 'result of an unconscious internalisation of social powerlessness' for the purpose of exerting control from the position of submission (McClure Smith 1996: 392, 411), so she only seems to be at the fisherman's mercy. He drags her out – it is what people do to sea creatures, she comments – his inspection of her body evoking the scientific observation of 'primitive' or 'subhuman' races in centuries following European colonial occupation.

The allure of the unknown, unfamiliar and uncanny is greatly assisted by the mermaid's sex appeal: her long hair falls voluptuously, her skin is soft and the fisherman's hand accidentally brushes against her breast. Moreover, she is in a position of apparent helplessness, appearing passive, submissive and inferior, which deconstructs the notion of feminine passivity, exemplifying Diane Long Hoeveler's idea that the Female Gothic is the originator of 'victim feminism', the ideology of 'female power through pretended and staged weaknesses' (Smith and Wallace 2004: 2). The mermaid's feigned vulnerability is indeed a means of empowerment when her mounting anger changes the course of events as tables are turned and roles reversed. Curiosity gives way to sheer horror when the mermaid uses her supernatural strength to overwhelm the fisherman and cut off his genitals, now her 'bloody treasure' (Martin 1988: 41), with her tail.

'The mermaid doesn't even bother to look at him as she brings her tail up hard against his testicles and slices through the unresisting flesh…' (Martin 1988: 40-41)

Significantly, the tail is precisely where her ostensible 'lack' lies. Instead of representing the missing phallus, the tail is turned into an instrument of power which literally and symbolically rids the man of his manhood, thus undermining male (human?) supremacy over his 'other', re-examining the idea of woman's castration complex and, as Luce Irigaray phrases it, of her 'sexual void' or 'hole in men's signifying economy' (Warhol and Price Herndl 1991: 406-407).

Their deadly dance is a ghastly reworking of the act of reproduction – the mermaid lays eggs afterwards – which the original title of the story, 'Spawning', suggests. In their 'lovemaking' nothing is as expected, which is emphasised by the parallel with the other pairs of lovers, the couples reinterpreting one another's stories, as McClure Smith points out (McClure Smith 1993: 175). Likewise, Martin's mermaid reverses constructed images of femininity by refusing to conform to masculinist idealisations. Like the lyric subject in Adrienne Rich's famous poem, she dives into the wreck performing an act of multiple re-vision of expected, imposed or stereotypical roles, patterns of behaviour and relationships. The fact that she finds wrecks irresistible symbolically implies an inherent need in the oppressed for a re-examination of established structures which paves the way for a (re)creation of their (hi)stories.

3. 'PHILOMELA'

Another story recreated from a fresh angle is Emma Tennant's 'Philomela', a recasting of the myth from Ovid's *Metamorphoses*. By focusing only on the most dramatic or violent moments and presenting them from Procne's point of view, the author transforms the myth into a story of literal, mental and emotional captivity, power, powerlessness, revenge and sisterhood. Tennant's Procne and Philomela struggle against being in the background, at the mercy of men who decide upon their destinies as the women unwillingly occupy an inferior position in society. Silenced, expected to be passive and submissive, the two sisters first suffer socially assigned roles.

Procne's comment on her life before marriage – 'the bright emptiness of the long days [...] made bearable by [...] Philomela' (Tennant 1988: 407) – hints at how little is available to women in her social context. She is married against her will, 'taken off like a slave' (Tennant 1988: 407), and thence reluctantly performs wifely and motherly duties, feeling buried alive in marriage and incapable of caring for her children – referring to one of them, she uses the words 'another child' or 'the new child' (Tennant 1988: 408). Her depression eventually causes her to indulge in an 'unbecoming' drunken routine during a one-year voluntary confinement to her room. Whereas the house in Tennant's fiction normally represents 'the quintessential female space' (Wesley 2000: 179), here it is a prison, reminiscent of the castle where Anne Radcliffe's Emily is trapped in *The Mysteries of Udolpho*, which contends the idea of class privilege. The gold chains around Procne's neck, another indicator of class, symbolise her enslavement and point to the heavy weight of class and gendered duty the patriarchal society charges her with. Being imprisoned in her home and body, Procne is a true herione of the Female Gothic, and what keeps her

alive is the bond of sisterhood, so without Philomela nothing makes sense in the chains of male domination personified by her husband Tereus.

Portrayed as a successful and boastful warrior whom only bloodshed keeps young, Tereus embodies patriarchal authority, male power or supremacy and, most significantly, the animalistic side of man. The imagery associated with the bloodthirsty criminal who rapes and mutilates Philomela is that of war, blood, fire and meat. He is invariably surrounded by his men and there is frequent mention of burning animal flesh, its smell, due to connotations, unbearable for Procne to the point of vomiting, and red juice dribbling down Tereus's chin while he is pulling at roasted meat. Describing his self-importance, mocking the authority he typifies, Procne never fails to be sarcastic.

'Tereus will come down the mountain pass as the sun is setting. Taking advantage of the glory; wearing the flaming sky like a cloak he has picked up on the battlefield. Boasting as he tramps through the encampment. Flinging himself down, the exhausted warrior, and waiting for us, my tongueless sister and his wife to shower our praise on him.' (Tennant 1988: 411)

As his wife, Procne is required to celebrate his victories with him in an atmosphere alien to her inner being.

'The men shouted and sang. [...] Like Tereus, I laughed indulgently at them. Like Tereus, I applauded when the captive slave girls danced...' (Tennant 1988: 413)

The tone drastically changes whenever Procne talks of her sister Philomela, the silenced voice of independence. Namely, Philomela's only words, prior to her maiming, are

'Why permit yourself to be taken off like a slave? We can leave Athens and go and live in the mountains. We will be free. And if we die, anything better than the life that lies ahead of us.' (Tennant 1988: 407)

Her insubordinate spirit needs to be suppressed so, like the Little Mermaid, she is rendered literally voiceless and thus representative of female powerlessness in the form of enforced silence. Her mute presence reminds one of Friday's in *Foe*, J. M. Coetzee's revision of Defoe's *Robinson Crusoe*. The loss of tongue denies them both the possibility to tell their stories – she, however, employs the art of weaving to reveal her victimisation at the hands of Tereus. Friday's silence seems helpless as

'Friday has no command of words and therefore no defence against being re-shaped day by day in conformity with the desires of others.' (Coetzee 1987: 121)

It remains enigmatic, indecipherable and foreboding, just like Philomela's. Similar to Martin's mermaid, Philomela's ghost-like figure in the background, a shadow and silent reminder of male brutality finally challenges her unenviable social position when, together with Procne, she exacts revenge which empowers them both.

Extreme cruelty is tinged with remorseful remnants of humanity – 'Years and years will pass and these minutes will still be longer than them all' (Tennant 1988: 412) – as Procne and Philomela trick, kill and cook Itylus, Procne's arrogant firstborn son, the only child she refers to by name, who has taken on the 'pompous, exaggerated stride of his father' (Tennant 1988: 411). Murdering Itylus and serving him to Tereus aims straight for the heart of the myth of male power and cruelly ridicules assumptions of patriarchal order – he is Tereus's heir and pride and symbol of his achievement as a man.

The story, however, does not focus on events but depends on their echoes in the mind of the narrator. While for the most part she keeps up appearances among other people, Procne reveals herself before Philomela and the reader who is offered insight into the depths of Procne's depression, her innermost feelings and thoughts. In Tennant's insistence on the 'inner reality of situations' and the 'power of femi-

nine perspective' (Wesley 2000: 178, 185), Procne's doubts, fears and dark intentions, ill befitting the constructed and desirable image of woman in her society, bring her close to Martin's solitary mermaid.

Ceasing to be passive in the face of oppression, choosing 'unwomanlike' means to claim their right to agency, Procne and Philomela attain the subject position and brutally contest both patriarchal authority and stereotypical (mis)representations of women. They do so by addressing 'the problematic position of the maternal within society' (Smith and Wallace 2004: 1), parodying romantic marriage plots and visions of motherhood, which aligns the story with the Female Gothic. The sisters' act of depriving Tereus, epitome of machismo, of male pride, is a sign of rebellion against the social structures which support male domination, their prescribed norms and roles. The open ending where no character transforms into a bird, nor can Procne's sad song be heard, reinforces the story's subversive nature as it hints at future exile and grief witholding resolution.

4. CONCLUSION

'Sea Lovers' and 'Philomela' belong to protest or, more specifically, feminist fiction, as Elaine Showalter defines it, by radically opposing marriage as an ideal, a desired happy ending for a woman or, in Tennant's story, an indicator of women's economic oppression, by rejecting self-sacrifice and being openly hostile to men (Warhol and Price Herndl 1991: 282-283). On the other hand, they are equally representative of female literature since opposition does not seem to be an end in itself as it opens up possibilities for the protagonists to assert their independence, grapple with the strenuous task of self-discovery or self-retrieval thus revising traditional female life scenarios. As is the case with contemporary female ghost stories, Martin and Tennant 'offer a more radical critique of male power, violence and predatory sexuality', more radical than the earlier Female Gothic, where the Gothic is used as 'a vehicle through which the interrogation and problematising of mainstream versions of reality and so-called 'normal' values is made possible' (Smith and Wallace 2004: 4-5, 6). The authors simultaneously rewrite conventional Gothic marriage plots – male or female – in which heroines are victimised and in the end married or, in other words, again confined to the patriachal home, not having attained independence. Unlike heroines in early Gothic fiction, the mermaid, Procne and, to an extent, even Philomela, are not pursued by villains but are themselves persecutors, villains fighting for autonomy.

Rewriting from the female point of view allows previously silenced voices to be heard. Therefore, revisions often target those narratives which marginalise female characters – *Jane Eyre* being among the most inspiring ones. Thus it participates in the overall revision of both history and literature designed to question the law of the father, a revision which leads to self-knowledge. In her 1972 essay 'When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision', Adrienne Rich voices the need for 'a radical critique of literature, feminist in its impulse,' which would provide a clue as to 'how we have been led to imagine ourselves, how our language has trapped as well as liberated us, how the very act of naming has been till now a male prerogative, and how we can begin to see and name – and therefore live – afresh' (Rich 1972: 18). 'Sea Lovers' and 'Philomela' provide just such a critique from new angles at which to read and interpret familiar stories and once conventional views of women as passive and powerless for the heroines refuse to give in to them, defying 'subordination and repression inherent in the feminine ideal' (Warhol and Price Herndl 1991: 278). By claiming the right to act in a violent revolt against male domination, imposed expectations, enforced subordination and silence, the female protagonists subvert patriarchal stereotypes abused to strengthen constructed hierarchies and gendered identities. In an uncommon reversal of roles, the women in the stories become ferocious avengers capable of brutalities usually associated with men and in that way oppose gendered roles, prescribed behavioural patterns as well as any fixed ideas of femininity. Their retaliation is 'a sardonic commentary on the real feelings of the Angel in the House' (Warhol and Price Herndl 1991: 281) and calls for a revision of established male-female relationships and representations of women as it engages in their symbolical, literary undoing at the border of where, in the words of George Eliot, 'the duty of obedience ends and the duty of resistance begins' (Warhol and Price Herndl 1991: 279).

References

Altmann, A. E., De Vos, G. (2001). The Little Mermaid. *Tales, then and now: more folktales as literary fictions for young adults*. Englewood: Libraries Unlimited, 175-204.
Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (eds.) (2003). *The Post-colonial Studies Reader*. London and New York: Routledge.
Biderman, H. (ed.) (2004). *Rečnik simbola*. Beograd: Plato.
Coetzee, J. M. (1987). *Foe*. New York: Viking.
Gerbran, A., Ševalije, Ž. (eds.) (2004). *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos.
Grevs, R. (1969). *Grčki mitovi*. Beograd: Nolit.
McClure Smith, R. (1996). *A Recent Martyr*: The Masochistic Aesthetic of Valerie Martin. *Contemporary Literature* 37 (3), 391-415.
McClure Smith, R. (1993). Valerie Martin's Re-Visionary Gothic: The Example of 'Sea Lovers'. *Critique* 34 (3), 171-181.
Martin, V. (1988). Sea Lovers. *The Consolation of Nature and Other Stories*. London: Vintage Books, 33-43.
Rich, A. (1972). When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision. *College English* 34 (1), 18-30.
Smith A., Wallace D. (2004). The Female Gothic Then and Now. *Gothic Studies* 6 (1), 1-7.
Stivens, E. (2005). *Arijadnino klupko*. Novi Sad: Stylos.
Tennant, E. (1989). Philomela. *The Penguin Book of Modern British Short Stories* (M. Bradbury, ed.). London: Penguin Books, 407-413.
Warhol, R. R., Price Herndl, D. (eds.) (1991). *Feminisms: an anthology of literary theory and criticism*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
Wesley, M. C. (2000). Emma Tennant: The Secret Lives of Girls. *British Women Writing Fiction* (Abby H. P. Werlock, ed.). Tuscaloosa and London: The University of Alabama Press, 175-190.
Westfahl, G. (ed.) (2005). *The Greenwood encyclopedia of science fiction and fantasy: themes, works, and wonders* 2. Westport: Greenwood Press.

Аријана Лубурић Цвијановић

РЕВИЗИЈА МУШКИХ ПРИПОВЕСТИ : „МОРСКИ ЉУБАВНИЦИ“ ВАЛЕРИ МАРТИН И „ФИЛОМЕЛА“ ЕМЕ ТЕНАНТ

Резиме

Ревизија историје, митологије и књижевног канона већ деценијама јесте један од кључних аспеката савремене књижевности што доприноси хибридности која у њој преовлађује и омогућава *другом* да се изрази из властитог угла и по сопственим мерилима. Заједно с откривањем и (ре)конструкцијом занемарених (и)сторија, поновно исписивање приповести које припадају традиционалном канону подрива изворне/званичне верзије, те у њих преточене концепте централности и ауторитета, указујући да чин писања неизоставно подразумева одабир. Све већи број нових верзија империјалистичких, патријархалних или хетеросексуалних текстова, међу којима су прича „Јорик“ Салмана Руждија, те романи *Широко Саргашко море* Џин Рис и *Фо* Џ. М. Куција, нуди увид у алтернативне перспективе маргинализованих, од суштинског значаја за процес интелектуалне деколонизације и (ре)дефинисања идентитета *другог*. Постколонијална књижевност тако изнова исписује историју, књижевност и митологију не би ли подрила односе моћи (новог) колонијализма и империјализма, док женска, а посебно феминистичка, књижевност преиспитује патријархат дајући глас ућутканом женском *другом*. Анализирајући приче „Морски љубавници“ Валери Мартин, која се може тумачити као мрачан одговор на Андерсенову *Малу сирену*, и „Филомела“ Еме Тенант, где се чувени мит представља из тачке гледишта Прокне, овај рад тежи да испита оне њихове аспекте који оспоравају идеолошке претпоставке патријархата.

Аријана Лубурић-Цвијановић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија
alcvijanovic@ff.uns.ac.rs

Carmen Dărăbuş

FUNCŢIA SPAŢIALĂ A OCHIULUI ÎN POEZIA LUI NICU CIOBANU

Universul artistic se structurează şi se individualizează în jurul unor motive recurente, purtătoare de semnificaţii în directă legătură cu natura interioară a artistului, cu modalitatea lui de a se raporta la lume, în general şi la artă, în special. Volumul scriitorului de limba română din Banatul sârbesc, Nicu Ciobanu, *Om singur visând,* structurat în două părţi, este o adevărată poveste a naşterii şi funcţiei ochiului, iar demersul meu urmăreşte valorile poetice pe care le capătă, pornind de la simbologia universală prezentă în *Dicționarul de simboluri* al lui Chevalier şi Gheerbrant: ochiul ca mediator al celestului cu teluricul – creator şi ordonator de spaţii exterioare şi exterioare, ochiul ca peisaj interior emoţional, ochiul ca individualitate desprinsă de totul biologic, ochiul-inimă.

Cuvinte-cheie: ochi, privire, spaţiu, simbol, lumină/întuneric.

Motto: „Se-nchide ochiul şi întâmplarea odată cu el" (*Întâmplarea cea mare, IV*).

În peisajul liric bogat al literaturii de limba română din Voivodina, poezia lui Nicu Ciobanu este una a întoarcerii spre interior, reprezentând mai curând modernismul neoexpresionist, structurat în jurul unor motive literare (puiul de cuc, cuvântul, lumina, întunericul), între care se distinge motivul *ochiului.* Caracterizarea făcută de către Catinca Agache este sugestivă în ceea ce priveşte conturarea locului pe care poetului îl ocupă în lumea artistică din care face parte: „Voce distinctă a generaţiei optzeciste a Voivodinei, el este autorul unei lirici hiperlucide a problematicii existenţiale, a adevărurilor pline de încifrări ale realului. Opera sa transcrie o stare poetică zguduită de seisme, declanşate de zbaterile creatorului aflat în căutarea unor certitudini, unor repere morale şi umane. Utilizând ca pretext poetic ideea, el converteşte în poezie scene din realitate, mergând spre desluşirea semnelor acestora" (Agache, 2010: 297-298). Volumul *Om singur visând*[1] este compus din două părţi – *Întâmplarea cea mare*, care cuprinde şaisprezece poeme şi *Alte întâmplări mărunte*, prin care se raportează la univers prin intermediul întâmplărilor cotidiene.

Prima parte este un adevărat poem fragmentat al „ochiogoniei", al naşterii şi funcţiei ochiului pornind de la simbolistica generală până la experienţa personală; fiecare din cele şaisprezece poezii conţine, cel puţin o dată, motivul literar (totodată filozofic şi mitologic) al ochiului, recurenţă care probează proteismul său. Astfel, el este „simbolul percepţiei intelectuale", dar ca reprezentare şi funcţie în culturile lumii, există „ochiul *fizic,* în funcţia lui de receptare a luminii; *ochiul frontal* – al treilea ochi al lui Shiva; în sfârşit, *ochiul inimii,* aceştia din urmă receptând amândoi lumina spirituală" (Chevalier şi Gheerbrant, 1995: 362). Prima poezie a ciclului are o notă contestatară, în care Evanghelia după Luca – aşadar sacrul tradiţional – nu e demnă de încredere, întunericul zidurilor convenţiei sufocă încet libertatea, singur „ochiul se-nalţă tăcut, cum cuvântul/ se-nchide într-o carte" (*Întâmplarea ce mare, I*, p.7). Secondând impulsurile adânci ale naturii umane care ţinteşte verticalitatea, înălţarea, ochiul apare, în poezia lui Nicu Ciobanu, nu doar ca instrument al accederii cosmosului, ci ca vis celest şi energie primă care provoacă desprinderea de teluric, pentru că „nu este o închipuire înălţarea ochiului" [...] / Uitaseşi acel/ colţ de cer, desenat deasupra unui cer,/ o linie în cadranul unui ochi şi atât" (Ibidem, II, p. 8-9). Chiar dacă, aşa cum poetul mărturiseşte, efortul înălţării ochiului – cu tot ceea ce simbolizează el – nu e deloc uşor, rând pe rând, căutând lumina şi înaltul, ochiul capătă identitate proprie, se desprinde de biologia unui tot: „De-am putea găsi,/ un ochi cu stea albă-n frunte,/ un ochi pe care să-l/ aşezăm la intrarea în casă, fireşte" (Ibidem, III, p. 11), - simbolistică a ochiului

[1] Nicu Ciobanu, *Om singur visând,* Ed. Libertatea, Panciova, 1984.

frontal adus din sacru în mundan, iar risipirea lui tăcută este născătoare de spaţiu. O dată această independenţă câştigată, el devine interlocutor, care dublează paşnic ori provoacă natura umană: „Acel ţinut, zic eu, trebuie şters/ din amintire./ Să nu rămână decât citate,/ zise ochiu" (Ibidem V, p. 14) sau „Hai să te căutăm pe tine, ochiule-drumule" (Ibidem VI, p. 16). Des invocata „întâmplarea cea mare" e întâmplarea-cheie, care marchează într-un fel sau altul, destinul şi este umanizată prin ochi, care are funcţie de personificare.

Dincolo de întâmplările în rezonanţă cu cosmosul, există aparent micile întâmplări (dar covârşitoare pentru fiinţa umană) ale vieţii afective, în care ochiul este receptacol în care se răsfrâng şi se interiorizează lumina şi timpul: „Şi totuşi, o risipă de lumină şi timp/ e aşternută clandestin în ochii tăi// [...] numai că uneori ochiul tău, dezbrăcat de înserare,/ începe jocul reîntregirii cu ţinutul umbroaseloe/ lumini" (Ibidem VII, p. 18). Frumoase versuri traduc alunecarea spre un alt anotimp al fiinţei, spre o altă desprindere, în care zborul devine prăbuşire: „ne încântă tăcerea umbrelor şi tu/ te prăbuşeşti gemând de parcă o toamnă candidă/ îţi oferă locul de unde începe despărţirea/ ochiului de trup" (Ibidem VIII, p. 20). Ochiul este infinitul, dar şi contur restrictiv; în termenii simbolisticii, „Ochiul lumii este şi deshiderea din vârful domului, *poarta soarelui,* care este privirea divină ce îmbrăţişează cosmosul, dar şi trecerea obligatorie pentru *ieşirea din cosmos"* (Chevalier şi Gheerbrant, 1995: 364), ochiul devenind spaţiu–prag, mediere între segmentele spaţio-temporale ale lumii: „Va trebui să treci pragul// Mai întâi vei încerca să rămâi încă/ puţin în interiorul ochiului" (Ciobanu, 1984: 22). Tot în tonalităţi emoţionale, ochiul păstrează, recuperează şi pierde din nou spaţii în raport cu memoria afectivă: „Şi ochii tăi – amintirea pierdută/ şi acum regăsită în acest ţinut// [...] Ai vrea să poţi reîncepe jocul/ şi ochii din nou să-ţi crească peste zăpezile astea/ stinse şi calpe, să mai treci cu mâna prin/ iarba crescută până la geam – crestând/ eterna cursă a reîntoarcerii noastre, postume" (Ibidem X, p. 24-24), într-un peisaj mai curând interior, având ca pretext exteriorul. Anotimpurile invocate sunt cele ale zăpezilor şi ale frunzelor toamnei, ale ochiului neiubit în miezul căruia plouă (p. 43); ochiul simbolizează efortul depăşirii unor anotimpuri interioare ale înfrigurării şi însingurării: „Ochiul tău,/ trecând pe sub timidele mişcări de aer,/ tresare învelit în secularele zăpezi" (Ibidem XIV, p. 31) sau „Ninge, deşi nici pentru zăpadă nu mai avem loc,/ ochiul se scutură mai greu de atâta fulg/ şi noaptea asta se descalţă de amurg" (Ibidem XV, p. 32). Chemarea este respaţializare, aşadar recuperare a unui trecut dorit: „Pierdutul ochi şi bradul/ şi zorile târzii te cheamă.// Numai revărsarea ochilor tăi peste frunze/ tăcute şi oarbe, numai pământul ăsta putred/ ne mai are [...]// Pe unde să mai treci cu ochiul făcut umbră?" (Ibidem XVI, p. 33) Pierdere, regăsire, uitare, nostalgie – totul este captat în spaţiul emoţional al ochiului.

Pentru că „în poezie « fuziunea » structurilor conţinutului cu cea a expresiei se face în momentele manifestării, aşa cum se prezintă ea cititorului" (Greimas, 1975: p. 297), motivele poetice sunt apariţii mai curând spontane prin care se coagulează sensul textului. Inimă şi ochi se contopesc, ca „organ al viziunii interioare, şi prin urmare *o exteriorizare a ochiului inimii"* (Chevalier şi Gheerbrant, 1995: 363), astfel că rezonanţa durerii se întoarce din afară spre lăuntru: „Plesneşte ochiul/ în mine ca o fiară rănită" (Ciobanu, 1984: 12). Receptor al luminii (dar şi al întunericului – soarele şi luna), ochiul identifică şi ordonează spaţii exterioare, având capacitatea de a le crea el însuşi, din sine: „Ochiul tău, ascuns într-un alt ochi,/ se face mai rece, tot mai rece" (Ibidem, II, p. 8) sau „Aproape că de-o veşnicie acelaşi ochi/ se-ntinde peste ochi şi ce splendoare e sculptată/ dintr-o mare întâmplare" (Ibidem, IV, p. 12). Figuraţia independentă capătă conotaţii ezoterice, combinând simbolistica cercului (perfecţiunea divină) cu cea a luminii şi a ochiului care mediază accesul la cosmos şi la sensurile ascunse ale lumii: „În tradiţia masonică, ochiul simbolizează în plan fizic Soarele vizibil de la care emană viaţa şi Lumina; în plan intermediar sau astral, Cuvântul, Logosul, Principiul creator; în plan spiritual sau divin, pe Marele Arhitect al Universului" (Chevalier şi Gheerbrant, 1995: 366). Astfel, schiţând un ritual al pătrunderii în lumină, „Un cerc trebuia desenat în acel aer./ fireşte cu o lumină cernită şi abia apoi,/ în interiorul acelei lumini, un ochi - / un singur însemn al timpului" (Ibidem, IV, p. 12). Desprinderea ochiului de totul biologic e şi „satanic zbor" în poemul VIII, care imită gestul luciferic. Ochiul ca instrument de comunicare participă la viaţa cetăţii: „Se zice că regele moare. Dar,/ cum să moară un rege şi cine să mai/ cânte-n flautul împuţit,/ ochiul la cine să mai strige" (*Regele moare,* p. 50). Tot conform *Dicționarului de simboluri* al lui Chevalier şi Gheerbrant (p. 362), cei doi ochi reprezintă lumina şi întunericul, soarele şi luna, alter-

nanţele fundamentale ale cosmosului, dar şi ale naturii umane: „În umbra lunii/ **o c h i u l** / se stinge şi se-aprinde deasupra/ codrilor de brad.// [...] **O c h i u l/** se-ncheagă şi strigătu-i sublim/ aspiră la scaunul greierului clandestin" (Ibidem, XI, p. 26), naşterea ochiului ca individualitate petrecându-se în absenţa luminii solare, într-un peisaj misterios sublunar care face totul posibil.

Ochiul-inimă este capabil să redimensioneze nefericirea trecutului: „şi-n inimă un alt ochi puteai să ai" (Ibidem XVI, 34); ochiul în ochi, ochiul în inimă, ochiul în piatră ca inimă a ei: „Un om visând se joacă cu vântul,/ cu ochiul pietrei căzute dintr-un vişin/ adormit" (*Crezând că e cu neputinţă altfel,* p. 41) este o localizare aparent inedită, dar firească în raport cu simbolistica universală şi cu neoexpresionismul, care face din artă instrument de de raportare la absolut. Alături de *ochi,* cuvintele din câmpul semantic al verbului „a privi" potenţează semnificaţiile sale; astfel, un poem din cea de-a doua parte a volumului se numeşte *Urmărind cu ochii zborul candid de vrabie,* altul - *Imagini din viaţa unui ochi,* o poezie a mirării: „Din pleoapa ta ţâşneşte acum mirarea" (p. 37), ori – *Aceeaşi imagine privită altfel* în care o experienţă eşuată este reluată când „Nu te mai crezi profet" (p. 38), căci eternitatea lui permite existenţe şi reluări proteice.

Trăind sub obsesia timpului, ochiul nu este doar creator de spaţiu în lumină şi în întuneric, ci şi ceasornic metaforic: „Dar, unde e aerul ce aer nu e,/ unde frunza şi calul şi ochiul cu/ ceasul din el" (Ibidem XII, p. 28). Absenţa lui creează nelinişteа care anunţă destrămarea. Virtualităţi şi realitate se contopesc în structuri create ori, dimpotrivă, absorbite de ochiul recuperator, echivalent al cuvântului artistic: „Tonalitatea trăirii sentimentale caută şi produce o viziune în concordanţă cu realitatea chiar şi atunci când realitatea ca materie brută este dată; configurează un mod de a fi al realităţii, când incidental, când substanţial, în care simţământul poetului se vede justificat şi inevitabil, în care el răsună, se amplifică şi se acutizează, în care se conformează şi se structurează; în sfârşit, în care se exprimă" (Amado, 1982: 17). Ochiul este viaţa capabilă să se regenereze mereu: „Să-i tăiem ochiului/ ochiul. Din el vor ieşi viermii umflaţi/ de-atâta ploaie şi sâmburele putrezit/ încolţi-va" (Ciobanu, 1984: 29) sau „Îmi spui că ochiul tău, cumpărat la o/ licitaţie de nişte măcelari,/ creşte cu inima-n pământ şi, învelit de mucegai,/ a dat să-nverzească-n/ verde-galben, alb şi verde (Ibidem, p. 39), iar cromatismul tonic este menit să estompeze monotonia albelor zăpezi ce presară acest volum, astfel că moartea nu e decât un nou început, o etapă germinând o nouă viaţă.

Références

Agache, Catinca (2010). *Literatura română din Voivodina.* Panciova: Ed. Libertatea.

Amado, Alonso (1982). *Materie şi formă în poezie.* Bucureşti: Ed. Univers. În româneşte de Angela Teodorescu-Martin, Prefaţă de Mihai Zamfir.

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain (1995). *Dicţionar de simboluri.* Vol. 2. Bucureşti: Ed. Artemis.

Ciobanu, Nicu (1984). *Om singur visând.* Panciova: Ed. Libertatea.

Greimas, A. J. (1975). *Despre sens. Eseuri semiotice*. Bucureşti: Ed. Univers. Text tradus şi prefaţat de Maria Carpov.

Carmen Darabus

LA FONCTION SPATIALE D'ŒIL DANS LA POÉSIE DE NICU CIOBANU

Résumé

L'univers artistique reçoit une structure et une individualité autour des motifs récurrents, qui ont des significations en connexion avec la nature intérieure de l'artiste, avec sa manière de se rapporter au monde, généralement et à l'art, particulièrement. Le livre de l'écrivain de langue roumaine de Banat serbe, Nicu Ciobanu, *Om singur visând (Homme seul rêvant)* est une véritable histoire de la naissance et de la fonction de l'œil et mon approche analyse les valeurs poétiques reçues, ayant comme point de départ la symbolique universelle de Chevalier et Gheer-

brant (*Dicţionarul de simboluri) :* l'œil comme médiateur entre l'espace céleste et l'espace tellurique – créateur d'espaces intérieures et extérieures, l'œil comme paysage émotionnel, comme individualité détachée de la totalité biologique, l'œil-cœur.

Carmen Dărăbuş
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
c.darabus@gmail.com

Virđinija Popović

POEZIE ŞI JOC – TREI FAZE ALE CREAŢIEI LUI ION BARBU[1]

Lirica lui Ion Barbu a evoluat de-a lungul câtorva etape specifice, diferenţiate mai ales prin imaginile concrete, în fond, ale aceloraşi probleme şi limbaj. Jocul pe care îl întâlnim în poezia lui Barbu se schimbă în dependenţă de etapa poetică barbiană. În lucrare sunt prezentate transformările jocului barbian în aşa fel încât faza întâi să reprezinte jocul materiei şi poezia materialităţii imaginii, numită etapa parnasiană. Faza a doua cercetează ludicul eterogen al fondului oriental-exotic, adică revalorificarea balcanismului prin autohtonizare şi chemare la joc. Faza a treia reprezintă jocul minţii şi este dedicată etapei „ermetice", care se referă la poeziile bazate pe simboluri ermetice.

Ključne reči: poezie, joc, parnasism, balcanism, ermetism, matematică

În România, în perioada interbelică, este formulată teoria poeziei ermetice, ilustrată în chip strălucit de creaţia lui Ion Barbu. Cel care a explicat pe larg trăsăturile distinctive ale acestui tip de poezie, în disjuncţie cu poezia obscură, a fost Tudor Vianu. În 1930, Ion Barbu publică volumul de versuri *Joc secund* cu care creaţia poetului se situează în aria poeziei ermetice, poetul ajungând la o astfel de poezie plecând de la ermetismul teoremelor lui Gauss. Caracterul ermetic al poeziei barbiene din această etapă îl conferă limbajul cu totul abstract, vocabularul elevat. În cazul creaţiilor din volumul apărut în 1930, cuvintele îşi pierd din semnificaţia lor primară, devenind semne ale unor idei, pe care numai o minte abstractă le poate descifra. Acum, poetul nu mai uzitează de imagini concrete, ci foloseşte un *al doilea joc*, operând cu imagini ridicate deasupra concretului, în zona rece a ideilor, unde pentru înţelegerea conţinutului creaţiei e nevoie de contopirea între subiectul cunoscător şi „obiectul" cunoaşterii. De aceea, în lucrarea de faţă se cercetează creaţia lui Ion Barbu din perspectiva ludicului, deoarece calificativul *secund*, acordat propriului „joc", presupune existenţa unui *joc prim*, „la care se raportează şi din care derivă" (Pop 1985: 117) *jocul inimii.* Ion Pop în cartea *Jocul poeziei* spune că Ion Barbu îşi construieşte propriile sale viziuni, construindu-se, mai întâi, ca poet, apoi, renunţând la poezie în favoarea universului matematic „atâta vreme cât prinde [...] de acest joc, el şi-l perfecţionează continuu" (Pop 1985: 118), conform unui proiect sau unor reguli autoimpuse. În momentul când îşi va alcătui opera sa, ca pe o supremă expresie a „jocului minţii", decide să se detaşeze de o parte a trecutului său literar, care pentru el era doar un simplu antrenament în ceea ce-l aşteaptă după, antrenament pentru adevăratul *joc*, celui „secund, mai pur" (ibidem: 119). Din perspectiva jocului secund, poetul îşi priveşte întreaga sa creaţie, adică „refăcând, în zborul invers al rememorării, un fel de traseu" (id.) elegiac: coborârea de pe cele mai îngheţate piscuri vegheate de Idee, către „alba apă" unde va aştepta propria moarte, unde să poată „mai omeneşte muri" (id.). Pornind de la concepţia de *poesis*, care este maxima altitudine a ascensiunii lui Barbu şi de la „jocul secund", ca nume generic al poeziei, putem descifra treptele parcurse de Barbu. De la primul ciclu, cel parnasiano-vitalist şi *După melci*, până la *Isarlâk*, *Uvenderode* şi ciclul ermetic, toate etapele se înscriu într-un traseu coerent al „jocului" poeziei. Perioada 1927-1929 în care sunt scrise şi definitivate poemele din „ciclul ermetic" devine perioada „cea mai radicală şi mai intransigentă la nivelul reflecţiei asupra actului creator" (Pop 1985: 119) al poetului.

Ion Barbu, cunoscut şi prin pseudonimul Dan Barbilian, a fost unul dintre cei mai cunoscuţi poeţi şi matematicieni români ai secolului trecut. Analogia dintre poetul şi matematicianul Ion Barbu urmăreşte trei faze în exprimarea operei lui Barbu. Etapa vitalismului, nitzcheană şi a poeziilor parnasiene

[1] Ovaj rad je realizovan u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, br. projekta 178002, finansiran od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

apare odată cu faza în care Ion Barbu îşi exprimă pasiunea pentru geometrie şi forme vizale, iar dacă rămânem în sfera terminologică a *jocului*, poezia lui Ion Barbu, în această fază, are o rezonanţă kantiană. Faza a doua, numită „balcanico-orientală", aparţine perioadei când Ion Barbu îşi susţine teza de doctorat asupra „exprimării canonice a mulţimilor hipereliptice" în care ideile algebrice şi geometrice se întrepătrund cu analizele matematice. Această poezie balcanic-orientală descoperă *spaţiul* şi *timpul* Balcanilor într-o altă ipostază, adică aici, în acest spaţiu timpul pare încremenit, evenimentele mici devin importante şi oamenii au tendinţa de a ignora evenimentele care au schimbat lumea şi de a amplifica evenimentele locale. Tendinţa poeziei lui Barbu de a sugera un *joc* permanent între aparenţă şi realitate duc uneori la o descoperire a adevăratei intrigi a acestei poezii, intrigă ascunsă sub straturi de impresii subiective. Ion Barbu în felul acesta încearcă să găsească noi modalităţi de expresie, folosind metode moderniste, ba chiar şi postmoderniste. Elementele culturii balcanice sunt fapte culturale ideale pentru a organiza acest *joc* de măşti din faza aceasta poetică a lui Ion Barbu. Caracterul realist al poeziei lui Barbu constă „în dimensiunea filosofică a universului poetic, care-i dă scientismul sau modelul de gândire ştiinţifică" (Alexandrescu 2010: 408). De aceea, ca într-o teoremă sau demonstraţie de geometrie, Ion Barbu trasează de la primele versuri axele de coordonate prin principiile kantiene: *timpul* („ceas") şi *spaţiul* („adâncul acestei calme creste"). Modelele geometrice de imaginar, simbolurile şi mai ales notele critice din ciclul balcanic dau acest aspect al universului barbian. Etapa balcanică presupune o apropiere de specificul naţional, nu aşa cum l-au înţeles Vasile Alecsandri, Mihail Eminescu, George Coşbuc, Octavian Goga, Lucian Blaga, ci ca apartenenţă la un anumit specific oriental. Avem în acest sens poeziile: *Selim, Isarlâk, Nastratin Hogea la Isarlâk, Domnişoara Hus, Încheiere.* Elementele simboliste sunt nucleele universului poetic barbian. Influenţele din Mallarmé, Edgar Allan Poe, Arthur Rimbaud, Paul Valéry sunt recunoscute de autor, şi acesta le dedică unora chiar scurte articole. Temele, motivele, eroii din universul poetic al lui Ion Barbu se structurează pe conceptul de corespondenţă (poetul – marea). Poetul este un personaj-simbol în împrejurări simbolice, cosmice. Poeziile sale sunt greu de înţeles din cauză că poetul foloseşte lirica ermetică în limbajul abstract, inspirat din opera lui Stephan Mallarmé. Folosind concepţii matematice, ca de exemplu cea de *grup* (mulţime cu structură matematică ale cărei elemente se pot înţelege conform unor anumitor legi), imaginaţia creatoare de *formă* ridică „particularul şi fragmentarul la universal şi totalitate" (Pop 1985: 122). În jocul lumii fragmentare se transfigurează, în poezia lui Barbu, marile elemente cosmice şi aminteşte de „întâmpinarea imnică, paradisiacă, a împlinirii umane" (ibidem: 123). Negarea prin îndreptare „a liniei frânte arbitrar, sfârşeşte tot printr-o frângere, dar care înseamnă *configurare*, triumf al *formei*" (id.). Faţă de acel *joc prim al lumii*, jocul secund aduce o corecţie, anume nu mai este „o simplă reflectare, ci intervenţie modelatoare" (id.). Prin exprimarea lirică, poetul caută *absolutul* care se găseşte în lumea caracteristicilor atemporale, în spaţiul şi timpul nelimitat, în lumea care este foarte aproape geometriei. Poetul este în căutarea frumuseţii pure, care se oglindeşte în interiorul universului său însuşi, aşa cum reflexul se transformă în refracţie. Frumuseţea artistică poetul Ion Barbu o poate găsi în interferenţa dintre Poezie (*Poesis*) şi Matematică (ştiinţă – *Mathesis*) şi de aceea poezia lui se deosebeşte de cea a lui Arghezi şi Blaga, totodată şi mai complicată. Mai concret, concepţia poeziei în viziunea lui Barbu este mai aproape de cea a lui Mallarmé sau Paul Valéry, decât de cea impusă de romantism. Felul său de a gândi în spiritul abstract al matematicii a influenţat opera sa poetică, la fel a influenţat de limbajul mitico-biblic, prin care face, prin influenţă platoniciană, „transcenderea" realului care vizează o transmutare, o simbolică nimicire a meteriei prin formă. *Mimesis*-ul este aici împins de *poesis* până în „pragul depăşirii funcţiei expresive a limbajului spre autoreferenţialitate". Barbu construieşte un spaţiu imaginar unde îşi impune propriile legi prin care se poate lămuri acest joc, în funcţie de „exigenţele ferme ale remodelării şi construcţiei" (Pop 1985: 125) acestui spaţiu imaginar. În poezia lui Ion Barbu, imaginea se construieşte treptat, vers cu vers, din elemente spaţializate, care, privite din unghiuri diferite, dau o metamorfoză a sensurilor textului, aşa cum o sugerează Edgar Allan Poe în *Principiul poetic,* când compară poezia cu un briliant, care, privit din diferite unghiuri, are o altă strălucire. *Vidul* şi *plinul* sunt definitorii încât la Ion Barbu expresia „adâncul acestei calme creste" sugerează imaginea unei unde. Simbolul „creastă" este o metonimie a *muntelui***,** simbolul „adâncul" este o metonimie a *văii***.** Volutele undei se amplifică, *creasta* devine *mântuit azur***,** iar *adâncul* devine *marea* şi apoi *nadirul***.** În interiorul imaginarului simbolic găsim un imaginar geo-

metric. Poetul este centrul universului, către el converg toate elementele, fiind situat în *nadir* şi din el emană, ca dintr-o conştiinţă a universului, toate elementele universului. El este *oglinda* — conştiinţa de sine — a conştiinţei universale, în care se reflectă realitatea senzorială. Arta, poezia trebuie să reflecte realitatea senzorială, dar în adâncul imaginii realităţii trebuie să găsim modelul geometric, cristalizat, ideal. De aceea poetul mărturisea că poezia este o „ocolire temătoare în jurul câtorva cupole, restrânsele perfecţiuni poliedrale“ (Felix Aderca, *De vorbă cu d. Ion Barbu*, în „Viaţa literară” nr. 57/ 1927 apud *Ion Barbu interpretat de...* Bucureşti, Editura Eminescu, 1976, p. 32). Ion Barbu afirmă că în poezie, la fel ca în geometrie, poate vedea „o simbolică diferită pentru exprimarea formelor posibile ale existenţei”. Pentru el poezia este „prelungirea geometriei”, aşa că, „rămânând în domeniul poeziei, niciodată nu a abandoat divinitatea geometriei”. *Mimesis*-ul, deci, în poezia lui Barbu, depăşeşte acea „poezie leneşe” („sinceră”, „spontană”, „veristă”, „pitorească” etc.), poetul îndreptându-se spre construcţia unor „existenţe substanţial indefinite: ocoliri temătoare în jurul câtorva cupole – restrânsele perfecţiuni poliedrale” (Barbu 1970: 178). Singur poetul şi-a împărţit opera sa în patru faze: cea parnasiană, cea antonpannescă, cea expresionistă şi cea şaradistă. Mai târziu, criticii literari i-au împărţit opera în trei faze: parnasiană, oriental-baladescă şi ermetică, împărţire care a devenit clasică. Tema *poetul* şi *poezia* o regăsim de-a lungul întregii creaţii a lui Ion Barbu, fiindcă asemeni lui Mihail Eminescu, Lucian Blaga sau Nichita Stănescu, poetul caută să-şi redefinească mereu locul şi rolul său, ca şi valorile mereu nuanţate ale conceptului de poezie.

Cercetarea operei poetice a lui Ion Barbu provoacă interesul multor critici literari. Opera matematică şi influenţa matematicii asupra poeziei sale permit o investigare continuă. Se pune întrebarea din ce cauză s-au scris atâtea studii dedicate acestui ciclu? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie efectuată o cercetare atentă a acestor poezii, pe care o vom prezenta în rândurile următoare, cât şi în ce măsură *jocul* a influenţat opera lui Ion Barbu. Spectrul interpretărilor lui este mare: de la cele matematice la cele mistico-creştine. Fiecare interpretare se prezintă a fi unică şi le exclude prin definiţie pe toate celelalte probleme impuse. Prin depistarea diferitelor interpretări ale operei poetice şi matematice ale lui Barbu, ne vom apropia de misterul aparent, neatins al ciclului de poezii *Joc secund*. Aceast moment ciudat al interpretării operei lui Barbu ne duce la următoarea dilemă: dacă e *Joc secund* cea mai mare mistficare poetică a tuturor vremurilor sau o nouă, originală operă care iese din sfera poeziei şi care îndeamnă criticii, filozofii, misticii, matematicienii şi alţi poeţi la o permanentă evaluare.

Etapa a treia, cea a liricii ermetice a lui Ion Barbu, este considerată cel mai înalt punct al existenţei şi se mişcă spre descoperirea ultimului cuprins spiritual, care duce la comunicarea cu revelaţiile lumii. Ion Barbu găseşte o întrepătrundere între poezie şi geometrie, „acolo unde geometria devine rigidă şi rezistentă, poezia îi deschide un orizont de cunoaştere şi imaginaţie”. La fel ca în geometrie, prin poezie Barbu înţelege „o anumită simbolică pentru prezentarea formelor posibile ale existenţei”. În această fază Barbu se întoarce spre o poezie ca „joc superior mental”, unde presupune „voinţă şi discriminare”, „purificare şi reducere” (ibidem: 236). Poezia lui Ion Barbu, în această fază, devine un *joc* construit şi condus de poet „cu bună ştiinţă” şi impulsionat de „propriile necesităţi de expresie”, un joc care îl provoacă pe cititor să descifreze versurile lui, să le decodeze şi să depăşească anumite obstacole ale expresiei, până va ajunge la „Totalitatea Sensului”[27]. Decodarea sensului acestei poezii este respinsă de unii critici ai oprei lui Ion Barbu, însă, în sensul explicitării unor referinţe mitice, cosmologice, această descoperire a sensului poeziei lui este necesară pentru că, prin această decodare, se pot aduce în lumină pasajele de mare dificultate. „Ermetismul” expresiei este explicat de Barbu însuşi în *Versuri și proză*, prin care se refuză „procedarea şcolară, oratorică” a soluţionării „operaţiilor” mintale de pe parcursul dintre „experienţă şi notaţie” (Barbu 1970: 184-186). Ermetismul poeziei lui Barbu constituie, în perspectiva ludicului, moduri ale delimitării *spațiului de joc*, acum are loc o *izolare a teritoriului poetic* ca un alt univers de simboluri şi semne, diferit de cel al „poeziei leneşe” (Pop 1985: 128). Poetul, în această fază, se apropie de perspectiva mitică, primind trăsăturile unui *joc cultural* despre care a vorbit J. Huizinga în cartea sa *Homo ludens*. Acum *jocul* se apropie de ceremonialul *inițierii* în taine: „În orice civilizaţie înfloritoare şi vie, şi mai ales în culturile arhaice, poezia este o funcţie vitală, o funcţie soci-

[2] Respinsă de M. Scarlat în *Ion Barbu – poezie și deziderat*, Bucureşti, Cartea Românească, 1983, p. 66.

ală şi liturgică. Oricare artă poetică veche este, la un loc şi în acelaşi timp: cult, divertisment festiv, joc de societate, iscusinţă, punere la încercare, sarcină enigmatică, catehism de înţelepciune, persuasiune, magie, proorocire, întrecere" (Huizinga 1977: 198). În sintagmele expresive ale lui Ion Barbu, prin experienţa *poiesis*-ului modern, de descendenţă valéryană şi mallarméană, se poate descoperi o „stare de geometrie şi, deasupra ei, extaza" (Pop 1985: 130).

Ion Barbu eludează teoria sincronizării a lui Eugen Lovinescu şi propune „helenismul neistoric, care este altul decât cel real". Sensul acestei (re)descoperiri nu este doar întoarcerea spre sensurile originale, autohtone ale poeziei, ci crearea unei lumi care este „alta decât în realitate". Pentru Ion Barbu o lume care este alta decât cea reală este lumea care strânge laolaltă *Abstractul*, *Ideea pură* şi *Senzualitatea*. Aceste componente sunt legate de poet prin *vis oniric*. Domeniul visurilor este larg şi întotdeauna interesant pentru cercetare. Acest vis oniric este posibilitatea de a se crea în imaginaţie „lumi posibile". Important este că poetul este creatorul acestor lumi. Constatările acestui principiu nu este *mimesis*-ul, ci „lumile posibile" care sunt bazate pe imaginaţie. Ceea ce caută Ion Barbu nu este descoperirea formelor de existenţă, ci „reprezentarea formelor posibile ale existenţelor". Visul este domeniul a cărui exploatare nu are valoare în sine. Cu ajutorul visului nu se ajunge doar la o nouă configurare a lumii, ci la configurarea altor lumi. Teoreticienii poeziei lui Ion Barbu au lăudat legătura poeziei sale cu filozofia lui Platon, după cum am afirmat mai sus, începând cu prima carte despre Ion Barbu, scrisă de marele său prieten şi unul dintre cei mai mari critici literari, Tudor Vianu.

Opera poetică a lui Barbu reprezintă diagrama trecerii poeziei româneşti de la romantism la modernism. Perioada parnasiană coincide cu decadentismul postromantic, în timp ce etapa baladescă şi cea ermetică se înscriu în cadrul modernismului programatic. Există două elemente care fac legătura dintre aceste trei etape ale creaţiei lui Ion Barbu, unul este modul de comunicare care oferă temelor prezentate armonie şi viziune, *dragostea*. Pentru Barbu, dragostea nu este doar un simplu sentiment, ci este un produs al intelectului şi presupune tendinţa spre ideal. Sensul acestei iubiri este universal şi absolut, iar în poeziile sale reprezintă inspiraţie cosmică pentru primele izvoare ale vieţii. Cel de-al doilea element este *jocul*, care, pe marginea poeziei lui Ion Barbu, se poate delimita în *jocul materiei,* care descoperă o poezie a materialităţii imaginii (în etapa parnasiană), *ludicul eterogen al fondului autohton și al celui oriental-exotic* (în etapa baladesc-orientală) şi un *joc al intelectului / al minții* (în etapa ermetică).

În poeziile de orientare parnasiană, poetul combină două sensuri tematice, dar şi două tonalităţi: unul *dionisiac* şi altul *apolinic,* categorii estetice iniţate de filosoful german Nietzsche, reprezentări ale zeului Appolo, zeul luminii, al profeţiei, patronul artelor - raţiunea, respectiv Dionysos, zeul petrecerilor delirante, al dansului şi al trăirilor extatice - pasiunea. Termenii se definesc pe baza distincţiei lor, care este în legătură cu două lumi artistice diferite, *lumea visului*, respectiv *lumea beției.* Ele apar ca impulsuri esenţiale în creaţie. „Apollo este [...] simbol al unei victorii asupra violenţei, stăpân pe sine în entuziasm, într-o asociere a pasiunii cu raţiunea. Înţelepciunea sa nu este o moştenire, ci rodul unei cuceriri" (Binder 1997: 110). *Apolinic* reprezintă, într-o viziune optimistă, seninătatea contemplativă, apetenţa calmă spre frumos, spre armonie şi echilibru:

Castelul tău de gheață l-am cunoscut, Gândire!
Pe netedele-i dale mult timp am rătăcit,
Din noi răsfrângeri dornic, - dar nici o oglindire,
În sloiuri, în poleiuri, în scuți n-a întregit
(*Dezrobire*).

Dionisiac reprezintă, într-o expresie dinamică, lipsa de formă, îndepărtarea de frumos, stârnirea instinctelor, a teluricului. „Lui Dionysos i se atribuie forţele de disoluţie ale personalităţii, regresia spre haotic şi primordial a vieţii, submersiunea conştiinţei în magma subconştientului, dar şi elanul vital, dărnicia, el se opune lui Apollo, însă în mod complementar. Astfel, Apollo reprezintă un principiu al armoniei, Dionysos - al iluziei" (ibidem). Dacă poezia apolinică răspunde aspiraţiei către absolut a matematicianului, a poetului ermetic, poezia dionisiacă proclamă o cufundare totală în viaţă, în trăire, în orgia dionisiacă. Poetul reuşeşte însă o punte de legătură între termeni, şi anume *totalitatea*; totalitatea aspiraţiilor spre înalt, dar şi totalitate de pătrundere în „fremătătoarea Orgie" (Floarea 2008: 20-21).

Vom merge spre fierbintea, frenetica vieață,
Spre sânul ei puternic cioplit în dur bazalt,
.....
Și peste tot, în trupuri, în roci fierbinți – orgie
De ritmuri vii, de lavă, de freamăt infinit,
Cutremurând vertebre de silex ori granit,
Va hohoti, imensă, Vitala Histerie.
(*Panteism*)

Poezia dionisiacă este prezentată, cum au conchis criticii literari, sub cercul Venerei, în moment ce poezia apolinică este sub protecţia lui Mercur.

Ceea ce este important pentru ce-a de-a doua fază a scrierii lui Ion Barbu, cea baladic-orientală, este că aici putem aduce în discuţie *pitorescul,* categoria estetică cuprinsă în paradigma definiţiei balcanismului literar, fiind privit în corelaţie cu *exoticul*. Acest pitoresc urmăreşte o serie de sugestii din filosofia culturii lui Lucian Blaga (*Pitoresc și revelație, Duh și ornamentică*), regăsite mai târziu la Andrei Pleşu (*Pitoresc și melancolie*) şi la Mircea Muthu, cel mai avizat exeget român în problemele balcanismului literar. Acesta propune o nuanţare a conceptului printr-o disociere a mai multor forme de pitoresc. În primul rând este vorba de un *pitoresc etnografic*, ivit în perioada romantismului, odată cu descoperirea folclorului şi a culorii locale. Pitorescul etnografic se învecinează cu *exotismul* și uneori se pot confunda. Dar criticii români din perioada interbelică (G. Ibrăileanu, Tudor Vianu) au arătat că Ion Barbu nu rămâne la suprafaţa vieţii, a unui Orient luxuriant şi feeric, ci sondează dimensiunile profunde ale omenescului, autenticitatea trăirilor, tragedia omului scindat lăuntric din nevoia de adaptare la o lume primitivă şi crudă. A doua formă este *pitorescul lingvistic (stilistic)*, echivalent celui etnografic, inclusiv componenta arheologică a acestuia de reconstituire a trecutului. În acest sens e relevabil stilul artistic al unor scriitori afiliaţi balcanismului, precum Mateiu Caragiale, Ion Barbu, Emanoil Bucuţa. *Nastratin Hogea la Isarlâk* fixează un alt moment al acelui „Orient apropiat, restituit în farmecul şi valorile lui. Dacă în *Isarlâk* şi în *Selim* ni se vrăjesc raporturi umane încântătoare prin libertatea şi cordialitatea lor, noua poemă ne aduce înaintea ochilor viziunea Orientului tragic şi ascetic, a acelui colţ de pământ care a dat lumii galeria cea mai numeroasă de sfinţi şi martiri. Legenda, aşa cum a fost răspândită printre noi de Anton Pann, nu îngăduia evocarea unui Nastratin Hogea tragic, fantomă sângerândă a conştiinţei umane, care găseşte în propria ei sfâşiere alimentul său moral" (Vianu 1986: 82).

Esenţa poeziei lui Barbu se poate cel mai bine observa în ciclul „ermetic". Poezia prezintă, în acest sens, reflexia lumii în oglindă fără imagini, o negare a materialităţii. Lumea este un produs purificat de „geometrie". Ciclul ermetic aduce în faţa cititorului un *joc poetic* „mai complex ca oricând" (Pop 1985: 173-174), în care se găsesc multiple permutări, figuri simbolice, care necesită o descifrare, dar nu de puţine ori şi improvizaţii impulsionate de materia sonoră a unor cuvinte, supravegheate de regulile poetului autoimpuse, versul devenind mereu greu de înţeles, tinzând de fiecare dată spre o nouă şi mai dificilă decodare.

În cadrul poeziei româneşti contemporane şi nu numai, nu există multe argumente despre influenţa matematicii asupra operei lui Ion Barbu, de aceea realizarea acestei lucrări va solicita cercetarea şi urmărilea dezvoltării operei poetice a lui Ion Barbu, începând de la pasiunea asupra cercetării naturii spaţiului interuman; observarea şi cercetarea etapelor operei sale, cercetarea operei matematice şi descoperirea surselor de inspiraţie în anumite poezii ale sale. La fel este necesar să se demonstreze faptul că unele formule matematice duc la crearea versificaţiei poeziilor lui Barbu; cercetarea simbolurilor matematice care au echivalentele sale în simbolurile depistate în unele poezii; cercetarea influenţei matematicienilor români şi străini asupra operei sale ştiinţifice; observarea anumitor critici adresate poetului şi matematicianului din partea altor critici literari ai timpului său ori dinaintea sa; a se dovedi în ce măsură Ion Barbu a influenţat contemporanitatea şi posteritatea; redarea rolului lui Ion Barbu în dezvoltatea literaturii româneşti şi noutăţile pe care le-a adus în literatura română, locul lui în poezia contemporană europeană. La fel, în această lucrare este necesar să se dovedească ce a însemnat pentru Ion Barbu poe-

zia modernă în conformitate cu dezvoltarea ştiinţelor moderne şi că prin opera sa a deschis drumul noii forme de exprimare poetică.

Influenţat de Paul Valéry şi de Matila Ghyka, Ion Barbu consideră că arta de valoare a lumii, de la piramide, temple, statui, joc, muzică, s-a construit pe această constantă, de aceea şi poezia trebuie construită pe funcţii ale acestei constante. În acest sens, Ion Barbu afirma în interviul cu I. Valerian: „... pentru mine poezia este o prelungire a geometriei", adică o înţelegere adâncă, exactă şi poetică, pentru că poezia trebuie să fie o iniţiere în misterele lumii. De aceea unii cercetători au discutat despre caracterul geometric al poeziei lui Ion Barbu, ca fiind punctul sau axa de legătură dintre poetul Ion Barbu şi geometrul Dan Barbilian. Prin caracterul simbolico-geometric, poezia şi universul, create de Ion Barbu, se diferenţiază de poezia şi universul romantic, filosofic al lui Eminescu, de poezia şi universul mitic, filosofic al lui Lucian Blaga. În aria literaturii universale, Ion Barbu reprezintă momentul când arta, care a început de la geometric, se întoarce la geometric.

Jocul parcurs de Ion Barbu în opera sa este unul izolat de spaţiu şi de timp. Odată jucat, el rămâne în memorie ca o creaţie spirituală sau ca un tezaur spiritual care poate fi repetat oricând. Fiecare joc se mişcă înlăuntrul spaţiului său de joc, care este delimitat în mod material sau în închipuire. Huizinga spune că înlăuntrul unui spaţiu de joc există o ordine proprie şi absolută, aceste spaţii sunt nişte „lumi vremelnice în cadrul celei obişnuite, slujind pentru executarea unei acţiuni închise" (Huizinga 2003: 16), iar înlăuntrul spaţiului de joc domneşte o ordine proprie şi absolută, aşadar jocul lui Barbu creează o ordine absolută. Un spaţiu închis este separat, delimitat de mediul cotidian fie în mod material, fie mental, înlăuntrul lui are loc jocul, înlăutrul lui sunt valabile regulile jocului. Funcţia care acţionează în procesul de transformare a jocului în imagini este o funcţie poetică, Huizinga a denumit-o „funcţie ludică" (ibidem: 23). Parcurgând poezia lui Ion Barbu, atragem atenţia asupra materialităţii imaginilor, asupra jocului intelectului şi asupra jocului arhaic într-un spaţiu balcanic. În toate aceste etape creatoare ale lui Barbu jocul ajunge să fie legat de ideea că în el este exprimată o reprezentare a vieţii, care este altfel decât viaţa obişnuită.

Literatura

Aderca, Felix (1927). *De vorbă cu d. Ion Barbu*, în „Viaţa literară" nr. 57/ 1927 apud *Ion Barbu interpretat de...* Bucureşti, Editura Eminescu, 1976.

Alexandrescu, Emil (2010). *Literatura română în analize și sinteze.* Ediţia a VII-a revăzută şi completată. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Barbu, Ion (1970). *Poezii*, Ediţie îngrijită de Romulus Vulpescu, *Originale* apărute în periodice, apărute în volume; *Versuri de circumstanţă, Traduceri* apărute în periodice, apărute în volume, *Addenda* – texte de Ion Barbu, texte despre Ion Barbu. Bucureşti: Editura Albatros.

Barbu, Ion (1970). *Versuri și proză*, Ediţie îngrijită, prefaţă şi table cronologic de Dinu Pillat. Bucureşti:Editura Minerva.

Binder, Rodica (1997). *Ion Barbu și Paul Valéry. Incidențele poeticului*. Bucreşti: Editura Cartea Românească.

Huizinga, Johan (1977). *Homo ludens.* Bucureşti: Univers.

Pop, Ion (1985). *Jocul poeziei.* Bucureşti: Editura Cartea Românească.

Scarlat, Mircea (1983). *Ion Barbu – poezie și deziderat*. Bucureşti: Editura Cartea Românească. p. 66

Valerian, I. (1927). *De vorbă cu d-l Ion Barbu*. În *viața Literară*. An I. Nr. 36, 5.februarie.

Vianu, Tudor (1986). *Ion Barbu*, în vol. *Scriitori din secolul XX*. Bucureşti: Ed. Minerva.

Virginia Popović

THE POETRY AND THE PLAY – THREE PHASES OF ION BARBU'S POETRY

Summary

This article explores and analyzes the influences of game and mathematical symbols on the poetry of the Romanian modern poet Ion Barbu. Barbus' lyric went not only through different phases distinct by various specific representations, but it also went through language modifications. Thus the motive of the game which we encounter in Barbu's poetry changes according to the literary phase through which the poet goes. The analysis of game as *ars poetica* by critics and other foreign and Romanian researchers represents the point of departure of this paper while the goal of the article is to identify those components which demonstrate that game is not only a cultural and literary topic but also a way of life. Literature itself is a game of time and space, a game of different eras and fashions. Poetry is a game of words and a creator of a fascinating imaginary and complex space. Life unfolds within the space of an intellectual game, in a world created by the mind where things are different from those in real life and linked with links other than the logical ones. Game is thus an element that belongs within the field of poetry and every poetic form seems closely tied to the structure of the game. We believe that the connection between game and poetry is inseparable in the sense that the terms „game" and „poetry" gradually lose their semantic autonomy. The paper is divided in several chapters according to, not only the phases the poet went through, but also to the conceptual transformations of the poet's game.

Virđinija Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakulte, Srbija
popovic.virdjinija@gmail.com

Christian Eccher

LA SCHENGEN LINGUISTICA DI KENKA LEKOVICH

In questo lavoro intendo analizzare l'opera letteraria di Kenka Lekovich, una scrittrice poliglotta, che ha scelto di essere istriana e di scrivere in italiano. Nei proprio testi, l'autrice che attualmente vive a Trieste, arriva a teorizzare la creazione di una Schengen linguistica, che si materializza nei racconti e nel romanzo breve *La strage degli anatroccoli*. Lo stile della Lekovich è vario, eclettico e grottesco come la Gradska Kuća di Subotica o l'hotel Excelsior di Venezia. La poetica di Kenka Lekovich assume anche una ben precisa valenza politica, soprattutto al giorno d'oggi in un'Europa che tende a indebolirsi e a diventare sempre più „Eurolandia", ovvero una mera confederazione monetario-commerciale.

Parole chiave: Schengen linguistica, Kenka Lenkovich, frontiera, Istria, meticciato

Kenka Lekovich appartiene alla terza generazione di artisti italiani istriani. La prima generazione è composta dai cosiddetti intellettuali del "controesodo", quelli che dal '45 in poi lasciarono l'Italia alla volta della Jugoslavia, con il sogno di contribuire all'edificazione della società socialista. Molti di loro tornarono in patria dopo il 1948, quando Tito ruppe con Stalin. La maggior parte di questi intellettuali abbandonò la Jugoslavia perché restò fedele alla linea stalinista del PCI. Nel frattempo, gli italiani nativi dell'Istria continuavano a lasciare la piccola penisola adriatica alla volta dei campi profughi del Friuli. Si calcola che fra il 1946 – anno della firma del Trattato di Parigi – e il 1956, circa 300.000 italiani su 500.000 abbiano abbandonato le proprie case nella ex-Jugoslavia[1]. L'esodo è continuato e continua anche oggi, non in maniera massiccia come un tempo ma come un lento e inesorabile stillicidio di partenze senza ritorno. Attualmente vivono ancora in Istria solo 30.000 italiani, di cui 2000 in Slovenia e il resto in Croazia. Dal 1945 fino alla morte di Stalin, i rapporti fra "i rimasti" e le autorità jugoslave, soprattutto quelle croate, furono molto tesi, e non vi è ombra di dubbio che gli intellettuali del controesodo, fra cui vale la pena menzionare Giacomo Scotti e Alessandro Damiani, fecero da cuscinetto e da cinghia di trasmissione fra il regime e la componente italiana[2]. Prepararono il campo per la fioritura di opere letterarie e di saggi di ogni tipo che seguirono al disgelo degli anni Sessanta e Settanta, quando il regime titino alleggerì la morsa nei confronti delle componenti non slave che abitavano in Jugoslavia. La seconda generazione di scrittori istriani vanta così un numero incredibile di artisti, fra i quali spiccano Nelida Milani e Claudio Ugussi, Ligio Zanini ed Ester Barlessi, nomi poco conosciuti in Italia per via della "damnatio memoriae" che ha colpito tutto ciò che abbia a che fare con l'istria. La seconda generazione – che non è tale per questioni anagrafiche, ma solo perché ha creato e pubblicato i propri testi in un secondo momento rispetto alla prima – ha scritto principalmente per raccontare la propria storia, per salvare una memoria negata, quella dell'esodo, e soprattutto per salvarsi dalla propria memoria. Quest'ultima, infatti, se assolutizzata e se presente in maniera ossessionante nel ricordo collettivo di un popolo, tende a diventare un mito, un "corpo mistico", una verità che esclude il dialogo con il diverso e con chi ha una percezione diversa dei fatti accaduti nel passato. Nei romanzi della Milani e di Claudio Ugussi, il complicato passato degli italiani d'Istria da passato si trasforma in Storia, vale a dire in una narrazione

[1] Cfr. Guido Rumici, *Fratelli d'Istria*, Mursia, Milano, 2001.

[2] In questo lavoro il termine *componente* viene preferito al più diffuso *minoranza*. In una società nessuno è "minore" rispetto al gruppo numericamente maggioritario. La diversità di usi, costumi, di lingua e quindi di mentalità è un fattore di arricchimento anche e nonostante gli attriti che si possono verificare fra due differenti modi di esistere. Le culture non possono che incontrarsi, fondersi, accrescersi, dialogare; lo scontro fra culture è in realtà un conflitto fra ideologie delle culture.

lucida e razionale che tende a inglobare in sé anche altri punti di vista, in questo caso il punto di vista degli slavi del sud, costretti al silenzio e vessati dagli stessi italiani durante la dominazione fascista[3].

La terza generazione di artisti istriani, che in questo caso è tale anche per questioni anagrafiche, dato che comprende scrittori nati dagli anni Sessanta in poi, si allontana dalle tematiche dell'esodo; non perché le rinneghi per impeto giovanile, ma perché grazie agli autori di seconda generazione il lutto è stato elaborato e i tempi sono maturi per affrontare altre questioni e per scrivere testi che siano al passo con i cambiamenti che hanno investito e stanno investendo il mondo negli ultimi vent'anni. Certo il trauma, la frattura legata all'esodo aleggia anche nelle coscienze dei più giovani scrittori e ogni tanto riemerge, ma l'esodo non è più al centro della narrazione. Le poesie di Ugo Vesselizza, i racconti di Carla Rotta e di Marco Apollonio, abbracciano tematiche che vanno dalla guerra degli anni Novanta nella ex-Jugoslavia fino all'analisi dei rapporti di coppia, della vita in una società globalizzata dove, comunque, la componente italiana istriana paga lo scotto degli anni passati in un isolamento quasi totale, lontano dai grandi centri urbani e dalle più importanti reti culturali europee.

La letteratura istriana degli anni Novanta e dei primi anni del Ventunesimo secolo è caratterizzata da una miriade di giovani artisti che raramente emergono: si assiste così a una dispersione dei loro testi, che compaiono su testate difficili da reperire e, se raccolti in volume, in edizioni poco pregiate e di limitata diffusione. Manca inoltre un progetto editoriale serio e organico che raccolga in un "corpus" unico le opere delle nuove generazioni; il mezzo più adatto per farsi un'idea delle tendenze letterarie istriane contemporanee è sempre *L'antologia delle opere premiate* del Concorso "Istria nobilissima"[4]. C'è poi una difficoltà intrinseca che penalizza chiunque voglia tracciare un quadro dei movimenti artistici odierni in generale, e non solo di quelli istriani, vale a dire l'impossibilità di avere una visione distaccata e globale di fenomeni ancora "in fieri". Nonostante ciò, è comunque possibile evidenziare le principali correnti che animano il panorama letterario istriano da qualche anno a questa parte. Rispetto alle due generazioni precedenti, i "giovani" rivoluzionano il sistema dei generi, rimasto legato, specie per quel che riguarda la poesia, ai retaggi dell'ermetismo italiano degli anni Trenta. La prosa, invece, aveva fatto riferimento al genere del "romanzo della storia", che permetteva di narrare, di purificare e di trasformare in Storia un passato complesso e doloroso. Maurizio Tremul, Silvio Forza, Fulvio Meguschar, Roberto Dobran, Laura Marchig, Kenka Lekovich, Marianna Jelichich, Mirella Malusà, Nirvana Ferletta, sono solo alcuni degli intellettuali che hanno rinnovato i canoni della letteratura istriana in chiave europea. È interessante notare che la "terza generazione" ha lavorato e vissuto prevalentemente a Fiume, mentre gli scrittori delle prime due generazioni risiedevano per lo più a Pola. Dalla caduta della Jugoslavia in poi l'asse portante della produzione in prosa e in versi del gruppo etnico italiano si è spostata nel capoluogo liburnico, come già era accaduto dalla fine dell'Ottocento al 1945, quando la città era sicuramente uno dei centri adriatici più ricettivi nei confronti delle mode e delle tendenze europee. La fortuna economica e la crescita culturale di Fiume erano cominciate nel 1868 con il "compromesso" con cui Francesco Giuseppe aveva diviso l'impero austro-ungarico in due entità statuali, quella austriaca e quella ungherese, unite nella persona dell'imperatore. Fiume aveva così acquistato grande importanza e poteva essere

[3] La pulizia etnica nell'Istria e nei dintorni (Fiume, isole dalmate, Quarnero) cominciò per la verità subito dopo la Prima Guerra mondiale. Nel 1919 furono emanati 5300 decreti per italianizzare altrettanti cognomi slavi e tedeschi. Nel 1920 fu incendiato il Narodni Dom a Trieste, dal 1920 le lingue slave vennero bandite dai luoghi pubblici. Nel 1923 un Reale Decreto (29-3) italianizzò 800 toponimi. La riforma Gentile impose la chiusura di tutte le scuole non italiane, nel 1924 i marittimi di Croazia e Slovenia furono interdetti da ogni funzione. Cfr Inoslav Besker, *Le pulizie etniche in Istria e nei Balcani*, conferenza tenuta a Venezia il 13/12/2003, intervento inedito.

[4] Il concorso "Istria nobilissima" è nato nel 1967 ed è frutto della collaborazione fra l'Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume e dell'Università popolare di Trieste. Tutti gli scrittori istriani hanno partecipato a questo concorso e hanno pubblicato sull'"Antologia", che esce una volta all'anno subito dopo la proclamazione dei vincitori. Il concorso non è limitato solo a opere letterarie ma anche a drammi teatrali e alle arti visive. L'antologia delle opere premiate è stata un mezzo importantissimo per la pubblicazione dei testi istriani in un'epoca in cui nessuna casa editrice in Italia si assumeva l'onere di diffondere le opere di autori che vivevano in Jugoslavia. Soprattutto la Sinistra era contraria a dare alle stampe i romanzi e le poesie di artisti che vivevano oltre la cortina di ferro per paura che gli elettori del PCI venissero a conoscenza delle condizioni di vita in un paese in cui vigevano istituzioni socialiste. A questo proposito, nella casa editrice "Einaudi" Natalia Ginsburg più volte impedì che romanzi di grandi valore scritti in Istria, come "La città divisa" di Claudio Ugussi, venissero dati alle stampe.

considerata a tutti gli effetti il porto di Budapest. La città, che da sempre era stata caratterizzata dalla convivenza fra croati, ungheresi e italiani, accentuò ulteriormente la propria vocazione multietnica che facilitò la crescita di correnti artistiche che compendiavano elementi italiani, mediterranei e centro-europei. Il passato interculturale ha continuato ad avere influssi sul capoluogo quarnerino anche nel corso del XX secolo dopo la dissoluzione dell'impero avvenuta nel 1918; la politica di segregazione nei confronti dell'elemento slavo attuata dal fascismo, l'avvento del regime titino e la conseguente perdita del ruolo internazionale della città, non hanno impedito a quest'ultima di conservare un'apertura culturale sconosciuta agli altri centri della costa croata e che è ravvisabile anche nelle opere degli artisti di terza generazione. Molti di loro hanno lavorato e lavorano per conto della casa editrice Edit o per conto del quotidiano degli italiani d'Istria **La Voce del popolo**, che hanno sede proprio a Fiume.

Negli anni in cui il quotidiano era diretto da Ezio Mestrovich[5], lavorava anche Kenka Lekovich, all'anagrafe Koraljka Lekovich, una giovane e promettente giornalista che, nel tempo libero, si dedicava alla letteratura. Inquieta e intelligente, Kenka è nata nel 1962 a Fiume ed è l'unica scrittrice fra quelle incontrate finora ad aver *scelto* di far parte della minoranza italiana. La Lekovich, infatti, è uno splendido e invidiabile esempio di meticciato: sua madre era figlia di una croata e di una russa, e si era sposata con un ungherese di Bosnia, che l'aveva presto abbandonata. Risposatasi, diede a Kenka un vero padre, un uomo a sua volta figlio di un italiano e di una montenegrina. La ragazza ha vissuto a Fiume e per un certo periodo a Londra, dove si era trasferita con la madre, una professoressa di inglese. Nel corso degli anni Novanta, a causa della guerra, ha lasciato l'Istria alla volta di Trieste dove ha lavorato e lavora come giornalista free-lance. La sua scelta di scrivere in italiano e di prediligerlo alle altre lingue conosciute (il croato, il tedesco, l'inglese, il francese appreso grazie al nonno paterno, serbo), è dovuta al forte influsso che su di lei hanno esercitato il padre adottivo e la nonna napoletana. Considerata extracomunitaria dal governo italiano, ha dovuto lottare a lungo con le autorità per ottenere i permessi di soggiorno necessari, e ha vissuto per diversi mesi in clandestinità nel capoluogo friulano. Attualmente vive fra Trieste, l'Austria e l'Istria. Kenka Lekovich ha narrato la propria storia nel suo primo romanzo, ***La strage degli anatroccoli***, pubblicato nel 1995[6], un diario ironico, tragico e sferzante che, come i romanzi di Mestrovich, racconta l'Istria e la Croazia contemporanea. A differenza delle opere dell'autore fiumano, il primo romanzo di colei che Giacomo Scotti ha definito una scrittrice di frontiera[7], è caratterizzato da paragrafi brevissimi che permettono a Kenka di raccontare, con una prosa asciutta ed essenziale, le proprie vicissitudini familiari, la guerra degli anni Novanta e quella del 1939-1945, l'Italia vista dalla prospettiva di un'extra-comunitaria che si considera – anche – italiana. Continui sono poi i riferimenti all'Istria odierna, ai suoi mille artisti, al rifiuto degli ideali nazionalistici dell'HDZ che l'intera ragione ha più volte urlato nei confronti del sanguinario presidente Tuđman, l'uomo che sosteneva che Marco Polo fosse croato. Nel romanzo compaiono il pittore Pino Paladin, Claudio Magris e sua moglie, la fiumana Marisa Madieri, insieme a Marina Cvetaeva, a Dino Campana e a Nelida Milani, a cui la narratrice dedica poche ma significative righe: *Le conversazioni istriane si sono svolte, tutte, fra italofoni su una riva e slavofoni sull'altra. Cercare, come la scrittrice Nelida Milani a Pola, o il parlamentare Franco Juri a Capodistria, di guadare il fiume per accorgersi che non era pieno di coccodrilli, significava passare d'altra parte, tradire.* Tradire è sinonimo di tradurre o, se si preferisce, di delinquere, un termine che etimologicamente significa "passare all'altra riva". Come Nelida, la Lekovich ha scelto per sé la poetica della "delinquenza", vale a dire il continuo confronto fra civiltà e culture differenti per vivere contemporaneamente in ognuna di esse. Dalla Milani, Kenka trae numerosi elementi, a cominciare dalla prosa musicale e spedita, che assorbe totalmente l'attenzione del lettore, e che riesce a enunciare concetti complessi in maniera semplice e immediata; un turbinio di immagini, storie, impressioni su cui l'autrice non si sofferma ma che si susseguono l'una all'altra come macchie di acquerelli, nitide

[5] Ezio Mestrovich (1944-2003) è l'autore più significativo della "terza generazione": i suoi due romanzi *A Fiume, un'estate* e *Foiba in autunno*, il primo tradotto anche in Croato, presentano un gusto per la narrazione e intrecci talmente accattivanti da renderli due veri e propri capolavori della letteratura europea contemporanea.

[6] Kenka Lekovich, *La strage degli anatroccoli*, Marsilio, Venezia, 1995.

[7] G. Scotti, *Scrittura di frontiera: Kenka Lekovich*, in Elis Deghenghi-Olujić , a cura di, *La forza della fragilità*, Edit, Fiume-Rijeka, 2004, pp 230-244. Dal saggio di Scotti ho tratto anche le notizie biografiche sull'autrice.

nella loro fugacità. È l'autrice stessa a definire la propria scrittura: *Se dovessi scegliere uno stile architettonico per il mio scrivere, lo vorrei eclettico e grottesco come l'hotel Excelsior al Lido di Venezia, o la sua versione danubiana, la Gradska Kuća del '903 a Subotica. Mi incantò quel luogo di maioliche e ussari, di turchese e di Costantinopoli e giallo pannonico (...)*[8]. Eclettico e grottesco, come quello della narratrice croata Dubravka Ugrešić, è lo stile necessario per descrivere personaggi e luoghi differenti, distanti fra loro più per mentalità che per lontananza spaziale[9]. In ***La strage degli anatroccoli*** non c'è solo l'Istria, ma anche Londra, Lubiana, Belgrado, la gente tollerante della Vojvodina, l'unica regione della Serbia che si oppose al progetto folle della "Grande Serbia" di Milošević, esattamente come la popolazione istriana si oppose al nazionalismo di Tuđman. E ancora l'Austria, Milano, Trieste, Napoli, Venezia, Zagabria, Sarajevo, la Jugoslavia, l'impero autro-ungarico, il Danubio, l'Isonzo, l'Eneo. Grazie alla letteratura, Kenka inanella e annulla i confini, si prende gioco delle divisioni per superlarle e vivere contemporaneamente con genti diverse, in barba ai loro odi e ai nazionalismi. Goethe, Schiller, Hesse, Zweig incontrano lungo il Danubio di Magris Dostoevski e la Cvetaeva, Krleža da Agram e Crnjanski (al cui seguito si muove tutta la Fruška Gora[10]), e insieme tendono la mano alla notte di Campana e alla solarità mediterranea di Nelida Milani, in un kolo di citazioni, scambi, arricchimenti reciproci. Sullo sfondo, i fatti tragici degli anni Novanta, l'odio interetnico, il coprifuoco a Fiume, che non fermano la fantasia e la voglia di scrivere dell'autrice, la quale, in un saggio radiofonico intitolata ***I speak Gulasch***, ipotizza la creazione di una "Schengen" linguistica, di una "Babele mitteleuropea": in una lettera a Giacomo Scotti, l'autrice sostiene che ciò che le interessa *è esplorare il senso della lingua come "casa dell'essere" e quindi, in ultima analisi, il senso della vita stessa*[11]. L'essere della Lekovich è plurietnico, proprio come l'autrice vorrebbe fosse l'Europa unita. Sarebbe impossibile citare qui tutti i saggi, gli articoli, le poesie scritte e pubblicate da Kenka dopo il suo primo romanzo. Per quel che riguarda la prosa, va segnalato il fatto che i racconti editi nel nuovo millennio tendono a essere maggiormente ironici rispetto ai brevi capitoli che compongono ***La strage degli anatroccoli***. A guerra finita, con una sicurezza economica alle spalle e una carta di soggiorno che le permette di vivere in pianta stabile a Trieste, l'artista fiumana si è concentrata su narrazioni allegoriche e metaletterarie, in cui non esita a prendere in giro sé stessa e il suo essere "di frontiera", come dimostra la breve prosa ***Se improvvisamente il treno si fermasse a Maglern***, vincitrice del concorso "Istria nobilissima" nel 2003. Kenka continua a descrivere luoghi e personaggi di diversa nazionalità, e nel racconto in questione si sofferma su alcuni individui incontrati sull'euro-city Vienna-Roma durante i suoi viaggi. Il lettore si diverte a leggere la storia di Mur, un ragazzo di Bruck an der Mur (cittadina austriaca attraversata dalla linea ferroviaria Udine-Villach-Vienna), così chiamato perché, ancora incinta, la madre cadde nel fiume Mur. Il ragazzo, ignorante e scapestrato, dopo aver lavorato in un'industria casearia fallita a causa delle normative UE sulle quote-latte e dopo aver assistito al suicidio del suo datore di lavoro, comprende di essere figlio del dio Fiume, e così comincia a girare l'Europa e a visitare le città europee attraversate da un corso d'acqua. Impara così che ad Agram (Zagabria) *la giustizia è uguale per pochi, e l'ingiustizia per tutti, a Belgrado, che di fiumi ne ha due, che tutto nel cuore umano è doppio e per ogni città bianca ce n'è una nera,* e infine che *a Praga sulla Vlatava una biblioteca può stare sott'acqua e si può annegare in un libro*. È l'immigrata moldava, che ha sposato un italiano per avere la cittadinanza, a subire, sempre sul treno, le domande insistenti della Scrittrice di frontiera, che parla e contemporaneamente scrive scrive scrive indisponendo la compagna di viaggio che preferirebbe dormire: viaggia infatti da due giorni, al confine con la Slovenia l'hanno fatta scendere dal pullman perché priva del visto di ingresso necessario ad attraversare la piccola nazione, e le hanno consigliato di tornare nel proprio paese attraversando l'Austria. La Slovenia, l'ultimo bastione di Schengen, è inflessibile e svolge al meglio il ruolo di cane da

[8] K. Lekovich, *op. cit.*, p. 52.

[9] Dubravka Ugrešić è un'esponente della corrente modernista croata. La sua opera più famosa è *Forsiranje romana-reke*, Konzor & Samisdat, Zagreb-Beograd, 1988, un romanzo metaletterario.

[10] Agram è l'antico nome di Zagabria, la Fruška Gora è un rilievo montuoso che domina la pianura serba del Danubio; Crnjanski è il più grande romanziere serbo, autore delle celebri *Migrazioni* - ambientate nella pianura della Vojvodina ai piedi della Fruška Gora - la cui prima parte è stata magistralmente tradotta in italiano da Lionello Costantini.

[11] K. Lekovich, lettera inedita a Scotti, riportata in G. Scotti, cit., p. 241.

guardia che l'UE le ha affidato. Attualità e comicità si coniugano in un binomio che porta il lettore a riflettere sul senso e sul ruolo dell'Unione Europea, ancora soltanto Eurolandia e non luogo di incontro fra le culture.

La poesia della Lekovich è invece il luogo prediletto dall'autrice in cui si incontrano le lingue del vecchio continente. La raccolta più interessante è senz'altro ***Dormi la terracotta (ovvero storie d'amore e di miracoli da Montona a Medea)*** del 1986. Il linguaggio è ricercato e l'autrice parla di amicizie, incontri, impressioni sullo sfondo del paesaggio istriano:

a J.P.

A Montona
Sotto il cerro, Jean Pierre
Farfalle a point
Saccheggiano l'ora dell'amore

Sul colle ti raccolgono (in sé)
Medievali parvenze
Dormi la terracotta
Mentre scopro gli embrici
A Montona

(...)

A Montona
l'estate festaiuola prude al naso
ragazzo libellula,
una verde toppa Istria
sensazioni ti cuce sulla bocca:

bacia, Jean Pierre, bacia.
(...)[12]

La sensualità di questa composizione richiama alla mente le liriche di Anita Forlani, una poetessa di seconda generazione a cui tutti gli artisti istriani fanno riferimento[13]. La Forlani fu infatti una delle prime a scrivere una poesia dell' "io", vale a dire una poesia intima, e a contrapporla testardamente alla poesia del "noi" che piaceva al regime titino, come a tutti i regimi dittatoriali[14]. Se Anita Forlani era ancora legata a una componente ermetica, Kenka Lekovich fa proprio il retaggio avanguardistico del Novecento e introduce, rispetto ad Anita Forlani, elementi ironici (come ad esempio l'estate festaiola che prude al naso) o immagini inusuali, che costringono il lettore a fermarsi nella lettura e a cercare di

[12] Eadem, *Dormi la terracotta*, in *Antologia delle opere premiate "Istria nobilissima"*, U.I.I.F.-U.P.T, Fiume-Trieste, 1986, pp 77-79.

[13] Anita Forlani è nata nel 1930 a Dignano dove ha lavorato per molti anni nella scuola ottennale (elementare) locale. Ha insegnato a classi formate da alunni italiani, jugoslavi e rom in un'atmosfera in tutto e per tutto simile alla scuola di Barbiana di Don Lorenzo Milani. La scuola è stata per gli allievi della Forlani un'esperienza totalizzante e non è un caso che alcune delle più grandi poetesse istriane abbiano frequentato proprio la scuola elementare di Dignano. Lidia Delton, Adelia Biasiol e soprattutto Loredana Bogliun, che a detta di Andrea Zanzotto è la più grande poetessa dialettale italiana, fanno proprio parte della corrente chiamata "scuola di Dignano": scuola intesa come compagine di poetesse affini per forme e contenuti ma anche in senso concreto come edificio.

[14] C'è da dire che il regime titino tollerò sempre il dissenso interno ed era molto più liberale di quello di tutti gli altri paesi socialisti. Anche altri poeti, come ad esempio Vasco Popa, predilessero una poesia dell' "io" e il regime non li perseguitò mai, come invece avvenne per esempio in Albania, dove artisti del calibro di Visar Zhiti rimasero in carcere per più di 40 anni per aver scritto testi poetici intimisti.

interpretare il senso di alcuni versi: è il caso delle farfalle a point che saccheggiano l'ora dell'amore o dell'Istria, verde toppa nel blu del mare Adriatico, che cuce sulla bocca sensazioni. Metafore, sinestesie vorticano vertiginosamente: la poesia della Lekovich è dinamica, fresca, ma non raggiunge la complicata raffinatezza della prosa, esempio unico di meticciato in un'Europa impaurita, intimidita, che teme il confronto con l' "altro", con il diverso. Kenka Lekovich è una scrittrice che precorre i tempi dell'inevitabile superamento dei concetti e delle idee non solo nazionalistici ma anche nazionali: come spesso accade, la letteratura è molto più avanti della politica, che al giorno d'oggi ha sempre meno il coraggio di osare.

Bibliografia

Berrini, Andrea (2004). *Noi siamo la classe operaia*. Milano: Baldini & Castoldi Dalai.
Bogliun, Loredana (1987). *Mazere – Muri a secco*. Fiume-Rijeka: Edit.
Damiani, Alessandro (1997). *La cultura degli italiani dell'Istria e di Fiume*. Trieste-Rovigno: Unione italiana, Università Popolare di Trieste.
Dionisotti, Carlo (1960). *Geografia e storia della letteratura italiana*. Torino: Einaudi.
Durisin, Dionyz, Gnisci, Armando, a cura di (2003). *Il mediterraneo. Una rete interletteraria*. Roma: Bulzoni.
Eccher, Christian (2008). *Osvrt na italijansku književnost u Istri posle Drugog svetskog rata*. In: Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu, XXXIII-2, 2008, pp 45-51.
Forlani, Anita (1987). *Voci e pensieri*. Trieste : Lint.
Gnisci, Armando (1997). *Poetiche dei mondi*. Roma: Meltemi.
Lekovich, Kenka (1996). *La strage degli anatroccoli*. Milano: Marsilio.
Milani, Nelida (1988). *La partita*. In: *Antologia delle opere premiate "Istria nobilissima"*, U.I.I.F.-U.P.T, Fiume-Trieste, p. 94.
Milani, Nelida (1991). *Una valigia di cartone*. Palermo: Sellerio.
Milani, Nelida (1996). *L'ovo slosso - Trulo jaje*. Fiume-Rijeka: Edit.
Milani, Nelida – Dobran, Roberto, a cura di (2010). *Le parole rimaste*. Fiume-Rijeka: Edit.
Olujić Deghenghi, Elis (2004). *La forza della fragilità*. Fiume-Rijeka: Edit.
Rojć, Sanja (2006). *Stranci*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada.
Saussure, Ferdinand de (1970). *Corso di linguistica generale*. Roma-Bari: Laterza.
Ugussi, Claudio (2011). *La città divisa*. Fiume-Rijeka: Edit.

Christian Eccher

SCHENGEN LIGUISTICS OF KENKA LEKOVICVH

Summary

This paper deals with the literary production of Kenka Lekovich, a writer from Istria who has a multinational background. In her novels and short-stories, as well as in her poems, Kenka Leković tries to create a new common language, a „linguistic Schengen", where European literatures, cultures and languages can meet. Kenka's works have a political value, besides a literary one, which is especially significant in the Europe of today, where there is just a monetary union and not a cultural and political one.

Christian Eccher
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
christian.eccher@tiscali.it

Ksenija Šulović

LA ACTUALIDAD MEXICANA EN LA NOVELA DE CARLOS FUENTES *ADÁN EN EDÉN*[1]

El presente trabajo analiza rasgos narratológicos de la novela de Carlos Fuentes *Adán en Edén*. Intentamos abordar el fondo y la forma de la organización de enunciados y los rasgos expresivos que caracterizan la novela de Fuentes. Nuestro punto de partida es la estructura del texto y su valor polifacético que permea diversos contextos - históricos, estéticos, éticos y sociológicos. Nos concentramos, también, en perspectivas de narración y los elementos que destellan la realidad compleja en México con el fin de confirmar que una obra literaria no es objeto que existe por sí mismo, sino dentro de la actualidad histórica.

Palabras clave: novela, narratología, perspectivas narratológicas, Fuentes, México

1. INTRODUCCIÓN

En nuestro estudio tratamos de realizar algunas consideraciones acerca de la novela de Fuentes *Adán en Edén* y poner en evidencia el significado del texto por medio de los requisitos incorporados en su estructura, por un lado, y distinguir claramente los niveles narrativos que la componen, por otro. En este sentido partimos del nivel de la comunicación de la novela con el receptor y de los conceptos del crítico francés Gérard Genette. Nos centraremos en la cuestión del concepto de la voz para responder quién es el narrador en la novela de Fuentes. Finalmente, trataremos de determinar la complejidad y ambigüedad de la poética de Fuentes en la cual el simbolismo, tanto cristiano como mitológico, sitúa la obra en un plan universal. Partiendo de la idea de Migner que el narrador tiene un papel nuevo y una función nueva en cuanto a la estructura de la novela, sus personajes y el lenguaje, en nuestro análisis vamos a elaborar la modernidad en el tema, la modernidad en los recursos aplicados y la complejidad de la realidad (Migner 1970). En este sentido destacamos el principio creativo de Fuentes de que todos planes de la historia novelesca son entrelazados e interdependientes y que la dialéctica de la interdependencia se refleja en el plan histórico, cultural y psicológico.

2. LA VOZ NARRATIVA

Tomando en consideración los postulados de Genette, en la novela *Adán en Edén* concurren dos voces narrativas: el principal narrador autodiegético, y el narrador extradiegético que construye el marco en el que se insertan las historias periodísticas (Genette 1989, 298). Se trata de dos clases de relato: una en primera y otra en tercera persona gramatical, presentando al lector el cambio de punto de vista y la focalización. Por una parte, distinguimos al protagonista que al mismo tiempo es el narrador y el objetivo del discurso y, por otra, los registros periodísticos. Uniendo el foco narrativo (el que habla) y foco visual (el que ve) la obra representa una narración personal interrumpida por los registros periodísticos incorporados. De este modo el autor da una perspectiva que consta de una multitud de focos. Si no fuera así habríamos tenido una narración subordinada a la óptica de un personaje, es decir del narrador, y una realidad alterada.

El protagonista Adán Gorozpe, como sujeto lingüístico, relata los hechos desde su propio punto de vista, se configura a sí mismo y también a los personajes que forman parte de la acción narrada. La

[1] El presente texto es parte de la investigación realizada dentro del proyecto del Ministerio de Educación y Ciencia de Serbia nº 178002 *Lenguas y culturas en tiempo y espacio*.

percepción de lo que narra se determina por su punto de vista representando una noción importante para el significado ideológico y estético del texto. Adán Gorozpe, el narrador, como sujeto de enunciación, cuenta su propia historia, sus acciones, recuerdos, pensamientos y sentimientos. Él relata desde una perspectiva posterior, simultánea o anterior a los hechos propios del enunciado. Este tipo del uso del *yo*, „yo cuento mi cuento", destaca la dualidad temporal entre „yo cuento", lo que pertenece al presente y „mi historia", lo que representa el pasado frente al momento de la narración. De este modo el *yo* posibilita al lector una profunda penetración en el interior del personaje. Es preciso indicar, también, que el uso del *yo* permite dos formas del habla, el diálogo y el monólogo interior. En cuanto a éste segundo, dentro del monólogo interior asistimos a la misma corriente de la conciencia que coincide con el tiempo de la narración. Los demás personajes de la novela existen solamente por medio del personaje principal, de modo que el autor no interviene dejando al lector que por sí mismo construya la opinión de los personajes secundarios.

En los registros periodísticos incorporados en la novela *Adán en Edén* aparece un narrador impersonal introduciendo un punto de vista más complejo y variable y una visión panorámica. Con artículos del periódico cambia mucho la focalización. Por medio de entradas de artículos periódicos el autor se aprovecha de circunstancias actuales del país para penetrar en los aspectos intrahistóricos de la realidad existente y para crear una visión múltiple sobre el contexto político y social dentro del marco espacio-temporal. Al integrar artículos periódicos el escritor rompe la linealidad transportando al lector a un entretexto consiguiendo una estructura polivocal del hipertexto que incorpora diferentes perspectivas que determinan al sujeto como parte de identidades múltiples, conflictivas e inestables. Los artículos informan sobre la actualidad de México y del mundo, creando un contraste fuerte entre la vida personal del protagonista, tal como la ve y crea él mismo, y su entorno, tal como es.

Fuentes relata una nueva historia, modernizada cuanto en contenido tanto en metodología, creando, conforme a Rolan Bart, un documento de su época (Bart 1979, 116). Así la narración llega a ser una de las constantes de la historiografía que según Ricouer indica la interacción de tres categorías dedicadas a la relación de la temporalidad y la narración: la prefiguración, la configuración y refiguración (Ricouer 1964, 218).

3. ESTRUCTURA DE LA NOVELA

A lo largo de cuarenta y seis capítulos el autor procede a reiterados saltos temporales. El quiebre de la cronología se manifiesta en los hechos que no siguen el orden temporal exterior sino que son presentados por el narrador con total libertad según el efecto que desee producir en la obra. Dentro de la concepción cíclica del tiempo, Fuentes une el presente con el pasado y viceversa, por medio de analepsis, la alteración anacrónica del relato. Los capítulos saltan de un tiempo a otro para introducir algún acontecimiento importante y aclarar alguna situación o para volver a los orígenes de un asunto o conflicto actual.

El protagonista narrador se dirige al lector desde la posición presente siendo el pasado infiltrado en su conciencia por lo que a lo largo de la novela el orden cronológico se interrumpe, invierte y multiplica entrando en el tiempo narrativo. Así el tiempo pasado y presente crean una entidad espacio-temporal con la que se esquiva el vacío entre el tiempo de la narración y el tiempo de los sucesos narrados.

4. EL ESTILO

El estilo espontáneo e íntimo de la narración se refleja en la subjetividad del narrador mientras que el dinamismo textual se crea por medio de diálogo entre el protagonista y personajes secundarios. El protagonista, a través del lenguaje individualizado, construye su propia realidad y las circunstancias espacio-temporales. El diálogo se presenta como una forma de dinamizar la narración y presentar la tonalidad de la misma y también de informar sobre el estado anímico de los personajes. Esta categoría

poética es una de las partes fundamentales en la narración. La red dialógica, con sus matices irónicos y dramáticos alterna con discursos narrativos para darles la vida. La importancia del contexto de todo diálogo es central y la realidad fundamental del lenguaje y el diálogo representa una de las formas de la interacción social del protagonista como portador de la responsabilidad dialógica. Sin embargo, en función de presentar el flujo de conciencia del protagonista Fuentes utiliza el monólogo siguiendo la gran afluencia de pensamientos diferentes que se cambian y entrelazan en la mente de Adán Gorozpe.

Innovando la estructura de la novela y estilizando de una manera particular la construcción artística, Fuentes consigue crear un procedimiento moderno de sincronización de temas y eventos, y presenta la acción de la novela en fragmentos utilizando el procedimiento de la simultaneidad de construcción narrativa, hábilmente utilizando también el proceso de la sincronización de eventos diferentes. De este modo, a lo largo de la obra, los personajes se encuentran y separan para que se encuentren de nuevo.

a) La ironía

La presencia de la ironía establece una relación particular con el lector por la necesidad de compartir códigos que no pertenecen a todos pero que son vitales para la comprensión de la obra. La ironía afecta la carga semántica literal del enunciado con miras a transmitir un sentido figurado, pero también expresa el caos, provocado por la cuestión de la crisis moral, social, económicas, por un lado, y una crisis de relaciones humanas y de personas, por otro. El carácter irónico de la novela intensifica tanto los defectos humanos como sociales, más concretamente los excesos de gobierno y agudos problemas de injusticia social y violencia política. Para el autor, la ironía resulta imprescindible, como un hecho existencial o, como él afirma, la manera de disminuir lo que no soportaríamos, es decir, la *verdad* (Fuentes 2009: 115). Desde el aspecto del esencialismo según el cual la gente, las cosas y los textos tienen una esencia oculta que determina su verdadera naturaleza (Bužinjska, Markovski 2009, 532), el escritor revela al lector la imagen del Yo esencial, como una de las descripciones de la realidad basándose sólo en la convicción y creencia expresada en una forma de lenguaje y no en lo que realmente es.

b) Elemento fantástico

La incorporación de lo fantástico como elemento inexplicable plantea la inexistencia de una única verdad y provoca la incertidumbre en el lector. El niño „mensajero" (Fuentes 2009: 39) como sinónimo de lo ilusorio revela con la mayor verdad aquello que aparentemente es mentira. Para el escritor mexicano las ideas sobre la creación en arte y aquello que los demás califican de casi fantástico y excéntrico constituyen lo más característico de la realidad. El elemento fantástico sirve al escritor como un medio para destacar el contraste entre la sociedad moderna y rica por un lado y la miseria, delincuencia y asesinatos oficiales por otro. Aquello que parece fantástico no es sino una forma de ser la realidad, la realidad de la crisis global que influye sobre la crisis en México, en la clase media, destruida y convertida, y se profundiza por los ricos como los únicos poseedores de dinero conseguido gracias a la explotación humana laboral o social.

c) Simbolismo

Al interpretar los símbolos que nos parecen más relevantes de la trama de la novela y trazar las alegorías para averiguar el sentido de la narración constatamos que la aparición del nombre del protagonista en el título de la obra indica su dominación completa. Además su nombre es el del primer ser humano, origen de toda la humanidad, Adán, el personaje bíblico. El primer hombre no pudo resistir a las tentaciones y se comió el fruto del árbol de la ciencia del buen y del mal, por lo que salió de la felicidad eterna de la ignorancia cayéndose en el abismo del conocimiento, muy bajo en el infierno de la bajeza demoníaca. El protagonista Adán Gorozpe, como víctima de su propia codicia, tampoco resiste a las tentaciones del mundo material confirmando que el hombre no puede escaparse de su pecado inicial es decir de su propia naturaleza. Y aquí se nos revela una verdad eterna que el hombre no sabe cómo usar su propia libertad, si es que la tiene. A pesar de que le parezca que tiene libertad máxima, el hombre está atado por sus deseos, visiones, vicios y pasiones, pero también por el mundo que lo rodea. Queriendo destacar el tiempo que influye importantemente en la vida del hombre, el autor metafóricamente introdu-

ce el astro luminoso, el cometa como una luz, como un símbolo de la fugacidad del tiempo, por un lado y una señal de la desgracia, de la crisis, de los cambios drásticos, por otro.

d) Multiplicidad del espacio

Fuentes cumple el papel del representante del mundo al que pertenece y de la cultura y tradición en las que están arraigados sus orígenes por lo que permite al lector reconocer en su novela la multiplicidad de un mismo espacio en el que el autor combina la ficción y la realidad, la comedia y el drama. La novela representa un retrato fiel de la sociedad mexicana actual, de la desgracia de la gente empobrecida, de la ciudad de México y sus suburbios, de la corrupción política y caos social que provoca problemas económicos y diversos acontecimientos de la vida cotidiana. Según escribe Salvador-Benítez, en la obra „confluyen los actos humanos descritos en su plena condición, asociados a las prácticas y rituales políticos." (Salvador-Benítez 2011: 250) Por lo tanto, se puede concluir que el poder y la violencia dictan los códigos de la ética y de la vida. Relacionando la acción principal con los episodios intercalados (con un niño con alas de ángel, las noticias de la prensa) Fuentes expresa la sensibilidad común ante el mundo de la pobreza, delincuencia y fracaso, como también una clara actitud moral y crítica. El autor demuestra la verdadera dimensión ética del texto en su totalidad como resultado de las relaciones entre niveles narrativos por reflejo y equilibrio, por coincidencia y analogía, por simetría y contrapunto irónico que recalan en la visión del conjunto. De modo que la novela *Adán en Edén* representa el recado artístico en forma de imperativo ético porque narra y reflexiona sobre algunos de los males de la sociedad contemporánea a la luz y a la sombra de caos generado del negocio del narcotráfico y la corrupción. *Adán en Edén* representa una reflexión narrativa continua de la historia de México, el pulso de la nación mexicana y una ficcionalización de la actualidad mexicana. En la novela *Adán en Edén* los hechos acontecen en la ciudad de México a principios del siglo XXI revelando un nuevo prototipo de gente de negocios, sus vidas individuales, ambiciones y modos de conseguir éxito.

5. CONCLUSIÓN

La modernización de la sociedad mexicana trae también el problema de la negación del progreso y movimiento que parece imposible e inesperado. En los registros periodísticos Fuentes revela la desgracia de la gente empobrecida, los problemas económicos y diversos acontecimientos de la vida cotidiana. En los artículos se describe el fenómeno de las ciudades circundantes a las grandes ciudades mexicanas llamadas „Gorozpevillas", la gente de clase media que perdió empleo, ahorros, apartamentos.

La visión de Fuentes corresponde al pesimismo constituido en sentido antropológico. Este recurso el autor utiliza para revelar la problematización de los conceptos de la verdad, para rellenar el vacío entre el protagonista y su alrededor y revelar su actitud frente a la realidad cuando lee registros periódicos.

En la novela de Fuentes se manifiesta el conocimiento del mundo, del hombre en este mundo, de la historia y sociedad, del poder simbólico y sensitivo del ser humano por medio de elementos sociales y públicos que se mezclan con lo personal, hasta muy íntimo. El lector percibe un mundo convertido en una arena de competiciones crueles en el cual el éxito de uno automáticamente comprende el fracaso del otro y el poder de unos produce el miedo en otros.

El tiempo histórico, biográfico y cotidiano, está estrechamente ligado y fusionado en características únicas del siglo XXI. Las propiedades temporales y espaciales se fusionan en una unidad concreta abarcando los mundos que se complementan entre sí junto a la influencia de la historia llena de guerras y una tradición continua. Sintiendo los problemas actuales de México como graves, el escritor trata de elevarlos a nivel internacional.

La novela *Adán en Edén* hace una interpretación intrahistórica de la actualidad mexicana, en una dialéctica continua entre el sujeto individual y la sociedad. El esquema de construcción y el esquema de composición permiten elaborar tres planes de la historia novelesca: el histórico, cultural y psicológico. A la heterogeneidad de la estructura novelesca nos sugiere el uso referencial del idioma que impregna

los tres planes indicando la hibridación del lenguaje y de los géneros literarios, relatando con una infinita pluralidad de maneras de narrar y variedad de temas de la vida cotidiana.

Literatura

Bart, R. (1979). Književnost, mitologija, semiologija. Beograd. Nolit.
Bužinjska, A., Markovski, M.P. (2009). *Književne teorije XX veka*. Beograd. Službeni glasnik.
Díaz Arenas, A. (1988). *Las perspectivas narrativas*: *teoría y metodología*. Kassel. Edition Reichenberger.
Eagleton, T. (1987). *Literary theory*. Zagreb. SNL.
Forster. E. A. (2002). *Aspekti romana*. Novi Sad. Orpheus.
Fuentes, C. (2009). *Adán en Edén*. México. Alfaguara.
Fuentes, C. (1976). *Cervantes o la crítica de la lectura*. México. Joaquín Mortiz.
Genette, G. (1989). *Figuras III*. Barcelona. Lumen.
Migner, K. (1970). *Theorie des modernen Romans*, Stuttgart, Kröner Verlag.
Petrov, A. (1975). *Roman*. Beograd. Nolit.
Ricouer, P. (1964). *Histoire et vérité*. París. Seuil.
Salvador-Benítez, J. L. (2011). „Reseñas de "Adán en Edén" de Carlos Fuentes". *Convergencia*. UAEM, pp. 249-253.
Ženet, Ž. (1985). *Figure.* Beograd. Zodijak.

Ksenija Šulović

MEKSIČKA STVARNOST U ROMANU KARLOSA FUENTESA *ADAM U RAJU*

Rezime

U radu se bavimo narativnim obeležjima Fuentesovog romana *Adam u raju* koja se odnose na pripovedačev status, vremenski poredak i narativne perspektive sa ciljem da ih dovedemo u vezu sa aktuelnom meksičkom stvarnošću. Baveći se određivanjem odnosa između vizije i onoga što se vidi, središte našeg istraživanja predstavljalo je pitanje pripovedača kao nosioca zamenice *ja*. Samim tim, usredredili smo se na značaj i ulogu glavnog junaka koji je istovremeno i pripovedač.

Ksenija Šulović
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija
ksenijasulovic@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору [Електронски извор] : тематски зборник. 1 / [уредник Снежана Гудурић]. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2012 (Будисава : КриМел). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Насл. са насл. екрана. - Радови на више језика. - Тираж. - Библиографија. - Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-6065-133-6

a) Европски језици - Зборници b) Европска књижевност -Зборници
c) Култура - Зборници
COBISS.SR-ID 275453703